પ્રાપ્તિસ્થાન
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ગ્રીન લૉજ પાસે રાજકોટ

પહેલી આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦
વીર સંવત ૨૪૮૪
વિક્રમ સંવત ૨૦૧૪
ઈસ્વીસન ૧૯૫૮

મુદ્રક અને મુદ્રણ સ્થાન
જાદવજી મોહનલાલ શાહ
નીલકમલ પ્રીન્ટરી
ઘીકાંટા નગરશેઠ વંડા રોડ
અમદાવાદ.

જેની લાંબા સમયથી રાહ જોવાતી
હતી, તે શ્રી કલ્પસૂત્ર આપના
કરકમળમાં મુકતાં આજે અમોને
ઘણોજ આનંદ થાય છે.

卐

ઘાટકોપરના સેવાભાવી આગેવાન
શેઠશ્રી માણેકલાલ અમુલખરાય
મહેતાએ રૂ ૩૦૦૧/= નો ઉદાર ફાળો
આપ્યો છે તે બદલ સમિતિ તેઓશ્રીનો
સહર્ષ આભાર માને છે.

卐

॥ श्रीकल्पसूत्रे स्थविरकल्पविषयानुक्रमणिका ॥

॥ इति स्थविरकल्पविषयानुक्रमणिका ॥

॥ श्री कल्पसूत्रे नयसारादिषड्विंशतिभवकथाया विषयानुक्रमणिका ॥

અગત્યની અપીલ

સ્થાનકવાસી જૈન ભાઇઓ અને બહેનોઃ—

પરમ ઉપકારી મહાવીર પ્રભુના વખતમાં તેમજ ગણધરોના સમયમા અર્ધ માગધી ભાષા પ્રચલિત હતી, જેથી આપણા સૂત્રો તે વખતની ચાલુ ભાષા અર્ધ માગધીમાં લખાયાં, પરંતુ આજે તે ભાષા જાણનારો વર્ગ બહુ જ નાનો હોવાથી શાસ્ત્રનું અમૂલ્ય જ્ઞાન મેળવવા આપણો સમાજ વંચિત રહી જાય તે સ્વાભાવિક છે. જમાનો પલટાયો છે, ભાષા પલટાણી છે, જેથી આપણા સમાજના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા ખાતર આપણી સંસ્કૃતિનો વિશ્વભરમાં ફેલાવો કરી જૈન ધર્મનું ખરું રહસ્ય જગત સમક્ષ મૂકવાનું અનોખું કાર્ય કરવાની આપણી જવાબદારી આવી છે. પ્રચાર કાર્ય દરેક ભાષામા પ્રગટ કરીને બીજા ધર્મવાળાઓ પોતાનો ધર્મ બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવી રહ્યા છે એવે સમયે આપણે અંદર અંદરના સંપ્રદાયવાદ, પ્રાંતવાદ, અને મારા-ત્હારામાં ખેચાઇ આપણી શકિત ખોટે રસ્તે વેડફી ન નાખતાં આપણી સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવા અને તેને સમાજમાં વહેતી મૂકવા પગભર થવાની ખાસ જરૂર છે.

આવું જ્ઞાન અને સમજણ જેમનામાં સ્ફૂર્યું હતું તેવા મહાત્માઓએ તે બાબતમાં તેમની શકિત અને સંજોગો પ્રમાણે પ્રયાસો કરી શાસ્ત્રો લખીને સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. આવા છુટક છુટક પ્રયાસો અમુક જગ્યાએ થયા તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે, પરંતુ સમાજની દરેક વ્યકિતને સાનુકુળ થાય તેવી જાતનાં શાસ્ત્રો તૈયાર કરાવવાની

સમાજના જીવન મરણનો સવાલ ઉભો હતો એવા કટોકટીના સમયે આપણા સદ્ભાગ્યે જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજનું આ અગત્યની બાબત તરફ ધ્યાન ખેંચાયું અને તેમણે પોતાની અપૂર્વ જ્ઞાનશક્તિનો લાભ સમાજને આપવા પોતાના પ્રયાસો શરૂ કર્યા, તેમના સાહિત્ય તરફ જામનગરના શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રાવક શ્રીયુત શેઠ દામોદરદાસ ભાઈનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તેમણે પૂજ્યશ્રીની અગાધ શક્તિનો લાભ સમાજ પૂરેપૂરો ઉઠાવી શકે તેવી રીતે કામ શરૂ કરવાની ઈચ્છાથી તેઓશ્રીએ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજની પાસે જામનગર સઘવતી અજમેરા મોહનલાલ કેશવજી, રાજકોટ સઘના માનવતા શેઠ ગુલાબચંદભાઈ મહેતા તથા સોમચંદ તુલસીભાઈ મહેતા આદિને સૌરાષ્ટ્રમાં પધારવા વિનંતિ કરવા મોકલેલ તેમની આગ્રહ ભરી વિનંતિનો પૂજ્યશ્રીએ રવલામના ધર્મદાસ મિત્ર મંડળના સેક્રેટરી શ્રીમાન શેઠ લક્ષ્મીચંદજી મુણોત વગેરેની સલાહ તેમજ દેશ કાલ ભાવ જોઈ સમાજના અપૂર્વ લાભાર્થે સ્વીકાર કર્યો.

વ્યવસ્થિત રીતે શાસ્ત્રોદ્ધારનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને જાણીતા ઉદ્યોગપતિ અને શ્રીમાલીક શેઠ શાંતિલાલ મંગળદાસના નેતૃત્વ પણા નીચે શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી દસ વર્ષના કાર્ય પછી વધુ વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરવા રાજકોટ મુકામે સમિતિની ઓફિસ ખોલી મંત્રીની નિમણુંક કરવામા આવી, દસ વર્ષમાં થયેલા કામની સરખામણીમા તેટલું જ કામ ૪ વર્ષમા થઈ શક્યુ છે આજે ૧૪ વર્ષમા સમાજ તરફથી લગભગ ૨ લાખ રૂ. મળી ચૂક્યા છે અને ૫૦૦) મેમ્બરો સમિતિને ચોપડે નોંધાયા છે અત્યાર સુધીમા ૧૯ શાસ્ત્રોની ૧૩ હજાર નકલો બહાર પડી ચૂકી છે અને બીજા લગભગ ૧૭ સૂત્રો બહાર પાડવાના બાકી છે બાકી રહેલાં સૂત્રો તૈયાર હોવાથી બાકીના અર્થને પહોંચી વળવા ઓછામાં ઓછા રૂા ૩૦૦૦૦૦) ત્રણલાખની જરૂર છે. અને તે કાર્ય પાંચ વર્ષમા પૂરૂ કરવાની સમિતિની નેમ છે અમોને આશા છે કે સમાજના જ્ઞાનપિપાસુ શ્રાદ્ધ—શ્રાદ્ધ ગરો આ અમારી વિનંતિ જરૂર સ્વીકારશે.

અત્યાર સુધી સ્થાનકવાસી સમાજ માટે કલ્પસૂત્ર નામનો અમૂલ્ય ગ્રંથ કોઈપણ વ્યક્તિ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ ન હતો અને જેને લીધે આપણા મુનિમહારાજો અને મહાસતીઓ બહારના બનાવેલ કલ્પસૂત્રથી ચલાવી લેતા. આ ઉણપ પૂરી કરવા પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે અથાગ પરિશ્રમે કલ્પસૂત્ર આપણા સમાજને અનુકૂળતાવાળું તૈયાર કર્યું અને તેનો પહેલો ભાગ હાલમાં બહાર પડે છે આ કલ્પસૂત્રનો બીજો ભાગ થોડા વખતમા બહાર પાડવામાં આવશે. મેમ્બરોને ૩૨ સૂત્રો જેમ ભેટ મળે છે. તેમજ કલ્પસૂત્ર પણ ભેટ મળવાનું છે

સમાજના દરેકે દરેક અંગને અમારી વિનંતિ છે કે આવા મહાન કાર્યમા પોતાના તરફથી શકિતનું સમર્પણ અવશ્ય થવુ જોઇએ. આવુ અનોખુ અને અજોડ કાર્ય અત્યાર સુધી કોઇ સંસ્થા કે કોઇ વ્યકિત કરી શકી નથી અને ભવિષ્યમા કરી શકે તેવા સંજોગો પણ દેખાતા નથી ફકત નાણાંથી કે વાતો કરવાથી, યોજના ઘડવાથી આવું કાર્ય કદી થઇ શકે જ નહિ. આવા કાર્યમાં સમાજની ધગશવાળા અખૂટ જ્ઞાનશકિતના ધારક અનેક ભાષાના જાણનાર અને રાત દિવસ તનતોડ મહેનત કરનાર સંતની જરૂરિયાત પહેલે દરજ્જે છે અને તેવી વિભૂતિનો ભેટો આપણને અનાયાસે મળી ગયો છે તો તેનો પૂરો લાભ વહેલી તકે ઉઠાવી લેવાની આપણી ફરજ છે.

આ સૂત્રોમાં મૂલમાં જરા પણ ફેરફાર કરવામાં આવતો નથી. આપણી શ્રદ્ધાપ્રરૂપણા અનુરૂપ અજોડ લેખન થાય છે તે વાંચન ઘરે ઘરમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ.

ઓછામા ઓછા રૂા ૫૦૦૦) આપી આદ્ય મુરબ્બીપદ આપ દિપાવી શકો છો.

ઓછામા ઓછા રૂા. ૧૦૦૦) આપી મુરબ્બીપદ મેળવી શકો છો.

ઓછામાં ઓછા રૂા ૫૦૦) આપી સહાયક મેમ્બર બની શકો છો.

અને ઓછામા ઓછા રૂા. ૨૫૦) આપી મેમ્બર તરીકે દરેક ભાઇ બ્હેન દાખલ થઇ શકે છે.

ઉપરના દરેક મેમ્બરોને ૩૨ સૂત્રો તથા તેના તમામ ભાગો મળી લગભગ ૬૦ ગ્રંથો જેની કિંમત લગભગ ૫૦૦ ઉપર થાય છે તે ભેટ તરીકે મળી શકે છે. અને દરેક શાસ્ત્રમાં તેમનુ નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

દરેક શાસ્ત્ર ૪ ભાષામાં તૈયાર થાય છે. એટલે દરેક પાનામાં ૪ ભાષા જોવામાં આવશે. ઉપરમા અર્ધમાગધી, તેની નીચે સંસ્કૃત છાયા, ત્યાર બાદ હીન્દી રાષ્ટ્ર ભાષા અને છેવટે ગુજરાતીમાં અનુવાદ જોવામા આવશે.

શ્રમણ વર્ગ, શ્રાવક વર્ગને દરેક પ્રદેશમાં વસતાં સમાજના દરેક અંગને એક સરખી રીતે ઉપયોગી થાય તેવી રીતે ખ્યાલ કરીને શાસ્ત્રની રચના કરવામાં આવે છે.

બહાર દેશાવરમાં વસતા આપણા ભાઇઓને તેમજ ગામડામા વસતા શ્રાવકોને તેમજ ફુરસદે વાંચન કરનાર બ્હેનો તેમજ વિદ્યાર્થીઓને એક સરખું ઉપયોગી થઇ શકે તેવું સાહિત્ય બીજી કોઇ જગ્યાએ મળી શકે તેમ નથી.

સ્થાનકવાસી સમાજને એ અવલંબન છે. તેમાં પણ મુનિવર્યો અને બીજા શાસ્ત્રભવ્ય છે જ્યાં જ્યાં મુનિમહારાજોની ગેરહાજરી હોય છે (અને ભવિષ્યમાં રહેવાની છે) તે સ્થળે આ શાસ્ત્રો સ્થાનકવાસી કોમને ટકાવી રાખવા મોટામાં મોટું સાધન છે

પૂજ્ય મહારાજો અને મહાસતીઓને અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે આ કાર્યને ઉત્તેજન આપવા વ્યાખ્યાનમાં ઉપદેશદ્વારા આપ અનેક ફાળો આપી શકો છો.

શ્રમણ સંઘના મહાન આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તથા શ્રમણ સંઘના પ્રધાન મંત્રી પ્રેમચંદજી મહારાજ તેમજ શ્રમણ સંઘના મહાસતીજી સુમતિકુંવરબાઇનો અભિપ્રાય આ શાસ્ત્રોના કાર્યને માટે મળી ચૂક્યો છે અને તેથી કાર્યની સફળતા માટે કોઇને સંદેહ ઉઠાવવા જેવું રહેતું નથી. આ સિવાય અનેક મહારાજો, મહાસતિઓ, પ્રોફેસરો, શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રાવકો તેમજ પેપરના તંત્રીઓ વગેરેએ આ શાસ્ત્ર કાર્યની ગૂંથણી માટે મુક્ત-કંઠે પ્રશંસા કરી છે

પૂજ્ય ગુરુદેવની ઉંમરના પ્રમાણમાં દિનપ્રતિદિન શક્તિ ઘટતી જાય છે તે સ્વાભાવિક છે આપણે તેમની શક્તિનો લાભ જેમ બને તેમ જલ્દીથી લઇ લેવાની ખાસ જરૂર છે કારણ કે આવું અણમોલું કાર્ય અધુરું ન રહી જાય તે સમાજે ખાસ વિચારવાનું છે વધુ પંડિતો રાખીને ઝડપથી કાર્ય કરવા ઉપલી કમીટીએ નિર્ણય કર્યો છે આ બાબત દરેક વ્યક્તિ વિચાર કરી પોતાનો ફાળો જલ્દીથી નોંધાવે એજ પ્રાર્થના...... ...

શ્રી માનદ મંત્રીઓ

રાજકોટ તા. ૧-૬-૫૮ રવી.

॥ श्रीमहावीराय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी-महाराज-विरचितं संस्कृतप्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-पण्डित मुनिश्री कन्हैयालालजी-महाराज-विरचितया कल्पमञ्जरी-व्याख्यया समलङ्कृतं

॥ श्रीकल्पसूत्रम् ॥

टीकाकारस्य मङ्गलाचरणम्

वर्द्धमानं जिनं नत्वा, नत्वा श्री गौतमं प्रभुम्। जैनीं सरस्वतीं नत्वा, घासिलालं गुरुं तथा ॥१॥
कल्पसूत्रस्य विशदा, टीका भव्यावबोधये। कन्हैयालाल-मुनिना, क्रियते कल्पमञ्जरी ॥२॥

विघ्नविनाशाय शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय च स्वतोमङ्गलभूतस्याऽपि शास्त्रस्यादि-मध्या-वसानेषु

टीकाकार का मंगलाचरण—

वर्द्धमान जिनको नमूं, श्री गौतम भगवान्। जिनवाणी गुरुदेव श्री घासीलाल महान् ॥१॥
कल्पसूत्र-टीका रचूं, भव्यबोध के काज। 'कल्पमञ्जरी' नाम की, व्रती 'कन्हैया' आज ॥२॥

यद्यपि शास्त्र स्वयं ही मंगलमय है, तथापि विघ्नों का विनाश करने के लिए तथा शिष्यों के चित्त में मंगल-बुद्धि उत्पन्न करने के लिए शास्त्र के आरंभ, मध्य और अन्त में मंगलाचरण का प्रयोग करना

टीकाकारनुं मंगलाचरण

वर्धमान जिनने नमुं, श्री गौतम भगवान्। जिनवाणी गुरुदेव श्री, घासीलाल महान् ॥१॥
कल्पसूत्र-टीका रचुं, भव्यबोध ने काज। 'कल्पमंजरी' नामनी, व्रती 'कन्हैया' आज ॥२॥

જો કે શાસ્ત્ર સ્વયં મંગલસ્વરૂપ છે તો પછી મંગલાચરણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે? એનો સમાધાન એ છે કે—શાસ્ત્રનું બહુમાન અને ભક્તિ વધારવા માટેજ 'મંગલાચરણ' બોલવાની પ્રથા છે, ત્યારે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો પરમ શાંતિ અને પરમ આનન્દ ઉપજાવનારા છે તો તેની મંગલપ્રથા કેમ ન હોય? અલબત હોયજ. વળી

मङ्गलमभिधातव्यम्। तत्रादिमङ्गलं हि निर्विघ्नतया शास्त्रपारगमनार्थम्, मध्यमङ्गलम् अधिकृतशास्त्रस्य स्थिरीकरणार्थम्, अन्त्यमङ्गलं शिष्य-प्रशिष्य-परम्परया शास्त्रस्याऽव्यवच्छेदार्थम्। तदुक्तम्—

"त मगलमाईए, मज्झे, पज्जतए य सत्थस्स। पढम तहि निद्दिट्ठं, निव्विग्घपारगमणाय ॥१॥
तस्सेव य थेज्जत्थ, मज्झिमय अतिमंपि तस्सेव। अव्वोच्छिन्ननिमित्त, सिस्सपसिस्साइवसस्स"
॥२॥ इति॥

छाया—तन्मङ्गलमादौ मध्ये, पर्यन्ते च शास्त्रस्य। प्रथमं तत्र निर्दिष्टं, निर्विघ्नपारगमनाय ॥१॥

चाहिए। आरंभ का मंगलाचरण प्रकृत शास्त्र की निर्विघ्न समाप्ति के लिए, मध्य का मंगलाचरण प्रकृत शास्त्र की स्थिरता के लिए और अन्तिम मंगलाचरण शिष्य-प्रशिष्य की परम्परा चालू रहे और शास्त्र का विच्छेद न हो, इस प्रयोजन से किया जाता है। कहा भी है—

"त मगलमाईए, मज्झे पज्जतए य सत्थस्स। पढम तहि निद्दिट्ठं, निव्विग्घपारगमणाय ॥१॥

આમાંથી બીજો ભાવ પણ તારવાનો હોય છે કે મંગલાચરણથી શિષ્યોના મનમાં શાસ્ત્ર પ્રત્યે રુચિ ઉત્પન્ન કરવાનો નિયમ પણ છે. 'મંગલાચરણ' બોલવાની રીત ત્રણ વખત પાડવામાં આવી છે, આદિ (આરંભ), મધ્ય અને અન્ત્ય (છેડે) આરંભનું મંગલાચરણ તેઓપણ બતના વિઘ્ન વિના ગ્રંથ પુરું કરવા માટે હોય છે મધ્ય મંગલાચરણ શાસ્ત્રોના ભાવો શિષ્યોમાં સ્થિર કરવા માટે છે અતનું મંગલાચરણ શિષ્યો પ્રશિષ્યોની પરંપરા ચાલૂ રહે અને શાસ્ત્રનો વિચ્છેદ ન થાય તેના માટે છે સાથે સાથે એ પણ ભાવના આ મંગલાચરણથી પ્રગટ કરવાની હોય છે કે ભગવાન મહાવીરનો આ પ્રેરક સંદેશ કાલના અંત સુધી જીવતો જાગતો ગર્જતો રહે, અને ભવભ્રમણોથી થાકેલા આત્માઓને, વિશ્રામરૂપ બની, મુક્તિ પથનો સાંગુ (સથવારો) બને. કહ્યું પણ છે—

"त मगलमाईए, मज्झे पज्जतए य सत्थस्स। पढम तहि निद्दिट्ठं, निव्विग्घपारगमणाय ॥१॥

तस्यैव च स्थैर्यार्थं मध्यमकमन्तिममपि तस्यैव। अव्युच्छिन्ननिमित्तं, शिष्यप्रशिष्यादिवंशस्य ॥२॥

इत्थं शिष्टपरम्परामनुस्मरन् शास्त्रकार आदिमङ्गलं कर्तुकामः सकलमङ्गलाधारं महावीरं तद्गणधरान् गौतमादीन् तत्प्रवचनवाणीं च नमस्कुर्वन् शास्त्रं प्रारभते—

नमिऊण महावीरं, गोयमाइं गणिं तहा। जेणिं सरस्सइं सुद्धं, भव्वाणं हियहेयवे ॥१॥
संजयायारसंजुत्तं, सिरिवीरकहाजुयं। घासिलालवई रम्मं, कप्पसुत्तं रएमिहं ॥२॥

छायाः—नत्वा महावीरं गौतमादिं गणिनं तथा। जैनीं सरस्वतीं शुद्धां भव्यानां हितहेतवे ॥१॥
संयताचारसंयुक्तं, श्रीवीरकथायुतम्। घासीलालव्रती रम्यं, कल्पसूत्रं रचाम्यहम् ॥२॥

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमंपि तस्सेव। अव्वोच्छिन्ननिमित्तं, सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥२॥" इति।

इस प्रकारकी शिष्टजनों की परम्पराका स्मरण करते हुए शास्त्रकार आदि-मंगल करते हुए समस्त मंगलों के आधार महावीर स्वामी को, उनके श्री गौतम आदि गणधरों को, तथा उनकी प्रवचनवाणी को नमस्कार करके शास्त्र को प्रारंभ करते हैं—'नमिऊण' इत्यादि—

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमंपि तस्सेव। अव्वोच्छिन्ननिमित्तं, सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥२॥" इति।

આ પ્રમાણે શિષ્ટ પુરુષોની પરંપરાનું સ્મરણ કરી, શાસ્ત્રનું 'મંગલાચરણ' કરી, સમસ્ત વિશિષ્ટ ભાવોના આધાર-રૂપ ભગવાન મહાવીર, તેમજ જીનેશ્વરોની વાણીના પ્રવાહ ને જેણે ઝીલી શાસ્ત્રરૂપે ગુંથી છે એવા ગણધર દેવોને અને આઠ પ્રવચન-માતા-રૂપ અનંત તીર્થંકરોની વાણીને તાદાત્મ્યભાવથી વંદન કરી, શાસ્ત્રકાર હવે શાસ્ત્રનો આરંભ કરે છે. 'नमिऊण इत्यादि'

टीका—महावीरम्—वि=विशेषेण ईरयति=मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिन इति वीरः, वीरयति=कर्माणि निराकरोति, वीरयति=रागादिशत्रून् प्रति पराक्रमयति वा वीरः। कर्माणि विदारयतीति निरुक्तिवशाद्वा वीरः। तदुक्तम्

श्री महावीर को, गौतम आदि गणधरों को और निर्दोष जिनवाणी को नमस्कार करके मुनियों के आचार से तथा श्री महावीर प्रभु की कथा से युक्त कल्पसूत्र की मैं-घासीलाल मुनि भव्यहितार्थ रचना करता हूँ ॥१॥

महावीर—'वि' उपसर्ग और 'ईर' धातु से 'वीर' शब्द बना है। 'ईर' धातु का अर्थ है-गति करना। जो विशेषरूप से मुक्ति के प्रति गति करते हैं और अन्य प्राणियों को गति कराते हैं उन्हें 'वीर' कहते हैं।

'वीर' शब्द की दूसरी व्युत्पत्तियां भी हैं। जैसे—वीरयति इति वीरः, अर्थात् जो कर्मों को दूर करता है वह वीर है। अथवा राग आदि आन्तरिक शत्रुओं के सामने जो वीरता—पराक्रम दिखलाता है, वह वीर है। कहा भी है—

શાસનપતિ ભગવાન મહાવીર, ગૌતમાદિ ગણધર દેવો અને અનન્ય ભાવ પ્રગટ કરનારી એવી અનંત જીનેશ્વરોની વાણીને દ્રવ્યે અને ભાવે નમન કરી, જેમાં પ્રભુ વીરની આત્મકથા વર્ણવામાં આવી છે તેમજ મુનિઓના આચાર વિચાર વર્ણવામાં આવ્યા છે એવા "કલ્પસૂત્ર" ની હું ઘાસીલાલ મુનિ ભવ્ય જીવોને હિત માટે વધુભાવે રચના કરું છું।

મહાવીર – 'વિ' ઉપસર્ગ છે અને 'ઈર' ધાતુ છે, આ પ્રમાણે 'વિ' ઉપસર્ગ વાળા ઈર ધાતુથી 'વીર' શબ્દ બન્યો છે 'ઈર' ધાતુનો અર્થ ગતિ કરવી તેવો થાય છે જે આત્મા વિશેષરૂપે મોક્ષ તરફ ગમન કરે છે અને અન્ય જીવોને 'મુક્તિ' તરફ પ્રયાણ કરાવે છે તેમને 'વીર' શબ્દથી સંબોધવામાં આવે છે

'વીર' શબ્દની બીજી વ્યુત્પત્તિ પણ છે, જેમ 'વીરયતિ ઇતિ વીરઃ' અર્થાત્ જે પોતાના વીર્ય—બલ-પરાક્રમ ને ફેલાવી, આત્માને જેણે નિ:સત્ત્વ જેવો કરી નાખ્યો છે તેવા કર્મોને દૂર કરે છે, તેને 'વીર' કહેવામા આવે છે અથવા મોહ, મમતા, રાગ, દ્વેષ, વિકાર, અજ્ઞાન આદિ ભાવોને જેણે પોતાનાથી હમેશને માટે દૂર કર્યા છે તેને 'વીર' કહેવામા આવે છે. 'વીર' શબ્દનો વધારે પરિસ્ફોટ કરવા કહે છેઃ—

'विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते। तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥१॥इति।

एतादृशः सामान्यजिनः। एतदपेक्षया शासनप्रवर्तकत्वेन महान्, यद्वा—चरणाङ्गुष्ठस्पर्शतो मेरुकम्पनाद् घोरपरीषहोपसर्गसहनाच्च महान्, स चासौ वीरश्चेति महावीरस्तं, भगवन्तं स्वशासनापेक्षया धर्मस्यादिकरं वर्धमा-

---

"विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते। तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥१॥"

जो कर्मों का विदारण करते हैं, जो तपश्चर्या से विराजमान होते हैं और जो तपो-वीर्य से सम्पन्न होते है, वे 'वीर' हैं। इस प्रकार के सामान्य जिन भी होते हैं। इनकी अपेक्षा शासन प्रवर्तक होने से ये महान् हैं, अतएव ये महावीर कहलाते हैं। अथवा इन्होंने अपने चरणाङ्गुष्ठ के स्पर्शमात्र से मेरु को हिलाया, घोर परीषहोपसर्गों को सहन किया, इसलिये ये महावीर कहलाते हैं। अपने शासन की अपेक्षा धर्म की

"विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते। तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः" ॥१॥

જેણે કર્મોનું વિદારણ કર્યું છે અને તપ આદરી પોતાનું 'નિરાહાર' પણું પ્રગટ કર્યું છે, જેણે પોતાની ગુપ્ત રહેલ અનંત શક્તિઓને જાણ્યા પછી પ્રબલ પુરૂષાર્થ કરી અનંતવીર્યતા પ્રગટ કરી છે તેને 'વીર' કહેવાય છે.

આવી 'વીરતા' વાલા સામાન્ય જીન પણ હોય છે, પરંતુ ભગવાન શાસનપ્રવર્તક હોવાથી મહાન છે, માટે મહાવીર કહેવાય છે. અથવા તેઓએ પોતાના પગના અંગુઠાના સ્પર્શમાત્રથી મેરુને હલાવી દીધો અને પરીષહો-પસર્ગોને સહન કર્યા, માટે આ મહાવીર કહેવાય છે.

શાસ્ત્ર કથન મુજબ એમ જાણુવા મળ્યું છે કે આ યુગમા ભગવાન મહાવીર જેવા નિબિડ કર્મો ભાગ્યેજ કોઈ મોક્ષગામી જીવને હતા, ભગવાન મહાવીરે ઉપાર્જન કરેલ અશુભ કર્મોનો જોટો જગતમા શોધ્યો જડતો નથી તેમજ આવા અઘોર કર્મોનો નાશ કરવામાં પ્રબલ પુરૂષાર્થ ફોડવનાર ભગવાન મહાવીર જેવો ભાગ્યેજ કોઇ જીવાત્મા હશે, તેથીજ આ, યુગપ્રધાન આત્મા બલ વીર્યની બાબતમાં આ લોકમા મનાય છે, તેમના જેવા ઉપસર્ગોને સહન કરવાવાળા ભાગ્યેજ હશે!

नास्यमन्तिमतीर्थंकरं नत्वा=पञ्चाङ्गनमनपूर्वकं प्रह्वीभूय, तथा गौतमादिं–गौतम आदौ यस्य तं गणिनं= गणधरम्–गौतमादीन् गणधरानित्यर्थः, एकत्वं चात्र गणधरत्वसामान्यात्, नत्वा, तथा–शुद्धां=निरवद्यप्ररूपणा युक्तत्वेन शुद्धस्वरूपां जैनीं–जिनस्येयं जैनी तां जिनसम्बन्धिनीं सरस्वतीं=प्रवचनवाणीं नत्वा अहं घासिलाल नामा व्रती संयताचारसंयुक्तम् संयतानां=साधूनां य आचारः=ज्ञानाचारादि पञ्चविधस्तेन संयुक्तं, तथा–श्री. वीरकथायुतम्–श्रिया=ज्ञानादिलक्ष्म्या युक्तस्य वीरस्य=भगवतो महावीरस्य या नयसारादिसप्तविंशतिभव सम्बन्धिन्यः कथास्ताभिर्युतं=सहितं, तथा रम्यं मनोरमं कल्पसूत्रम्–कल्पन्ते=समर्था भवन्ति संयमाध्वनि प्रवर्तमाना

आदि करनेवाले, वर्द्धमान नामक परम तीर्थंकर भगवान् महावीर का पंचांग नमा कर नमस्कार करता हूँ। तथा गौतम आदि गणधरों का भी नमस्कार करता हूँ। तथा निर्दोष प्ररूपणा से युक्त होने के कारण शुद्ध स्वरूपवाली जिनवाणी को भी नमस्कार करता हूँ। इन सबको नमस्कार करके मैं घासीलाल नामक मुनि ज्ञानाचार आदि पांच प्रकार के आचार से युक्त तथा श्री अर्थात्–ज्ञानादि–लक्ष्मी से युक्त भगवान् महावीर की नयसार से लगाकर सत्ताईस भवों की कथा से युक्त मनोरम कल्पसूत्र की, भव्य जीवों के मोक्षरूप हित

પોતાના શાસનની અપેક્ષા ધર્મની આદિ કરવાવાળા એવા વર્ધમાન નામના પરમ તીર્થંકરને પાંચે અંગો નમાવી નમસ્કાર કરું છું અને ગૌતમાદિ ગણધરોને નમસ્કાર કરું છું તથા નિર્દોષ પ્રરૂપણાથી યુક્ત હોવાને લીધે શુદ્ધ એવી જીનવાણી, તેને પણ નમસ્કાર કરું છું આ બધાને નમસ્કાર કરીને હું ઘાસીલાલ મુનિ જ્ઞાનાચાર–દર્શનાચાર–ચારિત્રાચાર તપઆચાર–વીર્યાચાર, એવા પાંચ આચારથી અને જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીથી અલંકૃત સુશોભિત થયેલ એવા ભગવાન મહાવીરના સત્તાવીશ ભવોની કથાવાળુ, મનોરમ કલ્પસૂત્ર ભવ્યોના મોક્ષરૂપ હિતને માટે બનાવું છું ભગવાન મહાવીરના ગત ભવો અનતા થઇ ગયા પણ જ્ઞાનીઓના ભવોની ગણત્રી 'સમ્યક્ દર્શન' ની પ્રાપ્તિ પછીજ ગણાય છે તેમ ભગવાન મહાવીરનો આત્મા 'નયસાર'ના ભવમાં સાચુ 'આત્મભાન' પામ્યો તેથીજ તેમનુ જીવનવૃત્તાંત નયસારના ભવથીજ આલેખવામાં આવ્યું છે 'આત્મભાન એટલે 'હું' શુદ્ધ, નિરંજન

अनेनेति कल्पः, स च तत्सूत्रं चेति कल्पसूत्रंतत्कल्पसूत्रामिध शास्त्रं भव्यानां=भव्यप्राणिनां हितहेतवे=मोक्षरूप-हितार्थं रचामि। अनेनानुबन्धचतुष्टयमपि प्रदर्शितम्। तथाहि-ज्ञानाचारादिर्विषयः १, प्रतिपाद्य-प्रतिपादकभाव-रूपः सम्बन्धः २। मोक्षार्थी मुनिरधिकारी ३। मोक्षः प्रयोजनमिति ४ ॥ १-२ ॥

के हेतु, रचना करता हूं। संयम-मार्ग में प्रवृत्ति करने वाले जिससे समर्थ बनते हैं, वह कल्प कहलाता है। उस कल्प की निरूपणा करने वाले शास्त्र को कल्पसूत्र कहते हैं।

इस कथन से अनुबंध—चतुष्टय भी दिखला दिया गया है। वह इस प्रकार- (१) ज्ञानाचार आदि इस शास्त्र का विषय है। (२) प्रतिपाद्य - प्रतिपादक-भाव सम्बन्ध है। (३) मोक्षाभिलाषी मुनि इसका अधिकारी है, और (४) मोक्ष प्रयोजन है ॥१-२॥

અજર, અમર, અવિનાશી, દેહાતીત અને ઇન્દ્રિયાતીત સ્વય ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, જ્ઞાન મારૂં લક્ષણ, છે, જડ દ્રવ્યો અને જડ ભાવો, એ મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નથી, જડતરફની રૂચિના લીધેજ મારા ભાવો અશુદ્ધ ગણાયા, આવા અશુદ્ધ ભાવોનો પ્રવાહ અનંત કાલથી ચાલ્યો આવે છે. પણ મારા અજ્ઞાનના લીધે તેમજ સદ્‌ગુરૂના નિમિત્ત વિના મારા સ્વરૂપને ઓળખી શક્યો નહિ. આ આત્મ સ્વરૂપ, જ્ઞાન અને ક્રિયાથીજ પ્રગટ થાય છે. એમ સમજવાનો મોકો તે મનુષ્ય ભવમા જ છે. આ જાતનું 'આત્મભાન' નયસારે કર્યું અને તે ભવથીજ તેની ઉત્તરોત્તર શ્રેણી મંડાઈ.

જેનાથી સંયમ માર્ગમાં દૃઢીભૂત થવાય છે તેવા 'ભાવો' ને 'કલ્પ' કહેવામા આવે છે, આવા અનંત ભાવોને એકી સાથે જે શાસ્ત્રમાં વર્ણવામા આવ્યા છે તે 'શાસ્ત્ર' ને 'કલ્પ સૂત્ર' કહે છે.

આ કથનથી કલ્પસૂત્રનું અનુબંધચતુષ્ટય દેખાડવામાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે:- (૧) જ્ઞાનાચાર આદિ આ શાસ્ત્રનો વિષય છે. (૨) પ્રતિપાદ્ય-પ્રતિપાદકભાવ સંબંધ છે. (૩) મોક્ષાભિલાષી મુનિ આનો અધિકારી છે અને (૪) મોક્ષ પ્રયોજન છે।

भगवता महावीरेण सभेदप्रभेदो यः कल्प उपदर्शितः, तमेव निरूपयन्नाह—

मूलम्-दुविहे कप्पे पण्णत्ते, तंजहा-जिणकप्पे य थेरकप्पे य। तत्थ जिणकप्पे स पइ विच्छिण्णो। थेरकप्पे दुविहे पण्णत्ते, तंजहा-ठिए चेव अठिए चेव। तत्थ ठियकप्पे पढमचरिमजिणाणं। अठियकप्पे सेसजिणाणं। अहुणा चरिमजिणसासणमिति कट्टु ठियकप्पे पवुच्चइ। ठियकप्पे दसविहे पण्णत्ते, तंजहा-आचेलक्कं १ उद्देसियं २ सिज्जायरपिंडे ३ रायपिंडे ४ किइकम्मे ५ महव्वए ६ पुरिसजेट्ठे ७ पडिक्कमणे ८ मासनिवासे ९ पज्जोसवणा १०॥ सू० १

छाया:-द्विविधः कल्पः प्रज्ञप्तः। तद्यथा-जिनकल्पश्च स्थविरकल्पश्च। तत्र जिनकल्पः सम्प्रति विच्छिन्नः, स्थविरकल्पो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-स्थितश्चैव अस्थितश्चैव। तत्र स्थितकल्पः प्रथमचरमजिनयोः। अस्थितकल्पः शेषजिनानाम्। अधुना-चरमजिनशासनमिति कृत्वा स्थितकल्पः प्रोच्यते। स्थितकल्पो दशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आचेलक्यम् १ औद्देशिकम् २ शय्यातरपिण्डः ३ राजपिण्डः ४ कृतिकर्म ५ महाव्रतम् ६ पुरुषज्येष्ठ ७ प्रतिक्रमणम् ८ मासनिवासः ९ पर्युषणा १० ॥ सू० १ ॥

भगवान महावीर ने भेद-प्रभेद सहित जो कल्प प्रदर्शित किया है, उसीका उल्लेख करते हुए सूत्रकार कहते हैं— ' दुविहे कप्पे ' इत्यादि।

—मूल का अर्थ—

कल्प दो प्रकारका कहा गया है – जिनकल्प और स्थविरकल्प। जिनकल्प इस समय विच्छिन्न

ભગવાન મહાવીરે ભેદાનુભેદ સહિત જે કલ્પ પ્રદર્શિત કર્યો છે તેનો જ ઉલ્લેખ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે— દુવિહે કપ્પે ઇત્યાદિ।

મૂલનો અર્થ—

ઉપર કલ્પની વ્યાખ્યા 'ભાવના' રૂપમાં લીધી છે, અહીં 'કલ્પ'નો અર્થ આત્મભાનમાં રમણ કરતાં

टीका:—'दुविहे कप्पे' इत्यादि। कल्पो मर्यादा सामाचारीति यावत्, स द्विविधः प्रज्ञप्तः,तद्यथा—जिनकल्पश्च स्थविरकल्पश्च। तत्र द्वयोः कल्पयोर्मध्ये जिनकल्पः—जिनानां=रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजेतॄणां

है । स्थविरकल्प दो प्रकारका है– स्थितकल्प और अस्थितकल्प । प्रथम और अन्तिम तीर्थंकरों का स्थित-कल्प है, तथा बीचके तीर्थंकरों का अस्थितकल्प है ।

इस समय अन्तिम तीर्थंकर का शासन है, अतः स्थितकल्प ही यहॉं कहा जाता है। वह दस प्रकार का है— (१) अचेलता, (२) औद्देशिक (३) शय्यातरपिण्ड (४) राजपिण्ड (५) कृतिकर्म (६) महाव्रत (७) पर्यायज्येष्ठ (८) प्रतिक्रमण (९) मासनिवास और (१०) पर्युषणा ।

मर्यादा या समाचारी को कल्प कहते हैं । कल्प के दो भेद हैं— (१) जिनकल्प और (२) स्थविरकल्प । इनमें से राग, द्वेष, कषाय, इन्द्रिय, परीषह, उपसर्ग और आठ प्रकार के कर्मों को जीतने

સાધુઓને લગતો છે. 'આત્મીયતા' અનુભવનારા સાધુ જનોના બે કલ્પ છે- (૧) જીનકલ્પ (૨) સ્થવિરકલ્પ. 'જીનકલ્પ' આ યુગમાં વિચ્છેદ ગયો છે ને સ્થવિર કલ્પના બે પ્રકાર કહ્યાં છે. (૧) સ્થિતકલ્પ (૨) અસ્થિતકલ્પ. અંતિમ અને પહેલા તીર્થંકરોનો 'સ્થિતકલ્પ' હોય છે, ત્યારે વચ્ચેના તીર્થંકરોનો 'અસ્થિતકલ્પ' હોય છે.

વર્તમાન કાલ અંતિમ તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીનો પ્રવર્તે છે તેથી અહિં 'સ્થિતકલ્પ' નું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'સ્થિતકલ્પ' ના દશ પ્રકાર છે (૧) અચેલતા (૨) ઔદ્દેશિક (૩) શય્યાતરપિંડ (૪) રાજપિંડ (૫) કૃતિ-કર્મ (૬) મહાવ્રત (૭) પર્યાયજ્યેષ્ઠ (૮) પ્રતિક્રમણ (૯) માસનિવાસ (૧૦) પર્યુષણા

સાધુ–સાધ્વીના આહાર–વિહાર–આચાર વિચારને 'સમાચારી' કહે છે, આ 'સમાચારી' નો અર્થ અહિં 'કલ્પ' તરીકે લેવામાં આવે છે. આ 'કલ્પ' ને આપણે આપણી પ્રચલિત ભાષામાં 'સાધુને કલ્પે કે નહિ ?' એમ ઉચ્ચારીએ છીએ.

कल्प इव कल्पो जिनकल्पः, स च सम्प्रति=पञ्चमारके विच्छिन्नः। स्थविरकल्प'–भवनिर्व्यापारगान् संयमयोगेषु सीदतः साधून् ऐहिकपारलौकिकापायदर्शनतः स्थिरीकरोति यःसःस्थविर', तदुक्तम्—

"तेन व्यापारितेष्वर्थेष्वनगारांश्च सीदत । स्थिरीकरोति सच्छक्ति', स्थविरो भवतीह स ॥१॥" इति।

जिनों का कल्प जिनकल्प कहलाता है। जिनकल्प आजकल पांचवें आरे में विच्छिन्न हो चुका है। संयम–योगों में शिथिल होते हुए साधुओं को इहलोक और परलोक संबंधी हानियां समझा कर जो संयममें स्थिर करता है, वह स्थविर कहलाता है। कहा भी है—

"तेन व्यापारितेष्वर्थेष्वनगारांश्च सीदत'। स्थिरीकरोति सच्छक्ति, स्थविरो भवतीह स ॥१॥"

जिनोपदिष्ट मार्ग पर चलने वाले मुनि जब डगमगाने लगें तो जो शक्तिशाली (महामुनि) उन मुनियों को सन्मार्ग पर स्थिर करता है, वह स्थविर कहलाता है ॥१॥

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે 'જીનકલ્પ નું વિવરણ એવું છે.–રાગદ્વેષ–કષાય–ઇન્દ્રિય–પરિષહ–ઉપસર્ગ તથા આઠ કર્મોને જીતવું તે 'જીનકલ્પ કહેવાય, જીનકલ્પી એટલે 'જીન નહિ પણ 'જીન સરીખા આવી કઠીન આચાર યોગ્યતા ધારણ કરવી આ કઠિન કાળમાં સાધુઓ માટે દુષ્કર છે, કારણ કે આવી કઠિનતા સહન કરવા માટે વજ્ર-ઋષભ નારાચ સંઘયણ, ઉગ્ર પરિષહાદિ સહન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ, પણ આ કાળમાં તે નહિ હોવાને કારણે 'જીનકલ્પ નું ધારણ કરવું આ પંચમ કાળમાં વિચ્છેદ ગયું છે

સંયમયોગોમાં ડગમગતાને આ લોક અને પરલોક સંબંધી દુઃખ સમજાવી સંયમ માર્ગમાં જે સ્થિર કરે છે તે 'સ્થવિર કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે—

"तेन व्यापारितेष्वर्थेष्वनगारांश्च सीदत'। स्थिरीकरोति सच्छक्ति स्थविरो भवतीह स" ॥११॥

આવા સંતો 'સ્થવિરકલ્પી કહેવાય છે, તેઓના કલ્પ બે પ્રકારે શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવ્યાં છે (૧) સ્થિતકલ્પ

तस्य कल्पः, स हि द्विविधः प्रज्ञप्तः। तद्यथा-स्थितकल्पश्चैव अस्थितकल्पश्चैव। तत्र-स्थितकल्पः=व्यवस्थित-सामाचारी प्रथमचरमयोस्तीर्थे स्थितानां भवति, तेषामृजुजडत्वाद् वक्रजडत्वाच्च।

स्थविर का कल्प स्थविरकल्प कहलाता है। उसके दो भेद है— स्थितकल्प और अस्थितकल्प। व्यवस्थित समाचारी को स्थितकल्प कहते हैं। यह कल्प प्रथम और चरम तीर्थंकर के शासन में होता है, क्यों कि उनके शिष्य ऋजुजड और वक्रजड होते है। ऋजुजड का उदाहरण—

(૨) અસ્થિતકલ્પ।

પ્રથમ તીર્થંકરના સમયમાં લોકો પણ સરલ હતાં અને તેમના નેતાઓ-ગુરૂ આદિ-માં અખૂટ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ મૂકતા હતા, તેમજ 'નેતા' ની આજ્ઞાનુસાર ચાલવામાં શિસ્તબદ્ધ હતા, 'નેતા' ની આજ્ઞામા જરા પણ શંકા લાવતા નહિં, તેમજ તેમના હુકમનો ભલતો-મનગમતો અર્થ પણ કરી શકતા નહિં, અને તેમ કરવામા તેઓ મહાન્ પાપ ગણતા, તેથી તેઓને શાસ્ત્રકારોએ 'ઋજુજડ' બુદ્ધિના કહ્યા છે. તે અનુસાર તે વખતમા સમયને ઓાલખી ભગવાન આદિનાથે તે વખતની 'સમાચારી' સાધુ-સાધ્વીઓ માટે ઘડી કાઢી હતી. આ સમાચારીને 'સ્થિતકલ્પ' કહેવામા આવે છે. આવી સુંદર રીતે સમાચારી ઘડાએલ હતી, છતા તે 'સમાચારી' નુ જ્ઞાન તે વખતના સાધુજનોને વારંવાર સમજાવું પડતું હતું, કારણ કે તે સાધુ-સાધ્વીઓ અત્યંત સરલ અને ભદ્રિક પ્રકૃતિના હોવાને કારણે 'શબ્દાર્થજ' પકડતા, અને તે 'શબ્દાર્થ' નો વિસ્તૃત અર્થ નહિ સમજવાને કારણે તેઓ ભૂલો કરી વેસતાં ને તે ભૂલો આચાર્ય ભગવાન લઘુભાવે સુધારતાં.

આ પંચમ કાલમાં સાધુ પુરૂષો માટે ભગવાન આચાર્યોએ કાલાનુસાર યોગ્યાયોગ્યતા ને વિચાર કરી 'સમાચારી' નો શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ વિસ્તૃત રીતે કર્યો છે, કોઇપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન આપ્યુંજ નથી, છતા આજકાલના સાધુઓએ તે શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ બન્નેનો પોતાને મનગમતો અર્થ કરી 'સમાચારી' ને ડહોળી નાખી છે તેથીજ આકાલના લોકોને ભગવાને 'વક્રજડ' કહ્યાં છે. ભગવાને કેવલ સાધુ-સાધ્વીઓ માટે કહ્યું નથી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ માટે પણ કહેવામા આવ્યુ છે, સાધુના પેટામા શ્રાવકો પણ આવી જાય છે ને

तत्र ऋजुजडदृष्टान्तः—एकस्मिन् समये प्रथमतीर्थंकरस्य कश्चित् शिष्यः आवश्यक-कार्यवशाद् बहिर्गत्वा विलम्बेन प्रत्यागतः। अथ तं गुरुः पृच्छति—अद्य कथं विलम्बो जातः? स आह—भदन्त! मार्गे नटनृत्यं पश्यतो मम विलम्बो जातः। तस्येदं वचनं श्रुत्वा गुरुराह सौम्य! साधूनां नटनृत्यं द्रष्टुं न कल्पते। इत्थं गुरोर्वचनं निशम्य तेन प्रायश्चित्तं गृहीतम्। अथान्यदा कदाचित् स साधुरावश्यककार्यवशाद् बहिर्गतः पुनरपि

किसी समय आदि तीर्थंकर का एक शिष्य आवश्यक कार्य से बाहर गया और विलम्ब से आया। गुरुजी ने उससे पूछा—'आज विलम्ब कैसे हुआ?' शिष्य ने कहा 'भदन्त! राह चलते नट का नृत्य देखने लगा इसीसे विलम्ब हो गया। तब गुरुजी ने उससे कहा— सौम्य' नटका नृत्य देखना साधुओं को नहीं कल्पता।' गुरुजी के यह वचन सुनकर शिष्यने प्रायश्चित ले लिया।

'गुरुश्री' नी 'समाचारी' न्यायनीतिपूर्ण होवी जोईए एवो अथ वाचकोए जरूर ताखवी लेवो वधारे समजवा माटे भगवान शास्त्रकारोए ऋजुजड अने वक्रजडना उदाहरणो नीचे आप्या छे ते उपरथी ते समयना लोकोनुं मानस घणुंज सुंदर रीते जाणी शकाय छे.

ऋजुजडनुं दृष्टांत—आदिनाथ भगवानना समयनी आ वात छे ते कालमां कोई एक शिष्य आवश्यक कार्य माटे बहार गयो ने यथोचित वखत व्यतीत थयां पछी पाछो फर्यो, गुरु महाराजे तेने प्रश्न पूछी विलंबनुं कारण जणाववा कह्युं शिष्ये जवाबमां कह्युं के रस्ता पर चालतां कोई एक नटनुं नृत्य देखवामां रोकायो. गुरु महाराजे तेने समजाव्युं के नटनुं नृत्य जोवाथी आपणा मनमां अनेक विकारो उत्पन्न थाय छे, तेने लीधे आत्मशांति हणाई जाय छे, आपणे आत्मशांति माटे आटली आटली जहेमत उठावीए छीए, आत्मशांति माटे घणा काळ सुधी समाजमांथी जुदा थई एकांत अवस्था भोगवीए छीए, महामूल्ये मेळवेली शांति क्षण एकना विकारी भाववी नष्ट थई जाय छे, आवो महान खोटनो धंधो शा माटे करवो जोईए? शिष्ये सरलबुद्धिना होवाने कारणे फरीथी तेवुं कार्य नहि करवानो निश्चयरूपे प्रायश्चित्त लई आत्माने विशुद्ध कर्यो.

विलम्बेन प्रतिनिवृत्तो गुरुणा पृष्टः–क्व कालातिपातो जातस्तत्र? स कथितवान्–भदन्त! मार्गे नटीनृत्यं प्रेक्षमाणस्य मम कालातिपातो जातः। तस्येदं वचनं निशम्य गुरुरवोचत्–सौम्य! तद्दिवसे 'नटनृत्यं न द्रष्टव्यम्' इति निषिद्धः। नटनृत्य–दर्शननिषेधेऽधिकतररागकारणनटीनृत्यदर्शननिषेधोऽप्यापतित एव। कथं पुनस्त्वया नटीनृत्यं दृष्टम्? गुरोरिदं वचनमाकर्ण्य कृताञ्जलिः स प्रोक्तवान्–भदन्त! नटनृत्यनिषेधे नटीनृत्य–निषेधोऽप्यापतित इत्यस्माभिर्न ज्ञातम्। अतएव नटीनृत्यं दृष्टम्, न कदाचिदेवमग्रे करिष्यामि, इत्युक्त्वा तेन प्रायश्चित्तं गृहीतम्। अनेन दृष्टान्तेनेदं लभ्यते–यत्प्रथमतीर्थकरशिष्येण 'गुरुणा नटनृत्यदर्शननिषेधे कृते

दूसरी वार वही साधु फिर आवश्यक कार्य से वाहर गया और देर से आया। गुरुजीने पूछा– इतना समय तुमने कहाँ विताया?' वह वोला— 'भदन्त! मार्ग में नटी नृत्य कर रही थी। उस नृत्य को देखने में इतना समय चला गया। वह उत्तर सुनकर गुरुजी ने कहा– 'सौम्य! उस दिन नटका नृत्य देखने का निषेध किया था। नटीका नृत्य तो और भी अधिक राग बढाने वाला है, अतः नटके नृत्य को देखने के निषेध में नटी के नृत्यको देखने का निषेध सम्मिलित होजाता है। फिर तुमने नटी का नृत्य को क्यों देखा? गुरुका कथन सुनकर शिष्य हाथ जोड कर कहने लगा– 'भगवन्! नट नृत्य को देखने के निषेध में नटी के नृत्य को देखने का भी निषेध हो जाता है, यह बात हमारी समझ में नहीं

બીજા કોઈ પ્રસંગે તે શિષ્યને બહાર જવાનું બની આવ્યું, ને ધાર્યા કરતા વધારે સમય પસાર કરી ઉપાશ્રયમાં દાખલ થયો. ગુરુમહારાજે જ્યારે પ્રશ્ન પૂછયો ત્યારે તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહેવામા આવ્યું કે રસ્તાપર કોઇ એક નટી નાચ કરતી હતી તે જોવામાં રોકાયો અને મોડુ થયુ આ જવાબ સાંભળી આચાર્ય મહારાજે 'નટ'નું નૃત્ય નહિ જોવાનો ઉપદેશ યાદ કરાવ્યો. શિષ્યે સરલ ભાવે કહ્યું કે હે ગુરુ મહારાજ! આપે તો ફક્ત નટનુ નૃત્ય જોવાની ના કહી હતી 'નટી'નું નહિ, આચાર્ય મહારાજે કહ્યું હે ભદ્ર! નટના નાચનો નિષેધ કર્યો તેમાં નટીના નાચનો નિષેધ પણ આવી જાય છે છતાં તેં નટીનો નાચ જોયો. હાથ જોડીને શિષ્યે કહ્યું કે નટના નાચના નિષેધમાં નટીના

नर्त्तकीनृत्यदर्शनमपि निषिद्ध'-मिति ज्ञातवान् शठः; परन्तु ऋजुस्वभावत्वेन यथास्थितमुत्तरं दत्तम्। तदनु गृहीतं च तेन प्रायश्चित्तमिति।

अथापरो दृष्टान्त —कोङ्कणदेशवासी कश्चित् श्रेष्ठी वार्द्धके दीक्षितो जातः। एकस्मिन् दिवसे तस्य मुनेरैर्यापथिककायोत्सर्गेऽधिकः समयो जातः। अथ पारितकायोत्सर्गं तं गुरु पप्रच्छ—सौम्य! एतावत्कालिके ध्याने त्वया किं चिन्तितम्? स सविनयमुवाच—भदन्त! जीवदया चिन्तिता। कीदृशी जीवदया चिन्तितेति

आई थी, इसी से मैंने नटीका नृत्य देख लिया, भविष्य में कभी ऐसा नहीं करूँगा ' इस प्रकार कह कर उसने प्रायश्चित्त ले लिया।

इस उदाहरण से ज्ञात होता है कि प्रथम तीर्थंकरके शिष्य जड होनेके कारण नट-नृत्य के निषेध से नटीनृत्यका निषेध तो न समझ सका, किन्तु ऋजु (सरल-सीधे) होने के कारण उसने सच्ची बात कह दी, और प्रायश्चित्त भी ले लिया।

दूसरा उदाहरण:—

कोंकण देशका एक सेठ वृद्धावस्था में दीक्षित हुआ। एक दिन ईरियावहिया के कायोत्सर्ग में उसे अधिक समय लग गया। कायोत्सर्ग समाप्त करने पर उससे गुरुने पूछा 'भद्र! इतने लम्बे समय के ध्यान में तुमने क्या चिन्तन किया?' उसने विनयपूर्वक कहा—भगवन्! जीवदया का चिन्तन किया।'

नाचनो निषेध पण आवी जाय छे ते हुं समज्यो नहि; माटे नटीनो नाच जोयो, हवेथी तेम करवाना भाव नथी. आ प्रकारे कही तेणे प्रायश्चित्त लईने आत्मशुद्धि करी.

आज विषयमां अन्य दृष्टांत—कोंकण देशना एक शेठे वृद्धावस्थामां दीक्षा लीधी. कोइ एक समये कायोत्सर्ग समाप्त थयां बाद गुरु महाराजे पूछ्युं के आटलो समय 'इरियावही पडीक्कमतां केम थयो? वृद्धे जवाब आप्यो के 'जीवदया नुं चिंतवन करतां वखत वधारे लागी गयो. 'जीवदया मां मे एवुं चिंतव्युं के मारा

पुनर्गुरुणा प्रोक्ते स प्राह–भदन्त ! यदाऽहं गृहस्थावस्थायामासम्, तदा क्षेत्रे संजातानि तृणानि क्षुपाँश्च समुत्पाट्य क्षेत्रमुप्तवान्। तदा धान्यमपि प्रचुरतया समुदपद्यत। सम्प्रति यदि मम पुत्राः आलस्येन क्षेत्रोत्पन्नानि तृणादीनि नोत्पाटयेयुस्तदा धान्यमपि नोत्पद्येत, तर्हि तेषां का दशा भविष्यतीति जीवदया मया चिन्तिता। तस्यैवं सरलं वचो निशम्य गुरुः प्राह–सौम्य ! त्वया दुर्ध्यातम्। न कदाचिदपि मुनिना दुर्ध्यातव्यम्। इत्थं गुरोर्वचनं निशम्य तथेति प्रतिपद्य स साधुर्मिथ्यादुष्कृतं दत्तवानिति। एतद्दृष्टान्तद्वयं प्रथमतीर्थंकरशिष्याणामृजुतां जडतां च सूचयति।

गुरुने फिर पूछा–'कैसी जीवदया का चिन्तन किया?' तब उसने कहा–'भगवन्! जब मैं गृहस्थावस्था में था तो खेत में उगे घास को और पौधों को उखाड कर मैंने बीज बोये थे, ऐसा करने पर खूब धान्य निपजा था। अब मेरे बेटे आलस्य के वशीभूत होकर खेत में उगे घास–फूस को उखाडे विना ही अगर वो देंगे तो अनाज नहीं नीपजेगा। ऐसी दशा में उनकी क्या हालत होगी! इस प्रकारकी जीवदया का मैंने चिन्तन किया है।' शिष्य के यह सरल वचन सुनकर गुरु बोले–'सौम्य! तुमने अपध्यान किया है। मुनिको कभी अपध्यान नहीं करना चाहिये।' इस प्रकार गुरुके वचन सुनकर 'तहत्ति' कह कर उसने स्वीकार किया, और 'मिच्छामि दुक्कडं' दिया। यह दोनों उदाहरण प्रथम तीर्थंकर के शिष्यों की ऋजुता और जडता को सूचित करते हैं।

ગૃહસ્થાવાસ દરમ્યાન ખેતરમાં ઉગેલા છોડવાઓ અને નકામું ઘાસ કાઢી નાખી ક્ષેત્રને વિશુદ્ધ કરી મેં સુંદર બીજ વાવ્યું હતું, તેના પરિણામે પુષ્કળ પાક થયો. પણ મારો પુત્ર પ્રમાદી હોઈ ક્ષેત્રને સાફ કર્યા વિના જો 'બી' રોપશે તો અનાજ બિલકુલ પાકશે નહિ, ને તે અને તેનું કુટુંબ દુઃખી થશે. શિષ્યનું આવું સરળ હૃદય જોઈ ગુરુ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે મુનિને આવું દુર્ધ્યાન કલ્પે નહિં, આવા આર્ત અને રૌદ્ર પરિણામથી આત્મા કલુષિત ભાવને પામે છે ને ગાઢ કર્મો ઉપાર્જન કરી માઠી ગતિએ જાય છે. આ શિખામણનો સ્વીકાર કરી વૃદ્ધ મુનિ લાગેલ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ પાપમાંથી મુક્ત થયા. આ દૃષ્ટાંતો ઋજુતા-અને જડતા કેવાં હોય છે તે સમજાવે છે.

सम्प्रति वक्रजडदृष्टान्तद्वयमुच्यते–तत्र प्रथमो दृष्टान्तः—भगवतो महावीरस्य शासने कश्चित् साधुरावश्यककार्यवशाद् बहिर्गतो मार्गे नृत्यन्तं नटं दृष्ट्वा तन्नृत्यदिदृक्षया तत्र स्थितः कालातिपातेन वसतौ समागतः। कालातिपातकारणं विज्ञाय गुरुः प्रोक्तवान्–सौम्य! साधूनां नटनृत्यदर्शनं न कल्पते। एवमुक्त्वा गुरुणा प्रायश्चित्तं दत्तम्।

अथान्यदा स नटीनृत्यं दृष्ट्वा कालमतिक्रम्य समागतः गुरुणा कालातिक्रमणे कारणं पृष्टो न यथासदुत्तरं ददौ। तदा संज्ञातकालातिक्रमकारणेन गुरुणा बहुशस्तर्जितेन तेन वास्तविकं कारणं प्रकाशितम्। अथ तं

आगे वक्र–जड शिष्योंके दो उदाहरण दिखलाये जाते हैं। प्रथम दृष्टान्त—

भगवान् महावीर के शासन का कोई साधु आवश्यक कार्यसे बाहर गया। मार्ग में नाचते नट को देखकर उसका नृत्य देखने की इच्छा से वहीं खडा हो गया, देरी से उपाश्रय में पहुँचा।

देरीका कारण जानकर गुरुने कहा—'सौम्य! साधुओंको नट–नृत्य नहीं देखना चाहिये–ऐसा कह कर शिष्य का प्रायश्चित देकर शुद्ध किया।

दूसरी बार वही साधु नटीका नृत्य देखकर विलम्ब से लौटा। गुरु ने विलम्ब का कारण पूछा तो उसने ठीक–ठीक उत्तर नहीं दिया। गुरु को विलम्ब का कारण ज्ञात हो गया। जब उन्होंने कठिन वचनों से शिक्षा दी तो उसने असली कारण प्रगट किया। तब गुरुने उसकी भर्त्सना करके कहा–'अरे

હવે વક્ર અને જડવા કેવી હોય તેના બે ઉદાહરણો બતાવવામાં આવે છે—પ્રથમ દૃષ્ટાંત—

ભગવાન મહાવીરના શાસનકાળના કોઈ એક મુનિ બહાર ગયા માર્ગમાં નાચતાં 'નટ' નું નૃત્ય જોઈ તેનું મન ચિહુવવાને પામ્યું ને 'મન' વશ નહિ રહેવાને લીધે તે દૃશ્ય જોવામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયો. આને લીધે મોડું થતા ઘટ ઘડ ઉપાશ્રયે પહોંચી ગયો. ગુરુજી વિચક્ષણ હોઈ વિલંબનું કારણ જાણી ગયા. ઠપકો નહિ આપતાં આવા દસ્યો સાધુથી તેમ જ આત્મભાવનાએ પહોંચેલી વ્યક્તિથી જોવાય નહિ' એમ ઉપદેશ આપી વિશુદ્ધ કર્યો.

અન્ય પ્રસંગે વળી 'નટી' નો નાચ જોવામાં મશગુલ થતાં સ્વસ્થાનકે વખતસર પહોંચી શક્યો નહિ. ગુરુના સમજવામાં આ વાત જ્યારે આવી ત્યારે શિષ્યને ભર્ત્સના કરી ... [illegible] ... વિચાર થાય ઉત્પન્ન

भर्त्सयन् गुरुराह–अयि दुर्विनीत ! रागकारणस्य नटनृत्यस्य दर्शने निषिद्धस्त्वं ततोऽप्यधिकरागकारणं नटीनृत्यं कथं दृष्टवान्? एवं गुरुणोक्ते स प्राह–नास्ति ममात्र कोऽपि दोषः। भवता तस्मिन् दिने यथा नटनृत्यदर्शनं निषिद्धम्, तथैव नटीनृत्यदर्शनमपि निषेद्धव्यम्, न तथा भवता कृतमिति। तदनु स महताऽऽयासेन गुरुदत्तं प्रायश्चित्तं स्वीकृतवान्–इति। अथापरो दृष्टान्तः—

कश्चिदेकः श्रेष्ठी सर्वदा स्वपुत्रमेवं शिक्षयति स्म–वत्स ! पित्रादीनां गुरुजनानां वचनस्योत्तरं न देयम्। पितुरिमां प्रशस्तां शिक्षां स श्रेष्ठिपुत्रो वैपरीत्येन मनसि गृहीतवान्। अथान्यदा पुत्रं परित्यज्य सपरिवारः स श्रेष्ठी आवश्यककार्यवशाद्—

अविनीत ! राग के कारण नट–नृत्यको देखने का निषेध कर देने पर उससे भी अधिक राग के कारण नटी के नृत्य को तुमने क्यों देखा' ? गुरू के यह कहने पर शिष्य कहने लगा–'इसमें हमारा लेश भी दोष नहीं ! आपने उस दिन जैसे नट के नृत्य का निषेध किया था, उसी प्रकार नटी के नृत्य का भी निषेध कर देना चाहिए था। मगर आपने यह तो किया नहीं और मेरे को उपालंभ देने लगे। फिर उसने गुरुके दिये हुए प्रायश्चित्त को बडी कठिनतासे स्वीकार किया।

दूसरा दृष्टान्तः—एक शेठ सदैव अपने पुत्र को सीख दिया करता था–देख बेटा, पिता आदि गुरुजनों के वचनका उत्तर नहीं देना चाहिये। पिताकी यह शुभ शिक्षा पुत्रने वक्रता के साथ मनमें धारण कर ली। एकवार पुत्रको घर पर छोडकर वह शेठ परिवार–सहित आवश्यक कार्य से बाहर गया। पुत्र

કરે છે અને એવા ખેલો ન જોવા જોઇએ એવી શિખામણ આપી. આ શિખામણ ગ્રહણ નહિ કરતાં ગુરૂજી ઉપર ક્રોધાયમાન થઇ તેમના પર દોષારોપણ મૂકી કહ્યું કે તમે મને પહેલેથી જ કેમ ન કહ્યુ કે નટ નટીના ખેલો જોવા યોગ્ય નથી. સરલતાથી વાત માન્ય કરવાને બદલે ઉપદેશક ઉપર જ દોષારોપણ કર્યું'. આ છે 'વક્ર અને જડ ના દાખલાઓ

બીજું ઉદાહરણ—કોઇ એક ધનપતિ પોતાના પુત્રને સમજાવતા હતા કે બાલકે વડીલ અને ગુરૂજનની મર્યાદા અને માન સાચવવા જોઇએ. કોઇ પણ પ્રસંગે તેમના સવાલનો વળતાં જવાબ ઉદ્ધતાઈ પૂર્વક વાળવો ન જોઇએ તેમ જ જે કહે તે સાભળી લઇ તેનો યોગ્ય અમલ કરવો. તેમજ તેમની સામે થઈ કઠોર વેણ બોલવુ ન જોઇએ પુત્રે આ વાતને મનમા વક્રતાથી ધારણ કરી રાખી. કોઇ·એક પ્રસંગે પિતા પરિવારસહિત બહાર ગયા અને

वहिर्गतः । पुत्र एक एव गृहे स्थितः । स मनस्यचिन्तयत्–सर्वदा मां शिक्षयन्तं पितरमद्याऽहं शिक्षयिष्ये । इत्थं मनसि विचिन्त्य कपाटार्गलां दत्त्वा स गृहे स्थितः । ततः कियत्कालानन्तरं स वणिक् सपरिवारो गृहे समागतः कपाटोद्घाटनाय पुत्रमाह्वयति स्म । परन्तु पुत्रः कपाटं नोद्घाटितवान् । ततः स वणिगन्यं कमप्युपायमदृष्ट्वा भित्तिमुल्लङ्घ्य गृहे प्रविष्टः । स तत्र पुत्रं हसन्तं स्थितं दृष्ट्वा तमयमित्थमुवाच–दुर्विनीत ! मया बहुशः समाकारितोऽपि न कपाटमुद्घाटितवान्, नापि किञ्चिदुत्तरं दत्तवान् । अस्मान्दुःखय्य हसन् ना लज्जसे ? पितुरित्थं वचनं श्रुत्वा स वणिक्पुत्रः प्रत्याह– पितः ! भवतैवाहं शिक्षितोऽस्मि यत्पित्रादीनां गुरुजनानां वचनस्योत्तरं न देयम् । अत एव–भवता शब्दायितोऽपि नोत्तरं दत्तवान् । यावदहं कपाटमुद्घाटयितुमागच्छामि तावद् भवान् भित्तिमुल्लङ्घ्य इह प्रविष्टः । तर्हि भवानेव कथयतु कोऽत्र मम दोषः ? वस्तुतस्तु भवतां यत्कष्टं जातं तत्र भवानेव दोषभाक् । एवद्

अकेला घर में रह गया। उसने मन ही मन सोचा–सदैव मुझे सीख देने वाले पिता को आज मैं सीख दूंगा। इस प्रकार सोच कर वह दरवाजे की सांकल बन्द करके घर में बैठ गया। थोड़ी देर बाद सेठ सपरिवार घर आया और किवाड़ खोलने के लिए पुत्र को आवाज देने लगा। किन्तु पुत्रने किवाड़ नहीं खोला। दूसरा कोई भी उपाय न देखकर पिताने दीवार लांघ कर घर में प्रवेश किया तो देखा कि लड़का बैठा–बैठा हंस रहा है। तब सेठने तर्जना करते हुए कहा–मूर्ख! बार–बार पुकारने पर भी तूने उत्तर नहीं दिया और न किवाड़ खोले! हमें दुःखित करके हंसते हुए तुझे लज्जा नहीं आती? पिता के वचन सुनकर पुत्र ने कहा–पिताजी! आपने ही तो हमें सिखाया है कि पिता आदि बड़ों के वचनका उत्तर नहीं देना चाहिये। इसी कारण आपके पुकारने पर भी मैंने उत्तर नहीं दिया। और ज्यों ही मैं किवाड़ खोलने के लिए आ रहा था, त्यों ही आप दीवाल लांघ कर भीतर आये। अब आप ही कहिये, इसमें मेरा क्या

પુત્રને ઘરમાં એકલો રાખ્યો, પુત્રે વિચાર કર્યો કે 'મને હંમેશાં શિખામણ આપનાર પિતાને આજે હું શિખામણ આપું' આવું વિચારી દરવાજાની સાંકળ બંધ કરી ઘરની અંદર ચુપચાપ બેસી ગયો. પિતા પાછાં વળતાં દરવાજા પાસે આવી અંદરની સાંકળ ઉઘાડવા પુત્રને હાક મારી, પણ પુત્ર તો જાણે કાંઈ સાંભળતો જ નથી. એમ આંખ આડા કાન કરી ચુપચાપ બેસી જ રહ્યો. બીજો કોઈ ઉપાય ન સુઝવાથી પિતા દિવાલ પર ચઢી અંદર આવ્યા ને જોયું તો પુત્ર આરામથી બેઠો છે અને પિતાને જોઈને હસવા લાગ્યો ને કહ્યું કે હમણાં જ તમે બોધ આપીને ગયા હતા કે વડિલને સામો પ્રત્યુત્તર વાળવો નહિ, આવી વાતો સાંભળતાં જ પિતા તો ઠંડાગાર થઈ ગયો ને પુત્રની વક્તા અને જડતા જોઈ વિસ્મય બની ગયો.

दृष्टान्तद्वयेन भगवतो महावीरस्य तीर्थस्थितानां जीवानां वक्रता जडता च स्फुटा प्रतीयते इति ।

शेषाणां मध्यवर्त्तिनां द्वाविंशतिजिनानां तीर्थेषु स्थितानां साधूनाम् ऋजुप्राज्ञत्वात् स्थितकल्पो भवति ।
अत्रेदं बोध्यम्–मध्यमतीर्थकृत्तीर्थवर्त्तिना साधूनां महाविदेहक्षेत्रस्थितानां साधूनां च शय्यातरपिण्ड–कृतिकर्म–महा-
व्रत-पर्यायज्येष्ठ-विषये स्थितः कल्पः । शेषेषु षट्स्वनवस्थितकल्पः, तेषां सतताऽऽसेवनाऽभावात् ।

तत्र ऋजुप्राज्ञदृष्टान्तो यथा—

भगवतः श्रीमतोऽजितनाथस्य शासने तत्साधुरेकस्मिन् दिवसे आवश्यककार्यवशाद् बहिर्गतः प्रत्यावृत्तो

दोष है? आपको जो कष्ट हुआ, वास्तव में उसके लिए आपही दोषी हैं।

इन दो उदाहरणों से भगवान् महावीर के तीर्थ के जीवों की वक्रता और जडता स्पष्ट प्रतीत
होती है।

प्रथम और चरम तीर्थंकरों के सिवाय बीच के बाईस तीर्थंकरों के शासन के साधु ऋजुप्राज्ञ
(सरल और समझदार) होते हैं, अतः उनका कल्प अस्थित होता है। अभिप्राय यह है कि मध्य के तीर्थंकरों
के शासन के साधुओं का और महाविदेहक्षेत्र स्थित साधुओंका शय्यातरपिण्ड, कृतिकर्म, महाव्रत और
पर्यायज्येष्ठता के विषय में स्थितकल्प होता है और शेष छ विषयों में अस्थित अर्थात् अव्यवस्थित कल्प होता है;
क्यों कि वे शेष छह कल्पों का नित्य सेवन नहीं करते हैं। ऋजुप्राज्ञ का उदाहरण—

भगवान् श्री अजितनाथ के शासन का कोई साधु आवश्यककार्य से एक दिन बाहर गया। पीछे

પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થંકરો સિવાય વચલા તીર્થંકરોના વારામાં એટલે બાવીશ તીર્થંકરોના શાસન
તલેના સાધુઓ ‘ ઋજુપ્રાજ્ઞ ’ (સરલ અને સમજણવાલા) ગણાતા, તેમનું કલ્પ અસ્થિત હતું, મધ્યતીર્થંકરોના
શાસન હેઠળના સાધુઓ અને મહાવિદેહક્ષેત્રમા રહેતા સાધુઓના આચાર બાબતોમાં, જેવાં કે શય્યાતરપિંડ (૧),
કૃતિકર્મ (૨), મહાવ્રત, (૩) પર્યાયજ્યેષ્ઠ, (૪), એઓમાં સ્થિતકલ્પ હોય છે, બાકીના છ વિષયોમાં અસ્થિત-
કલ્પ હોય છે, કારણ કે બાકીના છ બાબતોનું સેવન હમેશ હોતું નથી.

ઋજુપ્રાજ્ઞનું દૃષ્ટાન્ત—

ભગવાન અજીતનાથના સમયના કોઇ એક સાધુ રસ્તે જતા ‘ નટ ’ નું ખેલ જોઇ મોડેથી ઉપાશ્રયમાં

मार्गे नृत्यतो नटस्य नृत्यं दृष्ट्वा कालातिक्रमेण उपाश्रये समागतः। कालातिक्रमणे कारणं गुरुणा पृष्टः स यथार्थं कारणमुक्तवान्। ततो गुरुः प्रोवाच—सौम्य! नटनृत्यं रागकारणम्, अतः साधुभिस्तन्न द्रष्टव्यम्। गुरोरिदं वचनमुपश्रुत्य स प्राह—भदन्त! नाहमग्रे कदाचिदपि नटनृत्यं द्रक्ष्यामि। अथ कदाचित्स साधुर्बहिर्गतो मार्गे नृत्यन्तीं नटीं दृष्ट्वा प्राज्ञत्वाद् मनसि चिन्तितवान्—'नटनृत्यं रागकारणम्' इति तद्दर्शने गुरुणाऽहं निषिद्धः। नटीनृत्यं तु ततोऽप्यधिकरागकारणमिति तन्निषेधः सुतरामापद्यते। इत्थं विचार्य स नटीनृत्यमदृष्ट्वैव उपाश्रये समागतः। स हि—ऋजुप्राज्ञत्वाद् गुरोर्वचनं सरलतया गृह्णाति, अकर्तव्यं च स्वयमनुमन्यते—इति।

आते समय मार्गमें नट का नृत्य देखकर देर से उपाश्रयमें आया। गुरुने देरी का कारण पूछा तो उसने वास्तविक कारण बतला दिया। तब गुरु ने कहा 'भद्र! नटका नृत्य रागवृद्धि का कारण है, साधुओं को नहीं देखना चाहिये। गुरु का यह कथन सुनकर उसने कहा—'भगवन्! अब आगे कभी नट का नृत्य देखने का मेरे भाव नहीं है, और आपश्रित्तद्वारा आत्मशुद्धि की।

वही साधु दूसरी बार बाहर गया। उसने नृत्य करती नटी को देखकर विचार किया—नट का नृत्य राग का कारण है, इसी से गुरुमहाराजने देखने का निषेध किया था। मगर नटी का नृत्य तो और अधिक राग का कारण है, अत एव उसका निषेध तो स्वतः ही हो जाता है। इस प्रकार विचार कर नटीका नृत्य देखे बिना ही वह उपाश्रयमें आगया।

ऋजुप्राज्ञ शिष्य, गुरु महाराज के वचन को सरलरूपमें ग्रहण करते है और अकर्तव्य कर्म का स्वयं ही समझ लेते है।

દાખલ થયો. મોડું થવાનું કારણ શિષ્યે જે હતું તે કહી દીધું ગુરુએ કહ્યું ભદ્ર! નટનું નૃત્ય રાગવૃદ્ધિનું કારણ છે માટે મુનિઓએ તે ન જોવો જોઈએ, એ ઉપદેશને તે હૃદયમાં સ્થાપિત કર્યો.

ફરી બીજી કોઈ વખતે રસ્તે ચાલતા 'નટી' ને નાચતી જોઈ ગુરુદેવની આજ્ઞાનો અમલ હૃદયમા સ્ફુરી આવ્યો ને વિચાર્યું કે જો 'નટ' નો ખેલ જોવાથી રાગ વધે છે તો નટી નો ખેલ જોવાથી તો તીવ્ર રાગ વધે માટે નટીનો નાચ પણ દૃષ્ટિગોચર ન થવો જોઈએ, આ પ્રકારે વિચાર કરીને નટીનું નૃત્ય જોયા વગર જ ઉપાશ્રયે આવી ગયો. આવા સાધુઓ વખતા તીર્થંકરોના શાસનમાં હતા તેથી તેઓ ઋજુપ્રાજ્ઞ કહેવાયા

ઋજુપ્રાજ્ઞ સાધુ ગુરુમહારાજનું વચન, સરલરૂપમાં ગ્રહણ કરી કાર્ય—અકાર્યનો ખ્યાલ પોતે જ કરી યોગ્ય

अत्रेत्थं कश्चित् शङ्कते
प्रथमतीर्थंकरशासने शिष्या ऋजुजडा भवन्ति, चरमतीर्थंकरशासने ऋजुवक्राः, मध्यवर्तिना
द्वाविंशतितीर्थंकृतां शिष्यास्तु ऋजुप्राज्ञाः। एवंच मध्यमतीर्थंकृतामेव शिष्या धर्मार्हा भवितुमर्हन्ति, ऋजुप्राज्ञत्वात्।
प्रथमतीर्थंकृतः शिष्यास्तु ऋजवः सन्तोऽपि जडत्वाद् बोधाभावेन धर्मानर्हाः, चरमतीर्थंकृतां शिष्यास्तु वक्रजड-
त्वात् सुतरामेव धर्मानर्हा? इतिचेत्, आह-ऋजुप्राज्ञापेक्षया हीनाः प्रथमतीर्थंकरशिष्याः जडत्वाद् बोधाभावेन
स्खलनामर्हन्ति, तथापि ते ऋजुत्वेन भावसंशुद्ध्या धर्मार्हा भवन्त्येव। चरमतीर्थंकरशिष्या यद्यपि वक्रत्वाद्

इस विषयमें कोई शङ्का करता है कि-प्रथम तीर्थंकर के शिष्य ऋजु-जड होते हैं, चरमतीर्थंकर के
वक्रजड होते है, और मध्य के बाईस तीर्थंकरों के शिष्य ऋजुप्राज्ञ होते हैं। इस प्रकारसे तो मध्यम
तीर्थंकरों के शिष्य ही धर्म के योग्य हो सकते हैं, क्यों कि वे ऋजु और प्राज्ञ होते हैं। प्रथम तीर्थंकर के
शिष्य ऋजु होने पर भी जड होने के कारण, प्राज्ञ-समजदार-न होने से धर्म के अयोग्य हैं। चरम तीर्थंकर
के शिष्य तो वक्र और जड होने के कारण धर्म के अयोग्य हैं ही!

इसका उत्तर यह है— ऋजु और प्राज्ञ शिष्यों की अपेक्षा प्रथम तीर्थंकर के शिष्य हीन हैं और जड
होने के कारण, बोध के अभाव में, स्खलना के पात्र होते हैं, फिर भी सरल होने से उनके भावों में

કાર્યને અપનાવે છે ને અયોગ્યને છોડી દે છે

આ ઉપરથી પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પહેલાં અને અંતિમ તીર્થંકરોના સાધુઓ ઋજુજડ અને વક્રજડ હોય છે, અને વચ્ચેનાં બાવીશ તીર્થંકરોના શિષ્યો ઋજુપ્રાજ્ઞ હોય છે, ત્યારે તો મધ્યમ તીર્થંકરોના શિષ્ય જ ધર્મને યોગ્ય થઇ શકે છે, કેમ કે તેઓ ઋજુપ્રાજ્ઞ હોય છે, પહેલાં તીર્થંકરના શિષ્યો ઋજુ હોવા છતાં જડ હોવાને કારણે પ્રાજ્ઞ-સમજદાર નથી હોતા એટલે ધર્મને અયોગ્ય છે, તો છેલ્લા તીર્થંકરના શિષ્ય તો વક્ર અને જડ હોવાને લીધે ધર્મને અયોગ્ય જ છે. આમાં આશ્ચર્ય જ શું?

ઉત્તર-હે ભાઈ! આ તારુ મંતવ્ય બરાબર નથી જો કે ઋજુ અને પ્રાજ્ઞના અપેક્ષાએ પ્રથમ તીર્થંકરના શિષ્યો ઉતરતા છે, અને જડ હોવાને કારણે બોધ બરાબર સમજાતો નથી. તેના લીધે દોષોને પાત્ર થાય છે ખરા! પરંતુ સરળ હોવાથી તેઓના ભાવો વિશુદ્ધ હોય છે, તેથી જ ધર્મને પાત્ર

महत्त्वात् ऋजुप्राज्ञापेक्षया हीनतराः, तथापि तेऽप्येकान्ततो धर्मानर्हा एवेति न वक्तुं शक्यम् । अन्यथा ते चारित्रमपि न प्रतिपद्येरन् । अत सर्वेऽपि धर्ममर्हन्त्येवेति

अधुना चरमजिनशासनम्=भगवतो महावीरस्य शासनमस्ति-इति कृत्वा स्थितकल्प प्रपञ्च्यते=विस्तरेण निर्दिश्यते । स्थितकल्पो हि दशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा- 'आचेलक्यम्' इत्यादि ।

तत्र-(१) आचेलक्यम्-न विद्यते चेलं=वस्त्रं यस्यासौ अचेलक, तस्य भाव आचेलक्यम्, अल्पमूल्यमलिन

विशुद्धता होती है। इस कारण वे धर्म के पात्र है । चरम तीर्थंकर के शिष्य वक्र और जड़ होनेसे ऋजु प्राज्ञ शिष्यों की अपेक्षा हीनतर है; तथापि एकान्तरूप से धर्म के अयोग्य नहीं कहे जा सकते । एकान्त अयोग्य होते तो वे चारित्र-संयम-ही क्यों ग्रहण करते ? अत एव सभी प्रकार के शिष्य धर्म के योग्य है ।

इस समय अन्तिम तीर्थंकर का तीर्थ प्रवर्त्तित है, अतः स्थितकल्प का विस्तारपूर्वक वर्णन किया जाता है ।

स्थितकल्प दस प्रकार का है, जैसे-'आचेलक्य' इत्यादि ।

(१) पहला कल्प है-आचेलक्य । जिसके चेल-वस्त्र न हो, वह अचेलक कहलाता है । अचेलक का भाव आचेलक्य या अचेलकता है । अचेलकता का अभिप्राय है अल्पमूल्य के, मलिन, जीर्ण और प्रमाणयुक्त वस्त्रों का धारण करना ।

અધિક છે. છેલ્લા તીર્થંકરના શિષ્યો વક્રજડ હોવાથી ઋજુપ્રાજ્ઞની અપેક્ષાએ વધારે ઉતરતા છે છતાં એકાંતિક રીતે ધર્મને યોગ્ય નથી તેમ તો કહી શકાય જ નહિ પણ ધર્મને યોગ્ય તો છે જ, કારણ કે આકાલમાં સંયમી સાધુઓ છે અને પંચમ કાલને છેડે પણ ટકી રહેશે તેમ શાસ્ત્રકારોએ કહેલ છે માટે આ કાલના બધા પ્રકારના શિષ્યો ધર્મને યોગ્ય છે એમ સમજી લેવું હાલ છેલ્લા તીર્થંકરનું શાસન ચાલે છે તો તેઓનું કલ્પ સ્થિતકલ્પ છે, માટે સ્થિતકલ્પનું વર્ણન વિસ્તૃતપણે કરવામાં આવે છે

'સ્થિતકલ્પ' ના દશ પ્રકાર છે તે નીચે મુજબ—(૧) આચેલક્ય-જે વસ્ત્રરહિત છે તે અચેલ કહેવાય છે અચેલના ભાવને આચેલક્ય કે અચેલતા કહેવામાં આવે છે અચેલતાનો અભિપ્રાય છે—અલ્પમૂલ્ય અથવા મલિન જુના અને પ્રમાણયુક્ત વસ્ત્રોનું ધારણ કરવું

जीर्णप्रमाणोपेतवस्त्रधारणम् । ननु अल्पमूल्यमलिनजीर्णप्रमाणोपेतस्यापि चेलस्य चेलत्वमस्त्येव । सति च तथाविधे चेले कथं स्थविरस्याचेलत्वमिति चेदाह,-यथा कश्चित् पुरुषः परिहितजीर्णबहुच्छिद्रैकवस्त्रस्तन्तुवायं प्रेरयति-हे तन्तुवाय ! मम वस्त्रनिर्माणे त्वरस्व, नग्नोऽहमस्मीति । सत्यपि जीर्णबहुच्छिद्रैकवस्त्रे स पुरुषः स्वात्मानं नग्नत्वेन मन्यते तथैव लोकव्यवहारात् अल्पमूल्यजीर्णप्रमाणोपेते चेले विद्यमानेऽपि स्थविराणामाचेलक्यं न विरुध्यते ।

तदुक्तम्—" तह थोवजुन्नकुत्थिय,—चेलेहिवि भन्नए अचेलोत्ति ।

जह तुर सैलिय ! अप्पय, मे पोत्तिं नग्गओ वत्ते ॥

शंका—अल्पमूल्य, मलिन, जीण और परिमित चेल (वस्त्र) भी आखिर चेल ही है । उस चेलके रहते हुए स्थविर—साधु अचेल कैसे हो सकता है ?

समाधान—फटे—पुराने और बहुत छेदोंवाले एक वस्त्रको पहननेवाला कोई पुरुष जुलाहे को प्रेरणा करता है—हे जुलाहे ! देख, मैं नंगा फिरता हूँ, मेरा वस्त्र जल्दी बुन दे । जीर्ण और बहुत छेदोंवाला एक वस्त्र होने पर भी वह अपने आपको नग्न मानता है । इसी प्रकार लोकव्यवहार से अल्पमूल्यवाला, फटा—पुराना और परिमितवस्त्र होने पर भी स्थविरों की अचेलता में कोई विरोध नहीं आता ।

कहा भी है—

શંકા—અલ્પમૂલ્ય, મલિન જુના અને પરિમિત વસ્ત્ર પણ ચેલ (વસ્ત્ર) જ કહેવાય છે તો તે વસ્ત્રોને રાખવાવાળા સ્થવિર 'અચેલ' કેમ કહી શકાય છે ?

ઉત્તર—અલ્પમૂલ્ય અને સાંધેલા વસ્ત્રો તેમજ શરીર ઢાકવા પૂરતાં કપડાઓ જો એકા—એક ફાટી જાય તો આપણે વણકરને કહીએ છીએ કે ભાઇ ! હું કપડા વિના નાગો ફરું છું, માટે તાબડતોબ મારા કપડા તૈયાર કરી આપ. જો કે વાસ્તવિક રીતે આપણે નગ્ન હોતા નથી, પણ ફાટયા—તૂટયા હોવાના પરિણામે તે કપડાની કિંમત જરા પણ આપણે આંકતા નથી, ફક્ત શરીર ઢાકવા પૂરતા જ તે કપડાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. માટે જ સાધુઓ કપડા ધારણ કરતાં હોવા છતાં 'અચેલક' કહેવાય છે, અને આવી 'અચેલતા' મા કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી, કહ્યું છે—

छाया— तथा स्तोकजीर्णकुत्सित,—चेलैरपि भण्यते अचेल इति।

यथा त्वरस्व शैल्पिक ! अर्पय, मम पोत्तीं (शाटीं) नग्नको वर्त्ते ॥ इति।

(२) औद्देशिकम्-उद्देशन=एकसाधुमुद्दिश्य निष्पन्नम्

(३) शय्यातरपिण्ड-शय्यया=वसत्या तरति संसारसागरमिति शय्यातर —साधुभ्यो वसतिदायको गृहस्थः, तस्य पिण्डः=आहारः।

"तह थोवजुन्नकुत्थिय,—चेलेहिवि भन्नए अचेलोत्ति।

जह तुर सेलिय ! अप्पय, मे पोत्तिं नग्गओ वत्ते" ॥१॥ इति।

जैसे—हे शिल्पकार ! (कपड़ा बनानेवाले !) मुझे शीघ्र धोती दे दो, मैं नग्न हूँ, इस प्रकार का लोकव्यवहार होता है, उसी प्रकार थोड़ा, पुराना और मलिन वस्त्र होने पर भी साधु अचेल कहलाता है।

(२) एक साधु के उद्देश्य से जो बनाया गया हो, वह औद्देशिक कहलाता है।

(३) शय्या अर्थात् वसति या उपाश्रय देकर जो संसार-सागर को तर जाय, वह साधुओं को स्थान देनेवाला गृहस्थ शय्यातर कहलाता है।

"तह थोवजुन्नकुत्थिय,—चेलेहिवि भन्नए अचेलोत्ति।

जह तुर सेलिय ! अप्पय, मे पोत्तिं नग्गओ वत्ते" ॥१॥ इति।

અર્થાત્—થોડાં ફાટેલાં જુનાં અને મેલાં વસ્ત્રો હોવા છતાં નગ્ન કહેવામાં આવે છે, જેમ કોઈ વણકરને કહે છે કે મને પોતી વેહલી આપ મારે વસ્ત્ર નથી હું નગ્ન છું એવો લોકવ્યવહાર હોય છે, તેમ અલ્પમૂલ્ય જીર્ણ અને પરિમિત વસ્ત્ર ધારણ કરેલો સાધુ પણ અચેલક કહેવાય છે

(૨) ઔદ્દેશિક જે કોઈ પણ ચીજ વસ્તુ-આહાર આદિ એક સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવ્યાં હોય તે 'ઔદ્દેશિક' કહેવાય.

(૩) શય્યાતર-અહિં 'શય્યા નો અર્થ' 'વસતિ એટલે ઉપાશ્રય તેવો થાય છે, સાધુ-સાધ્વી ને જે કોઈ ઉપાશ્રય આદિ આપે તે અશુભ કર્મોની નિર્જરા કરે છે ને આવા શુભ નિમિત્તે સંસાર સાગર તરવામાં મહાન ઉપકારક નિવડે છે, આવા ગૃહસ્થો 'શય્યાતર કહેવાય છે

(४) राजपिण्डः-राज्ञः=चक्रवर्त्यादेःपिण्डः।

(५) कृतिकर्म=वन्दनकम्।

(६) महाव्रतानि=सर्वथा प्राणातिपातविरमण-मृषावादविरमणा-दत्तादानविरमण-मैथुनविरमण-परिग्रह-विरमणलक्षणानि।

(७) पर्यायज्येष्ठः-पर्यायेण=दीक्षापर्यायेण ज्येष्ठः-रत्नाधिक इत्यर्थः।

(८) प्रतिक्रमणम्=शुभयोगेभ्योऽशुभेषु संक्रान्तस्य शुभेष्वेव प्रति=प्रतीपं-प्रतिकूलं क्रमण पुनः समागमनम्। तदुक्तम्—

---

(४) चक्रवर्त्ती आदि राजाओंका भोजन राजपिण्ड है।

(५) कृतिकर्म-वन्दना को कृतिकर्म कहते हैं।

(६) महाव्रत-पूर्णरूप से प्राणातिपातविरमण, मृषावादविरमण, अदत्तादानविरमण, मैथुनविरमण और परिग्रहविरमण महाव्रत हैं।

(७) पर्यायज्येष्ठ-दीक्षामें बडे को पर्यायज्येष्ठ कहते हैं। उसे रत्नाधिक भी कहते हैं।

(८) प्रतिक्रमण-शुभ योग से च्युत होकर अशुभ योग में गये हुए आत्मा का वापिस शुभ योग में आना प्रतिक्रमण है।

---

(४) રાજપિંડ-ચક્રવર્તી-આદિ રાજાઓને માટે બનાવેલા ચારે પ્રકારનો આહાર રાજપિંડ કહેવાય છે

(૫) કૃતિકર્મ-વંદનાને કૃતિકર્મ કહેવામાં આવે છે.

(૬) મહાવ્રત-મન, વચન, કાયાથી કરવું નહિ, મન, વચન-કાયાથી કરાવવું નહિ, મન વચન, કાયાથી અનુમોદન કરવુ નહિં, આવી રીતે નવનવ કોટિયે જીવહિંસાથી વિરમવું, જુઠ બોલવામાંથી વિરમવું, ચોરી કરવાથી નિવૃત્ત રહેવું, અબ્રહ્મ (વિષયભોગ) થી વિરમવું, અને પરિગ્રહ કે જે નવ પ્રકારના છે તેનો સર્વથા અને સર્વદા ત્યાગ કરવો આ સમાચારી ને 'મહાવ્રત' કહે છે.

(૭) પર્યાયજ્યેષ્ઠ-દીક્ષામાં જે મોટાં હોય તેને 'પર્યાયજ્યેષ્ઠ' કહે છે. તેનું બીજુ નામ 'રત્નાધિક' પણ છે.

પ્રતિક્રમણ વિષે વિશેષ વિસ્તાર

(૮) प्रतिक्रमण-"शुभयोगेभ्योऽशुभेषु संक्रान्तस्य शुभेष्वेव प्रति=प्रतीपं-प्रतिकूलं क्रमणं=पुनः समागमनम्। तदुक्तम्—

स्वस्थानाद्यत् परस्थान, प्रमादस्य वशाद् गत ।
तत्रैव क्रमण भूय, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥१॥
क्षायोपशमिकाद् भावादौदयिकस्य वश गत ।
तत्राऽपि च स एवार्थ, प्रतिकूलगमात् स्मृत ॥२॥ इति ।

कहा भी है—

"स्वस्थानाद् यत् परस्थान, प्रमादस्य वशाद् गत ।
तत्रैव क्रमण भूयः, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥१॥
क्षायोपशमिकाद् भावा,–दौदयिकस्य वश गत ।
तत्रापि च स एवार्थ, प्रतिकूलगमात् स्मृत ॥२॥ इति ।

प्रमाद के वशीभूत होकर अपने स्थान से पर–स्थान में गये हुए आत्मा का पुन अपने स्थान में आना प्रतिक्रमण कहा जाता है ॥१॥

स्वस्थानाद्यत् परस्थान, प्रमादस्य वशाद् गत
तत्रैव क्रमण भूय, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥१॥
क्षायोपशमिकाद् भावादौदयिकस्य वश गत ।
तत्रापि च स एवार्थ, प्रतिकूलगमात् स्मृत ॥२॥ इति । "

અર્થાત્—શુભ યોગમાંથી અશુભમાં પ્રવર્તતા આત્માનું ફરી 'શુભયોગ' માં આવવું તેને 'પ્રતિક્રમણ' કહે છે કહ્યું પણ છે.—

પ્રમાદને લીધે આ આત્મા વારંવાર પોતાના શુભ સ્થાન (શુભ ભાવ) થી પરસ્થાન (અશુભ ભાવ) માં ચાલ્યો જાય છે પણ ભાન થતા તે પશ્ચાત્તાપ કરતો પોતાના શુભ ભાવમાં આવી જાય છે તેનું આ શુભ ભાવમાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવે છે (૧)

क्षायोपशमिक भाव से औदयिक भाव में गये हुए आत्मा का पुनः उसी क्षायोपशमिक भाव में आना भी प्रतिक्रमण है। यहाँ भी वापिस आना रूप अर्थ पूर्ववत् ही है ॥२॥

ક્ષાયોપશમિક ભાવમાથી નીકળી ઔદયિક ભાવમા પ્રવર્તવુ અને આ 'ભાવ' યોગ્ય નથી એમ જણાતા ફરી ક્ષાયોપશમિક ભાવમા આવી જવુ તેને પણ 'પ્રતિક્રમણ' કહેવામા આવે છે. (૨)

આ 'ભાવો' જણ્યા વિના–કયા સારા છે અને કયા નરસા છે તેમજ દરેક 'ભાવ' નું તાત્પર્ય શું છે તે જાણ્યા વિના 'જ્ઞાન' અધુરૂં રહે અને વાચકવૃંદ પ્રતિક્રમણનો પૂરો અર્થ સમજી શકે નહિ; માટે વિષયાંતર નહિ કરતા જાણવા યોગ્ય 'ભાવો' નું સામાન્ય વર્ણન નીચે મુજબ કહેવામાં આવે છે.—

'ભાવો' પાંચ છે જેવા કે ઔદયિકભાવ (૧) ઔપશમિકભાવ (૨) ક્ષાયિકભાવ (૩) ક્ષાયોપશમિકભાવ (૪) પારિણામિકભાવ (૫),

આ 'ભાવો' ને કોઇ 'આત્મા' ની દૃષ્ટિએ લઇ જાય છે તો કોઈ 'કર્મ' ની દૃષ્ટિએ લઈ જાય છે, અહીં પહેલાં 'કર્મ' ની અપેક્ષા લઇ વિવરણ કરીશું. 'ઔદયિક ભાવ' એટલે જે કર્મો સત્તામા છે તે 'ઉદય' માં કાલ પાકયે આવે તેને 'ઔદયિક ભાવે કર્મો આવ્યા છે' તેમ કહેવાય (૧), ઉદય આવેલા કર્મોને તપ, સંયમ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ધ્યાન આદિથી દબાવવામા આવે છે તેને 'ઉપશમ કર્યા છે' એમ કહેવાય. (૨) જે કર્મોનો તપ—સંયમ આદિથી નાશ કરી નિર્બીજ બનાવ્યાં છે તેને 'ક્ષાયિકભાવ' કહેવાય (૩), ક્ષાયોપશમિક ભાવ એટલે જ્ઞાન–દર્શન ચારિત્ર–તપ આ 'ચતુષ્ટય' નો સહારો લઈ ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સત્તામાં રહેલા કર્મોને ઉપશમાવે છે આવી જાતનો જે 'ભાવ' તેને ક્ષાયોપશમિકભાવ કહે છે (૪), જે જે જીવાદિ પદાર્થો પોતાના સ્વરૂપમાં અર્થાત તેજ રૂપે પરિણમે તે પરિણમનને પારિણામિક ભાવ કહે છે (૫),

આત્માની અપેક્ષાએ 'ઔદયિક ભાવ' ને ચારિત્રગ્રહણની ગણતરીમાં ગણવામા આવ્યો છે, તે પક્ષવાલા કહે છે કે–'આત્મા' જયારે સાધક દશામા હોય અને સ્વભાવને લક્ષે ઉચ્ચ કક્ષાએ જવા માંગતો હોય ત્યારે તેને 'ચારિત્રગ્રહણ' ના શુભ ભાવો ઔદયિક ભાવે આવેજ (૧), 'ઉપશમભાવ' માં કાદવની ઉપર જામેલા પાણી જેવી આત્માની દશા વર્તે છે, જેમ કાદવ નીચે પડયો હોય ને ઉપરનુ પાણી સ્વચ્છ હોય છે તેમ આત્માએ ઉજ્જવલ દશા પ્રાપ્ત કરી છે આ દશાને 'ઉપશમ' ભાવ કહ્યો (૨). 'ક્ષાયિકભાવ' એ તો આત્માની સર્વથા ઉજ્વલ દશા છે (૩) 'ક્ષાયોપશમિકભાવ' એ આત્માની થોડી ઉજ્જ્વલ દશા છે' પોતાના સ્વભાવે થોડો ઠર્યો છે અને થોડો અસ્થિર ભાવે છે (૪) 'પારિણામિકભાવ' એટલે જેમ દરેક દ્રવ્ય પોતાની રીતે પોતાને ક્રમે દ્રવી રહ્યુ છે તેમ આત્મા પણ એક શુદ્ધ દ્રવ્ય છે અને 'જ્ઞાન' રૂપે પરિણમી જ રહ્યો છે (૫) આ છે 'ભાવો' નુ સામાન્ય વર્ણન. એક છઠો ભાવ કે જેને 'સાન્નિપાતિક' કહેવામાં આવે છે. આ 'ભાવ' પાંચ ભાવોમાંથી કોઇ પણ એક બે આદિ ભાવોનું મિશ્રણ છે.

(९) मासनिवासः—एकत्र मासावस्थितिरूपा सामाचारी।

यथा—(१०) पर्युषणा—परि=सर्वथा अपूर्वकरणाद्यवस्थायाम् उष्यते साधुभिर्यस्यां सा। अथवा—पर्युपशमना इतिच्छाया। परि=सर्वतः कषायादिभावेभ्य उपशम्यते यस्यां सा इत्यर्थः। यद्वा—'पर्योसवना' इतिच्छाया। पर्याया ऋतुमासपक्षतिथिकरणादिवृद्धिरूपा द्रव्यक्षेत्रकालभावसम्बन्धिन उत्सृज्यन्ते=त्यज्यन्ते यस्यां सा तथा, विंशतिदिनाधिकैकमासरूपेत्यर्थः। 'पर्युषणा पर्योसवना' चेति शब्दद्वयं निरुक्तविधिना सिद्धम्।

---

(९) मासनिवास—अर्थात् एकजगह एकमास तक ठहरने का कल्प मासकल्प कहलाता है।

(१०) पर्युषणा—जिसमें मुनिजन पूर्णरूप से अपूर्वकरण आदि की अवस्था में रहें वह पर्युषणाकल्प है। इसे पर्युपशमना भी कह सकते हैं; क्यों कि उस समय क्रोध आदि कषायोंका विशेषरूपसे अभाव करके आत्मा को शान्त किया जाता है। इसे पर्योसवना भी कहते हैं, क्यों कि इसमें द्रव्यक्षेत्रकालभावसंबंधी ऋतु, मास, पक्ष, तिथि,करण आदि वृद्धिरूप पर्यायों का त्याग किया जाता है। अर्थात्—आषाढ शुक्ल पूर्णिमा के बाद एक मास बीसवें दिन, अर्थात्—पचासवें (अथवा उनचासवें) दिन पर्योसवना—संवत्सरी होती है। पर्युषणा और पर्यो

---

(૯) માસનિવાસ અર્થાત્-એક જગ્યાએ એક માસ સુધી રહેવુ તે વ્યવહારને માસ કલ્પ' કહે છે એક માસ સુધી રહેવાનો જે વ્યવહાર છે તે વ્યવહારને 'માસનિવાસ-સામાચારી' કહે છે

(૧૦) પર્યુષણા-'અપૂર્વકરણ અવસ્થામાં આવવુ તેને 'પર્યુષણા કહે છે જીવ સ સારના પદાર્થો તથા તેના લગતા ભાવોમાં અનતવાર આવ્યો છે, અને હજુ પણ આવે છે, છતાં કોઇ પણ વખત તે પદાર્થો અને ભાવોમાં તેને કટાળો આવતો નથી પણ મહાન પુણ્યના યોગે જો કદાપિ એક સમય માત્ર 'સ્વ-સ્વરૂપ'નો ભાવ ઉત્પન્ન થાય ને સ સાર તરફ ઉદાસીનતા વર્તે તો તે 'અપૂર્વકરણ કહેવાય. આ 'અપૂર્વકરણ મા વારવાર આવવાનો પ્રયાસ કરવો તેને પર્યુષણા કહે છે બીજો સામાન્ય અર્થ એ છે કે કામ-ક્રોધ-મોહ-મમતા આદિના ભાવોને શાંત કરવા, તેને પણ પર્યુષણા કહે છે

'અપૂર્વકરણ માં મુનિ પૂર્ણરૂપથી રહે તે અશક્ય હોવાથી અપૂર્વકરણ નહિ, પણ અપૂર્વકરણ જેવી નીચલી કક્ષામાં રહી કાલનિર્ગમન કરે તે સામાચારી- કલ્પ ને 'પર્યુષણા કલ્પ કહે છે. આ 'કલ્પ ને 'પર્યુપશમના પણ કહે છે આ કલ્પ માં ક્રોધાદિ કષાયો અને ઇન્દ્રિયજનિત વિકારોનો વિશેષભાવથી અભાવ કરી આત્માને શાંત રસમાં ઝુલાવે છે આ કલ્પને પર્યોસવના પણ કહે છે, કારણ કે આમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવસબધી ઋતુ, માસ, પક્ષ, તિથિ, કરણ આદિ વૃદ્ધિરૂપ પર્યાયોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે એટલે આષાઢ સુદિ પૂર્ણિમા બાદ એક

अयमाचेलक्यादिरूपो दशविधः कल्पो विधिनिषेधाभ्यां स्थितो बोध्यः। तत्र–आचेलक्यं कृतिकर्म महाव्रतानि पर्यायज्येष्ठः प्रतिक्रमणं मासनिवासः पर्युषणा चेति विधिकल्पः। औद्देशिकं शय्यातरपिण्डः राजपिण्ड इति निषेधकल्प इति ॥सू० १॥

सम्प्रति आचेलक्यकल्पं विशदयति—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा अप्पमुल्लं वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा। नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा बहुमुल्लं वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा। कप्पइ निग्गंथाणं तओ संघाडीओ धारित्तए वा परिहरित्तए वा। कप्पइ निग्गंथीणं चत्तारि संघाडीओ धारित्तए वा परिहरित्तए वा। कप्पइ निग्गंथाणं बावत्तरिहत्थपरिमियं वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा। कप्पइ निग्गंथीणं छण्णउइहत्थपरिमियं

सवना शब्द निरुक्ति की विधि से सिद्ध होते हैं।

यह अचेलकता आदि दश प्रकार का कल्प विधि और निषेध से स्थित है। अचेलकता १, कृतिकर्म २, महाव्रत ३, पर्यायज्येष्ठ ४, प्रतिक्रमण ५, मासनिवास ६, और पर्युषणा ७, ये विधिकल्प हैं। औद्देशिक १, शय्यातर-पिण्ड २, और राजपिण्ड ३, ये तीन निषेधकल्प हैं ॥मू०१॥

માસ અને વિસમે દિવસે એટલે પચાસમે દિવસે અથવા ઓગણપચાસમે દિવસે પર્યોસવના–સ વત્સરી મનાવવામા આવે છે. 'પર્યુષણા અને પર્યોસવના' બન્ને પારિભાષિક શબ્દો નિરૂક્તિવિધિથી સિદ્ધ થયેલ છે

અચેલકતા વિગેરે દશ પ્રકારના કલ્પો વિધિ-નિષેધ-સ્વરૂપમા સ્થિત છે આ દશ કલ્પમાથી 'અચેલકતા ૧, કૃતિકર્મ ૨, મહાવ્રત ૩, પર્યાયજ્યેષ્ઠ ૪, પ્રતિક્રમણ ૫, માસનિવાસ ૬ અને પર્યુષણા ૭ 'વિધિકલ્પ' માં ગણાય છે, ત્યારે ઔદ્દેશિક ૧ શય્યાતરપિ ડ ૨ અને રાજપિ ડ ૩, આ 'નિષેધકલ્પ' મા ગણાય છે

'અચેલકતા' આદિ દશ પ્રકારના 'કલ્પો' વિધિ-નિષેધના ભાવમા વર્ણવામા આવે છે 'વિધિ-નિષેધ એટલે અમુક જાતની ક્રિયાઓ કરવી અગર ન કરવી આ જાતનુ ફરમાન અગર આદેશ શાસ્ત્રોક્ત હોય છે આ શાસ્ત્રોક્ત 'આદેશ' નું પારિભાષિક નામ 'વિધિ-નિષેધ' છે. આ દશ કલ્પોમાથી (૧) આચેલકય (૨) કૃતિકર્મ (૩) મહાવ્રત (૪) પર્યાયજ્યેષ્ઠ (૫) પ્રતિક્રમણ (૬) માસનિવાસ (૭) પર્યુષણા આ સાત સામાચારીઓ 'વિધિ-કલ્પ' કહેવાય છે, એટલે આ સાત સામાચારીઓ આચરવાની હોય છે. (૮) ઔદ્દેશિક (૯) શય્યાતરપિંડ (૧૦) રાજ-પિ ડ, આ ત્રણ 'નિષેધ કલ્પ' કહેવાય છે; કારણ કે આ ત્રણ સામાચારીઓ નહિ આદરવાનું શાસ્ત્ર ફરમાન છે. (સૂ૦૧)

वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा। कप्पइ निग्गंथाणं तिन्नि पायाइं चउत्थं उडुगं धारित्तए। कप्पइ निग्गंथीणं चत्तारि पायाइं पंचमं उडुगं धारित्तए ॥ सू०२॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अल्पमूल्यं वस्त्रं धर्तुं वा परिहर्तुं वा। नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा बहुमूल्यं वस्त्रं धर्तुं वा परिहर्तुं वा। कल्पते निर्ग्रन्थानां तिस्रः संघाटीः धर्तुं वा परिहर्तुं वा। कल्पते निर्ग्रन्थीनां चतस्रः संघाटीः धर्तुं वा परिहर्तुं वा। कल्पते निर्ग्रन्थानां द्वासप्ततिहस्तपरिमितं वस्त्रं धर्तुं वा परिहर्तुं वा। कल्पते निर्ग्रन्थीनां षण्णवतिहस्तपरिमितं वस्त्रं धर्तुं वा परिहर्तुं वा। कल्पते निर्ग्रन्थानां त्रीणि पात्राणि चतुर्थम् उन्दकं धर्तुम्। कल्पते निर्ग्रन्थीनां चत्वारि पात्राणि पञ्चमम् उन्दकं धर्तुम् ॥मू०२॥

अचेलकता —अब आचेलक्यकल्प का स्पष्टीकरण करते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ :—साधुओं और साध्वियों को अल्पमूल्यवाला वस्त्र ग्रहण करना और धारण करना-भोगना कल्पता है। साधुओं और साध्वियों को बहुमूल्य वस्त्र ग्रहण करना और भोगना नहीं कल्पता। साधुओं को तीन वस्त्र (चादर) ग्रहण करना और भोगना कल्पता है। साध्वियों को चार वस्त्र (चादर) ग्रहण करना और भोगना कल्पता है। साधुओं को बहत्तर हाथ वस्त्र ग्रहण करना और भोगना कल्पता है। साध्वियों को छयानवें हाथ वस्त्र ग्रहण करना और भोगना कल्पता है। साधुओं को तीन पात्र और चौथा उन्दक लेना और भोगना कल्पता है। साध्वियों को चार पात्र और पाँचवाँ उन्दक लेना और भोगना कल्पता है ॥मू०२॥

અચેલકતા'

મૂલનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વિઓને અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્રો ગ્રહણ કરવા, અને ભોગવવા કલ્પે છે સાધુ સાધ્વીઓને બહુમૂલ્યવાળા વસ્ત્રો ગ્રહણ કરવા, અને ભોગવવા કલ્પતા નથી સાધુઓને ત્રણ વસ્ત્રો (પછેડી) ગ્રહણ કરવા અને ભોગવવા કલ્પે છે સાધ્વીઓને ચાર વસ્ત્રો (પછેડી) ગ્રહણ કરવા અને ભોગવવા કલ્પે છે સાધુઓને બોંતેર હાથ વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવા અને ભોગવવા કલ્પે છે સાધ્વીઓને છન્નુ હાથ વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવા અને ભોગવવાનુ કલ્પે છે. સાધુઓને ત્રણ પાત્ર અને ચોથું ઉંદક લેવુ અને ભોગવવુ કલ્પે છે સાધ્વીઓને ચાર પાત્ર અને પાંચમુ

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—

वस्त्रं तु अल्पमूल्य-बहुमूल्यभेदेन द्विविधम्। तत्र यस्य वस्त्रस्य मूल्य मुख्यराजमुद्रापेक्षया दशभ्यो मुद्राभ्य एकाऽपि कपर्दिका न्यूनं, तद् वस्त्रमल्पमूल्यम्। यस्य तु मूल्यं मुख्यराजमुद्रापेक्षया दशमुद्रास्ततोऽधिका वा मुद्रास्तद् वस्त्रं बहुमूल्यम्। तत्राल्पमूल्यमेव वस्त्रं साधूनां साध्वीनां वा कल्पते, न तु बहुमूल्यम्। अमुमेवार्थं सूत्रकारः 'कप्पइ निग्गंथाणं' इति 'नो कप्पइ निग्गंथाणं' इति चावान्तरसूत्रद्वयेनाह। अर्थ स्पष्टः। नवरम्-धर्तुम्=ग्रहीतुम्। परिहर्तुम्=उपभोक्तुमिति। इदमल्पमूल्यं वस्त्रं कियत्संख्यकं धर्तुं परिहर्तुं वा कल्पते? इत्याह-'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि। निर्ग्रन्थानां तिस्रः संघाटीर्धर्तुं परिहर्तुं वा कल्पते, निर्ग्रन्थीनां तु चतस्रः संघाटीर्धर्तुं परिहर्तुं वा कल्पते इति। संघाटिरत्रोपलक्षणम्; तेन निर्ग्रन्थानां चोलपट्टादिकं निर्ग्रन्थीनां शाट्या-

---

टीका का अर्थ— वस्त्र दो प्रकार का होता है-अल्पमूल्यवाला और बहुत मूल्यवाला। जिस वस्त्र का मूल्य दस मुख्य राजकीय सिक्के से एक भी कोड़ी कम हो, वह अल्पमूल्यवाला कहलाता है। जिसका मूल्य दस मुख्य राजकीय सिक्का या इससे अधिक हो, वह बहुमूल्य वस्त्र कहा जाता है। साधुओं और साध्वियों को अल्पमूल्यवाला वस्त्र ही कल्पता है, बहुमूल्यवाला नहीं; यही बात सूत्रकारने 'कप्पइ निग्गंथाणं' और 'नो कप्पइ निग्गंथाणं' इन वाक्यों से प्रकट की है। इन वाक्यों का अर्थ स्पष्ट ही है। 'धारित्तए' का अर्थ ग्रहण करना और 'परिहरित्तए' का अर्थ उपभोग करना है।

अल्पमूल्यवाले वस्त्र को कितनी संख्या में लेना और भोगना चाहिये? इस प्रश्न का उत्तर देते हैं-साधुओं को तीन संघाटियां (चादरें) लेना और उपभोगमें लाना कल्पता है; और साध्वियों

ટીકાનો અર્થ—વસ્ત્રના બે પ્રકાર છે—[૧] અલ્પમૂલ્યવાલા [૨] બહુમૂલ્યવાલા. જે વસ્ત્રનું મૂલ્ય ચાલુ દશ મુખ્ય સિક્કામા એક કોડી કમ હોય, એટલે જેમ અત્યારે રુપિયો એ મુખ્ય સિક્કો છે. કોઇ પણ વસ્ત્રની કિંમત દશ રૂપિયાથી જરા પણ ઓછી હોય તો તે વસ્ત્ર અલ્પમૂલ્યવાળું કહેવાય, પરંતુ કોઈ પણ વસ્ત્રનું મૂલ્ય ચાલૂ દશ સિક્કા એટલે દશ રૂપિયા તથા એનાથી જરાપણ વધારે હોય તો તે વસ્ત્ર બહુમૂલ્યવાળું કહેવાય. સાધુ-સાધ્વીઓને અલ્પમૂલ્યવાલા વસ્ત્રો ગ્રહણ કરાય અને ભોગવાય, પણ બહુમૂલ્યવાલા નહિ, આ આદેશ સૂત્રકારોએ 'कप्पइ निग्गथाणं' અને 'नो कप्पइ निग्गथाणं' વાલા વાક્યથી પ્રગટ કર્યો છે. 'धारित्तए' નો અર્થ ગ્રહણ કરવો, અને 'परिहरित्तए' નો અર્થ ભોગવવુ એટલે વારંવાર વાપરવું તેવો થાય છે.

અલ્પમૂલ્યવાલા વસ્ત્રો કેટલા લેવા અને કેટલા વાપરવા તે પ્રશ્નોના જવાબમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે સાધુ-ઓને ત્રણ સંઘાટી [ચાદર] લેવી અને વાપરવી, અને સાધ્વીઓને ચાર સંઘાટી લેવી અને વાપરવી કલ્પે છે. 'સંઘાટી'

विक चापि वस्त्रं गर्तुं परिहर्तुं वा कल्पते एवेति। निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च समस्तं वस्त्रं कियद्धस्तपरिमितं भवति ' इति दर्शयितुमाह–' कप्पइ निग्गंथाणं ' इत्यादि। तत्र निर्ग्रन्थानां स्वहस्तेन द्वासप्ततिहस्तपरिमितं वस्त्रं निर्ग्रन्थीनां च स्वहस्तेन षण्णवतिहस्तपरिमितं वस्त्रं ग्रहीतुं वा उपभोक्तुं वा कल्पते इति। हस्तश्चात्र दैर्घ्येण चतुर्विंशतिरङ्गुलान्यो विस्तारेण च चतुर्विंशतिरङ्गुलान्यो बोध्य इति । पूर्वोक्तप्रमाणे वस्त्रे किं वस्त्रं कियत्प्रमाणं भवतीति शिष्याणां बोधार्थमाह–साधूनां तिसृषु संघाटीषु प्रत्येक संघाटी दैर्घ्येण पञ्चहस्तप्रमाणा विस्तारेण त्रिहस्तप्रमाणेति पञ्चदशहस्तप्रमाणा । ततश्च तिसः संघाट्य' पञ्चचत्वारिंशद्धस्तप्रमाणा बोध्या ४५। एक

को चार संघाटी लेना और उपभोग में लाना कल्पता है । संघाटी शब्द यहाँ उपलक्षणमात्र है, अतः साधुओं के चोलपट्ट आदि का और साध्वियों के साड़ी आदि सभी वस्त्रों का ग्रहण कर लेना चाहिए ।

साधुओं और साध्वियों का वस्त्र नाप से कितने हाथ का होना चाहिये, इस प्रश्न का समाधान यह है कि साधुओं का वस्त्र अपने हाथ से बहत्तर हाथ होना चाहिए, और साध्वियों का अपने हाथ से छयानवे हाथ होना चाहिये । इस प्रकार बहत्तर और छयानवें हाथ कपड़ा लेना और उपभोग में लाना कल्पता है । यहाँ हाथ का अर्थ चौबीस अंगुल की लम्बाई और चौबीस अंगुल की चौड़ाई लेना चाहिए।

पूर्वोक्तप्रमाणवाले वस्त्र में कौन वस्त्र किस नाप का होना चाहिए, शिष्यों को यह बात समझाने के लिए कहते हैं–साधुओं की तीन संघाटियों में प्रत्येक संघाटी पाँच हाथ लम्बी होनी चाहिए और तीन हाथ चौड़ी होनी चाहिए। इस हिसाब से एक एक संघाटी १५–१५ हाथ की होने से तीनोंका नाप ४५ हाथ का

શબ્દ અહીં ઉપલક્ષણ છે તેથી સાધુઓની બાબતમાં ચોલપટ્ટા આદિનું અને સાધ્વીઓની બાબતમાં સાડી આદિ બધા વસ્ત્રોનું ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ.

સાધુ–સાધ્વીઓના વસ્ત્રનું માપ કેટલા હાથનું હોવું જોઈએ તેના પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવામાં આવે છે કે સાધુઓના વસ્ત્રો પોતાના હાથથી માપતા બોતેર હાથના હોવા જોઈએ, અને સાધ્વીઓના વસ્ત્રો પોતાના હાથથી માપતાં છન્નુ [૯૬] હાથ હોવા જોઈએ. અહિં ' હાથ નો અર્થ ' ચોવીસ આંગળ લંબાઈ અને ચોવીસ આંગળ પહોળાઈ થાય છે.

ઉપરોક્ત પ્રમાણ વસ્ત્રનું કુલ પ્રમાણ લીધું છે. પણ શરીર ઢાંકવા વિવિધ પ્રકાર તે કપડામાંથી થવા જોઈએ. એટલે શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા દરેક વસ્ત્રનું માપ નિર્માણ કરી આપ્યું છે સાધુની દરેક સંઘાટીની લંબાઈ પાંચ હાથ લાંબી અને ત્રણ હાથ પહોળી, આ હિસાબે એક સંઘાટી પંદર [૧૫] હાથની થવા જતાં ત્રણે

श्चोलपट्टको दैर्घ्येण षड्हस्तप्रमाणो विस्तारेण सार्द्धैकहस्तप्रमाण इति नवहस्तप्रमाणः ५४। आसनं दैर्घ्येण सार्द्धत्रिहस्तप्रमाणं विस्तारेण एकहस्तप्रमाणमिति सार्द्धत्रिहस्तप्रमाणम् ५७ १/२। भिक्षाधानी दैर्घ्येण द्विहस्तप्रमाणा विस्तारेण च द्विहस्तप्रमाणेति चतुर्हस्तप्रमाणा ६१ १/२। जलगालनवस्त्रं दैर्घ्येणैकहस्तप्रमाणं विस्तारेणाप्येक-हस्तप्रमाणमित्येकहस्तप्रमाणम् ६२ १/२। पात्रत्रितयरक्षणार्थमेकैकहस्तपरिमितं वस्त्रखण्डत्रयमिति हस्तत्रयम् ६५ १/२। पात्रबन्धनवस्त्रं त्रिहस्तप्रमाणम् ६८ १/२। मुखवस्त्रिका–रजोहरणदण्डिकाच्छादकवस्त्र–माण्डलिकवस्त्राणां प्रमाणमेको हस्तः ६९ १/२। श्लेष्मवस्त्रमर्द्धहस्तप्रमाणम् ७०। जलाच्छादनवस्त्रमेकहस्तप्रमाणम् ७१। स्थण्डिलभूमिगमनसमये ग्राह्यमञ्चलवस्त्रमेकहस्तप्रमाणम् ७२। इत्थं साधुभिर्द्वासप्ततिहस्तप्रमाणं समस्तं वस्त्रं ग्राह्यम्।

होता है। छह हाथ लम्बा और डेढ़ हाथ चौड़ा एक चोलपट्ट होने से ९ हाथ का वह होना चाहिए। साढ़े तीन हाथ लम्बा और एक हाथ चौड़ा आसन होना चाहिये। दो हाथ लम्बी और दो हाथ चौड़ी भिक्षापात्र रखने की झोली होनी चाहिए। एक हाथ लम्बा–एक हाथ चौड़ा जल छानने का वस्त्र होना चाहिए। तीन पात्रों में रखने के लिए एक एक हाथ लम्बे–चौड़े तीन वस्त्र होने चाहिए। पात्रोंको बांधने के लिए तीन हाथ का एक वस्त्र चाहिए। यह सब मिलकर ६८ १/२ हाथ वस्त्र हो जाता है। मुखवस्त्रिका, रजोहरण की डंडी पर लपेटने का वस्त्र और मांडलिक वस्त्र, इन सब का परिमाण एक हाथ होता है। श्लेष्मवस्त्र आधे हाथ का, पानी ढकने का वस्त्र एक हाथ का और स्थण्डिल भूमि जाते समय जलपात्र रखने का वस्त्र एक हाथ का। इस तरह साधुओं को सब बहत्तर (७२) हाथ प्रमाण वस्त्र ग्रहण करना चाहिए।

સંઘાટીનું કુલ માપ પિસ્તાલીસ [૪૫] હાથ થાય છે છ હાથ લાંબો અને દોઢ હાથ પહોળો એવો એક ચોલપટ્ટો ૯ હાથનો થાય, આસનનું કપડું સાડા ત્રણ હાથ લાંબુ અને એક હાથ પહોળું હોવું જોઇએ. બે હાથ લાંબુ અને બે હાથ પહોળું એવું કપડું 'ભિક્ષાપાત્ર' રાખવા માટે વાપરવું. એક હાથ લાંબુ અને એક હાથ પહોળુ પાણી ગાળવાનું ગરણું હોવૂં જોઇએ ત્રણ પાત્રોમાં રાખવા માટે અકેક હાથ લાંબુ અને અકેક હાથ પહોળું એવા ત્રણ વસ્ત્રો જોઈએ. તમામ પાત્રોને એકી સાથે બાંધવા માટે ત્રણ હાથનું એક વસ્ત્ર રાખવુ જોઇએ. આ બધું મલીને અડસઠ ૬૮ હાથ વસ્ત્ર થાય છે. મુખ વસ્ત્રિકા, રજોહરણની ડાંડી ઉપર લપેટવાનું કપડું અને માંડલિક વસ્ત્ર આ તમામનું મળી એક હાથ વસ્ત્ર થાય છે. નાક સાફ કરવાનું વસ્ત્ર અડધા હાથનું. પાણીનું વાસણ ઢાંકવા માટે એક હાથનું વસ્ત્ર, સ્થંડિલ જતી વખતે જલપાત્ર રાખવાનું વસ્ત્ર એક હાથ, એમ બધુ મળીને વસ્ત્રનું પ્રમાણ બહોતેર ૭૨ હાથ હોવું જોઇએ.

साध्वीनां समस्तं वस्त्रं षण्णवतिहस्तप्रमाणम् । तत्रैका संघाटिर्विस्तारेण द्विहस्तप्रमाणा दैर्घ्येण सार्द्ध त्रिहस्तप्रमाणेति सप्तहस्तप्रमाणा ७। द्वे संघाटी विस्तारेण त्रिहस्तप्रमाणे दैर्घ्येण सार्द्धचतुर्हस्तप्रमाणे इति सप्तविंशतिहस्ताः २७। एका संघाटिर्विस्तारेण चतुर्हस्तप्रमाणा दैर्घ्येण सार्द्धचतुर्हस्तप्रमाणेति अष्टादशहस्त प्रमाणा ५२। एका शाटी विस्तारेण द्विहस्तप्रमाणा दैर्घ्येण सार्द्धसप्तहस्तप्रमाणेति पञ्चदशहस्तप्रमाणा ६७। आसन भिक्षाधानी भक्तपानवस्त्रं पात्रबन्धनवस्त्र मुखवस्त्रिका–रजोहरणदण्डिकाच्छादकवस्त्र–माण्डलिकवस्त्राणि, श्लेष्मवस्त्रं, भक्ताच्छादनवस्त्रमठचस्तलं च पूर्ववद् बोध्यम्। पात्रेषु रक्षणार्थमेकैकहस्तप्रमाण वस्त्रचतुष्टयम् ८६। अवग्रहपट्टः (जांघिया) कञ्चुलिका च दशहस्तप्रमाणा ९६। इत्थं साध्वीभि षण्णवतिहस्तप्रमाणं समस्त

साध्वियों का सब वस्त्र ९६ हाथ प्रमाण होता है। उसका विवरण इस प्रकार है-दो हाथ चौड़ी और सा` तीन हाथ लम्बी एक संघाटी के सात हाथ ७, तीन हाथ चौड़ी और साढ़े चार हाथ लम्बी ऐसी दो सघाटियों के सत्ताईस हाथ २७। चार हाथ चौड़ी और साढ़े चार हाथ लम्बी एक सघाटी के अठारह हाथ १८, इस प्रकार चार सघाटी के बावन (५२) हाथ। दो हाथ चौड़ी और साढे सात हाथ लम्बी ऐसी साड़ी के १५ हाथ। इस प्रकार चार सघाटियों के और एक साड़ी के सब मिलाकर ६७ हाथ हुए। आसन, झोली, छन्ना, पात्रबन्धन, मुखवस्त्रिका, रजोहरण, रजोहरण की डंडी का वस्त्र, मांडलिक वस्त्र, श्लेष्मव स्त्र, अन्न ढकने का वस्त्र और स्थण्डिलभूमि के पात्र रखने का अचल वस्त्र, यह सब पहले के समान ही समझने चाहिए। पात्रों में रखने के लिए एक एक हाथ के चार वस्त्र तथा अवग्रहपट्ट (जांघिया) और कांचली, यह सब मिलाकर ९६ हाथ प्रमाण वस्त्र साध्वियों को रखना चाहिए। पुस्तकें पहले

સાધ્વીઓનુ વસ્ત્ર પ્રમાણ છન્નુ ૯૬ હાથ રાખવામાં આવ્યું છે તેનુ વિવરણ આ પ્રમાણે છે—બે હાથ પહોળી અને સાડા ત્રણ હાથ લાંબી, એવી એક સઘાટીના સાત હાથ, ત્રણ હાથ પહોળી અને સાડા ચાર હાથ લાંબી એવી બે સઘાટિઓનુ સત્તાવીસ હાથ ચાર હાથ પહોળી અને સાડા ચાર હાથ લાંબી એવી એક સઘાટીનુ અઢાર હાથ, આ પ્રમાણે ચાર સઘાટીનુ બાવન હાથ કાપડ થયુ, બે હાથ પહોળી અને સાડા સાત હાથ લાંબી એવી સાડીના પદર ૧૫ હાથ, આ પ્રમાણે ચાર સઘાટિનુ અને એક સાડીનુ, એમ મળી ૬૭ હાથ થયુ આસન, ઝોળી ગરણુ પાત્રબંધન મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ, રજોહરણની દાંડીનુ વસ્ત્ર માંડલિકવસ્ત્ર, નાક સાફ કરવાનુ વસ્ત્ર, પાણી ઢાંકવાનુ વસ્ત્ર, સ્થંડિલ જતા લેવામાં આવતા પાત્ર રાખવાનુ વસ્ત્ર, પાત્રમાં રાખવાના એક હાથના ચાર વસ્ત્ર, તથા અવગ્રહપટ્ટ (જાંઘિયા) કાંચળી આ બધુ મળીને છન્નુ ૯૬ હાથના પ્રમાણનુ વસ્ત્ર સાધ્વી–

वस्त्रं ग्राह्यम् । पुस्तकानि तु पूर्वं नासन्निति तद्वेष्टनवस्त्रं साधुसाध्वीनां पूर्वोतिरिक्तं बोध्यमिति । वस्त्रमिव पात्रमपि साधूनां साध्वीनां चावश्यकमुपकरणम् । अतस्तत्संख्यामाह–' कप्पइ निग्गंथाणं ' इत्यादि । निर्ग्रन्थानां त्रीणि पात्राणि चतुर्थमुन्दकं च ग्रहीतुं कल्पते, निर्ग्रन्थीनां तु चत्वारि पात्राणि पञ्चममुन्दकं च ग्रहीतुमिति ॥सू०२॥

इत्थमाचेलक्यकल्पं विवृत्य सम्प्रत्यौद्देशिककल्पं विवरीतुमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा उद्देसियं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं वा कम्बलं वा पडिग्गहं वा पायपुंछणं वा पीढफलगसिज्जासंथारगं वा ओसहभेसज्जं वा पडिगाहित्तए वा परिभुंजित्तए वा ॥मू०३॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा औद्देशिकम् अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा वस्त्रं वा कम्बलं वा पतद्ग्रहं वा पादप्रोञ्छनं वा पीठफलकशय्यासंस्तारकं वा औपधभैषज्यं वा प्रतिग्रहीतुं वा परिभोक्तुं वा ॥मू०३॥

थीं नहीं, अतः साधु–साध्वियों के पुस्तकवेष्टन का वस्त्र इससे अलग समझना चाहिए ।

वस्त्र की तरह पात्र भी साधुओं और साध्वियों के लिए आवश्यक उपकरण है, अतः उनकी संख्या कहते हैं–साधुओं को तीन पात्र तथा चौथा उन्दक लेना कल्पता है, और साध्वियों को चार पात्र तथा पाँचवाँ उन्दक लेना कल्पता है ॥मू०२॥

इस प्रकार आचेलक्य कल्प का स्पष्टीकरण करके अब औद्देशिक–कल्प का विवरण करते हैं–' नो कप्पइ ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—नहीं कल्पता है साधुओं या साध्वियों को औद्देशिक अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, वस्त्र, कंबल, पात्र, रजोहरण, पूजनी, पीठ, पाटा, शय्या, संस्तारक, औषध और भेषज ग्रहण करना या

ઓએ રાખવાનું હોય છે. પુસ્તક બાધવાના વસ્ત્રની અલગ જોગવાઈ રાખવામા આવી છે

વસ્ત્રની માફક પાત્ર પણ સાધુ–સાધ્વીઓ માટે આવશ્યક ઉપકરણ છે, માટે તેની સંખ્યા આ પ્રમાણે રાખવામાં આવી છે. સાધુઓ માટે ત્રણ પાત્ર, અને ચોથુ ઉંદક, સાધ્વીઓ માટે ચાર પાત્ર અને પાચમું ઉંદક રાખવામા આવ્યું છે. (સૂ૦૨)

' આચેલક્ય ' કલ્પનું વર્ણન પૂરૂં કરીને હવે ' ઔદ્દેશિક ' નું બયાન રજુ કરીએ છીએ–' नो कप्पइ ' ઈત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—કોઈ એક સાધુ–સાધ્વીને ઉદ્દેશીને બનાવેલ અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, વસ્ત્ર, પાત્ર, રજો-

टीका—

'नो कप्पइ' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा औद्देशिकम्=एकं मुनिमुद्दिश्य कृतम् अशनादिकं चतुर्विधमाहारं वस्त्रं वा कम्बलं वा पतद्ग्रहं=पात्रं वा पादप्रोञ्छनं=प्रमार्जिकां वा पीठफलकशय्यासंस्तारकं, तत्र—पीठम्= 'चौकी' इति भाषाप्रसिद्धम्, फलकः=पट्टिका—'पाट' इति भाषाप्रसिद्धा, शय्या—शेतेऽस्यामिति शय्या=शरीरप्रमाणा, संस्तारकः= सार्द्धतृतीयहस्तात्मकः पीठादीनां समाहारद्वन्द्वः, तद् वा; औषधभैषज्यम्—औषधम्=एकद्रव्यनिर्मितम्, भैषज्यम्= अनेकद्रव्यनिर्मितम्, उभयोः समाहारद्वन्द्वः, तदा प्रतिग्रहीतुं=स्वीकर्तुं वा परिभोक्तुम्=उपभोक्तुं वा न कल्पते ॥सू०३॥

अथ तृतीयं शय्यातरपिण्ड—कल्पमाख्यातुमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सिज्जायरपिंडं पडिगाहित्तए वा परिभुंजित्तए वा ॥सू०४॥

उपभोग करना ॥सू०३॥

टीका का अर्थ—किसी एक मुनि के उद्देश्य से बनाई गई वस्तु औद्देशिक कहलाती है। अशन, पान, खाद्य, (मेवा—आदि) और स्वाद्य (लवंग आदि) यह चार प्रकार का आहार, वस्त्र, कम्बल, पात्र प्रमार्जनी, पीठ (चौकी), फलक (पाट) शय्या (शरीर के बराबर), संस्तारक (अढ़ाई हाथ लम्बा विस्तर) एक द्रव्य की बनी औषध और अनेक द्रव्यों की बनी भेषज, यह सब औद्देशिक हों तो ग्रहण करना या उपभोग में लाना साधुओं और साध्वियों को नहीं कल्पता ॥सू०३॥

तीसरे कल्प शय्यातरपिण्ड का वर्णन करते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि'।

કલ્પ ગોછા, બાજોટ-પાટ, શય્યા સંથારો ઔષધ, ભેષજ વિગેરે કલ્પે નહિ. (સૂ૦૩)

ટીકાનો અર્થ—કોઈ એક મુનિને ઉદ્દેશીને બનાવેલી ચીજ ઔદ્દેશિક કહેવાય. જેવા—અશન, પાન ખાદ્ય સ્વાદ્ય આ ચાર પ્રકારના આહાર કહેવાય છે કપડા કામળ પાત્ર ગોછા, બાજોટ-પાટ, શય્યા—સુવા માટે શરીર પ્રમાણ વગેરે સંથારો—અઢી હાથ પ્રમાણ વગેરે ઔષધ (એક દ્રવ્યની બનેલી) ભેષજ (અનેક દ્રવ્યોની બનેલી) સાધુ—સાધ્વીને લેવા કલ્પે નહિ (સૂ૦૩)

ત્રીજા કલ્પ—શય્યાતરપિંડનું વર્ણન કરે છે—'નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

छाया--नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा शय्यातरपिण्डं प्रतिग्रहीतुं वा परिभोक्तुं वा ॥सू०४॥

टीका—

'नो कप्पइ' इत्यादि—निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा शय्यातरपिण्डं-शय्यातरः=वसति-प्रदाता सागारिक इति यावत्, तस्य पिण्डस्तं प्रतिग्रहीतुं वा परिभोक्तुं वा नो कल्पते। अत एवोक्तं स्थानाङ्गसूत्रस्य द्वितीय-स्थानप्रथमोद्देशे-'सागारियपिंडं भुंजमाणे अणुग्घाइए भवइ' छाया-सागारिकपिण्डं भुञ्जानः अनुद्घातिको भवतीति। शय्यातरपिण्डो बहुविधः, तत्र यदकल्प्यं तत्प्रदर्श्यते। तथाहि-अशनम् १, पानम् २, खाद्यम् ३, स्वाद्यम् ४, वस्त्रं ५, पात्रं ६, कम्बलः ७, रजोहरणं ८, दोरकः ९, सूची १०, कर्त्तरी ११, क्षुरिका १२, नखहरणी १३, कर्णशोधनी १४, दन्तशोधनी १५

मूल का अर्थ—नहीं कल्पता है साधुओं या साध्वियों को शय्यातरपिण्ड ग्रहण करना या उपभोग में लाना ॥सू०४॥

टीका का अर्थ—शय्यातर अर्थात् ठहरने के लिए स्थान-उपाश्रय देनेवाले गृहस्थ के यहाँ से आहार ग्रहण करना और उसका उपभोग करना साधुओं और साध्वियों को नहीं कल्पता। इसीलिए स्थानांग सूत्र के द्वितीय स्थान के प्रथम उदेशक में कहा है-"शय्यातर के आहार का उपभोग करता हुआ मुनि अनुद्घातिक (गुरुप्रायश्चित्त का पात्र) होता है।"

शय्यातरपिण्ड (शय्यातर की वस्तु) के अनेक प्रकार हैं। उनमें से जो पिण्ड (वस्तु) अकल्पनीय हैं उन्हें दिखलाते हैं। वे ये हैं—अशन (१), पान (२), खाद्य (३), स्वाद्य (४), वस्त्र (५), पात्र (६) कंबल (७), रजोहरण (८), डोरा (९) सुई (१०), कैंची (११), छुरी (१२), नखहरणी (१३), कान-कुचरणी

મૂલનો અર્થ—શય્યાતરપિંડ સાધુ-સાધ્વીઓને ગ્રહણ કરવો કલ્પે નહિ (૪)

ટીકાનો અર્થ—જે કોઇ વ્યક્તિ સાધુ-સાધ્વીને ઉતરવા માટે જગ્યા અગર ઉપાશ્રય આપે તે વ્યક્તિ શય્યાતર કહેવાય છે. તેને ત્યાંથી સાધુ-સાધ્વી કોઇ પણ પ્રકારનો આહાર ગ્રહણ કરી શકે નહિ, એટલા માટે 'ઠાણાંગ' સૂત્રના બીજા સ્થાનના પ્રથમ ઉદ્દેશામા કહ્યું છે કે-'શય્યાતરનો આહાર ગ્રહણ કરનાર મુનિ અનુદ્ઘાતિક-ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી ગણાય'

શય્યાતરપિંડ (શય્યાતરની વસ્તુ) ના અનેક પ્રકાર છે, તેમાં જે વસ્તુ અકલ્પનીય એટલે લેવા યોગ્ય નથી તે અહિં દર્શાવવામાં આવે છે—અશન ૧, પાન ૨, ખાદ્ય ૩, સ્વાદ્ય ૪, વસ્ત્ર ૫, પાત્ર ૬, કાંબલ ૭, રજોહરણ ૮, દોરા ૯, સોય ૧૦, કાતર ૧૧, છરી ૧૨, નખ કાપવાની નેરણી ૧૩, કાન ખોતરવાની ચાટણી ૧૪,

कण्टकोद्धारणी (कांटाकाढने का चींपिया) १६, कण्टकाः कण्टकोद्धारणीपात्र च 'कण्टककुत्पलिका' १७, औषधम् १८, भैषज्यम् १९, शतपाकसहस्रपाकादितैलम् २०, पात्ररञ्जनद्रव्यम् २१, पात्रादौ रन्ध्रकरणाद्युपयोगी शस्त्रविशेषः २२, कागज २३, लेखनी २४, मसी २५, मसीपात्रम् २६, हिङ्गुलम् २७, खटिका २८ चेत्यादि ।

अथ शय्यातरगृहे यद् वस्तु कल्पते तदाह, तथाहि—तृणम् १, लोष्टम् २, शिलापट्टक ३, शिलापुत्रक ४, भस्म ५, पाषाणखण्डम् ६, इष्टका ७, धूलिः ८, पीठं ९, फलकः १०, शय्या ११, संस्तारक १२, गोमयम् १३, सोपधिकशिष्य १४, स्वाध्यायार्थं प्रातिहारिकं पुस्तकं १५ चेत्यादि ।

---

(१४), दंतशोधनी (दांत साफ करने का साधन) (१५), कांटा निकालने का उपकरण चीमटी (१६), कांटा और चीमटी रखने की डाबडी (१७), औषध (१८), भैषज्य (१९), शतपाक सहस्रपाक आदि तेल (२०), पात्र रंगने का द्रव्य-सफेदा-वार्निश आदि (२१) पात्र आदिमें छेद करने आदि के औजार कागज २३, लेखनी २४, स्याही २५, दवात २६, हिंगलु २७, आदि ।

शय्यातर के घर से जो वस्तुएं ग्रहण की जा सकती हैं, वे इस प्रकार हैं—घास १, मिट्टी २, शिला ३, लोढा ४, राख ५, पत्थर का टुकड़ा ६, ईंट ७, धूल ८, पीढ़ा ९, पाट १०, शय्या ११, संस्तारक १२, गोबर १३ वस्त्र-पात्र आदि उपकरणों सहित शिष्य १४, तथा स्वाध्याय के लिए पडिहारी [वापिस लौटायी जानेवाली] पुस्तक १५ ।

દાંત સાફ કરવા નીસલી ૧૫, કાંટા કાઢવાનો ચિપિયો ૧૬ કાંટા અને ચીપિયા રાખવાની કોથળી ૧૭ ઔષધ ૧૮, ભેષજ ૧૯ શતપાક-સહસ્રપાક આદિ તેલ ૨૦ પાતરા રંગવાનો સફેદો વાર્નિશ વિગેરે ૨૧, પાત્રમાં કાણા પાડવાનુ ઓજાર ૨૨, કાગળ૨૩ કલમ ૨૪ શાહી ૨૫, ખડીયો ૨૬, હિંગળો ૨૭ આદિ.

શય્યાતર ના ઘેરથી કઈ કઈ વસ્તુઓ લાવી કલ્પે, તેના નામ—(૧) ઘાસ (૨) માટી (૩) શિલા (૪) ઉપર વટો (૫) રાખ (૬) પત્થરનો ટુકડો (૭) ઈંટ (૮) ધૂળ (૯) બાજોટ (૧૦) પાટ (૧૧) શય્યા (૧૨) ઘાસનો સંથારો (૧૩) છાણ (૧૪) વસ્ત્ર-પાત્ર-ઉપકરણ સહિત શિષ્ય (૧૫) સ્વાધ્યાયને માટે પુસ્તક; શિષ્યને સિવાય બીજી બધી વસ્તુઓ પડિહારી [પાછી આપવાની શરતે] લેવી કલ્પે.

अत्रेदमप्यनुसन्धेयम्—

यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधून् निमन्त्रयेत् स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति । उपाश्रयस्यानेकस्वामिनि सति कश्चिदेक एव शय्यातरत्वेन स्थापनीयो, न तु सर्वेऽपि ।

शय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—१ एकत्र रन्धनम्, एकत्र भोजनम् । २. एकत्र रन्धनम्, अन्यत्र गेहादौ भोजनम् । ३. पृथक्-पृथग् रन्धनम्, एकत्र भोजनम् । ४. पृथक्-पृथग् रन्धनम्, पृथक्-पृथग् भोजनम् ।

तत्र द्वितीयचतुर्थभङ्गौ कल्प्यौ । द्वितीयभङ्गे एकत्र रन्धनेऽपि पश्चात् शय्यातरेतरांशस्य पृथक्कारे

इस विषय में यह भी जानना चाहिए कि-जिस उपाश्रय के स्वामी को किराया देकर गृहस्थ, साधुओं को उसमें रहने के लिए निमंत्रित करे, वह उपाश्रय साधु के लिए अकल्पनीय है। उपाश्रय के स्वामी अनेक हों तो उनमें से किसी एक को ही एक समय शय्यातर ठहराना चाहिए, सबको नहीं ।

शय्यातरपिण्ड में चार भंग इस प्रकार होते हैं--१. एक जगह राँधना और एक जगह जीमना २. एक जगह राँधना और अन्यत्र-गृह-आदि में जीमना ३. अलग-अलग जगह राँधना और एक जगह जीमना ४. अलग-अलग जगह राँधना और अलग-अलग जगह जीमना ।

इनमें से दूसरा और चौथा भंग कल्पनीय है। दूसरे भंग में यद्यपि भोजन एक ही जगह बनता है, तथापि शय्यातर से भिन्न जनों का भाग जब अलग कर दिया जाता है तो दूसरों के हिस्से का

જો કોઇ વ્યક્તિ સાધુને માટે ઉપાશ્રય ભાડે લે, અગર કોઇ જગ્યાનું ભાડું નક્કી કરે તો તે જગ્યા સાધુને કલ્પે નહિ. 'ઉપાશ્રય' સમાજનો હોવાથી સમાજની કોઇ પણ વ્યક્તિ તે ઉપાશ્રયનો માલિક ગણાય માટે સાધુ સાધ્વી સમાજના કોઇ પણ એક માણસની રજા લઇ તે ઉપાશ્રયમાં ઉતરી શકે છે.

શય્યાતર-પિંડના ચાર ભાગા છે (૧) એક જ જગ્યાએ રાંધવું અને જમવું (૨) એક જગ્યાએ રાંધવુ અને બીજી જગ્યાએ જમવું. (૩) જુદી જુદી જગ્યાએ રાધવુ અને વધુ રાંધણું એક જ જગ્યાએ લાવી ત્યાં જમવું (૪) અલગ-અલગ જગ્યાએ રાધવુ અને અલગ-અલગ જગ્યાએ જમવું, આ ચાર ભાંગામાથી બીજો અને ચોથો ભાંગો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે આ બે ભાંગામાં 'શય્યાતર' નો હક્ક તે આહાર ઉપરથી ઉઠી જાય છે. અને તે આહાર બીજાની માલીકીનો બને છે, તેથી એ આહારનો માલીક શય્યાતર ઠરતો નથી, પણ બીજી વ્યક્તિ તેનો માલીક બનવાથી તે આહાર સાધુને આપી શકે છે, અને સાધુ તે લઈ શકે છે, એમા કોઈ બાધ આવતો

शय्यातरभागांशं विहायाऽन्येषां पिण्ड उपादेयः तत्र तदानीं शय्यातरस्य स्वत्वापगमात् । चतुर्थभङ्गे तु शय्यातरां शस्यैवसंसर्गाशङ्कापि नास्ति । शय्यातरस्य स्वत्वापगम एवापादेयताहेतुरिति निष्कर्षः ॥सू०४॥

चतुर्थकल्पमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा रायपिंडं पडिग्गाहित्तए वा परिभुंजित्तए वा ॥सू०५॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा राजपिण्डं प्रतिग्रहीतुं वा परिभोक्तुं वा ॥सू०५॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—व्याख्या स्पष्टा । नवरम्—राजपिण्डः—अशनं १, पानं २, खाद्य ३, स्वाद्य ४, वस्त्रं ५, कम्बलं ६, चेति षड्विधः । अयं राजोपभोग्यो न कल्पत इति भावः ॥सू०५॥

भोजन ग्रहण किया जा सकता है, क्यों कि उस पर शय्यातर का अधिकार नहीं रहता । चौथे भंग में तो शय्यातर के भाग होने की आशंका भी नहीं है। अभिप्राय यह है कि शय्यातर का अधिकार हट जाने पर ही पिण्ड कल्पनीय होता है ॥सू०४॥

चौथा कल्प राजपिण्ड कहते है—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—नहीं कल्पता है साधुओं का और साध्वियों को राजपिण्ड का ग्रहण करना और उपभोग करना ॥५॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। विशेष यह कि—राजपिण्ड छह प्रकार का है—१ अशन २ पान ३ खाद्य ४ स्वाद्य ५ वस्त्र और ६ कम्बल। तात्पर्य यह है कि ये सब वस्तुएँ राजा के निज के लिए उपभोगमें आनेवाली नहीं कल्पती है ॥सू०५॥

नथी कारण के भोजन कोई जग्याओ बन्या पछी ते भोजनना भाग पाडे छे अने भाग लेनार माणस साधुने वहोरावी शके छे आ बीजा भांगानो अर्थ स्पष्ट करवामां आव्यो छे चोथो भांगो पण स्पष्ट छे कारण के अलग अलग रांधवु अने अलग अलग जमवु तेमां शय्यातरनो हिस्सो पहेलेथी ज वहेंचाइ जाय छे माटे बीजा भांगाने अने चोथा भांगाने योग्य आहार साधु साध्वी लई शके छे (सू०४)

चोथाकल्प—राजपिंडनु वर्णन करवामां आवे छे—'नो कप्पइ' इत्यादि.

मूलनो अर्थ—साधु-साध्वीओने 'राजपिंड' लेवो अने भोगवो कल्पे नहि (५)

टीकानो अर्थ—राजपिंडना छ प्रकार छे (१) अशन (२) पान (३) खाद्य (४) स्वाद्य (५) वस्त्र अने (६) कांबल तात्पर्य ए छे के आ बधी वस्तुओ खास राजना उपभोगमां आववावाळी नहि कल्पे. (सू०५)

पञ्चमं कल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा अहाराइणियं किइकम्मं करित्तए। नो कप्पइ निग्गंथाणं निग्गंथीणं किइकम्मं करित्तए। कप्पइ निग्गंथीणं निग्गंथाणं किइकम्मं करित्तए। कप्पइ आयरियउवज्झायाणं गणंसि अहाराइणियं किइकम्मं करित्तए वा कारावित्तए वा। कप्पइ बहूणं भिक्खूणं बहूणं गणावच्छेइयाणं बहूणं आयरियउवज्झायाणं एगओ विहरमाणाणं अहाराइणियाए किइकम्मं करित्तए। कप्पइ बहूणं भिक्खूणं एगओ विहरमाणाणं अहाराइणियाए किइकम्मं करित्तए। कप्पइ बहूणं गणावच्छेइयाणं एगयओ विहरमाणाणं अहाराइणियाए किइकम्मं करित्तए। कप्पइ बहूणं आयरियाणं एगयओ विहरमाणाणं अहाराइणियाए किइकम्मं करित्तए। कप्पइ बहूणं उवज्झायाणं एगयओ विहरमाणाणं अहाराइणियाए किइकम्मं करित्तए। एवं थेराणं पवत्तगाणं गणीणं गणहराणंपि मुणेयव्वं ॥सू०६॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थाना वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारात्निकं कृतिकर्म कर्तुम्। नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां कृतिकर्म कर्तुम्। कल्पते निर्ग्रन्थीनां निग्रन्थानां कृतिकर्म कर्तुम्। कल्पते आचार्यो-पाध्याययोर्गणे यथारात्निकं कृतिकर्म कर्तुं वा कारयितुं वा। कल्पते बहूनां भिक्षूणां बहूनां गणावच्छेदकानां बहूनाम् आचार्योपाध्यायानाम् एकतो विहरमाणानां यथारात्निकतया कृतिकर्म कर्तुम्। कल्पते बहूनां भिक्षूणाम् एकतो विहर-

---

पाँचवाँ कल्प कृतिकर्म कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—१. साधुओं और साध्वियों को दीक्षा-पर्याय की ज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म (वन्दना) करना कल्पता है। २. साधुओं को साध्वियों का कृतिकर्म करना नहीं कल्पता। ३. साध्वियों को साधुओं का कृतिकर्म करना कल्पता है। ४. आचार्यों और उपाध्यायों को गण में पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना और कराना कल्पता है। ५. बहुसंख्यक साधुओं, बहुसंख्यक गणावच्छेदकों, बहुसंख्यक आचार्यों उपाध्यायों को, जो एक साथ विचरते हों उन्हें, पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना कल्पता है।

હવે પાચમા 'કૃતિકર્મનું' વ્યાખ્યાન રજુ કરવામા આવે છે-'कप्पइ' ઈત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ-સાધુ-સાધ્વીની દીક્ષાપર્યાયની ઉત્તરોત્તર શ્રેણી પ્રમાણે 'કૃતિકર્મ' (વંદના) કરવા કલ્પે છે. (૧) સાધુ ને સાધ્વીઓનુ કૃતિકર્મ (વદન) કરવુ નહિં કલ્પે (૨) શાસ્ત્રના ફરમાન અનુસાર સાધ્વીઓ ને સાધુઓનું વદન કરવું કલ્પે [૩] આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયોને પણ પર્યાયજ્યેષ્ઠ ને અન્યોન્ય દીક્ષાની શ્રેણી અનુસાર મોટાને વદન નમસ્કાર કરવા કલ્પે (૪) જે સમુદાયમા સાધુ સાધ્વી, આચાર્યો-અને ઉપાધ્યાયો મોટી સંખ્યામાં

माणानाम् यथारात्निकतया कृतिकर्म कर्तुम्। कल्पते बहूनां गणावच्छेदकानाम् एकतो विहरमाणानाम् यथा रात्निकतया कृतिकर्म कर्तुम् । कल्पते बहूनाम् आचार्याणाम् एकतो विहरमाणानां यथारात्निकतया कृतिकर्म कर्तुम् । कल्पते बहूनाम् उपाध्यायानाम् एकतो विहरमाणानां यथारात्निकतया कृतिकर्म कर्तुम् । एवं स्थविराणां प्रवर्तकानां गणिनां गणधराणामपि ज्ञातव्यम् ॥सू०६॥

टीका

'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारात्निकम्–रात्निकाः=पर्यायज्येष्ठास्ताननतिक्रम्य यथारात्निकम्–

---

६ एक साथ विचरने वाले अनेक साधुओं को पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना कल्पता है। ७ एक साथ विचरने वाले अनेक गणावच्छेदकों को पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना कल्पता है। ८ एक साथ विचरने वाले अनेक आचार्यों का पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना कल्पता है। ९ एक साथ विचरने वाले अनेक उपाध्यायों को पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना कल्पता है। १० इसी प्रकार स्थविरों, प्रवर्तकों, गणियों और गणधरों के विषय में भी समझना चाहिए ॥६॥

टीका का अर्थ—जो दीक्षा-पर्याय में बड़ा हो, वह रात्निक कहलाता है। यथारात्निक का अभिप्राय है—दीक्षापर्याय की ज्येष्ठता के अनुसार। साधुओं को साधुओं के प्रति और साध्वियों को साध्वियों के प्रति पर्यायज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करना चाहिए। अर्थात् कम समयकी दीक्षावाला अधिक

વિચરતા હોય ત્યાં પણ દીક્ષા-પર્યાયની કક્ષા અનુસાર એક બીજાને વંદણા નમસ્કાર કરવા કલ્પે (૫) મોટી સંખ્યામાં વિચરતા સાધુઓને પણ ઉત્તરોત્તર કક્ષા અનુસાર વંદન કરવું કલ્પે (૬) ગણાવચ્છેદકો પણ જ્યારે ભેગા થાય ત્યારે પણ તેઓ એક બીજાને ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત અનુસાર નમસ્કાર કરે છે (૭) અનેક આચાર્યો પણ ઉપર પ્રમાણે આચરે છે (૮) ઉપાધ્યાયો પણ તેજ પ્રમાણે કરે છે (૯) આ પ્રમાણે સ્થવિરો પ્રવર્તકો ગણિઓ અને ગણધરો પણ વર્તવા બંધાયેલાં છે ૧૦ (સૂ૦૬)

ટીકાનો અર્થ—જે દીક્ષાપર્યાયમાં મોટા છે તેને 'રાત્નિક' કહેવામાં આવે છે સાધુઓ સાધુઓ ને અને સાધ્વીઓ સાધ્વીઓને પર્યાયની ઓછી વધતી કક્ષા અનુસાર વંદન આદિ કરે, અર્થાત્ ટુંક સમયની દીક્ષાવાળા સાધુએ અધિક સમયની દીક્ષાવાળા સાધુને વંદન કરે. ઓછા સમયની દીક્ષાવાળા સાધ્વીએ લાંબા

पर्यायज्येष्ठानुसारेण कृतिकर्म=वन्दनं कर्तुं कल्पते । उक्तं चान्यत्रापि—

“समणेहि य समणीहि य अहारिहं होइ कायव्वं”

छाया—श्रमणैश्च श्रमणीभिश्च यथार्हं भवति कर्तव्यम्–इति ।

यथा निर्ग्रन्थाः पर्यायज्येष्ठान् निर्ग्रन्थान् प्रति कृतिकर्म कुर्वन्ति, किं तथैव पर्यायज्येष्ठा निर्ग्रन्थीः प्रत्यपि कुर्वन्ति ? इति सन्देहमपाकर्तुमाह–‘नो कप्पइ निग्गंथाणं’ इत्यादि । निर्ग्रन्थाना न कल्पते=न युज्यते निर्ग्रन्थीना कृतिकर्म कर्तुमिति । ननु यथा निर्ग्रन्थानां कृते निग्रन्थीः प्रति कृतिकर्मकरणमनुचितम्, किं तथैव निर्ग्रन्थीनां कृते निर्ग्रन्थान् प्रति कृतिकर्मकरणमनुचितम् ? इति सन्देहमपाकर्तुमाह—‘कप्पइ निग्गंथीणं’ इत्यादि । निर्ग्रन्थीनां कृते तु निर्ग्रन्थान् प्रति कृतिकर्मकरणमुचितमेवेत्यर्थः । उक्तं चात्र—

समय की दीक्षा वाले को वन्दना करे । कम समय की दीक्षिता साध्वी अधिक समय की दीक्षावाली साध्वी को वन्दना करे । अन्यत्र कहा है—“समणेहि य समणीहि य, अहारिहं होइ कायव्वं,” “श्रमणों और श्रमणियों को यथायोग्य वन्दना करनी चाहिए”।

जैसे श्रमण पर्यायज्येष्ठ श्रमणों को वन्दना करते हैं, उसी प्रकार क्या साध्वियों को भी वन्दना करें ? इस सन्देह का निवारण करने के लिए शास्त्रकार कहते हैं—“नो कप्पइ निग्गंथाणं” इत्यादि । साधु साध्वियों को वन्दना न करें ।

शंका–तब तो जैसे साधुओं को साध्वी की वन्दना करना उचित नहीं है, उसी प्रकार साध्वियों को साधु की वन्दना करना भी उचित नहीं है ? इस शंका को दूर करने के लिए कहते हैं—‘कप्पइ निग्गंथीणं’ इत्यादि । साधु की वन्दना करना साध्वियों के लिए उचित है । कहा भी है—

समयनी दीक्षावाळा साध्वीने वंदन करे । कह्युं पण छे—

“समणेहि य समणीहि य, अहारिहं होइ कायव्वं”

श्रमण श्रमणीओ यथायोग्य वंदन करे ।

शंका–जो एम छे तो जेम साधुओए साध्वीने वंदना करवी उचित नथी तेम साध्वीओए पण साधुने वंदना नहि करवी जोइए ? आ शंकाने दूर करवा माटे कहे छे–‘कप्पइ निग्गथाणं’ इत्यादि ।

साध्वीओ साधुने वंदन करे, कह्युं पण छे—

"सव्वाहि संजईहिं किइकम्म संजयाण कायव्व ।
पुरिसुत्तरिओ धम्मो, सव्वजिणाण पि तित्थम्मि ॥१॥

छाया— सर्वाभिः संयताभिः कृतिकर्म संयतानां कर्तव्यम् ।
पुरुषोत्तरको धर्मः सर्वजिनानामपि तीर्थे ॥१॥ इति ॥

अथ भावः–चिरप्रव्रजिताभिरचिरप्रव्रजिताभिश्च सर्वाभिरपि साध्वीभिः चिरप्रव्रजितानाम् अचिरप्रव्रजितानां तदिनप्रव्रजितानां च सर्वेषां संयतानां कृतिकर्म कर्तव्यमेव । यतः सर्वेषामपि जिनानां तीर्थे–शासने पुरुषोत्तरो धर्मो भवतीति ॥१॥ तथा–गणे ये रात्निका भवन्ति, तान् प्रति अवमरात्निक आचार्य उपाध्यायश्च वन्दनां कुर्यादेवेति भणयितुमाह–'कप्पइ आयरिय' इत्यादि । आचार्योपाध्यायौ गणे यथारात्निक

"सव्वाहि संजईहिं, किइकम्म संजयाण कायव्व ।
पुरिसुत्तरिओ धम्मो, सव्वजिणाणपि तित्थम्मि" ॥ १ ॥

सभी साध्वियोंको साधुओंकी वन्दना करनी चाहिए, क्यों कि सभी तीर्थंकरों के तीर्थ में धर्म, पुरुष–प्रधान ही होता है ॥ १ ॥

अभिप्राय यह है कि साध्वी चाहे अल्पकाल की दीक्षित हो अथवा चिरकाल की दीक्षित हो, सभी को साधुओं की वन्दना करनी चाहिए, चाहे साधु चिरकाल का दीक्षित हो या अल्पकाल का। इसका कारण यह है कि सभी तीर्थंकरों के शासन में धर्म, पुरुष–प्रधान ही होता है ॥ १ ॥

गण में जो रत्नाधिक मुनि हों, उनको कम समय के दीक्षित आचार्य और उपाध्याय, वन्दना करें, यह सूचित करने के लिये कहते हैं–आचार्य और उपाध्याय, गण में स्थित साधुओं

"सव्वाहि संजईहिं, किइकम्म संजयाण कायव्व ।
पुरिसुत्तरिओ धम्मो, सव्वजिणाण पि तित्थम्मि" ॥इति॥

અર્થાત્–સાધ્વીઓએ સાધુઓને વંદન કરવી જોઈએ, કારણ કે તમામ તીર્થંકરોના શાસનમાં પુરૂષપ્રધાનતાની મહત્તા બતાવવામાં આવી છે

શાસ્ત્ર અભિપ્રાય અને પરંપરાની પરિપાટી સૂચન કરવામાં આવી છે કે સાધુ અલ્પકાળના અથવા દીર્ઘકાળના દીક્ષિત હોય પણ સાધ્વીઓ વડે તે વંદન કરવા યોગ્ય છે અલ્પ સમયના અથવા દીર્ઘ સમયના દીર્ઘ પર્યાયવાળા આચાર્યે કે ઉપાધ્યાયે રત્નાધિક મુનિને નમસ્કાર કરવાજ જોઈએ અને આચાર્ય

तया=पर्यायज्येष्ठानुक्रमेण कृतिकर्म स्वयं कर्तुं वा अन्यैः कारयितुं वा कल्पते इति । यद्याचार्य उपाध्यायो वा स्व-स्व-सम्पदा साभिमानत्वाद् गणे यथारात्निकतया स्वयं कृतिकर्म न कुर्यात्, अन्यैश्च न कारयेत्तदा गणे व्युद्ग्रहो(कलहो) जायते, आचार्योपाध्याययोश्च गणाद् बहिष्कारो भवति। स्थानाङ्गसूत्रे "आयरिय-उवज्झाए गणंसि अहाराइणियाए किइकम्मं नो सम्मं पउंजित्ता भवइ" [स्थाना० ५ स्था० १ उ०] इति विग्रहस्थानत्वेन, "आयरियउवज्झाए गणंसि अहाराइणियाए किइकम्मं वेणइयं णो सम्मं पउंजित्ता भवइ" (स्थाना० ५ स्था० २ उ०) इति गणापक्रमणस्थानत्वेन च प्रोक्तम्। अत आचार्य उपाध्यायश्च स्वयं यथारात्निकतया

को पर्याय-ज्येष्ठता के अनुसार स्वयं वन्दना करें और दूसरों से करावें। यदि आचार्य और उपाध्याय अपनी-अपनी सम्पदा के अभिमान के कारण गण में स्थित रत्नाधिक मुनियों को स्वयं वन्दना नहीं करें और दूसरों से नहीं करावें तो गण में कलह उत्पन्न होता है और आचार्य-उपाध्याय का गण से बहिष्कार होता है। इसी बात को लेकर स्थानाङ्ग सूत्रमें भी 'आचार्य और उपाध्याय गण में पर्यायज्येष्ठता के अनुसार यदि सम्यक्प्रकार से वन्दना न करे'—यह वाक्य, गण में विग्रह के कारण रूप में कहा गया है, और 'आचार्य-उपाध्याय गण में पर्यायज्येष्ठता के अनुसार यदि सम्यक्प्रकार से कृतिकर्म और विनय नहीं करे' यह वाक्य, आचार्य-उपाध्याय का गण से बहिष्कार के कारणरूप में कहा गया है। अत एव-आचार्य और उपाध्याय को रत्नाधिक के प्रति कृतिकर्म करना

કે ઉપાધ્યાય જાતે નમસ્કાર કરે એટલું જ નહિ પણ સમુદાયના સાધુઓને પણ રત્નાધિક-પર્યાયજ્યેષ્ઠ મુનિને નમસ્કાર કરવાનું કહે. કદાચ પદવીના 'અહંભાવ' ની ખાતર આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય વંદન ન કરે, અગર ન કરાવે તો ગલામાં કલહ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પરિણામે તે આચાર્યનો બહિષ્કાર કરવામા આવે છે આ પ્રકારના કલહને લગતી હકીકતનો અંગુલિ-નિર્દેશ 'ઠાણાંગ' સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે, જેમકે-"આચાર્ય, સમુદાયની અંદર, પર્યાયજ્યેષ્ઠતા અનુસાર, સમ્યક્ પ્રકારે, વંદન ન કરે, આચાર્ય-ઉપાધ્યાય, ગણમા, ઉત્તરોત્તર દીક્ષાની કક્ષા અનુસાર, ભાવપૂર્વક કૃતિકર્મ અને વિનય ન કરે" આ વાક્યો જે ટાંકવામાં આવ્યા છે તે બતાવે છે કે દીક્ષાની પર્યાય પ્રમાણે જો વંદના આદિ વિધિ ન થાય તો પરિણામે કલહ અને સામુદાયિક બહિષ્કાર જન્મ પામે છે,

कृतिकर्म कुर्यात् अन्यैश्चापि कारयेत्। न तत्र तेनान्यथाचरणीयमिति। तथा-यत्रैकत्र स्वगच्छसम्बन्धिनो भिन्नभिन्नगच्छसम्बन्धिनः साम्भोगिका वा बहवः साधवो बहवो गणावच्छेदका बहव आचार्योपाध्यायाश्च विहरन्ति, तत्रापि पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म कर्तव्यम्। इममर्थं सूचयितुमाह—'कप्पइ बहूणं भिक्खूणं बहूणं गणावच्छेइयाणं' इत्यादि। तथा-यत्रैकत्र बहवः स्वगच्छसम्बन्धिनो भिन्नभिन्नगच्छसम्बन्धिनः साम्भोगिका वा सामान्यसाधवो विहरेयुस्तत्रापि पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म कर्तव्यमिति दर्शयितुमाह— 'कप्पइ बहूणं भिक्खूणं एगओ' इत्यादि।

ही चाहिए और दूसरों से भी कराना चाहिए। इससे विपरीत आचरण नहीं करना चाहिए।

तथा-यदि एक साथ स्वगच्छ के या भिन्न गच्छ के संभोगी अनेक साधु, अनेक गणावच्छेदक तथा अनेक आचार्य-उपाध्याय विचरते हों तो वहाँ भी पर्याय-ज्येष्ठता के अनुसार ही कृतिकर्म करना चाहिए। इस अभिप्राय को सूचित करने के लिए कहा है—"कप्पइ बहूण भिक्खूणं बहूणं गणावच्छेइयाण" इत्यादि।

तथा-यदि एक जगह अनेक स्वगच्छ के या भिन्न-भिन्न गच्छों के सांभोगिक साधु विचरते हों तो वहाँ भी दीक्षा-पर्याय के क्रम से ही कृतिकर्म करना चाहिए। यह दिखलाने के लिए कहा है—"कप्पइ बहूण भिक्खूणं एगओ' इत्यादि।

માટેજ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયે 'અહંભાવ' નહિ પોષતા સરલ અને લઘુભાવે પર્યાયજ્યેષ્ઠને વંદન કરવું જોઈએ અને બીજા પાસે કરાવવું જોઈએ.

જ્યારે કોઈ એવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય અને પોતાના ગચ્છ કે સંઘાડાના અથવા અન્ય ગચ્છ સંઘાડાના સંભોગી સાધુ મોટા પ્રમાણમાં એકત્રિત થાય તો ત્યાં પણ કૃતિકર્મ"નો શાસ્ત્ર આદેશ અમલમાં આવવો જોઈએ. ઉપરોક્ત કથનને અનુરૂપ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

"कप्पइ बहूण भिक्खूण बहूण गणावच्छेइयाणं" इत्यादि।

ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના સાંભોગિક સાધુને જ્યાં જ્યાં ભેગા થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યાં ત્યાં પણ ઉપરનો જ ક્રમ અપનાવવાનો હોય છે. સાંભોગિક એટલે જે જે સાધુઓને સાથે બેસીને આહાર પાણી કરવાનો સંબંધ હોય તે બધા સાધુ સાંભોગિક કહેવાય.

तथा—यद्येकत्र बहवः स्वगच्छसंबन्धिनो भिन्न—भिन्न—गच्छ—संबन्धिनः साम्भोगिका वा गणावच्छेदका विहरेयुस्तत्रापि पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म समुचितमिति सूचयितुमाह—'कप्पइ बहूणं गणावच्छेइयाणं' इत्यादि। तथा—यद्येकत्र बहवः स्वगच्छसम्बन्धिनः भिन्न—भिन्न—गच्छसम्बन्धिनः साम्भोगिका वा आचार्या विहरेयुस्तत्रापि पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म कर्त्तव्यमिति सूचयितुमाह—'कप्पइ बहूणं आयरियाणं' इत्यादि। तथा—यद्येकत्र बहवः स्वगच्छसम्बन्धिनः भिन्न—भिन्न—गच्छसम्बन्धिनः साम्भोगिका वा उपाध्याया विहरेयुस्तत्रापि पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म समुचितमिति सूचयितुमाह—'कप्पइ बहूणं उवज्झायाणं' इत्यादि। तथा—स्वगच्छसम्बन्धिना भिन्नभिन्नगच्छसंबन्धिनां साम्भोगिकानां वा स्थविरा-

---

तथा—यदि एक ही स्थल पर अनेक स्वगच्छ के या भिन्न—भिन्न गच्छों के सांभोगिक गणावच्छेदक हों तो वहाँ भी पर्याय—ज्येष्ठता के अनुसार ही कृतिकर्म करना चाहिए। इस बात को प्रकट करने के लिए कहा गया है—"कप्पइ बहूणं गणावच्छेइयाणं" इत्यादि।

तथा—अगर एक स्थान पर अनेक अपने गच्छ के, अथवा भिन्न—भिन्न गच्छों के सांभोगिक आचार्य विचरते हों तो वहाँ भी पर्याय—ज्येष्ठता के अनुसार ही वन्दना—व्यवहार करना उचित है। यह सूचित करने के लिए कहा है— "कप्पइ बहूणं आयरियाणं" इत्यादि।

तथा—यदि एक साथ अनेक अपने गच्छ के अथवा भिन्न—भिन्न गच्छों के सांभोगिक उपाध्याय हों तो वहां भी पर्यायज्येष्ठता के अनुसार ही कृतिकर्म करना उचित है। यह प्रकट करने के लिए कहा है—"कप्पइ बहूणं उवज्झायाणं" इत्यादि।

'સાંભોગિક ગણાવચ્છેદક' પછી તે એક ગચ્છના હોય અગર ભિન્ન ગચ્છ ના હોય, એક અથવા ભિન્ન ગચ્છના સાંભોગિક આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સ્થવિરો માટે આગમવાણી ફરમાવે છે કે તેઓએ પર્યાયજ્યેષ્ઠ-અનુસાર વદનાવિધિ અમલમા મૂકવી. આ 'વાણી' ના મૂલ પાઠ આ પ્રમાણે છે.

'कप्पइ बहूणं गणावच्छेइयाणं' इत्यादि.

'कप्पइ बहूणं आयरियाणं' इत्यादि.

'कप्पइ बहूणं उवज्झायाणं' इत्यादि.

मामकल्प विहरमाणानां, प्रवर्तकानां वा गणिनां वा गणधराणां वा एकत्र विहरमाणानां पर्यायज्येष्ठानुसारेणैव कृतिकर्म कर्त्तव्यं। इममर्थं सूचयितुमाह—'एवमेव थेराणं' इत्यादि। पर्यायज्येष्ठानुसारेण कृतिकर्म करणे चरणकरणोपयुक्ताः निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यश्च अनेकभवसंचितमनन्तं कर्म क्षपयन्ति। तदुक्तम्—

"एव किइकम्मविहिं, जुजता चरणकरणमाउत्ता।
साहू खवंति कम्मं, अणेगभवसंचियमणंत ॥१॥"

छाया—एवं कृतिकर्मविधिं युञ्जानाश्चरणकरणायुक्ताः।
साधवः क्षपयन्ति कर्म, अनेकभवसंचितमनन्तम् ॥१॥इति

तथा—स्वगच्छसंबंधी या भिन्न-भिन्न-गच्छ-संबंधी सांभोगिक अनेक स्थविर एकत्र विचरते हों तो उन्हें भी पर्यायज्येष्ठता के अनुसार ही कृतिकर्म करना चाहिए। इस अभिप्राय को प्रकट करने के लिए कहा है—"एवमेव थेराणं" इत्यादि।

पर्याय-ज्येष्ठता के अनुसार कृतिकर्म करने पर चरण-करण क्रिया में उपयोग रखनेवाले साधु और साध्वियाँ अनेक भवों में संचित अनन्त कर्मों का क्षय करते हैं। कहा भी है—

"एय किइकम्मविहिं, जुजता चरणकरणमाउत्ता।
साहू खवंति कम्मं, अणेगभवसंचियमणंत" ॥ १ ॥इति॥

इस प्रकार से वन्दना-विधि का प्रयोग करनेवाले तथा चरण-करणरूप क्रिया में लीन मुनिजन अनेक जन्मों में उपार्जित अनन्त कर्मों का क्षय करते हैं ॥ १ ॥

'एवमेव थेराणं' इत्यादि

आ जातनी 'वंदना विधि' दरेक साधुमां, लघुता अने नम्रतानो गुण भारे भार खीलवे छे कह्युं पण छे—

"एयं किइकम्मविहिं, जुजता चरणकरणमाउत्ता।
साहू खवंति कम्मं, अणेगभवसंचियमणंत" ॥१॥

अर्थात्–वंदन करती वखते चरणकरणनी क्रियामां जे उपयोग राखवामां आवे तो साधु–साध्वीओ अनेक भवोना संचित करेला कर्मोनो नाश करे छे साधु-साध्वीओना पेटामां आचार्य, उपाध्याय, गणावच्छेदक, स्थविर, प्रवर्तक गणी अने गणधरोनो समावेश थाय छे

अत्र–आचार्यो–पाध्याय–गणावच्छेदक–स्थविर–प्रवर्त्तक–गणि–गणधराणामयमर्थः–यो हि–आ= मर्यादया तद्विषयविनयरूपया चर्यते=सेव्यते जिनशासनार्थोपदेशकतया मोक्षाभिलाषिभिः स आचार्यः= सूत्रार्थप्रदातेत्यर्थः। उक्तं च—

सुत्तत्थविऊ लक्खण,–जुत्तो गच्छस्स मेढिभूयो य ॥
गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ ॥१॥"

छाया–सूत्रार्थविद् लक्षणयुक्तो गच्छस्य मेढिभूतश्च।
गणचिन्ताविप्रमुक्तः अर्थं वाचयति आचार्यः ॥१॥इति॥

आचार्य, उपाध्याय, गणावच्छेदक, स्थविर, प्रवर्तक, गणी एवं गणधर का अर्थ कहा जाता है, उसमें प्रथम आचार्य का स्वरूप कहते हैं—

जिनशासनके अर्थका उपदेशक होने के कारण, मोक्ष के अभिलाषी शिष्य विनय–पूर्वक जिसकी सेवा करते हैं, वह सूत्रार्थ का दाता मुनिवर आचार्य कहलाते हैं। कहा भी है—

"सुत्तत्थविऊ लक्खण,–जुत्तो गच्छस्स मेढिभूयो य।
गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ" ॥१॥इति॥

सूत्र और अर्थ का या सूत्रों के अर्थ का ज्ञाता, प्रशस्त लक्षणों से युक्त, गच्छ के आधारभूत और गणकी चिन्ता से रहित अर्थात् विशिष्ट कार्य के सिवाय सामान्य कार्योंकी चिन्ता नहीं करनेवाले आचार्य सूत्रार्थ का व्याख्यान करते है ॥१॥

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણાવચ્છેદક, સ્થવિર, પ્રવર્ત્તક, ગણી અને ગણધરોનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે, તેમાં પ્રથમ આચાર્યનું સ્વરૂપ કહે છે—

જીનશાસનના ઉપદેશક, મોક્ષના અભિલાષી વિનયવંત અને સૂત્રાર્થના દાતા હોય તે આચાર્ય કહેવાય છે. કહ્યુ પણ છે—

"सुत्तत्थविऊ लक्खण,–जुत्तो गच्छस्स मेढिभूयो य।
गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ" ॥१॥

ભાવાર્થ-સૂત્ર અને તેનો અર્થ, તેમજ સૂત્રાર્થની અંદર રહેલા વીતરાગ-ભાવના જાણકાર હોય, પ્રશસ્ત લક્ષણોથી યુક્ત હોય, ગચ્છના આધારભૂત ગણાતા હોય, ગણની ચિંતા-રહિત હોય, અર્થાત્ વિશિષ્ટ કાર્ય સિવાય સામાન્ય કાર્યોની ચિંતા નહી કરનારા હોય, એવા આચાર્ય સૂત્રાર્થનું વ્યાખ્યાન કરે છે. (૧)

उपाध्यायः–उप=समीपम् आगत्य अधीयते जिनप्रवचनं यस्मात्स उपाध्यायः-सूत्रप्रदातेत्यर्थः । उक्तं च–

"बारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे ।
तं उवइस्सति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चति ॥१॥"

छाया–द्वादशाङ्गो जिनाख्यातः स्वाध्यायः कथितो बुधैः
तम् उपदिशन्ति यस्मात् उपाध्यायास्तेन उच्यन्ते ॥१॥इति॥

गणावच्छेदकः–गणस्य अवच्छेदः-विभागः-अंशोऽस्ति यस्यासौ तथा, गणैकांशस्वामी । अयं हि गणकार्ये सर्वदा समुद्युक्तो भवति । उक्तं चास्य लक्षणम्—

अब उपाध्याय का स्वरूप कहते हैं—

जिनके समीप जिनप्रवचन पढ़ा जाता है, वह सूत्र-प्रदाता मुनिवर उपाध्याय कहलाते हैं। कहा भी है—

"बारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे ।
तं उवइस्सति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चति" ॥१॥इति॥

जिन भगवान् द्वारा कथित बारह अंग स्वाध्याय कहलाता है और उसका जो उपदेश करते हैं वे उपाध्याय कहलाते हैं ॥

अब गणावच्छेदक का स्वरूप कहते हैं—

गण के एक विभाग के जो स्वामी हों वे गणावच्छेदक हैं । गणावच्छेदक सदैव गण के

હવે ઉપાધ્યાયનુ સ્વરૂપ કહે છે—

જે સાધુની સમીપમાં રહીને અન્ય સાધુઓ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે તે સૂત્ર ભણાવનાર સાધુ જૈનશાસનમાં ઉપાધ્યાય તરીકે ઓળખાય છે કહ્યું છે—

"बारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे।
तं उवइस्सति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चंति"॥ ३ ॥

જીનેશ્વરોની વાણી જે બાર અંગ અને ઉપાંગમાં વણવામાં આવી છે તે વાણીનો સ્વાધ્યાય કરનાર અને તે સ્વાધ્યાયનો મોક્ષાભિલાષીઓને ઉપદેશ દેનાર તથા અંગ ઉપાંગનો અભ્યાસ કરવાવાળા જિજ્ઞાસુઓને શિક્ષણ આપનારને જ ઉપાધ્યાય કહેવામાં આવે છે (૨)

"पभावणुद्धावणेसु, खेत्तोवज्झेसणासु य।
अविसाई गणावच्छे–यगो सुत्तत्थवी मओ ॥१॥

छाया—प्रभावनोद्धावनयोः, क्षेत्रोपध्येषणासु च।
अविषादी गणावच्छेदकः सूत्रार्थविन्मतः ॥१॥ इति।

अयं भावः–प्रभावनोद्धावनयोः–तत्र–प्रभावनं=जिनशासनस्य उन्नयनम्, उद्धावनम्=गच्छोपग्रहार्थं सुदूरक्षेत्रे गमनं, तयोः, तथा–क्षेत्रोपध्येषणासु–तत्र–क्षेत्रम्=ग्रामादि योग्यस्थानम्, उपधिः=कल्पनीयवस्त्रादिः, तयोरेषणाः=गवेषणाः, तासु च अविषादी=विषादवर्जितः–अखिन्नः सूत्रार्थवित्=सूत्रार्थोभयज्ञश्च यो भवति

कार्यों में उद्यत रहते हैं। कहा भी है—

"पभावणुद्धावणेसु, खेत्तोवज्झेसणासु य।
अविसाई गणावच्छे,–यगो सुत्तत्थवी मओ ॥१॥इति॥

जिन शासन की प्रभावना करनेमें गच्छ के हित के लिए दूर के क्षेत्र में भी जानेमें, तथा क्षेत्र (ग्राम आदि योग्य स्थान) और उपधि (कल्पनीय वस्त्र आदि) की गवेषणा करने में खिन्न न होनेवाले

હવે ગણાવચ્છેદકનું સ્વરૂપ કહે છે—

'ગણ'નાં વિભાગો પાડવામા આવે છે, કારણકે સપ્રદાયના મોટા સમુદાયમા ઘણા સાધુઓ હોય, તે સાધુઓ પર સીધી દેખરેખ રાખવાનું એકજ માણસથી અશકય બને છે તેથી મોટા મોટા સમુદાયોના નાના વિભાગો અને પ્રવિભાગો પાડી દેવામા આવે છે જેથી શિસ્ત અને પ્રણાલિકા જલવાઇ રહે, તેમજ સાધુઓની ક્ષતિઓ જોઇ તેઓના દોષોનુ નિવારણ કરી શકાય, તેમજ 'જ્ઞાન અને ચારિત્ર' બન્ને વિકસાવી શકાય આ વિભાગો અને પ્રવિભાગો ઉપર ધ્યાન આપવા માટે કોઈ એક ચારિત્રવાન-જ્ઞાનવંત-અને સમયનો પિછાણનાર બાહોશ સાધુને 'ગણાવચ્છેદક' તરીકે નીમવામા આવે છે આ 'ગણાવચ્છેદક' તે વિભાગોને સર્વથા ઉચ્ચ કક્ષા પર દોરે છે કહ્યુ છે—

"પભાવણુદ્ધાવણેસુ ખેત્તોવજ્ઝેસણાસુ ય।
અવિસાઈ ગણાવચ્છેયગો સુત્તત્થવી મઓ ॥

અર્થ--જીનશાસનની પ્રભાવના (મહિમા) વધારે, દૂર દેશોમા કે જ્યાં સાધુ સાધ્વી ન જતા હોય તેવા અણવિકસિત ગ્રામ આદિમાં કષ્ટો અને પરિષહો સહન કરી ત્યા જાય, અને ક્ષેત્ર-ગ્રામ આદિ યોગ્ય સ્થાન તથા

स तीर्थकरादिभिर्गणावच्छेदको मत इति। तथा-यस्तु संविग्नान्=मोक्षाभिलाषिणो मृदुस्वभावान् धर्मप्रियान् ज्ञानदर्शनचारित्रेषु मध्ये उपादेयेभ्योऽर्थेभ्य प्रस्खलतः=खेदं चानुभवतः साधून् स्वकर्तव्य स्मारयन् ऐहिक पारलौकिकापायांश्च प्रदर्शयन् संयमयोगेषु स्थिरीकरोति स स्थविर इति।

तदुक्तम्—"संविग्गो मद्दविओ, पियधम्मो नाणदंसणचरित्ते।
जे अट्ठे परिहायइ, सारेंतो ते हवइ थेरो ॥१॥

और सूत्र, अर्थ के ज्ञाता जो होते हैं, उन्हें तीर्थंकर भगवान् आदि ने गणावच्छेदक माना है ॥१॥

अब स्थविरका स्वरूप कहते हैं—

तथा-मोक्षाभिलाषी कोमल प्रकृति वाले और धर्मप्रिय किन्तु ज्ञान, दर्शन और चारित्र रूप उपादेय अर्थों से च्युत होनेवाले और खेद का अनुभव करनेवाले मुनियों को अपने कर्तव्य का स्मरण करा कर और उनको इहलोक तथा परलोक संबंधी हानियाँ बतला कर संयम योग में स्थिर करने वाले स्थविर कहलाते हैं। कहा भी है—

"संविग्गो मद्दविओ, पियधम्मो नाणदंसण चरित्ते।
जे अट्ठे परिहायइ, सारेंतो सो हवइ थेरो" ॥१॥इति॥

ઉપધિ-કલ્પનીય વસ્ત્ર આદિની ગવેષણામાં ખેદ નહિ કરતા તેવા સાધુઓને જ જીનેશ્વરોએ 'ગણાવચ્છેદક' કહ્યા છે (૩)

હવે સ્થવિરનું સ્વરૂપ કહે છે—

મોક્ષનો તીવ્ર અભિલાષ હોય, ભદ્રિક અને સરલ પ્રકૃતિવાળા હોય, શાંત રસે ઝુલતા હોય, સમાન દૃષ્ટિવાળા હોય, ધર્મનો રંગ હાડેહાડમાં વ્યાપી ગયો હોય, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રથી પતિત થયેલ સાધુને ઠેકાણે લાવનાર હોય પતિત અને સાધુ માર્ગમાં હીનતા પામેલ સાધુ-સાધ્વીને કર્તવ્યનું ભાન કરાવી પ્રેમાળ સમજાવટથી તેઓને ઈહલોક અને પરલોકની હાનિઓ બતાવી સંયમયોગમાં સ્થિર કરનાર હોય, ઉચિત સાધુનો પણ દોષ બહારમાં નહી લાવી તેનું શાંત નિવારણ કરનાર હોય, સાધુવર્ગને પ્રિય હોય, ગુણગ્રાહક હોય જ્ઞાને અને વયે પૂર્ણ હોય તેવા સાધુઓ 'સ્થવિર' કહેવાય છે કહ્યું છે—

"संविग्गो मद्दविओ, पियधम्मो नाण-दंसण-चरित्ते।
जे अट्ठे परिहायइ, सारेंतो सो हवइ थेरो" ॥ २ ॥

छाया—संविग्नो मार्दविकः प्रियधर्मा ज्ञानदर्शनचारित्रे ।
यानर्थान् परिजहाति स्मारयँस्तान् भवति स्थविरः ॥१॥ इति ।

तथा–यः प्रशस्तयोगेषु योग्यान् साधून् प्रवर्त्तयति अयोग्यांश्च निवर्त्तयति स प्रवर्त्तक. ।

तदुक्तम्—"तवसंजमजोगेसु, जोग्गं जो उ पवट्टए ।
निवट्टए अजोग्गं च, गणचिंती पवट्टगो" ॥१॥

संवेग (वैराग्य) से सम्पन्न, मृदुल–हृदय, धर्मप्रिय होते हुए भी जो ज्ञान–दर्शन चारित्र में जिन अर्थों का परित्याग करने के लिए उद्यत हुए हैं उन साधुओं को जो उन अर्थों का स्मरण कराते हैं–रत्नत्रय के परित्याग से होने वाली हानियाँ बतलाते हैं वे स्थविर कहलाते हैं ॥१॥

अब प्रवर्त्तक का स्वरूप कहते हैं—

तथा–जो योग्य साधुओं को प्रशस्त योगों में प्रवृत्त करते हैं और अयोग्यों को हटाते हैं, वे प्रवर्त्तक कहलाते हैं । कहा भी है—

"तवसंजमजोगेसु, जोग्गं जो उ पवट्टए ।
निवट्टए अजोग्गं च, गणचिंती पवट्टगो ॥१॥इति॥

અર્થ—સંવેગ અને નિર્વેદ સંપન્ન, એટલે હૃદયના ઉંડાણુમા વૈરાગ્ય ભાવ નીતરતો હોય, તેમજ સંસાર તરફનો વેગ ઓછો થઇ ગયો હોય, માર્દવ (કોમલતા) આદિ ગુણસહિત હોય, પ્રિયધર્મી હોય, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ ત્રણુ રત્નનું યથાર્થ જ્ઞાન આપનાર હોય, જેઓ સંયમ માર્ગમા શિથિલ થતા હોય તેઓને સમ્યક્-દર્શન કે જે આત્માનો નિજ સ્વભાવ છે, તેમજ મોક્ષનું પ્રથમ પગથીયુ છે એમ સમજાવી ઠેકાણે લાવનાર હોય તે 'સ્થવિર' કહેવાય (૪)

હવે પ્રવર્ત્તકનું સ્વરૂપ કહે છે—

જે કોઈ યોગ્ય સાધુને સંયમમા પ્રવૃત્તિ કરાવે, તેને 'પ્રવર્તક' તરીકે સંબોધવામા આવે છે. કહ્યું છે—

"तवसंजमजोगेसु जोग्गं जो उ पवट्टए ।
निवट्टए अजोग्गं च गणचिंती पवट्टगो ॥

छाया—तपसंयमयोगेषु, योग्य यस्तु प्रवर्तयति ।

निवर्तयति अयोग्य च, गणचिन्ती प्रवर्तक ॥१॥ इति ।

तथा—यो हि गणस्य=कतिपयसाधुसमुदायस्य स्वामी भवति स गणीत्युच्यते । उक्तं चास्य स्वरूपम्

"सुत्तत्थे निम्माओ, पियदढधम्मोऽणुवत्तणाकुसलो ।
जाइकुलसंपन्नो, गंभीरो लद्धिमंतो य ॥१॥
संगहुवग्गहनिरओ, कयकरणो पवयणाणुरागी य ।
एवंविहो य भणिओ, गणसामी जिणवरिंदेहिं ॥२॥"

जो योग्य मुनि को तप और संयम में प्रवृत्त करते हैं और अयोग्य को हटाते हैं, इस प्रकार गण का कार्य करने वाले मुनि प्रवर्तक कहलाते हैं ॥१॥

अब गणीका स्वरूप कहते हैं—

तथा—जो गण का अर्थात् थोड़े साधुओं के समूह का स्वामी होता है, उसे गणी कहते हैं। गणी का स्वरूप इस प्रकार कहा है—

"सुत्तत्थे निम्माओ, पियदढधम्मोऽणुवत्तणाकुसलो ।
जाइकुलसंपन्नो, गंभीरो लद्धिमंतो य ॥१॥

અર્થ—તપ અને સંયમના ભેદાનુભેદ સમજાવી તેનુ મૂલ્યાંકન સમજાવે છે. સાધુને બરાબર આચાર વિચારમાં સ્થાપિત કરી વૈરાગ્ય ધ્યાન આદિ પ્રવૃત્તિઓમાં યોગ્ય દોરવણી આપે છે, આવી રીતે 'ગણી' નુ અપૂર્ણ રહેલ કાર્ય પૂરૂ કરવામાં મશગુલ રહે છે એવા સાધુસમુદાયનુ કાર્ય કરવાવાળાને 'પ્રવર્તક' કહે છે. (૫)

હવે ગણીનુ સ્વરૂપ કહે છે—

ગણિ ગણનો અર્થ થોડા સાધુઓનો 'સમૂહ' એવો થાય છે. ગણનો સ્વામી ગણી કહેવાય છે કહ્યુ છે—

"સુત્તત્થે निम्माओ, पियदढधम्मोऽणुवत्तणाकुसलो ।
जाइकुलसंपन्नो, गंभीरो लद्धिमंतो य ॥ ६ ॥

छाया—सूत्रार्थे निर्मातः प्रियदृढधर्मोऽनुवर्त्तनाकुशलः ।
जातिकुलसम्पन्नो गम्भीरो लब्धिमाँश्च ॥१॥
संग्रहोपग्रहनिरतः कृतकरणः प्रवचनानुरागी च ।
एवंविधश्च भणितो गणस्वामी जिनवरेन्द्रैः ॥२॥ इति ।

संग्रहः—उपदेशादिना शिष्यादिसंग्रहः, उपग्रहः—वस्त्रादिनाऽनुग्रहः, तयोर्निरतः—तत्परः । तथा—'कृतकरणः' इति साध्वाचारकुशलः, षष्ठाष्टमादितपोविधानैः परिकर्मितशरीरश्चेति ।

संगहुवग्गहनिरओ, कयकरणो पवयणाणुरागी य ।
एवंविहो य भणिओ, गणसामी जिणवरिंदेहिं" ॥२॥ इति ।

जो सूत्रार्थ का पूर्ण ज्ञाता हो, प्रियधर्मा हो, दृढधर्मा हो, व्यवहारकुशल हो, जाति और कुल से सम्पन्न हो, गंभीर हो, लब्धिमान् हो, उपदेशादि द्वारा शिष्यादिकों के संग्रह में तथा उपग्रह—वस्त्रादि से अनुग्रह करने में तत्पर हो, तथा साध्वाचारमें कुशल और छट्ठ अट्ठम आदि विशिष्ट तप का करने वाला हो, और जिन शासन का अनुरागी हो उसको तीर्थंकरोंने गणी कहा है ॥१-२॥

संगहु-वुग्गह-निरओ, कयकरणो पवयणाणुरागी य ।
एवंविहो य भणिओ, गणसामी जिणवरिंदेहिं" ॥ ७ ॥

જે સૂત્ર અને તેના અર્થને જાણનાર હોય, જેને સૈદ્ધાંતિક દષ્ટિની વિશાલતા થઇ હોય, ધર્મના રંગે રંગાઇ ગયો હોય, મરણાંતકષ્ટે પણ અડગ રહે તેવો પ્રિયધર્મી અને દઢધર્મી હોય, વ્યવહારકુશલ હોય, જાતિ અને કુલ સંપન્ન હોય, ગંભીર અને ગુણનો ભંડાર હોય, લબ્ધિમાન હોય, ઉપદેશાદિ દ્વારા શિષ્યોનો સંગ્રહ કરનાર હોય, ઉપગ્રહનિરત-સાધુઓને વસ્ત્રાદિથી અનુગ્રહ કરનાર-વસ્ત્રાદિ આપનાર હોય, સાધુના આચાર વિચારમા કુશલ હોય, છટ્ઠ અટ્ઠમ આદિ તપશ્ચર્યાનો કરનાર હોય, જીન શાસનનો અનુરાગી હોય, તેનેજ તીર્થંકર 'ગણી' કહેલ છે ॥ ૬ ॥ ૭ ॥

यस्तु-आचार्यसदृशो गुर्वादेशात् साधुगणं गृहीत्वा पृथग्विहरति स गणधर इति।

तदुक्तम्—"नो आयरिओ पुण जो, तारिसओ चेव होइ बुद्धीए।

साहुगण गहिऊण, वियरइ सो गणहरो होइ ॥१॥"

छाया—नो आचार्य: पुनर्य:, तादृशक एव भवति बुद्ध्या

साधुगण गृहीत्वा, विचरति स गणधरो भवति ॥१॥ इति ॥ सू०६॥

तथा-जो आचार्य सदृश हों, और गुरु की आज्ञा से साधु-समूह को साथ लेकर पृथक् विचरते हों वह गणधर कहलाते हैं। कहा भी है—

"नो आयरिओ पुण जो, तारिसओ चेव होइ बुद्धीए।

साहुगण गहिऊं, वियरइ सो गणहरो होइ" ॥१॥

जो आचार्य नहीं; किन्तु बुद्धि से आचार्य के सदृश हों, और गुरु की आज्ञा से साधु-समूह को साथ लेकर पृथक् विचरते हों वह गणधर कहलाते हैं।

હવે ગણધરનું સ્વરૂપ કહે છે—

જે આચાર્યસદૃશ હોય, અને ગુરુની આજ્ઞાથી સાધુસમૂહને સાથે લઇ પૃથક્ વિચરતા હોય તેને ગણધર' કહેવામાં આવે છે કહ્યું પણ છે—

"नो आयरिओ पुण जो, तारिसओ चेव होइ बुद्धीए।

साहुगण गहिऊण, वियरइ सो गणहरो होइ ॥ १ ॥

'આચાર્ય' નહિ પણ બુદ્ધિથી આચાર્યની કક્ષાએ ઉભો રહે તેવો હોય, અને ગુરુની આજ્ઞાથી સાધુના સમૂહને લઇ જુદો વિચરતો હોય, તેને 'ગણધર કહેવામાં આવે છે અહિ ભગવાન મહાવીર ને જે 'ગણધરો' હતાં તેની વાત નથી કારણ કે તેઓ 'ગણધર દેવો કહેવાતાં અને મતિ શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યય એ ચાર જ્ઞાનના ધરવાવાળા હતાં અહિ 'ગણધર નો અર્થ સાધુઓના નાના સમૂહને લઇ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરે તેવો થાય છે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

षष्ठं महाव्रतकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा महव्वयाइं सभावणाइं सम्मं पालित्तए ॥सू०७॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थाना वा निर्ग्रन्थीना वा महाव्रतानि सभावनानि सम्यक् पालयितुम् ॥सू०७॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा सभावनानि=पञ्चविंशतिभावनासहितानि महाव्रतानि–करणत्रययोगत्रयेण यावज्जीवं सर्वसावद्यव्यापारनिवृत्त्याऽणुव्रतापेक्षया वा महान्ति=बृहन्ति यानि व्रतानि तानि तथोक्तानि–प्राणातिपात-मृषावादा-दत्तादान-मैथुन-परिग्रहेभ्यः सर्वथा विरमणरूपाणि पञ्च महाव्रतानि सम्यक्=याथातथ्येन पालयितुं

छठा महाव्रत कल्प कहते हैं–'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को भावनासहित पॉच महाव्रतों का पालन करना कल्पता है ॥सू०७॥

टीका का अर्थ—जीवन–पर्यन्त, तीन करण और तीन योग से, समस्त सावद्य व्यापारों का त्याग होने के कारण महान् अथवा अणुव्रतों की अपेक्षा से महान् जो व्रत हैं, वे महाव्रत कहलाते हैं । वे पाँच है–(१) प्राणातिपातविरमण (२) मृषावादविरमण (३) अदत्तादानविरमण (४) मैथुनविरमण (५) परिग्रहविरमण। प्रत्येक महाव्रत की पाँच–पॉच भावनाएँ होती हैं; जैसे—

છઠ્ઠા મહાવ્રત કલ્પને કહે છે—'कप्पइ' ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—સાધુ અને સાધ્વીઓએ ભાવનાસહિત પાંચ 'મહાવ્રત' નું પાલન કરવું જોઈએ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

ટીકાર્થ—જીવનપર્યન્ત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તેને 'મહાવ્રત' કહે છે. અથવા અણુવ્રતોની અપેક્ષા મહાન્ હોવાથી મહાવ્રત કહેવાય છે. કરણ એટલે કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું, કેટલાક લોકો કાર્ય જાતે કરે છે કેટલાક જાતે નહિ કરતા અન્ય પાસે કરાવે છે, કેટલાક જાતે કરવા તથા કરાવવા અશક્ત હોવાને કારણે બીજા લોકો તે કાર્ય કરતા હોય તો તેને અનુમોદના આપે છે. એટલે તે કાર્યને મનથી પ્રોત્સાહન આપી વધાવી લે છે આ ત્રણે કરણથી 'પાપ' લાગે છે. ।

कल्प्यते इति । महाव्रतानां पञ्चविंशतिभावनास्त्वेवं विज्ञेयाः तथाहि–ईर्यासमिति १–मनःसमिति २–वचनसमिति ३–निक्षेपणासमितिश्च ४–एषणासमिति ५–रुपा पञ्च भावनाः प्राणातिपातविरमणस्य १; अनुविचिन्त्य समिति

---

१ प्राणातिपातविरमण व्रत की पाँच भावनाएँ—१–ईर्यासमिति २–मनःसमिति ३–वचनसमिति ४ एषणासमिति ५ निक्षेपसमिति ।

યોગ એટલે જોગ મેળવવો, આવા યોગ ત્રણ છે (૧) મનયોગ (૨) વચનયોગ (૩) કાયયોગ, મનથી કાર્ય કરવુ, વચનથી કાર્ય કરવુ અને શારીરિક પ્રવૃત્તિ દ્વારા કાર્ય કરવુ જગતના કોઈ પણ કાર્ય મન-વચન-કાયા ના યોગ દ્વારા જ થાય છે.

મહાવ્રત પાંચ છે—(૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણ (૨) મૃષાવાદવિરમણ (૩) અદત્તાદાનવિરમણ (૪) મૈથુન-વિરમણ (૫) પરિગ્રહવિરમણ જેમ ઘરને બહાર દિવાલ હોય છે ને તે દિવાલથી ઘરનો ચાર સાધુ વિશેષથી રક્ષણ થાય છે તેમ ‘પાંચ મહાવ્રત’ રૂપી સયમ ઘરની રક્ષા માટે દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ એમ મળી પાંચ મહાવ્રતોની પચ્ચીસ ભાવનાઓ છે આ ‘ભાવના’ ઓનુ ને સાધુ-સાધ્વીઓ પરિપૂર્ણ પાલન કરે તો કોઈ દિવસ પણ વ્રત ખડન થતા જ નથી

(૧) પ્રાણાતિપાત-વિરમણ-પ્રાણનો અતિપાત-જીવ અને કાયા જુદાં કરવાં તે પ્રાણાતિપાત કહેવાય, તેથી નિવૃત્ત થવુ તેને પ્રાણાતિપાત-વિરમણ કહે છે આ વ્રતને નિભાવવા માટે પાંચ ભાવનારૂપી દિવાલો છે જેના નામ આ પ્રમાણે છે (૧) ઈર્યા સમિતિ (૨) મન સમિતિ (૩) વચન સમિતિ (૪) એષણાસમિતિ (૫) નિક્ષેપસમિતિ

(૧) ઈર્યાસમિતિ એટલે રસ્તે જતાં સાડા ત્રણ હાથની ભૂમિ સુધી આગળ દૃષ્ટિ રાખીને ચાલવુ (૨) મનસમિતિ એટલે મનના કુવિચારો ઉપર સયમ આ મનસમિતિથી અનેક પ્રકારના દુષ્ટ વિચારો આવતાં બંધ થાય છે. (૩) વચનસમિતિ એટલે વચન ઉપરનો કાબુ–વાણીનો સયમ. આનાથી વાણીથી થતાં અનેક પ્રકારના સાવદ્ય વ્યાપારો બંધ થાય છે (૪) એષણાસમિતિ આહાર આદિની ગવેષણામાં સાવધાન રહેવુ (૫) નિક્ષેપ સમિતિ–પાટ ઉપકરણ આદિના લેવા મૂકવા વિષેરમાં યાતના રાખવી.

योगभावना (१) क्रोधनिग्रहभावना (२) लोभनिग्रहभावना (३) धैर्यभावना (४) मौनभावना (५) चेति पञ्चभावना मृषावाद–विरमणस्य २; अनुज्ञातविविक्तवसतिवासभावना (१) अनुज्ञातसंस्तारकग्रहणभावना (२) शय्यापरिकर्मवर्जन–भावना (३) अनुज्ञात–भक्तादिभोजनभावना (४) वैयावृत्यशक्त्यगोपनभावना (५) चेति पञ्चभावना अदत्तादान-

---

२ मृषावादविरमण व्रत की पाँच भावनाएँ—अनुविचिन्त्यसमितियोगभावना [विचार कर बोलने की भावना], १ क्रोधनिग्रहभावना, ३ लोभनिग्रहभावना ४ धैर्यभावना, ५ मौनभावना ।

३ अदत्तादानविरमण की पाँच भावनाएँ—१ अनुज्ञातविविक्तवसतिवासभावना (आज्ञा लेकर स्त्री-पशुपण्डकरहित वसतिसेवन की भावना), २ अनुज्ञात–(आज्ञा लिये हुए) संस्तारक–ग्रहणभावना, ३ शय्या-परिकर्मवर्जनभावना [उपाश्रय का परिकर्म (रंगरिपेर) नहीं कराने की भावना] ४ अनुज्ञातभक्तादिभोजन-भावना [गुरु तथा बड़ों की आज्ञा से आहारादि के सेवन की भावना], ५ वैयावृत्यशक्त्यगोपनभावना (दश प्रकार के वैयावृत्य करने की शक्ति को नहीं छिपाने की भावना ।

---

(२) મૃષાવાદવિરમણવ્રત-સદંતર જુઠું બોલવાનો ત્યાગ. આવા પ્રકારના 'મૃષાવાદ' નો સાધુ-સાધ્વીને નવ નવ કોટીએ ત્યાગ હોય છે. આ વ્રતના રખોપા માટે પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે-તે આ છે (૧) અનુવિચિન્ત્ય-સમિતિ-યોગ-ભાવના-વિચાર કરી બોલવું તે (૨) ક્રોધનિગ્રહભાવના (૩) લોભનિગ્રહભાવના (૪) ધૈર્યભાવના (૫) મૌનભાવના.

(૩) અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત-એટલે નાની મોટી કોઇ પણ ચીજ પૂછયા સિવાય ન લેવી તે. આ 'વ્રત' ની પાચ ભાવનાઓ આ છે—(૧) અનુજ્ઞાતવિવિક્તવસતિવાસભાવના. (આજ્ઞા લઇ સ્ત્રી-પશુ નપુંસકના વાસ રહિત વસતિ સેવવાની ભાવના) (૨) અનુજ્ઞાત-(આજ્ઞા લઇને) સંસ્તારક-ગ્રહણ ભાવના (૩) શય્યા-પરિકર્મ-વર્જન-ભાવના--ઉપાશ્રયનો રંગરિપેર નહિ કરવા-કરાવવાની ભાવના (૪) અનુજ્ઞાત-ભક્તાદિ-ભોજન-ભાવના-ગુરુવડિલ આદિની આજ્ઞા લઇ આહાર આદિ વાપરવાની ભાવના (૫) વૈયાવૃત્યશકત્યગોપનભાવના-દશ પ્રકારથી વૈયાવૃત્ય-સેવા કરવાની શક્તિને ન છૂપાવવી તે ભાવના.

विरमणस्य ३; असंसक्तवसतिवासभावना (१), स्त्रीकथाविरतिभावना (२), स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जनभावना (३) पूर्वक्रीडितस्मरणविरतिभावना (४) प्रणीतरसभोजनवर्जनभावना (५) चेति पञ्चभावना मैथुनविरमणस्य ४; तथा-श्रोत्रेन्द्रियसंवरभावना (१) चक्षुरिन्द्रियसंवरभावना (२) घ्राणेन्द्रियसंवरभावना (३) जिह्वेन्द्रियसंवरभावना (४) स्पर्शेन्द्रियसंवरभावना (५) चेति पञ्च भावनाः परिग्रहविरमणस्य ५। इत्थं पञ्चविंशतिभावनाः ॥मू०७॥

सप्तम पर्यायज्येष्ठकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पज्जायजेट्ठं वंदित्तए वा नमंसित्तए वा सक्कारित्तए वा सम्माणित्तए वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्तए वा ॥मू०८॥

---

४ मैथुनविरमणव्रत की पाँच भावनाएँ—१ असंसक्तवसतिवासभावना—स्त्री, पशु, पण्डक से रहित उपाश्रय में रहने की भावना २ स्त्रीकथाविरतिभावना, ३ स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जनभावना, ४ पूर्वक्रीडितस्मरण-विरमणभावना—पहले की हुई कामक्रीडा का स्मरण न करने की भावना, ५ प्रणीतभोजनवर्जनभावना।

५ परिग्रहविरमण व्रत की पाँच भावनाएँ– १ श्रोत्रेन्द्रियसंवरभावना २ चक्षु-इन्द्रियसंवरभावना ३ घ्राणेन्द्रियसंवरभावना ४ जिह्वेन्द्रियसंवरभावना ५ स्पर्शेन्द्रियसंवरभावना ॥मू०७॥

सातवें पर्यायज्येष्ठ कल्पको कहते है—'कप्पइ' इत्यादि ।

---

(४) मैथुनविरमणव्रत—आ 'व्रत' नी पांच भावनाओ आ प्रमाणे छे—(१) असंसक्तवसतिवास-भावना—स्त्री पशु पंडक रहित उपाश्रय अथवा यथायोग्य जग्यामां रहेवानी भावना (२) स्त्रीकथाविरतिभावना—स्त्री आदिनी कथा-वार्ता नहि करवा अगर सांभळवानी शुद्ध वृत्तिवाळी भावना (३) स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जनभावना—स्त्रीनुं रूप विकारदृष्टिथी नहि जोवानी भावना (४) पूर्वक्रीडितस्मरणविरमणभावना-गृहस्थवासमां करेला रतिभावोनुं विस्मरण करी नाखवुं, एवी भावना (५) प्रणीतभोजनवर्जनभावना—कारण वगर नित्यप्रति सरस भोजन वर्जवानी भावना.

(५) परिग्रहविरमण व्रत, आनी पांच भावनाओ आ प्रमाणे छे—(१) श्रोत्रेन्द्रियसंवरभावना (२) चक्षुइन्द्रियसंवरभावना (३) घ्राणेन्द्रियसंवरभावना (४) जिह्वेन्द्रियसंवरभावना, (५) स्पर्शेन्द्रियसंवरभावना ॥सू०७॥

सातमां पर्यायज्येष्ठ कल्पने कहे छे– कप्पइ इत्यादि

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पर्यायज्येष्ठं वन्दितुं वा नमस्यितुं वा सत्कारयितुं वा सम्मानयितुं वा कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यं पर्युपास्तुं वा ॥सू०८॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कल्पते पर्यायज्येष्ठं=रत्नाधिकं वन्दितुं=स्तोतुं वा गुणगानेन, नमस्यितुं=नमस्कर्तुं वा पञ्चाङ्गनमनेन, सत्कारयितुं=भक्तपानवस्त्रपात्रादिना सत्कर्तुं वा, सम्मानयितुं-सभक्तिबहुमानमभ्युत्थानादिना सम्यगादर्तुं वा, तथा कल्याणं=कल्याणप्राप्तिकारणम्, मङ्गलं=दुरितदूरीकरणकारणम्, दैवतं=धर्मदेवस्वरूपं चैत्यं=ज्ञानस्वरूपं तं पर्यायज्येष्ठं पर्युपास्तुं=सेवितुं वेति। 'वंदित्तए वा' इत्यादौ 'वा'—शब्दाश्चार्थका बोध्या इति ॥सू०८॥

मूल का अर्थ—श्रमणों और श्रमणियों को, कल्याण, मंगल, धर्मदेव और ज्ञानस्वरूप पर्यायज्येष्ठ को वन्दना करना, नमस्कार करना, सत्कार करना, सन्मान करना तथा उनकी उपासना करना कल्पता है। ८ ॥

टीका का अर्थ—साधुओं को और साध्वियों को चाहिए कि वे रत्नाधिक को वंदना करें—गुणगान कर के उसकी स्तुति करें, पाँच अंग झुकाकर नमस्कार करें, आहार—पानी तथा वस्त्र—पात्र आदि से सत्कार करें, भक्ति और सन्मान के साथ उठ कर आदर करें। पर्यायज्येष्ठ मुनि मोक्षप्राप्ति के कारण होने से कल्याणरूप हैं, पापों का निवारण करनेवाले होने के कारण मंगलरूप हैं। दैवत—धर्मदेवस्वरूप हैं, और चैत्य—ज्ञान—स्वरूप हैं। ऐसे रत्नाधिक की उपासना—सेवा करनी चाहिये ॥ सू०८ ॥

મૂલાર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ કલ્યાણ અને મંગલરૂપ, ધર્મદેવ અને જ્ઞાન-સ્વરૂપ દીક્ષાપર્યાયમા વડીલ એવા સાધુ સાધ્વીને વંદન નમસ્કાર સતકાર સન્માન અને તેઓની ઉપાસના કરવી જોઇએ. (૮)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ રત્નાધિક મુનિને વંદના નમસ્કાર આદિ ભાવ-પૂર્વક કરવા તથા આહાર આદિનું નિમંત્રણ ભક્તિભાવથી કરવું, અને સન્માન કરવા ઉભા થવું જોઇએ. કારણ કે દીક્ષામા વડિલ એવા સાધુ 'મોક્ષ' પ્રાપ્તિનુ કારણ છે. તેથી તેઓ કલ્યાણરૂપ છે. તેમની ભાવપૂર્વક ઉપાસના કરવાથી અનંત કર્મોની કોટિ ખપી જાય છે ને પાપના સમૂહ બળીને ભસ્મ થાય છે, માટે મંગળરૂપ છે, વળી તેઓ સાક્ષાત ધર્મદેવતા છે. અને ચૈત્ય-જ્ઞાન-સ્વરૂપ છે. (સૂ૦૮)

अष्टम प्रतिक्रमणकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा उभओकालं आवस्सयं करित्तए ॥मू०९॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा उभयतः कालम् आवश्यकं कर्तुम् ॥मू०९॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाण' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा ॥ मू०९ ॥

नवमं मासकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाण गामंसि वा नयरंसि वा खेडंसि वा कब्बडंसि वा मडंबंसि वा पट्टणंसि वा आगरंसि वा दोणमुहंसि वा निगमंसि वा रायहाणिंसि वा आसमंसि वा संनिवेससि वा संवाहंसि वा घोसंसि वा अंसियंसि वा पुडमेयणंसि वा सपरिक्खेवंसि अबाहिरियंसि हेमंतगिम्हासु एगं मासं वसित्तए। कप्पइ निग्गंथाणं गामंसि वा जाव सपरिक्खेवंसि सबाहिरियंसि हेमंतगिम्हासु दो मासे वसित्तए। कप्पइ तत्थ अंतो एगं मासं बाहिं एगं मासं वसित्तए। कप्पइ अंतो वसमाणाणं अंतो बाहिं वसमाणाणं बाहिं भिक्खायरियाए अडित्तए ॥मू०१०॥

आठवाँ कल्प प्रतिक्रमण कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को उभय काल आवश्यक करना कल्पता है ॥मू०९॥

टीका का अर्थ—इस सूत्र की व्याख्या स्पष्ट है ॥मू०९॥

આઠમાં પ્રતિક્રમણ કલ્પને કહે છે—'કપ્પઇ' ઇત્યાદિ—

મૂળ અને ટીકાનો અર્થ—સાધુ સાધ્વીઓએ ઉભયકાલ—સવાર અને સાંજ બન્ને વખતે પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇએ. તાત્પર્ય એ કે 'ઉત્તરાધ્યયન' સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'પ્રતિક્રમણથી જૂના કર્મો શિથિલ થાય છે તેમ નાશ પણ પામે છે અને નવા બંધાતા નથી. આ સામ્ય હિતથી પ્રતિક્રમણ કરનારને લાગૂ પડે છે પ્રતિક્રમણ એટલે થયેલ પાપ ઉપર દષ્ટિપાત કરી થયેલ ભૂલનો હૃદયપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો, અને ફરી પાપ ન બંધાય તેના માટે સતત સાવચેતી રાખવી.

પ્રતિક્રમણ કેવળ સાધુઓ માટે નથી. સાધુના પેટાળમાં શ્રાવકોપણ આવી જાય છે જેથી શ્રાવક ગણને પણ પ્રતિક્રમણ બન્ને વખત કરવાની સૂત્ર આજ્ઞા છે (સૂ૦૯)

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां ग्रामे वा नगरे वा खेटे वा कर्वटे वा मडम्बे वा पट्टणे वा आकरे वा द्रोणमुखे वा निगमे वा राजधान्यां वा आश्रमे वा सन्निवेशे वा संवाहे वा घोषे वा अंशिकायां वा पुटभेदने वा सपरिक्षेपे अवाह्ये हेमन्तग्रीष्मयोरेकं मासं वस्तुम् । कल्पते निर्ग्रन्थानां ग्रामे वा यावत् सपरिक्षेपे सवाह्ये हेमन्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासौ वस्तुम् । कल्पते तत्र अन्तरेकं मासं वहिरेकं मासं वस्तुम् । कल्पते अन्तर्वसताम् अन्तः, वहिर्वसतां वहिर्भिक्षाचर्यायै अटितुम् ॥ सू०१०॥

नौवाँ मासनिवास कल्प कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—निर्ग्रन्थों को कोटसहित और वाहर वस्ती से रहित ग्राम में, नगर में, खेड़े में, कर्वट में, मडंव में, पट्टन में, आकर में, द्रोणमुख में, निगम में, राजधानी में, आश्रम में, सन्निवेश में, संवाह में, घोष में, अंशिका में, पुटभेदन में, हेमन्त तथा ग्रीष्म ऋतु में, एक मास तक रहना कल्पता है। निर्ग्रन्थों को सपरिक्षेप (कोट सहित) और वाहर वस्तीवाले पूर्वोक्त स्थानों में, दो मास तक रहना कल्पता है। इन स्थानों में एक महीना भीतर और एक महीना कोट के वाहर रहना कल्पता है। कोट के भीतर रहने वालों को भीतर और वाहर रहने वालों को वाहर भिक्षाचर्या के लिए अटन करना चाहिए ॥सू०१०॥

નવમા માસનિવાસ કલ્પને કહે છે—'कप्पइ' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—નિર્ગ્રન્થોએ, ગઢવાલા અને બાહરની વસ્તીવગરના ગામમાં નગરમા, ખેટ, કર્બટ મડંબ પટ્ટણ આકર, દ્રોણમુખ, નિગમ, રાજધાની, આશ્રમ, સન્નિવેશ, સંવાહ, ઘોષ, અંશિકા, પુટભેદન વિગેરેમા, હેમન્ત તથા ગ્રીષ્મ ઋતુમા, એક માસ સુધી રહેવું કલ્પે છે.

સાધુઓને કોટ સહિત અને બહાર વસતિવાલા પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં બે માસ સુધી રહેવું કલ્પે છે આવા સ્થાનોમા એક મહીનો ગામની અંદર અને એક મહીનો ગામની બહાર રહેવાનું સાધુઓને કલ્પે છે. કોટની અંદર રહેવાવાલા નિર્ગ્રન્થો કોટની અંદર જ ભિક્ષાચરી કરે અને બહાર રહેવાવાલા બહાર જ ભિક્ષાચરી કરે. (સૂ૦૧૦)

टीका—'कप्पइ निर्ग्रन्थानां' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां ग्रामे–यतो गोकरादयोऽष्टादशविधाः करा गृह्यन्ते स ग्रामस्तस्मिन् वा, नगरे–यतो गोकरादयोऽष्टादशविधाः करा न गृह्यन्ते तन्नगरं तस्मिन् वा, खेटे–यत्र चतुर्दिक्षु मृन्मयः प्राकारो भवति स खेटस्तस्मिन् वा, कर्बटे–यत्राल्पसंख्यका मनुष्या वसन्ति तत्कर्बटं तस्मिन् वा, मडम्बे–यत्र सार्द्धक्रोशद्वयमन्तरीकृत्य जननिवासो भवति स मडम्बस्तस्मिन् वा, पट्टने–यत्र सर्वे पदार्थाः मिलन्ति तत् पट्टनं तस्मिन् वा, आकरे–रत्नादीनां खनिराकरस्तत्र वा, द्रोणमुखे–यत् जलमार्गेण स्थलमार्गेण च गम्यं भवति तद् द्रोणमुखं तस्मिन् वा, निगमे–वणिजां निवासो निगमस्तस्मिन् वा, राजधान्यां–यत्र राजा निवसति सा राजधानी तत्र वा, आश्रमे–यत्र तापसा निवसन्ति स आश्रमस्तस्मिन् वा, सन्निवेशे–यत्र

टीका का अर्थ—जहाँ गाय का कर आदि अठारह प्रकार के कर वसूल किये जाते है वह ग्राम, जहाँ गाय का कर आदि अठारह प्रकार के कर नहीं वसूल किये जाते वह नगर, जिसके चारों ओर मिट्टी का कोट होता है वह खेट, जहाँ थोड़े से मनुष्य बसते है वह कर्बट, जहाँ से अढाई अढाई कोस की दूरी पर दूसरी वस्ती होती है वह मडम्ब, जहाँ सब वस्तुएँ मिलती है वह पट्टन, जहाँ रत्न आदि की खान हो वह आकर, जहाँ जाने के लिए जलमार्ग भी हो और स्थल मार्ग भी हो वह द्रोणमुख, जहाँ व्यापारीवर्ग बसते हों वह निगम, जहाँ राजा बसता है वह राजधानी, जहाँ तापस रहते है वह आश्रम

ટીકાનો અર્થ—જે સ્થળે અઢાર પ્રકારના કરવેરા વસૂલ કરવામાં આવતા હોય ત્યાંના સ્થળને ગ્રામ કહે છે. જે સ્થાનમાં અઢાર પ્રકારના કર વસૂલ કરવામાં ન આવતા હોય તેને નગર કહે છે જે ગામ ને ચારે બાજુ માટીનો ગઢ હોય તેને ખેટ કહે છે જ્યાં થોડી વસ્તી રહેતી હોય તેને કબડ અથવા કર્બટ કહે છે જ્યાંથી અઢી અઢી ગાઉની દૂરીપર બીજી વસ્તી હોય તેને મડંબ કહે છે જ્યાં બધી વસ્તુઓ મળતી હોય તેને પટ્ટણ અથવા પાટણ' કહે છે જ્યાં સોના ચાંદી હીરા, મેંગેનીઝ લોઢું કોલસા અબરખ વિગેરે ધાતુઓની ખાણો હોય તેને આકર કહે છે જે શહેરમાં જલમાર્ગે કે સ્થલમાર્ગે દ્વારા જઇ શકાય તેને દ્રોણ મુખ' કહે છે જ્યાં વેપારીઓની વસ્તી વધુ હોય તેને નિગમ કહે છે જ્યાં 'રાજા નો વસવાટ રહે તેને રાજધાની' કહે છે જ્યાં તાપસ લોક રહે તેને આશ્રમ કહે છે જ્યાં સાર્થવાહ લોકો સાથ લઇ જતાં રોકાતા

सार्थवाहाः सार्थान् नयन्तस्तिष्ठन्ति स सन्निवेशस्तस्मिन् वा, संवाहे–यत्र कृषका निवसन्ति स संवाहः, यद्वा ग्रामान्तरादागत्य जना धान्यादिरक्षार्थं यत्र पर्वतगुहादौ निवसन्ति स पर्वतगुहादिप्रदेशः संवाहस्तस्मिन् वा, घोषे-गोपा यत्र गाश्चारयन्तो निवसन्ति स घोषस्तस्मिन् वा. अंशिकायाम्–अंश एव अंशिका=ग्रामार्द्धादिस्वरूपा, तदुक्तम्—'अंसियाओ गामद्धमाइओ' छाया–अंशिका ग्रामार्द्धादयः–इति, आदिपदेन त्रिभागश्चतु-र्भागश्च गृह्यते, तस्याम्–ग्रामार्द्धे–ग्रामत्रिभाग–ग्रामचतुर्भागस्थाने वा, 'अंसियंसि' इत्यत्र आर्षत्वात् पुँस्त्वम् । पुटभेदने–यत्र ग्रामान्तरादागत्य वणिजो वस्तूनि विक्रीणन्ति तत् पुटभेदनं तस्मिन् वा; कीदृशेऽस्मिन् ? इत्याह-सपरिक्षेपे–परिक्षेपः=परिधिः–प्राकारादिः, तेन सहितस्तस्मिन्, पुनः कीदृशे ? अबाह्ये=प्राकाराद्वहिर्वसतिरहिते हेमन्तग्रीष्मयोरेकं मासम्=एकमासावधि वस्तुं=निवासं कर्तुं कल्पते इति । अयंभावः–सप्राकारेषु प्राकाराद्

जहाँ सार्थवाह सार्थ ले जाते हुए ठहरते है वह सन्निवेश, जहाँ किसान निवास करते हैं वह अथवा दूसरे गाँव से आकर लोग धान्य आदि की रखवाली के लिए जहाँ पर्वत की गुफा आदि में रहते हों वह संवाह, जहाँ गायें चराते हुए गुवाल रहते हैं वह घोष, ग्राम का आधा, तिहाई या चौथाई आदि अंश अंशिका, जहाँ दूसरे गाँवों से आकर व्यापारी वस्तुएँ खरीदते हैं वह पुटभेदन । ये सब स्थान अगर प्राकार (कोट) सहित हों और कोट के बाहर वस्ती न हो तो हेमन्त और ग्रीष्म ऋतु में साधु वहाँ एक मास तक निवास कर सकते हैं । अभिप्राय यह है कि ग्राम आदि पूर्वोक्त स्थान कोट से घिरे हों, किन्तु कोट

હોય તે જગ્યાને 'સંનિવેશ' કહે છે જે સ્થાને ઘણા વિશેષ પ્રમાણમા ખેડુત લોકો રહેતાં હોય તે સ્થાન 'સંબાહ' કહેવાય છે. અથવા બીજા ગામોથી આવીને લોગો ધાન્ય આદિની રખવાલી માટે રહે તે સ્થાન ને 'સંબાહ' કહે છે જ્યા ગાયોના ઘણી ગોવાલો ગાયો ચરાવતા રહેતા હોમ તેને 'ઘોષ' કહે છે. ગામનો અરધો ભાગ ત્રીજો ભાગ કે ચોથો ભાગ હોય તેને 'અંશિકા' કહે છે. જ્યાં બીજા ગામોથી આવીને વ્યાપારી લોગ ચીજો ખરીદે છે તે સ્થાનને 'પુટભેદન' કહે છે.

ઉપર વર્ણવેલ બધા સ્થલો પ્રાકાર (કોટ) સહિત હોય અને બહાર વસતી નહિ હોયતો, સાધુ હેમન્ત

परिक्षेपसहितेषु ग्रामादिषु मध्ये कुत्रापि हेमन्ते ग्रीष्मे च निर्ग्रन्थानाम् एकं मासं निवासं कर्तुं कल्पते इति । तथा समाकारस्यां ग्रामादीनां बहिर्भागे यदि वसतिर्भवेत्, तदा निर्ग्रन्थानामेकं मासं प्राकाराभ्यन्तरभागे एकं मासं च प्राकाराद् बहिर्भागे इति मासद्वयं वस्तुं कल्पते । तत्र यदा प्राकाराभ्यन्तरभागे वासस्तदा तत्रैव भिक्षा भिक्षितव्या, यदा प्राकारबाह्यप्रदेशे वासस्तदा तत्रैव भिक्षा भिक्षितव्येति । तदेतत्सूचयितुमाह—'कप्पइ निग्गंथाणं गामंसि वा' इत्यादारभ्य 'बाहिं भिक्खायरियाए अडित्तए' इति ॥सू०१०॥

इत्थं निर्ग्रन्थानां मासकल्पमुक्त्वा सम्प्रति निर्ग्रन्थीनां तमाह—

के बाहर वस्ती न हो तो वहाँ हेमन्त और ग्रीष्म ऋतु में साधु अधिक से अधिक एक मास तक ठहर सकते हैं। जिस प्रकार ग्राम आदि के चारों ओर कोट हो और कोट के बाहर भी बस्ती हो तो साधु एक मास तक कोट के भीतर भाग में और एक मास तक बाहरी भाग में ठहर सकते हैं। इस प्रकार वहाँ दो मास तक रहना कल्पता है। जब कोट के भीतर भागमें निवास हो तो भीतर भाग में ही और बाहरी भाग में निवास हो तो बाहरी भागमें ही भिक्षा लेनी चाहिए। इस अर्थ को सूचित करने के लिए कहा है—"कप्पइ निग्गंथाण गामंसि वा' इत्यादि ॥सू०१०॥

इस प्रकार साधुओं का मासकल्प कहकर साध्वियों का मासकल्प कहते हैं—'कप्पइ निग्गंथीणं' इत्यादि ।

અને ગ્રીષ્મઋતુમાં એક માસ સુધી પોતાનો વસવાટ કરી શકે છે આ પ્રમાણે ગામ જો કોટ સહિત અને બહારની વસતિ સહિત હોય તો ત્યાં બે માસનું અર્થાત્ એક માસ અંદર અને એક માસ બહાર નિવાસ કરવો કલ્પી શકે છે આહાર પાણી જ્યાં વસવાટ હોય ત્યાં નો જ કલ્પી શકે વસવાટના ક્ષેત્ર બહારના આહાર પાણી કલ્પી શકે નહિ. આવો આદેશ સૂત્ર દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે— કપ્પઇ નિગ્ગંથાણં ગામંસિ વા' ઇત્યાદિ (સૂ૦૧૦)

સાધુઓના માસકલ્પ કહ્યા બાદ સાધ્વીઓના માસકલ્પ વિષે સૂચન કરવામાં આવે છે 'કપ્પઇ નિગ્ગંથીણં' ઇ.

मूलम्—कप्पइ निग्गंथीणं गामंसि वा जाव सपरिक्खेवंसि अबाहिरियंसि हेमंतगिम्हासु दो मासे वसित्तए। कप्पइ निग्गंथीणं गामंसि वा जाव सपरिक्खेवंसि सबाहिरियंसि हेमंतगिम्हासु चत्तारि मासे वसित्तए। कप्पइ तत्थ अंतो दो मासे बाहिं दो मासे वसित्तए। कप्पइ तत्थ अंतो वसमाणीणं अंतो, बाहिं वसमाणीणं बाहिं भिक्खायरियाए अडित्तए ॥सू० ११॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थीना ग्रामे वा यावत् सपरिक्षेपे अबाह्ये हेमन्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासौ वस्तुम्। कल्पते निर्ग्रन्थीनां ग्रामे वा यावत्सपरिक्षेपे सबाह्य हेमन्तग्रीष्मयोश्चतुरो मासान् वस्तुम्। कल्पते तत्र अन्तर्द्वौ मासौ बहिर्द्वौ मासौ वस्तुम्। कल्पते तत्र अन्तर्वसन्तीनाम् अन्तः, बहिर्वसन्तीनां बहिः भिक्षाचर्यायै अटितुम् ॥सू० ११॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथीणं' इत्यादि। व्याख्या पूर्ववद् बोध्या। नवरम्–निर्ग्रन्थानां सपरिक्षेपे अबाह्ये

मूल का अर्थ—साध्वियों को कोट से घिरे हुए कोट के बाहर वस्ती मे रहित ग्राम आदि में हेमन्त और ग्रीष्म ऋतु में दो मास तक रहना कल्पता है। साध्वियों को कोट से घिरे हुए और बाहर वस्तीवाले ग्राम आदि में, हेमन्त और ग्रीष्म ऋतु में चार मास तक रहना कल्पता है। दो मास भीतर और दो मास बाहर रहना कल्पता है। भीतर रहनेवाली साध्वियों को भीतर ही और बाहर रहनेवाली साध्वियों को बाहर ही भिक्षा के लिए अटन करना कल्पता है ॥सू० ११॥

टीका का अर्थ—इस सूत्र की व्याख्या पहले के समान समझनी चाहिए। विशेषता यह है कि साधुओं

મૂલનો અર્થ—સાધ્વીઓને, કોટવાલા કોટની બહારની વસ્તી વગરના ગામ આદિમાં હેમન્ત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમા બે મહિના સુધી રહેવાનું કલ્પે છે. અને કોટવાલા બહારની વસ્તીવાલા ગામ આદિમાં ચાર મહિના સુધી રહેવું કલ્પે છે. તેમા ગામમા બે માસ અને તેની બહારની વસ્તીમા બે માસ એમ હેમન્ત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ચાર માસ સુધી સાધ્વીઓને રહેવાનુ કલ્પે છે. જે 'બહાર' મા રહેતા હોય તેને 'બહાર' માંથી, અને જે 'ગામ' મા રહેતા હોય તેને 'ગામ' માથી જ આહાર લેવાનું કલ્પે છે (સૂ૦૧૧)

ટીકાનો અર્થ—સાધુઓને માટે કોટવાલા અને બાહરની વસ્તીવાલા ગામ આદિમા એક માસ સુધી

ग्रामादौ एकमासावधिको वास उक्तः । तत्र निर्ग्रन्थीनां मासद्वयावधिवासो बोध्य । तथा—सपरिक्षेपे सबाह्ये ग्रामादौ निर्ग्रन्थानां मासद्वयावधिवास प्रोक्त' । तत्र निर्ग्रन्थीनां मासचतुष्टयावधिवासो बोध्य इति ॥सू०११॥

साधु-साध्वीनामेकग्रामादौ निवासविषये निषेधसूत्रमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा गामंसि वा जाव रायहाणिंसि वा एगपागाराए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए एगयओ वसित्तए ॥सू०१२॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा ग्रामे वा यावत् राजधान्यां वा एकप्राकारायाम् एकद्वारायाम् एकनिष्क्रमणप्रवेशायाम् एकतो वस्तुम् ॥सू०१२॥

के लिए कोटवाले और बाहर बिना बस्तीवाले ग्राम आदि मे एक मास तक रहना कहा गया है, किन्तु साध्वियों के लिए यह अवधि दो मास की है । बाहर बस्तीवाले ग्राम आदि मे साधुओं को दो मास तक के निवास की अवधि कही गई थी, जहाँ साध्वियों के लिए चार मास तक के निवास की अवधि कही गई है । ॥सू०११॥

साधु और साध्वियों के एक ग्राम आदि में निवास के विषय मे निषेधसूत्र कहते है—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

सूत्र का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को एक कोटवाले, एक ही द्वार वाले, एक ही आने-जाने के मार्गवाले ग्राम मे यावत् राजधानी म एक ही समय दोनों को निवास करना नहीं कल्पता ॥सू०१२॥

રહેવાનું કહ્યુ છે પરંતુ સાધ્વીઓને માટે તે અવધિ બે માસની કહેવામાં આવી છે બહારની વસ્તીવાળા ગામ આદિમાં સાધુઓને માટે બે માસ સુધી નિવાસ કરવાની અવધિ કહેલ છે ત્યાં સાધ્વીઓને માટે ચાર માસ સુધી રહેવાની અવધિ કહેવામાં આવી છે (સૂ૦૧૧)

હવે સૂત્રકાર સાધુ અને સાધ્વીને એક ગામમાં રહેવાનો નિષેધ કહે છે—'નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—એક કિલ્લાવાળા, એક જ દરવાજાવાળા આવવા જવાના એકજ રસ્તાવાળા ગામ નગર, પુર, પટ્ટણ સબાહ, સંનિવેશ, દ્રોણમુખ અને રાજધાની વિગેરેમાં એક જ વખતે સાધુ-સાધ્વીઓને નિવાસ કરવો કલ્પતો નથી (સૂ૦૧૨)

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—

निर्ग्रन्थाना वा नि र्ग्रन्थीनां वा एकप्राकारे एकः=अखण्डः प्राकारो यस्मिन् स एकप्राकारस्तस्मिंस्तथोक्ते अखण्डप्राकारयुक्त तथा-एकद्वारे-एकमेव द्वारं यत्र स तथा तस्मिन्-एकद्वारयुक्ते, एकद्वारस्यैव सत्त्वात् एक-निष्क्रमणप्रवेशे-एकत एव निष्क्रमणप्रवेशौ यत्र स तथा तस्मिंस्तथोक्ते ग्रामे वा नगरे वा खेटे वा यावत् एकप्राकारायाम् एकद्वारायाम् एकनिष्क्रमणप्रवेशाया राजधान्यां वा एकतः=एकस्मिन् काले वस्तुं=स्थातुं न कल्पते इति । 'एगपागाराए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए' इति तु लिङ्गविपर्ययेण ग्रामादिविशेषण-तयाऽपि संबध्यते इति ॥सू०१२॥

तथा-निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ सन्ध्यायां वा अध्वगमनं न युक्तमिति सूचयितुमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा राओ वा वियाले वा अद्धाणगमणाए एत्तए ॥सू०१३॥

टीका का अर्थ—जिस ग्राममें, नगर में, खेट में, यावत राजधानी में एक अखण्ड प्राकार हो और एक ही द्वार हो और एक ही द्वार होने के कारण प्रवेश करने और बाहर निकलने का मार्ग भी एक ही हो, उस ग्राम आदि में, एक ही समय में दोनों-साधुओं और साध्वियों को ठहरना नहीं कल्पता ॥सू०१२॥

साधुओं और साध्वियों को रात्रि में अथवा संध्या के समय विहार करना उचित नहीं, यह यह सूचित करने के लिये कहते हैं— 'नो कप्पइ' इत्यादि ।

ટીકાનો અર્થ—જે ગામ નગર આદિમાં એક અખંડિત કિલ્લો હોય, તેનો દરવાજો પણ એક જ હોય, તેમજ જવા આવવાનો એક જ રાજમાર્ગ હોય એવા ગામ નગર આદિમાં સાધુ-સાધ્વીઓને એક જ સમયમાં રહેવાનું કલ્પતું નથી. (સૂ૦૧૨)

સાધુ-સાધ્વીઓએ રાત્રે અગર સંધ્યા સમયે તેમ જ પરોઢિએ વિહાર કરવો યોગ્ય નથી. આને માટે સૂત્રકાર કહે છે—'नो कप्पइ' ઈત્યાદિ.

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ वा विकाले वा अध्वगमनाय एतुम् ॥ सू०१३ ॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—व्याख्या स्पष्टा। नवरं—विकाले=संध्याकाले सूर्योदयात्पूर्वं च, अध्वगमनाय एतुम्=विहार कर्तुमिति ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरसूत्रे रात्रौ विकाले चाध्वगमननिषेधमुक्त्वा सम्प्रति तत्रैव यद् यद् वस्तु साधुभिश्च साध्वीभिश्च न ग्राह्यं, तस्यापवादमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा राओ वा वियाले वा वत्थं वा पत्तं वा कंबलं वा पायपुंछणं वा रयहरणं वा गोच्छगं वा पडिगाहित्तए। नन्नत्थ चोरहरियेणं ॥ सू० १४ ॥

सूत्र का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को रात्रि में अथवा विकाल में अर्थात् संध्यासमयमें तथा सूर्योदय के पहले विहार करना नहीं कल्पता ॥सू०१३॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। केवल-विकाल का अर्थ संध्याकाल तथा सूर्योदय के पहले का समय है। अध्वगमन का अर्थ विहार करना है ॥सू०१३॥

पिछले सूत्र में रात्रि और संध्या के समय तथा सूर्योदय के पूर्व विहार करने का निषेध कर के अब, उस समय में साधु-साध्वी को जो जो वस्तु नहीं लेनी चाहिए, वह अपवाद के साथ बतलाते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

सूत्र अने टीकानो अर्थ—साधु-साध्वीओने रात्रिना समयमां, संध्या समये अगर सूर्योदय पहेलां विहार करवो नहि. उपरना समयो 'विकाल' कहेवाय छे. अध्वगमननो अर्थ विहार करवु एवु थाय छे (सू०१३)

पाछला सूत्रमां एटले रात्रि, संध्या समये अने सूर्योदयनी पहेलां विहार करवानो निषेध करीने हवे ते समयमां साधु-साध्वीओने जे जे वस्तु नहि लेवी जोइए, ते अपवादनी साथे बतावे छे—'नो कप्पइ' इत्यादि.

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ वा विकाले वा वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं वा पादप्रोञ्छनं वा रजोहरणं वा गोच्छकं वा प्रतिग्रहीतुम्। नान्यत्र चोरचोरितात् ॥ सू० १४ ॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि । वस्त्रपात्रादिकं प्रतीतं, तत् निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ विकाले वा प्रतिग्रहीतुम्=आदातुं नो कल्पते । यदि तु वस्त्रपात्रादिकं चोरचोरितं भवेत्, स चोरो रात्रौ विकाले वा समागत्य तद् वस्त्रपात्रादिकं दद्यात्तदा ग्रहीतुं कल्पते एव। अमुमेवार्थं सूचयितुमाह-'नन्नत्थ चोरचोरिएणं' इति ॥ सू० १४ ॥

अशनादिकमपि तेषां रात्रौ ग्रहीतुं न कल्पते इति दर्शयितुमाह—

मूल का अर्थ—साधुओं को और साध्वियों को रात्रि में या संध्यासमय तथा सूर्योदय के पहले वस्त्र, पात्र, कंबल, पादप्रोंछन, रजोहरण या पूंजणी ग्रहण करना नहीं कल्पता, सिवाय चोर के चुराये हुए के ॥सू०१४॥

टीका का अर्थ—वस्त्र पात्र आदि प्रसिद्ध ही हैं । उन्हें रात्रि में या विकाल में-संध्याकालमें तथा सूर्योदय के पहले साधुओं और साध्वियों को लेना नहीं कल्पता । हॉ, व पात्र आदि चोरने चुरा लिए हों और वह चोर रात्रि या विकाल के समय लाकर देवे तो ले लेना कल्पता है । इसी आशय को सूचित करने के लिए कहा है-"नन्नत्थ चोरचोरिएणं" इति ॥सू०१४॥

अशन आदि भी रात्रि में लेना उन्हें नहीं कल्पता, यह दिखाने के लिए कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

મૂલ અને ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ રાત્રે, સંધ્યા સમયે તથા સૂર્યોદય પહેલાં, વસ્ત્ર, પાત્ર, કામલ. પાદપ્રોછન તથા રજોહરણ અથવા પૂંજણી (ગોછો) ગ્રહણ કરવા નહિ, પણ કદાચ એ વસ્તુઓ ચોરાઇ ગયેલ હોય તો તે લઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકાર કહે છે—'**नन्नत्थ चोरचोरिएण**' ઇતિ (સૂ૦૧૪)

અશન આદિ પણ રાત્રે લેવું નહિ કલ્પે તે બતાવવામાં આવે છે—'**नो कप्पइ**' ઇત્યાદિ

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओसहं वा भेसज्जं वा अन्नं वा तहप्पगारं आहारणिज्जं वा उवलेवणिज्जं वा रत्तिं पडिगाहित्तए ॥ सू० १५ ॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा औषधं वा भैषज्यं वा अन्यद् वा तथाप्रकारम् आहरणीयं वा उपलेपनीयं वा रात्रौ प्रतिग्रहीतुम् ॥ सू० १५ ॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अशनादिचतुर्विधमाहारम् औषधं भैषज्यं वा, तथा—अन्यत्=पूर्वोक्तेभ्यो वस्तुभ्यो भिन्नं तथाप्रकारम्=तत्सदृशम् आहारणीयम् उपलेपनीयं वा वस्तु रात्रौ प्रतिग्रहीतुं न कल्पते इति ॥ सू० १५ ॥

यत्र क्वाऽपि बहुजनार्थं पाको निष्पन्नः, तत्र तदुद्देशेन साधुभिः साध्वीभिश्च न गन्तव्यमिति दर्शयितुमाह—

सूत्र का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को रात्रि में अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, औषध, भैषज्य, तथा इसी प्रकार के अन्य खाद्य या लेपन करने योग्य पदार्थ ग्रहण करना नहीं कल्पता ॥सू०१५॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को अशन आदि चार प्रकार का आहार, औषध, भैषज्य, तथा इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की अन्य खाने अथवा लेपन करने योग्य वस्तु रात्रि में ग्रहण करना नहीं कल्पता ॥सू०१५॥

जहाँ कहीं बहुत लोगों के लिए भोजन बना हो, वहाँ भोजन लेने के उद्देश्य से साधुओं और साध्वियों को नहीं जाना चाहिए, यह दिखलाने के लिए कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

મૂલનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ રાત્રીના સમયે, અશન, પાન, ખાદ્ય સ્વાદ્ય પદાર્થો, ઔષધ ભેષજ-દવા તથા લેપ વિગેરે ચીજો ગ્રહણ કરવી નહિ (સૂ૦૧૫)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીને અશનાદિ ચાર પ્રકારનો આહાર અને ઔષધ ભેષજ વિગેરે તથા એવી બીજી ચીજો, તેમ જ લેપ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવાનું કલ્પે નહિ (સૂ૦૧૫)

જે સ્થળે સમૂહભોજન થતું હોય ત્યાં પણ ભોજન લેવાના ઇરાદાથી સાધુ-સાધ્વીઓએ જવું નહિ તે કહે છે—'नो कप्पइ' ઇત્યાદિ

मूलम्—नो कप्पइ निग्गथाणं वा निग्गंथीणं वा संखडिवडियाए गमित्तए । नन्नत्थ विहारमग्गेणं ॥सू० १६॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा संखडिप्रतिज्ञया गन्तुम् । नान्यत्र विहारमार्गात् ॥ सू० १६ ॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां संखडिप्रतिज्ञया—संखड्यन्ते=विराध्यन्ते षट्कायजीवा यस्यां सा संखडिः—ज्ञातिभोजनार्थः पाकः, तत्स्थानमपि संखडिः, तस्याः प्रतिज्ञा=परिज्ञानं तया, संखडिं परिज्ञायेत्यर्थः, संखडौ गन्तुं न कल्पते । यदि संखडिस्थानं विहारमार्गगतं भवेत्तदा तत्र यतनया गमने नास्ति दोषः । अमुमेवार्थं दर्शयितुमाह—'नन्नत्थ विहारमग्गेणं' इति ॥ सू०१६ ॥

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को जीमनवार समझ कर वहां जाना नहीं कल्पता, विहार-मार्ग के सिवाय ॥ १६ ॥

टीका का अर्थ—जिसमें षट्काय के जीवों की खंडना-विराधना हो वह संखडि अर्थात् ज्ञाति-भोजन कहलाता है। साधु-साध्वी को जानबूझ कर जीमनवार मे जाना नहीं कल्पता। अगर जीमनवार का स्थान विहार के मार्ग में आ गया हो तो यतनापूर्वक जाने में दोष नहीं है। इसी आशय को व्यक्त करने के लिए कहा है—"नन्नत्थ विहारमग्गेणं" ॥ सू०१६ ॥

મૂલનો અર્થ—એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જતાં હોય તે સિવાય કોઇ પણ પ્રસંગે સાધુ-સાધ્વીઓને 'સમૂહભોજન' માં આહાર અર્થે જવુ કલ્પે નહિ (સૂ૦૧૬)

ટીકાનો અર્થ—જ્યાં છએ કાયના જીવોની વિરાધના થતી હોય તેને 'સખડી' અગર 'જ્ઞાતિભોજન' કહે છે જ્યાં "સરંભ-આરભ-સમારંભ" થતા હોય તે 'ભોજન' ને 'સઘ-જ્ઞાતિ કોમ, પરગણુ, ગામધૂમાડાબંધ જમણ કહે છે આવા 'જમણુવાર' મા સેંકડો માણસો એકત્રિત થઇ જમે છે 'સંરભ' એટલે ચીજ વસ્તુઓ મોટા પાયા પર એકત્ર કરવી તે. 'આરંભ' એટલે એકઠી કરેલી વસ્તુઓને તોડી-ફોડી-દળી-ચૂર્ણ કરી તયાર માલમલીદો કરવો તે. 'સમારંભ' એટલે ઉપરની ચીજોને મોટા પાયા પર અગ્નિ તયાર કરી પકાવવી તેનું અસલ સ્વરૂપ ફેરવવુ ને ઉપભોગ માટે લાયક બનાવવુ તે છે સાધુ-સાધ્વીઓને જાણીજોઈને જમણુવારના પ્રસંગે જવું નહિ કદાચ વિહાર કરતા 'જમણુવાર' નું સ્થળ આવી જાય તો યત્નાપૂર્વક જવામા દોષ નથી આ આશય વ્યક્ત કરવા સૂત્રકાર કહે છે કે—"નન્નત્થ વિહારમગ્ગેણ" ઇતિ (સૂ૦૧૬)

सम्प्रति दशम पर्युषणाकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं आसाढपुण्णिमाए वासावासं वसित्तए। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं वासावासं वसित्तए? जम्हा वासावासे एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा बहूणं रुक्खाणं गुम्माणं गुच्छाणं लयाणं वल्लीणं तणाणं वलयाणं हरियाणं अंकुराणं ओसहीणं जलरुहाणं कुहणाणं पिणेगसुहुमाणं पुप्फसुहुमाणं पणगसुहुमाणं बीयसुहुमाणं हरियसुहुमाणं अन्नेसिं च तहप्पगाराणं एगिंदियाणं विराहणा हवइ। एवं संखाणं संखणगाणं जलोयाणं कीडगाणं गंडोलयाणं सिप्पिसंपुडाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं बेइंदियाणं विराहणा। एवं पाणसुहुमाणं कुंथूणं पिवीलियाणं कोडियाणं मक्कोडयाणं जलयराणं अंडसुहुमाणं उत्तिंगसुहुमाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं तेइंदियाणं विराहणा। एवं मक्खियाणं दंसमसगाणं सलभपयंगाणं भमराणं भिंगारियाणं कसारियाणं विच्छियाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं चउरिंदियाणं विराहणा। एवं ददुरियाणं मूसियाणं मच्छाणं कच्छभाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं पंचिंदियाणं विराहणा हवइ। तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं आसाढपुण्णिमाए वासावासं वसित्तए॥ सू० १७॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा एवंविधेन विहारेण विहरताम् आषाढपूर्णिमायां वर्षावासं वस्तुम्। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते–कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा एवंविधेन विहारेण

दसवाँ कल्प पर्युषणा है। उसे कहते हैं—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि।

मूल का अर्थ—मासकल्प विहार से विचरते हुए साधुओं और साध्वियों को आषाढ मास की पूर्णिमा को चातुर्मास के लिए बसना कल्पता है।

प्रश्न–भदन्त! किस हेतु से ऐसा कहा गया है कि साधुओं को और साध्वियों को जो मास-

---

હવે દશમો પર્યુષણા કલ્પ કહે છે–'કપ્પઇ નિગ્ગંથાણ' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—જે સાધુ-સાધ્વી 'માસકલ્પ' ના આચારપ્રમાણે વિચરતા હોય તે સાધુ-સાધ્વીને આષાઢ માસની પૂર્ણિમાથી ચાતુર્માસ કરવાનું કલ્પે છે.

અહિં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શા માટે માસકલ્પ પ્રમાણે ચાલતા સાધુ-સાધ્વીને ચાતુર્માસ

विहरतां वर्षावासं वस्तुम् ? यत्खलु वर्षावासे एवंविधेन विहारेण विहरतां निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा बहूनां बीजानां बहूनां वृक्षाणां गुल्मानां गुच्छानां वल्लीनां तृणानां वलयानां हरितानाम् अङ्कुराणाम् ओषधीनां जलरुहाणां कुहनानां स्नेहसूक्ष्माणां पुष्पसूक्ष्माणां पनकसूक्ष्माणां बीजसूक्ष्माणां हरितसूक्ष्माणाम् अन्येषामपि तथाप्रकाराणाम् एकेन्द्रियाणां विराधना भवति। एवं शङ्खानां शङ्खनकानां जलौकानां नीलङ्गूनां गण्डोलकानां

कल्प-विहार से विचरते हैं, चौमासा करना कल्पता है?

उत्तर-क्यों कि चातुर्मास में इस प्रकार के मासकल्प विहार से विचरनेवाले साधुओं और साध्वियों को बहुत से बीजों, बहुत से वृक्षों, गुल्मों, गुच्छों, लताओं, वल्लियों, तृणों, वलयों, हरितों, अंकुरों, औषधों, जलरुहों, कुहणों, स्नेहसूक्ष्मो, पुष्पसूक्ष्मों, पनकसूक्ष्मों, बीजसूक्ष्मों, हरितसूक्ष्मों तथा इस प्रकार के अन्य एकेन्द्रिय जीवों की विराधनाका दोष लगता है। इसी तरह शंख, शंखनक, जलौक, नीलंगू

કરવાનું કહ્યું છે? પ્રત્યુત્તર એ છે કે 'માસકલ્પ' પ્રમાણે વિહાર કરનારા સાધુ-સાધ્વી યથાર્થ નિયમોનુ પાલન કરે છે. ને તેઓને ત્રસ-સ્થાવર-હિંસાદિના દોષોમાંથી બચાવવાનુ પણ યોગ્ય લાગવાથી શાસ્ત્રકારોએ અષાઢી પૂર્ણિમા સુધી 'ચાતુર્માસ' ના સ્થળે પહોચી જવાનું કહ્યુ છે. કારણ કે વર્ષાઋતુની શરુઆત તે પહેલા થઈ ગઇ હોવાથી ત્રસ સ્થાવર અને સૂક્ષ્મ જીવોની તેમ જ હરિતકાય એટલે લીલી વનસ્પતિની શરુઆત વરસાદના દિવસોમા થાય છે. આથી વનસ્પતિકાય તથા બેઇન્દ્રિય, તેન્દ્રિય, ચઉરેન્દ્રિય તેમ જ પંચેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના થઈ જવા સંભવ છે. તેથી આ દોષો ન થાય તે ઉદ્દેશથી 'ચાતુર્માસ' કરવાનું 'માસકલ્પ' ના સાધુ-સાધ્વીને ફરમાન છે.

આ વર્ષાઋતુ દરમ્યાન ઘણા બીજો, ઝાડો, ગુલ્મો, ગુચ્છો, લતાઓ, વેલડીઓ, તૃણો, વલયો, હરિતો, અંકુરો, ઓષધિયો, જલવેલા, બિલાડાના ટોપ અને સ્નેહસૂક્ષ્મ, પુષ્પસૂક્ષ્મ, પનકસૂક્ષ્મ, (લીલફૂલ) બીજસૂક્ષ્મ વિગેરે સૂક્ષ્મ તેમ જ બાદર વનસ્પતિઓ ઘણા પ્રમાણમાં ફૂટી નિકળે છે. આ હરિતકાયો આદિ ચાલતી વખતે સાધુ, સાધ્વી દ્વારા કચરાઈ જવાનો સંભવ છે. આ વનસ્પતિના જીવો એકેન્દ્રિય જાતિના છે.

તેમ જ બેન્દ્રિય જીવો-શંખ, શંખનક, જલૌક, નીલંગુ, ગંડોલક, શિશુનાગ, વિગેરે; તેમ જ

सम्मति दशम पर्युषणाकल्पमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं आसाढपुण्णिमाए वासावासं वसित्तए। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेणं विहारेण विहरमाणाणं वासावासं वसित्तए? जण्णं वासावासे एवंविहेणं विहारेणं विहरमाणाणं निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा बहूणं तसाणं गुम्माणं गुच्छाणं लयाणं वल्लीणं तणाणं वलयाणं हरियाण अंकुराणं ओसहीण जलरुहाणं कुहणाणं सिणेहसुहुमाणं पुप्फसुहुमाण पणगसुहुमाणं बीयसुहुमाणं हरियसुहुमाणं अन्नेसिं च तहप्पगाराणं एगिंदियाणं विराहणा हवइ। एवं सखाणं संखणगाणं जलोयाणं चीसंघुणं गंडोलयाणं सिप्पुणागाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं बेइंदियाणं विराहणा। एवं पाणसुहुमाणं कुंथूणं पिवीलियाणं कीडियाणं मक्कोडयाण जलयुयराणं अग्गसुहुमाणं उत्तिंगसुहुमाण अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं तेइंदियाणं विराहणा। एवं मच्छियाण दंसमसगाणं सलभपयंगाण भमराणं भिंगोलियाणं कंसारियाणं विच्छियाणं अन्नेसिंपि तहप्पगाराण चउरिंदियाण विराहणा। एवं ददुरियाण मूसियाणं मच्छाणं कच्छभाण अन्नेसिंपि तहप्पगाराणं पंचिंदियाणं विराहणा हवइ। सेणट्ठेण एवं वुच्चइ—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा एवंविहेण विहारेणं विहरमाणाणं आसाढपुण्णिमाए वासावास वसित्तए॥ सू० १७॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा एवंविधेन विहारेण विहरताम् आषाढपूर्णिमायां वर्षावास वस्तुम्। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा एवंविधेन विहारेण

दसवाँ कल्प पर्युषणा है। उसे कहते हैं—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि।

मूल का अर्थ—मासकल्प विहार से विचरते हुए साधुओं और साध्वियों को आषाढ मास की पूर्णिमा को चातुर्मास के लिए बसना कल्पता है।

प्रश्न—भदन्त! किस हेतु से ऐसा कहा गया है कि साधुओं को और साध्वियों को जो मास-

---

હવે દસમો પર્યુષણા કલ્પ કહે છે—'कप्पइ निग्गंथाणं' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—જે સાધુ-સાધ્વી 'માસકલ્પ' ના આચારપ્રમાણે વિચરતાં હોય તે સાધુ-સાધ્વીને આષાઢ માસની પૂર્ણિમાથી ચાતુર્માસ કરવાનું કલ્પે છે.

પ્રશ્ન એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શા માટે માસકલ્પ પ્રમાણે ચાલતાં સાધુ સાધ્વીને ચાતુર્માસ

पृच्छति—हे भन्दत! एवंविधेन विहारेण विहरतां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासं वस्तुं कल्पते इति यदुक्तम्, तदेवं केनार्थेन=केन हेतुना उच्यते? इति। उत्तरयति–हे शिष्य! यत्=यस्माद् हेतोः खलु=निश्चयेन वर्षा–वासे=वर्षाकाले एवंविधेन=मासकल्पानुसारेण विहारेण विहरतां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा सकाशात् बहूनां बीजानाम्=शाल्यादीनां; वृक्षाणाम्=पिचुमन्दाम्रकोशम्बसालाङ्कोलपीलुशल्लक्यादीनामेकास्थिकानाम्, उदुम्बर–

कल्पविहार से विचरने वाले साधुओं और साध्वियों को वर्षावास करना चाहिए, ऐसा जो कहा है सो किस प्रयोजन से कहा है?'

गुरु उत्तर देते हैं–'हे शिष्य! निश्चय ही वर्षाकाल में मासकल्प विहार से विचरने वाले साधुओं और साध्वियों के द्वारा एकेन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रिय तकके जीवों की विराधना होती है।

एकेन्द्रिय जीव जैसे–शालि आदि बीज; नीम, आम, कोशम्ब, साल, अंकोल, पीलू, शल्लकी आदि

'માસકલ્પ' પ્રમાણે ચાલવા વાળા સાધુ–સાધ્વીઓને 'ચાતુર્માસ' કરવાનું ફરમાન છે તો તેનું પ્રયોજન શું?

ગુરુ મહારાજ ઉત્તર આપે છે–હે શિષ્ય! એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનું રક્ષણ કરવાનું શાસ્ત્ર ફરમાન છે. વળી આ 'ચાતુર્માસ' કાલ 'વર્ષાકાલ' છે, ને તે સમય દરમ્યાન અસંખ્ય અને અનંત જીવોની પેદાશ ક્ષણ એકમા થાય છે, ને તેની વિરાધના થાય છે. તે પાપમાંથી સાધુ–સાધ્વીઓને બચાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ 'ચાતુર્માસ'નું નિરૂપણ કર્યુ છે. વળી ચાતુર્માસ સિવાય બીજી શેષ ઋતુઓમા સાધુ–સાધ્વીને ઠેર ઠેર લોકસમુદાયના ઉત્કર્ષ માટે વિચરવાનું હોય છે. તેથી 'ચાતુર્માસ' ના નિરાતના સમય દરમ્યાન સુખે સમાધિએ 'આત્મવિચારણા' એકાતમા કરી શકાય એ પણ હેતુ છે. તે વખતે લોકો પણ નવરાશ ભોગવતા હોય છે એટલે લોકોને વધારે પ્રમાણમાં પરમાર્થ ઉપદેશ આપી શકાય તેમજ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ, વિચારણા, શુભસંકલ્પબલ વધારી શકાય, એ હેતુથી આ નિયમ ઘડયો છે 'સ્વદયા' એ મુખ્ય 'દયા' છે, 'સ્વદયા' ના પેટાલમા 'પરદયા' આવી જાય છે. 'સ્વદયા એટલે પોતાના 'આત્મા' ની દયા, 'સ્વદયા' એટલે પોતાના આત્માને હિંસાદિથી બચાવવો, ક્ષણે ક્ષણે ઉઠતાં અશુભ ભાવોમાંથી રક્ષણ કરવું, તેમ જ આગળ વધતાં શુભ અધ્યવસાયે શુદ્ધ આત્મઉપયોગે રહેવું તે છે. વર્ષાકાલ દરમ્યાન એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનું બયાન શાસ્ત્રકારોએ નીચે મુજબ આપ્યું છે.

(૧)—એકેન્દ્રિય જીવો જેવા કે શાલિ આદિ બીજ; નીમ, આમ, કોશમ્બ, શાલ, અંકોલ, પીલુ, શલ્લકી

शिशुनागानाम् अन्येषामपि तथामकाराणां द्वीन्द्रियाणां विराधना। एवं माषमूक्ष्माणां कुन्थूनां पिपीलिकानां कीटिकानां षट्पदानां जलपुतराणाम् अण्डसूक्ष्माणाम् उत्तिङ्गसूक्ष्माणाम् अन्येषामपि तथामकाराणां त्रीन्द्रियाणां विराधना। एवं मक्षिकाणां दंशमशकानां शलभपतङ्गानां भ्रमराणां भृङ्गोलिकानां कसारिकाणां वृश्चिकानाम् अन्येषामपि तथामकाराणां चतुरिन्द्रियाणां विराधना। एवं दर्दुरिकाणां मूषिकाणां मत्स्यानां कच्छपानाम् अन्येषामपि तथामकाराणां पञ्चेन्द्रियाणां विराधना भवति। तेनार्थेन एवमुच्यते—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा एवं विधेन विहारेण विहरताम् आषाढपूर्णिमायां वर्षावासं वस्तुम् ॥ सू० १७ ॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाण' इत्यादि—एवंविधेन=मासकल्पानुसारेण विहारेण विहरतां=विचरतां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा आषाढपूर्णिमायां वर्षावासं वस्तुं=वर्षाकालिकवास-चतुर्मासवासं कर्तुं कल्पते। अत्र शिष्यः

गण्डोलक, शिशुनाग तथा इस प्रकार के अन्य द्वीन्द्रिय जीवोंकी विराधना का दोष लगता है। इसी प्रकार माषमूक्ष्म, कुन्थु, पिपीलिका, कीटिका, षट्पद, पूतर, अण्डसूक्ष्म, उत्तिंगसूक्ष्म, तथा इस प्रकार के अन्य त्रीन्द्रिय जीवों की विराधना का दोष लगता है। इसी प्रकार मक्षिका, दंशमशक, शलभ, पतंग, भ्रमर, भृंगोलिका, कसारी, वृश्चिक तथा इस प्रकार के अन्य चौइन्द्रिय जीवों की विराधना का दोष लगता है। इसी प्रकार दर्दुरिक, मूषिक, मत्स्य, कच्छप तथा इस प्रकार के अन्य पंचेन्द्रिय जीवों की विराधना का दोष लगता है। इस हेतु से कहा गया है कि मासकल्प से विचरने वाले साधुओं—साध्वियों को आषाढ पूर्णिमा के दिन वर्षावास—चातुर्मास करना चाहिए ॥ सू० १७ ॥

टीका का अर्थ—मासकल्प के अनुसार विहार से विचरते हुए साधुओं और साध्वियों को आषाढी पूर्णिमा के दिन वर्षावास अर्थात् चौमासा करना कल्पता है। यहाँ शिष्य प्रश्न करता है—' भदन्त ! मास—

त्रीन्द्रिय જીવો-કુંથુવા, કીડી કીડિયા બહુપદી, પૂતર સૂક્ષ્મઅંડ, સૂક્ષ્મઉત્તિંગ વિગેરે, અને ચઉરિન્દ્રિય જીવો-માખ, મચ્છર, પતંગ ભમરા કસારી વિંછી, આ ઉપરાંત પંચેન્દ્રિય જીવો-દેડકા, ઉંદર, માછલા, કાચબા વિગેરેની વિરાધના થવા પૂરેપૂરો સંભવ છે તેથી જ 'ચતુર્માસ કરવાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે (સૂ૦૧૭)

ટીકાનો અર્થ—જે સાધુ-સાધ્વી શાસ્ત્રની આજ્ઞામાં રહી વિચરે છે તેને આષાઢી પૂર્ણિમાથી શરૂ થતા ચતુર્માસ' ને પણ શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાએ અંગીકાર કરવાનું રહે છે શિષ્ય ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન પૂછે છે કે [illegible]

ओषधीनाम्=शालि–व्रीहि–गोधूम–यव–कलम–मसूर–तिल–मुद्ग–माष–वल्ल–चणक कुलत्था–तसी–कुसुम्भ–कोद्रव कङ्ग्वादीनाम्; जलरुहाणाम्=उदकावक – पनक – शैवलक – लम्बुका – पावक – कशेरुको – त्पल – पद्म – कुमुद— नलिन–पुण्डरीकादीनाम्, कुहनानाम्=भूमिस्फोटकाभिधानानाम् आयकायकुहुणकुण्डुकोद्देहलिकाशलाकासर्पच्छत्रादीनाम्, स्नेहसूक्ष्माणाम्=अवश्याय–हिमकुज्झटिकादीनाम्, पुष्पसूक्ष्माणाम्=उदुम्बरादिपुष्पसदृशसूक्ष्मजीवानाम्, पनकसूक्ष्माणाम्=वर्षाकाले भूमिकाष्ठादौ समुत्पन्नानां पञ्चवर्णानां पनकाख्यसूक्ष्मजीवानाम्, बीजसूक्ष्माणा= येभ्योऽङ्कुराः समुत्पद्यन्ते तेषां शाल्यादितुषमुखानाम्, हरितसूक्ष्माणाम्=नवीनोत्पद्यमानानां भूमिसवर्णाना

चिल्ली, पालकी आदि हरित; बीज से तत्काल फूटे अंकुर; शालि, व्रीहि, गेहूँ, जौ, कलम, मसूर, तिल, मूंग, उड़द, वल्ल, चना, कुलथ, अलसी, कुसुम्भ, कोदों, कांगनी आदि ओषधि (पौधे); उदकावक, पनक, शैवलक, लम्बुका, पावक, कशेरु, उत्पल, पद्म, कुमुद, नलिन, पुण्डरीक आदि जल में उत्पन्न होनेवाली वनस्पतियाँ; कुहन (भूमि फोड़कर निकलने वाली) तथा आयकाय, कुहुण, कुंडुक, उद्देहलिका, शलाका, सर्पछत्र आदि वनस्पतियाँ;तथा-स्नेहसूक्ष्म—ओस, हिम, कुहरा आदि; पुष्पसूक्ष्म (गुलर के फूल के सदृश सूक्ष्मजीव), पनकसूक्ष्म (वर्षाऋतुमें भूमि तथा काष्ठ आदि पर उत्पन्न होने वाले पाँच वर्ण के पनक नामक सूक्ष्मजीव— लीलफूल); बीजसूक्ष्म (जिनसे अंकुर उत्पन्न होते हैं, वे धान आदि के तुष के मुख);हरितसूक्ष्म (नवीन उत्पन्न होने वाले, भूमि के समान रंग वाले होने के कारण सरलता से दिखाई न देने वाले)।

માથી તત્કાલ ફુટેલા અંકુર, શાલિ, બ્રીહિ, ઘઉં, જો, કલમ, ચોખા, કમોદ મસૂર, તિલ, મગ, અડદ, વાલ ચણા, કલથી, અલસી, મકાઇ, કોદરા, કાગળી વિગેરે ઔષધિ; તથા પનક (લીલફૂલ) શેવાલ, પાવક, કશેરૂ, ઉત્પલ (કમલ), પદ્મ, કુમુદ, નલિન, પુંડરીક વિગેરે પાણીમા ઉત્પન્ન થવાવાળી વનસ્પતિઓ; તથા કુહન (જમીનમાથી ફાટી નીકળે તે), આયકાય, કુહુણ, કુંડુક, ઉદ્દેહલિકા, સર્પછત્ર આદિ વનસ્પતિઓ.

'સ્નેહસૂક્ષ્મ' ઓસ, હિમ, ઝાકળ, વિગેરે. 'પુષ્પસૂક્ષ્મ' ગૂલરના ફૂલ જેવા સૂક્ષ્મજીવ, 'પનકસૂક્ષ્મ'— વર્ષાઋતુમા ભૂમિ અથવા લાકડા ઉપર ઉત્પન્ન થનારા પાચ વર્ણના પનક નામના જીવો જે લીલફૂલ કહેવામાં આવે છે તે. 'બીજસૂક્ષ્મ' જેનાથી અંકુરા ઉત્પન્ન થાય તે ધાન આદિના તુષના અગ્રભાગ, 'હરિતસૂક્ષ્મ'–નવીન ઉત્પન્ન થનારા ભૂમિ જેવા રંગવાળા હોવાથી જલ્દી નજરમાં નહિ આવનારા જીવો, એ બધા એકેન્દ્રિય જીવો છે, એની

कपित्थास्तिकतिन्दुकबिल्वपनसदाडिममातुलिङ्गादीनां बहुबीजानां च वृक्षाणाम्; गुल्मानां=नवमालिका-सेरियक-कोरण्टक-बन्धुजीवक-बाण-करवीर-सिन्दुवार-विचकिल-जाती-यूथिकादीनाम्; गुच्छानाम्=वृन्ताकी-कर्पासी-जपाऽऽढकी-तुलसी-कुस्तुम्बरी-पिप्पली-नील्यादीनाम्, लतानाम्=पद्मनागा-शोक-चम्पक-वासन्त्यतिमुक्तक-कुन्दलत्यादीनाम्; वल्लीनाम्=कुष्माण्डी-कालिङ्गी-त्रपुषी-तुम्बी-वालुङ्की-एलुकी-पटोल्यादीनाम्; तृणानाम्—श्वेतिका-कुशदर्भपर्वकार्जुनसुरभिकुरुविन्दादीनां; वलयानाम्=तालतमालतक्कलीशालसरलाकेतकीकदलीकन्दल्यादीनाम्; हरितानाम्=तन्दुलीयकाध्यासवस्तुलबदरकमार्जारपादिकाचिल्लीपालक्यादीनाम्; अङ्कुराणाम्=बीजात् सद्योजातानाम्;

एकास्थिक—एक गुठली वाले—वृक्ष; गूलर, कपित्थ (कवीठ—कैथ), अस्तिक, तिन्दुक, बिल्व, पनस, दाडिम, मातुलिंग (बिजौरा) आदि बहुत बीज वाले वृक्ष; नवमालिका, सेरियक, कोरण्टक, बन्धुजीवक, बाण, करवीर, सिन्दुवार, बेला आदि गुल्म; वृन्ताकी, कपास, जपा, आढकी, तुलसी, कुस्तुम्बरी, पिप्पली, नीली आदि गुच्छ; पद्मनाग, अशोक, चम्पा, वासन्ती, अतिमुक्तक, कुन्दलता आदि लताएँ; कुष्माण्डी (कद्दू), कालिंग (तरबूज), त्रपुषी (ककड़ी), तुंबी, वालुंकी (वालोर), एलुकी (आलू), पटोली आदि बेलें; श्वेतिका, कुश, दर्भ, पर्वक, अर्जुन, सुरभि, कुरुविन्द आदि तृण (घास); ताल, तमाल, तक्कली, शाल, सरला, केतकी, कदली, कंदली आदि वलय; तन्दुलीयक, अध्यासरु, वस्तु (बथुआ), बदरक, मार्जारपादिका,

---

વિગેરે એક ઠળિયાવાળા એક ગોઠલીવાળા વૃક્ષ, તથા ગૂલર, કપિત્થ (કવિઠ ગઠ) અસ્તિક, તિન્દુક બિલ્વ, પનસ, દાડમ, માતુલિંગ (બિજોરા) વિગેરે ઘણા બીજવાળા વૃક્ષ; તેમ જ નવમાલિકા સેરિયક, કોરંટક, બંધુજીવક બાણ, કરવીર સિંદુવાર, બેલા આદિ ગુલ્મ; વૃન્તાક કપાસ, જપા આઢકી તુલસી કુસ્તુમ્બરી પિપ્પલી, નીલી વિગેરે ગુચ્છ; તથા પદ્મનાગ, અશોક ચમ્પા વાસન્તી, અતિમુક્તક કુન્દલતા વિગેરે લતાઓ; તથા કુષ્માંડી (કદ્દૂ) કાલિંગ (તરબૂચ) ત્રપુષી (કાકડી) તુંબડી, વાલોર આલ, પટોલી વિગેરે વેલાઓ; તથા શ્વેતિકા, કુશ, દર્ભ પર્વક, અર્જુન સુરભિ, કુરુવિન્દ વિગેરે ઘાસ; તથા તાલ તમાલ તક્કલી શાલ સરલા કેતકી કદલી વિગેરે વલય; તથા તન્દુલીયક અધ્યારુહ વસ્તુ (બથુઆ) બદરક માર્જારપાદિકા ચિલ્લી પાલક વિગેરે લીલોતરી; તથા બીજ-

ओषधीनाम्=शालि–व्रीहि–गोधूम–यव–कलम–मसूर–तिल–मुद्ग–माष–वल्ल–चणक कुलत्था–तसी–कुसुम्भ–कोद्रव कङ्ग्वादीनाम्; जलरुहाणाम्=उदकावक – पनक – शैवलक – लम्बुका – पावक – कशेरुको – उत्पल – पद्म – कुमुद– नलिन–पुण्डरीकादीनाम्, कुहनानाम्=भूमिस्फोटकाभिधानानाम् आयकायकुहुणकुण्डुकोद्देहलिकाशलाकासर्पच्छत्रादीनाम्, स्नेहसूक्ष्माणाम्=अवश्याय–हिमकुज्झटिकादीनाम्, पुष्पसूक्ष्माणाम्=उदुम्बरादिपुष्पसदृशसूक्ष्मजीवानाम्, पनकसूक्ष्माणाम्=वर्षाकाले भूमिकाष्ठादौ समुत्पन्नानां पञ्चवर्णानां पनकाख्यसूक्ष्मजीवानाम्, बीजसूक्ष्माणा= येभ्योऽङ्कुराः समुत्पद्यन्ते तेषां शाल्यादितुषमुखानाम्, हरितसूक्ष्माणाम्=नवीनोत्पद्यमानानां भूमिसवर्णानां

चिल्ली, पालकी आदि हरित; बीज से तत्काल फूटे अंकुर; शालि, व्रीहि, गेहूँ, जौ, कलम, मसूर, तिल, मूंग, उडद, वल्ल, चना, कुलथ, अलसी, कुसुम्भ, कोदों, कांगनी आदि ओषधि (पौधे); उदकावक, पनक, शैवलक, लम्बुका, पावक, कशेरु, उत्पल, पद्म, कुमुद, नलिन, पुण्डरीक आदि जल में उत्पन्न होनेवाली वनस्पतियाँ; कुहन (भूमि फोड़कर निकलने वाली) तथा आयकाय, कुहुण, कुंडुक, उद्देहलिका, शलाका, सर्पछत्र आदि वनस्पतियाँ;तथा स्नेहसूक्ष्म–ओस, हिम, कुहरा आदि; पुष्पसूक्ष्म (गुलर के फूल के सदृश सूक्ष्मजीव), पनकसूक्ष्म (वर्षाऋतुमें भूमि तथा काष्ठ आदि पर उत्पन्न होने वाले पाँच वर्ण के पनक नामक सूक्ष्मजीव– लीलफूल); बीजसूक्ष्म (जिनसे अंकुर उत्पन्न होते हैं, वे धान आदि के तुष के मुख);हरितसूक्ष्म (नवीन उत्पन्न होने वाले, भूमि के समान रंग वाले होने के कारण सरलता से दिखाई न देने वाले)।

માથી તત્કાલ ફુટેલાં અંકુર, શાલિ, બ્રીહિ, ઘઉં, જૌ, કલમ, ચોખા, કમોદ મસૂર, તિલ, મગ અડદ, વાલ ચણા કલથી, અલસી, મકાઇ, કોદરા, કાગળી વિગેરે ઔષધિ; તથા પનક (લીલફૂલ) શેવાલ, પાવક, કશેરૂ, ઉત્પલ (કમલ), પદ્મ, કુમુદ, નલિન, પુંડરીક વિગેરે પાણીમા ઉત્પન્ન થવાવાળી વનસ્પતિઓ; તથા કુહન (જમીનમાંથી ફાટી નીકળે તે), આયકાય, કુહુણ, કુંડુક, ઉદ્દેહલિકા, સર્પછત્ર આદિ વનસ્પતિઓ.

'સ્નેહસૂક્ષ્મ' ઓસ, હિમ, ઝાકળ, વિગેરે. 'પુષ્પસૂક્ષ્મ' ગૂલરના ફૂલ જેવા સૂક્ષ્મજીવ, 'પનકસૂક્ષ્મ'— વર્ષાઋતુમા ભૂમિ અથવા લાકડા ઉપર ઉત્પન્ન થનારા પાચ વર્ણના પનક નામના જીવો જે લીલફૂલ કહેવામાં આવે છે તે. 'બીજસૂક્ષ્મ' જેનાથી અંકુરા ઉત્પન્ન થાય તે ધાન આદિના તુષના અગ્રભાગ, 'હરિતસૂક્ષ્મ'–નવીન ઉત્પન્ન થનારા ભૂમિ જેવા રંગવાળા હોવાથી જલ્દી નજરમાં નહિ આવનારા જીવો, એ બધા એકેન્દ્રિય જીવો છે, એની

भूमिस्वर्णकान्तिमयया दुर्मस्याणाम्, तथा—इतोऽन्येपामपि तथाप्रकाराणाम् एकेन्द्रियाणां जीवानां विराधना भवतीति। वर्षाकालिकविहारेण यथा एकेन्द्रियजीवानां विराधनासम्भवस्तथैव द्वीन्द्रियादिजीवानामपि, अतस्तानाह— 'एवं संखाणं संखणगाणं' इत्यादिना। एवम्=अनेन प्रकारेण शङ्खानां=शङ्खेति प्रसिद्धानां, शङ्खनकानां=क्षुद्रशङ्खानां, जलौकानां='जोंक' इति भाषाप्रसिद्धानां, नीलस्तूनां=लटइतिभाषा प्रसिद्धानाम्, गण्डोलकानां, शिशुनागानाम्, तथा—अन्येपामपि तथाप्रकाराणां द्वीन्द्रियजीवानां विराधना भवतीति। तथा—एवमेव प्राणसूक्ष्माणाम्=अनुद्धरिकुन्थूनां—ये चलन्त एव छद्मस्थैर्दृश्यन्ते न तु स्थिताः, तेषां त्रीन्द्रियजीवविशेषाणाम्। उक्तमेतद्विषये—'सेकिं तं पाणसुहुमे? पाणसुहुमे पचविहे पण्णत्ते, तं जहा—किण्हे नीले लोहिए हालिद्दे

ये सब एकेन्द्रिय जीव है। इनकी तथा इनसे अतिरिक्त भी इन्हीं सरीखे अन्य एकेन्द्रिय जीवों की विराधना होती है।

वर्षाकाल मे विहार करने से जैसे एकेन्द्रिय जीवों की विराधना होती है, उसी प्रकार द्वीन्द्रिय आदि जीवों की भी। अत एव—अब उन्हे कहते है—

शंख, छोटे शख, जोंक, लट, गिडोला, केंचुवा तथा इसी प्रकार के अन्य द्वीन्द्रिय जीवों की विराधना होती है।

प्राणसूक्ष्म एक प्रकार के कुंथुवा होते है, जिन्हे छद्मस्थ जीव चलते समय ही देख पाते है, जब वे ठहरे होते है तब दिखाई नहीं देते। यह त्रीन्द्रिय जीव है। इनके विषय मे कहा भी है— 'से किं तं पाणसुहुमे' इत्यादि। "वे प्राणसूक्ष्म क्या कहलाते है?

प्राणसूक्ष्म पाँच प्रकार का कहा गया है—कृष्ण, नील, लाल, पीला और श्वेत। अनुद्धरी—नामक

અને એવા પ્રકારના બીજા એકેન્દ્રિય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે જેવી રીતે એકેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના થાય છે તેમ બેન્દ્રિય આદિ જીવોની પણ વિરાધના થાય છે તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે—શંખ નાનામોટા, જળો, લટ, ગિડોલા, કેંચુવા તેમ આવા પ્રકારના અન્ય બેન્દ્રિય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે. 'પ્રાણસૂક્ષ્મ —એક પ્રકારના કુંથવા હોય છે જેઓને છદ્મસ્થો ચાલતી વખતે જ જોઈ શકે જ્યારે તેઓ સ્થિર હોય ત્યારે જોવામાં નથી આવતા એ ત્રીન્દ્રિય જીવો છે એના વિષયમાં કહ્યું પણ છે— से किं तं पाणसुहुमे" ઇત્યાદિ ' તે પ્રાણ સૂક્ષ્મ કેવા હોય છે? પ્રાણ સૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે—કાળા, લીલા લાલ પીળા અને અનુદ્ધરી નામના

सुकिल्ले। अत्थि कुंथू अणुद्धरी नामं, जा ठिया अचलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा नो चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जा अट्ठिया चलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जाव छउमत्थेणं निग्गंथेणं निग्गंथीए वा अभिक्खणं अभिक्खणं जाणियव्वा पासियव्वा पडिलेहियव्वा भवइ। से तं पाणसुहुमे ॥

छाया—अथ किं तत् प्राणसूक्ष्मम् ? प्राणसूक्ष्मं पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—कृष्णं नीलं लोहितं हारिद्रं शुक्लम्। अस्ति कुन्थुरनुद्धरिर्नाम, या स्थिता अचलन्ती छद्मस्थानां निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा नो चक्षुःस्पर्शं हव्यमागच्छति, या अस्थिता चलन्ती निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा चक्षुःस्पर्शं हव्यमागच्छति, यावत् छद्मस्थेन निर्ग्रन्थेन निर्ग्रन्थ्या वा अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णं ज्ञातव्या द्रष्टव्या प्रतिलेखितव्या भवति। तदेतत् प्राणसूक्ष्मम् ॥ इति। तथा–कुन्थूनाम्=अनुद्धरिकुन्थुभिन्नकुन्थनाम्, पिपीलिकानां=कीटिकानां, बहुपदानाम्=इन्द्रगोपादीनाम्, जलपुतराणां=जलस्थितसूक्ष्मकृमीणाम्, अण्डसूक्ष्माणाम्=पिपीलिकाद्यण्डानाम्, उत्तिङ्गसूक्ष्माणाम्=घनीभूता कीटिकादयः सूक्ष्माः प्राणिनः पृथिव्यादिवत् प्रतिभासमाना जीवत्वेन दुर्लक्ष्या भवन्ति, ते कीटिकानगर–सूक्ष्म-

---

कुंथु है। वह चल न रहा हो तो साधुओं और साध्वियों को दिखलाई नहीं पड़ता, और यदि चल रहा हो तो साधुओं और साध्वियों को दिखलाई देता है। यावत् अल्पज्ञ साधुओं और साध्वियों को वार–वार (सावधानी के साथ) जानना–देखना चाहिए और प्रतिलेखन करना चाहिए। ये प्राणसूक्ष्म हैं।"

इस अनुद्धरी कुन्थु के अतिरिक्त दूसरे प्रकार के कुन्थु, पिपीलिका (चींटी), बहुत पैरों वाले इन्द्रगोप आदि, जलपुतर–जलमें रहे हुए सूक्ष्म कीडे, तथा अण्डसूक्ष्म–पिपीलिका आदि के अंडे, तथा उत्तिगसूक्ष्म अर्थात् बहुत से इकट्ठे हुए कीडी आदि सूक्ष्मप्राणी, जो भूमि जैसे जान पड़ते हैं और जो जीव के रूप में बड़ी कठिनाई से दिखलाई देते हैं और जिन्हें कीड़ीनगरा, सूक्ष्मकीटिकावृन्द तथा

કંથવા છે તે ફક્ત ચાલતી વખતે જ સાધુ–સાધ્વીઓને નજરે આવે છે પણ સ્થિર રહેલ નજરે નથી આવતાં. યાવત્ અલ્પજ્ઞ સાધુ સાધ્વિઓએ વાર–વાર સાવધાનીની સાથે જાણવું અને દેખવું જોઈએ. અને પ્રતિલેખન કરવું જોઈએ. એ પ્રાણસૂક્ષ્મ છે.

આ અનુદ્ધરી કંથવા ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના કંથવા, કીડીઓ, ઘણા પગવાળા ઈન્દ્રગોપ આદિ; જલપુતર–પાણીમાં રહેવાવાળા સૂક્ષ્મ કીડા, તથા અંડસૂક્ષ્મ–તદ્દન નાના કીડા, કીડા વિગેરેના ઇંડા. ઉત્તિંગસૂક્ષ્મ–કીડિયારું

भूमिसर्पकान्विमथया दुर्भस्याणाम्, तथा—इतोऽन्येपामपि तथाप्रकाराणाम् एकेन्द्रियाणां जीवानां विराधना भवतीति। वर्षाकालिकविहारेण यथा एकेन्द्रियजीवानां विराधनासम्भवस्तथैव द्वीन्द्रियादिजीवानामपि, अतस्तानाह— 'एवं संखाणं संखणगाणं' इत्यादिना। एवम्—अनेन प्रकारेण शङ्खानां=शङ्खेतिप्रसिद्धानां, शङ्खनकानां=क्षुद्रशङ्खानां, जलौकानां='जोंक' इति भाषाप्रसिद्धानां, नीलक्सूनां=स्ट इतिभाषा प्रसिद्धानाम्, गण्डोलकानां, शिशुनागानाम्, तथा—अन्येपामपि तथाप्रकाराणां द्वीन्द्रियजीवानां विराधना भवतीति। तथा—एवमेव प्राणसूक्ष्माणाम्=अनुद्धरिकुन्थूनां—ये चलन्त एव छद्मस्थैर्दृश्यन्ते न तु स्थिताः, तेषां त्रीन्द्रियजीवविशेषाणाम्। उक्तमेतद्विषये—'सेकिं तं पाणसुहुमे? पाणसुहुमे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—किण्हे नीले लोहिए हालिद्दे

ये सब एकेन्द्रिय जीव है। इनकी तथा इनसे अतिरिक्त भी इन्हीं सरीखे अन्य एकेन्द्रिय जीवों की विराधना होती है।

वर्षाकाल मे विहार करने से जैसे एकेन्द्रिय जीवों की विराधना होती है, उसी प्रकार द्वीन्द्रिय आदि जीवों की भी। अत एव—अब उन्हे कहते है—

शंख, छोटे शंख, जोंक, स्ट, गिंडोला, केंचुवा तथा इसी प्रकार के अन्य द्वीन्द्रिय जीवों की विराधना होती है।

प्राणसूक्ष्म एक प्रकार के कुंथुवा होते है, जिन्हे छद्मस्थ जीव चलते समय ही देख पाते है, जब वे ठहरे होते है तब दिखाई नहीं देते। यह त्रीन्द्रिय जीव है। इनके विषय मे कहा भी है— 'से किं तं पाणसुहुमे' इत्यादि। "वे प्राणसूक्ष्म क्या कहलाते है?

प्राणसूक्ष्म पाँच प्रकार का कहा गया है—कृष्ण, नील, लाल, पीला और श्वेत। अनुद्धरी—नामक

અને એવા પ્રકારના બીજા એકેન્દ્રિય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે જેવી રીતે એકેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના થાય છે તેમ દ્વિન્દ્રિય આદિ જીવોની પણ વિરાધના થાય છે તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે—શંખ નાનામોટા, જળો લટ જિંસોલા, કેચુવા તેમ આવા પ્રકારના અન્ય દ્વિન્દ્રિય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે 'પ્રાણસૂક્ષ્મ —એક પ્રકારના કુંથવા હોય છે જેઓને છદ્મસ્થો ચાલતી વખતે જ જોઈ શકે, જ્યારે તેઓ સ્થિર હોય ત્યારે જોવામાં નથી આવતા એ ત્રીન્દ્રિય જીવો છે એના વિષયમાં કહ્યુ પણ છે— से किं तं पाणसुहुमे" ઇત્યાદિ ' તે પ્રાણ સૂક્ષ્મ કેવા હોય છે? પ્રાણ સૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે—કાળા, લીલા લાલ પીળા અને અનુદ્ધરી નામના

युक्त इत्युक्तम् । ततश्च तेषां साधूनां वर्षासु विहारो न कल्पते इति लभ्यते । अतस्तमेवार्थं स्पष्टप्रतिपत्तये प्राह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं निग्गंथीणं वा वासावासे विहरित्तए ॥सू०१८॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासे विहर्तुम् ॥ सू०१८॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—व्याख्या स्पष्टा ॥ सू०१८॥

वर्षावासे पर्युषणापर्व समायाति. पर्युषणा च कदा कर्त्तव्या ? इति दर्शयितुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा वासावासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते पज्जोसवित्तए । नो तेसिं कप्पइ तं रयणिं उवाइणित्तए ॥सू०१९॥

को एक ही स्थान पर निवास करना उचित है, यह कहा जा चुका है। इस कथन का फलितार्थ यह है कि साधु और साध्वियों को वर्षाकाल में विहार करना नहीं कल्पता । अतएव इस आशय को स्पष्ट करने के लिये कहते है—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को वर्षाकाल में विहार करना नहीं कल्पता ॥सू०१८॥

टीका का अर्थ—इस सूत्र की व्याख्या स्पष्ट ही है ॥सू०१८॥

वर्षावास में पर्युषणापर्व आता है। अतः पर्युषण कब करना चाहिए, यह दिखलाने के लिए कहते हैं—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि ।

પર નિવાસ કરવો ઉચિત છે, આ કહેવાઇ ગયેલ છે, આ કથનનો ફલિતાર્થ એ છે કે સાધુ અને સાધ્વીઓને વર્ષાકાલમા વિહાર કરવું નહિ કલ્પે; માટે આ આશયને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—'' નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને વર્ષાઋતુના સમય દરમ્યાન એટલે ચાર માસ સુધી વિહાર કરવો કલ્પે નહિ (સૂ૦૧૮)

ટીકાનો અર્થ—'ચાતુર્માસ' બાબતનો સ્પષ્ટ આદેશ ઉપરોક્ત 'સૂત્ર' થી જણાઇ આવેછે. (સૂ૦૧૮)

વર્ષાઋતુમાં જ પર્યુષણ પર્વ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે, પણ આ પર્વ કયારે અને કયાંથી ઉજવવું તે બતાવવાને માટે કહે છે—' કપ્પઇ નિગ્ગથાણ ' ઇત્યાદિ.

कौम्भिकाइन्द्रो–तिन्नमूलमेति–नामत्रयेणोच्यन्ते, तेषां भीतानाम्, तथा–अन्येषामपि तथाप्रकाराणां त्रीन्द्रियाणां विराधना भवतीति । तथा–एवमेव मक्षिकादि–वृश्चिकान्तानां चतुरिन्द्रियजीवानाम्, एभ्योऽन्येषाम्=अतिरिक्तानामपि तथाप्रकाराणां चतुरिन्द्रियजीवानां विराधना भवतीति । तथा–एवमेव दर्दुरिकाणां=मण्डूकानां मूषिकाणां मत्स्यानां कच्छपानां च पञ्चेन्द्रियजीवानां तथा–अन्येषामपि तथाप्रकाराणां पञ्चेन्द्रियजीवानां विराधना भवतीति। तेनार्थेन–तेन कारणेन–एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियान्तविराधनारूपेण हेतुना एवमुच्यते—"कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा एवंविहेण विहारेण विहरमाणाणं आसाढपुण्णिमाए वासावासं वसित्तए" इति॥सू०१७॥

वर्षासु एकेन्द्रियादिजीवानां विराधनायाः संभवाद् निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा एकत्र स्थले निवासो

उत्तिगमूल इन तीन नामों से कहते हैं, तथा और भी इसी प्रकार के त्रीन्द्रिय जीवों की विराधना होती है।

इसी प्रकार मक्खी से लेकर बिच्छू तक के चतुरिन्द्रिय जीवों की तथा अन्यान्य चतुरिन्द्रिय जीवों की भी विराधना होती है।

इसी प्रकार मेंढक, मूषिक, मत्स्य, कछुवा आदि जीवों की तथा इसी तरह के अन्यान्य पंचेन्द्रिय जीवों की भी विराधना होती है।

इस प्रकार एकेन्द्रिय से लगाकर पंचेन्द्रिय तक के जीवों की विराधना होने के कारण ऐसा कहा गया है कि साधुओं और साध्वियों को वर्षावास–चौमासा करना चाहिए ॥सू०१७॥

वर्षाकाल में एकेन्द्रिय आदि जीवों की विराधना की संभावना होने से साधुओं और साध्वियों

વિગેરે. આવા પ્રકારના બીજા પણ ત્રીન્દ્રિય જીવો છે તેની વિરાધના થાય છે એવી જ રીતે માખી મચ્છર ડાંસ, વીંછી વિગેરે ચૌન્દ્રિય જીવોની અને આ ઉપરાંત બીજા પણ ચૌન્દ્રિય જીવોની વિરાધના થાય છે એવી જ રીતે પંચેન્દ્રિય જીવો જેવા કે—દેડકાં ઉંદર મચ્છી, કાચબા તથા અન્ય પંચેન્દ્રિય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે એવી રીતે એકેન્દ્રિયથી લઈ પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની વિરાધના થવાને કારણે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે સાધુ સાધ્વીઓએ વર્ષાવાસ-ચોમાસુ કરવુ જોઈએ (સૂ૦૧૭)

વર્ષાકાળમાં એકેન્દ્રિય આદિ જીવોની વિરાધનાની સંભાવનાને લીધે સાધુ અને સાધ્વીઓને એક જ સ્થાન

प्रतिक्रमणमारभ्य सविंशतिदिने मासे व्यतिक्रान्ते शुक्लपञ्चम्यां कृतवान। अत एव शुक्लपञ्चम्यामेव चतुर्विधसंघेन पर्युषणा कर्तव्या, नतु ततः पूर्वतः परतो वा। पञ्चम्यत्र प्रतिक्रमणकालिकी ग्राह्या। शुक्लपञ्चमी आषाढपूर्णिमा-

---

भगवान् महावीर ने आषाढ़ी पूर्णिमा के प्रतिक्रमण से लेकर एक मास और बीस दिवस व्यतीत होने पर शुक्ल पंचमी को पर्युषणा की थी। अत एव शुक्ल पञ्चमी को ही चतुर्विध संघ को भी करना चाहिए, न पहले और न पीछे। यहाँ प्रतिक्रमण के समय की पंचमी लेना चाहिए।

પર્યુષણ પર્વ સર્વ પર્વોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાયું છે, કારણ કે અન્ય પર્વોમા તો 'જડ' (પુદ્ગલ) નોજ આનંદ લૂટવાનો હોય છે ત્યારે આ 'પર્વ' મા શાશ્વત આત્મિક આનંદ લૂંટવાનો હોય છે. પુદ્ગલ નો આનંદ આ 'જીવ' અનંતા કાલથી લૂંટતો જ આવે છે. પણ કોઈ કાલ એવો નથી ગયો કે જે કાલમાં તે પુદ્ગલાનંદથી વિરામ પામ્યો હોય, અગર તે તરફ ઉદાસીનતા દાખવી હોય. અનેક જન્મો વ્યતીત થયાં પણ કોઇ દિવસે 'આત્મા' એ પોતાની જાતને યાદ કરી નથી. એટલા માટે જ જ્ઞાનીઓએ આ 'પર્યુષણ' પર્વો નિર્ધાર્યા છે.

જો પર્વ માં 'જીવ' કદાચ સવલો થાય તો પોતાની ભૂલી ગયેલ 'જાત' ને સભારી શકે.

'પરિ' નો અર્થ પૂર્ણરૂપથી અને 'ઉષણ' નો અર્થ નિવાસ કરવો તેવો થાય છે, ને આ કલ્પમાં મુનિજન પૂર્ણ રીતે 'યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ' નો વિચાર કરે છે. આ ત્રણે 'કરણ' શું છે? તેની સામાન્ય સમજણ સાથે આપણે ચાલીએ તો ઠીક!

'यथाप्रवृत्तिकरण'–જીવ સુખની કલ્પનાએ–કલ્પનાએ અને 'જડ' માંથી જ આનંદ મેળવવાની લાલચે 'જડ' જેવો થઇ ગયો. ઘણો કાલ ભ્રમણ કરતાં કોઈ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના યોગે સદ્‌વિચારે ચાલતો ચાલતો પૂર્ણાનંદ મેળવવાની ઇચ્છાએ, અનેક પ્રકારની અજ્ઞાનતાપૂર્વક ક્રિયાઓ કરતો 'આથીજ હું મોક્ષ મેળવીશ' એમ દઢપણે માનતો સ્વચ્છન્દે વિચર્યો. પછી સદ્‌ભાગ્યે તેને સદ્‌ગુરુદેવનો સંયોગ મળ્યો. આ સદ્‌ગુરુદેવ, જેમ બાળકને આંગળીથી 'ચંદ્રમા' બતાવાય છે તેમ તે મોક્ષાર્થીને 'આત્મ દર્શન' કરાવે છે. પછી તે મોક્ષાર્થી પોતાના સ્વવિચાર બલે આગલ વધી 'અપૂર્વ કરણે'

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते परिवस्तुम् । नो तेषां कल्पते तां रजनीमतिक्रमितुम् ॥सू०१९॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं वा' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासानां—वर्षाकालिकनिवासमध्य आषाढपूर्णिमामतिक्रमणमारभ्य सविंशतिरात्रे=विंशतिदिनैः सहिते मासे=एकस्मिन् मासे व्यतिक्रान्ते=व्यतीते शुक्लपञ्चम्यां परिवस्तु=पर्युषणां कर्तुं कल्पते । नो तेषां कल्पते तां रजनीम्=भाद्रपदशुक्लपञ्चमीरात्रिम् अतिक्रमितुम्=उल्लङ्घयितुमिति । परितः=समन्तात् अपूर्वकरणाद्यवस्थायां वसन्ति साधवो यस्यां सा पर्युषणा । इमां भगवान् आषाढपूर्णिमा—

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को वर्षावास का एक मास और बीस दिवस व्यतीत होने पर पर्युषण करना चाहिए । उन्हें उस रात्रि का (शुक्लपंचमी की रात्रि का) उल्लंघन करना नहीं कल्पता ॥ सू०१९ ॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को, वर्षाकालीन निवास में, अषाढ मास की पूर्णिमा के प्रतिक्रमण से लेकर एक महीना और बीस दिन व्यतीत होने पर शुक्ल पंचमी के दिन पर्युषणा करना कल्पता है, अर्थात् संवत्सरी प्रतिक्रमण करना चाहिये । उनको शुक्लपंचमी की रात्रिका उल्लंघन करना नहीं कल्पता।

'परि' का अर्थ है पूर्ण रूप से और 'उषणा' का अर्थ है निवास करना। जिस कल्प में मुनिजन पूर्णरूप से अपूर्वकरण आदि अवस्थाओं में निवास करते हैं, उसको 'पर्युषणा' कहते हैं ।

મૂલનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ, વર્ષાકાલના એક માસ અને વીસ દિવસ વ્યતીત થયાં બાદ, 'પર્યુષણ પર્વ' ઉજવવું જોઇએ. આ પર્વનો અંતિમ દિવસ ભાદરવા સુદ પાંચમ રાખવામાં આવેલ છે શુકલ પંચમીની રાત્રિને ઉલ્લંઘી જવી ન જોઇએ. (સૂ૦૧૯)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓ માટેનો જે 'પર્યુષણ' નો કાલ નક્કી કરેલ છે. તે કાલ અષાઢ સુદ પૂનમના પ્રતિક્રમણથી માંડી એક માસ અને વીસ દિવસ પસાર થયાં બાદ બતાવ્યો છે સાધુ-સાધ્વીના પેટામાં શ્રાવક શ્રાવિકાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે. પર્યુષણ પર્વનો છેલ્લો દિવસ શુકલ પંચમીનો છે ને તે દિવસ સહિત એક અઠવાડિયું આ પર્વ માટે નિર્માણ કરેલ છે. એટલે પર્વાધિરાજ પર્યુષણ શ્રાવણ વદ ૧૩ થી ભાદરવા સુદ ૫ સુધી નિર્માણ થયાં છે શુકલ પંચમીની રાત્રિને ઉલ્લંઘવી નહિ કલ્પે.

नगारगुणे च सर्वथा समुद्युक्तैर्भाव्यम्। विकृतिपरित्यागोऽन्तमान्ताद्याहारसेवन मौनम् उपशमक्षपकश्रेणी-स्वरूपचिन्तनम् आचार्योपाध्यायबालवृद्धग्लानानां वैयावृत्त्यं च सयत्नं कर्त्तव्यम्। एताः क्रियाः साधूनां प्रतिदिवसं कर्त्तव्यतया यद्यपि स्थिता एव, तथापि पर्युषणादिवसेषु विशेषरूपेण कार्या इति। नित्यधार्मिकक्रियापरायणैरपि श्रावकः पर्युषणायां विशेषरूपेणेदं कर्त्तव्यम्, तथा हि-प्रतिदिवसं साधुदर्शनम्, नित्यनियमः, दान-शील-तपो-भावानां समाराधनं, रात्रिभोजनपरित्यागः, साधर्मिकेष्वनुरागः, अनाथपरिरक्षणम्, अभयदानम्,

---

के अनगार गुणों में पूरी तरह उद्यत होना चाहिए। दूध, घी आदि विकृतियों का त्याग, रूखे-सूखे नीरस आहार का सेवन, मौन उपशमश्रेणी और क्षपकश्रेणी के स्वरूप का चिन्तन तथा आचार्य उपाध्याय बाल वृद्ध और ग्लान मुनि की वैयावृत्य यत्नपूर्वक करना चाहिए। यद्यपि ये सब क्रियाएँ साधुओं को प्रतिदिन कर्त्तव्य हैं, तथापि पर्युषणा के दिनों में इनको विशेषरूप से करना चाहिए।

नित्यप्रति धार्मिक क्रियाओं के करने वाले होते हुए भी श्रावकों को पर्युषणा काल में विशेषरूप से यह करना चाहिए—प्रतिदिन मुनिदर्शन, नित्यनियम, दान शील तप और भावना की समाराधना, रात्रि-भोजन का त्याग, साधर्मी जनों पर अनुराग, अनाथों की रक्षा, अभयदान, धर्मप्रचार, तपस्या करने के

धना' नी साथे साथे दूध आदि विगयनो त्याग करवो घटे. नीरस आहारनुं सेवन करवु, 'मौनव्रत' धारण करवुं, उपशम अने क्षपक श्रेणीनो विचार करवो, आचार्य, उपाध्याय, बाल, वृद्ध, ग्लान मुनिजनोनी सेवा-चाकरी करवी. ए उपर गणावेल क्रियाओ साधु-साध्वीना दैनिक जीवनमां वणाएली छे परतु 'पयुषण' पर्वमा तो ते क्रियाओमां जो काइ क्षतिओ रही गइ होय तो तेने पूर्ण विचार करी तेमा सुधारो करे, तेमज प्रायश्चित्त लइ आगामी काले आगल वधवानो निश्चय करे, 'आ नियमो फक्त साधु-साध्वीओ माटेज छे' एम रखे कोइ मानवामां भूल न करे. जे नियमावलि परंपराथी चाली आवे छे ते नियमावलि श्रावकगणुने पण बंधन कर्त्ता छे.

નિત્યપ્રતિ ધાર્મિક ક્રિયા કરવાવાલા શ્રાવકોને પણ 'પર્યુષણ' પર્વમાં વિશિષ્ટ પ્રકારે ધાર્મિક ક્રિયા કરવાનુ કહેલ છે આ 'ઓચ્છવ' દરમ્યાન ગૃહસ્થોએ હમેશા મુનિ મહારાજોના દર્શન કરવા, નિત્ય નિયમ કરવા, દાન, શીલ, તપ, અને ભાવની આરાધના વધારવી, રાત્રિભોજનનો સદતર ત્યાગ કરવો, સ્વધર્મી જનો ઉપર વત્સલભાવ રાખવો, દીન

प्रतिक्रमणानन्तरं पञ्चाशत्तमे एकोनपञ्चाशत्तमे वा दिवसे समायाति, तत्रैव पर्युषणा विधेया, तिथेरेव पर्वनियामकत्वात्। इयं सांवत्सरिकपर्वाऽपि निगद्यते। अस्याः समारोहः कृष्णत्रयोदशीतो भवति। अतः पर्युषणाशब्देन अष्टदिवसात्मकः कालो लोके प्रसिद्धः। तत्र मुनिभिर्विशिष्टविशिष्टतरविशिष्टतमक्रियापरायणै–र्भवितव्यम्। चतुष्कालिके स्वाध्याये, कायोत्सर्गे, ध्याने, द्वादशविधे तपसि, सप्तदशविधे संयमे, सप्तविंशतिविधेऽ

आषाढ़ की पूर्णिमा के प्रतिक्रमण से पचासवें दिन या उनचासवे दिन शुक्ल पंचमी आती है। उसी दिन पर्युषण करना चाहिए, क्यों कि तिथि ही पर्व का नियामक है।

पर्युषणा को सांवत्सरिकपर्व भी कहते है। इसका समारोह भाद्रपद कृष्णा त्रयोदशी से होता है। अतः पर्युषणा शब्द से आठ दिन का काल लोक मे प्रसिद्ध है। इस आठ दिन के समय मे मुनियों को विशिष्ट, विशिष्टतर और विशिष्टतम क्रिया मे संलग्न रहना चाहिए। चार काल के स्वाध्याय मे, कायोत्सर्ग मे, ध्यान में, बारह प्रकार के तपश्चरण में, सत्तरह के प्रकार संयम मे और सत्ताईस प्रकार

પહોંચે છે છતાં અહિં આ કરણ' વખતે આત્મદર્શન' ની વાણી થાય છે નિર્વાણ નો આભાસ થાય છે, પુદગલ વસ્તુની રૂચિ ઉડી જાય છે. આ છે અપૂર્વ કરણનો મહિમા આવા 'અપૂર્વ કરણે' પહોંચનારા જીવો અલ્પ હોય છે ને ઘણા ખરા તો 'યથાપ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં' અપૂર્વકરણના દરવાજે થી જ પાછા વળે છે અને ફરી પાછા ચતુર્ગતિની ચોપાટ ખેલવી શરૂ કરે છે અપૂર્વકરણ એ અતીન્દ્રિય વિષય છે બહારના ક્ષણિક અને વિનાશી સાધનો દ્વારા તેમજ બુદ્ધિ દ્વારા તેનુ વર્ણન થવુ અશક્ય છે 'અપૂર્વકરણ' અને 'અનિવૃત્તિકરણ એ 'સ્વાનુભવ' ના વિષયો છે આ સંબંધી જ્ઞાનની તાલાવેલી જાગે ત્યારેજ આત્મસ્વરૂપનુ ભાન થાય છે

આવા કરણ' ની પરમ ઉપાસના કરવા માટેજ ' પર્યુષણ છે ભગવાન મહાવીર ના શાસનકાળ માં આ નિયમ પ્રવર્ત્તી રહ્યો છે પર્યુષણના છેલ્લા દિવસને 'સંવત્સરી કહે છે આ પર્વનો સમારોહ શ્રાવણ વદ તેરસથી શરૂ થાય છે આ પર્વ દરમ્યાન વિશિષ્ટ પ્રકારે, પોતાની યોગ્યતા અનુસાર, સંયોગો પ્રમાણે, સાધુ–સાધ્વી શ્રાવક–શ્રાવિકાએ તપ સંયમની આરાધનામાં ઓતપ્રોત થવુ જોઇએ

ઉપરના કરણો નો વિચાર કરવો ઘણો કઠિન છે માટે સાધુ–સાધ્વીઓએ સ્વાધ્યાય કાયોત્સર્ગ ધ્યાન, બાર પ્રકારના તપ સત્તર પ્રકારના સંયમ સત્તાવીશ પ્રકારના [illegible] ની આરાધના કરવી. આ [illegible]

क्षमापणं च कर्त्तव्यम्। तथा संवरो यथा वर्धेत तथा प्रयतितव्यमिति ॥सू०१९॥

'वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतीते पर्युषणा कर्त्तव्या इति यदुक्तं तन्न स्वमनःकल्पितम्, अपि त्वनन्ततीर्थंकरपरम्परया समायातमिति सूचयितुमाह—

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा वासावासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते पज्जोसवणं पज्जोसवित्तए ? जओ णं अईएहिं अणंतेहिं अरिहंतेहिं भगवंतेहिं तित्थयरेहिं वासावासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते पज्जोसवणं पज्जोसवियं। एवं उसभाइ-महावीरपज्जवसाणेहिं तित्थयरेहिं वि वासावासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते पज्जोसवियं। एवं सव्वेहिं गणहरेहिं सव्वेहिं आयरिएहिं सव्वेहिं उवज्झाएहिं सव्वेहिं थेरेहिं सव्वेहिं पवत्तएहिं सव्वेहिं गणीहिं सव्वेहिं गणहरेहिं सव्वेहिं गणावच्छेयएहिं, एवं अम्हाणं धम्मायरिएहिं, चउव्विहेहिं संघेहि वि वासावासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते पज्जोसवणं पज्जोसवियं। तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ-कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा सवीसइराए मासे वीइक्कंते पज्जोसवणं पज्जोसवित्तए ॥सू०२०॥

विशुद्ध भाव से क्षमा याचना करना और क्षमाप्रदान करना। अभिप्राय यह है कि जिस प्रकार से संवर की वृद्धि हो, वैसा प्रयत्न करना चाहिए ॥सू०१९॥

चातुर्मास के एक महीना और वीस दिन बीतने पर पर्युषणा करनी चाहिए, यह जो कहा है सो यह कथन अपने मन की कल्पना नहीं है, किन्तु अनन्त तीर्थंकरों की परम्परा से चला आया है, यह सूचित करने के लिए कहते हैं—'से केणट्ठेणं' इत्यादि।

કલ્પ-સૂત્ર સાભળે સભળાવે, વિશુદ્ધ મનોભાવથી ક્ષમા યાચના કરે અને વિશુદ્ધ મનોભાવથીજ ક્ષમાપ્રદાન કરે; તાત્પર્ય એ છે કે આ પર્યુષણ પર્વમા જે જે ક્રિયાઓ અને આચરણોથી સંવરની વૃદ્ધિ થાય તે તે પ્રકારે પ્રયત્ન કરવુ જોઇએ. (સૂ૦૧૯)

ચોમાસી પ્રતિક્રમણથી એક મહીનો અને વીસ દિવસ વીત્યા પછી પર્યુષણ કરવા જોઇએ આ કથન કોઈ સ્વયંની કલ્પનાનુ નથી, પરંતુ અનન્ત તીર્થંકરોની પરંપરાથી ચાલી આવે છે એ સૂચિત કરવા કહે છે—
'से केणट्ठेण' ઇત્યાદિ

धर्ममगारः, तपस्यां कनुमुधतानां कृते धारणायाः कृततपस्कानां कृते पारणायाश्च प्रबन्धः, आस्रवनिरोधः, मनादिस्थानेभ्यो जीवानां मोचनम्, सामायिकानुष्ठान, सुपात्रदानम्, आचामाम्लतपःकरणम्, उभयकाले वर्तन, स्वशक्त्यनुसारेण अष्टादनभक्तपरित्यागावष्टमान्ततपसां समाराधन, सांवत्सरिकदिवसेऽष्टमहरात्रपि पारणकरणमिति। चतुर्विधसंघस्य पुनरिदं कर्तव्यम्; तथाहि-ग्रामे ग्रामे देशे देशे चामारीघोषणा, जिनशासन प्रभावना च कर्तव्या। दीक्षासमारोहः, अन्तकृतसूत्रस्य कल्पसूत्रस्य वा श्रवणं भाषणं, परस्पर निशुद्धभावेन

लिए उद्यत हुए लोगों के लिए धारणा का तथा जिन्होंने तपस्या की है उनके लिए पारणा का प्रबंध, आस्रव का निरोध, कसाईखानों से जीवों को मुक्त कराना, सामायिक, सुपात्र दान, आयंबिल तप, प्रातः काल और सायंकाल आवश्यक क्रिया, कुशील का सर्वथा त्याग, प्रतिदिन व्याख्यान श्रवण, प्रभावना, हजामत न करवाना, शरीर का शृंगार न करना, अठाई से लेकर तेले तक की शक्ति के अनुसार तपस्या तथा संवत्सरी के दिन आठ प्रहर का पोषध।

चतुर्विध संघ का कर्तव्य है-ग्राम-ग्राम और देश-देश में अमारीघोषणा करवाना और जिन-शासन की प्रभावना करना, दीक्षा-समारोह करना, अन्तगडसूत्र या कल्पसूत्र को सुनना और सुनाना,

---

દુઃખી અનાથની રક્ષા કરવી, અભયદાન સ્વાધ્યાય, તપ આદિ આચરવું, તપસ્વી સાધર્મીઓ માટે પારણાં અતર વારણાં આદિનો પ્રબંધ કરવો. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને અશુભ યોગરૂપી આસ્રવો છોડવા, અભયદાન કરવું એટલે કસાઈખાનેથી જીવોને મુક્ત કરાવવા, સામાયિક કરવું, ઉભયકાલ પ્રતિક્રમણ કરવું, સુપાત્રદાન આયંબિલ, તપ વિગેરે કરવાં, સર્વથા કુશીલનો ત્યાગ કરવો, વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું, પ્રભાવના કરવી, હજામત નહિ કરવી, નહિ કરાવવી, શરીરશુશ્રૂષા નહિ કરવી, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, શક્તિ-અનુસાર અઠ્ઠમથી માંડી આઠ દિવસના ઉપવાસ કરવા અને 'સંવત્સરી' ના દિવસે આઠ પ્રહરનો પૌષધ આદરવો. આ જાતની ક્રિયાઓથી સ્વાધ્યાય ઓછો થઈ 'આત્મા તરફ દૃષ્ટિ કેળવાય છે. આ પર્વમાં ચતુર્વિધ સંઘનું કર્તવ્ય એ છે કે-ગામોગામ દેશોદેશ અમારીઘોષણા કરાવે. અને જીનશાસનનો મહિમા વધારે દીક્ષામહોત્સવ ... અન્તગડ સૂત્ર ... અથવા

टीका—'से केणट्ठेणं' इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा । नवरम्-आचार्यादीनामर्थाः पूर्वं पष्ठे सूत्रे गताः ॥सू०२०॥

अनन्तरोक्तशुक्लपञ्चमी तिथिरेव पर्युषणादिवसः। अतस्तद्भिन्नायां चतुर्थ्यां द्वितीयपञ्चम्यां वा न कदाचिदपि पर्युषणा कर्त्तव्येति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा अपज्जोसवणाए पज्जोसवित्तए ॥सू०२१॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अपर्युषणायां परिवस्तुम् ॥सू०२१॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा । नवरं-परिवस्तुम्=कर्त्तुमिति ॥सू०२१॥

के वीस दिन सहित एक मास व्यतीत होने पर पर्युषण करना कल्पता है ॥सू०२०॥

टीका का अर्थ—सूत्र की व्याख्या स्पष्ट ही है। आचार्य आदि का अर्थ पहले छठे सूत्रमें बतलाया जा चुका है ॥सू०२०॥

पूर्वोक्त शुक्ला पंचमी तिथि ही पर्युषणा का वास्तविक दिन है। अतएव उस पंचमी से भिन्न चतुर्थी या दो पंचमियाँ हो तो दूसरी पंचमी के दिन कदापि पर्युषण नहीं करना चाहिए, यह प्रदर्शित करने के लिए कहते है—'नो कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को अपर्युषणामें, पर्युषणा दिवस को टालकर पर्युषण नहीं करना चाहिये ॥सू०२१॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। 'पज्जोसवित्तए' का अर्थ है 'करना' ॥सू०२१॥

परंपराथी આદરાતા આવે છે આ હેતુથી આવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સર્વ સાધુ-સાધ્વીઓએ ચોમાસાના વીસ દિવસ સહિત એકમાસ પૂર્ણ થયે પર્યુષણ કરવા જોઈએ (સૂ૦૨૦)

પૂર્વોક્ત શુકલ પક્ષના 'પાચમ' ના દિવસેજ 'સંવત્સરી' કરવી, બીજા કોઇ દિવસે-ચતુર્થી અથવા કદાચ બે પંચમી આવે તો પહેલી પાચમને મુકીને બીજા પાચમે કદાપિ સંવત્સરી નહિ કરવી જોઇએ. આ વાત પ્રદર્શિત કરવા માટે કહે છે—'नो कप्पइ' ઈત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ અપર્યુષણામા પર્યુષણના દિવસોને ટાળીને પર્યુષણા ન કરવી જોઇએ. (સૂ૦૨૧)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે 'पज्जोसवित्तए' નો અર્થ 'કરવુ' થાય છે (સૂ૦૨૧)

छाया—अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते पर्युषणां परिवस्तुम्? यतः अतीतैरनन्तैरर्हद्भिर्भगवद्भिस्तीर्थकरैर्वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते पर्युषणा पर्युषिता। एवम् ऋषभादिमहावीरपर्यवसानैस्तीर्थकरैरपि वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते पर्युषणा पर्युषिता। एवं सर्वैर्गणधरैः सर्वैः प्रवर्तकैः सर्वैर्गणिभिः सर्वैर्गणधरैः सर्वैर्गणावच्छेदकैः, एवमस्माकं धर्माचार्यैश्चतुर्विधसङ्घैरपि वर्षावासानां सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते पर्युषणा पर्युषिता। तेनार्थेन एवमुच्यते—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते पर्युषणां परिवस्तुम् ॥सू०२०॥

मूल का अर्थ—प्रश्न-हे भदन्त ! किस हेतु से कहा जाता है कि साधुओं और साध्वियों को चोमासा के बीस दीन सहित एक मास व्यतीत होने पर पर्युषण करना चाहिए?

उत्तर—हे शिष्य ! जिस हेतु से अतीत काल के अनन्त अरिहंत भगवन्त तीर्थकरोंने, बीस दिन सहित एक मास व्यतीत होने पर पर्युषण किया था। इसी प्रकार वर्तमान चौबीसीमें ऋषभदेव से लेकर महावीर पर्यन्त के तीर्थकरों ने भी बीस दिन सहित एक मास व्यतीत होने पर पर्युषण किया था। इसी प्रकार सब गणधरों ने, सब आचार्योंने, सब उपाध्यायोंने, सब स्थविरोंने, सब प्रवर्तकोंने, सब गणियोंने, सब गणावच्छेदकोंने, इसी प्रकार हमारे धर्माचार्योंने तथा चतुर्विध संघने भी वर्षावास के बीस दिन सहित एक मास व्यतीत होने पर पर्युषण किया था, उस हेतुसे ऐसा कहा गया है कि साधुओं और साध्वियों को चोमासा

મૂલ અને ટીકાનો અર્થ—શિષ્ય પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આપ કયા હેતુ વડે કહો છો કે ચોમાસાના બીસ દિવસ સહિત એક માસ વ્યતીત થયા બાદ સાધુ-સાધ્વીઓએ પર્યુષણ કરવું ?

ગુરુ ઉત્તર આપે છે કે હે શિષ્ય ! જે હેતુથી અતીત કાલમાં અનન્ત ભગવન્ત તીર્થંકરોએ એક માસ વીસ દિવસ વ્યતીત થયાં પછી પર્યુષણ કર્યા હતા વર્તમાન ચોવીસીમાં ઋષભદેવ ભગવાનથી માંડી મહાવીરદેવ સુધીના સર્વ તીર્થંકરોના વારામાં વીસ દિવસ સહિત ચોમાસાનો એક માસ ગયા બાદ પર્યુષણ કરવામાં આવ્યા છે આવા પર્યુષણો સવ ગણધર દેવો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, સ્થવિરો, પ્રવર્તકો, ગણી, ગણાવચ્છેદકો અને હે શિષ્ય [illegible]

लुञ्चनं पर्युषणातः पूर्वमवश्यमेव कर्तव्यमिति पूर्वसूत्राभिप्रायः । तत्साधुभिः साध्वीभिश्च कदा कदा विधेयमिति दर्शयितुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा जहन्नेणं दुमासियं तिमासियं वा उक्कोसेणं छम्मासियं वा लोयं करित्तए ॥सू०२३॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा जघन्येन द्वैमासिकं त्रैमासिकं वा उत्कर्षेण पाण्मासिकं वा लोचं कर्तुम् ॥सू०२३॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—निग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा जघन्यतो द्वैमासिकं—द्वयोर्मासयोर्भवं—मासद्वयानन्तरं क्रियमाणं, त्रैमासिकं=मासत्रयानन्तरं क्रियमाणं वा, उत्कर्षेण पाण्मासिकं=पट्सु मासेपु क्रियमाणं वा लोचं कर्तुं कल्पते इति ॥सू०२३॥

पूर्वसूत्र का अभिप्राय यह है कि पयुषणा से पहले अवश्य ही केशलुञ्चन करना चाहिए। वह केशलुञ्चन साधुओं और साध्वियों को कब—कब करना चाहिए, यह दिखलाने के लिए कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को जघन्य दो मास में, या तीन मास में, तथा उत्कृष्ट छह मास में लोच करना कल्पता है ॥सू०२३॥

टीका का अर्थ—साधुओं को और साध्वियोंको जघन्य दो मास या तीन मास के बाद, और उत्कृष्ट छ मासमें लोच करना कल्पता है ॥सू०२३॥

પૂર્વ સૂત્રનો અભિપ્રાય એ છે કે પર્યુષણ પહેલાં અવશ્ય કેશલુંચન કરવું જોઈએ. એ કેશલુચન સાધુઓએ ક્યારે ક્યારે કરવું જોઈએ, તે હવે દર્શાવે છે· 'कप्पइ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—સાધુઓ અને સાધ્વીઓને જઘન્ય બે માસમાં યા ત્રણ માસમાં તથા ઉત્કૃષ્ટ છ માસમાં લોચ કરવો કલ્પે છે. (સૂ૦૨૩)

ટીકાનો અર્થ—સાધુઓ અને સાધ્વીઓને જઘન્ય બે માસ યા ત્રણ માસ પછી અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસમાં લોચ કરવો કલ્પે છે. (સૂ૦૨૩)

पर्युषणायां च साधुभिः साध्वीभिश्च केशोल्लुञ्चनं नियमतः कर्तव्यम्, तल्लुञ्चनं पर्युषणामतिक्रमण तस्मात्कियन्ति दिनानि पूर्वं कर्तव्यम्, येन गोरोमप्रमाणस्ततो दीर्घो वा केशः पर्युषणामतिक्रमणकाले न भवेदिति शास्त्रमर्यादा। तामेव दर्शयितुमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पज्जोसवणाए गोलोममायाइऽपि वालाइं उवाइणा-वित्तए ॥सू०२२॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पर्युषणायां गोलोममात्रानपि वालान् अतिक्रमितुम् ॥सू०२२॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। व्याख्या निगदसिद्धा। नवरम्—अतिक्रमितुम्=उल्लङ्घयितुमिति ॥सू०२२॥

साधुओं और साध्वियों को पर्युषण में केशलुञ्चन अवश्य करना चाहिये। परन्तु यह केशलुञ्चन पर्युषणप्रतिक्रमण के उतने ही दिन पहले करना चाहिये जिससे पर्युषणप्रतिक्रमण के समय गोरोम प्रमाण, अथवा उससे अधिक बड़े केश न हों; यह शास्त्रमर्यादा है, इसीको सूत्रकार दिखलाते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

सूत्र का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को पर्युषणामें (पर्युषणा के अवसर पर) गौ के रोम बराबर भी बालों का उल्लंघन करना नहीं कल्पता ॥सू०२२॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट ही है। 'उवाइणावित्तए' का अर्थ 'अतिक्रमण करना' है। अर्थात् पर्युषणप्रतिक्रमण के समय गोरोम प्रमाण भी केश नहीं रहना चाहिए ॥सू०२२॥

સાધુઓ અને સાધ્વીઓએ પર્યુષણમાં અવશ્ય કેશલુંચન કરવું જોઈએ. એ કેશલુંચન પર્યુષણાના પ્રતિક્રમણ પૂર્વે એટલા દિવસ પહેલાં કરવું કે જેથી પ્રતિક્રમણ સમયે ગાયના રોમ પ્રમાણ અથવા તેથી વધારે લાંબા કેશ ઉગ્યા ન હોય; એ શાસ્ત્રમર્યાદા છે તે સૂત્રકાર બતાવે છે 'નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને પર્યુષણાના અવસર પર ગાયના રોમ બરાબર પણ વાળનું ઉલ્લંઘન કલ્પતું નથી. (સૂ૦૨૨)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે 'ઉવાઇણાવિત્તએ' નો અર્થ 'અતિક્રમણ કરવું' એવો થાય છે અર્થાત્ પર્યુષણના પ્રતિક્રમણ સમયે ગાયના રોમ પ્રમાણ પણ કેશ રહેવા જોઈએ નહિ (સૂ૦૨૨)

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा पज्जोसवणाए इत्तरियंपि चउव्विहमाहारं वा ओसहं वा भेसज्जं वा विलेवणं वा पडिगाहित्तए ॥ सू०२५॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पर्युषणायाम् इत्वरिकमपि चतुर्विधमाहारं वा औषधं वा भैषज्यं वा विलेपनं वा प्रतिग्रहीतुम् ॥सू०२५॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा ॥सू०२५।

साधवः साध्व्यश्च क्षेत्रावग्रहमवगृह्य वर्षासु तिष्ठन्ति । सोऽवग्रहः कियत्क्षेत्रावधिको ग्राह्य इत्याह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा वासावासं वसियाणं गामंसि वा जाव संनिवेसंसि वा सव्वओ समंता सकोसं जोयणं उग्गहं उग्गिण्हित्ताणं चिट्ठित्तए ॥सू०२६॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासमुषितानां ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा सर्वतः समन्तात् सक्रोशं योजनम् अवगृह्य स्थातुम् ॥सू०२६॥

मूल का अर्थ—साधुओं को और साध्वियों को पर्युषणा-संवत्सरीपर्व के दिन स्वल्प मात्र भी चार प्रकार का आहार, औषध, भैषज्य या विलेपन ग्रहण करना नहीं कल्पता ॥सू०२५॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है ॥२५॥

साधु और साध्वी, चातुर्मासकाल में क्षेत्र का अवग्रह करके रहते हैं, वह अवग्रह अर्थात् आज्ञा कितने क्षेत्र की लेनी चाहिए, सो कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—वर्षावास में स्थित साधुओं और साध्वियों को ग्राम में यावत् सन्निवेश में चारों ओर एक कोस सहित योजन अर्थात् पाँच कोस की आज्ञा लेकर रहना चाहिए ॥सू०२६॥

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને સંવત્સરી-પર્વને દિને થોડો પણ ચાર પ્રકારનો આહાર, ઔષધ, ભૈષજ્ય, યા વિલેપન ગ્રહણ કરવાં કલ્પતા નથી. (સૂ૦૨૫)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે. (સૂ૦૨૫)

સાધુ-સાધ્વીઓ ચાતુર્માસ કાળમા ક્ષેત્રનો અવગ્રહ કરીને રહે છે. તે અવગ્રહ અર્થાત્ આજ્ઞા કેટલા ક્ષેત્રની લેવી જોઇએ તે કહે છે· 'कप्पइ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—વર્ષાવાસમા રહેલા સાધુ-સાધ્વીઓએ ગ્રામમાં યાવત્ સંનિવેશમાં ચારે બાજુએ એક કોસ

पर्युषणायां साधुभिः साध्वीभिश्च तपोऽवश्यमेव कर्त्तव्यम्। तत्र यद्यत्पः कर्त्तव्यं तदाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा पज्जोसवणाए अट्ठारसभत्तं वा जाव चउत्थभत्तं वा करित्तए ॥२४॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पर्युषणायामष्टादशभक्तं वा यावत् चतुर्थं भक्तं वा कर्तुम् ॥सू०२४॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा। नवरं–यावत्पदेन–षोडशभक्तं, चतुर्दशभक्तं, द्वादशभक्तं, दशमभक्तम्, अष्टमभक्तं, षष्ठभक्तं च ग्राह्यमिति ॥सू०२४॥

अथ पर्युषणादिवसे सर्वथाऽऽहारादिनिषेधमाह—

पर्युषणा में साधु–साध्वियों को तपश्चरण अवश्य करना चाहिए, अतः जो जो तप करने योग्य हैं, उसको बतलाते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को पर्युषणा में अठाई यावत् चतुर्थ-भक्त (उपवास) का तप करना चाहिए ॥सू०२४॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। 'यावत्' शब्द से षोडशभक्त (सात दिन का उपवास), चतुर्दशभक्त, द्वादशभक्त, अष्टमभक्त, षष्ठभक्त, ग्रहण करना चाहिए। आशय यह है कि अपनी–अपनी शक्ति के अनुसार तपस्या करनी चाहिए, पर कम से कम चतुर्थभक्त (उपवास) करना तो उचित ही है ॥सू०२४॥

पर्युषणा के दिन आहार आदि का सर्वथा निषेध करते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

પર્યુષણમાં સાધુ–સાધ્વીઓએ તપશ્ચરણ અવશ્ય કરવું જોઈએ, તેથી જે જે તપ, કરવા યોગ્ય છે તે બતાવે છેઃ 'कप्पइ' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—સાધુઓ અને સાધ્વીઓએ પર્યુષણામાં અઠાઈ (આઠ ઉપવાસ) યાવત્ ચતુર્થ ભક્ત (ઉપવાસ) નું તપ કરવું જોઈએ. (સૂ૦૨૪)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે યાવત્ શબ્દથી ષોડશ ભક્ત (સાત દિવસનો ઉપવાસ), ચતુર્દશ ભક્ત, દ્વાદશ ભક્ત દશમ ભક્ત અષ્ટમ ભક્ત ષષ્ઠ ભક્ત, ગ્રહણ કરવાનું છે આશય એ છે કે પોત–પોતાની શક્તિ અનુસાર તપ કરવાનું છે પણ ઓછામાં ઓછો ચતુર્થ ભક્ત (ઉપવાસ) કરવું તો ઉચિત જ છે (સૂ૦૨૪)

પર્યુષણાને દિને આહારાદિનો સર્વથા [illegible]

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा पज्जोसवणाए इत्तरियंपि चउव्विहमाहारं वा ओसहं वा भेसज्जं वा विलेवणं वा पडिगाहित्तए ॥ सू०२५॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पर्युषणायाम् इत्वरिकमपि चतुर्विधमाहारं वा औषधं वा भैषज्यं वा विलेपन वा प्रतिग्रहीतुम् ॥सू०२५॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा॥सू०२५।

साधवः साध्व्यश्च क्षेत्रावग्रहमवगृह्य वर्षासु तिष्ठन्ति। सोऽवग्रहः कियत्क्षेत्रावधिको ग्राह्य इत्याह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा वासावासं वसियाणं गामंसि वा जाव संनिवेसंसि वा सव्वओ समंता सकोसं जोयणं उग्गहं उगिण्हित्ताणं चिट्ठित्तए ॥सू०२६॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासमुषितानां ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा सर्वतः समन्तात् सक्रोशं योजनम् अवगृह्य स्थातुम् ॥सू०२६॥

मूल का अर्थ—साधुओं को और साध्वियों को पर्युषणा-संवत्सरीपर्व के दिन स्वल्प मात्र भी चार प्रकार का आहार, औषध, भैषज्य या विलेपन ग्रहण करना नहीं कल्पता ॥सू०२५॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है ॥२५॥

साधु और साध्वी, चातुर्मासकाल में क्षेत्र का अवग्रह करके रहते हैं, वह अवग्रह अर्थात् आज्ञा कितने क्षेत्र की लेनी चाहिए, सो कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—वर्षावास में स्थित साधुओं और साध्वियों को ग्राम में यावत् सन्निवेश में चारों ओर एक कोस सहित योजन अर्थात् पाँच कोस की आज्ञा लेकर रहना चाहिए ॥सू०२६॥

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને સંવત્સરી-પર્વને દિને થોડા પણ ચાર પ્રકારનો આહાર, ઔષધ, ભૈષજ્ય, યા વિલેપન ગ્રહણ કરવાં કલ્પતા નથી. (સૂ૦૨૫)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે (સૂ૦૨૫)

સાધુ-સાધ્વીઓ ચાતુર્માસ કાળમાં ક્ષેત્રનો અવગ્રહ કરીને રહે છે. તે અવગ્રહ અર્થાત આજ્ઞા કેટલા ક્ષેત્રની લેવી જોઇએ તે કહે છે 'कप्पइ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—વર્ષાવાસમા રહેલા સાધુ-સાધ્વીઓએ ગ્રામમાં યાવત સંનિવેશમાં ચારે બાજુએ એક કોસ

टीका—'कप्पइ निग्गंथाण वा' इत्यादि—

ग्रामे वा, यावत्पदेन—नगरे वा, खेटे वा, कर्बटे वा, मडम्बे वा, पट्टने वा, आकरे वा, द्रोणमुखे वा, निगमे वा, राजधान्यां वा, आश्रमे वा, सन्निवेशे वा, वर्षावासमुषितानां=वर्षाकालिकवासमुपगतस्य निवसतां निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा, तस्य तस्य ग्रामादेः सर्वतः समन्तात्=चतुर्दिक्षु पूर्वापराभ्यां दक्षिणोत्तराभ्यां वा सक्रोशं योजनं=पञ्चक्रोशान्—प्रत्येकदिशि गतिप्रत्यागतिभ्यां पञ्चक्रोशान् अवग्रहम्=आज्ञाम् अवगृह्य=गृहीत्वा स्थातुं कल्पते इति। ग्रामादीनामर्थोऽष्टेन दशमसूत्रे प्रोक्तः ।सू०२६॥

ग्रामादौ सर्वतः समन्तात् सक्रोशं योजनमेकं क्षेत्रावग्रहमवगृह्य साधुभिः साध्वीभिश्च वर्षाकालिको निवासः कर्तव्य इत्युक्तम्। तत्र पञ्चक्रोशात्मकेऽवग्रहे पूर्वापराभ्यां दक्षिणोत्तराभ्यां वा यश्चतुष्क्रोशात्मकोऽवग्रहः स

टीका का अर्थ—ग्राम मे, और 'यावत्' शब्द से नगर मे, खेट मे कर्बट मे, मडम्ब मे, पट्टन मे, आकर, द्रोणमुख, निगम या राजधानी मे, अथवा आश्रम मे, वर्षावास मे निवास करने वाले साधुओं और साध्वियों को उस ग्राम आदि के चारों ओर—पूर्व पश्चिम दक्षिण तथा उत्तर मे—प्रत्येक दिशा मे पाँच—पाँच कोस की आज्ञा लेकर रहना कल्पता है। ग्राम आदि का अर्थ पहले दसवें सूत्र की व्याख्या मे बतलाया जा चुका है ।सू०२६॥

ग्राम आदि मे चारों तरफ पाँच कोस क्षेत्र की आज्ञा लेकर साधुओं और साध्वियों को वर्षाकालीन निवास—चौमासा करना चाहिए, यह कहा। उस पाँच कोस की आज्ञा मे पूर्व से पश्चिम मे तथा दक्षिण उत्तर मे चार कोस की जो आज्ञा है, वह भिक्षाविषयक समझनी चाहिए। अर्थात् चौमासे के गाम

सहित યોજન અર્થાત્ પાંચ કોસની આજ્ઞા લઈને રહેવું જોઈએ. (સૂ૦૨૬)

ટીકાનો અર્થ-ગ્રામમાં અને યાવત્ શબ્દથી નગરમાં ખેડામાં, કર્બટમાં મડંબમાં, પટ્ટણમાં આકર,દ્રોણમુખ, નિગમમાં વા રાજધાનીમાં અથવા આશ્રમમાં વર્ષાવાસમાં નિવાસ કરનારા સાધુઓ અને સાધ્વીઓને એ ગ્રામ આદિની ચારે બાજુએ-પૂર્વ, પશ્ચિમ. દક્ષિણ તથા ઉત્તરમાં-પ્રત્યેક દિશામાં પાંચ પાંચ ગાઉની આજ્ઞા લઈને રહેવું કલ્પે છે ગ્રામ આદિનો અર્થ અગાઉ દસમા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં બતાવેલો છે. (સૂ૦૨૬)

ગ્રામ આદિમાં ચારે તરફ પાંચ ગાઉ ક્ષેત્રની આજ્ઞા લઈને સાધુ-સાધ્વીઓએ વર્ષાકાલીન નિવાસ-ચોમાસુ કરવું જોઈએ એમ કહ્યું એ પાંચ ગાઉની આજ્ઞામાં પૂર્વથી પશ્ચિમમાં તથા દક્ષિણથી ઉત્તરમાં ચાર ગાઉની જે

स्थण्डिलादिविपयो बोध्यः । अत
भिक्षाविषयो बोध्यः । तत ऊर्ध्वं प्रत्येकदिश्यर्द्धक्रोशात्मको योऽवग्रहः स

एव शास्त्रकारो भिक्षाविषयमवग्रहमभिधातुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गथाणं वा निग्गथीणं वा गामंसि वा जाव संनिवेसंसि वा सव्वओ समंता

जोयणमेराए भिक्खायरियाए गमित्तए वा पडिनियत्तए वा ॥सू०२७॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा सर्वतः समन्तात्

योजनमर्यादायां भिक्षाचर्यायै गन्तुं वा प्रतिनिवर्त्तितुं वा ॥सू०२७॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—

निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा, ग्रामादिद्वारतः सर्वतः समन्तात्=पट्सु

दिक्षु योजनमर्यादाया-पूर्वस्यां दिशि क्रोशद्वयम् पश्चिमायां च दिशि क्रोशद्वयमिति योजनमर्यादा, एवं दक्षिणो-

---

से दो कोस पूर्व दिशा में, दो कोस पश्चिम दिशा में, इसी तरह दक्षिण उत्तर में गोचरी जा सकते हैं।

उससे आगे प्रत्येक दिशा में आधे-आधे कोस की आज्ञा स्थण्डिल जाने की जाननी चाहिए। अत एव

शास्त्रकार भिक्षासंबंधी अवग्रह बतलाने के लिए कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को ग्राम यावत् सन्निवेश में एक योजन तक भिक्षा के

लिए गमन-आगमन करना कल्पता है ॥सू०२७॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को ग्राम यावत् सन्निवेश में ग्राम आदि के द्वार से

लेकर छहों दिशाओं में, एक एक योजन तक, अर्थात् पूर्व दिशा में दो कोस, पश्चिम दिशा में दो कोस,

---

એ ગાઉ પશ્ચિમ દિશામાં
આજ્ઞા છે તે ભિક્ષાવિષયક સમજવી. અર્થાત્ ચોમાસાના ગામમા બે ગાઉ પૂર્વ દિશામા.

એ રીતે દક્ષિણ ઉત્તરમાં ગોચરી માટે જઈ શકે. એથી આગળ પ્રત્યેક દિશામા અર્ધા અર્ધા ગાઉની આજ્ઞા

સ્થંડિલ જવાની જાણવી. એટલે શાસ્ત્રકાર ભિક્ષાસંબંધી અવગ્રહ બતાવવાને માટે કહે છે -'कप्पइ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—સાધુઓ-સાધ્વીઓને ગ્રામ યાવત્ સંનિવેશમાં ચારે દિશામાં એક યોજન સુધી ભિક્ષાને

માટે ગમનાગમન કરવુ કલ્પે છે. (સૂ૦૨૭)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને ગ્રામ યાવત્ સંનિવેશમાં, ગ્રામ આદિની દ્વારથી લઇ છએ દિશાઓમાં

એક-એક યોજન સુધી, અર્થાત્ પૂર્વદિશામાં બે ગાઉ, પશ્ચિમમાં બે ગાઉ, એવી એક યોજનની મર્યાદા સમજવી.

तत्रापरोर्ध्वाधोदिशोरपि योजनमर्यादा, तस्यां भिक्षाचर्यायै गन्तुं भिक्षां गृहीत्वा प्रतिनिवर्तितुं वा कल्पते। अयं भाव—ग्रामादिद्वारतः पूर्वस्यां दिशि क्रोशद्वयं पश्चिमायां च क्रोशद्वयमिति चतुष्क्रोशावधि क्षेत्रं साधुभिः साध्वीभिश्च भिक्षार्थं गन्तव्यम्। एवं दक्षिणोत्तरविषये ऊर्ध्वाधोविषयेऽपि विज्ञेयमिति ॥ सू०२९॥

इत्थं भिक्षाविषयमवग्रहमभिधाय सम्प्रति तन्निषेधमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा गामंसि वा जाव सन्निवेसंसि वा, जइ तत्थ नई निच्चोयगा निच्चसंदणा असेउगा, तस्स सव्वओ समंता जोयणमेराए भिक्खायरियाए गमित्तए वा पडिनियत्तए वा ॥ सू०२८॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा, यदि तत्र नदी

सो एक योजन की मर्यादा समझनी चाहिए। इसी प्रकार दक्षिण–उत्तर में तथा ऊपर–नीचे भी एक एक योजन समझना चाहिए। इसी मर्यादा में भिक्षा के लिए जाना और भिक्षा लेकर पीछा आना कल्पता है। अभिप्राय यह है कि ग्राम आदि के दरवाजे से पूर्व दिशा मे दो कोस और पश्चिम दिशा मे दो कोस, इस तरह चार कोस की दूरी तक साधुओं और साध्वियों को जाना कल्पता है। यही विधान दक्षिण उत्तर तथा ऊर्ध्व–अधोदिशा के विषय मे भी जानना चाहिए ॥सू०२७॥

इस प्रकार भिक्षा–विषयक अवग्रह बतलाकर अब उसके विषय मे निषेध बतलाते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—ग्राम यावत् सन्निवेश मे यदि नदी हो, जिसमे सदा जल रहता हो, जो

એ પ્રમાણે દક્ષિણ-ઉત્તરમાં તથા ઉપર નીચે પણ એકએક યોજન સમજવુ એ મર્યાદામાં ભિક્ષાને માટે જવુ અને ભિક્ષા લઈને પાછા આવવુ કલ્પે છે તાત્પર્ય એ છે કે ગ્રામ આદિના દરવાજાથી પૂર્વમાં બે ગાઉ અને પશ્ચિમમાં બે ગાઉ એમ ચાર ગાઉના અંતર સુધી સાધુ-સાધ્વીઓને જવુ કલ્પે છે એ વિધાન દક્ષિણ-ઉત્તર તથા ઊર્ધ્વ-અધો દિશાના વિષયમા પણ જાણવું (સૂ૦૨૭)

એ પ્રમાણે ભિક્ષાવિષયક અવગ્રહ બતાવીને હવે એ વિષયમાં નિષેધ બતાવે છે—નો [illegible] ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—ગ્રામ યાવત સન્નિવેશમાં જો નદી હોય જેમાં હમેશાં જળ રહેતુ હોય, ને હમેશાં વહેતી

निर्ग्रन्थीनां वा, यदि तत्र ग्रामादौ नित्योदका=नित्यमुदकं यस्यां सा तथा-सजला, अत एव-नित्यस्यन्दना=
नित्योदका नित्यस्यन्दना असेतुका, तत्र सर्वतः समन्तात् योजनमर्यादाया भिक्षाचर्यायै गन्तुं वा प्रतिनिवर्त्तितुं
वा ॥सू०२८॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा वर्षावासं निवसतां निर्ग्रन्थानां वा
निर्ग्रन्थीनां वा, यदि तत्र ग्रामादौ नित्योदका=नित्यमुदकं यस्यां सा तथा-सजला, अत एव-नित्यस्यन्दना=
१हयुक्ता सती असेतुका=सेतुवर्जिता भवेत्, तत्र ग्रामादौ सर्वतः समन्तात् योजनमर्यादायां भिक्षाचर्यायै-
गन्तुं वा भिक्षामादाय प्रतिनिवर्त्तितुं वा नो कल्पते। सेत्वादियुक्ता यदि भवेत्, तदा तु कल्पते एवेति
॥सू०२८॥

भिक्षाचर्यानिषेधप्रस्तावात् सम्प्रत्यन्यमपि तथाविधं निषेधमाह—

सदा बहती रहती हो और जिस पर पुल न हो, तो वहाँ साधुओं और साध्वियों को एक योजन तक
भिक्षा के लिए जाना और आना नहीं कल्पता ॥सू०२८॥

टीका का अर्थ—ग्राम यावत् सन्निवेश में वर्षावास में स्थित श्रमणों और श्रमणियों को, उस
ग्राम आदि में यदि जल से परिपूर्ण, सदा बहने वाली और बिना पुल की नदी हो तो भिक्षाचर्या
के लिए एक योजन तक गमन-आगमन करना नहीं कल्पता। यदि पुल हो या नदी में पानी न
रहता हो तो जाना कल्पता ही है ॥सू०२८॥

भिक्षाचर्या में निषेध का प्रकरण होने से फिर भी निषेध कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

રહેતી હોય અને જેની ઉપર પુલ ન હોય, તો ત્યા સાધુ-સાધ્વીઓને એક યોજન સુધી ભિક્ષા માટે જવુ અને
આવવું કલ્પતુ નથી (સૂ૦૨૮)

ટીકાનો અર્થ—ગ્રામ યાવત્ સનિવેશમા વર્ષાવાસમાં રહેલા શ્રમણો અને શ્રમણીઓને, એ ગ્રામ આદિમા
જો જળભરી અને સદા વહેતી તથા પુલ વિનાની નદી હોય તો ભિક્ષાચર્યા માટે એક યોજન સુધી ગમનાગમન
કરવું કલ્પતુ નથી. જો પુલ હોય યા નદીમા પાણી ન રહેતું હોય તો જવું કલ્પ છે (સૂ૦૨૮)

ભિક્ષાચર્યામા નિષેધનું પ્રકરણ હોવાથી ફરી પણ નિષેધ કહે છે—'નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा वासे वासंते गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा गमित्तए वा पविसित्तए वा ॥सू०२९॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षे वर्षति गृहपतिकुलं भक्ताय वा पानाय वा गन्तुं वा प्रवेष्टुं वा ॥सू०२९॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा ॥सू०२९॥

पूर्वसूत्रे वर्षति मेघे निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा भक्तपानार्थं गृहस्थगृहप्रवेशो निषिद्धः। अथ यदि साधवो गृहस्थगृहे प्रविष्टाः यावत् भिक्षां गृह्णन्ति तावद् वृष्टिरप्यागता, तदा किं कर्तव्यमित्याह—

सूत्रम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्पविट्ठाणं वासे वासंते वि यसइ पडिनिग्गमित्तए। नो कप्पइ तेसिं वेसं उवाइणावित्तए ॥सू०३०॥

मूल का अर्थ—वर्षा बरस रही हो तो साधुओं और साध्वियों को गृहस्थ के घर आहार अथवा पानी के लिए जाना या प्रवेश करना नहीं कल्पता ॥सू०२९॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है ॥सू०२९॥

पूर्व सूत्र में वर्षा हो रही हो तो साधुओं–साध्वियों को गृहस्थ के घर में आहार-पानी के लिए प्रवेश करने का निषेध किया। अगर साधु गृहस्थ के घर में प्रवेश कर चुके हों और जब तक भिक्षा ले रहे हैं तब तक वर्षा होने लगे तो क्या करना चाहिए? सो कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि।

મૂળનો અર્થ—વરસાદ વરસી રહ્યો હોય તો સાધુ સાધ્વીઓને ગૃહસ્થને ઘેર આહાર-પાણીને માટે જવું કે પ્રવેશ કરવો કલ્પતો નથી (સૂ૦૨૯)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે (૨૯)

પૂર્વ સૂત્રમાં જો વરસાદ વરસી રહ્યો હોય તો સાધુ-સાધ્વીઓને ગૃહસ્થના ઘરમાં આહાર-પાણીને માટે પ્રવેશ કરવાનો નિષેધ કર્યો જો સાધુ ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યા હોય અને જ્યારે ભિક્ષા લઈ રહ્યા હોય ત્યારે વરસાદ વરસવા લાગે તો શું કરવું ? એ હવે કહે છે—'કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया अनुप्रविष्टाना वर्षे वर्षत्यपि वसतिं प्रतिनिवर्तितुम्। नो कल्पते तेषां वेलाम् अतिक्रमितुम् ॥सू०३०॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं' इत्यादि—गृहपतिकुलं=गृहस्थगृहं पिण्डपातप्रतिज्ञया=भक्तादिभिक्षालाभोद्देशेन अनुप्रविष्टाना निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तत्र लब्धभिक्षाणामलब्धभिक्षाणां वा भिक्षोद्देशेन प्रवेशानन्तरं वर्षे वर्षत्यपि=वृष्टौ सत्यामपि वसतिम्=उपाश्रयं प्रतिनिवर्त्तितुं कल्पते। अमुमेवार्थं निषेधमुखेनाह —'नो तेसिं' इत्यादि। तेषां=निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा गृहस्थगृहप्रवेशानन्तरं वृष्टौ सत्या कंचित्कालं तदपगमप्रतीक्षा-करणानन्तरमपि तदनपगमे पूर्वलब्धभिक्षाणामलब्धभिक्षाणां वा वेलाम् अतिक्रमितुं नो कल्पते इति। वृष्टितः

मूल का अर्थ—गृहस्थ के घर में आहार-पानी के उद्देश्य से प्रविष्ट हुए साधुओं एवं साध्वियों को, वर्षा हो रही हो तो भी उपाश्रय में पीछा आना कल्पता है। वहां गृहस्थ के घर में समय व्यतीत करना नहीं कल्पता ॥सू०३०॥

टीका का अर्थ—गृहस्थ के घर मे आहार आदि के प्रयोजन से प्रविष्ट हुए साधुओं और साध्वियों को, चाहे भिक्षा प्राप्त हुई हो, अथवा न हुई हो; प्रवेश करने के पश्चात् वर्षा होने पर भी उपाश्रय में आना कल्पता है। निषेधरूप से इसी बात को कहते हैं—गृहस्थ के घर में प्रवेश करने के पश्चात् वर्षा वरसने लगे और थोड़ी सी देर वंद होने की प्रतीक्षा करने पर भी वंद न हो तो चाहे पहले भिक्षा मिली हो या न मिली हो, साधुओं-साध्वियों को वहीं समय व्यतीत करना उचित नहीं है। वर्षा से पहले भिक्षा

મૂળનો અર્થ—ગૃહસ્થના ઘરમા આહાર-પાણીના ઉદ્દેશ્યથી પ્રવેશ કરેલો હોય તેવા સાધુ-સાધ્વીઓને, વરસાદ વરસી રહ્યો હોય તો ઉપાશ્રયમા પાછું આવવુ કલ્પે છે. ત્યા ગૃહસ્થના ઘરમા સમય વ્યતીત કરવો કલ્પતો નથી. (સૂ૦ ૩૦)

ટીકાનો અર્થ—ગૃહસ્થના ઘરમા આહાર આદિની ભિક્ષા મેળવવાના હેતુથી દાખલ થઈ ચૂકેલા સાધુ-સાધ્વી-ઓને, ભિક્ષા મળી હોય કે ન મળી હોય, પણ પ્રવેશ કર્યા બાદ વરસાદ પડવા લાગે તો પણ ઉપાશ્રયમાં આવવુ કલ્પે છે નિષેધરૂપે એ વાત કહે છે. ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી વરસાદ વરસવા લાગે અને થોડી વાર તે બંધ થયાની રાહ જોયા પછી બંધ ન થાય તો ચાહે ભિક્ષા મળી હોય કે ન મળી હોય, પણ ત્યા સાધુ-સાધ્વી-ઓએ સમય વ્યતીત કરવો ઉચિત નથી. વરસાદ પડવા લાગ્યા પહેલા ભિક્ષા મળી ગઇ હોય તો પણ અને ન

पूर्वं त्वभिसेरस्त्वभिसेवो व समागन्तव्यमिति भाव ॥सू०३०॥

भक्तपानप्रस्तावात् कृतचतुर्थादिभक्तेन यादृशं पानं ग्राह्यं, तद् वक्तुमाह—

सूत्रम्—कप्पइ निग्गंथस्स वा निग्गंथीए वा चउत्थभत्तियस्स तिण्णि पाणगाइं पडिगाहित्तए, तं जहा–उस्सेइमे संसेइमे चाउलधोवणे। कप्पइ निग्गंथस्स वा निग्गंथीए वा छट्ठभत्तियस्स तिण्णि पाणगाइं पडिगाहित्तए, तं जहा–तिलोदए तुसोदए जवोदए। कप्पइ निग्गंथस्स वा निग्गंथीए वा अट्ठमभत्तियस्स तिण्णि पाणगाइं पडिगाहित्तए, तं जहा—आयामए सोवीरए सुद्धवियडे ॥सू०३१॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा चतुर्थभक्तिकस्य त्रीणि पानकानि प्रतिग्रहीतुं, तद्यथा–उत्स्वेदिमं संसेकिमं तन्दुलधावनम्। कल्पते निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा षष्ठभक्तिकस्य त्रीणि पानकानि प्रतिग्रहीतुम्, तद्यथा–तिलोदकं तुषोदकं यवोदकम्। कल्पते निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा अष्टमभक्तिकस्य त्रीणि

भिग गई हो तो भी और न भिगी हो तो भी उन्हें अपने स्थान में आ जाना चाहिए ॥सू०३०॥

आहार–पानी का प्रकरण होने से उपवास आदि करने वाले साधु को जिस प्रकार का पानी लेना चाहिए, सो कहते हैं–'कप्पइ' इत्यादि।

सूत्र का अर्थ—उपवास में साधु–साध्वी को तीन प्रकार का पानी ग्रहण करना कल्पता है। वह इस प्रकार–उत्स्वेदिम, संसेकिम और तन्दुलधावन। षष्ठभक्त (बेला) करनेवाले साधु–साध्वी को तीन प्रकार का पानी ग्रहण करना कल्पता है। वह इस प्रकार–तिलोदक, तुषोदक और यवोदक। अष्टमभक्त (तेला) करने वाले साधु–साध्वी को तीन प्रकार का पानी ग्रहण करना कल्पता है। वह इस प्रकार–

भणी होय तो पण तेमणे पोताना स्थान पर आवी जवु जोईए (सू०३०)

आहार–पाणीनु प्रकरण होवाथी उपवास आदि करनार साधुओ जे प्रकारनु पाणी लेवु जोईए ते हवे कहे छे–'कप्पइ' इत्यादि

मूळनो अर्थ—उपवासमां साधु–साध्वीने त्रण प्रकारनु पाणी लेवु कल्पे छे ते प्रकार आ प्रमाणे–उत्स्वेदिम, संसेकिम अने तंदुलधावन. षष्ठभक्त (छठ्ठ) करनार साधु–साध्वीने त्रण प्रकारनु पाणी लेवु कल्पे छे ते आ प्रमाणे तिलोदक तुषोदक अने यवोदक. अष्टमभक्त (तेला) करनार साधु–साध्वीने त्रण प्रकारनु पाणी कल्पे छे ते

पानकानि प्रतिग्रहीतुम्, तद्यथा-आचामकं सौवीरकं शुद्धविकटम् ॥सू०३१॥

टीका--'कप्पइ निग्गंथस्स' इत्यादि--व्याख्या स्पष्टा। नवरम्-उत्स्वेदिमम्-उत्स्वेदेन निर्वृत्तमिति। रोटिकादिपिष्ट यस्यां भवति, सा स्थाली रोटिकादिनिर्माणानन्तरं पिष्टखरण्टिता जलेन प्रक्षाल्यते, तत्प्रक्षालनजलमुत्स्वेदिममिति। संसेकिमं-संसेकेन निर्वृत्तमिति, अरणिकादिपत्रशाकमुत्काल्य येन शीतलजलेन संसिच्यते तज्जलं संसेकिममिति। तन्दुलधावनम्=तन्दुलप्रक्षालनजलम्। तिलोदकम्=तिलधावनजलम्। तुषोदकं=व्रीहिधावनजलम्। यवोदकम्=यवधावनजलम्। आचामकम्=शाकादीनामवस्रावणम्। सौवीरकं=काञ्जिकम्। शुद्धविकटम्=उष्णोदकम्। इति ॥सू०३१॥

मूलम्--कप्पइ निग्गंथस्स वा निग्गंथीए वा दसमभत्तियस्स एगवीसं पाणगाइं अण्णयराइं वा तहप्पगाराइं पाणगाइं पडिगाहित्तए, तंजहा-उस्सेइमं वा १, संसेइमं वा २, चाउलोदगं वा ३, तिलोदगं वा ४, तुसोदगं वा ५, जवोदगं वा ६, आयामं वा ७, सोवीरं, वा ८, अंबपाणगं वा ९, अंबाडपाणगं वा १०, कविट्ठपाणगं वा ११, माउलुंगपाणगं वा १२, मुद्दियापाणगं वा १३, दाडिमपाणगं वा १४, खज्जूरपाणगं वा १५, णालिएरपाणगं वा १६, करीरपाणगं वा १७, कोलपाणगं वा १८, आमल-

---

आचामक, सौवीरक तथा शुद्धविकट ॥सू०३१॥

टीका का अर्थ--रोटी बन जाने के बाद कठौती के धोने का जो जल होता है, वह उत्स्वेदिम पानी कहलाता है। अरणिक आदि की भाजी उबाल कर जिस शीतल जल से धोयी जाती है, वह संसेकिम कहलाता है। चावल धोने का पानी तन्दुलधावन कहलाता है। तिल का धोवन तिलोदक, धान का धोवन तुषोदक और जौं का धोवन यवोदक कहलाता है। शाक आदि का ओसामण, आचामक, कांजी का धोवन, सौवीरक और उष्ण जल, शुद्धविकट कहलाता है ॥सू०३१॥

આ પ્રમાણે-આચામક, સૌવીરક તથા શુદ્ધવિકટ. (સૂ૦૩૧)

ટીકાનો અર્થ—રોટલી બની ગયા બાદ કથરોટ ધોવાનું જે પાણી હોય છે તે ઉત્સ્વેદિમ પાણી કહેવાય છે અરણિક આદિની ભાજી બાફીને જે ઠંડા પાણીથી ધોવામાં આવે છે તે સંસેકિમ કહેવાય છે ચોખાને ધોવાનુ પાણી તંદુલધાવન કહેવાય છે તલનો ધોવણ તિલોદક, ધાન્યનું ધોવણ તુષોદક, અને જવનું ધોવણ જવોદક કહેવાય છે શાક આદિનું ઓસામણ આચામક, કાંજીનું ધોવણ સૌવીરક, અને ઊનું પાણી શુદ્ધવિકટ કહેવાય છે. (સૂ૦૩૧)

गपाणगं वा १९, चिंचापाणगं वा २०, सुद्धवियडं वा २१, अन्नयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं पिराघोयं अंबिलं वुक्कंतं परिणयं विद्धत्थं फासुयं पडिगाहित्तए ॥सू०३२॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा दशमभक्तिकस्य एकविंशतिं पानकानि अन्यतमानि वा तथाप्रकाराणि पानकानि प्रतिग्रहीतुम्, तद्यथा—उत्स्वेदिमं वा १, संसेकिमं वा २, तन्दुलोदकं वा ३, तिलोदकं वा ४, तुषोदकं वा ५, यवोदकं वा ६, आचामं वा ७, सौवीरं वा ८, आम्रपानकं वा ९, आम्रातकपानकं वा १०, कपित्थपानकं वा ११, मातुलिङ्गपानकं वा १२, मृद्वीकापानकं वा १३, दाडिमपानकं वा, १४, खर्जूरपानकं वा १५, नारिकेलपानकं वा १६, करीरपानकं वा १७, कोलपानकं वा १८, आमलकपानकं वा १९, चिञ्चा पानकं वा २०, शुद्धविकटं वा २१। अन्यतरद् वा तथाप्रकारं पानकजातं चिरादूधौतम् अम्लं व्युत्क्रान्तं परिणतं विध्वस्तं प्रासुकम् एषणीयं स्यात् ॥सू०३२॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथस्स वा' इत्यादि—दशमभक्तिकस्य निर्ग्रन्थस्य वा दशमभक्तिकाया निर्ग्रन्थ्या वा एकविंशतिसंख्यकानि पानकानि अन्यतमानि वा तथाप्रकाराणि पानकानि प्रतिग्रहीतुं कल्पते, तद्यथा—उत्स्वेदिमं वेत्यादि। तत्र—उत्स्वेदिमं संसेकिमं तन्दुलोदकं तुषोदकं यवोदकम् आचामं सौवीरं शुद्धविकटं च अव्यवहितसूत्रे व्याख्यातम्। तथा—आम्रपानकम्—आम्रफलप्रक्षालनजलम्। आम्रातकपानकम्—आम्रातकम्='आमडा' इति भाषाप्रसिद्धं फलं, तद्धावनजलम्। एवं कपित्थपानकादिकमपि कपित्थादीनां धावनजलं बोध्यम्। तत्र—

मूल और टीका का अर्थ—'कप्पइ' इत्यादि। चौला करने वाले साधु और साध्वी को इक्कीस प्रकार के पानी में से कोई भी पानी ग्रहण करना कल्पता है। वे इस प्रकार—(१) उत्स्वेदिम, (२) संसेकिम, (३) तन्दुलोदक, (४) तिलोदक, (५) तुषोदक, (६) यवोदक, (७) आचाम, (८) सौवीर (९) शुद्धविकट, इनका अर्थ पूर्वसूत्रमें किया जा चुका है; तथा (१०) आम्रपानक-आम्रफलों के धोवन का जल, (११) आम्रातक

મૂળ અને ટીકાનો અર્થ—'કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

ચોલુ કરનાર સાધુ-સાધ્વીને એકવીસ પ્રકારના પાણીમાંથી કોઈપણ પાણી લેવું કલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે—(૧) ઉત્સ્વેદિમ (૨) સંસેકિમ, (૩) તંદુલોદક, (૪) તિલોદક (૫) તુષોદક (૬) યવોદક, (૭) આચામ, (૮) સૌવીરક (૯) શુદ્ધ વિકટ. એ બધાનો અર્થ પૂર્વ સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યો છે તે ઉપરાંત (૧૦) આમ્રપાનક આમ્રફળ-કેરીના ધોવણનું જળ (૧૧) આમ્રાતક-આમડા નામના ફળોનું ધોવણ. (૧૨) કપિત્થ-કોઠાનું ધોવણ

कपित्थं-'कवीठ' इति भाषाप्रसिद्धम्, मातुलिङ्गम्-'विजौरा' इति भाषाप्रसिद्धम्। मृद्वीका='दाख' इति भाषाप्रसिद्धा। दाडिमम्='अनार' इति भाषाप्रसिद्धम्। खर्जूरं-'खजूर'-इति भाषाप्रसिद्धम्। नारिकेलं-प्रसिद्धम्। करीरं='केर' इति भाषाप्रसिद्धम्। कोलं=बदरीफलम्। आमलकम्=धात्रीफलम्। चिञ्चा=तिन्तिडीकम्-'इमली' इति भाषाप्रसिद्धम्। इति। तथा-पूर्वोक्तेभ्य एभ्य उत्स्वेदिमादिपानकेभ्योऽन्यतरत्=अन्यत्तथाप्रकारं पानकजातं भवेत्, कीदृशं तद्भवेदित्याह-चिराद्धौतम्=चिरकालं पूर्वं मरीचतक्रभाजनादिप्रक्षालने प्रयुक्तम्, अत एव अम्लम्=अम्लत्वेन परिणतं, व्युत्क्रान्तं=स्वरूपतः परिणामान्तरं प्राप्तम् अत एव परिणतं, तथा च-त्रिध्वस्त=ध्वस्तयोनिकम्, अत एव-प्रासुकम् एषणीयम्=आधाकर्मादिदोषवर्जितं च तत्पानकजातं स्यादिति। अत्र दशमभक्तिकपदमुपलक्षणम्। ततश्च-तदूर्ध्वमपि षण्मासपर्यन्तासु सर्वासु तपस्यासु एतानि जलानि कल्पन्त एवेति बोध्यम् ॥सू०३२॥

आमड़ा नामक फल का धोवन, (१२) कवीठ का धोवन, (१३) विजौरे का धोवन, (१४) दाख का धोवन, (१५) अनार का धोवन, (१६) खजूर का धोवन, (१७) नारियल का धोवन, (१८) केर का धोवन, वेर का धोवन (२०) आँवले का धोवन और (२१) इमली का धोवन। इन पानकों के अतिरिक्त इसी प्रकार के और भी कोई पानक हों, जो पर्याप्त समय पहले मिर्चे तथा छाश आदि के भाजन धोने में प्रयुक्त किये गये हों, अत एव अम्ल हो चुके हों, जिनकी पर्याय वदल गई हो, जो शस्त्रपरिणत हो चुके हों और अचित्त हो गये हों इस कारण प्रासुक एवं एषणीय-आधाकर्मादि दोषों से रहित हों, वे भी ग्रहण किये जा सकते हैं।

यहाँ दशमभक्त (चौला) शब्द उपलक्षण है, अत एव चौले से ऊपर की छह मास तक की

---

(१३) બીજોરાંનું ધોવણ, (१४) દ્રાક્ષનું ધોવણ, (१५) દાડમનુ ધોવણ, (१६) ખજૂરનું ધોવણ, (१७) નારિયેળનું ધોવણ, (१८) કેરાનુ ધોવણ, (१९) બેર-બોરનું ધોવણ, (२०) આમળાનું ધોવણ, (२१) આમલીનું ધોવણ આ પાણી ઉપરાત એ પ્રકારના પણ પાણી હોય જે પર્યાપ્ત સમય પહેલા મરચા તથા છાશ આદિનાં વાસણો ધોવાના ઉપયોગમા લેવામા આવ્યા હોય, અર્થાત્ એ પાણી અમ્લ થઇ ચૂકયા હોય, પર્યાય બદલાઇ ગઈ હોય, જે શસ્ત્ર પરિણત થઇ ચૂકયા હોય અને અચિત્ત બની ગયા હોય, એ રીતે પ્રાસુક તથા એષણીય-આધાકર્માદિ દોષોથી રહિત હોય, તે પણ ગ્રહણ કરી શકાય છે. અહીં દશમભકત (ચૌલુ) શબ્દ ઉપલક્ષણ છે, એટલે ચૌલાની

पूर्वोक्तं प्रासुकमेषणीयमशनादिकं साधूनां कियत्कालानन्तरमकल्पनीयं भवतीति दर्शयितुमाह—

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहित्ता चउत्थीए पोरिसीए परिभुंजित्तए, तं जहा—असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओसहं वा भेसज्जं वा विलेवणं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं भोयणजायं वा पाणगजायं वा ओसहजायं वा भेसज्जजायं वा विलेवणजायं वा ॥सू०३३॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रथमायां पौरुष्यां प्रतिगृहीत चतुर्थ्यां पौरुष्यां परिभोक्तुम्; तद्यथा—अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा औषधं वा भैषज्यं वा विलेपनं वा अन्यतरद् वा तथाप्रकारं भोजनजातं वा औषधजातं वा भैषज्यजातं वा विलेपनजातं वा ॥सू०३३॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि—व्याख्या स्पष्टा। अत्रेदं बोध्यम्-साधुभिः प्रासुकमेषणीयं च यदशनादिकं

तपस्या में भी यह सब पानक (धोवन) ग्रहण किये जा सकते हैं, ऐसा समझ लेना चाहिए ॥सू०३२॥

पूर्वोक्त प्रासुक (अचित्त) और एषणीय अशन पान आदि कितने काल के पश्चात् अकल्पनीय हो जाते हैं, यह बतलाते हैं—'नो कप्पइ, इत्यादि ।

सूत्र का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को प्रथम प्रहर में ग्रहण किये हुए का चौथे प्रहर में उपभोग करना नहीं कल्पता। वे इस प्रकार हैं—अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, औषध भैषज्य, विलेपन, तथा अन्य कोई भोजन, पान, औषध, भैषज्य अथवा विलेपन करने के द्रव्यों का समूह ॥सू०३३॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। यहाँ इतना समझना चाहिए कि साधुओं ने जो प्रासुक और

ઉપરની છ માસ સુધીની તપસ્યામાં પણ એ બધાં પાનક લઈ શકાય છે એમ સમજવું (સૂ૦૩૨)

પૂર્વોક્ત પ્રાસુક (અચિત્ત) અને એષણીય અશન પાન આદિ કેટલા કાળ પછી અકલ્પતાં થઈ જાય છે તે બતાવે છે—'નો કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને પહેલા પહોરમાં ગ્રહણ કરેલ ચોથા પહોરમાં ઉપભોગ કરવું કલ્પતું નથી, તે આ પ્રમાણે-અશન પાન ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, ઔષધ્ય વિલેપન તથા બીજા કોઈ ભોજન, પાન ઔષધ ભૈષજ્ય અથવા વિલેપન કરવાનાં દ્રવ્યો (સૂ. ૩૩)

ટીકાનો અર્થ વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે અહીં એટલું સમજવાનું કે સાધુઓએ જે પ્રાસુક અને એષણીય અશન

गृहीतं तद्ग्रहणकालिकप्रहरात् तृतीयं प्रहरं यावदेव कल्पते, न ततः परतः। ततश्च—द्वितीयप्रहरे गृहीतं चतुर्थे कल्पते एवेति ॥सू०३३॥

अकल्पनीयप्रस्तावादन्यदप्यकल्पनीयमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा सचित्तं बिलं वा लोणं, सचित्तं उब्भियं वा लोणं अण्णयरं वा तहप्पगारं सचित्तं वत्थुं पडिगाहित्तए वा परिभुंजित्तए वा। आहच्च जेण केणवि पगारेण सचित्तं वत्थुं पडिगाहियं हवेज्जा, तं परिट्ठविज्जा, णो भुंजिज्जा ॥सू०३४॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा सचित्तं विडं वा लवणं, सचित्तम् उद्भिदं वा लवणम्, अन्यतरं वा तथाप्रकारं सचित्तं वस्तु प्रतिग्रहीतुं वा परिभोक्तुं वा। कदाचित् येन केनापि प्रकारेण सचित्तं वस्तु प्रतिगृहीतं भवेत्, तत् परिष्ठापयेत्, नो भुञ्जीत ॥सू०३४॥

एषणीय अशन आदि ग्रहण किया है, वह ग्रहण करने के समय से तीसरे प्रहर तक उपयोग में लाना कल्पता है, उससे आगे नहीं। दूसरे प्रहर में ग्रहण किया हुआ चौथे प्रहर में तो कल्पता ही है ॥सू०३३॥

अकल्पनीय का प्रसंग होने पर अन्य अकल्पनीय भी कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को सचित्त काला नमक, सचित्त समुद्री नमक तथा इसी प्रकार की अन्य कोई भी सचित्त वस्तु ग्रहण करना अथवा भोगना नहीं कल्पता। कदाचित् भूल—चूक आदि से सचित्त वस्तु ले ली हो तो उसे परठ देना चाहिए, उसका उपयोग करना नहीं कल्पता ॥सू०३४॥

આદિ લીધાં હોય તે લેવાના સમયથી ત્રીજા પહોર સુધી ઉપયોગમા લેવાં કલ્પે છે, તેથી આગળ નહિ બીજા પહોરમાં લીધેલાં ચોથા પહોરમાં તો કલ્પે છે. (સૂ૦૩૩)

અણુકલ્પવાનો પ્રસંગ હોય બીજાં અણુકલ્પતા પદાર્થો પણ કહે છે 'नो कप्पइ' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને સચેત કાળું નમક, સચેત દરિયાઈ નમક (મીઠું), તથા એ પ્રકારની બીજી કોઈપણ સચિત્ત વસ્તુ ગ્રહણ કરવી અથવા ભોગવવી કલ્પતી નથી. કદાચ ભૂલ્યે-ચૂકયે સચિત્ત વસ્તુ લેવાઇ હોય તો તેને પરઠવી દેવી, તેનો ઉપભોગ કરવો કલ્પતો નથી. (સૂ૦૩૪)

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा। नवरं-बिड लवणं=कृष्णलवणम्। उद्भिदं लवणं= सामुद्र लवणम्-इति ॥सू०३४॥

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीणं वा गारत्थियस्स लाउपाएसु वा मट्टियापाएसु वा कट्ठ पाएसु वा अयपाएसु वा तंबपाएसु वा तउपाएसु वा सीसगपाएसु वा कंसपाएसु वा रुप्पपाएसु वा सुवण्ण पाएसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु पाएसु असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परिभुंजित्तए, वत्था इयं वा पक्खालित्तए। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ?, जेणं तहप्पगारेसु पाएसु असणाइयं परिभुंजेमाणो वत्थाइयं वा पक्खालेमाणो निग्गंथे वा निग्गंथी वा आयारा परिब्भंसइ ॥सू०३५॥

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा गृहपतेरलाबुपात्रेषु वा मृत्तिकापात्रेषु वा काष्ठ-पात्रेषु वा अयस्पात्रेषु वा ताम्रपात्रेषु वा त्रपुपात्रेषु वा शीशकपात्रेषु वा कांस्यपात्रेषु वा रूप्यपात्रेषु वा सुवर्ण-पात्रेषु वा अन्यतरेषु वा तथाप्रकारेषु पात्रेषु अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा परिभोक्तुं, वस्त्रा

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। बिड् लवण का अर्थ काला नमक और उद्भिद् लवण का अर्थ समुद्री नमक है ॥सू ३४॥

मूल का अर्थ—'नो कप्पइ' इत्यादि। साधुओं और साध्वियों को गृहस्थ के तूंबे के पात्रों में, मिट्टी के पात्रों में, काष्ठ के पात्रों में, लोहे के पात्रों में, तांबे के पात्रों में, रांगे के पात्रों में, सीसे के पात्रों में, कांसे के पात्रों में, चांदी के पात्रों में, अथवा सुवर्ण के पात्रों में, तथा इसी प्रकार के अन्यान्य पात्रों में अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य का परिभोग करना नहीं कल्पता, तथा उनमें वस्त्र आदि का धोना भी नहीं कल्पता।

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે બિડ લવણનો અર્થ કાળું નમક-મીઠું અને ઉદ્ભિદ લવણનો અર્થ દરિયાઈ મીઠું થાય છે (સૂ૦૩૪)

મૂળનો અર્થ—"નો કપ્પઇ" ઇત્યાદિ સાધુ-સાધ્વીઓને ગૃહસ્થના તુંબડાનાં પાત્રોમાં, માટીનાં પાત્રોમાં કાષ્ઠનાં પાત્રોમાં લોઢાનાં પાત્રોમાં તાંબાનાં પાત્રોમાં કલાઈનાં પાત્રોમાં સીસાના પાત્રોમાં કાંસાના પાત્રોમાં ચાંદીનાં અથવા સોનાનાં પાત્રોમાં તથા એવાં બીજા પાત્રોમાં અશન પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યનો પરિભોગ કરવો કલ્પતો નથી તથા તેમાં વસ્ત્ર વગેરે ધોવું પણ કલ્પતું નથી.

दिकं वा प्रक्षालयितुम् । अथ केनार्थे भदन्त ! एवमुच्यते ?, येन तथाप्रकारेषु पात्रेषु अशनादिकं परिभुञ्जानो
वस्त्रादिकं वा प्रक्षालयन् निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा आचारात् परिभ्रश्यति ॥सू०३५॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि । निग्रन्थाना वा निर्ग्रन्थीनां वा गृहपतेः=गृहस्थस्य संबन्धिषु अला-
ब्वादिसुवर्णपात्रान्तेष्वन्यतमेषु पात्रेषु, तथाप्रकारेषु मूलोक्तपात्रभिन्नेषु वा कुण्डादिषु पात्रेषु अशनादिकं
परिभोक्तुं वस्त्रादिकं वा प्रक्षालयितुं नो कल्पते। अत्र शिष्यः पृच्छति—'से केणट्ठेणं' इत्यादि । अथेति प्रश्ने,
हे भदन्त ! केनार्थेन=केन हेतुना गृहस्थसंबन्धिषु अलाब्वादिपात्रेषु अशनादिपरिभोगनिषेधो वस्त्रादिप्रक्षालन-
निषेधश्च क्रियते ? इति । गुरुराह—हे शिष्य ! येन हेतुना तथाप्रकारेषु पा षु अशनादिकं परिभुञ्जानो वस्त्रा-

---

प्रश्न—हे भदन्त ! किस कारण से ऐसा कहा है ?

उत्तर—इस प्रकार के पात्रों में अशन आदि का परिभोग करने वाला और वस्त्र आदि धोनेवाला निर्ग्रन्थ एवं निर्ग्रन्थी आचार से च्युत हो जाते हैं ॥सू०३५॥

साधुओं और साध्वियों को गृहस्थ के तूबे से लेकर सुवर्ण तक के किन्हीं भी पात्रों में तथा सूत्र में उल्लिखित पात्रों के अतिरिक्त दूसरे भी किसी प्रकार के कुंडे आदि में अशन आदि का भोगना तथा वस्त्र आदि का धोना नहीं कल्पता है । यहाँ शिष्य प्रश्न करता है—'भगवन् ! किस कारण से गृहस्थ के तूंबे आदि के पात्रों में अशन आदि के परिभोग का तथा वस्त्र आदि के धोने का निषेध किया जाता है ?' गुरु उत्तर देते हैं—'हे शिष्य ! कारण यह है कि इस प्रकार के पात्रों में अशन आदि

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ? કયા કારણથી એવુ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—એ પ્રકારનાં પાત્રોમાં અશનાદિનો પરિભોગ કરનાર અને વસ્ત્રાદિ ધોનાર નિર્ગ્રન્થ-નિર્ગ્રન્થી આચારથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. (સૂ૦૩૫)

ટીકાનો અર્થ--સાધુ-સાધ્વીઓને ગૃહસ્થના તુંબડાથી માંડી સુવર્ણ સુધીનાં કોઈપણ પાત્રોમા તથા સૂત્રમા લખેલાં પાત્રો ઉપરાત બીજાં પણ કોઈ પ્રકારના કુંડાં આદિમા અશનાદિનો ઉપભોગ કરવો તથા વસ્ત્રાદિ ધોવા કલ્પતા નથી. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે—'ભગવન્ ! કયા કારણથી ગૃહસ્થના તુંબડા આદિના પાત્રોમાં અશનાદિના પરિભોગનો તથા વસ્ત્રાદિ ધોવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે ?' ગુરુ ઉત્તર આપે છે-'હે શિષ્ય !

दिक वा प्रक्षालयन् निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा आचारात्=साध्वाचारात् परिभ्रश्यति=परिभ्रष्टो भवति । उक्तं च दशवैकालिकसूत्रे—

" कंसेसु कंसपाएसु कुंडमोएसु वा पुणो ।
भुंजतो असणपाणाइ, आयारा परिभस्सइ ॥

छाया—कांस्येषु कांस्यपात्रेषु कुण्डमोदेषु वा पुनः ।
भुञ्जानोऽशनपानादि आचारात् परिभ्रश्यति ॥"

इति । अत्र 'भुंजतो' इत्युपलक्षणम्, तेन गृहस्थसम्बन्धिपात्रे वस्त्रप्रक्षालनस्य उष्णसलिलशैत्यकरणस्य च निषेध इति ॥सू०३५॥

का परिभोग करते हुए तथा वस्त्रादि धोते हुए श्रमण-श्रमणी का चारित्र से पतन हो जाता है। दशवैकालिक सूत्र के अध्ययन ६ गा. ५१ में कहा है—

कंसेसु कंसपाएसु, कुंडमोएसु वा पुणो ।
भुंजतो असणपाणाइ, आयारा परिभस्सइ " ॥१॥

गृहस्थ के कटोरी आदि, तथा कांसे के, उपलक्षण से-सोने, चांदी, पीतल आदि के और मिट्टी के बरतन में भोजन करता हुआ साधु चारित्र से भ्रष्ट हो जाता है। यहाँ 'भुंजतो' पद उपलक्षण है। इससे गृहस्थ के पात्र में वस्त्र धोने का और गर्म जल को ठंडा करने का भी निषेध हो जाता है ॥सू०३५॥

કારણ એ છે કે એ પ્રકારનાં પાત્રોમાં અશનાદિનો પરિભોગ કરનાર તથા વસ્ત્રાદિ ધોનાર શ્રમણ-શ્રમણી ચારિત્રથી પતન પામે છે. દશવૈકાલિકસૂત્રના અધ્યયન ૬ ગાથા ૫૧ માં કહ્યું છે—

"कंसेसु कंसपाएसु, कुंडमोएसु वा पुणो ।
भुंजतो असणपाणाइ, आयारा परिभस्सइ " ॥१॥

ગૃહસ્થનાં વાટકા આદિ, તથા કાંસાનાં ઉપલક્ષણથી સોના-ચાંદી પીતળ આદિનાં અને માટીનાં વાસણોમાં ભોજન કરનાર સાધુ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અહીં 'भुंजतो' પદ ઉપલક્ષણ છે. આથી ગૃહસ્થીના પાત્રમાં વસ્ત્ર ધોવાનો અને ગરમ પાણીને ઠંડું કરવાનો પણ નિષેધ થઈ જાય છે (સૂ૦૩૫)

निर्ग्रन्थाना निर्ग्रन्थीनां च कालद्वयं सविधि प्रतिलेखना कर्त्तव्येति सूचयितुमाह—

निर्ग्रन्थाना निर्ग्रन्थीनां च कालद्वयं सविधि प्रतिलेखना कर्त्तव्येति सूचयितुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा पीढं वा फलगं वा सिज्जं वा संथारगं वा वत्थं वा पत्तं वा कवलं वा सदंडगं रयहरणं वा चोलपट्टगं वा सदोरगं मुहवत्थियं वा पायपुंछणं वा अन्नं वा तहप्पगारं उवगरणजायं वा वसइं वा उभओ कालं पडिलेहित्तए वा पमज्जित्तए वा ॥ सू०३६ ॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पीठं वा फलकं वा शय्यां वा संस्तारकं वा वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं वा सदण्डकं रजोहरणं वा चोलपट्टकं वा सदोरकां मुखवस्त्रिकां वा पादप्रोञ्छनं वा अन्यद् वा तथाप्रकारमुपकरणजातं वा वसतिं वा उभयतः कालं प्रतिलेखयितुं वा प्रमार्जयितुं वा ॥ सू०३६ ॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं वा' इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा । प्रतिलेखनाविषये विशेषजिज्ञासुभिरु-त्तराध्ययनसूत्रस्य षड्विंशतितमेऽध्ययनेऽस्मद्गुरुकृता प्रियदर्शिनी टीकाऽवलोकनीयेति ॥ सू०३६ ॥

साधुओं और साध्वियों को उभयकाल विधिपूर्वक प्रतिलेखना करनी चाहिए, यह सूचित करने के लिए कहते हैं-'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—निर्ग्रन्थों और निर्ग्रन्थियों को पीठ, फलक (पाट), शय्या, संस्तारक, वस्त्र, पात्र, कंबल, रजोहरण और उसकी दण्डी, चोलपट्ट, डोरासहित मुखवस्त्रिका, पादप्रोंछन, तथा इसी प्रकार के अन्य सब उपकरणों की तथा उपाश्रय की उभयकाल प्रतिलेखना और प्रमार्जना करना कल्पता है ॥ सू०३६ ॥

टीका का अर्थ—व्याख्या स्पष्ट है। प्रतिलेखना के विषय में विशेष जानने के अभिलाषियों को उत्तराध्ययनसूत्र की, छव्वीसवें अध्ययन की पूज्यगुरुदेव श्री घासीलालजी महाराज की रची हुई प्रियदर्शिनी टीका देखना चाहिए ॥ सू०३६ ॥

સાધુ-સાધ્વીઓએ બેઉ કાળ વિધિ-પૂર્વક પ્રતિલેખના કરવી જોઇએ, એ સૂચિત કરવાને કહે છે-'कप्पइ' ઇત્યાદિ

મૂલનો અર્થ—નિર્ગ્રન્થો-નિર્ગ્રન્થીઓને પીઠ, ફલક (પાટો), શય્યા, સંસ્તારક, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, દંડ, રજોહરણ, ચોલપટ્ટ, દોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકા, પાદપોછણ, તથા એવા બીજાં બધા ઉપકરણોની તથા ઉપાશ્રયની બેઉ કાળ પ્રતિલેખના તથા પ્રમાર્જના કરવી કલ્પે છે. (સૂ૦૩૬)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે પ્રતિલેખનાના વિષયમાં વિશેષ જાણવાની અભિલાષાવાળાએ ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્રની છવ્વીસમા અધ્યયનની પ્રિયદર્શિની ટીકા જોવી. (સૂ૦૩૬)

पूर्वसूत्रे साधुभिर्वसतिः प्रतिलेखनीया प्रमार्जनीया चेत्यभिहितम् । सम्प्रति कीदृग् वसतिः साधूनां कल्पते, कीदृक्च नो कल्पते, इति दर्शयितुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीणं वा अट्ठारसविहं उवस्सयं तहप्पगारं अण्णं वा उवस्सयं वसित्तए, तं जहा—देवकुलं वा १, सहं वा, २, पवं वा ३, आवसहं वा ४, रुक्खमूलं वा ५, आरामं वा ६, कंदरं वा ७, आगरं वा ८ गिरिगुहं वा ९, कम्मघरं वा १०, उज्जाणं वा ११, जाणसालं वा १२, कुविय सालं वा १३, अभमंडवं वा १४, सुन्नघरं वा १५, सुसाणं वा १६, लेणं वा १७, आवणं वा १८, अन्न वा तहप्पगारं दगमट्टियबीयहरियतसपाणअसंसत्तं अहाकडं फासुयं एसणिज्जं विवित्तं इत्थीपसुपंडगरहियं पसत्थं । जे णं आहाकम्मबहुले आसिय-संमज्जिओ-उवलित्त-सोहिय-छायण-दूमण-लिंपण-अणुलिंपण-जलण-भंडचालण-समाउले सिया, जत्थ य अतो बहिं य असंजमो वट्टइ नो से कप्पइ वसित्तए ॥ सू०३७॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अष्टादशविधमुपाश्रयं तथाप्रकारमन्यं वा उपाश्रयं वस्तुम्, तद्यथा—देवकुलं वा १, सभां वा २, प्रपां वा ३, आवसथं वा ४, वृक्षमूलं वा ५, आरामं वा ६, कन्दरां वा ७, आकरं वा ८, गिरिगुहां वा ९, कर्मगृहं वा १०, उद्यानं वा ११, यानशालां वा १२, कुप्यशालां

पूर्वसूत्र में साधुओं को वसति [स्थानक-उपाश्रय] की प्रतिलेखना और प्रमार्जना करना चाहिए, ऐसा कहा है। अब साधुओं को कैसी वसति कल्पती है और कैसी नहीं? सो कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को अठारह प्रकार के उपाश्रयों तथा इन्हीं जैसे अन्य उपाश्रयों में निवास करना कल्पता है। वे इस प्रकार हैं—१ देवगृह, २ सभा, ३ प्रपा, ४ आवसथ, ५ वृक्षमूल, ६ आराम ७ कन्दरा, ८ आकर, ९ गिरिगुफा, १० कर्मगृह, ११ उद्यान, १२ पानशाला,

---

પૂર્વ સૂત્રમાં સાધુઓને માટે વસતિ (સ્થાનક-ઉપાશ્રય) ની પ્રતિલેખના અને પ્રમાર્જના કરવાનું કહ્યું છે હવે સાધુઓને કેવી વસતિ કલ્પે છે અને કેવી નહિ. તે કહે છે- 'કપ્પઇ' ઇ૦ ...

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને અઢાર પ્રકારના ઉપાશ્રયો તથા એના જેવા બીજા ઉપાશ્રયોમાં નિવાસ કરવો કલ્પે છે તે પ્રકાર આ પ્રમાણે (૧) દેવગૃહ (૨) સભા (૩) પ્રપા (૪) આવસથ (૫) વૃક્ષમૂલ (૬) આરામ, (૭) કંદરા (૮) આકર (૯) ગિરિગુફા (૧૦) [illegible] (૧૧) ઉદ્યાન, (૧૨) પાનીશાળા (૧૩) [illegible]

अन्य वा

वा १३, यज्ञमण्डपं वा १४, शून्यगृहं वा १५, श्मशानं वा १६, लयनं वा १७, आपणं वा १८, अन्य वा
तथाप्रकारम् दकमृत्तिकाबीजहरितत्रसप्राणासंसक्तं यथाकृतं प्रासुकम् एषणीयं विविक्तं स्त्रीपशुपण्डकरहितं
प्रशस्तम्। यः खलु आधाकर्मबहुलः आसिक्तसम्मार्जितोपलिप्तशोभितच्छादनदुमनलेपनानुलेपनज्वलनभाण्ड-
चालनसमाकुलः स्यात्, यत्र च अन्तर्बहिश्च असंयमो वर्द्धते, नो स कल्पते वस्तुम् ॥ सू०३७॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं वा' इत्यादि। निर्ग्रन्थानां नर्ग्रन्थीनां वा अष्टादशविधमुपाश्रयं तथा-

---

१८ आपण। इनके अतिरिक्त
१३ कुप्यशाला, १४ यज्ञमण्डप, १५ शून्यगृह, १६ श्मशान, १७ लयन, १८ आपण। इनके अतिरिक्त
इसी प्रकार के सचित्त जल, मृत्तिका, बीज, वनस्पति एवं त्रस जीवों के संसर्ग से रहित, गृहस्थों द्वारा
अपने स्वार्थ के लिए बनवाये हुए, प्रासुक, एषणीय, एकान्त, स्त्री, पशु और पंडक (नपुंसक) से वर्जित और
प्रशस्त—निर्दोष उपाश्रय में रहना कल्पता है। जो उपाश्रय आधाकर्म से व्याप्त होता है तथा सिंचन, संमार्जनी
से कचरा झाड़ना, जाले हटाना, घास बिछाना, पुताई करना, लेपन करना, सुन्दरता के लिए बार–बार
गोबर आदि से लीपना, सर्दी दूर करने के लिए अग्नि जलाना, बरतन—भाँडे इधर से उधर रखना आदि
सावद्य क्रियाओं से युक्त होता है, और जहाँ भीतर—बाहर असंयम की वृद्धि होती है, ऐसे उपाश्रय में
निवास करना नहीं कल्पता ॥ सू०३७ ॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को अठारह प्रकार के उपाश्रयों में तथा उसी प्रकार के दूसरे उपाश्रय

---

(१४) यज्ञमंडप, (१५) शून्यगृह, (१६) श्मशान, (१७) लयन, (१८) आपणु, એ ઉપરાંત એજ પ્રકારના સચિત્ત
જળ, માટી, બીજ, વનસ્પતિ, તેમ જ ત્રસ જીવોના સંસર્ગથી રહિત, ગૃહસ્થોએ પોતાને અર્થે બનાવેલા, પ્રાસુક,
એષણીય, એકાન્ત, સ્ત્રી–પશુ–પંડક (નપુંસક) થી વર્જિત અને પ્રશસ્ત–નિર્દોષ ઉપાશ્રયમા રહેવું કલ્પે છે જે ઉપા-
શ્રય આધાકર્મથી વ્યાપ્ત હોય તથા સિંચન, સંમાર્જનીથી કચરો વાળવો, જાળા દૂર કરવાં, ઘાસ બિછાવવું,
પુતાઈ કરવી, લેપન કરવું, સુંદરતાને માટે વારંવાર છાણ વગેરેથી લીંપવું, શરદી દૂર કરવાને અગ્નિ સળગાવવો,
વાસણ–કુશણ અહીંથી ત્યાં મૂકવાં, વગેરે સાવદ્ય ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય અને જ્યાં અંદર–બહાર અસંયમની વૃદ્ધિ
થાય, એવા ઉપાશ્રયમા નિવાસ કરવો કલ્પતો નથી. (સૂ૦૩૭).

ટીકાનો અર્થ—સાધુ–સાધ્વીઓને અઢાર પ્રકારના ઉપાશ્રયોમાં તથા એ પ્રકારના બીજા ઉપાશ્રયોમાં નિવાસ

प्रकारमन्यं वा उपाश्रयं वस्तुं कल्पते, तद्यथा–देवकुलम्=व्यन्तरादिदेवगृहं वा, सभां–यत्र समये समये मनुष्याः आगत्य सम्मिलन्ति सा सभा तां–सभागृहं वा, प्रपां=पानीयशालां वा, आवसथं=परिव्राजकगृहं वा, वृक्षमूलं वा, आरामम्=माधवीलतादिपरिमण्डितं वनविशेषं वा, कन्दरां वा=दरीं–भूमिविवरमिति यावत्, आकरं=लौहा-द्युत्पत्तिस्थानं वा, गिरिगुहां वा, कर्मगृहम्=लोहकारादिशालां वा, उद्यानम्=उपवन वा, यानशालां=रथादिगृह वा, कुप्यशालां=गृहोपकरणशालां वा मण्डपं=विश्रामस्थान वा, शून्यगृहं वा, श्मशान वा, लयन =गृहं वा आपणं=पण्यस्थानं–'हाट' इति भाषाप्रसिद्धं वा, तथा–अन्यम्=पूर्वोक्तेभ्योऽष्टादशभ्योऽतिरिक्त वा तथाप्रकारं=क्षेत्रस्यमञ्चादिकं, दकमृत्तिकाबीजहरितत्रसप्राणासंसक्तं–तत्र–दकं=जलं, मृत्तिका=सचित्ता, बीजानि=शाल्यादीनि, हरितानि=दूर्वादीनि, त्रसप्राणाः=द्वीन्द्रियादयः, तैरसंसक्तं=रहितं, यथाकृतम्=गृहस्थेन स्वार्थं निर्मितं, प्रासुक=जीवरहितम्, एषणीयं=निर्दोषं विविक्तम्=एकान्त–स्त्रीपशुपण्डकरहितम्, अत एव–प्रशस्तम्–

में निवास करना कल्पता है। वे ये हैं–देवकुल–व्यन्तर आदि देवों के गृह, सभा–वह स्थान जहाँ बस्ती की जनता विचार–विमर्श करने के लिए एकत्र होती है, प्रपा–प्याऊ, आवसथ=परिव्राजकों का निवासस्थान, वृक्ष के नीचे, आराम–माधवी आदि लताओं से युक्त उद्यान, गुफा (भूमि–विवर), आकर–लोह आदि की खान, पर्वत की गुफा, लुहार आदि की शाला–दुकान उपवन, रथ आदि के रखने का स्थान, घर का सामान रखने की शाला, मंडप (विश्रामस्थान), सूना घर, श्मशान, सामान्य घर, दुकान–हाट।

इन अठारह के अतिरिक्त खेत में बने हुए मचान आदि जो सब, मृत्तिका, शालि आदि के बीजों, दूब आदि हरित–वनस्पति तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों से रहित हो, गृहस्थ ने अपने निज के प्रयोजन

કરવો કલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે–દેવકુલ–વ્યંતર આદિ દેવોનાં ગૃહ સભા–જ્યાં વસ્તીના લોકો વિચાર વિમર્શ કરવાને એકત્ર થતા હોય પ્રપા–પરબ, આવસથ પરિવ્રાજકોનું નિવાસસ્થાન વૃક્ષની નીચે. આરામ–માધવી આદિ લતાઓથી યુક્ત ઉદ્યાન, ગુફા (જમીનમાંની ગુફા) આકર–લોઢા વગેરેની ખાણ પર્વતની ગુફા લુહાર વગેરેની શાળા કોઢ ઉપવન, રથ આદિ રાખવાનું સ્થાન ઘરનો સામાન રાખવાની શાળા, મંડપ (વિશ્રામસ્થાન) સૂનું ઘર શ્મશાન સામાન્યઘર દુકાન–હાટ.

એ અઢાર ઉપરાંત ખેતરમાં બનાવેલો માંચો કે કુબો જે સચિત્ત માટી શાલિ આદિનાં બીજ દાભ આદિ લીલી વનસ્પતિ તથા દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ જીવોથી રહિત હોય, ગૃહસ્થે પોતાના પ્રયોજનને માટે બનાવેલા હોય જીવથી

साधुनिवासयोग्यमुपाश्रयमिति । तथा–य उपाश्रयः खलु आधाकर्मबहुलः–आधानम्–आधा=साध्वर्थं पट्का-योपमर्दनरूपं कर्म तया बहुलो=व्याप्तः, आसिक्तसम्मार्जितोपलिप्तशोभितच्छादनदुमनलेपनानुलेपनज्वलनभाण्ड-चालनसमाकुलः–तत्र–आसिक्तम्=आसेचनम्, उदकादिच्छोटनमित्यर्थः, सम्मार्जितं–मार्जन्या कचवरसंशोधनम्, शोधितं=भित्त्यादिसंलग्नजालाद्यपनयनेन शुद्धीकृतम्, छादनम्=उपरि दर्भादिसंस्तरणम्, दुमनम्=धवलनं–सेटिकादिना भित्त्यादीनामुज्ज्वलीकरणम्, लेपनम्=मृत्तिकामिश्रितगोमयादिना रन्ध्रादिपूरणेन सकृल्लेपनम्, अनुलेपनम्=शोभार्थं पुनः पुनर्लेपनम्, ज्वलनम्=शीतापनोदनाय वह्नेः प्रज्वलीकरणम्, भाण्डचालनं=गृहस्थित-भाण्डानामपरत्र स्थापनम्, उपलक्षणमेतदन्यवस्तूनामपि, एतेषामितरेतरयोगद्वन्द्वः, तैः समाकुलो=व्याप्तश्च स्यात्, तथा–यत्र च अन्तर्बहिश्च=अन्तर्भागे बहिर्भागे च असंयमः=एकेन्द्रियादिजीवविराधनारूपः साधुनिमित्तं वर्द्धते । सः=पूर्वोक्तदोषयुक्त उपाश्रयः साधूनां वस्तुं न कल्पते इति ॥सू०३७॥

के लिये बनवाया हो, जीव–वर्जित हो, निर्दोष हो, एकान्त हो, स्त्री, पशु और पण्डक से रहित हो, तथा इस कारण साधु के रहने के योग्य हो, उसमें भी साधु अथवा साध्वी को रहना कल्पता है ।

जो उपाश्रय आधाकर्मी हो, अर्थात् साधु के लिए पट्काय के जीवों की विराधनारूप क्रिया से युक्त हो, जिस में पानी सींचना पड़े, झाडू से कचरा निकालना पडे, दीवाल आदि पर लगे जाले हटा कर साफ करना पड़े, डाभ आदि बिछाना पडे, जिसमें छुई आदि से सफेदी करानी पडे, मिट्टी–मिले गोबर आदि से बिल मूँदने पड़े, सुन्दरता के लिए वार–वार लीपना पडे, सर्दी हटाने के लिए गर्म करना पड़े, और घर के बरतन भाँडे या अन्य सामान इधर का उधर करना पड़े, और जिसमें रहने से भीतरी या बाहरी भाग में साधु के निमित्त से असंयम की वृद्धि हो, ऐसे दोषयुक्त उपाश्रय में साधुओं को निवास

वर्जित होय, निर्दोष होय, એકાંત હોય, સ્ત્રી–પશુ–પંડકથી રહિત હોય, તથા એ કારણે સાધુઓ રહેવાને યોગ્ય હોય, તેમાં પણ સાધુ–સાધ્વીને રહેવું કલ્પે છે.

જે ઉપાશ્રય આધાકર્મી હોય, અર્થાત્ સાધુને માટે છકાયના જીવોની વિરાધનારૂપ ક્રિયાથી યુક્ત હોય, જેમાં પાણી છાંટવું પડે, સાવરણીથી કચરો વાળવો પડે, દીવાલ વગેરે ઉપર બાઝેલાં જાળાં દૂર કરી સફાઈ કરવી પડે, ડાભ વગેરે બિછાવવું પડે જેમાં પોતાથી સફાઇ કરવી પડે, છાણ–માટીથી દર પૂરવા પડે, સુંદરતાને માટે વારંવાર લીંપણ કરવા પડે, શરદી દૂર કરવાને માટે આગ સળગાવી ગરમાવો કરવો પડે, અને ઘરનાં વાસણ–કુસણ યા બીજો સામાન અહીંથી તહીં ફેરવવો પડે, તેમ જ જેમાં રહેવાથી અંદર–બહારના ભાગમાં સાધુને નિમિત્તે અસંયમની વૃદ્ધિ થાય

साधूनां तपःप्रभृति यत्किमपि कर्तव्यं भवेत्, तद् गुरुमापृच्छयैव कर्तव्यमिति सूचयितुमाह—

सूत्रम्—कप्पइ निग्गंथस्स वा निग्गंथीए वा आयरियं वा उवज्झायं वा जाव गणावच्छेययं वा रयणाहियं वा आपुच्छित्ता तेसिं उग्गहं च उग्गिण्हित्ता बारसविहेसु तवोकम्मेसु णं अण्णयरं ओरालं कल्लाणं सिवं धन्नं मंगल्लं सस्सिरीयं महाणुभावं कसायपंकपक्खालणं कम्ममलविसोहणं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहित्तए वा आहारित्तए वा, उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठावित्तए, सज्झायं वा करित्तए, ठाणं वा ठावित्तए, धम्मजागरियं वा जागरित्तए, अन्नयरं वा तहप्पगारं किंचि कज्जजायं करित्तए ॥सू०३८॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा आचार्यं वा उपाध्यायं, वा यावद् गणावच्छेदकं वा रत्नाधिकं वा आपृच्छ्य, तेषामवग्रहं चावगृह्य, द्वादशविधेषु तपःकर्मसु खलु अन्यतममुदारं कल्याणं शिवं धन्यं मङ्गल्यं सश्रीकं महानुभावं कषायपङ्कप्रक्षालकं कर्ममलविशोधकं तपःकर्म उपसम्पद्य खलु विहर्तुम्, अशनं वा

करना नहीं कल्पता ॥सू०३७॥

साधुओं को तपस्या आदि जो भी क्रिया करनी हो, वह गुरु से पूछ कर ही करनी चाहिए, यह सूचित करने के लिए कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधु और साध्वी को आचार्य, उपाध्याय यावत गणावच्छेदक, अथवा रत्नाधिक-पर्यायज्येष्ठ से पूछकर और उनकी आज्ञा प्राप्त करके बारह प्रकार के तपों में से किसी भी उदार (प्रधान), कल्याणमय, शिवस्वरूप, धन्य, मांगलिक, सश्रीक, महाप्रभावजनक, कषायरूपी कीचड़ को प्रक्षालन करने वाले, कर्ममल की विशुद्धि करनेवाले तप को अंगीकार करके विचरना कल्पता है, एवं अशन पान खाद्य

એવા દોષયુક્ત ઉપાશ્રયમાં નિવાસ કરવો સાધુઓને કલ્પતો નથી. (સૂ૦૩૭)

સાધુઓને જે તપસ્યા આદિ ક્રિયા કરવી હોય, તે ગુરુને પૂછીને કરવી જોઈએ, એ સૂચિત કરવાને કહે છે 'કપ્પઇ' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય યાવત ગણાવચ્છેદક અથવા રત્નાધિક-પર્યાયજ્યેષ્ઠને પૂછીને અને એમની આજ્ઞા મેળવીને બાર પ્રકારના તપોમાંથી કોઇ પણ ઉદાર (પ્રધાન) કલ્યાણમય શિવસ્વરૂપ, ધન્ય માંગલિક સશ્રીક મહાપ્રભાવજનક કષાયરૂપી કીચડનું પ્રક્ષાલન કરનાર કર્મમળની વિશુદ્ધિ કરનાર તપને અંગીકાર કરીને વિચરવું કલ્પે છે. એજ રીતે અશન પાન ખાદ્ય, સ્વાદ્યને લેવાં તથા તેમનો પરિભોગ કરવો

पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा प्रतिग्रहीतुं वा आहर्तुं वा, उच्चारं वा प्रस्रवणं वा परिष्ठापयितुम्, स्वाध्यायं वा कर्तुम्, स्थानं वा स्थापयितुम्, धर्मजागरिकां वा जागरितुम्, अन्यतमं वा तथाप्रकारं किमपि कार्यजातं कर्तुम् ॥ सू०३८॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथस्स वा' इत्यादि—निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा आचार्योपाध्याय-यावद्गणावच्छेदकरत्नाधिकेषु पूर्वपूर्वाभावे उत्तरोत्तम् आपृच्छ्य=पृष्ट्वा, तेषामवग्रहम्=आज्ञां च अवगृह्य=गृहीत्वा अनशनादिषु द्वादशविधेषु तपः-कर्मसु खलु=निश्चयेन अन्यतमं तपःकर्म उपसम्पद्य=स्वीकृत्य विहर्तुं कल्पते। कीदृशन्तत्तपःकर्म? इत्याह-'उदारमित्यादि। तत्र-उदारं=प्रधानं स्वर्गापवर्गसुखप्रापकत्वात्, कल्याणं-शुभ-

---

स्वाद्य को ग्रहण करना और उसका परिभोग करना कल्पता है, इसी प्रकार उच्चार-प्रस्रवण (मल-मूत्र) का त्याग करना, स्वाध्याय करना, कायोत्सर्ग करना, अथवा धर्म-जागरण करना, तथा इसी प्रकार का अन्य कोई भी कार्य, आचार्य आदि की आज्ञा से करना कल्पता है ॥ सू०३८॥

टीका का अर्थ—आचार्य, उपाध्याय यावत् गणावच्छेदक या रत्नाधिक में से पूर्व-पूर्व के अभावमें उत्तर-उत्तर से, अर्थात्-आचार्य के अभाव में उपाध्याय से, उपाध्याय आदि के अभाव में गणावच्छेदक से और गणावच्छेदक के अभाव में रत्नाधिक से पूछकर और उनकी आज्ञा प्राप्त करके अनशन आदि बारह प्रकार के तपश्चरण में से किसी भी तपः-कर्म को स्वीकार करके साधु-साध्वी को विचरना कल्पता है।

वह तपःकर्म किस प्रकार का है? इस प्रश्न का उत्तर देते हैं, वह उदार अर्थात् स्वर्ग-मोक्ष के सुख की प्राप्ति का कारण होने से प्रधान, सिद्धिविशेषरूप कल्याण का जनक होने से शुभ, समस्त उपद्रवों की

કલ્પે છે; એ જ પ્રમાણે ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ (મળ-મૂત્ર) નો ત્યાગ કરવો, સ્વાધ્યાય કરવો, કાયોત્સર્ગ કરવો, અથવા ધર્મ-જાગરણ કરવું તથા એ પ્રકારના બીજાં કોઈપણ કાર્ય આચાર્ય આદિની આજ્ઞાથી કરવું કલ્પે છે (સૂ૦૩૮)

ટીકાનો અર્થ—આચાર્ય, ઉપાધ્યાય યાવત્ ગણાવચ્છેદક યા રત્નાધિકમાંથી પૂર્વ-પૂર્વના અભાવે ઉત્તર-ઉત્તરને, અર્થાત્ આચાર્ય ન હોય તો ઉપાધ્યાયને, ઉપાધ્યાયને અભાવે ગણાવચ્છેદકને, અને ગણાવચ્છેદકને અભાવે રત્નાધિકને પૂછીને અને એમની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને અનશન આદિ બાર પ્રકારનાં તપશ્ચરણમાંથી કોઈ પણ તપ-કર્મનો સ્વીકાર કરીને સાધુ-સાધ્વીએ વિચરવું કલ્પે છે.

એ તપકર્મ ક્યા પ્રકારનુ છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે. તે ઉદાર અર્થાત્ સ્વર્ગ-મોક્ષના સુખની પ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી પ્રધાન, સિદ્ધિ-વિશેષરૂપ કલ્યાણનું જનક હોવાથી શુભ, બધા ઉપદ્રવોની ઉપશાન્તિનું

सिद्धिविघ्नपरूपकल्याणजनकत्वात्, शिवम्–उपद्रवोपशमहेतुत्वात्, धन्यम्–तीर्थङ्करगणधरैः प्रशंसितत्वात्, माङ्गल्यम्–दुरितोपशमरूपमङ्गलसाधकत्वात्, सश्रीकम्–केवलज्ञानलक्ष्मीसम्पादकत्वात्, महानुभावम्–आमर्षौषध्यादिलब्धिमहाप्रभावजनकत्वात्, कषायपङ्कप्रक्षालकम्–कषायाः=क्रोधमानमायालोभाः, तद्रूप एव पङ्कस्तस्य प्रक्षालकम्, कर्ममलविशोधकं=कर्मरूपमलापनयनसमर्थमिति। तथा–अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा प्रतिग्रहीतुम्=आदातुं वा आहर्तुं=भोक्तुं वा कल्पते, उच्चारं वा प्रस्रवणं वा परिष्ठापयितुं कल्पते, स्वाध्यायं वा कर्तुं कल्पते, स्थानं=कायोत्सर्गं वा स्थापयितुं=कर्तुं कल्पते, धर्मजागरिकां–धर्मार्थं जागरिका=जागरणं तां जागरितुं=कर्तुं वा कल्पते, अन्यदपि वा तथाप्रकारं किमपि कार्यजातं=कार्यप्रकारं कर्तुं वा कल्पते। गुरोराज्ञयैव सर्वं कर्तव्यमिति भावः ॥सू०३८॥

उपशान्ति का कारण होने से शिवरूप, तीर्थंकरों और गणधरों द्वारा प्रशंसित होने के कारण प्रशस्त, पापों के उपशमरूप मंगल का जनक होने से मंगलमय, केवलज्ञानरूपी-लक्ष्मी का जनक होने के कारण सश्रीक, आमर्षौषधि आदि लब्धि रूप महान् प्रभाव का जनक होने से महानुभाव है, तथा क्रोध, मान, माया, लोभ, कषाय रूपी कीचड़ को धोनेवाला तथा कर्म-मल को दूर करनेवाला है।

इस प्रकार आचार्य आदि से पूछकर तथा उनकी अनुमति प्राप्त करके अशन, पान, खाद्य, या स्वाद्य आहार को ग्रहण करना और उसका उपभोग करना कल्पता है। मल-मूत्र का परिष्ठापन करना कल्पता है। स्वाध्याय करना कल्पता है और धर्मजागरण करना कल्पता है। तथा इसी प्रकार का अन्य कोई भी कार्य करना कल्पता है। आशय यह है कि गुरु की आज्ञा प्राप्त करके ही समस्त कार्य करना चाहिए ॥सू०३८॥

કારણ હોવાથી શિવરૂપ, તીર્થંકરો અને ગણધરોથી પ્રશંસિત હોવાથી પ્રશસ્ત, પાપોના ઉપશમરૂપ મંગળનું જનક હોવાથી મંગલમય, કેવળ જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીનું જનક હોવાથી સશ્રીક, આમર્ષૌષધિ આદિ લબ્ધિઓરૂપ મહાન પ્રભાવનું જનક હોવાથી એ તપ મહાનુભાવ છે; તથા ક્રોધ, માન, માયા લોભ, કષાયરૂપી કીચડને ધોનાર તથા કર્મ મળને દૂર કરનાર છે

એ રીતે આચાર્યાદિને પૂછીને તથા એમની અનુમતિ લઈને અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય આહારને ગ્રહણ કરવો અને તેનો ઉપયોગ કરવો કલ્પે છે તથા એ પ્રકારનું બીજું કોઈપણ કામ કરવું કલ્પે છે આશય એ છે કે ગુરુની આજ્ઞા લઈને જ બધાં કાર્યો કરવા જોઈએ. (સૂ. ૩૮)

पत्रलेखन तु साधुभिर्न कदापि कर्तव्यम्, अतस्तद्विषये आचार्यादीना पृच्छाऽपि न युज्यते इति पत्रलेखननिषेधं वक्तुमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा सयं पत्तं लेहित्तए ॥सू०३९॥

छाया—न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां स्वयं पत्रं लेखितुम् ॥सू०३९॥

टीका—'नो कप्पइ' इत्यादि। निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कस्यचित् साधोः कस्याश्चित् साध्व्याः श्रावकस्य श्राविकायाः संघस्य च सविधे स्वयं पत्रं लेखितुं न कल्पते इति ॥सू०३९॥

निषिद्धप्रस्तावात् अन्यदपि निषिद्धमाह—

मूलम्—नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा नवं अणुप्पण्णं अहिगरणं उप्पाइत्तए, पोराणं खामियं विउसमियं अहिगरणं पुणो उईरित्तए ॥सू०४०॥

साधुओं को पत्र कभी लिखना ही नहीं चाहिए, अत एव उस विषय में आचार्य आदि से पूछने का प्रश्न ही नहीं उठता। यहाँ पत्रलेखन का निषेध कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को स्वयं पत्र लिखना नहीं कल्पता ॥सू०३९॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को किसी साधु, किसी साध्वी, श्रावक या श्राविका अथवा संघ के लिए स्वयं पत्र लिखना नहीं कल्पता ॥सू०३९॥

निषिद्ध का प्रसंग होने से अन्य निषिद्ध कार्य कहते हैं—'नो कप्पइ' इत्यादि ।

સાધુઓએ પત્ર કદિ લખવો જ ન જોઇએ, એટલે એ બાબતમાં આચાર્યાદિને પૂછવાનો પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી. અહીં પત્રલેખનનો નિષેધ કરતાં કહે છે—"नो कप्पइ" ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને જાતે પત્ર લખવાનું કલ્પતું નથી. (સૂ૦૩૯)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને કોઇ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક યા શ્રાવિકાને માટે અથવા સંઘને માટે પત્ર લખવો કલ્પતો નથી. (સૂ૦૩૯)

નિષેધનો પ્રસંગ હોવાથી બીજાં નિષિદ્ધ કાર્યો કહે છે—"नो कप्पइ" ઇત્યાદિ.

छाया—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा नवम् अनुत्पन्नम् अधिकरणम् उत्पादयितुम्, पुराण क्षामितं व्युपशान्तमधिकरणं पुनरुदीरयितुम् ॥सू०४०॥

टीका—निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा नवं=नूतनम् अनुत्पन्नम् अधिकरणम्–अधिक्रियते=नरकनिगोदाद्यनन्तजन्मजरामरणदुःखस्य अधिकारी क्रियते जीवो येन तदधिकरणं तत्–वाक्कलहादिकम् उत्पादयितुं नो कल्पते । तथा–पुराणं=पुरातनं–व्यतीतं क्षामितं=परस्परक्षामणेन विगतं, व्युपशान्तम्=उपशममार्गं प्राप्तम् अधिकरणं पुनः उदीरयितुम्=उत्पादयितुं नो कल्पते–इति ॥सू०४०॥

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को नये अनुत्पन्न कलह को उत्पन्न करना नहीं कल्पता। तथा जो कलह पुराना पड़ गया हो, जिसके लिए क्षमापना की जा चुकी हो और जो शांत हो चुका हो, उसकी उदीरणा करना नहीं कल्पता ॥सू०४०॥

टीका का अर्थ—जो जीव को नरक और निगोद आदि के अनन्त जन्म जरा मरण के दुःखों का अधिकारी बनाता है वह वाचनिक कलह आदि अधिकरण कहलाता है। जो अधिकरण उत्पन्न नहीं हुआ उसे नये सिरे से उत्पन्न करना साधु-साध्वी को नहीं कल्पता। तथा जो अधिकरण पुराना हो चुका है, जिसके लिए परस्पर में क्षमा का आदान–प्रदान कर लिया गया है और इस कारण जो शान्त हो चुका है, उसे पुनः उत्पन्न करना नहीं कल्पता ॥सू४०॥

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓને નવો અનુત્પન્ન કલહ ઉત્પન્ન કરવો કલ્પતો નથી. તથા જે કલહ જૂનો થયો હોય, જેને માટે ક્ષમાપના થઈ ચુકી હોય અને જે શાંત થઈ ગયો હોય તેની ઉદીરણા કરવી કલ્પતી નથી (સૂ૦૪૦)

ટીકાનો અર્થ—જે જીવને નરક અને નિગોદ આદિના અનંત જન્મ-જરા મરણનાં દુઃખોનો અધિકારી બનાવે છે તે વાચનિક કલહ આદિ અધિકરણ કહેવાય છે જે અધિકરણ ઉત્પન્ન થયું નથી તેને નવેસરથી ઉત્પન્ન કરવું સાધુ-સાધ્વીને કલ્પતું નથી. તથા જે અધિકરણ જૂનું થઈ ચુક્યું છે જેને માટે પરસ્પર ક્ષમાની આપ-લે થઈ ચુકી છે અને તે કારણથી જે શાન્ત થઈ ગયું છે તેને ફરી ઉત્પન્ન કરવું કલ્પતું નથી (સૂ૦૪૦)

अनन्तरसूत्रे 'खामियं' इत्युक्तम् । क्षमणा च साधुभिः साध्वीभिश्च यथारात्निकं कर्तव्येति सूचयितुमाह—

मूलम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा अहाराइणियाए खमित्तए वा खमावित्तए वा ॥सू०४१॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारात्निकतया क्षन्तुं वा क्षमयितुं वा ॥सू०४१॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाणं वा' इत्यादि । निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारात्निकतया=पर्याय-ज्येष्ठक्रमेण क्षन्तुम्=तत्कृतमपराधजातं स्वहृदयाद् दूरीकर्तुं वा, क्षमयितुं=स्वकृतमपराधजातं तद्धृदयाद् दूरं कारयितुं वा कल्पते इति ॥सू०४१॥

यः साधुः संजातं कलहं स्वयमुपशमयति, अन्यैश्च उपशमयति, स्वयं क्षमते अन्यैश्च क्षमयति स

पिछले सूत्र में 'खामियं' पद आया है। साधुओं और साध्वियों को पर्यायज्येष्ठता के अनुसार क्षमा-याचना करनी चाहिए, यह सूचित करने के लिये सूत्रकार कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को यथारात्निक अर्थात् बडे-छोटे के क्रम से खमत-खामणा करना चाहिए ॥सू०४१॥

टीका का अर्थ—साधुओं और साध्वियों को संयम-पर्याय की ज्येष्ठता के अनुसार दूसरे के किये हुए अपराधों को क्षमा कर देना चाहिए, अर्थात् हृदय से निकाल देना चाहिए, तथा अपने किये अपराधों के लिए क्षमायाचना करनी चाहिए-दूसरे के हृदय से दूर करने का प्रयत्न करना चाहिए ॥सू०४१॥

जो साधु उत्पन्न हुए कलह को स्वयं शांत करता है और दूसरों से शान्त करवाता है, स्वयं क्षमा

પાછલા સૂત્રમા 'खामिय' પદ આવ્યું છે. સાધુ-સાધ્વીઓએ પર્યાયજ્યેષ્ઠતાને અનુસરી ક્ષમાયાચના કરવી જોઇએ, એ સૂચિત કરવાને સૂત્રકાર કહે છે—"कप्पइ" ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ યથારાત્નિક અર્થાત નાના—મોટાના ક્રમાનુસાર ખમતખામણા કરવાં જોઇએ. (સૂ૦૪૧)

ટીકાનો અર્થ—સાધુ-સાધ્વીઓએ સંયમ-પર્યાયની જ્યેષ્ઠતાને અનુસરી બીજાના કરાયેલા અપરાધોને ક્ષમા આપવી જોઇએ, અર્થાત્ હૃદયમાથી દૂર કરવા જોઇએ, તથા પોતાથી થયેલા અપરાધોને માટે ક્ષમા યાચના કરવી જોઇએ, બીજાના હૃદયમાથી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. (સૂ૦૪૧)

જે સાધુ ઉત્પન્ન થયેલા કલહને પોતે શાન્ત કરે છે અને બીજાઓ વડે શાન્ત કરાવે છે, પોતે ક્ષમા કરે

साधुराराधको भवतीति सूचयितुमाह—

सूत्रम्—कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा उवसमसारं खु सामण्णंति कट्टु परोप्परं अहिगरणं उव समित्तए वा उवसमावित्तए वा, खमित्तए वा खमावित्तए वा । जो उवसमइ सो आराहगा, जो ण नो उवसमइ सो नो आराहओ ॥सू०४२॥

छाया—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा उपशमसारं खलु श्रामण्यमिति कृत्वा परस्परमधिकरण मुपशमयितुं वा उपशमयितुं वा क्षमितुं वा क्षमयितुं वा । य उपशमयति स आराधकः, य खलु नो उपशमयति स नो आराधक ॥सू०४२॥

टीका—'कप्पइ निग्गंथाण वा' इत्यादि । उपशमसारम्–उपशमः सारो यस्मिंस्तत्तथाभूत खलु श्रामण्य=चारित्रमिति कृत्वा=इति मनसि निधाय निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीना वा परस्परम् अधिकरणम् स्वयमुपशम यितुं वा, अन्येन उपशमयितुं वा, स्वयं क्षमितुं वा, अन्येन क्षमयितु वा कल्पते । अत्र हेतुमाह—'जो उव

करता है और दूसरों से क्षमायाचना करता है, वही आराधक होता है, यह सूचित करने के लिए कहते हैं—'कप्पइ' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—उपशम–कषायों की मन्दता–ही साधुत्व का सार है, इस कारण साधुओं को और साध्वियों को परस्पर में कलह को शांत करना चाहिए, तथा शांत कराना चाहिए, क्षमा करना चाहिए, क्षमा कराना चाहिए। जो उपशान्त करता है, वह आराधक होता है, जो उपशांत नहीं करता है वह आराधक नहीं होता है ॥सू०४२॥

टीका का अर्थ—श्रामण्य अर्थात् चारित्र में उपशम ही प्रधान है। यह तथ्य मनमें रखकर साधुओं और साध्वियों को, अधिकरण को परस्परमें स्वय शांत करना और दूसरों से शांत कराना, स्वय क्षमा

છે અને બીજાઓની ક્ષમા યાચના કરે છે તે આરાધક બને છે, એ સૂચિત કરવાને કહે છે—"कप्पइ" ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—ઉપશમ-કષાયોની મંદતા–જ સાધુત્વનો સાર છે તેથી સાધુઓએ તથા સાધ્વીઓએ પરસ્પરના કલહને શાંત કરવો જોઇએ, તથા શાંત કરાવવો જોઇએ, ક્ષમા કરવી જોઇએ. અને ક્ષમા કરાવવી જોઇએ. જે ઉપશાન્ત કરે છે તે આરાધક બને છે જે ઉપશાંત કરતો નથી તે આરાધક બનતો નથી. (સૂ૦૪૨)

ટીકાનો અર્થ—શ્રામણ્ય અર્થાત્ ચારિત્રમાં ઉપશમ જ પ્રધાન છે એ તથ્ય મનમાં રાખીને સાધુ-સાધ્વીઓને અધિકરણને પરસ્પરમાં પોતે શાંત કરવું અને બીજાઓથી શાંત કરાવવું પોતે ક્ષમા કરવી અને બીજાઓથી ક્ષમા

समइ' इत्यादि । यो निर्ग्रन्थ उपशमयति=उत्पन्नम् अधिकरणमुपशान्तं करोति स आराधको भवति । यस्तु नो उपशमयति स नो आराधक इति ॥सू०४२॥

सम्प्रति कल्पमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—इच्चेइयं थेरकप्पं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं जहासम्मं काएण फासित्ता पालित्ता सोहित्ता तीरित्ता किट्टित्ता आराहित्ता आणाए अणुपालित्ता निग्गथो वा निग्गंथी वा अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण, अत्थेगइए दुच्चेणं भवग्गहणेणं, अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेण सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेइ, सत्तट्ठभवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ, सासओ सिद्धो हवइ ॥सू०४३॥

छाया—इत्येतं स्थविरकल्पं यथासूत्रं यथाकल्पं यथामार्गं यथातत्वं यथासाम्यं कायेन स्पृष्ट्वा पालयित्वा शोधयित्वा तीरयित्वा कीर्त्तयित्वा आराध्य आज्ञया अनुपाल्य निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा अस्त्येकस्तेनैव

करना और दूसरों से क्षमा कराना कल्पता है। सूत्रकार इसका कारण बतलाते हैं—जो श्रमण उत्पन्न हुए कलह को शांत करता है, वह आराधक होता है और जो शांत नहीं करता है, वह आराधक नहीं होता है, अर्थात् विराधक होता है ॥सू०४२॥

अब कल्पका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—'इच्चेइयं' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—इस स्थविर कल्प को सूत्र के अनुसार, कल्प के अनुसार, मार्ग के अनुसार, तत्व के अनुसार, समभावपूर्वक शरीर से स्पर्श करके, पालन करके, शोधन करके, पार करके, इसकी प्रशंसा करके, आराधना करके तथा जिन भगवान् के आदेश के अनुसार क्रमसे पालन करके साधु

કરાવવી કલ્પે છે. સૂત્રકાર તેનું કારણ બતાવે છે-જે શ્રમણ ઉત્પન્ન થએલા કલહને શાંત કરે છે, તે આરાધક થાય છે. અને જે શાંત નથી કરતો તે આરાધક થતો નથી અર્થાત્ વિરાધક થાય છે. (સૂ૦૪૨)

હવે કલ્પનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—

મૂળનો અર્થ—આ સ્થવિર કલ્પને, સૂત્રને અનુસાર, કલ્પને અનુસાર, માર્ગને અનુસાર, તત્ત્વને અનુસાર, સમભાવપૂર્વક શરીરને સ્પર્શ કરીને, પાલન કરીને, શોધન કરીને, પાર કરીને, એની પ્રશંસા કરીને આરાધના કરીને તથા જિન ભગવાનના આદેશને અનુસરી ક્રમે કરી પાલન કરી સાધુ અને સાધ્વી કેટલાક આ

भवग्रहणेन, अस्त्येको द्वितीयेन भवग्रहणेन, अस्त्येकस्तृतीयेन भवग्रहणेन सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति, सप्ताष्टभवग्रहणानि पुनर्नातिक्रामति, शाश्वतः सिद्धो भवति ॥ सू०४३ ॥

टीका—'इच्चेइयं' इत्यादि । अस्ति एकः=कश्चिद् निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा, य इत्येतं स्थविरकल्पं यथासूत्रं=सूत्रनिर्दिष्टविध्यनुसारं, यथाकल्पम्=कल्पानुसारं, यथामार्गं=ज्ञानदर्शनचारित्ररूपमोक्षमार्गानतिक्रमेण क्षयोपशमभावानतिक्रमेण वा, यथातत्त्वं=तत्त्वानतिक्रमेण, 'यथातथ्यम्' इतिच्छायापक्षे—सत्यानुसारम्, यथासाम्यं—समभावमनतिक्रम्य—सम्यक्प्रकारेण—कर्मनिर्जरणभावनयेत्यर्थः, कायेन=शरीरेण न पुनरभिलापमात्रेण, स्पृष्ट्वा=समुचितकाले सविधि गृहीत्वा, पालयित्वा=वारं वारमुपयोगेन तत्परतया पालनां कृत्वा शोधयित्वा=अतीचारपङ्कप्रक्षालनात् शोधनं कृत्वा, तीरयित्वा=यावज्जीव पारं कृत्वा, कीर्तयित्वा=अयं स्थविरकल्पो जिनोक्तः, भव

और साध्वी कितनेक उसी भवमें, कितनेक दूसरे भव में और कितनेक तीसरे भव में सिद्ध होते हैं, बुद्ध होते हैं, मुक्त होते हैं, परिनिर्वाण को प्राप्त होते हैं और समस्त दुःखों का अंत करते हैं। सात—आठ भवों का उल्लंघन तो करते ही नहीं हैं। शाश्वत सिद्ध हो जाते हैं ॥सू०४३॥

टीका का अर्थ—इस स्थविर कल्प को सूत्रोक्त विधि के अनुसार, कल्प के अनुसार, ज्ञान दर्शन चारित्र रूप मोक्षमार्ग के अनुसार या क्षयोपशमभाव के अनुसार, तत्त्व के अनुसार या सत्य के अनुसार, समभाव के साथ—सम्यक् प्रकार से कर्मनिर्जरा की भावना से, केवल अभिलाषा करके ही नहीं; किन्तु उचित अवसर पर विधिपूर्वक शरीर स स्पर्श करके, बार—बार उपयोग के साथ तत्परतापूर्वक पालन करके, अति चाररूपी पंक का प्रक्षालन रूप शुद्धि करके, यावज्जीवन पूर्णता पर पहुँचा कर, तथा 'यह स्थविर कल्प जिनेन्द्र

ભવમાં કેટલાક બીજા ભવમાં, કેટલાક ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ પામે છે અને બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે સાત આઠ ભવોનું ઉલ્લંઘન તો કરતા જ નથી શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે (સૂ ૪૩)

ટીકાનો અર્થ—આ સ્થવિર કલ્પને સૂત્રોક્ત વિધિને અનુસાર, કલ્પને અનુસાર, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગને અનુસાર યા ક્ષયોપશમભાવને અનુસાર, તત્ત્વને અનુસાર યા સત્યને અનુસાર, સમભાવપૂર્વક સમ્યક પ્રકારે, કર્મનિર્જરાની ભાવનાથી કેવળ અભિલાષા કરીને જ નહિ પરંતુ ઉચિત અવસરે વિધિપૂર્વક શરીરથી સ્પર્શ કરીને, વારંવાર ઉપયોગ સાથે તત્પરતાપૂર્વક પાલન કરીને, અતિચારરૂપી કાદવના પ્રક્ષાલન રૂપ શુદ્ધિ કરીને, યાવજ્જીવન પૂર્ણતા પર પહોંચાડીને, તથા આ સ્થવિરકલ્પ જિનેન્દ્રકથિત છે એમ બીજાઓને કથન કરનાર છે

दुःखहारकः शिवसुखकारक इत्यादिरूपेण प्रशंसां कृत्वा, आराध्य=आराधना कृत्वा, इत्थम् आज्ञया=जिनाज्ञया
अनुपाल्य=क्रमेण पालयित्वा तेनैव भवग्रहणेन=जन्मना सिध्यति=सकलकार्यकारितया सिद्धो भवति, बुध्यते=विमल-
केवलालोकेन जानाति, मुच्यते=सर्वकर्मभ्यो मुक्तो भवति, परिनिर्वाति=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्थो
भवति, सर्वदुःखानां=शारीरिकमानसिकसमस्तक्लेशानाम् अन्तं=नाशं करोति–अव्याबाधसुखभाग् भवतीत्यर्थः।
ततश्च शाश्वतः=सार्वकालिकः सिद्धो भवति। अस्त्येको द्वितीयेन भवग्रहणेन, अस्त्येकस्तृतीयेन भवग्रहणेन शाश्वतः

कथित है, भव–दुःखों को हरण करने वाला है, मोक्ष के सुख का कर्त्ता है' इत्यादिरूप से इसकी प्रशंसा
करके, आराधना करके, जिनदेव की आज्ञा से क्रमशः पालन करके कितनेक साधु या साध्वी 'सिध्यति'
इसी भव में सिद्ध–कृतकृत्य हो जाते है, 'बुध्यते' निर्मल केवल ज्ञान से समस्त पदार्थसार्थ को जानने
लगते हैं, 'मुच्यते' सब कर्मों से मुक्त हो जाते हैं, 'परिनिर्वाति' कर्मजनित समस्त विकारों से रहित
होने के कारण आत्मस्वरूप में स्थित हो जाते है, 'सर्वदुःखानामन्तं करोति'–सम्पूर्ण शारीरिक और मान-
सिक क्लेशों का अन्त करते हैं, अर्थात् अव्याबाधसुख के भागी होते हैं और शाश्वत सिद्ध होते हैं। कितनेक

મોક્ષના સુખોનો કર્તા છે' ઇત્યાદિ રૂપે એની પ્રશંસા કરીને, આરાધના કરીને, જિનદેવની આજ્ઞાનુસાર ક્રમે કરીને
પાલન કરીને કેટલાક સાધુ યા સાધ્વી 'सिध्यति'—આ ભવમા સિદ્ધ-કૃતકૃત્ય થઇ જાય છે, 'बुध्यते' નિર્મળ
કેવળ જ્ઞાનથી સમસ્ત પદાર્થ ને જાણવા લાગે છે, 'मुच्यते'–બધા કર્મોથી મુક્ત થઇ જાય છે, 'परिनिर्वाति'
કર્મજનિત સમસ્ત વિકારોથી રહિત થઇ જવાને કારણે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થઇ જાય છે, 'सर्वदुःखानामन्तं करोति'
સંપૂર્ણ શારીરિક અને માનસિક ક્લેશોનો અંત કરે છે, અર્થાત્ અવ્યાબાધ સુખના ભાગી થાય છે અને શાશ્વત

सिद्धो भवति । एतत्स्थविरकल्पाराधकः कश्चिदपि न पुनः सप्ताष्टभवग्रहणानि अतिक्रामति । सप्ताष्टभवेषु सर्वोऽपि स्थविरकल्पाराधकः सिध्यति यावत् शाश्वत सिद्धश्च भवतीत्यर्थः ॥ सू०४३॥

॥ इति स्थविरकल्पः सम्पूर्णः ॥

॥ इति प्रथमा वाचना ॥

दूसरे भव में शाश्वत सिद्ध होते हैं । और कितनेक तीसरे भव में शाश्वत सिद्ध होते हैं । इस स्थविरकल्प का कोई भी आराधक सात–आठ भवों का उल्लंघन तो करता ही नहीं है, अर्थात् सात–आठ भवों मे तो अवश्य ही इस स्थविरकल्प के सभी आराधकों को मुक्ति प्राप्त हो जाती है ॥ सू०४३ ॥

॥ इति स्थविरकल्प सम्पूर्ण ॥

॥ इति प्रथम वाचना ॥

સિદ્ધ થાય છે કેટલાક બીજા ભવમાં શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે, અને કેટલાક ત્રીજા ભવમાં શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે આ સ્થવિર કલ્પનો કોઈ આરાધક સાત આઠ ભવનુ ઉલ્લંઘન તો કરતો જ નથી, અર્થાત સાત-આઠ ભવમાં તો અવશ્ય આ સ્થવિરકલ્પના બધા આરાધકોને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે (સૂ૦૪૩)

ઇતિ સ્થવિર-કલ્પ સંપૂર્ણ

(ઇતિ પ્રથમ વાચના)

॥ अथनयसारादिषड्विंशतिभवकथा ॥

॥ मंगलायरणं ॥

(मालिनी—च्छन्दः)

भवजलहिनिमज्जजीवरक्खेगदक्खं,
वयणहिमकरंसुक्खित्तहिद्धंतकक्खं ।
सुरमणुयमुणीहिं निच्चवंदिज्जमाणं,
सयलगुणनिहाणं णोमिहं वद्धमाणं ॥१॥

छाया—

भवजलधिनिमज्जजीवरक्षैकदक्षं,
वदनहिमकरांशूत्क्षिप्तहृद्ध्वान्तकक्षम् ।
सुरमनुजमुनिभिर्नित्यवन्द्यमानं,
सकलगुणनिधानं नौम्यहं वर्धमानम् ॥१॥

नयसारादि छव्वीस भवों की कथा

मंगलाचरण—संसार–सागर मे डूबते हुए जीवों की रक्षा करने में असाधारणरूप से समर्थ, अपने मुखरूपी चन्द्रमा से (भव्य जीवों के) हृदयमें पैठे अन्धकार को नष्ट करने वाले, देवों और मानवों द्वारा सदैव वन्दनीय, सकल गुणों के निधान श्री वर्धमान भगवान् को मै नमस्कार करता हूँ ॥ १ ॥

નયસારાદિ છવ્વીસ ભવોની કથા.

મંગલાચરણનો અર્થ—સંસાર–સાગરમાં ડૂબતા જીવોનુ રક્ષણ કરવામાં અસાધારણ રીતે સમર્થ, પોતાના મુખરૂપી ચંદ્રમાથી (ભવ્ય જીવોના) હૃદયમા પેસેલા અંધકારને નષ્ટ કરનાર, દેવો તથા માનવો દ્વારા સદૈવ વંદનીય, સકળ ગુણોના નિધાન એવા શ્રી વર્ધમાન ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું. (૧)

टीका—विघ्नविघाताय कृत स्वेष्टदेवतानमस्कारात्मकं मङ्गलं शिष्यशिक्षायै ग्रन्थे निबध्यते—'भवज लधि०' इत्यादि। अहं=घासीलालो व्रती भवजलधिनिमज्जज्जीव' इत्यत्र—भवजलधिः—भवो जलधिरिव दुस्तरत्वात्, तत्र निमज्जतां=ब्रुडतां जीवानां=प्राणिनां रक्षायाम्=उद्धरणे एकः=प्रधानो दक्षः=निपुणस्तम्=संसारपारकरण समर्थमित्यर्थः, वदनहिमकरांशुक्षिप्तहृद्ध्वान्तकक्षम्—वदनं=जिनस्य मुखमेव हिमकरः=चन्द्रस्तस्य अंशुभिः=किरणैः उत्क्षिप्ता=दूरीकृता हृद्ध्वान्तकक्षा=हृदयान्धकारावलिर्येन स तथा तम्—भव्यानाम् अनादिकालावस्थितमिथ्यात्वति मिरनाशकमित्यर्थः, सुरमनुजमुनिभिः=देवमनुष्यमुनिभिर्नित्यवन्द्यमानं—नित्यं=सदा वन्द्यमानं=प्रणम्यमानं स्तूयमानं वा सकलगुणनिधानं—सकलानां=सर्वेषां ज्ञानदर्शनादीनां गुणानां निधानम्=निधिस्वरूपं त्रिजगत्प्रसिद्धं वर्द्धमानं= चरमतीर्थंकरं नौमि—स्तवीमि ॥१॥

टीका का अर्थ—विघ्नों का विघात करने के लिए अपने इष्ट देव का नमस्काररूप जो मंगल किया गया है, वह शिष्यों को 'ग्रंथ के आदि में मंगलाचरण करना चाहिए'—यह सिखलाने के लिए ग्रन्थरूप में निबद्ध किया जाता है।

दुस्तर होने के कारण संसार, समुद्र के समान है। इसमें डूबने वाले जीवों की रक्षा करने में असाधारण निपुण, अपने मुखरूपी चन्द्रमा की किरणों से भव्य जीवों के हृदयमें स्थित अन्धकार के समूह को नष्ट करने वाले, अर्थात् अनादिकालीन मिथ्यात्व-तिमिर का अन्त करने वाले, देवों, मनुष्यों एवं मुनियों द्वारा सदा वन्दनीय—स्तवनीय, समस्त गुणों के निधान और तीनों लोकों में प्रसिद्ध श्री वर्द्धमान नामक चरम तीर्थंकर को मैं मुनिव्रती घासीलाल नमस्कार करता हूँ ॥१॥

ટીકાનો અર્થ—વિઘ્નોનો વિનાશ કરવા માટે પોતાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કારરૂપ જે મંગળ કરવામાં આવ્યું છે, તે શિષ્યોને 'ગ્રંથના આદિમાં મંગલાચરણ કરવું જોઈએ' એ શિખવવા માટે ગ્રંથરૂપે નિબદ્ધ કરવામાં આવે છે.

દુસ્તર હોવાને કારણે સંસાર સમુદ્રના જેવો છે. એમાં ડૂબતા જીવોનું રક્ષણ કરવામાં અસાધારણ નિપુણ, પોતાના મુખરૂપી ચંદ્રમાના કિરણોથી ભવ્ય જીવોના હૃદયમાં રહેલા અંધકારના સમૂહને નષ્ટ કરનાર, અર્થાત્ અનાદિ કાળના મિથ્યાત્વ-તિમિરનો અંત કરનાર દેવો, મનુષ્યો તથા મુનિઓને માટે સદા વંદનીય—સ્તવનીય, સર્વ ગુણોના નિધાન અને ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ શ્રી વર્ધમાન નામે ચરમ તીર્થંકરને હું મુનિવ્રતી ઘાસીલાલ નમસ્કાર કરું છું (૧)

(वंशस्थ-वृत्तम्)

समत्थपावाडवियाद्वानलं, विसालमाणंदपलासिकंदलं ।
तहा समेसिं सुहसंपएधणं, समत्थकम्मिंधणचंडपावगं ॥२॥
अभिट्ठचिंतामणिवप्पपूरगं, विमुत्तिमग्गेगमहासहायगं ।
पगाढमिच्छत्तमहंधनासगं, तहा कसायाइमलावहारगं ॥३॥

छाया—

समस्तपापाटविकादवानलं, विशालमानन्दपलाशिकन्दलम् ।
तथा समेषां सुखसम्पदेधनं समस्तकर्मेन्धनचण्डपावकम् ॥२॥
अभीष्टचिन्तामणिवत्प्रपूरकं, विमुक्तिमार्गैकमहासहायकम् ।
प्रगाढमिथ्यात्वमहान्ध्यनाशकं, तथा कषायादिमलापहारकम् ॥३॥

भगवत्-चरित्र का माहात्म्य—समस्त पापरूपी अटवी के लिए दावानल के समान, विशाल अर्थात् उदात्त भावों से परिपूर्ण, आनन्दरूपी वृक्ष के मूल, सब ही सुखसम्पत्ति की वृद्धि करने वाले, समस्त कर्मरूपी ईंधन के लिए प्रचण्ड पावक (अग्नि) के समान ॥ २ ॥

चिन्तामणि की तरह सब मनोवांछित की पूर्ति करने वाले, मोक्षमार्ग में आद्वितीय और महान् सहायक, घोर मिथ्यात्वरूपी सघन अंधता का नाश करने वाले, कषाय आदि आन्तरिक मैल-विकार को दूर करने वाले ॥ ३ ॥

ભગવાનના ચરિત્રનું માહાત્મ્ય—સમસ્ત પાપરૂપી અટવી (વન) ને માટે દાવાનળ સમાન, વિશાળ-ઉદાત્ત ભાવોથી પરિપૂર્ણ, આનંદરૂપ વૃક્ષના મૂળ, બધા સુખ-સંપત્તિની વૃષ્ટિ કરનાર, બધાં કર્મરૂપ ઇંધણાંને માટે પ્રચંડ અગ્નિ સમાન, (૨)

ચિન્તામણિની પેઠે સર્વ મનોવાછિતને પૂર્ણ કરનાર, મોક્ષમાર્ગમાં અદ્વિતીય અને મહાન્ સહાયક, ઘોર મિથ્યાત્વરૂપી ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનાર, કષાયાદિ આંતરિક મેલ-વિકારને દૂર કરનાર, (૩)

विवड्ढमाण सुहज्झाणमंतरे, महापहुस्स तिसलासुयस्स त ।
महाडवीमज्झउ उत्थिय पर, वए चरित्त णयसारजम्मज ॥४॥

छाया—

विवर्धयत् शुभध्यानमन्तरे, महाप्रभोस्त्रिशलासुतस्य तत् ।
महाटवीमध्यत उत्थित पर, वदामि चरित्र नयसारजन्मजम् ॥४॥

टीका–अथ भगवच्चरित्रमहिमा वर्ण्यते—

"समस्तपापाटविकादवानलमि"त्यादि–समस्तानि=सर्वाणि यानि पापानि=प्राणातिपातादीन्यष्टादश विधानि, तान्येव अटविका=अरण्यम्, तत्र=तद्दहने दवानलं=वनवह्निस्वरूपं त्रिशलासुतस्य प्रभोरेतच्चरित्रमिति अग्रेण सम्बध्यते, पुनस्तत् कीदृशम्? त्रिशालं=ज्ञानादिगुणैः श्रेष्ठम्, आनन्दपत्ताशिकन्दलम्=स्वर्गापवर्गसमाद्वृक्षमूलस्वरूपम्, तथा–समर्पा=सर्वेषां पठनपाठनमननश्रवणादिकर्तॄणां प्राणिनां सुखसम्पद्वर्धनम्–सुखानाम्=ऐहिकामुष्मिकाणां सौम्यानां सम्पदां=सम्पत्तीनां च वर्धनं=वर्धकम्, समस्तकर्मेन्धनचण्डपावक–समस्तानि=सर्वाणि यानि कर्माणि=ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधानि तान्येव इन्धनानि, तत्र, भस्मीकरणे चण्डपावकः=प्रज्वलदग्निरूपम् ॥२॥

अन्त समय में प्रशस्त ध्यान की वृद्धि करनेवाले, महा–अटवी से आरंभ होने वाले, महाप्रभु त्रिशला नन्दन के नयसार भव से आरंभ होने वाले चरित्र का वर्णन करता हूँ ॥ ४ ॥

टीका का अर्थ–भगवान् के चरित्र की महिमा—त्रिशलातनय भगवान् महावीर का यह चरित्र प्राणातिपातादि–अठारह प्रकार के पापरूपी अटवी को भस्म करने में दावानल के समान है। त्रिशाल अर्थात् ज्ञानादि गुणों में श्रेष्ठ है। स्वर्ग और मोक्ष के सुखरूपी वृक्ष का मूल है। पठन, पाठन, श्रवण और मनन करने वाले प्राणियों को इहलोक–परलोक–संबंधी सुख और सम्पत्ति का वर्धक है। ज्ञानावरण आदि समस्त कर्मरूपी

અન્તસમયમાં પ્રશસ્ત ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરનાર મહા–અટવીથી આરંભ થનાર, મહાપ્રભુ ત્રિશલાનંદનના નયસાર ભવથી આરંભ થનાર ચરિત્રનું વર્ણન કરું છું (૪)

ટીકાનો અર્થ–ભગવાનના ચરિત્રનો મહિમા—ત્રિશલાસુત ભગવાન મહાવીરનું આ ચરિત્ર પ્રાણાતિપાતાદિ અઢાર પ્રકારનાં પાપરૂપી અટવીને ભસ્મ કરવામાં દાવાનળ સમાન છે. ત્રિશાળ અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી શ્રેષ્ઠ છે સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે. પઠન–પાઠન–શ્રવણ–મનન કરનાર પ્રાણીઓના ઇહલોક–પરલોક સંબંધી સુખ તથા સંપત્તિનું

" अभीष्टे "–त्यादि–अभीष्टचिन्तामणिवत्प्रपूरकम्–अभीष्टानाम्=अभिलषितानामर्थानां चिन्तामणिरत्=
चिन्तामणिरिव प्रपूरकम्=प्रपूर्तिकारकम्, विमुक्तिमार्गैकमहासहायकं=मोक्षपथे सर्वोत्कृष्टसहायकम्, प्रगाढमिथ्या-
त्वमहाऽऽन्ध्यनाशकं–प्रगाढं=निविडं यद् मिथ्यात्वं तदेव=मिथ्यात्वमेव महाऽऽन्ध्यं=प्रगाढान्धत्वं तस्य नाशकं=
निवारकम्, तथा=पुनः कषायादिमलापहारक–कषायाः=क्रोध–मान–माया–लोभाः, आदिपदादविरतिप्रमादादयश्च
ये मलाः–आत्मगुणमालिन्यकारकत्वात्, तेषामपहारकम्=विनाशकम् ॥३॥

अन्तरे=अन्तःकरणे शुभध्यानं=सद्ध्यानं विवर्धयत्=विशेषेण वृद्धिं नयत्=विस्तारयत् त्रिशलासुतस्य
श्रीमहावीरस्य महाप्रभोः महाटवीमध्यत उत्थितम्=उद्गतं नयसारजन्मजं=नयसारजन्मनि जातं परम्=उत्कृष्टं
तत्=प्रसिद्धं सप्तविंशतिभवात्मकं चरित्रं वदामि ॥४॥

ईंधन को भस्म करने के लिए प्रचण्ड पावक (अग्नि) के समान है। ॥२॥

चिन्तामणि के समान अभीष्ट वस्तुओं की पूर्ति करनेवाला है, मोक्ष मार्ग में सर्वोत्तम सहायक
है, प्रगाढ़ मिथ्यात्वरूपी घोर अन्धता का विनाशक है, आत्मा के गुणों में मलिनता उत्पन्न करने के कारण
मलरूप क्रोध, मान, माया, और लोभ–कषाय तथा अविरति और प्रमाद आदि का अपहरण करनेवाला है ॥३॥

अन्तःकरण में प्रशस्त ध्यान की विशेषरूप से वृद्धि करनेवाले, त्रिशलानन्दन श्रीमहावीर भगवान
के नयसार के जन्म से प्रसिद्धि में आये हुए सत्ताईस भव–संबंधी उत्कृष्ट चरित्र का मैं वर्णन करता हूँ ॥४॥

વર્ધક છે જ્ઞાનાવરણ આદિ સર્વકર્મરૂપી ઇંધનને ભસ્મીભૂત કરવા માટે પ્રચંડ અગ્નિ સમાન છે. (૨).

ચિંતામણિની પેઠે અભીષ્ટ વસ્તુઓની પૂર્તિ કરનાર છે, મોક્ષમાર્ગમા સર્વોત્તમ સહાયક છે. ગાઢ મિથ્યા-
ત્વરૂપી ઘોર અંધતાનું વિનાશક છે, આત્માના ગુણોમાં મલિનતા ઉત્પન્ન કરવાને કારણે મળરૂપ ક્રોધ-માન-માયા
લોભ-કષાય તથા અવિરતિ અને પ્રમાદાદિને અપહરણ કરનાર છે. (૩)

અંતઃકરણમા પ્રશસ્ત ધ્યાનની વિશેષરૂપે વૃદ્ધિ કરનાર, ત્રિશલાનંદન શ્રી મહાવીર ભગવાનના નયસારના
જન્મથી પ્રસિદ્ધિમા આવેલા સત્તાવીસ ભવ-સંબંધી ઉત્કૃષ્ટ ચરિત્રનું હું વર્ણન કરું છું (૪)

(त्रोटकछन्दः)

णयसारभवे चरिमो य जिणो, सुलभीअ जिणोइयतत्तमओ ।
णयसारभवा पभिइ पहिय, चरिय रययामि तईयमह ॥ ५ ॥

छाया—

नयसारभवे चरमश्च जिनः, स्वलभत जिनोदिततत्त्वमतः ।
नयसारभवात्प्रभृति प्रथितं, चरितं रचयामि तदीयमहम् ॥५॥

" नयसारभव " इत्यादि—चरमः=अन्तिमश्चतुर्विंशतितमः श्रीमहावीराख्यो=जिनः तीर्थकरः नयसारभवे=नयसाराख्यकोट्टपालजन्मनि, जिनोदितं=तीर्थकरोपदिष्टं तत्त्वं=सम्यक्त्वं, स्वलभत–सु=अनायासेन निसर्गभावेन वा अलभत=लब्धवान्, अतः=नयसारभवलब्धत्वात् नयसारभवात्=नयसारजन्मतः प्रभृति=आरभ्य प्रथितं=प्रख्यातं, तदीयं=श्रीमहावीरस्वामिसम्बन्धि चरितं=चरित्रम् अहं=घासीलालः रचयामि=निर्मिमे ॥ ५ ॥

(यद्यपि प्रत्येक आत्मा अनादिकाल से भवभ्रमण कर रही है और अनंत–अनंत भव कर चुकी है। तदनुसार भगवान् महावीर के जीव ने भी अनादि काल में अनंत भव किये हैं, तथापि) अन्तिम तीर्थंकर ने नयसार भवमें जिनेन्द्र भगवान् द्वारा कथित तत्त्व–समकित–की प्राप्ति की थी, अतः नयसार के भव से आरंभ करके ही उनके चरित्र की रचना करता हूँ ॥५॥

टीका का अर्थ—चौवीसवें तीर्थंकर भगवान महावीर ने नयसार नामक कोटवाल के जन्म में जिनभाषित तत्त्व सम्यक्त्व को प्राप्त किया था। इस कारण भगवान् का चरित नयसार के भवसे ही प्रसिद्धि में आया है। अतएव मैं घासीलालव्रती उसी चरित्र की रचना करता हूँ ॥५॥

(જો કે દરેક આત્મા અનાદિ કાળથી ભવભ્રમણ કરી રહ્યો છે અને અનંત–અનંત ભવ કરી ચૂકેલો છે, તે પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરના જીવે પણ અનાદિ કાળમાં અનંત ભવો કરેલા છે, તો પણ) અંતિમ તીર્થંકરે નયસાર ભવમાં જિનેન્દ્ર ભગવાન્ દ્વારા કહેલા તત્ત્વ–સમકિત–ની પ્રાપ્તિ કરી હતી એટલે નયસારના ભવથી આરંભ કરીને જ એ ચરિત્રની રચના કરું છું (૫)

ટીકાનો અર્થ—ચોવીસમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરે નયસાર નામના કોટવાળના જન્મમાં જિનભાષિત તત્ત્વ–સમ્યક્ત્વ–ને પ્રાપ્ત કર્યું હતું એ કારણે ભગવાનનું ચરિત્ર નયસારના ભવથી જ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે. એટલે હું ઘાસીલાલ વ્રતી આ ચરિત્રની રચના કરું છું (૫)

इत्थं ग्रन्थकारः स्वकृतश्लोकैर्मङ्गलं विधाय सम्प्रति गुरुपरम्परागतं मङ्गलमाचरति—

नमो अरिहंताणं, नमो सिद्धाणं, नमो आयरियाणं, नमो उवज्झायाणं, नमो लोए सव्वसाहूणं ।

एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥१॥

छाया—नमोऽरिहद्भ्यः, नमः सिद्धेभ्यः, नम आचार्येभ्यः, नम उपाध्यायेभ्यः, नमो लोके सर्वसाधुभ्यः॥ एष पञ्चनमस्कारः, सर्वपापप्रणाशनः । मङ्गलानां च सर्वेषां, प्रथमं भवति मङ्गलम् ॥१॥

टीका—'नमो अरिहंताणं' इत्यादि–'नमः अरिहद्भ्यः'–अरीन्=ज्ञानावरणीय–दर्शनावरणीय–मोहनीया–न्तराय–रूपाणि घातिकर्माणि घ्नन्ति=नाशयन्तीति–अरिहन्तः, तेभ्यो नमः, 'नमः' शब्दस्य संकोचपुरस्सरनमनार्थक–निपातरूपत्वाद् द्रव्यतो हस्तपादादिपञ्चाङ्गानां, भावतो मानादीनां संकोचनेन नमनं, मानादित्यागपुरस्सर–

इस प्रकार ग्रन्थकार स्वरचित श्लोकों से मंगलाचरण करके अब गुरुपरम्परागत मंगल का आच-रण करते हैं—'नमो अरिहंताणं' इत्यादि ।

मूल का अर्थ–अरिहन्तों को नमस्कार हो, सिद्धों को नमस्कार हो, आचार्यों को नमस्कार हो, उपाध्यायों को नमस्कार हो और लोक में विद्यमान सब साधुओं को नमस्कार हो ।

यह पंचनमस्कार समस्त पापों का विनाश करनेवाला है और समस्त मंगलों में प्रधान मंगल है ॥१॥

टीका का अर्थ—ज्ञानावरण, दर्शनावरण, मोहनीय और अन्तरायरूप चार घातिकर्मरूपी अरियों–शत्रुओं–का हनन करने वाले अरिहन्त कहलाते हैं, उन्हें नमस्कार हो । 'नमः' शब्द का अर्थ–संकोचपूर्वक

આ રીતે ગ્રંથકાર સ્વરચિત શ્લોકોથી મંગલાચરણ કરીને હવે ગુરુ–પરંપરાગત મંગલનું આચરણ કરે છે 'નમો अरिहंताण' ઇત્યાદિ.

મૂળનો અર્થ—અરિહંતોને નમસ્કાર હો, સિદ્ધોને નમસ્કાર હો, આચાર્યોને નમસ્કાર હો, ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો, અને લોકમા વિદ્યમાન બધા સાધુઓને નમસ્કાર હો.

આ પાચ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો વિનાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગલોમા પ્રધાન મગલ છે (૧)

ટીકાનો અર્થ—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાયરૂપ ચાર ઘાતિકર્મરૂપી શત્રુઓને હણનાર અરિહંત કહેવાય છે, એમને નમસ્કાર હો 'નમ' શબ્દનો અર્થ સંકોચપૂર્વક નમસ્કાર કરવું છે. એટલે દ્રવ્યથી

शुद्धमनःसंनिवेशपूर्वकं पञ्चाङ्गनमस्कार इत्यर्थः ।१। 'नमः सिद्धेभ्यः'-सिद्धाः=साधनीयाखिलकार्यसाधनेन परिनिष्ठितार्थास्तेभ्यो नमः ।२। 'नमः आचार्येभ्यः'-आचारैः=ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्यरूपैः स्वयं चरन्ति= विचरन्ति शिष्यान् वा चारयन्तीति निरुक्तित्वादाचार्यास्तेभ्यो नमः ।३। 'नमः उपाध्यायेभ्य' उप=समीपम् पत्याधीयते यस्मात्ते उपाध्यायास्तेभ्यो नमः ।४। लोके-अर्धतृतीयद्वीपलक्षणे साधयन्ति निर्वाणसाधकान् योगानिति साधवः, सर्वे च ते साधवः सर्वसाधवस्तेभ्यो नमः ।

एष'-अनन्तरोक्तः, पञ्चनमस्कारः=पञ्चानामर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसर्वसाधूनां परमेष्ठिनां नमस्कार

नमन करना है। अतः द्रव्य से हाथ पैर आदि पाँच अंगों का संकोच करके तथा भाव से मान आदि का संकोच=त्याग करके, शुद्ध मन के संनिवेश के साथ नमस्कार हो, यह अर्थ होता है।

सिद्ध करने योग्य समस्त कार्यों को सिद्ध कर चुकने वाले सिद्ध कहलाते हैं, उन्हें नमस्कार हो। ज्ञानाचार, दर्शनाचार, चारित्राचार, तप-आचार और वीर्याचार का स्वयं पालन करने वाले और अपने शिष्यों से पालन कराने वाले आचार्यों को नमस्कार हो। जिनके समीप आकर शिष्य अध्ययन करते हैं, उन उपाध्यायों को नमस्कार हो। अढाई-द्वीप रूप लोक में निर्वाण-साधक योगों की साधना करने वाले साधुओं को नमस्कार हो ॥

अरिहन्त, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय और सव साधु-इन पाँच परमेष्ठियों को किया हुआ अनन्तरोक्त

હાથ-પગ વગેરે પાંચ અંગોનો સંકોચ કરીને તથા ભાવથી માન આદિનો સંકોચ-ત્યાગ કરીને શુદ્ધ મનના સંનિવેશ સાથે નમસ્કાર હો એવો અર્થ થાય છે

સિદ્ધ કરવા યોગ્ય બધા કાર્યોને સિદ્ધ કરી ચુકનાર સિદ્ધ કહેવાય છે, તેમને નમસ્કાર હો. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર ચારિત્રાચાર તપાચાર અને વીર્યાચારને સ્વયં પાળનાર અને પોતાના શિષ્યો પાસે પળાવનાર આચાર્યોને નમસ્કાર હો. જેમની સમીપે આવીને શિષ્યો અધ્યયન કરે છે એ ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો. અઢીદ્વીપરૂપ લોકમાં નિર્વાણ-સાધક યોગોની સાધના કરનાર સાધુઓને નમસ્કાર હો.

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુ-એ પાંચ પરમેષ્ઠીઓને કરેલા અનન્તરોક્ત નમસ્કાર

सर्वपापप्रणाशनः–सर्वेषाम्=अष्टानामपि पापानां=ज्ञानावरणीयादीनां कर्मणा प्रणाशनः–प्र=प्रकर्षेण नाशनः=विनाशकः,
तथा सर्वेषां मङ्गलानां=द्रव्यभावलक्षणानां मध्ये प्रथम=मुख्यं मङ्गलं भवति ॥१॥

भगवतो वर्धमानस्वामिनः सप्तविंशतिभवान् वर्णयितुकामो ग्रन्थकारः सोपोद्‌घातं प्रथमं सूत्रमाह—

मूलम्—दसासुयक्खंधस्स सत्तमज्झयणे भिक्खूणं दुवालस पडिमा वण्णिया। पडिमासमत्तणंतरं वरिसाकालो समाजाए, त जावइउ मुणीहिं निवासजोग्गं खेत्तं अन्नेसणिज्जं, उचियं खेत्तं पाविय संपुण्णो चाउम्मासिओ वरिसाकालो मुणिजणेहि तत्थेव जावणिज्जो।

तत्थ वरिसाकाले चाउम्मासियदिवसाओ एगमासवीसइरत्तिसमणंतरं सुक्कपंचमीए संवच्छरीपव्वो समाराहणिज्जो हवइ। जओ णं सत्तरिराइंदियसमणंतरं वासावासो समत्तिमेइ। तत्थ एगं संवच्छरीपव्वदिणं, तद्दिणाओ पुव्वअव्ववहियाणि सत्त दिणाणि य मिलिऊण अट्ठ दिणाणि, एसो पज्जुसणापव्वो पवुच्चइ।

एएसु अट्ठसु पज्जुसणापव्वदिणेसु मुणिणो अंतगडदसंगं वाएंति। भगवओ सिरिवद्धमाणसामिस्स चरित्तं च सावयति; इच्चेवं पुव्वेण सत्तमज्झयणेण सह अस्स संबंधो।

इह पज्जुसणाभिहाणे अट्ठमे अज्झयणे समणस्स भगवओ महावीरस्स हत्थुत्तराहिं संजायं चवणाइपंचगं आघवियं पण्णवियं परूवियं दंसियं निदंसियं उवदंसियं। तस्स इमं सुत्तं—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पंच हत्थुत्तरा होत्था, तं जहा–हत्थुत्तराहिं चुए, चइत्ता गब्भं वक्कंते १। हत्थुत्तराहिं गब्भाओ गब्भं साहरिए २। हत्थुत्तराहिं जाए ३। हत्थुत्तराहिं मुंडो

नमस्कार समस्त-ज्ञानावरणीय आदि आठों-कर्मों को विनाश करने वाला है और सब द्रव्यमंगलों और भावमंगलों में मुख्य मंगल है ॥१॥

भगवान् वर्द्धमानस्वामी के सत्ताईस भवों के वर्णन करने की इच्छावाले ग्रंथकार उपोद्‌घातसहित प्रथमसूत्र का प्रारम्भ करते हैं—

સર્વ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે-કર્મનો વિનાશ કરનાર છે, અને સર્વ દ્રવ્યમંગલો તથા ભાવમંગલોમાં મુખ્ય મંગલ છે (૧)

ભગવાન વર્દ્ધમાન સ્વામીના સત્તાવીસ ભવોનુ વર્ણન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર ઉપોદ્‌ઘાતસહિત પ્રથમ સૂત્રનો આરંભ કરે છે-

मनिषा अगाराओ अनगारियं पव्वइए ४। इस्थुत्तराहिं अनते अणुत्तरे णिव्वाघाए णिरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे ५। साइया परिणिव्वुए भगवं जाव भुज्जो भुज्जो उवदंसेइ-त्ति बेमि ६।" इइ ॥सू०१॥

छाया—दशाश्रुतस्कन्धस्य सप्तमाध्ययने भिक्षूणां द्वादश प्रतिमा वर्णिता। प्रतिमासमाप्त्यनन्तरं वर्षाकालः समायाति, तं यापयितुं मुनिभिर्निवासयोग्य क्षेत्रमन्वेषणीयम्, उचित क्षेत्रं प्राप्य सम्पूर्णचातुर्मासिको वर्षाकालो मुनिजनैस्तत्रैव यापनीयः।

तत्र वर्षाकाले चातुर्मासिकदिवसात् एकमासविंशतिरात्रसमनन्तरं शुक्लपञ्चम्यां संवत्सरीपर्व समाराधनीयं भवति, अतः खलु सप्ततिरात्रिन्दिवसमनन्तरं वर्षावासः समाप्तिमेति। तत्रैकं संवत्सरीपर्वदिनं, तद्दिनात् पूर्वान्यदिवानि सप्त दिनानि च मिलित्वा अष्ट दिनानि, एतत् पर्युषणापर्व प्रोच्यते।

मूल का अर्थ—दशाश्रुतस्कन्ध शास्त्र के सातवें अध्ययन में भिक्षुओं की बारह प्रतिमाओं का वर्णन किया गया है। प्रतिमाओं की समाप्ति के पश्चात् वर्षाकाल आ जाता है। वर्षाकाल को व्यतीत करने के लिए मुनियों को निवासयोग्य क्षेत्र का अन्वेषण करना चाहिए। उचित क्षेत्र पाकर चार मासका सम्पूर्ण वर्षाकाल मुनिजनों को वहीं व्यतीत करना चाहिए।

उसी वर्षाकाल में चौमासे के प्रारंभिक दिन से एक मास और बीस दिन व्यतीत होने पर शुक्ल पंचमी के दिन संवत्सरीपर्व की आराधना करनी होती है। उसके बाद सत्तर (७०) रात्रि-दिवस व्यतीत होने पर वर्षावास समाप्त हो जाता है। एक दिन संवत्सरीपर्व का और सात दिन उससे पहले के, इस प्रकार आठ दिन होते हैं, यही आठ दिन पर्युषणापर्व कहलाता है।

મૂળનો અર્થ—દશાશ્રુતસ્કંધ શાસ્ત્રના સાતમા અધ્યયનમાં ભિક્ષુઓની બાર પ્રતિમાઓનું વર્ણન કરેલુ છે પ્રતિમાઓની સમાપ્તિ પછી વર્ષાકાળ આવે છે વર્ષાકાળ વ્યતીત કરવાને મુનિઓને વસવા યોગ્ય ક્ષેત્રનું અન્વેષણ (શોધન) કરવુ જોઇએ. ઉચિત ક્ષેત્ર મેળવીને ચાર માસનો પૂરો વર્ષાકાળ મુનિજનોએ તેમા વ્યતીત કરવો જોઇએ

એ વર્ષાકાળના ચાર માસના પ્રારંભના દિવસથી એક માસ અને વીસ દિવસ વીત્યા પછી સુદી પાંચમને દિવસે સંવત્સરી પર્વની આરાધના કરવાની હોય છે ત્યાર પછી સિત્તેર રાત્રિ દિન વીત્યા બાદ વર્ષાવાસ સમાપ્ત થાય છે એક દિવસ સંવત્સરી પર્વનો અને સાત દિવસ તેની પહેલાના એમ આઠ દિવસ થાય છે એ આઠ દિવસ પર્યુષણાપર્વ કહેવાય છે

एतेषु अष्टासु पर्युषणापर्वदिनेषु मुनयोऽन्तकृद्दशाङ्गं वाचयन्ति। भगवतः श्रीवर्द्धमानस्वामिनश्चरित्रं च श्रावयन्ति-इत्येवं पूर्वेण सप्तमाध्ययनेन सहास्य सम्बन्धः।

इह पर्युषणाभिधाने अष्टमेऽध्ययने श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य हस्तोत्तरासु संजातं च्यवनादिपञ्चकम् आख्यापितं प्रज्ञापितं प्ररूपितं दर्शितं निदर्शितमुपदर्शितम्, तस्येदं सूत्रम् —

"तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पञ्च हस्तोत्तरा अभवन्, तद्यथा— हस्तोत्तराभिश्च्युतः, च्युत्वा गर्भमवक्रान्तः १। हस्तोत्तराभिर्गर्भात् गर्भं संहृतः २। हस्तोत्तराभिर्जातः ३। हस्तोत्तराभिर्मुण्डो भूत्वा अगारादनगारितां प्रव्रजितः ४। हस्तोत्तराभिरनन्तमनुत्तरं निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं

इन पर्युषणापर्व क आठ दिनोंमें मुनि अन्तकृद्दशांग का वाचन करते हैं और भगवान् श्री वर्द्धमान स्वामी का चरित्र भी सुनाते हैं। इस प्रकार पूर्वोक्त सातवें अध्ययन के साथ इसका संबंध है।

पर्युषणा नामक इस आठवें अध्ययन में श्रमण भगवान् महावीर के हस्तोत्तरा (उत्तरफाल्गुनी) में हुए च्यवन आदि पाँचों कल्याण कथित हैं, प्रज्ञापित है, प्ररूपित है, दर्शित, निदर्शित और उपदर्शित हैं। इसके लिए सूत्र यह है—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

"उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पाँच (कल्याण) उत्तरफाल्गुनी मे हुए। वे इस प्रकार-(१) भगवान् ने उत्तरफाल्गुनी नक्षत्रमें च्यवन करके गर्भ में प्रवेश किया, (२) उत्तर-फाल्गुनी में गर्भान्तर में संहरण हुआ, (३) उत्तरफाल्गुनी में जन्म हुआ, (४) उत्तरफाल्गुनी में मुंडित

આ પર્યુષણાપર્વના આઠ દિવસમા મુનિ અંતકૃતદશાગનુ વાચન કરે છે અને ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનુ ચરિત્ર પણ સભળાવે છે. આ રીતે પૂર્વોકત સાતમા અધ્યયનની સાથે એનો સંબંધ છે.

પર્યુષણા નામના આ આઠમા અધ્યયનમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના હસ્તોત્તરા (ઉત્તરફાલ્ગુની) મા થએલા ચ્યવન વગેરે પાચે કલ્યાણો કથિત છે. પ્રજ્ઞાપિત, પ્રરૂપિત, દર્શિત, નિદર્શિત અને ઉપદર્શિત છે. એને માટે સૂત્ર આ છે-"तेण कालेणं" ઇત્યાદિ.

"એ કાળે અને એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પાચ (કલ્યાણો) ઉત્તરફાલ્ગુનીમા થયાં. તે આ પ્રમાણે -(૧) ભગવાને ઉત્તરફાલ્ગુની નક્ષત્રમા ચ્યવન કરીને ગર્ભમા પ્રવેશ કર્યો. (૨) ઉત્તરફાલ્ગુનીમા ગર્ભાંતરમા સંહરણ થયુ (૩) ઉત્તરફાલ્ગુનીમાં જન્મ થયો. (૪) ઉત્તરફાલ્ગુનીમાં મુંડિત થઇ ગૃહ ત્યજી દીક્ષા ધારણ કરી.

मतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ५। स्वात्यां परिनिर्वृतो भगवान् यावत् भूयो भूय उपदर्शयति"– इति ब्रवीमि । ६ । इति ॥सू०१॥

टीका—'हत्थुत्तरे' इत्यादि – व्याख्या निगदसिद्धा। नवरम्—'आघविय' इत्यादि। आख्यापितम्–सामान्यतया विशेषतया वा कथितम्। प्रज्ञापितम्–वचनपर्यायेण महावीर–वर्धमान–श्रमणादि–नामभेदेन वा भव्याय प्रतिबोधितम्, प्ररूपितम्–स्वरूपतो विवेचितम्। दर्शितम्—उपमानोपमेयभावादिभि प्रकटितम्। निदर्शितम्–स्वपरानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा हेतुदृष्टान्तादिभि पुनः पुन दर्शितम्।

स्तर गृहत्याग कर दीक्षा धारण की, (५) उत्तरफाल्गुनी में अनुत्तर, अप्रतिहत, निरावरण, सम्पूर्ण और अनन्त केवलज्ञान, केवलदर्शन की प्राप्ति हुई। स्वातिनक्षत्र में भगवान् को परिनिर्वाण की प्राप्ति हुई, यावत् पुन पुन गौतमस्वामीको दिखलाया है॥ सू०१॥

टीका का अर्थ—'हत्थुत्तरे' इत्यादि सूत्र की व्याख्या सुगम है। केवल—सामान्यरूप से या विशेषरूप से कहना आख्यापित है। एकवचन आदि के भेद से अथवा महावीर वर्द्धमान, श्रमण आदि नामों के भेद से भव्य जीवों को समझाना वह प्रज्ञापित है। स्वरूपकथनपूर्वक विवेचन करना प्ररूपित है। उपमान–उपमेय–भाव आदि से प्रकट करना वह दर्शित है। स्वानुकम्पा और परानुकम्पा से, अथवा भव्य जीवों के कल्याण की अपेक्षा रखकर जो, हेतु तथा दृष्टान्त आदि से पुनःपुन प्रकट करना वह निदर्शित है। उपनय और निगमन से अथवा समस्त नयों की अपेक्षा से भव्य जीवोंकी बुद्धि में असन्दिग्ध

(५) ઉત્તરફાલ્ગુનીમાં અનુત્તર, અપ્રતિહત, નિરાવરણ, સંપૂર્ણ અને અનંત કેવલ જ્ઞાન કેવલ દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ સ્વાતિનક્ષત્રમાં ભગવાનને પરિનિર્વાણની પ્રાપ્તિ થઈ યાવત્ પુનઃ પુનઃ ગૌતમ સ્વામીએ બતાવ્યું છે (સૂ૦૧)

ટીકાનો અર્થ—"હત્થુત્તરે" ઇત્યાદિ સૂત્રની વ્યાખ્યા સુગમ છે કેવળ સામાન્યરૂપે યા વિશેષરૂપે કહેવું આખ્યાપિત છે એકવચન, બહુવચન, આદિના ભેદે અથવા મહાવીર, વર્ધમાન, શ્રમણ આદિ નામોના ભેદે કરીને ભવ્ય જીવોને જે સમજાવવું તે પ્રજ્ઞાપિત છે સ્વરૂપકથન-પૂર્વક જે વિવેચન કરવું તે પ્રરૂપિત છે ઉપમાન—ઉપમેય-ભાવ આદિથી જે પ્રકટ કરવું તે દર્શિત છે. સ્વાનુકંપાથી અને પરાનુકંપાથી અથવા ભવ્ય જીવોના કલ્યાણની અપેક્ષા રાખીને જે હેતુ તથા દૃષ્ટાંતાદિથી પુનઃ પુનઃ પ્રકટ કરવું તે નિદર્શિત છે ઉપનય અને નિગમનથી અથવા બધા નયોની અપેક્ષાથી જે ભવ્ય જીવોની બુદ્ધિમાં અસંદિગ્ધરૂપે જમાવી

उपदर्शितम्–उपनयनिगमनाभ्यां सकलनयाभिप्रायतो वा निशङ्कं भव्यबुद्धौ व्यवस्थापितमिति। वर्षाकाले चातुर्मासिकदिवसात्–चतुर्माससम्बन्धी दिवसश्चातुर्मासिकदिवसः, यस्मिन् दिवसे चतुर्मासार्थमागता मुनयश्चातुर्मासिकं सायंकालिकं प्रतिक्रमणं कुर्वन्ति, स दिवसश्चातुर्मासिकः प्रोच्यते, आषाढपूर्णिमादिवस इत्यर्थः; तस्मात् चातुर्मासिकदिवसात् आषाढपूर्णिमारूपात् समारभ्य एकमासविंशतिरात्रसमनन्तरं पञ्चाशद्दिवसेषु व्यतिक्रान्तेषु सत्सु पञ्चाशत्तमदिवसे, तिथिक्षये त्वेकोनपञ्चाशत्तमदिवसे इत्यर्थः, तिथिक्षयेऽपि पञ्चाशत्तमदिवसत्वं व्यवहारात्। शुक्लपञ्चम्या संवत्सरीपर्व समाराधनीयं भवति ।

"जओ णं" ति–यतः=यस्मात् दिवसात्–सांवत्सरिकसायकालिकप्रतिक्रमणसमयादारभ्य खलु सप्ततिरात्रिन्दिवसमनन्तरं–सप्ततौ दिवसेषु सम्पूर्णेष्वित्यर्थः, वर्षावासः समाप्तिमेति। भगवताऽप्येवमेव कृत, तथाहि–समणे भगवं

रूप से जमा देना उपदर्शित है ।

जिस दिन चतुर्मास के लिए आये हुए मुनि सायंकाल में चातुर्मासिक प्रतिक्रमण करते हैं, वह चातुर्मासिक दिवस कहलाता है। वह दिन आषाढी पूर्णिमाके सायंकालिक प्रतिक्रमणकाल मे आरंभ करके एक मास और बीस दिवस व्यतीत होने पर–पचास दिवस बीतने पर अर्थात् पचासवें दिन, और यदि तिथि का क्षय हो जाय तो उनपचासवें दिन, शुक्लापंचमी को संवत्सरी पर्व की आराधना करनी चाहिए। यहाँ यह ध्यान रखना चाहिए कि तिथि का क्षय होने पर भी पचास दिन का व्यवहार लोकानुरोध से होता है

'जओ णं' ति—उसी शुक्ला पंचमी के सायंकालिक प्रतिक्रमणसमय से आरंभ करके सत्तर (७०)

હેવું તે ઉપદર્શિત છે

જે દિવસે ચાતુર્માસને માટે આવેલા મુનિઓ સાંજે ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કરતા હોય, તે ચાતુર્માસિક દિવસ કહેવાય છે. તે દિવસ આષાઢી પૂર્ણિમાનો હોય છે. એ ચાતુર્માસિક દિવસ અર્થાત્ આષાઢી પૂર્ણિમાના સાંજના પ્રતિક્રમણ કાલથી આરંભીને એક માસ ને વીસ દિવસ વીતતા–પચાસ દિવસ વીતી જતાં અર્થાત્ પચાસમે દિવસે, અને જો તિથિનો ક્ષય થાય તો ઓગણપચાસમે દિવસે, સુદી પાંચમે સંવત્સરીપર્વની આરાધના કરવી જોઇએ. અહી એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ કે તિથિનો ક્ષય થવા છતા પણ પચાસ દિવસનો વ્યવહાર લોકાનુરોધથી થાય છે.

"જઓ ણં તિ"—એ સુદી પાંચમના સાંજના પ્રતિક્રમણ સમયથી આરંભીને સિત્તેર દિવસ પૂરા થતાં વર્ષા-

महावीरे वासावासाणं सवीसइराए मासे वइक्कंते सत्तरिएहिं राइदिएहिं सेसेहिं वासावासं पज्जोसवेइ" इति समवायाङ्गसूत्रे । तत्रैकं सांवत्सरिकदिनं, तद्दिनात् पूर्वमव्यवहितानि सप्तदिनानि च मिलित्वाऽष्ट दिनानि, एव – अष्टदिनपरिमितः कालः पर्युषणापर्वेति प्रोच्यते ।

ननु यदि अभिवर्द्धितसंवत्सरे वर्षावासे श्रावणादिमासोऽधिको भवेत्तदा वर्षावासस्य पञ्चाशदुत्तरैक शतदिवससद्भावात् पञ्चाशत्तमदिवसे संवत्सरीपर्व, तदनन्तरं सप्ततिदिवसेषु पूर्णेषु वर्षावाससमाप्तिश्च कथं संगच्छते ?,

---

दिन पूर्ण होने पर वर्षावास समाप्त होता है। भगवान ने भी ऐसा ही किया।

समवायांग सूत्र में कहा है—

"समणे भगवं महावीरे वासावासाणं सवीसइराए मासे वइक्कंते,
सत्तरिएहिं राइदिएहिं सेसेहिं वासावासं पज्जोसवेइ" इति ।

श्रमण भगवान् महावीर ने बीस दिन सहित एक मास व्यतीत होने पर और वर्षावास के सत्तर (७०) दिन शेष रहने पर पर्युषण किया। उसमें संवत्सरी का एक दिन और सात उससे पहले के दिन मिल कर आठ दिन होते है। यह आठ दिन का काल पर्युषणापर्व कहलाता है।

शंका—यदि अभिवर्द्धित संवत्सर में, वर्षावास में श्रावण आदि मास अधिक हो जाय तो वर्षावास १५० दिन का हो जाता है। ऐसी स्थिति में वर्षावास से पचासवें दिन संवत्सरी पर्व और सत्तर (७०)

વાસ સમાપ્ત થાય છે ભગવાને પણ એમ જ કર્યું હતું 'સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યુ છે

"समणे भगवं महावीरे वासावासाणं सवीसइराए मासे
वइक्कंते सत्तरिएहिं राइदिएहिं सेसेहिं वासावासं पज्जोसवेइ" इति

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે વીસ દિવસ સહિત એક માસ વીતતા અને વર્ષાવાસના સિત્તેર દિવસ શેષ રહેતાં પર્યુષણ કર્યાં તેમાં સંવત્સરીનો એક દિવસ અને સાત એની પહેલાંના દિવસ મળીને આઠ દિવસ થાય છે એ આઠ દિવસનો કાળ પર્યુષણાપર્વ કહેવાય છે

શંકા—એ અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં, વર્ષાવાસમાં શ્રાવણ આદિ અધિક માસ આવે તો વર્ષાવાસ ૧૫૦ દિવસનો થાય છે એવી સ્થિતિમાં વર્ષાવાસથી પચાસમે દિવસે સંવત્સરી પર્વ અને સિત્તેર દિવસ પછી વર્ષાવાસની

अत्रोच्यते, भवतु तावदेवं, का नो हानिः ?, संवत्सरीपर्व तु भगवदाज्ञया चातुर्मासिकदिवसात् पञ्चाशत्तमे दिवस एव समाराधनीयं भवति, वस्तुतस्तु जैनाम्नाये वर्षावासेऽधिकमासो नैव स्वीक्रियते, तत्र युगमध्ये पौषस्य युगान्ते चाषाढस्यैवाधिकमासत्वेन प्रसिद्धत्वात्, अन्यथा भगवता तद्विषये विधिनिषेधरूपेण किमपि कथितं स्यात्, अपि च लौकिकव्यवहारमनुसृत्यैव मुनिभिस्तत्राधिकमाससद्भावेऽपि कार्तिकपूर्णिमायामेव वर्षावासः समाप्यत इति जीतव्यवहारः ।

'तेणं कालेणं' इत्यादि—तस्मिन् काले=चतुर्थारकलक्षणे, तस्मिन् समये=हीयमानलक्षणे श्रमणस्य

दिन पश्चात् वर्षावास की समाप्ति किस प्रकार ठीक बैठ सकती है ?

समाधान—ऐसा हो तो हो, हमारा क्या बिगड़ता है ! संवत्सरी पर्व की तो भगवान की आज्ञा के अनुसार पचासवें दिन ही आराधना करनी चाहिए ।

वास्तव में जैनपरम्परा में वर्षावास में अधिक मास स्वीकार ही नहीं किया जाता । युग के मध्य में पौष और युग के अन्त में आषाढ ही अधिक मास के रूप में प्रसिद्ध हैं। ऐसा न होता तो भगवान् ने उसके विषय में विधि या निषेध के रूप में कुछ न कुछ कहा होता। लौकिक व्यवहार का अनुकरण करके ही मुनि वर्षावास में अधिक मास होने पर भी कार्तिकी पूर्णिमा के दिन वर्षावास समाप्त करते हैं । यह जीतव्यवहार है ।

'तेणं कालेणं' इत्यादि—हीयमान स्वरूप वाले चौथे आरे में श्रमण भगवान् महावीर के पाँच

સમાપ્તિ કેવી રીતે બધ બેસે છે ?

સમાધાન—એમ થતું હોય તો ભલે થાય, એથી આપણું શું બગડવાનું છે ! સંવત્સરી પર્વની તો ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ પચાસમે દિને જ આરાધના કરવી જોઈએ.

વસ્તુત જૈનપરંપરામા વર્ષાવાસમા અધિક માસનો સ્વીકાર કરવામા આવતો નથી. યુગની મધ્યમા પૌષ અને યુગના અંતમા અષાઢ જ અધિક માસ રૂપે આવતા જાણીતા છે. એમ ન હોત તો ભગવાને એ વિષયમાં વિધિ યા નિષેધ રૂપે કાંઈ ને કાંઇ કહ્યુ હોત. લૌકિક વ્યવહારનું અનુસરણ કરીને જ મુનિ વર્ષાવાસમાં અધિક માસ આવતાં પણ કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસ વર્ષાવાસ સમાપ્ત કરે છે. એ જીતવ્યવહાર છે.

"तेण कालेण" ઇત્યાદિ—હીયમાન સ્વરૂપવાળા ચોથા આરામાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં પાંચ ઉત્તર

भगवतो महावीरस्य पञ्च=पञ्चसंख्यकाः हस्तोत्तराः-हस्तोपलक्षिता उत्तरा यासां ता हस्तोत्तरा-उत्तराफाल्गुन्यः अभवन्, भगवतः कल्याणपञ्चकमुत्तराफाल्गुनीष्वेव समातमित्यर्थः, तद्यथा तथाहि-हस्तोत्तराभिः=(हस्तोत्तरासु आर्षत्वात् सप्तम्यर्थे तृतीया) च्युतः-द्वाविंशतिसागरोपमदेवसम्बन्धिस्थितिमुपभुज्य दशमप्राणतदेवलोकात् च्युत्वा, आषाढशुक्लषष्ठ्यां गर्भे व्युत्क्रान्तः=गर्भे समुत्पन्न इत्यर्थः ।१। हस्तोत्तरासु गर्भात्=देवानन्दागर्भात् गर्भे=गर्भान्तरं—त्रिशलागर्भे त्र्यशीतितमायां रात्रौ=आश्विनकृष्णत्रयोदश्यामित्यर्थः, संहृतः—देवेनाऽऽनीतः ।२। हस्तोत्तरासु जातः=चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां जन्म गृहीतवान् ।३। हस्तोत्तरासु मुण्डः=मुण्डितो भूत्वा आगारात्=गृहवासात् अनगारितां=मुनित्वं प्रव्रजितः=मार्गशीर्षकृष्णदशम्यां दीक्षां प्राप्तः ।४। हस्तोत्तरासु अनन्तम्=अन्तरहितं-निरवधिकम्, अनुत्तरं=सर्वोत्कृष्टं, निर्व्याघातं=व्याघातरहितं-कटकुड्यादिभिर

उत्तरफाल्गुनी हुए—अर्थात् पाँच कल्याण उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र में हुए। वे इस प्रकार है—हस्तोत्तरा अर्थात् उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र में भगवान् का च्यवन हुआ, अर्थात् बाईस सागरोपम की स्वर्गकी आयु का उपभोग करके दसवें प्राणत देवलोक से च्यवन करके आषाढशुक्ला षष्ठी के दिन गर्भ में पधारे १। उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र में ही तेरासीवें दिन आश्विनकृष्णा त्रयोदशी को देवानन्दा के गर्भ से दूसरे गर्भ में—माता त्रिशला के गर्भ में—देव ने संहरण किया २। उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र मे ही चैत्रशुक्ल त्रयोदशी तिथि म जन्म हुआ ३। उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र में ही मुण्डित होकर गृहवास त्याग कर मार्गशीर्ष कृष्णा दशमी को मुनिदीक्षा अंगीकार की ४। उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र में ही अनन्त—असीम, सर्वोत्कृष्ट, व्याघातरहित, कट (चटाई) कुट (घट) और कुड्य (दीवाल)

ફાલ્ગુની થયાં, અર્થાત્ પાંચ કલ્યાણ ઉત્તરફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં થયાં, તે આ પ્રમાણે -હસ્તોત્તરા અર્થાત્ ઉત્તરફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં ભગવાનનું ચ્યવન થયું અર્થાત્ બાવીસ સાગરોપમના સ્વર્ગના આયુનો ઉપભોગ કરીને દશમા પ્રાણત દેવલોકથી ચ્યવન કરીને અષાઢ સુદ છઠને દિવસે ગર્ભમાં પધાર્યા ૧ ઉત્તરફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં જ ત્યાસીમે દિવસે આસો વદ તેરસે દેવાનંદાના ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં-માતા ત્રિશલાના ગર્ભમાં દેવે સંહરણ કર્યું ૨ ઉત્તરફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં જ ચૈત્ર સુદી તેરસે જન્મ થયો ૩ ઉત્તરફાલ્ગુનીમાં જ મુંડિત થઈ ગૃહવાસ ત્યાગ કરી માગશર વદી દશમે મુનિદીક્ષા અંગીકાર કરી ૪ [illegible] અસીમ સર્વોત્કૃષ્ટ, વ્યાઘાતરહિત કટ

प्रतिहत, निरावरणम्=आवरणरहितं—सर्वतः प्रद्योतमानमित्यर्थः, कृत्स्नं=पूर्णं, प्रतिपूर्णं=सर्वतोव्याप्तं, केवलवरज्ञान-दर्शन-केवल='केवल' इति नाम्ना प्रसिद्धम्, यद्वा—केवलम्=एकमात्रं—सजातीयद्वितीयरहितम्, वरं=मतिश्रुत-ज्ञानाद्यपेक्षया श्रेष्ठं ज्ञानं दर्शनं च वैशाखशुक्लदशम्या समुत्पन्नम्। स्वात्यां=कार्तिकामावास्याया स्वातीनक्षत्रे परिनिर्वृतः—निर्वाणं प्राप्तो भगवान्। 'यावत्' यावच्छब्देन भगवद्विहारादिकं भूयो भूयः=पुनः पुनः उपदर्शयति= गौतमस्वामी कथयति स्म। इति=एतत् हे जम्बूः! त्वा यथा श्रुतं तथा ब्रवीमि=कथयामि। इति ॥सू० १॥

आदि से निरुद्ध न होनेवाले, आवरणरहित अर्थात् संम्पूर्णरूप से भासमान, सम्पूर्ण और सर्वव्यापी केवल वर ज्ञान और दर्शन वैशाख शुक्ला दशमी को प्राप्त हुआ ५। केवल-'केवल' नाम से प्रसिद्ध अथवा केवल का अर्थ-एक मात्र, जिसके साथ दूसरा कोई ज्ञान न हो, तथा वर का अर्थ है—मति, श्रुत आदि अन्य ज्ञानों की अपेक्षा श्रेष्ठ। केवलदर्शन की व्याख्या भी इसी प्रकार समझनी चाहिए।

भगवान् का निर्वाण स्वाति-नक्षत्र में कार्तिकी अमावस्या को हुआ। मूल में जो 'यावत्' शब्द है, उससे भगवान् के विहार आदि का ग्रहण करना चाहिए। यह कथन गौतम स्वामी ने पुनः पुनः कथा। 'त्ति बेमि' सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं— हे जम्बू! जैसा मैने सुना है, वैसा ही तुमसे कहता हूँ ॥सू० १॥

(ચટાઈ), કુટ (ઘટ) અને કુડય (દીવાલ) વગેરેથી નિરુદ્ધ ન થનારું, આવરણરહિત, અર્થાત્ સંપૂર્ણરૂપે ભાસમાન, સંપૂર્ણ અને સર્વવ્યાપી કેવલ વર જ્ઞાન અને દર્શન વૈશાખ સુદ દશમે પ્રાપ્ત થયું. (૫) કેવલ-"केवल" નામથી પ્રસિદ્ધ, અથવા 'કેવલ' નો અર્થ છે 'એક માત્ર', જેની સાથે બીજું કોઇ જ્ઞાન હોય નહિ, તથા 'વર' નો અર્થ છે મતિ-શ્રુત આદિ બીજાં જ્ઞાનોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ. કેવલ દર્શનની વ્યાખ્યા પણ એ જ પ્રમાણે સમજવી

ભગવાનનું નિર્વાણ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કાર્તિકી અમાસે થયું. મૂળમાં જે યાવત્ શબ્દ છે, તેથી ભગવાનનાં વિહાર આદિ ગ્રહણ કરવાં. એ કથન ગૌતમ સ્વામીએ પુનઃ પુનઃ કર્યું. 'त्ति बेमि' સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે—હે જંબૂ! જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું જ તને કહું છું. (સૂ૦૧)

एतदेव सूचयति—

मूलम्—एएणं सुत्तेणं भगवओ सिरिवद्धमाणसामिस्स सव्वं निरवसेसं कसिणं पडिपुण्णं चरितं निण्णेयं। तं जहा—

(१) पढमाहिं हत्थुत्तराहिं देवलोगाओ गब्भावासागमणं गब्भपालणाइयं।

(२) बीयाहिं हत्थुत्तराहिं इंदकारियगब्भसहरणाइयं।

(३) तइयाहिं हत्थुत्तराहिं इंदाइकयजम्ममहिमापालणाइयं।

(४) चउत्थीहिं हत्थुत्तराहिं दिक्खापज्जंतो मीसणविसेंतो।

(५) पंचमाहिं हत्थुत्तराहिं सम्मसामण्णविसि–केवलणाणुप्पत्ति–विहारचरियाइयं।

"साइणा परिनिव्वुए"—भणेण केवलणाणाणंतरं मोक्खगमणपज्जंतं सव्वं चरियं वण्णेयव्वं होइ ॥सू०२॥

छाया—एतेन सूत्रेण भगवतः श्रीवर्द्धमानस्वामिनः सर्वं निरवशेषं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं चरित्रं निर्ज्ञेयम्; तद्यथा—

(१) प्रथमाभिर्हस्तोत्तराभिर्देवलोकात् गर्भाऽऽवासाऽऽगमन–गर्भपालनादिकम्।

यही विषय सूत्रकार सूचित करते है—'एएणं सुत्तेणं' इत्यादि।

मूल का अर्थ—इस सूत्र से भगवान् श्री वर्द्धमान स्वामी का समस्त, निरवशेष, कृत्स्न और परिपूर्ण चरित्र जान लेना चाहिए। वह इस प्रकार—

१ प्रथम हस्तोत्तरा—उत्तराफाल्गुनी में देवलोक से गर्भवास में आगमन और गर्भ का पालन–पोषण आदि।

એ વિષય સૂત્રકાર સૂચિત કરે છે—'એએણં સુત્તેણં' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—આ સૂત્રથી ભગવાન શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામીનું સમસ્ત, નિરવશેષ, કૃત્સ્ન અને પરિપૂર્ણ ચરિત્ર જાણી લેવું તે આ પ્રકારે—

(૧) પ્રથમ હસ્તોત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની)થી દેવલોકથી ગર્ભવાસમાં આગમન અને ગર્ભનું પાલન પોષણ આદિ.

(२) द्वितीयाभिर्हस्तोत्तराभिरिन्द्रकारितगर्भसंहरणादिकम् ।

(३) तृतीयाभिर्हस्तोत्तराभिरिन्द्रकृतजन्ममहिमबालक्रीडादिकम् ।

(४) चतुर्थीभिर्हस्तोत्तराभिर्दीक्षापर्यन्तो जीवनवृत्तान्तः ।

(५) पञ्चमीभिर्हस्तोत्तराभिः सर्वश्रामण्यवृत्ति-केवलज्ञानोत्पत्ति-विहारचर्यादिकम् ।

"स्वात्या पारिनिर्वृतः" अनेन केवलज्ञानानन्तरं मोक्षगमनपर्यन्तं सर्वं चरित्रं वर्णयितव्यं भवति ॥सू०२॥

टीका—'एएण' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा ॥सू०२॥

मूलम्—एएण संखेवओ भगवओ सिरिवद्धमाणसामिस्स सव्वं जीवणचरियं वण्णियं,तत्थ भगवं वीरो तित्थयरोत्ति तस्स तित्थयरनामगोत्तकम्म-बंधणनिबंधण-चरित्तचित्तिय-भवभवंतरा-णेगविहकहाऽवि कम्मवेचित्तप्पदसगत्ताए सद्धायणाणं सद्धादीणं दुरंत-संसार-कंतारंतर-मुत्तितीमूणमवस्समंतोमलपक्खालणत्थं सवणगोयरयं उवणेयत्ति

---

२ दूसरी हस्तोत्तरा से इन्द्र द्वारा करवाया हुआ गर्भसंहरण आदि।

३ तीसरी हस्तोत्तरा से इन्द्रकृत जन्ममहोत्सव तथा बालक्रीडा आदि ।

(४) चौथी हस्तोत्तरा से दीक्षा तक का जीवनवृत्तान्त ।

(५) पाँचवी हस्तोत्तरा से श्रमण-पर्याय का वर्णन, केवलज्ञान की उत्पत्ति और विहारचर्या आदि ।

'साइणा परिणिव्वुए'-अर्थात् स्वाति नक्षत्र में मोक्ष पधारे. इससे केवलज्ञान के अनन्तर मोक्ष-गमन तकका समस्त चरित्र वर्णित हो जाता है ॥सू०२॥

टीका का अर्थ—व्याख्या सरल ही है ॥सू०२॥

---

(२) બીજી હસ્તોત્તરાથી ઇંદ્રદ્વારા કરાયેલું ગર્ભસંહરણ આદિ.

(૩) ત્રીજી હસ્તોત્તરાથી ઇંદ્રકૃત જન્મમહોત્સવ તથા બાલક્રીડા આદિ.

(૪) ચોથી હસ્તોત્તરાથી દીક્ષા સુધીનું જીવનવૃત્તાંત.

(૫) પાચમી હસ્તોત્તરાથી શ્રમણ-પર્યાયનું વર્ણન, કેવલ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અને વિહાર ચર્યા આદિ.

'साइणा परिणिव्वुए'—અર્થાત્ સ્વાતિનક્ષત્રમાં મોક્ષે પધાર્યા, એથી કેવલ જ્ઞાન પછી મોક્ષગમન સુધીનું બધું ચરિત્ર વર્ણિત થાય છે. (સૂ૦૨)

ટીકાનો અર્થ—વ્યાખ્યા સરલ છે. (સૂ૦૨)

णिरयाइ–कहाखया–ख्यस्स भगवओ संमत्तमुत्तिसोवाणारोहणचरियावली वित्थरेण णिरूविज्जइ, ॥सू०३॥

छाया—एतेन संक्षेपतो भगवतः श्रीवर्द्धमानस्वामिनः सर्वं जीवनचरितं वर्णितम्, तत्र भगवान् वीरस्तीर्थङ्कर इति तस्य तीर्थङ्करनामगोत्रकर्मबन्धननिबन्धनपरिभवविमितभवभवान्तरानेककथनस्यापि कर्मवैचित्र्यप्रदर्शकतया श्रद्धाधनानां श्रावकादीनां दुरन्तसंसारकान्तारान्तरप्रतितीर्षूणामवश्यमन्तर्मलप्रक्षालनार्थं श्रवणगोचरतामुपनेयमिति निरयादिकथाख्यानस्य भगवतः सम्यक्त्वमुक्तिसोपानारोहणादिचरितावलि- र्विस्तरेण निरूप्यते ॥सू०३॥

मूल का अर्थ—'एएण संखेवओ' इत्यादि। इस पूर्वोक्त कथनसे भगवान् श्रीवर्द्धमान स्वामी के समस्त जीवनचरित का संक्षेप से वर्णन हो जाता है। भगवान् महावीर तीर्थंकर थे, भगवान ने तीर्थंकर–नामगोत्र–कर्म का बंध किस कारण से किया और किस प्रकार भव–भवान्तर में भ्रमण किया, इस वृत्तान्त से संबंधित अनेक प्रकार की कथाएं कर्म की विचित्रता को प्रदर्शित करने वाली हैं। अतः कठिनाई से पार पाने योग्य संसाररूपी कान्तार से पार होने की इच्छा रखनेवाले, 'श्रद्धा ही जिनका धन है' ऐसे श्रावक आदिकों को, आन्तरिक मल के प्रक्षालन के लिए अवश्य ही उन कथाओं का श्रवण करना चाहिए। इस कारण असीम अनुकम्पा के सागर भगवान् के सम्यक्त्व प्राप्ति का तथा मुक्ति के सोपान पर आरूढ होने का वृत्तान्त–चरित्र विस्तारपूर्वक निरूपण किया जाता है ॥सू०३॥

મૂળનો અર્થ—'एएण संखेवओ' ઈત્યાદિ આ પૂર્વોક્ત કથનથી ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનું સમસ્ત જીવન–ચરિત્ર સંક્ષેપમાં વર્ણિત થાય છે ભગવાન મહાવીર તીર્થંકર હતા, એટલે ભગવાને તીર્થંકર–નામ–ગોત્રકર્મનો બંધ કયા કારણથી કર્યો અને કેવે પ્રકારે ભવ–ભવાંતરમાં ભ્રમણ કર્યું, એ વૃત્તાંતથી સંબંધિત અનેક પ્રકારની કથાઓ કર્મની વિચિત્રતાને પ્રદર્શિત કરે છે એથી, મુશ્કેલીથી પાર પામવા યોગ્ય સંસારરૂપી અરણ્યની પાર જવાની ઈચ્છા રાખનારે, શ્રદ્ધા જ જેનું ધન છે એવા શ્રાવકાદિકોએ આંતરિક મળનું પ્રક્ષાલન કરવાને જરૂર આ કથાઓનું શ્રવણ કરવું જોઈએ આ કારણથી અસીમ અનુકંપાના સાગર ભગવાનનું સમ્યક્ત્વ–પ્રાપ્તિ તથા મુક્તિસોપાન પર આરૂઢ થવા આદિનું વૃત્તાંત–ચરિત્ર વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ કરવામાં આવે છે (સૂ૦૩)

टीका—'एएण' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा ॥सू०३॥

मूलम्—अत्थि णं मज्झजंबुद्दीवे दीवे नररयणगेहपच्छिममहाविदेहदिप्पम्मि महावप्पम्मि नामं विजए भूविजयवेययंती जयंती नामं णयरी। तत्थ णं पवलभुयवलखवियविपक्खकक्खो जोहणदक्खो णियवीरियरक्खो णमियदेवो सिरिवासुदेवोव्व महाविहवो अन्नत्थभिहाणो सत्तुमद्दणो भूधणो भुवं सासेइ। तप्परिपालिज्जमाणे पुहवीपइट्ठाभिहाणे पट्टणे सामिसेवासारो णयसारो णामं कोट्टवालो णिवसइ। सो य परावगारपरदोसाओ विसाओविव परम्मुहो, दप्पणोव्व परगुणगहणुम्मुहो, विवेगिजणवडिंसो, हंसो नीरेहिंतो खीरमिव विविंचिय दोसेहिंतो गुणं चिणीअ। सो य एगया कयाइ वणावणविहीए नरनाहनिदेसमक्केसं सिरंसि धारेमाणो सावहाणो पहियवलं संवलं गहिय लसंतसहेज्जुक्करिसेहिं कइवएहिं पुरिसेहिं वलियबलिवद्दजोडियरहमारुहिय गहणवणमोगाहीअ ॥सू०२॥

छाया—अस्ति खलु मध्यजम्बूद्वीपे द्वीपे नररत्नगेहपश्चिममहाविदेहदीप्रे महावप्रे नाम विजये भूविजयवैजयन्ती जयन्ती नाम नगरी। तत्र खलु प्रबलभुजबलक्षपितविपक्षकक्षो योधनदक्षो निजवीर्यरक्षो नमितदेवः

टीका का अर्थ—व्याख्यान स्पष्ट ही है ॥सू०३॥

नयसार की कथा—

मूल का अर्थ—मध्य जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, नर-रत्नों के गेह (घर) रूप पश्चिम महाविदेह क्षेत्र को प्रकाशित करने वाले महावप्र नामक विजय में, इस पृथ्वी की विजयवैजयन्ती-जयपताका के समान जयन्ती-नामक नगरी है। उस नगरी में अपने प्रबल बाहुबल से शत्रुओं के समूह को नष्ट करने वाला, शूरों में शिरोमणि, अपने ही पराक्रम से रक्षित, विरोधी राजाओं को नम्र बनाने वाला, वासुदेव के समान

ટીકાનો અર્થ-વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે. (સૂ૦૩)

નયસારની કથા

મૂળનો અર્થ—મધ્ય જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા, નરરત્નોના ગૃહરૂપ, પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરનાર મહાવપ્ર નામના વિજયમા આ પૃથ્વીની વિજયવૈજન્તી—જયપતાકાના જેવી જયન્તી નામની નગરી છે. એ નગરીમા પોતાના પ્રબલ બાહુબલથી શત્રુઓના સમૂહને નષ્ટ કરનાર, શૂર પુરુષોમાં શિરોમણિ, પોતાના જ પરાક્રમથી

वासुदेव इव महाविभवोऽन्वर्थाभिधानः शत्रुमर्दनो भूधनो भूपो शास्ति, तत्परिपाल्यमाने पृथ्वीप्रतिष्ठाभिधाने पट्टने स्वामिसेवासारो नयसारो नाम कोट्टपालो निवसति, स च परापकारपरदोषाद्विषादिव पराङ्मुखः, दर्पण इव परगुणग्रहणोन्मुखो विवेकिजनावतंसो हंसो नीरात्क्षीरमिव विविच्य दोषाद् गुणमचिनोत्। स चैकदा कदाचिद् वनाऽऽनयनार्थी नरेशनिदेशमक्लेशं शिरसि धारयन् सावधानं पथिकबन्धं सम्बलं गृहीत्वा स्वसत्-साहाय्योत्कर्षैः कतिपयैः पुरुषैर्बलिकबलीवर्दयोजितरथमास्थाय गहनवनमवागाहत ॥ मू०४ ॥

महान् वैभव से सम्पन्न, पृथिवी है धन जिसका ऐसा, यथार्थ नामवाला शत्रुमर्दन नाम का राजा पृथ्वी का शासन करता था। शत्रुमर्दन राजा द्वारा शासित पृथ्वीप्रतिष्ठ नामक नगर में स्वामी की (राजा की) सेवामें तत्पर नयसार नामक कोट्टपाल (नगररक्षक) निवास करता था। वह विष की तरह दूसरे के अपकार और दोष-दर्शन से विमुख रहता था, दर्पण जिस प्रकार प्रतिबिम्ब को ग्रहण करता है उसी प्रकार दूसरे के गुणों को ग्रहण करने में उन्मुख था, विवेकवान् जनों में उत्तम था, जैसे हंस नीर से क्षीर को पृथक् कर लेता है उसी प्रकार वह भी दोषों में से भी गुण ग्रहण कर लेता था।

नयसार एकबार राजा के आदेशको बिना किसी क्लेश के शिरोधार्य करके, वनभूमि की रखवाली करने के लिए, पथिकों का सहायक पाथेय (भाता) लेकर तथा सहायता करने में समर्थ कतिपय पुरुषों को साथ लेकर, बलवान् बैल जिसमें जुते हुए थे ऐसे रथ पर सवार होकर गहन वन में आ पहुँचा ॥मू०४॥

રક્ષિત, વિરોધી શત્રુઓને નમ્ર બનાવનાર, વાસુદેવની પેઠે મહાવૈભવથી સંપન્ન, 'પૃથિવી છે જેનું ધન' એવા, યથાર્થ નામવાળો શત્રુમર્દન નામનો રાજા પૃથિવીનું શાસન કરતો હતો. શત્રુમર્દન રાજાથી શાસિત પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠ નામના નગરમાં, સ્વામીની (રાજાની) સેવામાં તત્પર નયસાર નામનો કોટવાળ (નગરરક્ષક) રહેતો હતો. તે વિષની પેઠે બીજાના અપકાર અને દોષદર્શનથી વિમુખ રહેતો હતો, દર્પણ જેમ પ્રતિબિંબનું ગ્રહણ કરે છે તેમ બીજાના ગુણોનું ગ્રહણ કરવામાં તે ઉન્મુખ હતો, વિવેકી જનોમાં ઉત્તમ હતો જેમ હંસ પાણીમાંથી દૂધને જુદું પાડી લે છે તેમ તે પણ દોષોમાંથી ગુણ ગ્રહણ કરતો હતો.

નયસાર એકવાર રાજાના આદેશને કશાએ ક્લેશ વિના શિરે ધારણ કરીને, વનભૂમિનું રખવાળું કરવાને પથિકોનું સહાયક એવું પાથેય (ભાતું) લઈને તથા સહાયતા કરવામાં ઉપયોગી એવા કેટલાક પુરુષોને સાથે લઈને, બળવાન બળદો જોડેલા રથ પર સવાર થઈને ગહન વનમાં જઈ પહોંચ્યો. (સૂ૦૪)

टीका—'अत्थि णं' इत्यादि—

अस्ति खलु मध्यजम्बूद्वीपे=मध्यजम्बूद्वीपनामके द्वीपे नररत्नगेहपश्चिममहाविदेहदीपे—नररत्नानां= महापुरुषाणां गेहं=स्थानं यः पश्चिममहाविदेहः—महान्तो=महापुरुषाः विदेहाः=मोक्षगामिनः सर्वदा भवन्ति यत्र तत्क्षेत्रं महाविदेहः, पश्चिमश्चासौ महाविदेहश्चेति पश्चिममहाविदेहस्तस्य दीपे=मणिमयप्रासादादिना प्रकाशके महावप्रे नाम विजये=जम्बूमन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या उत्तरे जयन्तिकापुरीप्रतिबद्धे तृतीये विजये भूविजय-वैजयन्ती—भुवः=पृथिव्या विजयवैजयन्ती=विजयपताकेव जयन्ती नाम नगरी। तत्र खलु प्रबलभुजबलक्षपितविपक्षकक्षः – प्रबलभुजबलेन = प्रबलबाहुवीर्येण क्षपिता=नाशिता विपक्षकक्षा = शत्रुसमूहो येन स तथा, योधनदक्षः – युध्यन्ते इति योधनाः = योधास्तेषु दक्षः=निपुणः—शूरश्रेष्ठ इत्यर्थः, यद्वा—योधने=संग्रामे दक्षः—रणकलानिपुण इत्यर्थः। निजवीर्यरक्षः—निजवीर्येण=

टीका का अर्थ— जिस क्षेत्र में महान्—गुणों और संख्या की दृष्टि से उत्तम पुरुष विदेह अर्थात् निरन्तर मुक्त होते है, वह क्षेत्र महाविदेह कहलाता है। मध्यजम्बूद्वीप नामक द्वीपके पश्चिम दिशावर्त्ती महाविदेह क्षेत्र को अपने मणिमय प्रासादों आदि से सुशोभित करनेवाला महावप्र नामक एक विजय है। वह जम्बू—मन्दरपर्वत से पश्चिम में और शीतोदा महानदी से उत्तर में तीसरा विजय है। इस महावप्र विजय में पृथ्वी की विजयपताका के समान जयन्ती नामक नगरी है।

जयन्ती नगरी में शत्रुमर्दन नामक राजा था। उसने अपने भुजाओं के बल से शत्रुओं के समूह का विनाश कर दिया था। वह योद्धाओं में श्रेष्ठ था, अथवा रण में निपुण था। अपने ही पराक्रम के

ટીકાનો અર્થ—જે ક્ષેત્રમા મહાન્ ગુણો અને સખ્યાની દષ્ટિથી ઉત્તમ પુરુષ નિરંતર વિદેહ અર્થાત્ મુક્ત થાય છે, તે ક્ષેત્ર મહાવિદેહ કહેવાય છે. મધ્ય જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની પશ્ચિમ દિશાએ આવેલા મહાવિદેહ ક્ષેત્રને પોતાના મણિમય પ્રાસાદો આદિથી સુશોભિત કરનાર મહાવપ્ર નામનો એક વિજય છે. તે જંબૂમંદર પર્વતની પશ્ચિમમા અને શીતોદા મહાનદીની ઉત્તરમા ત્રીજો વિજય છે. એ મહાવપ્ર વિજયમા પૃથ્વીની વિજયપતાકા જેવી જયન્તી નામની નગરી છે.

જયન્તી નગરીમાં શત્રુમર્દન નામનો રાજા હતો. તેણે પોતાની ભુજાના બળથી શત્રુ-સમૂહનો નાશ કર્યો હતો. તે યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતો, અથવા રણમા નિપુણ હતો. તે પોતાના જ પરાક્રમના પ્રભાવે કરી રક્ષિત હતો.

स्वपराक्रमेण रक्षः=रक्षितः, नमितदेव'-नमिताः=नम्रीकृताः देवाः=विपक्षा राजानो येन स तथा। वशीकृतसकल-भूप इत्यर्थः। वासुदेव इव महाविभवः=महैश्वर्यवान्। अन्वर्थाभिधानः=गुणनिष्पन्ननामसम्पन्नः, शत्रुमर्दनः= शत्रुमर्दननामा। भूधनः-भूः=पृथ्वी सैव धनं यस्य स तथा-भूपतिरित्यर्थः। भुवं-पृथ्वीं शास्ति=परिपालयति। तत्परिपाल्यमाने-येन=शत्रुमर्दनभूपेन परिपाल्यमाने=रक्ष्यमाणे पृथ्वीप्रतिष्ठाभिधाने=पृथ्वीप्रतिष्ठनामके पत्तने= नगरे स्वामिसेवासारः=शत्रुमर्दनभूपसेवापरायणो नयसारः=नयसारनामकः कोट्टपालः=नगररक्षको निवसति। स च- परापकारपरदोषात्-परेषामपकारात् दोषात्=दुर्गुणाच्च विषादिव पराङ्मुखः-विमुखः, दर्पण इव=दर्पणवत् परगुणग्रहणो न्मुखः-परगुणस्वीकारे तत्पर इत्यर्थः; विवेकिजनावतंसः=विवेकिजनश्रेष्ठः, हंसो नीरात् क्षीरमिव दोषात् गुणं

प्रभाव से रक्षित था। उसने अपने विरोधी राजाओं को झुका लिया था, अर्थात् सब राजाओं को अपने अधीन कर लिया था। वासुदेव की तरह विशाल वैभव से विभूषित था। यथा नाम तथा गुणवाला था। भू अर्थात् भूमि ही जिसका धन है ऐसा भूधन वह शत्रुमर्दन राजा अयन्ती नगरी में पृथ्वी का पालन करता था।

राजा शत्रुमर्दन द्वारा शासित पृथ्वीप्रतिष्ठ नाम के नगर में, राजा की सेवा करने में तत्पर नयसार नामक एक कोटवाल अर्थात् नगर-रक्षक था। वह दूसरों का अपकार करने से तथा दोषों को ग्रहण करने से उसी प्रकार विमुख रहता था जैसे लोग विष से विमुख रहते हैं। दर्पण जिस प्रकार दूसरे के प्रतिबिम्ब का ग्रहण करता है उसी प्रकार वह पराये गुणों का ग्रहण करने के लिए उन्मुख रहता था। विवेकी जनों में उत्तम था। जैसे हंस दूध मिले हुए पानी में से दूध को पृथक् करके ग्रहण कर

तेणे पोताना विरोधी राजाओने नमाव्या हता, अर्थात् तेमने पोताने अधीन करी लीधा हता ते वासुदेवनी जेम विशाळ वैभवथी विभूषित हतो. ते नाम प्रमाणे गुणवाळो हतो भू एटले भूमि जेनुं धन छे एवो भूधन ते शत्रुमर्दन राजा अवन्ती नगरीमां पृथ्वीनुं पालन करतो हतो.

शत्रुमर्दन राजाना अधिकार हेठळना पृथ्वीप्रतिष्ठ नामे नगरमां, राजानी सेवामां तत्पर एवो नयसार नामे एक कोटवाळ अर्थात् नगररक्षक हतो. ते बीजाओनो अपकार करवामां तथा दोषोने ग्रहण करवामां एवो विमुख हतो के जेम लोको विषथी विमुख रहे छे. जेम दर्पण बीजाना प्रतिबिंबने ग्रहण करे छे तेम ते पराया गुणोने ग्रहण करवामां उन्मुख रहेतो हतो. विवेकी जनोमां ते उत्तम हतो. जेम हंस दूधमां मळेला पाणीमांथी

विविच्य अचिनोत्=यथा हंसो दुग्धमिश्रिताज्जलात् दुग्धं पृथक्कृत्य पिवति, जलं च परित्यजति, तथैव दोषाद् गुणं पृथक्कृत्य गृहीतवानिति ।

स च—नयसारश्च एकदा=कदाचित् वनावनविधौ=वनरक्षणकार्ये-वनरक्षणकार्यविषयकमित्यर्थः, नरेशनिदेशं=शत्रुमर्दनाख्यराजाज्ञाम्, अक्लेशं=सुखपूर्वकं यथा स्यात्तथा शिरसि=मस्तके धारयन्, सावधानः सन् पथिकवलं—पथिकाना=पान्थानां वलं=वलवत्,पथि सहायकं शम्वलं-पाथेयं गृहीत्वा लसत्साहाय्योत्कर्षैः—लसन्=शोभमानः साहाय्योत्कर्षः=सहायतातिशयो येषां तैः, कतिपयैः=कियद्भिः—अनेकैः पुरुषैः सह वलिकवलीवर्दयोजितं-वलिकौ=वलवन्तौ यौ वलीवर्दौ=वृषभौ ताभ्यां योजितं रथम् आरुह्य गहनवनम्=निविडमरण्यम् अवागाहत=प्राविशत् ॥ सू०४ ॥

मूलम्—तए णं सघणं वणं निरिक्खमाणस्स वुभुक्खमाणस्स तस्स मज्झण्हो आसी, तया पचडमत्तंडो पज्जलियानलोव्व महया तेएण तवइ, तंसि समयंसि सो वणगहणभूयले इओ—तओ परिभमंतो भग्गवसाओ, तवं तवंतं, तवपहाहिं अनलं व जलंतं, जलहिमिव गंभीरं, पुक्खरपलासमिव निलेवं, सोममिव सोम्मलेस्सं, सव्वं—सहमिव सव्वंसहं, भक्खरमिव तवतेयसा भासमाणं, झाणानलेण कम्मिधणं दहमाणं, कच्छवमिव गुत्तिदियं, फलिहरयणमिव विसुद्धं, णिरासवं, निम्मलं, मंडवायारसुसीयलतरुतले विरायमाणं, सुहज्झाणमग्गं, मुणिजणग्गं, जिणवरधम्मसोवत्थियं सदोरगमुहवत्थियं चंदो चंदियमिव मुहे धरंतं, कम्मचयं रित्तं करंतं, सारदिंदुपसन्नवयणं,

---

लेता है और पानी छोड देता है, उसी प्रकार नयसार दोषों में से भी गुणों को ग्रहण कर लेता था।

एकवार नयसार ने राजा शत्रुमर्दन के वनकी देखरेख रूप आदेश को आदरपूर्वक स्वीकार करके, पथिकों के लिए सहायक रूप शम्वल—पाथेय (भाता) साथमें लेकर और अत्यन्त सहायता करने में समर्थ कुछ पुरुषों को साथ लेकर, वलवान् वैल जिसमें जोते गये हैं ऐसे रथ पर सवार होकर वनभूमि की देखरेख के लिए गहन वन में प्रवेश किया ॥सू०४॥

દૂધને જુદું કરી લે છે અને પાણીને છોડી દે છે, તેમ નયસાર દોષોમાંથી પણ ગુણો ગ્રહણ કરી લેતો હતો.

એક વાર નયસારે, રાજા શત્રુમર્દનના વનની દેખરેખરૂપ આદેશને આદરપૂર્વક સ્વીકારીને, પ્રવાસીઓને માટે સહાયક એવું ભાતું સાથે રાખીને અને સહાયતા કરવામા અતિસમર્થ એવા થોડા પુરુષોને લઈને, બળવાન બળદ જોડેલા રથમા સવાર થઈને વનભૂમિની દેખરેખને માટે ગહન વનમાં પ્રવેખ કર્યો, (સૂ૦૪)

पवमनसम, मामणिशाणं, भकिंचणं कपम मुणि देसीम ॥सू०५॥

छाया—तत' खलु सघनं वनं निरीक्षमाणस्य परिभ्रममाणस्य तस्य मध्याह्न आसीत्, तदा मध्याह्नमार्तण्ड प्रज्वलिताऽनल इव महता तेजसा तपति, तस्मिन् समये स वनगहनभूतले इतस्तत परिभ्रमन् भाग्यवशात्, तपस्तपस्यन्तं, तपःप्रभाभिरनलमिव ज्वलन्तं, अम्बुधिमिव गम्भीरं, पुष्करपलाशमिव निर्लेपं, सोममिव सौम्यलेश्यं, सर्वसहामिव सर्वसहं, भास्करमिव तपस्तेजसा भासमानं, ध्यानानलेन कर्मेन्धनं दहन्तं, कच्छपमिव गुप्तेन्द्रियं, स्फटिकरत्नमिव विशुद्धं, निराश्रवं, निर्ममं, मण्डपाकारसुशीत-

मूल का अर्थ—'तए ण सघण' इत्यादि। तत्पश्चात् सघनवन का निरीक्षण करते-करते दोपहर हो गई। नयसार को भूख सता रही थी। प्रज्वलित आग की तरह प्रचण्ड सूर्य तेज से तप रहा था। ऐसे समय में वनभूमि में इधर-उधर परिभ्रमण करते हुए नयसार को सौभाग्य से एक मुनि दिखाई दिये। वह तप तप रहे थे। तपस्या की दीप्ति से अग्नि के समान देदीप्यमान थे। सागर की तरह गंभीर थे। कमल के पत्ते की भाँति निर्लेप थे। चन्द्रमा के समान सौम्यकान्तिवाले थे। पृथिवी की तरह सहनशील थे। सूर्य के समान तप के तेज से भासमान थे। ध्यानरूपी अग्नि से कर्म-ईंधन को जला रहे थे। कछुवे के समान इन्द्रियों का गोपन करनेवाले थे। स्फटिकरत्न के समान विशुद्ध, आस्रव से रहित और निर्मम थे। मण्डप के आकार के शीतल वृक्ष के तले विराजमान थे। प्रशस्त ध्यान में मग्न थे। मुनिजनों में उत्तम थे।

મૂળનો અર્થ—'तए णं सघणं' ઇત્યાદિ. ત્યાર પછી ગાઢ વનનું નિરીક્ષણ કરતા કરતા બપોર થઈ ગઈ નયસારને ભૂખ સતાવી રહી બળતી આગની પેઠે પ્રચંડ સૂર્ય તેજથી તપી રહ્યો હતો. એવે સમયે વનભૂમિમાં અહીં-તહીં ફરતા ફરતાં નયસારને સુભાગ્યે એક મુનિ દૃષ્ટિએ પડ્યા જે તપ તપી રહ્યા હતાં તપસ્યાની દીપ્તિથી અગ્નિની પેઠે તે દેદીપ્યમાન હતા. સાગરની પેઠે ગંભીર હતા કમળની પાંદડીઓની પેઠે નિર્લેપ હતા. ચન્દ્રમા જેવી સૌમ્યકાન્તિવાળા હતા. પૃથ્વીની જેમ સહનશીલ હતા સૂર્યની પેઠે તપ-તેજથી ભાસમાન હતા ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપ ઈંધણાને બાળી રહ્યા હતા. કાચબાની પેઠે ઇન્દ્રિયોનું ગોપન કરનારા હતા. સ્ફટિકરત્નના જેવા વિશુદ્ધ, આસ્રવથી રહિત અને નિર્મળ હતા. મંડપના આકારના શીતળ વૃક્ષની હેઠળ તે બિરાજમાન હતા. ...

लतरुतले विराजमानं, शुभध्यानमग्नं, मुनिजनाग्र्यं, जिनवरधर्मस्वस्तिकां सदोरकमुखवस्त्रिकां चन्द्रश्चन्द्रिकामिव मुखे धरन्तं, कर्मचयं रिक्तं कुर्वन्तं, शारदेन्दुप्रसन्नवदनं, धवलवसनं, ज्ञाननिधानम्, अकिञ्चनं कञ्चन मुनिमपश्यत् ॥सू०५॥

टीका—'तए णं' इत्यादि—

ततः खलु सघनं=निविडं वनं निरीक्षमाणस्य=पश्यतः बुभुक्षमाणस्य=बुभुक्षोः तस्य=नयसारस्य मध्याह्न आसीत्= मध्याह्नो जातः। तदा=तस्मिन् मध्याह्नकाले प्रचण्डमार्तण्डः=प्रखरकिरणसूर्यः प्रज्वलितानलः=प्रदीप्ताग्निः इव=यथा महता=उग्रेण तेजसा तपति। तस्मिन् समये स नयसारो वनगहनभूतले=वनस्य कठिनभूमितले, इतस्ततः परिभ्रमन् भाग्यवशात्=पूर्वकृतसुकृतप्रभावात् कञ्चन मुनिम् अपश्यत्=दृष्टवान्। कीदृशं मुनिम्? इत्याह—तपस्त-

---

कल्याणकारी जिनधर्म को सूचित करनेवाली डोरासहित मुखवस्त्रिका को मुख पर इस प्रकार धारण किये हुए थे, जैसे चन्द्रमा चांदनी को धारण करता है। आत्मा से कर्मों के संचय को दूर करने में तत्पर थे। उनका वदन शरद् ऋतु के चन्द्रमा के समान प्रसन्न था। श्वेत वस्त्र पहने हुए थे। ज्ञान के निधान थे, किन्तु अकिंचन–अपरिग्रह थे ॥सू०५॥

टीका का अर्थ—सघन वनकी देखरेख करते हुए, क्षुधा से पीडित नयसार को वन में ही मध्याह्न हो गया। उस समय अत्यन्त तीव्र किरणों वाला सूर्य धधकती हुई आग की तरह उग्र तेज से तपने लगा। ऐसे समय में वन के विषम प्रदेशों में इधर–उधर भ्रमण करते हुए नयसार को पूर्वोपार्जित पुण्य के प्रभाव से एक मुनि दृष्टिगोचर हुए। वह मुनि कैसे थे? सो कहते हैं–वे तपस्या कर रहे थे।

ध्यानमा मग्न હતા. મુનિજનોમાં ઉત્તમ હતા. કલ્યાણકારી જિનધર્મને સૂચિત કરનારી દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકાને મુખપર એવી રીતે ધારણ કરી હતી કે જેમ ચંદ્રમા ચાંદનીને ધારણ કરે છે. આત્માથી કર્મોના સંચયને દૂર કરવામાં તત્પર હતા. એમનું વદન શરદ્-ઋતુના ચંદ્રમાની પેઠે પ્રસન્ન હતું. શ્વેતવસ્ત્રો પહેર્યાં હતા. જ્ઞાનના નિધાન હતા, પરન્તુ અકિંચન-અપરિગ્રહ હતા. (સૂ૦૫)

ટીકાનો અર્થ—ગાઢ વનની દેખરેખ કરતા અને ભૂખથી પીડાતા નયસારને વનમા જ મધ્યાહ્ન થઈ ગયો. એ વખતે અતિતીવ્ર કિરણોવાળો સૂર્ય, ભભૂકતી આગની પેઠે ઉગ્ર તેજથી તપવા લાગ્યો. એ સમયે વનના વિષમ પ્રદેશમાં આમ-તેમ ભ્રમણ કરતા નયસારને પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યના પ્રભાવથી એક મુનિ નજરે પડયા. એ મુનિ

पस्यन्तं=तपस्यां कुर्वन्तम् तपःप्रभाभिः=तपस्तेजोभिः अनलमिव ज्वलन्तम्=अग्निमिव देदीप्यमान, जलधिमिव=समुद्रमिव गम्भीरं, पुष्करपत्रमिव=कमलपत्रमिव निर्लेपं=लेपरहितम्, यथा कमलपत्रं जलपङ्काद्यस्पृष्टं तथैव कषायादिविकारास्पृष्टमित्यर्थः, सोममिव सौम्यलेश्यम्=चन्द्रमिव शीतलकान्तिम्, सर्वंसहामिव=पृथ्वीमिव सर्वसहं=सकलपरीषहोपसर्गसहनशीलम्, भास्करं=सूर्यमिव तपस्तेजसा भासमानं=दीप्यमानम्, ध्यानानलेन=ध्यानरूपेणाग्निना कर्मेन्धनं=कर्मरूपमिन्धनम् दहन्तं=भस्मीकुर्वन्तम्, कच्छपमिव गुप्तेन्द्रियं=वशीकृतेन्द्रियम्, स्फटिकरत्नमिव विशुद्धं=निर्मलहृदयम्, निरास्रवम्=आस्रववर्जितं निर्ममं=कषायममत्ववर्जितम्, मण्डपाकारसुशीतलतरुतले विराजमानं, शुभध्यानमग्नं=प्रशस्तध्यानलीनं, मुनिजनाग्र्यं=मुनिजनेषु अग्र्यं=श्रेष्ठ, जिनवरधर्मस्वस्तिका-जिनवराणां धर्मे यत् स्वस्ति=कल्याणं तत्कारयति=सूचयतीति तथाभूताम्, सदोरकमुखवस्त्रिकाम्=दोरकेण सहितां मुखवस्त्रिकाम्

तप के तेज से अग्नि के समान देदीप्यमान थे। समुद्र के समान गंभीर थे। कमल-पत्र के सदृश निर्लेप थे, अर्थात् जैसे कमल का पत्ता जल और कीचड़ आदि के स्पर्श से रहित होता है, उसी प्रकार वे मुनि कषाय आदि विकारों से अस्पृष्ट-अछूते थे। चन्द्रमा की तरह शीतल कान्ति से सुशोभित थे। पृथ्वी के समान तपस्या के तेज से दीप्त थे। ध्यानरूपी अग्नि से कर्मरूपी ईंधन को भस्म करने में लगे थे। कछुए की तरह इन्द्रियों का गोपन करने वाले-वश में करनेवाले थे, स्फटिक रत्न के समान निर्मल हृदय वाले थे। आस्रव-तथा कषाय-ममत्व से वर्जित थे। मंडप के आकार के तरु की शीतल छाया में विराजमान थे। प्रशस्त ध्यान में मग्न और मुनियों में श्रेष्ठ थे। जिनेन्द्रों के धर्म में जो स्वस्ति अर्थात्

કેવા હતા, તે કહે છે-તે તપસ્યા કરી રહ્યા હતા તપના તેજથી તે અગ્નિ સમા દેદીપ્યમાન હતા. સમુદ્ર જેવા ગંભીર હતા. કમળપત્ર જેવા નિર્લેપ હતા અર્થાત્ જેમ કમળની પાંદડીઓને પાણી કે કીચડનો સ્પર્શ થતો નથી, તેમ તે મુનિ કષાયાદિ વિકારોથી અસ્પૃષ્ટ-નહિ સ્પર્શાયેલા હતા. ચન્દ્રમા જેવી શીતલ કાન્તિથી સુશોભિત હતા. પૃથ્વીની પેઠે બધા પરીષહો અને ઉપસર્ગો સહન કરનારા હતા. સૂર્યની પેઠે તપસ્યાના તેજથી દીપ્ત હતા. ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી ઈંધણને ભસ્મીભૂત કરવામાં મંડ્યા હતા. કાચબાની પેઠે ઇન્દ્રિયોને ગોપવીને સ્વવશ કરનારા હતા. સ્ફટિકરત્ન જેવું નિર્મળ હૃદય ધરાવનારા હતા. આસ્રવ તથા કષાય-મમતાથી વર્જિત હતા. મંડપના આકારના વૃક્ષની ઠંડી છાયામાં તે બિરાજ્યા હતા. પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં મગ્ન અને મુનિઓમાં મુખ્ય હતા. જિનેન્દ્રોના ધર્મમાં જે સ્વસ્તિ [illegible] તેને સૂચિત કરનારી

चन्द्रः चन्द्रिकाम् इव मुखे=मुखोपरि धरन्तं, सदोरकमुखवस्त्रिकायाश्चन्द्रिकासादृश्यं धवलत्वेन बोध्यम्; कर्मसमूहं रिक्तं=क्षीणं कुर्वन्त, शारदेन्दुप्रसन्नवदनं–शरदि भवः शारदः, स चासाविन्दुश्चन्द्रः स इव प्रसन्नं=निर्मलं वदन=मुखं यस्य तम्, धवलवसनं=शुक्लवस्त्रवन्तम्, ज्ञाननिधानं=ज्ञानवन्तम् अकिञ्चनं=निष्परिग्रहमिति ॥सू०५॥

मूलम्—तए ण सो उदारो नयसारो भूनत्थमत्थयाइपंचंगो णायवंदणविहिपसंगो गुणगणधरं तं मुणिवरं उयारभावेण वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, तद्दंसणाणंदतुंदिलो आगमेसिभद्दंकुरकंदिलो सयं जम्मजीवियं सहलं मण्णमाणो परमभत्तिभावुल्लसियमणसा तं पज्जुवासमाणो, तत्थ अदूरसामंते समुवविट्ठो ॥सू०६॥

छाया—ततः खलु स उदारो नयसारो भून्यस्तमस्तकादिपञ्चाङ्गो ज्ञातवन्दनविधिप्रसङ्गो गुणगणधरं तं

कल्याण है उसको सूचित करनेवाली डोरासहित मुखवस्त्रिका को मुख पर इस प्रकार धारण किये हुए थे; जैसे चन्द्रमा चादनी को धारण करता है। चांदनी श्वेत होती है और मुखवस्त्रिका भी श्वेत होती है, अत एव दोनों में समानता है। वे मुनि कर्मों के समूह को क्षीण करने में तत्पर थे। उनका मुख शरद् ऋतु के चन्द्रमा के समान निर्मल था। श्वेत वस्त्र धारण किये हुए थे। ज्ञान के निधान थे और परिग्रहरहित थे ॥सू०५॥

मूल का अर्थ—'तए णं सो' इत्यादि। मुनि महाराज को देखने के पश्चात्, उदार वन्दना की विधि को जानने वाले तथा जिसने अपने पांचों अंगों को पृथ्वी पर टिका दिया है एसे नयसार ने गुण-समूह के धारण करनेवाले उन मुनिवर को उदार भाव से वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना–नमस्कार करके

દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકાને મુખ પર એ પ્રકારે ધારણ કરી રહ્યા હતા કે જેમ ચંદ્રમા ચાદનીને ધારણ કરે છે. ચાદની શ્વેત અને મુખવસ્ત્રિકા પણ શ્વેત હોય છે, તેથી એઉમા સમાનતા છે એ મુનિ કર્મસમૂહને ક્ષીણ કરવામાં તત્પર હતા એમનું મુખ શરદના ચદ્ર પેઠે નિર્મળ હતુ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતા. જ્ઞાનના નિધાન અને પરિગ્રહ રહિત હતા.

મૂલનો અર્થ—'तए ण सो' ઇત્યાદિ મુનિરાજને જોયાં પછી ઉદાર વંદનાની વિધિનો જાણનાર, અને જેણે પોતાના પાચે અગોને પૃથ્વી ઉપર ટકાવી દીધાં છે એવા નયસારે ગુણસમૂહના ધારક તે મુનિવરને ઉદાર ભાવથી વંદન નમસ્કાર કર્યા, વદન નમસ્કાર કરીને ભવિષ્યમા થનાર કલ્યાણના ભાગી તે નયસાર, મુનિદર્શનના આનંદથી

मुनिवरमुदारभावेन वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, तद्दर्शनानन्दतुन्दिल आगमिष्यद्भद्राङ्कुरकन्दल स्वकं जन्मजीवितं सफलं मन्यमानः परमभक्तिभावोल्लसितमनसा तं पर्युपासीनस्तत्रादूरसामन्ते समुपविष्टः ॥सू०६॥

टीका—'तए णं' इत्यादि ।

ततः=मुनिदर्शनानन्तरं खलु स उदारो नयसारो भून्यस्तमस्तकादिपञ्चाङ्गः-भुवि=पृथिव्यां न्यस्तानि=स्थापितानि मस्तकादीनि=मस्तक-जानुद्वय-करद्वयरूपाणि पञ्चाङ्गानि येन स तथा, नमितपञ्चाङ्गः, ज्ञातवन्दनविधिमसङ्ग-ज्ञातः=विदितः वन्दनस्य विधेः प्रसङ्गः=अवसरो येन स तथा-वन्दनविधिज्ञ इत्यर्थः, गुणगणधर=क्षान्त्यादिगुणराशिधारिणं तं मुनिवरम् उदारभावेन वन्दते=स्तौति नमस्यति=नमस्करोति । तत तद्दर्शनानन्दतुन्दिलः-तस्य मुनिराजस्य यद्दर्शनं=विलोकनं तस्माद् आनन्दः=प्रमोदस्तेन तुन्दिलः=पुष्टः, आगमिष्यद्भद्राङ्कु-

---

भावी कल्याणशाली वह, मुनिदर्शन के आनन्द से पुष्ट हो गया। अपने जन्म और जीवन को सफल मानता हुआ, परम भक्ति भाव के कारण उल्लासयुक्त चित्त वाला वह मुनिराज की उपासना करता हुआ, न बहुत दूर न बहुत पास-उचित स्थान पर बैठ गया ॥सू०६॥

टीका का अर्थ—'तए णं से' इत्यादि । मुनिदर्शन के अनन्तर उस उदार और वन्दना की विधि के ज्ञाता नयसारने, मस्तक, दोनों घुटने और दोनों हाथ, इस प्रकार पाँचों अंगों को जमीन पर नमाकर, क्षमा आदि गुणों की राशि को धारण करने वाले उन मुनिवर को उदार भाव से वन्दन और नमस्कार किया । तब मुनिराज के दर्शन से उत्पन्न हुए प्रमोद के कारण वह फूल उठा । भावी भव में होने वाले परमकल्याण के अङ्कुर के कन्दवाला अर्थात् भावी कल्याण का भाजन वह नयसार, उत्कृष्ट भक्तिभावसे उल्लसित मनके

પુષ્ટ થઇ ગયો. પોતાના જન્મને અને જીવનને સફલ માનતો, પરમભક્તિભાવને કારણે ઉલ્લાસયુક્તચિત્તવાળો તે નયસાર મુનિરાજની ઉપાસના કરતો, નહિ બહુ દૂર કે નહિ બહુ નજીક અર્થાત્ ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયો. (સૂ૦૬)

ટીકાનો અર્થ—'તએ ણ સે' ઇત્યાદિ મુનિના દર્શન થયા પછી તે ઉદાર,વન્દનાની વિધિનો જાણનાર નયસારે એક મસ્તક, બે ઢીંચણ, બે હાથ, એમ પાંચ અંગોને ભૂમિ ઉપર નમાવીને, ક્ષમા આદિ ગુણોની રાશિને ધારણ કરવાવાળા તે મુનિરાજને ઉદાર ભાવથી વંદન અને નમસ્કાર કર્યો. તે સમયે આગામી ભવમાં થનાર પરમકલ્યાણનો ભાજન તે નયસાર મુનિરાજના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રમોદ વડે ફુલી ગયો. ભાવી ભવમાં થવાવાળા પરમકલ્યાણના અંકુરના

रकन्दलः-आगमिष्यति=भविष्यति भवे यद्भद्र=कल्याणं तस्य योऽङ्कुरस्तस्य यत्कन्दं तद्वान्=भाविकल्याणशालीत्यर्थः, परमभक्तिभावोल्लसितमनसा=उत्कृष्टभक्त्युद्रेकसमुदितमनसा तं मुनिवर पर्युपासीनः=आराधयन् तत्र=मुनिपार्श्वे, अदूरसामन्ते=नातिदूरे नातिनिकटे समुपविष्टः=सविनयम् उपविष्टः ॥ सू०६ ॥

अथ मुनिस्तमुपदिशति—

मूलम्—तए णं तं छज्जीवनिकायनाहो तवसंजमसनाहो मुनिनाहो अपुव्ववच्छल्लेण महुमज्जियमुद्दियामाहुरिमहरंतीए वाणीए पुग्गलपरियट्टं दसोयाहरणाइयं च दरिसंतो नरजम्मस्स दुल्लहत्तं देवगुरुधम्मसरूव च विविहप्पयारेण उवएसीअ । साहुणो पगईए चेव परुद्धारपरायणा हवंति, तप्पभावेण तस्स हिययम्मि चिरकालट्ठियप्पयारो मिच्छत्तगाढंधयारो सूरोदयाओ लोयंधयारो विव सत्तरं पणट्ठो । तए णं उयारतरभावधारो सो नयसारो महव्वयसणाहं तं मुणिणाहं विविहवक्कइगरेण थुणिय सट्ठाणं गओ । तओ सो नयसारो भोयणवेलाए गोयरियट्ठं विणिग्गयं तं मुनिवरं विण्णवेइ-भो परोवयारधुरंधरा मुणिवरा ! मम वयणं ओहारिय सयचरणकमलरयपायाओ ममंगणं पवित्तं करेह ॥ सू०७ ॥

छाया—ततः खलु तं षड्जीवनिकायनाथः तपःसंयमसनाथो मुनिनाथोऽपूर्ववात्सल्येन मधुमार्जितमृद्वीकामाधुरीमधरयन्त्या वाण्या पुद्गलपरिवर्त्तं दशोदाहरणादिकं च दर्शयन् नरजन्मनो दुर्लभत्वं देवगुरुधर्मस्वरूपं

साथ, उन मुनिवर की उपासना करता हुआ वहीं मुनिराज के पास-न अधिक दूर और न अधिक समीप विनयपूर्वक बैठ गया ॥ सू०६॥

मुनि उसे उपदेश देते हैं—'तए णं तं' इत्यादि ।

मूल का अर्थ—तत्पश्चात् षड्जीवनिकायों के नाथ, तप और संयम से सनाथ (सहित) मुनि-

---

કંદવાળા, અર્થાત્ પરમ કલ્યાણના ભાજન તે નયસાર, ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિભાવથી ઉલ્લસિત મન સાથે તે મુનિરાજની ઉપાસના કરતાં ત્યા મુનિરાજની પાસે જ, અર્થાત્ નહિં અધિક દૂર કે નહિં અધિક નજીક એટલે ઉચિત સ્થાનપર, વિનયપૂર્વક બેસી ગયો(સૂ૦૬)

હવે મુનિ તેને ઉપદેશ આપે છે—'तए ण त' ઇત્યાદિ.

મૂલનો અર્થ—ત્યાર પછી ષડ્જીવનિકાયોના નાથ, તપ અને સંયમથી સનાથ (સહિત) મુનિનાથે,

न विविधप्रकारेण उपादिशत् । साधवः प्रकृत्यैव परोद्धारपरायणा भवन्ति तत्प्रभावेण तस्य हृदये चिर कालस्थितप्रघारो मिथ्यात्वगाढान्धकार सूर्योदयाल्लोकान्धकार इव सत्वरं प्रणष्टः । ततः खलु उदारतरभावधार स नयसारः महाव्रतसनाथं तं मुनिनाथं विविधवाक्यव्यतिकरेण स्तुत्वा स्वस्थाने गतः । ततः स नयसारो भोजनवेलायां गोचर्यर्थं निर्गतं तं मुनिवरं विज्ञपयति-भो परोपकारधुरन्धरा मुनिवरा ' मम वचनमवधार्य स्वचरणकमलरजःपातान्ममाङ्गनं पवित्रं कुरुत ॥ सू०७ ॥

नायने, अपूर्व वात्सल्यभाव के साथ मधुमिश्रित द्राक्षा की मधुरता को भी मात करनेवाली अतिशय मधुर वाणी से पुद्गलपरावर्तन के स्वरूप को और दश उदाहरणों को दिखलाते हुए मानव-जन्म की दुर्लभता का, तथा देव, गुरु, और धर्म के स्वरूप का विविध प्रकार से उपदेश किया। साधुजन स्वभावसे ही पर के उद्धार में तत्पर होते हैं । अत एव उनके उपदेश के प्रभाव से, नयसार के हृदयमें चिरकाल-अनादिकाल से स्थित मिथ्यात्वरूपी सघन अंधकार शीघ्र ही नष्ट हो गया, जैसे सूर्य के उदय से लोक का अंधकार नष्ट हो जाता है। तदनन्तर उदारतर परिणामों को धारण करने वाला वह नयसार महाव्रतों से सम्पन्न उन मुनिराज की विविध प्रकार की वाक्यावली से स्तुति करके अपने स्थान पर चला गया। उसके पश्चात् नयसारने भोजन के समय गोचरी के लिये निकले हुए मुनिमहाराज से प्रार्थना की कि- परोपकार की धुरा को धारण करने वाले मुनिवर ! मेरी प्रार्थना पर ध्यान देकर, अपने चरण कमलों की धूल से मेरे अंगन का पावन कीजिये ॥ सू०७ ॥

અપૂર્વ વાત્સલ્ય સાથે મધ મિશ્રિત દ્રાક્ષની મીઠાશને પણ મહાત કરનારી અતીવ મધુર વાણીથી પુદ્ગલપરાવર્તનના સ્વરૂપને તથા દશ ઉદાહરણો બતાવીને માનવ-જન્મની દુર્લભતાનો તથા દેવ ગુરુ અને ધર્મ સ્વરૂપનો અનેક પ્રકારે ઉપદેશ કર્યો. સાધુજન સ્વભાવથી જ બીજાનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તત્પર હોય છે, તેથી તેમના ઉપદેશના પ્રભાવથી, સૂર્યના ઉદયથી જેમ જગતના અંધકારનો નાશ થાય તેમ નયસારના હૃદયમાં અનાદિકાલથી રહેલ મિથ્યાત્વરૂપી ગાઢ અંધકાર વસ્ત જ નાશ પામ્યો ત્યાર પછી ઉદારતર પરિણામોને ધારણ કરનાર તે નયસાર, મહાવ્રતોથી સંપન્ન એવા એ મુનિરાજની જુદા જુદા પ્રકારના વાક્યસમૂહોથી સ્તુતિ કરીને પોતાને સ્થાને આવ્યો. અને ત્યારબાદ ભોજનના સમયે ગોચરી માટે નીકળેલા તે મુનિરાજને તેણે વિનતી કરી કે હે પરોપકારની ધુરાને ધારણ કરનાર મુનિવર! મારી વિનતી પર ધ્યાન આપીને આપના ચરણ કમળોની ધૂળથી મારા આંગણાને પાવન કરો. (સૂ૦૭)

टीका—'तए णं तं' इत्यादि ।

ततः खलु तं=नयसारं षड्जीवनिकायनाथः=षड्जीवनिकायस्वामी तपःसंयमसनाथः=तपःसंयमाभ्यां युक्तो
मुनिनाथः अपूर्ववात्सल्येन=अलौकिकप्रेम्णा मधुमार्जितमृद्वीकामाधुरीम्-मधु=माक्षिकम्, तेन मार्जिता या मृद्वीका=
द्राक्षा तस्या या माधुरी=मधुरता,ताम् अधरयन्त्या=तिरस्कुर्वत्या अतिमधुरया वाण्या=वाचा पुद्गलपरिवर्त्तं=पुद्गलानां=
रूपिद्रव्याणामाहारकवर्जितानामौदारिकादिप्रकारेण गृह्णत एकजीवापेक्षया परिवर्त्तनं=सामस्त्येन स्पर्शः=पुद्गल-
परिवर्त्तः, स यावता कालेन भवति स कालोऽनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपोऽपि पुद्गलपरिवर्त्तस्तं, तथा-दशोदाहरणा-
दिकम्=चोल्लकपासकादिदृष्टान्तादिकं च दर्शयन् नरजन्मनः=मनुष्यभवस्य दुर्लभत्वं, देवगुरुधर्मस्वरूपं च विविधप्रकारेण

टीका का अर्थ—'तए णं तं' इत्यादि । नयसार के बैठ जाने के पश्चात्, तीन करण-कृत, कारित, अनुमोदना
तथा तीन योग-मन, वचन, काय से रक्षक होने के कारण छह जीवनिकायों के स्वामी, तप एवं संयम से
सम्पन्न उन मुनिनाथने अलौकिक प्रीति के साथ, मधु और द्राक्षा के माधुर्य को भी तिरस्कृत करने वाली
अर्थात् अत्यन्त ही मधुर वाणी से पुद्गलपरावर्त्तन के स्वरूप को और चोल्लक-पासक आदि दस उदा-
हरणों आदि से मनुष्यभव की दुर्लभता तथा देव, गुरु, धर्म का स्वरूप नाना प्रकार से समझाया ।

आहारक द्रव्यों के सिवाय समस्त रूपी द्रव्यों-पुद्गलों-को औदारिक शरीर आदि के रूप से
ग्रहण करते हुए, एक जीव की अपेक्षा जो परिवर्त्तन अर्थात् समस्तरूप से जो स्पर्श होता है, वह पुद्गल-
परावर्त्तन कहलाता है । यह पुद्गलपरावर्त अनन्त उत्सर्पिणियों और अवसर्पिणियों के बीतने पर होता है।

ટીકાનો અર્થ—'तए णं तं' ઇત્યાદિ. નયસાર બેસી ગયા પછી, કૃત, કારિત અને અનુમોદના એ ત્રણ કરણ
તથા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગથી રક્ષણ કરનાર હોવાના કારણે છ જીવનિકાયોના સ્વામી, અને તપ
તથા સંયમથી સંપન્ન તે મુનિનાથે અલૌકિક પ્રીતિ સાથે, મધ મિશ્રિત દ્રાક્ષની મીઠાશને પણ ચડી જાય એવી, એટલે કે
ઘણી જ મીઠી વાણીથી પુદ્ગલપરાવર્તનનાં સ્વરૂપને અને ચોલ્લક, પાસક વગેરે દશ ઉદાહરણો આદિથી મનુષ્ય
ભવની દુર્લભતા તથા દેવ,ગુરૂ ધર્મના સ્વરૂપને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યું. આહારક દ્રવ્યો સિવાય સર્વ રૂપી દ્રવ્યો
—પુદ્ગલો—ને ઔદારિક શરીર વગેરેના રૂપથી ગ્રહણ કરતાં એક જીવની અપેક્ષાએ જે પરિવર્તન એટલે કે સમસ્ત

उपादिक्षत्=उपदिष्टवान। पुद्गलपरिवर्तस्य विस्तरस्वरूपम् अनुत्तरोपपातिकसूत्रस्य अस्मदाचार्यकृतार्थबोधिनीटीकायां दशाहरणस्वरूपं च उत्तराध्ययनस्य तृतीयेऽध्ययनेऽस्मदाचार्यविरचितप्रियदर्शिनीटीकायां विलोकनीयम् ।
किमर्थमुपदिष्टवान् ? इत्याह—'साहुणो' इत्यादि । साधवः प्रकृत्यैव=स्वभावेनैव परोद्धारपरायणाः=अन्यजीवोद्धरणतत्परा भवन्ति । अत स मुनिर्नयसाराय धर्ममुपदिष्टवान् । उपदेशप्रभावेण नयसारस्य यद्भूतदाह—'तप्पभावेण' इत्यादिना—तत्प्रभावेण=साधुकृतोपदेशप्रभावेण तस्य=नयसारस्य हृदये=मनसि चिरकालस्थितप्रसार'-चिरकालात्=अनादिकालात् स्थित प्रसारः=प्रसरणं यस्य स तथाभूतो, मिथ्यात्वगाढान्धकारः=मिथ्यास्वरूपनिबिडान्धकारः सूर्योदयात् लोकान्धकार इव=लोकान्धकारवत्, सत्वरं=शीघ्रं प्रणष्टः । सम्यक्त्वरत्न–

इस काल को पुद्गलपरावर्तन कहते हैं। पुद्गलपरावर्त का विस्तृत स्वरूप अनुत्तरोपपातिकसूत्र की मेरे पूज्य आचार्य देव की बनायी हुई अर्थबोधिनी टीका में, और दस उदाहरणों का स्वरूप उत्तराध्ययनसूत्र की मेरे गुरुदेव की रचित प्रियदर्शिनी टीका, में, तीसरे अध्ययन में देखना चाहिए ।

मुनि ने किस प्रयोजन से उपदेश दिया ? इस प्रश्न का समाधान करते हुए शास्त्रकार कहते हैं—मुनिजन स्वभाव से ही अन्य जीवों का उद्धार करनेमें तत्पर होते हैं, इसी कारण उन मुनिने नयसार को धर्मोपदेश दिया ।

उपदेश के प्रभाव से नयसार को जो हुआ सो कहते हैं—मुनि के उपदेश के प्रभाव से नयसार के हृदय में अनादि काल से स्थित मिथ्यात्वरूपी प्रगाढ़ अन्धकार, सूर्योदय से लोक के अन्धकार के समान,

રૂપથી જે સ્પર્શ થાય છે તે પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય છે આ પુદ્ગલપરાવર્તન અનંત ઉત્સર્પિણીઓ તથા અવસર્પિણીઓના પસાર થવા પછી થાય છે. આ કાળને પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. પુદ્ગલપરાવર્તનનુ વિસ્તૃત સ્વરૂપ અનુત્તરોપપાતિક સૂત્ર" ની મારા પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ બનાવેલી અર્થબોધિની ટીકામા તથા દશ ઉદાહરણોના સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ની મારા ગુરુજીએ રચેલી પ્રિયદર્શિની ટીકાના ત્રીજા અધ્યયનમા જોવી જોઈએ

મુનિએ કયા હેતુથી ઉપદેશ આપ્યો ? આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા શાસ્ત્રકાર કહે છે—મુનિજન સ્વભાવથી જ અન્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર હોય છે. આ જ કારણથી તે મુનિએ નયસારને ધર્મનો ઉપદેશ દીધો. મુનિના ઉપદેશની અસરથી નયસાર પર શી અસર થઈ ? તે હવે કહે છે— મુનિના ઉપદેશની અસરથી નયસારના હૃદયમાં અનાદિ કાળથી રહેલ મિથ્યાત્વરૂપી પ્રગાઢ અંધકાર સૂર્યોદય થતાં જેમ જગતનો અંધકાર નાશ પામે

समलङ्कृतो जात इति भावः । ततः=तदनु खलु उदारतरभावधारः=अत्युदारभावसम्पन्नः स नयसारः महाव्रत-सनाथ=पञ्चमहाव्रतवन्तं मुनिनाथं=मुनिराजं विविधवाक्यव्यतिकरेण=अनेकविधवाक्यसमूहेन स्तुत्वा=हे भदन्त ! भवताऽमृतकल्पया स्ववाण्या जन्मजरामरणदुःखभीता वयमाश्वासिताः । चन्द्रचन्द्रिका यथा सहस्रांशुकिरण-संतप्तं संसार शीतलयति तथा भवतोऽनवद्या वाणी रागद्वेषज्वालामालाकुलितं ममान्तःकरणं शीतलयति । हे मुने ! न तथा कल्पतरूणां मञ्जर्यो, न वा सुधासमुद्राणामूर्मयस्तथा हृदयं सुखयन्ति, यथा भवतोऽखिलागम-

---

शीघ्र ही नष्ट हो गया। अर्थात् नयसार की आत्मा सम्यत्त्वरूपी रत्न की अलौकिक ज्योति से उद्भासित हो उठी।

नयसार उदार पहले ही था, सम्यक्त्व की प्राप्ति से वह उदारतर अर्थात् अत्यन्त उदार भाव से सम्पन्न हो गया। उसने पञ्चमहाव्रतधारी मुनिराज की नाना प्रकार के वाक्य–समूहों से स्तुति की। जैसे–

"भगवन् ! आपने अपने पीयूष के सदृश वचनों से, जन्म, जरा और मरण के दुःखों से भयभीत मुझे आश्वासन दिया है। जैसे सूर्य की प्रखर किरणों से संतप्त संसार को चन्द्रमा की चाँदनी शीतल करती है, उसी प्रकार राग–द्वेष की ज्वालाओं के समूह से व्याकुल मेरे अन्तःकरण को आपकी कल्याण–मयी वाणी शीतल बनाती है। हे मुने ! समस्त आगमों का साररूप आपकी वाणी मेरे चित्त को जितना सुखी बना रही है, उतना सुख न तो कल्पवृक्षों की मंजरियाँ दे सकती हैं और न अमृत के समुद्रों की

છે તેમ તરત જ નાશ પામ્યો. એટલે કે નયસારનો આત્મા સમ્યક્ત્વરૂપી રત્નના અલૌકિક પ્રકાશથી પ્રકાશમાન બન્યો.

નયસાર પહેલેથી જ ઉદાર તો હતો. સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થતા તે ઉદારતર એટલે કે વધારે ઉદાર ભાવથી પૂર્ણ બન્યો. તેણે પંચમહાવ્રતધારી મુનિની અનેક પ્રકારના વાકયસમૂહોથી સ્તુતિ કરી, જેવાં કે–"ભગવન્ ! આપે આપના અમૃત જેવા વચનોથી જન્મ, જરા અને મરણના દુઃખોથી ભયભીત એવા મને આશ્વાસન આપ્યું છે. જેમ સૂર્યના તીક્ષ્ણ કિરણોથી સારી રીતે તપેલ સંસારને ચન્દ્રમાની ચાંદની ઠંડક દે છે, એ જ રીતે રાગ–દ્વેષની જવાળાઓના સમૂહથી વ્યાકુલ બનેલા મારા અંતઃકરણને આપની કલ્યાણકારી વાણી શીતળ બનાવે છે. હે મુનિ ! સમસ્ત આગમોના સારરૂપ આપની વાણી મારાં ચિત્તને જેટલું સુખી કરે છે એટલું સુખ તો કલ્પવૃક્ષની મંજરીઓ દઇ

सारभूता वाणी । हे विश्ववन्द्य ! भवद्वचनसहस्रांशुकरनिकरेण अनादिकालावस्थितो मम हृदयगुहान्धकारो विनाशित । यथा सहस्रकरकिरणप्रभया तुषारकणिका विलीयन्ते, तथा भवद्वचनजनितेन तत्त्वविवेकेन ममाज्ञानमपि विलीनम् । हे भगवन् ! समेघे गगने चन्द्रचन्द्रिकावद् भवदुपदेशं विना गुणा न शोभन्ते । हे गुणनिधे ! भवदुपदेशमननुभूय व्यामोहमदिराप्रमत्ता विषयगर्ते प्रपतिता जीवा आत्मानं न ततः कदाचि दप्युद्धर्तुं प्रभवन्ति । भवदुपदेशावली भवभवान्तरागताज्ञाननिद्राविमूढान् जीवान् विनिद्रान् कृत्वा क्षान्त्यादि-गुणैर्विभूषयति । यथा चन्द्रकिरणा कमलवनविकासने, पाषाणा मधुरगीतगाने, चित्रलिखिताश्च राजानो रण

मर्दने ही दे सकती है। विश्ववन्द्य ! आपके वचनरूपी सूर्य की किरणों के समूह ने, मेरे हृदयरूपी गुफा में अनादिकाल से भरे हुए अन्धकार को दूर कर दिया है। जैसे दिवाकर की किरणों की प्रभासे ओस के नन्हे-नन्हे सब कण विलीन हो जाते हैं, उसी प्रकार आपके वचनों से उत्पन्न हुए तत्त्वज्ञान से मेरा अज्ञान विलीन हो गया । हे भगवन् ! जैसे मेघों से आच्छादित आकाशमें चन्द्रचन्द्रिका शोभायमान नहीं होती, उसी प्रकार आपके उपदेश के बिना गुणों की शोभा नहीं होती। हे गुणों के निधान ! आपके उपदेश को श्रवण किये बिना मोह की मदिरा से मतवाले और विषयों के गड्ढे में गिरे हुए जीव कदापि उससे अपना उद्धार नहीं कर सकते । आपके उपदेश भव-भव से चले आये अज्ञान की निद्रा से एकदम मूढ बने हुए जीवों को जागृत करके क्षमा आदि गुणों से विभूषित बनाते हैं। जैसे चन्द्रमा की किरणें कमल-वन को विकसित करने में समर्थ नहीं, पाषाण मधुर गीत गाने में समर्थ नहीं और चित्रलिखित राजा

શકતી નથી, કે અમૃતના સમુદ્રની લહેરો પણ હઇ શકતી નથી. હે વિશ્વવન્દ્ય ! આપના વચનરૂપી સૂર્યના કિરણોના સમૂહે મારાં હૃદયરૂપી ગુફામાં અનાદિ કાળથી ભરેલા અંધકારને દૂર કરી દીધો છે જેમ સૂર્યના કિરણોના તેજથી ઝાકળના નાનાં નાનાં બિન્દુઓ નાશ પામે છે તે જ રીતે આપના વચનોથી ઉત્પન્ન થયેલ તત્વજ્ઞાનથી મારૂ અજ્ઞાન નાશ પામ્યુ છે. હે ભગવાન ! જેમ મેઘોથી છવાયેલા આકાશમાં ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા શોભતી નથી, એ જ રીતે આપના ઉપદેશ વિના ગુણો શોભતા નથી હે ગુણોના ભંડાર ! આપનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના મોહની મદિરાથી મસ્ત બનેલાં તથા વિષયો રૂપી ખાડામાં પડેલા જીવ તેમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કદી કરી શકતાં નથી. આપનો ઉપદેશ ભવ-ભવથી ચાલી આવતી અજ્ઞાનની નિદ્રાથી તદ્દન મૂઢ બનેલા જીવોને જાગૃત કરીને ક્ષમા વગેરે ગુણોથી વિભૂષિત

कर्मणि समर्था न भवन्ति तथा भवदुपदेशग्रहणविकला जीवा अपि न कदाप्यपारसंसारपारावारपारकरणे समर्था भवन्ति । हे पीयूषोपदेशप्रवर्षक ! यथा वर्षाकाले वर्षाजलापूरितविलेभ्यो भुजङ्गमा विनिस्सृत्य पलायन्ते, तथैव भवदुपदेशजलापूरितात्मविलात्कर्मभुजङ्गमाः पलायन्ते । अहो भवदुपदेशस्य माहात्म्यम् ! यं विना वैषयिकसुखसारा नरा अवश्यमेव दुर्गतिगर्त्तपरायणा भवन्ति, यथा–हरिततृणलोभाकर्षणा हरिणा हरिततृणाच्छन्ने कूपे पतिता भवन्ति । हे महात्मन् ! भवदुपदेशपूर्णचन्द्रोदये प्राणिनां हृदयमरुभूमौ शुभाशुभकर्मरूपप्रसृत्वर–

युद्ध करने में समर्थ नहीं, उसी प्रकार जिन्हों ने आपके उपदेश को ग्रहण नहीं किया, वे जीव इस अपार संसार–सागर को पार करने में कदापि समर्थ नहीं हो सकते ! हे अमृतमय उपदेश की वर्षाकरने वाले मुनिराज ! जैसे वर्षाकाल में, जल से परिपूर्ण विलों से साँप निकलकर भाग जाते हैं, उसी प्रकार आपके उपदेशरूपी जल से पूरित आत्मारूपी विल से कर्मरूपी सर्प भाग जाते हैं । धन्य है आपके उपदेश का माहात्म्य ! जिस के अभाव में विषयजनित सुख को सार समझने वाले मनुष्य अवश्य ही दुर्गति के गड्ढेमें गिरते हैं, जैसे हरे–हरे घास के लोभ से आकृष्ट हिरण हरे घास से ढँके हुए कूप में जा गिरते हैं । हे महात्मन् ! आपके उपदेशरूपी पूर्णचन्द्र का उदय होने पर प्राणियों के हृदयरूपी मरुभूमि में शुभ–अशुभ कर्मरूपी लहराती लहरों से चंचल विषयवासनारूपी मृगतृष्णा शीघ्र ही नष्ट हो जाती है।"

કરે છે. જેમ ચન્દ્રમાનાં કિરણો કમળ-વનને વિકસિત કરવાને સમર્થ હોતાં નથી, પાષાણ મધુર ગીત ગાવાને સમર્થ નથી અને ચિત્રમા ચિતરેલો રાજા યુદ્ધ કરવાને સમર્થ નથી, એ જ રીતે જેમણે આપનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો નથી તે જીવો આ અપાર સંસાર–સાગરને ઓળગવાને કદી પણ શક્તિમાન બની શકતા નથી. હે અમૃત-ઉપદેશની વર્ષા કરનારા મુનિરાજ ! જેમ વર્ષાઋતુમા પાણીથી પરિપૂર્ણ દરોમાંથી સાપ નિકળીને ભાગી જાય છે, એ જ પ્રમાણે આપના ઉપદેશરૂપી જળથી પૂર્ણ આત્મારૂપી દરમાંથી કર્મરૂપી સર્પ ભાગી જાય છે ધન્ય છે આપના ઉપદેશના માહાત્મ્યને કે જેના અભાવથી વિષયજનિત સુખને સાર સમજનાર મનુષ્ય જરૂર દુર્ગતિના ખાડામા પડે છે, જેમ લીલા મજાના ઘાસથી આકર્ષાયેલુ હરણ લીલાં ઘાસથી ઢંકાયેલા ખાડામાં પડે છે. હે મહાત્મન્! આપના ઉપદેશરૂપી પૂર્ણ ચન્દ્રનો ઉદય થતા પ્રાણીઓના હૃદયરૂપી મરુભૂમિમા શુભ–અશુભ કર્મ રૂપી ઉછળતી લહેરોથી ચચળ વિષયવાસના રૂપી મૃગ–તૃષ્ણા તરતજ નાશ પામે છે."

तरङ्गचञ्चमं विपयनासनाख्यमुगतृष्णाजन्यं सद्यः संक्षीयते।—इत्येवंविधैर्वचनैः स्तुतिं कृत्वा स्वस्थानं गतः। ततो भोजनवेलायां=भोजनसमये गोचर्यर्थं विनिर्गतं तं मुनिवरं स नयसारो विज्ञपयति=प्रार्थयति—भो परोपकारधुरन्धर'! मुनिवराः! मम वचनं=प्रार्थनारूपं वच अवधार्य=मनसिकृत्य, स्वचरणकमलरजःपातात्=निजचरणकमलधूलिपातनात् ममाङ्गणं पवित्रं कुरुत ॥सू०७॥

मूलम्—तएणं भत्तिभावसमाकिट्ठो मुनिवरिट्ठो उब्भिज्जमाणसारस्स नयसारस्स आवासमणुपविट्ठो। तए णं पसमहियओ सविनयो नयसारो एवं वयासी—भयवं! जहा मुतरू पुप्फं विणेव फलिज्जा, मरुम्मि अयम्हा मलबुट्ठी दीणसयणे सुवण्णवुट्ठी य भवेज्जा, तहा अज्ज मम्मंगणे भगवओ चरणकमलरयपाओ जाओ। भग तुओ दंसणेण मई पीऊसपाणेण विव पीणिओऽम्हि। एवं विणयमविधारो नयसारो मुनिवरं सुद्धेय फासुए सणिज्जेहिं विउलेहिं असणपाणखाइमसाइमेहिं चउव्विहेहिं आहारेहिं पडिलामेइ। तए णं सो नयसारो अणाओ णयरं गंतुमणं तं मुणिमणुगमिय मग्गं दंसिय वंदीअ। तए णं सो मुणिदंसणामियपिवासो पत्तसम्मत्तसारो नयसारो एवं वयासी—हे मुणिणाहा!

गतव्व जइ णाम णिच्छयमहो! गतासि केय तरा,

दुत्ताणेव पयाणि चिट्ठउ मव पासामि जाव मुह।

नयसार इस प्रकार के शब्दों से मुनि की स्तुति करके अपने स्थान पर चला गया। फिर नयसार भोजन के समय गोचरी के लिये निकले हुए उन मुनिराज से प्रार्थना करने लगा—हे परोपकारधुरन्धर मुनिवर! मेरे प्रार्थना—वचनों पर ध्यान देकर अपने चरण—कमलों की रज गिरा कर मेरे आंगन को पावन बनाइए—आहार ग्रहण करने के लिए मेरे स्थान पर पधारिये ॥सू०७॥

નયસાર એ પ્રકારના શબ્દોથી મુનિની સ્તુતિ કરીને પોતાને સ્થાને આવ્યો ગયો. પછી નયસારે ભોજનને વખતે ગોચરી કરવા નિકળેલા તે મુનિને વિનતી કરી કે હે પરોપકારધુરન્ધર મુનિવર! મારાં પ્રાર્થનાવચનો પર ધ્યાન દઈને આપના ચરણ કમળોની રજ પાડીને મારાં આંગણાને પાવન કરો. આહાર વહોરવા માટે મારે ત્યાં પધારો ॥સૂ ૭॥

संसारे घडियापणालविगलव्वारोवमे जीविए,

को जाणाइ पुणो तए सह ममं होज्जा न वा संगमो ॥१॥ इति ।

तओ जाव मुणिवरो लोयणपहपहिओ आसी ताव नयसारो अणिमेसदिट्ठीए तं विलोगमाणो तत्थेव ठिओ । मुणिणाहे दिट्ठिपहाईए तओ नियट्टिय, नयसारो विण्णायसंसारासारो धणजोव्वणजीवणाणि अंजलि-जलाणि विव अत्थिराणि चवलाणि पडिक्खणं खीयमाणाणि ओहारिय, सयलसुहनिहाणं सम्मत्तप्पहाणं मुणिनाह-वयणसंदिट्ठं विसिट्ठं जिणोवइट्ठं धम्मं हिययम्मि धारेमाणो सहयरे अवि पडिबोहिय सयं ठाणं पडिगमीअ ॥सू०८॥

छाया—ततः खलु भक्तिभावसमाकृष्टो मुनिवरिष्ठ उत्कृष्टभावसारस्य नयसारस्यावासमनुप्रविष्टः । ततः खलु प्रसन्नहृदयः सविनयो नयसार एवमवादीत्–भदन्त ! यथा–सुतरुः पुष्पं विनैव फलेत्, मरौ अनभ्रा जल-वृष्टिः, दीनसदने सुवर्णवृष्टिश्च भवेत्, तथाऽद्य ममाङ्गणे भगवतश्चरणकमलरजःपातो जातः । भगवतो दर्शनेनाहं पीयूषपानेनेव प्रीणितोऽस्मि । एवं व्यक्तभक्तिधारो नयसारो मुनिवरं स्तुत्वा प्रासुकैषणीयैर्विपुलैरशनपान-खादिमस्वादिमैश्चतुर्विधैराहारैः प्रतिलम्भयति । ततः खलु स नयसारः वनाद् नगरं गन्तुमनसं तं मुनिमनुगम्य मार्गं दर्शयित्वाऽवन्दत । ततः खलु स मुनिदर्शनामृतपिपासः प्राप्तसम्यक्त्वसारो नयसार एवमवादीत्–हे मुनिनाथ !—

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि । तब भक्तिभाव से खिंचे हुए वह मुनिवर, उत्कृष्ट भक्ति-भाव से विभूषित नयसार के निवासस्थान में प्रविष्ट हुए। तब प्रसन्नचित्त और विनयसम्पन्न नयसार ने कहा–प्रभो ! जैसे कल्पवृक्ष फूल आये विना अकस्मात् ही फल जाय, मरुभूमि में मेघों के विनाही वर्षा हो जाय और दरिद्र की झोपड़ी में सोना बरस पड़े उसी प्रकार आज मेरे आंगन में आपके चरण–कमलों की रज गिरी है। आपके दर्शन से मैं इतना प्रसन्न हूँ, जैसे अमृत पीया हो !

इस प्रकार प्रकट भक्ति को धारण करने वाले नयसारने मुनिवर की स्तुति करके उन्हे प्रासुक एवं एषणीय विपुल अशन, पान, खाद्य तथा स्वाद्य रूप चार प्रकार के आहार से प्रतिलाभित किया। तत्पश्चात् वन से नगर की ओर जाने की इच्छा से आगे चलने वाले मुनि के पीछे–पीछे चलते हुए मुनिदर्शन–अभिलाषी तथा सम्यक्त्व–सार को प्राप्त करनेवाले नयसार ने कहा—हे मुनिनाथ !

"गन्तव्य यदि नाम निश्चितमहो ! गन्तासि केय त्वरा,
द्वित्राण्येव पदानि तिष्ठतु भवान् पश्यामि यावन्मुखम् ।
ससारे घटिकाप्रणालविगलद्वारोपमे जीविते,
को जानाति पुनस्त्वया सह मम भवेन्न वा सङ्गम ॥१॥ इति ।

ततो यावद् मुनिवरो लोचनपथपथिक: आसीत् तावन्नयसारः अनिमेषदृष्ट्या तं विलोकमान तत्रैव स्थित । मुनिनाथे दृष्टिपथातीते ततो निवृत्य, नयसारो विज्ञातसंसारासारो धनयौवनजीवनानि अञ्जलिजलानीव अस्थिराणि चञ्चलानि प्रतिक्षण क्षीयमाणानि अवधाय, सकलसुखनिधान सम्यक्त्वप्रधानं मुनिनाथवचनसंदिष्ट विशिष्ट जिनोपदिष्ट धर्मं हृदय धारयन् सहचरानपि प्रतिबोध्य स्वकं स्थानं प्रत्यगच्छत् ॥मू०८॥

"गतव्व जइ णाम णिच्छियमहो ! गतासि केय तरा ?,
दुत्ताण्णेव पयाणि चिटठउ भवं, पासामि जाव मुह ।
ससारे घडियापणालविगलव्वारोवमे जीविए,
को जाणाइ पुणो तए सह मम होज्जा न वा सगमो" ॥१॥ इति ।

यदि जाना निश्चित ही कर लिया है तो पधारेंगे ही, पर जल्दी क्या है ? दो-तीन कदम अर्थात् थोड़ी देर आप खड़े रहिये ताकि आपके मुखकमल का दर्शन करूँ, संसार में जीवन अरहट से बहने वाले पानी के समान चचल है-क्षणविनश्वर है, कौन जाने ? आपका पुन समागम हो या नहीं हो ॥१॥

विहार करते हुए मुनि जब तक नेत्रों से दिखाई देते रहे, तब तक नयसार अनिमेष दृष्टि से टक देखता हुआ वहीं खड़ा रहा। मुनिराज के आँखों से ओझल हो जाने पर नयसार पीछे लौटा । उसने संसार के असार स्वरूप को समझ लिया था। यह भी जान लिया था कि धन, यौवन और जीवन, अंजलि में लिये जल के समान अस्थिर हैं, चचल हैं और क्षण-क्षण में क्षीण हो रहे हैं। अतएव वह सकल सुखों के निधान प्रधान सम्यक्त्व को तथा मुनिराज द्वारा उपदिष्ट, विशिष्ट, वीतरागप्ररूपित धर्म को हृदय में धारण करता हुआ अपने साथियों को भी प्रतिबोध देता हुआ अपने स्थान की ओर चला गया ॥मू०८॥

टीका—'तए णं' इत्यादि ।

ततः=तदनन्तरम् खलु भक्तिभावसमाकृष्टः-भक्तिभावेन समाकृष्टः-भक्तिवशो मुनिवरिष्ठः=मुनिश्रेष्ठः, उत्कृष्टभावसारस्य=उत्कृष्टभक्तिभावसम्पन्नस्य नयसारस्य आवासं=निवासस्थानम् अनुप्रविष्टः। ततः=तदनन्तरम्, प्रसन्नहृदयः=प्रहृष्टमानसः, सविनयः=विनयसहितः नयसारः एवं=वक्ष्यमाण वचनमवादीत्—भदन्त ! यथा—सुतरुः=उत्तमवृक्षः पुष्पं विनैव फलेत्, मरौ=मरुदेशे अनभ्रा=मेघरहिता जलवृष्टिः, दीनसदने=दरिद्रगृहे सुवर्णवृष्टिश्च भवेत्, तथा—अद्य ममाङ्गणे भगवतः चरणकमलरजःपातो जातः। भगवतः=ज्ञानरूपैश्वर्यादिषट्कसम्पन्नस्य भगवतः दर्शनेन=विलोकनेन, अहं नयसारः, पीयूषपानेन=अमृतपानेनेव प्रीणितः=सन्तुष्टोऽस्मि। एवम्=इत्थम् व्यक्तभक्तिधारः=द्रव्यभावविनयसम्पन्नो नयसारो मुनिवरं स्तुत्वा प्रासुकैषणीयैर्विपुलैः=पुष्कलैः, अशनपानखादिमस्वा-

---

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि । तत्पश्चात् भक्तिभावसे खिंचे हुए, अर्थात् भक्ति के वशीभूत हुए मुनिवर उत्कृष्ट भक्तिभाव से सम्पन्न नयसार के निवास–स्थान में प्रविष्ट हुए। तब प्रसन्नचित्त और विनय से युक्त नयसार ने इस प्रकार वचन कहे—भगवन् ! जैसे कोई उत्तमवृक्ष फूलों के विना ही फल जाय, मरुदेश में विना ही मेघों के वर्षा हो जाय और दरिद्र के घर में सोना बरस पड़े, उसी प्रकार आज मेरे आंगन में आपके चरण–कमलों का पराग गिरा है। भगवान् अर्थात् परिपूर्ण ऐश्वर्य, रूप, यश, श्री, धर्म और प्रयत्न से सम्पन्न आपके दर्शन से मुझे ऐसी प्रसन्नता हुई है, जैसे मैंने अमृत पिया हो। इस प्रकार द्रव्य एवं भाव विनय से विभूषित नयसार ने मुनिवर की स्तुति करके प्रासुक (अचित्त) तथा एषणीय (निर्दोष) विपुल अशन पान खाद्य और स्वाद्य रूप चार प्रकार के आहार से प्रतिलाभित किया। इसके पश्चात् वन

મૂલ અને ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઈત્યાદિ. ત્યાર પછી ભકિતભાવથી આકૃષ્ટ મુનિમહારાજ નયસારના નિવાસ સ્થાને પધાર્યા મુનિને જોતા જ નયસાર હર્ષોન્મત્ત થયો ને વિનયપૂર્વક હાથ જોડી સંતને સંબોધી ને કહેવા લાગ્યો–હે ભગવન્ત! અકાલે વૃક્ષ ફળે, અકાલે મેઘ ગર્જના કરે, દરિદ્રીના ઘરમા સોનાનો વરસાદ વરસે, આંધળાને આંખો આવે, તેમ આપે મારા આગણે આવી મારી ભૂમિને પવિત્ર બનાવી છે. જેમ મરતો માણસ અમૃત પીવાથી, સજીવન થાય છે તેમ, અનંતાકાલથી ભાવમરણે મરતો એવો હું આપના દર્શનથી, સજીવન થયો છું

આવા પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ ભાવવાળી ભકિતથી પ્રેરાયેલા નયસારે, મુનિવરને નિર્દોષ અને વિપુલ આહાર પાણી

विधैः=चतुर्विधैः आहारैः प्रतिलम्भयति । ततः=तदनन्तरं खलु स नयसार , वनात् नगरं गन्तुमनसं=प्राप्तु मनसं तं मुनिम् अनुगम्य=पश्चाद्गत्वा, मार्गं दर्शयित्वा अवन्दत-प्रणतवान । ततः=तदनु खलु स मुनिदर्शना तृतपिपासः=मुनिदर्शनाभिलाषी प्राप्तसम्यक्त्वसारो नयसारो विहारं कुर्वन्तं मुनिं प्रति एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं प्रवचनम् अवादीत्-हे मुनिनाथ !

यदा यदि ते गन्तव्यं=गमनीयं निश्चितं=निर्धारितमस्ति, तर्हि गन्तासि=गमिष्यसि, इयं का त्वरा ?, भवान् द्विमात्र्यव=द्वे वा त्रीण्येव वा पदानि तिष्ठतु=विलम्बताम् यावत्=यत्कालपर्यन्तम्, भवदीयं मुखं पश्यामि। संसारे घटिकाप्रणालविगलज्जलसारोपमे-घटिकाप्रणालः=घटीयन्त्रोद्धृतजलप्रवाहलघुसारणी, ततो विगलत्=क्षरद् यद्

से नगर की ओर जाने की अभिलाषा से आगे चलने वाले उन मुनि का अनुगमन करते हुए मुनि-दर्शन के प्यासे सम्यक्त्वधारक नयसार ने विहार करते हुए मुनिराज के प्रति इस प्रकार कहा-हे मुनिनाथ !

“आपने पधारने का निश्चय कर लिया है तो आप पधारेंगे ही, परन्तु ऐसी क्या जल्दी है ? आप दो-तीन कदम अर्थात् थोडी देर ठहरें; ताकि आपके मुख-कमल का दर्शन कर लूं, संसारमें घटीयन्त्र

વહોરાવી, યોગ્ય સત્કાર સન્માન કરી, વિસર્જિત કર્યા ત્યારબાદ વનથી નગર તરફ જવાની ઈચ્છાથી આગળ ચાલતા મુનિરાજની પાછળ-પાછળ ચાલતો, મુનિદર્શનનો અભિલાષી, સમ્યક્ત્વસારને પ્રાપ્ત કરનાર નયસાર તે મુનિને નીચે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો.—

गतव्व जइ णाम णिच्छियमहो ! गतासि केय तरा ?
दुत्ताण्णेव पयाणि चिट्ठउ भव, पासामि जाव मुहं ।
ससारे घडियापणालविगलव्वारोवमे जीविए,
को जाणाइ पुणो तए सह मम होज्जा न वा सगमो ” ॥१॥ इति ।

અર્થાત્—આપે અહિંથી વિચરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, એટલે જવાના તો જરૂર !, પણ હે નાથ ! તમો બે ત્રણ કદમ ઉભા રહો તો આપના વદનકમલનું દર્શન કરી લઉં ફરી કોને ખબર છે કે ભવિષ્ય કે કેમ ? આયુ

वा:=जलं तेन उपमिते=तत्सदृशे-क्षणभङ्गुर इत्यर्थः, जीविते=आयुषि को जन इति जानाति यत् त्वया=भवता सह मम पुनः=भूयः सङ्गमः=मिलनं भवेत्, न वेति ॥ १ ॥

ततः=तदनु यावत्=यत्कालपर्यन्तम्, मुनिवरः, लोचनपथपथिकः=दृष्टिगम्य आसीत् तावत्=तत्कालावधि, नयसारः, अनिमेषदृष्ट्या=निर्निमेषनयनेन तं=मुनिवरं विलोकमानः=पश्यन् तत्रैव=मुनिवरवियोगस्थान एव स्थितः आसीत् । मुनिनाथे दृष्टिपथातीते=नेत्रमार्गान्निष्क्रान्ते ततः=मुनिवरवियोगस्थलात् निवृत्य नयसारः विज्ञातसंसारासारः=विदितसंसारतुच्छत्वः सन् धनयौवनजीवनानि अञ्जलिजलानीव=अञ्जलिगतजलवत् अस्थिराणि=

(अरहट्ट) से निकलकर बहने वाले पानी के समान क्षणविनश्वर जीवन में, कौन जाने फिर आपका पुनः समागम हो या नहीं हो ?" ॥ १ ॥

तदनन्तर वह मुनि जबतक आँखों से दीखते रहे, तबतक नयसार टकटकी लगाकर उन मुनि को देखता हुआ उसी जगह खड़ा रहा । जब मुनि आँखों से नहीं दीखने लगे तब वह वहाँ से पीछा गया। उसने संसार की असारता समझ ली थी। क्या धन, क्या यौवन और क्या जीवन—सभी अंजली में लिये

આ સંસારમાં મનુષ્યનું જીવન અહૅંટ (રેંટ) ના પાણીના પ્રવાહની માફક ચંચલ છે, અર્થાત્ વિનશ્વર છે. ॥૧॥

નયસારને, આ મુનિમહારાજની વાણીનો કોઈ અલૌકિક પ્રભાવ જણાયો ને સર્પ જેમ કાંચળીને તજીને ચાલ્યો જાય, તેમ નયસાર પણ આતરિક રીતે અંતરદૃષ્ટિ કરી સંસારનું ઝેર ઓકવા લાગ્યો. નયસારે થોડા જ વખતના આ સંતના સમાગમે, મિથ્યાત્વનું ઝેર વમી નાખી, સમ્યકત્વરૂપ અમૃતને ગ્રહણ કર્યું. 'સમ્યકત્વ' એટલે 'આત્માની સાચી ઓળખાણ', જ્યાં સુધી મુનિ દૃષ્ટિ-ગોચર થતા રહ્યાં ત્યાં સુધી અનિમેષદૃષ્ટિએ નયસાર જોતો રહ્યો. મુનિ દૃષ્ટિમર્યાદા બહાર નીકળી ગયા બાદ નયસાર સજળનેત્ર પાછો ફર્યો. જીવનની અસારતા તેને સમજાવાથી તન, ધન અને યૌવન બધું તુચ્છ જણાવા લાગ્યું.

"आ तन रंग पतंग सरीखो, जतां वार न लागे जी,
असंख्य गया धन संपति मेळी तारी नजरो आगेजी ।

स्थिरतारहितानि, अतएव चञ्चलानि=गत्वराणि प्रतिसमं=क्षणे क्षणे क्षीयमाणानि अवधार्य=स्वमनसि निश्चित्य सकलसुखनिधानं=सर्वसौख्यस्थानं सम्यक्त्वमधानं मुनिनाथवचनसंदिष्टं=मुनिवरवचनद्वारोपायनीकृतं विशिष्टं= महान्तं जिनोपदिष्टं=तीर्थंकरनिर्दिष्टं धर्मं हृदये=मनसि धारयन्=स्थापयन् सहचरानपि=सहगामिनोऽपि जनान् तं धर्मं प्रतिबोध्य=ज्ञापयित्वा स्वकं=निजं स्थानं=निवासं प्रत्यगच्छत्=परावृत्य गतः ॥ सू०८ ॥

मूलम्—तए णं सो नयसारो गएसु कइवएसु वरिसेसु विसुद्धज्झाणजलविसोहियदुब्भावमलो सब्भाव भावियप्पो मुणिरूप्पो कालमासे कालं किच्चा उक्किट्ठभावभरियचेयसा मुणिणाहविसुद्धाहारपाणप्पदाणप्पभावेण पीए भवे सोहम्मे कप्पे पलिओवमट्ठियदेवत्ताए उववन्नो ॥ सू०९ ॥

छाया—ततः खलु स नयसारो गतेषु कतिपयेषु वर्षेषु विशुद्धध्यानजलविशोधितदुर्भावमलः सद्भाव- भावितात्मा मुनिकल्पः कालमासे कालं कृत्वा उत्कृष्टभावभृतचेतसा मुनिनाथविशुद्धाहारपानप्रदानप्रभावेण

हुए जल के समान अस्थिर हैं, अत एव चंचल हैं और क्षण-क्षण में क्षीण होते चले जा रहे हैं। इस प्रकार अपने मन में निश्चित करके वह समस्त सुखों के कारणभूत सम्यक्त्व को तथा मुनिराज के वचनों द्वारा प्राप्त, महान्, तीर्थंकर प्ररूपित धर्म को अन्तःकरण में धारण करता हुआ तथा अपने साथियों को भी धर्म का प्रतिबोध देता हुआ अपने निवासस्थान पहुँचा ॥सू०८॥

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर कुछ वर्षों के व्यतीत होने पर विशुद्ध ध्यानरूपी जल से दुर्भावरूपी मल को धो डालने वाला, सद्भावनाओं से भावित आत्मावाला, अत एव साधु के

आजकालमां हु तु करतां, जमडा पकडी जाशे जी,

ब्रह्मानंद कहे चेत अज्ञानी, अंते फजेती थाशे जी ॥"

उपरनी पंक्तिओना रज 'नयसार' ने लाग्यो ने जीवन हामाडोळ थवा लाग्युं आजसुधीना भवो पर दृष्टिपात करतां थयो पस्तावो थवा लाग्यो ने आ देहने माटे आत्माने अनतीवार आव्यो पण ओक ज वखत 'आत्मा' ने माटे तपश्चर्याथी देहने गळाव तो हेवु सारु ? आ सूत्र तेना मगजमां रमी रह्यु ने साची समजण ने दृढ निश्चय साथे, स्वस्थाने पाछो फर्यो. सू०८)

द्वितीये भवे सौधर्मे कल्पे पल्योपमस्थितिकदेवतया उपपन्नः ॥ सू०९ ॥

टीका—"तए णं' इत्यादि ।

ततः=तदनु खलु स नयसारः गतेषु=व्यतीतेषु कतिपयेषु=कियत्सु वर्षेषु, विशुद्धध्यानजलविशोधित-दुर्भावमलः=पावनध्यानरूपजलप्रक्षालितकुत्सितभावरूपकिट्टः, अत एव सद्भावभावितात्मा=विशुद्धभाववासितान्तः-करणः, अत एव मुनिकल्पः=साधुसदृशः कालमासे=कालावसरे कालं कृत्वा, उत्कृष्टभावभृतचेतसा=उत्तमभाव-पूर्णमनसा, मुनिनाथविशुद्धाहारपानप्रदानप्रभावेण, द्वितीये भवे सौधर्मे=तदाख्ये प्रथमे कल्पे=देवलोके पल्योपम-स्थितिकदेवतया उपपन्नः=समुत्पन्नः ॥ सू०९ ॥ इति श्रीमहावीरस्य नयसारभव-सौधर्मकल्पिकदेवभवेति भवद्वयम् ॥ १-२ ॥

समान वह नयसार कालमास में काल करके, उत्कृष्ट भावना-परिपूर्णचित्त से मुनिराज को विशुद्ध आहार-पानी के दान के प्रभाव से द्वितीयभव में, सौधर्म कल्प में, पल्योपम की स्थिति वाले देव के रूप में उत्पन्न हुआ ॥ सू०९ ॥

टीका का अर्थ-'तए णं' इत्यादि । तत्पश्चात् कतिपय वर्षों के वीतने पर, पावनध्यानरूपी नीर से जिसने दुर्भावनारूपी मैल को धो दिया है, इस कारण जिसका चित्त सद्भावनाओं से भावित हो गया है और इस कारण जो साधु के समान हो गया है, ऐसा वह नयसार मृत्यु के अवसर पर शरीर त्याग कर, उत्कृष्ट भावना से परिपूर्ण चित्त से मुनिराजको निर्दोष आहार-पान के दान के प्रभाव से द्वितीय भवमें, सौधर्मनामक प्रथम देवलोकमें एक पल्योपमकी स्थितिवाले देवके रूप में उत्पन्न हुआ ॥ सू०९ ॥ भगवान श्रीमहावीरस्वामीके नयसार और सौधर्मकल्पिक देवरूप दो भवोंका वर्णन ॥ १-२ ॥

મૂલ અને ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ ત્યાર પછી કેટલાક વર્ષો પસાર થયાં બાદ, વિશુદ્ધ ધ્યાન રૂપી જલમા હમેશા સ્નાન કરતો થકો, દુષ્ટ ભાવોને દૂર કરતો થકો, સદ્ભાવોથી પ્રેરિત થતો ગૃહસ્થા-વાસમા સાધુ નહિ પણ સાધુ-સરીખું જીવન ગાલતો થકો નયસાર, કાલ આવ્યે કાલ કરીને મરણ વખતે સમાધિએ રહીને, વિશુદ્ધ આહાર પાણીના દાનના પ્રભાવે, બીજા ભવમાં સૌધર્મ દેવલોકમા પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવના આયુષ્યે ઉત્પન્ન થયો. (સૂ૦૯)

ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના નયસાર અને સૌધર્મકલ્પિકદેવરૂપ બે ભવોનું વર્ણન. ૧-૨

अथ महावीरस्य तृतीयं मरीचिभवं वर्णयति

मूलम्—तए णं सो नयसारजीवो सोहम्माओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं चय चइत्ता तइए भवे विणीयाए णयरीए आइतित्थयरस्स उसभदेवपहुस्स नत्तुओ भरहचक्कवट्टिस्स पुत्तो जाओ। अम्मापिऊहिं तस्स मरीइत्ति नामं कयं। सो य उम्मुक्कबालभावो जोव्वणगमणुप्पत्तो उसभपहुस्स मोहसंदोह-मयप्पमायमज्जुम्मायुम्मूलणवयणामयरसं सवणपुडेहिं आविऊण संजायसंवेगनिव्वेओ विवेगालोगालोगिय-मोक्खपहो असारसंसारपरिब्भमणनिवारणट्ठं विरत्ते पव्वइए गहिय संजममग्गे विहरइ ॥सू०१०॥

छाया—ततः खलु स नयसारजीवः सौधर्मात् देवलोकात् आयुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण चयं त्यक्त्वा तृतीये भवे विनीतायां नगर्यामादितीर्थकरस्य ऋषभदेवप्रभोः नप्तको भरतचक्रवर्तिनः पुत्रो जातः। अम्बापितृभ्यां तस्य मरीचिरिति नाम कृतम्। स च उन्मुक्तबालभावो यौवनकमनुप्राप्त ऋषभप्रभोर्मोहसन्दोह-मदप्रमादमद्योन्मादोन्मूलनवचनामृतरसं श्रवणपुटैरापीय संजातसंवेगनिर्वेदो विवेकाऽऽलोकाऽऽलोकितमोक्षपथो

भगवान महावीर के तीसरे मरीचिभव का वर्णन करते हैं— 'तए णं' इत्यादि।

मूल का अर्थ—नयसार का जीव सौधर्म देवलोक से आयुका क्षय करके, भवका क्षय करके, स्थितिका क्षय करके, देवशरीर को त्याग करके विनीता नामक नगरी में प्रथम तीर्थंकर भगवान् ऋषभदेव प्रभु का पौत्र और भरत चक्रवर्ती का पुत्र हुआ। माता-पिता ने उसका नाम मरीचि रक्खा। वह बाल्यावस्था का अतिक्रमण करके युवावस्था को प्राप्त हुआ। भगवान् ऋषभदेव के वचनामृतरूप रस का जो मोहसमूह, मद एवं प्रमादरूपी मदिरा के प्रभाव को नष्ट करने वाला है, अपने श्रोत्र-पुटों से पान करके संवेग और निर्वेदसे युक्त हो गया। उसने अपने विवेकरूपी आलोक (प्रकाश) से

ભગવાન મહાવીરના ત્રીજા મરીચિ ભવનું વર્ણન કરે છે—

મૂલ અને ટીકાનો અર્થ— તએ ણં, ઇત્યાદિ. નયસારનો જીવ, દેવના આયુષ્ય, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય કરી વિનીતા નામની નગરીમાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવના પૌત્ર તરીકે, ભરત ચક્રવર્તીના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. માતાપિતાએ તેમનું નામ 'મરીચિ' રાખ્યું. બાલ્યાવસ્થા વિતાવી યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો. ભગવાન ઋષભદેવના વચનામૃત રૂપ રસનું કે જે રસ મોહસમૂહ જાતિકુળ બળ આદિ આઠ પ્રકારના મદ, કર્તવ્યાકર્તવ્યવિવેક-શૂન્યતારૂપ પ્રમાદરૂપી મદિરાના પ્રભાવને નષ્ટ કરવાવાળો છે તેનું પોતાના શ્રોત્રપુટોથી પાન કરી, સંવેગ અને નિર્વેદથી

ऽसारसंसारपरिभ्रमणनिवर्त्तनादिदक्षां दीक्षां गृहीत्वा संयममार्गे विहरति ॥सू०१०॥

टीका—'तए णं' इत्यादि।

ततः=तदन्तरम् खलु स नयसारजीवः सौधर्मात्=तदाख्यात् प्रथमाद् देवलोकात् आयुःक्षयेण=देवसंबन्ध्यायुर्दलिकसमाप्त्या, भवक्षयेण=देवभवक्षयेण, स्थितिक्षयेण=देवलोकावस्थानसमयव्यतिक्रमणेन, चयं=देवशरीरं त्यक्त्वा तृतीये भवे विनीतायाम्=अयोध्यायाम् आदितीर्थकरस्य=प्रथमजिनस्य ऋषभदेवप्रभोः नप्तृकः=पौत्रः, भरतचक्रवर्तिनः पुत्रः जातः, अम्बापितृभ्यां=मातापितृभ्यां तस्य 'मरीचि' इत्येतन्नाम कृतम्। सः=मरीचिश्च उन्मुक्तबालभावः=व्यतिक्रान्तबाल्यः सन् यौवनकम्=युवत्वम् अनुप्राप्तः=क्रमेण प्राप्तः ऋषभप्रभोः मोहसन्दोहमदप्रमादमद्योन्मादोन्मूलनवचनामृतरसं, तत्र—मोहसन्दोहः=मोहसमूहः; मदः=जात्याद्यष्टविधः, प्रमादः=कर्त्तव्ये कर्मण्यप्रवृत्तिरकर्त्तव्ये प्रवृत्तिः, एतद्रूपं यन्मद्यं=मदिरा तस्य य उन्मादः तस्य उन्मूलनो=

मोक्षमार्ग को देख लिया। अतएव वह असार संसार में परिभ्रमण का निरोध करने में समर्थ दीक्षा धारण करके विचरने लगा ॥सू०१०॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। वह नयसार का जीव सौधर्म नामक प्रथम देवलोक से, देवआयु के दलिकों की समाप्ति होने से, देवभव का क्षय होने से और देवलोक में रहने की कालमर्यादा पूरी होने से देवशरीर त्यागकर तीसरे भव में विनीता अर्थात् अयोध्या नगर में प्रथम तीर्थंकर भगवान् ऋषभदेव का पौत्र और भरत चक्रवर्त्ती का पुत्र हुआ। मातापिताने उसका नाम 'मरीचि' रक्खा। वह मरीचि क्रमसे बाल्यावस्था को पार करके यौवन अवस्था को प्राप्त हुआ।

उसने ऋषभदेव भगवान् के वचनामृतरूपी रसका, जो मोह के समूह, जाति–कुल–बल आदि आठ प्रकार के मद तथा कर्त्तव्य कर्म में प्रवृत्ति न करना और अकर्त्तव्य कर्म में प्रवृत्ति करने रूप प्रमादरूपी

युक्त थई गयो. तेणे पोताना विवेकरूपी आलोक–प्रकाशथी मोक्षनो मार्ग जोई लीधो. तेथी तेमणे असार संसारनुं परिभ्रमण मटाडवामा समर्थ एवी दीक्षा ग्रहण करी विचरवा लाग्यो.

भावार्थ—समकित प्राप्त थयां पछी जो आयुष्यनो बंध पडे तो ते बंध देवगति अने मनुष्यगतिनो ज होय, बीजो कोई बंध होय ज नहि. आवतां आयुष्यनो बंध, वर्तमान आयुष्यना त्रीजा, नवमा, सतावीश, एकाशी अगर बसो तेतालीसमां भागमा पडे छे. त्या सुधीमां पण जो न पडी गयो होय तो मरण वेलाना वचला

विनाशका यो वचनामृतरसस्तं श्रवणपुटैः=श्रोत्ररूपपुटकैः, आपीय=नितरां पीत्वा संजातसंवेगनिर्वेदः=संसारारुचिमोक्षाभिलाषसम्पन्नः, विवेकाऽऽलोकाऽऽलोकितमोक्षपथः=विवेकप्रकाशेन दृष्टमुक्तिमार्गः, असारसंसारपरिभ्रमणनिवर्तनादिदक्षाम्—असारसंसारे यत्परिभ्रमणं, ततो निवर्तने=निवारणे आदिपदेन—सिद्धिगतिप्रापणे च दक्षां=निपुणां दीक्षां=सर्वविरतिलक्षणां प्रव्रज्यां गृहीत्वा संयममार्गे विहरति ॥सू०१०॥

मूलम्—एगया संजममग्गे विहरमाणो सो असुहकम्मोदएण सीउण्हाइपरीसहेहिं पराजिओ संजमे सीयमाणो संजमं चइऊण तिदंडी तावसो जाओ। इओ य पावितलग्गं चिंतामणिरयणं परिच्चज्ज कायं गहीअ, सुधाहारमवहाय गुंजाहारं धरीअ, सुरतरुमवहाय करीरं सेवीअ, हत्थिं विक्कीय गद्दभं किणीअ, नंदणवणमवहेलिय एरंडवणमासाईअ। किं बहुणा ? इओ मन्नम्मणोवायं अवेसीअ। सच्चं; अप्पायत्तसुमाहप्पो मणो करयलगयमुत्तमं वत्थुं तणंविव तिरक्करेइ। एवं सो चारित्तरयणमवहाय तिदंडित्तं गहीअ। तहवि सो हिययट्ठियजिणोवइट्ठधम्मसंकारो चारित्तपासायसंतिमुत्तिप्पमिइसोवाणाओ खलिओवि उसभदेवगुणग्गामगानरसिमग्गमाणो नो सव्वहा मिच्छत्तमूयलपएसे पडिओ, जओ उवलद्धतत्तमयधारो सो भवियजणे जिणोवइट्ठचरित्तधम्मं मुहुं मुहुं उवएसिय पहुसमीवे पव्वज्जाइ पेसइ। सच्चं, जणाणं हिययओ पुव्वसंकारो किमिय रागोव्व पायम न नियइ ॥सू०११॥

मदिरा को विनष्ट करने वाला है उसका अपने श्रोत्रपुटों—कानों से पान किया। इससे उसके चित्त में संवेग अर्थात् संसार के प्रति अरुचि और निर्वेद एवं मुक्ति की अभिलाषा उत्पन्न हो गई। उसे अपने विवेक के आलोक (प्रकाश) में मोक्षमार्ग दिखाई देने लगा। अत एव असार संसार के परिभ्रमण का निवारण करनेमें और 'आदि' पद से मोक्ष प्राप्त कराने में दक्ष सर्वविरतिरूप दीक्षा ग्रहण करके वह संयममार्गमें विचरने लगा ॥सू०१० ॥

સમયમાં જરૂર પડી જાય છે તે પ્રમાણે નયસારનો જીવ દેવલોકના સુખો ભોગવી, ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરત મહારાજાને ત્યાં પુત્રપણે આ મેળ. ભગવાનની અમોઘ વાણીએ તેમના જીવનમાં પલટો આણ્યો ને સંસારના ક્ષણિક સુખોનો ત્યાગ કરી શાશ્વત સુખના માર્ગને અપનાવ્યો. ભગવાન પાસેથી દીક્ષાપર્યાય ધારણ કરી પૂર્ણ સંયમી અને સર્વવિરતિ થયો. (સૂ૦૧૦)

छाया—एकदा संयममार्गे विहरन् सः अशुभकर्मोदयेन शीतोष्णादिपरीषहैः पराजितः संयमे सीदन् संयमं त्यक्त्वा त्रिदण्डी तापसो जातः। अय च पाणितलगतं चिन्तामणिरत्नं परित्यज्य काचमग्रहीत्, मुक्ताहारमपहाय गुञ्जाहारमधरत्, सुरतरुमपहाय करीरमसेवत, हस्तिनं विक्रीय गर्दभमक्रीणात्, नन्दनवनमवहेल्य एरण्डवनमासादयत्। किं वहुना? अयं भवभ्रमणोपायमन्वैपयत्। सत्यम्, अज्ञातवस्तुमाहात्म्यो जनः करतलगतमुत्तम वस्तु तृणमिव तिरस्करोति। एवं स चारित्ररत्नमपहाय त्रिदण्डित्वमग्रहीत्। तथापि स हृदयस्थितजिनोपदिष्ट-

---

मूल का अर्थ—'एगया' इत्यादि। किसी समय संयम-मार्ग में विचरता हुआ वह मरीचि अशुभ कर्म के उदय से, शीत-उष्ण आदि परीषहों से पराजित होकर, संयम से घबराकर, संयम का त्याग करके त्रिदंडी तापस हो गया। उसने हथेली में आये चिन्तामणि को त्याग कर काच ग्रहण किया, मोतियों के हार का परिहार करके गुंजा (चिरमियों) के हार को अंगीकार किया, कल्पतरु को त्याग कर करीर (केर) का सेवन किया, गजराज को बेच कर गदहा खरीदा, और नन्दनवन की अवहेलना करके एरण्डवन को प्राप्त किया। अधिक क्या कहा जाय, उसने भवभ्रमण का उपाय खोज निकाला। सच है, जो जिस वस्तु की महत्ता को नहीं जानता, वह हथेली में आई हुई उस उत्तम वस्तु को भी तृण की तरह त्याग देता है। इस प्रकार उसने चारित्र-रत्न को त्याग कर त्रिदंडीपन स्वीकार किया।

મૂલનો અર્થ—'एगया' ઇત્યાદિ. દ્રવ્ય અને ભાવે મુંડિત થયાં પછી પ્રમાદરહિત તે 'આત્મગવેષણા' મા પોતાનો વખત વિતાવવા લાગ્યો. કોઈક સમય અશુભકર્મોના ઉદય નિમિત્તે 'આત્મભાવ' ફર્યો, શીત-ઉષ્ણ આદિના પરિષહો સહન કરી શકયો નહિં, સંયમીજીવન આકરું લાગ્યું, પુદ્ગલ તરફની રુચિ વધવા લાગી, સંયમમાર્ગે શિથિલ થયો ને પ્રમાદી જીવન તરફ દૃષ્ટિ મંડાણી, એટલે તે સંયમભાવથી મુંઝાઇને સંયમનો ત્યાગ કરી ત્રિદંડી તાપસ થઇ ગયો. તેણે હથેલીમા આવેલા ચિંતામણિને વેચી કાચ ખરીદ્યો, મોતીનો હાર છોડી ચણોઠીનો હાર સ્વીકાર્યો, કલ્પતરુને મૂકી કેરડાનો આશ્રય લીધો, હાથી વેચી ગધેડો લીધો, નંદનવનની અવગણના કરી એરંડાના વનનો સ્વીકાર કર્યો. વધારે શું કહિયે? તેણે ભવભ્રમણનો ઉપાય ગોતી કાઢયો. ખરી વાત છે કે જે ખરી વસ્તુનો મહત્ત્વ સમજતો નથી તે હાથમા આવેલી ઉત્તમ વસ્તુને પણ તણખલાની માફક છોડી દે છે આ પ્રકારે તેણે સંયમમાર્ગનો ત્યાગ કર્યો. 'આત્મભાવ' ટાળી અનાત્મભાવને વળગ્યો. આખુ જીવન-સુકાન ફરી ગયુ. તે વખતે નકકી કરેલ સાધુમાર્ગની ચર્ચાને પડતી મૂકી, સ્વસ્થાપિત ચર્ચામાં વિચરવા લાગ્યો.

धर्मस्कारधारिभ्रमासादक्षान्तिमुक्तिप्रभृतिसोपानावस्खलितोऽपि ऋषभदेवगुणग्रामगानरश्मिमवलम्बमानो नो मनागपि मिथ्यात्वभूतलमवनौ पतित, यत उच्छलदयाऽमृतधार स भविकजनान् जिनोपदिष्ट चारित्रधर्मं मुहुर्मुहुरुपदिश्य प्रभुसमीपे प्रव्रज्यार्थं प्रेषयति। सत्यम्, जनानां हृदयतः पूर्वसंस्कार कृमिकराग इव प्रायेण न निवर्तते ॥ मू०११ ॥

टीका—'एगया' इत्यादि।

संयममार्गे विहरन्=तिष्ठन् सन्=मरीचि एकदा=एकस्मिन् काले अशुभकर्मोदयेन शीतोष्णादिपरीषहै

तथापि वह पूर्णरूप से मिथ्यात्व के धरातल पर नहीं पहुँचा। उसके हृदय में तीर्थंकर द्वारा उपदिष्ट धर्म के संस्कार बचे थे। वह चारित्ररूपी महल की क्षमा, मुक्ति (निर्लोभता) आदि सोपानों से स्खलित हो चुका था, फिर भी ऋषभदेव के गुणगण के गान की रस्सी का सहारा ले रहा था। क्यों कि उसके हृदय से अनुकम्पारूपी अमृतकी धारा उछल रही थी। वह भव्य जनों को जिनप्ररूपित चारित्रधर्म का पुन पुन उपदेश देकर प्रव्रज्या के लिए प्रभु के समीप भेजता था। सच है, प्राय मनुष्यों के हृदय से पूर्व का संस्कार कृमिकराग की तरह दूर नहीं होता ॥ मू०११ ॥

टीका का अर्थ—संयम मार्ग में प्रवृत्ति करता हुआ मरीचि, किसी समय, अशुभ कर्म के उदय से शीत-उष्ण आदि के परीषहों से पराजित–पराभूत होकर संयम में खेद मानता हुआ, संयम को

ऋषभदेव भगवानथी नक्की थयेल साधुवेष आचार आदिनो त्याग करी 'त्रिदंडी'नो वेष धारण कर्यो. तो पण ते पूर्णरूपथी मिथ्यात्वना धरातल पर पहोंच्यो नहीं तेना हृदयमां तीर्थंकर द्वारा उपदेशेला धर्मना संस्कारो बचेला हता ते चारित्ररूपी महेलना क्षमा, मुक्ति (निर्लोभता) आदि पगथीयाओथी स्खलित थई चूक्यो हतो तो पण ऋषभदेवना गुण-समूहना गाननी दोरीनो आधार लीधेलो हतो कारण के तेना हृदयमांथी अनुकंपा रूपी अमृतनी धारा उछळी रही हती. ते—भव्यजनोने जिनप्ररूपित चारित्र धर्मनो फरी फरीने उपदेश दईने प्रव्रज्याने माटे प्रभुनी पासे मोकलतो हतो. साचु छे के सामान्य रीते मनुष्यना हृदयमांथी पूर्वना संस्कारो कृमिरागनी (पाका रंगनी) जेम दूर थतां नथी.

भावार्थ—आ तो खाली वेष पलटो ज थयो हतो. हृदयमां रहेल आत्मपरिणति जस पण खसी

पराजितः=पराभूतः संयमे सीदन्=खिद्यन् संयमं त्यक्त्वा=विहाय त्रिदण्डी=दण्डत्रयधारी तापसो जातः। संयमं त्यक्त्वाऽस्य त्रिदण्डित्वधारणं कीदृशं जातम्? इत्याह—'इमो य मरीई' इत्यादि। अयम्=असौ मरीचिश्च पाणितलगतं=करस्थितं चिन्तामणिरत्न परित्यज्य, काचमगृह्णात्=गृहीतवान्, मुक्ताहारम् अपहाय=त्यक्त्वा, गुञ्जाहारम्, अधरत्=धृतवान्, सुरतरुं=कल्पवृक्षम्, अपहाय, करीरं=कण्टकिवृक्षविशेषम् असेवत=आश्रितवान्, हस्तिनं विक्रीय, गर्दभम् अक्रीणात्=क्रीतवान्, नन्दनवनम् अवहेल्य=उपेक्ष्य एरण्डवनम् आसादयत्=प्राप्तवान्। किं बहुना=किमधिककथनेन? अयम् मरीचिः भवभ्रमणोपाय=चतुर्गतिकसंसारपर्यटनकारणम् अन्वैपयत्=गवेपितवान्। सत्यं=यथार्थम्, अज्ञातवस्तुमाहात्म्यः=अविदितपदार्थप्रभावः, जनः=लोकः, करतलगतं=हस्ततलस्थितम्, उत्तमं=बहुमूल्यं वस्तु=पदार्थम् तृणमिव तिरस्करोति=उपेक्षते, एवम्=इत्थम् स मरीचिः, चारित्ररत्नं=चारित्ररूप रत्नम्, अपहाय=त्यक्त्वा त्रिदण्डित्वम् अगृह्णात्=स्वीकृतवान्, तथापि=त्रिदण्डित्वस्वीकारेऽपि सः=मरीचिः, हृदयस्थित-

---

छोड कर त्रिदंडी–तीनदंड धारण करने वाला–तापस हो गया। संयम को छोडकर उसका त्रिदंडी होना कैसा हुआ? सो कहते हैं–उस मरीचि ने हाथ में आये हुए चिन्तामणिरत्न को छोड कर काच को ग्रहण किया। मुक्ताहार को त्याग कर गुंजा–हार को धारण किया। कल्पवृक्ष को त्याग कर कैर का आश्रय लिया। हाथी को वेच कर गधा खरीदा। नन्दन कानन की उपेक्षा करके एरण्ड के वन को प्राप्त किया। अधिक कहने से क्या लाभ? इस मरीचिने चार गति रूप संसार में पर्यटन के कारण की गवेषणा की। यथार्थ है, जिसने पदार्थके प्रभाव को नहीं जाना, वह जन अपनी हथेली में स्थित बहुमूल्य पदार्थ को तिनकेकी तरह त्याग देता है–उपेक्षा करता है। इस तरह मरीचि ने चारित्र रूपी रत्न को त्याग कर त्रिदंडीपन स्वीकार किया।

ન હતી. બાહ્યવેષ 'આત્મધર્મ' ટકાવી રાખવાનું પ્રબલ સાધન છે. મરીચિએ વેષ પલટો કરી નાખ્યો એટલે સર્વાંશે ધર્મથી પતિત થયો હતો' એમ ન હતુ, ભગવાનની વાણી ઉપર પૂર્ણશ્રદ્ધા હતી ભગવાનની ભક્તિનો તે પરમ ઉપાસક હતો. જિન ભગવતોએ કહેલ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની ભાવનાના અંકુરો, તેમના મનમાં રમી રહ્યા હતા. જે કોઇ નવીન દીક્ષાર્થી તેમની પાસે આવતો તો તેને દીક્ષાગ્રહણ માટે ભગવાન ઋષભ દેવનું જ નામ સૂચવતો અને ખુલ્લે–ખુલ્લો એકરાર કરતો કે ભગવાનનું ઉપદેશેલુ ચારિત્ર મારાથી પાળી શકાયું નહિ તેથી જ

जिनोपदिष्टधर्मसंस्कारः हृदये-अन्तःकरणे स्थितः=दृढतया संलग्नः जिनोपदिष्टस्य धर्मस्य संस्कारो यस्य स तथा-भूतः स्पष्टजिनधर्मसंस्कारः। चारित्रलाभरूपान्निर्मुक्तिप्रभृतिसोपानान्त्=चारित्रप्रासादस्य=संयमरूपराजभवनस्य यत् सोपानं निर्लोभतादिरूपं सोपानं=निःश्रेणिः, तस्मात्=च्युतोऽपि सन्, ऋषभदेवगुणग्रामगानरश्मिः=ऋषभदेवस्य ये गुणग्रामाः=गुणसमूहास्तेषां यद् गानं तदेव रश्मिः=रज्जुस्तम्, अवलम्बमानः=आश्रयन् सर्वथा=सम्यक्तया मिथ्यात्वभूगर्भगर्त=मिथ्यादृष्टित्वरूपभूमितलगर्ते नो पतितः। यतः=यस्माद्धेतोः, उच्चदयामृतधारा=दयापरिपूर्णहृदयः मरीचिः भविकजनान्=भव्यजनान् जिनोपदिष्टं तीर्थंकरप्रोक्तं चारित्रधर्म=संयमधर्मं मुहुर्मुहुः=पुनः पुनः उपदिश्य= उपदेशं कृत्वा प्रभुसमीपे=ऋषभदेवस्वामिपार्श्वे प्रव्रज्यार्थं=दीक्षार्थं, प्रेषितवान्। सत्यं=यथार्थम् यत् जनानां=लोकानां हृदयतः पूर्वसंस्कारः कृमिरागः इव प्रायेण=बाहुल्येन न निवर्तते=नापगच्छतीति ॥सू०११॥

मूलम्—तए णं एगया कयाइ जगवंतलकलावनिकरणा नाहिनंदणा पहू विणीयाए नयरीए समोसरिओ। तत्थ देवरइयसमोसरणे विरायमाणा उसभजिणो देवासुरतिरियमणुयपरिसाए सयसयभासापरिणामिणीए गिराए धम्मं कहइ। धम्मकहावसाणनंतरं भगवं पज्जुवासमाणो भरहचक्कवट्टी तं पुच्छेइ-भंते! बहुए कोवि देवाणुप्पियाणं समोसरणे एयारिसा जीवा जो अणागयकाले बलदेवो वासुदेवो चक्कवट्टी तित्थयरो वा भविस्सइत्ति। तओ

है, त्रिदण्डी हो जाने पर भी मरीचि के हृदय में जिनोपदिष्ट धर्मका संस्कार स्थिर था। उसने उस संस्कार का त्याग नहीं किया। संयम रूप राजमहल की सभा, मुक्ति (निर्लोभता) आदि जो सोपान सीढ़ियाँ हैं उनसे च्युत हो जाने पर भी, ऋषभनाथ भगवान् के गुणों के समूह का गान रूप रस्सी का सहारा पकड़ा हुआ वह पूरी तरह से मिथ्यात्वरूपी भूमिभागतक नहीं पहुँचा। मरीचि के हृदय से दया के अमृत की धारा छलक रही थी—उसका अन्तःकरण करुणा से परिपूर्ण था। अतः वह भव्य जीवों को तीर्थंकर द्वारा कथित संयमधर्म का बारंबार उपदेश करके भगवान् ऋषभदेव के पास दीक्षा के लिये भजता था। सच है, मनुष्यों के हृदय से पहले का संस्कार प्रायः कृमिराग (पक्के रंग) की तरह हटता नहीं है॥सू०११॥

મે આ ત્રિદંડી' ના વેષને ધારણ કર્યો છે તો પણ આ જોકે તેમનાં હૃદયમાંથી પૂર્વના સંસ્કાર અસ્મીન્તા થયા ન હતા, પણ કર્મયોગે આચાર-વિચારનું પાલન કરવામાં ઢીલાશ આવી ગઈ હતી. (સૂ૦૧૧)

भयवं एवं वयासी—भरहा ! नत्थि एत्थ समोसरणे एयारिसो कोवि जीवो। समोसरणाओ वहिं तुज्झ पुत्तो तिदंडिवेसधारी मरीई चिट्ठइ। अमू कालक्कमेण एत्थ भरहे पोयणपुरे तिविट्ठू नामं पढमो वासुदेवो, अवरविदेहे मूयाए नयरीए पियमित्तनामे चक्कवट्टी, एत्थ भरहखित्ते महावीरनामो चरिमो तित्थयरो य भविस्सइ। एवं सोच्चा भरहचक्कवट्टी वहिट्ठियं मरीइमुवागमिय एवं वयासी—भो तिदंडी मरीई ! तुज्झ एरिसं वेसं वंदिउं मे न कप्पइ। तुवं पुण अणागयकाले इमाए ओसप्पिणीए एयस्सिं भरहे वासे पोयणपुरे तिविट्ठू नाम पढमो वासुदेवो, अवरविदेहे मूयाए नयरीए पियमित्तनामे चक्कवट्टी, एत्थ भरहे महावीरनामे अंतिमतित्थयरो य भविस्ससि। अओ तित्थयरत्तणेण भाविणं तुमं वंदामि। नियपिउणो भरहचक्किस्स एवं वयणसवणेणं मरीई पावभारो फारो कुलमओ आविसीय। कुलाइकडो मओ समयमासाइय सज्जो, विहगमो नीडमिव जणमाविसइत्ति मरीई तक्खणे अवारसंसारकंतारपरिब्भमणकारगं सयलसुहतरुमूलुम्मूलगं माणहालाहलं पिवीअ। तए णं सो हरिसवसवि-सप्पमाणहियओ नच्चंतो एवं वयासी—अहो ! केरिसं मज्झ उत्तमं कुलं, जंसि महिड्ढिएहि महज्जुइएहि महप्प-भावेहि महब्बलेहि महाजसेहि चउसट्ठिइंदेहि अन्नेहिवि देवेहि य देवीहि य वंदिओ तेलुक्कनाहो धम्मवर-चाउरंतचक्कवट्टी उसभजिणो मम पियामहो अत्थि १। चक्करयणप्पहाणो एगच्छत्तं ससागरं वसुहं सासमाणो नवनिहिसमिद्धकोसो कयसयलजणतोसो छक्खंडाहिवई नरसीहो भरहो चक्कवट्टी मम पिया अत्थि २। अहं पुण सत्तुमद्दणो सीहगज्जणो अइबलो महाबलो पियदंसणो विमलकुलसंभूओ अजिओ रायउलतिलओ सिरिवच्छलच्छणो तिखंडाहिवई पुरिसुत्तमो पुरिससीहो पोयणपुरे तिविट्ठू णामं पढमो वासुदेवो भविस्सामि ३। अवरविदेहे मूयाए नयरीए तेयसा पचंडमत्तंडपयावो पुव्वकडतवप्पभावो निव्विग्घसंचियसुहो नरवसहो विउलवित्थुयजसो सारयन-इत्थणियमहुरगंभीरणिद्धघोसो संपत्तसयलजणमणतोसो पिउसरिसो पियमित्तो णामं चक्कवट्टी भविस्सामि ४। किं बहुणा ? इमाए चेव ओसप्पिणीए पुरिससीहो पुरिसवरपुंडरीओ विमलकुलसंभवो महासत्तो सायर-रगंभीरो चंदाओवि निम्मलयरो सुज्जाओवि अहियपयासयरो नामेण महावीरो चरिमो तित्थयरो भविस्सामि ५। म पियामहो तित्थयरेसु पढमो, मम ताओ चक्कवट्टीसुं पढमो जाओ, अहं पुण वासुदेवेसु पढमो भविस्सामि। ाए चेव ओसप्पिणीए पुणो अवरविदेहे मूयाए नयरीए छक्खंडाहिवई जगप्पिओ पियमित्तो णामं चक्कवट्टी ास्सामि। इमाए चउवीसीए पुणो चउवीससंखापूरगो चरिमो तित्थयरो भविस्सामित्ति भुयाप्फालणपुव्वं

उवणाप कुममाणो पुणो पुणो पखतो सो मरीई नीयं गोय उवज्जिणेइ। इओत्ताप्यवित्तिगतिगत्तो जयो तत्त न निविणेइ, अभिमाणविसमविसजालकलियम्मि मणतरुम्मि पावपल्लवो यो परोहेइ। जीवाणं मणगगणंगणे मयागपि मामगइ समुग्गए समाणे वियपभूमीए तण्हा विसल्लया सज्जो परोहेइ। सा विमराई राईवराइमिव नाणाइगुणसमि पणिहंति। मरेव दुक्खमोहसंदोहजणणी दुप्पारसंसारवित्थारिणी य हवइ। एवमभिमाणम स्सिआ मरीई वित्थरियविवेगो मागुरिओ जाओ विरगमभिव दुक्खसय भवे सयमप्पाणं पाडीय। इच्चेवमणत्थ णिहरणं विसालकुमजम्मजमय आसयतो सो मरीई तया नीयगोय बधीय ॥सू०१२॥

छाया—तत खलु एकदा कदाचित् जगत्सन्तापकलापनिकन्दनो नाभिनन्दनो विनीतायां नगर्यां समव सृतः। तत्र देवरचितसमवसरणे विराजमान ऋषभजिनो देवासुरतिर्यक्मनुष्यपरिषदि स्वस्वभाषापरिणामिन्या गिरा धर्मं कथयति। धर्मदेसनासमनन्तर भगवन्तं पर्युपासीनो भरतचक्रवर्ती तं पृच्छति–भदन्त! वर्तते कोऽपि देवानु प्रियाणां समवसरणे एतादृशो जीवो योऽनागतकाले बलदेवो वासुदेव चक्रवर्ती तीर्थकरो वा भविष्यति '–इति।

मूल का अर्थ—'तए णं एगया' इत्यादि। एक बार किसी समय ससार के संतापसमूह को नष्ट करने वाले नाभिनन्दन (ऋषभदेव) प्रभु विनीता नगरी में पधारे। देवों द्वारा निर्मित समवसरण में विराजमान ऋषभ जिनने, देवों, असुरों, मनुष्यों और तिर्यचों की परिषद् में, श्रोताओं की अपनी–अपनी भाषा में परिणत होने वाली वाणी में धर्मदेशना दी। धर्मदेशना क पश्चात् भगवान् की सेवा करते हुए भरत चक्रवर्ती ने भगवान् स प्रश्न किया–'हे भगवन्! मंगलमय! देवानुप्रिय के–आपके–समवसरण में ऐसा कोई जीव है जो भविष्यत् काल में बलदेव, वासुदेव, चक्रवर्ती या तीर्थंकर होगा?'

મૂલનો અર્થ— તએ ણં એગયા ઇત્યાદિ. કોઈ એક સમયે સંસારના સંતાપ સમૂહનો નાશ કરનારા નાભિનન્દન શ્રીઋષભદેવ ભગવાન વિહાર કરતા કરતા વિનીતા નગરીમાં પધાર્યા. દેવોએ સમવસરણની રચના કરી બાર વ્રતની પરિષદા (શ્રોતાગણ) આદિ ભગવાનની વાણી સાંભળવા એકાગ્રતાપૂર્વક બેસે છે. ભગવાનની વાણી દરેક જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં પરિણત થઈ જાય છે ભગવાનની અમોઘવાણી પૂરી થયા બાદ ભરતચક્રવર્તી ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો કે હે મંગલમય ભગવન્! આપના સમવસરણમાં કોઈ એવો જીવ છે કે જે આગામી કાલે બલદેવ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી કે તીર્થંકર થાય!

ततो भगवानेवमवादीत्-भरत ! नास्त्यत्र समवसरणे एतादृशः कोऽपि जीवः, समवसरणाद् वहिस्तव पुत्रः त्रिदण्डिवेषधारी मरीचिस्तिष्ठति, असौ कालक्रमेणात्र भरते पोतनपुरे त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवः, अपरविदेहे मूकाया नगर्यां प्रियव्रतनामा चक्रवर्ती, अत्र भरतक्षेत्रे महावीरनामा चरमस्तीर्थंकरश्च भविष्यति। एवं श्रुत्वा भरतचक्रवर्ती वहिःस्थित मरीचिमुपागम्य एवमवादीत्-'भो त्रिदण्डिन् ! मरीचे! तवेदृश वेपं वन्दितुं मे न कल्पते। त्वं पुनः अनागतकाले अस्यामवसर्पिण्याम् अस्मिन् भारते वर्षे पोतनपुरे त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवः, अपरविदेहे मूकाया नगर्यां प्रियमित्रनामा चक्रवर्ती, अत्र भरते महावीरनामाऽन्तिमतीर्थकरश्च भविष्यसि;

तव भगवान् इस प्रकार वोले-'भरत ! इस समवसरण में ऐसा कोई जीव नहीं है। हाँ, समवसरण से वाहर तुम्हारा पुत्र त्रिदंडधारी मरीचि है। वह कालक्रम से इस भरतक्षेत्र में पोतनपुर नगरमें त्रिपृष्ठ नामक प्रथम वासुदेव होगा, अपरविदेह (पश्चिममहाविदेह) क्षेत्रमें, मूका नगरीमें प्रियव्रत नामक चक्रवर्त्ती होगा, और फिर इस भरतक्षेत्र में महावीर नामक अन्तिम तीर्थंकर होगा।'

इस प्रकार सुनकर भरत चक्रवर्त्ती वाहर स्थित मरीचि के समीप जाकर इस प्रकार कहने लगे- हे त्रिदंडधारी मरीचि ! तुम्हारे इस तरह के वेप को वन्दना करना मुझे नहीं कल्पता। तुम आगामी काल में, इसी अवसर्पिणी में, इसी भरत क्षेत्र में, पोतनपुर नामक नगर में त्रिपृष्ठ नामक प्रथम वासुदेव होओगे; अपरविदेह में, मूका नामक नगरी में प्रियमित्र नामक चक्रवर्त्ती होओगे, और इसी भरतक्षेत्र में महावीर नामक अन्तिम तीर्थंकर भी होओगे। अतएव भावी तीर्थंकर के रूप में मैं तुम्हें वन्दना करता हूँ।

ભગવાન પ્રત્યુત્તર આપતા બોલ્યા કે હે ભરત ! સમોસરણમા કોઇ એવો જીવ નથી પરંતુ પરિષદની બહાર તારા પુત્ર મરીચિ 'ત્રિદંડી' પણે રહેલો છે. તે કાલાનુસાર આ અવસર્પિણીમા આ જ ભરતક્ષેત્રના પોતન-પુર નગરમાં 'ત્રિપૃષ્ઠ' નામનો પ્રથમ વાસુદેવ થશે, ત્યાર બાદ પશ્ચિમ મહાવિદેહમા, મૂકાનગરીમા 'પ્રિયવ્રત' નામનો ચક્રવર્તી થશે. અંતમાં આજ ભરત ક્ષેત્રમા મહાવીર નામનો અંતિમ તીર્થંકર થશે. આ પ્રમાણે સાંભળી ભરત મહારાજા સમોસરણથી બહાર નીકળી મરીચિની સમીપ જઇ બોલવા લાગ્યા—'હે ત્રિદંડી પરિવ્રાજક ! તમારા આવા પ્રકારના વેષને વંદન કરવું મારે નથી કલ્પતું, પણ તમો આ જ અવસર્પિણીમાં આ જ ભરત ક્ષેત્રમા પોતનપુર નામના નગરમાં ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ થવાના છો. પછી અપરવિદેહમાં મૂકા નામની નગરીમાં પ્રિયમિત્ર

अनन्तीयकरस्तन भाविनं त्वां वन्दे। निजपितुर्भरतचक्रिण एवं वचनश्रवणेन मरीचिं पापभार स्फारः कुलमद आविशत्। कुलादिकृतो मदः समयमासाद्य सद्यो विहङ्गमो नीडमिव जनमाविशतीति मरीचिस्तत्क्षणेऽपारसंसार कान्तारपरिभ्रमणकारकं सकलसुखतरुमूलोन्मूलकं मानहालाहलमपिबत्। ततः खलु स दर्पवशविसर्पद्हृदयो नृत्यन्ने वमवादीत्—अहो! कीदृशं ममोत्तमं कुलम् यस्मिन् महर्द्धिकैर्महाद्युतिकैर्महाप्रभावैर्महाबलैर्महायशोभिश्चतुष्षष्टी-न्द्रैरन्यैरपि देवैश्च देवीभिश्च वन्दितस्त्रैलोक्यनाथो धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती ऋषभजिनो मम पितामहोऽस्ति ।१।

चक्ररत्नप्रधान एकच्छत्रां ससागरां वसुधां शासत् नवनिधिसमृद्धकोष कृतसकलजनतोष षट्खण्डा

अपने पिता चक्रवर्ती भरतके इस प्रकारके वचन सुनने से मरीचि के अन्तःकरण में पापों का समूह रूप अतिशय कुलमद प्रवेश कर गया; जैसे पक्षी घोंसले में प्रवेश कर जाता है। मरीचि ने उसी समय अपार संसार रूपी कान्तार में परिभ्रमण कराने वाले और समस्त सुख रूप वृक्ष के मूल को विनाश करने वाले मान रूपी हालाहल विषका पान किया। उसका हृदय दर्प के वश होकर विकसित हो गया। वह नाचता हुआ इस प्रकार कहने लगा—'अहो, मेरा कुल कैसा उत्तम है, जिसमें महती ऋद्धि वाले महती द्युति वाले, महान् प्रभाव वाले, महान् बल वाले और महान् यश वाले चौंसठ इन्द्रों के द्वारा तथा अन्य देवों और देवियों द्वारा वन्दित, तीन लोक के नाथ, धर्मरूपी श्रेष्ठ चातुरन्तचक्र के प्रवर्तक ऋषभ मेरे पितामह हैं! और जिस कुल में प्रधानचक्ररत्नवाले, समुद्रसहित पृथ्वी पर एकच्छत्र शासन करने वाले,

---

નામના ચક્રવર્તી થવાના છો અને આ જ ભરત ક્ષેત્રમાં મહાવીર નામના અંતિમ તીર્થંકર પણ થવાના છો. માટે ભાવી તીર્થંકરના રૂપમાં તમને વંદન કરું છું

પિતાના આવાં વચન સાંભળતાં મરીચિના હૃદયમાં પાપનો સમૂહરૂપ કુલમદ પ્રવેશ કર્યો જેમ પક્ષી પોતાના માળામાં પ્રવેશ કરે છે તેમ જ કુલ આદિના મદ અવસર પામીને મનુષ્યમાં પ્રવેશ કરી જાય છે

મરીચિને કુલમદ ઉભો થયો ને સંસારરૂપી અટવીમાં પરિભ્રમણ કરાવવા વાળું સમસ્ત દુઃખનું ઉત્પાદક એવું અભિમાન રૂપી વિષપાન મરીચિએ કર્યું ને હર્ષિત થઈ નાચવા-કુદવા લાગ્યો ને બોલવા લાગ્યો કે અહો! મારું કુલ કેવું ઉત્તમ છે! જેમાં મહાન્ ઋદ્ધિવાળા મહાન્ દ્યુતિવાળા મહાન્ પ્રભાવવાળા મહાન્ બલવાળા અને મહાન યશવાળા તથા ચોસઠ ઇંદ્રો દ્વારા તથા અન્ય દેવો અને દેવીઓ દ્વારા વંદિત, ત્રણ લોકના નાથ ધર્મરૂપી એવા ચાતુરંતચક્રના પ્રવર્તક ઋષભજિન મારા પિતામહ છે અને જે કુલમાં પ્રધાન ચક્રરત્નવાળા સમુદ્રસહિત

धिपतिर्नरसिंहो भरतश्चक्रवर्ती मम पिताऽस्ति २। अहं पुनः शत्रुमर्दनः सिंहगर्जनोऽतिबलो महाबलः प्रियदर्शनो विमलकुलसंभूतोऽजितो राजकुलतिलकः श्रीवत्सलाञ्छनस्त्रिखण्डाधिपतिः पुरुषोत्तमः पोतनपुरे त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवो भविष्यामि ३। अपरविदेहे मूकायां नगर्यां तेजसा प्रचण्डमार्तण्डप्रतापः पूर्वकृततपःप्रभावः निर्विष्ट- संचितसुखो नरवृषभो विपुलविश्रुतयशाः शारदनभस्तनितमधुरगम्भीरस्निग्धघोषः सम्प्राप्तसकलजनमनस्तोषः पितृसदृशः प्रियमित्रो नाम चक्रवर्ती भविष्यामि ४। किं बहुना, अस्यामेव अवसर्पिण्या पुरुषसिंहः पुरुषवर- पुण्डरीको विमलकुलसंभवो महासत्त्वः सागरवरगम्भीरश्चन्द्रादपि निर्मलतरः सूर्यादपि अधिकप्रकाशकरो नाम्ना

नौ निधियों से समृद्ध कोषवाले, सबको सन्तोष देने वाले, षट्खण्ड के अधिपति, नरों में सिंह के समान भरत चक्रवर्ती मेरे पिता हैं! और मैं शत्रुओं का मर्दन करने वाला, सिंह के समान गर्जन करने वाला, अतिबलवान्, महाबलवान्, प्रियदर्शन, विमल कुल में उत्पन्न, अजेय, राजसमाज में श्रेष्ठ, श्रीवत्स के चिह्न से युक्त, तीन खंड का स्वामी, पुरुषों में उत्तम, त्रिपृष्ठनामक प्रथम वासुदेव पोतनपुर में होऊँगा! और फिर मैं अपरविदेह की मूका नगरी में, प्रखर दिनकर के समान प्रताप वाला, पूर्वकृत तप के प्रभाव से सम्पन्न, पूर्वसंचित सुखों को प्राप्त करने वाला, नरों में वृषभ के सदृश, विपुल और विख्यात कीर्त्तिवाला, शरद् ऋतु के मेघों के समान मधुर, गभीर और स्निग्ध घोष (गर्जना) वाला, सब जनों को सन्तोष देनेवाला, अपने पिता के समान प्रियमित्र नामक चक्रवर्ती होऊँगा! अधिक क्या कहूँ, इसी अवसर्पिणी काल में पुरुषसिंह, पुरुषवरपुण्डरीक, निर्मल कुल में उत्पन्न, महासत्त्वशाली, स्वयंभूरमण सागरके

પૃથ્વી ઉપર એકછત્ર શાસન કરવાવાળા, નવનિધિઓથી ભરપૂર એવા કોષ (ખજાના) વાળા, બધાને સંતોષ આપનાર, ષટ્ખંડના અધિપતિ, મનુષ્યોમાં સિંહસમાન ભરતચક્રવતીં મારા પિતા છે. અને હું શત્રુઓનું મર્દન કરનાર, સિંહની સમાન ગર્જવાવાળો, અતિ બળવાન્, પ્રિય દર્શનવાળો, વિમલકુલમા જન્મેલ, અજેય, રાજસમાજમા શ્રેષ્ઠ, શ્રીવત્સના ચિહ્નથી યુક્ત, ત્રણ ખંડનો સ્વામી, પુરુષોમાં ઉત્તમ એવો ત્રિપૃષ્ઠ નામનો પ્રથમ વાસુદેવ પોતનપુરમાં થઇશ અને ફરી હું અપરવિદેહની મૂકા નગરીમાં પ્રખર દિનકર (સૂર્ય) ની સમાન પ્રતાપવાળો, પૂર્વે કીધેલ તપના પ્રભાવથી સંપન્ન, પૂર્વસંચિત સુખોને પામનાર, મનુષ્યોમા વૃષભ સમાન, વિપુલ વિખ્યાત કીર્તિવાળો, શરદઋતુના નવીન મેઘોની સમાન મધુર ગંભીર અને સ્નિગ્ધ ગર્જનાવાળો, બધા મનુષ્યોને સંતોષ આપનાર, મારા પિતાને સદૃશ પ્રિયમિત્ર નામનો ચક્રવતીં થઇશ. વધારે શું કહું! આ જ અવસર્પિણીકાલમા પુરૂષસિંહ, પુરુષ-

महावीरश्चरमस्तीर्थंकरो भविष्यामि ५। मम पितामहस्तीर्थंकरेषु प्रथम , मम तातश्चक्रवर्तिषु प्रथमः, अहं पुनर्वासुदेवेषु प्रथमो भविष्यामि, अस्यामेव अवसर्पिण्यां पुनरपरविदेहे मूकायां नगर्यां षट्खण्डाधिपतिर्जगत्प्रिय प्रियमित्रो नाम चक्रवर्ती भविष्यामि, अस्यां चतुर्विंशतिकायां पुनश्चतुर्विंशतिसंख्यापूरकश्चरमस्तीर्थंकरो भविष्यामीति भुजास्फालनपूर्वमुच्चनादं कुर्वन् पुनः पुनर्नृत्यन् स मरीचिर्नीचं गोत्रम् उपार्जयति। हेयोपादेयविवेक

समान गंभीर, चन्द्रमा से भी अधिक निर्मल, सूर्य से भी अधिक प्रकाश करने वाला महावीर–नामक अन्तिम तीर्थंकर होऊँगा'।

'मेरे पितामह तीर्थंकरों में प्रथम तीर्थंकर हैं, मेरे पिता चक्रवर्तियों में प्रथम चक्रवर्ती हैं और मैं वासुदेवों में प्रथम वासुदेव होऊँगा! मैं भरतक्षेत्र की अपेक्षासे इसी अवसर्पिणी में अपरविदेह की मूका नगरी में छहखंडका नाथ, जगतप्रिय प्रियमित्र नामक चक्रवर्ती होऊँगा! मैं इसी चौवीसी में चौवीस की संख्या को पूरा करनेवाला चरम तीर्थंकर होऊँगा!'

इस प्रकार भुजाओं को फटकार–फटकार कर, जोर–जोर से सिंहनाद करते हुए और बार–बार नाचते हुए मरीचिने जाति कुल आदिके मदके प्रभावसे नीचगोत्र का उपार्जन किया।

हेय और उपादेय के विवेक से हीन जन तत्त्व का निश्चय नहीं कर सकता। अभिमान रूपी विषम

વરપુંડરીક, નિમલકુલમાં ઉત્પન્ન, મહાસત્વશાળી, સ્વયમ્ભૂરમણ સાગરની સમાન ગંભીર, ચંદ્રમાંથી પણ અધિક નિર્મલ, સૂર્યથી પણ અધિક પ્રકાશ કરવાવાળો મહાવીર નામનો અંતિમ તીર્થંકર થઈશ.

મારા પિતામહ તીર્થંકરોમાં પ્રથમ તીર્થંકર છે, મારા પિતા ચક્રવર્તીઓમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી છે અને હું વાસુદેવોમાં પ્રથમ વાસુદેવ થઈશ. હું ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ અવસર્પિણીકાલમાં અપરવિદેહની મૂકા નગરીમાં છ ખંડનો નાથ જગતપ્રિય પ્રિયમિત્ર નામનો ચક્રવર્તી થઈશ. ફરી હું આ ચોવીશીમાં ચોવીસની સંખ્યાને પૂરી કરનાર ચરમ તીર્થંકર થઈશ.

આ પ્રકારે ભુજાઓને ફટકારી–ફટકારીને જોર જોરથી સિંહનાદ કરતો અને વાર વાર નાચતો તે મરીચિએ જાતિકુલ આદિના મદને પ્રભાવે નીચગોત્ર ઉપાર્જન કર્યું

હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક જેનામાંથી નાશ થયો છે તે તત્ત્વનો નિશ્ચય કરી શકતો નથી અભિ વા

विकलो जनस्तत्व न विनिश्चिनोति, अभिमानविषमविषज्वालकवलिते मनस्तरौ ज्ञानपल्लवो नो प्ररोहति। जीवानां मनोगगनाङ्गणे मनागपि मानमेघे समुद्गते सति हृदयभूमौ तृष्णा विषलता सद्यः प्ररोहति। सा हिमराजी राजीवराजिमिव ज्ञानादिगुणश्रेणिं प्रणिहन्ति, मदिरेव दुस्त्यजमोहसन्दोहजननी दुष्पारसंसारविस्तारिणी च भवति। एवमभिमानमाश्रितो मरीचिर्विस्मृतविवेको वागुरिको जाले विहङ्गममिव दुःखसवे भवे स्वयमात्मानमपातयत्। इत्येवमनर्थनिधानं विशालकुलजन्ममदम् आश्रयन् स मरीचिस्तदा नीचगोत्रम् अबध्नात् ॥सू०१२॥

विष की ज्वालाओं से ग्रस्त मनरूपी वृक्ष में ज्ञान का पल्लव नहीं उगता। जीवों के मनोगगन रूप आंगन में तनिक से भी मान-मेघ का उदय होता है तो हृदय-भूमि में तृष्णा की विष-लता तत्काल उग आती है। वह तृष्णा, ज्ञान आदि गुणों के समूह को उसी प्रकार नष्ट कर देती है, जैसे तुषार (हिम) का समूह कमलों के समूह को नष्ट कर देता है। वह मदिरा के समान दुस्त्यज मोह के समूह को उत्पन्न करती है और अपार संसार को बढानेवाली होती है।

इस प्रकार अहंकार के वशीभूत और विवेक को भुला देनेवाले मरीचिने अपनी आत्मा को उसी प्रकार दुःखजनक संसार में फँसा लिया; जैसे व्याध, जाल में पक्षी को फँसा लेता है। इस प्रकार अनर्थों के भडार, विशाल कुल में जन्म लेने के मद का आश्रय लेकर मरीचिने उसी समय नीचगोत्र का वन्ध कर लिया ॥सू०१२॥

રૂપી વાટિકમા જ્ઞાનગુણરૂપી નવપલ્લવ પ્રગટ થતા નથી. અભિમાનરૂપી વિષમ વિષની જ્વાલાઓથી ગ્રસેલ મનરૂપી વૃક્ષમા જ્ઞાનનો પલ્લવ ઉગતો નથી. જીવોના મનોગગનરૂપ આગણામા થોડો પણ માનરૂપી મેઘનો ઉદય થાય તો હૃદયરૂપ ભૂમિમા તૃષ્ણાની વિષવેલ તત્કાલ ઉગી જાય છે. તે તૃષ્ણા જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવા પ્રકારે નષ્ટ કરી દે છે જેમ હિમ કમળોને નષ્ટ કરી નાખે છે. તે તૃષ્ણા મદિરાની માફક દુસ્ત્યજ મોહને ઉત્પન્ન કરે છે, અને અપાર સંસારને વધારે છે.

આ પ્રકારે અહંકારને વશીભૂત અને વિવેકને ભૂલી ગયેલ મરીચિએ પોતાના આત્માને તે જ પ્રકારે દુઃખ-જનક સંસારમા ફસાવી લીધો, જેમ વ્યાધ પક્ષીને જાલમાં ફસાવી લે છે આ પ્રકારે અનર્થોનો ભંડાર, વિશાલ કુલમા જન્મ લેવાના મદનો આશ્રય લઇ મરીચિએ તે જ સમયે નીચ ગોત્રનો બંધ કરી લીધો. (સૂ૦૧૨)

टीका—' तए ण ' इत्यादि । ततः खलु एकदा कदाचित् जगत्सन्तापकलापनिकन्दनः—जगतो य सन्ताप कलापः—जन्मजरामरणादिजनितो दुःखसमूहः, तस्य निकन्दनः—विनाशकः—जन्मजरामरणनिवारको, नाभिनन्दनः= ऋषभप्रभुः विनीतायां=अयोध्यायां नगर्यां समवसृतः। तत्र देवरचितसमवसरणे विराजमान ऋषभजिनो देवासुर तिर्यङ्मनुजपरिषदि=धर्मदेशनां श्रोतुं समागतानां देवासुरतिर्यङ्मनुष्याणां परिषदि स्वस्वभाषापरिणामिन्या=देवादीनां स्वस्वभाषापरिणामशीलिन्या गिरा=वाण्या धर्मं कथयति=उपदिशति। धर्मदेशनासमनन्तरं=धर्मोपदेशसमाप्त्यनन्तरं भगवन्तम् ऋषभजिनं पर्युपासमानः=सेवमानो भरतचक्रवर्ती तम्=ऋषभजिनं पृच्छति—भदन्त ! देवानुप्रियाणां समवसरणे एतादृशः=एवंविधः कोऽपि जीवो वर्तते योऽनागतकाले बलदेवो वा वासुदेवो वा चक्रवर्ती वा तीर्थंकरो वा भविष्यतीति। एक एव वाशब्द आनुपूर्व्या बलदेवादौ सर्वत्र संबध्यते—इति बोध्यम्। ततः=भरत

टीका का अर्थ—इसके पश्चात् किसी समय संसार के जन्म जरा मरण आदि से उत्पन्न होनेवाले दुःख-समूह के विनाशक, महाराज नाभिनामक कुलकर के सुपुत्र ऋषभदेव अयोध्या नगरी में पधारे। वहाँ देवनिर्मित समवसरण में विराजमान ऋषभजिनने, देशना सुनने के लिए आये हुए देवों असुरों मनुष्यों और तिर्यंचों की परिषद् में देव आदि की अपनी-अपनी भाषा में परिणत हो जानेवाली वाणी से धर्म का उपदेश दिया। धर्मदेशना की समाप्ति के अनन्तर भगवान् ऋषभदेव जिनेन्द्र की पर्युपासना करते हुए भरत चक्रवर्तीने भगवान से पूछा—'भगवन्! आपके समवसरण में ऐसा कोई भी जीव है जो भविष्य में बलदेव अथवा वासुदेव, अथवा चक्रवर्ती, अथवा तीर्थंकर होगा ?'

टीकानो अर्थ—कोई એક સમયે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતાં તરણતારણ, દુઃખ સમૂહના વિનાશક એવા ભગવાન ઋષભદેવ, અયોધ્યા નગરીમાં સપરિવાર પધાર્યા દેવ, દેવી, મનુષ્ય, મનુષ્યણી, તિર્યંચ, તિર્યંચણીએ પોતપોતાની ભાષાઓના શબ્દોમાં, ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળ્યો તીવ્રવૈરાગ્યમય અને પરમશીતળતાવાળી વીતરાગ-વાણી સાંભળી ભરતચક્રવર્તી અતિપ્રસન્ન થઈ સ્વભાવભાવે આદિનાથ ભગવાનની પર્યુપાસના કરતા ત્યાં ને ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે ભગવન્! આ સમવસરણમાં એવો કોઈ જીવ છે કે જે આગામીકાળે બલદેવ, વાસુદેવ ચક્રવર્તી કે તીર્થંકર રૂપે ઉત્પન્ન થશે. અન્ય જીવોને તારવામાં કોઈ માર્ગદર્શન આપે તેવો પ્રભાવિક આત્મા

चक्रवर्त्तिकृतप्रश्नानन्तरं भगवांस्तं भरतचक्रवर्त्तिनम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=उक्तवान् –हे भरत! अत्र मम समवसरणे सम्प्रति एतादृशः=त्वदीयप्रश्नानुरूपः कोऽपि जीवो नास्ति। परन्तु समवसरणाद् बहिर्यः त्रिदण्डिवेषधारी तव पुत्रो मरीचिस्तिष्ठति, असौ कालक्रमेण=कालपरम्परया अत्र भरते=दक्षिणभरते पोतनपुरे नगरे त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवो भविष्यति, अपरविदेहे=पश्चिममहाविदेहक्षेत्रे च मूकाया नगर्यां प्रियमित्रनामा चक्रवर्त्ती भविष्यति, पुनरत्र भरतक्षेत्रे महावीरनामा चरमस्तीर्थंकरो भविष्यति। भगवत एवं वचनं श्रुत्वा भरतचक्रवर्त्ती समवसरणाद् बहिःस्थितं मरीचिमुपागम्य=बहिः स्थितस्य मरीचेः समीपमागत्य एवमवादीत्–भो त्रिदण्डिन्! मरीचे! तव ईदृशं वेषं=त्रिदण्डिनां वेष वन्दितुं मे=मम न कल्पते। पुनः=तथापि त्वं यत् अनागतकाले=भविष्यत्काले अस्यामवसर्पिण्याम् अस्मिन् दक्षिणे भारते वर्षे पोतनपुरे त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवः, ततोऽपरविदेहे मूकायां नगर्यां प्रियव्रतनामा चक्रवर्त्ती, ततोऽत्र दक्षिणे भरते महावीरनामाऽन्तिम-

---

भरत चक्रवर्त्ती के प्रश्न करने के पश्चात् भगवान्, भरत चक्रवर्त्ती से इस प्रकार आगे कहे अनुसार बोले–'हे भरत! मेरे समवसरण में इस समय तुम्हारे प्रश्न के अनुरूप कोई जीव नहीं है। किन्तु समवसरण से बाहर त्रिदंडी के वेष को धारण करनेवाला तुम्हारा पुत्र जो मरीचि है, वह कालक्रम से इस दक्षिण भरतक्षेत्र में पोतनपुर नगर में त्रिपृष्ठ नामक प्रथम वासुदेव होगा, पश्चिम महाविदेह की मूका नगरी में प्रियमित्र नामका चक्रवर्त्ती होगा और फिर इसी भरतक्षेत्र में महावीर नामक अन्तिम तीर्थंकर होगा।

भगवान् के ऐसे वचन सुनकर समवसरण से बाहर स्थित मरीचि के निकट जाकर भरत चक्रवर्त्ती ने कहा–'हे त्रिदण्ड के धारक मरीचि! तुम्हारे त्रिदण्डी के वेष को वन्दना करना मेरे लिए उचित नहीं है, तथापि तुम भविष्यत् काल में, इसी अवसर्पिणी में, इसी दक्षिण भरत के पोतनपुर नगर में त्रिपृष्ठ

જગતના પડ પર આવશે કે કેમ? શ્રી ભગવાને કહ્યું કે–હે ભરત! આ સમવસરણમા તો નહિ પણ સમવસરણની બહાર ત્રિદંડીનો વેષ ધારણ કરનાર તારો પુત્ર મરીચિ છે. તે વાસુદેવ, ચક્રવતી અને તીર્થંકર. આ ત્રણે પદવીનો ધારક બની આ ચોવીસીમા ચરમ તીર્થંકર તરીકે પૂજાશે.

ભગવાનના આવા વચનો સાંભળી ભરતચક્રવતીએ સમવસરણની બહાર જઇ 'ત્રિદંડી' ને ભાવી તીર્થંકર તરીકે નમસ્કાર કરી સર્વ હકીકતની તેને જાણ કરી. જાણ થતાં જ ત્રિદંડીનો આત્મા 'મદ' થી ઘેરાઇ ગયો ને 'જગતની શ્રેષ્ઠ પદવીઓ ભાવીકાલમાં મેળવશે' તે સાંભળી જાતિ અને કુલમદના અંકુરો તેનામાં ફૂટવા લાગ્યાં,

तीर्थकरस्य भविष्यसि, अतस्तीर्थकरत्वेन भाविनं=भविष्यत्तीर्थकरं त्वां वन्दे=नमस्करोमि। निजपितुर्भरतचक्रिण एवं वचनश्रवणेन पापभारः=पापसमूहरूपः स्फारः=अतिशयः कुलमदो मरीचिम् आविशत्। नात्र चित्रम्, यद् मरीचिः कुलमदेनाक्रान्त । यतः कुलादिकृतो मदः समयमासाद्य=समयं प्राप्य विहङ्गमः=पक्षी नीडमिव= पक्षिनिवासस्थानमिव सद्यः=तत्क्षणे एव जनमाविशति, इति=हेतोः स मरीचिस्तत्क्षण एव अपारससारकान्तार परिभ्रमणकारकम्—अपारः=निरवधिको यः संसारः=चतुर्गतिकरूपः, स एव कान्तारः=दुर्गमो मार्गो रागद्वेषादिलुण्टकाऽऽकीर्णत्वात्, तत्र यत्परिभ्रमणं=पुनः पुनर्जन्ममरणं, तस्य कारकम्, तथा—सकल—सुखतरुमूलो मूलकम्—सकलानि= ऐहिकपारलौकिकानि समस्तानि यानि सुखानि फलोपमानि तेषां तरुः=वृक्षो धर्मस्तस्य मूलं=विनयस्तस्य उन्मूलकं=विनाशकं मानहालाहलं—मानोऽत्र कुलमदः, स एव हालाहलं=महाविषं तत्—कुलमदरूपं कालकूटविषम्

नामक प्रथम वासुदेव, फिर पश्चिम महाविदेह की मूका नगरी में प्रियव्रत नामक चक्रवर्ती और फिर इस दक्षिण भरतक्षेत्र में महावीर नामक परम तीर्थंकर होओगे; अत एव तुम को मैं नमस्कार करता हूँ।'

अपने पिता भरत चक्रवर्ती के इस प्रकार के वचन सुनकर मरीचि में पापों का पिण्ड, घोर, कुलमद प्रवेश कर गया, अर्थात् कुल का मद उत्पन्न हो गया।

मरीचि को कुलमद उत्पन्न हो गया, इसमें कोई आश्चर्य की बात नहीं। क्यों कि कुल आदि का मद अवसर पाकर मनुष्य में उसी तरह प्रवेश कर लेता है, जैसे पक्षी नीड—घोसले में प्रवेश कर लेता है। इस कारण मरीचिने उसी समय अनन्त, चारगति रूप तथा राग—द्वेष आदि लुटेरों से व्याप्त होने के कारण दुर्गम ससार—कान्तार में पुनः पुनः भ्रमण करने के कारणभूत और समस्त सुख रूपी फलों के वृक्ष धर्म के मूल अर्थात् विनय को उखाड़ कर फेंक देनेवाले कुलमदरूपी हालाहल—कालकूट को पी

જે આત્મોન્નતિ મેળવી હતી તે ક્ષણવારમાં 'અહંભાવ' ને લીધે ખોઇ બેઠા ને ચતુર્ગતિની ચોપાટ ખેલવાની શરૂ કરી દીધી. 'અહંકાર—અભિમાન—અહંભાવ—અહંતા—મમત્વ ભાવ આ સઘળા પર્યાયવાચક શબ્દો છે તેમાં મનો મર્મ એક જ છે આ મુખ્ય દુર્ગુણ તમામ નાના મોટા દુર્ગુણોને નોતરે છે ને અહંભાવ' ને મધ્યબિન્દુ માં રાખી આત્માને સર્વાંગી હોવી જાય છે. આત્માર્થી પુરુષને સમયે સમયે પોતાનો સૂક્ષ્મ ઉપયોગ રાખી આ દુર્ગુણમાંથી છુટવાને પ્રયત્નશીલ રહેવુ યોગ્ય છે જગતના સર્વોત્કૃષ્ટ પદાર્થોથી માંડી દેક સુધીના પદાર્થોને આ જીવે

अपिवत्=पीतवान् । तत खलु स मरीचिः हर्षवशविसर्पद्धृदय –हर्षवशात्=निजमहत्त्वश्रवणजनितहर्षवशात् विसर्पत्=उच्छ्वलद् हृदयं यस्य स तथा–अत्यन्तहर्षान्दोलितहृदयः सन् नृत्यन् एवम्=अनेन प्रकारेण अवादीत्=कथितवान्–अहो ! कीदृशं मम उत्तमम्=उत्कृष्टतमं कुलमस्ति, यस्मिन् कुले महर्द्धिकैः=विशिष्टविमान-परिवारादियुक्तैः, महाद्युतिकैः=विशिष्टशरीरप्रभाभास्वरैः, महाप्रभावैः=अचिन्त्यप्रभावयुक्तैः. महाबलैः= अत्यन्तबलशालिभिः, महायशोभिः=विशालकीर्त्तिमद्भिः, चतुष्षष्टीन्द्रैः=चतुष्षष्टिसंख्यकैर्देवस्वामिभिः, अन्यै-र्देवैश्च देवीभिश्च वन्दितः=नमस्कृतः त्रैलोक्यनाथः=लोकत्रयेश्वरो धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती–दानशीलतपोभावैश्चतसृणां नरकादिगतीनां चतुर्णां वा कषायाणाम् अन्तो=नाशो यस्मात्, अथवा चतस्रो गतीश्चतुरो वा कषायान् अन्तय-ति=नाशयतीति, यद्वा चतुर्भिर्दानशीलतपोभावैः कृत्वा अन्तो=रम्यः–"मृताववसिते रम्ये समाप्तावन्त इष्यते"

लिया । तब मरीचि का हृदय अपनी महत्ता को सुनने से उत्पन्न हुए हर्ष के कारण उछलने लगा । वह नाचता हुआ इस प्रकार बोला–'अहा ! मेरा कुल कैसा उत्कृष्टतम है, जिसमें शरीरकी अलौकिक दीप्ति से जगमगाते हुए, अचिन्त्य प्रभाव से सम्पन्न, अत्यन्त बलशाली और विशाल कीर्त्तिवाले चौंसठ इन्द्रों के द्वारा तथा अन्य देवों और देवियों के द्वारा वन्दित तीन लोक के नाथ तथा धर्मवरचातुरन्त-चक्रवर्त्ती मेरे पितामह भगवान् ऋषभदेव हैं !

'धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती' का अर्थ इस प्रकार है–दान शील तप और भावरूप चतुर्विध धर्म के द्वारा, नरकादि चार गतियों का अथवा क्रोधादि चार कषायों का जिससे अत होता है, अथवा चार गतियों और चार कषायों का जो अंत कर देता है, अथवा दान शील तप भाव से जो 'अन्त' अर्थात् 'रमणीय' है, वह 'चतुरन्त' कहलाता है ।

અહંભાવે કે મમત્વભાવે પકડયાં છે. માટે જ્ઞાનીઓનું કથન એ જ છે કે 'હું પણુ' ની ભાવનાને છોડો, એટલે તમામ કલ્પનાઓ અને કાલ્પનિક સુખો ઇચ્છાઓ છુટી જશે.

ભગવાન ઋષભદેવ 'ચાતુરન્તચક્રવર્તી' કહેવાતાં, કારણુ કે ચારેગતિનો અંત લાવવાનું સાધન તેમને મોજુદ હતું. દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપી ચાર ધર્મના દ્વારો તેમણે ઉઘાડયા હતાં, ચાર કષાયોની ચોકડીને તેમણે નિર્બીજ કરી નાખી હતી, ચાર દિશાઓ સુધી પ્રસરેલા લોકના પરમાણુએ પરમાણુ તેમના જ્ઞાનમાં પ્રકાશતા હતાં તેથી તેઓ સ્વપરપ્રકાશક તરીકે રહી તે દૃષ્ટિએ પણ 'ચાતુરન્ત' કહેવાતા. દાન–શીલ–તપ અને ભાવ જેનામાં

इति विश्वकोषात्। अथवा—चत्वारो दानादयोऽन्ता अवयवा यस्य, यद्वा—चत्वारो दानादयः अन्ताः=स्वरूपाणि यस्य, 'अन्तोऽवयवे स्वरूपे च' इति हैमः, स चतुरन्तः, स एव चातुरन्तः, चातुरन्त एव चक्रं=जन्मजरा-मरणोच्छेदकत्वेन चक्रतुल्यत्वात्, वरं च तच्चातुरन्तचक्रं वरचातुरन्तचक्रं, वरपदेन राजचक्रापेक्षयाऽस्य श्रेष्ठत्वं व्यज्यते लोकद्वयसुखसाधकत्वात्, धर्म एव वरचातुरन्तचक्रं, धर्मवरचातुरन्तचक्रं, तादृशस्य धर्मातिरिक्तस्या संभवात्, अत एव सौगतादिधर्माभासनिरासः, तेषां तात्त्विकार्थप्रतिपादकत्वाभावेन श्रेष्ठत्वाभावात्। धर्मवर चातुरन्तचक्रेण वर्तितुं शीलं यस्य स तथा। चक्रवर्तिपदेन षट्खण्डाधिपतिसादृश्यं व्यज्यते, तथाहि—चत्वारः

अथवा दान आदि चार जिसके अन्त—अवयव—विभाग हैं वह भी 'चतुरन्त' कहलाता है। अथवा दान आदि चार जिसके अन्त—स्वरूप हैं, वह 'चतुरन्त है। चतुरन्त ही चातुरन्त कहलाता है।

जन्म, जरा और मरण का विनाशक होने के कारण चक्र के समान जो हो वह चक्र कहा जाता है। इस प्रकार चार का अन्त करनेवाला, चार से रमणीय, चार अवयव वाला और चार स्वरूप वाला जो चक्र है, उसको 'चातुरन्तचक्र' कहते हैं। यह चातुरन्तचक्र वर है अर्थात् इहलोक और परलोकमें सुख का कारण होने से राजचक्र आदि की अपेक्षा श्रेष्ठ है। अत एव उसको 'वरचातुरन्तचक्र' कहा है। यह 'वरचातुरन्तचक्र' धर्म ही हो सकता है, धर्म के अतिरिक्त अन्य नहीं हो सकता, इस कारण उसे 'धर्म वरचातुरन्तचक्र' कहा है। इस कथन से बौद्ध आदि धर्माभासों—मिथ्याधर्मों का निषेध किया गया है, क्यों कि वे वास्तविक तत्त्व का प्रतिपादन नहीं करते और इस कारण उनमें श्रेष्ठता नहीं है। 'धर्मवर चातुरन्तचक्र' से वर्तन करना जिनका स्वभाव है, उन भगवान् को 'धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती' कहते हैं।

એકાકારરૂપે પરિણમી રહ્યા હતા જે ામા ઉપરના ચતુષ્ટયે। સ્વાભાવિક રૂપે રીતે તરી આવતાં હતા જેથી પણ તેઓ 'ચાતુરન્ત' કહેવાતાં.

જન્મ—જરા—મરણનો જે દ્વારા નાશ થાય છે તેને ચક્ર કહે છે આ પ્રમાણે ચાર ગતિનો અન્ત કરવા વાળા ચાર કષાયોથી રહિત અને ચાર અવયવ (ક્ષાયિકભાવ ક્ષાયિકચારિત્ર—કેવલજ્ઞાન—કેવલદર્શન) વાળા હોવાથી પ્રભુને ચક્રવર્તી' તરીકે સંબોધવામાં આવે છે

'ચાતુરન્તચક્રવર્તી' તો કેવળ રાજવ્યવીયા અને મિથ્યાવાદીઓ પણ ઘણી વખત બની શકે છે એટલે ભગવાનને ધર્મવરચાતુરન્તચક્રવર્તી કહ્યાં છે એમ કહેવાથી જગતમાં ચાલતા મિથ્યા ધર્મો નહિ પરંતુ

उत्तरदिशि हिमवान् शेषदिक्षु चोपाधिभेदेन समुद्रा अन्ताः=सीमानस्तेषु स्वामित्वेन भवश्चातुरन्तः, चक्रेण=रत्न-
भूतप्रहरणविशेषेण वर्त्तितुं शीलं यस्य स चक्रवर्त्ती, चातुरन्तश्च स चक्रवर्त्ती-चातुरन्तचक्रवर्त्ती, धर्मेण=न्यायेन
वरः=श्रेष्ठ इतरराजापेक्षयेति धर्मवरः, धर्मः=प्राणातिपातादिनिवृत्तिदानशीलादिरूपः-"धर्मः पुण्ययमन्याय-
स्वभावाऽऽचारसोमपाः" इत्यमरः; स चासौ चातुरन्तचक्रवर्त्ती चेति। यद्वा-चातुरन्तं
च तच्चक्रं चेति चातुरन्तचक्रं, वरं च तच्चातुरन्तचक्रं वरचातुरन्तचक्रं, धर्मो वरचातु-
रन्तचक्रमिव-धर्मवरचातुरन्तचक्रं, तेन वर्त्तितुं शीलमस्येति तथाभूत ऋषभजिनो मम पितामहोऽस्ति १। तथा
चक्ररत्नप्रधानः-चक्ररत्नं प्रधानं=श्रे प्रहरणेषु यस्य सः-चक्ररत्नरूपश्रेष्ठप्रहरणधारीत्यर्थः, एकच्छत्राम्-एकमेव
छत्रं=नृपलक्ष्म यस्यां सा तथा ताम्-एकराजाधीनां, ससागरां=सागरपर्यन्तां वसुधां शासत्=रक्षन्, नवनिधि-

चक्रवर्त्ती पद से छह खण्ड के अधिपति की सदृशता सूचित की है। अर्थात् भगवान् को चक्रवर्त्ती के समान प्रकट किया है। उत्तर दिशा में हिमवान् पर्वत और शेषदिशाओं में उपाधिभेद से तीन समुद्र इस प्रकार चारों सीमाओं का जो स्वामी हो और जो चक्ररत्नरूप आयुध से वर्त्तता हो, वह चातुरन्तचक्रवर्त्ती (षट्खंड का स्वामी) कहलाता है। वह अन्य राजाओं की अपेक्षा धर्म अर्थात् न्याय में उत्कृष्ट होता है, अतः वह भी 'धर्मवर' कहा जा सकता है। प्राणातिपात आदि का त्याग और दान शील आदि को धर्म कहते हैं।

इस तरह जो धर्मवर हो और चातुरन्तचक्रवर्त्ती हो, वह धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती है।

अथवा-वर (श्रेष्ठ) चातुरन्तरूप चक्र को वरचातुरन्तचक्र कहते है। धर्म वरचातुरन्तचक्र के समान है। उससे जो वर्त्ताव करता है, वह धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती कहलाता हैं।

मरीचि आगे कहता है जो चक्ररूप श्रेष्ठ शस्त्र के धारक हैं, जो एकच्छत्र और समुद्र पर्यन्त पृथ्वी पर शासन करते हैं, जिनका भंडार नैसर्प आदि नौ निधियों से समृद्ध है और जो समस्त प्रजा को परि-

જે 'ધર્મ' અનંત અપેક્ષાવાદી અને નયવાદી હોય તેમ જ સઘળા ધર્મો તેમા અપેક્ષાપૂર્વક સમાઈ જતા હોય તે 'સ્યાદ્વાદપણું' ને 'ધર્મ' કહેવામા આવે છે અને ભગવાને આ અપેક્ષાયુક્ત ધર્મની ઘોષણા કરી છે; માટે તેમને 'ધર્મવરચાતુરન્તચક્રવર્ત્તી' કહ્યાં છે.

છખંડ પૃથ્વી પર જેનુ શાસન ચાલતું હોય, જેના ખજાનામા નવે નિધિ હાજર હોય, જેને સર્વ દુશ્મ-

समृद्धकोश —नवनिधयः=नैसर्पादयः, तैः समृद्धः=समृद्धियुक्तः कोशो यस्य सः, तथा-कृतसकलजनतोषः—कृत सकलानां जनानां तोषो येन स —मजारञ्जक इत्यर्थः, एवंविधः षट्खण्डाधिपतिर्नरसिंहः=नरेषु सिंह इव भरत चक्रवर्ती मम पिताऽस्ति २। अहं पुनरत्र भारते वर्षे पोतनपुरे भाविकाले शत्रुमर्दनः=शत्रुविनाशकः, सिंह गर्जनः—सिंहस्य गर्जनमिव गर्जनं यस्य स तथा—अविक्रान्ताशेषपुरुषबल इत्यर्थः, अत एव—महाबलः—महद् बलं यस्य स तथा—महाबलशाली, तथा—प्रियदर्शन —प्रियं दर्शनं यस्य स तथा—अत्यन्तसुन्दरः, विमलकुलसंभूतः= निर्दोषकुले समुत्पन्नः, अजितः=शत्रूणामजेयो, राजकुलतिलकः=राजसमुदायशिरोलङ्कामभूतः, श्रीवत्सलाञ्छनः श्रीवत्सः=स्वस्तिकेतिनाम्ना प्रसिद्धः, स एव लाञ्छनं=चिह्नं यस्य स तथा—श्रीवत्सविभूषितवक्षस्थल इत्यर्थं, तथा—त्रिखण्डाधिपतिः=दक्षिणभरतस्वामी, पुरुषोत्तम —पुरुषेषु उत्तम —पुरुषश्रेष्ठः, त्रिपृष्ठनामा प्रथमो वासुदेवो भविष्यामि ३। पुनश्च—अपरविदेहे मूकायां नगर्यां तेजसा=कोशदण्डादिजनितप्रभावेण प्रचण्डमार्तण्डप्रतापः— प्रचण्डः=अतितीक्ष्णो यो मार्तण्डः=सूर्य, तस्य प्रताप इव प्रतापो यस्य स तथा—प्रखरसूर्यसदृशप्रताप इत्यर्थः,

---

तोष देने वाले हैं, ऐसे मनुष्यों में सिंह के समान भरत चक्रवर्ती मेरे पिता हैं।'

'और मैं भरतक्षेत्र के पोतनपुर में, आगामी कालमें, शत्रुओं का संहार करने वाला, सिंह के समान गर्जना करने वाला, अत्यन्त बलवान्, महाबलशाली देखने में प्रिय—अत्यन्त सुन्दर, निर्मलकुल में उत्पन्न, शत्रुओं द्वारा अजेय, राजाओं के समूह में मुकुट—मणि के समान, श्रीवत्स—स्वस्तिक के चिह्नवाला अर्थात् स्वस्तिक के चिह्न से सुशोभित वक्षस्थलवाला, तीन खण्ड अर्थात् सम्पूर्ण दक्षिणभरत का स्वामी और पुरुषों में उत्तम त्रिपृष्ठ नामक वासुदेव होऊँगा।'

'यही नहीं, उसके पश्चात् मैं चक्रवर्ती भी होऊँगा। कोश और दण्ड आदि के प्रभाव से मेरा प्रताप अत्यन्त प्रखर सूर्य के प्रतापके समान होगा। पूर्व जन्म में किए हुए तप का प्रभाव मुझे प्राप्त

તોને નાશ કરવાવાળુ ચક્ર મળ્યુ હોય, છએ ખંડ આધિપત્યે પ્રાપ્ત કર્યા હોય. વિદ્યાધરોએ જેને નરક સુધી જરા પણ પ્રભાવ નહિ તેમ જ જીવન પર્યન્ત યુવાવસ્થા, લાવણ્યતા સાથે ટકી શકે તેવું સ્ત્રીરત્ન આપ્યુ હોય તે જ 'ચક્રવર્તી' કહેવાય એવા ચક્રવર્તી મારા પિતા છે

હવે હું પોતનપુરમાં સિંહ સમાન ગર્જના વાળો મહાબળી સુંદર સ્વસ્તિક ચિહ્નવાળો ત્રણ ખંડનો અધિપતિ ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ થઈશ. આટલુ જ નહિ ત્યાર બાદ હું અપર વિદેહની મૂકા નગરીમાં ચક્રવર્તી

तथा- पूर्वकृततपःप्रभावः-पूर्वकृतं=पूर्वजन्मनि विहितं यत्तपः, तस्य प्रभावो यस्य स तथा-जन्मान्तरीयतपस्तेजः-सम्पन्न इत्यर्थः, तथा-निर्विष्टसंचितसुखः-निर्विष्टं=लब्धं संचितं=पूर्वजन्मसु संचयीकृतं सुखं येन स तथा-पूर्वजन्मसंचितसुखभासिकर्चेत्यर्थः, तथा-नरवृषभः=नरश्रेष्ठः, विपुलविश्रुतयशाः-विपुलं=दिगन्तव्यापि विश्रुतं=प्रसिद्धं यशो यस्य स तथा-दिगन्तव्याप्तकीर्तिसम्पन्न इत्यर्थः, तथा-शारदनभस्तनितमधुरगम्भीरस्निग्धघोषः- शारदं=शरत्कालिकं यद् नभः=मेघस्तस्य यत् स्तनितं=गर्जितं, तदिव मधुरो गम्भीरः स्निग्धो घोषः=शब्दो यस्य स तथा, शरत्कालिकमेघगर्जितसदृशमधुरगम्भीरस्निग्धध्वनियुक्त इत्यर्थः, सम्प्राप्तसकलजनमनस्तोषः-सम्प्राप्तः सकलजनाना मनसा कर्तृभूतेन तोषः=सन्तोषो यस्मात् स तथा-अखिलजनमनःसन्तोषकारक इत्यर्थः, एवंविधः पितृसदृशः प्रियमित्रो नाम चक्रवर्ती भविष्यामि ४। किं बहुना ? अत्र भारते वर्षेऽस्यामेव अवसर्पिण्याम् पुरुषसिंहः-पुरुषेषु सिंहो रागद्वेषादिशत्रुपराजये दृष्टाद्भुतपराक्रमत्वात्, यद्वा-पुरुषः सिंह इवेत्युपमितिसमासः, सिंहसदृशपराक्रमशाली, तथा-पुरुषवरपुण्डरीकं-पुण्डरीकं=श्वेतकमलं वरं च तत् पुण्डरीकं वरपुण्डरीकं=श्वेत-

होगा। मैं पूर्वजन्म में संचित सुखों को प्राप्त करूँगा। मनुष्यों में उत्तम गिना जाऊँगा। दिग्-दिगन्त में मेरा यश फैलेगा। शरत्कालीन नवमेघगर्जना के समान मधुर, गंभीर और स्निग्ध मेरी ध्वनि होगी। सब लोगों को मुझसे सन्तोष प्राप्त होगा। मैं अपने पिता के समान ही प्रियमित्र नामक चक्रवर्त्ती बनूँगा।

अधिक क्या, इसी भारतवर्ष में, इसी अवसर्पिणी काल में चरमतीर्थंकर बनूँगा। तब मैं राग-द्वेष आदि शत्रुओं का पराजय करने में अद्भुत पराक्रमी होने के कारण पुरुषों में सिंह के समान, तथा पुरुषों में श्रेष्ठ श्वेत कमल के समान हो जाऊँगा। सब प्रकार की अशुभ-मलीनता से रहित होने के कारण तथा सब प्रकार के शुभ अनुभावों से विशुद्ध होने के कारण भगवान् तीर्थंकर को पुण्डरीक की उपमा दी जाती है। अथवा जैसे पुण्डरीक पंक से पैदा होने पर भी और जल में वृद्धि पाने पर भी पंक और जल

પણ થઇશ કોશ અને દંડ આદિના પ્રભાવથી મારો પ્રતાપ અત્યંત પ્રખર સૂર્યના પ્રતાપની સમાન થશે. પૂર્વભવમા કીધેલ તપનો પ્રભાવ મને પ્રાપ્ત થશે હુ પૂર્વજન્મના સંચિત સુખોને પ્રાપ્ત કરીશ. મનુષ્યોમા ઉત્તમ ગણાઇશ. દશે દિશાઓમા મારો યશ ફેલાશે. શરત્કાલના મેઘની સમાન મધુર ગંભીર અને સ્નિગ્ધ મારી ધ્વનિ થશે બધા લોકોને મારાથી સંતોષ પ્રાપ્ત થશે. હું પોતાના પિતાની સમાન જ પ્રિયમિત્ર નામનો ચક્રવર્તી બનીશ

વધારે શું ! આ જ ભરત ક્ષેત્રમાં, આ જ અવસર્પિણી કાલમાં, રાગદ્વેષ રહિત શુભ અશુભ મલિનતાઓ સિવા-

कमसमभानं, पुरुषो वरपुण्डरीकमिवेत्युपमितिसमास पुरुषवरपुण्डरीकम् । भगवतस्तीर्थंकरस्य पुण्डरीकोपमा विनिर्मलताऽशुभमलीमसत्वात् सर्वैः शुभानुभावे परिशुद्धत्वाच्च योग्या । यथा-पुण्डरीकं पङ्काज्जातमपि सलिले वर्द्धितमपि च पङ्कजलसम्बन्धमपहाय निर्लेपमिव जलोपरि रमणीय दृश्यते, निजानुपमगुणबलेन सुरासुरनिकरशिरोधारणीयतयाऽतिसहनीय परमसुखास्पदं च भवति, तथैव तीर्थंकरः कर्मपङ्काज्जातो भोगाम्भोवर्द्धित मपि निर्लेपत्वमुभयमतिवर्त्तते, गुणसम्पदास्पदतया च केवलादिगुणभावनन्निखिलभव्यजनशिरोधारणीयो भवतीति । तथा विमलकुलसंभव=निर्मलकुलोत्पन्नः, महासत्त्वः-महत् सत्त्व=बल यस्य स तथा-महाबलशालीत्यर्थः । तथा-सागरवरगम्भीरः-सागरवरः=सकलसमुद्रेषु श्रेष्ठः स्वयम्भूरमणनामा समुद्रः, तद्वद् गम्भीरः=परीषहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वादिति । तथा-चन्द्रादपि=चाम्बितालिलकर्ममलत्वाच्चन्द्रापेक्षयाऽपि निर्मलतरः=अतिशयितनैर्मल्यभाक्, तथा-सूर्यादप्यधिकप्रकाशकरः = मिथ्यात्वादितिमिरविनाशकात्युत्कृष्टकेवलाऽऽलोकेनाखिललोकालोकप्रकाशकत्वेनाऽऽदित्यादप्यधिकप्रकाशकरः । एवंविधोऽहं नाम्ना महावीरश्चरमस्तीर्थंकरो भविष्यामि । अहो ! मम

से उत्पन्न होकर अलिप्त-सा जल के ऊपर रहता और रमणीय दिखाई देता है तथा अपने असाधारणगुण के कारण सुर-असुर आदि के सिर पर धरने योग्य होने के कारण अत्यन्त आदरणीय और परमसुखदायी होता है, उसी प्रकार तीर्थंकर कर्मरूपी कीचड़ से उत्पन्न हुए और भोगरूपी जल में वृद्धि को प्राप्त करके भी अलिप्त रहकर कर्मों और भोगों का अतिक्रमण करके रहते हैं तथा गुणों की सम्पदा के पात्र केवलज्ञान आदि गुणों के आधार होने से भव्य जीवों के शिरोवन्दनीय होते हैं।

मरीचि फिर सोचता है-'मैं निर्मल कुल में जन्म लूँगा । महाबलशाली होऊँगा । सागरवरगंभीर अर्थात् परीषहों और उपसर्गों आदि से क्षुब्ध न होने के कारण स्वयंभूरमण समुद्र के समान गंभीर होऊँगा। निखिल कर्म-मल को धो डालने के कारण चन्द्रमा से भी अधिक निर्मल तथा मिथ्यात्व आदि रूप अन्धकार का विनाश करने के कारण तथा केवलज्ञानरूपी आलोक से अखिल लोक एवं अलोक को आलोकित कर देने के कारण सूर्य से भी अधिक प्रकाशकारी होऊँगा । मैं इन सब गुणों से विभूषित महावीर नामक चौवीसवाँ तीर्थंकर होऊँगा।'

बनो अद्भुत आत्मपराक्रमी महान बलवान् केवल-ज्ञान-दर्शन उपयोगवाळो चरम तीर्थंकर पण थईश. सर्व तीर्थंकरोमां मारा दादा प्रथम तीर्थंकर छे सर्व चक्रवर्तीओमां मारा पिता प्रथम चक्रवर्ती छे अने

पितामहस्तीर्थंकरेषु=तीर्थंकराणा मध्ये प्रथमस्तीर्थंकरोऽस्ति, मम तातः=पिता चक्रवर्त्तिषु प्रथमोऽस्ति। अहं पुन र्वासुदेवेषु प्रथमो वासुदेवो भविष्यामि, पुनश्च=वासुदेवभवानन्तर कालक्रमेण चाहम् अस्यामेवासर्पिण्याम् अपरविदेहे मूकायां नगर्यां षट्खण्डाधिपतिर्जगत्प्रियः=जगदानन्दकरः प्रियमित्रो नाम चक्रवर्त्ती भविष्यामि, पुनश्च कालक्रमेण अस्यां चतुर्विंशतिकायाम्=अस्मिन् चतुर्विंशतितीर्थंकराणा समूहे चतुर्विंशतिसंख्यापूरकः=चतुर्विंशतितमः चरमः=अन्तिमस्तीर्थंकरो भविष्यामि, इति=इत्थं वदन्, भुजास्फालनपूर्वकं=भुजयोः=बाह्वोर्यत् आस्फालनम्=आस्फोटनं, तत्पूर्वं यस्मिन् स तथाभूतस्तम्, उच्चनादं=महाशब्दं कुर्वन्, तथा-पुनः पुनः=वारं वारं नृत्यन्=नृत्यं कुर्वन् स मरीचिः नीचं गोत्रम् उपार्जयति=बध्नाति। नात्र चित्रम्, यत् ऋषभप्रभोः पौत्रो भरतचक्रवर्त्तिनः पुत्रः स्वयं जिनधर्मनिष्ठोऽपि सन् मरीचिर्नीचं गोत्रं बद्धवान्। यतो हेयोपादेयविवेकविकलः=परित्याज्यस्वीकार्य-

---

'अहा! मेरे पितामह सब तीर्थंकरों में प्रथम तीर्थंकर हैं, मेरे पिता सब चक्रवर्त्तियों में प्रथम चक्रवर्त्ती और मैं वासुदेवों में प्रथम वासुदेव होऊँगा! इसके पश्चात् मैं पश्चिम महाविदेहकी मूका नगरी में छह खण्ड का नाथ, जगत् में आनन्द करनेवाला प्रियमित्र नामक चक्रवर्त्ती होऊँगा! इतना ही नहीं, इसके पश्चात् मैं कालक्रम से इसी चौवीसी की पूर्त्ति करने वाला-चौवीसवीं संख्या को पूण करने वाला-अन्तिम तीर्थंकर होऊँगा।'

इस प्रकार कहता हुआ और बाहें फटकारता हूआ तथा जोर-जोर से सिंहनाद करता हुआ मरीचि ने नीचगोत्र का उपार्जन किया। भगवान् ऋषभदेव का पौत्र, चक्रवर्त्ती भरत का पुत्र और स्वय जिनधर्म में निष्ठ होकर भी मरीचि ने नीचगोत्रकर्म का बन्ध कर लिया, इसमें विस्मय की कोई बात नहीं है। क्यों कि जो मनुष्य हेय और उपादेय के विवेक से विकल होता है, वह वास्तविक बातका

હું વાસુદેવોમાં પ્રથમ વાસુદેવ બનીશ. આ પછી હું પશ્ચિમ મહાવિદેહની મૂકા નગરીમાં છ ખંડનો નાથ, જગતમાં આનંદ કરવાવાળો પ્રિયમિત્ર નામનો ચક્રવર્તી થઇશ. આટલું જ નહિ, પણ ત્યાર પછી હું કાલક્રમથી આ જ ચોવીસીની પૂર્તિ કરવાવાળો એટલે ચોવીસમી સંખ્યાને પૂર્ણ કરવાવાળો ચરમ તીર્થંકર થઇશ.

આ પ્રમાણે કહેતા, તથા ભુજાઓ ફટકારતા, તથા જોર જોરથી સિંહનાદ કરતા એવા મરીચિએ નીચ ગોત્રનું ઉપાર્જન કર્યું. ભગવાન ઋષભદેવનો પૌત્ર, ચક્રવર્તી ભરતનો પુત્ર અને પોતે જૈન ધર્મમાં નિષ્ઠા ધરાવનાર હોવા છતાં પણ મરીચિએ નીચગોત્રકર્મનો બંધ બાંધી લીધો. એમાં આશ્ચર્યની કોઇ વાત નથી. કારણ કે જે

परिज्ञानरहिता जनः तत्त्वं=वास्तविकमर्थं न विनिश्चिनोति, तथा—अभिमानविषमविषज्वालज्वलिते—अभिमानः=जातिकुलाद्यहङ्कारः, स एव विषमविषम्=अत्युत्कटविषम्, तस्य ज्वालेन=ज्वालया ज्वलिते=दग्धे, मनस्तरौ=मनोरूपे वृक्षे ज्ञानपल्लवः=ज्ञानरूपम् अभिनवं पर्णं न प्ररोहति=न समुत्पद्यते। अभिमानो ज्ञानस्य सर्वथा विनाशक इत्यर्थः। पुनरप्यभिमानस्य दुष्फलत्वमाह—जीवानां मनोगगनाङ्गणे—मन एव गगन—मनोगगनं तस्य अङ्गणे=क्षेत्रे मनागपि=किञ्चिदपि मानमेघे=मानरूपे मेघे समुद्गते=समुत्पन्ने सति हृदयभूमौ तृष्णा विषलता सद्यः=तत्क्षणे प्ररोहति=प्रादुर्भवति। मानस्तृष्णाजनक इत्यर्थः। सा तृष्णा च हिमराजिः=हिमसंहतिः राजीवराजिमिव=कमलवनमिव ज्ञानादिगुणश्रेणिं अभिहन्ति=विनाशयति। यथा हिमसमूहेन कमलवनविनाशस्तथैव मानेन ज्ञानादिगुणानां नाशो भवतीति भावः। तथा—सा तृष्णा मदिरेव=सुरेव दुस्त्यजमोहसन्दोहजननी—दुस्त्यजो यो

निश्चय नहीं करता—नहीं कर सकता। जाति कुल आदि का अभिमान बड़ा ही उग्र विष है। जब मनरूपी वृक्ष उस अभिमानकी ज्वाला से जल जाता है तो उस मनरूपी वृक्ष में ज्ञानकी कोपलें नहीं फूट सकतीं। अभिप्राय यह है कि अभिमान ज्ञान का पूरी तरह से नाश कर देता है।

अभिमान का दुष्फल फिर बतलाते हैं—जीवों के मनो—गगनरूप आंगन में अर्थात् हृदयरूपी क्षेत्र में लेशमात्र भी मानरूपी मेघ का उदय होता है तो उस हृदय—क्षेत्र में तत्काल ही तृष्णारूपी विष की बेल उग आती है। अर्थात् मान तृष्णा का जनक है। यह तृष्णा ज्ञानादि गुणों के समुदाय को उसी प्रकार समूल नष्ट कर देती है, जैसे हिम—समूह कमल—वनको नष्ट कर देता है। आशय यह है कि जैसे हिम के समूह से कमलों के वन का विनाश होता है, उसी प्रकार मान से ज्ञान आदि गुण—गण का विनाश हो जाता है। इसके अतिरिक्त यह तृष्णा मदिरा की तरह अपरिहार्य मोह के समूह की जननी है

માણસ દેવ અને ઉપાદેયના વિવેકથી વિકલ હોય છે તે વાસ્તવિક વાતનો નિર્ણય કરતો નથી, કરી શકતો નથી જાતિ, કુલ વગેરેનુ અભિમાન ભારે ઉગ્ર વિષ છે. જ્યારે મનરૂપી વૃક્ષ એ અભિમાનની જ્વાળાથી બળવા લાગે છે ત્યારે એ મનરૂપી વૃક્ષમાં જ્ઞાનની કુંપળો ફૂટી શકતી નથી. તેનો સાર એ છે કે અભિમાન જ્ઞાનનો પૂરેપૂરી રીતે નાશ કરી નાખે છે

અભિમાનનુ ખરાબ પરિણામ ફરીથી બતાવે છે:—જીવોના મનોગગન રૂપી આંગણામાં એટલે કે હૃદયરૂપી ક્ષેત્રમાં લેશ માત્ર અભિમાનરૂપી મેઘનો ઉદય થાય તો તે હૃદય ક્ષેત્રમાં તરત જ તૃષ્ણારૂપી વિષની

मोहसन्दोहः=मोहसमूहः, तस्य जननी=उत्पादिका, दुष्पारसंसारविस्तारिणी—दुष्पारः=दुरुत्तरो यः संसारः= चतुर्गतिकरूपः, तस्य विस्तारिणी च भवति। यथा मदिरापानेन जनो मोहसम्पन्नश्चतुर्गतिकसंसारभ्रमणकर्त्ता च भवति तथैव तृष्णयाऽपीति भावः। एवम्=ईदृशम् अभिमानं=कुलमदम् आश्रितो मरीचिः विस्मृतविवेकः= हेयोपादेयविवेकवर्जितः सन् वागुरिकः—वागुरा=जालं, तया चरतीति वागुरिकः—लुब्धकविशेषो जाले विहङ्गमं= पक्षिणमिव दुःखसवे=दुःखजनके भवे=संसारे स्वयम् आत्मानम् अपातयत्=पातितवान्—इत्येवम् अनर्थनिधानम् चतुर्गतिकसंसारभ्रमणरूपानर्थानां निधिस्वरूपं विशालकुलजन्ममदम्=उच्चकुलजन्मरूपं मदम् आश्रयन् स मरीचिस्तदा= भरतमुखात् स्वस्य भाविवासुदेवत्वादिश्रवणसमये नीचगोत्रम् अवध्नात्=बद्धवानिति ॥सू०१२॥

और अपार संसार की वृद्धि करती है। अभिप्राय यह कि जैसे मदिरापान से मनुष्य मोहयुक्त और चार गति रूप संसार में परिभ्रमण करने वाला वनता है, उसी प्रकार तृष्णा से भी।

इस प्रकार के कुल-मद का आश्रय लेकर हेय-उपादेय के विवेक से शून्य मरीचि ने अपनी आत्मा को दुःख-जनक संसार में उसी प्रकार फँसा लिया, जैसे व्याध अपने जाल में पक्षियों को फँसा लेता है। इस प्रकार चातुर्गतिक संसार-भ्रमण आदि अनर्थों का निधिरूप उच्चकुल में जन्म लेने के मद का आश्रय लेते हुए मरीचिने भरत के मुख से भविष्य में अपने वासुदेव आदि होने की वात सुनने के समय ही नीचगोत्र का वन्ध कर लिया ॥सू०१२॥

વેલ ઉગી નીકળે છે. એટલે કે અભિમાન તૃષ્ણાનો જનક છે. જેવી રીતે હિમસમૂહ કમલવનનો નાશ કરી નાખે છે તેવી રીતે તે તૃષ્ણા જ્ઞાનાદિગુણોના સમુદાયને મૂળમાંથી જ નાશ કરી નાખે છે તેનો આશય એ છે કે જેવી રીતે હિમના સમૂહથી કમળોના વનનો નાશ થાય છે તેવી જ રીતે અભિમાનથી જ્ઞાન વગેરે ગુણ-સમૂહનો નાશ થાય છે તદુપરાંત તે તૃષ્ણા મદિરાની જેમ અપરિહાર્ય મોહના સમૂહની જનની છે, અને અપાર સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે. સારાંશ એ છે કે જેમ સુરાપાન કરવાથી મનુષ્ય મોહમય તથા ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરનાર બને છે તે જ પ્રમાણે તૃષ્ણાથી પણ બને છે

આ રીતે કુલ-મદનો આશ્રય લઈને હેય-ઉપાદેયના વિવેક રહિત મરીચિએ પોતાના આત્માને દુ ખ-જનક સંસારમાં એવી રીતે ફસાવ્યા કે જેવી રીતે પારધી પોતાની જાળમાં પક્ષીઓને ફસાવી લે છે આ રીતે ચાર ગતિ-રૂપ સંસાર-ભ્રમણ વગેરે અનર્થોના ભંડારરૂપ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ લેવાના અભિમાનનો આશ્રય લઈને મરીચિએ ભરતના મુખથી ભવિષ્યમાં પોતે વાસુદેવ વગેરે થશે, એવી વાત સાંભળવાને સમયે જ નીચ ગોત્રનો બંધ બાંધ્યો. (સૂ૦૧૨)

बद्धनीचगोत्रस्य मरीचे किमभूत्? इति प्रतिपादयितुमाह-

मूलम्—तए णं से मरीई उसभसामिम्मि मोक्खं गए समाणे भवियजणे पुणो पुणो पडिबोहिय पव्वइउं मुणिसमीवे पेसेइ। तए णं एगया तस्स मरीइस्स सरीरे काससासाइया सोलस रोगायंका पाउब्भविंसु। तेण गिलाणिभाओ सो मणम्मि चिंतेइ—जइ अहं णाहिमुचो भविस्सामि, तया कंपि एगं सिस्सं करिस्सामि, जो मं परिचरिस्सइ।

एवं चिंतियमाणस्स तस्स अंतिए एगो धम्मकामी कविलनामो कुलपुत्तो समागओ। तं मरीई जिणधम्मं धम्मिय उवदेसीय। तं सोच्चा कविलो पुच्छीय—जइ जिणधम्मो सव्वुत्तमो, ताहे तं तुमं कम्हा नो समायरसि? तए णं मरीई एवं वयासी—कविला! आरहयं धम्मं पालिउं न सक्केमि कढिणो सो धम्मो, न तं मारिसा कायरा परिपालिउं सक्कंति। तए णं कविलो कहीय—किं तव मग्गे धम्मो नत्थि? जं तुम मं जिणधम्मं उवदिससि? एयम्मि पण्हेण मरीई कविलं जिणधम्मकामुयं मुणिय सिस्सलालसाए एवं वयासी—कविला! जहा जिणमग्गे धम्मो अत्थि, एवं मम मग्गेवि धम्मो अत्थि। एवं सोच्चा सो मरीइस्स सिस्सो संजाओ। तए य 'जिणमग्गेवि धम्मो अत्थि मम मग्गेवि धम्मो अत्थि'—त्ति उस्सुत्तपरूवणस्स मिच्छाधम्मोवएसस्स य अणालोइओ अप्पडिक्कंतो य सो मरीई बहुलं संसारं उवज्जिणिय चउरासीसयसहस्सपुव्वाउय परिपालिय अणसणेण कालमासे कालं किच्चा चउत्थे भवे पंचमदेवलोए दससागरोवमट्ठिइयदेवत्ताए उववन्नो ॥सू०१३॥

छाया—ततः खलु स मरीचिः ऋषभस्वामिनि मोक्षं गते सति भव्यजनान् पुनः पुनः प्रतिबोध्य प्रव्रज्याय मुनिसमीपे प्रेषयति। ततः खलु एकदा तस्य मरीचेः शरीरे कासश्वासादिकाः षोडश रोगातङ्काः प्रादुरभूवन्।

नीचगोत्र का बन्ध कर लेनेवाले मरीचिका क्या हुआ? यह प्रतिपादन करनेके लिए कहते हैं—'तए णं से' इत्यादि।

मूलका अर्थ—तत्पश्चात् ऋषभस्वामी के मोक्ष चले जाने पर मरीचि भव्यजनोंको पुनः पुनः प्रतिबोध देकर दीक्षा के लिए उन मुनियोंके समीप भेजता रहा। किसी समय मरीचि के शरीर में कास (खांसी) १, श्वास २, ज्वर ३, दाह ४, कुक्षिशूल ५, भगन्दर ६, अर्श—बवासीर ७, अजीर्ण ८,

---

નીચ ગોત્ર બાંધ્યા પછી મરીચિનું શું થયું? તે કહે છે- 'तए णं' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ—ઋષભદેવ ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા બાદ પણ મરીચિ ભવ્યજીવોને પ્રતિબોધ આપીને વારંવાર દીક્ષાને માટે ભગવાનના સાધુઓ પાસે મોકલતો. કોઈ એકવેળા મરીચિના શરીરમાં ખાંસી ૧ શ્વાસ

तेन ग्लानिमापन्नः स मनसि चिन्तयति-यद्यहं व्याधिमुक्तो भविष्यामि, तदा कमप्येकं शिष्यं करिष्यामि, यो मां परिचरिष्यति।

एवं विचिन्तयतस्तस्य अन्तिके एको धर्मकामी कपिलनामा कुलपुत्रः समागतः। तं मरीचिर्जिन-धर्मं वर्णयित्वा उपादिशत्। तं श्रुत्वा कपिलोऽपृच्छत्-यदि जिनधर्मः सर्वोत्तमः, तदा तं त्वं कस्मान्न समाचरसि? ततः खलु मरीचिस्तमवदत्-कपिल! अहम् आर्हतं धर्मं पालयितुं न शक्नोमि, कठिनः स धर्मः, न तं मादृशाः कातराः परिपालयितुं शक्नुवन्ति। ततः कपिलोऽकथयत्-किं तव मार्गे धर्मो नास्ति. यत्त्वं मां

दृष्टिशूल ९, मस्तकशूल १०, अरुचि ११, अक्षिवेदना १२, कर्णवेदना १३, कंठवेदना १४, उदरवेदना १५. कोढ १६, ये सोलह रोग-आतंक उत्पन्न हो गये। इस प्रकार ग्लानि को प्राप्त हुए मरीचि ने चित्तमें विचार किया अगर मैं व्याधि से मुक्त हो जाऊँगा तो किसी एकको अपना शिष्य बनाऊँगा जो मेरी सेवा करेगा।

इस प्रकार सोचते हुए मरीचि के पास एक धर्म का अभिलाषी कपिल नामक कुलपुत्र आगया। मरीचि ने जिनधर्म का वर्णन करके उसे उपदेश दिया। उपदेश सुनकर कपिल ने प्रश्न किया— 'अगर जिनधर्म सर्वोत्तम है तो तुम उसका आचरण क्यों नहीं करते?'

तब मरीचि इस प्रकार बोला-हे कपिल! मैं आर्हत धर्मका पालन नहीं कर सकता। वह धर्म कठिन है। मेरे जैसे कायर उसका पालन नहीं कर सकते।

-દમ ૨, જ્વર ૩, દાહ ૪, કુક્ષિશૂલ ૫. ભગંદર ૬, હરસ-મસા ૭, અજીર્ણ ૮, નેત્રરોગ ૯, મસ્તકવેદના ૧૦, અરુચિ ૧૧, આંખની વેદના ૧૨, કાનની વેદના ૧૩, કંઠની વેદના ૧૪, ઉદર-પેટની વેદના ૧૫, કોઢ૧૬ આ સોલે રોગ ફાટી નીકળ્યાં, આથી તેમના મનમા વિચાર આવ્યો કે વ્યાધિથી મુક્ત થયા બાદ કોઇએક ને શિષ્ય બનાવુ તો ઠીક! જે મારી સેવા-ચાકરી કરે ને વૃદ્ધાવસ્થામાં સાર-સભાળ રાખે.

આ પ્રકારે વિચારતો હતો તેવા સમયમાં કોઇ એક ધર્મ-અભિલાષી કપિલ નામનો પુરુષ આવી ચઢયો. મરીચિએ તેને જૈનધર્મનું યથાર્થ વર્ણન કરી તેની સાર્થકતા સમજાવી. ઉપદેશ સાભળી કપિલે પ્રશ્ન કર્યો, કે જો જૈનધર્મ સર્વોત્તમ છે, તો તેનુ આચરણ તમે કેમ નથી કરતા? જવાબમાં મરીચિએ કહ્યું, કે હે કપિલ! આર્હત ધર્મનું ઉપદેશેલું આચરણ મારાથી અમલમા મૂકી શકાતુ નથી, તે આચરણ ઘણું કઠિન છે ને મારી કાયરતાને લીધે તેમ બની શકાતું નથી. ત્યારે કપિલે બીજો પ્રશ્ન કર્યો કે શું તમારા પથમા 'ધર્મ' નથી કે તમારે જૈન-

खित्रत भक्तानि अनशनेन छेदयित्वा शुभेन ध्यानेन कालमासे कालं कृत्वा उत्कर्षतोऽष्टादशसागरोपमस्थितिके सहस्रारामिधेऽष्टमे देवलोके उत्कृष्टस्थितिक एकावतारो देवो जातः। महाविदेहे स सेत्स्यति ॥ सू०८६ ॥

टीका—'तए णं से चंडकोसिए' इत्यादि ततः=श्रीवीरप्रभो कायोत्सर्गपुरस्सरस्थित्यनन्तरं खलु सः=दृष्टिविषः, चण्डकौशिकः=तन्नामा विषधरः=सर्पः, क्रुद्धः=क्रोधयुक्तः सन् बिलाद् बहिः=बहि प्रदेशे निस्सृत्य=निर्गत्य कायोत्सर्गस्थितं प्रभुं श्रीवीरस्वामिनं, दृष्ट्वा अचिन्तयत्=चिन्तितवान्-कीदृशः=कथम्भूत अयम्=एष मम बिलनिकट स्थितः, मृत्युभयविप्रमुक्त -मृत्योरपि निर्भय मनुष्यो=मानवोऽस्ति, योऽय स्थाणुरिव स्थिरत्वेन=निभम-

करके और हिंसक प्रकृति का त्याग करके शान्तस्वभाव हो गया। तत्पश्चात् वह सर्प अनशन से तीस भक्त छेदन करके अर्थात् पन्द्रह दिनों का अनशन करके, शुभध्यान के साथ, कालमास में काल करके, अठारह सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वाले सहस्रार नामक आठवें स्वर्ग में उत्कृष्ट स्थिति वाला और एकावतारी देव हुआ। वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्धि प्राप्त करेगा ॥सू०८६॥

टीका का अर्थ—वीर भगवान् के कायोत्सर्ग में स्थित हो जाने के पश्चात् दृष्टिविष चण्डकौशिक नामक सर्प क्रोध से युक्त होकर अपने बिल से बाहर निकला। बाहर निकल कर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु को देख कर वह विचार करने लगा—यह मृत्यु के भय से रहित मनुष्य कैसा है जो मेरे बिल के समीप

આ ગતિને હું પામ્યો છું આ વિચારને પરિણામે તેને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ થયો અને હિંસામય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી શાંત સ્વભાવી બની ગયો. શાંત સ્વભાવી થતાં તેણે પંદર દિવસનું અણશણ આદર્યું શુભધ્યાનમાં રહી પૂર્વના પાપોનો હૃદયપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરતો પાપોને સંભારીને વારં કરી તેની આલોચના કરતાં કાળ કરી ગયો-મરણ પામ્યો.

અહીંથી મરી તે અઢાર સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો એકાવતારી દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરશે. (સૂ૦૮૬)

ટીકાનો અર્થ—"પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય" એ કહેવત ખોટી નથી. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, ગમે તેટલું ગુણગાન થાય પણ પોતાનો અસલ સ્વભાવ છૂટતો જ નથી તદનુસાર આ સર્પે સઘળો પ્રદેશ સ્મશાન જેવો બનાવી દીધો તો પણ તેનો ક્રોધ શાંત થયો નહિ પશુ સહિત તથા પંખીના કલરવ વિનાનો બની ગયો તો પણ તેને શાંતિ થઈ નહિ અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘાસ આદિ નાખતા જઈએ તેમ તેમ અગ્નિ વધારે ને વધારે ભભૂકતો જાય છે તેમ જેમ જેમ ઘાત વેદન થતો ગયો તેમ તેમ તેનો ક્રોધ શાંત થવાને બદલે વધતો જ ગયો. ભગવાનને

त्वेन स्थितोऽस्ति। तिष्ठतु नामैषः किन्तु सम्प्रत्येव=अधुनैव इमं=पुरोवर्तिनम् अहम् विषज्वालया=विषोग्रतेजसा भस्मराशीकरोमि=भस्मपुञ्जीकरोमि, इतिकृत्वा=एतद्विचिन्त्य क्रोधेन=रोषेण धमधमायमानः='धमधमे'=तिशब्दं कुर्वन्, आशुरुप्त=शीघ्रकुपितः 'मिसमिमायमानः'=जाज्वल्यमानो विषाग्निं वमन्=उद्गिरन् फणां विस्तारयन्=विस्तृतां कुर्वन् भयङ्करैः=भीषणैः फुत्कारैः=भयङ्करफुत्कारपूर्वकं दृष्टिं=चक्षुः स्फारयन्=विकाशयन् सूरं=सूर्यं निध्याय=निरीक्ष्य, स्वामिनं=श्रीवीरप्रभुं प्रलोकते=प्रकर्षेण पश्यति, किन्तु विषदृशा प्रलोक्यमानोऽपि सः श्रीवीरस्वामी न दह्यते=न भस्मीभवति, यथा=येन प्रकारेण अन्ये=प्राणिनो भस्मीभवन्ति। एवम्=अनेन प्रकारेण-पूर्ववत् द्विरपि त्रिरपि=द्विवारमपि त्रिवारमपि प्रलोकते, तथापि सः-श्रीवीरस्वामी न दह्यते, तदा स सर्पः पादाङ्गुष्ठे=चरणाङ्गुष्ठाङ्गुल्यवच्छेदेन दशति, दष्ट्वा 'मे उपरि=मम शरीरोपरि अयं मा=न पतेत्-इति कृत्वा=इति विचार्य प्रत्यवष्वष्कते=दूरिभवति, तथापि=पादाङ्गुष्ठे दंशनेनापि प्रभुर्न पतति। एतावदेव न अपिच कायोत्सर्गात्=कायो-

---

खडा है? यह ठूंठ के समान अडिग रूप से खड़ा हुआ है। यह भले खड़ा हो, परन्तु इसको अभी-अभी विष के उग्र तेज से राख का ढेर कर देता हूँ।

इस प्रकार विचार कर चण्डकौशिक रोषवश धमधमाट करने लगा। एकदम कुपित हो गया। क्रोध से जल उठा। विषरूपी अग्नि को निकालने लगा। भयानक फण फैलाकर, नेत्र फाड़ कर और सूर्य की ओर देख कर भगवान् की तरफ देखने लगा। किन्तु विषभरे नेत्रों से देखने पर भी प्रभु भस्म न हुए, जैसे दूसरे प्राणी भस्म हो जाते थे। इसी प्रकार उसने दूसरी बार भी देखा और तीसरी बार भी देखा। फिर भी वीर भगवान् भस्म न हुए। तब उस सर्प ने पैर के अंगूठे में काट खाया। काट कर उसने सोचा-'यह कहीं मेरे शरीर पर न गिर पड़े' अत एव वह दूर सरक गया। मगर अंगूठे में डंसने पर भी भगवान् नहीं गिरे। यही नहीं, किन्तु वे कायोत्सर्ग से लेश मात्र भी चलायमान न हुए। इसी प्रकार

માથાના માનવીએ અહીં આવવાની હિંમત કેવી રીતે કરી? તેમાંય પણ ઝાડની માફક સ્થિર થઈને ઉભો રહ્યો છે? આવુ અકલ્પનીય દૃશ્ય જોઇ ઘણો ધમધમી ઉઠયો અને ક્ષણવારમા તે ભગવાનને હતા ન હતા કરી દેવા તૈયાર થયો.

દુષ્ટ માણસ વખત આવ્યે પોતાની દુષ્ટતા બતાવવામા પાછી પાની કરતો નથી, અને તે અંગે તેના સઘળા પ્રયત્નો કરી છૂટે છે તેમ ચંડકોશિકે દૃષ્ટિ, ફેણ, ડંખ, વગેરે ધમપછાડા કર્યા. પણ જેમ જેમ તે ઉપાયો અજમાવતો ગયો તેમ તેમ તેના પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવા લાગ્યા. આથી છેવટનું હથિયાર અજમાયશ કરવા સર્વ શક્તિઓને કેન્દ્રિત કરી ભગવાન સામે અતૂટ દૃષ્ટિપાત કર્યો, પરંતુ તેમાં નિષ્ફળતા અનુભવતાં તેનો ક્રોધી સ્વભાવ શાંતપણે પરિણમવા લાગ્યો.

स्पर्शक्रियातः लेशमपि=किञ्चिदपि न चलति। ततः स एवं=पूर्ववत् द्विरपि त्रिरपि=द्विवारमपि त्रिवारमपि दशति, तथापि प्रभुर्नो पतति। तदा सः अमर्षेण=क्रोधेन प्रभुं प्रलोकमानः=प्रपश्यन् आस्ते=तिष्ठति। एवम्=अनेन प्रकारेण शान्तमूर्तं=शान्ताकारम् अतुलकान्तिमन्तं=निरुपमप्रभाऽलंकृतं, सौम्यं=मृदुस्वभावं, सौम्यवदनं=सौम्यमुखं सौम्यदर्पं=मृदुलदर्पं, माधुर्यगुणयुक्तं=मधुरतास्यगुणालंकृतं, क्षमाशीलं=क्षमास्वभावं तं=सर्वोत्कृष्टं भगवन्तं वीरस्वामिनं प्रेक्षमाणस्य=प्रपश्यतः तस्य=चण्डकौशिकस्य सर्पस्य ते=कल्पान्तकालवह्निसदृशे विषमृते=विषपूर्णे अक्षिणी=नेत्रे विध्याते=शान्तिमापन्ने। ततः खलु क्रोधपुञ्जकः=कोपराशिस्वरूप –उग्रक्रोधी सः=चण्डकौशिकः–सर्पः स्तब्धः=कुण्ठित जातः। प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः, शान्तिबलेन=शान्तिप्रभावेण, तस्य=चण्डकौशिकस्य क्रोधः=कोपः शमितः। तस्य=चण्डकौशिकस्य क्रोधज्वालाया उपरि प्रभुणा=श्रीवीरस्वामिना क्षमाजलं=क्षान्तिरूपं जलं सिक्तम्, तेन=क्षमाजलसेचनेन स शान्तः=आकृत्या शान्तियुक्त शान्तस्वभावः=प्रकृत्या च शान्तियुक्तः संजातः।

उसने दूसरी बार और तीसरी बार भी डँसा, तथापि प्रभु गिरे नहीं। तत्पश्चात् वह रोष के साथ प्रभु को देखता रहा। शांत आकार वाले, अनुपम कान्ति से मंडित, मृदुस्वभाव वाले, मधुरता से अलंकृत और क्षमाशील भगवान वीर स्वामी को देखते हुए चंडकौशिक सर्प की, प्रलयकाल की आग के समान, विष से परिपूर्ण आँखें बुझ गईं अर्थात् शांत हो गईं। तब क्रोध का पुंज–उग्र क्रोधी चंडकौशिक सर्प कुंठित हो गया। वीर प्रभु की शांति के प्रभाव से उसका क्रोध शांत हो गया। चंडकौशिक की क्रोध–ज्वाला पर भगवान् महावीर ने क्षमा का जल सींच दिया, अर्थात् अपनी क्षमा एवं शांति के प्रभाव से उसके क्रोध को नष्ट कर दिया। क्षमा का जल सींचने से वह आकृति से भी शांत हो गया और प्रकृति से भी शांत हो गया।

શાંતિનું સામાન્ય અંતરમાં વ્યાપતાં તેને વિચાર કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. અશાંતિમાં કંઈ વિચાર આવતો નથી, તેમ જ યોગ્ય નિર્ણય પણ થઈ શકતું નથી. શાંતિ અને ક્રોધનો ઉકળો બન્નેનું અનુક્રમે વ્ય સ- પણ અને ઠરી જવું થતા તેની વિચારધારા બદલાઈ આવા પરમ દયાળુ ક્ષમાવંત અને શાંત મુદ્રાવાળા પુરુષને જોઈ તેના અંતરમાં ઠંડક વળી અને માનપૂર્વક દૃષ્ટિએ તેમની તરફ જોઈ રહ્યો અગ્નિ ઠંડા પાણીથી બુઝાય છે, શીત ગરમીથી ચાલી જાય છે, દરેક પદાર્થનો નાશ તેના વિરુદ્ધ ગુણવાળા પદાર્થથી થાય છે એ પ્રકૃતિનો નિયમ છે જગતમાં મુખ્ય બે જાતનાં પ્રવર્ત છે (૧) ક્રોધ–પ્રમાદ પ્રવૃત્તિવાળું હોય છે તેનાથી સમસ્ત જગત પ્રવૃત્તિઓથી ધમધમી રહેલું દેખાય છે જેમ કે ...

एतादृशम्=ईदृशं, शान्तिसम्पन्नं=शान्तिगुणवन्तं चण्डकौशिकं सर्पं दृष्ट्वा प्रभुः=श्रीवीरस्वामी एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=उक्तवान्–'हे चण्डकौशिक! त्वम् बुध्यस्व बुध्यस्व=बोधं लभस्व बोधं लभस्व, तथा क्रोधं कोपम्, अवमुञ्चावमुञ्च=सर्वथा त्यज, यतः पूर्वभवे क्रोधवशेनैव कालमासे कालं कृत्वा त्वं सर्पः संजातः। पुनरपि=इह भवेऽपि पापं=क्रोधरूपं पापकर्म करोषि=उपार्जयसि तेन=पापकरणेन पुनरपि=आगामिनि भवेऽपि दुर्गतिं=नरकादिगर्हितगतिं प्राप्स्यसि। अतः=अस्मात् कारणात्–क्रोधस्य दुर्गतिनिमित्तत्वात् त्वम् आत्मानं कल्याणमार्गे=मोक्षमार्गे प्रवर्तय=प्रापय–इति। एवम्=अनेन प्रकारेण प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः अमृतसमं प्रबोधवचनं=प्रबोधकरोपदेशं, श्रुत्वा=श्रवणविषयीकृत्य चण्डकौशिको विचारसागरे=विचारसमुद्रे पतितः सन् पूर्वभवजातिं=पूर्वभवसम्बन्धिनीं स्वकीयां जातिं स्मरति। तेन=स्वपूर्वभवजातिस्मरणेन सः=चण्डकौशिकसर्पः निजपूर्वभवे=स्वपूर्वजन्मनि क्रोधप्रकृत्या=कोपस्वभावेन निजमरणं=स्वकीयकालधर्मं=प्राप्तिं विज्ञाय=अनुभूय पश्चात्तापं

इस प्रकार चंडकौशिक को शांत देखकर वीर प्रभु ने उससे कहा–हे चंडकौशिक! तुम बूझो, बूझो बोध प्राप्त करो, बोध प्राप्त करो, क्रोध को तज दो, तज दो, अर्थात् पूरी तरह त्याग दो, क्यों कि पूर्वभव में क्रोध के कारण ही तुम काल मास में काल करके साँप हुए हो। इस भव में भी वही क्रोध रूप पाप कर रहे हो। इस पाप का आचरण करने से आगामी भव में भी नरक आदि गर्हित गति प्राप्त करोगे, क्यों कि क्रोध दुर्गति का कारण है, अतः तुम अपनी आत्मा को मोक्ष के मार्ग में लगाओ।

इस प्रकार के वीर भगवान् के बोधजनक उपदेश को सुनकर चंडकौशिक विचारों के समुद्र में डूब गया। उसे अपनी पूर्वभवसंबंधी जाति का स्मरण हो आया। पूर्वभव के जाति स्मरण से उसे विदित हो गया कि मैं क्रोध–प्रकृति के कारण ही कालधर्म को प्राप्त हुआ था। तब उसने पश्चात्ताप किया और

આવે, તેમ તેમ, તે આગળ ધપતો હોય છે, તેમ આ ગરમ યુદ્ધ, જેમ જેમ લડાતું જાય છે, તેમ તેમ તે વિસ્તૃત થતું જાય છે (૨) શીત યુદ્ધ જુદા જ પ્રકારનું માલુમ પડે છે. તે બહાર દેખાતું નથી, તેની દોડધામ નજરે પડતી નથી, તે કોઇ પ્રકારે હલન-ચલન વાળુ જણાતુ નથી, પરંતુ આતરિક પણે પ્રસરતું હોઈ સર્વ દાવાનળને ઠડુ ગાર બનાવી દે છે. જેમ હિમ એ ઠડુ કુદરતી યુદ્ધ છે, તે શાકભાજી ઝાડ-પાન વિગેરેને બાળીને ભસ્મ કરે છે. તેમા બહારનો અગ્નિ હોતો નથી, પરતુ અદરની સખ્ત તાકત હોય છે. ઠંડા યુદ્ધને બહારનો આડંબર હોતો નથી, પણ તે અંદરખાનેથી સચોટ કામ કરી રહે છે. અને ગમે તેવા પદાર્થોને જડમૂળમાંથી ઉખેડીને નિર્બીજ કરી નાખે છે, તેમ ભગવાનની ઠંડી આત્મ શાતી રૂપ શક્તિએ, સર્પની કષાય રૂપ ઉષ્ણ શક્તિ પર વિજય મેળવ્યો. આ વિજય પ્રસ્થાન રૂપે, સર્પને વિચાર કરતો કરી મૂકયો અને તેને આત્માના અસલ સ્વભાવ તરફ લઇ ગયો.

कृत्वा हिंसकप्रकृतिं=घातुकस्वभावं विमुच्य=परित्यज्य शान्तस्वभावः संजातः। ततः खलु सः=चण्डकौशिकः सर्पः, भिन्नत=त्रिंशत्संख्यानि भक्तानि अनशनेन छेदयित्वा शुभेन=प्रशस्तेन ध्यानेन कालमासे कालं कृत्वा उत्कर्षतः अष्टादशसागरोपमस्थितिके सहस्रारामिधे=सहस्रारनामके अष्टमे देवलोके उत्कृष्टस्थितिकः=अष्टादशसागरोपमस्थितिकः एकावतार=एकभविको देवो जातः। स च देवायुस्समाप्त्यनन्तरं ततश्च्युत्वा महाविदेहे सेत्स्यति=सिद्धो भविष्यति ॥सू०८६॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे चंडकोसियसप्पोवरि उवयारं किच्चा ताओ अडवीओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता उत्तरवायालामिहे गामे समागच्छइ। तत्थ एगो णागसेणो नामं गाहावई परिवसइ, तस्स एगो पुत्तो आसी, सो विदेसगओ बारसवरिसाओ अकालवुट्ठी विव अकम्हा गिहे समागओ। अओ सो णागसेणो पुत्तागमणमहोच्छवम्मि विविहमसणपाणखाइमसाइमाइं उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता मित्तणाइ नियग-सयण-संबंधि परियणे भुंजावेइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं भगवं पक्खोववासपारणगे भिक्खायरियाए तस्स गिहं अणुप्पविट्ठे। तेण नागसेणेण उक्किट्ठेणं भत्तिबहुमाणेण भगवं खीरं पडिलाभिए। तए णं तस्स नागसेणस्स तेणं दव्वसुद्धेणं दायगसुद्धेणं पडिग्गाहगसुद्धेणं तिविहेणं तिकरणसुद्धेणं भगवंमि पडिलाभिए समाणे गिहंसि य इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्भूयाइं, तं जहा—वसुहारा वुट्ठा १, दसद्धवण्णे कुसुमे निवाइए २, चेलुक्खेवे कए ३, आहयाओ दुंदुहीओ ४, अंतरा वि य णं आगासंसि अहो दाणं२ त्ति घुट्ठे ५ य ॥सू०८७॥

अपने हिंसक स्वभाव को त्याग कर शांत स्वभाव धारण कर लिया। तत्पश्चात् वह तीस भक्त अनशन से छेद कर, प्रशस्त ध्यान के साथ, कालमास में काल करके, अठारह सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वाले सहस्रार नामक आठवें देवलोक में अठारह सागरोपम की स्थिति वाला, एक ही भव करके मोक्ष में जाने वाला देव हुआ। देवायु की समाप्ति के पश्चात्, वहाँ से च्युत होकर वह महाविदेह में सिद्ध होगा ॥सू०८६॥

ભગવાનના એ બ વચનોએ, તેના પર અદ્ભુત અસર કરી. તેના પૂર્વભવોનું સ્મરણ કરાવ્યું નરક આદિ ભવોની પ્રાપ્તિનો ખ્યાલ કરાવ્યો. જીવવું દુઃખોની આગ હોરવી. ક્રોધને છોડવા વારંવાર ઉપદેશ દેવા માંડ્યો આવું અપૂર્વ જ્ઞાન અને દિલને હલાવી નાખે તેવા વાત્સલ્યભર્યા વચનો સાંભળવાથી, તેનું મન શાંતરસે પરિણમવા લાગ્યું અને તે સમભાવમાં આવ્યો, નિરાહારપણે રહી, ધ્યાનમગ્ન થયો. આત્મ ચિંતનમાં આયુષ્ય પુરું કરી, તે આઠમા દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ, દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી એક ભવ કરી તે સિદ્ધગતિને પામશે. અહીંથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે. ત્યાનો ભવ છેલ્લો હશે। અને તે ભવમાં, સાધુપણું અંગિકાર કરી પૂર્ણ પુરુષાર્થ થી આત્મ સ્વભાવ પ્રગટ કરી, ઘાતી કર્મોને નષ્ટ કરી, અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિદ્ધ સ્થાને પામશે (સૂ૦૮૬)

छाया—एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः चण्डकौशिकसर्पोपरि उपकारं कृत्वा तस्या अटव्याः प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य उत्तरवाचालाभिधे ग्रामे समागच्छति। तत्रैको नागसेनो नाम गाथापतिः परिवसति, तस्यैक एव पुत्र आसीत्, स विदेशगतो द्वादशवर्षात् अकालवृष्टिरिवाऽकस्माद् गृहं समागतः, अतः स नागसेनः पुत्राऽऽगमनमहोत्सवे विविधाशनपानखादिमस्वादिमानि उपस्कारयति, उपस्कार्य, मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् भोजयति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवान् पक्षोपवासपारणके भिक्षाचर्यायै तस्य गृहमनुप्रविष्टः। तेन नागसेनेन उत्कृष्टेन भक्तिबहुमानेन भगवान् क्षीरं प्रतिलम्भितः। ततः खलु तस्य नागसेनस्य तेन द्रव्यशुद्धेन दायकशुद्धेन प्रतिग्राहकशुद्धेन त्रिविधेन त्रिकरणशुद्धेन भगवति प्रतिलम्भिते सति

मूल का अर्थ—'एवं णं' इत्यादि। इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर चंडकौशिक सर्प पर उपकार करके उस अटवी से बाहर निकले। निकल कर उत्तरवाचाल नामक ग्राम में पधारे। वहाँ नागसेन नामक गाथापति रहता था। उसके एक ही पुत्र था। वह विदेश गया हुआ था। बारह वर्ष बाद अकालवृष्टि के समान वह अचानक ही घर आ गया अतः नागसेन ने पुत्र के आगमन के उत्सव मे त्रिविध प्रकार के अशन, पान, खादिम और स्वादिम बनवाये, और बनवा कर मित्रों, ज्ञातिजनों, निजकजनों, स्वजनों, संबंधीजनों और परिजनों को भोजन जिमाया।

उस काल और उस समय में भगवान् अर्धमास खमण के पारणे के दिन, भिक्षाचर्या के लिये नागसेन के घर में प्रविष्ट हुए। नागसेन ने उत्कृष्ट भक्ति और बहुमान के साथ भगवान् को खीर बहराई। तब द्रव्य-शुद्ध, दायक शुद्ध, प्रतिग्राहक शुद्ध—त्रिकरण शुद्ध आहार भगवान् को बहराने पर नागसेन के घर में यह पाँच

મૂળનો અર્થ—'एवं णं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, ચંડકૌશિક સર્પ ઉપર ઉપકાર કરી, અટવીથી બહાર નીકળી ગયા ત્યાથી પ્રસ્થાન કરી, 'ઉત્તર વાચાલ' નામના ગામમાં પધાર્યા આ ગામમા 'નાગસેન' નામનો ગાથાપતિ રહેનો હતો તેને એક પુત્ર હતો, જે વિદેશમા ગયો હતો. બાર વર્ષ બાદ, અકાલે વૃષ્ટિસમાન તે અચાનક પોતાને ઘેર આવી પહોચ્યો. પુત્રનું શુભ આગમન થતા, નાગસેન ઘણો રાજી થઇ ગયો અને તેની ખુશાલીમા તેણે અનેક પ્રકારના મિષ્ટાન્નો બનાવી, વિવિધ પ્રકારના મેવા મિઠાઇઓ તૈયાર કરાવી, મિત્રો-જ્ઞાતિજનો, સ્વજનો, પરિજનો, સબધીઓ અને ઓળખાણ પિછાણવાળા સર્વને નોતર્યા, અને આનંદપૂર્વક ભોજન કરાવ્યા. તે કાળે અને તે સમયે, ભગવાને 'અર્ધમાસ ખમણ' કર્યું હતું. અને તેમના પારણાનો દિવસ આવ્યે, અચાનક નાગસેનના ઘરમા તે પધાર્યા નાગસેને પૂર્ણ ભક્તિપૂર્વક અને માન સાથે, પ્રભુને ક્ષીરનું ભોજન વહોરાવ્યું.

गृहे च इमानि पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, तद्यथा—वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः कृतः ३, आहता दुन्दुभयः ४ अन्तराऽपि च खलु आकाशे अहोदानमहोदानम् इति घुषितं ५ च ॥सू०८७॥

टीका—'एवं णं समणे भगवं' इत्यादि। एवम्=उक्तप्रकारेण खलु श्रमणो भगवान् महावीरः—चण्डकौशिकसर्पोपरि उपकारं=प्रबोधनेन सिद्धिमार्गित्वलक्षणमुपकारं कृत्वा तस्याः=चण्डकौशिकसर्पाधिष्ठितायाः अटव्याः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य उत्तरवाचालाभिधे=उत्तरवाचालनामके ग्रामे समागच्छति। तत्र एको नागसेनो नाम गाथापतिः परिवसति, तस्य=गाथापतेः एक एव पुत्रः आसीत्। सः—गाथापतिपुत्रो विदेशगतः=परदेशगतः सन् द्वादशवर्षात्-द्वादशं वर्षम् अतिवाह्य अकालवृष्टिरिव=आकस्मिक वर्षावत् अकस्मात्=अतर्कितं गृहे समागतः। अतः=पुत्रागमनाद्धेतोः स नागसेनो गाथापतिः, पुत्रागमनमहोत्सवे=

दिव्य प्रादुर्भूत हुए। वे इस प्रकार हैं–(१) सोने की वर्षा हुई (२) पाँच रंग के फूलों की वर्षा हुई (३) वस्त्रों की वर्षा हुई (४) दुंदुभियों का घोर हुआ और आकाशमें 'अहो दान, अहो दान' की ध्वनि हुई ॥सू०८७॥

टीका का अर्थ—इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर ने चंडकौशिक को प्रतिबोध देकर मोक्ष का मार्गी बना कर उसका उपकार किया। तदनन्तर जिस अटवी में चण्डकौशिक रहता था, उस अटवी से प्रभु बाहर निकले। बाहर निकल कर उत्तरवाचाल नामक ग्राम में पधारे। उस ग्राम में नागसेन नाम का एक गृहस्थ रहता था। उसका एकाकी पुत्र विदेश गया हुआ था। बारह वर्ष के बाद, अकाल—वर्षा के समान, अचानक ही वह घर आ पहुँचा। पुत्र के आगमन की खुशी के उपलक्ष्य में नागसेन ने बड़ा भारी

देनार-लेनार अने दातव्य त्रणे शुद्ध होवाथी, नागसेनने घेर पांच दिव्य वस्तुओ प्रगट थई ते आ छे–(१) सुवर्ण वृष्टि (२) पचरंगी फुलोनी वृष्टि (३) दिव्य वस्त्रोनी वृष्टि (४) दुंदुभीनाद (५) 'अहोदान-अहोदान' ना जयनाद भर्यो घोषणा अने ध्वनि (सू०८७)

टीकानो अर्थ—भगवान महावीरे, चंडकौशिकने प्रतिबोध आपी, मोक्षनो अधिकारी बनाव्यो, ने तेने अनेक रीते उपकृत कर्यो. पोतानुं कार्य सफल थयेलुं जोई महान भवी जीवने तेनुं शुद्धपणुं बतावी, भगवान ते स्थानने छोडी जवा प्रभुने तो स्वय विकास सिवाय बीजुं कंई जोईतुं न हतुं स्वय विकास दरम्यान, जो बीजा जीवो पोताना निमित्त पामी सवळी दशा अनुभवे तो, तेमने ते वधारे प्रिय हतुं

ज्यां ज्यां प्रभु स्वय उत्थान माटे पधार्या, त्यां त्यां तेमने अनेक कल्याणमय कार्योना बीज, पोतेपोते वावेलां हतां. अने तेनो उदय आवता सम परिणामी रही मात्र दृष्टा तरीके तेमणे ते जोया कर्या आवी रीते वर्तवामां प्रभुमां स्थिरता

स्वपुत्रस्य गृहाऽऽगमननिमित्तकबृहदुत्सवे त्रिविधाशनपानखादिमस्वादिमानि=अनेकप्रकारकाऽऽहारपान खाद्यस्वा-द्यानि उपस्कारयति=पाचकैर्निष्पादयति, उपस्कार्य=निष्पाद्य मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् तत्र-मित्राणि=प्रसिद्धानि, ज्ञातयः=सजातय', निजकाः=स्वकीयाः पुत्रादयः, स्वजनाः=पितृव्यादयः, सम्बधिजनः= पुत्रपुत्रीणां श्वशुरादयः, परिजनाः=दासीदासादयः, इत्येतान् भोजयति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवान्=श्रीवीरस्वामी पक्षोपवासपारणके=अर्द्धमासक्षपणपारणादिवसे भिक्षाचर्यायै तस्य-गाथापतेः गृहम् अनुप्रविष्टः। ततः तेन नागसेनेन गाथापतिना उत्कृष्टेन भक्तिवहुमानेन=भक्त्या वहुमानेन च भगवान्=श्रीवीरस्वामी क्षीरं=पायसं प्रतिलम्भितः। ततः खलु तेन द्रव्यशुद्धेन, दायकशुद्धेन, प्रतिग्राहकशुद्धेन त्रिविधेन त्रिकरणशुद्धेन भगवति महावीरे प्रतिलम्भिते=प्रतिग्राहिते सति तस्य नागसेनस्य गृहे इमानि=वक्ष्यमाणानि पञ्च दिव्यानि वस्तूनि प्रादुर्भूतानि=देवैः प्रकटितान्यभवन्, तद्यथा-देवैर्वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि=पञ्चवर्णानि कुसुमानि= पुष्पाणि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः=वस्त्रवृष्टिः कृतः ३, दुन्दुभयः आहताः=वादिताः ४, अन्तराऽपि च खलु आकाशे 'अहो दानम् अहो दानम्' इति घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम् ॥सू०८७॥

उत्सव मनाया। उस में नाना तरह के अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य :भोजन पाचकों से बनवाये। बनवाकर मित्रों को, सजातीयों को, पुत्र आदि निजक जनों को, काका आदि स्वजनों को, रिश्तेदारों को तथा दास-दासी आदि परिजनों को जिमाया। उस काल उस समय में भगवान् वीर प्रभु अर्धमास खमण के पारणक के दिन भिक्षाचर्या (गोचरी) के लिए उस गाथापति के घर में प्रविष्ट हुए। नागसेन गाथापति ने उत्कृष्ट भक्ति और बहुमान से भगवान् को खीर से प्रतिलम्भित किया-खीर वहराई। तब द्रव्यशुद्ध, दायकशुद्ध और पात्रशुद्ध इस प्रकार त्रिविधशुद्ध और त्रिकरण (मन, वचन, काय) से शुद्ध दान देने से नागसेन के घर में आगे कही जाने वाली पाँच दिव्य वस्तुओं का प्रादुर्भाव हुआ, अर्थात् पांचदिव्य

વધતી ગઈ અને બહારના દુ ખોના નિમિત્તો ઉત્પન્ન કરનાર જીવો પણ, ભગવાનની અતુલ ક્ષમા અને ધીરજ તેમજ સહન શકિતને જોઈ, પ્રાતબોધિત થયા. તેમાંના ઘણા, સ્વપરાક્રમ ફોરવી ભગીરથ પુરુષાર્થ આદરી, પાંચમી ગતિએ જશે. અર્થાત મોક્ષ પામશે.

પ્રભુ આત્મ-સ્થિરતામા લય થવા તપશ્ચર્યા કરતા અને તે પદર-પદર દિવસ સુધી ચાલ્યા કરતી. આવી તપશ્ચર્યાને પારણે કોઈપણ યોગ્ય ઘરમા ભિક્ષાર્થે પહોંચી જતા. ત્યા પોતાના હાથને પાત્ર બનાવી, ઉભા રહેતા, અને ઘર ધણી નિર્દોષ આહાર જે આપે તેનું ગ્રહણ કરતા

मूलम्—तए ण से समणे भगवं महावीरे तओ गामाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता सेयंवियाए नयरीए मज्झं-मज्झेण विहरमाणे जेणेव सुरहिपुरं नयरं तेणेव उवागच्छइ। तत्थ णं पुढवीए पल्हाडियं विव सागरमिव उच्छलंततरंगतरंगियं गंगाणइं उत्तरिउकामे भगवं सत्तीरे आगमीअ। तएणं से भगवं नाविअस्स उग्गहेणं तीए नावाए ठिए। चलमाणी सा नावा अगाहजलम्मि पत्ता। तत्थ सुदाढनामे एगो नागकुमारदेवो निव सीअ। जो तिविट्ठवासुदेवभवे भगवओ जीवेण हयस्स सीहस्स जीवो आसि। सो सुदाढदेवो भगवं दट्ठूणं पुव्ववेरं सरिय कोहेण धमधमेंतो आसुरत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ पासे आगतूण आगासट्ठिओ किलकिलरवं कुणमाणो एवं वयासी—"रे भिक्खू! कत्थ गच्छसि? चिट्ठ चिट्ठ" एवं कहिय कप्पंतकालपवणमिव भयं-करं संवट्टगाभिहं वाउं विउव्विय उवसग्गं करेइ। तं जहा—तेण संवट्टगवाउणा रुक्खा पडिया, पव्वया कंपिया, पुप्फिपडलेण मउणो अंधयारो जाओ, जलम्मीओ आगासं फुसिउमिव उच्छलंति पच्छा पडंति य, गंगाए जलम्मि सा नावा वि उवरि आगासे उप्पडइ निवडइ य, तेण दोलायमाणीए तीए नावाए खंभो भग्गो, पडपडाणि तुट्टियाणि, पव्वराडिया पडागा फालिया, नावट्ठिया जणा भयभीया सयसयजीवम्मि संकेमाणा कल-कलारवं कुणमाणा। नावाए भग्गो नाविओ मउत्तिमओ किंकायव्वमूढो संजाओ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवमित्तेहिं कंबल-संबलाभिहेहिं दोहिं वेमाणियं देवेहिं ओहिणा सुदाढाभिहनागकुमारदेवकयं उवसग्गं आभोगिय तत्थ आगमिय स निवारिय, सा नावा तीरे ठाविया। तओ ते देवा सुदाढं नागकुमारदेवं निब्भच्छिय हणिउमुज्जया, करुणारसिंधुणा भगवया ते निवारिया। तएणं ते दोन्नि देवा नियकरे पगाढिय भगवं वंदंति नमसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया।

समभावर वीयरागे भगवंउवसग्गकारगे सुदाढदेवे कोहभावं उवगारकारगेसु कंबलसंबलेसु देवेसु य रागभावं न किंचि करीअ, उभयत्थवि सममावं दरिसीअ।

तएणं नावट्ठिया सव्वे जणा नियजीवरक्खायार सयलजगजीववच्छलं भगवं जाणिय भत्तिबहुमाणेणं पणमंसु ॥सू०८८॥

प्रकट हुए। वे यह हैं—(१) देवों ने स्वर्ण की वर्षा की (२) पाँच वर्णों के पुष्पों की वर्षा की (३) वस्त्रों की वृष्टि की (४) दुंदुभियां बजाई और (५) आकाश में 'अहोदान, अहोदान' की घोषणा की ॥सू०८७॥

देनार देनार अने दातव्य वस्तु आ त्रणे मन वचन कायाथी शुद्ध होवाने लीधे त्यां पांच दिव्य ... (सू०८७)

छाया--ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरस्ततो ग्रामान्नि च्छति, निर्गत्य श्वेताम्बिकाया नगर्या मध्यमध्येन विहरमाणो यत्रैव सुरभिपुर नगरं तत्रैव उपागच्छति। तत्र खलु पृथिव्याः पट्टशाटिकामिव सागरमिवोच्छलत्तरङ्गतरङ्गितां गङ्गानदीं तरीतुकामो भगवान् तत्तीरे आगच्छत्। ततः खलु स भगवान् नाविकस्य अवग्रहेण तस्यां नावि स्थितः। चलन्ती सा नौरगाधजले प्राप्ता। तत्र सुदंष्ट्रनामा एको नागकुमारदेवो न्यवसत्। यस्त्रिपृष्ठवासुदेवभवे भगवतो जीवेन हतस्य सिंहस्य जीव आसीत्। स सुदंष्ट्रदेवो भगवन्तं दृष्ट्वा पूर्ववैरं स्मृत्वा क्रोधेन धमधमायमानः आशुरक्तो मिसमिसायमानो भगवतः पार्श्वे आगत्य आकाशस्थितः किलकिलरवं

मूल का अर्थ—'तएणं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर उस उत्तरवाचाल गाँव से बाहर निकलते हैं। वहाँ निकल कर श्वेताम्बिका नगरी के बीचों बीच होकर जहाँ सुरभिपुर नामक नगर था, वहाँ पधारते हैं। वहाँ पृथिवी की श्वेत साड़ी के सदृश तथा समुद्र के समान उछलती हुई तरंगों से तरंगित गंगा नदी को पार करने की इच्छा से भगवान् उसके किनारे आये। तत्पश्चात् नाविक की आज्ञा लेकर भगवान् नौका पर आरूढ हुए। चलती-चलती वह नौका अथाह जल में जा पहुँची। वहाँ सुदंष्ट्र नामक सिंह का एक नाग कुमार देव निवास करता था, जो त्रिपृष्ठ वासुदेव के भव मे भगवान् के द्वारा मारे गये सिंहका जीव था। अर्थात् उस पूर्व भव मे भगवान् त्रिपृष्ठ वासुदेव थे, और यह देव सिंह था। त्रिपृष्ठ वासुदेव ने उस सिंह को मारा था। अतः सुदंष्ट्र देव भगवान् को देखकर, पूर्वभव के वैर का स्मरण कर के, क्रोध से धमधमाता हुआ, क्रुद्ध होता हुआ, क्रोध से जलता हुआ, भगवान् के पास आकर, अधर में स्थित होकर

મૂલનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. ત્યારપછી ભગવાન ઉત્તર વાચાળ નામના ગ્રામમાંથી યથા સમયે નીકળી શ્વેતાંબિકા નગરીની મધ્યમાંથી પસાર થઈ સુરભિપુર નામના નગરમાં પધાર્યા. જાણે પૃથ્વીએ ધવલવસ્ત્ર ધારણ કર્યું હોય તેવાં નિર્મળ હિલોળા ખાતાં પાણી વાળી અને વિશાળ કાય સમુદ્રની જેમ મોજાંઓ ઉછાળતી એવી ગંગા નદીના તટે પ્રભુ પધાર્યા અને નદીને પેલે પાર જવા ઇચ્છા કરી ત્યાં પડેલી નૌકાના માલિકની આજ્ઞા લઈ ભગવાન તે નૌકામાં બેઠા. પાણીનો પંથ કાપતી આ નૌકા અગાધ જળ મધ્યે આવી પહોંચી. આ મધ્ય ભાગમાં 'સુદંષ્ટ્રક' નામનો એક નાગકુમાર દેવ નિવાસ કરી રહ્યો હતો. ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવના ભવમાં ભગવાને જે સિંહને માર્યો હતો તેજ સિંહનો આ જીવ હતો અને તે 'સુદંષ્ટ્રક' નામના નાગકુમાર તરીકે અહીં જન્મ્યો હતો.

આ સુદંષ્ટ્રક દેવે ભગવાનને જોયા કે તરત જ પૂર્વભવના વેરનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. સ્મરણ માત્રથી તે ક્રોધાગ્નિથી બળવા લાગ્યો અને તરતજ ભગવાન પાસે આવી હવામાં અદ્ધર ઉભો રહી 'કિલ-કિલ' અવાજ કરતાં

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे तओ गामाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता सेयंवियाए नयरीए मज्झं-मज्झेणं विहरमाणे जेणेव सुरभिपुरं णयरं तेणेव उवागच्छइ। तत्थ णं पुढवीए पत्थाडियं विव सागरमिव उच्छलंततरंगतरंगियं गंगामहं उत्तरिउकामे भगवं तत्तीरे आगमीअ। तएणं से भगवं नावियस्स उग्गहेणं तीए नावाए ठिए। चलमाणी सा नावा अगाहजलम्मि पत्ता। तत्थ सुदाढनामे एगो नागकुमारदेवो निवसीअ। जो तिविट्ठवासुदेवभवे भगवओ जीवेण इयस्स सीहस्स जीवो आसि। सो सुदाढदेवो भगवं दट्ठूणं पुव्ववेरं सरिय कोहेण धमधमेंतो आसुरुत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ पासे आगंतूण आगासट्ठिओ किलकिलरवं कुणमाणो एवं वयासी—"रे भिक्खु! कत्थ गच्छसि? चिट्ठ चिट्ठ" एवं कहिय कप्पंतकालपवणमिव भयंकरं सव्वगामिं वाउं विउव्विय उवसग्गं करेइ। तं महा-वेगं सव्वगवाउणा रुक्खा पडिया, पव्वया कंपिया, धूलिपडलेण महंतो अंधयारो जाओ, जलुम्मीओ आगासे फुसिउमिव उच्छलंति पच्छा पडंति य, गंगाए जलम्मि सा नावा वि उवरिं आगासे उप्पडइ निवडइ य, तेण दोलायमाणीए तीए नावाए खंभो भग्गो, पडपाणि तुट्टियाणि, पक्खराडिया पडागा फालिया, नावट्ठिया जणा भयभीया सयसयजीवणं संकेमाणा कलकलारावं काउमारभिंसु। नावाए अवरूढो नाविओ मउव्विग्गो किंकायव्वमूढो संजाओ।

तेण कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवमित्तेहिं कंबल-संबलाभिहेहिं दोहिं वेमाणियदेवेहिं ओहिणा सुदाढाभिहनागकुमारदेवकयं उवसग्गं आभोगिय तत्थ आगमिय तं निवारिय, सा नावा तीरे ठाविया। तओ ते देवा सुदाढं नागकुमारदेवं निब्भच्छिय इमिउमुज्जया, करुणाचित्तेण भगवया ते निवारिया। तएणं ते दोवि देवा नियरूवं पगडिय भगवं वंदंति नमसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया।

समासायर वीयरागे भगवं उवसग्गकारगे सुदाढदेवे कोहभावं उवगारकारगेसु कंबलसंबलेसु देवेसु य रागभावं न किंचि करीअ, उभयत्थवि समभावं दरिसीअ।

तएणं नावट्ठिया सव्वे जणा नियजीवणदायारं सयलजगजीववच्छलं भगवं जाणिय भत्तिबहुमाणेण पूइंसु ॥सू०८८॥

सम्मुख प्रगट हुई। वे यह हैं-(१) देवों ने स्वर्ण की वर्षा की (२) पाँच वर्णों के पुष्पों की वर्षा की (३) वस्त्रों की वृष्टि की (४) दुंदुभियां बजाई और (५) आकाश में 'अहोदान, अहोदान' की घोषणा की ॥सू०८७॥

देनार देनार अने दातव्य वस्तु आ त्रणे मन, वचन, कायारूप त्रण करणथी शुद्ध होवाने लीधे त्यां पांच दिव्य ... प्रगट थयां. (सू०८७)

महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बल–शम्बलाभिधाभ्यां द्वाभ्यां वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना सुदंष्ट्राभिधनागकुमार देवकृत मुपसर्गमायोज्य तत्रागत्य तं निवार्य सा नौस्तीरे स्थापिता। ततस्तौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भर्त्स्य हन्तुमुद्यतौ! करुणार्द्रचित्तेन भगवता तौ निवारितौ। ततः खलु तौ द्वावपि देवौ निजरूपं प्रकटय्य भगवन्तं वन्देते नमस्यतः, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ।

क्षमासागरो वीतरागो भगवान् उपसर्ग कारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधभावम्, उपकारकारकयोः कम्बल–शम्बलयो देवयोश्च रागभावं न किञ्चिदपि अकरोत्, उभयत्रापि समभावमदर्शयत्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं सकलजगज्जीवरक्षकं भगवन्तं ज्ञात्वा भक्तिबहुमानेनाऽस्तुवन् ॥ सू०८८ ॥

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्बल और शम्बल नामक दो वैमानिक देवों ने अवधिज्ञान से सुदंष्ट्र नामक नागकुमार देव के द्वारा किया हुआ उपसर्ग जाना। वे वहाँ आये और उसे रोक कर नौका किनारे पर रख दी। तत्पश्चात् उन दोनों देवों ने सुदंष्ट्र नागकुमार देव को फटकारा और वे स्वकृत अपराध का दण्ड देने को उद्यत हुए। मगर करुणामयचित्तवाले भगवान् ने उन्हे रोक दिया तब उन दोनों देवोंने अपना असली रूप प्रगट कर के भगवान् को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमकार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर वीतराग भगवान् ने उपसर्ग करने वाले सुदंष्ट्र देव पर किंचित् भी द्वेष नहीं किया, और उपकार करने वाले कवल शंवल देवों पर किंचित् भी राग नहीं किया। उन्हों ने दोनों पर

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પૂર્વભવના કંબલ અને શંબલ નામના બે વૈમાનિક દેવ-મિત્રોએ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ભગવાન ઉપર વરસતી આ દુઃખની હેલી જાણી લીધી. 'સુદંષ્ટ્ર' નામનો નાગદેવ આ વિતક વરતાવી રહેલ છે તે પણ જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણ્યું આ બન્ને દેવમિત્રો ત્યાં આવ્યા અને નૌકાને કિનારા પર સહીસલામત લઈ આવ્યાં અને નાગકુમાર દેવને વધારે ઉપસર્ગ કરતો રોકી પાડયો. ત્યારબાદ આ બન્ને દેવોએ નાગકુમાર દેવને પડકાર્યો અને માર મારવા તૈયાર થયા, પરંતુ કરૂણાના સાગર ભગવાને આ બન્ને દેવોને તેમ કરતા રોકયા. દેવોએ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને વંદના–નમસ્કાર કરી જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ક્ષમાના સાગર એવા વીતરાગી પ્રભુએ વિતક વિતાડનાર સુદંષ્ટ્ર દેવ ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહિ: તેમ જ ઉપકાર કરવાવાળા કંબલ અને શંબલ દેવો પર જરા પણ અનુરાગ ભાવ કર્યો નહિ. ભગવાને બન્ને જણા ઉપર

कुर्वन् एवमवादीत्–'रे भिक्षो ! क्व गच्छसि ? तिष्ठ तिष्ठ' एवं कथयित्वा कल्पान्तकालपवनमिव संवर्तकाभिधं वायुं विकृत्य उपसर्गं करोति, तद्यथा–तेन संवर्तकवायुना वृक्षाः पतिताः, पर्वताः कम्पिताः, धूलिपटलेन अतुलोऽन्धकारो जातः । जलोर्मय आकाशं स्प्रष्टुमिव उच्छलन्ति पश्चात् पतन्ति च, गङ्गायाः जले सा नौरपि उपरि आकाशे उत्पतति निपतति च, तेन दोलायमानायाः तस्या नावः स्तम्भो भग्न , काष्ठपट्टानि त्रुटितानि, पवनरोधिका पताका स्फटिता नौस्थिता जनाः भयभीताः स्व–स्व–जीवनं शङ्कमाना' कलकलरवं कर्तुमारभन्त । नाव आरक्षो नाविको भयोद्विग्नः किंकर्तव्यमूढः संजातः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो

'किल–किल' शब्द करता हुआ बोला–'रे भिक्षु, कहाँ जाता है ? ठहर, ठहर !' इस प्रकार कह कर उसने प्रलयकालीन पवन के समान संवर्तक नामक वायु की विकुर्वणा करके उपसर्ग किया। उपसर्ग इस प्रकार हुआ–उस संवर्तक से वृक्ष गिर गये, पर्वत काँप उठे, धूल का ऐसा पटल उठा कि अतुल अंधकार छा गया। जल की हिलोरें जैसे आकाश को स्पर्श करने के लिए ऊपर उछलतीं और बाद में गिरती थीं। गंगा के पानी में वह नौका भी आकाश में उड़ने और नीचे गिरने लगी। डगमगाने के कारण उस नौका का स्तंभ टूट गया। काठ के पटिये टूट गये। हवा को रोकने वाली पताका (पाल) फट गई। नौका पर आरूढ़ जन भयभीत हो गये, जीवन के विषय में शंका करते हुए कल–कल शब्द करने लगे। नौका का नाविक चिन्तित हो उठा, भय के कारण खिन्न हो गया और किंकर्तव्यमूढ़ हो गया।

બોલવા લાગ્યો—'હે ભિક્ષુક ! ક્યાં જાય છે ? ઊભો રહે !' આમ કહી પ્રલય નીપજાવે તેવાં સંવર્તક નામના વાયુને વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા પેદા કર્યો અને ભગવાનને ઉપસર્ગ આપવા તૈયાર થયો. આખા ઉપસર્ગનું વર્ણન નીચે મુજબ છે —

આ પ્રલયકારી પવનને લીધે વૃક્ષો ઉખડીને પડવાં લાગ્યાં પર્વતો કંપવા લાગ્યાં, ધૂળનો વંટોળ ચડાવી તેણે સર્વત્ર અંધકાર પાથરી દીધો. મોજાંઓ ખૂબ ઉછળવા લાગ્યાં આ મોજાંઓ જાણે આકાશને સ્પર્શી રહ્યાં હોય તેમ જણાવા લાગ્યાં. આ મોજાંઓ ઉંચે ચડીને નીચે પડતાંવેંત ભયંકર ગર્જનાઓ થતી હતી આ મોજાંઓને કારણે ગંગાના પાણીમાં વહેતી આ નૌકા પણ આકાશમાં ઉછળતી અને ફરી પાછી નીચે ગબડી પડતી હતી. ડગમગવાને કારણે તેનો સ્તંભ તૂટી ગયો લાકડાનાં પાટિયાં પણ વેરવિખેર થઈ ગયાં. હવાને આધારે ફરકતો સઢ પણ ફાટી ગયો. હલેસાં કાંઈ કામનાં ન રહ્યાં. નૌકામાં બેઠેલાં માણસો ભયભીત થઈ ગયાં જીવનદોરી તૂટી જવાની બીકથી કોલાહલ કરવા મંડ્યા. નૌકાનો નાવિક પણ ચિંતાતુર થઈ ગયો. ભયના કારણે તેને ખૂબ ખિન્નતા આવી ગઈ તે વિમૂઢ અને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ ગયો.

महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बल-शम्बलाभिधाभ्यां द्वाभ्यां वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना सुदंष्ट्राभिधनागकुमार देवकृत मुपसर्गमायोग्य तत्रागत्य तं निवार्य सा नौस्तीरे स्थापिता। ततस्तौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भत्स्य हन्तुमुद्यतौ। करुणार्द्रचित्तेन भगवता तौ निवारितौ। ततः खलु तौ द्वावपि देवौ निजरूपं प्रकटय्य भगवन्तं वन्देते नमस्यतः, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ।

क्षमासागरो वीतरागो भगवान् उपसर्ग कारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधभावम्, उपकारकारकयोः कम्बल-शम्बलयो र्देवयोश्च रागभावं न किञ्चिदपि अकरोत्, उभयत्रापि समभावमदर्शयत्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं सकलजगज्जीवरक्षकं भगवन्तं ज्ञात्वा भक्तिबहुमानेनाऽस्तुवन् ॥ सू०८८ ॥

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्बल और शम्बल नामक दो वैमानिक देवों ने अवधिज्ञान से सुदंष्ट्र नामक नागकुमार देव के द्वारा किया हुआ उपसर्ग जाना। वे वहाँ आये और उसे रोक कर नौका किनारे पर रख दी। तत्पश्चात् उन दोनों देवों ने सुदंष्ट्र नागकुमार देव को फटकारा और वे स्वकृत अपराध का दण्ड देने को उद्यत हुए। मगर करुणामयचित्तवाले भगवान् ने उन्हे रोक दिया तब उन दोनों देवोंने अपना असली रूप प्रगट कर के भगवान् को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमकार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर वीतराग भगवान् ने उपसर्ग करने वाले सुदंष्ट्र देव पर किंचित् भी द्वेष नहीं किया, और उपकार करने वाले कंबल शंबल देवों पर किंचित् भी राग नहीं किया। उन्हों ने दोनों पर

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પૂર્વભવના કંબલ અને શંબલ નામના બે વૈમાનિક દેવ-મિત્રોએ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ભગવાન ઉપર વરસતી આ દુઃખની હેલી જાણી લીધી. 'સુદંષ્ટ્ર' નામનો નાગદેવ આ વિતક વરતાવી રહેલ છે તે પણ જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણ્યું. આ બન્ને દેવમિત્રો ત્યા આવ્યા અને નોકાને કિનારા પર સહીસલામત લઇ આવ્યા અને નાગકુમાર દેવને વધારે ઉપસર્ગ કરતો રોકી પાડયો. ત્યારબાદ આ બન્ને દેવોએ નાગકુમાર દેવને પડકાર્યો અને માર મારવા તૈયાર થયા; પરંતુ કરૂણાના સાગર ભગવાને આ બન્ને દેવોને તેમ કરતા રોકયા. દેવોએ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને વંદના-નમસ્કાર કરી જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ક્ષમાના સાગર એવા વીતરાગી પ્રભુએ વિતક વિતાડનાર સુદંષ્ટ્ર દેવ ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહિ. તેમ જ ઉપકાર કરવાવાળા કંબલ અને શંબલ દેવો પર જરા પણ અનુરાગ ભાવ કર્યો નહિ. ભગવાને બન્ને જણા ઉપર

टीका—'तए णं' से समणे' इत्यादि। ततः=नागसेनगृहे पारणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ततः=तस्मात् उत्तरवाचालाभिधाद् ग्रामात् निर्गच्छति=निःसरति, निर्गत्य=निःसृत्य श्वेताम्बिकाया नगर्या मध्यमध्ये विहरमाणो=गच्छन् यत्रैव प्रदेशे सुरभिपुरं नगरं तत्रैव उपागच्छति। तत्र=सुरभिपुरनगरसमीपे खलु पृथिव्याः पट्टशाटिकामिव=पट्टाम्बरायमाणाम्, सागरमिव=समुद्रमिव उच्छलत्तरङ्गराजिताम्=उच्छलत्तरङ्गवतीम् गङ्गानदीम् उत्तरीतुकामः=पारंगन्तुमिच्छुः, भगवान् तत्तीरे=गङ्गानदीतटे आगच्छत्। ततः=नदीतीरागमनानन्तरं खलु स भगवान् नाविकस्य अनुज्ञया=आज्ञया तस्यां नावि=नौकायां स्थितः=उपविष्टोऽभवत्। ततो नद्यां चलन्ती=तरन्ती सा नौः अगाधजले आगता=आगता। तत्र=अगाधजलमध्ये सुदंष्ट्रनामा एको नागकुमारदेवो न्यवसत्।

ही समभाव प्रदर्शित किया। तत्पश्चात् नौका पर सवार सभी जनों ने भगवान् को अपना जीवनदाता और सकल जगत् के जीवों का रक्षक जान कर भक्ति और बहुमान के साथ उन की स्तुति की ॥सू०८८॥

टीका का अर्थ—नागसेन के घर पारणा करने के पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर उस उत्तरवाचाल नामक ग्राम से निकले। निकल कर श्वेताम्बिका नगरी के बीचोबीच हो कर विचरते हुए जिस प्रदेश में सुरभिपुर नगर था वहीं पहुंचे। सुरभिपुर नगर के निकट पृथ्वी के पटाम्बर के समान तथा समुद्र के सदृश उछलती हिलोरों से हिलोरती हुई गंगा नदी को पार करने की इच्छा करने वाले प्रभु गंगा के किनारे पर पधारे। नदी-किनारे आने के अनन्तर भगवान् नाविक की आज्ञा लेकर उस नौका में विराजे। चलती-चलती नौका अगाध जल में आई। उस अगाध जल में सुदंष्ट्र नामक एक नागकुमार देव

સમભાવ જ પ્રગટ કર્યો. નૌકા સહીસલામત આવતાં તેની અંદર બેઠેલા મુસાફરોએ પ્રભુને જીવનદાતા માની તેમ જ પ્રાણી માત્રના રક્ષક માની તેમની ભક્તિ અને બહુમાન કર્યો. (સૂ૦૮૮)

ટીકાનો અર્થ— ભગવાનક નાગસેનના પુણ્યના બળે તેના ઘેર પ્રભુનું પારણું થયું ત્યારપછી પ્રભુ ઉત્તરવાચાલ ગામમાંથી નીકળ્યા. 'ઉત્તરવાચાલ' ગામથી સુરભિપુર જવામાં વચ્ચે શ્વેતાંબિકા નગરી આવતી હતી. રસ્તો નગરીની મધ્યમાં થઈને જ પસાર થતો હતો સુરભિપુર નગરીની નજીકમાં થઈને હિલોળા મારતી સમુદ્ર જેવી ગંગા નદી વહેતી હતી આ નદી ઓળંગીને સુરભિપુર નગરમાં પહોંચાય તેમ હતું હોડી આ હોડીથી સામે કાંઠે અવરજવર ઉતારૂ કામ કરી રહ્યા હતા. બન્ને સામસામે કાંઠે આવેલા ગામોનો તમામ અવનો વ્યવહાર નાવડીઓ મારફત જ ચાલી રહ્યો હતો. ભગવાન સામે કાંઠેના ગામે જવા ઇચ્છતા હતા તેથી તેઓ નાવિકની રજા લઈ તેમાં બેસી ગયા. [illegible]

यः सुदंष्ट्रदेवः त्रिपृष्ठवासुदेवभवे भगवतो जीवेन हतस्य सिंहस्य जीव आसीत्। सः=अगाधजलवासी सुदंष्ट्र-देवो भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा पूर्ववैरं=स्मृत्वा क्रोधेन धमधमायमानः="धमधम" इति शब्दं कुर्वन् आशु-रक्तः=शीघ्रारुणलोचनः मिसमिसायमानः=क्रोधाग्निना जाज्वल्यमानश्च सन् भगवतः-श्रीवीरप्रभोः पार्श्वे आगत्य आकाशे स्थितः किलकिलरवं=किलकिलेति शब्दं कुर्वन् एवम्-अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-'रे भिक्षो! कुत्र गच्छसि? तिष्ठ तिष्ठ" एवं कथयित्वा कल्पान्तकालपवनमिव=प्रलयकालपवनवत् भयङ्करं संवर्तकाभिधं=सं-वर्तकनामकं वायुं विकृत्य=वैक्रियशक्त्या समुत्पाद्य उपसर्गंकरोति। तद्यथा-तेन-विकृतेन संवर्तकवायुना वृक्षाः

निवास करता था, जो त्रिपृष्ठ वासुदेव के भव में भगवान् के जीव के द्वारा मारे गये सिंह का जीव था। अगाध जल मे निवास करने वाला सुदंष्ट्र देव भगवान् वीर प्रभु को देखकर और पूर्ववैर का स्मरण कर के क्रोध से धमधमाता हुआ, लाल लाल लोचन करके, दांत पीसता हुआ भगवान् के पास आकर और 'किल-किल' शब्द करता हुआ इस प्रकार बोला—'अरे भिक्षुक, जाता कहाँ है? ठहर, ठहर!' इस प्रकार कह कर प्रलय-समय की वायु के समान भयंकर संवर्त्तकनामक वायु को विकुर्वणा करके उसने उपसर्ग किया।

વેરની ભૂમિકા એવી દુર્ઘટ હોય છે કે તેનું બીજ જો એક વખત પણ ભૂલેચૂકે વવાઈ ગયું હોય તો તે બીજ વડવાઇઓની માફક ફૂટી નીકળે છે અને તેનો છેડો પણ આવતો જ નથી. એક વેર વાળતાં બીજું વેર ઉભું જ થાય છે અને તેની પર પરા ભવોભવ વધતી જ જાય છે, માટે જ્ઞાનીઓ પોકારી પોકારીને કહે છે કે વેર ઉભું થવા જ દેવું નહિ, અને કદાચ ઉભું થયું હોય તો તેનુ નિરાકરણ તુરત લાવ પરસ્પરમાં ક્ષમાપના થઇ જવી જોઇએ, નહિતર એની ભૂમિકા વધતા તેનો પાર આવશે નહિ

આ પ્રમાણે ભગવાનનો જીવ જ્યારે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવપણે અવતર્યો હતો ત્યારે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે લોકોને રંજાડ-નારા એક ક્રૂર:સિંહને ચીરી નાખ્યો હતો. તેનું વેર વધતાં તેનું ફળ તે સિંહે સુદંષ્ટ્ર દેવપણે અવતરી આ વખતે ભગવાન પાસેથી વસુલ કરવા માંડયું. વેરી વેરીને તુરત જ ઓળખી કાઢે છે તેવો જીવનો સ્વભાવ ઘડાઇ ગયો હોય છે.

એકબીજાનો સમાગમ થતાં જ પૂર્વના વેરનાં બંધનો ઉછળી આવે છે. વેર એ માયાવી ગાંઠ છે અને જીવ પોતાની વક્રતા અનુસાર તે ગાંઠને બાંધે છે, પોષે છે અને વધારી-ઘટાડી પણ શકે છે. આ ગાંઠ બંધાતા જીવમાં માયા-કપટના દોષો એક પછી એક વધતાં જ જાય છે, જેના પરિણામે કષાય યુક્ત થઇ મહાન્ નિવિડકર્મ ઉપાર્જન કરતો તે આત્મા ભવોભવમાં પૂર્વનાં વેર લેતો જાય છે અને સાથે સાથે નવાં વેરના બંધનો બાંધતો જાય છે, માટે જ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

पविता' पर्वताः कम्पिता, भूभिटलेन=गुभिसमूहेन भ्रुलः=घोरः अन्धकारो मातः। जलोर्मयः=जलतरङ्गा आकाशं स्पष्टुमिव=आकाशस्पर्शनायमिव उच्छलन्ति=उपरिगच्छन्ति, पश्चात्=उच्छलनानन्तरम् पतन्ति=नीचैरा गच्छन्ति च। ततश्च=गङ्गाया जले सा नौः=नौका अपि उपरि=ऊर्ध्वं आकाशे उत्पतति च-पुनः निपतति= अध आगच्छति। तेन=उत्पतननिपतनोभयव्यापारेण दोलायमानायाः=दोलावदाचरन्त्याः तस्याः=गङ्गाजलमध्य- स्थितायाः नावः=नौकायाः स्तम्भः=स्तूपा, भग्नः=त्रुटितः, काष्ठपट्टानि त्रुटितानि, तथा पवनरोधिका=वायु- निरोधनकारिका पताका=दण्डाग्रभ्रमितवैजयन्ती स्फटिता=विदीर्णा, नौस्थिता =नौकायामुपविष्टा जनाः=लोका =

यह इस प्रकार-वैक्रियशक्ति से उत्पन्न किये हुए वायु से वृक्ष गिर पड़े। पर्वत डोलने लगे। धूलि के पटल से घोर अंधकार छा गया। जल की लहरें जैसे आकाश को छूने के लिए जाती हो उस प्रकार ऊपर जाने लगीं और नीचे गिरने लगीं। इस कारण गंगा के जल में यह नौका भी ऊंची-नीची होने लगी। ऊंची-नीची होने के कारण हिंडोले (झूला) के समान हिलती हुई नौका का मस्तूल (स्तंभ) भग्न हो गया। लकड़ी के पटिये टूट गये। वायु के वेग का निरोध करने वाली पताका-डंडे पर फहराती हुई वैजयन्ती

"आ भवने भवोभव महिं, थयु वेर विरोध,
अंध बनी अज्ञानथी, कर्यो अतिशय क्रोध
ते सवि मिच्छामि दुक्कड
आज खमावु छु सवि, क्षमा करजो महाय
वेर विरोध टळी जजो, अक्षयपद सुखदाय,
समभावि आतम थशे.
मारे कर्मी जीवडां पीवे वेरनु झेर,
भव अटवीमां ते भमे, पामे नहि शिव लहेर
धमनु मर्म विचारजे."

आ प्रमाणे प्रभुने जोतां ज नागकुमारने अत्यंत झेर व्यापी गयु अने दांत पीसतो क्रमवाननी पासे आवी उपसर्ग आदर्यो.आ रीते प्रथमथी विकुर्वीने अनेक प्रकारे जेटलां भीषण बन्यां त्यां आ भीषण भीना वळवाने [illegible]

भयभीताः=भयोद्विग्नाः स्वस्वजीवन=निजनिज जीवितंशङ्कमानाः सन्तः कलकलराव=कोलाहलशब्दं कर्तुमारभन्त। नावः=नौकायाः, आत्मरूपः=आत्मस्वरूपः, रक्षक इत्यर्थः, नाविको भयोद्विग्नः=भयत्रस्तः किं कर्त्तव्यमूढः=विचारशून्यः संजातः।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बलशम्बलाभिधाभ्यां=कम्बल-शम्बलनामकाभ्या द्वाभ्याम्, वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन सुदंष्ट्राभिधनागकुमारदेवकृतम् उपसर्गम् आभोग्य-ज्ञात्वा तत्रागत्य तम्=उपसर्गम् निवार्य=दूरीकृत्य सा नौः तीरे=गङ्गायास्तटे स्थापिता। ततस्तौ=कम्बल-शम्बलौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भर्त्स्य=दुर्वचनमुक्त्वा हन्तु=ताडयितुमुद्यतौ जातौ, तद्दृष्ट्वा

(पाल) फट गई। नौका पर सवार लोग भय के कारण उद्विग्न हो उठे। उन्हें अपने-अपने जीवन के लिए सन्देह हो गया-सोचने लगे-न जाने बचेंगे या मरेंगे? वे कोलाहल मचाने लगे। नौका के भग्न हो जाने के कारण नाविक चिन्तित हो गया, भय से त्रस्त हो गया और उसे भान न रहा कि क्या करूं और क्या न करूं।

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्बल और शम्बल नाम के दो वैमानिक देवोंने अवधिज्ञान के उपयोग से सुदंष्ट्रनामक नागकुमारदेवद्वारा कृत उपसर्ग को जाना, जानकर वे वहाँ आये और उस उपसर्ग को रोक दिया। उन्हों ने वह नौका गंगा के किनारे लेजा कर स्थापित कर दी। तत्पश्चात् कम्बल और शम्बल देव सुदंष्ट्र-नागकुमार देव को दुर्वचन कह कर मारने को

તળીએ જઇ બેસશે એમ આગાહી થવા લાગી. તેમા બેઠેલા મુસાફરોના જીવ તળીએ બેસી ગયા. લોકો 'બચાવો, બચાવો'ના પોકારો કરવા લાગ્યા કેટલાક પોતાના ઇષ્ટ દેવનુ સ્મરણ કરતાં, જીવવાની આશા પણ છોડીને બેઠા હતા.

ભગવાન આ દરેકની સામે દયાળુ ભાવે જોઇ રહ્યા હતા તેઓ મનમા વિચારતા કે આ જીવોએ પણ મારી જ સાથે આ દેવનુ વેર બાધ્યુ હશે આ બધો તરફડાટ દેવનો જ છે, એમ, ભગવાન પોતે જાણતા હતા છતા લોકોને કાઇ કહ્યુ નહિ, તેમ જ ઇસારો પણ કર્યો નહિ ભગવાનના ખ્યાલમાં હતુ કે આ વેરનો બદલો છેલ્લો જ છે, તેથી તે કર્મ પૂરૂ થતા આપોઆપ શાતિ થઇ જશે. કેટલાક તો ભગવાનને આ તોફાન શાત કરવા વિનંતિ પણ કરતા હતા, અને ભગવાન તેમને શાત રહેવા સૂચના પણ આપતા હતા. આ કર્મનુ ફળ પૂરૂં થતા ભગવાનના પૂર્વભવોના મિત્રો આવી પહોચ્યા અને તેઓએ આ દેવને તેમ કરતો અટકાવી તોફાનને શાત પાડયું. નૌકાને કાઠે દોરી ગયા સહિસલામતપણે કિનારે પહોચી જતા લોકોના ખોળિયામા જીવ આવ્યો. ઘડી પહેલાં જીવન તૂટવાની અણી

करुणार्द्रचित्तेन भगवता तौ द्वौ तत्कार्याद् निवारितौ। ततः खलु तौ=कम्बल-शम्बलौ द्वावपि देवौ निजकं=स्वकीयदेवत्वस्य प्रकट्य भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं वन्देते नमस्यतश्च, वन्दित्वा नमस्यित्वा च यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ। क्षमासागरः वीतरागः=रागद्वेषवर्जितो भगवान्=श्रीवीरप्रभुः उपसर्गकारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधभावं, च=पुनः उपकारकारकयोः=उपसर्गनिवारकत्वेनोपकारिणोः कम्बल-शम्बलयोर्देवयोः रागभावं किञ्चिदपि=अणुमात्रमपि न=नैव प्राकरोत्=कृतवान्। किन्तु उभयत्र=सुदंष्ट्रनामदेवे कम्बल-शम्बलदेवयोश्च सम-भावम् अदर्शयत्=दर्शितवान्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं=स्वजीवितदायकं सकलजगज्जीवरक्षकं=समस्तभुवनवर्ति प्राणिप्राणपरायणं भगवन्तं=श्रीवीरप्रभुं महता भक्तिबहुमानेन अस्तुवन्=तत्प्रभावसम्बन्धिवाक्यैः स्तुतवन्तः (सू०८८)

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे नावाओ ओयरइ ओयरित्ता महारण्णे सुण्णागारे एगीए काउस्सग्गे ठिए। तत्थ णं भगवओ पुव्वभवारणकालसमयंसि माईमिच्छादिट्ठी एगे संगमाभिहे देवे अतियं पाउब्भूए। तए णं से देवे आसुरत्ते रुट्ठे कुविए चंडिक्किए मिसिमिसेमाणे काउस्सग्गट्ठियं पहुं एवं वयासी—"हं भो भिक्खू! अपत्थियपत्थया! सिरी-हिरी-धिइ-कित्ति परिवज्जिया! धम्मकामया! पुण्णकामया! सग्गकामया! मोक्खकामया!, धम्मकंखिया! ४, धम्मपिवासिया! ४, नो णं तुमं ममं जाणासि? अहं तुमं धम्माओ

तैयार हुए। यह देखकर करुणा से आर्द्र चित्तवाले भगवान् ने दोनों देवों को मारने से रोक दिया। तत्पश्चात् कम्बल और शम्बल दोनों ही देवोंने अपने देव-रूप को प्रकट कर के भगवान् वीर प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार कर के वे जिस दिशा से प्रकट हुए थे उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर और रागद्वेष से रहित भगवान् वीरने उपसर्गकर्ता सुदंष्ट्र पर किंचित् भी क्रोध भाव नहीं किया और उपकारकर्ता कम्बल-शम्बल देवों पर अणुमात्र भी राग नहीं किया। उन्हों ने सुदंष्ट्र, कम्बल और शम्बल के प्रति समभाव ही प्रदर्शित किया। तब नौका पर सवार सभी लोक भगवान् महावीर को ही अपना जीवनदाता एवं जगत् के समस्त जीवों का त्राता मानकर भक्ति और बहुमान के साथ उनके प्रभाव का वर्णन करने वाले वाक्यों से स्तुति करने लगे ॥सू०८८॥

મારવા તૈયાર થયા. ... ભગવાને તે બંને દેવોને રોક્યા. ... તેમનું વર્તન જોઈ દેવમિત્રો વિસ્મય પામ્યા અને તેમની સ્તુતિ કરી નિવાસસ્થાને પાછા ફર્યા. ... પ્રભુને આશીર્વાદ આપતા તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (સૂ૦૮૮)

परिभंसेमि" त्ति कट्टु पउरं रयपुंजं उप्पाडिय पहुस्स सासोच्छासं निरुंधइ। तह वि पहुं अक्खुद्धं दट्ठूणं, पच्छा से तिक्खतुंडाओ महापिवीलियाओ विउव्विय ताहिं दंसावेइ, निदसावेइ, उवदसावेइ तेण पहुसरीराओ पवलरुहिरधारा निस्सरेइ, तहवि पहू नो चलेइ। तओ पच्छा तिक्खविसभरियकंटयाइं विच्छियसयसहस्साइं विउव्विय पहुं उवसग्गेइ। पच्छा तेण विगरालसुंडे तिक्खदंते दंती विउव्विए। से णं सुंडाए भयवं उट्ठाविय अहे पाडेइ, तओ छुरियतिक्खदंतग्गेण विदारिय पाएहिं मद्देइ। तओ से भयभेरवेण पिसायरूवेण भीसेइ। तओ सीहं विउव्विय पहुसरीरं फालेइ। तए णं भगवओ उवरिं महाभारं लोहमयं गोलयं पक्खिवेइ। एवं सप्परिच्छसूयरभूयपेयाइरूवेहिं नाणाविहेहिं उवसग्गेहिं उवसग्गिओऽवि भगवं अविचलिए अकंपिए अभीए अतसिए अत्तत्थे अणुव्विग्गे अक्खुभिए असंभंते तं उज्जलं महं विउलं घोरं तिव्वं चंडं पगाढं दुरहियासं वेयणं सम्मभावेण सम्मं सहेइ खमेइ तितिक्खेइ अहियासेइ नो णं मणसावि तस्स असुहं चिंतेइ, तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए चेव विहरइ। एवं से संगमे देवे जणवयविहारं विहरमाणं भगवं पच्छा गामिय छम्मासं जाव उवसग्गीअ तहावि वहुस्स वज्जरिसहनारायसंघयणत्तणेण न पाणहाणी जाया।

एवं णं विहरमाणे भगवं संवच्छरं साहियं मासं सचेलए, तओ परं अचेलए होत्था।

तए णं से समणे भगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे वीयं चाउम्मासं रायगिहस्स णयरस्स नालंदाभिहाणे पाडगे मासमासक्खमणतवेणं ठिए। तत्थ णं पढममासक्खमणपारणगे विजयसेट्ठिणा भगवं पडिलाभिए १। एवं वितियपारणगे नंदसेट्ठिणा, तइयपारणगे सुनंदसेट्ठिणा, चउत्थपारणगे बहुलमाहणेण पडिलाभिए। सव्वत्थ पंच दिव्वाइं, पाउब्भूयाइं २। एवं तइयं चाउम्मासं चंपाए णयरीए दुदुमासक्खमणेण ठिए ३। चउत्थं चाउम्मासं चउम्मासक्खमणेण पिट्ठिचंपाए ठिए ४। पंचमं चाउम्मासं भद्दियाए णयरीए नाणाविहाभिग्गहजुत्तेणं चाउम्मासक्खमणेणं ठिए ५। छट्ठं पुण चाउम्मासं भद्दियाए णयरीए नाणाविहाभिग्गहजुत्तेणं चाउम्मासियतवेणं ठिए ६। सत्तमं चाउम्मासं आलंभियाए णयरीए चाउम्मासियतवेण ठिए ७। अट्ठमं चाउम्मासं रायगिहे णयरे चाउम्मासियतवेण ठिए ८ ॥सू०८१॥

छाया—ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो नावोऽवतरति, अवतीर्य महाऽरण्ये शून्यागारे रात्रिके कायोत्सर्गे

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर नौका से नीचे उतरे और एक महारण्य में जाकर सूने घर में रातभरका कायोत्सर्ग करके स्थित हो गये। वहाँ मध्य रात्रि के समय

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ ત્યારપછી ભગવાન નાવડામાંથી નીચે ઉતરી એક મહારણ્ય તરફ ચાલી નીકળ્યા આ અરણ્યમા એક સુનુ ઘર હતુ ત્યા આખી રાત કાયોત્સર્ગમા ઉભા રહ્યા ત્યા મધ્યરાત્રિના સમયે માયીક

स्थितः । तत्र खलु भगवतः पूर्वरात्रापररात्रकालसमये मायी मिथ्यादृष्टिरेकः सङ्गमाभिधो देवोऽन्तिकं प्रादुर्भूतः ।
ततः खलु स देव आसुरक्तो रुष्टः कुपितः चण्डिक्यितः मिसमिसायमानः कायोत्सर्गस्थितं भगवन्तमवादीत्—
"हं भो भिक्षो ! अप्रार्थितप्रार्थक ! श्री–ह्री–धृति–कीर्तिपरिवर्जित ! धर्मकामक ! पुण्यकामक ! स्वर्गकामक !
मोक्षकामक ! धर्मकाङ्क्षित ! ४ धर्मपिपासित ! ४ नो खलु त्वं मां जानासि, अहं त्वां धर्मात् परिभ्रंशयामि"
इति कृत्वा प्रचुरं रजःपुञ्जमुत्पात्य प्रभोः श्वासोच्छ्वास निरुणद्धि । तथापि प्रभुमक्षुब्धं दृष्ट्वा पश्चात् स तीक्ष्ण-
तुण्डाः महापिपीलिकाः विकृत्य तामिर्दंशयति, निर्दंशयति, उपदंशयति, तेन प्रभुशरीरात् प्रबलरुधिरधारा निः–
सरति, तथाऽपि प्रभुर्नो चलति । ततः पश्चात् तीक्ष्णविषभृतकण्टकानि वृश्चिकशतसहस्राणि विकृत्य प्रभुमुपस-

मायी मिथ्यादृष्टि संगम नामक एक देव भगवान् के निकट प्रकट हुआ । तदन्तर वह देव शीघ्र ही लाल
चोल हो गया । रुष्ट, कुपित, रौद्राकारधारक और दांत पीसता हुआ वह देव कायोत्सर्ग में स्थित भगवान्
महावीर से इस प्रकार बोला—'अरे भिक्षु ! मौत की कामना करने वाले ! अरे श्री, ह्री, धृति, कीर्ति से
शून्य ! अरे धर्म की कामना करने वाले ! स्वर्ग की कामना करने वाले ! मोक्ष की कामना करने वाले !
अरे धर्म की आकांक्षा करने वाले (४) अरे धर्म के पिपासु (४) ! तू मुझे नहीं पहचानता है ? देख, मैं तुझे
अभी ही धर्म से भ्रष्ट कर देता हूँ ।

इस प्रकार कह कर उसने विशाल रजका पुंज (धूल का पटल) उड़ा कर भगवान् के श्वासोच्छ्वास को
रोक दिया । तब भी भगवान् वर्धमान स्वामी को क्षुब्ध हुआ न देखकर उसने तीखे मुख वाली बड़ी बड़ी चीटियों
की विकुर्वणा कर के उन से डसवाया, खूब डँसवाया और पूरी तरह डँसवाया । उस से प्रभु के शरीर से
रुधिर की प्रबल धारा बह निकली फिर भी प्रभु चलायमान न हुए। तत्पश्चात् उग्र विष से परिपूर्ण कांटों-

अने मिथ्या दृष्टिवाळो आधम देव जेनु नाम संगम हतु ते भगवाननी पासे आवी प्रगट थयो. आवतानी साथे
तेणे लालास धारण करी, रुष्टपुष्ट शरीरनो आकार करी कोपायमान दृष्टिथे उभो रह्यो तेनो देखाव भयंकर रौद्रतावाळो
हतो. तेणे दांत कचकचावीने भगवानने कह्यु के 'अरे भिक्षु ! तु मोतने शरणे जवो छे । तु लक्ष्मी, लाज, धीरज अने कीर्ति विनानो बनी गयो छे ! अरे धर्मरोगी ! पुण्यवांछक ! स्वर्गनी इच्छावाळा
मोक्ष मेळववावाळा ! धर्मना इच्छुक ! अरे धर्मपिपासु ! तु शुं मने ओळखतो नथी के हु तने पळवारमां ज
धर्म भ्रष्ट करी नाखीश ? आम कही तेणे धूळनी आंधी चडावी. आ भयंकर आंधीने लीधे भगवाननो श्वासोच्छ्वास तेणे
अटकावी दीधो. तेम छतां भगवान महावीर डग्या नहि. त्यारबाद तेणे तीक्ष्ण मुखवाळी मोटी मोटी कीडिओ उत्पन्न करी
भगवानने करडावी. साधारण रीते आमां आ कीडिओ न हती पण आवी कीडिओना [illegible] तेम
तेओ ओसी साथे चटका भरवा लागी. आ चटकाओने [illegible]
[illegible]

गयति। पश्चात् तेन विकरालशुण्डस्तीक्ष्णदन्तो दन्ती विकृतः, स खलु शुण्डया भगवन्तमुत्थाप्य अधः पातयति, ततः क्षुरिकातीक्ष्णदन्ताग्रेण विदार्य पादैर्मर्दयति। ततः स भयभैरवेण पिशाचरूपेण भीषयति। ततः सिंहं विकृत्य प्रभुशरीरं स्फालयति। ततः खलु भगवत उपरि महाभारं लौहमयं गोलकं प्रक्षिपति। एवं सर्पऋक्षसूकर-भूतप्रेतादिकृतैः नानाविधैरुपसर्गैरुपसर्गितोऽपि भगवानविचलितोऽकम्पितोऽभीतोऽत्रासितोऽत्रस्तोऽनुद्विग्नोऽक्षुभितोऽसंभ्रान्तस्तामुज्ज्वला महतीं विपुलां घोरां तीव्रां चण्डां प्रगाढां दुरध्यासां वेदनां समभावेन सम्यक् सहते क्षमते तितिक्षते अध्यास्ते, नो खलु मनसाऽपि तस्याशुभं चिन्तयति तूष्णीको धर्मध्यानोपगत एव विहरति।

वाले लाखों बिच्छुओं की विकुर्वणा करके प्रभु को उपसर्ग करवाया। तत्पश्चात् उसने भयानक सूंडवाले और तीखे दांतोंवाले हाथी की विकुर्वणा की। उस हाथीने सूंड से भगवान् को ऊपर उठा कर नीचे गिराया और फिर छुरी की तरह तीक्ष्ण दांतों की नोकों से विदारण कर के पांवों से कुचला। उसके बाद उस देवने भयकर पिशाच का रूप बना कर डराया। फिर भी सिंहकी विकुर्वणा कर के प्रभु के शरीर को फाड़ा। तत्पश्चात् भगवान् के ऊपर बहुत भारी लोहे का गोला फेंका। इसी प्रकार सर्प, शूकर, भूत, प्रेत आदि द्वारा किये गये नानाविध उग्र उपसर्गों से भी भगवान् विचलित न हुए। वे अकम्पित, अभीत, अत्रासित, अत्रस्त, अनुद्विग्न, अक्षुभित और असम्भ्रान्त रहे। उन्होंने उस उज्ज्वल, महती, विपुल, घोर, तीव्र, चण्ड, प्रगाढ़ एवं दुस्सह वेदना को समभाव से, सम्यक् प्रकार से सहन किया, क्षमण किया, तितिक्षा की, और अध्यास किया। मन से भी उस देवका अशुभ नहीं सोचा। मौनभाव से धर्मध्यान में लीन

થયુ છતા ભગવાન જરાયે ન ડગ્યા. ત્યારબાદ તેણે ઉગ્ર વિષથી ભરેલા અને ભયંકર આકડાવાળા વિંછીઓની પરંપરા ઉભી કરી. તે દ્વારા સંગમદેવે ભગવાનને અપાર વેદના આપી આથી પણ વધારે ભયકર એવા તીક્ષ્ણ સૂંઢવાળા અને ત્રુશળવાળા હાથીને પેદા કર્યો. હાથીએ ભગવાનને સૂઢ વડે ઉછાળીને પછાડયા અને તીણા દાત વડે ભગવાનને ચીર્યા તેમ જ પગ નીચે ચગદી નાખ્યા. આ પછી તે સગમ દેવ ભયાનક પિશાચનું રૂપ ધારણ કરીને પ્રભુને ડરાવવા લાગ્યો. ત્યારબાદ સિંહની વિકુવર્ણા કરી તેમનુ શરીર તીક્ષ્ણ નહોર વડે ચીરી નાખ્યું. આ ઉપરાંત તેમની ઉપર ભારે વજનવાળા લોઢાના ગોળા ફેંકયા. ઉપરોક્ત સઘળા ઉપદ્રવોમા સફળ ન થતાં સંગમ દેવે સર્પ, ભૂંડ, ભૂત, પ્રેત વગેરેને ઉત્પન્ન કરી તેમની મારફત ભગવાનને પારાવાર દુઃખ આપ્યું; છતા પ્રભુ તો અકપિત, ભયરહિત, ત્રાસ વિનાના નિર્વિઘ્ન, ઉદ્વેગરહિત ક્ષુબ્ધ થયા વિના અને જરા પણ અશાતિ અનુભવ્યા વિનાના સ્થિર ઉભા રહ્યા. પ્રભુએ આ ભયકર ઘોર, તીવ્ર, પ્રચંડ અને પ્રગાઢ વેદનાને સમભાવપૂર્વક વેદી અનત દારૂણ દુઃખને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કર્યું. આ ત્રાસની આનંદપૂર્વક તિતિક્ષા કરી અને તેના પરિણામોને વેદી લીધા. આટઆટલું થયા છતા અનંત કરૂણાના

एवं स सङ्गमो देवो जनपदविहारं विहरन्तं भगवन्तं पश्चात् गत्वा पाण्मासीं यावत् उपसर्गयत् तथापि भगो-र्वज्रऋषभनाराचसंहननत्वेन न प्राणहानिर्जाता।

एवं खलु विहरन् भगवान् संवत्सरं साधिकं मासं सचेलक ततः परमचेलको बभूव।

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्वीं चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् द्वितीये चातुर्मासे राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा स्थित। ततः खलु प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भितः १। एवं द्वितीयपारणके नन्दश्रेष्ठिना, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना, चतुर्थ पारणके बहुलब्राह्मणेन प्रतिलम्भित। सर्वत्र पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि २। एवं तृतीयं चातुर्मासं चम्पाया

हो कर ही वे विचरते रहे। इस प्रकार उस संगम देवने जनपद-विहार करते हुए भगवान् के पीछे जाकर छह मास तक उपसर्ग किये। तथापि प्रभु का वज्रऋषभ नाराचसंहनन होने से प्राणहानी नहीं हुई। इस प्रकार विचरते हुए भगवान् एक मास अधिक एक वर्ष पर्यन्त सचेलक रहे। तत्पश्चात् अचेलक हो गये (१)। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर पूर्ववर्ती तीर्थंकरों की परम्परा का अनुसरण करते हुए ग्रामानुग्राम विचरते हुए, दूसरे चोमासे में राजगृह नगर के नालन्दा नामक पाडे में, मासखमण तपस्या के साथ स्थित हुए। वहाँ पहेले मासखमण के पारणक के दिन विजय शेठने आहारदान दिया।

इसी प्रकार दूसरे पारणक के दिन नन्द शेठने' तीसरे पारणक के दिन 'सुनन्द शेठने और चोथे पारणक के दिन का कोल्लाकसंनिवेश में बहुलब्राह्मणने आहार दिया। सब जगह पाँच दिव्य प्रकट हुए(२)

સાગર પ્રભુએ નનથી પણ ત દેવનુ યતકિંચિત્ અશુભ ચ્છ્યુ નહિ અને મૌનપણે ધર્મધ્યાનમા જ લીન રહ્યા

ઉપરના દુષ્ટ કાર્યોને રચી ટપી જાય તેવા અઘોર દુઃખો દ્વારા સંગમદેવે ભગવાનને ઉપસર્ગો આપ્યા. અને જ્યાં જ્યાં ભગવાન વિચરવા લાગ્યા ત્યાં ત્યાં સંગમ દેવે તેમની પાછળ પાછળ જઈ છ માસ સુધી અનેક અનુચિતત્યા અને કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવા ઘણા જ કારમા દુઃખો આપ્યા. છતાં પણ પ્રભુની પ્રાણહાની ન થઈ તેનુ કારણ વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન હતુ આ પ્રમાણે વિચરતા, મહાવીર ભગવાન દીક્ષિત થયા, બાદ તેર માસ સુધી સચેલક રહ્યા. ત્યારબાદ અચેલકપણે વિહાર કરવા લાગ્યા.૧ પૂર્વતીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર ગ્રામાનુગ્રામ વિચરવા લાગ્યા. બીજુ ચોમાસુ અતિ સુશોભિત રાજગૃહી નગરીના પ્રખ્યાત નાલંદા નામના પાડામાં પ્રભુ અહીં માસખમણ'નુ તપ આદરી આત્મભાવે સ્થિર થયા. અહીં પ્રભુને પહેલા માસખમણનુ પારણુ વિજય શેઠને ત્યાં થયુ બીજુ પારણુ નંદ શેઠને ત્યાં ત્રીજુ પારણુ સુનંદ શેઠને ત્યાં અને ચોથુ પારણુ બહુલબ્રાહ્મણને ત્યાં થયુ

नगर्यां द्विद्विमासक्षपणेन स्थितः ३। चतुर्थं चातुर्मासं चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पाया स्थितः ४। पञ्चमं चातुर्मास भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५। षष्ठं पुनश्चातुर्मासं भद्रिकायां नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासमालम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासं राजगृहे नगरे चातुर्मासिकतपसा स्थितः ८ ॥सू०८९॥

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो नावः=नौकातः अवतरति, अवतीर्य महारण्ये=महाटव्यां शून्यागारे=जनरहितगृहे रात्रिके=सम्पूर्णरात्राववधिके कायोत्सर्गे स्थितः। तत्र खलु भगवतः-श्रीमहावीरस्वामिनोऽन्तिके=निकटे पूर्वरात्रापररात्रकालसमये=मध्यरात्रे मायी=मायावी मिथ्या-

---

इसी प्रकार प्रभु तीसरे चातुर्मास में चम्पा नगरी में दो-दो मासखमण करके स्थित हुए (३)। चौथे चातुर्मास में चार मास के चौमासी तप के साथ पृष्ठचम्पा में स्थित हुए (४)। पाँचवें चौमासे में भद्रिका नगरी में चौमासी तपस्या के साथ स्थित हुए (५)। छठे चातुर्मास में भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तप के साथ स्थित हुए (६)। सातवें चौमासे में आलंभिका नगरी में चौमासी तप के साथ स्थित हुए (७)। आठवें चौमासे मे राजगृह नगर में चौमासी तपस्या के साथ स्थित हुए (८) ॥सू०८९॥

टीका का अर्थ—तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर नौका से नीचे उतरे और उतर कर महाअटवी में जाकर एक शून्य मकान में सम्पूर्ण रात्रि तक के कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ भगवान् महावीर स्वामी के समीप, पूर्वरात्रि-अपररात्रिकाल के समय अर्थात् मध्यरात्रि में एक मायावी और मिथ्या-

---

થયુ જેને જેને ઘેર ભગવાનને માસખમણના પારણે અતિ ભાવપૂર્વક આહાર મળ્યો તેને તેને ઘેર પાચ દિવ્યો પ્રગટ થયા ૨, ત્રીજુ ચાતુર્માસ પ્રભુએ ચપાનગરીમા કર્યું અહીં પ્રભુએ બબ્બે 'માસખમણ' તપ આદર્યા ને ધર્મધ્યાનમા પોતાનો સમય વિતાવતા ૩, ચોથુ ચોમાસું પૃષ્ઠચપાનગરીમાં જ કર્યું અને ત્યા ચાર માસનુ ચૌમાસી તપ કર્યું ૪, પાચમું ચાતુર્માસ ભદ્રિકા નગરીમાં ચોમાસી તપસ્યા સાથે પૂરું કર્યું.૫, આજ નગરીમાં છઠ્ઠું ચોમાસુ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો અને ચૌમાસી તપ સાથે પરિપૂર્ણ કર્યું.૬, સાતમુ ચોમાસુ આલંભિકા નગરીમા પસાર કર્યું ત્યાં પણ તેઓએ ચૌમાસી તપની આરાધના કરી.૭, આઠમું ચાતુર્માસ રાજગૃહી નગરીમાં ઉપર પ્રમાણેની તપસ્યા સાથે સમાપ્ત કર્યું ૮ (સૂ૦૮૯)

ટીકાનો અર્થ—અપાર વેદનાઓને સહન કર્યા પછી પણ તેમનું મન શાંત અને નિર્જન ભૂમિમાં જવા આતુર હતુ તેથી નૌકામાથી સહિસલામત ઉતરી કોઇ એક અરણ્ય તરફ પ્રયાણ કરતાં પડતર ઘર નજરમાં આવ્યુ, ત્યા રાતવાસો ગાળવા નિશ્ચય કરી ધ્યાનમગ્ન થયા, આ બધા દુ:ખોની તિતિક્ષા પાછળ અસીમ સહનશક્તિ પ્રગટ

दृष्टिः एकः=कश्चित् सङ्गमाभिधः=सङ्गमनामको देवः प्रादुर्भूत =प्रकटोऽभवत्। ततः खलु सः—सङ्गमो देवः आशुरक्तः=शीघ्रकोपारुणलोचन रुष्ट =रोषान्वितः कुपितः=क्रुद्धः चाण्डिक्यितः=रौद्राकारयुक्तः मिसमिसायमानः=क्रोधेन जाज्वल्यमानः सन् कायोत्सर्गस्थितं भगवन्तम् एवम्—अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम्—अवादीत्—'हं भो मिक्षो!' 'हं भोः' इति साधिक्षेपमामन्त्रणम्, अप्रार्थितप्रार्थक=मरणेच्छुक! श्री–ह्री–धृति–कीर्ति–परिवर्जित!=लक्ष्मी–लज्जा धैर्य–ख्याति–रहित' धर्मकामक!=धर्मेच्छो! पुण्यकामक!=पुण्येच्छो! स्वर्गकामक!=स्वर्गेच्छो!, मोक्षकामक!=मोक्षेच्छो!, धर्मकाङ्क्षित!=धर्मकाङ्क्षायुक्त! पुण्यकाङ्क्षित! स्वर्गकाङ्क्षित! मोक्षकाङ्क्षित धर्मपिपासित!=धर्मपिपासायुक्त! पुण्यपिपासित! स्वर्गपिपासित! मोक्षपिपासित! त्वं मां=सङ्गमनामकं देवं नो खलु जानासि? अहं त्वां धर्मात् परिभ्रंशयामि=परिभ्रष्टं करोमि, इति कृत्वा=इत्युक्त्वा प्रचुरं=बहुं रजःपुञ्जं धूलिसमूहम् उत्पाद्य=वैक्रियशक्त्या उद्भाव्य प्रभोः=श्रीमहावीरस्य श्वासोच्छ्वास निश्वासं=स्तम्भयति, तथाऽपि प्रभुम् अक्षुब्ध=क्षोभरहितं दृष्ट्वा पश्चात्=तदनन्तरं सः=सङ्गमो देवः तीक्ष्णतुण्डाः=तीक्ष्णमुखयुक्ताः महापिपीलिकाः=विशाल-

हुआ सगम नामका देव प्रकट हुआ। वह देव एकदम ही लाल नेत्रोंवाला हो गया, रुष्ट हो गया, क्रुद्ध हो गया और भयानक आकार से युक्त हो गया। क्रोध से जलते हुए उस देवने कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु से यह वचन कहे—'हं भो! इस प्रकार के अपमानपूर्वक संबोधन के साथ वह बोला—अरे मृत्यु की इच्छा करने वाले! अरे लक्ष्मी, लज्जा, धैर्य और ख्याति से हीन। अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी कामना करने वाले! अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी लालसा करने वाले! अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्ष के प्यासे! तू मुझ सगम देवको नहीं जानता? ले, मैं तुझे धर्म से भ्रष्ट करता हूँ।' इस प्रकार कह कर उसने बहुत बड़ा धूलि–समूह वैक्रिय शक्ति से उठाकर प्रभुके श्वासोच्छ्वास का निरोध कर दिया। इतने पर भी प्रभु को क्षोम–रहित देखकर उसने तीखे मुखवाली भारी चीटियों की विकुर्वणा करके

કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ નહીં આવતો કારણ કે દુઃખોને તેઓ એક ખાતની કલ્પના સમજતા. પોતે શરીરથી ભિન્ન છે આત્મા અરૂપી છે તેને છેદન–ભેદન કાંઈ પણ થતું નથી, તેવા દઢ નિશ્ચયી હતા, છતાં પૃથ્વી પર તરફની ભૂમિને લીધે જે સંયોગો બનાવ્યા હતા તે સંયોગો ક્રમમાં આવતાં, તેનાથી છૂટા રહેવું અને તે સંયોગથી કારણમાં કદી ભ્રમિ નહિ કરતાં તટસ્થ ભાવે સ્થિત રહેવું એ તેમનો મનોભાવ વ્રત તો હતો. એ પૃથ્વીની પર તરફની ભૂમિને લીધે વેદન ઉભું થાય, પણ તે વેદનને વાસ્તવિક વેદન નહિ માનતાં કાલ્પનિક વેદન છે એમ આત્મ અનુભવ કરતા ભગવાન સ્વ–સ્વરૂપમાં આગળ વધતા હતા.

शरीरकपिपीलिकाः, विकृत्य=वै॰ .यशक्त्योत्पाद्य ताभिः प्रभुम् दंशयति, निदंशयति–नि=नितराम्–अतिशयेन दंशयति, उपदंशयति–उप=सामस्त्येन–सर्वाङ्गावच्छेदेन दंशयति, तेन प्रभुशरीरात्=श्रीवीरस्वामिदेहात्, प्रबलरुधिरधारा=अविच्छिन्नशोणितधारा निस्सरति, तथापि प्रभुर्नो चलति=कायोत्सर्गात्–स्खलितो न भवति, ततः पश्चात् स सङ्गमो देवः तीक्ष्णविषभृतकण्टकानि–उग्रविषपूर्णकण्टकयुक्तानि, वृश्चिकशतसहस्राणि=वृश्चिकलक्षं, विकृत्य=वैक्रियशक्त्योत्पाद्य तः प्रभुम् उपसर्गयति तथापि प्रभुर्निश्चल एव तिष्ठति। प्रभुमविचलितं दृष्ट्वा पश्चात् तेन=सङ्गमदेवेन विकरालशुण्डः=भयङ्करशुण्डायुक्तःतीक्ष्णदन्तो दन्ती=हस्ती विकृतः=वैक्रियशक्त्योत्पादितः, सः–सङ्गमदेवविकृतो हस्ती खलु शुण्डया भगवन्तं-श्रीवीरम् उत्थाप्य=उपरिनीत्वा अधः=नीचैरवनितले पातयति, ततः=अधःपातनानन्तरं स हस्ती क्षुरिकातीक्ष्णदन्ताग्रेण=क्षुरिकाग्रवन्निशितेन दन्ताग्रभागेन प्रभुं विदार्य=विदीर्णं कृत्वा पादैः=चरणैः मर्दयति तथापि प्रभुः कायोत्सर्गान्न चलति। ततः प्रभुमक्षुब्धं दृष्ट्वा सः–सङ्गमो देवः भयभैरवेण=अतिभयानकेन पिशाचरूपेण प्रभुं भीषयति=भयमुत्पादयति। तथापि न चलति। ततः प्रभुमक्षुब्धं

प्रभु को उन से कटवाया, खूब कटवाया और पूरी तरह सभी अंगो में कटवाया। इस से प्रभु के शरीर से रुधिर की तेजधार वहने लगी। फिर भी भगवान् कायोत्सर्ग से विचलित नहीं हुए। तब संगम देवने भयानक सूंडवाले और तीखे दातोंवाले हस्ती की विकुर्वणा की। संगम देव द्वारा वैक्रिय शक्ति से उत्पन्न किये गये हाथीने भगवान् को ऊपर उठाकर नीचे धरती पर पटका। नीचे पटककर उसने छुरीके समान तीक्ष्ण दांतोंके अग्रभाग से प्रभु के शरीर को विदारण करके पैरों से कुचला फिर भी भगवान् कायोत्सर्ग से चलित न हुए। तब भगवान् को अडग देखकर संगम देवने अत्यन्त ही भयानक पिशाच का रूप वना कर उन्हें भयभीत करना चाहा फिर भी भगवान् चलायमान न हुए।

આ વૃદ્ધિને પરિણામે દુઃખોની લેશ પણ પરવા કર્યા સિવાય, 'સ્વાનુભવ' વધાર્યે જતા હતા. આ સ્વાનુભવ કરવામા પૂર્વ ઉપાર્જિત જે જે કર્મોનો ઉદય આવી રહ્યો હતો તે તે કર્મોની રજ ભોગવાઇને સ્વયં ખરી પડતી હતી. પોતામાં રાગ–દ્વેષ રૂપી ચિકાશ નહિ હોવાને કારણે બંધાવા યોગ્ય કર્મરજ પણ કર્મરૂપે બંધાતી ન હતી, એટલે ભૂતકાળનું કર્મરૂપી આવરણ પણ તેની મેળે ફળ ઉત્પન્ન કરી નિર્બીજ થઈ જઇ ખસી જતું અને ભાવી આવરણ પણ રાગ–દ્વેષની ચિકાશના અભાવે અકારક થઇ રહેતું. બન્ને ભૂત અને ભવિષ્ય દૂર થવાથી વર્તમાનદશાને જ ભગવાન ભોગવી રહ્યા હતા. મૃત્યુલોકનો માનવી આત્મસ્થિરતા પ્રગટ કરવામાં આટલો બધો અચળ હોય છે તે મિથ્યાભિમાની દેવોના મનમા વસી શકતું નથી તેથી તેઓ તેની કસોટી કરવામાં જરા પણ કચાશ રાખતા

दृष्ट्वा सिंहं विकृत्य-तेन प्रभुशरीरं स्फालयति=विदारयति। तथापि प्रभुः कायोत्सर्गान्न किञ्चिदपि चलति। ततः खलु स भगवत उपरि महाभार मधुरभारयुक्तं लोहमयं=लोहनिष्पन्नं गोलकं=पिण्डं प्रक्षिपति=वेगेनापातयति। तथापि प्रभुरकम्पित एव तिष्ठति। एवम्=अनेन प्रकारेण पूर्ववत्-सर्प-ऋक्ष-शूकर-भूत-प्रेतादिकृतैः=भगवद्देव-निर्मित-सर्प-भल्लूक-वराह-भूत-प्रेतप्रभृतिकृतैः नानाविधैः=बहुप्रकारकैः, अन्यैः उपसर्गैः उपसर्गितोऽपि=जातोपद्रवोऽपि, भगवान्=श्रीवीरस्वामी अविचलितः=कायोत्सर्गादस्खलितः, अकम्पितः=अस्पन्दितः अभीतः=भयरहितः अत्रासितः=त्रासमप्राप्तः, अत एव-अत्रस्तः=त्रासवर्जितः, यद्वा-'अपत्थे' इत्यस्य 'आत्मस्थः' इतिच्छाया, तत्पक्षे 'आत्मनिस्थित'-स्वस्थ इत्यर्थः, अनुद्विग्नः=उद्वेगरहितः, अक्षुभितः=क्षोभरहितः, असम्भ्रान्तः=सम्भ्रमरहित-विस्मयवर्जितः सन् तां=पूर्वोक्तोपसर्गजनितां उज्ज्वलाम्=जाज्वल्यमानां महतीम्-बृहतीम् विपुलाम्=प्रचुरां घोरां=भयङ्करां तीव्राम्=उग्राम् चण्डां=कठोरां प्रगाढाम्=अतिदृढाम् दुरध्यासां=कष्टेन सहनीयां वेदनां सम भावेन='कोऽपि न मे प्रियो न च द्वेष्यः' इति सर्वप्राणिषु अपकार्युपकारिषु समबुद्ध्या सम्यक् सहते-

---

तब प्रभु को क्षोभरहित देखकर सिंहकी विकुर्वणा की और उस सिंह से प्रभुके शरीर को विदारण करवाया। इतने पर भी प्रभु कायोत्सर्ग से लेशमात्र भी नहीं डिगे। तब उसने भगवान् ऊपर अत्यधिक भारवाला लोहेका गोला तेजी के साथ फैंका इस पर भी भगवान् अकम्प बने रहे।

इसी प्रकार जैसा कि पहले शूलपाणि यक्ष के उपसर्ग-वर्णनमें कहा गया है, उसी प्रकार इस संगम देवने भी साँप, रीछ, शूकर, भूत, प्रेत आदि को वैक्रियशक्ति से उत्पन्न करके भगवान् को उपसर्ग दिया, मगर भगवान् कायोत्सर्ग से चलित न हुए, कम्पित न हुए, निर्भय रहे, त्रास को प्राप्त न हुए, अत एव त्रास से वर्जित रहे या 'अपत्थ' अर्थात् आत्मस्थ ही बने रहे, उद्वेगहीन रहे, क्षोभहीन रहे, विस्मयहीन रहे। इन उपसर्गों से उत्पन्न हुई ज्वलंत, महान्, प्रचुर, भयंकर, उग्र, कठोर, गाढ़ी, एवं दुस्सह वेदना

નથી આવી કસોટીઓમાંથી પાર ઉતરનાર અને આવી કસોટીએ ચડનાર સર્વ તીર્થંકરોમાં ભગવાન મહાવીર એક જ હતા. તેમના જેવા પરિષહો બીજા કોઇ તીર્થંકરે સહ્યા હોય તેમ જણાતું નથી. આટલે સુધી મિથ્યાત્વી દેવો આત્મજ્ઞાનીઓને દુઃખ દેવામાં યથાશક્ય શક્તિનો ઉપયોગ કરતા હશે તે તો ભગવાન મહાવીરના જીવન ઉપરથી આવી શકશે. આત્મશક્તિ પ્રગટ કરવામાં આટલે સુધી તૈયારી હોવી જોઇએ એમ આ ઉપસર્ગો આપણને સૂચન કરી જાય છે.

भयाऽभावेन, क्षमते—क्रोधाऽभावेन, तितिक्षते—दैन्याऽकरणेन, अध्यास्ते—निश्चलतया, नो खलु मनसाऽपि तस्य
सङ्गमदेवस्य अशुभम्=अनिष्टं चिन्तयति=विचारयति, प्रत्युत तूष्णीकः=मौनशीलः धर्मध्यानोपगतः=ध्यानमग्नः
सन्नेव विहरति=तिष्ठति। एवम्=इत्थम् सः—उपसर्गकारी सङ्गमो देवः जनपदविहारं विहरन्तं भगवन्तं=श्रीवीर-
स्वामिनम्, पश्चात् पश्चात्=पुनः पुनः पृष्ठतः गत्वा षष्ठमासीं=षण्मासान् यावत् उपासर्गयत्—उपसर्गमकरोत्
परन्तु भगवतो वज्रऋषभनाराचसंहननत्वेन प्राणहानिर्न जातेति।

एवं खलु विहरन् भगवान्—श्रीवीरस्वामी संवत्सरं=वर्षं तदुपरि साधिकम्=किञ्चिद्दिनाधिकं मासं यावत्
सचेलकः=देवदूष्यवस्त्रधारी आसीत्, ततः परं=तदनन्तरम् अचेलकः=वस्त्ररहितो बभूव।

ततः=अचेलीभवनानन्तरं खलु स भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्वी=पूर्वजिनपरिपाटीं चरन्=आश्रयन्

को समभाव से सहन किया उन्होंने न किसी को प्रिय, न किसी को द्वेष्य—द्वेष का पात्र—समझा। अपकारी और उपकारी पर समान बुद्धि रक्खी। इस वेदना को भगवान् ने सम्यक् प्रकार से निर्भय भाव से सहन किया, क्रोधाभाव से क्षमा किया, दीनता न लाकर तितिक्षा की, निश्चल रह कर अध्यास किया। मन से भी संगम देव का अनिष्ट नहीं सोचा, बल्कि मौन धारण करके धर्मध्यान में मग्न ही रहे। इस प्रकार जनपद में विचरते हुए भगवान के पीछे-पीछे लग कर संगम देव ने छह महीनों तक उपसर्ग किया। परंतु भगवान वज्रऋषभनाराचसंघयण वाले होने से उनकी प्राणहानि नहीं हुई।

इस प्रकार जनपद में विचरते हुए भगवान् वीर स्वामी एक मास अधिक एक वर्ष तक, अर्थात् तेरह मास तक देवदूष्य वस्त्र को धारण किये रहे—सचेलक रहे, तत्पश्चात् अचेल अर्थात् वस्त्ररहित हो गये।

अचेलक होने के पश्चात् भगवान् महावीर ने पूर्ववर्त्ती जिनों—तीर्थंकरों—की परम्परा का पालन करते

જ્ઞાનનું અંતર પરિણમન થતા પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ઓળખાય છે, અને તે વાસ્તવિક સ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ થયે તેના પર રુચિ વધ્યે જીવ મંદકષાયી બને છે. મંદકષાયી બનતા આસ્રવના ભાવો બંધ થાય છે અને સંવર કરણી તરફ તેનુ લક્ષ્ય જાય છે. સંવર કરણી આદરતાં આદરતાં પર પદાર્થો ઉપરનો મોહ અને તેની ઉપરનો ભાવ ઓછો થવા માંડે છે. સમ્યક્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા તેમજ સમ્યક્ ચારિત્રનું અવલંબન લેતાં નિર્જરા પણ થવા માંડે છે માટે સમજણપૂર્વક જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાને અપનાવતા ઉદાસીન ભાવ પ્રગટે છે. મોક્ષનું મુખ્ય સાધન સંસાર તરફ વરતતો ઉદાસીન ભાવજ છે. જે ભાવના આધારે ત્યાર પછીની સર્વ ક્રિયાઓ થતી જોવામા આવે છે.

આવા તીવ્ર દુ:ખો દરમ્યાન શાસ્ત્રના કહેવા મુજબ ભગવાને દેવદુષ્ય ધારણ કરી રાખ્યું હતું અને ત્યાર-બાદ તે વસ્ત્ર આકસ્મિકપણે અદૃશ્ય થતા, ભગવાન અચેલક રહેવા લાગ્યા. દેવ-દૂષ્ય હતું ત્યાં સુધી, ભગવાન સચેલક કહેવાતા એટલે વસ્ત્રસહિત કહેવાતા અને વસ્ત્ર દૂર થતા તેઓ અચેલક કહેવાયા. અચેલ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ

ग्रामानुग्रामम्=एकस्माद्ग्रामाद् ग्रामान्तरम् द्रवन्=विहरन् द्वितीयं चातुर्मासं राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा=प्रत्येकमासव्रतरूपतपस्यया स्थितोऽभवत्। तत्र-प्रत्येकमासक्षपणपारणकेषु मध्ये प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भित १, एवं=विजयश्रेष्ठिवत् द्वितीयपारणके=द्वितीय मासक्षपणपारणके नन्दश्रेष्ठिना २, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना ३, चतुर्थपारणके बहुलब्राह्मणेन भगवान् प्रतिलम्भितः ४। सर्वत्र=सर्वेषु पारणकेषु पञ्च पञ्च दिव्यानि=स्वर्णवृष्ट्यादीनि देवनिष्पादितानि प्रादुर्भूतानि=प्रकटी भूतानि। एवम्=अनेन प्रकारेण तृतीयं चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां द्वि-द्विमासक्षपणेन स्थितः। चतुर्थे चातुर्मास चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पायां नगर्यां स्थित ४। पञ्चमं चातुर्मासं भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५।

हुए और एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए, दूसरे चौमासे में राजगृहनगर के नालन्दा नामक पाड़े में, मास-मास खमण करके स्थित हुए। पहले मासखमण के पारणे में विजय सेठ ने भगवान् को आहार-दान दिया(१)। विजयसेठ के ही समान, दूसरे मासखमण के पारणे में नन्द सेठ ने आहार बहराया(२)। तीसरे मासखमण के पारणे में सुनन्द सेठ ने (३), और चौथे मासखमण के पारणे के दिन कोल्लाकसन्निवेश में बहुल ब्राह्मण ने भगवान् को बहराया (४), इन चारों पारणों के अवसर पर स्वर्णवर्षा आदि पाँच-पाँच दिव्य पदार्थ प्रकट हुए२।

इसी प्रकार तीसरा चातुर्मास चम्पा नगरी में हुआ। इस चतुर्मास में भगवान् ने दो दो मास का पारणा किया३। चौथे चौमासे में पृष्टचम्पा नगरी में रहे। वहाँ चौमासी तप किया४। पाँचवाँ चौमासा भद्रिका नगरी में,

---

તેઓએ રાજગૃહી-ચંપાપુરી વગેરેમાં ચતુર્માસ કરી ચોમાસા દરમ્યાન. સ્થિરતા કરી. ચોમાસામાં માસખમણ ને માસખમણ અને છેવટે ચોમાસી તપ સુધીના તપોની આરાધના કરી

એક માસથી માંડી ચાર ચાર માસ સુધીના માસ ખમણના તપને તપીને, તેઓ પારણાને દિવસે જુદા જુદા સ્થળે આહાર માટે ઉપસ્થિત થતા આ પારણાની ક્રિયાઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબના મહાન પુણ્યશાળીઓને ત્યાં થતી આ વખતે દેનાર લેનાર અને દ્રવ્ય, એ ત્રણેની શુદ્ધિના પ્રભાવે, આહાર દેનારને ત્યાં પાંચ દિવ્ય વસ્તુઓ પ્રગટ થતી હતી.

રાજગૃહી ચંપા ભદ્રિકા વિગેરે નગરીઓ તે સમયે વિખ્યાત હતી. આ નગરિઓમાં 'આલભિકા' નગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે આ નગરિઓના ચાતુર્માસ દરમ્યાન માસખમણોની તપશ્ચર્યા ઉપરાંત, ભગવાન વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો પણ ધારણ કરતા હતા આ અભિગ્રહો એટલે અમુક સંયોગોમાં, અમુક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તો તપના અંતે પારણું કરવું આવા નિયમો ઘણા દુર્ઘટ છે અને એવા નિયમો પરિપૂર્ણ થતાં ઘણા પરિષહો તેમને સહન કરવા પડતા, વારંવાર આદરેલા માસખમણ તપો પણ અપ્રતિબદ્ધપણે તપી જતા (સૂ૦૮૫)

षष्ठ चातुर्मास पुनः द्वितीयवारं भद्रिकायां नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासम् आलम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासम् राजगृहे नगरे चातुर्मासिकतपसा स्थितः ॥सू०८९॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ णयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता कढिण—कम्मक्खवणट्ठ अणारियदेसं समणुपत्ते। तत्थ णं नवमं चाउम्मासं चाउम्मासतवेण ठिए। तत्थ णं भगवं इरियासमिइसमिए इत्थीजणकए भोगपत्थणारूवे अणुकूलपरीसहे, मिलिच्छजणकए पडिकूलपरीसहे य सहमाणे तितिक्खेमाणे अहियासेमाणे तुसिणीए चेव वेरग्गमग्गे विहरीअ। केणवि वंदिओ णमंसिओ निंदिओ तिरक्किओ वा न तुट्ठे न रुट्ठे समभावेण भावियप्पा चेव विहरीअ। छक्कायपरिवालगो भगवं 'सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता सयसयकम्मप्पहावेण चाउरंतसंसारकंतारे परिभमंति'—त्ति संसारवेचित्तं विभावेमाणे विहरीअ। दव्वभावोवाहिपडिया अण्णाणिणो जीवा पावाइं कम्माइं बधंति—त्ति कट्टु भगवं पावकम्म—फलाबाओ परम्मुहो आसी। बाला य भगवं दट्ठूणं लट्ठि—मुट्ठीहिं हणिय २ कंदिंसु। अगारिया य भगवं दंडेहिं ताडिंसु, केसग्गे करिसिय करिसिय दुक्खं उप्पाइंसु, तहवि भगवं नो दोसीअ। अगारत्थेहिं संभासिओवि भगवं तेहिं सद्धिं परिचयं परिच्चज्ज मोणभावेण सुहज्झाणनिमग्गे चेव विहरीअ। भगवं सहिउं असक्के परीसहोवसग्गे न गणीअ, नच्चगीएसु रागं न धरीअ, दंडजुद्धमुट्ठिजुद्धाइयं सोच्चा न उक्कंठीअ। कामकहासंलीणाणं इत्थीजणाणं मिहोकहासंलावं सुणिय भगवं रागदोसरहिए मज्झत्थभावेण असरणे एव विहरीअ। घोराइघोरेसु संकडेसु किंचिवि मणोभावं न विगडिय संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरीअ। भगवं परवत्थमवि न सेवित्था, गिहत्थपाए न भुंजित्था। असणपाणस्स मायन्ने रसेसु अगिद्धे अपडिन्ने आसी। अच्छिंपि नो पमज्जीअ, नोऽवि य गायं कंडूईअ। विहरमाणे भगवं तिरियं पिट्ठओ य नो पेहीय, सरीरप्पमाणं पहं अग्गे विलोइय इरियासमिईए जयमाणे पंथपेही विहरीअ। सिसिरंमि बाहू पसारित्तु परक्कमीअ। न उण बाहू कंधेसु अवलंबीअ। अण्णे मुणिणोऽवि एवमेव रीयंतु त्ति कट्टु माहणेण अपडिन्नेण भगवया एस विही बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९०॥

किया और वहाँ भी चौमासी तप किया। फिर भगवान् ने भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तपस्या के साथ छठा चौमासा किया। सातवाँ चतुर्मास आलम्भिका नगरी में चौमासी तप से व्यतीत किया। आठवाँ चतुर्मास राजगृह नगर में चौमासी तपश्चरण के साथ किया ॥सू०८९॥

ग्रामानुग्रामम्=एकस्माद्ग्रामाद् ग्रामान्तरम् द्रवन्=विहरन् द्वितीयं चातुर्मासं राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा=प्रत्येकमासप्रवृत्तपस्यया स्थितोऽभवत्। तत्र-प्रत्येकमासक्षपणपारणकेषु मध्ये प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भित १, एवं=विजयश्रेष्ठिवत् द्वितीयपारणके=द्वितीयमासक्षपणपारणके नन्दश्रेष्ठिना २, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना ३, चतुर्थपारणके बहुलब्राह्मणेन भगवान् प्रतिलम्भित ४। सत्रम्=सर्वेषु पारणकेषु पञ्च पञ्च दिव्यानि=स्वर्णवृष्ट्यादीनि देवनिष्पादितानि प्रादुर्भूतानि=प्रकटी भूतानि। एवम्=अनेन प्रकारेण तृतीयं चातुर्मास चम्पायां नगर्यां द्वि-द्विमासक्षपणेन स्थित'। चतुर्थं चातुर्मास चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पायां नगर्यां स्थित ४। पञ्चमं चातुर्मासं भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५।

हुए और एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए, दूसरे चौमासे में राजगृहनगर के नालन्दा नामक पाड़े में, मास-मास खमण करके स्थित हुए। पहले मासखमण के पारणे में विजय सेठ ने भगवान को आहार-दान दिया(१)। विजयसेठ के ही समान, दूसरे मासखमण के पारणे में नन्द सेठ ने आहार वहराया(२)। तीसरे मासखमण के पारणे में सुनन्द सेठ ने (३), और चौथे मासखमण के पारणे के दिन कोल्लाकसन्निवेश में बहुल ब्राह्मण ने भगवान को वहराया (४), इन चारों पारणों के अवसर पर स्वर्णवर्षा आदि पाँच-पाँच दिव्य पदार्थ प्रकट हुए२।

इसी प्रकार तीसरा चातुर्मास चम्पा नगरी में हुआ। इस चतुर्मास में भगवान् ने दो दो मास का पारणा किया३। चौथे चौमासे में पृष्टचम्पा नगरी में रहे। वहाँ चौमासी तप किया४। पाँचवाँ चौमासा भद्रिका नगरी में,

તેઓએ રાજગૃહી-ચંપાપુરી વગેરેમાં ચતુર્માસ કરી, ચોમાસા દરમ્યાન. સ્થિરતા કરી. ચોમાસામાં માસખમણ ને માસખમણ અને છેવટે ચોમાસી તપ સુધીના તપની આરાધના કરી

એક માસથી માંડી ચાર ચાર માસ સુધીના માસ ખમણના તપને તપીને તેઓ પારણાને દિવસે જુદા જુદા સ્થળે આહાર માટે ઉપસ્થિત થતા આ પારણાની ક્રિયાઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબના મહાન પુણ્યશાળીઓને ત્યાં થતી આ વખતે દેનાર લેનાર અને દ્રવ્ય, એ ત્રણેની શુદ્ધિના પ્રભાવે, આહાર દેનારને ત્યાં પાંચ દિવ્ય વસ્તુઓ પ્રગટ થતી હતી.

રાજગૃહી ચંપા ભદ્રિકા વિગેરે નગરીઓ તે સમયે વિખ્યાત હતી. આ નગરિઓમાં 'આલભિકા' નગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે આ નગરિઓના ચાતુર્માસ દરમ્યાન માસખમણોની તપસ્યા ઉપરાંત, ભગવાન વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો પણ ધારણ કરતા હતા આ અભિગ્રહો એટલે અમુક પ્રયોગોમાં, અમુક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તો વખતે પારણું કરવું આવા નિયમો ઘણા દુર્ઘટ છે અને એવા નિયમો પરિપૂર્ણ થતાં ઘણા પરિષહો તેમને સહન કરવા પડતા. ઘણીવાર આવેલાં માસખમણ તપો પણ, અમર્યાદિતપણે તપી જતા (સૂ૦૮૯)

षष्ठ चातुर्मास पुनः द्वितीयवार भद्रिकाया नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासम् आलम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासम् राजगृहे नगरे चातुर्मासिक तपसा स्थितः ॥सू०८९॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ णयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता कढिण-कम्मक्खवणट्ठ अणारियदेसं समणुपत्ते। तत्थ णं नवमं चाउम्मासं चाउम्मासतवेण ठिए। तत्थ णं भगवं इरियासमिइसमिए इत्थीजणकए भोगपत्थणारूवे अणुकूलपरीसहे, मिलिच्छजणकए पडिकूलपरीसहे य सहमाणे तितिक्खेमाणे अहियासेमाणे तुसिणीए चेव वेरग्गमग्गे विहरीअ। केणवि वंदिओ णमंसिओ निंदिओ तिरक्किओ वा न तुट्ठे न रुट्ठे समभावेण भावियप्पा चेव चिट्ठीअ। छकायपरिवालगो भगवं 'सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता सयसयकम्मप्पहावेण चाउरंतसंसारकंतारे परिभमंति'—त्ति संसारवेचित्तं विभावेमाणे विहरीअ। दव्वभावोवाहिपडिया अण्णाणिणो जीवा पावाइं कम्माइं बधंति—त्ति कट्टु भगवं पावकम्म—कलावाओ परम्मुहो आसी। बाला य भगवं दट्ठूणं लट्ठि—मुट्ठीहिं हणिय २ कंदिंसु। अगारिया य भगवं दंडेहिं ताडिंसु, केसग्गे करिसिय करिसिय दुक्खं उप्पाइंसु, तहवि भगवं नो दोसीअ। अगारत्थेहिं संभासिओवि भगवं तेहिं सद्धिं परिचयं परिच्चज्ज मोणभावेण सुहज्झाणनिमग्गे चेव विहरीअ। भगवं सहिउं असक्के परीसहोवसग्गे न गणीअ, नच्चगीएसु रागं न धरीअ, दंडजुद्धमुट्ठिजुद्धाइयं सोच्चा न उक्कंठीअ। कामकहासंलीणाणं इत्थीजणाणं मिहो कहासंलावे सुणिय भगवं रागदोसरहिए मज्झत्थभावेण असरणे एव विहरीअ। घोराइघोरेसु संकडेसु किंचिवि मणोभावं न विगडिय संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरीअ। भगवं परवत्थमवि न सेवित्था, गिहत्थपाए न भुंजित्था। असणपाणस्स मायन्ने रसेसु अगिद्धे अपडिन्ने आसी। अच्छिंपि नो पमज्जीअ, नोऽवि य गायं कंडूईअ। विहरमाणे भगवं तिरियं पिट्ठओ य नो पेहीय, सरीरप्पमाणं पहं अग्गे विलोइय इरियासमिईए जयमाणे पंथपेही विहरीअ। सिसिरंमि बाहू पसारित्तु परकमीअ। न उण बाहू कंधेसु अवलंबीअ। अण्णे मुणिणोऽवि एवमेव रीयंतु त्ति कट्टु माहणेण अपडिन्नेण भगवया एस विही बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९०॥

किया और वहाँ भी चौमासी तप किया। फिर भगवान् ने भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तपस्या के साथ छठा चौमासा किया। सातवाँ चतुर्मास आलम्भिका नगरी में चौमासी तप से व्यतीत किया। आठवाँ चतुर्मास राजगृह नगर में चौमासी तपश्चरण के साथ किया ॥सू०८९॥

छाया तत खलु स भ्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहाद् नगरात् प्रतिष्कामति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थमनार्यदेश समनुप्राप्त । तत्र खलु नवम चातुर्मासं चातुर्मासतपसा स्थित । तत्र खलु भगवान् ईर्यासमितिसमितः स्त्रीजनकृतान् भोगमार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, म्लेच्छजनकृतान् प्रतिकूलपरीषहांश्च सहमानस्तितिक्षमाणोऽध्यासीनः तूष्णीक एव वैराग्यमार्गे व्यहरत्। केनापि वन्दितो नमस्यितो निन्दितस्तिरस्कृतो वा न तुष्टो न रुष्ट सममावेन भावितात्मा चैवावतिष्ठत्। षट्कायपरिपालको भगवान् "सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः स्वस्वकर्मप्रभावेण चातुरन्तससारकान्तारे परिभ्रमन्ति" इति समारवैचित्र्य

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् भ्रमण भगवान् महावीरस्वामी राजगृह नगर से निकले और निकल कर कठिन कर्मों का क्षय करने के लिए अनार्यदेशमें पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ चौमासे में स्थित हुए। वहाँ ईर्यासमिति से युक्त भगवान स्त्रियों द्वारा किये गये भोगमार्थनारूप अनुकूल परीषहों को, म्लेच्छ जनों द्वारा किये गये प्रतिकूल परीषहों को सहन करते हुए, तितिक्षण करते हुए, अभ्यास करते हुए, मौनयुक्त हो वैराग्य के मार्ग में विचरते रहे। किसी ने वन्दना की, नमस्कार किया तो तुष्ट न हुए, किसी ने निन्दा कि या तिरस्कार कीया तो रुष्ट न हुए। समभाव से भवितात्मा होकर ही रहे। षट्काय के रक्षक भगवान् 'सभी प्राण, सभी भूत, सभी जीव और सभी सत्त्व, अपने-अपने कर्मों के प्रभाव से चार गति रूप ससार कान्तार (अटवी) में परिभ्रमण कर रहे हैं' इस प्रकार संसार की

तए णं ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહી નગરીમાંથી નીકળી કઠિન કર્મોના ક્ષય અર્થે અનાર્ય દેશમાં પધાર્યા. ત્યાં ચોમાસી તપની આરાધના કરતાં થકાં ચતુર્માસમાં સ્થિર થયા. અહિં પ્રભુ ઇર્યાસમિતિ વિગેરે સમિતિઓ વડે યુક્ત થઈને વિચરવા લાગ્યા આ સ્થળે તેમને સાનુકૂળ પરીષહો સહન કરવા પડ્યા સ્ત્રીઓ તેમને પ્રાર્થના કરતી હતી તો પણ પ્રભુ વિરક્ત ભાવમાંજ રહેતા હતા આ ઉપરાંત મ્લેચ્છજાતિના લોકો તરફથી તેમને હેરાન કરવામાં પણ આવતા હતા આવા સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બન્ને પરીષહોને સહન કરતા હતા. તેમજ તે પરીષહોની તિતિક્ષા કરવા મૌન ધારણ કરતા હતા. સાનુકૂળ પરીષહોનો સામનો કરવા તીવ્ર વૈરાગ્યને તેઓ ધારણ કરતા હતા. તેમને કોઈ વંદન કરતું તો તેનાથી તે ખુશી થતા નહિ. અને કોઈ તેમને નિંદે તો તેનાથી તેમને નાખુશી ઉત્પન્ન થતી નહિ. કોઇ તેમનો તિરસ્કાર કરતું તેમની ઉપર તેઓ દ્વેષ કરતા નહિ. દરેક બાબતમાં સમભાવ રાખી સમપરિણામે સર્વનું વેદન કરતા. 'દરેક પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્વ પોતપોતાના કર્મોના પ્રભાવ વડે સંસારરૂપી વન કર અટવીમાં ભ્રમણ કરી રહ્યા છે એ પ્રકારની સંસારની વિચિત્રતાનો વિચાર કરતા વિચરી રહ્યા હતા. કોઈ અને ભાવે

विभावयन् व्यहरत्। "द्रव्यभावोपाधिपतिता अज्ञानिनो जीवाः पापानि कर्माणि बध्नन्ति" इति कृत्वा भगवान् पापकलापात् पराङ्मुख आसीत्। बालाश्च भगवन्तं दृष्ट्वा यष्टिमुष्टिभिर्हत्वा हत्वाऽक्रन्दन्। अनार्याश्च भगवन्तं दण्डैरताडयन्। केशाग्रे कृष्ट्वा कृष्ट्वा दुःखमुदपादयन्, तथाऽपि भगवान् नाऽद्वेट्। अगारस्थैः सम्भावितोऽपि भगवान् तैः सार्द्धं परिचयं परित्यज्य मौनभावेन शुभध्याननिमग्न एव व्यहरत्। भगवान् सहितुमशक्यान् परीषहोपसर्गान् नाऽगणयत्, नृत्यगीतेषु रागं नाऽधरत्, दण्डयुद्धमुष्टियुद्धादिकं श्रुत्वा नोदकण्ठत। कामकथासंलीनानां स्त्रीजनानां मिथःकथासंलापान् श्रुत्वा भगवान् रागद्वेषरहितो मध्यस्थभावेन अशरण एव व्यहरत्। घोरातिघोरेषु संकटेषु किञ्चिदपि मनोभाव नो विकृत्य सयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् व्यहरत्। भगवान् परवस्त्रमपि न असेवत,

विचित्रता का विचार करते हुए विचरे। 'द्रव्य और भाव उपाधि में पडे हुए अज्ञानी जीव पापमय कर्मों का बन्ध करते हैं, ऐसा सोचकर भगवान् पाप के समूह से विमुख थे।

अनार्य देश के बालक भगवान महावीरप्रभु को देखकर लट्ठी और मुट्ठी से मार-मार कर हल्ला करते-रोते थे। अनार्य लोग भगवान् को डंडों से मारते थे। उनके बालों का अग्रभाग खींच-खींच कर कष्ट उत्पन्न करते थे। फिर भी भगवान् ने उनपर द्वेष नहीं किया।

गृहस्थों के भाषण करने पर भी भगवान उनके साथ परिचय का परित्याग करते हुए, मौन-भाव से शुभध्यान में मग्न ही रहते थे। जिस परीषहों को सहन करना अशक्य था, उनको भी भगवान् ने कुछ नहीं गिना, नृत्यों-गीतों में राग धारण नहीं किया, दंडयुद्ध या मुष्टि युद्ध आदि की बात सुनकर उत्कंठा प्रकट नहीं की। काम-कथा में लीन स्त्रीजनों की आपस की बातें सुन कर भगवान् राग-द्वेष से रहित, मध्यस्थ भाव से अशरण (आश्रयरहित) ही विहार करते रहे। घोर और अतिघोर संकट आने पर भी लेश भर भी

ઉપાધિમા પડેલા અજ્ઞાની જીવો પાપમય કર્મોના બંધ કર્યા કરે છે' એવું વિચારી ભગવાન પાપ સમૂહથી વિમુખ રહીને વરતતા હતા. છતાય અનાર્ય દેશમા નાના બાલકો ભગવાનને જોઇ લાઠી અને મુષ્ટિના પ્રહારો કરતા 'મારો-મારો'ના પોકારો કરી તેમના ઉપર હલ્લાઓ કરતા અને તેમની પછવાડે હોકારાઓ પાડી રોકકળ કરી મારપીટ કરતા તે દેશના પુખ્ત ઉમરના માણુસો તેમને લાકડીઓ વડે મારતા તેમજ તેમના વાળને ખેંચીને કષ્ટ આપતા તો પણ ભગવાન દ્વેષરહિત થઇ વિચરતા.

આ અનાર્ય ભુમિમા ભગવાનને ગૃહસ્થીઓ બોલાવતા છતાં મૌન સેવતા અને તેમના પરિચયનો ત્યાગ કરતા સહન કરવા અશકય, એવા પ્રભુને આવી પડેલા સંખ્યાબંધ પરીષહોને અહિં ગણવામાં પણ આવ્યા નથી.

गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त। अन्नपानस्य मात्राज्ञो रसेषु अगृद्धः अप्रतिज्ञ आसीत्। अक्ष्यपि नो प्रामार्जयत्, नो अपि, स गात्रम् अकण्डूयत् विहरन् भगवान् तिर्यक् पृष्ठतश्च न प्रैक्षत, शरीरप्रमाणं पन्थानम् अग्रे विलोक्य ईर्यासमित्या यतमानः पथप्रेक्षी व्यहरत्। शिशिरे बाहू प्रसार्य पराक्रमत। न पुनर्बाहू स्कन्धयोरवाऽलम्बत। अन्ये मुनयोऽपि एवमेव रीयन्तु इति कृत्वा माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता एष विधिः बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९०॥

मन का विकृत न करते हुए, संयम और तप से आत्मा को वासित करते हुए विचरे। भगवान् ने परवस्त्र का सेवन नहीं किया और गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। वे भोजन-पानी की मात्रा के ज्ञाता थे, रसों में अनासक्त थे और अप्रतिज्ञ थे। उन्हों ने कभी आँख तक की भी सफाई नहीं की, काया को खुजलाया नहीं। विहार करते समय वे न इधर-उधर देखते थे, न पीछे की ओर देखते थे। सामने शरीरप्रमाण मार्गको देखते हुए, ईर्यासमितिपूर्वक यतना करते हुए चलते थे। शिशिर ऋतु में दोनों भुजाएँ फैला कर संयम में पराक्रम प्रकट करते थे। भुजाओं को अपने कंधों पर नहीं रखते थे। अन्य मुनि भी इसी प्रकार विचरें, यह सोच कर अप्रतिज्ञ माहन भगवान् वर्धमान ने अनेक बार इसी विधि का अनुसरण किया ॥सू०९०॥

નૃત્ય, ગીત, રાગ-રાગમાં તો, પ્રભુએ, દૃષ્ટિ પણ કરી નથી. દંડયુદ્ધ મુષ્ટિયુદ્ધ આદિયુદ્ધો સાંભળવાની ઉત્કંઠા ભગવાને સેવી ન હતી સ્ત્રી સમૂહો ભગવાનને ડોલાયમાન કરવા, પ્રોત્સાહિત થતાં ત્યારે કામકથામાં લીન થયેલ સ્ત્રી વર્ગના અદ્ભુત અદ્ભુત વાર્તાલાપો સાંભળીને પણ, ભગવાને તેમાં રાગ-દ્વેષ અનુભવ્યો નહિ, પરંતુ, મધ્યસ્થ ભાવનું સેવન કરી આશ્રવ રહિત થઈ વિચરતા

ઘોર અને અતિઘોર સંકટો આવી પડતાં, મનને જરાપણ વિકૃત કરતા નહિ પરંતુ સંયમ અને તપની ભાવનાઓથી ભાવિત થઈ વિચરતા.

ભગવાને, પરવસ્ત્રોનું સેવન કર્યું નથી તેમજ ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન પણ આરોગ્યું નથી તેઓ ભોજન અને પાણીની મર્યાદાને જાણવાવાળા હતા, રસલોલુપી નહિ હોવાથી સર્વ રસદાયક પદાર્થોમાં અનાસક્ત રહેતા અને અપ્રતિજ્ઞ પણ હતા. શરીર શુશ્રૂષા માટે તેમણે ક્યારેપિ પણ, આંખોને સાફ કરી નથી તેમજ કાયાને ખજવાળી પણ નથી. વિહાર દરમ્યાન, આજુબાજુની નજર નહિ કરતાં સામે દૃષ્ટિ કરી શરીર પ્રમાણ રસ્તાને જોતા જતા ઈર્યાસમિતિ વિગેરે સમિતિનું યતના પૂર્વક પાલન કરતા કરતા વિચરતા હતા.

શિશિર ઋતુમાં બન્ને હાથો ઉંચા કરી સંયમમાં પોતાનું પરાક્રમ દાખવતા બન્ને ભુજાઓને કાંધ ઉપર રાખતા નહિ અન્ય મુનિજન પણ આ પ્રમાણે વિચરે એવો વિચાર કરી અપ્રતિજ્ઞએવા ભગવાન, અનેકવાર આવી વિધિનું અનુસરણ કરતા હતા. (સૂ૦૯૦)

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः=राजगृहनगरे अष्टमचातुर्मासकरणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थम् अनार्य-देशं=म्लेच्छदेशं समनुप्राप्तः=विहारं कुर्वन् गतः। तत्र खलु भगवान् नवमं चातुर्मासं चातुर्मासतपसा=चातुर्मासिक तपःपूर्वकम् स्थितोऽभवत्। तत्र खलु ईर्यासमितिसमितः, उपलक्षणत्वाद् भाषासमित्यादिसमितः त्रिगुप्तिगुप्तश्च भगवान् स्त्रीजनकृतान् भोगप्रार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, तथा-म्लेच्छजनकृतान् तर्जनताडनादिरूपान् प्रतिकूल-परीषहांश्च सहमानः-क्रोधाभावेन, तितिक्षमाणः-दैन्याकरणेन, अध्यासीनः-निश्चलतया, तूष्णीक एव=मौनमव-लम्बमान एव वैराग्यमार्गे=निरतिचारचारित्राराधनमार्गे व्यहरत्=तत्परोऽभूत्, केनापि=केनचिदपि जनेन वन्दितो नमस्यितः=नमस्कृतः, निन्दितः=गर्हितः, तिरस्कृतः=अनादृतो वा न तुष्टः=वन्दितुर्नमस्कर्तुश्चोपरि न प्रसन्नः, न

टीका का अर्थ—राजगृह नगर में आठवाँ चातुर्मास विताने के बाद श्रमण भगवान् महावीर ने राजगृह नगर से विहार किया। कठोर कर्मों का क्षय करने के लिए विचरते हुए प्रभु अनार्यदेश में पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ नौवाँ चौमासा किया। ईर्यासमिति और उपलक्षण से भाषासमिति आदि सभी समितियों से सम्पन्न तथा तीन गुप्तियों से गुप्त भगवान् स्त्रीजनों द्वारा की गई भोग-प्रार्थनारूप अनुकूल परीषहों को तथा अनार्य जनों द्वारा कृत तर्जना-ताड़ना आदि रूप प्रतिकूल परीषहों को क्रोध के बिना सहते हुए, दीनता के बिना तितिक्षण करते हुए, निश्चल भाव से अध्यास करते हुए मौन का अवलम्बन किये हुए ही निरतिचार चारित्र के मार्ग में तत्पर रहे। किसी मनुष्य ने उन्हें वन्दन किया और नमस्कार किया तो वन्दना करने वाले और नमस्कार करने वाले पर वे यत्किंचित् भी तुष्ट-प्रसन्न नहीं हुए, किसीने निन्दा की—

ટીકાનો અર્થ—રાજગૃહિ નગરીમા આઠમુ ચાતુર્માસ વીતાવ્યા બાદ, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્યાથી વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન, પોતાના ગાઢ કર્મોની ઉદીરણા કરવા માગતા હતા ભૂમિમા વિચરવાથી કર્મો ચકચુર કરી શકાશે. આ આશયને પૂરો કરવા પોતે અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવા લાગ્યા. અને અનાર્ય ભૂમિમાં ચૌમાસી તપ સાથે નવમુ ચોમાસુ વ્યતીત કર્યું. ભગવાનનું રૂપ બ્રહ્મચર્ય અને તપના પ્રભાવ વડે દેદીપ્યમાન લાગતું હતું. તેમનુ શરીર પણ કઠણ લોઢા જેવું મજબૂત અને સુદૃઢ હોવાથી તે ભૂમિની સ્વરૂપવાન સ્ત્રિઓ, ભગવાન ઉપર મોહ પામવા લાગી. અને તે તેમને દરેક રીતે ચલાયમાન કરવા પ્રયત્નો કરતી. દરેક પ્રકારના હાવ ભાવ વિલાસ, શરીર સૌદંર્ય વિગેરે બતાવવા ઉદ્યત રહેતી તેમના સ્થળની આસપાસ, સુગંધિત દ્રવ્યો છાંટી ઋતુની સજાવટ કરતી, જેથી ભગવાન લોભાઇ જાય! એમ તેઓ ધારતી હતી.

गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त। अशनपानस्य मात्राज्ञो रसेषु अगृद्धः अप्रतिज्ञ आसीत्। अक्ष्यपि नो प्रामार्जयत्, नो अपि, च गात्रम् अकण्डूयत् विहरन् भगवान् तिर्यक् पृष्ठतश्च न प्रैक्षत, शरीरप्रमाणं पन्थानम् अग्रे विलोक्य ईर्यासमित्या यतमानः पथप्रेक्षी व्यहरत्। शिशिरे बाहू प्रसार्य पराक्रमत। न पुनर्बाहू स्कन्धयोरवाऽलम्बत। अन्ये मुनयोऽपि एवमेव रीयन्तु इति कृत्वा माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता एष विधिः बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९०॥

मन को विकृत न करते हुए, संयम और तप से आत्मा को वासित करते हुए विचरे। भगवान् ने परवस्त्र का सेवन नहीं किया और गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। वे भोजन-पानी की मात्रा के ज्ञाता थे, रसों में अनासक्त थे और अप्रतिज्ञ थे। उन्हीं ने कभी आँख तक की भी सफाई नहीं की, काया को खुजलाया नहीं। विहार करते समय वे न इधर-उधर देखते थे, न पीछे की ओर देखते थे। सामने शरीरप्रमाण मार्ग को देखते हुए, ईर्यासमितिपूर्वक यतना करते हुए चलते थे। शिशिर ऋतु में दोनों भुजाएँ फैला कर संयम में पराक्रम प्रकट करते थे। भुजाओं को अपने कंधों पर नहीं रखते थे। अन्य मुनि भी इसी प्रकार विचरें, यह सोच कर अप्रतिज्ञ माहन भगवान् वर्धमान ने अनेक बार इसी विधि का अनुसरण किया ॥सू०९०॥

નૃત્ય, ગીત, રંગ-ભવનમાં તો પ્રભુએ, દૃષ્ટિ પણ કરી નથી. દંડયુદ્ધ મુષ્ટિયુદ્ધ આદિયુદ્ધો સાંભળવાની ઉત્કંઠા ભગવાને સેવી ન હતી સ્ત્રી સમૂહો ભગવાનને ઠેકાણમાન કરવા, એકત્રીત થતાં ત્યારે કામકથામાં લીન થયેલ સ્ત્રી વર્ગનાં અનેક અસભ્ય વાર્તાલાપો સાંભળીને પણ, ભગવાને તેમાં રાગ-દ્વેષ અનુભવ્યો નહિ, પરંતુ, મધ્યસ્થ ભાવનુ સેવન કરી આગ્રહ રહિત થઈ વિચરતા.

ઘોર અને અતિઘોર સંકટો આવી પડતાં, મનને જરાપણ વિકૃત કરતા નહિ પરંતુ સંયમ અને તપની ભાવનાઓથી ભાવિત થઈ વિચરતા.

ભગવાને, અન્યના વસ્ત્રોનુ સેવન કર્યું નથી, તેમજ ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન પણ આરોગ્યુ નથી તેઓ ભોજન અને પાણીની મર્યાદાને જાણવાવાળા હતા, રસલોલુપી નહિ હોવાથી સર્વ રસાત્મક પદાર્થોમાં અનાસક્ત રહેતા અને અપ્રતિજ્ઞ પણ હતા. શરીર શુશ્રૂષા માટે તેમણે કદાપિ પણ, આંખોને સાફ કરી નથી તેમજ કાયાને ખજવાળી પણ નથી. વિહાર દરમ્યાન, આડીઅવળી નજર નહિ કરતાં સામે દૃષ્ટિ કરી શરીર પ્રમાણ રસ્તાને જોતા જતા ઈર્યાસમિત વિગેરે સમિતિનુ યતના પૂર્વક પાલન કરતા કરતા વિચરતા હતા.

શિશિર ઋતુમાં, બન્ને હાથો ઉંચા કરી સંયમમાં પોતાનુ પરાક્રમ દાખવતા બન્ને ભુજાઓને કાંધ ઉપર રાખતા નહિ અન્ય મુનિજન પણ આ પ્રમાણે વિચરે એવો વિચાર કરી અપ્રતિજ્ઞ એવા ભગવાન, અનેકવાર આવી વિધિનુ અનુસરણ કરતા હતા. (સૂ૦૯૦)

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः=राजगृहनगरे अष्टमचातुर्मासकरणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थम् अनार्यदेश=म्लेच्छदेशं समनुप्राप्तः=विहारं कुर्वन् गतः। तत्र खलु भगवान् नवमं चातुर्मासं चातुर्मासतपसा=चातुर्मासिकतपःपूर्वकम् स्थितोऽभवत्। तत्र खलु ईर्यासमितिसमितः, उपलक्षणत्वाद् भाषासमित्यादिसमितः त्रिगुप्तिगुप्तश्च भगवान् स्त्रीजनकृतान् भोगप्रार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, तथा—म्लेच्छजनकृतान् तर्जनताडनादिरूपान् प्रतिकूलपरीषहांश्च सहमानः—क्रोधाभावेन, तितिक्षमाणः—दैन्याकरणेन, अध्यासीनः—निश्चलतया, तूष्णीक एव=मौनमवलम्बमान एव वैराग्यमार्गे=निरतिचारचारित्राराधनमार्गे व्यहरत्=तत्परोऽभूत्, केनापि=केनचिदपि जनेन वन्दितो नमस्यितः=नमस्कृतः, निन्दितः=गर्हितः, तिरस्कृतः=अनादृतो वा न तुष्टः=वन्दितुर्नमस्कर्तुश्चोपरि न प्रसन्नः, न

टीका का अर्थ—राजगृह नगर में आठवाँ चातुर्मास विताने के बाद श्रमण भगवान् महावीर ने राजगृह नगर से विहार किया। कठोर कर्मों का क्षय करने के लिए विचरते हुए प्रभु अनार्यदेश में पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ नौवाँ चौमासा किया। ईर्यासमिति और उपलक्षण से भाषासमिति आदि सभी समितियों से सम्पन्न तथा तीन गुप्तियों से गुप्त भगवान् स्त्रीजनों द्वारा की गई भोग–प्रार्थनारूप अनुकूल परीषहों को तथा अनार्य जनों द्वारा कृत तर्जना–ताड़ना आदि रूप प्रतिकूल परीषहों को क्रोध के विना सहते हुए, दीनता के विना तितिक्षण करते हुए, निश्चल भाव से अध्यास करते हुए मौन का अवलम्बन किये हुए ही निरतिचार चारित्र के मार्ग में तत्पर रहे। किसी मनुष्य ने उन्हें वन्दन किया और नमस्कार किया तो वन्दना करने वाले और नमस्कार करने वाले पर वे यत्किंचित् भी तुष्ट–प्रसन्न नहीं हुए, किसीने निन्दा की—

ટીકાનો અર્થ—રાજગૃહિ નગરીમા આઠમુ ચાતુર્માસ વીતાવ્યા બાદ, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન, પોતાના ગાઢ કર્મોની ઉદીરણા કરવા માગતા હતા ભૂમિમા વિચરવાથી કર્મો ચકચુર કરી શકાશે. આ આશયને પૂરો કરવા પોતે અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવા લાગ્યા. અને અનાર્ય ભૂમિમાં ચૌમાસી તપ સાથે નવમુ ચોમાસુ વ્યતીત કર્યું. ભગવાનનું રૂપ બ્રહ્મચર્ય અને તપના પ્રભાવ વડે દેદીપ્યમાન લાગતું હતું. તેમનું શરીર પણ કઠણ લોઢા જેવું મજબૂત અને સુદૃઢ હોવાથી તે ભૂમિની સ્વરૂપવાન સ્ત્રિઓ, ભગવાન ઉપર મોહ પામવા લાગી. અને તે તેમને દરેક રીતે ચલાયમાન કરવા પ્રયત્નો કરતી. દરેક પ્રકારના હાવ ભાવ વિલાસ, શરીર સૌંદર્ય વિગેરે બતાવવા ઉદ્યત રહેતી. તેમના સ્થળની આસપાસ, સુગંધિત દ્રવ્યો છાંટી ઋતુની સજાવટ કરતી; જેથી ભગવાન લોભાઇ જાય! એમ તેઓ ધારતી હતી.

स्य=निन्दितुस्तिरस्कर्तुंश्चोपरि न क्रुद्ध अपि तु सममावेन सर्वेषु जनेषु समत्वबुद्ध्या–'न मे द्वेष्यो न वा कश्चित् प्रियः' इत्येवं भावितात्मा सन् अतिष्ठत्=स्थितोऽभवत्। षट्कायपरिपालकः=षड्जीवनिकायरक्षको भगवान् श्रीवीरस्वामी "सर्वे प्राणाः=द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणाः, सर्वे भूताः=वनस्पतिलक्षणाः, सर्वे जीवाः=पञ्चेन्द्रियलक्षणाः, सर्वे सत्त्वाः=पृथिव्यप्तेजोवायुलक्षणाः, स्वस्वकर्मप्रभावेण चातुरन्तसंसारकान्तारे=चतुर्गतिके संसाररूपविषममार्गे परिभ्रमन्ति=नारकतिर्यङ्–नरा–ऽमरतया पर्यटन्ति"–इति=एवं संसारवैचित्र्यं=संसारवैलक्षण्यं विभावयन्=विचारयन् संयममार्गे व्यहरत्–विहृतवान्।

र्हा की, अनादर किया, तो ऐसा करने वाले पर जरा भी रुष्ट या अप्रसन्न नहीं हुए। उन्हों ने सभी पर समान भाव धारण किया। 'मेरे लिए न कोई द्वेष का पात्र है, न कोई राग का पात्र है' इस प्रकार की भावना से आत्मा को भावित करते रहे। षड्जीव-निकाय के रक्षक श्रीमहावीर प्रभु 'सभी द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय रूप प्राण, वनस्पतिकाय रूप भूत, पंचेन्द्रियरूप जीव, पृथ्वीकाय–अप्काय–तेजस्काय–वायुकाय रूप सत्त्व, अपने–अपने कर्म के परिपाक के अनुसार चार गति रूप संसार के दुर्गम मार्ग में परिभ्रमण कर रहे हैं; अर्थात् कभी नारक, कभी तिर्यञ्च, कभी नर और कभी अमर (देव) रूप से जन्म–मरण कर रहे हैं' इस प्रकार संसार की भयावह विचित्रता का विचार करते हुए संयम–मार्ग में विचरते रहे।

ભગવાને આજ સુધી પ્રતિકૂળ સંયોગોનો સામનો કરી કર્મ ક્ષય કર્યો હતો હવે કુદરતે તેમને સાનુકૂળ (મનોજ્ઞ. જીવ લપસી પડે–જીવને ગમે તેવા) સંયોગો આપ્યા. આ સંયોગોમાં રહી તેમને કર્મક્ષય કરવાનો હતો કેવી અદ્ભુત કરામત!

આવા મનોજ્ઞ પદાર્થોમાં તો સહેજે લપસી જવાય! અનુકૂળ સંયોગોમાં જીવને બમણું ત્રણગણું, વીર્ય કેળવવું પડે! પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં એક જ પ્રકારનું અને એક ધારું વીર્ય દાખવવાનું હોય છે ત્યારે અનુકૂળતામાં બે જાતના અને તે પણ ઉલટી દિશાનાં વીર્યો (શક્તિઓ) ખૂબખૂબ પ્રમાણમાં દાખવવા પડે છે એકબાજુ એક શક્તિદ્વારા પોતાના આત્માને સ્થિર રાખીને, અંતરપરિણામી કરવાનો હોય છે, ત્યારે બીજી બાજુ ઉભા થયેલાં નિમિત્તો સામે ટક્કર ઝીલવાની હોય છે પ્રતિકૂળતામાં આત્મવીર્ય અંદર ઓપવી, પરવા રહેવાનું હોય છે, ત્યારે અનુકૂળતામાં આત્મવીર્ય વારવાર બહાર જતુ રહે છે તેને વારવાર સમજાવી સ્થિર કરી, અંતર્ગતિ કરવાનું હોય છે આ છે એક અને કઠિન યોગ સાધના!

"द्रव्यभावोपाधिपतिताः=द्रव्यत उपाधिर्हिरण्यादिः, भावत उपाधिरात्मनो दुष्परिणतिः, तदुभयोपाधिपतिताः=तदुभयासक्ताः अज्ञानिनः=ज्ञानहीनाः जीवाः पापानि=प्राणातिपातादीनि कर्माणि बध्नन्ति=आत्मनि सम्बद्धानि कुर्वन्ति" इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा भगवान्=श्रीवीरस्वामी पापकलापात्=पापसमूहात्, पराङ्मुखः=निवृत्त आसीत्।

अनार्यदेशीयबालाश्च भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा यष्टिमुष्टिभिः=दण्डमुष्टिभिः हत्वा हत्वा=पुनः पुनस्ताडयित्वा अक्रन्दन्=स्वापराधप्रच्छादनाय स्वयं रुदितवन्तः।

अनार्याः=म्लेच्छाश्च भगवन्तं दण्डैः अताडयन्=ताडितवन्तः, केशाग्रे कृष्ट्वा कृष्ट्वा=पुनः पुनः कृष्ट्वा प्रभोः दुःखम् उदपादयन्=उत्पादितवन्तः, तथापि भगवान् नो तान् आर्यान् अद्वेट्=तदुपरि द्वेषं न कृतवान्। तथा-अगारस्थैः=गृहस्थजनैः संभाषितोऽपि=उक्तोऽपि भगवान् तैः सार्द्धं=सह परिचयं=स्वजातिकुलादिपरिचयं परित्यज्य=विहाय मौनभावेन शुभध्याननिमग्नः=धर्मध्यानतत्परः सन् व्यहरत्=विहारं कृतवान्। तथा-भगवान्=श्रीवीरप्रभुः

'हिरण्य-सुवर्ण आदि द्रव्य-उपाधि, तथा आत्मा की दुष्परिणतिरूप भाव-उपाधि में आसक्त अज्ञानी प्राणी प्राणातिपात आदि पापकर्मों का बन्ध करते हैं' ऐसा जान कर श्री वीर भगवान् पापों से विमुख अर्थात् निवृत्त थे।

अनार्य देश के लड़के श्रीवीर प्रभु को देखकर लट्ठियों और मुट्ठियों से मार-मार कर वार-वार ताड़ना तर्जना करके अपना अपराध छिपाने के लिए उलटे रोने लगते थे। अनार्य-म्लेच्छ लोग भगवान् को डंडों से मारते थे, वार-वार वालों के अग्रभाग को खींच-खींचकर सताते थे। फिर भी भगवान ने उन अनार्यों के प्रति जरासा भी द्वेष नहीं किया। और गृहस्थों द्वारा संभाषण करने पर भी भगवान् उनके साथ जाति कुल आदि संबंधी परिचय नहीं करते थे। मौन धारण किये हुए धर्मध्यान में लीन होकर विहार करते थे।

આવા અનુકૂળ સંયોગો એક બાજુ હતા. બીજી બાજુ ભગવાન અચેલ અવસ્થામાં વિચરતા હતા તે વખતે ભગવાને કેટલો સંયમનો ભાર વહ્યો હશે અને આંતર ઇંદ્રિયો પર મૂકી દીધો હશે ? તે કલ્પનામા પણ આવતું નથી, અર્થાત્ આ અનાર્ય ભૂમિની સ્ત્રીઓ જગતના સર્વ દેશોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ રમણીયો તરીકે પંકાતી. તેમની વચ્ચે આ પ્રભુ મેરૂ પર્વતની માફક, અડોલ અને નિષ્કંપ ઉભા રહ્યા કેવું મહાન આશ્ચર્ય ! આ યોગ સાધનાને જૈનશાસ્ત્રોમાં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમા ગણી લેવામાં આવી છે. આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ યુક્ત સાધુ 'યોગી' ગણાય છે. યોગના સર્વ સાધનો આ આઠ પ્રવચનમાતામા સમાઇ જાય છે. આ માતાનો આધાર લઇ ભગવાને અનાર્ય ભૂમિની સ્ત્રીઓની ભોગપ્રાર્થનાઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તેમની વિજયપતાકા યોગરૂપ ફરકવા લાગી લોકો પણ

सहितुमशक्यान्=दुस्सहान् परीषहोपसर्गान् परीषहाः=शीतोष्णादय , उपसर्गा =देवमनुष्यतिर्यक्कृता उपद्रवास्तान्-नागणयत्=न किंचिदमन्यत। नृत्यगीतेषु च रागम्=आसक्तिं नाधरत्=न धृतवान्। दण्डयुद्धमुष्टियुद्धादिकं क्वचित् प्रवर्तमानं श्रुत्वा तद् द्रष्टुं नोदकण्ठत=उत्कण्ठितो नाभवत्। कामकथासक्तीनानां=कामसम्बन्धिनां कथां कर्तुं प्रवृत्तानां स्त्रीजनानां मिथःकथासंलापान्=परस्परवार्तालापान् श्रुत्वा भगवान् रागद्वेषरहितो मध्यस्थभावेन अशरणः=आश्रय रहित एव व्यहरत्। घोरातिघोरेषु=अतिभयानकेषु संकटेषु=कष्टेषु किञ्चिदपि यथास्यात्तथा मनोमार्गं=चित्तवृत्तिं नो विकृत्य=किंचिदपि विकारयुक्त न कृत्वा संयमेन-सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन च आत्मानं भावयन्=वासयन् व्यहरत्। भगवान् भयङ्करेऽपि शीते परवस्त्रम्=अन्यदीयं वस्त्रमपि न असेवत=शीतनिवारणार्थं नो धृतवान्। तथा गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त=न भुक्तवान्। तथा-अशनपानस्य=आहारपानीयस्य मात्राज्ञः=परिमाणवेत्ता भगवान्

वीर भगवान् ने दुस्सह परीषहों (भूख-प्यास आदि की बाधाओं) तथा उपसर्गों (देवों, मनुष्यों तथा तिर्यंचों द्वारा कृत उपद्रवों) को कुछ न समझा, अर्थात्-समभाव से सहन किया। नृत्य-गीतों में राग धारण नहीं किया। कहीं दण्डयुद्ध हो रहा हो या मुष्टियुद्ध (घूंसेबाजी) हो रहा हो तो उसका वृत्तान्त सुन कर कभी उत्कंठा नहीं उत्पन्न की। कामसंबंधी बातचीत करने में मग्न स्त्रीजनों के पारस्परिक वार्तालाप को सुन कर भगवान् राग-द्वेष से रहित ही बने रहे और मध्यस्थ भाव से, आश्रय रहित होकर विचरे।

भयानक और अत्यन्त भयानक संकट आने पर भी भगवान् चित्तवृत्ति को तनिक भी विकारयुक्त न करके सत्तरह प्रकार के संयम और बारह प्रकार के तप की आराधना से आत्मा को भावित करते हुए विचरते थे। भगवान् ने अत्यधिक शीत पड़ने पर भी, शीतनिवारण के लिए पराये वस्त्र को कभी धारण नहीं किया, तथा गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। अभिप्राय यह है कि न भगवान् के पास वस्त्र-पात्र थे, न दूसरों से लेकर ही उनका सेवन करते थे। उन्होंने किसी भी स्थिति में वस्त्र-पात्र का

આ સામળી વિમૂઢ થઇ જતા અને છેવટે આવા પ્રકારનુ માનસ બતાવવાનુ તેઓએ છોડી દીધુ અનુકૂળ પરિષહો ઉપરાંત, માર-તાડન-તર્જન-છેદન-ભેદન ફુવરા કરાવવા લાકડીના પ્રહારો,-મુષ્ટિ-લાતો, પથ્થી છૂટવા ખૂંદી નાખવા વિગેરેના દુઃખો તો હમેશાના સાથ પરમાં હતાં એટલે બધા દુઃખોને સમભાવથી સહન કરતા હતા ભગવાન આ અનાય પ્રદેશમાં નિર્વિચાર પણે રહી વહન નમસ્કાર-માન-અપમાન-પુષ્પ-શ્રદ્ધા-નિંદા પ્રસન્નતા-અપ્રસન્નતા વિગેરેમાં સમ પરિણામે રહી વિચરતા હતા મૌનપણુ એ તેમનો મુખ્ય યોગ હતો આ ઉપરાંત, રાગ-દ્વેષના ભાવોથી તિરસ્ત રહી છએ કાયના જીવોની રક્ષા કરતા

જીવ ચતુર્ગતિમાં જે ભ્રમણ કરી રહ્યો છે જન્મ જરા મરણના દુઃખો અનુભવી રહ્યો છે તે સર્વનુ મૂળ

रसेषु=मधुरादिषु अगृद्धः=गृद्धिभाववर्जितः अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितश्च आसीत्। तथा–भगवान् अक्ष्यपि=नेत्रमपि न प्रामार्जयत्=जलेन नो कदाचिदपि प्रक्षालितवान्। तथा–कण्डूतौ समुद्गतायामपि भगवान् गात्रं=शरीरमपि नो अकण्डूयत=नो कण्डूयितवान्। तथा विहरन्=जनपदविहारं कुर्वन् भगवान् तिर्यक्=पार्श्वतः, पृष्ठतः–पश्चाद्भागे च न प्रैक्षत=नापश्यत्। शरीरप्रमाणं=देहप्रमाण पन्थानम्–अग्रे=पुरतो विलोक्य=दृष्ट्वा ईर्यासमित्या यतमानः=यतनां कुर्वन् पथप्रेक्षी=मार्ग विलोकमानो व्यहरत्। शिशिरऋतौ, बाहू=भुजौ प्रसार्य=विरतार्य पराक्रमत–संयमे आत्मबलमुपयोजितवान्, न पुनः स्कन्धयोः=बाहू अवालम्बत=स्थापितवान्। भगवान् यदेवंविधमाचारं

सेवन ही नहीं किया। आहार और पानी के परिमाण को जानने वाले भगवान् मधुर आदि रसों में गृद्धि से सर्वथा रहित थे। इहलोक और परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित थे, अर्थात् उन्हें न इस लोक संबंधो कोई कामना थी, न परलोकसंबंधी ही। वे सर्वथा कर्मनिर्जरा की भावना से उग्र तप संयम की आराधना करने में तत्पर थे। उन्होंने नेत्रको भी कभी जल से साफ नहीं किया। खुजली आने पर भी कभी शरीर को नहीं खुजलाया। जनपद–विहार करते हुए भगवान् ने कभी तिरछा–इधर–उधर, या पीछे की तरफ नहीं देखा। सामने की तरफ शरीरपरिमित–साढ़े तीन हाथ भूमि–मार्ग को देखते हुए विहार करते थे। शिशिर काल में अपनी दोनों भुजाएँ। फैलाकर संयम में आत्मबल का प्रयोग करते थे, कंधों पर भुजाएँ नहीं स्थापित करते थे।

તેની પાપમય પ્રવૃત્તિ છે, તેમજ જડ પદાર્થો તરફની અનર્ગલ રૂચિ છે આને લીધે નરક. નિગોદ, એકેન્દ્રિયથી માંડી પચેન્દ્રિય સુધીની જાતોમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે આ વિવિધ પરિભ્રમણ દ્વારા સંસારની વિચિત્રતા પણ ભોગવી રહ્યો છે. આ સસારની વિચિત્રતાનો નાશ કરવા આતરિક અને બાહ્ય સયમની પ્રબલ આવશ્યક્તા છે, એમ ભગવાનને લાગવાથી તેમણે પૂર્ણ સયમનો માર્ગ અપનાવ્યો હતો.

સોનુ–રૂપુ–હીરા–માણેક–રત્ન–પરવાળા–મણિ વિગેરે બાહ્ય દ્રવ્યો ઉપાધિ રૂપ છે, અને અંતરમા તેની રૂચિ કરવી તે આત્માની દુષ્પ્રણિધાન વાળી દુષ્ટ પરિણિતિ છે આ બન્ને પ્રકારની અતર અને બાહ્ય ઉપાધિમાં આસક્ત થયેલ બાલઅજ્ઞાની જીવ પ્રાણાતિપાત આદિ નિબિડ–ગાઢ પાપકર્મોનો બંધ કરે છે. તેવા પાપોથી ભગવાન વિમુખ હતા. અનાર્ય જાતિના મલેચ્છ લોકો ભગવાનને શારીરિક પીડા આપવામાં કોઈ કચાસ રાખતા નહિ; તો પણ ભગવાન તેમની તરફ દ્વેષ દાખવવાને બદલે કરૂણાજળ વરસાવતા તે જાણતા હતા કે આ બિચારા બાલઅજ્ઞાની જીવો છે. તે નકામા કર્મ બાધે છે. આ કર્મોનો ઉદય તેમને આવશે, ત્યારે કેટલી વેદના તેઓ અનુભવશે ?

पाल्तिवान्, तत्र हेतुमाह 'अण्णे मुणिणोऽवि' इत्यादि। अन्य मुनयोऽपि एवम्=इत्थम् रीयन्तु=विहरन्तु इति कृत्वा=इति हेतोः माहणेन=अहिंसकेन अप्रतिज्ञेन=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता एष=मूलगुणोत्तरगुणसमाराधनलक्षणो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्त=अनुसृतः=उत्कर्षेण पालितः ॥सू०९०॥

भगवान ने इस प्रकार का जो-उत्कृष्ट और अनुपम आचार पालन किया, उसका हेतु बतलाते हैं—अन्य मुनिजन भी इस प्रकार विहार करें, इस हेतु से अहिंसक और अप्रतिज्ञ (इहलोक-परलोकसंबंधी प्रतिज्ञा से रहित) भगवान् ने मूलगुणों एवं उत्तरगुणों की आराधनारूप आचार का बार-बार उत्कर्ष के साथ पालन किया ॥सू०९०॥

મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વાતાવરણમાં ભગવાન અધિકારી રહી સત્તર પ્રકારના સંયમ અને ચાર પ્રકારના તપ વડે આત્માને ભાવિત કરી, સુખે સમાધિ વિચરતા. સર્વ સંયમોમાં "મૌન" સંયમને મુખ્ય પણે તેઓ આચરણ કરતા. ભગવાન વસ્ત્ર-પાત્ર આદિથી રહિત હતા છતાં ગૃહસ્થના વસ્ત્રપાત્રોનું સેવન કરવાનું મનથી પણ ઇચ્છતા નહિ. શીત-ગરમી વિગેરેને સરખા માની, સમભાવે દિવસો વિતાવતા હતા સંસારના કોઈ પણ રસોથી નિર્લેપ હોવાથી આલોક અને પરલોકની વાંછનાથી તેઓ રહિત હતા. શરીર ને આત્મવીર્ય કેળવવામાં સાધન રૂપ માનતા હોવાથી તેની શુશ્રૂષા વગરનો મોહ તેમને મટી ગયો હતો.

ઉપરના ભાવોનું વિવરણ કરવાનો આશય એટલો પૂરતો છે કે, ભગવાન જેવા મહાપુરુષો પણ વીતરાગ ભાવ કેળવવામાં, કેટલા સમયથી વિચરે છે? જે સાધુ વીતરાગતા પ્રગટ કરવા માગતા હોય, તેણે, વિતરાગ ભાવ લાવવો પડશે, ભગવાને મૂળગુણો અને ઉત્તરગુણોની આરાધનારૂપ આચારના ઉત્કર્ષતાની સાથે વારંવાર પાલન કર્યું તે સાધુ-માર્ગીઓએ વિસ્મરણ કરવું ન જોઈએ. ભગવાનનું આખું જીવન, અને ખાસ કરીને છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વિચરવાનું તે એક સાધુજનો અને ગૃહસ્થો માટે, નમુનેદાર આદર્શ છે આ આદર્શને નજર સામે રાખવાથી સાધુ-જનો પોતાનું શ્રેય સાધી શકશે તેમાં તો જરાય સંદેહ નથી! પરંતુ મોક્ષમાં ઇચ્છા ધરાવતો શ્રાવક ગણ એટલે મોક્ષાર્થી પણ આ તેમના સાધુ જીવનમાંથી અનેક પ્રેરણા મેળવી, પોતે પોતાનું જીવન ઘડી મોક્ષને લાયક બની શકશે! સાધુઓને જેટલો અને જેટલા પ્રમાણમાં લોક સંગ તજવો ... જે ભગવાને બતાવ્યું છે તેટલું ને તેના પ્રમાણમાં ...

भगवओ विहारट्ठाणाणि—

मूलम्—कयाइ भगवं आवेसणेसु वा सहासु वा पवासु वा, एगया कयाइ सुण्णासु पणियसालासु पलियट्ठाणेसु पलालपुंजेसु वा, एगया आगंतुयागारे आरामागारे णगरे वा वसीअ। सुसाणे सुण्णागारे रुक्खमूले वा एगया वसीअ। एएसु ठाणेसु तहप्पगारेसु अण्णेसु ठाणेसु वा वसमाणे समणे भगवं महावीरे राइदियं जयमाणे अप्पमत्ते समाहिए झाईअ। तत्थ नस्सुवसग्गा नीया अणेगरूवा य हविंसु, तं जहा–संसप्पगा य जे पाणा ते, अदुवा पक्खिणो भगवं उवसग्गिंसु। पहुरूवमोहियाओ इत्थियाओ य भगवं उवसग्गिंसु। सत्तिहत्थगा गामरक्खगा य किंपि अवयमाणं भगवं चोरसंकाए सत्थाभिघाएण उवसग्गिंसु। भगवंते सव्वे उवसग्गे अहियासीअ। अह य इहलोइयाइ पारलोइयाइं अणेगरूवाइं पियाइं अप्पियाइं सद्दाइं, अणेगरूवाइं भीमाइरूवाइं, अणेगरूवाइं सुब्भिदुब्भिगंधाइं, विरूवरूवाइं फासाइं सयासमिए रइं अरइं अभिभूय अवाई समाणे सम्मं अहियासीअ।

सुण्णागारे राओ काउसग्गे ठियं भगवं कामभोगे सेविउकामा परत्थीसहिया एगचरा समागया पुच्छंति– "कोऽसितुमं"–त्ति, तया कयावि भगवं न किंपि वयइ तुसिणीए संचिट्ठइ, तया अवायए भगवम्मि कुद्धा रुट्ठा समाणा नाणाविहं उवसग्गं करेंति, तपि भगवं सम्मं सहीअ। कयावि 'को एत्थ' त्ति पुच्छिए भगवं वदीअ– 'अहमंसि भिक्खू' त्ति सोच्चा सकसाएहिं तेहिं आहच्च–'अपसरेहि एत्तो'–त्तिकहिय भगवं अयमुत्तमे धम्मे" त्ति कट्टु तत्तो तुसिणीए चेव निस्सरीअ। जंसि हिमवाए सिसिरे पवेयए मारुए पवायंते अप्पेगे अणगारा निवायं ठाण-मेसंति, अण्णे 'संघाडीओ' पविसिस्सामोत्ति वयंति, एगे य इंधणाणि समादहमाणा चिट्ठंति, केई पिहिया अइ-दुक्खं हिमगसंफासं सहिउं सक्खामो त्ति सोयंति, तंसि तारिसगंसि सिसिरंसि दविए भगवं अपडिन्ने समाणे वियडे ठाणे तं सीय सम्मं अहियासीअ। एस विही "अण्णे मुणिणो वि एवं रियंतु" त्ति कट्टु अप्पडिन्नेण मइमया भगवया बहुसो अणुकंतो ॥सू०९१॥

प्रभुविहारस्थानानि—

छाया—कदाचिद् भगवान् आवेशनेषु वा सभासु वा प्रपासु वा, एकदा कदाचित् शून्यासु पण्यशालासु पलितस्थानेषु पलालपुञ्जेषु वा एकदा आगन्तुकागारे आरामागारे नगरे वा अवसत। श्मशाने शून्यागारे वृक्षमूले

प्रभु के विहारस्थान

मूल का अर्थ—'कयाइ भगवं' इत्यादि। कभी भगवान् शिल्पकारों की शालाओं में उतरे, कभी

પ્રભુનું વિહારસ્થાન

મૂળનો અર્થ—'कयाइ भगवं' ઇત્યાદિ ભગવાનનાં નિહાર સ્થાનો શિલ્પકારોનીશાળાઓમાં, સભામાં,

वा एकदाऽवसत्। एतेषु स्थानेषु तथाप्रकारेषु अन्येषु स्थानेषु वा वसन् श्रमणो भगवान् महावीरो रात्रिन्दिवं यतमानोऽप्रमत्तः समाहितोऽध्यायत्। तत्र तस्योपसर्गा नीताः अनेकरूपाश्चाऽऽसन्, तद्यथा–संसर्पकाश्च ये प्राणास्ते, अथवा–पक्षिणो भगवन्तम् औपसर्गयन्। मनुष्यमोहिताः स्त्रियश्च भगवन्तमौपसर्गयन्। शक्तिहस्तका ग्रामरक्षकाश्च किमप्यवदन्त भगवन्तं चोरशङ्कया शस्त्राभिघातेन उपासर्गयन्। भगवान् तान् सर्वानुपसर्गान् सम्यगध्यसहत। अथ च ऐहलौकिकान् पारलौकिकान् अनेकरूपान् प्रियान् अप्रियान् शब्दान् अनेकरूपाणि भीमानि रूपाणि अनेकरूपान् सुरभिदुरभिगन्धान्, विरूपरूपान् स्पर्शान् सदासमितः रतिम् अरतिमभिभूय अनादि सन् सम्यग् अध्यासीत।

सभाओं में, कभी प्रपाओं में, कभी सूनी दुकानों में, कभी कारखानों में, कभी पलाल के पुंजों में, कभी धर्मशालाओं में, कभी आरामागारों में, कभी बगीचों के घरों में, कभी नगर में, कभी श्मशान में, कभी सून घरों में, और कभी वृक्षों के नीचे उतरे। इन स्थानों में अथवा इसी प्रकार के अन्य स्थानों में रहते हुए श्रमण भगवान् महावीर रात-दिन यतना करते हुए, अप्रमत्त और समाधियुक्त रहे। इन स्थानों पर भगवान् को अनेक प्रकार के उपसर्ग हुए। वे इस प्रकार–संसर्पण करने वाले सर्प आदि जो प्राणी थे, उन्हों ने तथा पक्षियों ने भगवान् को उपसर्ग किया। शक्तिनामक शस्त्र हाथ में लिये हुए ग्रामरक्षक कुछ भी न बोलते हुए भगवान् को चोर समझ कर शस्त्र का आघात करके उपसर्ग देते थे। भगवान् ने उन सभी उपसर्गों का अच्छी तरह समभाव से सहन किया। और इहलोक और परलोक संबंधी अनेक प्रकार के प्रिय एवं अप्रिय शब्दों को, विविध प्रकार के भयंकर आदि रूपों को, भाँति-भाँति की सुगंध-दुर्गंध को तथा तरह-तरह के स्पर्शों को,

પ્રપાઓમાં, સૂની દુકાનોમાં, કારખાનાઓમાં, ઘાસની ગંજીઓમાં, ધર્મશાળાઓમાં, આરામગૃહોમાં નગરમાં, શ્મશાન ભૂમિમાં, સૂના ઘરોમાં,અને વૃક્ષોની નીચે રહેતા આ સ્થાનો અને એવાજ પ્રકારના અન્ય સ્થાનોમાં, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, યતના પૂર્વક, અપ્રમત્ત થઇ અને સમાધિમાં રહેતા હતા. આવા સ્થાનોમાં, ભગવાનને અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો થતા હતા આ ઉપસર્ગો કેવા પ્રકારના હતા તે જણાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હલનચલન કરવાવાળા પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ પોતાની રીતે તેમને કષ્ટ આપતા.

જંગલ અને આવા નિર્જન સ્થાનોની મુલાકાત લેતી હલકી કોટીની સ્ત્રીઓ, ભગવાનના દેહ ઉપર મોહ પામી તેમને કષ્ટ ઉપજાવતી. સ્વરક્ષણને માટે હાથમાં કુહાડી લઇ ફરનાર ગ્રામજનો મૌન ધારણ કરવાવાળા ભગવાન મહાવીરને ચોર સમજી તેમને કુહાડીનો માર મારતા ...

शून्यागारे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थित भगवन्त कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः समागताः पृच्छन्ति-"कोऽसित्वम्" इति, तदा कदाऽपि भगवान् न किमपि वदति, तूष्णीकः संतिष्ठते, तदा अवादके भगवति क्रुद्धाः रुष्टाः सन्तः नानाविधमुपसर्गं कुर्वन्ति, तमपि भगवान् सम्यक् असहत। कदाचित् "कोऽत्र" इति पृष्ठो भगवान् अवदत् "अहमस्मि भिक्षुः" इति श्रुत्वा सकषायैस्तैराहत्य "अपसर इतः" इति कथितो भगवान् "अयमुत्तमो धर्मः" इति कृत्वा ततस्तूष्णीक एव निरसरत्। यस्मिन् हिमवाते शिशिरे प्रवेपके मारुते प्रवाति अप्येके

सदा समितियुक्त, तथा रति–अरति का अभिभव करके, मौन रह कर, सम्यक् प्रकार से सहन करते रहे। कभी–कभी सूने घर में, रात्रि के समय, कामभोग सेवन करने की कामना वाले परस्त्री के साथ आये हुए जार पुरुष, कायोत्सर्ग में स्थित भगवान् से पूछते थे–'तू कौन है?' तो भगवान् कभी भी कुछ भी उत्तर नहीं देते थे–चुपचाप रहते थे। उस समय मौन रहने वाले भगवान् पर वे क्रुद्ध हो कर नाना प्रकार के कष्ट उन्हें देते थे। उस कष्ट को भी भगवान ने सम्यक् प्रकार से सहन किया।

'यहाँ कौन है?' इस प्रकार पूछने पर कदाचित् भगवान् उत्तर देते–'मैं भिक्षु हूँ।' यह सुन-कर वे कषाययुक्त हो जाते और मार पीट करते–'हट यहाँ से'। इस प्रकार कहे गए भगवान् 'यही उत्तम धर्म है' ऐसा सोच कर बिना बोले ही वहाँ से निकल जाते थे।

जिस शीतल वायु वाली शिशिर ऋतु में, कँपी कँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलने पर, कोई–कोई

સબધી પ્રિય અને અપ્રિય શબ્દોમા વિવિધ પ્રકારના મહા ભયકર રૂપોમાં ભાત ભાતની સુગધ અને દુર્ગન્ધોમા, અને તરેહતરેહના સ્પર્શોમા રતિ અને અરતી લાવ્યા સિવાય મૌન રહીને ભગવાન સહન કર્યે જતા હતા. કોઈ કોઈ સૂના ઘરમા રાત્રિના વખતે છૂપી રીતે કામભોગનુ સેવન કરવાવાળા જાર સ્ત્રી પુરુષો પણ આવતા. તેઓ, ભગવાનને ધ્યાનમગ્ન જોઈ 'તું કોણ છે? શા માટે આવ્યો છે?' એવા પ્રશ્નો પૂછતા ભગવાન નિરૂત્તર રહી, મૌનપણાને સેવતા આ મૌનપણુ જોઈ તેઓ ક્રોધાતુર થતા અને જુદાજુદી જાતના દુ ખો તેમને આપતા આ સર્વ દુ:ખોને ભગવાન સુપરિણામે સહન કરતા અને કદાચ ભગવાન જવાબ આપતા કે 'હુ ભિક્ષુક' છું તો તો તેમનું આવીજ બનતુ! 'ભિક્ષુક' શબ્દ સાભળી, તેઓ કષાય યુક્ત થતા ને મારપીટ કરવા મંડી પડતા. ઘણી વખત "ચાલ્યો જા!" "હટી જા!" વિગેરે વાકયોથી પણ ભગવાનને નવાજતા. આવા વચનો સાભળી ભગવાન અંતર્ગત વિચારતા કે 'ચાલ્યા જવુ એજ શ્રેષ્ઠ છે' આવુ વિચારી બોલ્યા ચાલ્યા વિના ત્યાંથી નીકળી જતા હતા. શીતળ પવનવાળી ઠંડી ઋતુમા જ્યારે ઠંડા પવનો સૂસવાટા કરતા ફૂંકાતા હોય ત્યારે કોઈ સાધુ ઠંડીમાંથી બચવા માટે યોગ્ય

अनगारा निर्वातं स्थानमेषयन्ति, अन्ये 'संघाटीः प्रवेक्ष्यामः' इति वदन्ति, एके च इन्धनानि समाधन्तस्तिष्ठन्ति, केचित् 'पिहिता भविदु सी हिमसंस्पर्शं सोढुं शक्ष्यामः' इति शोचन्ति, तस्मिन् तादृशे शिशिरे प्रविष्टो भगवान् अप्रतिज्ञः सन् विकटे स्थाने तत् शीतं सम्यक् अध्यास्त। एष विधिः 'अन्ये मुनयोऽपि एवमीरयाम्' इति कृत्वा अप्रतिज्ञेन मतिमता भगवता बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९१॥

टीका—"क्याइ भगवं" इति। कदाचित्=कस्मिंश्चित् समये भगवान् आवेशनेषु=शिल्पकारशालासु कदाचित् सभासु, कदाचित् प्रपासु=पानीयशालासु, अवसदिति परेणान्वय, एवमग्रेऽपि बोध्यम्। एकदा कदाचित्

अनगार वायुहीन स्थान की गवेषणा करते थे और कोई-कोई कहते थे कि 'हम संघाटी–चादर ओढ़ेंगे' तथा कोई-कोई योगी आदि शीत निवारण के लिए ईंधन जलाते थे, कोई-कोई सोचते थे कि वस्त्र ओढ़ने पर ही इस शीत के कष्ट को सहन कर सकते हैं, ऐसे शिशिर के समय में भी भगवान् मुक्ति के अभिलाषी और अप्रतिज्ञ रह कर सम्यक् प्रकार से उस शीत को सहन करते थे। 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार का आचरण करें' ऐसा सोच कर अप्रतिज्ञ एवं मतिमान् भगवान् ने अनेक बार इस प्रकार का आचार पालन किया ॥सू०९१॥

टीका का अर्थ—कभी-कभी भगवान् शिल्पियों की शालाओं में, कभी सभा–स्थलों में और कभी-कभी प्याउओं में उतरते थे। कभी-कभी जनशून्य दुकानों में, कभी कारखानों में, कभी पलाल के पुञ्जों में,

स्थाननी शोध करता, कोई कोईनी चादर (संघाटी) ओढवानुं पसंद करता तो कोई हीमांथी छूटवा माटे छाणां सळगावी तापणुं करता आवा समयमां पण भगवान जे मुक्तिना अभिलाषी हता अने अप्रतिज्ञ हता तेओ सम परिणामे शीतना परिषहने वेठता हता अन्य मुनिओ पण भविष्यमां आवा प्रकारनुं ज आचरण करशे एम धारी भगवान वारंवार आवा प्रकारना आचारनुं पालन करता (सू०९१)

टीकानो अर्थ—मुनिने महेलात अने मसाण सरखां ज होय छे तेमने मन अने माटीनी ज बनावट छे केम के 'संत' जेवा सिद्ध मुक्त छवे छे' ए सूत्र अनुसार देह भानरहित थवामां ज तेओ आनंद अनुभवे छे

'जे दृश्य छे ते दृष्टिनो जे आवे छे रूप,
अमतेय अनुभव जे रहे ते छे शुद्ध स्वरूप.'

उपरना वाक्यनुं जेने भान नथी थयुं छे एवा आत्माने उत्तम जातिनी माटीनी महेलातो केम पसंद पडे ?
ते तो कोई पण स्थान एकांत स्थानना ज [illegible] हता तेमने कोई पण उपाधि पोतानां अवाज अनादी [illegible]
[illegible]

शून्यासु=जनरहितासु पण्यशालासु=आपणगृहेषु पलितस्थानेषु=लोहकारशालासु पलालपुञ्जेषु=पलालराशिषु वा अवसत्। एकदा=एकस्मिन् समये आगन्तुकागारे आगन्तुकगृहे-धर्मशालायाम् आरामागारे=उपवनगृहे नगरे=पुरे वा अवसत्। एकदा एकस्मिन् समये श्मशाने शून्यागारे=जनरहितगृहे, वृक्षमूले वा अवसत्। एतेषु=आवेशनादिरूपेषु स्थानेषु तथाप्रकारेषु अन्येषु स्थानेषु वा वसन् श्रमणो भगवान् महावीरो रात्रिन्दिवम्=अहोरात्रम् यतमानः=यतनां कुर्वन् अप्रमत्तः=प्रमादरहितः, अत एव समाहितः=समाधियुक्तः सन् अध्यायत्=धर्मध्यानमकरोत्। तत्र तस्य=श्रीवीरस्वामिनः, उपसर्गा, नीताः=देवादिभिरुपस्थापिताः, ते उपसर्गाश्च अनेकरूपाः=बहुविधा अभवन्। तद्यथा-ये संसर्पकाः चलनशीला प्राणाः=द्वीन्द्रियादयस्ते, अथवा-गृध्रादयः पक्षिणः स्थाणुवदचलं भगवन्तं-श्रीवीरम् औपसर्गयन्:=उपसर्गं कृतवन्त। प्रभुरूपमोहिताः=भगवद्रूपमोहिताः स्त्रियश्च भगवन्तम् औपसर्गयन्। तथा-शक्तिहस्तकाः=

कभी धर्मशालाओं में, कभी उपवन में बने घरों में, कभी श्मशानों में, कभी सूने घरों में, कभी वृक्षों के नीचे उतरते थे। इन सब स्थानों में तथा इसी प्रकार के अन्य स्थानों में रहते हुए भगवान् महावीर दिन-रात यतना करते हुए, प्रमादहीन होकर और समाधि में लीन रह कर धर्मध्यान ही करते रहते थे। इन स्थलों में ठहरते समय भगवान् को देवों आदि द्वारा भाँति-भाँति के उपसर्ग हुए। जैसे-सर्पादि तथा द्वीन्द्रिय आदि चलने-फिरने वाले प्राणी अथवा गीध आदि पक्षी स्थाणु की तरह अचल भगवान् को उपसर्ग करते थे। कभी-कभी प्रभु के रूप पर मोहित होकर स्त्रियाँ प्रभु को उपसर्ग करती थीं। तथा-शक्ति नामक अस्त्र

કાર્યમા વિઘ્નરૂપ કે અંતરાયનું કારણુ થાય નહિ! છતા આવા એકાંતિક આત્મિક કામમાં પણુ તેને ઘણી વિટંબનાઓ ઉભી થતી અને તે વિટંબનાઓનો પણુ કોઇ આરો હતો નહિ. ભગવાન લુહારની કોડમાં, પિયાવા જેવી જગ્યાએ, ખંડેર સ્મશાન કે પડતર ઘર કે દુકાનમાં જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યા, વસવાટ કરી રહેલ પશુપંખીઓ પણુ ઉપદ્રવો ઉભા કરતા, તેમ જ આવા સ્થળોએ દુરાચારી વ્યક્તિઓ આવતી જ હોય છે તેથી તેમની દ્વારા પણુ ભગવાનને કષ્ટોના તીવ્ર અનુભવો થતા હતા. આ ખાટા-મીઠા સંસારમાં વિવિધ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ પોતાને ઠીક લાગે તે રીતે સંસારનો લ્હાવો મેળવવા ઇચ્છે છે, છતાં તેઓની આકાંક્ષા પૂરી થતી જ નથી અને કુતરાના કાનમા કીડા પડતા જેમ કુતરાને ક્યાય ચેન પડતું નથી તેમ સંસાર લોલુપીને ક્યાંય પણુ સુખ અને શાંતિ નહિ મળતા આવા નિર્જન સ્થાનમા હવાનેબાચકાં ભરે છે. પરંતુ ભગવાન તો પોતાના કાર્યમાં મસ્ત રહેતા હોવાથી આવા કષ્ટોને તદ્દન નિર્માલ્ય જેવા ગણુતા, અને પોતાના સ્વભાવમાં તલ્લીન રહેતા. આવી જગ્યાએ ચામાચીડીઆં,-ઘુવડ, ડાસ,-વીંછી,-ગીધ, આદિ પુષ્કલ પ્રમાણુમાં રહેતાં હોવાને કારણે તેઓ, ભગવાનને જુદી જુદી રીતે દુઃખ આપતા હતાં. પ્રભુના શરીર સાથે મોહની આધિથી ચાળા કરનાર રૂપસુંદરીઓનો ઉપસર્ગ તેમને કેવો થતો હશે! તે વખતે પ્રભુએ

शक्तिनामकासमित्तपचारकाः, ग्रामरक्षका=ग्रामपालकाश्च किमपि=किञ्चिदपि वचनम्-अवदन्तम् भगवन्तं=भीवीरस्वामिनं, चौरशङ्कया=चौरसंशयेन शस्त्राभिघातेन=शस्त्रप्रहारेण औपसर्गयन्=उपसर्गं कृतवन्त । भगवांस्तु तान्=उपर्युक्तान् सर्वानपि उपसर्गान् सम्यक् अध्यसहत=सहवान्। अथ च भगवान् ऐहलौकिकान्=मनुष्य सम्बन्धिन , तथा-पारलौकिकान्=देवादिसम्बन्धिनश्च अनेकरूपान्=बहुप्रकारान् प्रियान्=अनुकूलान् अप्रियान्=प्रतिकूलान् शब्दान्, तथा-अनेकरूपाणि=नानाविधानि भीमादिरूपाणि भीमानि=भयङ्कराणि रूपाणि=पिशाचादीनामाकाराः, आदिपदात्-देवाङ्गनादीनां मनोहराणि रूपाणि च, तथा-अनेकरूपान्=बहुविधान् सुरभिदुरभिगन्धान्=सुगन्धान् दुर्गन्धांश्च, तथा-विरूपरूपान्=अमनोज्ञान्, उपलक्षणाच्च मनोज्ञान् स्पर्शान् सदा=सर्वदा समितः=समितिसम्पन्नः सन् रतिमरतिं=रागद्वेषौ अभिभूय=त्यक्त्वा अवादी=मौनी-सुखदु खमप्रकाशयन् सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्।

हाथ में लिये ग्रामरक्षक-कोतवाल आदि कुछ भी न बोलने वाले भगवान् को चोर की आशंका करके अर्थात् चोर समझ कर शस्त्रों का प्रहार करते उपसर्ग करते थे, परन्तु भगवान् इन सभी उपसर्गों को सम्यग् रीति से सहन करते थे। तथा-भगवान् इहलोकसंबंधी मनुष्यादिकृत तथा परलोकसंबंधी अर्थात् देवादिकृत अनेक प्रकार के अनुकूल एवं प्रतिकूल शब्दों को, विविध प्रकार के भयानक पिशाच आदि के रूपों को 'आदि' शब्द से देवांगना आदि के मनोहर रूपों को, तरह-तरह की सुगंध और दुर्गंध को, तथा अमनोज्ञ और उपलक्षण से मनोज्ञ स्पर्शों को, सदैव समितियुक्त होकर, राग-द्वेष को त्याग कर, मौनमात्र से-अपने सुख-दुःख को प्रकाशित न करते हुए, निश्चलरूप से सहन करते थे। कभी-कभी ऐसा भी प्रसंग आता

પોતાની સર્વ અલૌકિક શક્તિ વડે ઇન્દ્રિયો ઉપર દમન ચલાવ્યું હશે? પ્રભુને ચોર તરીકે ઠરાવીને ગ્રામ્ય રક્ષકોએ તેમના શું હાલ કર્યા હશે? મનુષ્યકૃત-દેવકૃત અને તિર્યંચકૃત ઉપસર્ગો મરણ ઉપજાવે તેવાં હતા, છતાં ભગવાન તે સર્વને સમભાવે સહી લેતાં, કારણ કે તે ઉપસર્ગોને ઉપસર્ગ તરીકે માનતા જ નહિ. એને આ દેહ ઉપરની સર્વાંગી મમતા છૂટી ગઈ હતી, તેને દેહ રહે તોય શું અને ન રહે તો પણ શું? કારણ કે તેમણે તો દેહને એક 'જડાત્મક' ભાવ તરીકે જાણ્યો હતો. તે દેહ ઉપરના હિતકો-દુઃખો તો તે વખતના જડના પારિણામિક ભાવો જ હતા. તે વખતે જડ દેહ, તે રૂપીજ પરિણમવા સર્જાયેલો હતો. એમ આત્મ બુદ્ધિએ ભગવાને નક્કી કર્યું હતું પછી તે સ્થાને મનમાં [illegible] ચડે તે અર્થમાં ઘટાવીએ! પરંતુ ભગવાનને દેહ ભાવે તો [illegible] (બુદ્ધિ) છૂટી ગયા હતા. આ વાત આંતરિક ભાવને લક્ષમાં રાખીને કહેવામાં આવી છે એની ખરી ભાવ-દૃષ્ટિ છે તેને આ વાતની ખબર [illegible] નહિ. આ વાસ્તવિક રીતે તો આ પ્રમાણે જ છે. [illegible]

तथा–कदाचित्–शून्यागारे=निर्जनगृहे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितं भगवन्तं–श्रीवीरस्वामिनं कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः=जारपुरुषाः समागताः पृच्छन्ति–'कोऽसि त्वम्'? इति। तदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिदपि वदति, किन्तु तूष्णीकः=मौनसहितः संतिष्ठते, तदा–तस्मिन् काले अवादके= अनुत्तरशीले भगवति=भगवन्तं प्रति, क्रुद्धाः=कृतक्रोधाः, रुष्टाः=कृतरोषाः सन्तः नानाविधम्=अनेकप्रकारम् उपसर्गम् कुर्वन्ति=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्भगवन्तं ताडयन्ति, तमपि उपसर्गं भगवान्=श्रीवीरस्वामी सम्यक् असहत=सोढवान्। कदाचित्=कस्मिंश्चित्समये–'कोऽत्र' अत्र–अस्मिन् स्थाने कोऽस्ति? इति=एतत् पृष्टः सन् भगवान् श्रीवीरस्वामी अवदत्=उक्तवान्–अहं भिक्षुरस्मि, इति=एतद्वचः श्रुत्वा सकषायैः=क्रोधादिकषायसहितैः तैः=जारपुरुषैः आहत्य= ताडयित्वा "इतः=अस्मात् स्थानात् अपसर=दूरं गच्छ" इति=एतत् कथितः=उक्तः सन् भगवान् 'अयम्=ताडनादिसहनरूपः उत्तमः=उत्कृष्टो धर्मोऽस्ति' इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा ततः तस्मात् स्थानात् तूष्णीकः=किंचिदवदन्नेव निरसरत्=निर्गतवान्। तथा–यस्मिन् हिमवाते=शीतलवायुयुक्ते शिशिरे=शिशिरऋतौ प्रवेपके=शीतसंगलितत्वात्

कि भगवान् सुनसान घर में रात्रि के समय कायोत्सर्ग में स्थित रहते थे। व्यभिचारी पुरुष परस्त्री के साथ कामभोग सेवन करने के लिए वहाँ आते और भगवान् से पूछते—'कौन है तू?' तब भगवान् कुछ उत्तर नहीं देते, मौन साधे रहते। तब कुछ भी उत्तर न देनेवाले भगवान् पर वे क्रोधित होते, रुष्ट होते और भगवान् को अनेक प्रकार से लट्ठी मुट्ठी आदि से ताड़ना करते। उस उपसर्ग को भी भगवान् सम्यक्-रूप से सह लेते थे। कभी किसी ने पूछा–"कौन है यहाँ?' इस प्रश्न के उत्तर में वीर प्रभु ने कहा— 'मै भिक्षु हूँ।' वह शब्द सुन कर वे जार पुरुष क्रोध आदि कषायों से युक्त हो जाते और ताड़ना करके कहते–' दूर जा यहाँ से।' इस प्रकार कहने पर भगवान् सोचते–'ताड़ना आदि को सह लेना उत्कृष्ट धर्म है।' और यह सोचकर वे चुपचाप, विना कुछ कहे, निकल जाते थे।

રીતે, આત્માની વાતો કરતા હતા. આચાર-વિચારોનું પાલન પણ પોતાની દૃષ્ટિ એ જ કરતા, છતા શીતપરીષહને પણ સહન કરવામા લાચાર હતા શીતપરીષહને સહન નહિ કરનારા આત્માઓ, ચાદર આદિ વસ્ત્રો, તથા માનવ વસવાટ વિનાના સ્થળોની શોધમાં જ ફરતા હતા. કારણુ કે તેઓને દેહ દૃષ્ટિ ગઈ ન હતી

જૈન ધર્મના સાધુઓ સિવાયના અન્યમાર્ગી સાધુઓ, અગ્નિ વિગેરે પ્રગટાવીને શીત સામે રક્ષણ મેળવતા કારણ કે તેઓ શરીરને, આત્મ-સાધન માનતા. અને "દેહ રખો ધર્મ." માનતા એટલે દેહનું અસ્તિત્વ હશે તો ધર્મ થઈ શકશે એમ તેઓની ધારણા હતી. આવાઓનું મતવ્ય, ભગવાનના આચારથી જુદું તરી આવે છે, તે

सचित्तामकाशविशेषधारका, ग्रामरक्षका=ग्रामपालकाश्च किमपि=किञ्चिदपि वचनम्—अवदन्तम् भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं, चौरसङ्कया=चौरसंशयेन शस्त्राभिघातेन=शस्त्रप्रहारेण श्रोपसर्गयन्=उपसर्गं कृतवन्तः। भगवांस्तु तान्=उपर्युक्तान् सर्वानपि उपसर्गान् सम्यक् अध्यसहत=सोढवान्। अथ च भगवान् ऐहलौकिकान्=मनुष्य सम्बन्धिन, तथा—पारलौकिकान्=देवादिसम्बन्धिनश्च अनेकरूपान्=बहुप्रकारान् प्रियान्=अनुकूलान् अप्रियान्=प्रतिकूलान् शब्दान्, तथा—अनेकरूपाणि=नानाविधानि भीमादिरूपाणि भीमानि=भयङ्कराणि रूपाणि=पिशाचादीनामाकाराः, आदिपदात्—देवाङ्गनादीनां मनोहराणि रूपाणि च, तथा—अनेकरूपान्=बहुविधान् सुरभिदुरभिगन्धान्=सुगन्धान् दुर्गन्धांश्च, तथा—विरूपरूपान्=अमनोज्ञान्, उपलक्षणाच्च मनोज्ञान् स्पर्शान् सदा=सर्वदा समितः=समितिसम्पन्नः सन् रतिमरतिं=रागद्वेषौ अभिभूय=त्यक्त्वा अवादी=मौनी—सुखदुःखमप्रकाशयन् सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्।

हाथ में लिये ग्रामरक्षक—कोतवाल आदि कुछ भी न बोलने वाले भगवान् को चोर की आशंका करके अर्थात् चोर समझ कर शस्त्रों का प्रहार करते उपसर्ग करते थे, परन्तु भगवान् इन सभी उपसर्गों को सम्यग् रीति से सहन करते थे। तथा—भगवान् इहलोकसंबंधी मनुष्यादिकृत तथा परलोकसंबंधी अर्थात् देवादिकृत अनेक प्रकार के अनुकूल एवं प्रतिकूल शब्दों को, विविध प्रकार के भयानक पिशाच आदि के रूपों को 'आदि' शब्द से देवांगना आदि के मनोहर रूपों को, तरह—तरह की सुगंध और दुर्गंध को, तथा अमनोज्ञ और उपलक्षण से मनोज्ञ स्पर्शों को, सदैव समितियुक्त होकर, राग—द्वेष को त्याग कर, मौनभाव से—अपने सुख—दुःख को प्रकाशित न करते हुए, निश्चलरूप से सहन करते थे। कभी—कभी ऐसा भी प्रसंग आता

पोतानी કઇ અલૌકિક શક્તિ વડે ઇન્દ્રિયો ઉપર દમન મેળવ્યું હશે? પ્રભુને ચોર તરીકે લેખીને આમ રક્ષકોએ તેમના શું હાલ કર્યા હશે? મનુષ્યકૃત—દેવકૃત અને તિર્યંચકૃત ઉપસર્ગો મરણ ઉપજાવે તેવા હતાં, છતાં ભગવાન તે સર્વને સમભાવે સહી લેતાં, કારણ કે, તે ઉપસર્ગોને ઉપસર્ગો તરીકે માનતા જ નહિ. જેને આ દેહ ઉપરની સર્વથી મમતા ઊડી ગઇ હતી, તેને દેહ રહે તોય શું અને ન રહે તો પણ શું? કારણ કે તેમણે તો દેહને એક 'જમાલક' ભાવ તરીકે માન્યો હતો. તે દેહ ઉપરના વિતકો—દુઃખો તો તે વખતના જડના પારિણામિક ભાવો જ હતા. તે વખતે જડ દેહ, તે રૂપેજ પરિણમવા સર્જાયેલો હતો. એમ આત્મ બુદ્ધિએ, ભગવાને નક્કી કર્યું હતું પછી તે ભાવને આવવું ઠીક પડે તે અર્થમાં ઘટાવીએ! પરંતુ ભગવાનને દેહ સાથે તો સંબંધ (કર્મ) છૂટી ગયો હતો. આ વાત ઓતપ્રોત ભાવને લક્ષમાં રાખીને કહેવામાં આવી છે. જેની દ્રષ્ટિ આત્મ—દ્રષ્ટિ છે તેને આ વાતની ઘણ ખબર નહિ. આમ વાસ્તવિક રીતે તો, આ પ્રમાણે જ છે. ભગવાનના સમયમાં, આ પ્રવર્તન અત્યારના ક્રિયાવાદીઓ પોતપોતાની

तथा–कदाचित्–शून्यागारे=निर्जनगृहे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितं भगवन्तं–श्रीवीरस्वामिन कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः=जारपुरुषाः समागताः पृच्छन्ति–'कोऽसि त्वम्'? इति। तदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिदपि वदति, किन्तु तूष्णीकः=मौनसहितः संतिष्ठते, तदा–तस्मिन् काले अवादके= अनुत्तरशीले भगवति=भगवन्तं प्रति, क्रुद्धाः=कृतक्रोधाः, रुष्टा=कृतरोषाः सन्तः नानाविधम्=अनेकप्रकारम् उपसर्गम् कुर्वन्ति=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्भगवन्तं ताडयन्ति, तमपि उपसर्गं भगवान्=श्रीवीरस्वामी सम्यक् असहत=सोढवान्। कदाचित्=कस्मिंश्चित्समये–'कोऽत्र' अत्र–अस्मिन स्थाने कोऽस्ति? इति=एतत् पृष्टः सन् भगवान् श्रीवीरस्वामी अवदत्=उक्तवान्–अहं भिक्षुरस्मि, इति=एतद्वचः श्रुत्वा सकषायैः=क्रोधादिकषायसहितैः तैः=जारपुरुषैः आहत्य= ताडयित्वा "इतः=अस्मात् स्थानात् अपसर=दूरं गच्छ" इति=एतत् कथितः=उक्तः सन् भगवान् 'अयम्=ताडनादि-सहनरूपः उत्तमः=उत्कृष्टो धर्मोऽस्ति' इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा ततः तस्मात् स्थानात् तूष्णीकः=किंचिदवदन्नेव निरसरत्=निर्गतवान्। तथा–यस्मिन् हिमवाते=शीतलवायुयुक्ते शिशिरे=शिशिरऋतौ प्रवेपके=शीतसंगलितत्वात्

कि भगवान् सुनसान घर में रात्रि के समय कायोत्सर्ग में स्थित रहते थे। व्यभिचारी पुरुष परस्त्री के साथ कामभोग सेवन करने के लिए वहाँ आते और भगवान् से पूछते—'कौन है तू?' तब भगवान् कुछ उत्तर नहीं देते, मौन साधे रहते। तब कुछ भी उत्तर न देनेवाले भगवान् पर वे क्रोधित होते, रुष्ट होते और भगवान् को अनेक प्रकार से लट्ठी मुट्ठी आदि से ताड़ना करते। उस उपसर्ग को भी भगवान् सम्यक्-रूप से सह लेते थे। कभी किसी ने पूछा–"कौन है यहाँ?' इस प्रश्न के उत्तर में वीर प्रभु ने कहा—'म भिक्षु हूँ।' वह शब्द सुन कर वे जार पुरुष क्रोध आदि कषायों से युक्त हो जाते और ताड़ना करके कहते–'दूर जा यहाँ से।' इस प्रकार कहने पर भगवान् सोचते–'ताड़ना आदि को सह लेना उत्कृष्ट धर्म है।' और यह सोचकर वे चुपचाप, बिना कुछ कहे, निकल जाते थे।

રીતે, આત્માની વાતો કરતા હતા. આચાર-વિચારોનું પાલન પણુ પોતાની દૃષ્ટિ એ જ કરતા, છતાં શીતપરીષહને પણુ સહન કરવામાં લાચાર હતા. શીતપરીષહને સહન નહિ કરનારા આત્માઓ, ચાદર આદિ વસ્રો, તથા માનવ વસવાટ વિનાના સ્થળોની શોધમા જ ફરતા હતા. કારણુ કે તેઓને દેહ દૃષ્ટિ ગઈ ન હતી

જૈન ધર્મના સાધુઓ સિવાયના અન્યમાર્ગી સાધુઓ, અગ્નિ વિગેરે પ્રગટાવીને શીત સામે રક્ષણુ મેળવતા કારણુ કે તેઓ શરીરને, આત્મ-સાધન માનતા. અને "દેહ રખો ધર્મ." માનતા એટલે દેહનુ અસ્તિત્વ હશે તો ધર્મ થઈ શકશે. એમ તેઓની ધારણા હતી. આવાઓનું મંતવ્ય, ભગવાનના આચારથી જુદું તરી આવે છે, તે

जनानां प्रकम्पकारके मारुते=वायौ प्रवाति=प्रचलति सति अप्येके=केचित् अनगाराः=साधवः निर्वातं=वायुरहितं स्थानम् एषयन्ति=गवेषयन्ति, अन्ये जनाः "संघाटीः=शीतनिवारकवस्त्रविशेषान् प्रवेक्ष्यामः=प्रविष्टाः भविष्याम" इति=इत्थं शीतभीत्या वदन्ति=जल्पन्ति, एके अन्ये च भिक्षवः इन्धनानि=काष्ठानि समादहन्तः=अग्नौ प्रज्वलयन्तः सन्तस्तिष्ठन्ति, केऽपि "पिहिताः=वस्त्राच्छन्नाः अतिदुःसं=महाकष्टम् हिमकसंस्पर्शं सहितुं शक्ष्यामः=समर्था भविष्यामः" इति शोचन्ति=मनसि विचारयन्ति, तस्मिन् तादृशे=तथाभूते शिशिरे शीतकाले द्रविकः=मोक्षाभिलाषी भगवान्- श्रीवीरस्वामी अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् विकटे=शीतभययुक्ते अनावृते स्थाने तत्=दुःसहं शीतं सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्। "अन्ये=भवितरेऽपि मुनयः=साधवः एवम्=मदनुष्ठितप्रकारेण ईरताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन मतिमता=मेधाविना भगवता=श्रीवीरस्वामिना एषः=पूर्वोक्तो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालितः ॥सू०५१॥

शीतल वायु से युक्त शिशिर ऋतु में, शीतलता के कारण मनुष्यों को कँपकँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलती थी। उस समय कितने ही साधु ऐसे स्थान खोजते फिरते थे जहाँ वायु का प्रवेश न हो। कोई-कोई जन शीत की भीति से कहते थे-'हम तो शीत को रोकने वाले वस्त्र में घुसकर जाएँगे।' कई लोग आग में ईंधन जला कर तापते थे। कोई सोचते थे-वस्त्र ओढ़ने से ही महाकष्टकर सर्दी सहन की जा सकती है। ऐसे शीतकाल में भी मोक्ष के अभिलाषी भगवान् इहलोक-परलोकसंबंधी समस्त कामनाओं से दूर रह कर सर्दी के भय वाले खुले स्थान में उस दुस्सह शीत को समभाव से सहन करते थे।

ઉપરોક્ત ઉપસર્ગો દ્વારા સહેજે બાબી શકાય છે જેને આત્મજ્ઞાન જાગૃત થયુ છે તેને આત્માની સ્વતંત્ર શક્તિ, સ્વ-પર પ્રકાશકનો ગુણ અનંતવીર્ય અને અનંતસુખનો અનુભવ થતાં, દેહ ભાન ભૂલાઈ જાય છે, ને કેવલ આત્મા, નિજ શક્તિએ નિર્ભર થઈ, જાગ્રત રહે છે

દેહ દશા અને આત્મદશા વચ્ચેનુ અંતર, આકાશ-પાતાળ જેટલુ હોય છે જેની દેહદૃષ્ટિ છે, તે ભલે તેરવી ક્રિયાઓ કરશે, શરીરને સુકવી નાખી ખાખ બનાવી દેશે, તો પણ, આત્મદર્શન નહિ થાય. પરંતુ જેને આત્મજ્ઞાન થયુ છે નિજ સ્વભાવની જેને પિછાણ થઈ છે, જેણે આત્મામાં રહેલ અનંત સુખો અને અનંત વીર્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે તે થોડી પણ શુદ્ધ ક્રિયા કરતો થકો, નિજ નિર્વાણ ધામમાં પહોંચી શકશે.

ભગવાન તો નિર્વાણ સાથે લઈ ને જ અવતર્યા હતા. જે 'ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્ઞાન' ને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે તે સમ્યક્ત્વ તેજ ભવમાં ભગવાનને સિદ્ધ થવામાં થઈ ગયું. આવા ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગીના ચાસ્ત્રને,

मूलम्—तओ भगवं पुणोऽवि चिंतेइ–"बहुयं कम्मं मम निज्जरेयव्व अत्थि, अओ अणारियवहुले लाढदेस वच्चामि, तत्थ हीलणनिंदणाईहिं बहुय कम्मं निज्जरिस्सइ" त्ति कट्टु लाढदेसं पविसीअ। तत्थ पविसमाणस्स भगवओ मग्गे चोरा मिलिया। ते य भगवं दट्ठूण 'अवसउणं जायं जं मुंडिओ मिलिओ, एयं अवसउणं एयस्स चेव वहाए भवउ'–त्ति कट्टु भगवं लट्ठिमुट्ठिप्पहारेहिं बहुसो हणिसु। अह दुच्चरलाढचारी भगवं तस्स देसस्स वज्जभूमिं सुब्भभूमिं च समणुपत्ते। तत्थ णं से विरूवरूवाइं तणसीयतेयफासाइं दंसमसगे य सया समिए सम्मं सहीअ। पंत सेज्ज पंताइ आसणाइं सेवीअ। तत्थ भगवओ बहवे उवसग्गा समागया, तं जहा–लूहे भत्ते संपत्ते, जाणवया लूसिंसु, कुक्कुरा हिंसिंसु निवाडिंसु। अप्पा चेव उज्जुया जणा लूसएण डसमाणे सुणए य निवारेंति। बहवे उ "समणं कुक्कुरा डंसतु"–त्ति कट्टु सुणए छुछुकारेंति। तत्थ वज्जभूमीए बहवे फरुसभासिणो कोहसीला वसंति। तत्थ अण्णे समणा लट्ठिं नालियं च गहाय विहरिंसु, तहवि ते सुणएहिं पिट्ठभागे संलुंचिज्जिंसु। अओ लाढेसु दुच्चरगाणि ठाणाणि संति–त्ति लोए पसिद्धं, तत्थवि अभिसमेच्च भगवं 'साहूणं दंडो अकप्पणिज्जो'–त्ति कट्टु दंडरहिए वोसट्ठकाए गामकंटगाणं सुणगाणं च उवसग्गे अहियासीअ। संगामसीसे णागो व्व से महावीरे तत्थ पारए आसी। एगया तत्थ गामंतियं उपसंकममाणं अपत्तगाम भगवं अणारिया पडिणिक्खमित्ता एयाओ परं पलेहित्ति कहिय लूसिंसु। हयपुव्वोऽवि भगवं पुणो पुणो तत्थ विहरीअ। तत्थ केइ अणारिया भगवं दंडेणं केइ मुट्ठिणा केइ कुंताइफलेणं केइ लेलुणा केइ कवालेण हंता हंता कंदिंसु। एगया ते लुंचियपुव्वाणि मंसूणि उट्ठंभिय विरूवरूवाइं परीसहाइं दाऊणं कायं लुंचिंसु, अहवा पंसुणा उवकिरिंसु उच्छालिय णिहणिंसु, अदुवा आसणाओ खलइंसु, तहवि पणयासे भयवं वोसट्ठकाए अपडिन्ने दुक्खं सहीअ। एवं तत्थ से संवुडे महावीरे फरुसाइं परीसहोवसग्गाइं पडिसेवमाणे संगामसीसे सुरो व्व अयले रीइत्था। एस विही मइमया माहणेण अपडिन्नेण भगवया 'एवं सव्वेऽवि रीयंतु'–त्ति कट्टु बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९२॥

'मेरे सिवाय अन्य मुनि भी इसी प्रकार विहार करें–संयम की साधना करें' ऐसा विचार करके भगवान् वीर स्वामी ने वारम्वार इस आचार का पालन किया ॥ सू०९१ ॥

વિષયમા રાચી રહેલ વિષયનો કીડો, કેવી રીતે સમજી શકે? રૂપ સુંદરીઓના ઝલહલાટ રૂપ આગળ, બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના ઉશ્કેરાટનુ ભગવાને કઈ શક્તિ દ્વારા, તેનું શમન કર્યું હશે? આવો યોગ જેણે સાધ્યો હોય, અગર આવા યોગમાં જે માનતા હોય તેજ આવા યોગનું પારખુ કરી શકે (સૂ૦૯૧)

जनानां प्रकम्पकारके मारुते=वायौ प्रवाति=प्रचलति सति अप्येके=केचित् अनगाराः=साधवः निर्वातं=वायुरहितं स्थानम् एषयन्ति=गवेषयन्ति, अन्ये जनाः "संघाटीः=शीतनिवारकवस्त्रविशेषान् प्रवेक्ष्यामः=प्रविष्टाः भविष्यामः" इति=इत्थं शीतभीत्या वदन्ति=जल्पन्ति, एके अन्ये च भिक्षवः इन्धनानि=काष्ठानि समादहन्तः=अग्नौ प्रज्वलयन्तः सन्तस्तिष्ठन्ति, केऽपि "पिहिताः=वस्त्राच्छन्नाः अतिदुःखं=महाकष्टम् हिमकसंस्पर्शं सहितुं शक्ष्यामः=समर्था भविष्यामः" इति शोचन्ति=मनसि विचारयन्ति, तस्मिन् तादृशे=तथाभूते शिशिरे शीतकाले द्रविकः=मोक्षाभिलाषी भगवान्-श्रीवीरस्वामी अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् विकटे=शीतभययुक्ते अनावृते स्थाने तत्=दुःसहं शीतं सम्यक् अध्यास्त=निष्प्रत्यया सोढवान्। "अन्ये=मदितरेऽपि मुनयः=साधवः एवम्=मदनुष्ठितप्रकारेण ईरताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन मतिमता=मेधाविना भगवता=श्रीवीरस्वामिना एषः=पूर्वोक्तो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालितः ॥सू० ९१॥

शीतल वायु से युक्त शिशिर ऋतु में, शीतलता के कारण मनुष्यों को कँपकँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलती थी। उस समय कितने ही साधु ऐसे स्थान खोजते फिरते थे जहाँ वायु का प्रवेश न हो। कोई-कोई जन शीत की भीति से कहते थे-'हम तो शीत को रोकने वाले वस्त्र में घुसक जाएँगे।' कई लोग आग में ईंधन जला कर तापते थे। कोई सोचते थे-वस्त्र ओढ़ने से ही महाकष्टकर सर्दी सहन की जा सकती है। ऐसे शीतलकाल में भी मोक्ष के अभिलाषी भगवान् इहलोक-परलोकसंबंधी समस्त कामनाओं से दूर रह कर सर्दी के भय वाले खुले स्थान में उस दुस्सह शीत को अचल भाव से सहन करते थे।

ઉપરોક્ત ઉપસર્ગો દ્વારા સહેજે આવી શકાય છે જેને આત્મભાન જાગૃત થયું છે તેને આત્માની સ્વતંત્ર શક્તિ, સ્વ-પર પ્રકાશકનો ગુણ અનંતવીર્ય અને અનંતસુખનો અનુભવ થતાં, દેહ ભાન ભૂલાઈ જાય છે, ને કેવલ આત્મા, નિજ શક્તિએ નિર્ભર થઈ, આગળ વધે છે

દેહ દશા અને આત્મદશા વચ્ચેનું અંતર, આકાશ-પાતાળ જેટલું હોય છે જેની દેહદૃષ્ટિ છે, તે ભલે તેટલી ક્રિયાઓ કરશે, શરીરને સુકવી નાખી ખાખ બનાવી દેશે, તો પણ, આત્મદર્શન નહિ થાય. પરંતુ જેને આત્મભાન થયું છે નિજ સ્વભાવની જેને પિછાણ થઈ છે જેણે આત્મામાં રહેલ અનંત સુખો અને અનંત વીર્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે તે થોડી પણ શુદ્ધ ક્રિયા કરતો થકો, નિજ નિવાસ ધામમાં પહોંચી શકશે.

ભગવાન તો, નિજભાન સાથે લઈ ને જ જન્મ્યા હતા. જે ઉત્કૃષ્ટ આત્મભાન ને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કરવામાં આવે છે તે અભ્યાસ, તેજ ભવમાં ભગવાનને સિદ્ધ થવામાં થઈ ગયો. આવા ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગીના ચરણે,

संप्राप्तम्। जानपदा अलूषयन्, कुकुरा अहिंसन् न्यपातयन्। अल्पा एव ऋजुका जना लूपकान् दशतः शुनकांश्च निवारयन्ति। बहवस्तु "श्रमणं कुकुरा दशन्तु" इति कृत्वा शुनकान् छुच्छुकारयन्ति। तत्र वज्रभूमौ बहवः परुषभाषिणः क्रोधशीला वसन्ति। तत्र अन्ये श्रमणा यष्टिं नालिकां च गृहीत्वा व्यहरन्, तथापि ते शुनकैः पृष्ठभागे समलुच्यन्त, अतो लाटेषु दुश्चरकाणि स्थानानि सन्तीति लोके प्रसिद्धम्। तत्रापि अभिसमेत्य भगवान् 'साधूनां दण्डोऽकल्पनीयः' इति कृत्वा दण्डरहितः व्युत्सृष्टकायो ग्रामकण्टकानां शुनकानां चोपसर्गान् अध्यास्त। सङ्ग्रामशीर्षे नाग इव स महावीरस्तत्र पारक आसीत्। एकदा तत्र ग्रामान्तिकमुपसंक्रामन्तमप्राप्तग्राममनार्याः प्रतिनिष्क्रम्य

सेवन किया। वहाँ भगवान पर बहुत उपसर्ग आये। जैसे–वहाँ लूखा भोजन मिला, वहाँ के लोगोंने मारपीट की, कुत्तोंने काटा और नीचे गिरा दिया। कोई विरले सीधे लोग ही मारने वालों को और काटने वाले कुत्तों को रोकते थे। बहुतेरे तो यही सोचते थे कि इस श्रमण को कुत्ते काटें तो अच्छा, ऐसा सोच कर वे कुत्तों को छुछकारते थे। उस वज्रभूमि में बहुत–से रूखा बोलने वाले और क्रोधशील लोग रहते थे। दूसरे श्रमण वहाँ डंडा और लाठी लेकर विचरते थे, फिर भी कुत्ते उन्हें पीछे से नोंच लेते थे अत एव लोक में यह बात फल गई थी कि लाट देश में ऐसे स्थान हैं, जहाँ चलना कठिन है। वहाँ जाकर भी भगवान ने 'साधुओं को डंडा रखना कल्पता नहीं' ऐसा सोच कर विना डंडा काया की ममता त्याग कर दुर्जनों और श्वानों के उपसर्गों को सहन किया। संग्राम के बीच भाग में हाथी की भाँति महावीर प्रभु उन उपसर्गों के पारगामी हुए।

રહ્યા હતા. આ દેશમા, પ્રભુને અણુચિંતવ્યા દુખો ઉત્પન્ન થયા. અહિં આહાર લુખ્ખો–સુક્કો અ ત પ્રાત મળતો. અહીના લોકો મારપીટ ઘણી કરતા. જંગલી ડાઘીયા કુતરાઓને ભગવાન ઉપર છોડી મૂકતા. આ કુતરાઓ, તેમને કરડી નીચે પટકી દેતા. કોઈ વિરલા પુરુષો જ કુતરાઓને હાકી કાઢતા. બાકી તો કુતરાઓને સીસકારી, ભગવાનની પછવાડે દોડાવતા અને છૂટા મૂકતા. ઘણા અનાર્યો તો એમ પણ કહેતા કે, આ નવતર માણસ કયાથી આવ્યો છે? માટે તેને અહિંથી કાઢો–રવાના કરો. આ વજ્રભૂમિમા લોકો કરડી ભાષા બોલતા હતા; તેમજ વાત વાતમાં ક્રોધે ભરાઈ ડંડા ઉડાડવાવાળા હતા. અહિં જંગલી કુતરાઓ તેમજ પાળેલા કુતરાઓ, વિપુલ પ્રમાણમા દૃષ્ટિગોચર થતા હતાં તેથી શ્રમણો અહિં ડંડા–લાકડી સાથે વિહાર કરતા હતા. તો પણ કુતરાઓ તેમને કરડી પગમાંથી માંસના લોચા કાઢી નાખતા. આ કારણે લોકોમા એવી વાત પ્રચલિત થઈ હતી કે, લાટ દેશમાં વિચરવું ઘણું કઠણ છે.

ભગવાન અહીં આવા વિકરાળ પ્રદેશમાં આવ્યા છતા લાકડી–ડંડા વિગેરે કાંઈ પણ રાખતા નહિ. તેઓનું મંતવ્ય એવું હતુ કે 'સાધુઓને લાકડી–ડંડો કાંઇ પણ રાખવુ કલ્પતું નથી ડંડો આદિ રાખ્યા વગર આ વિહાર-

छाया—ततो भगवान् पुनश्चिन्तयति-"बहुकं कर्म मम निर्जरयितव्यमस्ति, अतोऽनार्यबहुल लाटदेशं व्रजामि तत्र हीलना-निन्दनादिभिर्बहुकं कर्म निर्जरयिष्यते" इति कृत्वा लाटदेशं प्राविशत्। तत्र प्रविशतो भगवतो मार्गे चोरा मिलिता', ते च भगवन्तं दृष्ट्वा "अपशकुनं जातं य मुण्डितो मिलितः, एतदपशकुनम् एत स्यैव वधाय भवतु" इति कृत्वा भगवन्तं यष्टिमुष्टिप्रहारैरहनन्, अथ दुश्चरलाटचारी भगवान् तस्य देशस्य वज्रभूमिं शुभ्रभूमिं च समनुप्राप्तः। तत्र स विरूपरूपान् तृणशीततेज स्पर्शान् दंशमशकान च सदा समितः सम्यग सहत। प्रान्तां शय्यां प्रान्तान्यासनानि असेवत। तत्र भगवतो बहव उपसर्गाः समागता, तद्यथा—रूक्षं भक्तं

मूल का अर्थ—'तओ भगवं' इत्यादि। तत्पश्चात् भगवान् ने पुन विचार किया-'मुझे बहुत-से कर्मों की निर्जरा करनी है, अतः अनार्य बहुल लाटदेश में जाना चाहिए। यहाँ हीलना एवं निन्दना आदि होने से बहुत कर्मों की निर्जरा होगी।' ऐसा सोच कर भगवान् ने लाट देश में विहार करते भगवान् को मार्ग में चोर मिले। उन्होंने भगवान् को देख कर सोचा-'यह मुंडित मिल गया सो अपशकुन हो गः। यह अपशकुन इसी के वध के लिए हो।' इस तरह सोच कर उन्हों ने भगवान् को लट्ठियों और मुट्ठियों का प्रहार करके खूब मारा-पीटा। भगवान् ने सम्यक् प्रकार से उसका सहन किया। इस के बाद उस दुगम लाट देश में विचरण करने वाले भगवान् उस देश की वज्रभूमि में और शुभ्र भूमि में पहुँचे। वहाँ भगवान् ने कंटक, शीत और उष्ण आदि के स्पर्शों को तथा डांस-मच्छर आदि के दंशों को समाधि में मौन रह कर सम्यक् प्रकार से निरन्तर सहन किया। कष्टकर निवासस्थानों का तथा कष्टकर आसन आदि का

મૂળનો અર્થ—'तओ भगवं' ઇત્યાદિ. ભગવાને ફરીથી વિચાર કર્યો કે, હજુ મારે ઘણાં કર્મોની નિર્જરા કરવાની બાકી છે માટે અનાર્ય બહુલ લાટદેશમાં જવું જોઈએ. ત્યાં મારી હેલણા-નિંદા આદિ થવાથી ઘણા કર્મોની નિર્જરા થશે. આવો વિચાર કરી, તેમણે લાટદેશમાં વિહાર કર્યો વિહાર કરતાં માર્ગમાં ભગવાનને ચોર લોકોનો ભેટો થયો. ચોરોએ ભગવાનને જોઈ મનમાં વિચાર કર્યો કે આ મુંડિયો રસ્તામાં મળવાથી મારે અપશુકન થયા ! આ અપશુકન તેના વધ માટે જ છે ! આવો નિર્ણય કરી, તેઓએ, ભગવાન ઉપર લાઠીઓ અને મુઠ્ઠીઓના પ્રહાર કર્યા. ત્યારબાદ ગઢડા ચારૂથી માર માર્યો. આ બધું ભગવાને સમપરિણામે સહન કરી લીધું દુર્ગમ લાટદેશમાં વિચરનારા ભગવાન આ દેશની વજ્રભૂમિમાં અને શુભ્રભૂમિમાં પહોંચી ગયા. અહિં ભગવાનને કંટક-કાંટા-ઠંડી ગરમી-લૂ તથા ડાંસ-મચ્છર આદિના વિષમ પ્રકારના સ્પર્શો ઉપસ્થિત થતા તે સર્વને તેમણે સમભાવે સહન કર્યા. આ ઉપરાંત [illegible]

[illegible]

टीका—'तओ भयवं' इत्यादि। ततः=अनार्यदेशेऽनेकविधोपसर्गसहनानन्तरं पुनरपि भगवान् चिन्तयति=
विचारयति यद्-बहुकं=प्रचुरं कर्म मम निर्जरयितव्यं=क्षपणीयम् अस्ति, अतः=अस्माद्धेतोः अनार्यबहुलम्=अनार्य-
प्रचुर लाटदेशं=लाटाख्यं देशं व्रजामि=गच्छामि, तत्र लाटदेशे हीलना-निन्दनादिभिः-तत्र-हीलना=अनादरः,
निन्दना=गर्हणा-अवाच्यकथन, तदादिभिः बहुकं=बहु कर्म निर्जरयिष्यते=क्षयं प्राप्स्यति" इति कृत्वा=इति विचार्य
लाटदेशं प्राविशत्=लाटदेशे विहारं कृतवान्। तत्र=लाटदेशे प्रविशतो भगवतः=श्रीमहावीरस्य मार्गे चोराः मिलिताः
ते=चोराश्च भगवन्तं दृष्ट्वा, अपशकुनं जातम् यत् मुण्डितो मिलितः, एतत् अपशकुनम् एतस्य मुण्डितस्यैव वधाय

महावीरने वहाँ संग्राम के अग्रभाग में शूर पुरुष की तरह कठोर परीषहों और उपसर्गों को सहन करते हुए निश्चल
भाव से विहार किया। 'अन्यमुनि भी ऐसा ही करें' इस प्रकार विचार कर माहन एवं अप्रतिज्ञ भगवान् ने
वारम्वार इस विधि का सेवन किया ॥सू०९२॥

टीका का अर्थ—अनार्य देश में भाँति-भाँति के उपसर्ग सहन करने के अनन्तर भगवान् ने पुनः चिन्तन
किया-मुझे अभी बहुत से कर्मों का क्षय करना है। अतएव मुझे उस लाट देश में विहार करना चाहिये, जहाँ
अनार्य लोगों की बहुलता है। लाट देश में अनादर होने से और गालियाँ खाने से तथा इसी प्रकार का अन्य
अवाछित व्यवहार होने से मेरे बहुत कर्मों का क्षय हो जायगा। ऐसा सोचकर उन्होंने लाट देश में विहार
किया। लाट देश में प्रवेश किया ही था कि मार्ग में चोर मिल गये। चोरों ने भगवान् को देखकर समझा कि हमें
यह मुंडा मिला अतः अपशुकन हो गया, यह अपशुकन इसी मुंडे के वध के लिए हो; ऐसा सोचकर चोरोंने

કર્યો હતો. આવી રીતે સંગ્રામભૂમિમા મોખરે રહી કર્મોના સાથે લડાઈ કરતા, પોતાની વૃત્તિઓ જરા પણ ઉછળવા
દેતા નહિ મુનિજનોનો આ ધર્મ છે ને આ પ્રકારે તિતિક્ષા થશે તો દેહ ભાન ભૂલી જઇ આત્મભાન પ્રગટ થશે
એમ સમજી ભગવાને આ આદર્શ પૂરો પાડયો. (સૂ૦૯૨)

ટીકાનો અર્થ—અનાર્ય દેશમા જાતજાતના ઉપસર્ગો સહન કર્યા પછી ભગવાને ફરીથી ચિંતન કર્યું કે 'મારે
હજી ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરવાનો બાકી છે, તેથી મારે તે લાટ દેશમા ફરીથી વિહાર કરવો જોઇએ, જ્યા અનાર્ય
લોકો વધારે પ્રમાણમા છે લાટ દેશમા અનાદર તિરસ્કાર થવાથી અને ગાળો ખાવાથી તથા એ પ્રકારનો બીજો
અનિચ્છનીય વ્યવહાર થવાથી મારા ઘણા કર્મોનો ક્ષય થઇ જશે' એવું વિચારીને તેમણે લાટ દેશ તરફ વિહાર
કર્યો લાટ દેશમાં જેવો પ્રવેશ કર્યો કે તરત જ માર્ગમા ચોર લોકો મળ્યા ચોરોએ ભગવાનને જોઇને એમ માન્યું
આ માથે મુડાવાળો સામે મળવાથી આપણને અપશુકન થયા આ અપશુકન માટે આ મુંડીયો એનું મોત જ માગે

'एतस्मात् परं पलायस्व' इति कथयित्वाऽलूषयन्। इत्थपूर्वोऽपि भगवान् पुनः पुनस्तत्र व्यहरन्। तत्र केचिदनार्या भगवन्तं दण्डेन केचिन्मुष्टिना केचित् कुन्तादिफलेन केचित् लोष्टेन केचित् कपालेन हत्वा हत्वा अक्रन्दन्। एकदा ते लुञ्चितपूर्वोऽपि श्मश्रूणि भगवतः विरूपरूपान् परीषहान् कृत्वा कायमलुञ्चन्, अथवा पांसुना उपाऽकिरन् उच्छाल्य न्यपतन्, अथवा आसनात् प्रस्खलयन्, तथाऽपि प्रणताशो भगवान् व्युत्सृष्टकायोऽप्रतिज्ञो दुःखम् सहते। एवं तत्र स संवृतो महावीरः परुषान् परीषहोपसर्गान् प्रतिसेवमानः सङ्ग्रामशीर्षे शूर इव अचल एव। एष विधि मतिमता माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता 'एष सर्वेऽपि ईरयाम्' इति कृत्वा बहुशोऽनुक्रान्त ॥सू०१२॥

एक समय भगवान् गाँव के समीप पहुँचे और गाँव में पहुँच भी नहीं पाये कि अनार्य लोक बाहर निकल-निकल कर 'भाग जाओ यहाँ से दूर' ऐसा कह कर मारने लगे। जहाँ भगवान् पर पहले प्रहार किया गया था, वहाँ भी वे पुनः पुनः विहार करते थे। वहाँ कोई अनार्य भगवान् का डंडे से, कोई मुट्ठी से, कोई भाले आदि से, कोई मिट्टी के ढेले से और कोई ठीकरियों से मार-मार कर स्वयं चिल्लाते थे। कभी-कभी वे पहले नोंची हुई मूछों को पकड़कर, नाना प्रकार के परीषह देकर शरीर को नोंचते थे, अथवा भगवान को धूल से भर देते थे, ऊपर उछाल कर पटक देते थे, अथवा आसन से धक्का देते थे, तथापि निर्जरार्थी भगवान् कायकी ममता त्याग कर तथा अप्रतिज्ञ होकर दुःखों को सहन कर लेते थे। इस प्रकार भगवान्

ભૂમિમાં ભગવાન વિચરતા હતા, પરન્તુ કે તેમણે દેહની મમતાનો ત્યાગ કર્યો હતો. આથી તેઓ દુર્જનો અને શ્વાનોના કષ્ટો સહન કરવા તત્પર થયા હતા. જેમ સંગ્રામમાં હાથી મોખરે હોય છે તેમ ભગવાન ઉપસર્ગો રૂપી સંગ્રામમાં આગળ રહી સર્વકષ્ટોમાં પારગામી બની જતા હતા.

કોઈ એક સમયે ભગવાન કોઈ એક ગામની નજીક પહોંચ્યા. ગામમાં તો પૂરેપૂરા પહોંચ્યા પણ ન હતા ત્યાં તો અનાર્ય લોકો સપાટાબંધ બહાર નીકળી 'ચાલ્યો જા-ચાલ્યો જા' વિગેરેના પોકારો પાડવા લાગ્યા. ભૂમ બરાડાની સાથે લાકડીઓના માર પણ મારવા લાગ્યા, જ્યાં જ્યાં તેમને પ્રહારો થયા હતા ત્યાં ત્યાં ફરીથી તેઓએ વિહાર કરવો શરૂ કર્યો. આવી કઠોર ભૂમિમાં ભગવાનને દંડ, મુઠી, ભાલા, ફળ, ઢેફાં, ઠીકરા વિગેરેથી મારી-કૂટી તેમનો 'દુરીયો' બોલાવતા. કોઈ કોઈ વખત તો તેમની વધેલી મૂછને પકડી ખાખા કરીને નીચે પાડી મૂકતા. ક્યારેક ક્યારેક તેમની ઉપર ધૂળ ધૂળ ઉડાડી તેમને ધૂળથી નવરાવી મૂકતા. ઘણી વખત હાથથી તેમને આખા ને આખા ઉપાડી નીચે પટકતા. તેમને આસનેથી દૂર કરી દેતા અને બેસવાની જગ્યાએ પણ બેસવા દેતા નહિ. આ બધું હોવા છતાં ભગવાન નિર્જરાના પારગામી રહી તમામ સહન કર્યે જતા હતા. તેઓએ તો સમુળગો મમતાનો ત્યાગ

ऋजुकाः=कोमलप्रकृतिका जनाः लूषकान्=ताडकान् दशतः=दन्तैः प्रभुशरीरं विदारयतः शुनकान्=कुक्कुरांश्च निवा-
रयन्ति=ताडनाद् लूषकान्, दशनात् कुक्कुरांश्च प्रतिषेधन्ति। बहवो जनास्तु "श्रमणं कुक्कुरा दशन्तु" इति कृत्वा=इति
विचार्य शुनकान्=कुक्कुरान् छुछुकारयन्ति=भगवदुपरिसमाक्रमणाय प्रेरयन्ति। तत्र=तस्यां वज्रभूमौ बहवो जनाः
परुषभाषिणः=कठोरभाषणशीलाः, क्रोधशीला=कोपस्वभावाः वसन्ति। तत्र-लाटदेशीयवज्रभूमौ अन्ये श्रमणाः=
शाक्यादयः श्वभयनिवारणाय यष्टिं=दण्डं नालिकां=स्वशरीरप्रमाणाच्चतुरङ्गुलाधिक दण्डविशेषं च गृहीत्वा व्यहरन्=
विहृतवन्तः, तथाऽपि ते श्रमणाः, शुनकैः=कुक्कुरैः पृष्ठभागे पश्चाद्भागे समलुच्यन्त=सन्दष्टा अभवन्, अतः=अस्मात्
कारणात् लाटेषु=लाटदेशीयप्रदेशेषु स्थानानि दुश्चराणि=दुर्गमाणि सन्ति, इति लोके प्रसिद्धम्। तत्रापि=तथाभूते लाट-
देशेऽपि अभिसमेत्य=गत्वा भगवान् 'साधूना दण्डः अकल्पनीयः' इति कृत्वा=इति विचार्य दण्डरहितो व्युत्सृष्टकायः=
त्यक्तदेहममत्वः, ग्रामकण्टकानाम्=दुर्जनानां शुनकानां=कुक्कुराणां च उपसर्गान् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्। सङ्ग्राम-
शीर्षे=रणमूर्धनि नाग इव=हस्तिवत् सः=श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र=उपसर्गविषये पारकः=पारकर्ता आसीत्।

ऐसा सोचकर कुत्तों को छुछकारते ही थे-काटने के लिए उत्साहित ही करते थे। अधिकांश लोग उस वज्र-
शुभ्रभूमि में रूक्ष और कठोर बोल ही बोलते थे, और स्वभाव के क्रोधी थे। लाट देशकी उस वज्रभूमि में
बौद्ध आदि श्रमण कुत्तों के भय से बचने के लिए डंडा लेकर और यष्टि अर्थात् अपने शरीर के प्रमाण से
चार अंगुल लम्बी लकडी लेकर चलते थे, फिर भी कुत्ते पीछे की तरफ से उन श्रमणों को नोंच लिया
करते थे। इस कारण यह बात प्रसिद्ध हो गई थी कि लाट देश में ऐसे स्थान हैं, जहाँ चलना बडा
कठिन है। ऐसे लाट देश में भी जाकर भगवान् ने कभी डंडा नहीं लिया। उन्हों ने विचार किया कि डंडा
धारण करना साधुओं को कल्पता नहीं है। भगवान् तो देहकी ममता से रहित होकर दुष्टजनो और कुत्तों के

વિચારીને કૂતરાઓને સિસકારતા હતા-કરડાવવાને માટે ઉશ્કેરતા હતા અને તે વજાશુભ્રભૂમિનાં મોટા ભાગના લોકો
તો કઠોર વચનો જ બોલતા હતા અને સ્વભાવે ઘણા જ ક્રોધી હતા. લાટ દેશની તે વજ્રભૂમિમાં બૌદ્ધ આદિ શ્રમણો
કૂતરાઓના ભયથી બચવાને માટે ડંડો લઈને તથા યષ્ટિ એટલે કે પોતાના શરીરના માપથી ચાર આંગળ લાંબી
લાકડી લઈને ચાલતા હતા, તો પણ કૂતરા પાછળની બાજુએથી શ્રમણોને કરડતા હતા તે કારણે આ વાત પ્રસિદ્ધ
થઈ ગઈ હતી કે લાટ દેશમા એવી જગ્યાઓ છે કે જ્યા ચાલવું પણ મુશ્કેલ છે, એવા લાટ દેશમાં જઈને પણ
ભગવાને કદી ડંડો પાસે રાખ્યો નહિ. તેમણે વિચાર કર્યો કે ડંડો ધારણ કરવો સાધુઓને કલ્પતો (ખપતો) નથી.
ભગવાન તો દેહની મમતા વિનાના થઈને દુષ્ટ લોકો અને કૂતરાઓ વડે કરાતા ઉપસર્ગો સહન કરતા હતા. જેમ હાથી

भवतु=भवतु" इति कृत्वा=इति मनसि विचार्य भगवन्त-श्रीवीरस्वामिनं, यष्टिमुष्टिप्रहारैः मनुजाः=मनेकशः प्रहरन्=हतवन्तः। अथ=अनन्तरम्, दुश्चरलाढचारी=दुर्गमलाढदेशविहारी श्रीवीरस्वामी तस्य देशस्य वज्रभूमि-वज्रभूमि नामक प्रदेशे, शुभ्रभूमि=शुभ्रभूमिनामक प्रदेशे च समनुप्रासः=अनुक्रमेण विहरन् गतः। तत्र-लाढदेशीयवज्रभूमि-शुभ्रभूम्योः खलु सः भगवान् वीरस्वामी विरूपरूपान्=अनेकप्रकारान् तृण-शीत-तेजः-स्पर्शान्, तत्र-तृणस्य=दर्भादेः, शीतस्य=हिमस्य, तपस =उष्णस्य च ये स्पर्शास्तान्, च=पुनः-दंशमशकान् समितः=समितियुक्तः सन् सदा=सर्वदा सम्यक् असहत=सोढवान्। तथा-प्रान्ताम्=शरीरासुखजनिकां शय्यां, प्रान्तानि आसनानि च असेवत। अथ-लाढदेशीय-वज्रभूमि-शुभ्रभूम्योः, भगवतः=श्रीवीरस्वामिनः बहवः उपसर्गाः समागताः=समुत्पन्नाः तथा-"तत्र भगवता रूक्ष=नीरस भक्तम्=अशनादिकं संप्राप्तम्=लब्धम्। जानपदाः=लाढदेशोत्पन्ना जना भगवन्तम् लूषयन्=यष्टिमुष्ट्याद्भिनास्ताडयन्, तथा-कुक्कुराः अदशन्,=भक्षयन्, न्यपातयन्=निपातितवन्तश्च। अल्पाः=कतिपय एव

श्रीवीर प्रभु को बार-बार यष्टि और मुष्टि से मारा। वह सब उपसर्ग भगवान् ने सम्यक् प्रकार से सहन किये। इसके बाद दुर्गम लाढ देश में विहार करने वाले भगवान् क्रमशः लाढ देशकी वज्रभूमिनामक प्रदेश में तथा शुभ्रभूमि नामक प्रदेश में पधारे। उस वज्रभूमि और शुभ्रभूमि में भगवान् महावीर स्वामीने अनेक प्रकार के काँटों आदि के तथा सर्दी और गर्मी के एवं दंशमशक आदि के कष्टों को समितियुक्त होकर, सम्यक् प्रकार से निरन्तर सहन किया। उन्होंने शरीर को कष्ट पहुँचाने वाले स्थानों में निवास किया, और कष्ट कर आसनों का सेवन किया। उस लाढ देशकी वज्रभूमि एवं शुभ्रभूमि में भगवान् महावीर स्वामी को बहुत उपसर्ग आये।

जैसे-वहाँ भगवान् को रूखा सूखा आहार मिला। वहाँ के लोगोंने भगवान् का लकड़ी-मुट्ठी आदि से ताड़न किया। महावीर को कुत्तोंने काटा और नीचे पटक दीया। वहाँ के अधिक लोग तो, 'कुत्ते इस श्रमण को काटें,'

એમ વિચારીને શેરોએ તો પ્રભુને ઉપસર્ગકારી લાકડીઓ તથા મહાપાટુનો માર માર્યો. ભગવાને તે ત્રાસ સમભાવે સહન કર્યો ત્યારબાદ દુર્ગમ લાટ દેશમાં વિહાર કરતા ભગવાન ક્રમશઃ લાટ દેશના વજ્રભૂમિ નામના પ્રદેશમાં તથા શુભ્રભૂમિ નામના પ્રદેશમાં પધાર્યા. તે વજ્રભૂમિ તથા શુભ્રભૂમિમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ અનેક પ્રકારના કાંટા આદિના ઠંડી અને ગરમીના ડાંસ-મચ્છર આદિના કષ્ટોને સમિતિયુક્ત થઈને સમ્યક્ પ્રકારે નિરંતર સહન કર્યા. તેમણે શરીરને કષ્ટ પહોંચાડનાર સ્થાનોમાં નિવાસ કર્યો અને કષ્ટકારી આસનોનો ઉપયોગ રાખ્યો. તે લાટ દેશની વજ્રભૂમિ અને શુભ્રભૂમિમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ઘણા ઉપસર્ગો નડ્યા.

જેમ કે ત્યાં ભગવાનને લૂખો-સૂકો આહાર મળતો. ત્યાંના લોકો તો ભગવાનને લાકડી તથા મુઠી વડે મારતા તેમને કૂતરાઓ કરડતા અને નીચે પાડી નાખતા. ત્યાંના ઘણા લોકો તો "કૂતરા આને [illegible]

उच्छात्य=ऊर्ध्वंनीत्वा न्यघ्नन्=अताडयन् अथवा=अथ च ते भगवन्तम् आसनात् अस्खलयन्=पातितवन्तः, तथापि=पूर्वोक्तोपसर्गेषु कृतेष्वपि प्रणताशः निःस्पृहो भगवान् व्युत्सृष्टकायः-त्यक्तशरीरमोहः अप्रतिज्ञः-इहलोक-परलोकप्रतिज्ञावर्जितश्च सन् दुखं=वेदनाम् असहत=सोढवान्। एवम्=अनेन प्रकारेण स भगवान् संवृतः=संवरयुक्तः सन् परुषान्=कठोरान् परीषहोपसर्गान्=शीतादिपरीषहान मानुषादि कृतानुपसर्गांश्च प्रतिसेवमानः सङ्ग्रामशीर्षे शूर इव अचलः=स्थिरः सन् ऐर्त=विहार कृतवान्। एषः-अयं विधिः=कल्पो मतिमता=बुद्धिमता माहनेन='माहन' इत्युपदेशकेन अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन भगवता-श्रीवीरस्वामिना "एवं=मद्वत् सर्वेऽपि साधवः ईरतां विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू०९२॥

मूलम्—तए णं भगव रोगेहिं अपुट्ठेऽवि ओमोयरियं सेवित्था। अहय सुणगदंसणाईहिं पुट्ठेवि, कास सासाइएहिं रोगेहिं अपुट्ठे वि भाविपकाए णो से तेइच्छं साइज्जीअ। भगवं संसोहणं वमणं गायब्भंगणं सिणाणं संवाहणं दंतपक्खालणं च कम्मबंधण परिण्णाय नो सेवीअ। गामधम्माओ विरए अवाई माहणे रीइत्था। सिसिरम्मि

कर देते थे। अथवा धूलि से आच्छादित कर देते थे। अथवा ऊपर उछाल कर ताड़ना करते थे, अथवा आसन से नीचे गिरा देते थे। इतने सब उपसर्ग होने पर भी निःस्पृह-शरीर के प्रति निर्मम और इहलोक-परलोक संबधी प्रतिज्ञा-कामना से वर्जित प्रभु उस वेदना को सहन करते थे। इस प्रकार भगवान् ने संवर-युक्त होकर कठोर शीत उष्ण आदि की परीषहों तथा मनुष्यादिकृत उपसर्गों को सहन करते हुए, संग्राम के अग्र-भाग में शूर पुरुष के समान, स्थिर भाव से विहार किया। इस विधिकल्प का मतिमान् 'माहन' अर्थात् किसी को कष्ट मत दो, इस प्रकार का उपदेश देने वाले तथा अप्रतिज्ञ भगवान् महावीरने 'मेरे ही समान सब श्रमण आचरण करें' ऐसा विचार कर बार-बार पालन किया ॥सू०९२॥

વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો પહોચાડતા હતા. શરીરનું વિદારણ કરતા અથવા ધૂળથી આચ્છાદિત કરી દેતા હતા. અથવા ઉચકી ઉછાળીને મારતા હતા અથવા આસન પરથી નીચે પાડી દેતા હતા આટલા બધા ઉપસર્ગો થવા છતાં પણ નિસ્પૃહ, શરીર પ્રત્યે નિર્મમ અને ઈહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞા-કામનાથી રહિત પ્રભુ તે વેદનાને સહન કરતા હતા આ પ્રમાણે ભગવાને સંવરવાળા થઈને, કઠોર ઠંડી-ગરમી આદિના પરીષહો તથા મનુષ્યાદિ વડે કરાયેલા ઉપસર્ગોને સહન કરતા કરતા સંગ્રામના અગ્રભાગમા રહેલ વીર પુરુષની જેમ સ્થિર ભાવે વિહાર કર્યો. "માહન" એટલે કે કોઈને પણ ન હણો એવો ઉપદેશ આપનાર તથા અપ્રતિજ્ઞ મતિમાન ભગવાન મહાવીરે "મારી જેમજ બધા શ્રમણ આચરણ કરે" એવું વિચારીને વારવાર તે કલ્પ (વિધિ)નુ પાલન કર્યું. (સૂ૦૯૨)

एकदा=एकस्मिन् समये तत्र=लाढदेशदुर्गभूमौ, ग्रामान्तिकं=ग्रामसमीपम्, उपसंक्रामन्तम्=उपगच्छन्तम् अप्राप्तग्रामम्=अनधिगतग्रामं भगवन्तम्, अनार्याः=म्लेच्छाः प्रतिनिष्क्रम्य=तद्ग्रामान्निःसृत्य "एतस्माद् स्थानाद् परं=दूरं पलायस्व=शीघ्रं परावृत्य गच्छ" इति=एतद्वचनं कथयित्वा अलूषयन्=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्हतवन्तः। हतपूर्वोऽपि भगवान् कर्मक्षपणार्थं पुनः पुनः वारं वारं तत्र—लाढदेशे व्यहरत्=व्यचरत्। तत्र—लाढदेशे केचिदनार्या दण्डेन, केचित् मुष्टिना, केचित् कुन्तादिफलेन=कुन्तादिशस्त्राग्रभागेन, केचित्—लेष्टुना=मृत्पाषाणादिखण्डेन, केचित् कपालेन=खर्परेण भगवन्तं हत्वा हत्वा अक्रन्दन्=कोलाहलमकुर्वन्। एकदा ते भगवतो लुञ्चितपूर्वाणि=पूर्वलुञ्चितानि श्मश्रूणि=कूर्चाणि अवष्टभ्य=अवलम्ब्य विरूपरूपान्=अनेकप्रकारान् दुःसहान् परीषहान् दत्त्वा कायं=शरीरम् उदक्षन्=विदारितवन्तः, अथवा=अपि च पांसुना=धूल्या उपाकिरन्=प्रच्छादितवन्तः, तथा ते भगवन्तम्

किए हुए उपसर्गों का सहन करते थे। जैसे हाथी संग्राम के मोर्चे पर आगे ही बढ़ता जाता है, उसी प्रकार भगवान् महावीर प्रभु भी आगे ही बढ़ते गये और उपसर्गों के पारगामी हुए।

एक बार लाढदेश की दुर्गम भूमि में ग्राम के समीप पहुँचते हुए, किन्तु ग्राम तक न पहुँचे भगवान् को देखकर म्लेच्छ लोग गाँव से बाहर निकल कर 'इस जगह से दूर भाग जाओ—यहाँ से लौट जाओ' इस प्रकार कह कर भगवान को यष्टि और मुष्टि आदि से मारने लगे। जहाँ पहले भगवान् पर प्रहार हुए थे, उन्हीं स्थानों में भगवान कर्मों का क्षय करने के लिये बार-बार विचरते थे। उस लाढदेश में कोई अनार्य डंडे से, कोई घूंसे से, कोई भाले आदि शस्त्रों की नोंक से, कोई मिट्टी के ढेले से और कोई पत्थर से और कोई ठीकरों से भगवान को मारते और कोलाहल करते थे। कभी-कभी वे पहले नोंची हुई-मूछों की जगह उत्पन्न छोटी२ मूछों को खींच-खींच कर भगवान को नाना प्रकार के कष्ट देते थे। शरीर का विदारण

કુંજર મોરચે આગળ જ વધતો જાય છે તેમ ભગવાન પણ આગળ વધતા ગયા અને ઉપસર્ગોના પારગામી થયા.

એક વખત લાઢ દેશની દુર્ગમ ભૂમિમાં કોઈ એક ગામના સીમાડે પ્રભુ પહોંચ્યા. પહોંચતા વેંત જ ભગવાનને જોઈને મ્લેચ્છ લોકો ગામમાંથી બહાર નીકળીને 'અહીંથી દૂર ભાગી જાઓ અહીંથી પાછા ફરો' એમ કહીને લાકડી અને મુઠી આદિ વડે મારવા લાગ્યા. જ્યાં પહેલાં ભગવાન પર પ્રહારો થયા હતા, એજ સ્થાનોમાં ભગવાન કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે વારંવાર વિચરતા હતા. તે લાઢ દેશમાં કોઈ અનાર્ય દંડાથી તો કોઈ મુક્કાથી કોઈ ભાલા આદિ શસ્ત્રોની અણીથી તો કોઈ માટીના ઢેફાથી કોઈ પથ્થરથી, તો કોઈ ઠીકરાથી ભગવાનને મારતા અને કોલાહલ કરતા હતા. કોઈ કોઈ વાર તેઓ લોચ કરવા જતાં ફરીથી ઉગેલી દાઢી મૂછને ખેંચી ખેંચીને ભગવાનને

उच्छाल्य=ऊर्ध्वंनीत्वा न्यघ्नन्=अताडयन् अथवा=अथ च ते भगवन्तम् आसनात् अस्खलयन्=पातितवन्तः, तथापि= पूर्वोक्तोपसर्गेषु कृतेष्वपि प्रणताशः निःस्पृहो भगवान् व्युत्सृष्टकायः-त्यक्तशरीरमोहः अप्रतिज्ञः-इहलोक-परलोक- प्रतिज्ञावर्जितश्च सन् दुःखं=वेदनाम् असहत=सोढवान्। एवम्=अनेन प्रकारेण स भगवान् संवृतः=संवरयुक्तः सन् परुषान्=कठोरान् परीषहोपसर्गान्=शीतादिपरीषहान मानुषादि कृतानुपसर्गांश्च प्रतिसेवमानः सङ्ग्रामशीर्षे शूर इव अचलः=स्थिरः सन् ऐर्त=विहार कृतवान्। एषः-अयं विधिः=कल्पो मतिमता=बुद्धिमता माहनेन='माहन' इत्युपदेशकेन अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन भगवता-श्रीवीरस्वामिना "एवं=मद्वत् सर्वेऽपि साधवः ईरतां विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू०९२॥

मूलम्—तए णं भगवं रोगेहिं अपुट्ठेऽवि ओमोयरियं सेवित्था। अहय पुणगदंसणाईहिं पुट्ठेवि, काम सासाइएहिं रोगेहिं अपुट्ठे वि भाविपकाए णो से तेइच्छं साइज्जीअ। भगवं संसोहणं वमणं गायब्भंगणं सिणाणं संवाहणं दंतपरवालणं च कम्मबंधण परिण्णाय नो सेवीअ। गामधम्माओ विरए अवाई माहणे रीइत्था। सिसिरम्मि

कर देते थे। अथवा धूलि से आच्छादित कर देते थे। अथवा ऊपर उछाल कर ताड़ना करते थे, अथवा आसन से नीचे गिरा देते थे। इतने सब उपसर्ग होने पर भी निःस्पृह-शरीर के प्रति निर्मम और इहलोक- परलोक संबधी प्रतिज्ञा-कामना से वर्जित प्रभु उस वेदना को सहन करते थे। इस प्रकार भगवान् ने संवर- युक्त होकर कठोर शीत उष्ण आदि की परीपहों तथा मनुष्यादिकृत उपसर्गों को सहन करते हुए, संग्राम के अग्र- भाग में शूर पुरुष के समान, स्थिर भाव से विहार किया। इस विधिकल्प का मतिमान् 'माहन' अर्थात् किसी को कष्ट मत दो, इस प्रकार का उपदेश देने वाले तथा अप्रतिज्ञ भगवान् महावीरने 'मेरे ही समान सब श्रमण आचरण करें' ऐसा विचार कर वार-वार पालन किया ॥सू०९२॥

વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો પહોચાડતા હતા શરીરનું વિદારણ કરતા અથવા ધૂળથી આચ્છાદિત કરી દેતા હતા. અથવા ઉચકાં ઉછાળીને મારતા હતા અથવા આસન પરથી નીચે પાડી દેતા હતા આટલા બધા ઉપસર્ગો થવા છતાં પણ નિસ્પૃહ, શરીર પ્રત્યે નિર્મમ અને ઈહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞા-કામનાથી રહિત પ્રભુ તે વેદનાને સહન કરતા હતા આ પ્રમાણે ભગવાને સંવરવાળા થઈને, કઠોર ઠંડી-ગરમી આદિના પરીષહો તથા મનુષ્યાદિ વડે કરાયેલા ઉપસર્ગોને સહન કરતા કરતા સંગ્રામના અગ્રભાગમા રહેલ વીર પુરુષની જેમ સ્થિર ભાવે વિહાર કર્યો. "માહન" એટલે કે કોઇને પણ ન હણો એવો ઉપદેશ આપનાર તથા અપ્રતિજ્ઞ મતિમાન ભગવાન મહાવીરે "મારી જેમજ બધા શ્રવણ આચરણ કરે" એવું વિચારીને વારવાર તે કલ્પ (વિધિ)નુ પાલન કર્યું. (સૂ૦૯૨)

भगवं छायाए आसीणे झाईअ। गिम्हे य आयावीअ, आयावे य उक्कुडुए अभ्छीअ। अदु य भगवं ओयणं मंथुं कुम्मासं एयाणि तिण्णि सेवाणि सीयलाणि पडिसेविय अट्ठमासे जाव इत्था। अवि य भगवं अद्धमासं मासं साहिए दुवे मासे छम्मासे य असणा इयं परिहाय रायोवराय अपडिन्ने विहरित्था, पारणगेऽवि गिम्हाय अन्नं भुंजित्था। एगया कयावि छट्ठेण कयावि अट्ठमेणं दसमेणं दुवालसमेणं समाहिं पेहमाणे अपडिन्ने भगवं भुंजित्था। णच्चा य से महावीरे णो चेव पावगं सयमकासी, अन्नेहिं वा णो कारित्था, करेंतंपि णाणुजाणित्था। गामं णगरं वा पविस्स भगवं परट्ठाए कडं घासमेसित्था, सुविसुद्धमेसिय आययजोगयाए सेवित्था। भिक्खायरियाए भमंते भगवं वायसाइए रसेसिणो सत्ते घासेसणाए चिट्ठंते पेहाए सययं णिवइए, अदु य पुरओ ठियं समणं वा माहणं वा गामपिंडोलगं वा अतिहिं वा सोवागं वा पेहाए णिव्वहमाणे अप्पत्तियं परिहरंते अहिंसमाणे सया समिए मंदं मंदं परक्कमिय अन्नत्थ घासमेसित्था। सूइयं वा असूइयं वा उल्लं वा सुक्कं वा सीयपिंडं पुराणकुम्मासं अदुवा बुक्कसं पुलागं वा जं किंचि लद्धं तं आहरित्था, लद्धे वा अलद्धे वा पिंडे दविए सममाहेयं वीइत्था। उक्कुडुयाइ आसणत्थे भगवं अकुक्कुए अपडिन्ने उड्ढमहातिरियलोयसरूवं समाहिय झाणं झाइत्था। छउमत्थेवि भगवं अकसाई विगयगेही सद्दरूवाईसु अमुच्छिए विपरक्कममाणे सइंपि पमायं णो कुव्वित्था। आयसोहीए आययजोगं सयमेव अभिसमागम्म अभिणिव्वुडे अमाइल्ले आवकहं भगवं समिए आसी। एसो विही अणुक्कंतो माहणेण अपडिन्नेण भगवया "अण्णेवि मुणिणो एवं रीयंतु" त्ति कट्टु बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९३॥

छाया—तत स्म भगवान् रोगैरस्पृष्टोऽपि अवमोदरिकं सिषवे। अथ च शुनकदंशनादिभिः स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिकैः रोगैरस्पृष्टोऽपि भाविभयेन नो च चैकित्स्यमस्वादयत। भगवान् संशोधनं वमनं गात्राभ्यङ्गनं स्नानं संबाधनं दन्तप्रक्षालनं वा कर्मबन्धनं परिज्ञाय नो असेवत ग्राम्यधर्माद् विरतोऽवादी ब्राह्मणः पर्यटे। शिशिरे च

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् भगवान् ने रोगों से अस्पृष्ट होकर भी ऊनोदर तप का सेवन किया। इसके अतिरिक्त श्वानदंशन आदि से स्पृष्ट होकर भी और श्वास खांसी आदि रोगों से स्पृष्ट न होकर भावी रोगकी आशङ्का से भी भगवान् ने चिकित्सा नहीं करवाई। मलाशय का संशोधन, वमन, मालिश, स्नान, मर्दन, और दंतधावन को कर्मबन्धन का कारण जानकर सेवन नहीं किया। मैथुन से विरत

મૂલનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ ભગવાન રોગગ્રસ્ત ન હતા, છતાં ઉણોદરી તપનું તેઓએ આરાધન કર્યું. આ સિવાય તેમને કૂતરાઓ કરડી જતા તો ભવિષ્યમાં કોઈ રોગ ન થાય એમ આ ભાવનાથી તેમજ શ્વાસ કાસ આદિ કોઈ પણ રોગ હતા નહિ પણ ભવિષ્યમાં રોગ ન થાય એ આશયથી પણ શારીરિક ચિકિત્સા તેમણે કદિ પણ કરાવી નહિ

भगवान छायायामासीनोऽध्यायत्, ग्रीष्मे च आतापयत्, आतापे च उत्कुटुक आस्त। अथ च भगवान ओदनं मन्थुकुल्माष चैतानि त्रीणि रूक्षाणि शीतलानि प्रतिसेव्य अष्टमासान् अयापयत्। ततश्च भगवान अर्द्धमासं मासम्, साधिकौ द्वौ मासौ षण्मासांश्च अशनादिकं परिहाय रात्र्युपरात्रमप्रतिज्ञो व्यहरत् पारणकेऽपि ग्लानानां बुभुजे। एकदा कदापि षष्ठेन कदाप्यष्टमेन दशमेन द्वादशेन समाधिं प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो भगवान् बुभुजे। ज्ञात्वा च न महावीरो नो एव पापक स्वयमकार्षीत्, अन्यैश्च वा नो कारयामास कुर्वन्तमपि नान्वजानात्। ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् परार्थाय कृतं ग्रासमेषयामास सुविशुद्धं तमेषयित्वा आयतयोगतया सिषेवे, भिक्षाचर्यायै भ्रमन

और मौनधारी होकर महान विचरे। शिशिर ऋतु में भगवान छाया में बैठे हुए ध्यान करते थे और ग्रीष्म ऋतु में आतापना लेते थे। आतापना लेते समय उत्कुटुक आसन से बैठते थे। भगवान ने ओदन, मंथु (बोर का चुरा) और कुल्माष (उडद) इन तीन ठंडी और बासी वस्तुओं का सेवन करके आठ मास बिताये। भगवान ने अर्धमास, मास, अढाई मास और छह मास तक अशन आदि का परित्याग करके, अप्रतिज्ञ होकर विहार किया। पारणा के समय भी बासी भोजन किया। कभी बेला, कभी तेला, कभी चोला, कभी पंचोला करके समाधि को देखते हुए अप्रतिज्ञ भगवान ने विहार किया। पापके परिणाम को जानकर महावीरने न स्वय पाप किया, न दूसरों से करवाया और न करते का अनुमोदन किया। ग्राम या नगर में प्रवेश करके भगवान् ने दूसरों के अर्थ बनाये गये आहार की एषणा की, और निर्दोष आहार की एषणा करके ज्ञानपूर्वक

મળ વિસર્જન, નમન, માલિશ, સ્નાન, મર્દન, દંતધાવન વિગેરે ને કર્મબંધનના કારણો જાણી, તેનું સેવન તેઓ કરતા નહિ અને તેઓ મૈથુનથી સર્વથા વિરકત હતા તેમજ મૌનવ્રતને ધારણ કરતા હતા. શિશિર ઋતુમા, તડકામા ઉભા રહી આતાપના લેતા આતાપનાના સમયે ઉક્કુડુ આસન વાળીને બેસતા હતા. ભગવાને ચોખ., બોરનો ચૂરો. અને અડદ આ ત્રણ ઠંડી અને વાસી વસ્તુઓનું સેવન કરી આઠ માસ વિતાવ્યા હતા ભગવાને પખવડિયુ માસ-અઢી માસ-અને છ માસ સુધીની તપસ્યા કરી વિહાર કર્યો. પારણાના સમયે પણ તેમને વાસી ભોજન કરવું પડયું હતુ કોઇ કોઇ વખતે અઠ્ઠમ ચોલા પાચ ઉપવાસ વિગેરે કરીને, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાલ ભાવ ને જોઈ અપ્રતિજ્ઞ (નિશ્ચય રીતે નહિ) ભગવાન વિહાર કરતા હતા પાપના માઠાં પરિણામો જોઈ ભગવાને સ્વયં પાપ કર્યું નથી. તેમજ કોઇની પાસે કરાવ્યું નથી. તેમજ કરનારને અનુમોદન પણ આપ્યું નથી ગામ અગર નગરમા જ્યાં જ્યાં ભગવાન પધાર્યા ત્યા ત્યાં તેમણે પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ કર્યો. પ્રાસુક આહાર એટલે, પોતાના માટે બનાવેલો નહિ પણ નિર્દોષ આહાર આવા આહારની ગવેષણા કરી, જ્ઞાનયોગ દ્વારા તેને જોઈ તેનો ઉપયોગ કરતા.

भगवान् वायसादिकान् रसैपिणः सत्त्वान् ग्रासैपणाये स्थितः प्रेक्ष्य स्वयं तस्मात् न्यवर्तत। अथ च पुरतः स्थितं श्रमणं वा ब्राह्मणं वा ग्रामपिण्डावलग्नं वा अतिथिं वा श्वपाकं वा प्रेक्ष्य निवर्तमानः अप्रत्ययं परिहरन् अहिंसन् सदा समितः मन्दं मन्दं पराक्रम्य अन्यत्र ग्रासमेषयामास। सूपिकं वा असूपिकं वा आर्द्रं वा शुष्कं वा शीतपिण्डं पुराणकुल्माषम् अथवा बक्कसं पुलाकं वा यत् किञ्चिदपि लब्धं तत् आहरत्। उत्कुटुकाद्यासनस्थो भगवान् अकौत्कुच्योऽप्रतिज्ञ, ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकस्वरूपं समाधाय ध्यानमध्यायत्। छद्मस्थोऽपि भगवान् अकषायी

सम्यक् योग से उसका सेवन किया। भिक्षाचर्या के लिए भ्रमण करते हुए भगवान् काक आदि प्राणियों को काल-एषणा के लिए स्थित देखकर वहाँ से लौट जाते थे। सामने खड़े हुए श्रमण को, ब्राह्मण को, भिखारी को अतिथि को अथवा श्वपाक को देखकर वापिस लौटते, अविश्वास को उत्पन्न न करते, तथा हिंसा से बचते हुए सदा समितियुक्त, धीमे धीमे चलकर दूसरी जगह आहार की गवेषणा करते थे। व्यंजन से संस्कृत या असंस्कृत, गीला या सूखा ठंडा भोजन, पुराने उड़द अथवा छिलके या निस्सार अन्न-जो कुछ भी मिल गया उसी को ग्रहण कर लिया। मिला या न मिला तो भी संयमी भगवान् मुखविकार आदि चेष्टाएं नहीं करते थे और अप्रतिज्ञ थे। ऊर्ध्वलोक, अधोलोक और तिर्यग्लोक के स्वरूप को जानकर ध्यान करते थे। छद्मस्थ होकर भी भगवान् ने कषायहीन, अनासक्त, शब्द एवं रूप आदि में मूर्च्छा न करते हुए

भिक्षार्थे भ्रमण કરતી વખતે જો કોઇ સ્થળે 'કાગવાસ' અપાતી હોય અને તે સ્થળે પ્રાણીઓ આ 'કાગવાસ'ના ખોરાકને લેવા બેઠાં થયાં હોય તો ત્યાંથી ભગવાન આહાર લીધા વિના પાછા વળી જતા. આ ઉપરાંત જો કોઈ સ્થળે ભગવાન આહાર માટે પ્રવેશ કરતા અને ત્યાં જો તેઓ શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ભિખારી, અતિથિ વિગેરેને ઉભા જોતા તો ત્યાંથી આહાર લીધા વિના ચૂપચાપ પાછા વળી જતા. પાછા વળતી વખતે પણ એવી રીતે ચાલી નીકળતા કે કોઇને પણ અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન ન થાય. તેઓ સદાય હિંસાથી બચવા માટે સમિતિયુક્ત રહી ધીમે ધીમે ચાલી અન્ય સ્થળે આહાર ગવેષણા માટે જતા હતા ખોરાક વઘારેલો હોય કે વઘારેલ ન હોય તેવો ખોરાક લૂખો અગર ઠંડુ ખોરાક, જુના અડદ તથા તેના ફોતરા અથવા સત્વહીન જમે તે રૂક્ષ ભોજન મળી જાય તેને ભગવાન સમભાવથી ગ્રહણ કરી લેતા. કોઈ વખત ખોરાક મળે કે ન મળે તો પણ તેઓ સમપરિણામી થઇ યથેચ્છ વિચરતા.

ઉત્કટુક આસનથી બેસતા ભગવાન ક્યારેય પણ મુખની વિકૃતિ તેમ જ અન્ય કોઈ ચેષ્ટાઓ કરતા નહિ અને તેઓ અપ્રતિજ્ઞ હતા. ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તીર્યગલોકનું સ્વરૂપ વિચારી તેઓ ધ્યાનમગ્ન રહેતા. છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ ભગવાન કષાયહીન અને અનાસક્ત રહી શબ્દ રૂપ, ગંધ સ્પર્શ આદિમાં મૂર્ચ્છાભાવ કરતા નહિ. પોતાના

विगतगृद्धिः शब्दरूपादिषु अमूच्छितो विपराक्रममाणः सकृदपि प्रमादं नाकरोत्। आत्मशोध्या आयतयोगं स्वयम्। अभिसमागम्य अभिनिर्वृतः यावत् कथम् अमायी भगवान् समितः आसीत्। एवं विधिर्मतिमता माहनेन अप्रति- ज्ञेन भगवता महावीरेण 'अन्येऽपि मुनय एवमीरताम्, इति कृत्वा बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९३॥

टीका "तए णं भगवं रोगेहिं" इत्यादि। ततः खलु भगवान्=श्रीवीरस्वामी रोगैः=ज्वरादिभिः, अस्पृष्टोऽपि= रहितोऽपि अवमोदरिकं=न्यूनभोजितरूपं तपः सिषेवे=सेवितवान्। अथ च=तथा च शुनकदशनादिभिः=कुक्कुर दन्ताघातादिभिः स्पृष्टोऽपि=समन्वितोऽपि कासश्वासादिकैः रोगैः अस्पृष्टोऽपि=वर्जितोऽपि-भाविरोगशङ्कया=आगामि- रोगसन्देहेन तन्निवारणार्थमपि स भगवान्-चैकित्स्यं=चिकित्साम्=रोगप्रतिकारं नो अस्वादयत्=न अनुमोदितवान्, तथा-भगवान-श्रीवीरस्वामी, संशोधनं=मलाशयादि-संशोधनं, वमनम्=वान्ति गात्राभ्यञ्जनं=शरीराभ्यङ्गं=शरीरे

विशेष रूप से पराक्रम करते हुए एक बार भी प्रमाद नहीं किया। आत्मशोधनपूर्वक स्वतः आयतयोग-ज्ञानपूर्वक सम्यक् योग व्यापार का आश्रय लेकर यावज्जीव निवृत्तिमय, अमायी और समित रहे। 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार आचरण करें' यह सोचकर मतिमान्, माहन अप्रतिज्ञ भगवान् ने अनेकवार इस आचार का पालन किया ॥सू०९३॥

टीका का अर्थ—तब भगवान वीरप्रभुने ज्वर आदि रोगों से अछूते होने पर भी ऊनोदर (भूख से कम खाने रूप) तप का सेवन किया। कभी कुत्ता आदि ने काट खाया तो भी तथा सांस और खांसी आदि रोगों से रहित होने पर भी आगे कहीं ये रोग न हो जायँ इस लिये उनके निवारण के हेतु भगवान ने चिकित्सा का कदापि अनुमोदन नहीं किया। भगवान् वीर मलाशय आदि की शुद्धि, वमन (उल्टी-कै),

---

કર્મ ક્ષય કરવા માટે પોતાનુ વિર્ય-પરાક્રમ ફોરવતા, અને કોઈ પણ સમયે પ્રમાદનું સેવન કરતા નહિ. આત્મ- શોધનમા આખો સમય ગાળતા. તેના જ્ઞાનપૂર્વક સમ્યક્ યોગોના વ્યાપારનો આશ્રય લેતા, અને આ પ્રમાદો જાવજીવ સુધી નિવૃત્ત રહી અમાયી થઇને વર્તતા, તેમ જ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના યોગને ધારણ કરી સમય વિતાવતા તેવી જ રીતે અન્ય મુનિઓ અમારૂ અનુકરણ કરશે એમ ધારી તેઓ સર્વ બાબતમા આદર્શરૂપ પોતાનું ચારિત્ર ઘડતા. આ નમુનારૂપ ચારિત્ર ભાવી પેઢીને એક આદર્શ પુરો પાડશે એમ તેમનુ સચોટ મંતવ્ય હતું. (સૂ૦૯૩)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાન વીરપ્રભુએ, તાવ આદિ રોગોથી રહિત હોવા છતા ફક્ત કર્મો ખપાવવાના હેતુથી ઉનોદર (ભૂખ લાગી હોય તેના કરતાં ઓછું ખાવું) તપનું સેવન કર્યું. કયારેક કૂતરા આદિ કરડવા છતાં તથા શ્વાસ અને ઉધરસ આદિ રોગોથી રહિત હોવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં કદાચ એ રોગ ન થાય તે માટે તેના નિવારણના ઉદ્દેશથી પણ ભગવાને ચિકિત્સાનુ કદી પણ અનુમોદન આપ્યું નહીં. ભગવાન વીરપ્રભુ મળાશય આદિની શુદ્ધિ, વમન (ઉલટી),

तैलमर्दनं, स्नानं=मज्जनम्, संबाहनं=शरीरश्रमापनोदनाय शरीरमर्दनं दन्तप्रक्षालनं=दन्तधावनं च कर्मबन्धनं परिज्ञाय=बुद्ध्वा तानि नो असेवत=न सेवितवान्। ग्राम्यधर्मात्=मैथुनाद् विरतः=पराङ्मुखः अवादी=मौनशीलो माहनः=अहिंसापरायणो व्यरीयत=व्यहरत्। शिशिरे ऋतौ भगवान् छायायाम्=वृक्षादीनां छायायाम्, आसीनः=उपविशन् अध्यायत=धर्मध्यानं कृतवान्, तथा-ग्रीष्मे ऋतौ आतापयत्=प्रचण्डमार्तण्डातापनाम् असेवत, आतपे च उत्कुटुकः=कृतोत्कुटुकासनः सन् आस्त=उपाविशत्। अथ च भगवान् ओदन-भक्तं, मन्थु=बदरादिचूर्णं कुल्माषं=माषं चैतानि त्रीणि अन्नानि रूक्षाणि=नीरसानि शीतलानि=अनुष्णानि प्रतिसेव्य=भुक्त्वा अष्टमासान् अयापयत्=व्यतिक्रान्तवान्। तथा भगवान्-श्रीवीरस्वामी अर्द्धमासं=पक्षं, मासं, साधिकौ=किञ्चिदिनाधिकौ द्वौ मासौ, षड् मासांश्च अशनादिकम्-अशन-पान-खादिम-स्वादिमं परिहाय=त्यक्त्वा अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् रात्र्युपरात्रम्=निरन्तर व्यहरत=संयममार्गे विहारं कृतवान्। पारणकेऽपि=पारणायामपि भगवान् स्थानान्नं=पर्युषितान्नं बुभुजे=भुक्तवान्। एकदा कदाऽपि-समाधिं=चित्तस्वस्थतां प्रेक्षमाणः अप्रतिज्ञो भगवान् षष्ठेन=षष्ठभक्तं कृत्वा कदापि अष्टमेन=

शरीर की मालीश, स्नान, शारीरिक थकावट को मिटाने के लिए मर्दन और दांतौन करने को कर्मबन्धन का कारण जानकर कभी सेवन नहीं करते थे। मैथुन के त्यागी, मौनी, अहिंसापरायण होकर विचरते थे। शीत ऋतु में भगवान् वृक्ष आदि की छाया में बैठ कर धर्मध्यान में लीन रहते थे, और ग्रीष्मऋतु में प्रचंड सूर्य की आतापना लेते थे। आतापना लेते समय उकडू आसन से बैठते थे।

भगवान् ने ओदन (भक्त), मंथु=बोर आदि का चूरा और उड़द, इन तीन रूखे और बासी अन्नों का ही सेवन करके आठ महीने बिताये। भगवान् ने अर्धमास (एक पक्ष), एक मास, कुछ दिन अधिक दो मास और छह मास तक अशन पान खादिम और स्वादिम आहारों का परित्याग किया और अप्रतिज्ञ होकर निरन्तर

શરીરનું માલિશ, સ્નાન, શારીરિક થાક દૂર કરવાને માટે મર્દન અને દાતણ કરવા વિગેરે ક્રિયાઓને કર્મબંધનું કારણ સમજીને કદી તેનું સેવન કરતા નહીં. મૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરી મૌન ધારણ કરી અને અહિંસાપરાયણ થઇને વિચરતા હતા. શીત ઋતુમાં ભગવાન વૃક્ષ આદિની છાયામાં બેસીને ધર્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પ્રચંડ સૂર્યની આતાપના લેતા હતા. આતાપના લેતી વખતે ઉકડુ આસને બેસતા હતા. ભગવાને ઓદન (ભાત), મંથુ (બોર) આદિનો ચૂરો અને અડદ એ ત્રણ લૂખા અને વાસી અન્નોનું જ સેવન કરીને આઠ માસ પસાર કર્યા. ભગવાને અર્ધ માસ (એક પખવાડિયું) એક માસ બે માસ ઉપર કેટલાક દિવસો અને છ માસ સુધી અશન પાન ખાદીમ અને સ્વાદિમ આ ચારેનો ત્યાગ કર્યો અને અપ્રતિજ્ઞ (નિશ્ચિત રીતે નહિ) અને નિરંતર [illegible]

अष्टमभक्तं कृत्वा, कदापि दशमेन=दशमभक्तं कृत्वा, कदापि द्वादशेन=द्वादशभक्तं कृत्वा बुभुजे=भुक्तवान्। ज्ञात्वा= पापकर्मपरिणामं दुष्टं ज्ञात्वा च सः=भगवान् महावीरस्वामी पापकं=पापकर्म–प्राणातिपातादिकं नो एव=नैव स्वयम् अकार्षीत्=कृतवान्। तथा–अन्यैर्जनैश्च नो कारयामास=न कारितवान्, कुर्वन्तं=प्राणातिपातादिकं पापं कर्म कुर्वन्तं नान्वजानात्–नानुमोदितवान्। ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान्–श्रीवीरस्वामी परार्थाय=अन्यजननिमित्ताय कृतं= निष्पादितं ग्रासम्=आहारम् एषयामास=गवेषितवान्। सुविशुद्धम्=आधाकर्मादिदोषवर्जितम् एषणीयं तं=ग्रासम् एषयित्वा=गवेषयित्वा भगवान् आयतयोगतया=सम्यङ्मनोवाक्कायव्यापारपूर्वकं–समभावेन सिषेवे=सेवितवान्। तथा भिक्षाचर्यायै=भिक्षार्थं भ्रमन् भगवान् रसैषिणो=रसेनेन्द्रियविषयलोलुपान् वायसादीन्=काकप्रभृतीन् सत्वान्=

विहार करते रहे। पारणा में बासी अन्न का सेवन किया। कभी कभी भगवान् चित्त की स्वस्थता का विचार करके अप्रतिज्ञ भाव से बेला करके आहार करते थे, कभी तेला करके, कभी चौला करके और कभी–कभी पचोला करके, पाप के दुष्ट फल को जानकर महावीर स्वामीने प्राणातिपात आदि पापकर्मों का स्वयं सेवन नहीं किया, दूसरों से सेवन नहीं कराया और पापों का सेवन करने वालों का अनुमोदन नहीं किया।

ग्राम अथवा नगर में प्रवेश करके महावीर भगवान ने दूसरे जनों के लिए बनाये हुए आहार की गवेषणा की। आधाकर्म आदि दोषों से रहित तथा कल्पनीय आहार की गवेषणा करके भगवान् ने उसका सम्यक् मन वचन काय के व्यापार के साथ अर्थात् समभाव से सेवन किया। भिक्षा के लिए भ्रमण करते हुए भगवान् रस के अभिलाषी अर्थात् जिह्वा के विषय–रस के लोलुप, काक आदि प्राणियों को आहार की

પારણામા વાસી અન્નનુ સેવન કર્યું. કોઈ કોઈ વાર ભગવાન ચિત્તની સ્વસ્થતાના વિચાર કરીને અપ્રતિજ્ઞ ભાવથી છઠ કરીને, તો ક્યારેક અઠ્ઠમ કરીને, તો ક્યારેક ચૌલા (ચાર ઉપવાસ) કરીને અને ક્યારેક પંચોલા (પાચ ઉપવાસ) કરીને આહાર લેતા હતા.

પાપના દુષ્ટ ફળને જાણીને મહાવીર સ્વામીએ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મોનું ન તો પોતે સેવન કર્યું કે ન બીજા પાસે સેવન કરાવ્યુ તેમ જ પાપોનુ સેવન કરનારને કદી અનુમોદન પણ ન આપ્યું.

ગામ અથવા નગરમા પ્રવેશ કરીને મહાવીર ભગવાને બીજા લોકો માટે બનાવેલ આહારની ગવેષણા કરી આધાકર્મ (કેવળ સાધુના નિમિત્તે બનાવવુ તે) આદિ દોષો વિનાના તથા કલ્પે (સ્વીકારી શકાય) તેવા આહારની ગવેષણા કરીને ભગવાને તેનું સમ્યક્ મન, વચન, કાયાના વ્યાપાર સાથે એટલે કે સમભાવથી સેવન કર્યું. ભિક્ષાર્થે ભગવાન જ્યારે વિચરતા ત્યારે જે કોઈ રસના અભિલાષી એટલે કે જીભના વિષય–રસના લાલચુ, કાગડા વિગેરે

मापिन। ग्रासेषणार्थे=आहारान्वेषणार्थं विष्ठत। मेस्य=दृष्ट्वा" स्वयं तस्मात्=माणिनामाहारा वेषणस्थानात् न्यवर्तत= परावर्तत। अथ च पुरतः=स्वगमनात्पूर्वतः स्थितं श्रमणं=शाक्यादिकं वा ब्राह्मणं वा ग्रामपिण्डावलगं=भीक्षया-जीवनयापननिर्वाहकं तथद्ग्रामाश्रयिण भिक्षुकविशेषं वा अतिथिं=साधुं वा श्वपाकं=चाण्डालं वा मेक्ष्य=दृष्ट्वा तेषां पूर्वतः स्थित श्रमणादीनामन्तरायो मा भूदिति बुद्ध्या ततो निवर्तमानः, तथा–जनेषु पूर्वोक्तश्रमणादिविषयम् अमत्ययम्=अविश्वास परिहरन्=परित्यजन्, अहिंसन=माणातिपातादीन् वर्जयंश्च सदा=सर्वदा समितः=ईर्यासमित्यादियुक्तः सन् मन्दं मन्दं=शनैः शनैः पराक्रम्य=परावृत्य-निवृत्तो भूत्वा अन्यत्र=अपरस्थाने ग्रासम्=आहारम् एषयामास=गवेषितवान्। तत्र भिक्षाचर्यायां तेन सूपिकं=व्यञ्जनादियुक्तं वा असूपिकम्=व्यञ्जनादिरहितं वा, आर्द्रं= मसिद्धम् शुष्कं=नीरसं भर्जितचणकादिकं वा शीतपिण्डम्=पर्युषितमाहारं पुराणकुल्माषं=जीर्णमाषम् अथवा–यत्र–

खोज में स्थित देखकर, स्वयं ही उस स्थान से निवृत्त हो जाते थे। इसके अतिरिक्त अपने पहुंचने से पहले से खड़े शाक्य आदि श्रमण को, ब्राह्मण को, अथवा भीख माँग कर जीवन-निर्वाह करने वाले भिखमंगे को, अथवा किसी विशेष ग्राम का आश्रय लेने वाले भिक्षुक या साधु को, या चाण्डाल को देखकर उन श्रमण आदि को भोजन-लाभ में विघ्न न हो जाय, ऐसा विचार करके उस स्थान से फिर जाते थे। तथा लोगों में उक्त श्रमण ब्राह्मण आदि के अविश्वास का परिहार करते हुए प्राणातिपात आदि पापों से बचते हुए सदैव ईर्या आदि समितियों से सम्पन्न होकर, धीरे धीरे फिरकर दूसरे स्थान पर आहार की गवेषणा करते थे। दूसरे स्थान पर भी चाहे व्यंजन आदि से संस्कार किया हुआ आहार मिले या संस्कार न किया हुआ मिले, गीला मिले या भुने चने आदि रूखा सूखा मिले, बासी मिले या पुराने उड़द मिलें, चने आदि के छिलके

प्राणीओने आहारनी शोधमां ऊभेला जोता तो तेओ पोते ते जग्याएथी पाछा फरी जता हता तदुपरांत पोते त्यां पहोंच्या पहेलां त्यां ऊभेला शाक्य आदि श्रमणने, ब्राह्मणने अथवा भीख मागीने जीवननिर्वाह करनार भिखारीओने अथवा कोई खास गामनो आश्रय लेनार भिक्षुकने, साधुने के चांडालने जोईने ते श्रमण आदिने भोजनप्राप्तिमां विघ्नरूप न थाय तेवा हेतुथी विचार करीने तेओ ते स्थानेथी पाछा फरी जता हता तथा लोकोमां पूर्वोक्त श्रमण ब्राह्मण आदिना अविश्वासनो त्याग करता प्राणातिपात आदि पापोथी बचता सदैव ईर्या आदि समितिओथी युक्त थईने धीरे धीरे फरीने बीजी जग्याए आहारनी गवेषणा करता हता. बीजी जग्याए पण भले शाक-भाजी सहितना आहार मळे के भले शाक-भाजी विनानो आहार मळे, भीनो आहार मळे के शेकेला चणा आदिनो लूखो-सूको आहार मळे वासी मळे के पुराणा अडद मळे चणा आदिना फोतरा मळे के निःसत्त्व अन्न मळे [illegible]

वक्कसं=चणकादितुषं पुलाकं=निःसारमन्नं वा यत् किञ्चित्=यत् किमपि कल्पनीयं लब्धं=प्राप्तं तत् स आहरत्=भुक्तवान्। तथा-भिक्षाचर्यायां पिण्डे=ग्रासे लब्धे-प्राप्ते अलब्धे=अप्राप्ते वा द्रविकः=संयमी स भगवान् समभावेन=लाभालाभे च तुल्यभावेन ऐर्त=विहारं कृतवान्। तथा-उत्कुटुकाद्यासनस्थः=उत्कुटुकाद्यासनेन स्थाता भगवान्-श्रीवीरस्वामी अकौकुच्यः-मुखविकारादिरहितः अप्रतिज्ञः=उभयलोकप्रतिज्ञावर्जितश्च सन् ऊर्ध्वम् अधस्तिर्यग्लोकस्वरूपं=लोकत्रयस्वरूपं समाधाय=चित्तावधानेन ज्ञात्वा ध्यानम्=धर्मध्यानम् अध्यायत्=कृतवान्। छद्मस्थोऽपि=अनुत्पन्नकेवलज्ञानोऽपि भगवान्=श्रीवीरस्वामी, अकषायी=क्रोधादिकषायरहितः विगतगृद्धिः=गृद्धिभाववर्जितः शब्दरूपादिषु-शब्दरूपगन्धरसस्पर्शेषु अमूर्च्छितः=अनासक्तः विपराक्रममाणः=विशेषेणात्मसामर्थ्यं वितन्वन् सकृदपि=एकवारमपि, प्रमादं नाकरोत्=न कृतवान्। तथा-भगवान् आत्मशोध्या=आत्मशोधनेन-आत्मशोधनपूर्वकम् आयतयोगम्-सम्यक् मनोवाक्कायव्यापार स्वयमेव=स्वत एव, अभिसमागम्य-आश्रित्य यावत्कथ=यावज्जीवम् अभिनिर्वृतः=

मिले या निःसार अन्न मिले, जो कुछ भी कल्पनीय मिल जाय उसी का आहार करते थे। भिक्षाचर्या में आहार मिला तो और न मिला तो संयमशील भगवान् मध्यस्थभाव में ही विचरते थे।

उत्कुटुक आदि आसनों से स्थित भगवान् वीरप्रभु मुख आदि किसी अंग पर विकार नहीं होने देते थे। इहलोक और परलोक की प्रतिज्ञा से रहित होकर तीनों लोकों के स्वरूप का मनोयोगपूर्वक चिन्तन करके धर्मध्यान में संलग्न रहते थे। यद्यपि उस समय भगवान् केवलज्ञानी नहीं-छद्मस्थ थे, फिर भी क्रोध आदि कषायों से रहित थे, ममत्व से रहित थे और शब्द रूप गंध रस और स्पर्श रूप पाँचों इन्द्रियों के विषयों में अनासक्त थे। विशेष रूप से अपनी आत्मा का सामर्थ्य प्रकट करते हुए एक वार भी भगवान् ने प्रमाद नहीं किया। आत्मा की शुद्धिपूर्वक, सम्यक् मन वचन काय के व्यापार को स्वयं ही आश्रित करके भगवान् जीवन-पर्यन्त

કલ્પે એવુ મળે એનો જ આહાર કરતા હતા ભિક્ષાચર્યામા (ગોચરી) આહાર મળે કે ન મળે તો પણ સંયમશીલ ભગવાન મધ્યસ્થભાવથી જ વિચરતા હતા

ઉત્કટુ આદિ આસનોથી રહેના વીરપ્રભુ મુખ આદિ કોઈ પણ અંગ પર વિકાર થવા દેતા નહિ. ઇહલોક અને પરલોકની પ્રતિજ્ઞાથી રહિત થઈને ત્રણે લોકના સ્વરૂપનુ મનોયોગપૂર્વક ચિન્તન કરીને ધર્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા. જો કે તે સમયે ભગવાન કેવળ જ્ઞાની ન હતા પણ છદ્મસ્થ હતા, તો પણ ક્રોધ આદિ કષાયો રહિત હતા, મમત્વ વિનાના હતા; તેમજ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ એમ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમા અનાસક્ત હતા. વિશેષ રૂપથી પોતાના આત્માનું સામર્થ્ય પ્રગટ કરતા ભગવાને એક વાર પણ પ્રમાદ સેવ્યો નહિ. આત્માની શુદ્ધિપૂર્વક, સમ્યક્ મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારને પોતે જ આશ્રિત કરીને ભગવાન આજીવન નિવૃત્તિભાવવાળા માયા વિનાના

निवृत्तिभावसम्पन्नः, अमायी=मायावर्जितः समितः=ईर्यासमित्यादिपञ्चसमितियुक्तश्च आसीत्। एषः=पूर्वोक्तो विधिः=कल्पः मतिमता=मेधाविना माहनेन=अहिंसापरायणेन अप्रतिज्ञेन=उभयलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता "अन्येऽपि=मदितरेऽपि मुनयः=साधवः एवं=अमुं रीयताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=सर्वथा अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू-९३॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे लाढदेसाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी णयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ विविहेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे दसमं चाउम्मासं ठिए। तत्थ णं अट्ठमतवेणं एगराइयं भिक्खुपडिमं पडिवन्ने झाणं झियाइ। तत्थवि दिव्वे माणुस्से तेरिच्छे नाणाविहे उवसग्गे सम्मं सहइ। एवं विहरेण विहारेण विहरमाणे भगवं एगारसं चाउम्मासं वेसालीए णयरीए ठिए, तओ पच्छा सुंसुमार पयरं समणुपत्ते, तओ णं विहरमाणे कोसंबीए णयरीए समोसरिए। तत्थ णं सयाणीओ राया। मिगावई महिसी। तीए विजया पडिहारिया। वाइमामओ धम्मपालगो। सुयणामा अमच्चो तस्स नंदा भज्जा, सा साविया आसी। सा मिगावईए रायमहिसीए सही होत्था। तत्थ णं भगवं पोसमुद्धाए पडिवयाए पुव्वलेवकालभावं समस्सिय तेरसवत्थु समाउत्तं इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हीअ। तं जहा—दव्वओ सुप्पकोणे १, कुम्मासा २ होज्जा। खेत्तओ दाइया कारागारे ठिया ३, तत्थवि देहलीए ४, उवविट्ठा ५, सा पुण एगं पायं बाहिं एगं पायं अंतो किच्चा ठिया ६ भवे। कालओ दाइयाए पोरिसीए अवसिक्खायरेहिं नियत्तेहिं ७, भावओ दाइया कयकीया दासित्तं पत्ता रायकन्ना ८, निगडबद्धहत्थपाया ९, मुंडियमत्थया १०, बद्धकच्छा ११, अट्ठमतवजुत्ता १२, अस्सूणि मुयमाणा १३ होज्जा। एयारिसेण अभिग्गहेण जइ आहारो मिलिस्सइ तो पारणगं करिस्सामि, अन्नहा छम्मासी तवं करिस्सामिति कट्टु भगवं थिरचित्ताए भवइ। भगवओ सो अभिग्गहो न कत्थइ परिपुण्णो हवइ ॥सू०९४॥

निवृत्तिभाव से सम्पन्न, माया से रहित और पांच समितियों से युक्त रहे। यह विधि मेधावी, अहिंसापरायण और इहलोक-परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित भगवान् ने 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार इस आचारका पालन करें' इस प्रकार विचार कर इस आचार का पूरी तरह पालन किया ॥सू०९३॥

अने पांच समितिओथी युक्त रह्या. आ प्रमाणे मेधावी, अहिंसापरायण अने इहलोक-परलोक संबंधी प्रतिज्ञाथी रहित भगवाने "बीजा मुनिओ पण आ रीते आ आचारनुं पालन करे" एम विचारीने आ आचारनुं संपूर्ण रीते पालन कर्युं (सू० ९३)

छाया —ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो लाटदेशात् प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तत्र विचित्रेण तपःकर्मणा आत्मानं भावयन् दशमं चातुर्मासं स्थितः। तत्र खलु अष्टमतपसा एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमां प्रतिपन्नो ध्यानं ध्यायति। तत्रापि दिव्यान् मानुषान् तैरश्चान् नानाविधान् उपसर्गान् सम्यग् सहते। एवं विधेन विहारेण विहरन् भगवान् एकादशं चातुर्मासं वैशाल्यां नगर्यां स्थितः। ततः पश्चात् शिशुमारं नगरं समनुप्राप्तः। ततः खलु विहरन् कौशाम्ब्यां नगर्यां समवसृतः। तत्र खलु शतानीको राजा। मृगावती महिषी। तस्या विजया प्रतिहारिका। वादि नामको धर्मपालकः। गुप्तनामा अमात्यः; तस्य नन्दा भार्या। सा श्राविकाऽऽसीत्। असौ मृगावत्या राजमहिष्याः सखी बभूव। तत्र खलु भगवान् पौष-

---

मूल का अर्थ—'तए ण' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर लाट देश से विहार करके जहाँ श्रावस्ती नगरी थी वहाँ पधारे। पधार कर विचित्र प्रकार के तपः कर्म से आत्मा को भावित करते हुए दसवाँ चौमासा वहाँ किया। वहाँ अष्टमभक्त (तेले) के साथ एक रात्रि की भिक्षुप्रतिमा को अंगीकार करके भगवान् ने ध्यान किया। वहाँ भी देवों संबंधी, मनुष्यों संबंधी तथा तिर्यंचों संबंधी नाना प्रकार के उपसर्गों को भलीभाँति सहन किया। इसी प्रकार के विहार से विहरते हुए भगवान् ने ग्यारहवें चतुर्मास वैशाली नगर में किया। तदनन्तर शिशुमार नगर में पधारे। शिशुमार नगर से विहार करके कौशाम्बी नगरी में पधारे। वहाँ शतानीक राजा था। मृगावती महारानी थी। विजया नामकी महारानी की द्वारपालिका थी। राजा का वादी नामक धर्माध्यक्ष था, और गुप्त नामक अमात्य था। अमात्य की पत्नी का नाम नन्दा था। वह श्राविका थी। वह राजरानी मृगावती की सखी थी।

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, લાટદેશમાથી વિહાર કરી, શ્રાવસ્તી નગરીમા પધાર્યા. સયમ-તપ વિગેરેથી આત્માને ભાવિત કરી દશમુ ચાતુર્માસ ત્યા કર્યું. અહિં અઠ્ઠમનું તપ આદરી, એક રાત્રીની ભિક્ષુપડિમા અગીકાર કરી, ધ્યાનમગ્ન થયા અહિં પણ, દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચોના ઉપસર્ગો ભલી ભાંતિથી તેમણે સહન કર્યા આ પ્રકારે વિચરતા, અગ્યારમુ ચૌમાસુ વૈશાળી નગરીમા તેમણે કર્યું. ત્યારબાદ શિશુમાર નામના નગરમા તેઓ પધાર્યા અને શિશુમાર નગરથી વિહાર કરી, કૌશામ્બી નગરીમા, તેમનું આગમન થયું. આ કૌશામ્બી નગરીમા શતાનીક નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા તેને મૃગાવતી નામની રાણી હતી. આ રાણીને વિજયા નામની અગરક્ષિકા હતી. રાજાને 'વાદી' નામનો ધર્માધ્યક્ષ હતો. અને 'ગુપ્ત' નામનો અમાત્ય હતો. અમાત્યની પત્નીનું નામ 'નંદા' હતુ આ નદા શ્રાવિકા હતી, અને મહારાણી મૃગાવતીની બ્હેનપણી હતી.

निरुपिभावसम्पन्नः, अमायी=मायावर्जितः समितः=ईर्यासमित्यादिपञ्चसमितियुक्तश्च आसीत्। एषः=पूर्वोक्तो विधिः= कल्पः मतिमता=मेधाविना माहनेन=अहिंसापरायणेन अप्रतिज्ञेन=उभयलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता "अन्येऽपि= मदितरेऽपि मुनयः=साधवः एवं=मद्वत् रीयन्ताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=सर्वथा अनुक्रान्तः= अनुसृतः-पालित इति ॥सू ९३॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे लाढदेसाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी णयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ विचित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे दसमं चाउम्मासं ठिए। तत्थ णं अट्ठमतवेणं एगराइयं भिक्खुपडिमं पडिवन्ने झाणं झियाइ। तत्थवि दिव्वे माणुस्से तेरिच्छे णाणाविहे उवसग्गे सम्मं सहइ। एवं विहेण विहारेण विहरमाणे भगवं एगारसं चाउम्मासं वेसालीए णयरीए ठिए, तओ पच्छा सुंसुमारं णयरं समणुपत्ते, तओ णं विहरमाणे कोसंबीए णयरीए समोसरिए। तत्थ णं सयाणीओ राया। मिगावई महिसी। तीए विजया पडिहारिया। वाइयामओ धम्मपाढगो। गुत्तणामा अमच्चो तस्स नंदा भज्जा, सा सड्ढिया आसी। अह मिगावईए रायमहिसीए सही होत्था। तत्थ णं भगवं पोससुद्धाए पडिवयाए दव्वखेत्तकालभावं समस्सिय तेरसवत्थु समाउत्तं इम एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हीअ। तं जहा—दव्वओ सुप्पकोणे १, पप्फियामासा २ होज्जा। खेत्तओ दाइया कारागारे ठिया ३, तत्थवि देहलीए ४, उवविट्ठा ५, सा पुण एगं पायं बाहिं एगं पायं अंतो किच्चा ठिया ६ भवे। कालओ तइयाए पोरिसीए अइभिक्खायरेहिं णियट्टेहिं ७, भावओ दाइया कयकीया दासित्तं पत्ता रायकन्ना ८, णिगडबद्धहत्थपाया ९, मुंडियमत्थया १०, बद्धकच्छा ११, अट्ठमतवजुत्ता १२, अस्सुमि तं करिस्सामिति कट्टु भगवं विहरइ। अइ आहारो मिलिस्सइ तो पारणगं करिस्सामि, अन्नहा छम्मासी तवं करिस्सामिति कट्टु भगवं विहरइ। भगवओ सो अभिग्गहो न कत्थइ परिपुण्णो हवइ ॥सू०९४॥

निरुपिभाव से सम्पन्न, माया से रहित और पाँच समितियों से युक्त रहे। यह विधि मेधावी, अहिंसापरायण और इहलोक-परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित भगवान् ने 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार इस आचारका पालन करें' इस प्रकार विचार कर इस आचार का पूरी तरह पालन किया ॥सू०९३॥

અને પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત રહ્યા. આ પ્રમાણે મેધાવી, અહિંસાપરાયણ અને ઇહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞાથી રહિત ભગવાને "બીજા મુનિઓ પણ આ રીતે આ આચારનું પાલન કરે" એમ વિચારીને આ આચારનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કર્યું (સૂ. ૯૩)

टीका—'तए णं समणे भगवं' इत्यादि। ततः लाटदेशविहरणानन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो लाटदेशात् प्रतिनिष्क्रामयति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिस्सृत्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तत्र=श्रावस्त्यां नगर्यां, विचित्रेण—अनेकप्रकारेण तपःकर्मणा=तपश्चरणेन आत्मानं=स्वं भावयन्=वासयन् दशमं चातुर्मासं स्थितः। तत्र—अष्टमतपसा=अष्टमभक्तेन एकरात्रिकीम्=एकस्यां रात्रौ भवाम् भिक्षुप्रतिमां=मुनेरभिग्रहविशेषम् प्रतिपन्नो ध्यानं ध्यायति=करोति। तत्रापि भगवान् श्रीमहावीरस्वामी दिव्यान्-देवकृतान्—मानुषान्=मनुष्यकृतान् तैरश्चान्=तिर्यकृतान् नानाविधान्=बहुप्रकारान् उपसर्गान् सम्यक् सहते=क्रोधाभावेन।

एवंविधेन=पूर्वोक्तप्रकारेण विहारेण विहरन्=ग्रामानुग्रामं विचरन् भगवान्—श्रीवीरस्वामी एकादशं चातुर्मासम् वैशाल्यां नगर्यां स्थितः। ततः पश्चात्=चतुर्माससमाप्त्यनन्तरं भगवान्—शिशुमारं नगरं समनुप्राप्तः=

अभिग्रह करके भगवान् भिक्षा के लिये भ्रमण करते थे, मगर वह अभिग्रह कहीं पूरा नहीं होता था ॥सू०९४॥

टीका का अर्थ—लाट देश में विचरण करने अनन्तर श्रमण भगवान् महावीरने लाट देश से विहार किया। विहार करके जहाँ श्रावस्ती नामकी नगरी थी, वहाँ पधारे। और अनेक प्रकार के तपश्चरण से अपनी आत्मा को भावित करते हुए भगवान् ने दसवाँ चौमासा वहीं किया। वहाँ पर भगवान् ने अष्टमभक्त (तेले) की तपस्या के साथ एक रात में पूर्ण होने वाली भिक्षुप्रतिमा—मुनि के विशिष्ट अभिग्रह को अंगीकार करके ध्यान किया। वहाँ भी भगवान् श्रीमहावीरने देवकृत, मनुष्यकृत और तिर्यंचकृत तरह—तरह के उपसर्गों को विना क्रोध के सहन किये। इसी प्रकार के विहार को अंगीकार करके एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए भगवान् वीर प्रभुने ग्यारवाँ चौमासा वैशाली नगरी में किया। चौमासे की समाप्ति के पश्चात्

નહિતર, તે તપની વૃદ્ધિ કરી, છમાસ સુધી ખેંચી જવું, એવું ભગવાને મનથી નક્કી કર્યું હતુ. આવો અભિગ્રહ ધારણ કરી, ભક્ષાર્થે ફરતા હતા. પરંતુ તેની પૂર્તિનો યોગ નહીં બનતા, તેમનું આહાર અર્થેનું પરિભ્રમણ ચાલુ રહયું. (સૂ૦૯૪)

ટીકાનો અર્થ—લાટદેશમાં વિચરણ કર્યા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે લાટદેશમાથી વિહાર કર્યો. વિહાર કરીને જ્યા શ્રાવસ્તી નગરી હતી ત્યા પધાર્યા. ત્યા અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ભગવાને ત્યા જ દસમું ચોમાસું કર્યું. ત્યાં ભગવાને અષ્ટભક્ત (અઠ્ઠમ)ની તપસ્યાની સાથે એક રાતમાં પૂર્ણ થનારી ભિક્ષુપ્રતિમા—મુનિના વિશિષ્ટ અભિગ્રહને અંગીકાર કરીને ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરે દેવકૃત, મનુષ્યકૃત અને તિર્યંચકૃત જાતજાતના ઉપસર્ગો ક્રોધ કર્યા વિના સહન કર્યા.

આ પ્રમાણે વિહારને અંગીકાર કરીને એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા ભગવાન વીરપ્રભુએ વૈશાલી નગરીમાં

शुद्धायां प्रतिपदि द्रव्यक्षेत्रकालभावसमाश्रित्य त्रयोदशवस्तुसमाकुलम् इममेतद्रूपम् अभिग्रहमभ्यगृह्णात्। तद्यथा— "द्रव्यतः शूर्पकोणे १, बाष्पिता माषा २, भवेयुः। क्षेत्रतो दायिका कारागारे स्थिता ३, तत्रापि देहल्या ४, समुपविष्टा ५, सा पुनरेकं पादं बहिः एकं पादमन्तः कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतः तृतीयस्यां पौरुष्याम् अन्यभिक्षाचरेषु निवृत्तेषु ७, भावतः दायिका क्रयक्रीता दासीत्वं प्राप्ता राजकन्या ८ निगडबद्धहस्तपादा ९ मुण्डितमस्तका १०, बद्धकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता १२ अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेत्। एतादृशेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति, तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा षण्मासीतपः करिष्यामि" इति कृत्वा भगवान् भिक्षार्थं भ्रमति। भगवतः सोऽभिग्रहो न क्वापि परिपूर्णो भवति ॥सू०९४॥

भगवान् ने पौष शुद्ध प्रतिपद् के दिन द्रव्य क्षेत्र काल भावका आश्रय लेकर तेरह बोलोंवाला यह अभिग्रह धारण किया—द्रव्य से (१) सूप के कोने में, (२) उबाले हुए उड़द हों; क्षेत्र से—(३) देनेवाली कारागार में हो, (४) कारागार में भी देहली पर हो, (५) सो भी बैठी हो, (६) वह भी एक पैर बाहर और एक पैर भीतर करके बैठी हो; काल से—(७) तीसरे प्रहर में अन्य भिक्षाचरों के लौट जाने पर, भाव से—(८) दायिका खरीदी हुई हो, दासी बन गई हो मगर राजकुमारी हो, (९) उसे हाथों-पैरों में बेड़ी हो, (१०) सिर मुंडा हो, (११) कांछवाली हो, (१२) तेले के तप से युक्त हो और (१३) आँसु बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से यदि आहार मिलेगा तो पारणा करूंगा, अन्यथा छह मास का तप करूंगा। ऐसा

પ્રભુએ પોષ સુદ એકમના દિવસે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવનો વિચાર કરી, તેર બોલવાળો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. આ અભિગ્રહની શરતો નીચે મુજબની હતી —

જો કોઈ વ્યક્તિ નીચેના આચાર સહિત માલુમ પડે તો હું મારા તપનું પારણું કરીશ. નહિતર આ તપને છ મહિના સુધી ખેંચી, છ માસિક તપની આરાધના કરીશ (૧) દ્રવ્યથી સૂપડાના ખૂણામાં (૨) બાફેલાં અડદ હોય, (૩) આપનારી વ્યક્તિ કારાગારમાં પુરાઈ હોય (૪) કારાગારમાં ડેલી પર હોય, (૫) તે પણ બેઠી હોય (૬) તેનો એક પગ ઉંબરાની બહાર અને એક પગ ઉંબરાની અંદર હોય (૭) અન્ય ભિક્ષાર્થીઓ ગયા પછીનો ત્રીજો પ્રહર ચાલતો હોય (૮) આપનાર વ્યક્તિ વેચાતી લેવાએલી હોય, દાસી તરીકે તેનું જીવન હોય અને મૂળમાં તે રાજકુમારી હોય, (૯) તેના હાથ પગમાં બેડીનું બંધન હોય, (૧૦) તેનું માથું મુંડાવેલ હોય (૧૧) તેનો કચ્છ બાંધેલો હોય (૧૨) તે અઠ્ઠમ તપથી યુક્ત હોય (૧૩) તે આંખોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ વહેવડાવતી હોય!

ઉપરોક્ત શરતો મુજબ યથાર્થ આહાર મળે તોજ તપનું પારણું કરી, તે આહારને શરીરને પોષણ

सा पुनः एकं पाद=चरणं वहिः-देहलीतो वहिः प्रदेशे एकम्=अपरं पादम् अन्तः=अभ्यन्तरप्रदेशे कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतोऽभिग्रहः-तृतीयस्या पौरुष्यां=तृतीयप्रहरे अन्यभिक्षाचरेषु निवृत्तेषु=परावृत्यगतेषु सत्सु ७, भावतोऽभिग्रहः-दायिका=भिक्षायादात्री क्रयक्रीता=मूल्यगृहीता तथा-दासीत्वं प्राप्ता=दासीभूता राजकन्या भवेत् ८। सा पुनः निगडबद्धहस्तपादा=निगाडितकरचरणा ९ तथा-मुण्डितमस्तका=केशापनयतो मुण्डितशिरा १०, बद्धकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता=अष्टमभक्तरूपतपस्यान्विता १२. अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेदिति। एतादृशेन=एवंविधेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा=त्रयोदशवस्तुषु कस्यापि वस्तुनोऽभावेऽभिग्रहापूरणे षण्मासीतपः=षाण्मासिकं तपः=अनशनरूपं करिष्यामि' इति कृत्वा=एतन्मनसिकृत्य भगवान् भिक्षार्थाय=भिक्षार्थम् कौशाम्ब्याः प्रतिगृहम् अटति=भ्रमति, किन्तु भ्रमतो भगवतः सः=त्रयोदशवस्तुयुक्तोऽभिग्रहः कुत्रापि=क्वचिदपि गृहे परिपूर्णो न भवति ॥सू०९४॥

---

(९) वह भी एक पैर देहली से वाहर निकाले हो और दूसरा पैर देहली के भीतर करके बैठी हो, काल से अभिग्रह बतलाते हैं-(७) तीसरे पहर अन्य भिक्षाजीवियों के लौट कर चले जाने पर, भाव से अभिग्रह बतलाते हैं-(८) भिक्षा देने वाली खरीदी हुई हो, दासी बनी हो मगर राजाकी कन्या हो, (९) उसके हाथों-पैरों में बेडियाँ पड़ी हों, (१०) मस्तक मुंडा हुआ हो, (११) कांछ बाँधी हुई हो, (१२) तेले की तपस्या से युक्त हो और (१३) आँसू बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से अगर आहार मिलेगा तो मैं पारणा करूंगा, इन तेरह बोलों में से किसी भी एक की कमी होगी और अभिग्रह पूरा न होगा तो छह मासी तपस्या करूंगा। इस प्रकार मन ही मन में निश्चय करके भगवान् भिक्षाके लिए कौशाम्बी के घर-घर में परिभ्रमण करते थे, परन्तु किसी भी घर मे यह तेरह बोल का अभिग्रह पूर्ण नहीं होता था ॥सू०९४॥

મૂકેલ હોય અને બીજો ઉંબરાની અંદર રાખીને બેઠી હોય, કાળથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૭) ત્રીજા પહોરે ભિક્ષુકોના પાછા ફર્યા બાદ. ભાવથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૮) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ ખરીદાયેલ હોય, રાજાની કન્યા હોવા છતાં દાસી બની હોય (૯) તેના હાથપગમા બેડિયો નાખેલી હોય, (૧૦) માથુ મૂંડેલું હોય (૧૧) કછોટો બાધેલો હોય (૧૨) અઠ્ઠમની તપસ્યા સહિત હોય (૧૩) આંખમાથી આસુ વહેતા હોય; આ પ્રમાણેના અભિગ્રહથી જો આહાર મળશે તો હુ પારણુ કરીશ આ તેર બોલમાથી એકની પણ ખામી હશે અને અભિગ્રહ પૂરો નહીં થાય તો છમાસી તપસ્યા કરીશ આ પ્રમાણે મનોમન નિશ્ચય કરીને ભગવાન ભિક્ષાને માટે કૌશામ્બીના ઘરે ઘરે પરિભ્રમણ કરતા હતા, પણ કોઇ ઘરમાં આ તેર બોલનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતો ન હતો (સૂ૦૯૪)

विहारानुक्रमेण गतवान्। ततः खलु विहरन् भगवान् श्रीवीरस्वामी कौशम्ब्यां नगर्यां समवसृत । तत्र खलु शतानीको नाम राजा आसीत्। तस्य मृगावती नाम महिषी=राज्ञी, तस्याः=मृगावत्याः विजया नाम प्रतिहारिका=द्वारपाली, तस्य शतानीकराजस्य वादि नामको धर्मपालकः=धर्माध्यक्षः गुप्तनामा च अमात्यः=मन्त्री आसीत्। तस्य=गुप्तनाम्नो मन्त्रिणो नन्दा नाम भार्या, सा नन्दा श्राविका=श्रमणोपासिका आसीत्। असौ=नन्दा मृगावत्याः राजमहिष्याः सखी=वयस्या बभूव। तत्र=कौशाम्ब्यां नगर्यां खलु भगवान्=श्रीवीरस्वामी पौषशुद्धायां=पौषमासस्य शुक्लपक्षीयायां प्रतिपत्तिथौ द्रव्यक्षेत्रकालभावं समाश्रित्य त्रयोदशवस्तु समाकुलं=त्रयोदशवस्तुयुक्तम् इममतद्रूपं=वक्ष्यमाणलक्षणम् अभिग्रहम् अभ्युपगतवान्=स्वीकृतवान्। तद्यथा—तत्र प्रथमं द्रव्यतोऽभिग्रहः प्रद्यते—सूर्पकोणे १ स्थिता कुल्माषाः=स्विन्ना माषाः—'बाकुला' इति प्रसिद्धाः २ भवेयुः, क्षेत्रतोऽभिग्रहः—दायिका=भिक्षादात्री कारागारे स्थिता ३ भवेत्—तत्राऽपि=कारागारेऽपि देहल्यां ४=प्रद्वारे उपविश्य=आसीना ५ भवेत्,

---

वीरप्रभु चलते—चलते शिशुमार नगर में पधारे। तदनन्तर भगवान् कौशाम्बी नगरी में पधारे। कौशाम्बी नगर में शतानीक नामक राजा था। मृगावती नामक उनकी रानी थी। मृगावती की द्वारपालिका का नाम विजया था। शतानीक राजा का विजय नामक धर्माध्यक्ष था और गुप्त नामक मंत्री था। गुप्त नामक मंत्रीकी पत्नीका नाम नन्दा था। नन्दा श्राविका थी और रानी मृगावती की सहेली थी।

वीर भगवान ने पौष मास क शुक्ल पक्ष की प्रतिपदा तिथि में द्रव्य क्षेत्र, काल, भावकी अपेक्षा, तेरह बातों से युक्त इस प्रकार का अभिग्रह धारण किया। पहेले द्रव्य की अपेक्षा से अभिग्रह बतलाते हैं—(१) सूप (छाजला) के कोने में, (२) उबाले हुए उड़द अर्थात् बाकले हों; क्षेत्र से अभिग्रह बतलाते हैं—(३) भिक्षा देने वाली कारागार में स्थित हो, (४) कारागार में देहली—दरवाजे पर हो (५) सो भी बैठी हो,

---

અભિગ્રહનું સ્વરૂપ કહે છે—પછી વીરપ્રભુએ વિહાર કરતા કરતા શિશુમાર નગરમાં પધાર્યા. ત્યાર બાદ ભગવાન કૌશામ્બી નગરીમાં પધાર્યા. કૌશામ્બી નગરીમાં શતાનીક નામના રાજા હતા. તેમને મૃગાવતી નામની રાણી હતી. મૃગાવતીની દ્વારપાલિકાનું નામ વિજયા હતું. શતાનીક રાજાનો વાદી નામનો ધર્માધ્યક્ષ હતો અને ગુપ્ત નામે મંત્રી હતો. ગુપ્ત નામના મંત્રીની પત્નીનું નામ નન્દા હતું. નન્દા શ્રાવિકા હતી અને રાણી મૃગાવતીની બહેનપણી હતી.

વીરભગવાને પોષ માસના શુક્લ પક્ષની પડવેની તિથિએ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેર બાબતો વાળો આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. પહેલા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અભિગ્રહ બતાવે છે—(૧) સૂપડાના ખૂણામાં (૨) બાફેલા અડદ એટલે કે બાકળા હોય, ક્ષેત્રથી અભિગ્રહ બતાવે છે—(૩) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ કારાગારમાં રહેલ હોય (૪) કારાગારમાં પણ દરવાજાના ઉંબરામાં હોય (૫) તે પણ બેઠેલ હોય (૬) વળી એક પગ ઉંબરા બહાર

सा पुनः एकं पाद=चरणं वहिः-देहलीतो बहिः प्रदेशे एकम्=अपरं पादम् अन्तः=अभ्यन्तरप्रदेशे कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतोऽभिग्रहः-तृतीयस्यां पौरुष्यां=तृतीयप्रहरे अन्यभिक्षाचरेषु निवृत्तेषु=परावृत्यगतेषु सत्सु ७, भावतोऽभिग्रहः-दायिका=भिक्षायादात्री क्रयक्रीता=मूल्यगृहीता तथा-दासीत्वं प्राप्ता=दासीभूता राजकन्या भवेत् ८। सा पुनः निगडबद्धहस्तपादा=निगडितकरचरणा ९ तथा-मुण्डितमस्तका=केशापनयतो मुण्डितशिरा १०, बद्धकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता=अष्टमभक्तरूपतपस्यान्विता १२. अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेदिति। एतादृशेन=एवंविधेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा=त्रयोदशवस्तुषु कस्यापि वस्तुनोऽभावेऽभिग्रहापूरणे षण्मासीतपः=षाण्मासिकं तपः=अनशनरूपं करिष्यामि' इति कृत्वा=एतन्मनसिकृत्य भगवान् भिक्षार्थाय=भिक्षार्थम् कौशाम्ब्याः प्रतिगृहम् अटति=भ्रमति, किन्तु भ्रमतो भगवतः सः=त्रयोदशवस्तुयुक्तोऽभिग्रहः कुत्रापि=क्वचिदपि गृहे परिपूर्णो न भवति ॥सू०९४॥

---

(६) वह भी एक पैर देहली से बाहर निकाले हो और दूसरा पैर देहली के भीतर करके बैठी हो, काल से अभिग्रह बतलाते हैं-(७) तीसरे पहर अन्य भिक्षाजीवियों के लोट कर चले जाने पर, भाव से अभिग्रह बतलाते हैं-(८) भिक्षा देने वाली खरीदी हुई हो, दासी बनी हो मगर राजाकी कन्या हो, (९) उसके हाथों-पैरों में बेड़ियाँ पड़ी हों, (१०) मस्तक मुंडा हुआ हो, (११) कांछ बाँधी हुई हो, (१२) तेले की तपस्या से युक्त हो और (१३) आँसू बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से अगर आहार मिलेगा तो मैं पारणा करूंगा, इन तेरह बोलों में से किसी भी एक की कमी होगी और अभिग्रह पूरा न होगा तो छह मासी तपस्या करूंगा। इस प्रकार मन ही मन में निश्चय करके भगवान् भिक्षाके लिए कौशाम्बी के घर-घर में परिभ्रमण करते थे, परन्तु किसी भी घर में यह तेरह बोल का अभिग्रह पूर्ण नहीं होता था ॥सू०९४॥

મૂકેલ હોય અને બીજો ઉંબરાની અંદર રાખીને બેઠી હોય, કાળથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૭) ત્રીજા પહોરે ભિક્ષુકોના પાછા ફર્યા બાદ. ભાવથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૮) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ ખરીદાયેલ હોય, રાજાની કન્યા હોવા છતાં દાસી બની હોય (૯) તેના હાથપગમા બેડિયો નાખેલી હોય, (૧૦) માથું મૂંડેલું હોય (૧૧) કછોટો બાધેલો હોય (૧૨) અઠ્ઠમની તપસ્યા સહિત હોય (૧૩) આંખમાથી આસુ વહેતા હોય, આ પ્રમાણેના અભિગ્રહથી જો આહાર મળશે તો હું પારણુ કરીશ આ તેર બોલમાથી એકની પણ ખામી હશે અને અભિગ્રહ પૂરો નહીં થાય તો છમાસી તપસ્યા કરીશ આ પ્રમાણે મનોમન નિશ્ચય કરીને ભગવાન ભિક્ષાને માટે કૌશામ્બીના ઘરે ઘરે પરિભ્રમણ કરતા હતા, પણ કોઇ ઘરમા આ તેર બોલનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતો ન હતો (સૂ૦૯૪)

मूलम्—एवं पइदियं भगवं भडमाणं पासिय लोगा अण्णं मण्णं वितक्केंति, तत्थ केइ एवं वयंति–'एस णं भिक्खू पइदिणं अडइ, न उण भिक्खं गिण्हइ, एत्थ केणवि कारणेण हायव्वं'। केइ वयंति–'उम्मत्तणेण ममइ'। अवरे वयंति–भयं कस्स वि रण्णो गुत्तयरो किंपि निसिद्धं कज्जमुद्दिसिय अडइ। अण्णे वयंति–चोरोऽयं, चोरियमुद्दिसिय अडइ। एगे वयंति–'एसो चरिमो तित्थयरो अभिग्गहेण अडइ'। तओ पच्छा सव्वे जणा जाणिंसु जं एस णं तेलुक्कनाहे सव्वजगजीवहियगरे समणे भगवं महावीरे दुक्करदुक्करेण अभिग्गहेणं अडइ। मग्गमग्गा अम्हे णं य एरिस्स महापुरीसस्स अभिग्गहं पूरिउं न सक्कामो। एवं अडमाणस्स भगवओ पंचदिवसोणा छम्मासा वीइक्कंता। तए णं तीए दिवसे लोहनिगडबंधणसोढणपडिनिविसम्मि अणाइकालीणमववंधण सोढणं काउं लोहयारछालोए भगवं धणावहसेट्ठिणो गिहे चंदणबालाए अंतीए समणुपत्ते। तं दट्ठूण सा चंदणा हट्ठतुट्ठा चित्तमाणंदिया हरिसवसविसप्पमाणहियया चिंतेइ—

> "अहो एव मए एत्तं, किंचि पुण्णं ममत्थि वि।
> जं इमो अतिही पत्तो, कप्परुक्खो ममंगणे" ॥ १ ॥

त्ति चिंतिय भगवं पत्थेइ–चोचियं इमं मम मदंतस्स, तहवि मइ कप्पणिज्जं तो ममोवरि किवं काऊ गिण्हउ। तए णं से भगवं तत्थ चारस पयाणि पडिपुण्णाणि पासइ, मस्सुसुन्नं तेरसम पयं न पासइ, तओ भगवं पडिणियट्टइ। पडिणियट्टमाणं भगवं दट्ठूणं चंदणा परिचिंतेइ—

> "आगमो भगवं एत्थ, पच्छा एसो नियट्टिओ।
> किंदुक्कम्मं मए चिण्णं, जस्सिमं एरिसं फलं" ॥ १ ॥

अइ केरिसी अधण्णा अपुण्णा अकयत्था अकयपुण्णा अकयलक्खणा अकयविहवा दुक्खेणं मए जम्म गहियमिण्णाहो महामुणी महावीरो भगवं अपडिलाभिओ चेव पडिणियत्तो। मम अट्ठमतवपारणगे समागओ पयारिसो सरिओ। हत्थगयं चक्करयणं नट्ठंति कट्टु सा चंदणाबालाए रोइउमारभीअ। तए णं भगवं तेरसमं पयं पडिपुण्णं त्तिण्णाय पडिणियट्टिय चंदणबालाए हत्थाओ चण्णिय मासे कप्पते पडिगाहिय पारणं कासी।

तेणं कालेणं तेणं समएणं तस्स णं धणावहसेट्ठिस्स गिहंसि देवेहिं पंचदिव्वाइं पगडीकयाइं। तं जहा–वसुहाराबुट्ठा १, दसद्धवन्ने कुसुमे निवाइए २, चेलुक्खेवे कए ३, आहयाओ दुंदुहीओ ४, अंतरा वियणं आगासंसि अहो दाणं अहो दाणंतिघुट्ठे य ५। देवा भयवओ सव्वं पढममाम्मा चंदणबालाए महिमं करिंसु। तीए निगडबं

धणट्ठाणंमि हत्थपाया वलय णेउरसमलंकिया जाया, केसपासो सुंदरो समुब्भूओ। तीए सव्वं सरीरं नाणाविह-वत्थालंकारविभूसिय संजायं। सव्वत्थ हरिसपगरिसो जाओ। देवदुंदुहिज्झुणिं सुणिय लोगा तत्थ आगंतूण चंदण-बालं थुइंसु, धणावहसेठिस्स धण्णवायं दलमाणा तब्भज्जं मूलं निंदिसु। तं सोऊण चंदणबाला लोगे निवारेमाणी वदीअ-भो लोगा! एवं मा वयतु मम उ एसेव मूला माया अणंतोवगारिणी अत्थि, जप्पभावेण अज्जमए एरिसे सुअवसरे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए त्ति ॥सू०९५॥

छाया—एवं प्रतिदिनं भगवन्तमटन्तं दृष्ट्वा लोका अन्योऽन्यं वितर्कयन्ति तत्र केचिदेवं वदन्ति—'एष खलु भिक्षुः प्रतिदिनमटति, न पुनर्भिक्षां गृह्णाति, अत्र केनापि कारणेन भवितव्यम्'। केचिद्वदन्ति—"उन्मत्तत्वेन भ्रमति"। अपरे वदन्ति-अयं कस्यापि राज्ञो गुप्तचरः किमपि विशिष्टं कार्यमुद्दिश्य अटति। अन्ये वदन्ति—चौरोऽयं चौर्यमुद्दिश्य अटति। एके वदन्ति—'एष चरमस्तीर्थंकरोऽभिग्रहेणाटति' ततः पश्चात् सर्वे जना अजानन्—यद् एष खलु त्रैलोक्यनाथः सर्वजगज्जीवहितकरः श्रमणो भगवान् महावीरो दुष्करदुष्करेणाभिग्रहेणाटति, मन्दभाग्या वयं यत्

मूल का अर्थ—'एवं' इत्यादि। इस प्रकार प्रतिदिन परिभ्रमण करते हुए भगवान् को देखकर लोग परस्पर तर्कणा करते थे। उनमें से कोई कहते—यह भिक्षु प्रतिदिन परिभ्रमण करता है, किन्तु भिक्षा नहीं लेता। इसमें कोई कारण होना चाहीए। कोई कहते—पागलपन के कारण घूमता है। दूसरे कहते—यह किसी राजा का जासूस है। किसी विशेष कार्य को लेकर घूम रहा है। कोई कहते—यह चोर है, और चोरी करने के उद्देश से घूम रहा है। कोई कहते—यह अन्तिम तीर्थंकर हैं, अभिग्रह के कारण घूमते हैं। तत्पश्चात् सभी जनों को ज्ञात हो गया कि यह तीन लोक के नाथ, जगत् के समस्त जीवों के हितकारी, श्रमण भगवान्

મૂળનો અર્થ—'एवं' ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન ભ્રમણ કરતા ભગવાનને જોઈ, લોકો તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા લોકોનો કેટલોક ભાગ બોલતો હતો કે, આ ભિક્ષુ હમેશા ફર્યા કરે છે પરંતુ ભિક્ષા લેતો નથી, માટે કોઈ પણ કારણ હોવુ જોઇએ કોઇ કોઇ તો બોલતા હતા કે પાગલ થઈ જવાને કારણે ઘૂમ્યા કરે છે. કોઈ કોઈ એમ પણ બોલતા હતા કે રાજાનો જાસુસ છે, જેથી કોઇ વિશિષ્ટ કાર્યને માટે અહિં તહિં ફર્યા કરે છે. કોઈ કોઇ તો એમ પણ બોલતા કે આ સાધુ ચોર છે, અને ચોરી માટે ચારે તરફ જોયા કરે છે. કોઈ કોઇનું બોલવું એમ પણ થતું કે આ છેલ્લા તીર્થંકર છે અને પોતાનો અભિગ્રહ પાર પાડવા આવી રીતે ગમનાગમન કર્યા કરે છે લાંબા વખત પછી દરેકના જાણવામાં આવ્યું કે આ ભિક્ષુ ત્રિલોકીનાથ છે જગતના સર્વ જીવોનો હિતકારી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે. અને પોતાના અભિગ્રહની પૂર્તિ માટે ફરે છે પણ અભિગ્રહ પૂરો થતો લાગતો નથી.

स्वलु दिवसस्य महापुरुषस्याभिग्रहं पूरयितुं न शक्नुमः'। एवमटतो भगवतः पञ्चदिवसोनाः षण्मासा व्यतिक्रान्ताः। ततः खलु द्वितीये दिवसे लोहनिगडबन्धनत्रोटनप्रतिनिधिरिव अनादिकालीनभवबन्धनत्रोटनं कर्तुं लोहकाररस्थानीयो भगवान् धनावहश्रेष्ठिनो गृहे चन्दनबालाया अन्तिके समनुप्राप्तः, स दृष्ट्वा सा चन्दना हृष्टतुष्ट चित्तानन्दिता हर्षवशविसर्पहृदया चिन्तयति—

"अहो पात्रं मया प्राप्तं, किञ्चित् पुण्यं ममास्त्यपि।
मदपम् अतिथिः प्राप्तः, कल्पवृक्षो ममाङ्गणे" ॥ ९ ॥ इति।

चिन्तयित्वा भगवन्तं प्रार्थयति—"नोचितमिदं भक्तं भदन्तस्य, तथापि यदि कल्पनीयं तदा ममोपरि कृपां कृत्वा गृहाण"। तत खलु स भगवांस्तत्र द्वादशपदानि प्रतिपूर्णानि पश्यति मधुरूप प्रयोदशं पदं न

महावीर हैं, और अतीव दुष्कर अभिग्रह के कारण भ्रमण कर रहे हैं। हम लोग मन्दभाग्य हैं कि ऐसे महापुरुष के अभिग्रह को पूरा नहीं कर सकते। इस प्रकार भगवान को घूमते-घूमते पाँच दिन कम छ माह हो गये। तब दूसरे दिन लोहे की बेडियों को तोड़ने के स्थानापन्न अनादि कालीन संसार-बंधनों को तोड़ने के लिए लोहकार के समान भगवान् धनावह सेठ के घर में चन्दनबाला के समीप पहुँचे। भगवान् को देखकर चन्दना हृष्ट-तुष्ट हुई। उसके चित्त में आनन्द हुआ। हर्ष से उसका हृदय विकसित हो गया। वह सोचती है—

"किंचित् पुण्य शेष है मेरा, मुझे मिले यह पात्र महान् ।
अतिथि रूप में कल्पवृक्ष ही, उग आया आँगन-उद्यान" ॥

इस प्रकार विचार कर उसने भगवान से प्रार्थना की-'यह भोजन भगवान् के योग्य नहीं है, तथापि यदि कल्पनीय हो, तो हे भगवान्! मुझ पर कृपा करके ग्रहण कीजिए।' तब भगवान् ने यहाँ बारह बोलों का

આ પ્રકારે અવરજવર કરતાં છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછા એટલો સમય પસાર થઈ ગયો. આ વ્યતીત વખતના બીજે જ દિવસે કોઈ એક વેર આહાર અર્થે જઈ પહોંચ્યા, તો ત્યાં લોઢાની બેડિઓથી બંધાએલ સ્થિતિમાં ચંદનબાલા નામની કોઈ એક કુમારિકાને તેમણે ધનાવહ શેઠના મકાનમાં જોઈ ભગવાન જાણે સાક્ષાત્ લોખંડની બેડી તોડવાને આવે અનાદિ કાલિક સંસારની બેડીને તોડવાવાળા લુહાર આવ્યા ન હોય! તેમ ચંદનબાલા ભગવાનને જોઈ હર્ષથી પુલકિત થઈ તેના ચિત્તમાં આનંદ વ્યાપી ગયો. તેનું હૃદય વિકસિત થયું અને તે વિચારવા લાગી કે "હજુ મે પાપ કરતાં પાછું વાળીને જોયું છે કે શેષ પુણ્યના પ્રતાપે આવા મહાનપાત્ર મારી પાસે આવી ચડયા! આજે આ અતિથિ રૂપમાં કલ્પવૃક્ષ જ મારા આંગણા રૂપી ઉદ્યાનમાં ઉગી નીકળ્યું. આ પ્રકારે વિચારી તેણીએ પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવાન! આ ભોજન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, છતાં કલ્પવા યોગ્ય હોય તો હે ભગવાન, આપ ગ્રહણ કરો એવી મારી પ્રાર્થના છે

पश्यति, ततो भगवान् प्रतिनिवर्तते। प्रतिनिवर्तमानं भगवन्तं दृष्ट्वा चन्दना परिचिन्तयति—

"आगतो भगवानत्र, पश्चादेव निवृत्तः।
किं दुष्कर्म मया चीर्णं, यस्येदमीदृशं फलम्" ॥ ९ ॥

अहं कीदृशी अधन्या अपुण्या अकृतार्था अकृतपुण्या अकृतलक्षणा अकृतविभवा, दुर्लब्धं खलु मया जन्मजीवीतफलम्, यया इयमेतद्रूपा दुःखपरम्परा लब्धा=प्राप्ता अभिसमन्वागता। ममाष्टमतपः पारणके समागत एतादृशो गृहिताभिग्रहो महामुनिर्महावीरो भगवान् अप्रतिलम्भित एव प्रतिनिवृत्तः गृहाऽऽगतः, कल्पवृक्षो हस्तादपसृतः। हस्तगत वज्ररत्न नष्टमिति कृत्वा सा चन्दनबाला रोदितुमारभत। ततः खलु भगवान् त्रयोदशं पद

पूर्ण होना देखा, किन्तु आँसू रूप तेरह तेरहवाँ बोल नहीं देखते। इस कारण भगवान् वापिस लौटने लगे। भगवान् को लौटते देख चन्दना सोचती है—

हाय हाय प्रांगण में मेरे, रखकर वरद चरण भगवान्।
लौट रहे है लोकनाथ यह, मैं कैसी पापों की खान ॥

मैं कैसी अधन्य हूँ, पुण्यहीन हूं। अकृतार्थ हूँ। मैंने पुण्य नहीं किया, मैं सुलक्षणों से हीन हूँ, मैंने विभव नहीं पाया। मुझे जन्म का और जीवन का भला फल नहीं मिला, जिसने इस प्रकार की दुःखपरम्परा का लाभ किया, प्राप्ती की और सामना किया। मेरे तेले के पारणक के अवसर पर आये हुए ऐसे अभिग्रहधारी महामुनि महावीर भगवान् आहार लिए विना ही लौट गये, जैसे घर में आया हुआ कल्पवृक्ष ही हाथ से चला गया। हाय, हाथ आया हीरा गुम हो गया। इस प्रकार विचार कर चन्दनबाला रोने लगी। उस समय भगवान ने तेरहवाँ बोल

અહીં ભગવાને અભિગ્રહની બાર શરતો પૂર્ણ થતી જોઈ, પણ તેરમી શરત જોવામાં આવી નહિ, તેથી ભગવાન પાછા વળવા લાગ્યા. ભગવાનને પાછા ફરતા જોઈ ચંદનબાલા શોક કરવા લાગી કે 'આગણે આવેલ સાક્ષાત્ દેવાધિદેવ પાછા ફરી રહ્યા છે, હું કેવી અભાગણી છું કે હાથમા આવેલું રત્ન ખોઈ બેઠી! હું ખરેખર પાપણી છું, અકૃતાર્થ છુ, પુણ્યહીન છુ, વિભવહીન છું, મને મારા જન્મ અને જીવનનુ શુભ ફળ ન મળ્યું. મને અભાગણીને જીવનમા દુ:ખપર પરાઓનો જ લાભ મળ્યો. મારી એ કમનસીબી છે કે મારા અઠ્ઠમના પારણે આવેલા આવા અભિગ્રહી મુનિ ભગવાન મહાવીર આહાર વિના પાછા વળી ગયા. ઘરમા આવેલુ કલ્પવૃક્ષ હાથમાથી ચાલ્યું ગયું. અરે! મે તો હાથમાથી આવેલું રત્ન ગુમાવ્યું! આવા પ્રકારનો શોકવિલાપ કરી ચંદનબાલા રડવા લાગી, અને તેની આખમા ઝળઝળીયા આવ્યાં, ચંદનબાલાની આંખમા જ્યા આસુનુ બિંદુ દેખાયુ કે ભગવાન પાછા પધાર્યા. કારણ કે

मतिपूर्णे पिवाय मतिनिहत्य चन्दनबालाया हस्ताद् माप्यितमाषान् करपात्रे परिगृह्य पारणमकार्षीत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्य खलु धनावहश्रेष्ठिनो गृहे देवैः पञ्चदिव्यानि मकटीकृतानि। तद्यथा— वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः कृतः ३, आहताः दुन्दुभयः ४, अन्तराऽपि च खलु आकाशे 'अहोदानम् अहोदानम्' इति घुषितं च। देवा जयजय शब्दं मयुञ्जानाः चन्दनबालाया महिमानमकुर्वन्। तस्या निगडबन्धनस्थाने हस्तपादं वलयनूपुरसमलङ्कृतं जातम् केशपाशः सुन्दरः समुद्भूतः। तस्या सर्वं शरीरं नानाविधवस्त्रालङ्कारविभूषितं सञ्जातम्। सर्वत्र हर्षमकर्षोऽभवत्। देवदुन्दुभिध्वनिं श्रुत्वा लोका स्तत्राऽऽगत्य चन्दनबालामस्तुवन्, धनावहश्रेष्ठिने धन्यवादं ददतस्तद्भार्यां मूलामनिन्दन्। तच्छ्रुत्वा चन्दनबाला लोकान् निवारयन्ती अवदत्—'भो लोकाः! एवं मा वदन्तु, मम तु एषैव मूला माता अनन्तोपकारिणी अस्ति, यत्प्रभावेण अद्य मया ईदृशः अवसरो लब्धः प्राप्तोऽभिसमन्वागत इति ॥सू०९५॥

पूर्ण हुआ जानकर, लौटकर चन्दनबाला के हाथ से उड़द के बाकले करपात्र में ग्रहण कर के पारणक किया।

उस काल और उस समय, उस धनावह सेठ के घर में देवोंने पाँच दिव्य मकट किये। वह इस मकार—(१) सोनैयो की वर्षा हुई (२) पाँच रंग के फूलों की वर्षा हुई (३) वस्त्रों की वर्षा हुई (४) दुदुभियोंकी ध्वनि हुई (५) 'आकाश में अहोदान अहोदान' का घोष हुआ। जय–जयकार करके देवोंने चन्दनबाला का महिमा का मकाश किया। बेड़ियों की जगह उसके हाथ–पैर कड़ों और नूपुरों से अलंकृत हो गये। सुन्दर केशपाश उत्पन्न हो गया। उसका समस्त शरीर नाना मकार के वस्त्रों और अलंकारों से विभूषित हो गया। सर्वत्र हर्षका उभार आ गया। देवदुंदुभियों की ध्वनि सुनकर, लोग वहाँ आये और चन्दनबाला की स्तुति करने लगे। धनावह सेठ को धन्यवाद देते हुए उसकी पत्नी मूला की निन्दा करने लगे। यह सुनकर

आंखमां आंसु'ओ तेमना अभिग्रहनी तरमी शरत हती. तेरतेर बोल परिपूर्ण थतां भगवाने चंदनबालाना हाथे अडदना बाकळा करपात्रमां स्वीकार्या अने ओ रीते प्रभुओ दीर्घ तपश्चर्यानुं पारणुं कर्युं

आ वखते धनावह शेठने त्यां पांच दिव्यो प्रगट थयां. पांच दिव्यो प्रगट थतां देवोओ दुंदुभी ध्वनि साथे 'जयजयकार'नी घोषणा करी अने चंदनबालानो महिमा गायो. तेना हाथनी बेडीओना स्थाने सुवर्णमय कडां अने झांझरना अलंकारो देखायां. तेना माथाना मुंडनने बदले सुंदर केशकलाप दृष्टिगोचर थयो. तेनुं आखुं शरीर विविध प्रकारनां वस्त्रो अने अलंकारोथी विभूषित थयुं. सर्वत्र हर्षनां मोजां फरी वळ्यां. देवदुंदुभीनो अवाज सांभळी लोको त्यां एकठा थया अने चंदनबालानी प्रशंसा करवा मंड्या. ते वखते लोको धनावह शेठने धन्यवाद अने मूला शेठाणीनी निंदा

टीका—" एवं पडिदिनं भगवं अडमाण" इत्यादि। एवं=अनेन प्रकारेण प्रतिदिनं=दिने दिने भगवन्तं=श्रीमहावीरस्वामिनम् अटन्तं=भ्रमन्तं दृष्ट्वा लोकाः-जनाः अन्योऽन्यं=परस्परं वितर्कयन्ति, तत्र=लोकेषु केचित्=कतिपये लोकाः एव वदन्ति-" एषः=अयं खलु भिक्षुः प्रतिदिनम् अटति=भ्रमति, पुनः=किन्तु भिक्षां न गृह्णाति, अत्र प्रतिदिनमटतोऽप्यस्य भिक्षाग्रहणाऽभावे केनापि=अस्मदाद्यज्ञातेन कारणेन=हेतुना भवितव्यम्। केचित् वदन्ति-'एष भिक्षुः उन्मत्तत्वेन=जातोन्मादतया भ्रमति'। अपरे वदन्ति-अयं कस्यापि राज्ञो गुप्तचरो वर्तते, सोऽयं स्वस्य राज्ञः किमपि विशिष्टं कार्यमुद्दिश्य=केनापि विशिष्टकार्यप्रयोजनेन अटति। अन्ये वदन्ति-चौरोऽयं वर्तते, चौर्यमुद्दिश्य अटति। एके वदन्ति-एषः भिक्षुः चरमः=अन्तिमः-चतुर्विंशः, तीर्थकरो=जिनः अभिग्रहेण अटति। ततः पश्चात्=तदन्तरं सर्वे जनाः भगवन्तं श्रीवीरम् अजानन्=परिचितवन्तः-"यत् एषः भिक्षुः खलु त्रैलोक्यनाथः=

चन्दनबालाने उन्हें रोक दिया, और कहा-लोगो! ऐसा न कहो। मूला माता ही मेरी महान् उपकारिणी है, जिसके प्रभाव से आज मुझे यह सुअवसर लब्ध हुआ, प्राप्त हुआ और मेरे सामने आया ॥सू०९५॥

टीका का अर्थ--इस प्रकार भगवान् श्रीमहावीर को प्रतिदिन भिक्षा के लिए पर्यटन करते देखकर लोग आपस में तर्क-वितर्क करते थे। उन लोगों में से कितनेक लोग इस प्रकार कहते-यह भिक्षु प्रतिदिन भिक्षा के लिए घूमता है, मगर भिक्षा लेता नहीं है, इस में कोई न कोई कारण होना चाहिए, जो हमें मालूम नहीं पड़ता। कोई कहते-यह भिक्षु उन्मत्त होने के कारण चक्कर काटा करता है। दूसरे कहते-यह कीसी राजा का गुप्तचर है। यह अपने राजा के किसी विशेष कार्य को लेकर घूमता है। किसीने कहा-यह चोर है और चोरी के उद्देश्य से घूमता है। कोई कोई कहते थे-यह भिक्षु चौवीसवें तीर्थंकर हैं, और अपनी प्रतिज्ञा की

કરવા લાગ્યા લોકોને આ પ્રમાણે બોલતા સાભળી ચદનબાલાએ તેમને અટકાવ્યા અને કહ્યુ કે 'આ મૂલા માતા જ મારી મહાન ઉપકાર કરવાવાળી છે. જેના પ્રભાવવડે આજે મને આવો અનુપમ અવસર પ્રાપ્ત થયો (સૂ૦૯૫)

ટીકાનો અર્થ—સામાન્ય ખોરાક એ ભિક્ષુકનુ ભોજન છે આવું ભોજન તો ગમે ત્યાંથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, છતા આ ભિક્ષુ ઘેર ઘેર આથડે છે, ને ભોજન તેની આગળ ધરવા છતા તે લેતો નથી માટે આ ભિક્ષુનો જુદો જ ઇરાદો હોવો જોઇએ એમ લોકો અંદરોઅંદર વાતો કરતા હતા આ વાતો સામાન્યપણે આખા ગામમા ચર્ચાવા લાગી, ને આ ચર્ચામાથી અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો ઉભા થવા લાગ્યા વાત વાયુવેગે પ્રસરતા લોકો આ ભિક્ષુકની ટીકા કરવા લાગ્યા અને જાતજાતના ગપગોળા ફેંકવા લાગ્ય. આ કલ્પનાનો કોઈ પણ અંત હતો નહિ. કદાચ આ ભિક્ષુક કોઈ દુશ્મનનો જાસુસી મનુષ્ય હોવો જોઇએ। તેમ જ કદાચ ચોરી કરવા નિમિત્તે ચારેકોર તપાસ પણ કરી રહ્યો હોય!

त्रिलोकस्वामी, सर्वजगज्जीवहितकरः=सकलभुवनस्थप्राणिकल्याणकारी श्रमणो भगवान् महावीरः, दुष्करदुष्करेण=अतिकठिनेन अभिग्रहेण अटति इति। ततस्ते एवं शोचन्ति-अहो! वयं=सर्वे मन्दभाग्याः=भाग्यहीनाः स्मः यत्=यस्माद्देतोः खलु ईदृशस्य=त्रैलोक्यनाथत्वादि विशिष्टस्य महापुरुषस्य अभिग्रहं पूरयितुं=सम्पन्नं कर्तुं न शक्नुमः=न समर्था भवामः। एवम्=इत्थम् अटतः=अभिग्रहपूर्त्यभिक्षायै भ्रमतः भगवन्तः=श्रीवीरस्वामिनः पञ्च दिवसोनाः=पञ्चभिर्दिनैर्न्यूनाः षण्मासाः व्यतिक्रान्ताः=व्यतीता अभवन्। ततः=पश्चात्न्यूनषाण्मासीव्यतिक्रमणानन्तरं खलु द्वितीये दिवसे मोहनिगडबन्धनमोचनप्रतिनिधित्वे=मोहशृङ्खलानिबन्धनखण्डनस्थाने, अनादिकालिनमवबन्धनत्रोटनं=अनादिकालोद्भवभवबन्धनभञ्जनं कर्तुं लोहकारस्थानीयः=लोहकारतुल्यो भगवान् महावीरो धनावहश्रेष्ठिना गृहे चन्दनबालायाः=उभाभ्याः राजपुत्र्याः अन्तिके=समीपे समनुप्राप्तः=समागतः, तं=समागतं श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा सा चन्दना=चन्दनबाला, हृष्टतुष्टा=हृष्टा=हर्षिता, तुष्टा=सन्तोष प्राप्ता चित्तानन्दिता=आनन्दितमानसा

पूर्ति के लिये भ्रमण करते हैं। कुछ दिनों बाद सभी जन वीर भगवान् से परिचित हो गये। जान गये कि यह भिक्षु तीन लोक के स्वामी और संसार के प्राणी-मात्र के कल्याणकर्ता श्रमण भगवान् महावीर हैं, और दुष्कर-दुष्कर (अत्यन्त ही कठोर) अभिग्रह के कारण भ्रमण करते हैं। जब लोगों को पता लगा तो वे इस प्रकार शोक करने लगे-आह! हम सब अभागे हैं, जो ऐसे त्रिलोकीनाथ महापुरुष का अभिग्रह पूर्ण करने में समर्थ नहीं हैं। इस प्रकार अभिग्रह पूर्ति के निमित्त भिक्षा के लिए भ्रमण करने वाले भगवान् महावीर को पाँच दिन कम छह मास पूर्ण हो गए। इतना समय बीत जाने के बाद, दूसरे दिन, लोहे की सांकलों के बंधनों को तोड़ देने के स्थानापन्न अनादि काल से चले आ रहे भव-बन्धनों को तोड़ने के लिए लुहार के समान भगवान् महावीर धनावह श्रेष्ठी के घर चन्दनबाला के निकट पहुँचे। भगवान् को आये देखकर चन्दनबाला हर्षित हुई, और सन्तोष को प्राप्त हुई उसका चित्त आनन्दित हुआ। हर्ष की अधिकता से हृदय उछलने लगा।

आवी दुःखित स्थिति जोईने उपस्थित सज्जनोनो विचारप्रवाह पण वहेतो थवा लाग्यो. आ विचारप्रवाहमां भगवानने तीर्थंकर तरीके ओळखी तेओ कोई पोताना अभिग्रहने पार पाडवा प्रयत्न करी रह्या हशे तेम तेमने लागवा मांड्युं. तीर्थंकरो पोताना कर्मोने तोडवा माटे विविध प्रकारना कठीन प्रयासो अमलमां मूकता हता, एवुं मंतव्य पण विद्वानो जाहेर करी रह्या हता. नाना प्रकारना मपजोखनी वच्चे शुं सत्य छे ते शोधवुं पण मुश्केल थई पड्युं हतुं. आखा गामनी नजरो आ विषय उपर केन्द्रित थई हती. लोको पण नवी नवी कल्पना करता करता थाकी गया हता, कारण के हजु

हर्षवशविसर्पद्धृदया=हर्षाधिक्येनोच्छलद्धृदया सती चिन्तयति=मनसि विचारयति-'अहो पत्तं' इत्यादि-'अहो'-इति विस्मये' मया पात्रं=सुपात्रं प्राप्तं=लब्धम्। ममापि किञ्चित् पुण्यम् अस्ति, यत्=यस्मात् हेतोः अयं कल्पवृक्षः= कल्पवृक्षतुल्यः अतिथिः=भिक्षार्थी मुनिः ममाङ्गणे प्राप्तः=समागतः।" इति चिन्तयित्वा भगवन्तं प्रार्थयति- हे प्रभो! यद्यपि भदन्तस्य=कल्याणकारकस्य इदम्=एतद् भक्तम्=आहारः नोचित=न योग्यं, तुच्छत्वात्, भवादृशस्यातिथेर्योग्यं तु विशिष्ट भक्तं समर्पणीयम्, तथापि-यदि एतत् तुच्छमपि अन्नं संतोषामृतपायिनो भवतः एषणीयेषिणः कल्पनीयम्=एषणीयं भवेत्, तदा=तर्हि ममोपरि कृपां=दयां कृत्वा एतदन्नं गृह्णातु=स्वीकरोतु भवान्। ततः खलु स भगवान्=श्रीवीरस्वामी तत्र द्वादश=अभिगृहीतेषु त्रयोदशसु पदेषु द्वादशसंख्यानि पदानि प्रतिपूर्णानि= अविकलानि पश्यति, किन्तु तत्रैकमेव अश्रुरूप-नेत्रोदविन्दुलक्षणं त्रयोदशं पदं न पश्यति, ततः=तस्मात् कारणात् भगवान्=श्रीवीरस्वामी प्रतिनिवर्तते=परावृत्तो भवति, प्रतिनिवर्तमान भगवन्तं-श्रीवीरं दृष्ट्वा चन्दना=चन्दनवाला परिचिन्तयति=मनसि संविचारयति-'भगवान् श्रीवीरस्वामी अत्र आगतः, पश्चात् भक्तमगृहीत्वैव एषः=श्रीवीरस्वामी

वह मन ही मन सोचती है-अहा, आज मुझे सुपात्र की प्राप्ति हुई, इस से प्रतीत होता है कि मेरा कुछ पुण्य शेष है, जिससे कल्पवृक्ष के समान यह भिक्षार्थी श्रमण मेरे आंगन में आये है, इस प्रकार विचार कर चन्दनवाला भगवान् से प्रार्थना करती है-'प्रभो! यद्यपि तुच्छ होने के कारण यह आहार आपके योग्य नहीं है; आप जैसे अतिथि को तो विशिष्ट आहार अर्पित करना उचित है; तथापि यह तुच्छ अन्न भी सन्तोषामृत पीने वाले तथा एषणीय आहारकी एषणा करने वाले आपको कल्पनीय हो तो मुझ पर दया करके इसे स्वीकार कर लीजिए।'

तब भगवान् ग्रहण किये हुए तेरह बोलोंमें से बारह बोलोंकी पूर्ति हुई देखते हैं, सिर्फ बहते आँसू जो तेरहवाँ बोल था उसे नहीं देखते। अतएव भगवान् वीरस्वामी वहाँ से लौटने लगते है। भगवान् को लौटते देख कर चन्दनवाला मनमें विचार करती है-भगवान् श्रीवीरप्रभु यहाँ पधारे और आहार ग्रहण किये

ભગ છ માસનો વખત વ્યતીત થતાં તે વાત જુની અને પુરાણી બની ગઈ હતી અને કાલના ઈતિહાસમા નવનવા પ્રકરણો દિનપ્રતિદિન ઉપસ્થિત થતા લોકોનો રસ આ બાબતમા ઘટવા લાગ્યો. ભગવાન પણ ઇચ્છિત આહારનો હમણાં જોગ નથી એમ વિચારી શાંત રહી આહાર માટે ઝાઝી મથામણ નહિ કરતા શાંતચિત્તે આત્મમંથનમા ચિત્ત પરોવા લાગ્યા સજ્જનોને મન આ વાત હૃદયમા ખૂચવા લાગી કે આટઆટલો વખત પસાર થઈ ગયો છતા અમે ભગવાનને ઇચ્છિત આહાર આપી શકયા નહિ! તે અમારૂ ખરેખરૂ કમભાગ્ય છે. ભગવાનને તો આ બાબતનુ દુખ હતું જ નહિ કારણ કે તેમને તો આવા બાના નીચે વધારે કર્મક્ષય થતો હોવાથી, તેમજ આત્મ-સ્વભાવનું પ્રાબલ્ય વધવાથી

निरयः=पराङ्गस्य गतः। मया किं दुष्कर्म=दुष्कृतं-पापं चीर्णं=कृतम् यस्य=दुष्कर्मण' इदम् अशुभ फलं जातम्=उदयावस्थिकायामागतम्। तथा-अहं कीदृशी अधन्या=अधमस्या अपुण्या=पुण्यहीना अकृतार्था=अकृतकृत्या, अकृत पुण्या=अननुष्ठितपुण्यकर्मा अकृतलक्षणा=लक्षणहीना=प्रशस्तलक्षणवर्जिता अकृतविभवा=असम्पादितवैभवा अस्मि, मया खलु जन्मजीवितफलम्=जन्मनो जीवितस्य च फलं कुरूपं=कुत्सितरूपेण प्राप्तम्, यथा-अधन्यत्वादिविशि एषा मया इयमेतद्रूपा=ईदृशी दुःखपरम्परा लब्धा=उपार्जिता, प्राप्ता=उपार्जिता सती स्वायत्तीकृता, स्वायत्ती भूताऽपीयं दुःखपरम्परा अभिसमन्वागता आभि=मामभिमुख्येन सम्=साकल्येन प्राप्तेः अनु=पश्चात् आगता=भोग्यतामुपगता। तथा-मम अष्टमतपः पारणे समागत, एतादृशः=ईदृशः दुष्कर-दुष्करः गृहीताभिग्रहो महामुनि महावीरो भगवान अप्रतिलम्भितः=मत्तः अप्रतिग्राहित एव प्रतिनिवृत्तः पराङ्गस्य गतः। तन्मन्ये-गृहागतः=गृहमागः कल्पवृक्षः हस्तात् अपसृतः=दूरीभूतः। तथा-हस्तागत=हस्तस्थित धमरत्नं=सर्वरत्नेभ्यः श्रेष्ठ ममास्यं रत्नं नष्टम्=अपगतम्। इति कृत्वा=इत्थं परिचिन्त्य सा चन्दनबाला रोदितुम्=अश्रूणि विमोचयितुम् आरभत=आरब्धवती। ततः=चन्दनबालाया रोदनानन्तरं खलु भगवान् श्रीवीरस्वामी तत्रैव चन्दनायाऽभिग्रहमेकं प्रयोजनं

बिना ही लौट गये। न जाने मैंने क्या पाप-कर्म किया है, जिसका ऐसा अशुभ फल उदय में आया है! मैं कैसी अधन्य हूँ, पुण्यहीन हूँ, अकृतार्थ हूँ! मैंने पुण्य-उपार्जन नहीं किया! मैं सुलक्षणी नहीं हूँ! मैंने कोई वैभव नहीं पाया! मुझे जन्म का और जीवन का कैसा दुष्फल मिला है! जिससे कि मुझे ऐसी दुःख-परम्परा की उपलब्धि हुई, प्राप्ति हुई और दुःखपरम्परा ही मेरे सन्मुख आई! अष्टमभक्त के पारणे के अवसर पर ऐसे अत्यन्त दुष्कर अभिग्रह को धारण करने वाले महामुनि महावीर प्रभु आहार लिये बिना ही वापिस लौट गये, सो मैं समझती हूँ कि घर में आया कल्पवृक्ष ही हाथ से चला गया। मानों हाथ में आया हुआ सर्वोत्तम हीरा गुम हो गया।' इस प्रकार विचार करके चन्दनबाला रुदन करने लगी-उसके नेत्रों से

અપૂર્વ આનંદની હેલી વરસતી હતી, છતાં શરીર સાથેનો પૂર્વ સંયોગ કોઈ કોઈ વાર ઠોકીયું કરતા છતાં આહારની ઇચ્છા પ્રબળ પણ થતી હતા તે ઇચ્છાને જ્ઞાનયોગ દ્વારા વિવેકથી શાંત પાડતા અને વિચારતા કે, કાળ જ્યારે પરિપક્વ થશે ત્યારે જ આહારની જોગવાઈ આપોઆપ થઈ જશે! આ પ્રમાણે કાળ વ્યતીત થતાં છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછા રહેતાં બનાવક થોડને ત્યાં આહાર અર્થે ભગવાનનું આગમન થયું ત્યારે તેમણે ઇચ્છિત વસ્તુઓ સમગ્ર પણે જોતા થયેલી જોઈ. પરંતુ એક મુખ્ય વસ્તુનો અભાવ જોતાં તે પાછા વળવા લાગ્યા. આ વસ્તુ એ કે રુદનનો તીવ્ર ઉભરાય. અને તે રુદ્રાસની નિષ્ફળતાની પાછળ અશ્રુપાત. આ બંને ભેગાં આંખના પાણી ... જે આંખમાં

पदं=वस्तु प्रतिपूर्णं विज्ञाय प्रतिनिवृत्य=परागत्य चन्दनबालायाः हस्तात् बाष्फितमाषान्=स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् करपात्रे=हस्तभाजने प्रतिगृह्य=आदाय पारणम् अकार्षीत्=कृतवान्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये=श्रीमहावीरस्वामीनो भिक्षाग्रहणकालावसरे तस्य=चन्दनबालाक्रेतु–र्धनावह श्रेष्ठिनः गृहे देवैः पञ्चदिव्यानि=अनुपदं वक्ष्यमाणानि वसुधारादिकानि वस्तूनि प्रकटीकृतानि–तद्यथा–देवैः वसुधारा=स्वर्णवृष्टिः वृष्टा=कृता: १, दशार्द्धवर्णानि=पञ्चवर्णानि कुसुमानि–पुष्पाणि निपातितानि=वृष्टानि २, चेलोत्क्षेपः=वस्त्रार्पणं, कृतः ३, दुन्दुभयः=भेर्यः आहताः=ताडिताः–वादिताः ४, अन्तरापि च खलु आकाशे 'अहोदानम्–अहोदानम्' इति एतद्वचनं घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम् ५। ततश्च देवाः जयजय शब्दं प्रयुञ्जानाः=वदन्तः चन्दनबालाया महिमानं=प्रभावम् अकुर्वन्=ख्यापितवन्तः। तस्या=चन्दनबालायाः निगडबन्धनस्थाने हस्तपाद हस्तद्वयं पादद्वयं च वलयनूपुरसमलङ्कृतं=वलयाभ्यां नूपुराभ्यां च समलङ्कृतं जातम्, मुण्डितशिरसश्च तस्याः केशपाशः=केशसमूहः सुन्दरः=शोभनः समुद्भूतः=सञ्जातः। तथा–तस्याः=चन्दनबालायाः सर्वशरीरं नानाविधवस्त्रालङ्कारविभूषितं=बहुप्रकारकवस्त्राभूरणसुशोभितं सञ्जातम्। सर्वत्र=सर्वस्मिन् स्थाने हर्षप्रकर्षः=आनन्दातिशयो जातः लोकाः जनाः

आँसू बहने लगे। चन्दनबाला के रुदन करने पर भगवान् शेष रहे हुए एक बोल की पूर्त्ति हुई जानकर पुनः वापिस लौटे। लौटकर चन्दनबाला के हाथ से उबले हुए उडद–बाकले–करपात्र में ग्रहण किये।

उस काल और उस समय में अर्थात् भगवान् महावीर के भिक्षा ग्रहण करने के अवसर पर चन्दनबाला को खरीदने वाले धनावह सेठ के घर देवोंने पाँच दिव्य वस्तुएँ प्रकट कीं। वे इस प्रकार हैं—(१) देवोंने स्वर्णमुद्राओं की वृष्टि की (२) पाँच वर्ण के अचित फूलोंकी वर्षा की (३) वस्त्रोंकी वर्षा की (४) दुन्दुभियाँ बजाई (५) आकाश के मध्य में 'अहो दानं, अहो दानं' का उच्चस्वर से घोष किया।

तत्पश्चात् देवोंने 'जय–जय' शब्द का प्रयोग करके चन्दनबाला की महिमा प्रसिद्ध की। चन्दनबाला की बेडियों की जगह दोनों हाथ कंकणों से और दोनों पैर नूपुरों से अलंकृत हो गये। उसके मुंडित मस्तक पर सुन्दर केश–पाश उत्पन्न हो गया। सारा शरीर भाति=भाँति के वस्त्रों और आभूषणों से सुशोभित

પોતાના ઇષ્ટદેવને માટે હૃદયનો ઉલ્લાસ ઉછળતો હોય તેનામા આ બે વાના તો જરૂર હોવા ઘટે। ઉપરોક્ત ભાવ ભગવાને જ્યારે પાછા વળતી વખતે જોયો કે તરત જ પોતાનો અભિગ્રહ પૂરો થયેલો જોયો અને ભક્તનો લુખો–સુકો આહાર વહોરી ભક્તના હૃદયના અને તેના સંસારના તીવ્ર બંધનો તોડી નાખ્યાં તેમજ ભક્ત ચંદનબાળાને મરણના અસહ્ય

देवदुन्दुभिध्वनिं=देवदुन्दुभिशब्दं श्रुत्वा तत्र=चन्दनाधिष्ठितस्थाने आगत्य=चन्दनबालाम् अस्तुवन्=तत्प्रभाववर्णनेन मानवैः स्तुतवन्तः। तथा-धनावहश्रेष्ठिने धन्यवादं ददतः तद्भार्यां=धनावहपत्नीं मूलाम् अनिन्दन्=धिक्कृतवन्तः। तत्=मूलानिन्दनं श्रुत्वा चन्दनबाला लोकान्=मूलां निन्दतो जनान् निवारयन्ती अवदत्=उक्तवती-', भो लोकाः != हे जनाः! एवम्=अनेन प्रकारेण मा वदन्तु, ममतु एषैव=इयमेव मूला माता अनन्तोपकारिणी=अत्यन्तोपकारिणी च अस्ति, यत्प्रभावेण अद्य-अस्मिन्दिने मया ईदृशः=श्रीवीरप्रभोरभिग्रहपूरणस्य स्वावसरः=सुसमयः, मम्मः=अधिगतः, मामः=स्वायत्तीभूतः, तदायम्-अभिसमन्वागतः-अभि=आभिमुख्येन, सं=सांगत्येन अनु=पश्चात् आगतः=सुपात्रदानस्य साफल्यमुपगत इति ॥सू०९५॥

मूलम्—तए णं 'एसा चंदणबाला समणस्स भगवओ महावीरस्स पढमा सिस्सिणी भविस्सइ'-त्ति आगासंसि देवेहिं वुत्ते। का एसा चंदणबाला जीए इत्थेण भगवओ पारणगं जायं-" त्ति तीए चरितं संखेवओ दंसिज्जइ-

एगया कोसंबी नयरी नाहो सयाणीओ नामं राया चंपा नयरीनायगं दहिवाहणाभिहं निवं अवक्कमिय तुण्णी इव चंपाणयरिं लुंपीअ। दहिवाहणो राया पलाइओ। तओ सयाणीयरायस्स कोवि भडो दहिवाहणरायस्स धारिणी नामं महिसीं वसुमइं पुत्तिं च रहंमि ठाविय कोसंबिं नयरं, मग्गे सो भणइ-इमं महिसिं भज्जं करिस्सामित्ति। तओ धारिणी देवी तं वयणं सोच्चा निसम्म सीलभंगभएण सयजीहं अवकरिसिय मया। तं दट्ठूण भीओ सो

हो गया। सब जगह खूब हर्ष ही हर्ष छा गया। देवदुन्दुभी का घोष सुना, तो सब लोग वहीं आ पहुँचे, जहाँ चन्दनबाला थी और उसके प्रभावकी प्रशंसा करने लगे। सबने धनावह सेठ को धन्यवाद देते हुए उनकी पत्नी मूला की निन्दा की, उसे धिक्कार दिया। मूला की निन्दा सुनकर चन्दनबाला निन्दा करने वाले लोगों को रोकती हुई कहने लगी-' हे भाईओ इस प्रकार मत बोलो। मूला माता ही मेरा अनन्त उपकार करने वाली है, जिसके प्रभाव से आज मैंने-भगवान का अभिग्रह पूर्ण करने का यह शुभ अवसर लाभ किया है पाया है और संमुख किया है। अर्थात् यह मूला माता का ही उपकार है कि मै भगवान् का अभिग्रह पूर्ण करके सुपात्रदान का फल पा सकी ।सू ९५॥

બોલમાંથી મુક્ત કરી. અગાધ દુઃખના અંતમાં ધકેલી દેનાર તેની કહેવાતી મૂલા માતાની નિંદા કરનાર લોકોને અટકાવતી ચન્દનબાળા બોલી કે, મારી માતાએ મને આ પ્રમાણે ન કર્યું હોત તો હું શી રીતે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન કરી શકત! અને આવું મારું દેહી દેવા લાયક તુચ્છ ધાન્ય ભગવાનના કરપાત્રમાં શી રીતે પડત! આ બધો સંયોગ મેળવી આપનાર મારી મૂલા માતાનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે! આમ કહીને મૂલા શેઠાણીને ગદ્‌ગદ્ કંઠે ભાગી પડી. (સૂ૦૯૫)

भडो इमावि एयारिसं अकज्जं मा करिज्ज त्तिकट्टु तं वसुमइं किंचिवि न भणिय कोसंबीए चउप्पहे विकीअ। विकायमार्णि तं एगा गणिया मुल्लं दाउं किणीअ। सा वसुमई तं गणियं भणीअ हे अंब! कासि त? केण अट्ठेण अहं तए कीणीया? सा भणइ–अहं गणिया, मम कज्जं परपुरिसपरिरंजणं। तीए एरिसं हियय वियारगं अण ' वज्जपायंविव वयणं सोचा सा कंदिउमारभीउ। तीए अट्टणायं सोचा तत्थट्ठिओ धणावहो सेट्ठी चिंतीअ–'इमा कस्सवि रायवरस्स ईसरस्स वा कन्ना दीसइ, मा इमा आवया भायणं होउ' त्ति चिंतीय सो तइच्छियं दव्वं सोचा तं कन्न घेतूण नियभवणे णईअ। सेट्ठी तब्भज्जा मूला य तं णियपुत्तिंविव पालिउ पोसिउं उवक्कमीअ।

एगया गिम्हकाले अण्णभिच्चाभावे सा वसुमई सेट्ठिणा वारिज्जमाणावि गिहमागयस्स तस्स पायपक्खालणं करीअ। पाए पक्खालंतीए तीए केसपासो छुटिओ। "इमाए केसपासो उल्लभूमीए मा पडउ" त्ति कट्टु तं सेट्ठी नियपाणिलट्ठीए धरिऊण बंधीअ। तया गवक्खट्ठिया सेट्ठिणा भज्जा मूला वसुमईए केसपासं बंधमाणं सेट्ठिं दट्ठूण चिंतीअ।–'इमं कन्नं पालिय पोसिय मए अणट्ठं कयं, जइ इमं कन्नं सेट्ठी उव्वहेज्जा तो हं अवयट्ठा चेव भविस्सामि, उप्पज्जमाणा चेव वाही उवसामेयव्वि' त्ति कट्टु एगया अन्नगाम गयं सेट्ठिं मुणिय सा नाविएण तीए सिरं मुंडाविय सिखलाए करे निगडेण पाए नियंतिय एगम्मि भूमिगिहे तं ठाविय त भूमिगह तालएण नियंतिय सयं तस्सि चेव गामे पिउगेह गया। सा य वसुमई तत्थ छुहाए पीडिज्जमाणा चिंतेइ—

" कत्थ रायकुलं मेऽत्थि, दुद्दसा केरिसी इमा।
किं मे पुरा कयं कम्मं, विवागो जस्स ईरिसो ॥ १ ॥ "

एवं चिंतेमाणा 'सा कारागारमुत्तिपज्जतं तवं करिस्सामि' त्ति कट्टु मणंमि परमेट्ठिमंतं जविउमारभीअ। एवं तीए तिन्नि दिणा वइक्कंता। चउत्थे दिणे सेट्ठी गामंतराओ आगओ वसुमइं अदट्ठूण परियणे पुच्छीअ। मूला निवारिया ते तं न किंपि कहीअ। तओ कुद्धो सेट्ठी भणीअ–जाणमाणावि तुम्हे वसुमइं न कहेह, अओ मज्झगिहाओ निग्गच्छह'–त्ति सोऊण एगाए वुड्ढाए दासीए 'ममं जीविएण सा जीवउ' त्ति कट्टु सेट्ठिणो तं सव्वं कहियं। तं सोऊण सेट्ठी सिग्घं तत्थ गतूणं तालगं भंजिय दारं उग्घाडिय वसुमइं आसासीअ। तएणं से सेट्ठी गिहे न भायणं न य भत्तं कत्थवि पासइ, पसुनिमित्तं निप्फाइए वप्फिय मासे चेव तत्थ पासइ, ते अण्ण भायणाभावे सुप्पे गहिय तेण भत्तट्ठं वसुमईए समधिया। सयं च निगडाइ बंधणच्छेयणट्ठं लोहयारमाकारिउं तग्गिहे गमिअ। सा वसुमई य स वप्फियमासं सुप्पं हत्थेण गाहिय चिंतीअ–'इयोपुव्वं मए किंपि दाणं दाऊण मेव पारणगं कयं, अज्जउ न किंपि दाऊणं कहं पारेमि? केरिसो मे दुहविवागो उदिओ, जे णं अहं एरिसं

दस संगया। अह कस्सवि अतिहिस्स एयं भत्तं दाउं पारणगं करेमि, तो सेयं-त्ति चिंतीय गिहदेहलीए एगं पायं बाहिं एगं पायं च अंतो किच्चा मुणिमग्गं पासमाणी चिट्ठइ। सा चेव वसुमई चंदणस्सेव सीयलसहावत्तणेण चंदनबालत्ति नामेण पसिद्धिं पत्ता ॥सू०९६॥

छाया—ततः खलु 'एषा चन्दनबाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य, प्रथमा शिष्या भविष्यति' इति आकाशे देवैर्घुषितम्। केयं चन्दनबाला?, यस्या हस्तेन भगवतः पारणकं जातमिति–तस्याश्चरित्रं संक्षेपतो दर्श्यते–

एकदा कौशाम्बीनगरीनाथः शतानीको राजा चम्पानगरी नायकं दधिवाहनाभिधं नृपमवक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीमलुण्टत्। दधिवाहनो राजा पलायितः। ततः शतानीकराजस्य कोऽपि भटो दधिवाहनराजस्य धारिणीं नाम्नीं महिषीं वसुमतीं पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, मार्गे स भणति–'इमां महिषीं भार्यां करिष्यामि' इति। ततो धारिणी देवी तद्वचनं श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वामपकृष्य मृता'। तां दृष्ट्वा

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर आकाश में देवोंने घोषणा की–'यह चन्दनबाला श्रमण भगवान् महावीर की प्रथम शिष्या होगी।' जिसके हाथ से भगवान का पारणा हुआ, वह चन्दनबाला कौन थी? और उसका चरित्रसंक्षेप में दिखलाया जाता है।

एकबार कौशाम्बी नगरी के अधिपति राजा शतानीक ने चम्पानगरी के नायक राजा दधिवाहन पर आक्रमण करके दुर्नीति से चम्पानगरी को लूटा। दधिवाहन राजा भाग गया। तब शतानीक राजा का एक योद्धा राजा दधिवाहन की धारीणी नामक रानी को और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठलाकर कौशाम्बी ले चला। मार्ग में उसने कहा–'इस रानी को मैं अपनी पत्नी बनाऊँगा। धारीणी देवीने उसके यह वचन सुनकर और समझकर शीलभंग होने के भय से अपनी जीभ बाहार खींच ली और प्राण त्याग दिये। धारिणी देवी को

મૂળનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ આ વખતે આકાશમાં દિવ્ય ઘોષણા સાંભળવામાં આવી કે 'આ ચંદનબાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પ્રથમ શિષ્યા થશે' જેના હાથે ભગવાને આહાર ગ્રહણ કર્યો તે ચંદનબાળા કોણ હતી? તેનો સંક્ષેપ હેવાલ નીચે વર્ણવવામાં આવે છે—

કોઈ એક સમયે કૌશામ્બી નગરીના અધિપતિ રાજા શતાનીકે ચંપાનગરીના નાયક રાજા દધિવાહન ઉપર આક્રમણ કર્યું તેને હરાવી ચંપાનગરીને લૂંટી લીધી દધિવાહન રાજા રાજ્ય છોડી નાસી ગયો ત્યારબાદ શતાનીક રાજાનો એક યોદ્ધો દધિવાહન રાજાની રાણી ધારિણી અને તેની પુત્રી વસુમતીને રથમાં બેસાડી કૌશામ્બી નગરી તરફ ઉપડી ગયો. માર્ગમાં તેણે ધારિણી રાણીને કહ્યું કે હું તને મારી રાણી બનાવીશ. આ સાંભળી શીલભંગના ભયથી

भीतः स भटः 'इयमपि एतादृशमकार्यं मा कुर्यात्' इति कृत्वा तां वसुमतीं किञ्चिदपि न भणित्वा कौशाम्ब्याश्चतुष्पथे व्यक्रीणात्। विक्रीयमाणां तामेका गणिका मूल्यं दत्त्वाऽक्रीणात्। सा वसुमती तां गणीकामभणत्—हे अम्ब! काऽसित्वम्?, केनार्थेनाहं त्वया क्रीता?, सा भणति—'अहं गणिका—मम कार्यं परपुरुषपरिरञ्जनम्। तस्या ईदृशं हृदयविदारकमनार्यं वज्रपातमिव वचनं श्रुत्वा सा क्रन्दितुमारभत। तस्या आर्तनादं श्रुत्वा तत्रस्थितो धनावहः श्रेष्ठी अचिन्तयत्—'इयं कस्यापि राजवरस्य ईश्वरस्य वा कन्या दृश्यते, मा इयमापद्भाजन भवतु' इति चिन्तयित्वा स तदिष्ट द्रव्यं दत्त्वा तां कन्यां गृहीत्वा निजभवनेऽनयत्। श्रेष्ठी तद्भार्या मूला च तां निजपुत्री-

---

मृतक देखकर वह भट जरा भी डरा नहीं, यह राजकुमारी भी ऐसा ही अकार्य न कर बैठे, यह सोच कर उसने वसुमती से कुछ भी न कहा और कौशाम्बी के चौक में लेजाकर बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को एक वेश्याने मूल्य देकर खरीदा। वसुमतीने उस वेश्या से कहा—'माता, तुम कौन हो? किस प्रयोजन से मुझे खरीदा हैं?' वेश्या बोली—'में गणिका हूँ, परपुरुषों का मनोरंजन करना मेरा कार्य है।' गणिका के इस प्रकार के हृदयविदारक, अनार्य और वज्रपात के समान व्यथाजनक वचन सुनकर वह रोने लगी। उसका आर्त्तनाद सुनकर वहाँ खडे धनावह सेठने विचार किया=यह किसी उत्तम राजा की या धनिक की कन्या दीखती है। यह आपत्ति का पात्र न बने तो अच्छा, ऐसा सोचकर गणिका को इच्छित धन देकर वसुमती को

રાણી જીભ કરડી મરી ગઈ. ધારિણી રાણીની આવી દશા જોઈ યોદ્ધાએ વિચાર કર્યો કે કદાચ વસુમતી પણ આ પ્રમાણે કરી બેસે તો? આથી તેણે વસુમતીને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ ને સીધી કૌશામ્બી નગરીમા લઈ જઈ તેને ચોક વચ્ચે ઉભી રાખી અને તેનુ લિલામ કરી પૈસા ઉપજાવ્યા આ વસુમતીનું વેચાણ એક વેશ્યાને ત્યાં થયુ. કારણ કે તેણીએ વધારે મૂલ્યની આકણી મૂકી હતી આ દશ્ય જોઈ વસુમતીએ વેશ્યાને પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે માતા! તમો કોણ છો અને કયા પ્રયોજનથી તમો મારી ખરીદી કરો છો?' વેશ્યાએ આ સાભળી પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે 'હું ગણિકા છું અને પરપુરુષોના મનોરજન માટે તારી ખરીદી કરૂ છુ' ગણિકાનુ આવુ અનર્થકારી હૃદયવિદારક અને વજ્રપાત સમાન વ્યથાજનક વચન સાભળી વસુમતી હૃદયફાટ રૂદન કરવા લાગી તેનું કલ્પાત સાંભળી ત્યાં ઉભા રહેલા ધનાવહ શેઠ મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ કન્યા કોઈ ઉત્તમ રાજાની અથવા કોઈ શેઠની હોવી જોઈએ. જેથી આ આપત્તિનુ પાત્ર ન થાય તો સારૂં એટલે આ વેશ્યાને ત્યાં ન વેચાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ વિચારીને તે શેઠ

दर्स संग्चा। जइ कस्सवि भत्तिल्लस्स एय भत्त दया अहं पारणगं करेमि, तो सेय–त्ति चिंतीय गिहदेहलीए एगं पायं बाहिं एगं पायं च अंतो किच्चा मुणिमग्गं पासमाणी चिट्ठइ। सा चेव वसुमई चंदणस्सेव सीयलसहा मवणेण चंदनबालत्ति नामेण पसिद्धिं पत्ता ॥सू०९६॥

छाया—ततः खलु 'एषा चन्दनबाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य, प्रथमा शिष्या भविष्यति' इति आकाशे दवैर्घुष्टम्। कैषा चन्दनबाला?, यस्या हस्तेन भगवत पारणक जातमिति–तस्याश्चरित्रं संक्षेपतो दश्यते–

एकदा कौशाम्बीनगरीनाथः शतानीको राजा चम्पानगरी नायक दधिवाहनाभिधं नृपमवक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीमलुण्टत। दधिवाहनो राजा पलायितः। तत शतानीकराजस्य कोऽपि भटो दधिवाहनराजस्य धारिणीं नाम्नीं महिषीं वसुमतीं पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, मार्गे स भणति–'इमां महिषीं भार्यां करिष्यामि' इति। ततो धारिणी देवी तद्वचनं श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वामपकृष्य मृता। तां दृष्ट्वा

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर आकाश में देवोंने घोषणा की–'यह चन्दनबाला श्रमण भगवान् महावीर की प्रथम शिष्या होगी।' जिसके हाथ से भगवान का पारणा हुआ, वह चन्दनबाला कौन थी? और उसका चरित संक्षेप में दिखलाया जाता है।

एकबार कौशाम्बी नगरी के अधिपति राजा शतानीक ने चम्पानगरी के नायक राजा दधिवाहन पर आक्रमण करके दुर्नीति से चम्पानगरी को लूटा। दधिवाहन राजा भाग गया। तब शतानीक राजा का एक योद्धा राजा दधिवाहन की धारिणी नामक रानी को और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठलाकर कौशाम्बी ले चला। मार्ग में उसने कहा–'इस रानी को मैं अपनी पत्नी बनाऊँगा।' धारिणी देवीने उसके यह वचन सुनकर और समझकर शीलभंग होने के भय से अपनी जीभ बाहार खींच ली और प्राण त्याग दिये। धारिणी देवी को

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ આ વખતે આકાશમાં દિવ્ય ઘોષણા સાંભળવામાં આવી કે 'આ ચંદનબાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પ્રથમ શિષ્યા થશે. જેના હાથે ભગવાને આહાર ગ્રહણ કર્યો તે ચંદનબાળા કોણ હતી? તેનો સંક્ષેપ હેવાલ નીચે વર્ણવવામાં આવે છે—

કોઈ એક સમયે કૌશામ્બી નગરીના અધિપતિ રાજા શતાનીકે ચંપાનગરીના નાયક રાજા દધિવાહન ઉપર આક્રમણ કર્યું તેને હરાવી ચંપાનગરીને લૂંટી લીધી દધિવાહન રાજા રાજ્ય છોડી નાસી ગયો. ત્યારબાદ શતાનીક રાજાનો એક યોદ્ધો દધિવાહન રાજાની રાણી ધારિણી અને તેની પુત્રી વસુમતીને રથમાં બેસાડી કૌશામ્બી નગરી તરફ ઉપડી ગયો. માર્ગમાં તેણે ધારિણી રાણીને કહ્યું કે હું તને મારી પત્ની બનાવીશ. આ સાંભળી શીલભંગના ભયથી

अन्यग्रामं गतं श्रेष्ठिनं ज्ञात्वा मा नापितेन तस्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ निगडेन पादौ नियन्त्र्य एकस्मिन भूमिगृहे तां स्थापयित्वा तद् भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे पितृगृहं गता। सा च वसुमती तत्र भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति—

"कुत्र राजकुलं मेऽस्ति, दुर्दशा कीदृशी इयम्।
किं मे पुरा कृतं कर्म, विपाको यस्य ईदृशः ॥१॥"

एवं चिन्तयन्ती सा कारागारमुक्तिपर्यन्त तपः करिष्यामि' इति कृत्वा मनसि परमेष्ठिमन्त्रं जपितुमारभत। एव तस्यास्त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि। चतुर्थे दिने श्रेष्ठी ग्रामान्तरादागतो वसुमतीमदृष्ट्वा परिजनानपृच्छत्। मूलानिवारितास्ते तं न किंचिदकथयन्। ततः क्रुद्धः श्रेष्ठी अभणत्—जानाना अपि यूय वसुमतीं न

दूसरे गाँव गया जानकर उसने नाई से वसुमती का मस्तक मुडवा दिया। हथकडियों से हाथ और बेडियों से पैर बाँधकर उसे एक भूगृह में डाल भूगृह को ताले से बंध कर दिया। मूला स्वयं उसी ग्राम में अपने पिता के घर चली गई। वसुमती उस भूगृह (भोंयरे) में भूख और प्यास से पीडित होती हुई सोचती है—

कहाँ वह राजकुल मेरा, कहाँ यह दुर्दशा मेरी!
न जाने पूर्व के किस कर्म—का परिपाक है ऐसा!!!

इस प्रकार विचार करती हुई उसने 'मैं कारागार से मुक्त होने तक तप करूंगी' ऐसा निश्चय कर के मन में परमेष्ठी मंत्र का जाप करना आरंभ कर दिया। यों उसके तीन दिन वीत गये। चौथे दिन सेठ घर आये। वसुमती को न देखकर परिजनों से पूछा। मूला ने उन्हें मना कर दिया था, अतः उन्होंने कुछ

કોઈ એક વખતે શેઠને બહારગામ જવાનુ થયુ તે સમયનો લાભ લઈ તેણીએ એક હજામને બોલાવ્યો અને વસુમતિના મસ્તકનુ મુંડન કરાવી નાખ્યુ તેના હાથપગમા બેડીઓ નાખી તેને ભોયરામા હડસેલી મૂકી અને ભોયરાને તાળુ વાસી પોતે મેડા પર ચડી ગઈ. મેડી પર આવી કપડાલતાથી સજ્જ થઈ પોતાના પિયેર પહોચી ગઈ. આ ભોંયરામા વસુમતી ભૂખ અને તૃષાથી પીડિત થઈ વિચારવા લાગી કે—

"કયા તે રાજકુલ મારૂ, કયા આ દુર્દશા મારી,
કયા એ પૂર્વકર્મોએ, કરી છે આ દશા મારી."

એટલે કે 'કયા મારૂ રાજકુળ અને કયાં આ ભોંયરાનુ કેદખાનુ ? કયા અશુભ કર્મોનો આ વિપાક હશે' આમ વિચારે ચડતા તેણીએ 'કેદમાથી મુક્ત થાઉ ત્યા સુધી તપની આરાધના કરીશ' એવો નિશ્ચય કર્યો અને આ આરાધના સાથે તેણે નમસ્કાર મંત્રના જાપ શરૂ કર્યા. આમ કરતા તેણીએ ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. ચોથે દિવસે શેઠ ઘેર આવ્યા.

मित पालयितुं पोषयितुमुपाक्रमेताम्। एकदा ग्रीष्मकाले अन्यभृत्याभावे सा वसुमती श्रेष्ठिना वार्यमाणाऽपि श्रमागतस्य तस्य पादप्रक्षालनमकरोत्। पादौ प्रक्षालयन्त्यास्तस्याः केशपाशं त्रुटितं "अस्याः केशपाशः भूमौ मा पततु" इति कृत्वा तं श्रेष्ठी निजपाणियष्ट्या हस्तेनाऽग्रहीत्। तदा-गवाक्षस्थिता श्रेष्ठिनो भार्या मूला वसुमत्याः केशपाशं बध्नन्तं श्रेष्ठिनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्-'इमां कन्यां पालयित्वा पोषयित्वा मयाऽनर्थं कृतम्, यदि इमां कन्यां श्रेष्ठि उद्वहेत् तदाऽहम् अपत्न्या भविष्यामि-उत्पद्यमान एव व्याधि उपशमयितव्यः' इति कृत्वा एकदा

अपने घर ले आया। सेठ और सेठ की पत्नी मूला, अपनी पुत्री के समान उसका पालन-पोषण करने लगे।

एक बार ग्रीष्म के समय में अन्य सेवक के अभाव में वसुमती, सेठ के द्वारा मना करने पर भी बाहर से घर आये हुए धनावह के पैर धोने लगी। पैर धोते समय उसका केशपाश छूट गया। तब 'इसका केशपाश गीली भूमि में न पड़ जाय' ऐसा सोचकर सेठने उसे अपने हाथरूप यष्टि में लेकर बाँध दिया। तब गवाक्ष में स्थित सेठ की पत्नी मूलाने सेठ का वसुमती का केशपाश बाँधते देखकर विचार किया-'इस कन्या का पालन-पोषण करके मैंने अनर्थ किया। कदाचित् सेठने इस कन्या के साथ विवाह कर लिया तो मैं अपदस्थ हो जाऊँगी। बीमारी को उत्पन्न होते समय ही शान्त कर देना चाहिए।' इस प्रकार सोचकर एक बार सेठ की

અધિકાને સમજાવી, વધારે ધન આપી તેની પાસેથી વસુમતીને મેળવી લીધી. શેઠ અને તેની પત્ની મૂલા તેને પોતાની પુત્રી સમાન ઉછેરવા લાગ્યા.

કોઈ એક ઉનાળાની ઋતુમાં ધનાવહ શેઠ અગત્યના કામને લીધે બહાર ગયા હતા ગરમી અને પ્રચંડ તાપને લીધે અકળાતા તેઓ ઘરમાં દાખલ થયા. તે વખતે કોઈ પણ નોકર કે શેઠાણીની હાજરી જોવામાં આવી નહિ પોતે અસ-ભીથી થયા આકુળ-વ્યાકુળ થતા હતા. આ જોઈ વસુમતી બહાર આવી અને શેઠે ના પાડવા છતાં પોતાના પિતાતુલ્ય ધનાવહ શેઠના પગ ધોવા લાગી. પગ ધોતી વખતે વસુમતીનો અંબોડો છૂટો થઈ જવાથી તેની લટો નીચે પડી જશે ને ખરડાશે એવા વિચારથી અંબોડાને પોતાના હાથમાં લઈ શેઠે બાંધી દીધો. આજ સમયે મૂલા શેઠાણી બારીમાં બેઠી હતી તેણે આ બધું નજરોનજર નિહાળ્યું આથી તેનું મન શંકાશીલ થયું અને વિચારવા લાગી કે આ કન્યાનું પાલન-પોષણ કરવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી છે કદાચ શેઠ આ છોકરી સાથે લગ્ન કરી લેશે તો મારી કફોડી સ્થિતિ થઈ જશે રોગ અને દુશ્મનને ઉગતાં જ ડામવા જોઈએ। આવો વિચાર મનમાં આવ્યો વસુમતીને કાઢી નાખવા તે તત્પર થઈ

अन्यग्रामं गतं श्रेष्ठिनं ज्ञात्वा सा नापितेन तस्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ निगडेन पादौ नियन्त्र्य एकस्मिन् भूमिगृहे तां स्थापयित्वा तद् भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे पितृगृहं गता। सा च वसुमती तत्र भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति—

"कुत्र राजकुलं मेऽस्ति, दुर्दशा कीदृशी इयम्।
किं मे पुरा कृतं कर्म, विपाको यस्य ईदृशः ॥१॥"

एवं चिन्तयन्ती सा कारागारमुक्तिपर्यन्त तपः करिष्यामि' इति कृत्वा मनसि परमेष्ठिमन्त्रं जपितुमारभत। एव तस्यास्त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि। चतुर्थे दिने श्रेष्ठी ग्रामान्तरादागतो वसुमतीमदृष्ट्वा परिजनानपृच्छत्। मूलानिवारितास्ते तं न किंचिदकथयन्। ततः क्रुद्धः श्रेष्ठी अभणत्—जानाना अपि यूयं वसुमतीं न

दूसरे गाँव गया जानकर उसने नाई से वसुमती का मस्तक मुडवा दिया। हथकडियों से हाथ और बेडियों से पैर बाँधकर उसे एक भूगृह में डाल भूगृह को ताले से बंध कर दिया। मूला स्वयं उसी ग्राम में अपने पिता के घर चली गई। वसुमती उस भूगृह (भोंयरे) में भूख और प्यास से पीडित होती हुई सोचती है—

कहाँ वह राजकुल मेरा, कहाँ यह दुर्दशा मेरी!
न जाने पूर्व के किस कर्म-का परिपाक है ऐसा!!!

इस प्रकार विचार करती हुई उसने 'मैं कारागार से मुक्त होने तक तप करूंगी' ऐसा निश्चय कर के मन में परमेष्ठी मंत्र का जाप करना आरंभ कर दिया। यों उसके तीन दिन बीत गये। चौथे दिन सेठ घर आये। वसुमती को न देखकर परिजनों से पूछा। मूला ने उन्हें मना कर दिया था, अतः उन्होंने कुछ

કોઈ એક વખતે શેઠને બહારગામ જવાનુ થયુ તે સમયનો લાભ લઈ તેણીએ એક હજામને બોલાવ્યો અને વસુમતીના મસ્તકનુ મુંડન કરાવી નાખ્યુ તેના હાથપગમા બેડીઓ નાખી તેને ભોયરામા હડસેલી મૂકી અને ભોયરાને તાળુ વાસી પોતે મેડા પર ચડી ગઈ. મેડી પર આવી કપડાલતાથી સજ્જ થઈ પોતાના પિયેર પહોચી ગઈ. આ ભોયરામા વસુમતી ભૂખ અને તૃષાથી પીડિત થઈ વિચારવા લાગી કે—

"કયા તે રાજકુલ મારૂ, કયા આ દુર્દશા મારી;
કયા એ પૂર્વકર્મોએ, કરી છે આ દશા મારી"

એટલે કે 'કયા મારૂ રાજકુળ અને કયાં આ ભોંયરાનુ કેદખાનુ? કયા અશુભ કર્મોનો આ વિપાક હશે' આમ વિચારે ચડતા તેણીએ 'કેદમાથી મુક્ત થાઉ ત્યાં સુધી તપની આરાધના કરીશ' એવો નિશ્ચય કર્યો અને આ આરાધના સાથે તેણે નમસ્કાર મંત્રના જાપ શરૂ કર્યા. આમ કરતા તેણીએ ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. ચોથે દિવસે શેઠ ઘેર આવ્યા.

कथयत ? अतो मधुगृहात् निर्गच्छत' इति श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या 'ममजीवितेन सा जीवतु' इति कृत्वा श्रेष्ठिनः तत् सर्व कथितम्। तत् श्रुत्वा श्रेष्ठि शीघ्रं तत्र गत्वा तालकं भङ्क्त्वा द्वारमुद्घाट्य वसुमतीमाश्वासयत्। ततः स्वस्थः स श्रेष्ठी गृहे न भाजनं न च भक्तं कुत्रापि पश्यति, पशुनिमित्तं निष्पादितान् बाष्पितमाषानेव तत्र पश्यति। तेऽन्यभाजनाभावे शूर्पे गृहीत्वा तेन भक्तार्थं वसुमत्यै समर्पिता, स्वयं च निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारमाकारयितुं तद्गृहेऽगच्छत्। सा वसुमती च स बाष्पितमाष शूर्पं हस्तेन गृहीत्वा अचिन्तयत्–'इतः पूर्वं मया किमपि दानं दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अद्यतु न किमपि दत्त्वा कथं पारयामि ? कीदृशो मे दुर्विपाक उदितो

नहीं बतलाया। तब क्रुद्ध होकर सेठने कहा–'तुम जानते हुए भी वसुमती के विषय में नहीं बतलाते हो तो मेरे घर से बाहर निकल जाओ। यह सुनकर एक वृद्धी दासीने 'मेरे जीवन से भी वह जीये' ऐसा सोचकर अर्थात् मेरे प्राण जाएँ तो जाएँ, मगर वसुमती के प्राण बच जाएँ, यह विचार कर सेठ को सब बतला दिया। सुनकर सेठने शीघ्र ही वहाँ जाकर, ताला तोड़कर, द्वार खोलकर, वसुमती को आश्वासन दिया। तत्पश्चात् सेठ को घर में न कोई भाजन दिखाई दिया, न भोजन ही। उसे पशुओं के लिए उबाले हुए उड़द ही नजर आए। दूसरा भाजन न होने से उन्हें सूप में लेकर उसने भोजन के लिए वसुमती को दिये। धनावह सेठ स्वयं बेड़ी आदि बन्धनों को छेदने के लिए लुहार को बुलाने उसके घर चला। वसुमती उबले हुए उड़दों वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी–'इससे पहले मैंने कुछ दान देकर ही पारणा किया है। आज कुछ भी

વસુમતીને નહિ દેખવાથી નોકરવર્ગને પૂછ્યું નોકરવર્ગને શેઠાણીએ મનાઈ કરેલ હોવાથી તેઓ કોઈ જવાબ આપી શક્યા નહિ નોકરો તરફથી જવાબ નહિ મળતાં શેઠ કોપે ભરાયા અને ઘરના બહાર ચાલ્યા જવાનો સર્વેને હુકમ કર્યો આ નોકરવર્ગની અંદર એક વૃદ્ધ દાસી હતી તેણે જીવના જોખમે પણ વસુમતીને બચાવી લેવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મન મજબૂત કરી તે દાસીએ શેઠને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યા. આ સાંભળી શેઠ ભોંયરા પાસે પહોંચ્યા, તાળું તોડી વસુમતીને બહાર કાઢી. 'એ ત્રણ દિવસથી ભૂખી તરસી છે' એમ જાણી ઘરમાં અન્નને માટે શોધ કરી, પણ ક્યાંય કોઈ પણ પ્રકારનું અન્ન તેમને હાથ આવ્યું નહિ. તપાસ કરતાં કરતાં પશુને ખાણમાં આપવાના અડદને ચૂલે ઉકાળતા જોયા. અડદ લઈને તેમણે સુપડું હાથમાં લીધું, અને તેમાં અડદના બાકળા લઈ વસુમતી પાસે આવી તેની સામે મૂક્યો. 'હું હમણાં આવું છું' એમ વસુમતીને કહી તેઓ બેડી તોડવા માટે લુહારને બોલાવવા ગયા.

વસુમતી આ અડદના બાકળાવાળા સુપડાને હાથમાં લઈ વિચારવા લાગી કે આજ સુધી તો કોઈ પણ અઠ્ઠમના તપની પૂર્તિ પહેલાં અન્નદાન આપ્યું છે અને અન્નનું દાન આપ્યા પછી જ મેં પારણું કર્યું છે તો આ

येन अहमीदृशीं दशां सम्प्राप्ता। यदि कस्या अपि अतिथये एतद् भक्तं दत्त्वा अहं पारणकं करोमि, तदा श्रेयः इति चिन्तयित्वा गृहदेहल्या एकं पादं बहिः, एकं पादं च अन्तः कृत्वा मुनिमार्गं पश्यन्ती तिष्ठति। सैव वसुमती चन्दनस्येव शीतलस्वभावत्वेन 'चन्दनबाले' ति नाम्ना प्रसिद्धिं गता ॥सू०९६॥

टीका—'तए णं' इत्यादि। ततः खलु "एषा चन्दबाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य प्रथमा=सर्वत आद्या शिष्या भविष्यति" इति–एतद् वचनम् आकाशे देवैः घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम्। एषा चन्दनबाला का?= अस्याः कः परिचयः? यस्याः=चन्दनबालायाः हस्तेन भगवतः=श्री महावीरस्वामिनः पारणकं जातम् इति= एतज्जिज्ञासूनां कृते तस्याः=चन्दबालायाः चरित्र संक्षेपतो दृश्यते, तथाहि-एकदा=एकस्मिन् समये कौशाम्बी

दान दिये विना कैसे पारणा करूं! कैसा मेरे पापकर्म का उदय आया है कि, मै ऐसी दुर्दशा को प्राप्त हुई। अगर किसी अतिथि अर्थात् महात्मा को यह भोजन देकर मै पारणा करूं तो अच्छा। इस प्रकार विचार करके वह एक पैर घर की देहली के बाहर और एक पैर भीतर करके मुनि की राह देखती हुई बैठी। वही वसुमती चन्दन के समान शीतल स्वभाव वाली होने से 'चन्दनबाला' के नाम से प्रसिद्ध हुई ॥सू०९६॥

टीका का अर्थ—भगवान् का पारणा हो जाने के पश्चात 'यही चन्दनबाला श्रमण भगवान् महावीर की सब से पहली शिष्या होगी' इस प्रकार की घोषणा देवोंने आकाश में की। कौन थी यह चन्दनबाला? जिसके हाथ से भगवान् का पारणा हुआ, उसका परिचय क्या है, इस बात के जिज्ञासुओं के लिए चन्दनबाला का संक्षिप्त परिचय दिया जाता है—

અઠ્ઠમતપનું પારણું કોઇને દાન દીધા વિના કેવી રીતે કરૂં? આ કોઇ નિવિડ અશુભ કર્મોનો ઉદય છે કે મને આવી દુર્દશા પ્રાપ્ત થઇ! અત્યારે કોઈ અતિથિ અર્થાત્ મહાત્મા આવી પડે ને તેને દાન દઉં તો કેવું સારૂં? અને આવું દાન લેનાર કોઈ તથા રૂપનો આત્માર્થી મુનિ હોય તો કેવું સુંદર! આવા પ્રકારની ચિંતવના કરતી અને ભાવ પ્રગટ કરતી તે એક પગ ઉંબરાની બહાર અને એક પગ ઉંબરાની અંદર કરી મુનિની રાહ જોવા લાગી. વસુમતીનો સ્વભાવ ચંદન જેવો શીતળ અને ચંદ્રમા જેવો ઠંડો હોવાના કારણે તેનું નામ 'ચંદનબાલા' પાડવામાં આવ્યું હતું અને આ નામથી તે પ્રસિદ્ધિને પામી હતી. (સૂ૦૯૬)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાને પારણું કર્યા પછી દેવોએ આકાશમાં એવી ઘોષણા કરી કે "આજ ચંદનબાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સૌથી પહેલી શિષ્યા થશે." જેનાં હાથે ભગવાને પારણું કર્યું એ ચંદનબાળા કોણ હતી? જિજ્ઞાસુઓને આ વાતનો પરિચય કરાવવા માટે ચંદનબાળાનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવામાં આવે છે—

कथयत ? भवो मद्गृहात् निर्गच्छत' इति श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या 'ममजीवितेन सा जीवतु' इति कृत्वा श्रेष्ठिने तत् सर्वं कथितम्। तत् श्रुत्वा श्रेष्ठी शीघ्रं तत्र गत्वा तालकं भङ्क्त्वा द्वारमुद्घाटय वसुमतीमाश्वासयत्। ततः खलु स श्रेष्ठी गृहे न भाजनं न च भक्तं कुत्रापि पश्यति, पशुनिमित्तं निष्पादितान् बाष्पितमाषानेव तत्र पश्यति। तेऽन्यभाजनाभावे शूर्पे गृहीत्वा तेन भक्तार्थं वसुमत्यै समर्पिताः, स्वयं च निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारमाकारयितुं तद्गृहेऽगच्छत्। सा वसुमती च स बाष्पितमाषं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वा अचिन्तयत्-'इतः पूर्वं मया किमपि दानं दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अधुना न किमपि दत्त्वा कथं पारयामि? कीदृशो मे दुर्विपाक उदितो

नहीं बतलाया। तब क्रुद्ध होकर सेठने कहा—'तुम जानते हुए भी वसुमती के विषय में नहीं बतलाते हो तो मेरे घर से बाहर निकल जाओ। यह सुनकर एक बूढ़ी दासीने 'मेरे जीवन से भी वह जीये' ऐसा सोचकर अर्थात् मेरे प्राण जाएँ तो जाएँ, मगर वसुमती के प्राण बच जाएँ, यह विचार कर सेठ को सब बतला दिया। सुनकर सेठने शीघ्र ही वहाँ जाकर, ताला तोड़कर, द्वार खोलकर, वसुमती को आश्वासन दिया। तत्पश्चात् सेठ को घर में न कोई भाजन दिखाई दिया, न भोजन ही। उसे पशुओं के लिए उबाले हुए उड़द ही वहाँ नजर आए। दूसरा भाजन न होने से उन्हें सूप में लेकर उसने भोजन के लिए वसुमती को दिये। पश्चात् सेठ स्वयं बेड़ी आदि बन्धनों को छेदने के लिए लुहार को बुलाने उसके घर चला। वसुमती उबले हुए उड़दों वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी—'इससे पहले मैंने कुछ दान देकर ही पारणा किया है। आज कुछ भी

વસુમતીને નહિ દેખવાથી નોકરવર્ગને પૂછયું. નોકરવર્ગને શેઠાણીએ મનાઈ કરેલ હોવાથી તેઓ કાંઈ જવાબ આપી શક્યા નહિ. નોકરો તરફથી જવાબ નહિ મળતા શેઠ કોપે ભરાયા અને ઘરની બહાર ચાલ્યા જવાનો સર્વેને હુકમ કર્યો. આ નોકરવર્ગની અંદર એક વૃદ્ધ દાસી હતી તેણે જીવના જોખમે પણ વસુમતીને બચાવી લેવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મન મજબૂત કરી તે દાસીએ શેઠને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યા. આ સાંભળી શેઠ ભોંયરા પાસે પહોંચ્યા, તાળું તોડી વસુમતીને બહાર કાઢી. એ ત્રણ દિવસથી ભૂખી તરસી છે એમ જાણી ઘરમાં અન્નને માટે શોધ કરી, પણ ક્યાંય કોઈ પણ પ્રકારનું અન્ન તેમને હાથ આવ્યું નહિ. તપાસ કરતાં કરતાં ઢોરને ખાણમાં આપવાના અડદને ચૂલે ઉકળતા જોયા. અડદ લઈને તેમણે સૂપડું હાથમાં લીધું અને તેમાં અડદના બાકળા લઈ વસુમતી પાસે આવી તેની સામે ધર્યા. 'તું જમવા આવ્યું છું' એમ વસુમતીને કહી તેઓ બેડી તોડવા માટે લુહારને બોલાવવા ગયા.

વસુમતી આ અડદના બાકળાવાળા સૂપડાને હાથમાં લઈ વિચારવા લાગી કે આજ સુધી તો કોઈ પણ પ્રકારના તપની પૂર્તિ પહેલાં અન્નદાન આપ્યું છે અને અન્નનું દાન આપ્યા પછી જ મેં પારણું કર્યું છે તો આ

चिन्तयित्वा तां वसुमतीं मार्गे स्वहृदिस्थितं किञ्चिदपि=किमपि न भणित्वा=नोक्त्वा कौशाम्ब्याः चतुष्पथे व्यक्रीणात्=विक्रीतवान्। विक्रीयमाणां तां-वसुमतीं एका-गणिका=वेश्या मूल्यं=भटनियतं शुल्कं दत्त्वा अक्रीणात्=क्रीतवती। तदनु सा वसुमती-तां गणिकां अभणत्=पृष्टवती-'हे अम्ब!=हे मातः! त्वं काऽसि? केन अर्थेन=प्रयोजनेन अहं त्वया क्रीता? इति-वसुमती प्रश्नानन्तरं सा गणिका भणति=उत्तरयति-अहं गणिका अस्मि, मम=गणिकायाः कार्यं=प्रयोजनं, परपुरुषपरिरञ्जनम्-अन्यपुरुषाणां विलासहासादिभिः प्रसादनम् इति। ईदृशम्=एवम्विधं तस्या वेश्याया हृदयविदारकं=मनःखेदजनकम् अनार्यम्=आर्यजनानुचितं वज्रपातमिव=वज्रपतनवद्दुःसहं वचनं श्रुत्वा सा वसुमती क्रन्दितु=रोदितुम् आरभत-आरब्धवती। रुदत्यास्तस्या=वसुमत्याः आर्तनादं श्रुत्वा तत्र=चतुष्पथे स्थितो धनावहः=धनावहनामा कश्चित् श्रेष्ठी अचिन्तयत्=चिन्तितवान्-इयम्=क्रन्दन्ती बालिका

कार्य कर बैठे-प्राण त्याग दे! यह सोच उसने अपने मन की कोई भी बात वसुमती से न कह कर कौशाम्बी के चौराहे पर ले जाकर उसे बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को योद्धा के द्वारा निश्चित किया हुआ शुल्क दे कर एक वेश्याने खरीद लिया। तत्पश्चात् वसुमतीने उस गणिका से पूछा-माताजी, तुम कौन हो? और किस प्रयोजन से तुमने मुझे खरीदी है? वसुमती के इस प्रश्न के पश्चात् इस गणिका ने कहा-'मैं वेश्या हूँ। वेश्या का काम है-पर-पुरुषों को प्रसन्न करना, विलास हास आदि करके उनका मनोरंजन करना।' हृदय को विदारण करदेने वाले, मनमें खेद उत्पन्न करने वाले, आर्यजनों के लिए अनुचित तथा वज्रपात की तरह असह्य वचन सुनकर वसुमती आक्रन्दन-रुदन करने लगी। रोती हुई वसुमती की दुःखभरी वाणी सुनकर उसी चौहारे पर खडे हुए धनावह नामक एक सेठ ने विचार किया-'आकृति से प्रतीत होता है कि रोनेवाली

અનિચ્છનીય કાર્ય કરી બેસે-પ્રાણુત્યાગ કરે. આમ વિચારીને તેણે પોતાના મનની કોઈ પણ વાત વસુમતીને ન કહેતાં કૌશામ્બીના ચોકમા લઈ જઇને તેને વેચી દીધી એક વેશ્યાએ યોદ્ધાએ નક્કી કરેલી કીંમત આપીને વસુમતીને ખરીદી લીધી ત્યારબાદ વસુમતીએ તે વેશ્યાને પૂછ્યું, "માતાજી, તમે કોણ છો? અને શા ઉદ્દેશથી તમે મને ખરીદી છે?" વસુમતીના આ પ્રશ્ન બાદ તે ગણીકાએ કહ્યું, "હું વેશ્યા છું. પર-પુરુષોને પ્રસન્ન કરવા, વિલાસ આદિ દ્વારા તેમનું મનોરંજન કરવું તે વેશ્યાનું કામ છે

હૃદયનું વિદારણ કરનાર-મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર, આર્યજનોને માટે અનુચિત તથા વજ્રપાત જેવાં [illegible] સહ્ય વચન સાભળીને વસુમતી આક્રંદ કરવા લાગી રડતી વસુમતીની દુ:ખભરી વાણી સાભળીને એજ ચોકમાં [illegible] ધનાવહ નામના એક શેઠે વિચાર કર્યો, "મુખાકૃતિ પરથી લાગે છે કે આ રડતી બાળા કાં તો કોઇ મોટા

नगरीनाथ शतानीको नाम राजा चम्पानगरीनायक=चम्पानामकनगरीस्वामिनं दधिवाहनाभिधं=दधिवाहन नामकं, नृपं=राजानम् अवक्रम्य=सैन्यैराक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीम् अलुण्टत्=लुण्टितवान्। दधिवाहनो राजा लुण्टन भारम्भे चम्पानगरीतो भयाद्भीतः पलायितः। ततः शतानीकराजस्य कोऽपि=कश्चित् भटः=योद्धा दधिवाहनराजस्य धारिणीनाम्नीं महिषीं=राज्ञीं वसुमतीं नाम पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, स भटो मार्गे भणति इमां धारिणीं महिषीं=दधिवाहनराजस्य राज्ञीम् अहं स्वकीयां भार्यां=पत्नीं करिष्यामि इति। ततः=अस्य एवंविधवचनकथनानन्तरं सा धारिणी देवी तद्वचनं श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वाम्-अपकृष्य बलाद्गुनतो बहिर्निः सार्य मृता। तां धारिणीं मृतां दृष्ट्वा भीतः=भयाकुल सः भटः चिन्तयति, यत् इयमपि=वसुमत्यपि एतादृशम्=धारिणीवत् अकार्यम्=प्राणत्यागरूपम् अकर्तव्यम्-मा कुर्यात्' इति कृत्वा=इति

एक समय कौशाम्बी नगरी के राजा राजा शतानीक ने चम्पानगरी के स्वामी दधिवाहन राजा पर अपनी सेना के साथ आक्रमण किया और दुर्नीति का आश्रय लेकर चम्पानगरी को लूटा। राजा दधिवाहन चम्पानगरी में लूटपाट प्रारंभ होने पर भयभीत होकर बाहर भाग गया। तब शतानीक का कोई योद्धा दधिवाहन राजाकी धारिणी नामक रानी का और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठला कर कौशाम्बी की ओर ले चला। रास्ते में उस योद्धाने कहा-'राजा दधिवाहन की रानी धारिणी को मैं अपनी स्त्री बनाऊंगा।' योद्धा का यह कथन धारिणी रानीने सुना और समझा। उसे शील के खंडित होने का भय हुआ। अत एव उसने अपनी जिह्वा बाहर खींच ली और प्राण त्याग दिये। धारिणी को मृतक अवस्था में देखकर योद्धा भयभीत हो गया। वह सोचने लगा-कहीं ऐसा न हो कि यह-वसुमती भी धारिणी की भांति कोई अवांछनीय

એક વખત કૌશામ્બીનગરીના રાજા શતાનીકે ચમ્પાનગરીના રાજા દધિવાહનના રાજ્ય પર પોતાના સૈન્ય સાથે આક્રમણ કર્યું અને છળનો આશ્રય લઈને ચમ્પાનગરીને લુંટી. ચમ્પાનગરીમાં લુંટફાટ શરૂ થતા રાજા દધિવાહન ભયભીત થઈને નાસી ગયો. તે વખતે શતાનીકનો કોઈ યોદ્ધો દધિવાહન રાજાની ધારિણી નામની રાણીને અને વસુમતી નામની પુત્રીને રથમાં નાખીને કૌશામ્બીની તરફ ઉપાડી ગયો. રસ્તામાં તે યોદ્ધાએ રાજા દધિવાહનની રાણી ધારિણીને કહ્યું કે "હું તને મારી પત્ની બનાવીશ." યોદ્ધાનું આ કથન ધારિણી રાણીએ સાંભળતાં તેને પોતાનું શિયળ ભંગ થવાનો ડર લાગ્યો, તેથી તેણે પોતાની જીભ બહાર ખેંચી કાઢીને પ્રાણત્યાગ કર્યો. ધારિણીને મૃત અવસ્થામાં જોઈને તે યોદ્ધો ભયભીત થયો. તેણે વિચાર કર્યો કે ક્યાંક એવું બને કે વસુમતી પણ ધારિણીની જેમ

चिन्तयित्वा तां वसुमतीं मार्गे स्वहृदिस्थितं किञ्चिदपि=किमपि न भणित्वा=नोक्त्वा कौशाम्ब्याः चतुष्पथे व्यक्रीणात्=विक्रीतवान्। विक्रीयमाणां ता-वसुमतीं एका-गणिका=वेश्या मूल्यं=भटनियतं शुल्कं दत्त्वा अक्रीणात्=क्रीतवती। तदनु सा वसुमती-तां गणिकां अभणत्=पृष्टवती-'हे अम्ब !=हे मातः ! त्वं काऽसि ? केन अर्थेन=प्रयोजनेन अहं त्वया क्रीता ? इति-वसुमती प्रश्नानन्तरं सा गणिका भणति=उत्तरयति-अहं गणिका अस्मि, मम=गणिकायाः कार्यं=प्रयोजनं, परपुरुषपरिरञ्जनम्-अन्यपुरुषाणां विलासहासादिभिः प्रसादनम् इति। ईदृशम्=एवम्विधं तस्या वेश्याया हृदयविदारकं=मनःखेदजनकम् अनार्यम्=आर्यजनानुचितं वज्रपातमिव=वज्रपतनवद्दुःसहं वचनं श्रुत्वा सा वसुमती क्रन्दितु=रोदितुम् आरभत-आरब्धवती। रुदत्यास्तस्या=वसुमत्याः आर्तनादं श्रुत्वा तत्र=चतुष्पथे स्थितो धनावहः=धनावहनामा कश्चित् श्रेष्ठी अचिन्तयत्=चिन्तितवान्-इयम्=क्रन्दन्ती बालिका

कार्य कर बैठे-प्राण त्याग दे ! यह सोच उसने अपने मन की कोई भी बात वसुमती से न कह कर कौशाम्बी के चौराहे पर ले जाकर उसे बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को योद्धा के द्वारा निश्चित किया हुआ शुल्क दे कर एक वेश्याने खरीद लिया। तत्पश्चात् वसुमतीने उस गणिका से पूछा-माताजी, तुम कौन हो ? और किस प्रयोजन से तुमने मुझे खरीदी है ? वसुमती के इस प्रश्न के पश्चात् इस गणिका ने कहा-'मैं वेश्या हूँ। वेश्या का काम है-पर-पुरुषों को प्रसन्न करना, विलास हास आदि करके उनका मनोरंजन करना।' हृदय को विदारण करदेने वाले, मनमें खेद उत्पन्न करने वाले, आर्यजनों के लिए अनुचित तथा वज्रपात को तरह असह्य वचन सुनकर वसुमती आक्रन्दन-रुदन करने लगी। रोती हुई वसुमती की दुःखभरी वाणी सुनकर उसी चौहारे पर खडे हुए धनावह नामक एक सेठ ने विचार किया-'आकृति से प्रतीत होता है कि रोनेवाली

અનિચ્છનીય કાર્ય કરી બેસે-પ્રાણત્યાગ કરે. આમ વિચારીને તેણે પોતાના મનની કોઈ પણ વાત વસુમતીને ન કહેતાં કૌશામ્બીના ચોકમા લઈ જઇને તેને વેચી દીધી. એક વેશ્યાએ યોદ્ધાએ નક્કી કરેલી કીંમત આપીને વસુમતીને ખરીદી લીધી. ત્યારબાદ વસુમતીએ તે વેશ્યાને પૂછ્યુ, "માતાજી, તમે કોણ છો ? અને શા ઉદ્દેશથી તમે મને ખરીદી છે ?" વસુમતીના આ પ્રશ્ન બાદ તે ગણીકાએ કહ્યું, "હુ વેશ્યા છું. પર-પુરુષોને પ્રસન્ન કરવા, વિલાસ આદિ દ્વારા તેમનું મનોરંજન કરવું તે વેશ્યાનું કામ છે.

હૃદયનું વિદારણ કરનાર-મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર, આર્યજનોને માટે અનુચિત તથા વજ્રપાત જેવાં અસહ્ય વચન સાભળીને વસુમતી આક્રંદ કરવા લાગી રડતી વસુમતીની દુઃખભરી વાણી સાંભળીને એજ ચોકમા ઊભેલા ધનાવહ નામના એક શેઠે વિચાર કર્યો, "મુખાકૃતિ પરથી લાગે છે કે આ રડતી બાળા કાંતો કોઇ મોટા

नगर्यामपि राजवरस्य=महाराजस्य ईश्वरस्य=धनिकस्य वा कन्या=पुत्री रूपतो=आकारेण ज्ञायते, इयं बालिका आपद्भाजनं=दुःखपात्रम् मा भवतु' इति=इत्थं चिन्तयित्वा=विचार्य सः धनावहः श्रेष्ठी तदिष्टं=वेश्याभिलषितं द्रव्यं=मूल्यं दत्त्वा तां=वसुमतीं कन्यां=राजपुत्रीं गृहीत्वा=आदाय निजभवने=स्वगृहे अनयत्=नीतवान्। स्वगृहा ऽऽनयनानन्तरं श्रेष्ठी धनावहः मूला—नाम सधर्मा=धनावहस्त्री च तां वसुमतीं निजपुत्रीमिव=स्वकन्यावत् पालयितुं= रक्षितुं पोषयितुं च उपाक्रमेताम्=आरमेते स्म।

एकदा ग्रीष्मकाले=ग्रीष्मऋतु समये अन्यभृत्याभावे=अपरकिङ्करानुपस्थितौ सा वसुमती, श्रेष्ठिना=धनावहेन सार्धमन्याऽपि ग्रामान्तराद् गृहम्=स्वभवनम् आगतस्य=श्रेष्ठिन -धनावहस्य पादप्रक्षालनं अकरोत्=पितृबुद्ध्या कृत वती। पादौ=धनावहस्य चरणौ प्रक्षालयन्त्याः तस्याः=वसुमत्याः, केशपाश'—केशकलापः छुटितः=बन्धान्= मुक्तो जातः। तदा अस्याः केशपाश आर्द्रभूमौ=पङ्किलस्थले मा पततु। इति कृत्वा=इति विचार्य तं=केशपाशं स

लड़की यह या तो बड़े राजा की या किसी धनवान् की बेटी होनी चाहिए। यह बेचारी लड़की दुखिनी न हो तो अच्छा।' ऐसा सोचकर धनावह सेठने वेश्या का मुँहमाँगा मोल चुकाकर राजकुमारी वसुमती को ले लिया। वह उसे अपने घर ले गये। घर ले जाने के पश्चात् धनावह सेठ और उनकी पत्नी मूलाने वसुमती का अपनी ही बेटी के समान पालन—पोषण करना आरंभ किया।

एक बार ग्रीष्म ऋतु का समय था, सेठ धनावह दूसरे गाँव से लौट कर अपने घर आये थे। जब वे घर आये उस समय कोई नौकर उपस्थित नहीं था। अत एव वसुमती ही धनावह को अपना पिता समझ कर पैर धोने लगी। धनावहने मना किया, पर वह नहीं मानी जब वसुमती धनावह के चरण प्रक्षालन कर रही थी, उस समय उसका केशकलाप (जूड़ा) खुल गया। सेठ धनावहने सोचा—इसके बाल कीचड़

રાજાની અથવા કોઇ પૈસાદારની દીકરી હોવી જોઇએ આ બિચારી બાળા દુ:ખી ન થાય તો સારૂ" એવું વિચારીને વેશ્યાને મોં માગ્યા દામ ચુકવીને તેણે વસુમતીને લઇ લીધી તે તેને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ઘેર લઇ ગયા પછી ધનાવહ શેઠ અને તેની પત્ની મૂલાએ વસુમતીનું પોતાની જ પુત્રીની જેમ પાલનપોષણ કરવા માંડ્યું

એકવાર ગ્રીષ્મ ઋતુનો સમય હતો ધનાવહ શેઠ બીજે ગામ જઇને પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા. જ્યારે તેઓ ઘેર આવ્યા ત્યારે કોઇ નોકર હાજર ન હતો તેથી વસુમતી જ ધનાવહને પોતાના પિતા જાણીને તેમના પગ ધોવા લાગી. ધનાવહે ના પાડી, પણ તે માની નહીં. જ્યારે વસુમતી ધનાવહના પગ ધોતી હતી ત્યારે તેનો કેશકલાપ

धनावहः श्रेष्ठी, निजपाणियष्ट्या=विकाराभावेन यष्टि तुल्याभ्यां स्वहस्ताभ्यां धृत्वा=गृहीत्वा अवध्नात्=वद्धवान्। तदा गवाक्ष स्थिता=वातायनोपविष्टा श्रेष्ठिनो=धनावहस्य भार्या=मूला वसुमत्याः केशपाशं=केशकलापं बन्धन्तं श्रेष्ठिनं=धनावहं दृष्ट्वा अचिन्तयत्=मनसि विचारितवती–'इमाम्=एतां कन्यां=बालिकां पालयित्वा पोषयित्वा च मया अनर्थम्=स्वस्यैवानिष्टं, कृतम्–सम्पादितम् 'कुतः ? इत्याह='जइ' इत्यादि वा यदि इमां=वसुमतीं कन्यां श्रेष्ठी=मम पतिर्धनावहः उद्वहेत्=परिणयेत्, तदा=तर्हि तस्यां परिणीतायां सत्याम्अहम् अपदस्था=अधिकारच्युता एव भविष्यामि, तदत्र मया प्रयतनीय, येन वसुमतीं मत्पतिः परिणेतुं न शक्नुयात्, यतः–उत्पद्यमानाः=जायमान एव व्याधिः=रोगः उपशमयितव्यः=चिकित्सनीयः, इति कृत्वा=चिन्तयित्वा सा=मूला एकदा=एकस्मिन् समये अन्यग्रामं=ग्रामान्तरं गत श्रेष्ठिन ज्ञात्वा नापितेन तस्याः वसुमत्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ=हस्तौ निगडेन

वाली जमीन पर न गिर जाएँ, यह सोचकर उन्होंने निर्विकारभाव से-यष्टि (लकडी) के समान अपने हाथों में लेकर उसके केशपाशको बाँध दिया। उस समय धनावह शेठ की पत्नी मूला खिड़की में बेठी थी। उसने वसुमती का केशकलाप बाँधते हुए धनावह को देखकर मन मे विचार किया–इस लड़की का पालन-पोषण करके मैने अपना ही अनिष्ट कर डाला है। क्यों कि इस छोकरी के साथ मेरे पतिने विवाह कर लिया तो इसके साथ विवाह करलेने पर मै अपदस्थ हो जाऊँगा।–अर्थात् मैं अधिकार से वंचित हो जाऊंगी। अत एव मुझे कोई ऐसा प्रयत्न करना चाहीए कि मेरे पति इस से विवाह न कर सकें। जब बीमारी उत्पन्न हो रही हो तभी उसका इलाज कर लेना ही अच्छा है। मूलाने ऐसा विचार कर लिया। कुछ ही समय के बाद उसे अवसर मिल गया। एक वार धनावह सेठ दूसरे गाँव चले गये। उन्हें बाहर गया जान कर

(અ ઓડો) છૂટી ગયો. શેઠ ધનાવહે મનમા "તેના વાળની લટો કાદવવાળી જમીન પર રખેને પડે." એમ વિચારીને તેમણે નિર્વિકાર ભાવે-યષ્ટિ (લાકડી)ના જેવા પોતાના હાથોમાં લઈને તે કેશકલાપ બાધી દીધો.

આ બાજુ તેજ વખતે ધનાવહ શેઠની પત્ની મૂલા બારીમા બેઠી હતી તેણે વસુમતીનો કેશકલાપ બાંધતા ધનાવહને જોયા. તેણે વિચાર્યું કે "આ છોકરીનું પાલન-પોષણ કરવામા મેં મારૂ પોતાનું જ અનિષ્ટ કર્યું છે. કારણ કે આ કન્યા યૌવનના ઉંબરે પહોચી છે. જો આ છોકરી સાથે મારા પતિ લગ્ન કરશે તો તેની સાથે લગ્ન થતા જ હું અધિકાર રહિત બની જઇશ. તેથી મારે એવો ઉપાય કરવો જોઇએ કે જેથી મારા પતિ તેની સાથે વિવાહ કરી શકે નહિ રોગ અને દુશ્મન ઉત્પન્ન થતા જ તેનો ઇલાજ કરવો જોઇએ. મૂલાએ આ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો. થોડા સમય પછી તેને તક પણ મળી એક વાર ધનાવહ શેઠને બીજે ગામ જવાનું થયું. તેમને બહાર ગયેલા

पादौ=चरणौ च निय्न्त्र्य=निगडितौ कृत्वा एकस्मिन् भूमिगृहे तां-वसुमतीं स्थापयित्वा तद्=भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य=नियन्त्रितं कृत्वा स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे-कौशाम्बी नगर्यामेव पितृगृहे गता। सा-निगडितहस्तपादा वसुमती च तत्र=नियन्त्रिते भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति=मनसि विचारयति, चिन्ता स्वरूपमाह-'कस्य राजकुलं' इत्यादिना-'मे मम राजकुलं=नृपवंशः कुत्र=क्व? तथा इयम्=उपस्थिता मम दुर्दशा=गर्हितावस्था कीदृशी? अनयोर्नास्ति किंचिदपि साम्यम्। अहो! मे=मम पुरा-पूर्वभवे कृतम्=उपार्जितं कर्म=अशुभकर्म किं=कथम्भूतमस्ति' यस्य=अशुभकर्मणः ईदृशः=एतद्विधः विपाकः=दुर्दशालक्षणं फलम् उदयमागतः।" एवं चिन्तयन्ती सा 'कारागारमुक्तिपर्यन्तं तपः=अनशनलक्षणं करिष्यामि' इति कृत्वा=इति विचार्य मनसि 'नमो अरिहंताणं'

मूलाने नाई से वसुमती का सिर मुंडवा दिया। हाथों में हथकड़ी और पैरों में बेड़ी डाल दी। तब वसुमती को एक भोंयरे में बंद कर दी। भोंयरे को ताला जड़ दिया। यह सब करके वह मूला, कौशाम्बी में ही अपने माय के (पिता के घर) चल दी। हाथों-पैरों से जकड़ी वसुमती भोंयरे में पड़ी हुई मन ही मन विचार करने लगी। वह क्या विचार करने लगी सो कहते हैं—

कहाँ तो मेरा वह राजवंश-जिसमें मेरा जन्म हुआ और कहाँ यह इस समयकी मेरी दुर्दशा? दोनोंमें तनिक भी समानता नहीं। आह! पूर्व भव में मेरे द्वारा उपार्जित अशुभ कर्म न जाने कैसा है? जिसका फल ऐसा भोगना पड़ रहा है। इस दुर्दशा के रूपमें जो उदय में आया है। इस प्रकार विचार करती हुई वसुमतीने यह निश्चय कर लिया कि 'जब तक मैं इस कारागार से छुटकारा न पाऊंगी तब तक अनशन तपस्या करूंगी।' इस प्रकार विचार कर वह वसुमति 'नमो अरिहंताणं' इत्यादि रूप पंचपरमेष्ठी मंत्र का जाप करने लगी।

ત્યારબાદ મૂલાએ હજામને બોલાવી તેની પાસે વસુમતીનું માથું મુંડાવી નાખ્યું અને હાથોમાં હાથકડી અને પગોમાં બેડી નાખી. પછી વસુમતીને એક ભોંયરામાં પૂરી દીધી, ભોંયરાને તાળું વાસી દીધું આ બધું કરીને તે કૌશામ્બીમાં જ પોતાને પિયર ચાલી ગઈ હાથો અને પગોથી જકડાયેલી વસુમતી તે ભોંયરામાં કેદ-અવસ્થામાં મનોમન વિચાર કરવા લાગી. તે શો વિચાર કરવા લાગી તે બતાવે છે—

'ક્યાં મારો એ રાજવંશ, જેમાં મારો જન્મ થયો અને ક્યાં મારી આ સમયની દુર્દશા? બન્નેમાં જરી પણ સમાનતા નથી. અહા! પૂર્વભવમાં મેં ઉપાર્જિત કરેલ અશુભ કર્મ શું ખબર કેવાં છે કે એનું આવું ફળ ભોગવવું પડે છે! આ દુર્દશાના રૂપે જ તે ઉદયમાં આવ્યા છે" આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતીએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે "જ્યાં સુધી આ કારાગારમાંથી મારો છુટકારો ન થાય ત્યાં સુધી હું અનશન તપસ્યા કરીશ." આ પ્રમાણે

इत्यादि रूपं पञ्चपदस्वरूपं परमेष्ठिमन्त्रं जपितुम् आरभत=प्रारब्धवती। एवं भूमिगृहे निगडितहस्तपादायाः परमेष्ठिमन्त्रं जपन्त्याः तस्याः=वसुमत्याः त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि=व्यतीतानि, ततः चतुर्थे दिवसे श्रेष्ठी=धनावहः ग्रामान्तरात् आगतो वसुमतीम् अदृष्ट्वा परिजनान्=स्वजनान् भृत्यादीन् तद्विषये अपृच्छत्=पृष्टवान् । परन्तु श्रेष्ठिना वसुमती जिज्ञासाया कृतायामपि पूर्वत एव मूलानिवारिताः ते सर्वे परिजनाः तं धनावहं वसुमती विषये किमपि न अकथयन्=न कथितवन्तः। ततः क्रुद्धः=जातकोपः श्रेष्ठी=धनावहः अभणत्—जानाना अपि यूयं मया बहुशो जिज्ञासितां वसुमतीं न कथयत, अतो यूय मद्गृहाद् निर्गच्छत=निस्सरत, इति=इत्थं श्रेष्ठिनो वचनं श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या "मम जीवीतेन= जीवनेन सा वसुमती जीवतु=प्राणान्धरतु" इति कृत्वा=एतद् विचिन्त्य श्रेष्ठिने=धनावहाय सर्वे वृत्तम् कथितम्=तत् सर्वे श्रुत्वा श्रेष्ठी=धनावहः शीघ्रं तत्र=भूमिगृहद्वारसमीपे गत्वा तालकं भङ्क्त्वा=त्रोटयित्वा द्वारम् उद्घाटय वसुमतीं आश्वासयत्=धैर्यकारकवचनैःसमतोषयत्। ततः—वसुमत्या—

इस प्रकार तीन दिन वीत गये। चौथे दिन धनावह सेठ दूसरे गाँव से लौटे। उन्हें वसुमती दिखलाइ नहीं दी तो भृत्य आदि परिजनो से उसके विषय में पूछताछ की। इस प्रकार शेठ के द्वारा जानने की जिज्ञासा करने पर भी, मूला द्वारा मना किये हुए नोकरचाकर वसुमती के विषय में कुछ भी न बोले। तव धनावह सेठ को क्रोध आ गया। उन्होंने कहा—तुम लोक जानते-बूझते भी और मेरे द्वारा पूछने पर भी, वसुमती के विषय में कुछ भी नहीं कहते हो तो मेरे घर से वाहर निकल जाओ। इस प्रकार सेठ के वचन सुनकर एक वृद्ध दासीने सोचा—मेरे जीवन से भी वसुमती जीवीत रहे; अर्थात् मेरे प्राण जाते हों तो भले जाएँ, मेरे प्राणों के वदले वसुमती के प्राण वच जाने चाहिए। यह सोचकर उसने समग्र वृत्तान्त धनावह से कह दिया। इस वृत्तान्त को सुनकर धनावह शीघ्र ही भौंयरे के द्वारके समीप गये। भौंयरे का ताला तौड़ा। द्वार खोला, वसुमती को धीरज बंधाने वाले वचन कह कर सन्तोष दिया।

વિચાર કરીને તે "नमो अरिहंताणं" ઇત્યાદિ રૂપ પચ પરમેષ્ઠી મત્રનો જાપ કરવા લાગી આ રીતે ત્રણ દિવસ પસાર થયા. ચોથે દિવસે ધનાવહ શેઠ બીજે ગામથી પાછા ફર્યા તેમણે શેઠાણી કે વસુમતી કોઈને ન જોતા નોકર આદિ પરિજનોને તેના વિષે પૂછપરછ કરી આ પ્રમાણે શેઠે પૂછવા છતા પણ મૂલા શેઠાણી તરફથી મના કરાયેલ હોવાથી નોકર-ચાકર વસુમતીને વિષે કઈ પણ બોલ્યા નહીં ત્યારે ધનાવહ શેઠ ગુસ્સે થયા તેમણે કહ્યુ, "તમે લોકો જાણવા છતા અને મારા પૂછવા છતાં પણ વસુમતી વિષે કંઇ પણ કહેતા નથી માટે મારા ઘરમાથી બહાર નીકળી ચાલ્યા જાઓ." શેઠના એવા વચનો સાંભળીને એક વૃદ્ધ દાસીએ વિચાર કર્યો, "મારો પ્રાણ જાય તો ભલે જાય પણ વસુમતીનો જીવ બચાવવો જ જોઇએ." આમ વિચારી તેણે આખું વૃત્તાંત ધનાવહ શેઠને કહી દીધુ. આ વૃત્તાંત સાભળીને ધનાવહ તરત જ ભોંયરાના દ્વારની પાસે ગયા ભોયરાનુ તાળું તોડી નાખ્યુ. દ્વાર ખોલ્યું અને વસમતીને આશ્વાસનના વચનો કહીને સાંત્વન આપ્યું.

माध्यासनानन्तरं खलु स श्रेष्ठी गृहे=स्वभवने मूलया पितृगृहगमनावसरे गुप्तस्थाने सरक्षितत्वात् किमपि भाजनं=पात्रं भक्तम्=भोदनादिकं च क्वापि न पश्यति, केवलं पशुनिमित्तं=पश्वर्थं निष्पादितान्=कृतान् बाष्पितमाषान्=स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् तत्र पश्यति, ते=बाष्पितमाषाः अन्यभाजनाभावे शूर्पे एव गृहीत्वा–आदाय तेन=धनावहेन भक्तार्थं=भोजनार्थं वसुमत्यै समर्पिताः=दत्ताः स्वयं च धनावहो निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारम् आकारयितुम्=आह्वातुम् तद्गृहे अगच्छत्=गतवान्। सा=निगडितहस्तपादा वसुमती च सबाष्पितमाषं=बाष्पितमाषसहितं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वाऽचिन्तयत्–मनसि विचारितवती–इतः पूर्वं मया किमपि दानम्=अशनपानखाद्यस्वाद्यरूपं साधुभ्यो दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अद्यतु=अस्मिन् दिने तु किमपि=किञ्चिदपि अशनादिकं मुनये न दत्त्वा कथं=केन प्रकारेण पारयामि=पारणं करोमि? मे=मम कीदृशः=कथम्भूतो दुर्विपाकः=गर्हितकर्मफलम्, उदितः=उदयावलिकायाम् उपस्थितः येन दुर्विपाकेन अहम्=ईदृशीम्=एतादृशीं दासीत्वादिरूपां

मूला जब अपने पिता के घर गई थी तो बरतन–भांडे सब गुप्त जगह मे रख गई थी। अतएव सेठ को नजरों में न कोई बरतन मिला और न भोजन ही कहीं दिख ई दिया। केवल जानवरों के लिये उबले हुए उड़द, जिन्हें लोकभाषा में 'बाकुला' कहते है, वही मिले। दूसरा बरतन न होने के कारण सूप में ही उन्हें लेकर धनावह सेठने वह वसुमती को दिये। सेठ स्वयं बेड़ी वगैरह को काटने के हेतु लुहार को बुलाने के लिये लुहार के घर चले गये। बंधे हुए हाथों–पैरों वाली वसुमती उबले हुए उड़द वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी–इस से पहले मैंने साधुओं को अशनपान स्वादिम और स्वादिम का दान देकर ही पारणा किया है, आज बिना दान दिये पारणा कैसे करूँ? कैसा गर्हित कर्म मेरे उदय में आया है, जिसके दुर्विपाक के कारण

મૂલા જ્યારે પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ હતી ત્યારે વાસણ–કુસણ બધું ગુપ્ત જગ્યાએ મૂકીને ગઇ હતી, તેથી શેઠને ઉતાવળમાં કોઇ વાસણ પણ ન જડયું તેમ જ ભોજન પણ નજરે ન પડયું ઢોરોને માટે બાફેલા અડદ જેને લોકભાષામાં "બાકળા" કહે છે તેજ મળ્યા. બીજું વાસણ ન જડવાથી સૂપડામાં જ બાકળા લઇને ધનાવહ શેઠે વસુમતીને આપ્યા અને શેઠ પોતે જ બેડી વગેરે તોડવાને માટે લુહારને બોલાવવા માટે લુહારને ઘેર ગયા. જકડાયેલ હાથ–પગવાળી વસુમતીએ બાફેલા અડદવાળું સૂપડું હાથમાં લઇને વિચાર્યું 'આ પહેલાં મે સાધુઓને અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમનું દાન દઇને જ પારણાં કર્યાં છે આજે દાન આપ્યા વિના પારણું કેવી રીતે કરૂં ? કેવા ઉપાર્જિત કર્મોનો આજે ઉદય થયો છે કે જેના વિપાકને લઇને હું દાસીપણું વગેરે વગેરે ભોગવી આ દશા પામી

दशाम् अवस्था सम्प्राप्ता=लब्धवती। यदि=चेत् कस्मै अपि अतिथये=मुनये एतद् भक्तं=शूर्पस्थं वाष्पितमाष-रूपमशनं दत्त्वा पारणकं करोमि, ततः श्रेयः=कल्याण भवेत्। इति चिन्तयित्वा गृहदेहल्याः वहिः=वहिर्भागे एकं पादं=चरणं कृत्वा एकम्=अपरं पादं=चरणं च अन्तः=अन्तर्भागे कृत्वा मुनिमार्गं=मुनेरागमनं पश्यन्ती=प्रतीक्षमाणा तिष्ठति। सैव वसुमती चन्दनस्येव श्रीखण्डचन्दनवत् शीतलस्वभावत्वेन=शीतलप्रकृतितया 'चन्दनवाले' ति नाम्ना प्रसिद्धिं ख्यातिं प्राप्ता=लब्धवतीति ॥सू०९६॥

अंतिमो उवसग्गो

मूलम्—तएणं से समणे भगवं महावीरे कोसंवीओ णयरीओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जणवय-विहारं विहरइ। तओ पच्छा भगवं वारसमं चाउम्मासं चंपाए णयरीए चउम्मासतवेणं ठिए, तओ निक्खमिय छम्माणियाभिहस्स गामस्स वहिया उज्जाणम्मि काउसग्गे ठिए। तत्थ ण एगो गोवालो आगंतूण भगवं दट्ठूणं एव वयासी—भो भिक्खू! मम इमे वइल्ले रक्खउ त्ति कहिय गामम्मि गओ। गामाओ आगमिय वइल्ले न पासइ, भगवं पुच्छेइ—कत्थमे वइल्ला?। झाणनिमग्गे भगवं न किंचि वयइ। तओ से पुव्वभववेराणुवंधिकम्मुणा कुद्धो आसुरत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ कण्णेसु सरगडनामस्स कढिणरुक्खस्स कीले निम्माय कुढारप्पहारेण अंतो निखणिय तेसिं उवरिभागे छेदीअ, जे णं ते न कोइ नाउं सक्किज्जा न वि य निस्सारिउं। पहुस्स इमो अट्ठारसमभववद्धकम्मुणो उदओ समुवट्ठिओ। दुरासओ सो गोवालो तओ निक्खमिय अन्नत्थ गओ। पहू य तओ निक्खमिय मज्झिमपावाए णयरीए भिक्खट्ठाए अडमाणे सिद्धत्थ सेट्ठि गिहमणुपविट्ठे। तत्थ णं खरगाभिहो विज्जो अच्छइ, सो य पहुं दट्ठुं जाणीअ—जं एयस्स कण्णेसु केणवि सल्लाइं निखायाइं, तेणं एस पहू

मैं दासीपन आदि की इस दशा को प्राप्त हुइ हूँ, अगर मैं किसी मुनि को यह भोजन—सूप मे स्थित उड़द अशन—देकर पारणा करूँ तो मेरा कल्याण हो जाय। इस प्रकार विचार करके वह घर की देहली से एक पैर वाहर और दूसरा पैर अन्दर करके मुनि के आगमन की प्रतीक्षा करने लगी। वही राजकुमारी वसुमती श्रीखंड चन्दन के समान शान्त प्रकृति वाली होने के कारण 'चन्दनवाला' इस नाम से विख्यात हुइ ॥सू०९६॥

છુ ! જો હુ કોઇ મુનિને આ ભોજન—સૂપડામા રહેલ બાફેલા અડદ રૂપ અશન—વહોરાવીને પારણુ કરૂ તો મારૂ કલ્યાણ થઈ જાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે એક પગ ઘરના ઉમરાની બહાર અને બીજો પગ અંદર રાખીને મુનના આગમનની રાહ જોવા લાગી એજ રાજકુમારી વસુમતી શ્રીખંડ ચન્દન જેવી શાત સ્વભાવવાળી હોવાથી તે "ચદનબાળા"ના નામથી પ્રખ્યાત થઈ. (સૂ૦૯૬)

आश्वासनानन्तरं खलु स श्रेष्ठी गृहे=स्वभवने मूलया पितृगृहगमनावसरे गुप्तस्थाने संरक्षितत्वात् किमपि भाजनं= पात्रं भक्तम्=भोजनादिकं च कुत्रापि न पश्यति, केवलं पशुनिमित्तम्=पशुनिमित्तं निष्पादितान्=कृतान् क्वथितमाषान्= स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् तत्र पश्यति, तैः=क्वथितमाषाः अन्यभाजनाभावे शूर्पे एव गृहीत्वा-आदाय तेन=धनावहेन भक्तार्थं=भोजनाय वसुमत्यै समर्पिताः=दत्ताः स्वयं च धनावहो निगडादिबन्धन च्छेदनार्थं लोहकारम् आकारयितुम्=आह्वातुम् तद्गृहे आगच्छत्=गतवान्। सा=निगडितहस्तपादा वसुमती च सक्वथितमाषं=क्वथितमाषसहितं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वाऽचिन्तयत्-मनसि विचारितवती-इतः पूर्वं मया किमपि दानम्=अशनपानखाद्यस्वाद्यरूपं साधुभ्यो दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अद्य तु=अस्मिन् दिने तु किमपि=किञ्चिदपि अशनादिकं मुनये न दत्त्वा कथं=केन प्रकारेण पारयामि=पारणं करोमि? मे=मम कीदृशः=कथम्भूतो दुर्विपाकः= गर्हितकर्मफलम्, उदितः=उदयावलिकायाम् उपस्थितः येन दुर्विपाकेन अहं=ईदृशीम्=एतादृशीं दासीत्वादिरूपां

मूला जब अपने पिता के घर गई थी तो बरतन-भांडे सब गुप्त जगह में रख गई थी। अतएव सेठ को मन्दी में न कोई बरतन मिला और न भोजन ही कहीं दिखाई दिया। केवल जानवरों के लिये उबले हुए उड़द, जिन्हें लोकभाषा में 'बाकुला' कहते हैं, वही मिले। दूसरा बरतन न होने के कारण सूप में ही उन्हें लेकर धनावह सेठने वह वसुमती को दिये। सेठ स्वयं बेड़ी वगैरह को काटने के हेतु लुहार को बुलाने के लिये लुहार के घर चले गये। बंधे हुए हाथों-पैरों वाली वसुमती उबले हुए उड़द वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी-इस से पहले मैंने साधुओं को अशनपान खादिम और स्वादिम का दान देकर ही पारणा किया है, आज बिना दान दिये पारणा कैसे करूँ? कैसा गर्हित कर्म मेरे उदय में आया है, जिसके दुर्विपाक के कारण

મૂલા જ્યારે પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ હતી ત્યારે વાસણ-કુસણ બધું ગુપ્ત જગ્યાએ મૂકીને ગઈ હતી, તેથી શેઠને ઉતાવળમાં કોઈ વાસણ પણ ન જડયું તેમ જ ભોજન પણ નજરે ન પડયું ઢોરો ગોરોને માટે બાફેલા અડદ જેને લોકભાષામાં "બાકળા" કહે છે તેજ મળ્યા. બીજું વાસણ ન જડવાથી સૂપડામાં જ બાકળા લઈને ધનાવહ શેઠે વસુમતીને આપ્યા અને શેઠ જાતે જ બેડી વગેરે તોડવાને માટે લુહારને બોલાવવા માટે લુહારને ઘેર ગયા. જકડાયેલ હાથ-પગવાળી વસુમતીએ બાફેલા અડદવાળું સૂપડું હાથમાં લઈને વિચાર્યું "આ પહેલાં મે સાધુઓને અશન પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમનું દાન દઈને જ પારણાં કર્યાં છે આજે દાન આપ્યા વિના પારણું કેવી રીતે કરું? કેવા ઉપાર્જિત કર્મનો મારે ઉદય થયો છે કે જેના દુર્વિપાકને કારણે હું દાસીપણું વગેરે વગેરે ભોગવી આ દશા પામી

बलीवर्दौ न पश्यति, भगवन्तं पृच्छति–कुत्र मे बलीमर्दौ ?। ध्याननिमग्नो भगवान् न किञ्चिद् वदति। ततःस पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः आशुरक्तः मिसमिसायमानो भगवतः कर्णयोः शरकटनाम्नः कठिनवृक्षस्य कीले निर्माय कुठारप्रहारेण अन्तर्निखन्य तयोरुपरिभागावच्छिनत्, येन ते न कोऽपि ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुम्। प्रभोरयम् अष्टादशभवबद्धकर्मणउदयः समुपस्थितः। दुराशयः स गोपालः ततो निष्क्रम्यान्यत्र गतः प्रभुश्च ततो निष्क्रम्य मध्यमपापायां नगर्यां भिक्षार्थाय अटन् सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहमनुप्रविष्टः। तत्र खलु खरकाभिधो वैद्य आस्ते स च प्रभुं दृष्टा अजानीत यत्–एतस्य कर्णयोः केनापि शल्ये निखाते, तेन एष प्रभुः

बैल दिखाई न दिये। भगवान् से पूछा—'कहाँ है मेरे बैल ?' ध्यानमग्न भगवान् कुछ न बोले। तब उसने पूर्वभव के वैरानुबन्धी कर्म के कारण क्रुद्ध होकर,=लाल होकर और मिसमिसाते हुए शरकट नामक कठिन वृक्ष की दो कीलें बनाकर, भगवान् के कानों में कुठार के प्रहार से अन्दर ठोंक दी, और उनके बाहर के भागों को काट डाला, जिस से किसी को मालूम न हो और कोई निकाल भी न सके। प्रभु के यह अठारहवें भव में बाँधे हुए कर्म का उदय उपस्थित हुआ। वह दुराशय गुवाल वहाँ से निकल कर अन्यत्र चला गया।

भगवान् वहाँ से निकल कर मध्यम पावानगरी में भिक्षा के लिए अटन करते हुए सिद्धार्थ सेठ के गृह में प्रविष्ट हुए। वहाँ खरक नामक एक वैद्य था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों में

તે ગોવાળે બળદને જોયાં નહીં તેથી તેણે ભગવાનને પૂછ્યુ કે 'હે સાધુ ! મારા બળદ કયાં ?' ધ્યાનમગ્ન પ્રભુએ કાંઈપણ જવાબ વાળ્યો નહીં આથી પૂર્વભવના વૈરાનુબંધી કર્મના યોગે, તે ગોવાળ ક્રોધાયમાન થયો. ક્રોધથી લાલ પીળો થતો, શરકટ નામના કઠણ વૃક્ષની ડાળીમાથી, બે ખીલા બનાવ્યાં. આ ખીલાને ભગવાનના કાનમા કુહાડાના ઘા વડે ઘોચી મજબૂત કરી દીધા, ને તે ખીલાના બહાર દેખાતા ભાગોને કાપી નાખ્યાં. આમ કરવાનું કારણ એ હતુ કે, આવા કાર્યની કોઈને જાણ થાય નહીં. તેમજ આવા બંધબેસતા ખીલાને કોઈ કાઢી પણ શકે નહિ આવુ નિકાચિત કર્મ, પ્રભુએ પોતાના અઢારમા ભવમાં બાંધ્યુ હતુ. ને તેનો ઉદય તેમને આ અંતિમ ભવમા જણાયો ને તેનુ પરિપકવ ફળ પણ ભોગવવું પડ્યું.

આ દુરાશયી ગોવાળ ત્યાંથી નિકળી જઇ, કોઈ અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો ગયો. ભગવાન અહીંથી નીકળી, મધ્યમ પાવા નગરીમાં ભિક્ષાર્થે અટન કરતાં કરતાં, સિદ્ધાર્થ શેઠને ત્યાં જઇ ચડયા. આ શેઠને ત્યાં 'ખરક' નામનો એક વૈદ્ય હતો તેણે પ્રભુને જોતાંજ કાનમાં ઠોકેલાં ખીલાને ઓળખી લીધા. ને વિચાર કરતાં તેને ખ્યાલમા આવ્યુ

भउल वेयणं अणुभव इति। तए णं सो विज्जो सेट्ठिं कहीअ। पहू य गहियभिक्खे उज्जाणं समणुपत्त। सो सट्ठो विज्जो य उज्जाणे गमिय काउस्सग्गट्ठियस्स पहुस्स कण्णेहिंतो महईए सुचीए वाइ सट्ठाइं निस्सारेंति। मइ वि कीलगुद्धरणे पहुस्स दुस्सहा वेयणा समाया, तहवि भगवं परिमसरीरत्तणेण अनतबलत्तणेण य त उक्कमं तिव्वं पारं कायरजणदुरहियासं वेयण सम्मं सहीअ। तए णं से सेट्ठी विज्जो य ओसहोवयारेण तं नीरुयं काउ सयं गिहं गमीअ। तेण कुकिदेण गोवालो मरिय नरयं गओ। सेट्ठी विज्जो य तेण सुह कम्मुणा बारसमे कप्पे उववन्ना इइ गंथंतरे ॥ सू० ९७॥

छाया—ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्या नगर्याः प्रति निष्काम्यति, प्रति निष्क्रम्य जनपदविहारं विहरति। ततः पश्चात् भगवान् द्वादशं चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां चतुर्मासं तपसा स्थितः ततो निष्क्रम्य षण्मानिकाभिधस्य ग्रामस्य बाह्योद्याने कायोत्सर्गे स्थितः तत्र खलु एको गोपाल आगत्य भगवन्तं दृष्ट्वा एवमवादीत्-"भो भिक्षो! मम इमौ बलीवर्दौ रक्षतु" इति कथयित्वा ग्रामे गतः। ग्रामात् आगत्य

अन्तिम उपसर्ग

मूल का अर्थ—'तए णं से' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान महावीरने कौशाम्बी नगरी से विहार किया और विहार करते हुए वे जनपद में विचरने लगे। तत्पश्चात् भगवान् चौमासी तप के साथ चम्पा नगरी में बारहवें चतुर्मास के लिए विराजे। तदनन्तर वहाँ से विहार कर षण्मानिक नामक ग्राम के बाह्य उद्यान में कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ एक ग्वाल आकर और भगवान् को देखकर इस प्रकार बोला—'हे भिक्षु! मेरे इन दोनों बैलोंकी रखवाली करना।' ऐसा कहकर गाँव में चला गया। गाँव से लौटने पर उसे

અંતિમ ઉપસર્ગ

મૂળનો અર્થ—'तए णं से' ઇત્યાદિ આ પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બી નગરીમાંથી વિહાર કરી, દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વિચરવા લાગ્યા. બારમું ચાતુર્માસ કરવા તેઓશ્રી ચંપાનગરીમાં પધાર્યા ને ત્યાં ચોમાસી તપની આરાધના કરી આ ચાતુર્માસ પૂરું કર્યું. આ ચોમાસું પસાર કર્યા પછી તેઓ ષણ્માસિક નામના ગામની બહાર ઉદ્યાનમાં કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિત થયાં. ત્યાં કોઈ એક ગોવાળ આવી ભગવાનને દેખતાં બોલવા લાગ્યો. કે ભિક્ષુ! તું આ મારા બન્ને બળદોનું રક્ષણ કરજે. આમ કહી તે ગામમાં ચાલ્યો ગયો. ગામમાંથી પાછા ફરતાં

बलीवर्दौ न पश्यति, भगवन्तं पृच्छति–कुत्र मे बलीवर्दौ ?। ध्याननिमग्नो भगवान् न किञ्चिद् वदति। ततःस पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः आशुरक्तः मिसमिसायमानो भगवतः कर्णयोः शरकटनाम्नः कठिनवृक्षस्य कीले निर्माय कुठारप्रहारेण अन्तर्निखन्य तयोरुपरिभागावच्छिनत्, येन ते न कोऽपि ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुम्। प्रभोरयम् अष्टादशभवबद्धकर्मणउदयः समुपस्थितः। दुराशयः स गोपालः ततो निष्क्रम्यान्यत्र गतः प्रभुश्च ततो निष्क्रम्य मध्यमपापायां नगर्यां भिक्षार्थाय अटन् सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहमनुप्रविष्टः। तत्र खलु खरकाभिधो वैद्य आस्ते स च प्रभुं दृष्ट्वा अजानीत यत्–एतस्य कर्णयोः केनापि शल्ये निखाते, तेन एष प्रभुः

बैल दिखाई न दिये। भगवान् से पूछा—'कहाँ है मेरे बैल ?' ध्यानमग्न भगवान् कुछ न बोले। तब उसने पूर्वभव के वैरानुबंधी कर्म के कारण क्रुद्ध होकर,=लाल होकर और मिसमिसाते हुए शरकट नामक कठिन वृक्ष की दो कीलें बनाकर, भगवान् के कानों में कुठार के प्रहार से अन्दर ठोंक दी, और उनके बाहर के भागों को काट डाला, जिस से किसी को मालूम न हो और कोई निकाल भी न सके। प्रभु के यह अठारहवें भव में बाँधे हुए कर्म का उदय उपस्थित हुआ। वह दुराशय गुवाल वहाँ से निकल कर अन्यत्र चला गया।

भगवान् वहाँ से निकल कर मध्यम पावानगरी में भिक्षा के लिए अटन करते हुए सिद्धार्थ सेठ के गृह में प्रविष्ट हुए। वहाँ खरक नामक एक वैद्य था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों में

તે ગોવાળે બળદને જોયાં નહીં તેથી તેણે ભગવાનને પૂછ્યુ કે 'હે સાધુ ! મારા બળદ કયાં ?' ધ્યાનમગ્ન પ્રભુએ કાંઈપણ જવાબ વાળ્યો નહીં આથી પૂર્વભવના વૈરાનુબંધી કર્મના યોગે, તે ગોવાળ ક્રોધાયમાન થયો. ક્રોધથી લાલ પીળો થતો, શરકટ નામના કઠણ વૃક્ષની ડાળીમાથી, બે ખીલા બનાવ્યાં. આ ખીલાને ભગવાનના કાનમાં કુહાડાના ઘા વડે ઘોચી મજબૂત કરી દીધા, ને તે ખીલાના બહાર દેખાતા ભાગોને કાપી નાખ્યા આમ કરવાનું કારણ એ હતુ કે, આવા કાર્યની કોઈને જાણ થાય નહીં. તેમજ આવા બંધબેસ્તા ખીલાને કોઈ કાઢી પણ શકે નહિ આવુ નિકાચિત કર્મ, પ્રભુએ પોતાના અઢારમા ભવમા બાંધ્યુ હતું. ને તેનો ઉદય તેમને આ અંતિમ ભવમા જણાયો ને તેનું પરિપકવ ફળ પણ ભોગવવું પડ્યુ.

આ દુરાશયી ગોવાળ ત્યાંથી નિકળી જઈ, કોઈ અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો ગયો. ભગવાન અહીંથી નીકળી, મધ્યમ પાવા નગરીમાં ભિક્ષાર્થે અટન કરતાં કરતાં, સિદ્ધાર્થ શેઠને ત્યાં જઈ ચડયા આ શેઠને ત્યાં 'ખરક' નામનો એક વૈદ્ય હતો તેણે પ્રભુને જોતાંજ કાનમાં ઠોકેલાં ખીલાને ઓળખી લીધાં. ને વિચાર કરતાં તેને ખ્યાલમા આવ્યુ

अमुनां वेदनामनुभवतीति। ततः खलु स वैद्यः श्रेष्ठिनमकथयत्। प्रभुश्च गृहीतभिक्ष उद्यानमनुप्राप्तः। स श्रेष्ठी वैद्यश्च उद्याने गत्वा कायोत्सर्गस्थितस्य प्रभोः कर्णाभ्यां महत्या युक्त्या ते शल्ये निःसारयतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे प्रभोः दुःसहा वेदना संजाता, तथाऽपि भगवान् चरमशरीरत्वेन अनन्तबलत्वेन च तामुज्ज्वलां तीव्रां घोरां कातरजनदुरध्यासां वेदनां सम्यक् असहत। ततः खलु स श्रेष्ठी वैद्यश्च औषधोपचारेण तं नीरुजं कृत्वा स्वगृहमगच्छताम्। तेन कुकृत्येन गोपालो मृत्वा सप्तमं नरकं गतः श्रेष्ठी वैद्यश्च तेन शुभकर्मणा द्वादशे कल्पे उत्पन्नौ इति ग्रंथान्तरे ॥सू०९७॥

टीका—'तए णं से समणे' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्याः नगर्याः प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं=देशविहारं विहरति। ततः पश्चात्=

किसीने कीलें ठोंक दी है, इस कारण प्रभु को अतुल वेदनाका अनुभव हो रहा है। तब उस वैद्यने सेठ से कहा। भगवान् भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में आ गये। सेठने और वैद्यने उद्यान में जाकर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभुके कानों से बड़ी युक्ति के साथ उन कीलों को निकाल दिया। यद्यपि कीलों के निकालने में प्रभु को दुस्सह वदना हुई, तथापि चरमशरीरी और अनन्तबली होने के कारण भगवानने उस जाज्वल्यमान, तीव्र, घोर और कायर जनों द्वारा असह्य वेदना का सम्यक् प्रकार से सह लिया। तत्पश्चात् वह सेठ और वैद्य औषधोपचार से भगवान को निरोग करके अपने घर गये। उस कुकृत्य से गुवाला मर कर नरक में गया। तथा सेठ और वैद्य उस शुभ कर्मके कारण से बारहवें देवलोक में उत्पन्न हुए ॥सू०९७॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् वह श्रमण भगवान् महावीर कौशाम्बी नगरी से विहार किये और विहार कर

કે કોઈ દુરાત્માએ આવી એમને, દુઃખ દેવા નિમિત્તે આવું દુષ્ટ કાર્ય કર્યું છે તેમજ પ્રભુને અતી અતુલ વેદના પણ, તેવે આવી લીધી આ રહસ્ય પારખી વૈદે તે વાત શેઠને કરી, ભગવાન ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ને ત્યાં તેઓ પોતાના દૈનિક કાર્યક્રમ મુજબ કાયોત્સર્ગમાં ઉભાં રહ્યા. તેટલામાં શેઠ અને વૈદ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા ને પ્રભુના કાનમાંથી યુક્તિપૂર્વક ખીલા ખેંચી લીધાં આ ખીલા ખેંચાતી વખતે પ્રભુને અસહ્ય વેદના થઈ તો પણ પ્રભુએ, આવી [illegible]માન_તીવ્ર અને ઘોર વેદનાઓને સમ્યક્ પ્રકારે સહી લીધી ખીલા કાઢયા અને યોગ્ય ઔષધ ઉપચારે કરીને ભગવાનના કાનોને વેદનારહિત બનાવી શેઠ અને વૈદ્ય ઘર તરફ વળ્યા. શાસ્ત્રમાં કર્મોના ઘાત-પ્રત્યાઘાત એમ જ છે તદનુસાર પોતાના કુકૃત્યોનું ફળ ભોગવવા આ ગોવાળને નરકગતિમાં જવું પડયું જ્યારે વૈદ્ય તેમ જ શેઠ શુભકાર્યોના ફળ રૂપે બારમાં દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (સૂ૦૯૭)

ટીકાનો અર્થ—ત્યારબાદ પ્રભુ ત્યાંથી તે સ્થાન છોડીને દેશના અન્ય સ્થળોએ વિહાર કરવાનો આયુષ્યમાનો

तदनन्तरं भगवान्=श्रीवीरस्वामी द्वादश चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां चतुर्मासतपसा=मासचतुष्टयावधिकेन तपसा स्थितः, चतुर्मासानन्तरं ततः=चम्पानगरीतो निष्क्रम्य षण्मानिकाभिधस्य=षण्मानिकनामकस्य ग्रामस्य बाह्योद्याने कायोत्सर्गे स्थितः। तत्र खलु एकः=कश्चित् गोपालः आगत्य भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=उक्तवान् तथाहि "भो भिक्षो! मम इमौ=पुरतः स्थितौ बलीवर्दौ=वृषभौ भवान् रक्षतु इति=एतद्वचनं कथयित्वा ग्रामे गतः। पश्चात्=ततः पश्चात् ग्रामात् तत्र आगत्य स बलीवर्दौ न पश्यति, ततो भगवन्तं=श्रीवीर-स्वामिनं पृच्छति-यद् भो भिक्षो! मे बलीवर्दौ कुत्र गतौ? इति जिज्ञासायां कृतायामपि ध्याननिमग्नः=ध्यानासक्तो भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिद् वदति=न किमप्युत्तरयति। ततः स पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः=जात-कोपः आशुरक्तः=शीघ्रक्रोधारुणः मिसमिसायमानः=क्रोधेन जाज्वल्यमानो भगवतः=श्रीवीरस्य कर्णयोः शरकटनामस्य

जनपद-देश में विचरने लगे। तत्पश्चात् भगवान् वीरप्रभु बारहवें चौमासे में चम्पानगरी में विराजे और चार मासकी तपस्या की। चौमासा समाप्त हो जाने पर चम्पानगरी से विहार कर षण्मानिक नामक गाँव के बाहरी बगीचे में कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ एक गुवालने आकर भगवान् वीरप्रभुको देखा और इस प्रकार कहा—'हे भिक्षु! सामने खडे मेरे इन दोनों बैलों की रखवाली करना। यह वचन कह कर वह गाँव में चला गया। जब वह गुवाल गाँव जाकर वापिस लौटा तो उसे वहाँ बैल नजर नहीं आये। तब उसने भगवान् से पूछा—'भिक्षु, मेरे बैल कहाँ चले गये?' इस प्रकार जिज्ञासा करने पर भी ध्यान में लीन भगवान ने कुछ उत्तर नहीं दीया। तब वह गुवाल पूर्व भव में बाँधे हुए वैरानुबंधी कर्म के उदय से कुपित हो उठा, एकदम ही क्रोध से लाल हो गया और क्रोध से जल उठा। उसने भगवान के दोनों कानों में शरकट

આચાર છે. તે સદાચાર મુજબ ભગવાન પણ અન્ય સ્થાનોમાં વિચરવા લાગ્યો. કૌશામ્બી—ચંપાપુરી વિગેરે નગરીઓમાં રહ્યા બાદ ભગવાન તે પ્રદેશમાં આવેલા 'ષણ્માનિક' નામના ગામની બહાર કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિર રહ્યા. અહીં તેમને છેલ્લો ઉપસર્ગ આવ્યો, અને તે ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના ભવે શય્યા પાલકના કાનમાં રેડેલા શીશાનું પરિપક્વ ફળ હતું. નિકાચિત કર્મ બાધતી વખતે જે ભાવો દ્વારા બંધાયું હોય તે ભાવોના રસ રૂપે જ આ કર્મ પરિણમે છે. તેના રસમાં કોઇ ફેરફાર પડતો નથી, છતાં જો આત્મા વીર્ય ફોરવે તો તેના અનુભાગમાં ફેર પડે છે. આ ફેર એટલો કે રસની તીવ્રતા મંદતામાં ફેરવાઈ જાય છે. પણ રસ તદ્દન ઉડી જતો નથી. નિકાચિત કર્મવાળાની ગતિ ફરતી નથી, પણ જાતિ ફરી શકે છે. નરકના સ્થાનો સાત જાતનાં બતાવેલા છે. તે સ્થાનોની કક્ષા આત્મવીર્ય વડે નીચે આવી શકે છે, પરંતુ ગમે તેવા પ્રયાસો દ્વારા પણ નરકગતિથી મુક્ત થવાનું નથી.

भतुर्मा सद्नामनुभवतीति। ततः खलु स वैद्यः श्रेष्ठिनमकथयत्। भगवान् सुर्याभिक्षः उद्यानमनुमासः। स श्रेष्ठी वैद्यश्च उद्याने गत्वा कायोत्सर्गस्थितस्य प्रभोः कर्णाभ्यां महत्या युक्त्या ते शल्ये निःसारयतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे प्रभोः दुःसहा वेदना सजाता, तथाऽपि भगवान् चरमशरीरत्वेन अनन्तबलत्वेन च तामुज्ज्वलां तीव्रां घोरां कातरजनदुरध्यासां वेदनां सम्यक् असहत। ततः खलु स श्रेष्ठी वैद्यश्च औषधोपचारेण तं नीरुजं कृत्वा स्वगृहमगच्छताम्। तेन कुकृत्येन गोपालो मृत्वा सप्तमं नरकं गतः श्रेष्ठी वैद्यश्च तेन शुभकर्मणा द्वादश कल्पे उत्पन्नौ इति ग्रंथान्तरे ॥सू०९७॥

टीका—'तए ण से समणे' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्याः नगर्याः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं=देशविहारं विहरति। ततः पश्चात्=

किसीने कीलें ठोंक दी हैं; इस कारण प्रभु को अतुल वेदनाका अनुभव हो रहा है। तब उस वैद्यने सेठ से कहा। भगवान् भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में आ गये। सेठने और वैद्यने उद्यान में जाकर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभुके कानों से बडी युक्ति के साथ उन कीलों को निकाल दिया। यद्यपि कीलों के निकालने में प्रभु को दुस्सह वेदना हुई, तथापि चरमशरीरी और अनन्तबली होने के कारण भगवानने उस जाज्वल्यमान, तीव्र, घोर और कायर जनों द्वारा असह्य वेदना को सम्यक् प्रकार से सह लिया। तत्पश्चात् वह सेठ और वैद्य औषधोपचार से भगवान को निरोग करके अपने घर गये। उस कुकृत्य से गुवाला मर कर नरक में गया। तथा सेठ और वैद्य उस शुभ कर्मके कारण से बारहवें देवलोक में उत्पन्न हुए ॥सू०९७॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् वह श्रमण भगवान् महावीर कोशाम्बी नगरी से विहार किये और विहार कर

કે કોઈ દુરાત્માએ ખીલી ઠોકીને, દુઃખ દેવા નિમિત્તે આવું દુષ્ટ કાર્ય કર્યું છે તેમજ પ્રભુને થતી અતુલ વેદના પણ, તેણે જાણી લીધી. આ રૂપ પારખ્યાં વદે તે વાત શેઠને કરી, ભગવાન ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ને ત્યાં તેઓ પોતાના દૈનિક કાર્યક્રમ મુજબ કાયોત્સર્ગમાં ઉભા રહ્યા તેટલામાં શેઠ અને વૈદ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યાં ને પ્રભુના કાનમાંથી યુક્તિપૂર્વક ખીલા ખેંચી લીધાં આ ખીલા ખેંચાતી વખતે પ્રભુને અસહ્ય વેદના થઈ તો પણ પ્રભુએ, આવી જાજ્વલ્યમાન તીવ્ર અને ઘોર વેદનાઓને સમ્યક્ પ્રકારે સહી લીધી. ખીલા કાઢ્યા અને યોગ્ય ઔષધ ઉપચારો કરીને ભગવાનના કાનોને વેદનારહિત બનાવી શેઠ અને વૈદ્ય ઘર તરફ વળ્યા. શાસનરક્ષા કર્મોના ઘાત–પ્રત્યાઘાત હોય જ છે તદનુસાર પોતાનાં કુકૃત્યોનું ફળ ભોગવવા આ ગોવાળને નરકગતિમાં જવું પડ્યું જ્યારે વૈદ્ય તેમજ શેઠ શુભકાર્યોના ફળ રૂપે બારમાં દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (સૂ૦૯૭)

ટીકાનો અર્થ—અનુલોમ ક્રમ થવા બાદ તે સ્થાન છોડીને દેશના અન્ય સ્થળોએ વિહાર કરવાનો સાધુઓનો

निखननेन एषः=अय प्रभुः श्रीवीरस्वामी अतुलां=निरुपमा दुःसहा वेदना=व्यथाम् अनुभवति इति। ततः खलु सः= खरकनामावैद्यः श्रेष्ठिनं=सिद्धार्थम् अकथयत्=श्रीवीरव्यथावृत्तान्तं निवेदितवान्। प्रभुश्च गृहीतभिक्षःसन् उद्यानम्= उपवनम् समनुप्राप्तः=आगतः। इतश्च सःसिद्धार्थनामकः श्रेष्ठी खरकनामा–वैद्यश्च उद्याने=उपवने गत्वा कायोत्सर्गे- स्थितस्य प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः कर्णाभ्यां=कर्णद्वयात् महत्या=अति कौशलवत्या युक्त्या ते=कर्णनिखाते शल्ये= कीलके निस्सारयतः=बहिष्कुरुतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे=कर्णविवरतः कीलकबहिष्करणे प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः दुःसहा=कष्टेन सहनीया वेदना=पीडा संजाता, तथाऽपि भगवान्=श्रीवीरस्वामी चरमशरीरत्वेन=अनन्तबलत्वेन च ताम् उज्ज्वलाम् उत्कृष्टाम् तीव्राम्=उग्राम् घोरा=भयङ्कराम् कातरजनदुरध्यासाम्–कातरजनैः=अधीरपुरुषैः वेदनां सम्यक् असहत सोढवान्। ततःकीलकनिःसारणानन्तरं खलु सिद्धार्थनामा श्रेष्ठी वैद्यः=खरकश्च औषधोपचारेण=

कारण भगवान् अनुपम और दुस्सह वेदनाका अनुभव कर रहे है। खरक वैद्यने यह बात सिद्धार्थ सेठ से कही। भगवान भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में चले गये।

इधर सिद्धार्थ नामक सेठ और खरक वैद्य–दोनों उद्यान में पहुँचे। भगवान कायोत्सर्ग मे स्थित थे। उन्हों ने अत्यन्त कुशलतापूर्ण युक्ति से भगवान् के दोनों कानों में से ठोकी हुई वह कीलें निकालीं। यद्यपि दोनों कानों में से कीलें बाहर निकालने में भगवान् को अतीव दुस्सह व्यथा हुई फिर भी चरमशरीरी अर्थात् तद्भवमोक्षगामी होने तथा अनन्त बल से संपन्न होने के कारण भगवान् ने उस उत्कृष्ट, उग्र भयानक और अधीर पुरुषों द्वारा असह्य वेदना को भलीभाँति सहन कर लिया। सिद्धार्थ सेठ और खरक वैद्य औषधो-

---

દેખનારને તે કાનના શણગાર રૂપ લાગે। કોઇને પણ આ વેદનાનુ સ્વરૂપ સમજાયુ નહિ. ફક્ત આ બે જ પુણ્ય- શાળી પુરુષોને ભગવાનની વેદનાની પીડા સમજાઈ. આથી યુક્તિ–પ્રયુક્તિ વડે કાનમાથી ખીલાઓને બહાર કાઢી નાખ્યા કાઢતી વખતે ભગવાનના મુખમાથી નીકળેલી ચીસ એટલી વેદનાપૂર્વકની તીવ્ર હતી કે આસપાસના પ્રાણીઓ ધ્રુજી ઉઠયા લોકોક્તિ એ પ્રમાણે હતી કે ભગવાને પાડેલી ચીસથી પાસેના પર્વતમાં ચિરાડ પડી ગઇ એવી પ્રબલ વેદના પ્રભુ તે સમયે ભોગવી રહ્યા હતા. સંયમી મુનિઓની શુશ્રૂષા તીર્થંકર ગોત્ર પણ બધાવી આપે છે, પ્રખર સંયમી મુનિ હોય, સાધનામાં ઓતપ્રોત થયેલ હોય, તેમની સેવા કરવાવાળી વ્યક્તિ, ત્યાગ ભાવની ઇચ્છુક અને પોષક હોય તો જરૂર પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બધાય તે નિશ્ચિત વાત છે આ બન્ને પુણ્યાત્માઓ યથા સમયે મરણ પામી, અચ્યુત નામના બારમાં દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

कठिनवृक्षस्य कीले=कीलकद्वयं निर्माय=कृत्वा कुठारप्रहारेण=कुठारपृष्ठपातेन मन्तः=कर्णाभ्यन्तरे निखन्य=प्रवेश्य तया=निखातया कीलकयोः उपरिभागौ=कर्णविवरतो बहिर्भूतभागौ अच्छिनत्=कुठारेण छेदितवान। येन हेतुना मे=कर्णनिखाते कीलके न कोऽपि=कश्चिदपि दृष्ट्वा ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुं=अपनेतुं शक्नुयात्। प्रभोः= श्रीवीरस्वामिन अयम्–एषः मष्टादशभवबद्धकर्मणः=अष्टादशे भवे=त्रिपृष्ठवासुदेवजन्मनि शय्यापालकस्य कर्णयो शस्कन्तिसीसकद्रवनिक्षेपणेन बद्धस्य=उपार्जितस्य कर्मण उदयः=उदयावलिकायां प्रवेशः समुपस्थितः=जातः। दुरात्मा= दुरात्मा स गोपाल' ततः तस्मात् स्थानात् निष्क्रम्य=निर्गत्य अन्यत्र गत । प्रभुश्च=श्रीवीरस्वामी च ततः=षण्मानिग्रामस्य बाह्योद्यानात् निष्क्रम्य=निःसृत्य मध्यमपापायाम=मध्यमपापानामिकायां नगर्यां भिक्षार्थम्=भिक्षाय भ्रमन्=भ्रमन् क्रमेण सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहम् अनुप्रविष्ट । तत्र=सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहे खलु प्रयोजन वशादागत खरकाभिधः=खरकनामा वैद्यः=चिकित्सक आस्ते=तिष्ठति। स च प्रभुं दृष्ट्वा प्रमानित=ज्ञातवान् यत् एतस्य=श्रीवीरस्य कर्णयोः=कर्णद्वये केनापि दुर्जनेन शल्ये=कीले निखाते=कर्णविवराभ्यन्तरे प्रवेशिते, तेन=कील

नामक कठिन वृक्षकी दो कीलें बनाकर तथा कुल्हाडे के पिछले भाग से ठोंक ठोंक कर गाड दीं। कानों के भीतर ठोंकी हुई कीलों के बाहर निकले हुए सिरे उसने कुल्हाडे से काट डाले, जिस से देखनेवाला देख न सके कि कानों में कीले ठोंकी हुई है और वह कीले निकल भी न सकें। भगवान ने अठारहवें भव में जो कर्म बांधे थे, उनका यह फल था। उस भव में वह त्रिपृष्ठ वासुदेव थे। उन्होंने शय्यापालक के कानों में उकलता हुआ सीसेका रस डलवाया था। वही कर्म अब उदय में आया।

दुरात्मा वह ग्वाल उस स्थान से निकल कर दूसरी जगह चला गया। भगवान् वीरप्रभुने षण्मानिक ग्राम से निकल कर मध्यमपापा नामक नगरी में भिक्षा के लिए भ्रमण करते हुए अनुक्रम से सिद्धार्थ नामक सेठ के घर में प्रवेश किया। सिद्धार्थ सेठ के घर खरक नामक वैद्य किसी प्रयोजन से आया था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों के अन्दर किसी दुर्जनने कीलें ठोंक दी हैं। कीलें ठोंकने के

નિદ્ધત્ત કર્મોનું જડ ઉંડું હોતું નથી તેથી તે નિર્મૂળ કરી શકાય છે પણ નિકાચિત કર્મોને જડમુળથી કાઢી શકાતા નથી. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચાર ભેદ છે નિદ્ધત્ત કર્મોમાં આ ચારે પ્રકારો ભસ્મીભૂત થઈ શકે છે જ્યારે નિકાચિતમાં પ્રદેશવેદન જરૂર રહે છે ભગવાને પૂર્વે બાંધેલાં નિકાચિત કર્મ આ ભવે તે ભૂળ રસમાં ઉદય આવ્યું અને તેના ફળ રૂપે તેમના કાનમાં ખીલા ઠોકાયા

કર્મ બધાનાર ગોવાળ ચાલ્યો ગયો અને તેનો અંત આવતાં સિદ્ધાર્થ શેઠ અને વૈદનું મિલન થયું આ બન્ને ધર્મોપાસકોના મન ભગવાનનું દુઃખ જોઈ ઘણા જ વિહ્વળ થયા. ખીલા પણ એવી રીતે નાખવામાં આવ્યા હતા કે

एवं विहेणं विहारेणं विहरमाणस्स भगवओ अणुत्तरेण णाणेण अणुत्तरेण दंसणेण अणुत्तरेण तवेण अणुत्तरेण संजमेण अणुत्तरेण उट्ठाणेण अणुत्तरेण कम्मेण अणुत्तरेण बलेण अणुत्तरेण वीरिएणं, अणुत्तरेण पुरिसकारेण अणुत्तरेण परक्कमेण अणुत्तराए खंतीए अणुत्तराए मुत्तीए अणुत्तराए लेसाए अणुत्तरेण अज्जवेण अणुत्तरेण मद्दवेण अणुत्तरेण लाघवेण अणुत्तरेण सच्चेण अणुत्तरेण झाणेण अणुत्तरेण अज्झवसाणेण अप्पाणं भावेमाणस्स बारसवासा तेरस पक्खा वीइक्कंता। तेरसमस्स वासस्स परियाए वट्टमाणाणं जे से गिम्हाणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाह सुद्धे, तस्स णं वइसाह सुद्धस्स नवमी पक्खेणं जंभियाभिहस्स गामस्स वहिया उजुवालियाए णईए उत्तरकूले सामगामिहस्स गाहावइस्स खित्तम्मि सालरुक्खस्स मूले रत्तिं काउस्सग्गे ठिए। तत्थणं छउमत्थावत्थाए अंतिमराइयंमि भगवं इमे दस महासुमिणे पासित्ताणं पडिबुद्धे। तं जहा—

एगं च णं महं घोरदित्तरूवधरं तालपिसायं पराजियं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे १। एवं एगं च णं महासुकिल पक्खगं पुंसकोइलं २, एगं च णं महं चित्तविचित्त पक्खगं पुंसकोइलं ३, एगं च णं महंदामयुगं सव्वरयणामयं ४, एगं च णं महं सेयं गोवग्ग ५, एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं ६, एगं च णं महं सागरं उम्मिवीइसहस्स कलियं भुयाहिं तिण्णं ७, एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं ८ एगं च णं महं हरिवेरुलियवण्णाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तर पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं ९ एगं च णं महं मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे १० ॥सू०९८॥

छाया—ततःखलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ईर्यासमितो यावद् गुप्तब्रह्मचारी अममोऽकिञ्चनोऽक्रोधोऽमानो ऽमायोऽलोभः शान्तः प्रशान्तः उपशान्तः परिनिर्वृतः अनास्रवः अग्रन्थः छिन्नग्रन्थः छिन्नस्रोता निरुपलेपः आत्मस्थितः आत्महितः आत्मज्योतिष्कः आत्मपराक्रमः समाधिप्राप्तः कांस्यपात्रमिव मुक्ततोयः, शङ्ख इव

मूल का अर्थ—'तएणं से' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर ईर्यासमिति से सम्पन्न, यावत् गुप्त ब्रह्मचारी, निर्मम, अकिंचन, क्रोधहीन, मानहीन, मायाहीन, शान्त, प्रशान्त, उपशान्त, परिनिर्वृत्त, आस्रव-रहित, छिन्नग्रन्थ छिन्नस्रोत, निरुपलेप, आत्मस्थित, आत्महित, आत्मज्योतिष्क, आत्मपराक्रम, समाधिप्राप्त,

મૂળનો અર્થ—'तएणं से' ઈત્યાદિ–ઈર્યા સમિતિ સંપન્ન, ભાષા સમિતિ આદિ ઘણા ગુણોથી સંપન્ન અને ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, નિર્મમ, અકિંચની, અક્રોધી, અમાની, અમાયાવી, નિર્લોભી, શાંત, પ્રશાંત, ઉપશાંત પરિનિર્વૃત્ત, નિરાસ્રવી, અગ્રન્થી, છિન્નગ્રન્થી, છિન્નસ્રોતી, નિર્લેપી, આત્મસ્થિત, આત્મહિતેચ્છુ, આત્મપ્રકાશક,–આત્મવીર્યવાન, સમાધિપ્રાપ્ત

औपशमयोगेण तं-श्रीवीरस्वामिनं नीरुजं=निर्व्यथं कृत्वा स्वं=निजं गृहम् अगच्छताम्=गतवन्तौ। तेन कुकृत्येन गोपालः कालावसरे मृत्वा सप्तम नरकं गतः। श्रेष्ठी=सिद्धार्थः वैद्यःखरकश्चेमौ द्वौ कालावसरे कालं कृत्वा तेन शुभकर्मणा=पुण्यकर्मणा द्वादशे कल्पे=अच्युताख्ये देवलोके उपपन्नौ=देवत्वेनोत्पन्नौ ॥सू०९७॥

मूलम्—एवं से समणे भगवं महावीरे इरियासमिए, भास गुत्त बंभयारी, अममे, अकिंचणे, अकोहे, अमाणे, अमाए, अलोहे संते, पसंते, उवसंते, परिणिव्वुए, अणासवे, अगंथे, छिण्णगंथे, छिण्णसोए, निरुवलेवे, मायडि , मायाइए, आयजोइए, आयपरक्कमे, समाहिपत्ते, कंसपायनमुक्कतोए, संख इव निरंजणे, जीवो इव अप्पडिहयगई, अवकणगंमिव जायरूवे, आयरिसकम्मगमिव पागडभावे, कुम्मोव्व गुत्तिंदिए, पुक्खरपत्तं निरुवलेवे, गगणमिव निरालंबणे, अणिलोव्व निरालए, चंदोइव सोमलेसे, सूरो इव दित्ततेए, सागरो इव गंभीरे, विहगो इव सव्वओ विप्पमुक्के, मंदरो इव अप्पकंपे, सारयसलिलंव सुद्धहियए, खग्गिविसाणंव एगजाए, भारंडपक्खीव अप्पमत्ते, कुंजरो इव सोंडीरे, वसभो इव जायत्थामे, सीहो इव दुद्धरिसे, वसुंधरेव सव्वफासविसहे, सुहुयहुयासणो इव तेयसा जलंते वासावासवज्जं अट्ठसु गिम्हहेमंतिएसु मासेसु गामे २ एगराय णयरे २ पंचराय वासीचंदणकप्पे समलेट्ठुकंचणे समसुहदुहे इह लोगपरलोग अप्पडिबद्धे भवहिमे संसारपारगामी कम्मणिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ, नत्थिणं तस्स भगवओ कत्थइ पडिबंधे ।

पचार से भगवान् महावीर को नीरोग करके अपने २ घर चले गये। इस पापकर्म के कारण वह ग्वाला मृत्यु के अवसर पर मर कर सातवें नरक में गया। सेठ सिद्धार्थ और खरक वैद्य दोनों यथासमय शरीरत्याग कर उस पुण्य कर्म के उदय से बारहवें अच्युत नामक देवलोक में देवरूप से उत्पन्न हुए॥ सू० ९७॥

वेरनो स्वभाव करेणीयानी वाळ जेवो होय छे जेम करेणीयानी वाळ बहार नीकळतां वधवा ज मांडे छे. अने तेनो आरोवारो आवतो नथी, अने तेमां सपडायेल जन्तु तेमांथी कोई काळे नीकळी शकतु नथी. ते प्रमाणे वेरनी परंपरा वधती ज रहे छे अने ते वेरानुबंधी कर्मो जो पछी एक बंधाता अने भोगवाता जाय छे माटे वेरनो बदलो वाळवानी इच्छा न राखवी; परंतु तेनी क्षमापना करतां ते निर्मूळ अने निर्जीव थई जाय छे बीज बळी जवा पछी जेम तेनामांथी अंकुरो फूटता नथी तेज प्रमाणे वेरनु उपशम थतां ते शमी जाय छे माटे जे जे भवमां वेर उत्पन्न थयां होय ते सर्वेनु उपशम मानव भवमां विवेक अने समजपूर्वक करी नाखवु जोईए. अन्य भवोमां आवी सामग्री होती नथी, तेम ज एवो पण क्षयोपशमभाव मानवभव जेटलो होतो नथी. (सू ९७)

एवंविधेन विहारेण विहरतो भगवतः अनुत्तरेण ज्ञानेन अनुत्तरेण दर्शनेन अनुत्तरेण तपसा अनुत्तरेण संयमेन अनुत्तरेण उत्थानेन अनुत्तरेण कर्मणा अनुत्तरेण बलेन अनुत्तरेण वीर्येण अनुत्तरेण पुरुषकारेण अनुत्तरेण पराक्रमेण अनुत्तरया क्षान्त्या अनुत्तरया मुक्त्या अनुत्तरया लेश्यया अनुत्तरेण आर्जवेन अनुत्तरेण मार्दवेन अनुत्तरेण लाघवेन अनुत्तरेण सत्येन अनुत्तरेण ध्यानेन अनुत्तरेण अध्यवसानेन आत्मानं भावयतो द्वादशवर्षाः त्रयोदशपक्षा व्यतिक्रान्ताः। त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये वर्तमानानां यः स ग्रीष्माणां द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षः

इस प्रकार के विहार से विचरते हुए भगवान् को अनुत्तर (सर्वोत्तम) ज्ञान, अनुत्तर दर्शन, अनुत्तर तप, अनुत्तर संयम, अनुत्तर उत्थान, अनुत्तर क्रिया, अनुत्तर बल, अनुत्तर वीर्य, अनुत्तर पुरुषकार, अनुत्तर पराक्रम, अनुत्तर क्षमा, अनुत्तर निर्लोभता, अनुत्तर लेश्या, अनुत्तर आर्जव, अनुत्तर मार्दव, अनुत्तर लाघव, अनुत्तर सत्य, अनुत्तर ध्यान तथा अनुत्तर अध्यवसाय से आत्मा को भावित करते करते बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो गये। भगवान् की दीक्षा के तेरहवें वर्ष के पर्याय में वर्तमान ग्रीष्म ऋतु का जो दूसरा मास

અહી નિસ્નેહી આદિ શબ્દોનો અર્થ કરવામાં આવે છે—

ભગવાન, કાંસાના પાત્ર સમાન સ્નેહવર્જિત હોવાથી, તેઓ નિસ્નેહી કહેવાયા શંખ સમાન મળ રહિત હોવાથી તેઓ નિરંજન કહેવાયા જીવની સમાન હોવાથી અવ્યાહતગતિ કહેવાયા ઉત્તમ સુવર્ણસમાન તેમની કાયા હોવાથી તેઓ દેદીપ્યમાન કહેવાયા. દર્પણ સમાન તત્વો ને પ્રકાશીત કરવાવાળા હોવાથી, તેઓ તત્વ પ્રકાશક કહેવાયા કાચબાની સમાન ઇન્દ્રિયોને ગોપવાવાળા હોવાથી તેઓ ગુપ્તેન્દ્રિય કહેવાયા. કમલપત્રની માફક લેપ રહિત હોવાથી નિર્લિપ્ત કહેવાયા આકાશ માફક આધાર–વિનાના હોવાથી, તેઓ નિરાવલંબી કહેવાયા. પવનની સમાન ઘરનગરના હોવાથી નિરાલયો કહેવાયા. ચન્દ્રમા સમાન સૌમ્ય હોવાથી તેઓ સૌમ્યલેશ્યી ગણાયા, સૂર્યના તેજ જેવું તેમનું તેજ હોવાથી તેઓ તેજસ્વી લેખાયા સાગર સમાન હોવાથી ગંભીર ગણાયા, પક્ષી સમાન ગમે ત્યાં જઈ શકવાવાળા હોવાથી તેઓ સર્વતો વિપ્રમુક્ત કોઇપણ જાતની રૂકાવટ–વગરના લેખાયા, સુમેરૂની સમાન નિશ્ચયમાં અડોલ હોવાથી અકંપ–મનાયા, શરદૃઋતુના જળ જેવા સ્વચ્છ હૃદયવાળા ગણાતા, ગેંડાના શીંગડાની સમાન અદ્વિતીય–એક જન્મ લેનાર કહેવાયા, ભારંડપક્ષી સમાન જાગૃત હોવાના કારણે તેઓ અપ્રમત્ત ગણાયા, ગજ જેવા હોવાથી 'વીર' કહેવાયા, વૃષભ સમાન હોવાથી વીર્યવાન્-પરાક્રમી-કહેવાયા, સિંહ સમાન જોરદાર હોવાથી અજેય ગણાયાં; પૃથ્વી સમાન સર્વનો ભાર ખમવાવાળા હોવાથી તેઓ સર્વસહ–સહનાવી મનાયા. ઘી હોમેલા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી હોવાથી જાજ્વલ્યમાન ગણાયા, વર્ષાકાળ સિવાયના ગ્રીષ્મ અને હેમંતના આઠ મહીનાઓમાં "ગામમાં" એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ

निरञ्जनः, जीव इवाप्रतिहतगतिः, जात्यकनकमिव जातरूपः, आदर्शफलकमिव प्रकटभावः, कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव निरुपलेपः, गगनमिव निरालम्बनः, अनिल इव निरालयः, चन्द्र इव सौम्यलेश्यः, सूर इव दीप्ततेजाः, सागर इव गम्भीरः, विहग इव सर्वतो विप्रमुक्त , मन्दर इव अप्रकम्पः, शारदसलिलमिव शुद्धहृदयः, खड्गिविषाणमिव एकजातः, भारण्डपक्षीव अप्रमत्तः, कुञ्जर इव शौण्डीरः, वृषभ इव जातस्थामा, सिंह इव दुर्धर्ष वसुन्धरेव सर्वस्पर्शसहः, सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन् वर्षावासवर्जमष्टासु ग्रैष्म हैमन्तिकेषु मासेषु ग्रामे २ एकरात्रं नगरे २ पञ्चरात्रं वासीचन्दनकल्पः समलेष्टुकाञ्चनः समसुखदुःखः इह लोकपरलोकाप्रतिबद्धः अममत्वः संसार पार गामी कर्मनिर्घातनार्थाय अभ्युत्थितो विहरति, नास्ति खलु तस्य भगवतःकुत्रचित् प्रतिबन्धः।

कांसे के पात्र के समान स्नेह–वर्जित, शंख के समान निरंजन, जीव के समान अव्याहत गति वाले, उत्तम स्वर्ण के समान देदीप्यमान, दर्पण के समान तत्त्वों को प्रकाशित करने वाले, कच्छप के समान गुप्तेन्द्रिय, कमल–पत्र के समान उपलेप–विहीन, आकाश के समान, निरवलम्बन, पवन के समान आलयविहीन, चन्द्रमा के समान सौम्य लेश्या वाले, सूर्य के समान देदीप्यमान तेज से युक्त, सागर की तरह गंभीर, पक्षी के समान सर्वतः विप्रमुक्त, सुमेरु की तरह अकम्प, शरद ऋतु के जल के समान स्वच्छ–हृदय, गैंडे के सींग के समान अद्वितीयजन्म होनेवाले, भारण्ड पक्षी के समान अप्रमत्त, गज के समान वीर, वृषभ के समान वीर्यवान्, सिंह के समान अजेय, पृथ्वी के समान समस्त स्पर्शों को सहने वाले, अच्छी तरह होमी हुई अग्नि के समान तेज से जाज्वल्यमान, वर्षाकाल के सिवाय ग्रीष्म और हेमन्त के आठ महीनों में ग्राम में एक रात्रि और नगर में पांच रात्रि तक रहनेवाले, वासी–चन्दन के समान, मिट्टी और स्वर्ण को समदृष्टि से देखनेवाले, सुख–दुख में समान, इहलोक–परलोक में अनासक्त, ममत्वहीन, संसार पारगामी और कर्मों को नष्ट करने के लिए पराक्रमशील होकर विचरते थे। भगवान् का कहीं भी प्रतिबन्ध नहीं था।

નિસ્નેહી, નિરંજન, અવ્યાહતગતિ, દેદીપ્યમાન, તત્ત્વપ્રકાશક, ગુપ્તેન્દ્રિય, નિર્લિપ્ત, નિરાવલંબી, નિરાલયી, સૌમ્યલેશ્યા તેજસ્વી, ગંભીર, સર્વતો વિપ્રમુક્ત, અકંપ, સ્વચ્છહૃદયી, અદ્વિતીયજન્મ, અપ્રમત્ત, વીર, વીર્યવાન્, અજેય, સર્વસહ જાજ્વલ્યમાન, વર્ષાકાલ સિવાય ગ્રીષ્મ અને હેમંતના આઠ મહીનામાં ગામમાં એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ સુધી રહેવાવાળા વાસી ચંદન સમાન, માટી અને સોનાને સમાન દૃષ્ટિએ જોનાર સુખદુઃખમાં સમાન ઇહલોક પરલોકની આસક્તિ રહિત અમમત્વ, સંસાર પારગામી, પરાક્રમશીલ એવા ઉપરોક્ત ગુણોવાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિચરવા લાગ્યા. પ્રભુને ક્યાંય પણ પ્રતિબંધ હતો નહિ.

महद् दामद्विकं सर्वरत्नमयम् ४, एकं च खलु महान्तं श्वेतं गोवर्गम् ५, एकं च खलु महत् पद्मसरः सर्वतः समन्तात् कुसुमितम् ६, एकं च खलु महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचिसहस्रकलितं भुजाभ्यां तीर्णम् ७, एकं च खलु महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तम् ८, एकं च खलु महान्तं हरिवैडूर्यवर्णाभेन निजकेन अन्त्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितम् ९, एकं च खलु महान्तं मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवरगतमात्मानं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः । सू०९८॥

टीका—'तएण से समणे' इत्यादि । ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ईर्यासमितः=ईर्यासमिति–समन्वितः–यतनया गमनेन प्राणिगणं रक्षन्–'यावत्'–पदेन भाषासमितः, एषणासमितः, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितः, उच्चार प्रस्रवणश्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः कायगुप्तः,

---

चित्र–विचित्र पखेवाले पुरुष–कोकिल को देखा । (४) एक महान् सर्व रत्नमय माला–युगल देखा । (५) एक विशाल श्वेत गोवर्ग देखा । (६) सब तरफ से पुष्पित एक पद्म–युक्त विशाल सरोवर देखा । (७) एक हजारों तरगों से युक्त, महान् समुद्र को अपनी भुजाओं से पार किया देखा । (८) एक महान् तेज से जाज्वल्यमान सूर्य को देखा । (९) पिंगलवर्ण की हरि मणि और नीलवर्ण की नीलम मणि की आभा के समान कान्तिवाली अपनी आंत से महान् मानुषोत्तर पर्वत को सब ओर से वेष्टित और परिवेष्टित देखा । (१०) मेरु पर्वत पर मन्दर-चूलिका के उपर अपने आप को एक श्रेष्ठ सिंहासन पर बैठा देखा । स्वप्न देखकर भगवान जागृत हुए ॥सू०९८॥

टीका का अर्थ—उस समय भगवान महावीर ईर्यासमिति, भाषासमिति, एषणासमिति, आदानभाण्ड-मात्रनिक्षेपणा समिति, उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मशिंगाणजल्लपरिष्ठापनिकासमिति से युक्त थे, तथा मनोगुप्ति, वचनगुप्ति

જોયુ (૨) એક અત્યંત સફેદ પાંખવાળા પુરુષ જાતિના કોકિલને જોયો (૩) એક વિશાળ ચિત્ર-વિચિત્ર પાંખોવાળા નર-કોકિલને તેમણે જોયો. (૪) એક સુવર્ણમય અને રત્નમય માળાની જોડી જોઈ. (૫) એક વિશાળ સફેદ વર્ણવાળું ગાયોનું ધણ દેખ્યુ. (૫) ચારે તરફ પુષ્પોથી ભરેલું એક વિશાલ પદ્મ સરોવર દેખ્યું. (૭) હજારો મોજા વાળા મહાન્ સમુદ્રને પોતે ભુજાઓથી તરી ગયા હોય તેવુ સ્વપ્ન તેમણે જોયું. (૮) મહાન્ તેજસ્વી સૂર્યને જોયો (૯) પીળા રંગના અને લીલા રંગના નીલમ મણિઓની કાંતિની સમાન કાંતિવાળા આંતરડાથી મહાન્ 'માનુપોત્તર' પર્વતને ચારે બાજુથી વિંટળાએલ જોયો. (૧૦) મેરૂ પર્વત ઉપરના 'મંદારચૂલીકા' નામના શિખર ઉપર એક ઉત્તમ સિંહાસનની ઉપર પોતે બેઠેલા જોયા. આ પ્રમાણે દેખતાંની સાથેજ ભગવાન જાગૃત થયા ॥સૂ૦૯૮॥

ટીકાનો અર્થ—તે સમયે ભગવાન મહાવીર ઇર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મશિંઘાણજલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિથી યુક્ત હતા તથા મનોગુપ્તિ, અને વચનગુપ્તિ.

वैशाखशुद्धः, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य नवमीपक्षे खलु जृम्भिकाभिधस्य ग्रामस्य बहिः ऋजुपालिकाया नद्या उत्तरकूले सामगाभिधस्य गाथापतेः क्षेत्रे शालवृक्षस्य मूले रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितः। ततः खलु छद्मस्थावस्थाया अन्तिमरात्रौ भगवान् इमान् दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः। तद्यथा—

एकं च खलु महान्तं घोरं दीप्तरूपधरं तालपिशाचं पराजितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १। एवमेकं च खलु महाशुक्लपक्षकं पुंस्कोकिलम् २, एकं च खलु महान्तं चित्रविचित्र पक्षकं पुंस्कोकिलम् ३। एकं च खलु

और चौथा पक्ष—वैशाख शुक्ल पक्ष था, उस वैशाख शुक्ल पक्ष की नौवींके दिन भगवान् जृम्भिक नामक ग्राम के बाहर, ऋजुपालिका नदी के उत्तर किनारे, सामग नामक गाथापति के खेत में, शालवृक्ष के नीचे, रात्रि में, कायोत्सर्ग में स्थित हुए। छद्मस्थ अवस्था की उस अन्तिम रात्रि में भगवान् यह दस महास्वप्न देखकर प्रतिबुद्ध हुए। वे स्वप्न ये हैं—

(१) एक महान् घोर दीप्त रूप धारी तालपिशाच को स्वप्न में पराजित देखकर प्रतिबुद्ध हुए। (२) इसी प्रकार एक अत्यन्त सफेद पंखोवाले पुरुष जातीय कोकिल को देखकर प्रतिबुद्ध हुए। (३) एक विशाल

સુધી રહેનારા અપકારી ને ઉપકારી માનવાળા સુવાસિત ચંદન સમાન, માટી અને સોનાને સમાન દૃષ્ટિથી જોનાર, સુખદુઃખમાં સમાન, ઇહલોક પરલોકની આસક્તિ રહિત અપ્રતિબદ્ધ-કોઈપણ ભાવની પ્રતિજ્ઞા વગરના, સંસારના પારગામી અને આઠકર્મોનો નાશ કરવા માટે યત્નશીલ રહેવાવાળા

ઉપરના ગુણોથી વિરાજિત એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કેવા કેવા અધ્યવસાયથી આત્માને ભાવિત કરતા હતા તો કહે છે કે, અનુત્તર-(સર્વોત્તમ) જ્ઞાન, અનુત્તર દર્શન, અનુત્તર તપ, અનુત્તર સંયમ, અનુત્તર ઉત્થાન, અનુત્તર ક્રિયા, અનુત્તર બળ, અનુત્તર વીર્ય, અનુત્તર પુરુષાકાર અનુત્તર પરાક્રમ અનુત્તર ક્ષમા, અનુત્તર નિર્લોભતા, અનુત્તર લેશ્યા, અનુત્તર આર્જવ, અનુત્તર માર્દવ, અનુત્તર લાઘવ, અનુત્તર સત્ય, અનુત્તર ધ્યાન અને અનુત્તર અધ્યવસાયો વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા હતા. આવી રીતે આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં તેમને બાર વર્ષ અને તેર પખવાડીયાં પસાર થઈ ગયાં. દીક્ષા પર્યાયના તેરમા વર્ષે ગ્રીષ્મ ઋતુનો બીજો માસ અને ચોથુ અઠવાડિયુ એટલે વૈશાખ સુદ નવમીનો દિવસ ચાલતો હતો. જૃંભિક નામના ગામની બહાર, ઋજુ પાલિકા નદીના ઉત્તર કિનારે, સામગ નામના ગાથાપતિના ક્ષેત્ર મધ્યે, સાલ વૃક્ષની નીચે, રાત્રીના સમયે કાયોત્સર્ગમાં તેઓ સ્થિત થયા. આ છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રી હતી. આ રાત્રીના સમયે, ભગવાને દશ મહાસ્વપ્નો જોયા અને જોવાની સાથે તેઓ પ્રતિબુદ્ધ થયા તે સ્વપ્નો આ પ્રમાણે હતાં—

સ્વપ્નોનું ફળ—(૧) એક મહાન અઘોરી દીપ્તરૂપધારી તાલપિશાચને સ્વપ્નમાં પોતે હરાવ્યો છે એમ ભગવાને

धर्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणतिः २, तृतीया च सा सकलमनोवृत्तिनिरोधेन योगनिरोधावस्थाभाविनी आत्मरमणरूपा। उक्तंच योगशास्त्रे—

"विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥१॥इति।

तया मनोगुप्त्या युक्तः। वचोगुप्तः-वचनगुप्तियुक्तः। तत्र वचनगुप्तिश्चतुर्विधा,

उक्तंच-"सच्चा तहेव मोसा-य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा ॥१॥" (उत्त. २४ अ.)

छाया—"सत्या तथैव मृषा च, सत्यामृषा तथैव च।
चतुर्थ्यसत्यामृषा तु, वचोगुप्तिश्चतुर्विधा ॥१॥इति।

अनुकूल, परलोक को साधनेवाली, धर्मध्यान के अनुकूल मध्यस्थभाव रूप परिणति, (३) समस्त मानसिक वृत्तियों के निरोध से, योगनिरोध की अवस्था में उत्पन्न होनेवाली आत्मरमणरूप प्रवृत्ति। योगशास्त्र में कहा है—

"विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता" ॥ १ ॥ इति।

कल्पनाओं के जाल से सर्वथा मुक्त, समत्व में सुप्रतिष्ठित और आत्मारूपी उद्यान में रमण करनेवाला मन ही मनोगुप्ति है; ऐसा गुप्ति के ज्ञाताओंने कहा है ॥ १ ॥

भगवान् वचनगुप्ति से भी युक्त थे। वचनगुप्तिचार प्रकार की है। कहा भी है—

અનુકૂળ મધ્યસ્થભાવરૂપ પરિણતિ (૩) સઘળી માનસિક વૃત્તિઓના નિરોધથી યોગ નિરોધ અવસ્થામા ઉત્પન્ન થનારી આત્મરમણરૂપ પ્રવૃત્તિ. યોગશાસ્ત્રમ કહ્યુ છે—

विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै, र्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥ इति।

કલ્પનાઓની જાળથી સર્વથા મુક્ત, સમત્વમા સુપ્રતિષ્ઠિત અને આત્મામાં રમણ કરનાર મન જ, મનોગુપ્તિ છે, એવું મનોગુપ્તિના જાણકારોએ કહેલ છે. ॥૧॥

ભગવાન વચનગુપ્તિવાળા પણ હતા. વચન ગુપ્તિ ચાર પ્રકારની છે, કહ્યુ પણ છે—

गुप्तः, गुप्तेन्द्रिय" इत्येषां समासः, तत्र 'भाषासमितः=भाषासमितियुक्तः—भाषासमितिश्च—निरवद्यवचनप्रवृत्तिः, तया युक्तः, एषणासमितः—एषणायाम्=अशनादिगवेषणायाम् उद्गमादि द्विचत्वारिंशद्दोषवर्जनेन समितः=समिति युक्तः, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितः—आदाने=भाण्डमात्रयोर्ग्रहणे भाण्डमात्रयोः—भाण्डस्य=पात्रस्य मात्रस्य= वस्त्रादिरूपस्योपकरणस्य च, यद्वा—भाण्डामत्रयोः—भाण्डस्य=वस्त्राद्युपकरणस्य अमत्रस्य=पात्रस्य चेत्युभयोः निक्षेपणायाम्—भूस्थापनायां समितः=प्रतिलेखनादिपूर्वकप्रवृत्तियुक्तः, उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मसिंघाणजल्लपरिष्ठापनिका समितः—तत्र—उच्चारः—पुरीषं, प्रस्रवणम्—मूत्रं, श्लेष्मा=कफः, सिंघाणं=नासिकामलं, जल्लः—प्रस्वेदमलम्, एतेषां परिष्ठापनिकायां=परित्यागे समितः=स्थण्डिलादि दोषपरिहारपूर्वकप्रवृत्तियुक्तः, मनोगुप्तः—मनोगुप्तिस्त्रिविधा—तत्र प्रथमा सा—आर्त्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगरूपा, द्वितीयामनोगुप्तिश्च—शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिनी

और कायगुप्ति से सम्पन्न थे, गुप्त थे और गुप्तेन्द्रिय थे। प्राणियों की रक्षा करते हुए यतनापूर्वक चलना ईर्यासमिति है। निर्दोष वचनों का प्रयोग करना भाषासमिति है। एषणा में अर्थात्—आहार आदि की गवेषणा में उद्गम आदि ४२ (बयालीस) दोषों का वर्जन करना एषणासमिति है। भाण्ड—पात्र तथा मात्र—वस्त्र आदि उपकरणों के ग्रहण करने और रखने में अथवा भाण्ड और वस्त्र आदि उपकरणों के तथा अमत्र अर्थात् पात्र के आदान—निक्षेप में यतना करना अर्थात् प्रतिलेखनादि पूर्वक प्रवृत्ति करना आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति है। उच्चार—मल, प्रस्रवण मूत्र, श्लेष्म—कफ, सिंघाण—रेंट, जल्ल—पसीने का मैल, इन सब के परिष्ठापन—परठने में यतना करने को उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मसिंघाणजल्लपरिष्ठापनिकासमिति कहते हैं। भगवान् मनोगुप्ति से युक्त थे। मनोगुप्ति तीन प्रकार की है—(१) आर्त्तध्यान और रौद्रध्यान संबंधी कल्पनाओं का अभाव होना। (२) शास्त्र के

અને કાયગુપ્તિવાળા હતા, ગુપ્ત હતા અને ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. પ્રાણીઓની રક્ષા કરતા યતના પૂર્વક ચાલવુ તે ઇર્યાસમિતિ છે, નિર્દોષ વચનોનો પ્રયોગ કરવો તે ભાષાસમિતિ છે, એષણામાં એટલે કે આહાર આદિની ગવેષણામાં ઉદ્ગમ આદિ ૪૨ દોષોનો ત્યાગ કરવો તે એષણા સમિતિ છે ભાંડ—પાત્ર તથા માત્ર—વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણોને ગ્રહણ કરવામાં તથા રાખવામાં અથવા ભાંડ કે વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણ તથા અમત્ર એટલે કે પાત્રના આદાન—નિક્ષેપમાં યતના કરવી એટલે કે પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી તે આદાન—ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ છે ઉચ્ચાર મળ પ્રસ્રવણ મૂત્ર, શ્લેષ્મ—કફ, સિંઘાણ—(લીંટ) જલ્લ—પરસેવાનો મેલ, એ બધાના પરિષ્ઠાપન પરઠવામાં યતના કરવી તેને ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મ સિંઘાણ જલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ કહે છે. ભગવાન મનોગુપ્તિવાળા હતા. મનોગુપ્તિ ત્રણ પ્રકારની છે—(૧) આર્તધ્યાન સંબંધી કલ્પનાઓનો અભાવ હોવો (૨) શાસ્ત્રને અનુકૂળ, પરલોકને સાધનારી ધર્મધ્યાનને

कायगुप्तिश्च–द्विधा चेष्टानिवृत्ति रूपा १, यथाऽऽगमंचेष्टानियमरूपा च २। तत्र परीपहोपसर्गादि सम्भवेऽपि यत् कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणम्, सर्वयोगनिरोधावस्थायां वा सर्वथा यत् कायचेष्टानिरोधनं सा प्रथमा १। गुरुमापृच्छय शरीरसंस्तारकभूम्यादि प्रतिलेखना–प्रमार्जनादिसमयोक्त–क्रियाकलापपुरस्सरं शयनासनादि विधेयम्, ततः शयनासननिक्षेपाऽऽदानादिषु स्वेच्छया चेष्टापरिहारेण नियता=शास्त्रनियमानुसारिणी या कायचेष्टा सा द्वितीयेति, उक्तंच—

"उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावःशरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ।१।

भगवान् कायगुप्ति से युक्त थे। कायगुप्ति दो प्रकार की है—(१) कायिक चेष्टाओं को त्याग देना और (२) चेष्टाओं का आगम के अनुसार नियमन करना। इन में परिषह उपसर्ग आदि उत्पन्न होने पर कायोत्सर्गक्रिया आदि के द्वारा शरीर को अचल कर लेना अथवा योग मात्र का निरोध हो जानेकी अवस्था में पूर्ण रूप से कायिक चेष्टा का रुक जाना प्रथम कायगुप्ति है। गुरु से आज्ञा लेकर शरीर, संथारा, भूमि आदि की प्रतिलेखना तथा प्रमार्जना आदि शास्त्रोक्त क्रियाएँ करके ही शयन आसन आदि करना चाहिए। अतः शयन, आसन, निक्षेप और आदान आदि क्रियाओं में स्वेच्छापूर्वक चेष्टाओं का परित्याग करके शास्त्रानुसार काय की चेष्टा होना दूसरी कायगुप्ति है। कहा भी है—

" उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

ભગવાન કાયગુપ્તિવાળા પણ હતા કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે—(૧) કાયિક ચેષ્ટાઓનો ત્યાગ કરવો અને (૨) ચેષ્ટાઓનુ આગમ પ્રમાણે નિયમન તેમા-પરાષહક ઉપસર્ગ આદિ ઉત્પન્ન થતા કાયોત્સર્ગ-ક્રિયા આદિ વડે શરીરને અચળ કરી લેવું અથવા યોગ માત્રનો નિરોધ થઈ જવાની અવસ્થામા પૂર્ણરૂપે કાયિક ચેષ્ટાનું અટકી જવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ છે ગુરુની આજ્ઞા લઈને શરીર, સથારો, ભૂમિ આદિની પ્રતિલેખના તથા પ્રમાર્જના આદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ કરીને જ શયન આસન આદિ કરવું જોઈએ. તેથી શયન, આસન, નિક્ષેપ, અને આદાનઆદિ ક્રિયાઓમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક ચેષ્ટાઓનો પરિત્યાગ કરીને શસ્ત્રાનુસાર કાયની ચેષ્ટા હોવી તે બીજી કાયગુપ્તિ છે. કહ્યું પણ છે—

"उपसर्ग प्रसंगेपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥१॥

भावार्थः—वचोगुप्तिः=वचनगुप्तिश्चतुर्विधा—सत्या, मृषा, सत्यामृषा, असत्यामृषा चेति। अत्र भावः—जीवं—प्रति—'अयं जीव' इति कथनं सत्यवचनम् १, जीवं प्रति—'अयमजीवः' इति कथनं मृषावचनम् २, 'अद्यास्मिन् नगरे शतं बालका जाताः' इति पूर्वमनिर्णीय कथनं सत्यामृषावचनम् ३, 'ग्रामः समागत' इति कथनं न सत्यं नापि मृषेति, असत्यामृषावचनम् ४, इति चतुर्विध वचनयोगनिवृत्तिर्वचोगुप्तिरिति। एवं चतुर्विधवचोगुप्ति युक्तः। यद्वा—कुशलानां वचसाम् उदीरणम् अकुशलानां च निवर्तन वचोगुप्तिः, तया युक्त इति। कायगुप्तियुक्तः। तत्र

" सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा " ॥ १ " इति।

(१) सत्यवचनगुप्ति (२) मृषावचनगुप्ति (३) सत्यामृषावचनगुप्ति और (४) चौथा असत्यामृषावचनगुप्ति, इस प्रकार वचनगुप्ति चार प्रकार की है ॥ १ ॥

इसका अभिप्राय यह है—वचन चार प्रकारका है, जैसे—जीव को 'यह जीव है' ऐसा कहना सत्यवचन है। जीव को यह अजीव है' ऐसा कहना मृषावचन है। 'आज इस नगर में सौ बालक जन्मे' इस प्रकार पहले निर्णय किये बिना ही कहना सत्यामृषावचन है। 'गाँव आ गया' इस प्रकार का कहना न सत्य है, न मृषा (असत्य) है, इस लिये यह असत्यामृषावचन—व्यवहारभाषा है। इन चारों प्रकार के वचन योग के त्याग को वचनगुप्ति है। अथवा—प्रशस्त वचनों का प्रयोग करना और अप्रशस्तवचनों का त्याग करना वचनगुप्ति है। भगवान् इस वचनगुप्ति से युक्त थे।

" सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा" ॥१॥ इति।

१) સત્યા વચન ગુપ્તિ (૨) મૃષા વચન ગુપ્તિ (૩) સત્યામૃષા વચન ગુપ્તિ અને (૪) અસત્યામૃષાવચન ગુપ્તિ, આ પ્રમાણે વચનગુપ્તિ ચાર પ્રકારની છે (૧) તેનો ભાવાર્થ આ છે વચન ચાર પ્રકારનાં છે, જેમકે—જીવને 'આ જીવ છે." એમ કહેવું તે સત્ય વચન છે જીવને 'આ જીવ છે" એમ કહેવું તે મૃષાવચન છે 'આજે આ નગરમાં સો બાળકો જન્મ્યાં" આ પ્રમાણે પહેલા નિશ્ચય કર્યો વિના કહેવું તે સત્યામૃષા વચન છે 'ગામ આવી ગયું" આ પ્રમાણે કહેવું તે સત્ય પણ નથી અને મૃષા (અસત્ય) પણ નથી. તેથી તે અસત્યામૃષા વચન છે એ ચારે પ્રકારનાં વચન યોજના ત્યાગને વચન ગુપ્તિ એટલે કે મૌન કહે છે અથવા પ્રશસ્ત વચનોનો પ્રયોગ કરવો અને અપ્રશસ્ત વચનોનો ત્યાગ કરવો તે વચન ગુપ્તિ છે ભગવાન આ વચનગુપ્તિવાળા હતા

कायगुप्तिश्च-द्विधा चेष्टानिवृत्ति रूपा १, यथाऽऽगमंचेष्टानियमरूपा च २। तत्र परीषहोपसर्गादि सम्भवेऽपि यत् कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणम्, सर्वयोगनिरोधावस्थायां वा सर्वथा यत् कायचेष्टानिरोधनं सा प्रथमा १। गुरुमापृच्छय शरीरसंस्तारकभूम्यादि प्रतिलेखना-प्रमार्जनादिसमयोक्त-क्रियाकलापपुरस्सरं शयनासनादि विधेयम्, ततः शयनासननिक्षेपाऽऽदानादिषु स्वेच्छया चेष्टापरिहारेण नियता=शास्त्रनियमानुसारिणी या कायचेष्टा सा द्वितीयेति, उक्तंच—

"उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावःशरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ।१।

भगवान् कायगुप्ति से युक्त थे। कायगुप्ति दो प्रकार की है—(१) कायिक चेष्टाओं को त्याग देना और (२) चेष्टाओं का आगम के अनुसार नियमन करना। इन में परिषह उपसर्ग आदि उत्पन्न होने पर कायोत्सर्गक्रिया आदि के द्वारा शरीर को अचल कर लेना अथवा योग मात्र का निरोध हो जानेकी अवस्था में पूर्ण रूप से कायिक चेष्टा का रुक जाना प्रथम कायगुप्ति है। गुरु से आज्ञा लेकर शरीर, संथारा, भूमि आदि की प्रतिलेखना तथा प्रमार्जना आदि शास्त्रोक्त क्रियाएँ करके ही शयन आसन आदि करना चाहिए। अतः शयन, आसन, निक्षेप और आदान आदि क्रियाओं में स्वेच्छापूर्वक चेष्टाओं का परित्याग करके शास्त्रानुसार काय की चेष्टा होना दूसरी कायगुप्ति है। कहा भी है—

"उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

ભગવાન કાયગુપ્તિવાળા પણ હતા કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે—(૧) કાયિક ચેષ્ટાઓનો ત્યાગ કરવો અને (૨) ચેષ્ટાઓનું આગમ પ્રમાણે નિયમન તેમાં-પરીષહક ઉપસર્ગ આદિ ઉત્પન્ન થતા કાયોત્સર્ગ-ક્રિયા આદિ વડે શરીરને અચળ કરી લેવું અથવા યોગ માત્રનો નિરોધ થઈ જવાની અવસ્થામા પૂર્ણરૂપે કાયિક ચેષ્ટાનું અટકી જવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ છે. ગુરુની આજ્ઞા લઈને શરીર, સંથારો, ભૂમિ આદિની પ્રતિલેખના તથા પ્રમાર્જના આદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ કરીને જ શયન આસન આદિ કરવું જોઈએ તેથી શયન, આસન, નિક્ષેપ, અને આદાનઆદિ ક્રિયાઓમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક ચેષ્ટાઓનો પરિત્યાગ કરીને શસ્ત્રાનુસાર કાયની ચેષ્ટા હોવી તે બીજી કાયગુપ્તિ છે. કહ્યું પણ છે—

"उपसर्ग प्रसंगेपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥१॥

शयनाऽऽसन निक्षेपा,-ऽऽदानसंक्रमणेषु च।
स्थानेषु चेष्टा नियमः, कायगुप्तिस्तु सा परा ॥२॥इति।

भगवतो गुरोरभावाद् द्वितीया कायगुप्तिर्गुरुमनापृच्छ्यैव बोध्या। एवं त्रिविधकायगुप्तियुक्तः। अत एव-गुप्तः= मनोवचःकायगुप्तियुक्तः। तथा-गुप्तेन्द्रियः=स्व स्व विषयतो निगृहीतेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रिय इत्यर्थः। इति यावत्स्व रागरहित विचरणम्। तथा-गुप्तब्रह्मचारी-गुप्तः=रक्षितः-ब्रह्मचारः=यावज्जीवनं मैथुनविरमणलक्षणः-ब्रह्मणः= ब्रह्मचर्यस्य चतुर्थव्रतस्य चारः=अनुष्ठानं सेवनम् अस्यास्तीति गुप्तब्रह्मचारी-यावज्जीवमैथुननिवृत्त इति भाव।

शयनासननिक्षेपाऽऽदान संक्रमणेषु च
स्थानेषु चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु सा परा" ॥ २ ॥

उपसर्ग का प्रसंग होने पर भी कायोत्सर्ग को सेवन करने वाले मुनि के शरीर का स्थिर होना प्रथम काय गुप्ति कहलाती है ॥ १ ॥

शयन, आसन, निक्षेप (किसी वस्तु को रखना), आदान (ग्रहण करना) तथा संक्रमण (इधर-उधर करना) आदि स्थानों में चेष्टा का नियम होना दूसरी कायगुप्ति है ॥ २ ॥

भगवान् के गुरु का अभाव था, अत एव उनकी कायगुप्ति गुरु को बिना पूछे ही जान लेनी चाहिए। इस प्रकार वे दोनों प्रकार की कायगुप्ति से युक्त थे। इन तीनों गुप्तियों से युक्त होने के कारण वे गुप्त थे। तथा गुप्तेन्द्रिय थे-विषयों में प्रवृत्त होनेवाली इन्द्रियों का निरोध कर चुके थे।

भगवान् गुप्त ब्रह्मचारी थे। अर्थात् यावज्जीवन मैथुनत्यागरूप चौथे ब्रह्मचर्य महाव्रत का अनुष्ठान करनेवाले थे।

शयनासननिक्षेपाऽऽदान संक्रमणेषु च
स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सा परा" ॥२॥

ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ કાયોત્સર્ગનું સેવન કરનાર મુનિના શરીરનું સ્થિર હોવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ કહેવાય છે ॥૧॥ શયન, આસન, નિક્ષેપ (કોઇ વસ્તુને રાખવી), આદાન (ગ્રહણ કરવું) તથા સંક્રમણ (આમ તેમ કરવું) આદિ સ્થાનોમાં ચેષ્ટાનું નિયમન હોવું તે બીજી કાયગુપ્તિ છે ભગવાનને ગુરુ ન હતા તેથી તેમની કાયગુપ્તિ ગુરુને પૂછ્યા વિનાની સમજી લેવી જોઇએ. આ રીતે તેઓ બન્ને પ્રકારની કાયગુપ્તિવાળા હતા એ ત્રણે ગુપ્તિવાળા હોવાથી તેઓ ગુપ્ત હતા તથા ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થનારી ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી ચૂક્યા હતા. ભગવાન ગુપ્ત બ્રહ્મચારી હતા. એટલે કે આજીવન મૈથુન ત્યાગરૂપ ચોથા બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરનાર હતા. તથા અમતા

तथा–अममः=ममतारहितः, अकिञ्चनः=निष्किञ्चनः, अक्रोधः=क्रोधरहित, तथा–अमानः=मानरहितः, अमायः=मायावर्जितः, अलोभः=निर्लोभः तथा–शान्तः=अन्तर्वृत्त्या, प्रशान्तः–बहिर्वृत्त्या, उपशान्तः–उभयवृत्त्या, परिनिर्वृतः=सर्वसन्तापरहितः, अनास्रवः=आस्रववर्जितः, अग्रन्थः=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिरहितः, छिन्नग्रन्थः=परित्यक्तद्रव्यभावग्रन्थः, छिन्नस्रोताः=विनाशितास्रव कारणः, निरुपलेपः=द्रव्यभावमलवर्जितः, तथा-आत्मस्थितः=आत्मनि स्थितः-आत्मनिष्ठः, यद्वा–'आयट्ठिए' इत्यस्य 'आत्मार्थिकः' इतिच्छाया, तत्पक्षे–आत्मैवार्थः–प्रयोजनम् आत्मार्थः, सोऽस्त्यस्येत्यात्मार्थिकः, यद्वा-आत्मानमर्थयतीति आत्मार्थी स एवाऽऽत्मार्थिकः-आत्माभिलाषी=आत्मकल्याणोत्सुकः, तथा-आत्महितः=षड्जीवनिकाय परिपालकः, तथा–आत्मज्योतिष्कः–आत्मैवज्योतिः–आलोको यस्य स आत्मज्योतिष्कः, यद्वा–'आयजोइए' इत्यस्य 'आत्मयोगिकः' इतिच्छाया, तत्पक्षे–आत्मनो योगाः–मनोवाक्कायविषययोगाः सन्त्यस्य स आत्मयोगिकः=वशीकृतवाङ्मनः काययोग इत्यर्थः। तथा–आत्मपराक्रमः=आत्मबलशाली। तथा–समाधिप्राप्तःसम्यङ्मोक्षमार्गा-

---

तथा– ममता से रहित थे। अकिंचन थे, क्रोध मान माया और लोभ से रहित थे। अन्तर्वृत्ति से शान्त थे, बाहर से प्रशान्त थे, और भीतर बाहर से उपशान्त थे। सब प्रकार के सन्ताप से रहित थे। आस्रव से रहित थे। बाह्य और आभ्यन्तर ग्रन्थि से रहित थे। द्रव्य–भाव ग्रन्थ (परिग्रह) के त्यागी थे। आस्रव के कारणों को नष्ट कर चुके थे। द्रव्य और भावमल से वर्जित थे। आत्मनिष्ठ थे। अथवा 'आयट्ठिए' की 'आत्मार्थिक' ऐसी छाया होती है। इसका अर्थ है–आत्मार्थी, आत्म कल्याण के इच्छुक, भगवान् आत्महित–षड्जीवनिकाय के परिपालक थे। आयजोइए–आत्मज्योतिवाले थे, अथवा आत्मयोगिक अर्थात् मन वचन तथा काययोग को वश में करनेवाले थे। आत्मबल से सम्पन्न थे। समाधि–मोक्षमार्ग में स्थित थे।

વિનાના હતા, અકિંચન હતા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત હતા. આન્તર્વૃત્તિથી શાંત હતા, બહારથી પ્રશાંત હતા અને અંદર તથા બહારથી ઉપશાંત હતા. બધા પ્રકારના સંતાપથી રહિત હતા. આસ્રવથી રહિત હતા. બાહ્ય અને આભ્યન્તર ગ્રન્થિથી રહિત હતા. દ્રવ્ય–ભાવ ગ્રન્થ (પરિગ્રહ)ના ત્યાગી હતા. આસ્રવના કારણોનો નાશ કરી ચૂકયા હતા. દ્રવ્ય અને ભાવ મળથી રહિત હતા આત્મનિષ્ઠ હતા. અથવા "आयट्ठिए"ની "આત્માર્થિક" એવી છાયા હોય છે. તેનો અર્થ છે–આત્માર્થી, આત્માભિલાષી, એટલે કે– મુમુક્ષુ હતા. ભગવાન આત્મહિત છજીવનિકાયના પરિપાલક હતા. आयजोइए–આત્મજ્યોતિવાળા અથવા आत्मयोगीक એટલે કે મન, વચન, તથા કાયયોગને વશ કરનાર હતા આત્મબળથી સંપન્ન હતા. સમાધિ–મોક્ષમાર્ગમા સ્થિત હતા. કાંસાનાં પાત્રની જેમ

प्रस्थितः, तथा–कांस्यपात्रमिव=कांस्यपात्रवत् मुक्ततोयः=स्नेहवर्जितः, शङ्ख इव=शङ्खवत् निरञ्जनः=निर्मलः, तथा जीव इव=जीववत् अप्रतिहतगतिः=अकुण्ठितगतिः, जात्यकनकमिव=उत्तमसुवर्णवत् जातरूपः=सुरूपसम्पन्नः, आदर्शफलकमिव=दर्पणफलकवत् प्रकटभावः=प्रकाशितजीवाजीवादि सकलपदार्थः, कूर्म इव=कच्छपवत् गुप्तेन्द्रियः=गोपितेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव=कमलपत्रवत्, निरुपलेपः=स्वजनाद्यभिष्वङ्गरहितः, गगनमिव=आकाशवत्, निरालम्बनः=कुलग्रामनगराद्यालम्बनवर्जितः। अनिल इव=वायुवत् निरालयः=निर्गृहः, चन्द्र इव=चन्द्रवत् सौम्यलेश्यः=अनुपतापहेतुमनः परिणामधारकः, सूर इव=सूर्यवत् दीप्ततेजाः=द्रव्यतः शरीरदीप्त्या भावतो ज्ञानेन देदीप्यमानः, सागर इव=समुद्रवत् गम्भीरः=हर्षशोकादि कारणसंयोगेऽपि निर्विकारचित्तः, विहग इव=पक्षिवत् सर्वतो विप्रमुक्तः=निर्बन्धनः, मन्दर इव=मन्दरपर्वतवत् अप्रकम्पः=परीषहोपसर्गपवनैरचलितः, शारदजलमिव=शरदृतुजलवत्

कांसे के पात्र के समान स्नेह (राग) से रहित थे। शंख के समान निर्मल थे। जीव के समान अकुंठित–अबाध गतिवाले थे। उत्तम स्वर्ण के समान सुन्दर रूप थे। दर्पण–फलक के समान जीव–अजीव समस्त पदार्थों को प्रकाशित करनेवाले थे। कछुवे के समान इन्द्रियों को वश करनेवाले थे। कमल के पत्ते के समान स्वजन आदि की आसक्ति से रहित थे। आकाश के समान कुल, ग्राम, नगर आदिका आलम्बन नहीं लेते थे। पवन के समान घर रहित थे। चन्द्रमा के समान सौम्य लेश्यावाले अर्थात् कषायादिजन्यसन्तापसे रहित मानसिक परिणाम के धारक थे। सूर्य के समान दीप्ततेज थे। अर्थात् द्रव्य से शारीरिक दीप्ति से और भाव से ज्ञान से देदीप्यमान थे। सागर के समान गंभीर थे। हर्ष–शोक आदि के कारणों का संयोग होने पर भी विकार–विहीन चित्तवाले थे। पक्षी के समान सब प्रकार के बन्धनों से मुक्त थे। मेरु शैल के समान परीषह और उपसर्ग रूपी पवन से चलायमान नहीं होते थे। शरदृतु के जल के समान निर्मल चित्त थे।

સ્નેહ (રાગ) વિનાના હતા. શંખના જેવાં નિર્મળ હતા. જીવના જેવાં અકુંઠિત અબાધ ગતિવાળા હતા. ઉત્તમ સુવર્ણ જેવા સુંદર રૂપવાળા હતા. દર્પણની જેમ જીવ અજીવ આદિ સમસ્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરનાર હતા. કાચબાની જેમ પોતાની ઇન્દ્રિયોને ગોપાવનાર–વશ કરનાર હતા. કમળનાં પાનની જેમ સ્વજન આદિની આસક્તિ વિનાના હતા. આકાશની જેમ કુળ, ગામ, નગર આદિનું અવલંબન લેતા નહીં. પવનની જેમ ગૃહ વિનાના હતા. ચન્દ્રમાની જેમ સૌમ્ય લેશ્યાવાળા એટલે કે કષાયાદિજન્ય સંતાપથી રહિત માનસિક પરિણામના ધારક હતા. સૂર્યની જેમ દીપ્તતેજવાળા હતા એટલે કે દ્રવ્યથી શારીરિક દીપ્તિથી અને ભાવથી જ્ઞાન વડે દેદીપ્યમાન હતા. સાગરના જેવા ગંભીર હતા. હર્ષ–શોક આદિના કારણોનો સંયોગ થવા છતાં પણ નિર્વિકાર ચિત્તવાળા હતા. પક્ષીની જેમ બધી જાતનાં બંધનોથી મુક્ત હતા. મેરુ પર્વતની જેમ પરીષહ અને ઉપસર્ગ રૂપી પવનથી ચલાયમાન થતા નહીં. શરદઋતુના

शुद्धहृदयः=निर्मलचित्तः, खड्गिविषाणमिव एकजातः=एकः=प्रधानःजातः=उत्पन्नः। तथा-भारण्डपक्षीव=भारण्ड-नामकपक्षिवत् अप्रमत्तः=प्रमादरहितः, कुञ्जर इव=हस्तिवत् शौण्डीरः=शूरः-पराक्रमी, तथा-वृषभ इव=बलीवर्दवत्, जातस्थामा=उत्पन्नवीर्यः, सिंह इव=सिंहवत्, दुर्धर्षः=अपराजेयः, वसुन्धरेव=पृथिवीवत् सर्वस्पर्शसहः,=शीतोष्णादि सकल स्पर्शसहनशीलः, तथा-सुहुतहुताशन इव=निक्षिप्तघृतादि वह्निरिव तेजसा=प्रकाशेन ज्वलन्=दीप्यमानः, तथा-वर्षावासवर्जं=वर्षर्तौ वास विहाय=वर्षाकालिकमासचतुष्टयं परित्यज्य तदतिरिक्तेषु अष्टासु ग्रैष्म-हेमन्त-ऋतु सम्बन्धिषु मासेषु ग्रामे २=एकरात्रत्=नगरे २=पञ्चरात्रम्, तथा-वासीचन्दनकल्पः-वासीव वासीताम्-अपकारिणमित्यर्थः, चन्दनमिव उपकारकत्वेन कल्पयति=मन्यते-इति वासीचन्दनकल्पः। उक्तञ्च—

"यो मामपकरोत्येष तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन कुर्वाण इव नीरुजम्॥"

गेंडा के सींग के समान ये रागादि कों की सहायता से रहित होने के कारण, एक स्वरूप थे। भारंड नामक पक्षी के समान प्रमादरहित थे। हाथी के समान पराक्रमी थे। वृषभ के समान वीर्यशाली थे। सिंह के समान अजेय थे। पृथ्वी के समान सर्वसह-शीत-उष्ण आदि सकल स्पर्शों को सहन करनेवाले थे। जिस में घीकी आहुति दी गई हो ऐसी अग्नि के समान तेजोमय थे। वर्षावास-वर्षाऋतु के चार मासों के सिवाय ग्रीष्म और हेमन्त ऋतुओं के आठ महिनों में, ग्राम में एक रात और नगर में पाँच रात से अधिक नहीं ठहरते थे। भगवान् वासी चन्दन कल्प थे अर्थात् वसूले के समान अर्थात् अपकारी पुरुष को भी चन्दन के समान उपकारक मानते थे। जैसे कहा है—

"यो मामपकरोत्येष, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन, कुर्वाण इव नीरुजम्" ॥ इति ॥

જળ જેવા નિર્મળ ચિત્તવાળા હતા ગેંડાના શિંગડાની જેમ એક જ અદ્વિતીય ઉત્પન્ન થયેલ હતા. ભારંડ નામના પક્ષીના જેવા પ્રમાદ રહિત હતા. હાથી જેવા પરાક્રમી હતા વૃષભની જેમ વીર્યવાન હતા. સિંહ જેવા અજેય હતા. પૃથ્વીની જેમ સર્વસહ-શીત, ઉષ્ણ આદિ સકળ સ્પર્શોને સહન કરનાર હતા. જેવા ઘીની આહુતિ અપાઈ હોય એવા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી હતા વર્ષાવાસ-વર્ષાઋતુના ચાર મહીનાઓ સિવાય ગ્રીષ્મ અને હેમન્ત ઋતુઓના આઠ મહિનાઓમા ગામમા એક રાત અને નગરમા પાચ રાતથી વધારે રહેતા નહી. ભગવાન વાસી ચન્દન કલ્પ હતા, એટલે કે વાસલાની જેમ અપકારી પુરુષો પણ પ્રભુને ચન્દનની જેમ ઉપકારક માનતા હતા જેમકે કહ્યું છે—

अथवा—वास्यामपकारिण्यां चन्दनस्य कल्प इव=छेद इव उपकारित्वेन यो वर्तते स वासीचन्दनकल्पः। उक्तञ्च—

"अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः।
सुरभी करोति वासी, मलयजमपि तक्षमाणमपि॥" इत्येवम्भूतः,

तथा—समलोष्टकाञ्चनः=मृत्पाषाणादिखण्ड-सुवर्णयोः साम्यदर्शी, समसुखदुःखः=सुखदुःखे तुल्ये जानानः,

---

जैसे शिरामोक्ष—चढ़ी हुई नस के उतारने आदि उपायों से रोगी को निरोगी करनेवाला उपकारक होता है, उसी प्रकार जो मेरा अपकार करता है, वह वास्तव में उपकार करता है। अथवा=वासी अर्थात् अपकारी वसूला के प्रति जो चन्दन के छेद (खण्ड) के समान उपकारी के रूप में बर्ताव करता है, अर्थात् अपकारी का भी उपकार करता है, वह वासी चन्दनकल्प कहलाता है। कहा भी है—

"अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः।
सुरभी करोति वासी, मलयजमपि तक्षमाणमपि" ॥१॥ इति॥

महान् पुरुष, अपकार करनेवाले का भी उपकार ही करते हैं। जैसे मलयज चन्दन छीला जाता हुआ भी वसूले को सुगंधित ही करता है॥ भगवान् ऐसे 'वासीचन्दनकल्प' थे। तथा—भगवान् मिट्टी एवं पाषाण के टुकड़े को तथा सोने को समान दृष्टि से देखते थे। सुख-दुःख को समान समझते थे। इह लोक में यश—

"यो मामपकरोत्येष, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन, कुर्वाण इव नीरुजम्॥

જેમ શિરામોક્ષ—એટલે કે ચડિ ગયેલી નસને ઉતારવા આદિ ઉપાયોથી રોગીને નીરોગી કરનાર ઉપકારક થાય છે, એજ પ્રમાણે જે મારા પર અપકાર કરે છે, તે વાસ્તવમાં તો ઉપકાર કરે છે' અથવા વાસી એટલે કે અપકારી વાંસલા પ્રત્યે જે ચન્દનના ટુકડાની જેમ ઉપકારી રૂપે વર્તાવ કરે છે, એટલે કે અપકારી ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે, તે વાસી ચન્દન કલ્પ કહેવાય છે કહ્યું પણ છે—

"અપકારપરેऽપિ પરે, કુર્વન્ત્યુપકારમેવ હિ મહાન્તઃ।
સુરભીકરોતિ વાસી, મલયજમપિ તક્ષમાણમપિ ॥૧॥" ઇતિ

"જેમ મલયજ-ચન્દન કપાવા છતાં પણ વાંસલાને સુગંધિત કરે છે તેમ મહાન પુરુષ અપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર જ કરે છે" ભગવાન એવા "વાસીચંદનકલ્પ" હતા. તથા ભગવાન માટી અને પથ્થરના ટુકડાને તથા સોનાને સમદષ્ટિથી જોતા હતા. સુખ-દુઃખને સમાન સમજતા હતા. આ લોકમાં યશ-કીર્તિ આદિની તથા પરલોક

इहलोकपरलोकाप्रतिबद्धः=इहलोकसम्बन्धिषु यशःकीर्त्यादिषु परलोकसम्बन्धिषु स्वर्गीयसुखादिष्वासक्तिरहितः अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः, ससारपारगामी=संसारमहासमुद्रपारकर्त्ता, तथा-कर्मनिर्घातनार्थाय=कर्मणां समूलनाशं कर्तुम् अभ्युत्थितः=उद्यतश्च सन् विहरति। इत्थं तस्य विहरतः भगवतः खलु कुत्र चित्=कस्मिंश्चि-त्स्थाने प्रतिबन्धः=अवरोधो नास्ति।

एवंविधेन=एतादृशेन विहारेण=जनपदविचरणेन विहरतः=विचरतो भगवतः श्रीवीरस्वामिनः अनुत्तरेण=लोकोत्तरेण सर्वातिशायिना ज्ञानेन, तथा अनुत्तरेण दर्शनेन=जीवादिपदार्थानां श्रद्धानेन तथा अनुत्तरेण तपसा=द्वादश विधानशनादिरूपेण, अनुत्तरेण सयमेन=सप्तदशविधेन, अनुत्तरेण उत्थानेन=उद्यमेन अनुत्तरेण कर्मणा=क्रियया, अनुत्तरेण बलेन=शारीरशक्त्युपचयेन, अनुत्तरेण वीर्येण=आत्मजनितसामर्थ्यविशेषेण, अनुत्तरेण पुरुष-कारेण=पौरुषेण, अनुत्तरेण पराक्रमेण=सामर्थ्येन, अनुत्तरया क्षान्त्या-सामर्थ्ये सत्यपि परापकारसहनरूपया क्षमया, अनुत्तरया मुक्त्या=निर्लोभतया, अनुत्तरया लेश्यया=शुक्ललक्षणया, अनुत्तरेण आर्जवेन=सरलत्वेन अनु-

कीर्ति आदि की तथा पारलौकिक-स्वर्ग आदि के सुखों की आसक्ति से रहित थे। इहलोकपरलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित थे। संसार रूपी महासमुद्र के पारगामी थे। कर्मोंका समूल उन्मूलन करने के लिए उद्यत होकर विचरते थे। इस प्रकार विचरते हुए भगवान् को किसी भी स्थान पर प्रतिबंध नहीं था।

अनुत्तर अर्थात् लोकोत्तर-सर्वोत्कृष्ट ज्ञान, अनुत्तर दर्शन (जीव आदिपदार्थों का श्रद्धान), अनुत्तर बारह प्रकार के अनशन आदि तप, सत्तरह प्रकार के अनुत्तर उत्थान-उद्यम, अनुत्तर कर्म-क्रिया, अनुत्तरबल-शारीरिक शक्ति का उपचय, अनुत्तर वीर्य-आत्मजनित सामर्थ्य, अनुत्तर पुरुषकार-पुरुषार्थ, अनुत्तर पराक्रम शक्ति, अनुत्तर क्षमा (सामर्थ्य होने पर भी पर के किये अपकार को सहन कर लेना), अनुत्तर मुक्ति-निर्लो-भता, अनुत्तर शुक्ललेश्या, जीव के शुभपरिणाम, अनुत्तर मृदुता, अनुत्तर लाघव। द्रव्य से अल्प उपाधि और

स्वर्ग आदि सुखोनी आसक्तिथी रहित हता आ लोक परलोक संबंधी प्रतिज्ञाथी रहित हता. संसाररूपी महा-सागरना पारगामी हता कर्मोने मूळमाथी ज छेदवाने तत्पर थईने विचरता हता आ प्रमाणे विचरता भगवानने कोई पण स्थाने प्रतिबंध न हतो अनुत्तर एटले के लोकोत्तर-सर्वोत्कृष्ट ज्ञान, अनुत्तर दर्शन (जीव आदि पदार्थोनुं श्रद्धान) अनुत्तर बार प्रकारना अनशन आदि तप, सत्तर प्रकारना अनुत्तर संयम, अनुत्तर उत्थान-उद्यम. अनुत्तर कर्म-क्रिया, अनुत्तर बळ,-शारीरिक शक्तिनो उपचय, अनुत्तर वीर्य-आत्मजनित सामर्थ्य, अनुत्तर पुरुषकार-पुरुषार्थ अनुत्तर पराक्रम-शकित अनुत्तर क्षमा। (सामर्थ्य होवा छता पण बीजाए करेल अपकार सहन करवा) अनुत्तर मुक्ति,

त्तरेण मार्दवेन=मृदुत्वेन अनुत्तरेण लाघवेन=द्रव्यतोऽल्पोपाधिकत्वेन भावतो गौरवत्यागेन, अनुत्तरेण सत्येन=प्राणिहितार्थयथार्थ भाषणेन, अनुत्तरेण ध्यानेन=धर्मध्यानेन, अनुत्तरेण अध्यवसानेन=आत्मपरिणामेन च आत्मानं=स्वं भावयतः=वासयतः श्रीवीरस्य द्वादशवर्षाणि त्रयोदशपक्षाश्च व्यतिक्रान्ताः=व्यतीताः। भगवतो दीक्षायाः त्रयोदशस्य वर्षस्य=संवत्सरस्य पर्याये वर्तमानानां यः स ग्रीष्माणां=ग्रीष्मऋतूनां द्वितीयो मासः चतुर्थः वैशाखशुद्धः=वैशाखमासस्य शुक्लः पक्षो भवति, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य=वैशाखमाससम्बन्धिशुक्लस्य पक्षस्य नवमीपक्षे नवम्यां तिथौ जृम्भिकाभिधस्य जृम्भिकनामकस्य ग्रामस्य बहिः ऋजुपालिकायाः=ऋजुपालिकानाम्न्या नद्या उत्तरकूले=उत्तरतीरे सामगाभिधस्य=सामगनामकस्य गाथापतेः=गृहस्थस्य क्षेत्रे सालवृक्षस्य मूले=मूलासन्नप्रदेशे रात्रिं=स्थितः। तत्र=सालवृक्षमूलासन्नप्रदेशे रात्रौ कायोत्सर्गे खलु छद्मस्थावस्थाया अन्तिमरात्रे=रात्रेरन्तिमप्रहरे भगवान्=श्रीवीरप्रभुः इमान्=वक्ष्यमाणान् दश महास्वप्नान्=विशिष्टस्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः। तद्यथा—

भाव से गौरव का त्याग, अनुत्तर सत्य प्राणियों के हितार्थ यथार्थ भाषण, अनुत्तर धर्मध्यान और अनुत्तर आत्मिक परिणाम से अपनी आत्मा को भावित करते हुए तथा इस प्रकार के विहार से विहरते हुए भगवान् श्रीवीर प्रभु को बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो गये। तेरहवां वर्ष जब चल रहा था, उस तेरहवें वर्ष का उस समय ग्रीष्म ऋतु का दूसरा मास, चौथा पक्ष-वैशाख शुद्धपक्ष—अर्थात् वैशाख मास का शुक्ल पक्ष था, उसकी नौवीं तिथि को जंभिक नामक गाँव के बाहर ऋजुपालिका नदी के उत्तर तीर पर सामग नामक गाथापति के खेत में, साल वृक्ष के मूल में अर्थात् मूल के पास के प्रदेश में रात्रि में भगवान् विराजे। उस साल वृक्ष के मूल के नीचे समीपवर्ती प्रदेश में, रात्रि के समय, कायोत्सर्ग में छद्मस्थ अवस्था की अन्तिम रात्रि के प्रहर में भगवान् आगे कहे जानेवाले दस महास्वप्नों को देखकर जागृत हुए। यथा—

निर्लोभता, अनुत्तर शुक्ललेश्या-જીવના શુભ પરિણામ, અનુત્તર સરલતા, અનુત્તર મૃદુતા, અનુત્તર લાઘવ—દ્રવ્યથી અલ્પ ઉપાધિ અને ભાવથી ગૌરવનો ત્યાગ, અનુત્તર સત્ય-પ્રાણીઓને હિતાર્થ યથાર્થ ભાષણ, અનુત્તર ધર્મધ્યાન અને અનુત્તર આત્મિક પરિણામથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તથા એ પ્રકારના વિહારથી વિચરતા શ્રી વીર પ્રભુને બાર વર્ષ અને તેર પખવાડિયા પસાર થઈ ગયાં જ્યારે તેરમું વર્ષ ચાલતું હતું ત્યારે તે તેરમા વર્ષની તે ગ્રીષ્મઋતુનો બીજો માસ-ચોથું પખવાડિયું-વૈશાખ સુદી એટલે કે વૈશાખ માસનો શુક્લપક્ષ હતો તેની નોમની તિથિએ જૃંભિક નામના ગામની બહાર ઋજુપાલિકા નદીના ઉત્તર કિનારે સામગ નામના ગૃહસ્થના ખેતરમાં, સાલવૃક્ષની નીચે રાત્રે ભગવાન બિરાજ્યા. તે સાલવૃક્ષની નીચે રાત્રિને સમયે, કાયોત્સર્ગમાં છદ્મસ્થ અવસ્થાની અંતિમ રાત્રિના અંતિમ પહોરે ભગવાન આગળ કહેવાનાર દસ મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગ્યા. જેમ કે—

तेषु दशसु महास्वप्नेषु एकं च खलु महान्तं=विशालं घोरदीप्तरूपधरं भयङ्कररूपधारिणं तालपिशाचं=तालवृक्षवदीर्घतरपिशाचं पराजितम्=स्वस्य पराक्रमेण अभिभूतं, स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः=जागरितः। इति प्रथमः स्वप्नः। एवम्=अनेन प्रकारेण एकं च खलु महाशुक्लपक्षम्=अतिशुक्लपक्षयुक्तं पुंस्कोकिलं=पुरुषजातीयं कोकिलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति पूर्वेण सम्बन्धः। इति द्वितीयः।

तथा-एकं च खलु महान्तं=विशालं चित्रविचित्रपक्षकं चित्रेण=चित्रकर्मणा विचित्रौ=विविधवर्णवन्तौ पक्षौ यस्य तं तथा भूतं बहुविधवर्णयुक्तपक्षवन्तं पुंस्कोकिलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः। इति तृतीयः। एकं च खलु महद्=विशालं सर्वरत्नमयं दामद्विकं=मालाद्वयं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति चतुर्थः। एकं च खलु महान्तं श्वेतं=शुक्लवर्णं गोवर्गं=गोसमूहं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति पञ्चमः। एकं च खलु महत्=दीर्घं पद्मसरः=कमलालङ्कृतजलाशयं सर्वतः=समन्तात् कुसुमितं=कमलैर्व्याप्तम् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति षष्ठः। एकं च खलु महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचिसहस्रकलितम्-ऊर्मीणां=महातरङ्गाणां वीचिनां=साधारणतरङ्गाणां च सहस्रैः कलितं=युक्तं भुजाभ्यां=बाहुभ्यां तीर्णं=पारितं दृष्ट्वा

१. प्रथम स्वप्न—उन दस स्वप्नों में से पहले स्वप्न मे एक विशाल तथा भयानक-भयंकर रूपवाले ताल-पिशाच (ताड के सदृश खूब लम्बे पिशाच) को अपने पराक्रम से पराजित हुआ देखा। २. द्वितीय स्वप्न—इसी प्रकार एक अत्यन्त सफेद पंखों से युक्त पुरुषजाति के कोकिल को देखकर जागे। ३. तीसरा स्वप्न—एक विशाल चित्रविचित्र-चित्रों से विचित्र होने के कारण अनेक वर्ण के परवोंवाले, अर्थात् नाना प्रकार के वर्णों से युक्त पंखवाले पुरुष-कोकिल को देखकर जागे। ४. चौथा स्वप्न—एक बडे सर्वरत्नमय मालाओं के युगल को देखकर जागे। ५. पाँचवाँ स्वप्न—सफेद रंग की गायों के एक समूह को देखकर जागे। ६. छट्ठा स्वप्न—एक विशाल पद्मसरोवर को देखा, जो सब तरफ से कमलों से छाया हुवा था। ७. सातवाँ स्वप्न—हजारों लहरों से युक्त एक महासागर को अपनी भुजाओं से पार कर दिया देखा। ८. आठवाँ स्वप्न—तेज से

૧ પ્રથમ સ્વપ્ન-તે દસ સ્વપ્નાઓમાંથી પ્રથમ સ્વપ્નમાં ભગવાને એક વિશાળ તથા ભયાનક રૂપવાળા તાલપિશાચને-તાડના જેવા ખૂબ લાંબા પિશાચને પોતાના પરાક્રમથી પરાજિત થતો જોયો. ૨. બીજું સ્વપ્ન-એજ પ્રમાણે એક અત્યંત સફેદ પાંખોવાળા નરજાતિના કોયલને જોયો. ૩. ત્રીજું સ્વપ્ન-એક વિશાળ ચિત્રવિચિત્ર-ચિત્રોથી ચિત્રિત હોવાને કારણે અનેક રંગની પાંખોવાળા, એટલે કે વિવિધ પ્રકારના વર્ણવાળી પાંખોવાળા નર-કોયલને જોયો. ૪ ચોથું સ્વપ્ન-એક મોટા સર્વરત્નમય માળાઓની જોડી જોઈ ૫. પાંચમું સ્વપ્ન-સફેદ રંગની ગાયોના એક સમૂહને જોયો. ૬. છઠ્ઠું સ્વપ્ન-એક વિશાળ પદ્મસરોવરને જોયું જે ચારે બાજુએ કમળોથી છવાયેલું હતું. ૭ સાતમું સ્વપ્ન-હજારો મોજાઓવાળા એક મહાસાગરને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરતા પોતાને જોયા. ૮. આઠમું

प्रतिबुद्ध इति सप्तम । एवं च खलु तेजसा ज्वलन्तं दीप्यमानं महान्तं=विशालं दिनकरं=सूर्यं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इत्यष्टमः। एवं च खलु महान्त-हरिवैडूर्यवर्णाभेन-हरिः=पिङ्गलवर्णो मणिः, वैडूर्यं=नीलवर्णो मणिः, तद्रूपसम्बन्धिनोर्वर्णयोरिव आभा=कान्तिर्यस्य तद् हरिवैडूर्यवर्णाभं तेन तथाभूतेन निजकेन=स्वकीयेन अन्त्रेण='आंतडी' इति भाषाप्रसिद्धेन, मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितम्=आवेष्टितं=सामान्यतोवेष्टितं परिवेष्टितम्=सर्वथावेष्टितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति नवम । तथा एवं च खलु महान्तं मन्दरे=मन्दरचूलिकायाः उपरि=मन्दरशृङ्गोपरि सिंहासनवरगतं=श्रेष्ठसिंहासनास्थितम् आत्मानं=स्वं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति दशमः ॥सू०९८॥

मूलम्—एएसि णं दस महासुमिणाणं के महालए फलवित्तिविसेसे भवइत्ति सो कहिज्जइ—

जण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं सुविणे महाघोररूवदित्तधरे तालपिसाए पराजिए दिट्ठे तेणं भगवं मोहणिज्जं कम्मं मूलाओ उग्घाइस्सइ १। जं णं सुक्किलपक्खगे पुंसकोइले दिट्ठे, भगवं सुक्कज्झाणोवगए विहरिस्सइ २। जं णं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइले दिट्ठे, तेणं भगवं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गणिपिडगं आघविस्सइ पण्णविस्सइ परूविस्सइ दंसिस्सइ निदंसिस्सइ उवदंसिस्सइ ३। जं णं सव्वरयणामयं दामदुगं दिट्ठं, तेणं भगवं अगारधम्मं अणगारधम्मं च दुविहं धम्मं आघविस्सइ ४। जं णं सेयगोवग्गो दिट्ठो, तेणं चाउव्वण्णाइण्णे संघे ठाविस्सइ ५। जं णं पउमसरं दिट्ठं तेणं भवणवइवाणमंतरजोइसियवेमाणियवि चउव्विहे देवे भाविस्सइ ६। जं णं महासागरं भुयाहिं तिण्णो दिट्ठो, तेणं अणादीयं अणवदग्गं चाउरंतं संसारसागरं तरिस्सइ ७। जं णं तवसा जलमा दिणयरा दिट्ठो, तेणं अणंतं अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं अव्वाहयं निरावरणं केवलवरनाणदंसणं समुप्पज्जिस्सइ ८। जं णं हरिवेरुलियवण्णाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरे पव्वए सव्वओ

जाज्वल्यमान विशाल सूर्य को देखा। ९ नौवाँ स्वप्न—हरि (पिंगलवर्ण की)) मणि और वैडूर्य (नीलवर्ण की) मणि के वर्ण के समान कान्तिवाली अपनी आंत—आंतडी से मानुषोत्तर पर्वत को चारों तरफ से सामान्य रूप से आवेष्टित और विशेष रूप से परिवेष्टित देखा। १० दसवाँ स्वप्न—महान् मेरु पर्वत की चोटी पर श्रेष्ठ सिंहासन पर स्थित, अपने आप को देखा। यह दस स्वप्न देखकर भगवान् जागृत हुए ॥सू०९८॥

સ્વપ્ન—તેજથી જાજ્વલ્યમાન વિશાળ સૂર્યને જોયા. ૯ નવમું સ્વપ્ન—હરિ (પિંગલ વર્ણની) મણી અને વૈડૂર્ય (નીલવર્ણના) મણીના વર્ણ જેવી કાન્તિવાળાં પોતાના આંતરડાંથી માનુષોત્તર પર્વતને ચારે તરફથી સામાન્યરૂપે વીંટળાયેલ અને વિશેષરૂપે પરિવેષ્ટિત જોયો. ૧૦ દસમું સ્વપ્ન—મેરુ, મહાન મેરુ પર્વતના શિખર પર શ્રેષ્ઠ સિંહાસને પોતાને બેઠેલા જોયા. આ દસ સ્વપ્નો જોઈને ભગવાન જાગ્યા ॥ સૂ૦૯૮ ॥

समंता आस्वेढियपरिवेढिय दिट्ठे, तेणं भगवओ कित्तिवन्न सद्दसिलोगा सदेव मणुयासुरे लोए गिज्जस्माति ९। जं णं मद्रे पव्वए' मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगओ अप्पा दिट्ठे, तेण भगव सदेवमणुयासुराए परिसाए मज्झगए केवलिपन्नत्त धम्म आघविस्सइ पन्नविस्सइ परूविस्सइ दंसिस्सइ निदंसिस्सइ उवदंसिस्सइ ॥सू०९९॥

छाया—एतेषा खलु दशमहास्वप्नाना को महालयः फलवृत्तिविशेषो भवतीति स कथ्यते—

यत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण स्वप्ने महान् घोरदीप्तरूपधरस्तालपिशाचः पराजितो दृष्टस्तेन भगवान् मोहनीय कर्ममूलाद् उद्घातयिष्यति १। यत्खलु शुक्लपक्षकः पुंस्कोकिलो दृष्टस्तेन भगवान् शुक्लध्यानोपगतो विहरिष्यति २। यत्खलु चित्रविचित्रपक्षकः पुस्कोकिलो दृष्टस्तेन भगवान् स्वसमयपरसमयिकं द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् आख्यापयिष्यति प्रज्ञापयिष्यति प्ररूपयिष्यति दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति ३। यत्खलु सर्वरत्नमय दामद्विकं दृष्ट तेन भगवान् अगारधर्ममनगारधर्ममिति द्विविधं धर्मम् आख्यापयिष्यति ६।४।

मूल का अर्थ--'एएसि ण' इत्यादि। इन दस महास्वप्नो का क्या महान फल है, सो कहते है—

(१) श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्नमें जो भयकर और दीप्तरूप धारण करनेवाले ताल पिशाच को देखा और पराजित किया, उसके फल स्वरूप भगवान् मोहनीय कर्म को समूल नष्ट करेंगे। (२) सफेद पंखोंवाला पुरुप–कोकिल देखा, उस से भगवान शुक्ल ध्यान से युक्त होकर विचरेंगे। (३) भगवान् ने चित्र--विचित्र पंखोवाला पुरुप–कोकिल देखा, सो उसके फलस्वरूप भगवान् स्वसमय एव परसमय का निरूपण करनेवाले द्वादशांग गणिपिटक का कथन करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित करेंगे, निदर्शित करेंगे और उपदर्शित करेंगे। (४) सर्वरत्नमय माला का युगल देखा, उसके फलस्वरूप भगवान अगारधर्म और अनगार

મૂલનો અર્થ—'एएसिणं' ઇત્યાદિ આ દશ મહાસ્વપ્નોના શુ શુ મહાનફળ છે. તે કહેવામાં આવે છે.

(૧) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પહેલા સ્વપ્નમા, જે દિવ્ય અને અઘોરરૂપ ધારણ કરેલ પિશાચ જોયો, અને તેને પોતે સગ્રામમા હરાવ્યો, તેનો અર્થ એ કે, ભગવાન 'મોહ' શત્રુનો સમૂળગો ઉચ્છેદ કરી, મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરશે (૨) બીજે સ્વપ્ને સફેદ પાખોવાળા નર કોકિલને જોવાથી ભગવાન શુકલ ધ્યાનયુક્ત થશે. (૩) ત્રીજે સ્વપ્ને ચિત્ર-વિચિત્ર પાખોવાળા નર-કોકિલને દેખવાથી ભગવાન, સ્વસમય-પરસમયના નિરૂપણ કરવાવાળા થશે, અને દ્વાદશાગીના કથન કરવાવાળા બનશે. આ દ્વાદશાગીનુ જ્ઞાન પ્રરૂપશે, તેનુ દર્શન કરાવશે. નિદર્શન કરાવશે તેમજ ઉપદર્શન પણ કરાવશે. (૪) ચોથે સ્વપ્ને સર્વરત્નમય માળાની જોડીને દેખવાથી ભગવાન આગાર અને અણગાર

यत्खलु श्वेतगोवर्गो दृष्टस्तेन चातुर्वर्ण्याकीर्णं संघं स्थापयिष्यति ५। यत्खलु पद्मसरो दृष्टं तेन भवनपति व्यन्तरज्योतिषिक वैमानिकेति चतुर्विधान् देवान् आख्यापयिष्यति ६। ६। यत्खलु महासागरो भुजाभ्यां तीर्णो दृष्टः, तेनानादिकमनवदग्र चातुरन्तसंसारसागरं तरिष्यति ७। यत् खलु तेजसा ज्वलन् दिनकरो दृष्टः, तेन अनन्तमनुत्तरं कृत्स्नं प्रतिपूर्णमव्याहत निरावरणं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पत्स्यते ८। यत्खलु हरिवैडूर्यवर्णाभेन निजकेनान्त्रेण मानुषोत्तरः पर्वत सर्वत समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितो दृष्टः, तेन भगवतः कीर्तिवर्णशब्द श्लोकाः सदेवमनुजासुरे लोके गास्यन्ते ९। यत्खलु मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवरगतः

धर्म इस प्रकार दो तरह के धर्मों का कथन करेंगे। (५) श्वेत रंग की गायों का समूह देखा, उससे भगवान् चातुर्वर्ण्य से युक्त संघ-श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविकारूप चार तीर्थ-की स्थापना करेंगे। (६) पद्मों से युक्त सरोवर देखने से भगवान् भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक-इन चार प्रकार के देवों की प्ररूपणा करेंगे। (७) महासागर को भुजाओं से पार किया देखा, इससे भगवान् अनादि अनन्त चारगति रूप संसार समुद्र को पार करेंगे। (८) तेज से जाज्वल्यमान सूर्य को देखने से भगवान् को अनन्त, अनुत्तर, प्रतिपूर्ण, अप्रतिघाती और आवरण रहित श्रेष्ठ केवलज्ञान और केवलदर्शन प्राप्त होंगे। (९) हरि मणि और वैडूर्य मणि की आभा के समान अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को आवेष्टित और परिवेष्टित देखा, उसके फल स्वरूप भगवान् की कीर्ति, वर्ण, शब्द और श्लोक देवों मनुष्यों-एवं असुरों सहित लोक में गाये जायेंगे। (१०) मेरु पर्वत पर मेरु की चोटी के ऊपर श्रेष्ठ सिंहासन पर अपने आपको बैठा देखा, उसके फलस्वरूप

બન્ને ધર્મોનું કથન કરશે. (૫) પાંચમે સ્વપ્ને શ્વેતરંગની ગાયોના ધણને દેખવાથી ભગવાન ચારવર્ણવાળા ધર્મની સ્થાપના કરશે એટલે તે સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપી તીર્થની સ્થાપના કરશે (૬) છઠ્ઠે સ્વપ્ને કમળોવાળુ સરોવર દેખવાથી, ભગવાન ભવનપતિ, વ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોને ઉપદેશ આપશે. (૭) સાતમે સ્વપ્ને મહાસાગરને, સ્વભુજાઓ વડે પાર કરતા જોવાથી અનાદિ-અનંત-ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર સમુદ્રનો તેઓ પાર પામશે. (૮) આઠમે સ્વપ્ને તેજોમય સૂર્યને જોવાથી ભગવાન, અનંત, અનુત્તર, પ્રતિપૂર્ણ, અપ્રતિઘાતી, અને નિરાવરણ શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરશે. (૯) નવમા સ્વપ્ને હરિ નામના મણિ અને વૈડૂર્ય એટલે વૈડૂર્યમણીની કાંતિવાળાં પોતાના આંતરડાંથી ચારેબાજુ વિંટાએલ માનુષોત્તર પહાડને દેખવાથી ભગવાનની કીર્તિ, વર્ણ ગાન અને શ્લોક દેવો મનુષ્યો અને અસુરોમાં ગવાશે. (૧૦) દશમે સ્વપ્ને મેરુ પર્વતના શિખરે સિં...

आत्मा दृष्टः, तेन भगवान् सदेव-मनुजासुरायाः परिषदो मध्यगतः केवलिप्रज्ञप्तं धर्ममाख्यापयिष्यति प्ररूपयिष्यति दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति । १० ॥ सू०९९ ॥

टीका—'एएसि णं दसमहासुविणाणं' इत्यादि । एतेषां पूर्वोक्तानां भगवद्दृष्टानां खलु दश महास्वप्नानां कः= कथंभूतः महालयः=अतिमहान् फलवृत्तिविशेषः=फलोपस्थितिविशेषो भवति इति जिज्ञासायां स कथ्यते तथाहि—

यत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण स्वप्ने घोरदीप्तरूपधरः तालपिशाचः पराजितो दृष्टः, तेन भगवान् मोहनीयं कर्म मूलात् उद्घातयिष्यति=उन्मूलयिष्यति १। इति प्रथमं महास्वप्नफलम् १। यत् खलु शुक्लपक्षकः= श्वेतपक्षवान् पुँस्कोकिलो भगवता दृष्टः, तेन भगवान् शुक्लध्यानोपगतः=शुक्लध्यानावस्थितः सन् विहरिष्यति २। इति द्वितीयम् ॥ यत् खलु चित्रविचित्रपक्षकः पुंस्कोकिलो भगवता स्वप्ने दृष्टः, तेन भगवान् स्वसमयपरसमयिकम्

भगवान् देवों, मनुष्यों और असुरों सहित समवसरणपरिषद् के मध्य में विराजमान होकर केवलियों द्वारा प्ररूपित धर्म का उपदेश करेंगे, धर्मकी प्रज्ञापना, प्ररूपणा, दर्शना, निदर्शना और उपदर्शना करेंगे ॥सू०९९॥

टीका का अर्थ—भगवान् द्वारा देखे गये इन पूर्वोक्त दश महास्वप्नों का क्या अतिमहान् फल होगा? इस प्रकार की जिज्ञासा (जानने की इच्छा) होने पर उसफल को कहते हैं। यथा—

(१) श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्न में जो भयंकर और प्रचण्डरूप वाले ताड़ जैसे पिशाच को पराजित किया देखा, उससे भगवान् मोहनीय कर्म को मूल से उखाड़ेगे। यह पहले महास्वप्न का फल है। (२) भगवानने जो श्वेत पंखोवाला पुरुष-कोकिल देखा, उससे भगवान् शुक्लध्यान में लीन होकर विचरेंगे। यह दूसरे महास्वप्न का फल है। (३) भगवानने जो चित्र-विचित्र पंखोवाला पुरुषकोकिल स्वप्न में देखा,

---

ઉપર આરૂઢ થયેલ પોતાને જોવાથી ભગવાન, દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચોની પરિષદમાં બેસી-કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનો ઉપદેશ કરશે, ને ધર્મની પ્રજ્ઞાપના-દર્શન-નિદર્શન અને ઉપદર્શનરૂપે પાંચ રીતિ નીતિ સમજાવશે. (સૂ૦૯૯)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાને જોએલાં તે પૂર્વોક્ત દસ મહાસ્વપ્નોનુ શુ અતિમહાન ફળ મળશે ? આ પ્રકારની જિજ્ઞાસા થતા તે ફળને આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—(૧) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સ્વપ્નમા જે ભયાનક અને પ્રચંડ રૂપવાળા તાડ જેવા પિશાચને હરાવ્યો એનો ભાવ એ છે કે તેથી ભગવાન મોહનીય કર્મને મળમાંથી ઉખાડી નાખશે આ પહેલા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે. (૨) ભગવાને જે શ્વેત પાંખોવાળા નર-કોયલને જોયો. તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન

स्वसिद्धान्त—परसिद्धान्तसमन्वितं द्वादशाङ्गं—द्वादशानि अङ्गानि यस्मिन् स तथा तं गणिपिटकं—गणिनाम्=आचार्याणां पिटक इव=रत्नाधारमञ्जूषेव य स तं आख्यापयिष्यति—सामान्यतया कथयिष्यति, तथा—प्रज्ञापयिष्यति—वचन पर्यायेण नामादिभेदेन वा कथयिष्यति, तथा—प्ररूपयिष्यति—स्वरूपतः कथयिष्यति, तथा—दर्शयिष्यति—उप मानोपमेयभावादिभि कथयिष्यति, तथा—निदर्शयिष्यति—परानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुन पुनर्दर्शयिष्यति, तथा—उपदर्शयिष्यति—उपनय—निगमनाभ्यां सकलनयाभिप्रायतो वा निःशङ्कं शिष्यबुद्धौ व्यवस्था पयिष्यति इति तृतीयम् ३। यत् खलु सर्वरत्नमयं दामद्विकं दृष्टं, तेन भगवान्—श्रीवीरस्वामी अगारधर्म=गृहधर्मम् अनगारधर्म=मुनिधर्ममिति द्विविधं=द्विप्रकारं धर्मम् आख्यापयिष्यति—सामान्यतया विशेषतया च कथयिष्यति, तथा—प्रज्ञापयिष्यति, प्ररूपयिष्यति, दर्शयिष्यति, निदर्शयिष्यति, उपदर्शयिष्यति, इति चतुर्थम् ४। यत् खलु श्वेत

उससे भगवान् स्वसिद्धान्त और परसिद्धान्त से युक्त बारह अगोंवाले गणिपिटक (आचार्यों के लिए रत्नों की पेटी के समान आचारांग आदि) का सामान्य विशेषरूप स कथन करेंगे, पर्यायवाची शब्दों स अथवा नामादि भेदों से प्रज्ञापन करेंगे, स्वरूप स प्ररूपण करेंगे, उपमान—उपमेय भाव आदि दिखाकर कथन करेंगे, पर की अनुकम्पा से या भव्यजीवों के कल्याण की अपेक्षा से निश्चयपूर्वक पुन पुनः दिखलाएँगे, तथा उपनय और निग मन के साथ अथवा सभी नयों के दृष्टिकोण से, शिष्यों की बुद्धि में निश्शंक रूप से जमाएँगे यह तीसरे स्वप्न का फल है। (४) भगवान् ने समस्त रत्नोंवाले मालायुगल को देखा, उससे भगवान् गृहस्थधर्म और मुनिधर्म दो प्रकार के धर्म का सामान्य और विशेषरूप से कथन करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित करेंगे, निदर्शित करेंगे और उपदर्शित करेंगे यह चौथे महास्वप्न के फल है। (५) भगवान् ने जो श्वेत गोवर्ग (गायों का

शुક્લધ્યાનમાં લીન થઈને વિચરશે. આ બીજા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે (૩) ભગવાને જે ચિત્ર-વિચિત્ર પાંખોવાળા નર-કોકિલને જોયો, ભગવાન સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંતથી યુક્ત બાર અંગોવાળા ગણિપિટક (આચાર્યોને માટે રત્નોની પેટી સમાન આચારાંગ આદિ)નું સામાન્ય વિશેષરૂપથી કથન કરશે, પર્યાયવાચી શબ્દોથી અથવા નામાદિ ભેદોથી પ્રજ્ઞાપન કરશે, સ્વરૂપથી પ્રરૂપણા કરશે, ઉપમાન ઉપમેય ભાવ આદિ બતાવીને કથન કરશે, બીજાની અનુકંપાથી કે ભવ્ય જીવોના કલ્યાણની અપેક્ષાએ નિશ્ચયપૂર્વક ફરી ફરીને બતાવશે, તથા ઉપનય અને નિગમનની સાથે અથવા બધા નયોના દૃષ્ટિકોણથી, શિષ્યોની બુદ્ધિમાં નિઃશંકરૂપે ઠસાવશે આ ત્રીજા સ્વપ્નનું ફળ છે (૪) ભગવાને સમસ્ત રત્નોવાળી માળાની જોડી જોઈ તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન ગૃહસ્થધર્મ અને મુનિધર્મ એ બે પ્રકારના ધર્મનું સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી કથન કરશે, પ્રજ્ઞાપન કરશે પ્રરૂપણા કરશે, દર્શિત કરશે, નિદર્શિત કરશે. આ ચોથા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે

गोवर्गो दृष्टः, तेन चातुर्वर्ण्याऽऽकीर्ण=चत्वारोवर्णाश्चातुर्वर्ण्यं=श्रमण-श्रमणी-श्रावक-श्राविकारूप, तेन आकीर्ण-युक्तं संघ स्थापयिष्यति, इति पञ्चमम् ५। यत् खलु पद्मसरो दृष्टं तेन भगवान् भवनपतिव्यन्तरज्योतिपिक वैमानिकेति चतुर्विधान् देवान् आख्यापयिष्यति-प्रज्ञापयिष्यति, दर्शयिष्यति, निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति-इति षष्ठम् ६। यत् खलु महासागरो भुजाभ्यां तीर्णो दृष्टः, तेन अनादिकम् आदिवर्जितम् अनवदग्रम्=अन्तरहितं. चातुरन्तसंसार सागरं=चतुर्गतिकससाररूपसमुद्रं तरिष्यति, इति सप्तमम् ७। यत् खलु तेजसा ज्वलन् दिनकरः=सूर्यो दृष्टः, तेन भगवतः श्रीवीरप्रभोः अनुत्तरम्=प्रधान, कृत्स्न-सकलम्-अखण्डम्-सर्वपदार्थावगाहनात् केवलवरज्ञानदर्शनमपि कृत्स्नं व्यपदिश्यते, एवं प्रतिपूर्णम्-सकलांशसम्पन्नम्, अव्याहतम्=व्याघातवर्जितम्, निरावरणम्-आवरणरहितं च केवलवरज्ञानदर्शन-केवलवरज्ञानं-केवलवरदर्शनं च समुत्पत्स्यते-इत्यष्टमं ८। यत् खलु हरिवैडूर्यवर्णाभेन निज-

झुंड) देखा, उससे साधु, साध्वी, श्रावक और श्राविकारूप चार प्रकार के संघ की स्थापना करेंगे यह पाँचवें महास्वप्न का फल है। (६) पद्मों से युक्त जो सरोवर देखा, उससे भगवान् भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिपिक और वैमानिक, इन चार प्रकार के देवों को सामान्य-विशेषरूप से उपदेश करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित, निदर्शित तथा उपदर्शित करेंगे, यह छठे महास्वप्न का फल है। (७) भगवान् ने महासमुद्र को भुजाओं से तिरा देखा, उससे आदि तथा अन्त से रहित, चार गतिवाले संसार रूप समुद्र को पार करेंगे यह सातवें महास्वप्न का फल है। (८) भगवानने तेज से देदीप्यमान सूर्य देखा. उससे भगवान् को प्रधान, सम्पूर्ण एवं समस्त पदार्थों को जानने के कारण अविकल (कृत्स्न) प्रतिपूर्ण (सकल अंशोंसे युक्त) सब प्रकार की रुकावटों से रहित तथा आवरण रहित केवलज्ञान और केवलदर्शन की प्राप्ति होगी यह आठवें

(५) ભગવાને જે શ્વેત ગોવર્ગ (ગાયોનું ધણુ) દેખ્યું તેનો ભાવ એ છે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારના સંઘની સ્થાપના કરશે આ પાંચમા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે (૬) પદ્મોવાળું જે સરોવર જોયું, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિક એ ચાર પ્રકારના દેવોને સામાન્ય વિશેષ રૂપથી ઉપદેશ આપશે, પ્રજ્ઞાપન કરશે, દર્શિત, નિદર્શિત તથા ઉપદર્શિત કરશે. આ છઠ્ઠા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે. (૭) ભગવાને મહા-સાગરને પોતાની ભૂજાઓ વડે પાર કર્યો, તેનો ભાવ એ છે કે આદિ તથા અન્તવિનાના, ચાર ગતિવાળા સંસાર-રૂપી સાગરને પોતે પાર કરશે. આ સાતમા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે. (૮) ભગવાને તેજથી દેદિપ્યમાન સૂર્ય જોયો, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાનને પ્રધાન, સંપૂર્ણ અને સકળ પદાર્થોને જાણવાને કારણે અવિકલ (કૃત્સ્ન), પ્રતિપૂર્ણ (સકલ અંશોવાળુ) બધી જાતની સજાવટો વિનાનુ તથા આવરણ વિનાનું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. આ આઠમા મહાસ્વપ્નનું

केनान्त्रेण मानुषोत्तर पर्वतः सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितो दृष्टः, तेन भगवतः–श्रीवीरस्वामिनः कीर्ति वर्णशब्दश्लोका–उदार–कीर्तिः–"अहो अयं पुण्यभागी" इत्यादि सर्वव्यापि साधुवाद , वर्णः=एकदिग्व्यापिसाधुवाद, शब्दः=अर्धदिग्व्यापिसाधुवादः, श्लोकः–तत्रैव गुणवर्णने येते स देवमनुजाऽसुरे=देवमनुष्यासुरसहितलोके=भुवने मनुष्यादिभि गास्यन्ते–इति नवमम् ९। यत् खलु मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवर गत आत्मा दृष्टः, तेन भगवान् श्रीवीरप्रभु स देवमनुजासुरायाः देवमनुष्यासुरसहितायाः परिषदः=सभायाः मध्य गतः=मध्ये विराजित सन् केवलिप्रज्ञप्तं=सर्वज्ञप्ररूपितं धर्मम् 'आख्यापयिष्यति, प्रज्ञापयिष्यति, प्ररूपयिष्यति, दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति, उपदर्शयिष्यति' एषां पदानां व्याख्याऽस्मिन्नेव सूत्रे कृतेति सिंहावलोकनन्यायेन–साऽवलोकनीयेति दशम महास्वप्नफलम् १० ।।सू०९९।।

महास्वप्न का फल है। (९) भगवान् ने जो हरिमणि और वैडूर्यमणि की कान्ति के समान अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को सब तरफ से आवेष्टित और परिवेष्टित देखा, उससे समस्त लोक में–देवों मनुष्यों एवं असुरों सहित सम्पूर्ण लोक में भगवान् की कीर्ति का गान होगा। वर्ण, शब्द और श्लोक का भी गान होगा। 'अहा यह पुण्यशाली हैं' इत्यादि सभी दिशाओं में व्याप्त होनेवाले साधुवाद–प्रशंसावचनों को कीर्ति कहते हैं। एक दिशा में व्याप्त होनेवाला साधुवाद 'वर्ण' कहा जाता है। आधी दिशा में फैलने वाला साधुवाद शब्द कहा जाता है। और जिस स्थान पर व्यक्ति हो, वहीं उसके गुणों का बखान होना श्लोक कहलाता है। यह नौंवे महास्वप्न का फल है। मेरु पर्वत पर, मेरु पर्वत की चूलिका के ऊपर उत्तम सिंहासन पर अपने आपको बैठा देखा उससे भगवान् वीरप्रभु देवों मनुष्यों एवं असुरों सहित सभा के मध्य में विराजित होकर सर्वज्ञ प्ररूपित धर्म का कथन, प्रज्ञापन, प्ररूपण करेंगे; धर्म को दर्शित, निदर्शित और उप

ફળ છે (૯) ભગવાને જે લીલા રંગના અને વૈડૂર્ય મણીની કાન્તિ જેવા પોતાના આંતરડાથી માનુષોત્તર પર્વતને બધી તરફથી આવેષ્ટિત અને પરિવેષ્ટિત જોયો, તેનો ભાવ એ છે કે સકળ લોકમાં દેવો મનુષ્યો અને અસુરો સહિત સંપૂર્ણ લોકમાં ભગવાનની કીર્તિ ગવાશે વર્ણ શબ્દ અને શ્લોકના પણ ગીત ગવાશે. અહા! આ પુણ્યશાળી છે" ઇત્યાદિ બધી દિશાઓમાં પ્રસરનાર સાધુવાદ–પ્રશંસાવચનોને કીર્તિ કહે છે એક દિશામાં પ્રસરનાર સાધુવાદને "વર્ણ" કહે છે અર્ધી દિશામાં ફેલાવનાર સાધુવાદને શબ્દ કહે છે અને જે સ્થાને વ્યક્તિ હોય ત્યાંજ તેના ગુણોના વખાણ થાય તેને "શ્લોક" કહે છે આ નવમા મહાસ્વપ્નનું છે (૧૦) મેરૂ પર્વત પર મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર ઉત્તમ સિંહાસન પર પોતાને બેઠેલા જોયા, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન મહાવીર સ્વામી દેવો મનુષ્યો અને અસુરો સહિતની મધ્યમાં બિરાજીને સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત ધર્મનું કથન પ્રજ્ઞાપન, પ્રરૂપણ કરશે, ધર્મને દર્શિત અને ઉપદર્શિત

मूलम्--तए णं तस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स तवसंजममाराहेमाणस्स बारसेहिं वासेहिं तेरसेहिं पक्खेहिं वीइक्कंतेहिं तेरसमस्स वासस्स परियाए वट्टमाणस्स जे से गिम्हाणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे, तस्स णं वइसाहसुद्धस्स दसमीपक्खेणं सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं, मुहुत्तेणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पाईणगामिणीए छायाए वियत्ताए पोरिसीए तत्थ गोदोहियाए उक्कुडुयाए निसिज्जाए आयावणं आयावेमाणस्स छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं उड्ढजाणु अहोसिरस्स झाणकोट्ठोवगयस्स सुक्कज्झाणं तरियाए वट्टमाणस्स निव्वाणे कसिणे पडिपुण्णे अव्वाहए निरावरणे अणंते अणुत्तरे केवलवरणाणदंसणे समुप्पण्णे।

तए ण स भगवं अरहा जिणे जाए केवली सव्वण्णू सव्वदरिसीसदेवमणुयासुरस्स लोयस्स आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं भुत्तं पीयं कडं पडिसेवियं आवीकम्मं रहोकम्मं लवियं कहियं माणसियंति सव्वे पज्जाए जाणइ पासइ। सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावाइं जाणमाणे पासमाणे विहरइ।

तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स केवलवरणाणदंसणुप्पत्तिसमए सव्वेहिं भवणवइ-वाणमंतर जोइसिय-विमाणवासीहिं देवेहि य देवीहि य उवयंतेहि य उप्पयंतेहि य एगे महं दिव्वे देवुज्जोए देवसण्णिवाए देव-कहकहे उप्पिंजलगभूए यावि होत्था ॥सू०१००॥

छाया--ततः खलु तस्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य तपः संयममाराधयतः द्वादशसु वर्षेषु त्रयोदशसु पक्षेषु च व्यतिक्रान्तेषु त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये वर्तमानस्य यः सः ग्रीष्माणां द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षः वैशाखशुद्धः, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य दशमीपक्षे सुव्रते दिवसे विजये मुहूर्ते हस्तोत्तरासु नक्षत्रे योगमुपगते

दर्शित करेंगे। इन पदों की व्याख्या इसी सूत्र में पहले की जा चुकी है। अतः सिंहावलोकन-न्याय से वही व्याख्या देखलेनी चाहिए। यह दसवें महास्वप्न का फल है॥सू०९९॥

मूल का अर्थ—'तएण' इत्यादि। उस समय श्रमण भगवान् महावीर को तप संयम की आराधना करते हुए बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो चुके थे। तेरहवाँ वर्ष चल रहा था। ग्रीष्म ऋतु का दूसरा महीना था, चौथा पक्ष-वैशाख शुद्ध पक्ष था। उस वैशाख शुक्ल पक्ष की दसमी तिथि थी। सुव्रत दिवस,

---

કરશે એ પદોની વ્યાખ્યા આજ સૂત્રમાં પહેલા કરાયેલ છે. તેથી સિંહાવલોકન-ન્યાયથી જીજ્ઞાસુઓએ એજ વ્યાખ્યા જોઈ લેવી જોઈએ. આ દસમા મહાસ્વપ્નનુ ફળ છે. ॥સૂ૦૯૯॥

મૂલનો અર્થ–'तएणं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તપ સંયમની આરાધના કરતાં, બાર વર્ષ અને તેર પખવાડયા વ્યતીત થયા હતા, ને તેરમું વર્ષ ચાલતું હતું. ગ્રીષ્મઋતુનો બીજો મહિનો, ચોથું પખવાડિયુ

प्राचीनगामिन्यां छायायां व्यक्तायां पौरुष्याम् तत्र गोदोहिकया उत्कुटुकया निषद्यया आतापनाम् आतापयतः षष्ठेन भक्तेनापानकेन ऊर्ध्वजानुकस्य अधःशिरसो ध्यानकोष्ठोपगतस्य शुक्लध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य निर्वाणे कृत्स्नं प्रतिपूर्णमव्याहतं निरावरणमनन्तमनुत्तरं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्।

ततः खलु स भगवान् अर्हन् जिनो जातः केवली सर्वज्ञः सर्वदर्शी सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य आगतिं गतिं स्थितिं च्यवनमुपपातं भुक्तं पीतं कृतं प्रतिसेवितम् आविष्कर्म रहःकर्म लपितं कथितं मानसिकमिति सर्वान् पर्यायान् जानाति पश्यति। सर्वलोके सर्वजीवानां सर्वभावान् जानानः पश्यन् विहरति।

विजय मुहूर्त, उत्तरा फाल्गुनी नक्षत्र का योग था। छाया पूर्व दिशा की ओर ढल रही थी। व्यक्त नामक पौरुषी थी अर्थात् दिन का तीसरा प्रहर था ऐसे समय में भगवान् गोदोह नामक उकडू आसन से स्थित होकर आतापना ले रहे थे। चौविहार षष्ठभक्त (बेले) की तपस्या थी। प्रभु ने दोनों घुटने ऊपर कर रक्खे थे और मस्तक नीचे की ओर झुका रक्खा था। ध्यानरूपी कोष्ठ में प्राप्त थे। शुक्लध्यान की आन्तरिका में वर्तमान थे। उस समय भगवान् को मुक्ति के हेतुभूत, अविकल, प्रतिपूर्ण, अव्याबाध, अनावरण, अनन्त तथा अनुत्तर केवल ज्ञान और केवल दर्शन उत्पन्न हुआ। तब वह भगवान् अर्हन् और जिन हो गये। केवली, सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हो गए। देवों मनुष्यों और असुरों सहित लोक की आगति, गति, स्थिति, च्यवन तथा उपपात को और खाये, पीये, किये, सेवन किये को, प्रकट कर्म को, पारस्परिक भाषण को, कथन को, मनोगत भाव को, इस प्रकार सब पर्यायों को जानने और देखने लगे। समस्त लोक में, सब जीवों के

એટલે વૈશાખ શુદિ વર્તતી હતી. તે દિવસે શુક્લ પક્ષનો દશમો દિવસ આવી રહ્યો હતો. સાથે સાથે દિવસ પણ સારો, વિજયમુહૂર્ત અને ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ હતો. દિવસનો ત્રીજો પ્રહર આવતો હતો. આ સમયે ભગવાન, ગોદોહ નામનું ઉકડૂ આસન જમાવી રહ્યા હતા તે આસને સ્થિત થઈ, 'આતાપના' લેતા હતા. ચતુર્વિધ આહારના ત્યાગ સાથે તેમણે છઠ્ઠની તપસ્યા આદરી હતી. પ્રભુએ બન્ને ઘૂંટણો ઉપર પોતાના હાથ રાખ્યાં હતાં અને માથું નીચે ઝુકાવ્યું હતું ધ્યાનના કોઠામાં મગ્ન હતા તે વખતે તેઓ શુક્લધ્યાનમાં આરૂઢ થયેલા હતા આ સમયે પ્રભુને મુક્તિના હેતુભૂત, અવિકળ, પ્રતિપૂર્ણ અવ્યાબાધ, અનાવરણ, અનંત, અને અનુત્તર એવું કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થયું કેવળ જ્ઞાન-કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થતા ભગવાન અર્હંત જીન-કેવલી કહેવાયા. તેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયા. તેઓ દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ સહિત લોકના જીવોની, આગતિ, ગતિ, સ્થિતિ ચ્યવન, ઉપપાત, નિર્જરા,

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केवलवरज्ञानदर्शनोत्पत्तिसमये सर्वैः भवनपति–व्यन्तर–ज्योतिषिक–विमानवासिभिः देवैश्च देवीभिश्च उपयद्भिश्च उत्पतद्भिश्च एको महान् दिव्यो देवोद्द्योतो देवसन्निपातः देवकलकलः उत्पिञ्जलकभूतश्चापि वभूव ॥सू०१००॥

टीका—'तए णं तस्स' इत्यादि। ततः=महास्वप्नदशकदर्शनानन्तरं खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य तपः संयमं=तपोद्वादशविधं संयमं सप्तदशविधं समाराधयतः=सम्यक् प्रकारेण कुर्वतो द्वादशसु वर्षेषु त्रयोदशसु पक्षेपु च अर्थात्–सार्धषण्मासाधिकेषु द्वादशवर्षेषु व्यतिक्रान्तेषु=व्यतीतेपु सत्सु, त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये=संयमपर्याये वर्तमानस्य, यः सः ग्रीष्माणां=ग्रीष्मऋतुसम्बन्धी द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षो वैशाखशुद्धः, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य दशमीपक्षे=दशम्या तिथौ सुव्रते=सुव्रतनामके दिवसे, विजये मुहूर्ते, हस्तोत्तरासु नक्षत्रे–

सभी भावों को जानते हुए तथा देखते हुए विचरने लगे। तब श्रमण भगवान् महावीर के केवलज्ञान और केवलदर्शन की उत्पत्ति के समय में, सब भवनपति, व्यन्तर, ज्यौतिपिक तथा विमानवासी देवों और देवियों के आने–जाने से एक महान् दिव्य देव प्रकाश हुआ, देवोंका संगम हुआ, कल–कल नाद हुआ और देवों की बहुत बड़ी भीड़ हुई ॥सू०१००॥

टीका का अर्थ—दस महास्वप्न देखने के पश्चात्, तप संयम की आराधना करते हुए श्रमण भगवान् महावीर को दीक्षा अंगीकार किये, बारह वर्ष और तेरह पक्ष अर्थात् साढ़े बारह वर्ष और पन्द्रह दिन बीत जाने पर संयम–पर्याय का तेरहवाँ वर्ष चलता था, उस समय ग्रीष्मऋतु संबंधी दूसरा मास और चौथा पक्ष–वैशाख शुद्ध पक्ष था। उस वैशाख शुद्ध पक्ष की दशमी तिथि में, सुव्रत नामक दिवस में, विजय मुहूर्त में,

ચર્યાઓને જાણવા અને દેખવા લાગ્યા. દરેક જીવનો ખાન–પાન આદિની ક્રિયાઓ પણ, તેમના જ્ઞાન દ્વારા જણાતી જતી હતી. પ્રગટકર્મ રહસ્યકર્મ, પરસ્પરના ભાષણો, કથન અને મનોગત ભાવો વિગેરેને તેઓ જાણવા તેમજ દેખતા થકા વિચરવા લાગ્યા. ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન–કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થતા ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક તથા વિમાનવાસી દેવ–દેવીઓ આવવા લાગ્યા આ અવરજવરને પરિણામે, એક મહાન દિવ્ય દેવ પ્રકાશ પડવા લાગ્યો દેવોનો સંઘ 'કલ–કલ' અવાજ કરતો ભગવાનના દર્શન કરવા ભીડ કરી રહ્યો હતો. (સૂ૦૧૦૦)

વિશેષાર્થ—ભગવાનને ઉગ્ર તપ–સંયમની આરાધનાના અંતે, સાડાબાર વર્ષ અને પંદર દિવસનો વખત પૂરો થયો હતો. આ સંયમની છેલ્લી અવસ્થામાં, તેમને જે દશ મહાસ્વપ્નોનો અનુભવ થયો હતો, તે તેમના નિરાવરણીય જ્ઞાનના ઉઘાડની પૂર્વભૂમિકાનું દિગ્દર્શન હતું. આ સ્વપ્નો સુખદ અનુભવના આગાહીરૂપે હતા. આ સ્વપ્નોબાદ પણ

हस्तोपलक्षितोत्तरानक्षत्रे-उत्तराफल्गुनीनक्षत्रे योगं-चन्द्रेण योगम् उपगते=प्राप्ते प्राचीनगामिन्यां=पूर्वदिग्गतायां छायायां व्यक्तायां=व्यक्ताभिधानायां पौरुष्यां=दिवसस्य तृतीये प्रहरे इत्यर्थः, तत्र=शालवृक्षमूलासन्नप्रदेशे अपानकेन=निर्जलेन षष्ठेन भक्तेन, गोदोहिकया उत्कुटुकया निषद्यया=गोदोहनामकोत्कुटुकासनेन आतापनाम् आतापयतः=आतापनां कुर्वतः ऊर्ध्वजानुनः अधःशिरसः=उर्ध्वीकृतजानुद्वयाधःकृतमस्तकस्य, ध्यानकोष्ठोपगतस्य-ध्याने=धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च, तदेव-कोष्ठः=कुशूलस्तमुपगतः=सम्प्राप्तस्तस्य-ध्यानेन निगृहीतेन्द्रियः करणवृत्तिकस्य शुक्लध्यानान्तरिकायाम्=शुक्लध्यानं पृथक्त्ववितर्कं सविचारम् १, एकत्ववितर्कम् अविचारम् २, सूक्ष्मक्रियम् अप्रतिपाति ३, समुच्छिन्नक्रियम् अनिवर्ति ४, इति चतुर्विधं, तत्र-आद्य ध्यात्वा-द्वितीये एकत्ववितर्काविचाररूपे ध्याने वर्तमानस्य=स्थितस्य निर्वाणं=निर्वाणकारणत्वात् कृत्स्नं=सकलम्-अलब्धम्, सर्वपदार्थावगाहनात् केवलवर ज्ञान दर्शनमपि कृत्स्नं व्यपदिश्यते। प्रतिपूर्णम्-सकलांशसम्पन्नम् अव्याहतं=व्याघातवर्जितम् निरावरणम्=आवरणरहितम्, अनन्तम्=अनन्तवस्तुविषयकम्=अनुत्तरं=सर्वत उत्कृष्टं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्।

चन्द्रमा के साथ उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र का योग होने पर, छाया जब पूर्वदिशाकी ओर जाने लगी थी, व्यक्ता नाम की पौरुषी में अर्थात् दिन के तीसरे प्रहर में, शालवृक्ष के वृक्ष के समीपवर्ती प्रदेश में, चौविहार षष्ठभक्त के तप से, गोदोह नामक उत्कुटुक आसन से आतापना लेते हुए, दोनों घुटने ऊपर और सिर नीचा किये हुए भगवान् धर्मध्यान और शुक्लध्यान रूपी कोष्ठ में प्रविष्ट, थे। ध्यान के द्वारा उन्होंने इन्द्रियों के और अन्तःकरण के व्यापार को रोक दिया था। शुक्ल ध्यान चार प्रकार का है-(१) पृथक्त्ववितर्क सविचार (२) एकत्व वितर्क अविचार (३) सूक्ष्मक्रिय अप्रतिपाति (४) समुच्छिन्नक्रिय अनिवर्ति भगवान् शुक्लध्यान के पृथक्त्व वितर्क सविचार नामक प्रथमपाये को ध्याकर एक वितर्क अविचार नामक दूसरे पाये में लीन थे।

भगवान ध्यानमां आरूढ थया हता. आ ध्यान श्रेष्ठ अभिज्ञानु हतु आ श्रेष्ठ अभिज्ञ शुक्ल ध्यान कहे छे आ शुक्ल ध्यानना चार प्रकार छे. (१) पृथक्त्व वितर्क सविचार (२) एकत्व वितर्क अविचार (३) सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाति (४) समुच्छिन्न क्रिया अनिवर्ति शुक्ल ध्यानने पहेलो पायो पृथक्त्व एकत्व सविचारनो छे जेमां तमाम आत्मिक भावोने पृथक् पृथक् करी तेना पर संपूर्ण विचार करवां करतां तमाम भावोने एकरूप बनावी, आत्म परिस्थितिमां स्थिर करे छे बीजा शुक्ल ध्यानना पाया रूपे एकत्व पृथक्त्व अविचार नी श्रेणी पर ज्यां चढे छे आ श्रेणीमां जगतना सर्व पदार्थोनी सामुदायिक अंतर अवस्थाओ अने तेनी परिस्थितिओने जुदी जुदी करी, ते सर्व उपर सूक्ष्म भाव विचार करे छे अने तेमना वर्ण-गंध-रस-स्पर्श आदिने आत्म परिस्थिति अने आ म शक्तिथी भिन्न

ततः खलु स भगवान् अर्हन्=अशोकादिप्रातिहार्ययोग्यः जिनो=रागद्वेषजेता जातः, पुनः कीदृशो जात
इत्याह-केवली=केवलज्ञानसम्पन्नः, सर्वज्ञः=सर्वपदार्थज्ञः, सर्वदर्शी=सर्वपदार्थदर्शकः, तथा-सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य
आगतिं-भवान्तरात् गतिं-भवान्तरे स्थितिं च्यवनं=देवलोकात्तिर्यग्नरेषु अवतरणम् उपपातं=मनुष्यतिर्यगायुः-
समाप्त्यनन्तरं देवलोके नरके वा उत्पत्तिम्, भुक्तं=खादितमोदनादिकं पीतं=पानविषयीकृतं जलदुग्धादिकम्,
कृतं=चौर्यादिकं प्रतिसेवितं दोषादिकम् आविष्कर्म=प्रकटकृतं रहः कर्म=प्रच्छन्नकृतं, लपितं=परस्परभाषितं कथितं=
कंचिज्जन प्रति एकाकिनोक्तम्, मानसिकम्-मनोगतं दुःखसुखादिकम् इति-एतत्प्रकारान् सर्वान् पर्यायान् जानाति=

उसी समय भगवान् को निर्वाण-मोक्ष का कारण, कृत्स्न-सकल पदार्थों को जानने के कारण सम्पूर्ण या अखण्ड,
प्रतिपूर्ण-समस्त अंशो से युक्त, अव्याहत-व्याघातो से रहित, आवरणहीन, अनन्त-अनन्त वस्तुओं को जानने-
वाला तथा अनुत्तरसर्वोत्कृष्ट केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हुआ।

तव भगवान् अर्हन् अर्थात् अशोकवृक्ष आदि आठ प्रातिहार्यों के योग्य तथा जिन-राग-द्वेष के विजेता
हो गये। और केवली=केवलज्ञानसम्पन्न, सर्वज्ञ-पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वदर्शी=सभी पदार्थों को देखनेवाले
हो गये। तथा देवों, मनुष्यों और असुरों सहित लोक की आगति=भवान्तर से आना, गति-भवान्तर में जाना,
च्यवन देवलोक से तिर्यंच और मनुष्य भवों में अवतरित होना, उपपात-मनुष्य या तिर्यंच के भव की समाप्ति के
पश्चात् देवलोक या नरक में उत्पन्न होना, भुक्त-खाया हुआ ओदन आदि, पीत-पिया हुआ जल, दूध
आदि, कृत-किया हुआ काम-चोरी आदि, प्रतिसेवित-सेवन किया हुआ दोष आदि, प्रकटकर्म, गुप्तकर्म,
लपित-पारस्परिक भाषण, कथित-किसी के प्रति अकेले द्वारा किया हुआ कथन, मानसिक-मन के सुखदुःख

કરી, કેવળ આત્મ અવલંબને જીવ સ્થિર થાય છે આ ક્રિયાઓ પહેલા અને બીજા શુકલધ્યાનના પાયા ઉપર થાય
છે આ બીજા પાયાના અંત સમયે, અને ત્રીજા પાયાના પહેલા સમયે, નિર્વાણના કારણભૂત, સમસ્ત અંશોથી યુક્ત,
અવ્યાહત અને આઘાતો રહિત, નિરાવરણવાળું અનંત વસ્તુઓના સૂક્ષ્મ પર્યાયો અને તેની રૂપાંતર અવસ્થાઓને
જાણવાવાળું, અનુત્તર કેવળ જ્ઞાન-કેવલદર્શન, ભગવાનને પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રાપ્ત થતાં અશોકવૃક્ષ આદિ આઠ મહા પ્રતિ-
હાર્યો યોગ્ય ભગવાન થયા. રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરવાવાળા 'જિન' થયા કેવલજ્ઞાન સંપન્ન, સર્વ પદાર્થોના જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા
થયા. સર્વજગતવાસી જંતુ જીવોની સકલ અવસ્થાઓ અને તેના રુપાંતરોને ભગવાન જાણવા-દેખવાવાળા થયા. તેમજ
જડ પર્યાયોના સૂક્ષ્મ ભાવોને પણ જાણવા-દેખવાવાળા થયા. પોતાનો જ્ઞાનગુણ અને નિજાનંદી સ્વભાવ, જે અનંતા-
કાલથી અપ્રગટ હતો. તે પ્રગટ થયો. આને લીધે અનંત સુખ જે ઢંકાઈ રહેલું હતું તે બહાર આવ્યું; પોતાની દૃષ્ટિ

मत्यक्षीकरोति, पश्यति=केवलज्ञानालोकेन करामलकवत् प्रेक्षते। एवंभूतः स भगवान् सर्वजीवानां सर्वभावान्= सर्वपर्यायान् जानानः=विदन् पश्यन्-प्रेक्षमाणो विहरति।

तत'=तदनन्तरं खलु-श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केवलवरज्ञानदर्शनोत्पत्तिसमये-केवलवरज्ञानस्य-केवलवरदर्शनस्य च प्रकटनकाले सर्वैः=समस्तैः भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिषिक-विमानवासिभिश्चतुर्विधैः देवैश्च देवीभिश्च उपपतद्भिः-प्रभुसमीपमागच्छद्भिश्च, उत्पतद्भिः=ऊर्ध्वं=गगनमण्डलं गच्छद्भिश्च एको महान्=विशालः दिव्यः=शोभनः देवोद्द्योतः=देवप्रकाशः देवसन्निपातः=देवसङ्गमः देवकलकलः=देवनादः उत्पिञ्जलकभूत -संबाध श्चापि बभूव ॥सू०१० ॥

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे उप्पण्णणाणदंसणधरे अप्पाणं च लोगं च अभिसमिक्ख जोयण वित्थारणीए सयसयभासापरिणामिणीए वाणीए पुव्वं देवाणं पच्छा मणुस्साणं धम्ममाइक्खइ। तस्स भगवओ सा धम्मदेसणा तित्थयर कप्पपरिपालणाए जाया, न केणवि तस्स विरई पडिवन्ना। नो य एय कस्सवि तित्थयरस्स भूयपुव्वं अओ एयं चउत्थ अच्छेरयं जायं।

आदि भाव, इत्यादि सभी पर्यायों को साक्षात्-केवलज्ञान के प्रकाश में हस्तामलकवत् जानने लगे। इस प्रकार के भगवान समस्त जीवों से सब पर्यायों को जानते-देखते हुए विचरने लगे।

श्रमण भगवान महावीर के केवलज्ञान और केवलदर्शन की उत्पत्ति के समय भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी-इन चार प्रकार के सभी देवों और देवियोंका भगवान् के समीप आने और आकर ऊपर आकाशमण्डल में जाने के कारण एक विशाल शोभनप्रकाश फैल गया। देवों का सगम हो गया। देवों का कल-कलनाद हो उठा और देवों की बहुत बड़ी भीड़ हो गई ॥सू०१००॥

ज्ञानवाळथी पर पदार्थरूपे परिणमी रही हती ते 'स्व' तरफ वळी त्यां स्थिर थई शुद्धाशुद्ध पर्यायनो पिंड जणातो आत्मा, समस्त पर्यायोने शुद्ध निशवथी अने निजगुण मुख्य बनावी पोतामां समाई जयो. समजीने समाई जवु" ओ अव्यक्त भाव जे दीक्षा ग्रहण वखते भगवानने प्रगट थयो हतो, ते भावे व्यक्तरूप धारण कर्यु" अव पर्यायो अने भावो निजानंदमां आवी जवाथी ते सर्व केवळ ज्ञान स्वरूपे परिणमवा लाग्या अने आ पर्यायो स्थिर अने ओकरूप थतां आत्मा आत्मरूपे बनी केवळ ...

... ने ज्ञानंद तेनो निज स्वभाव छे (सू०...)

तए णं से समणे भगव महावीरे तओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जणवयविहारं विहरइ। तेणं कालेण तेणं समएणं पावापुरीणामं णयरी होत्था-रिद्धत्थिमियसमिद्धा। तत्थ णं पावाए पुरीए सीहसेणो णाम राया होत्था, महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे। तस्सणं सीहसेणस्स रण्णो सीलसेणा णामं देवी, हत्थिवालो णामं पुत्तो जुवराया होत्था। तीए णं पावाए पुरीए वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए सव्वोउय पुप्फ फलसमिद्धे रम्मे नंदणवणप्पगासे महासेणं नामं उज्जाणे होत्था। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महासेणे उज्जाणे समोसढे ॥सू०१०१॥

छाया--ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीर उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः आत्मानं लोकं च अभीसमीक्ष्य योजनविस्तारिण्या स्व स्व भावा परिणामिन्या वाण्या पूर्वं देवेभ्यः पश्चात् मनुष्येभ्यो धर्ममाख्याति। तत्र भगवतः सा धर्मदेशना तीर्थंकरकल्पपरिपालनाय जाता, न केनापि तत्र विरतिः प्रतिपन्ना। नो खलु एवं कस्यापि तीर्थंकरस्य भूतपूर्वम्, अतः एतच्चतुर्थमाश्चर्यं जातम्।

मूल का अर्थ--'तए ण' इत्यादि। तत्पश्चात् उन उत्पन्न ज्ञान-दर्शन को धारण करनेवाले श्रमण भगवान् महावीरने आत्मा को और लोक को परिपूर्ण तथा यथार्थ रूप से जानकर, एक योजन तक फैलनेवाली और (श्रोताओं की) अपनी-अपनी भाषा में परिणत हो जानेवाली वाणी से, पहेले देवों को और फिर मनुष्यों को धर्म का उपदेश दिया। वहाँ भगवान की वह धर्मदेशना तीर्थंकरों के कल्प का पालन करने के लिए ही हुई। वहाँ किसीने विरति अंगीकार नहीं की। ऐसा किसी भी तीर्थंकर के विषय में नहीं हुआ था। अत एव यह चौथा आश्चर्य हुआ।

મળનો અર્થ—'तएणं' ઈત્યાદિ 'ઉત્પન્ન નાણુ દંસણધરે અરહાજિ કેવલી' શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર સ્વ અને પરના યથાર્થ જાણુકાર બન્યા. આ જ્ઞાનની સાથે, તેમને અલૌકિક દિવ્યવાણીની પણુ પ્રાપ્તિ થઈ આ વાણીનુ શ્રવણુ, એક યોજન સુધી થઈ શકતુ હતું તેમજ આ વાણીનો પ્રભાવ એવો હતો કે સર્વ પ્રાણીઓ આ વાણી દ્વારા વ્યક્ત થતા ભાવોને પોતપોતાની ભાષાઓમા સમજી શકતા આ વાણીદ્વારા ભગવાને પહેલાં દેવોને ત્યારબાદ મનુષ્યોને ઉપદેશ આપ્યો. આ ધર્મ દેશના અગાઉના તીર્થંકરોની 'પરંપરા'નું પાલન કરવા પૂરતીજ નિવડી આ ધર્મ દેશનામાં કોઈ પણ જીવે વિરતિ લીધી નથી. આવો બનાવ ભગવાન મહાવીરની બાબતમાં તેમજ અનંત તીર્થંકરોના વ્યવહારમાં પહેલ્લહેલોજ બન્યો તેથી તે ચોથુ આશ્ચર્ય થયું.

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरस्ततः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य जनपदविहारं विहरति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये पावापुरी नाम नगरी आसीत् ऋद्धस्तिमितसमृद्धा। तत्र खलु पावायां पुर्यां सिंहसेनो नाम राजाऽऽसीत् महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः। तस्य खलु सिंहसेनस्य राज्ञः शीलसेना नाम देवी, हस्तिपालो नाम पुत्रो युवराज आसीत्। तस्याः खलु पावायाः पुर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे सर्वर्तुक पुष्पफलसमृद्धं रम्यं नन्दनवनप्रकाशं महासेनं नामोद्यानमासीत्। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो महासेने उद्याने समवसृतः ॥१०१॥

टीका—"तए णं से समणे भगवं" इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः उत्पन्नज्ञानदर्शन

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर वहाँ से विहार करके जनपद में विचरने लगे। उस काल और उस समय में पावापुरी नगरी थी। वह ऋद्ध=ऊँचे-ऊँचे भवनों से युक्त, स्तिमित=स्वपरचक्र के भय से रहित और समृद्ध धन-धान्य की समृद्धि से युक्त थी। उस पावापुरी नगरी में सिंहसेन नामक राजा था। वह महाहिमवान्, महामलय, मेरु और महेन्द्र पर्वत के समान श्रेष्ठ था। उस सिंहसेन राजा की शीलसेना नाम की रानी थी। हस्तिपाल नामक पुत्र युवराज था। उस पावापुरी के बाहर उत्तर-पूर्व दिशा में, सब ऋतुओं के पुष्पों तथा फलों से समृद्ध, रमणीक, नन्दनवन के समान प्रकाशवाला महासेन नामक उद्यान था। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर महासेन उद्यान में पधारे ॥मू०१०१॥

टीका का अर्थ—उस समय उत्पन्न हुए ज्ञानदर्शन के धारक श्रमण भगवान् महावीरने आत्मा के—अपने

त्यारपछी श्रमण भगवान महावीर अनुक्रमे विहार करतां करतां, पावापुरी नामनी नगरीमां पधार्या आ नगरी ऋद्ध-एटले तेमां ऊंचा ऊंचा भवनो रहेलां हता स्तिमित-एटले स्व-पर चक्रना भयथी विमुक्त हती. समृद्ध-एटले धन अने धान्यथी समृद्ध थयेली हती आ नगरीमां सिंहसेन नामनो राजा राज्य करतो हतो. आ राजा महाहिमवान पहाड, महामलय मेरु अने महेन्द्र पर्वत समान श्रेष्ठ हतो आ राजाने शील नामनी राणी हती. तेमज हस्तिपाल नामनो पुत्र हतो आ पुत्रे युवराजपद प्राप्त करेलु हतु आ पावानगरीनी बहार, उत्तर पूर्व दिशामां एटले ईशानकोणमां सर्व ऋतुओना पुष्पो अने फळोवाळु एक समृद्ध अने रमणीय उद्यान हतु आ उद्याननी शोभा नन्दनवन जेवी हती. आ उद्याननु नाम 'महासेन' राखवामां आव्यु हतु आकाश अने आ समये भगवान महावीर आ उद्यानमां पधार्या. (सू० १०१)

विशेषार्थ—आत्मा जिनदेवथी जेवा ज्ञान दर्शनना धारक श्रमण भगवान महावीर, पांच अस्तिकायरूप

धरः–उत्पन्नस्य=जातस्य ज्ञानस्य=केवलज्ञानस्य दर्शनस्य च धर=धारकः आत्मानं=स्वं, लोकं=पञ्चास्तिकाय-लक्षणं च अभिसमीक्ष्य=यथावद् विज्ञाय योजनविस्तारिण्या=योजनप्रमाणप्रदेशव्यापिन्या स्व स्व भाषापरिणामिन्या=देवमनुष्यतिर्यग्भाषातया परिणतीभवन्त्या वाण्या=वाचा पूर्वं=सर्वतः प्रथमं देवेभ्यः=देवानुदिश्य पश्चात्=अनन्तरम् मनुष्येभ्यः=मनुष्यानुद्दिश्य धर्मम् आख्याति=उपदिशति। तत्र=सदेवासुरमनुजाया परिषदि भगवतो या धर्मदेशना जाता सा=धर्मदेशना केवलं तीर्थंकरकल्पपरिपालनाय जाता, तत्र–धर्मदेशनायां केनापि जीवेन विरतिः=विरक्तिः, सावद्यव्यापारनिवृत्तिलक्षणा न प्रतिपन्ना=न स्वीकृता। एवम्=तीर्थंकरस्य धर्मदेशनायां सत्यां कस्यापि विरत्य-स्वीकरण खलु श्रीमहावीरातिरिक्तस्य कस्यापि तीर्थंकरस्य–जिनस्य परिषदि नो भूतपूर्वम्–पूर्वं न भूतम्। अतः=

और पचास्तिकाय रूप लोक के स्वरूप को यथावत् जान करके, एक योजन प्रमाणप्रदेश तक व्याप्त हो जानेवाली, तथा देवो मनुष्यों और तिर्यंचों की अपनी–अपनी भाषा में परिणत हो जानेवाली वाणी से पहले देवों को लक्ष्य करके और फिर मनुष्यों को लक्ष्य करके धर्म का उपदेश दिया।

सुरों, असुरों और मनुष्यों की उस परिषद् में भगवान् की जो धर्मदेशना हुई, वह धर्मदेशना केवल तीर्थंकरों के कल्प–मर्यादा का पालन करने के लिए ही हुई। उस धर्मदेशना के होने पर किसी भी जीवने विरति–सावद्यव्यापार के परित्याग रूप विरति–अंगीकार नहीं की। तीर्थंकर की धर्मदेशना हो और कोई भी जीव विरती अंगिकार न करे, यह घटना श्री महावीर के सिवाय किसी भी तीर्थंकर की परिषद् में कभी घटीत नहीं हुई थी। अर्थात् तीर्थंकरों की देशना अमोघ होती है। उसे श्रवण कर कोई न कोई भव्य जीव अवश्य ही संयम अंगीकार करता है। परन्तु महावीर स्वामी की यह देशना इस रूप में खाली गई। यह

લોકને દેખવાવાલા થયા. જેની વાણી એક યોજન સુધી સભળાય એવા વાણી–પ્રભાવક બન્યા. આ વાણીનું વ્યાપકપણું ચારે દિશાઓમા પ્રસરિત હતુ. ભાષાના સર્વ પુદ્ગલો જુદી જુદી રીતે રૂપાતર થઈ શકે, એવા અલૌકિક શબ્દો રૂપિ પરમાણુઓ આ વાણીમા ગોઠવાયા હતા અને ભાષાના પુદ્ગલોનો ઉત્પાદ–વ્યય અપાટાબધ થઇ રહેતાં, ધ્રુવપણામાં સ્થિર થયે જતાં હતાં તેને લીધે આખી વાણી અખંડરૂપે નીકલતી અને તેના વહનનો પ્રવાહ સલંગરીતે ખડિત થયા વિના, એક યોજન સુધી ચારે બાજુ વહેતો. આવો તો તે વખતનો પ્રબલ વાણી પ્રવાહ વિચાર રૂપે ગોઠવાઈ, ભગવાનના મુખમાંથી નીકળ્યા કરતો! આવી વાણી દ્વારા, ભગવાન્ દેવોને અનુલક્ષી તેમને બોધ આપતા તેમજ ત્યાર પછી મનુષ્ય તરફ લક્ષ કરી, તેમને અનુલક્ષી ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા. આ પહેલ વહેલી જે ધર્મ દેશના આપવામાં આવી હતી, તેનુ લક્ષ્યાંક કેવલ અતીત તીર્થંકરોની પરંપરાના પાલન પૂરતું જ હતુ. અગાઉના તીર્થંકરોની વાણી, કેવલજ્ઞાન થયા પછી છૂટતી હતી ત્યારે, ઘણા સુલભ બોધી જીવો સંસારથી વિરક્ત થતા હતા.

अभूतपूर्वत्वात् इतो एतत् आश्चर्य—दशानामाश्चर्याणाम् उपसर्गः १, गर्भहरणम् २, स्त्रीतीर्थकरत्वम् ३, अभाविता-परिषत् ४, कृष्णस्यापरकङ्का—अपरकङ्काख्यराजधानीगमनम् ५, मूलरूपेणावतरणं चन्द्रसूर्ययोः ६, हरिवंशकुलोत्पत्तिः ७, चमरोत्पातः ८, अष्टशतसिद्धाः, असंयतेषु पूजा १०, इत्येतेषां मध्ये परिषदभावितत्वरूपं चतुर्थम् आश्चर्यं जातम्।

ततः—धर्मदेशनानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः, तथः—सालवृक्षसमूलासन्नप्रदेशात् प्रतिनिष्क्रामति= प्रतिनिस्सरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं—जनपदो—देशो विह्रियते विचर्यते यत्र विहरणेन—गमनेन तज्जनपदविहारं यथास्थापया विहरति=विचरति, यद्वा—जनपदविहारं विहरति—करोति। धातूनामनेकार्थत्वादर्थान्तर इवे वा करोत्यर्थो बोध्यः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'पापापुरी' नामनगरी आसीत्=पापापुरी 'पा' इति पाप्राद् पाति—रक्षतीति पापा, पृषोदरादित्वात्सिद्धिः। सा चासौ पुरी चेति पापापुरी एतन्नाम्नी नगरी,

---

अभूतपूर्व घटना थी। अत एव दस अच्छेरों में यह चौथा अच्छेरा है। दस अच्छेरे ये हैं—(१) उपसर्ग होना (२) गर्भ का संहरण होना (३) स्त्री का तीर्थंकर होना (४) अभावित परिषद् होना। (५) कृष्ण का अपर कंका नामक धातकीखंडवर्ती राजधानी में जाना (६) चन्द्र और सूर्य का असली रूप में समवसरण में आना। (७) हरिवंशकुल की उत्पत्ति (८) चमर का उत्पात (९) एकसौ आठ जीवों का एक ही समय में सिद्ध होना और (१०) असयतों की पूजा होना। इन दस अच्छेरों मे अभावित परिषद् रूप चौथा अच्छेरा हुआ।

धर्मदेशना के पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर सालवृक्ष के मूल के निकटवर्ती प्रदेश से निकले और निकल कर जनपद–विहार करने लगे–देश में विचरने लगे। उस काल उस समय में पापापुरी नामकनगरी थी।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની વાણી ઉપરના બે લક્ષ્યાંકોને પ્રાપ્ત કરી શકી ન હતી, તેનું કારણ, ત્રણ રીતે જણાય છે પહેલું કારણ એ કે ચોથા આરાના કાળનું પ્રાબલ્ય પુરૂં થયું હતું પાંચમાં આરાના કાળનો પ્રભાવ જામતો હતો. તેથી કાળના પ્રભાવે પણ દુર્લભ બોધીપણું આવ્યું હોય? બીજું કારણ તે વખતના જીવોની લાયકાત પણ તૈયાર ન હોય! જ્યાં ઉપાદાન ન જાગ્યું હોય, ત્યાં પ્રબળ નિમિત્તો પણ શું કરી શકે? જીવોની ભૂમિકા વિરાગીપણાને યોગ્ય ન થવાને કારણે, ભગવાનનું બોધબીજ ખારરૂપી ભૂમિકામાં પડવાથી, તે બીજ બળી ગયું વળી આ જીવોને, બહારનો પુણ્યબંધ પ્રબળ નહિ હોવાને કારણે પણ, આ જીવોને, વિરતી થવાવાળા સંયોગો પણ, કદાચ ઉપલબ્ધ ન થઇ શક્યા હોય, ત્રીજું કારણ ત્યાં રહેલા જીવોની ભવસ્થિતિ નહિ પાકી હોય. ગમે તે કારણો આ વર્ણવ કામ કરી રહ્યા હોય પણ એક વાત તો પ્રતીત થાય છે કે મહાવીરની પ્રથમ વાણી, અસરકારક બની નહીં! આ ઘટનાને અસંભવિત કેવા 'આશ્ચર્ય' તરીકે શાસ્ત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે

सेयं सम्प्रति पावापुरीतिकथ्यते, सा कीदृशी? इत्याह–ऋद्धस्तिमितसमृद्धा–तत्र–ऋद्धा=नभःस्पर्शिबहुलप्रासाद-युक्ता बहुलजनसंकुला च, स्तिमिता=स्वपरचक्रभयरहिता, समृद्धा=धनधान्यादिपरिपूर्णा, अत्र–त्रिपदकर्मधारयः। तत्र–तस्यां खलु पापायां पुर्यां सिंहसेनो नाम राजा आसीत्, स कीदृशः? इत्याह–'महाहिमवन्महामलयमन्दर-महेन्द्रसारः–महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्राणां पर्वतानां सार इव सारो यस्य स तथा–लोकमर्यादाकारित्वेन महाहिमवत्सदृशः, प्रसृतयशःकीर्तित्वेन महामलयतुल्यः, दृढप्रतिज्ञत्वेन कर्तव्यदिग्दर्शकत्वेन च मेरुमहेन्द्रसदृश

पाप से रक्षा करनेवाली होने से पापा कहलाती है। आजकल वह 'पावापुरी' है। वह नगरी कैसी थी, सो कहते हैं–वह ऋद्धा–आकाश को स्पर्श करनेवाले बहुत से प्रासादों से युक्त थी और जनों की बहुलता से व्याप्त थी, तथा स्तिमिता स्व–परचक्र के भय से रहित थी। और समृद्धा–धन–धान्य आदि से भरी–पूरी थी।

उस पावापुरी नगरी में सिंहसेन नामक राजा था। महाहिमवान्, महामलय, मेरु और महेन्द्र पर्वतों के सार के समान सारवाला था। लोकमर्यादा की स्थापना करनेवाला होने के कारण महाहिमवान् पर्वत के समान था। उसकी यश–कीर्ति सर्वत्र फैली हुई थी, अतः महामलय पर्वत के समान था। दृढ़ प्रतिज्ञ होने तथा कर्त्तव्य रूपी दिशाओं का दर्शक होने के कारण मेरु और महेन्द्र के समान था। सिंहसेन राजा की

તીર્થંકરોની વાણી અને દેશનાનો વિચાર પ્રવાહ, એટલો બધો અમોઘ હોય છે કે, તેનુ શ્રવણ થતાં ભવ્ય જીવો અદૃશ્ય સયમ અને વિરતીપણાને અગિકાર કરે છે. જેમ અષાઢ માસનો વરસાદ એકધારો વરસી, પૃથ્વીની અંદર પોતાનો જલ પ્રવાહ દાખલ કરી દે છે, તેમ ભગવાન તીર્થંકરની વાણી પણ, તાતી તેજવતી હોઈ અશુભ વિચારો ને ક્ષણ વારમા પલટાવી નાખે છે. ને સસારના ભાવોને ફગાવવામા ભવ્ય જીવને સહાયક બને છે.

દશ આશ્ચર્યરૂપ ઘટનાઓમા આ ચોથી આશ્ચર્યરૂપ ઘટના છે, જેને જૈનશાસ્ત્રોમાં 'અચ્છેરા' કહેવામાં આવે છે. આ દશ અચ્છેરાઓ નીચે પ્રમાણે છે– (૧) પહેલુ અચ્છેરૂં એકે ભગવાન મહાવીર ને ઉપસર્ગો થયા. આવા ઉપ-સર્ગો કોઈ પણ તીર્થંકરોને થયા હોય તેમ જણાતુ નથી. તેથી તે આશ્ચર્યભૂત ગણાય છે, અને એ તીવ્ર કર્મબંધનનું પરિણામ છે. (૨) બીજુ અચ્છેરૂં એ કે ભગવાનનું ગર્ભકાળ દરમ્યાન હરણ થવું આવુ આગમન તીર્થંકરોને હોજ નહિ છતા પણ તે થયુ તેથી આશ્ચર્ય ગણાયું (૩) ત્રીજુ સ્ત્રીનું તીર્થંકર પણે થવુ. (૪) ચોથું અભાવિત પરિષદ્–બોધના ફલ રહિત બનેલી પહેલી પરિષદ્. (૫) પાચમું શ્રી કૃષ્ણ મહારાજનું 'અપર કંકા' નામની રાજધાની જે ધાતકી ખડમા આવેલી છે ત્યાં જવું, દ્રૈપદીનુ ત્યાં હરણ થયું હતું. વાસુદેવ પોતાની ભૂમિની સીમા કોઇ પણ કાલે વટાવી શકતા નથી. છતા દ્રૈપદીને ત્યાંથી લાવવા માટે અને પાડવોનું કામ કરવા માટે શ્રી કૃષ્ણરાજને ત્યાં જવુ પડયું

इत्यर्थः। तस्य खलु सिंहसेनस्य राज्ञः शीलसेना नाम देवी=महिषी आसीत्, तथा—हस्तिपालो नाम तत्पुत्रः युवराजः आसीत्। तस्याः खलु पापायाः पुर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये=उत्तरपूर्वान्तराले दिग्भागे=ईशानकोणे सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धं=वसन्तादि षड्ऋतु सम्बन्धिपुष्पफलसमुसम्पन्नं, रम्यं=सुन्दरं नन्दनवनप्रकाशं=नन्दनवनतुल्यं, महासेनं नाम=महासेननामकम् उद्यानम् आसीत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये=सिंहसेनराजशासनकालावसरे श्रमणो भगवान् महावीरः, महासेनोद्याने समवसृतः=विहारक्रमेण समागतः ॥सू०१०१॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं तीए पावाए पुरीए वसंतस्स सोमिलाभिहस्स बंभणस्स जन्नवाडे जन्नकम्मम्मि समागया रिउ जउ सामा अथव्वणाणं चउण्हं वेयाणं इइहासपंचमाणं निघंटुछट्ठाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं सारया वारया धारया, सडंगवी सट्ठितंत विसारया संखाणे सिक्खाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु य बहुसु बंभण्णएसु परिव्वायएसु नएसु सुपरिनिट्ठिया सव्वसिद्धंतनिउणा जन्नकम्मनिउणा इंदभूइपभिइणो एगारस माहणा सपंचसयसिस्स परिवारेण परिवुडा जन्नकम्मनिउणा तस्स जण्णं कुणंति। तत्थ

शीलसेना नामकी रानी थी। हस्तिपाल नामक उसका पुत्र युवराज था। उस पावापुरी के उत्तर-पूर्व दिशा के अन्तराल में, ईशान कोण में, वसन्त आदि छहों ऋतुओं संबंधी फूलों और फलों से सम्पन्न, रमणीक एवं नन्दनवन के समान महासेन नामक उद्यान था। उस काल, उस समय में, अर्थात् सिंहसेन राजा के शासन-काल के अवसर पर श्रमण भगवान् महावीर क्रमशः विहार करते हुए महासेन उद्यान में पधारे ॥सू०१०१॥

છઠ્ઠું (૬) ચન્દ્ર અને સૂર્ય દેવો, પોતાના અસલ સ્વરૂપે કોઈ પણ વખતે તીર્થંકરોના સમવસરણોમાં આવતા જ નથી છતાં ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં તેમનું આવવું થયું (૭) સાતમું હરિવંશ કુળની ઉત્પત્તિ, જુગલિયાના એક જુગલને અહિં લાવી તેમાંથી થઈ, તે એક અચ્છેરા ભૂત વાત બની। (૮) આઠમું શક્રેન્દ્ર ને મારવા, ચમરેન્દ્ર મહાન ઉત્પાત મચાવ્યો, તે પણ એક આશ્ચર્ય કારક બીના છે ચમરેન્દ્ર નીચેની વસ્તીનો ધણી છે અને શક્રેન્દ્ર પહેલા દેવલોકનો ધણી છે છતાં ચમરેન્દ્ર તેની સામે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા. (૯) નવમું એકી સાથે એકજ સમયમાં એકસો આઠ જીવો, સિદ્ધગતિને પામ્યા, તે પણ આશ્ચર્ય કારક બનાવ. (૧૦) દશમું આ શાસનમાં અસંયતિ ઓની પૂજા જગતમાં થાય તેના ગુણ ગાન ગવાય। તે એક અચ્છેરૂ છે ભગવાન ત્યાંથી નીકળી. સમૃદ્ધ એવી પાવાપુરી નગરીમાં પધાર્યા. અહિંનો રાજા સિંહસેન તે વખતે મહાબલવાન અને સર્વ પ્રજાના આયુધોથી સજ્જ એવો મનાતો. તે નગરીમાં એક મહાસેન નામનું ઉદ્યાન હતું તે પણ બધા ઉદ્યાનોમાં ઉત્તમ શોભીત મનાતું હતું (સૂ૦ ૧૦૧)

अण्णे वि तत्थ बहवे उवज्झाया-गग्ग-हारीय-कोसिय-पेल-संडिल्ल-पारासज्ज-भरद्दाज-वस्सिय-सावण्णिय-मेत्तेज्जा-गिरस-कासव-कच्चायण-दक्खायण-सारव्वयायण-सोनगायण-नाडायण-जातायणा-रसायण-दब्भायण-चारायण-कातिय-वोहियो-वमन्नवा-तेज्जप्पभिइओ मिलिया होज्जा ॥सू० १०२॥

छाया - तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्यां पापायां पुर्याम् एकस्य सोमिलाभिधस्य ब्राह्मणस्य यज्ञपाटे यज्ञकर्मणि समागताःऋग्यजुः सामाथर्वणां चतुर्णां वेदानाम् इतिहासपञ्चमानां निघण्टु षष्ठानां साङ्गोपाङ्गानां सरहस्यानां स्मारका वारका धारका षडङ्गविदः षष्टितन्त्रविशारदा संख्याने शिक्षणे शिक्षाकल्पे व्याकरणे छन्दसि निरुक्ते ज्योतिषामयने अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्येषु पारिव्राजकेषु नयेषु सुपरिनिष्ठिताः सर्वविधबुद्धि-निपुणा यज्ञकर्मनिपुणा इन्द्रभूतिप्रभृतय एकादश ब्राह्मणाः स्व स्व परिवारेण परिवृता यज्ञं कुर्वन्ति। तथा अन्येऽपि तत्र बहव उपाध्यायः-गार्ग्य-हारीत-कौशिक-पैल-शाण्डिल्य-पाराशर्य-भारद्वाज-वात्स्य-सावर्ण्य-मैत्रेया-

---

मूल का अर्थ—'तेणं कालेण' इत्यादि। उस काल और समय में, पावापुरी में, किसी सोमिल नामक ब्राह्मण के यज्ञ के पाडे-महोल्ले में, यज्ञ-कर्म में आये हुए अंगोपांग सहित तथा रहस्य सहित ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद और अथर्ववेद; इन चारों वेदों के, पाँचवें इतिहास के और छट्ठे निघंटु के स्मारक (दूसरों को याद करानेवाले), वारक (अशुद्ध पाठ को रोकनेवाले) और धारक (अर्थ के ज्ञाता), छहों अंगों के ज्ञाता, षष्टितन्त्र (सांख्यशास्त्र) में विशारद, गणित में शिक्षण में, शिक्षा में कल्प में, व्याकरण में, छन्द में, निरुक्त में, ज्योतिष में तथा अन्य बहुत-से ब्राह्मणों के शास्त्रों मे तथा परिव्राजकों के आचारशास्त्र मे कुसल, सब प्रकारकी बुद्धियों से सम्पन्न यज्ञकर्म में निपुण इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मण. अपने-अपने शिष्य परिवार सहित यज्ञ कर रहे थे। इनके अतिरिक्त और भी बहुत-से उपाध्याय वहाँ इकट्ठे हुए थे। यथा गार्ग्य, हारित, कौशिक,

---

મૂળનો અર્થ "तेण कालेणं" ઈત્યાદિ-તે કાળે અને તે સમયે પાવાપુરીમા કોઇ સોમિલ નામના બ્રાહ્મણુના યજ્ઞના વાડામાં, યજ્ઞ-કર્મમા આવેલ અ ગોપાંગ સહિત તથા રહસ્ય સહિત ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ એ ચારે વેદોના, પાચમા ઈતિહાસના અને છઠ્ઠા નિઘંટુના સ્મારક (બીજાને યાદ કરાવનાર) વારક (અશુદ્ધ પાઠને રોકનારા), અને ધારક (અર્થને જાણુનારા), છએ અ ગોના જાણુકાર, ષષ્ટિ તંત્ર (સાંખ્ય શાસ્ત્ર)મા વિશારદ, ગણિતમાં, શિક્ષણુમાં, શિક્ષામા, કલ્પમા, વ્યાકરણુમા, છંદમા, નિરૂક્તમાં, જ્યોતિષમાં તથા બ્રાહ્મણોના બીજા ઘણા શાસ્ત્રોમા તથા પરિવ્રાજકોના આચાર શાસ્ત્રમા નિપુણ, બધા પ્રકારની બુદ્ધિઓથી સંપન્ન, યજ્ઞ કર્મમાં નિપુણ ઇન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણ પોત-પોતાનાં શિષ્ય પરિવાર સાથે યજ્ઞ કરતા હતા. તેમના સિવાય બીજા પણ ઘણા એ ઉપાધ્યાયો ત્યા એકત્ર થયા હતા જેમકે—

गिरस-काश्यप-कात्यायन-दाक्षायण-शारद्वतायन-शौनकायन-नाडायन-आतायना-ऽऽश्वायन-दार्मायण-चारायण-काप्य-बौध्यो-ऽपमन्यवा-ऽऽत्रेयप्रभृतयो मिलिता अभवन् ॥सू०१०२॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्यां पापायां=पापा नाम्न्यां पुर्याम् एकस्य सोमिलाभिधस्य=सोमिलनामकस्य ब्राह्मणस्य यज्ञपाटे-यज्ञस्थाने यज्ञकर्मणि-यज्ञक्रियायाम् समागताः ऋग्यजुस्सामाथर्वणां चतुर्णां वेदानाम् इतिहास पञ्चमानाम् निघण्टु षष्ठानां-निघण्टुः=वैदिककोषः=स षष्ठो येषां वेदानां च शास्त्राणां साङ्गोपाङ्गानाम्-अङ्गोपाङ्गसहितानाम्-छन्दः कल्पज्योतिष-व्याकरण-निरुक्त-शिक्षारूपाङ्गषट्कसहितानां तथा-छन्दःप्रमुखाङ्गीभूतशास्त्रसहितानां चेत्यर्थः, सरहस्यानां=रहस्यसहितानाम्-सारांश सहितानामित्यर्थः, स्मारकाः=परेषां जनानां स्मारयितारः, वारकाः=अशुद्धपाठनिषेधकाः, धारकाः=एतदभिधाया

पेय, शाण्डिल्य, पाराशर्य, भारद्वाज, वात्स्य, सावर्ण्य, मैत्रेय, आंगिरस, काश्यप, कात्यायन, दार्मायण, चारायण, काप्य, बौध्य, औपमन्यव, आत्रेय आदि ॥सू०१०२॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में, उस पावापुरी में एक सोमिल नामक ब्राह्मण के यज्ञ स्थल में, यज्ञ-क्रिया के लिए आये हुए इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मण अपने-अपने शिष्य-परिवार युक्त होकर यज्ञ कर रहे थे। ये ब्राह्मण ऋक्, यजु, साम और अथर्व इन चारों वेदों में, पांचमें इतिहास में और छठे निघंटु (वैदिक कोष) में कुशल थे। वे छन्द कल्प ज्योतिष व्याकरण निरुक्त तथा शिक्षा, इन छहों अंगों सहित तथा रहस्य-सारांश सहित वेदों के स्मारक थे, अर्थात् अन्यलोगों को याद कराने वाले थे, वारक थे अर्थात् अशुद्ध उच्चारण करने वालोंको रोकते थे, और धारक थे, अर्थात् इनके अभिधेय अर्थ को धारण करने=

ગાય, હારીત, કૌશિક પૈલ, શાંડિલ્ય, પારાશર્ય, ભારદ્વાજ વાત્સ્ય સાવર્ણ, મૈત્રેય આંગિરસ, કાશ્યપ, કાત્યાયન, દાક્ષાયણ, શારદ્વતાયન, શૌનકાયન નડાયન આશ્વાયન દાર્માયન, ચારાયણ કાપ્ય, બૌધ્ય, ઔપમન્યવ આત્રેય વગેરે (સૂ૦ ૧૦૨)

ટીકાનો અર્થ—તે કાળે અને તે સમયે. તે પાવાપુરીમાં સોમિલ નામના એક બ્રાહ્મણના યજ્ઞ સ્થળમાં, યજ્ઞક્રિયાને માટે આવેલ ઇન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણો પોતપોતાના શિષ્ય-પરિવાર સહિત યજ્ઞ કરતા હતા. તે બ્રાહ્મણો ઋગ્ યજુ સામ અને અથર્વ એ ચારે વેદોમાં તેમજ પાંચમા ઇતિહાસમાં અને છઠ્ઠા નિઘંટુ (વૈદિક કોષ) માં કુશળ હતા તેઓ છંદ, કલ્પ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ નિરુક્ત તથા શિક્ષા એ છએ અંગો સહિત તથા રહસ્ય, સારાંશ સહિત વેદોને સ્મારક હતા, એટલે કે બીજા લોકોને યાદ કરાવનાર હતા. વારક એટલે અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનારને રોકતા હતા. ધારક

थीनां धारणकर्तारः, षडङ्गविदः=छन्दः-प्रभृतिषडङ्गज्ञाः, षष्टितन्त्रविशारदाः=सांख्यशास्त्रनिपुणाः, संख्याने गणितशास्त्रे शिक्षणे=अध्यापने शिक्षाकल्पे=शिक्षायां कल्पेचेत्यर्थः, व्याकरणे=शब्दशास्त्रे छन्दसि=छन्दः शास्त्रे निरुक्ते=निरुक्ताख्ये वेदाङ्गभूते शास्त्रे ज्योतिषामयने--ज्योतिषशास्त्रे अन्येषु च--शिक्षादिभिन्नेषु च बहुषु=अनेकेषु ब्राह्मण्येषु ब्राह्मणसम्बन्धिषु शास्त्रेषु, पारिव्राजकेषु--परिव्राजकसम्बन्धिषु नयेषु-आचारशास्त्रेषु परिनिष्ठिताः--अतिनिपुणाः, तथा-सर्वविधबुद्धिनिपुणाः=तात्कालिकपदार्थावगाह्यात्मकबुद्धि भविष्यत्पदार्थावगाह्यात्मकमति-नवनवपदार्थोद्भावनकरात्मक प्रज्ञारूपबुद्धित्रयेण प्राप्तकौशलाः, यज्ञकर्मनिपुणाः=यज्ञक्रियाकुशलाः इन्द्रभूतिप्रभृतयः=इन्द्रभूत्यादयः, एकादश=एकादशसंख्यकाः ब्राह्मणाः स्व स्व परिवारेण=निज निज शिष्यरूपवृन्देन, परिवृताः परिवेष्टिताः, तत्र-पापापुरीस्थयज्ञस्थाने यज्ञ कुर्वन्ति। तथा अन्येऽपि तत्र=यज्ञकर्मणि बहव उपाध्यायाः-गार्ग्य-हारित-कौशिक-पैल-शाण्डिल्य-पाराशर्य-भारद्वाज-वात्स्य-सावर्ण्य-मैत्रेया-ङ्गिरस-काश्यप-कात्यायन-दाक्षायण-शारद्वतायन-शौनका-

---

समझने वाले थे। छन्द आदि छहों अंगों के ज्ञाता थे। सांख्यशास्त्र में निष्णात थे। गणित में, शिक्षण (अध्यापन) में, शिक्षा में, कल्प में, व्याकरण शास्त्र में, छन्द शास्त्र में, निरुक्त-निरुक्त नामक=वेद के अंगरूप शास्त्र में, ज्योतिषशास्त्र में, तथा इनके अतिरिक्त दूसरे बहुत से ब्राह्मणों के शास्त्रों में और परिव्राजकों संबंधी आचारशास्त्र में अति निपुण थे। सब प्रकारकी बुद्धियों में निपुण थे। तात्कालिक बातको जानने वाली बुद्धि भविष्यत् की बात को समझलेने वाली मति, और नयी-नयी बात को खोज निकाल लेनेवाली सूक्ष्मरूप प्रज्ञा=इस तीन प्रकार की बुद्धि में उन्हें कुशलता प्राप्त थी। वे यज्ञके अनुष्ठान में कुशल थे। इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मणों के अतिरिक्त अन्यान्य उपाध्याय भी उस यज्ञ में सम्मिलित हुए थे। उनमें से कुछ यह हैं-गार्ग्य,

---

હતા, એટલે કે તેમના અભિધેય અર્થને ધારણ કરનાર-સમજનાર હતા. છંદ આદિ છએ અંગોના જાણકાર હતા. સાંખ્ય શાસ્ત્રમા નિષ્ણાત હતા. ગણિતમા, શિક્ષણ (અધ્યાપન)મા શિક્ષામાં, કલ્પમાં વ્યાકરણશાસ્ત્રમા, છંદ શાસ્ત્રમાં, નિરુક્ત (નિરુક્ત નામના વેદના અંગ રૂપ શાસ્ત્ર)મા, જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં અને તેના સિવાય બ્રાહ્મણોના બીજાં ઘણાં એ શાસ્ત્રોમાં અને પરિવ્રાજકો સંબંધી આચાર શાસ્ત્રમાં નિપુણ હતા બધા પ્રકારની બુદ્ધિઓમાં નિપુણ હતા. તાત્કાલિક વાતને જાણવાની બુદ્ધિ, ભવિષ્યની વાતને સમજવાની મતિ, અને નવી નવી વાતને શોધી કાઢનારી સૂક્ષ્મ રૂપ પ્રજ્ઞા એ ત્રણ પ્રકારની બુદ્ધિમાં તેમણે નિપુણતા મેળવી હતી. તે યજ્ઞના અનુષ્ઠાનમાં કુશળ હતા. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા ઘણા ઉપાધ્યાયો પણ યજ્ઞમાં એકઠા થયા હતા. તેઓમાંથી કેટલાકનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-ગાર્ગ્ય,

यन–नाडायन–जातायना–भायन–दामीयन चारायण–काप्य–बौध्यौ–पमन्यवा–ग्नेयप्रभृतयः–गार्ग्यो हारित कौशिकः पैलः शाण्डिल्यः पाराशर्यः भारद्वाजो वात्स्य सावर्ण्यो मैत्रेयः आङ्गिरसः काश्यपः कात्यायनो–दाक्षायणः शारद्वतायनः शौनकायनो नाडायनो जातायनः आश्वायनो दामीयनः चारायण काप्यो बौध्यः औपमन्यव आग्नेयः प्रभृती=आदौ येषां ते तथाभूता मिलिताः=एकत्रिता अभवन् ॥सू०१०२॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं पावाए पुरीए समणस्स भगवओ महावीरस्स देवेहिं समोसरणं विरइय, त जहा–वाउकुमारा देवा जोयण–परिमिय भूमिमंडलाओ संवट्टगवाउणा कयवरमवणीय त निसोहेंति। मेहकुमारा देवा अचित्तं जलं वरिसंति। अण्णे देवा पागारतिगं रयंति, तत्थ पढमं सुवण्णकंगुरसोहिय रुप्पसालं १, बीयं रयणकंगुरसोहिय सुवण्णसालं २, तइय वज्जमणिकंगुरसोहियं रयणसालं ३, तत्थ चउसट्ठी इंदा समागच्छंति। असोगरुक्ख–पुप्फवुट्ठि–दिव्वज्झुणि–चामरफलिह सीहासण–भामंडलदुंदुहि आयवत्ताणी अट्ठमहापाडिहारियाणी सयलजगजीवमनोहराणि पाउब्भविंसु। कहिं चि रयणपत्त–रयणपुप्फ–रयणफलालंकिया रुक्खा, कहिं चि वेरुलियसंकासाभाभूमी। कहिं चि नीलमणिप्पभाभूमी, कहिं चि फलिहाभा, कहिं चि जोई रयणमया, कहिं चि पउमरागमया, कहिं चि कंचणसंकासा कहिं चि चाक्कवरियसमा, कहिं चि तरुणारुणसनिहा, कहिं चि विज्जुयकोडिसमप्पहाभूमी मत्तीअ। तस्स य चउदिस पणवीसपणवीसजोयणपरिमिए खित्ते ईइभीइमारिदुब्भिक्खस्स वेराइणाहि उवाहीआ उवसमिंसु। सोए सुगन्धगोमभिंसु। पाउसाइया छ उउणो पाउब्भविंसु। चंदसूरिय विज्जुयकोडिमणिगणेहिंतो वि अणंतगुणपकासगुणिया जिणप्पहा पभासीअ। तत्थ समोसरणभूमीए सग्गाओवि अणंतगुणिया सुसमाभासी ॥सू०१०३॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पावायां पुर्यां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य देवैः समवसरणं निरचितं, तद्यथा–वायुकुमारा देवा योजनपरिमितभूमिमण्डलात् संवर्तकवायुना कचवरमपनीय तद् विशोधयन्ति। मेघकुमारा

हारीत, कौशिक, पैल, शाण्डिल्य, पाराशर्य भारद्वाज, वात्स्य, सावर्ण्य, मैत्रेय, आंगिरस, काश्यप, कात्यायन, दाक्षायण, शारद्वतायन, शौनकायन, नाडायन, जातायन, आश्वायन, दामीयन, चारायण, काप्य, बौध्य, औपमन्यव, आग्नेय आदि ॥सू० १०२॥

हारीत, कौशिक पैल शांडिल्य, पाराशर्य, भारद्वाज वात्स्य सावर्ण्य मैत्रेय, आंगिरस काश्यप, कात्यायन, दाक्षायण शारद्वतायन शौनकायन, नाडायन, जातायन, आश्वायन दामीयन चारायण काप्य, बौध्य, औपमन्यव आग्नेय वगेरे (सू०१०२)

देवा अचित्तं जलं वर्षन्ति। अन्ये देवाः प्राकारत्रिकं रचयन्ति, तत्र-प्रथमं सुवर्णकङ्गुरशोभितं रूप्यसालं १, द्वितीयं रत्नकङ्गुरशोभितं सुवर्णसालं २, तृतीयं वज्रमणिकङ्गुरशोभितं रत्नसालम् ३। तत्र चतुष्षष्ठिरिन्द्राः समागच्छन्ति। अशोकवृक्ष १-पुष्पवृष्टि २-दिव्यध्वनि ३-चामर ४-स्फटिकसिंहासन ५-भामण्डल ६-दुन्दुभ्या ७-तपत्राणि ८ अष्टमहाप्रातिहार्याणि सकलजगज्जीवमनोहराणि प्रादुरभवन्। कुत्रचिद् रत्नपत्र-रत्नपुष्प-रत्नफलालङ्कृतावृक्षाः, कुत्रचिद् वैडूर्यसंकाशाभूमिः, कुत्रचिन्नीलमणिप्रभाभूमिः, कुत्रचित् स्फटिकाभा, कुत्रचिद् ज्योती-

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि=उस काल और उस समय में पावापुरी में, देवोंने श्रमण भगवान् महावीर के समवसरणकी रचनाकी। वह इस प्रकार=वायु कुमार देवोने एक योजन परिमित भूमंडल से, संवर्तक वायु के द्वारा कूडा-कचरा हटाकर उसकी सफाइकी। मेघकुमार देवोंने अचित्तजल कीवर्षाकी। दूसरे देवोंने तीन प्राकार (चहार दीवारियाँ) बनाये। उनमें पहला स्वर्ण के कंगूरों से शोभित चांदीका प्राकार गढ बनाया। दूसरा रत्नोंके कंगूरों से शोभित स्वर्णका प्राकार बनाया। तीसरां हीरोंके कंगूरों से सुशोभित रत्नों का प्राकार बनाया। वहां चौंसठ इन्द्र आये। (१) अशोकवृक्ष (२) अचित पुष्पवृष्टि (३) दिव्यध्वनि (४) चामर (५) स्फटिकका सिंहासन (६) भामण्डल (७) दुंदुभी और (८) आतपत्र=छत्र, यह जगत् के समस्त जीवों के मनको हरनेवाले आठ महाप्रातिहार्य प्रकट हुए।

कहीं-कहीं रत्नोंके पत्तो वाले, कहीं रत्नोंके फूलोंवाले तो कहीं-कहीं रत्नोंके फलोंवाले वृक्ष थे। कहीं-कहीं वैडूर्य के समान भूमिथी तो कहीं नीलमणिकी प्रभावाली थी। कहीं स्फटिक के समान उज्ज्वल

મૂળને અર્થ–'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે, પાવાપુરી નગરીમા, દેવોએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના સમવસરણની રચના કરી કેવા પ્રકારની રચના કરી તે કહે છે કે–વાયુકુમાર દેવોએ એક એક યોજન સુધી ચારે તરફની ભૂમિને, સંવર્ત્તક વાયુદ્વારા, સાફ કરી તે જમીન ઉપરના કચરાને વાળીચોળી એક તરફ દૂર ફેંકી દીધો. મેઘકુમાર દેવોએ, અચિત્ત જળની વર્ષા કરી અન્ય દેવોએ ત્રણ પ્રકારના ચાર ચાર દરવાજા સહિત ગઢો બનાવ્યા. પહેલા પ્રકારના ગઢો ચાંદીના હતા આ ગઢના દરવાજાને સોનાના કાંગરાં કરવામા આવ્યાં હતાં. બીજા પ્રકારનો ગઢ સુવર્ણનો બનાવવામાં આવ્યો હતો. તેના કાંગરાં રત્નોથી શણગારવામા આવ્યાં હતાં. ત્રીજા પ્રકારનો ગઢ રત્નોનો બનાવવામાં આવ્યો હતો તેના કાંગરા હિરા માણેકનાં હતાં. આ સમવસરણમાં, ચોસઠ ઇન્દ્રો હાજર રહ્યા હતા આ ઇન્દ્રોએ, સમસ્ત જીવોના મનને હરી લે તેવા, આઠ મહાપ્રતિહાર્ય પ્રગટ કર્યાં. જેના નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) અશોકવૃક્ષ (૨) અચિત્ત પુષ્પવૃષ્ટિ (૩) દિવ્યધ્વનિ (૪) ચામર (૫) સ્ફટિક રત્નનું સિંહાસન (૬) ભામંડળ (૭) દુંદુભી (૮) આતપત્ર(છત્ર.)

रत्नमयी, क्वचित् पद्मरागमयी, क्वचित् काञ्चनसंकाशा, क्वचित् बालसूर्यसमा, क्वचित् तरुणारुणसंनिभा, क्वचिद्विद्युत्कोटिसमप्रभा भूमिरभवत्। तस्य च चतुर्दिक्षु पञ्चविंशति-पञ्चविंशति योजनपरिमिते क्षेत्रे ईति भीतिमारिदुर्भिक्षवैराधिव्याध्युपाधयउपाशाम्यन्। लोकाः सुखभागिनोऽभवन्। प्रावृडादिकाः षड् ऋतव प्रादुर भवन्। चन्द्रसूर्यविद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा प्राभासत। तत्र समवसरणभूमौ स्वर्गादपि अनन्तगुणिता सुषमाऽऽसीत् ॥सू०१०३॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये पापायां पुर्यां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य समवसरणं देवैर्विरचितं—विशेषेण निर्मितम्, तद्यथा—इ-प्रथमतो वायुकुमारा देवाः योजनपरिमितभूमि

तो कहीं व्याप्त रत्नमयी। कहीं पद्मराग के वर्ण की तो कहीं स्वर्ण के समान। कहीं बाल-सूर्यके सदृश तो कहीं तरुण सूर्य के वर्ण के समान थी। कहीं कहीं का भूमितल कोटि-कोटि विद्युत् की दीप्तीके सदृश ज्योतिर्मय था। समवसरण से पचीस २ योजन की दूरी तक, चारों दिशाओंमें ईति, भीति, महामारी, दुर्भिक्ष, वैर, आधि, व्याधि और उपाधि उपशान्त हो गई थी। सभी लोग सुखी हो गये थे। वर्षा आदि छहों ऋतुएँ प्रकट हो गई थी। जिन भगवान् की प्रभा करोडों चन्द्रमा, सूर्य विद्युत् और मणिगणों से भी अनन्तानन्त करोडोंगुणी प्रकाशित हो रही थी। समवसरण भूमि की शोभा स्वर्ग से भी अनन्तगुणी थी (सू० १०३)

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में, पावापुरी में श्रमण भगवान् महावीर के समवसरणका देवोंने निर्माण किया। वह इस प्रकार—सब से पहले वायुकुमार देवोंने एक योजन अर्थात् चार कोस के

કો ક્યાંક સ્થળોએ રત્નોના પાંદડાવાળા, તો કોઈ ઠેકાણે રત્નોના ફૂલોવાળાં, તો કોઇ ઠેકાણે રત્નોના ફળવાળા વૃક્ષો રોપવામાં આવ્યા હતા. કોઈ ભૂમિ વૈડૂર્યરત્ન જેવી હતી, કોઇ ભૂમિ નીલમમણિના તેજ જેવી હતી કોઈ ભૂમિ સ્ફટિકરત્ન સમાન ઉજ્જ્વલ જણાતી, તેમજ કોઇ ભૂમિનો પ્રકાશ રત્નમય ભાસતો હતો. કોઈ ભૂમિતળ પદ્મરાગ મણિના વર્ણ જેવું દીસતું કોઈ ભૂમિ નવ પ્રભાતના સૂર્યતેજ સમુ લાગતુ તો કોઈ સ્થળ મધ્યાહ્નના સૂર્ય સમ પ્રકાશતુ હતુ કોઇ ધરાતલ કરોડો વિદ્યુતના ચમકારા જેવુ ઝળહળમાન દેખાતુ હતુ સમવસરણની ચારે બાજુ પચ્ચીસ-પચ્ચીસ યોજન સુધી, ઇતિ, ભીતિ, મહામારી, મરકી, કોલેરા પ્લેગ, દુષ્કાળ લડાઇ યુદ્ધ, આધિ, વ્યાધિ, વૈર, ઉપાધિ વિગેરે ઉપશાન્ત થઈ ગયા હતા આ પ્રદેશનો સર્વ સમૂહ સુખમય બની ગયો. શરદ-વસંત આદિ છએ ઋતુઓનો પ્રભાવ જણાવા લાગ્યો. ભગવાનનો પ્રતાપ, કરોડો ચન્દ્રમા, કરોડો સૂર્ય અને વિદ્યુત તેમજ મણિઓથી પણ અતિશય પ્રકાશમાન જણાતો હતો સમવસરણની ભૂમિ સ્વર્ગથી પણ અનંતગણી શોભા [illegible] (સૂ૦૧૦૩)

मण्डलात्=क्रोशचतुष्टयपरिमितभूमण्डलात् सवर्तकवायुना=संवर्तनामकपवनद्वारा कचवरम् अपनीय=निःसार्य तद्= योजनपरिमितभूमण्डलं विशोधयन्ति=सम्मार्जयन्ति। तत्संमार्जनानन्तरं मेघकुमारा देवास्तत्राचित्तं=प्रासुकं जलं वर्षन्ति=मुञ्चन्ति, अन्ये देवाः प्राकारत्रिकम्=त्रीन् प्रकारान् रचयन्ति-कुर्वन्ति, तत्र=त्रिषु प्राकारेषु मध्ये प्रथमम्- आदौ सुवर्णकङ्गुरशोभितं-स्वर्णनिर्मितकपिशीर्षकालङ्कृतं रूप्यसालं=रजतप्राकारं रचयन्ति १। द्वितीयं रत्नकङ्गुर- शोभितं=रत्नमयकपिशीर्षकालङ्कृतं सुवर्णसालं=स्वर्णमयं प्राकारं रचयन्ति २, तृतीयं मणिकङ्गुरशोभितं=वज्रमणि- मयकपिशीर्षकविभूपितं रत्नसालं-रत्नमयं-प्राकारं रचयन्ति ३। तत्र-समवसरणे चतुष्पष्टिः=चतुष्पष्टिसंख्यकाः

घेरे में से, संवर्त्तक नामक वायु के द्वारा सारे कूडे कचरेको हटा दिया। एक योजन परिमित भूमिमंडल एकदम साफ सुथरा हो गया। जब भूमि स्वच्छ हो गई तो मेघकुमार देवोंने अचित्त जलकी वर्षाकी, जिससे धूल बैठ गई और पृथ्वी शीतल हो गई। तदनन्तर अन्यान्य देवोंने तीन प्राकारों (गढ) की रचना की। तीन प्राकारों में पहला चांदी का था और उस पर सोने के कंगूरे शोभायमान हो रहे थे। दूसरा प्राकार सोनेका था और उस पर रत्नों के कगूरे शोभित थे। तीसरा रत्नोंका था और उस पर वज्रमणि के कंगूरे अपनी अनुपम शोभा प्रकट कर रहे थे।

વિશેષ થં-સમવસરણ ને જૈન પારિભાષિક શબ્દમા, 'સમો સરણુ' કહે છે. તેને આનો અર્થ એવો નીકળે છે કે, દરેક પ્રાણી ભૂત-જીવ-સત્ત્વને 'સમાન શરણુ', મલી રહે છે. એકજ ભૂમિ ઉપર તમામ પ્રાણીઓ સમસ્ત પ્રકારના અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વેરભાવોનુ વિસ્મરણ કરી, સમાન ભૂમિકા ઉપર સર્વ એકત્ર થાય છે એટલે વસી રહે છે તેવા ભાવો પણ આમાથી નીકળે છે આઉપરાત ધર્મોપદેશ માટે સર્વોત્કૃષ્ટ શોભા સ્થાન! એવો ભાવ પણ પ્રગટ થાય છે. આ સભાસ્થાનનુ નિર્માણ મનુષ્યની શક્તિ બહાર છે. તેનું નિર્માણ અદ્‌ભુત શક્તિવાળા દેવો વડે કરવામાં આવે છે. સાફસૂફીમાં એક રજ પણ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી તેના ઉપર દૈવી શક્તિ વડે સુગંધિત દ્રવ્યો મિશ્રિ અચિત્ત જલનો છટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો. આ છટકાવના લીધે, પૃથ્વીમાંથી ઉષ્ણ-શીતમિશ્રિત હવાની લહેરીઓ છૂટતી તેથી તે. સર્વને ખુશનુમા અને દિલને આનંદદાયક બની રહેતી. આ કાર્ય બાદ અન્ય દેવોએ ત્રણ પ્રકારના ગઢની રચના કરી. 'સસોમરણુ'ને કૃત્રિમ નગર બનાવવાની યોજના હોય છે. ફરક એટલોજ હોય છે કે, આ કૃતિમ નગરમાં ફક્ત 'ધર્મદેશના' જ થઈ શકે બીજી કોઇ શારીરિક કે માનસિક પ્રવૃત્તિનું આ ધામ ન હતું.

આ સમવસરણુનો પ્રવેશદ્વારવાળો ગઢ ચાંદીનો બનાવ્યો હતો. તે ગઢની શોભામાં વૃદ્ધિ કરવા, કાંગરાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. આ કાગરાં સોનાનાં હતાં. અનુક્રમે આગળ જતાં સોનાનો ગઢ બનાવવામાં આવ્યો હતો. જેનો દરવાજો

इन्द्राः=शक्रादय इन्द्राः समागच्छन्ति-आयान्ति। तथा-समवसरणे अशोकवृक्ष १-पुष्पवृष्टि २-दिव्यध्वनि ३-चामर ४-स्फटिक सिंहासन ५-भामण्डल ६-दुन्दुभ्या ७ ऽऽतपत्राणि-छत्र-अशोकवृक्षः १, पुष्पवृष्टिः २, दिव्यध्वनिः ३, चामरं ४, स्फटिकसिंहासन=स्फटिकमणिमयं सिंहासनम् ५, भामण्डलं=प्रतिमण्डलम् ६, दुन्दुभिः=भेरी ७, आतपत्रं-छत्रम् ८ चैतानि, अष्टमहाप्रातिहार्याणि-अष्टसंख्यानि महान्ति-अलौकिकानि प्रातिहार्याणि सकल जगज्जीवमनोहराणि-सकलानां जगज्जीवानां चित्तहरणकारकाणि वस्तूनि प्रादुरभवन्=प्रकटी बभूवुः। पुनरपि समवसरणशोभां वर्णयति-कुत्रचित्=समवसरणस्य कस्मिंश्चित्प्रदेशे रत्नपत्र-रत्नपुष्प-रत्नफलालङ्कृताः=रत्नमयपत्र-पुष्पफलैर्विभूषिता वृक्षाः प्रादुरभवन्, कुत्रचित् भूमिः=पृथिवी वैडूर्यसंकाशा=वैडूर्यमणिमयत्वेन हरितवर्णा, कुत्र

उस समवसरण में शक्र आदि चौसठ इन्द्र उपस्थित थे। उस समवसरण में (१) अशोकवृक्ष (२) अचित्त पुष्पवृष्टि (३) दिव्य-ध्वनि (४) चामर (५) स्फटिकका सिंहासन (६) भा मण्डल (७) दुंदुभी [भेरी] और (८) छत्र, यह संसार के समस्त जीवों के चित्त को हरण करने वाले आठ महान् अलौकिक-दिव्य प्रातिहार्य प्रकट हुए। समवसरणकी शोभा का और भी वर्णन करते हैं-समवसरण के किसी भाग में रत्नमय पत्तोंवाले वृक्ष थे, किसी भाग में रत्नमय पुष्पों वाले वृक्ष थे और कहीं-कहीं पर रत्नमय फलों से विभूषित वृक्ष सुशोभित हो रहे थे। समवसरण की भूमि कहीं वैडूर्यमणिमय होने से अनुपम हरीतिमाको धारण किये

પણ સુવર્ણમય અને ગઢના કાંગરા રત્નોથી સજાવવામાં આવ્યા હતાં. ત્રણ પણ આગળ વધતાં એક ત્રીજા ગઢની રચના કરવામાં આવી હતી. આ ગઢનું નિર્માણ પ્રવેશદ્વાર સાથે રત્નોનું બનાવેલું હતું અને તેના ઉપર વિવિધ પ્રકારના મણિઓના કાંગરા કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ ત્રણ ગઢ તેના પ્રવેશદ્વારો સાથે પસાર કર્યા પછી જ, ધર્મ દેશનાના સભામંડપ તરફ જઈ શકાતું હતું આ સમોસરણની રચના દેવકૃત છે એમ બતાવવા માટે, ત્યાં આઠ પ્રકારની અલૌકિક વસ્તુઓ દૃષ્ટિગોચર થતી હતી (૧) ભગવાનના શરીરથી બાર ગણો ઊંચો અશોકવૃક્ષ, (૨) અચિત્ત પુષ્પોની વૃષ્ટિ (૩) દિવ્યધ્વનિ, (૪) ચામર (૫) સ્ફટિક સિંહાસન (૬) તેમના મુખ ઉપર પ્રસરી રહેલ ભામંડળ, (૭) દેવદુંદુભી (૮) છત્ર ઉપર છત્ર એમ ત્રણ છત્રો,

આ સમવસરણની શોભાનું ફરી વર્ણન કરવામાં આવે છે-સમવસરણમાં ઠેરઠેર રત્નમય પત્રો પુષ્પો અને ફળોવાળા વૃક્ષોનું આરોપણ થયેલ હતું તેનું વાતાવરણ અને સભામાં વિવિધ રત્નોના તેજથી વિવિધ પ્રકાશો આપતી હતી એટલે સમવસરણના કોઈ ભાગમાં રત્નમય પાંદડાંવાળા તો કોઈ ભાગમાં રત્નમય ફૂલોવાળા તો કોઈ ભાગમાં રત્નમય ફળોવાળાં વૃક્ષો હતાં. ત્યાંની ભૂમિનો ભાગ કોઈ ઠેકાણે વૈડૂર્યમય હોવાથી અનુપમ હરિતરંગ ધારણ કરતો હતો. કોઈ

चिद् नीलमणिप्रभा=नीलमणिमयत्वेन नीलवर्णा, कुत्रचित् भूमिः स्फटिकाभा=स्फटिकमणिमयत्वेन धवलकान्ति-
मती, कुत्रचित् भूमिः ज्योतीरत्नमयी, कुत्रचित् भूमिः पद्मरागमयी—पद्मरागमणिमयत्वेन रक्तवर्णा, कुत्रचित्
भूमिः काञ्चनसङ्काशा—स्वर्णमयत्वेन ईषद्रक्तपीतवर्णा, कुत्रचित् भूमिः बालसूर्यसमा=सद्य उदित सूर्यवत् अतिरक्त-
वर्णा, क्वचित् भूमिः तरुणारुणसङ्काशा=माध्याह्निकसूर्यसमप्रभा, क्वचित् भूमिर्विद्युत्कोटिसमप्रभा=कोटिसंख्य
विद्युत्सदृशप्रभा अभवत्—जाता। तस्य=समवसरणस्य च चतुर्दिशि=चतसृषु दिक्षु पञ्चविंशति योजनपरिमिते=
शतक्रोशशतक्रोश परिमिते क्षेत्रे ईति—भीतिमारि दुर्भिक्षवैराऽऽधिव्याध्युपाधयः ईतयः—अतिवृष्ट्यनावृष्टिमूषिक
शलभशुकात्यासन्नराजरूपाः षड्विधाः, भीतिः—भयं, मारि=विषूचिका, दुर्भिक्षं, वैरं, आधिः=मानसीव्यथा,
व्याधिः=शारीरिकपीडा, उपाधिः=उपसर्गः—देवमनुष्यतिर्यगाद्युपद्रवश्चैते उपाशाम्यन्=उपशान्ताः, लोकाः=सर्वे

थी, कहीं नीलमणिमय होने के कारण निलिमा से युक्त थी कहीं स्फटिकमय होने से धवल थी तो कहीं ज्योति-
रत्नमयी होने से भास्वर हो रही थी। कहीं पद्मरागमणिमयी होने से अनूठी लालिमा से व्याप्त थी तो कहीं
स्वर्णमयी—हल्की पीत वर्णकी थी। भूमि का कोई भाग बालसूर्य के समान एकदम रक्तवर्ण था तो कोई भूमिभाग
मध्याह्नकालीन सूर्य के सदृश प्रभा से युक्त था। कहीं—कहीं की भूमि करोडो विजलियोंकी प्रभा जैसी प्रभा से
आलोकित थी। समवसरण से चहुँ ओर सौ—सौ की दूरी तक के क्षेत्र में ईति नहीं थी, अतिवृष्टि, १
अनावृष्टि, २ चूहोंका उपद्रव ३ टिड्डियोंका उपद्रव ४ तोतोका उपद्रव ५ और समीप में दूसरे राजाका उपद्रव
ये छह तरह की ईतियाँ हैं। इनका भय का अभाव था, अथवा ईतियों का भय नहीं था। महामारी
(विसूचिका), दुष्काल, वैर, आधि (मानसिक पीड़ा), व्याधि (शारीरिक व्यथा). उपाधि (देव मनुष्य तथा

ઠેકાણે નીલમણિમય હોવાને લીધે નીલિમાયુક્ત હતો, કોઈ ઠેકાણે સ્ફટિકમય હોવાથી સફેદ હતો, કોઈ ઠેકાણે જ્યોતિ
રત્નમય હોવાથી ભાસ્વર હતો કોઈ ઠેકાણે પદ્મરાગ મણિમય હોવાથી અનોખી લાલિમાથી વ્યાપ્ત હતો કોઇ ઠેકાણે
સુવર્ણમય હોવાથી હલકા પીળાવર્ણવાળો હતો. કોઇ ઠેકાણે બાળસૂર્યની સમાન અત્યંત લાલવર્ણવાળો હતો. કોઇ ભૂભાગ
મધ્યાહ્નકાળના સૂર્યની સમાન પ્રભાવવાળો હતો કોઈ ભાગ કરો. વીજળીઓની પ્રભાવાળો ભાસતો હતો.

સમવસરણની ફરતી ચારે બાજુએ, સો સો ગાઉ સુધી, કોઈ પણ સ્થળે કોઇ જાતના ઉપદ્રવો નજરે પડતા
નહીં. 'ઇતિ' એટલે એક જાતનો ઉપદ્રવ આ ઇતિના છ પ્રકાર છે (૧) અતિવૃષ્ટિ (૨) અનાવૃષ્ટિ (૩) ઉંદરડાઓ (૪)
તીડ (૫) પોપટનો ઉપદ્રવ, (૬) દુશ્મન રાજાનું ચડી આવવું. આ ઉપરાંત આધિ (માનસિક પીડા ... ધિ (શારિરીક

जनाः सुखभागिनः=सुखिनः जाता, प्रावृडादिकाः=प्रावृट्-वर्षा-शरद्धेमन्तवसन्तग्रीष्मा षट्=षट्संख्यका ऋतवः प्रादुरभवन्=प्रादुर्भूताः। अथ समवसरणे स्वर्णसिंहासनासीनस्य श्रीमहावीरस्वामिनः प्रभां वर्णयति-चन्द्रसूर्यविद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि-कोटिसंख्येभ्यश्चन्द्रेभ्यः सूर्येभ्यः तावतीभ्यो विद्युद्भ्यो मणिसमूहेभ्यश्चापि-अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा=श्रीमहावीरजिनस्य प्रभा प्राभासत=प्राभासिता, तत्र-समवसरणभूमौ स्वर्गतोऽपि=स्वर्गलोकतोऽपि अनन्तगुणिता=अनन्तगुणैरधिका सुषमा=परमशोभा आसीत् ॥सू०१०३॥

मूलम्—तंसि तारिसगंसि समोसरणंसि समासीणस्स भगवओ दंसणट्ठं धम्मदेसणा सवणट्ठं य अणुत्तरपागमतर भोहसिय विमाणवासिणो देवा य देवीओ य निय निय परिवार परिवुडा सव्वड्ढिए सव्वज्जुईए सव्वाए छायाए भत्तीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसो उज्जोवेमाणा पभासेमाणा समागच्छंति। ते दट्ठूणं जणवयट्ठिया अन्नजाइणो सव्वे माणवा परोप्परं एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परूविंति-भो भो लोया! पासंतु अन्नणमाहं, जे णं इमे देवा य देवीओ य अन्नदंसणट्ठं इत्तिस्सगरट्ठं च निय निय विमाणेहि निय निय इड्ढीहिंएहिं सव्वं समागच्छंति। तत्थट्ठिया लोया अच्छेरयं मणुभविय एवं वासु-ज इमे माणवा धण्णा कयकिच्चा कयपुण्णा कयलक्खणा य जेसिं अब्भासे देवा य देवीओ य सव्वं समागच्छंति ॥सू०१०४॥

तिर्यंच कृत उपसर्ग) सब शान्त हो गए थे। इस प्रकार की शान्ति होने से सभी लोग सुखी हो गये थे। प्रावृट्-वर्षा, शरद्, शिशिर हेमन्त वसन्त और ग्रीष्म-यह छह ऋतुएँ प्रकट हो गई थी।

समवसरण में स्वर्ण के सिंहासन पर विराजमान श्रीमहावीर स्वामी की प्रभा का वर्णन करते हैं-कोटि चन्द्रों, सूर्यों, बिजलियों और मणियों के समूहों से भी अनन्तानन्तगुणी प्रभा जिन भगवान् महावीर की उद्भासित हो रही थी। यह समवसरण स्वर्गलोक से भी अनन्तगुणित परमशोभा से सुशोभित हो रहा था ॥सू०१०३॥

પીડા, ઉપાધિ (આકસ્મિક પીડા) કોઈ દષ્ટિગોચર થતાં ન હતા. શરદ, શિશિર, હેમન્ત, વસંત, ગ્રીષ્મ અને વર્ષા આ છએ ઋતુઓનો પ્રભાવ એકત્ર થઈ પોતપોતાની વિશિષ્ટતા, ત્યાં બતાવી રહ્યો હતો એટલે ત્યાં આવતા દેવ અનુષ્ય અને તિર્યંચને કોઈ પણ એક ઋતુનો ઉત્કટ અનુભવી થતો ન હતો. તેને લીધે, તેમને ત્યાંની હવા સર્વથા અનુકૂળ જણાવાથી તેઓ એકાગ્ર ચિત્તે ભગવાનની વાણીને સાંભળી શકતાં હતાં. સમવસરણના સિંહાસન ઉપર બિરાજેલ ભગવાન મહાવીરનો દેહ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત અને મણિઓના સમૂહોથી પણ વધારે કાન્તિવાળો દેખાતો હતો. દેવમાં આ સમવસરણની શોભા સ્વર્ગની શોભાને પણ ટપી જાય તેવી અનુપમ અને અલૌકિક હતી. (સૂ૦ ૧૦૩)

छाया—तस्मिन् तादृशे समवसरणे समासीनस्य भगवतो दर्शनार्थं धर्मदेशना श्रवणार्थं च भवनपति
व्यन्तर ज्योतिषिक विमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या, प्रभया
छायया अर्चिषा दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्य या दशदिशो उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः समावयान्ति, तान् दृष्ट्वा यज्ञ-
पाटस्थिता यज्ञयाजिनः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परमेवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति
भो भो लोकाः! पश्यन्तु यज्ञप्रभाव, येन इमे देवाश्च देव्यश्च यज्ञदर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं च निज निज विमानै
र्निज निज सर्वऋद्धयादिकैः साक्षात् समागच्छन्ति। तत्र स्थिता लोका आश्चर्यकमनुभूय एवमत्रादिषुः यद् इमे

मूलका अर्थ—'तंसि तारिसगंसि' इत्यादि। उस दिव्य समवसरण में विराजमान भगवान् के दर्शन के
लिये तथा धर्मदेशना श्रवण करने के लिए भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देव और देवियाँ
झुंड के झुंड अपने-अपने परिवार के साथ समस्त ऋद्धि से सर्व द्युति से सवप्रकार के विमानों की दीप्तियाँ से
दिव्य शोभाओं से शरीर पर धारण किये हुवे सर्व प्रकार के आभूषणों के तेज की ज्वालाओं से शरीर
सम्बधि दिव्य प्रभाओं से दिव्यशरीर की कांतीयों से दशों दिशाओं को उद्योतित करते हुवे विशेषरूपसे प्रकाश
युक्त होकर आते हैं। उन्हें देख कर यज्ञ स्थल में स्थित यज्ञ का अनुष्ठान करनेवाले सभी ब्राह्मण आपस में
इस प्रकार कहने लगे, इस प्रकार भाषण करने लगे, इस प्रकार प्रज्ञापन करने लगे और इस प्रकार प्ररूपणा
करने लगे—हे महानुभावो! देखो यज्ञ के प्रभाव को! यह देव और देवियाँ यज्ञ को देखने के लिए और
हविष्य को ग्रहण करने के लिए अपने-अपने विमानों और अपनी-अपनी ऋद्धि के साथ साक्षात् आ रहे हैं।

મૂળનો અર્થ—'तंसितारिसगंसि' ઇત્યાદિ આ દિવ્ય સમવસરણમાં બીરાજતા ભગવાનના દર્શન માટે તથા તેમનો
ધર્મોપદેશ સાંભળવા સારું ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી દેવો અને દેવીઓ પોત-પોતાના પરિવાર
સાથે ત્યા આવી રહ્યા હતા. તેઓ પોતાની સાથે પોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સર્વ પ્રકારના દ્યુતિથી, તમામ પ્રકારના
વિમાનોની દીપ્તીયોથી, દિવ્ય શોભાઓથી, શરીર પર ધારણ કરેલ તમામ પ્રકારના આભૂષણો-ઘરેણાઓના તેજની
જ્વાલાઓથી, શરીરની દિવ્ય પ્રભાઓથી, દિવ્ય શરીરની કાંતીઓથી ઉદ્યોતિત કરતા થકા અને વિશેષરૂપથી પ્રકાશયુકત
થઇ આવી રહ્યા હતા. આવી રીતે, દૈવી અલંકારોથી અલંકૃત, અને આભુષણોથી વિભૂષિત એવા દેવ-દેવીઓને આવતાં
જોઇ, યજ્ઞ કરવાવાળા સર્વ બ્રાહ્મણો, અંદરોઅંદર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, આ પ્રકારે નિવેદ કરવા લાગ્યા.
આ પ્રમાણે સાક્ષી પુરવા લાગ્યા. આ પ્રકારે સંભાષણો કરવા લાગ્યાં કે, 'અહો યજ્ઞાર્થીઓ! યજ્ઞનો પ્રભાવ તો
જુઓ! સર્વ દેવ-દેવીઓ આ યજ્ઞને જોવા માટે તેનો પ્રસાદ અને હવિષ લેવા માટે સર્વ પરિવાર અને ઋદ્ધિ

जना सुखभागिनः=सुखिन जाताः, प्रावृडादिकाः=प्रावृड्–वर्षा–शरद्धेमन्तवसन्तग्रीष्माः षट्=षट्संख्यका ऋतवः प्रादुरभवन्=प्रादुर्भूता । अथ समवसरणे स्वर्णसिंहासनासीनस्य श्रीमहावीरस्वामिनः प्रभां वर्णयति–चन्द्रसूर्य विद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि–कोटिसंख्येभ्यश्चन्द्रेभ्य सूर्येभ्यः तापसीभ्यो विद्युद्भ्यो मणिसमूहेभ्यश्चापि–अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा=श्रीमहावीरजिनस्य प्रभा भासावत=भासासिता, तत्र–समवसरणभूमौ स्वर्गतोऽपि=स्वर्गलोकतोऽपि अनन्तगुणिता=अनन्तगुणैरधिका सुषमा=परमशोभा आसीत् ॥सू०१०३॥

मूलम्—तंसि तारिसगंसि समोसरणंसि समासीणस्स भगवओ देसणट्ठ धम्मदेसणा सवणट्ठ य भवणवइ वाणमंतर जोइसिय विमाणवासिणो देवा य देवीओ य निय निय परिवार परिवुडा सव्वड्ढिए सव्वजुईए सव्वाए छायाए सवीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए छेसाए दसदिसो उज्जोवेमाणा पभासेमाणा समागच्छंति । ते दट्ठूणं अच्छाइढिया जणजाइणो सव्वे माणवा परोप्परं एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति–भो भो लोया ! पासंतु जणणमाणं, जे णं इमे देवा य देवीओ य जिणदंसणट्ठं हरिस्सगइणट्ठं च निय निय विमाणेहिं निय निय इड्ढीविइएहिं सक्खं समागच्छंति। तस्यट्ठिया लोया अच्छेरय मणुभविय एवं वइसु–ज इमे माहणा धन्ना कयकिया कयपुण्णा कयलक्खणा य जेसिं जम्मट्ठे देवा य देवीओ य सक्खं समागच्छंति ॥सू०१०४॥

तिर्येच कृत उपसर्ग) सब शान्त हो गये थे। इस प्रकार की शान्ति होने से सभी लोग सुखी हो गये थे। प्रावृट्-वर्षा, शरद्, शिशिर हेमन्त वसन्त और ग्रीष्म–यह छह ऋतुएँ प्रकट हो गई थी।

समवसरण में स्वर्ण के सिंहासन पर विराजमान श्रीमहावीर स्वामी की प्रभा का वर्णन करते हैं–कोटि चन्द्रों, सूर्यों, बिजलियों और मणियों के समूहों से भी अनन्तानन्तगुणी प्रभा जिन भगवान् महावीर की उद्भासित हो रही थी। यह समवसरण स्वर्गलोक से भी अनन्तगुणित परमशोभा से सुशोभित हो रहा था ॥सू०१०३॥

थीઓ ઉપાધિ (આકસ્મિક પીડા) ક્યાંય દૃષ્ટિગોચર થતા ન હતા. શરદ, શિશિર, હેમન્ત, વસંત, ગ્રીષ્મ અને વર્ષા આ છએ ઋતુઓનો પ્રભાવ એકત્ર થઇ પોતપોતાની વિશિષ્ટતા ત્યાં બતાવી રહ્યો હતો. એટલે ત્યાં આવતા દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચને કોઇ પણ એક ઋતુનો ઉકળાટ મુકવી રહ્યો ન હતો. તેને લીધે, તેમને ત્યાંની હવા સર્વથા અનુકૂળ જણાવાથી તેઓ એકાગ્ર ચિત્તે ભગવાનની વાણીને સાંભળી શકતા હતા. સમવસરણના સિંહાસન ઉપર બિરાજેલ ભગવાન મહાવીરનો દેહ કોટિ સૂર્ય ચંદ્ર વિદ્યુત અને મણિઓના સમૂહોથી પણ વધારે કાન્તિવાળો દેખાતો હતો. ટૂંકમાં આ સમવસરણની શોભા સ્વર્ગની શોભાને પણ ટક્કર મારે તેવી અનુપમ અને અદ્ભુત હતી. (સૂ૦ ૧૦૩)

छाया—तस्मिन् तादृशे समवसरणे समासीनस्य भगवतो दर्शनार्थं धर्मदेशना श्रवणार्थं च भवनपति व्यन्तर ज्योतिषिक विमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वर्द्धया सर्वद्युत्या, प्रभया छायया अर्चिषा दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्य या दशदिशो उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः समावयान्ति, तान् दृष्ट्वा यज्ञ-पाटस्थिता यज्ञयाजिनः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परमेवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति भो भो लोकाः! पश्यन्तु यज्ञप्रभाव, येन इमे देवाश्च देव्यश्च यज्ञदर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं च निज निज विमानै निज निज सर्वऋद्धयादिकैः साक्षात् समागच्छन्ति। तत्र स्थिता लोका आश्चर्यकमनुभूय एवमवादिषुः यद् इमे

मूलका अर्थ—'तंसि तारिसगंसि' इत्यादि। उस दिव्य समवसरण में विराजमान भगवान् के दर्शन के लिये तथा धर्मदेशना श्रवण करने के लिए भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देव और देवियाँ झुंड के झुंड अपने-अपने परिवार के साथ समस्त ऋद्धि से सर्व द्युति से सवप्रकार के विमानों की दीप्तियाँ से दिव्य शोभाओं से शरीर पर धारण किये हुवे सर्व प्रकार के आभूषणों के तेज की ज्वालाओं से शरीर सम्बधि दिव्य प्रभाओं से दिव्यशरीर की कांतीयों से दशों दिशाओं को उद्योतित करते हुवे विशेषरूपसे प्रकाश युक्त होकर आते हैं। उन्हें देख कर यज्ञ स्थल में स्थित यज्ञ का अनुष्ठान करनेवाले सभी ब्राह्मण आपस में इस प्रकार कहने लगे, इस प्रकार भाषण करने लगे, इस प्रकार प्रज्ञापन करने लगे और इस प्रकार प्ररूपणा करने लगे—हे महानुभावो! देखो यज्ञ के प्रभाव को! यह देव और देवियाँ यज्ञ को देखने के लिए और हविष्य को ग्रहण करने के लिए अपने-अपने विमानों और अपनी-अपनी ऋद्धि के साथ साक्षात् आ रहे हैं!

મૂળનો અર્થ—'तंसितारिसगंसि' ઇત્યાદિ આ દિવ્ય સમવસરણમા બીરાજતા ભગવાનના દર્શન માટે તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા સારુ ભવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી દેવો અને દેવીઓ પોત-પોતાના પરિવાર સાથે ત્યા આવી રહ્યા હતા તેઓ પોતાની સાથે પોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સર્વ પ્રકારના દ્યુતિથી, તમામ પ્રકારના વિમાનોની દીપ્તીયોથી, દિવ્ય શોભાઓથી, શરીર પર ધારણ કરેલ તમામ પ્રકારના આભૂષણો-ઘરેણાઓના તેજની જ્વાલાઓથી, શરીરની દિવ્ય પ્રભાઓથી, દિવ્ય શરીરની કાતીઓથી ઉદ્યોતિત કરતા થકા અને વિશેષરૂપથી પ્રકાશયુકત થઇ આવી રહ્યા હતા. આવી રીતે, દૈવી અલકારોથી અલંકૃત, અને આભુષણોથી વિભૂષિત એવા દેવ-દેવીઓને આવતાં જોઇ, યજ્ઞ કરવાવાળા સર્વબ્રાહ્મણો, અંદરોઅંદર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા; આ પ્રકારે નિવેદ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સાક્ષી પુરવા લાગ્યા આ પ્રકારે સભાષણો કરવા લાગ્યાં કે, "અહો યજ્ઞાર્થીઓ! યજ્ઞનો પ્રભાવ તો જુઓ! સર્વ દેવ-દેવીઓ આ યજ્ઞને જોવા માટે તેનો પ્રસાદ અને હવિષ લેવા માટે સર્વ પરિવાર અને ઋદ્ધિ

ग्रामगा धन्या कृतकृत्याः कृतपुण्याः कृतलक्षणाश्च, येषां पक्षपाटे देवाश्च देव्यश्च साक्षात् समावयन्ति ॥सू० १०४॥

टीका—'तसि तारिसगसि' इत्यादि। तस्मिन् तादृशे=अलौकिके समवसरणे समासीनस्य=उपविष्टस्य भगवत श्रीमहावीरस्वामिनः, दर्शनार्थं=दर्शनाय धर्मदेशनाश्रवणार्थं च=धर्मोपदेशश्रवणाय च भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिषिक-विमानवासिनो देवाः देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वर्द्ध्या=देवोचितया विमानपरिवारादि सर्वसमृद्ध्या सर्वद्युत्या=सर्वकान्त्या दिव्यप्रभया=विमानदीप्त्या दिव्यछायया=दिव्यशोभया अर्चिषा=दिव्यशरीरस्थ रत्नादिकिरणप्रभया दिव्येन तेजसा=शरीरसम्बन्धि रोचिषा-प्रभावेण वा दिव्यया लेश्यया=दिव्यशरीरकान्त्या दश दिशा उद्योतयन्तः=सर्वदिशो प्रकाशकरणेन उद्योतयन्त प्रभासयन्तः=प्रकाशयन्त समावयन्ति-समायान्ति, प्रभुसमीपे आगच्छन्तीत्यर्थः तान् समागच्छत' सपरिवारान्-देवान् दृष्ट्वा पक्षपाटस्थिताः-पक्षस्थाने स्थिता पक्षवासिनः=

वहाँ जो लोग उपस्थित थे, वे या भाषण देख कर बोले-यह ग्रामग धन्य है, पुण्यवान् है और शुभलक्षण है, जिनके यह स्थान में साक्षात् देवों और देवियों का आगमन हो रहा है ॥सू०१०४॥

टीका का अर्थ—उस पूर्वोक्त अलौकिक रचना से युक्त समवसरण में विराजमान श्रीमहावीर स्वामी के दर्शनार्थ और धर्मोपदेश को सुनने के अर्थ भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क तथा वैमानिक देव और देवियाँ अपने-अपने परिवार सहित तथा अपने-अपने वैभव के साथ आ रहे थे। उन्हें सपरिवार आते देख यह

साथे आवी रह्या छे।" जे जे लोक समुदाय त्यां उपस्थित थयेल हतो ते आ सांभळी आश्चर्यचकित थई बोलवा लाग्या के आ ग्रामगो धन्यवादने पात्र छे। आ यज्ञार्थीओ पुण्यशाळी अने शुभलक्षणोवाळा छे। के जेना यज्ञमां साक्षात देव-देवीओ आवी रह्या छे। (सू०-१०४)

विशेषार्थ—समवसरणनी रचना खुद देवोओ बनावी हती अने ते रचना करवामां देवोने अत्यंत उत्साह थतो हतो। कारण के इन्द्रो तथा अन्य समकिती देवो तीर्थंकरना यथायोग्य आत्म स्वरूपने जाणवावाळा हता तेथी तेओनो भक्तिभाव तेमना पर अथागपणे वरसी रह्यो हतो अने तेथी आत्मस्वरूपनी वाणी सांभळवा तेओ त्यांथी आवी रह्या हता परंतु समय अने संयोगोनो लाभ उठावी लोकोने रंजन करवावाळा पण आ दुनियामां पडया छे आ यज्ञार्थीओनी मनोकामना भौतिक पदार्थोनो संयोग मेळववा पुरतोज हतो तेमां कोई नवीनता तो हती ज नहि। परंतु दुन्यवी लोको सांसारिक सुखोनेज इच्छे छे कारण के आ सुखाभासथी पर एवुं जेवुं अतीन्द्रिय सुख आत्मामां वसी रहेल छे ते तो ते जिज्ञासुओने भान पण होतुं नथी तेमज ते भान करावनारा विरला ज होय छे। आथी यज्ञार्थीओ पोतानी महत्ता बनाववा उपस्थित थयेला लोकोने, आंगुलिनिर्देश

याज्ञिकाः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परम् अन्योऽन्यम् एवं-वक्ष्यमाणं वचनम् आख्यान्ति=सामान्यतो वदन्ति, एवं भाषन्ते=भावव्यञ्जनपूर्वकं वदन्ति एवं प्रज्ञापयन्ति=विशेषतः कथयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति=हेतुदृष्टान्तप्रदर्शनपुरस्सरं ब्रुवन्ति, तथाहि भो भो लोकाः! भवन्तः यज्ञप्रभावं पश्यन्तु, येन=यज्ञप्रभावेण इमे=एते देवाश्च देव्यश्च यज्ञदर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं=पायसघृतादि वह्निहुतपदार्थस्वीकारार्थं च निज निज विमानैः निज निज सर्वऋद्ध्यादिकैः साक्षात्-प्रत्यक्षं समागच्छन्ति, तत्रस्थिताः यज्ञपाटके स्थिता यज्ञदर्शनार्थिनो लोका आश्चर्यकम्=विस्मयम् अनुभूय-प्राप्य-विस्मिताः सन्तः एवम्=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादिषुः-उक्तवन्तः-तथाहि-यद् इमे=एते याज्ञिकाः ब्राह्मणाः धन्याः=प्रशंसनीयाः कृतकृत्या=सम्पादितस्वकर्त्तव्याः कृतपुण्याः=कृतसुकृताः, कृतलक्षणाः=प्रशस्तहस्तरेखादिरूपलक्षणवन्तः सन्ति। येषां याज्ञिकानां ब्राह्मणानां यज्ञवाटे=यज्ञस्थाने देवाश्च देव्यश्च साक्षात्-प्रत्यक्षं यथास्यात्तथा समावयन्ति=समायान्ति ॥सू०१०४॥

मूलम्—एवं परोप्परं कहमाणेसु समाणेसु एत्थंतरे ते देवा जन्नवाडयं चउय अग्गे पट्ठिया। तं दद्दूणं ते जन्नजाइणो माहणा निक्कंपा निच्चेया ओमंथिय वयणनयण कमला दीणविमणगयणा संजाया एत्थंतरे अंतरा आगासंसि देवेहिं धुट्ठं-तं जहा—

के वाडे में उपस्थित यज्ञकर्म करनेवाले सभी ब्राह्मण परस्पर इस प्रकार सामान्यरूप से कहने लगे, भाव प्रकट करके कहने लगे, विशेषरूप से कहने लगे, और हेतु तथा दृष्टान्त दे-देकर कहने लगे—'महानुभावो! यज्ञ के प्रभाव को तो देखो। यह देव और देवियाँ यज्ञ के दर्शन के लिए और हविष्य (अग्नि मे होमे हुए खीर घृत आदि पदार्थों) को स्वीकार करने के लिए अपने-अपने विमानों से और अपने-अपने वैभव के साथ प्रत्यक्ष आ रहे हैं।' यज्ञ के वाडे में उपस्थित यज्ञदर्शक लोग यह अचरज देखकर विस्मित रह गये और कहने लगे-यह याज्ञिय ब्राह्मण धन्य है-प्रशंसनीय हैं, कृतकृत्य हैं, कृतपुण्य हैं और सुलक्षणों से सम्पन्न हैं। इन के यज्ञस्थल में देवों और देवियों का प्रत्यक्ष आगमन हो रहा है। ॥सू०१०४॥

કરી રહ્યા હતા કે, દેવોનુ જૂથ આપણા યજ્ઞના હવનહોમ જોવા માટે તેમજ ખીર ઘૃત આદિ પદાર્થોનો પ્રસાદ લેવા સારૂ પોતપોતાના વિમાનો અને વૈભવ સાથે આવી રહ્યું છે. આ વખતે ત્યા હાજર રહેલી જનમેદનીએ દેવોનું આગમન જોઈ આશ્ચર્ય અને વિસ્મય પામીને કહેવા લાગ્યા કે આ યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોને ધન્ય છે, તેઓ પ્રશસનીય છે કૃતકૃત્ય છે. કૃતપુણ્ય છે અને સુલક્ષણોથી સંપન્ન છે. કે જેથી તેમનાં યજ્ઞસ્થળે દેવદેવીઓ પ્રત્યક્ષ હાજર થાય છે. (સૂ૦-૧૦૫)

"मो मो पमाय मवहूय मएइ एम, आगम निव्वुइ पुरिपइ सत्थवाहे।
जो मं भगवयरिओ सिरिवद्धमाणो, सोगोवयारकरणे गवओ जिणिंदो ॥१॥

एवं सोआ खममिवं कसिय पुव्वं ताय गोयमगोत्ता इंदभूई नामं माहणो रुट्ठो कुद्धो आसुरुत्तो मिसिमिसेमाणो एवं वयासी–अम्हमि विज्जमाणे अओ को इमो पासंडो समासियपिपडो, जो अप्पाणं सव्वण्णुं सव्वदरिसिं करेइ, न सक्केइ सो ? दीसइ, इमो को वि धुत्तो कवडमालिओ इंदजालिओ। अणेण सव्वण्णुत्तस्स आडंबरं दरिसिय इंदजालप्पओगेण देवा वि वंचिया, ण इमे देवा जन्नवाड संगोवंग वेयण्णु मम परिहाय तत्थ गच्छंति। एएसिं बुद्धि विपज्जासो जाओ, जे णं इमे तित्थजलं चइय गोप्पयजलममिलससमाणा वायसाविव, कमलं चइय पंकममिलससमाणा मंडूगाविव, चंदणं चइय दुग्गंधममिलससमाणा मक्खियाविव, सहयारं चइय करीरममिलससमाणा उट्टाविव, सुज्जपगासं चइय अंधयारममिलससमाणा उलूगाविव जन्नवाडं चइय धुत्तपुरओ गच्छंति। सच्चं जारिसो देवो तारिसावेव तस्स सेवगा। नो ण इमे देवा, देवाभासा एव। ममरा सहयार मंजरीए गुंजंति, वायसा निंबतरुम्मि। अत्थु, तह वि अहं तस्स सव्वण्णुत्तगव्वं चूरिस्सामि। हरिणो सीहेण, तिमिरं भक्खरेण, सप्पो गरुडेणा, पिवीलिया समुद्देणं, नागो गरुडेण, पव्वओ वज्जेण, मेसो कुंजरेण सद्धिं जुज्झिउं किं सक्केइ ?। एवं चेव एसो इंदजालिओ ममतिए खणंपि चिट्ठिउं नो सक्केइ। अहुणेव अहं तयंतिए गमिय तं धुत्तं पराजिणेमि। सुत्ततिए खज्जोअस्स मरागस्स का गणणा। अहं नो कस्सवि साहज्जं पडिच्छिस्सामि किं अंधयारण्णासे सुज्जो अन्नं पडिक्खइ ? अओ सिग्घमेव गच्छामि। एवं परिचिंतिय पोत्थयहत्थो कमंडलु इत्थासमणपंचसीसेहिं पीयवत्थेहिं जणोवईयविभूसिय कंधरेहिं–हे सरस्सईकंठाभरण ! हे वाइविजयलच्छीकेयण ! हे वाइमुहकमलमयंकतमाहण ! हे वाइवारणनिवारणपंचाणण ! वाइसरियसिंधुउच्छलिगरागत्थी ! वाइसीहा ष्टापय ! वाइविजयविसारय ! वाइंदिभूवाल ! वाइसिरकालकाल ! वाइकयलीकंदलवणकिवाण ! वाइतमत्योमनिरसमपचंडमत्तंड ! वाइ गोहूमपेसणपासाणचक्का ! वाइघायमपडमुग्गर ! वाइउलूगदिनमणी ! वाइमच्छकुम्मकुंभनारण ! वाइदयदेववई ! वाइमासणनरेस ! वाइकंसकंसारि ! वाइहरिणमिगारि ! वाइजरधन्नंतरी ! वाइजूहमल्लमल्ली ! वाइरियगसक्खार ! वाइसमूहपज्जलंतदीवग ! वाइचक्कचूडामणि ! पंडियसिरोमणी ! विजियाणेगवाइवाय ! लद्धसरस्सईसुप्पसाय ! दूरीकयामरगव्वुमेस ! इचाइमसं गाएंतेहिं पंचसयसीसेहिं परिवुडो जयजयसद्देहिं सपिज्जमाणो पहुसमीवे समणुपत्तो। तत्थ गतूण सो समोसरण समिद्धिं पहुतेय य विलोइयं किमयंति चगियचित्तो संजाओ ॥म०१०५॥

छाया—एवं परस्परं कथयत्सु सत्सु अत्रान्तरे ते देवा यज्ञपाटकं त्यक्त्वाऽग्रे प्रस्थिताः। तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो ब्राह्मणा निष्कम्पा निस्तेजसः अवमथितवदननयनकमला दीनविवर्णवदनाः संजाताः। अत्रान्तरे अन्तरा आकाशे देवैर्घुष्टं, तद्यथा—

"भो भो प्रमादमवधूय भजध्वमेनं,
मागत्य निर्वृतिपुरीं प्रति सार्थवाहम्।
यः खलु जगत्त्रयहितः श्री वर्द्धमानो,—
लोकोपकारकरणैकव्रतो जिनेन्द्रः ॥१॥"

एवं श्रुत्वा क्षणमात्रमुच्छ्वस्य पूर्वं तावद् गौतमगोत्रइन्द्रभूतिर्नाम ब्राह्मणो रुष्टः क्रुद्धः आशुरक्तो मिस-

---

मूल का अर्थ—'एवं परोप्परं' इत्यादि। वे परस्पर इस प्रकार कह ही रहे थे। कि इस बीच देव यज्ञ-स्थान को छोड कर आगे चले गये। यह देखकर याज्ञिक ब्राह्मण स्तब्ध रह गये, निस्तेज रह गये, उनके नेत्र और मुख रूपी कमल मुरझा गये, चेहरे पर दैन्य और फीकापन आ गया। इसी समय आकाश में देवोंने घोषणा की—

"तज प्रमाद आकर भजलो इनको हे भाई।
हैं मुक्ति-पुरी के सार्थवाह ये अति सुखदाई।
श्रीवर्धमान जिन अखिल लोक के हैं हितकारी,
सकल जीव उपकार-सदा शुभव्रत के धारी" ॥१॥

यह सुनकर क्षणमात्र ठंडी सांस लेकर सब से पहेले गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण रुष्ट हुए,

---

મૂળનો અર્થ—'एवं परोप्परं' ઇત્યાદિ આ યજ્ઞાર્થીઓ પરસ્પર એ પ્રમાણે બોલતા હતા કે એટલામા દેવો યજ્ઞસ્થાન ઓળગીને આગળ ચાલ્યા ગયા આમ થવાથી તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, નિસ્તેજ થઈ ગયા. તેઓના મુખ કરમાઈ ગયા, અને ચહેરા ઉપર દીનતા અને ફિકાશ જણાવા લાગી. આ વખતે અંતરિક્ષમા દૈવી ઘોષણા અને ગેબી અવાજો થવા લાગ્યા, તેમ જ દિવ્ય પોકારો સંભળાવા માંડયા કે—'હે ભાઈઓ! તમે પ્રમાદ તજી આ વ્યક્તિને ભજવા માડો, તેનું ભજન મુક્તિપુરીના સથવારા સમાન છે. આ ભજન અત્યંત સુખદાઈ અને કલ્યાણકારી છે આ વર્ધમાન 'જિન' અખિલ લોકમાં હિતકારી અને સકલ જીવોના ઉપકારી છે, તેમજ તેઓ શુભ વ્રતધારી પણ છે."

પોતાના યજ્ઞની પ્રસંશાને બદલે મહાવીરની પ્રસંશા સાંભળી તેઓની ગજગજ ફુલતી છાતીનાં પાટીયાં બેસવા

“भो भो पमाय मवधूय भएह पणं, आगय निब्बुइ पुरिपइ सत्थवाहं।
भो य जगत्तयहिओ सिरिवद्धमाणो, लोगोवयारकरणे गमणो जिणिंदो ॥१॥

एवं सोऊण तक्खणमेव ऊससिय पुव्वं ताव गोयमगोत्तो इंदभूई नामं माहणो रुट्ठो कुद्धो आसुरुत्तो मिसिमिसे माणो एवं वयासी—अम्हंमि विज्जमाणे अन्नो को इमो पासंडो समासियनियंडो, जो अप्पाणं सव्वण्णुं सव्व दरिसिं कहेइ, न लज्जइ सो? दीसइ, इमो को वि धुत्तो कवडजालिओ इंदजालिओ। अणेण सव्वण्णुत्तस्स आडंबरं दरिसिय इंदजालप्पओगेण देवावि वंचिया, ज इमे देवा अम्हाणं सगोमंडवं चेयण्णु मंच परिहाय तत्थ गच्छंति। एएसिं बुद्धि विपज्जासो जाओ, जे य इमे तित्थजलं चइय गोप्पयजलमभिलसमाणा वायसा इव, अंबं चइय यम्ममभिलसमाणा मंडूगा इव, चंदणं चइय दुग्गंधमभिलसमाणा मक्खिया इव, सहयारं चइय करीरमभिलसमाणा उट्टा इव, सुब्भपगासं चइय अंधयारमभिलसमाणा उलूगा इव जन्नवाडं चइय धुत्तपुरं गच्छंति। अह जारिसो देवो तारिसा चेव तस्स सेवगा। नो य इमे देवा, देवाभासा एव। भमरा सहयार मंजरीए गुजंति, वायसा निंबतरुम्मि। अत्थु, अह वि अहं तस्स सव्वण्णुत्तगव्वं चूरिस्सामि। हरिणो सीहेण, तिमिरं भक्खरेण, सलभो वण्हिणा, पिवीलिया समुद्देणं, नागो गरुडेण, पव्वओ वज्जेण, मेसो कुंजरेण सद्धिं जुज्झिउ किं सक्केइ?। एवं चेव एसो इंदभालिओ मए तिए खणपि चिट्ठिउं नो सक्केइ। अहुणेव अहं गयतिए गमिय त धुत्त परा जिणेमि। सुज्जं तिए खज्जोअस्स वरागस्स का गणणा। मए नो रूसए सारज्जं पडिभिमस्सामि किं भंवयारण्णमासे मुज्जो अन्न पडिव वइ? अओ सिग्घमेव गच्छामि। एवं परिचिंतिय पोत्थयहत्थो कमंडलु दव्भासणपाणीहिं पीयवत्थेहिं जण्णोवबीयविभूसिय कंधरोह—हे सरस्सई कंठाभरण! हे वाइविजयलच्छीकेयण! हे वाइमुहकमलपयतणवामग! हे वाइवारणनिवारणपंचाणण! वाइ रूसियमिधुकुल्लगीगरागत्थी! वाइसीहा ठावय! वाइविजयविसारय! वाइवितपूयाल! वाइसिरकरालकाल! वाइकयलीकोदंडसंडणकिनाण! वाइतमत्थोमनिरसणपचंडमत्तंड! वाइ गोहूमपेसणपासाणचक्क! वाइयामघणमुग्गर! वाइउन्नगदिनमणी! वाइमच्छुम्मूलणवारण! वाइदाणवदेवराई! वाइसासणनरेस! वाइकंसकंसारि! वाइहरिणमिगारि! वाइज्जरजरंकुस! वाइजूहमल्लमणी! वाइहियगसल्लयर! वाइसमूहपक्खलणदीवग! वाइचक्कचूडामणि! पंडिय सिरोमणी! निजियाणेगवाइसाय! रुद्दसरस्सईसुप्पसाय! दूरीकयावरगव्वमेस! इच्चाइमसं गायंतेहिं पंचसय सीसेहिं परिवुडो जयजयसद्देहिं सरिज्जमाणो पहुसमीवे समणुपत्तो। तत्थ गतूण सो समोसरण समिद्धिं पहुतेय च निम्मोइयं विम्मयंमि चगियचित्तो संजाओ ॥सू०१०५॥

छाया—एव परस्परं कथयत्सु सत्सु अत्रान्तरे ते देवा यज्ञपाटकं त्यक्त्वाऽग्रे प्रस्थिताः। तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो ब्राह्मणा निष्कम्पा निस्तेजसः अवमथितवदननयनकमला दीनविवर्णवदनाः संजाताः। अत्रान्तरे अन्तरा आकाशे देवैर्घुष्टं, तद्यथा—

"भो भो प्रमादमवधूय भजध्वमेन,
मागत्य निर्वृतिपुरीं प्रति सार्थवाहम्।
यः खलु जगत्त्रयहितः श्री वर्द्धमानो,—
लोकोपकारकरणैकव्रतो जिनेन्द्रः ॥१॥"

एवं श्रुत्वा क्षणमात्रमुच्छ्वस्य पूर्वं तावद् गौतमगोत्रइन्द्रभूतिर्नाम ब्राह्मणो रुष्टः क्रुद्धः आशुरक्तो मिस-

मूल का अर्थ—'एवं परोप्परं' इत्यादि। वे परस्पर इस प्रकार कह ही रहे थे। कि इस बीच देव यज्ञ-स्थान को छोड कर आगे चले गये। यह देखकर याज्ञिक ब्राह्मण स्तब्ध रह गये, निस्तेज रह गये, उनके नेत्र और मुख रूपी कमल मुरझा गये, चेहरे पर दैन्य और फीकापन आ गया। इसी समय आकाश में देवोंने घोषणा की—

" तज प्रमाद आकर भजलो इनको हे भाई।
हैं मुक्ति-पुरी के सार्थवाह ये अति सुखदाई।
श्रीवर्धमान जिन अखिल लोक के है हितकारी,
सकल जीव उपकार-सदा शुभव्रत के धारी " ॥१॥

यह सुनकर क्षणमात्र ठंडी सांस लेकर सब से पहेले गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण रुष्ट हुए,

મૂળનો અર્થ—'एवं परोप्परं' ઈત્યાદિ આ યજ્ઞાર્થીઓ પરસ્પર એ પ્રમાણે બોલતા હતા કે એટલામાં દેવો યજ્ઞસ્થાન ઓળગીને આગળ ચાલ્યા ગયા આમ થવાથી તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, નિસ્તેજ થઈ ગયા. તેઓના મુખ કરમાઈ ગયા, અને ચહેરા ઉપર દીનતા અને ફિકાશ જણાવા લાગી. આ વખતે અંતરિક્ષમા દૈવી ઘોષણા અને ગેબી અવાજો થવા લાગ્યા, તેમ જ દિવ્ય પોકારો સંભળાવા માંડયા કે—'હે ભાઇઓ! તમે પ્રમાદ તજી આ વ્યક્તિને ભજવા માંડો, તેનું ભજન મુક્તિપુરીના સથવારા સમાન છે. આ ભજન અત્યંત સુખદાઈ અને કલ્યાણકારી છે આ વર્ધમાન 'જિન' અખિલ લોકમાં હિતકારી અને સકલ જીવોના ઉપકારી છે, તેમજ તેઓ શુભ વ્રતધારી પણ છે."

પોતાના યજ્ઞની પ્રસંશાને બદલે મહાવીરની પ્રસંશા સાંભળી તેઓની ગજગજ ફુલતી છાતીનાં પાટીયાં બેસવા

मिलायमान एवमवादीत् मयि विद्यमानेऽन्यः कोऽयं पापण्ड समाभितवितण्डः, य आत्मानं सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं कथयति, न लज्जते स ? दृश्यतेऽयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकऐन्द्रजालिकः। अनेन सर्वज्ञत्वस्याडम्बरं दर्शयित्वा इन्द्रजालप्रयोगेण देवा अपि वञ्चिता , यत् इमे देवा यज्ञपाटं साङ्गोपाङ्गवेदज्ञं मां च परिहाय तत्र गच्छन्ति। एतेषां बुद्धि विपर्यासो जातः, येन इमे तीर्थजलं त्यक्त्वा गोष्पदजलमभिलषन्तो वायसा इव, जलं त्यक्त्वा स्थलमभिलषन्तो मण्डूका इव, चन्दनं त्यक्त्वा दुर्गन्धमभिलषन्त्यो मक्षिका इव सहकारं त्यक्त्वा बब्बूरमभिलषन्त उष्ट्रा इव, सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वाऽन्धकारमभिलषन्त उलूका इव, यज्ञपार्श्वं त्यक्त्वा धूर्तमुपगच्छन्ति। सत्यम्, यादृशो देवास्तादृशा एव तस्य सेवकाः। नो खल्विमे देवा , देवाभासा एव। भ्रमराः सहकारमञ्जरीं गुञ्जन्ति वायसा निम्बतरौ। अस्तु, तथाऽप्यहं तस्य सर्वज्ञत्वगर्वं

क्रुद्ध हुए, लाल हो उठे और मिसमिसाते हुए इस प्रकार बोले—'मेरे मौजूद रहते, दूसरा कौन है यह पाखण्ड और वितण्डावादी, जो अपने आप को सर्वज्ञ और सर्वदर्शी कहता है ? प्रतीत होता है, यह कोई धूर्त कपटजाल रचनेवाला इन्द्रजालिया है। इसने सर्वज्ञता का आडम्बर दिखाकर, इन्द्रजाल का प्रयोग करके, देवों को भी ठग लिया है। इसी से ये देव यज्ञपाट को और सांगोपांग वेदों के वेत्ता मुझको छोड कर वहाँ जा रहे हैं। इनका सिर फिर गया है, इसी से ये तीर्थ के जलको त्याग कर गोष्पद के जलकी अभिलाषा करनेवाले कौओं की तरह, जल को त्याग कर थल की कामना करनेवाले मेंढकों की तरह, चंदन को त्याग कर मल की इच्छा करनेवाली मक्खियों की तरह, आम को त्याग कर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊटों की तरह, और सूर्य के आलोक को त्याग कर अंधकार की अभिलाषा करनेवाले उल्लुओं की तरह, यज्ञ की भूमि को त्याग कर धूर्त के पास जा रहे हैं!

લાગ્યાં। આકાશ ગુંજવા લાગ્યો। તેઓમાંથી પ્રથમ ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ ક્રોધાયમાન થઈ લાલપીળો બની ગયો અને તે ક્રોધાવેશથી ધમપછાડા કરતો બોલવા લાગ્યો કે—'મારી હયાતિમાં એવો તે બીજો કોણ છે કે જે પોતાને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માની રહ્યો છે ! એમ લાગે છે કે જરૂર કોઈ પાખંડી અને વિતંડાવાદી તેમજ ધૂર્ત અને કપટ જાળી ઇન્દ્રજાળ રચી રહ્યો હોય। તે તો સર્વજ્ઞનો આડંબર કરી ઇન્દ્રજાળનો પ્રયોગ કરી. સર્વ દેવ-દેવીઓને પણ ઠગી રહ્યો છે। આથી દેવો યજ્ઞના વાડાને તેમજ સાંગોપાંગ વેદોને જાણવાવાળા મને પણ ત્યજીને ત્યાં જાય છે દેવોનાં માથાં ફરી ગયાં છે કે તીર્થજળને છોડી ખાબોચિયાના પાણીની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે। આ દેવો જેમ

घूरिष्यामि। हरिणः सिंहेन, तिमिरं भास्करेण, शलभा वह्निना, पिपीलिका समुद्रेण, नागो गरुडेन, पर्वतो वज्रेण,
मेषः कुञ्जरेण सार्धं योद्धुं किं शक्नोति ? एवमेवैष ऐन्द्रजालिको ममान्तिके क्षणमपि स्थातुं नो शक्नोति। अधुनै-
वाहं तदन्तिके गत्वा तं धूर्त्तं पराजयामि। सूर्यान्तिके खद्योतस्य वराकस्य का गणना?। अहं न कस्यापि
साहाय्यं प्रतिक्षिष्ये, किमन्धकारप्रणाशे सूर्योऽन्यं प्रतीक्षते ? अतःशीघ्रमेव गच्छामि। एवमुक्त्वा पुस्तकहस्तः

सच है, जैसे देव वैसे उस के सेवक! निश्चय ही ये देव नहीं, देवाभास (झूठे देव–देवसरीखे प्रतीत होने-
वाले) हैं। भ्रमर आम की मंजरी पर गुंजार करते हैं, कौवे नीम के पेड पर। खैर, फिर भी मैं उसके
सर्वज्ञता के अहंकार को चूर–चूर करूंगा। क्या हिरन सिंह के साथ, तिमिर भास्कर के साथ, पतंग आग के
साथ, चिउंटी समुद्र के साथ, सर्प गरुड के साथ, पर्वत वज्र के साथ और मेढा हाथी के साथ युद्ध कर
सकता है? कभि नही कर सकता है। इसी प्रकार यह इन्द्रजालिया मेरे सामने पल भर भी नहीं ठहर
कता। अभी इसी समय मैं उसके पास जाकर उस धर्त्त की बोलती बंध करता हूँ। सूर्य के समक्ष बेचारे
जुगनू की क्या गिनती! मैं किसी की सहायता की प्रतीक्षा नहीं करूँगा। अन्धकार का नाश करने में सूर्य को
क्या किसी की प्रतीक्षा करनी होती है? अतएव मैं शीघ्र ही जाता हूँ।

ગળફાનો સ્વાદ લેનાર કાગડા જેવા દેખાય છે! પાણીનો ત્યાગ કરી જમીનની વાંછના કરનાર મેંઢક જેવા જણાય
છે! ચદનની ગંધને તજી મળની ગધ લેવાવાળી માખીઓ જેવા આ દેવો લાગે છે! આંબાવૃક્ષને બદલે કાંટાવાળા
બાવળની અંખના કરવાવાળા ઊંટ જેવા તેઓ દેખાય છે! સૂર્યના તેજનો ત્યાગ કરીઅંધકારની ઇચ્છા કરનાર
ઘૂવડો જેવા આ દેવો દેખાય છે! ખરેખર તેઓ યજ્ઞની પવિત્ર ભૂમિને છાડીને ધૂર્તની ધૂર્તશાળામાં જઇ રહ્યા છે!
બરાબર છે, જેવા દેવ, તેવા પૂજારા.

નિશ્ચયથી જણાય છે કે આ દેવો નથી, પણ દેવભાસ–ખોટા દેવ છે. ખરી વાત છે કે ભમરાઓ આંબાની મંજરી
ઉપર ગુંજારવ કરે છે અને કાગડાઓ લીંબડાના ઝાડ પર કા–કા કરે છે ખેર, હુ તેની સર્વજ્ઞતા અને અહંતાના
ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ! શું હરણ સિંહ સાથે ખેલ કરી શકે? શું અંધકાર સૂર્યની સાથે હરિફાઈ કરી શકે? શું
પતંગીઓ આગ ઉપર જીત મેળવી શકે? શું કીડી સમુદ્રનુ પાણી પી શકે? શું સર્પ ગરૂડને હરાવી શકે? શું પર્વત
વજ્રને તોડી શકે? શું મેંઢુ હાથી સાથે યુદ્ધ કરી શકે? આવી રીતે આ ઇન્દ્રજાળીઓ મારી સામે એક પળ પણ ટકી
શકશે નહિ! હમણા જ હું તેની પાસે જઇ, તેની બોલતી બંધ કરાવી દઉં! સૂર્યના તેજ આગળ બીચારા આગિ-
યાની શી વશાત? હુ કોઈની પણ સહાયતા આ કામમાં ઇચ્છતો નથી, શુ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્ય કોઈની
રાહ જોતો હશે? માટે હવે હું શીઘ્ર ત્યાં જઈ પહોચું!

मिसायमान एवमवादीत् मयि विद्यमानेऽन्यः कोऽयं पापण्डः समाश्रितवितण्डः, य आत्मानं सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं कथयति, न लज्जते सः? दृश्यतेऽयंकोऽपि धूर्तः कपटमालिकऐन्द्रजालिकः। अनेन सर्वज्ञत्वस्याडम्बरं दर्शयित्वा इन्द्रजालप्रयोगेण देवा अपि वञ्चिताः, यत् इमे देवा यज्ञपाटं साङ्गोपाङ्गवेदज्ञं मां च परित्यज्य तत्र गच्छन्ति। एतेषां बुद्धि विपर्यासो जातः, यत इमे तीर्थजलं त्यक्त्वा गोष्पदजलमभिलपन्तो वायसा इव, जलं त्यक्त्वा स्थलमभिलपन्तो मण्डूका इव, चन्दनं त्यक्त्वा दुर्गंधमभिलपन्त्यो मक्षिका इव सहकारं त्यक्त्वा बर्बूरमभिलपन्त उष्ट्रा इव, सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वाऽन्धकारमभिलपन्त उलूका इव, यज्ञपाटं त्यक्त्वा धूर्तमुपगच्छन्ति। सत्यम्, यादृशो देवास्तादृशा एव तस्य सेवकाः। नो खल्विमे देवाः, देवाभासा एव। भ्रमरा सहकारमञ्जर्यां गुञ्जन्ति वायसा निम्बतरौ। अस्तु, तथाऽप्यहं तस्य सर्वज्ञत्वगर्व

क्रुद्ध हुए, लाल हो उठे और मिसमिसाते हुए इस प्रकार बोले—'मेरे मौजूद रहते, दूसरा कौन है यह पाखण्ड और वितण्डावादी, जो अपने आप को सर्वज्ञ और सर्वदर्शी कहता है? प्रतीत होता है, यह कोई धूर्त कपटजाल रचनेवाला इन्द्रजालिया है। इसने सर्वज्ञता का आडम्बर दिखाकर, इन्द्रजाल का प्रयोग करके, देवों को भी ठग लिया है। इसी से ये देव यज्ञपाट को और सांगोपांग वेदों के वेत्ता मुझको छोड़ कर वहाँ जा रहे हैं। इनका सिर फिर गया है, इसी से ये तीर्थ के जलको त्याग कर गोष्पद के जलकी अभिलाषा करनेवाले कौओं की तरह, जल को त्याग कर थल की कामना करनेवाले मेंढकों की तरह, चंदन को त्याग कर मल की इच्छा करनेवाली मक्खियों की तरह, आम को त्याग कर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊंटों की तरह, और सूर्य के आलोक को त्याग कर अंधकार की अभिलाषा करनेवाले उल्लुओं की तरह, यज्ञ की भूमि को त्याग कर धूर्त के पास जा रहे हैं।

લાગ્યા। ચાલ્યા આવવા લાગ્યા। તેઓમાંથી પ્રથમ ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ ક્રોધાયમાન થઈ લાલપીળો બની ગયો. અને તે ક્રોધાવેશથી ધમધમાટ કરતો બોલવા લાગ્યો કે—"મારી હયાતિમાં એવો તે બીજો કોણ છે કે જે પોતાને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માની રહ્યો છે? એમ લાગે છે કે જરૂર કોઈ પાખંડી અને વિતંડાવાદી તેમજ ધૂર્ત અને કપટ-કળી ઇન્દ્રજાળ રચી રહ્યો હોય। તે તો સર્વજ્ઞનો આડંબર કરી ઇન્દ્રજાળનો પ્રયોગ કરી સર્વ દેવ-દેવીઓને પણ ઠગી રહ્યો છે। આ દેવો યજ્ઞના વાડાને તેમ જ સાંગોપાંગ વેદોને જાણનારા મને પણ ત્યજીને આગળ ચાલ્યા જાય છે. દેવોનાં ભાગ્ય ફરી ગયાં છે કે તીર્થજળને છોડી ખાબોચિયાના પાણીની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે। આ દેવો ...

वादियूथमल्लमणे ! वादिहृदयशल्यवर ! वादिशलभप्रज्वलद्दीपक ! वादिचक्रचूडामणे ! पण्डितशिरोमणे ! विजितानेक-वादिवाद ! लब्धसरस्वती सुप्रसाद ! दूरीकृतापरगर्वोन्मेष ! इत्यादियशोगायद्भिः पञ्चशतशिष्यैः परिवृतो जय-जय शब्दैः शब्दायमानः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः । तत्र गत्वा स समवसरणसमृद्धिं प्रभुतेजश्च विलोक्य किमेतदिति चकितचित्तसंजातः ॥सू०१०५॥

टीका—'एवं परोप्पर' इत्यादि । एवम्-अनुपदमुक्तं वचनं, परस्परम्=अन्योऽन्यं, कथयत्सु=वदत्सु सत्सु अत्रान्तरे=एतस्मिन्मध्ये ते=सपरिवारा विमानमारूढाः समवतरन्तो देवाः, यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा=अतिक्रम्य अग्रे प्रस्थिताः-प्रयाताः । तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो=याज्ञिकाः, ब्राह्मणाः, निष्कम्पाः=स्तब्धाः, निस्तेजसः-तेजो रहिताः,

---

लिए देवेन्द्र ! हे वादी-शासक नरेश ! हे वादी-कंस-कृष्ण । हे वादी रूपी हरिणों के सिंह । हे वादी रूपी ज्वर के लिए ज्वरांकुश । हे वादि-समूह को पराजित करनेवाले श्रेष्ठ मल्ल ! हे वादियों के हृदय में चुभने-वाले तीखे शल्य ! हे वादी रूपी पतंगों के लिए जलते दीपक ! वादिचक्रचूडामणि ! हे पण्डित शिरो-मणि । हे अनेक वादियों के वाद को विजय करनेवाले ! हे सरस्वती का सुप्रसाद पानेवाले ! हे अन्य विद्वानों के गर्व की वृद्धि को दूर करदेनेवाले '' इस प्रकार के यशोगान के साथ इन्द्रभूति ब्राह्मण प्रभु के पास पहुँचे । वहाँ पहुँच कर समवसरण की समृद्धि और प्रभु का तेज देखकर वह 'यह क्या !' इस प्रकार चकित-चित्त हो गये ॥सू०१०५॥

टीका का अर्थ—जब वे पूर्वोक्त वचन आपस में कह रहे थे, उसी बीच सपरिवार और विमानों पर आरूढ वे आते हुए देव यज्ञभूमि को लांघ कर आगे चले गये । यह देखकर वे यज्ञकर्त्ता ब्राह्मण स्तब्ध-

---

દેવેન્દ્ર ! હે વાદિ શાસક નરેશ ! હે વાદિ-કંસ-કૃષ્ણ ! હે વાદિ-કુરંગોના સિંહ ! હે વાદિ રૂપી તાવના નાશ માટે જ્વરાંકુશ ઔષધ સમાન ! હે વાદિ સમૂહને પરાજીત કરવાવાળા મલ્લ ! હે વાદિના ગર્વરૂપી વિષધરના તીક્ષ્ણ શલ્ય ! હે વાદિ રૂપી પતંગોને ભસ્મ કરવાવાળા દીપક ! હે વાદિ ચક્ર-ચૂડામણિ ! હે પંડિત શિરોમણિ ! હે વાદિ વિજય વિજેતા ! હે સરસ્વતી દેવીના કૃપાશીલ ! વિદ્વાનોના ગર્વને તોડનાર સુરંગ સમાન !" આવા યશોગાન કરાવતો ઇન્દ્રભૂતિ પોતાના શિષ્ય સમુદાયની સાથે પ્રભુ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચતા જ સમવસરણનું ભવ્ય અને તેજોમય દર્શન જોઈ તેઓ બધા ચકિત ચિત્ત બની ગયા. (સૂ૦૧૦૫)

વિશેષાર્થ—જ્યારે બ્રાહ્મણોએ જોયું કે દેવો તો યજ્ઞભૂમિને વટાવીને તેથી પણ આગળ વધી ગયા છે, ત્યારે તેઓ નિરાશ થઈ ગયા. તેમની મુખની કાન્તિ ઓછી થવા લાગી. તેઓને પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિ ઓછા થતાં જણાયા.

कमण्डलुदर्भासनपाणिभिः पीताम्बरैः यज्ञोपवीतविभूषितसव्यस्कन्धरै –हे सरस्वतीकण्ठाभरण ! हे वादिविजय लक्ष्मीकेतन ! हे वादिमुखकपाटयन्त्रणतालक ! हे वादिवारणविदारण पञ्चानन ! वाद्यैश्वर्यसिन्धुचुलुकीकरागस्ते ! वादिसिंहाष्टापद ! वादिविजयविशारद ! वादिवृन्दभूपाल ! वादिशिरःकरालकाल ! वादिकदलीकाण्डखण्डनकृपाण ! वादितमस्तोमनिरसनप्रचण्डमार्तण्ड ! वादिगोधूमपेषणपाषाणचक्र ! वादिघटमुद्गर ! वादिघूकदिनमणे ! वादिवृक्षोन्मूलनवारण ! वादिदैत्यदेवपते ! वादिशासननरेश ! वादिध्वंसकसारे ! वादिहरिणमृगारे ! वादिज्वरज्वराङ्कुश !

इस प्रकार कह कर और पुस्तक हाथ मे लेकर पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के निकट जाने को रवाना हुए। उनके शिष्य कमण्डलु और दर्भ का आसन हाथ में लिए हुए थे। पीताम्बर पहने थे। उनका बायाँ कँधा यज्ञोपवीत से सुशोभित हो रहा था, वे अपने गुरु–इन्द्रभूति का इस प्रकार यशोगान कर रहे थे और जयजयकार करते जा रहे थे।–हे सरस्वती रूपी कण्ठाभरणवाले ! हे वादी–विजय की लक्ष्मी के ध्वज ! हे वादियों के मुख रूपी द्वार को बन्ध कर देनेवाले ताले ! हे वादी रूपी हस्ती का विदारण करनेवाले पंचानन ! हे वादियों के ऐश्वर्य रूपी सागर को चुल्लू में पी जानेवाले अगस्ति ! हे वादि–सिंहों के लिए अष्टापद ! हे वादिविजय विशारद ! हे वादिवृन्दभूपाल ! हे वादियों के सिर के विकराल काल ! हे वादी रूपी कदलियों को काटनेवाले के लिए कृपाण–तलवार ! हे वादि–तम के समूह को नष्ट करनेवाले प्रचण्ड मार्तण्ड ! हे वादियों रूपी गेहूँओं को पिसने के लिए पाषाण चक्र ! हे वादिया रूपी कच्चे घड़ों के लिए मुद्गर ! हे वादी रूपी उल्लूओं के लिए सूर्य ! हे वादि–वृक्षों का उखाड़ फेंकनेवाले गजराज ! हे वादी रूपी दैत्यों के

आ प्रमाणे कहीने, हाथमां पुस्तक लई, पांचसो शिष्यना समुदायने लईने प्रभु पासे जवा ते रवाना थया. तेना पहुशिष्ये तेमनुं कमंडळ अने दर्भनुं आसन हाथमा पकड्युं हतुं पीताम्बर धारण कर्युं हतुं तेनो डाबो खभो यज्ञोपवीत वडे शोभी रह्यो हतो. पोताना गुरु 'इन्द्रभूति'ना यशोगान अने जयजयकार बोलावतो तेनो शिष्य समुदाय पण तेनी साथे चाली रह्यो हतो. यशोगान केवा प्रकारनां हतां, ते कहे छे—"हे सरस्वती रूपी कंठने धारण करवावाळा ! हे वादी–विजयनी लक्ष्मीना ध्वजरूप ! हे वादिओना मुख रूपी द्वारने बन्ध करवावाळा ! हे वादी रूपी हाथीनु विदारण करवावाळा पंचानन केसरी सिंह समान ! हे वादिओना ऐश्वर्य रूपी सागरने शोषीने पी जवावाळा अगस्त्य मुनि ! हे वादि रूपी सिंहना अष्टापद ! हे वादि विजय विशारद ! हे वादिवृन्द भूपाल ! हे वादिओना काल समान ! हे वादि रूपी कदली वृक्षने कापवावाळी तलवार समान ! हे वादि रूपी अंधकारने नष्ट करवावाळा सूर्य ! हे वादिरूपी घउंने पीसवावाळी घंटी समान ! हे वादि रूपी काचा घडाने फोडनार मुद्गर समान ! हे वादि रूपी घूवडोना सूर्य समान ! हे वादि रूपी वृक्षोने उपाडी फेंकी देनार गजराज समान ! हे वादि रूपी दैत्योना

रुष्टः=अन्तर्हितक्रोधः, ततः क्रुद्धः=स्फुरिताधरतया व्यक्तक्रोधः, आशुरक्तः-शीघ्रक्रोधारुणनयनः, मिसमिसायमानः=
क्रोधेन जाज्वल्यमानः एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—"मयि-इन्द्रभूतौ विद्यमाने=तिष्ठति सति, अन्यः=
मद्भिन्नः कः-अपरिचितः अयम्=एषः पापण्डः=विडम्बनः समाश्रितवितण्डः=वितण्डावादी वर्तते, यः आत्मानं-
स्वं सर्वज्ञं=सकलपदार्थज्ञानवन्त सर्वदर्शिनं=सकलपदार्थप्रत्यक्षीकारिणं कथयति=लोकसमक्षे वदति, स न लज्जते।
अयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकः-कपटजालवान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते=अनुमीयते। अनेन=पापण्डिना
सर्वज्ञत्वस्य=सकलपदार्थज्ञानशालितायाः सूचकम् आडम्बरं=प्रपञ्चं दर्शयित्वा=प्रकाश्य इन्द्रजालप्रयोगेण=माया-
याविस्तारणया देवा अपि वञ्चिताः=छलिताः, यत्=यस्माद् वञ्चनात् हेतोः इमे=एते देवाः यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं

देवों की इस प्रकार की घोषणा को सुनकर, क्षणभर ऊँची श्वास लेकर, सब से पहले गौतमगोत्र में
उत्पन्न इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण के मन में क्रोध उत्पन्न हुआ। होठ फडकने लगे-अतःक्रोध प्रकट हो गया।
उनके नेत्र क्रोध से लाल हो गये। वह मिसमिसाने लगे-क्रोध से जलने लगे और इस प्रकार वचन
बोले-मेरे विद्यमान रहते, यह दूसरा कौन पाखंडी और वितंडावादी है जो आपको सर्वज्ञ-सब पदार्थों का
ज्ञाता और सर्वदर्शी-सब पदार्थों को साक्षात्कार करनेवाला-कहलाता है? लोगों के सामने ऐसा कहते उसे
लज्जा नहीं आती? जान पडता है, यह कोई कपटजाल रचनेवाला मायावी है! इस पाखंडीने सर्वज्ञता को
प्रकट करनेवाला प्रपंच रचकर, इन्जाल फैलाकर देवों को भी छल लिया है-देव भी इसके चक्कर में आ गये

દેવોની આ પ્રમાણેની ઘોષણા સાંભળી, તેઓ વધારે, ગુચવણમાં પડયા. તેમને લાગ્યું કે, જો આનો ઉપાય નહિ
ઇન્દ્રભૂતિને ઘણુ લાગી આવ્યુ. કરવામા આવે તો ધર્મનો કાણુ આપણા હાથમાથી સરી પડશે! તમામ યજ્ઞાર્થીઓમા,
તેના ક્રોધની સીમા વધી ગઇ કારણ કે તેનું માન તે વખતના સમાજમાં અદ્વિતીય હતું તેનું જ્ઞાન વિશાળ અને અપ્રતિમ
હતુ તેનો પ્રભાવ ચારેબાજુ પડી રહ્યો હતો તેનુ વાક્ચાતુર્ય ભલભલા દલિલબાજીઓને હંફાવી નાખતું. તેની હરિફાઇ
કરી શકે તેમ તે વખતનાસમાજમાં, કોઇ દષ્ટિગોચર થતું ન હતું. તેની વિદ્વત્તા, ભાષાઓ ઉપરનો કાબુ, તેમજ પ્રામાવિક
ઓજસની તુલના થઈ શકે તેમ ન હતી. તેને મન, ભગવાન પાખડી અને વિતંડાવાદી જણાતા. આ ઉપરાંત, ભગવાને
લોકોને ઇન્દ્રજાળ દ્વારા વશ કર્યા છે, તેમ તેને જણાયા કરતુ હતું. તેથી ભગવાન 'માયાવી પુતળું છે' તેમ તેની
માન્યતા હતી મનુષ્ય સ્વભાવ એટલો બધો ભોળો અને સરળ હોય છે કે, તેને વશ કરવામા ઝાઝી મહેનત પડતી નથી;
પણ દેવો જે ચતુર અને દાક્ષિણ્ય યુકત હોય છે, તેઓ પણ આ ઇન્દ્રજાળિયાની જાળમાં સપડાઇ ગયા! મારું જ્ઞાન
અગાધ અને અસીમ છે, તેમજ ચાર વેદોના મૂળભૂત અર્થો અને તેના રહસ્યને જાણવાવાળું છે, વળી વેદના અંગો-

भवमथितमदनवनकमला=भवमर्दितमुखनेत्रकमला, दीनविवर्णवदना=दैन्ययुक्तनिष्प्रभमुखाः संजाताः। अत्रान्तरे-ब्राह्मणशोक समये अन्तराऽऽकाशे=गगनमध्ये देवैः घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम्-किमित्याह-तद्घोषस्यादि-तथाहि—

भो भोः-भव्याः। यूयम् प्रमादम् अवधूय=दूरीकृत्य निर्वृतिपुरीं=मोक्षपुरीं प्रति सार्थवाहम् एनम्=श्रीवर्द्धमानप्रभुं आगत्य भजध्वम्=सेवध्वम्। यः श्रीवर्धमानस्वामी जगत्त्रयहितः-त्रिलोककल्याणकारी, लोकोपकारकरणैकव्रत -जनानामुद्धरणमार्गोपदेशरूपोपकारकरणे प्रधाननियमधरः, जिनेन्द्रः-रागद्वेषजयिनां सामान्य केवलिनां स्वामी चास्ति।

एवम्-इत्यमरैर्घुषितं वचनं श्रुत्वा=श्रवणगोचरीकृत्य सम्भ्रमम् उच्छ्वस्य-ऊर्ध्वश्वास गृहीत्वा, पूर्वं-सर्वतः प्रथम तावत् अन्येष्वनरत्सु सत्सु गौतमगोत्रः=गौतमगोत्रोत्पन्नः, इन्द्रभूतिः=तदाख्यः नाम=प्रसिद्धो ब्राह्मणः

सब रह गए, चेतोहीन हो गये। उनके मुख और नेत्र कुम्हला गये। उनके चेहरे पर दीनता झलकने लगी। मुख फीका पड़ गया। जब ब्राह्मण इस प्रकार खेद-खिन्न हो रहे थे, उसी समय आकाश के मध्य में देवोंने उच्च स्वर से घोषणा की। वह घोषणा क्या थी, सो कहते हैं—

'भो भव्य जीवो! तुम प्रमाद का परित्याग करके, मोक्ष रूपी नगरी के लिए सार्थवाह के समान श्रीवर्धमान भगवान को आकर भजो, इनकी सेवा करो। यह श्रीवर्धमानस्वामी त्रिलोक के कल्याणकारी हैं, मनुष्यों के उद्धार के मार्ग का उपदेश देने रूप उपकार करना ही इनका प्रधान व्रत-नियम है। यह जिनों=राग-द्वेष को जीतनेवाले सामान्य केवलियों के स्वामी हैं।'

આ ઉપરાંત દેવોની ઘોષણા તેમના સાંભળવામાં આવતી. આવી ઘોષણા અને સાંભળતાં, તેઓ કહેતા સંભળાયા કે—'હે ભવ્ય જીવો! તમે તમારી નિદ્રા ઉડાડો! આવો અમુલ્ય અવસર ફરી ફરી નહિ આવે! આ અપૂર્વ અવસરનો લાભ લઈ કલ્યાણ સાધો! મોક્ષ રૂપી નગરીમાં જવ નો આ સર્વોત્કૃષ્ટ સથવારો તમને મળી ગયો છે! આત્માને અનંત સુખ આપવાવાળુ ધામ તમારે આંગણે આવીને ઉભુ રહ્યુ છે! ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીને ભજો, તેની ઉપાસના કરો.

આ ભગવાને અનંત અંધકારો વેઠી, ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્યોતિને પ્રગટાવી છે તેમજ સંસારના ત્રિવિધ તાપનું શમન કર્યું છે તમારે આ સંસારની આગ જેવી જ્વાળાઓમાંથી ઉગરવું હોય તો, તેમનો ઉપદેશ સાંભળો! તેમના કથનનો વિચાર કરો! આ ભગવાનને જેણે, ત્રણે લોકનું હિત વસ્યુ છે સંસારના અપરંપાર દુઃખોમાંથી છૂટવાનો તેઓ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે કારણ કે તેઓએ આ માનવતા, સ્વયં પ્રાપ્ત કરી છે તેઓએ રાગ-દ્વેષ વિકાર આદિને આત્મા બહાર કર્યો છે તેઓ સામાન્ય આપ્તપુરુષોમાં પણ શ્રેષ્ઠતા ધરાવે છે

आशुरक्तः-शीघ्रक्रोधारुणनयनः, मिसमिसायमानः=
रुष्टः=अन्तर्हितक्रोधः, ततः क्रुद्धः=स्फुरिताधरतया व्यक्तक्रोधः, अत्रादीत्—" मयि-इन्द्रभूतौ विद्यमाने=तिष्ठति सति, अन्यः=
क्रोधेन जाज्वल्यमानः एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अत्रादीत्—" मयि-इन्द्रभूतौ विद्यमाने=तिष्ठति सति, अन्यः= समाश्रितवितण्डः=वितण्डावादी वर्तते, यः आत्मानं-
मद्भिन्नः कः-अपरिचितः अयम्=एषः पाषण्डः=विडम्बनः समाश्रितवितण्डः=वितण्डावादी वर्तते, यः आत्मानं- कथयति=लोकसमक्षे वदति, स न लज्जते।
स्वं सर्वज्ञं=सकलपदार्थज्ञानवन्त सर्वदर्शिनं=सकलपदार्थप्रत्यक्षीकारिणं कथयति=लोकसमक्षे वदति, स न लज्जते। अनेन=पापण्डिना
अयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकः-कपटजालवान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते=अनुमीयते। इन्द्रजालप्रयोगेण=माया-
सर्वज्ञत्वस्य=सकलपदार्थज्ञानशालितायाः सूचकम् आडम्बरं=प्रपञ्चं दर्शयित्वा=प्रकाश्य यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं
याविस्तारणया देवा अपि वञ्चिताः=छलिताः, यत्=यस्माद् वञ्चनात् हेतोः इमे=एते देवाः

देवों की इस प्रकार की घोषणा को सुनकर, क्षणभर ऊँची श्वास लेकर, सब से पहले गौतमगोत्र में उत्पन्न इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण के मन में क्रोध उत्पन्न हुआ। होठ फडकने लगे-अतःक्रोध प्रकट हो गया। उनके नेत्र क्रोध से लाल हो गये। वह मिसमिसाने लगे-क्रोध से जलने लगे और इस प्रकार वचन बोले-मेरे विद्यमान रहते, यह दूसरा कौन पाखंडी और वितंडावादी है जो आपको सर्वज्ञ-सब पदार्थों का ज्ञाता और सर्वदर्शी-सब पदार्थों को साक्षात्कार करनेवाला-कहलाता है? लोगों के सामने ऐसा कहते उसे लज्जा नहीं आती? जान पडता है, यह कोई कपटजाल रचनेवाला मायावी है! इस पाखंडीने सर्वज्ञता को प्रकट करनेवाला प्रपच रचकर, इन्द्रजाल फैलाकर देवों को भी छल लिया है-देव भी इसके चक्कर में आ गये

દેવોની આ પ્રમાણેની ઘોષણા સાંભળી, તેઓ વધારે, ગુંચવણમાં પડયા. તેમને લાગ્યું કે, જો આનો ઉપાય નહિ કરવામા આવે તો ધર્મનો કાબુ આપણા હાથમાથી સરી પડશે! તમામ યજ્ઞાર્થીઓમાં, ઇન્દ્રભૂતિને ઘણું લાગી આવ્યુ. તેના ક્રોધની સીમા વધી ગઇ કારણ કે તેનું માન તે વખતના સમાજમાં અદ્વિતીય હતુ તેનું જ્ઞાન વિશાળ અને અપ્રતિમ હતુ તેનો પ્રભાવ ચારેબાજુ પડી રહ્યો હતો. તેનુ વાક્ચાતુર્ય ભલભલા દલિલબાજીઓને હંફાવી નાખતું. તેની હરિફાઇ કરી શકે તેમ તે વખતનાસમાજમાં, કોઇ દષ્ટિગોચર થતું ન હતુ. તેની વિદ્વત્તા, ભાષાઓ ઉપરનો કાબુ, તેમજ પ્રાભાવિક ઓજસની તુલના થઈ શકે તેમ ન હતી તેને મન, ભગવાન પાખંડી અને વિ । ડાવાદી જણાતા. આ ઉપરાંત, ભગવાને લોકોને ઇન્દ્રજાળ દ્વારા વશ કર્યા છે, તેમ તેને જણાયા કરતુ હતું. તેથી ભગવાન 'માયાવી પુતળું છે' તેમ તેની માન્યતા હતી મનુષ્ય સ્વભાવ એટલો બધો ભોળો અને સરળ હોય છે કે, તેને વશ કરવામા ઝાઝી મહેનત પડતી નથી; પણ દેવો જે ચતુર અને દાક્ષિણ્ય યુકત હોય છે, તેઓ પણ આ ઇન્દ્રજાળિયાની જાળમા સપડાઇ ગયા! મારું જ્ઞાન અગાધ અને અસીમ છે, તેમજ ચાર વેદોના મૂળભૂત અર્થો અને તેના રહસ્યને જાણવાવાળું છે, વળી વેદના અંગો-

तमस्य साङ्गोपाङ्गवेदज्ञम्=अङ्गोपाङ्गसहितानां वेदानां ज्ञातारं माम्=इन्द्रभूतिं च परिहाय=त्यक्त्वा तत्र=पाषण्डिपार्श्वे गच्छन्ति, तद् एतेषां=देवानां बुद्धिविपर्यासः=मतिवैपरीत्यं जातः=अभूत्, येन=बुद्धिविपर्यासेन इमे=एते देवाः तीर्थजलं-गङ्गादितीर्थसम्बन्धिजलं त्यक्त्वा=उपेक्ष्य गोष्पदजलं=क्षुद्रखातसम्बन्धिजलम् अभिलषन्तः=इच्छन्तः वायसा इव=काका इव यज्ञपाटकं=त्यक्त्वा धूर्तमुपयान्तीति परेणान्वयः एवमग्रेऽपि, तथा-इमे देवाः जलं त्यक्त्वा=विहाय स्थलं=जलवर्जितस्थानम् अभिलषन्तः=कामयमानाः, मण्डूका इव तथा-इमे देवाः चन्दनं=श्रीखण्डादि त्यक्त्वा दुर्गन्धम् अभिलषन्त्यः=इच्छन्त्यः मक्षिकाः, इव, तथा-इमे देवाः सहकारम् आम्रवृक्षं त्यक्त्वा-बब्बूरं-कण्टकिवृक्षविशेषम् अभिलषन्तः उष्ट्राः इव, तथा-इमे देवाः सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वा अन्धकारमभिलषन्तः उलूकाः इव प्रतिभान्ति, येऽमी देवा यज्ञपाटं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा धूर्तं=मायाविनम् उपगच्छन्ति=उपयान्ति। सत्यं यादृशः-यत्पुरुषः देवो भवति

है। इसी कारण तो ये देव यज्ञ की (पावन) भूमि को और अंगोपांगो सहित वेदों के ज्ञाता मुझको त्याग कर उस पाखण्डी के पास जा रहे हैं। निश्चय ही इन देवों की मति भी विपरीत हो गई है। ये देव गंगा आदि तीर्थों के जल को त्याग कर तुच्छ खड्डे के पानी की कामना करनेवाले काकों के समान यज्ञभूमि को छोड उस धूर्त के पास जा रहे हैं। और ये देव जल की उपेक्षा करके स्थल की इच्छा करनेवाले मेंडकों के समान, श्रीखंड आदि चन्दन की अवहेलना करके दुर्गंध को पसंद करनेवाली मक्खी के समान, तथा आम्र वृक्ष को छोडकर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊँटों के समान तथा दिवाकर के आलोक की अवहेलना करनेवाले उल्लुओं के समान मालूम होते हैं; जो इस यज्ञस्थान को छोडकर इस मायावी के पास आ रहे हैं। सच है जैसा देव वैसे ही उसके पुजारी

અંગ ઉપાંગ, શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણ-છંદ-શાસ્ત્ર-અલંકાર-વ્યાકરણ-ઉપનિષદ્-અંગ સહિતા અને વૈદિક ગ્રંથોના ભારેખમ શાસ્ત્ર વિશેષને પિછાણવાવાળુ છે, છતાં, આ દેવો મારું પણ ઉલ્લંઘન કરી આગળ વધી રહ્યા છે યજ્ઞરૂપી પવિત્ર ભૂમિને અવગણી તેઓ આ વાતોડિયા પુરુષ તરફ જઈ રહ્યા છે!

આ દેવો ખરેખર ભૂલ કરી રહ્યા છે! તેઓ તીર્થજળને છોડી, ખાડાખાબોચીયાના ગંદા પાણીના પીનારા કાગડાઓ સમાન છે યજ્ઞભૂમિને મૂકી તે ધૂર્તની પાસે જઈ રહ્યાં છે અને જળની ઉપેક્ષા કરીને સ્થળને ઇચ્છનાર દેડકાની સમાન છે શ્રીખંડ આદિ ચંદનને તજી દુર્ગંધને પસંદ કરનાર માખીઓની સમાન છે આમ્રવૃક્ષને મૂકી થોર અને કાંટાથી ભરપુર બાવળની અભિલાષા કરવાવાળા ઊંટની સમાન, સૂર્યના પ્રકાશની અવહેલના કરવાવાળા ઘૂવડોની સમાન જણાય છે કે જેઓ આવા દેવ આહ્લાદજનક યજ્ઞસ્થાનનો ત્યાગ કરી [illegible] માયાવીની પાસે જઈ રહ્યા છે ખરી વાત છે કે જેવા દેવ છે તેવા પુજારી હોય છે. આ

तस्य देवस्य सेवकाः अपि तादृशा=तदनुरूपाः एव भवन्ति। इमे खलु देवा नो सन्ति, किन्तु देवाभासाः—
देववदन्ये केचित् सन्ति। भ्रमराः सहकारमञ्जर्याम्—आम्रमञ्जर्यां गुञ्जति—मधुरमव्यक्तं शब्दं कुर्वन्ति, वायसाः—
काकाः निम्बतरौ=निम्बवृक्षेऽनुरागं कुर्वन्ति, अस्तु=एतद्भवतु तथापि=देवानां धूर्तपार्श्वे गमनेऽपि, अहम् तस्य
धूर्तस्य सर्वज्ञत्वगर्वं=सर्वविज्ञजनिताहङ्कारं, चूरिष्यामि=मर्दयिष्यामि। हरिणः=मृगः सिंहेन किं योद्धुं शक्नोति?'
इत्युत्तरेणान्वयः, एवमग्रेऽपि, तिमिरम्=अन्धकारः, भास्करेण=सूर्येण सह, शलभः पतङ्गो वह्निना=अग्निना सह,
पिपीलिका समुद्रेण सह, नागः=सर्पः, गरुडेन=पक्षिराजेन सह, पर्वतो वज्रेण सह, मेषः—मेण्ढः कुञ्जरेण=हस्तिना
सार्धं=सह योद्धुं=रणं कर्तुं किं शक्नोति? अपि तु न शक्नोति, एवमेव=पूर्वरीत्यैव एषः=अयम् ऐन्द्रजालिकः=
मायावी, मम—अन्तिके=सन्निधौ क्षणमपिस्थातुं नो शक्नोति। अधुनैव=अस्मिन्नेवकाले अहम्—तदन्तिके=धूर्त-
पार्श्वे गत्वा तं=छलितदेवादिं, धूर्तं=मायाविनं, पराजयामि—परास्तं करोमि। सूर्यान्तिके सूर्यसमक्षे खद्योतस्य
वराकस्य=मन्दस्य का गणना? न गणनेतिभावः। अहम्=कस्यापि विदुषःसाहाय्यं=साहायताम् न प्रतीक्षिष्ये=

होतेहैं। निस्सन्देह ये देव नहीं, देवाभास हैं—देव जैसे प्रतीत होनेवाले कोई और ही हैं। भ्रमर आम्र की
मंजरी पर गुनगुनाते हैं, परन्तु काक नीमके पेडको ही पसद करते हैं। खैर, देवों को उस छलियों के पास
जाने दो, पर मैं उस छलिया के सर्वज्ञत्व के घमंड को खंड खंड कर दूँगा। हिरण की क्या शक्ति जो वह
सिंह के साथ युद्ध करे? इसी प्रकार अंधकार, सूर्य के साथ, पतंग—अग्नि के साथ, चिउँटी सागर के साथ,
साँप गरुड़ के साथ, पर्वत वज्र के साथ और मेढा हाथी के साथ क्या युद्ध कर सकता है? नहीं, कदापि
नहीं। इसी प्रकार वह धूर्त इन्द्रजालिया मेरे समक्ष क्षणभर भी नहीं टिक सकता। मैं अभी उस धूर्त के
पास जाकर देवादिकों को भी छलनेवाले मायावी को परास्त करता हूँ। सूर्य के सामने वेचारा जुगनू—आग्या

દેવો નથી પણ દેવાભાસ છે, એટલે દેવ જેવા જણાતા આ કોઈ બીજાજ છે. ભમરાઓ આંબાની માંજરી પર
ગુંજારવ કરે છે પણ કાગડાઓ લીંબડાના ઝાડને જ પસંદ છે. ખેર! દેવોને તે ધૂર્તની પાસે જવા દો. પણ
હુ તેની પાસે જઈ તેની સર્વજ્ઞતાના ભુક્કા ઉડાડી દઈશ! શુ હરણિયું સિંહની સાથે યુદ્ધ કરી શકે છે?
એવી જ રીતે અધકાર સૂર્યની સાથે પાંગિયા અગ્નિની સાથે કીડી સમુદ્રની સાથે, સર્પ ગરૂડની સાથે, પર્વત
વજ્રની સાથે અને મેંઢો હાથીની સાથે શુ યુદ્ધ કરી શકે છે? કદાપિ નહિં. આવીજ રીતે તે ધૂર્ત ઈન્દ્ર-
જાળિયો મારી સામે એક ક્ષણભર પણ ટકી શકવાનો નથી. હું હમણાં જ તેની પાસે જઈ દેવોને પણ ઠગવાવાળી
તેની ધૂર્તતાને ખુલ્લી કરી નાખીશ! સૂર્યની સામે બિચારો આગીયો શું વસ્તુ છે? એટલે કાંઈ નહિ. મારે બીજાની

तमस्य साङ्गोपाङ्गवेदज्ञम्=अङ्गोपाङ्गसहितानां वेदानां ज्ञातारं माम्=इन्द्रभूतिं च परिहाय=त्यक्त्वा तत्र—पाषण्डिपार्श्वे गच्छन्ति, तद् एतेषां=देवानां बुद्धिविपर्यासः=मतिवैपरीत्यं भावः=अभूत्, येन=बुद्धिविपर्यासेन इमे=एते देवा तीर्थजलं—गङ्गादितीर्थसम्बन्धिजलं त्यक्त्वा=उपेक्ष्य गोष्पदजलं=क्षुद्रखातसम्बन्धिजलम् अभिलषन्तः=इच्छन्तः वायसा इव=काका इव यज्ञपाटकं=त्यक्त्वा धूर्तमुपयान्तीति परेणान्वयः एवमग्रेऽपि, तथा—इमे देवाः जलं त्यक्त्वा=विहाय स्थलं=जलवर्जितस्थानम् अभिलषन्तः=कामयमानाः, मण्डूका इव तथा—इमे देवाः चन्दनं=श्रीखण्डादि त्यक्त्वा दुर्गन्धम् अभिलषन्त्यः=इच्छन्त्य मक्षिका, इव, तथा—इमे देवाः सहकारम् आम्रवृक्षं त्यक्त्वा—बर्बूरं—कण्टकिवृक्षविशेषम् अभिलषन्तः उष्ट्राः इव, तथा—इमे देवाः सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वा अन्धकारमभिलषन्त उलूकाः इव प्रतिभान्ति, यदमी देवा यज्ञपाटं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा धूर्तं=मायाविनम् उपगच्छन्ति=उपयान्ति। तस्य यादृशः—यत्तुल्य देवो भवति

है। इसी कारण तो ये देव यज्ञ की (पावन) भूमि को और अंगोपांगो सहित वेदों के ज्ञाता मुझको त्याग कर उस पाखण्डी के पास जा रहे हैं। निश्चय ही इन देवों की मति भी विपरीत हो गई है। ये देव गंगा आदि तीर्थों के जल को त्याग कर तुच्छ खड्डे के पानी की कामना करनेवाले काकों के समान यज्ञभूमि को छोड उस धूर्त के पास जा रहे हैं। और ये देव जल की उपेक्षा करके स्थल की इच्छा करनेवाले मेंढकों के समान, श्रीखंड आदि चन्दन की अवहेलना करके दुर्गन्ध को पसंद करनेवाली मक्खी के समान, तथा आम्र वृक्ष को छोडकर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊँटों के समान तथा दिवाकर के आलोक की अवहेलना करनेवाले उल्लुओं के समान मालूम होते हैं; जो इस यज्ञस्थान को छोडकर इस मायावी के पास जा रहे हैं। सच है जैसा देव वैसे ही उसके पुजारी

પણ ઉપરાંત, શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણ-ધર્મશાસ્ત્ર-વ્યાકરણ-ઉપનિષદ્-અંગ-ઉપાંગ સહિત અને વૈદિક ગ્રંથોના આરણ્ય શાસ્ત્ર વિગેરેને પિછાણનારો છું, છતાં, આ દેવો મારું પણ ઉલ્લંઘન કરી આગળ વધી રહ્યા છે યજ્ઞરૂપી પવિત્ર ભૂમિને અવગણી તેઓ આ પાખંડિ પુરુષ તરફ જઇ રહ્યા છે!

આ દેવો ખરેખર ભૂલ કરી રહ્યા છે! તેઓ તીર્થજળને છોડી, ખાબોચીયાના ગંદા પાણીના પીનારા કાગડાઓ સમાન છે યજ્ઞભૂમિને મૂકી તે ધૂર્તની પાસે જઇ રહ્યા છે, અને જળની ઉપેક્ષા કરીને સ્થળને ઇચ્છનાર દેડકાની સમાન છે શ્રીખંડ આદિ ચંદનને તજી દુર્ગંધને પસંદ કરનાર માખીઓની સમાન છે આમ્રવૃક્ષને મૂકી કાંટાથી ભરપૂર બાવળની અભિલાષા કરનાર ઊંટની સમાન, સૂર્યના પ્રકાશની અવહેલના કરનારા ઘુવડની સમાન જણાય છે કે જેઓ આવા રૂડા આશ્રયજનક યજ્ઞસ્થાનનો ત્યાગ કરી મહીના છળ ભાગમાં માયાવીની પાસે જઇ રહ્યા છે ખરી વાત છે કે જેવા દેવ છે તેવા પૂજારી હોય છે આ

निरोधकेत्यर्थः। हे वादिवारणविदारणपञ्चानन!—वादिवारणाः=परवादिरूपा मत्तमतङ्गजाः, तेषां विदारणे=कुम्भदलने पञ्चानन=सिंह परवादिविद्यामददूरीकारक! इत्यर्थः। हे वाद्यैश्वर्यसिन्धुचुलुकीकराऽगस्ते!—वादिनां यत् ऐश्वर्य=विद्वज्जनाग्रगण्यत्वं तदेव सिन्धुः=समुद्रः, तस्य चुलुकीकरणे अगस्ते=अगस्तिरूप!—अनायासकृत दुर्धर्षपरवादिपराजयेत्यर्थः। हे वादिसिंहाष्टापद!—वादिन एव सिंहास्तेषां कृते अष्टापद=शरभ!—वादिविक्रमविनाशकेत्यर्थः! हे वादिविजयविशारद!=वादिविजयकरणे परमदक्ष! हे वादिवृन्दभूपाल!=परवादिदस्युदमनार्थ धृतप्रचण्डतर्कदण्डेत्यर्थः। हे वादिशिरः करालकाल! वादिनां शिरस्सु करालकाल=प्रचण्डकालतुल्य! हे वादिकदलीकाण्डखण्डनकृपाण! वादिरूपाणां कदलीकाण्डानां खण्डने कृपाण—खड्गरूप!—अनायासेन सकलवादिमानविच्छेदनसमर्थेत्यर्थः। तथा—हे वादितमस्तोमनिरसन प्रचण्डमार्त्तण्ड!—वादिन एव तमस्तोमाः=अन्धकारस्वरूपाः, तन्निरसने=दूरीकरणे प्रचण्डमार्त्तण्ड=प्रखरसूर्य!—स्वप्रभावदूरीकृतसकलवादिसमूहेत्यर्थः। हे वादि गोधूमपेषण-

---

वादियों की बोलती बंद करदेनेवाले! हे प्रतिवादी रूपी मदोन्मत्त हाथियों के कुंभस्थलों को विदारण करनेवाले सिंह! हे प्रतिवादियों के ऐश्वर्य—विद्वानों में अग्रगण्यता रूपी सागर को एक ही चुल्लू में सोखजानेवाले अगस्ति अर्थात् दुर्दान्तवादियों को अनायास ही—चुटकियों में जीतलेनेवाले! हे वादियों रूपी सिंहों के पराक्रम को नष्ट करदेनेवाले अष्टापद! वादियों को परास्त करदेने में दक्ष। हे वादी रूपी लुटेरों का दमन करने के लिए प्रचण्ड तर्क रूपी दंड धारण करनेवाले! हे वादियों के सिर के विकराल काल! हे वादी रूपी कदलियों के खण्डखण्ड करदेने के लिए कृपाण, अर्थात् अनायास ही वादियों का मानमर्दन करनेवाले! हे वादी रूपी सघन अंधकार का निवारण करने के लिये प्रखर सूर्य! हे प्रतिवादी रूपी गेहूँओं को

પોતાના ગુરુની પ્રતિષ્ઠા, અજેય ગુણ, દલીલોનું સામર્થ્યપણું, વાદિ તરફનો પ્રભાવ, નીડરતા, શૈલી, આવડત, વિષયને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ, વિષયના રહસ્યની આરપાર ઉતરી જનાવાળી તીવ્રબુદ્ધિ, અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓ વડે પોતાના વિષયને અને ધારણાને મજબૂત કરવાનુ પરાક્રમ વિગેરેના ગુણગાનો કરતાં, આ ટોળુ પસાર થવા લાગ્યુ. સિંહ અને હાથીની ઉપમા, અંધકાર અને સૂર્ય, ઘડો અને લાકડી વૃક્ષ અને ગજરાજ, દેવ અને દાનવ, કંસ અને કૃષ્ણ, સિંહ અને મૃગલા, કદલી અને કૃપાણ, ઘુવડ અને સૂર્ય, સિંહ અને અષ્ટાપદ, જ્વર અને જ્વરાંકુશ વિગેરેની ઉપમા અને ઉપમેયનો આધાર લઇ પોતાના ગુરુ આ ઈન્દ્રજાળિયાને જરૂર પરાસ્ત કરશે એવા દંભી અને બડાઈખોર ઉદ્ગારો સાથે આ શિષ્યમંડલ ચાલતું હતું.

नापेक्षिष्ये, तद्दूर्पपराजये एक एवाहं पर्याप्तोऽस्मि इति भावः। अन्धकारप्रणाशे=अन्धकारदूरीकरणे किं सूर्यः अर्य-चन्द्रनक्षत्रादिम् प्रतीक्षते? अपि तु न प्रतीक्षते। अतः-अहं शीघ्रमेव गच्छामि एवम्=इत्थम् उक्त्वा= कथयित्वा पुस्तकहस्तः प्रवर्त्स्यैति-शास्त्रार्थे प्रमाणप्रदर्शनाय गृहीतपुस्तकःसन् कमण्डलुदर्भासनपाणिभिः-कमण्डलुः दर्भासनं=कुशासनं च पाणौ येषां ते तथाभूतास्तैः=गृहीतकमण्डलुकुशासनैः पीताम्बरैः=परिधृतपीतवस्त्रैः यज्ञोपवीत विभूषितसव्यकन्धरैः-यज्ञोपवीतेन विभूषिता=अलङ्कृता कन्धरा=ग्रीवा येषां तैः-यज्ञोपवीतधारिभिः-' हे सरस्वती- कण्ठाभरण! सरस्वती एव कण्ठाभरणं=कण्ठविभूषणं यस्य स तथा तत्सम्बुद्धौ, तथा-हे वादिविजयलक्ष्मीकेतन- वादिनाम् उपरि यो विजयस्तस्य या लक्ष्मीः, तस्याः केतनम्=पताकास्वरूप-परवादिपराभवकरणेऽग्रगण्येत्यर्थः। तथा-हे वादिमुखकपाट यन्त्रणतालक-वादिमुखमेव कपाटं तस्य यन्त्रणे तालकः=तालकस्वरूपम् !=परवादिवाक्प्रसर

क्या चीज है! कुछ भी तो नहीं। मुझे किसी दूसरे विद्वान् की सहायता की आवश्यकता नहीं। मैं अकेला ही उस पूर्त के छक्के छुड़ाने के लिए समर्थ हूँ। अन्धकार का निवारण करने के लिए सूर्य क्या चन्द्रमा आदि की सहायता चाहता है? नहीं। अतएव मैं अभी, इसी समय जाता हूँ।'

इस प्रकार कहकर होनेवाले शास्त्रार्थ में प्रमाण दिखलाने के लिए इन्द्रभूतिने अपने हाथ में पुस्तकें लीं। कमण्डलु तथा कुशासन हाथ में लिए हुए, पीत वस्त्र धारण किए हुए, यज्ञोपवीत से शोभित बायें कंधेवाले और यशोगान करनेवाले अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ यह इन्द्रभूति भगवान् के समीप चले। उस समय उनके शिष्य उनको जय-जयकार कर रहे थे। शिष्य इस प्रकार यशोगान कर रहे थे-' हे सरस्वती रूपी आभूषण कंठ में धारण करनेवाले! हे प्रतिवादियों पर प्राप्त की जानेवाली विजय रूपी लक्ष्मी की पताका के समान! अर्थात् प्रतिवादियों का पराभव करने में अग्रगण्य! हे वादियों के मुख रूपी कपाट को बंद करदेनेवाले ताले! अर्थात्

સહાયતા લેવાની જરૂર નથી. હું તેને પરાસ્ત કરવાને એકલો જ શક્તિમાન છું ઇન્દ્રભૂતિ આ પ્રમાણે વિચાર ધારણ કરી ત્યાં જવાનો નિર્ણય કર્યો. પોતાના હાથમાં વિદ્વતાને શોભે તેવું એક પુસ્તક લીધું તે ઉપરાંત અન્ય સાધનો જેવાં કે કમંડળ આદિ તેમ જ મહાર્ઘ, આસની વગેરે લઈ પિતાંબર ધારણ કરી, યજ્ઞોપવીતથી શોભાયુક્ત થઈ પાંચસો શિષ્યોના સમુદાય સાથે ઇન્દ્રભૂતિ, ગૌતમ ભગવાન જે સ્થળે બિરાજ્યા છે ત્યાં જવા રવાના થયા. ચાલતી વખતે ભગવાનને પણ જેઓ નમે તેવા જય-જયકારવાળા પોકારો કરીને શિષ્યવૃંદ ઉપડ્યું રસ્તામાં પોતાના ગુરુના યશોગાન ગાતાં ગાતાં આ ટોળું રસ્તો કાપતું હતું

शलभास्तेषां भस्मीकरणे प्रज्वलद्दीपक=प्रज्वलप्रदीपस्वरूप !=भस्मीकृतसकलवादियशःशरीरेत्यर्थः। तथा-हे वादिचक्र-चूडामणे। वादिचक्र=वादिसमूहस्तस्य चूडामणे। सकलशास्त्रार्थकलाकुशलाग्रगण्येत्यर्थः। तथा-हे पण्डितशिरोमणे != विद्वज्जनशिरोमणिस्वरूप! तथा हे विजितानेकवादिवाद ! विजितोऽनेकवादिनां=सकलवादिनां वादः=शास्त्रार्थविचारो येन स तथा तत्संबुद्धौ-सर्वदा शास्त्रार्थविजयिन्नित्यर्थः। तथा-हे लब्धसरस्वतीसुप्रसाद !-लब्धः=प्राप्तः सरस्वत्याः=विद्याधिदेवतायाः सुप्रसादः=सुप्रसन्नता येन स तथा तत्संबुद्धौ, हे सरस्वतीकृपापात्रेत्यर्थः। तथा हे दूरीकृतापरगर्वोन्मेष !-दूरीकृतः=विनाशितः अपरेषाम्=अन्येषां पण्डितानां गर्वोन्मेषः पाण्डित्याहङ्कारवृद्धिर्येन स तथा-तत्संबुद्धौ, दलितसकलपण्डित-पाण्डित्यदर्पेत्यर्थः। इत्यादि यशो गायद्भिः=कीर्तयद्भिः पञ्चशतशिष्यैः परिवृतो 'जय जय' शब्दैः शब्दाय्यमानः प्रभुसमीपे=श्रीवीरप्रभु-पार्श्वे समनुप्राप्तः=गतः। तत्र=प्रभुपार्श्वे गत्वा स इन्द्रभूतिः समवसरणसमृद्धिं प्रभुतेजश्च विलोक्य=दृष्ट्वा 'किमेतम्?' इति वदन् चकितचित्तः=विस्मितमानसः संजातः ॥सू०१०५॥

गणधरवाद

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तं इंदभूइं-भो गोयमगोत्ता इंदभूइंत्ति संबोहिय

वादियों के यश रूपी शरीर का विनाश करनेवाले ! हे वादि चक्र चूडामणि-सकलशास्त्रों में अर्थों और कलाओं में कुशल जनो में अग्रगण्य ! हे विद्वज्जन-शिरोमणि ! हे सकल वादियों के वाद को जीतनेवाले ! हे विद्या की अधिष्ठात्री देवता के कृपाभाजन ! हे अन्य विद्वानों के गर्व की वृद्धि को विनष्ट करनेवाले ! अर्थात् सब पण्डितो की पण्डिताई के गर्व को खर्व करनेवाले ! इस प्रकार पाँचसौ शिष्यों द्वारा किये जाते यशोगान और जय-जयकार के साथ इन्द्रभूति भगवान् के पास पहूँचे। वहाँ पहूँच कर समवसरण की लोकोत्तर विभूति को और प्रभु के तेज को देखकर चकित रह गये। सोचने लगे-यह क्या? ॥सू०१०५॥

નવી વાતો કરતા આ શિષ્યો સમવસરણ નજીક આવી પહોચ્યા ત્યા તેઓ સમવરણની અદ્વિતીય રચના, અનુપમ શોભા અને અપૂર્વકૃતિને જોઈ ડઘાઈ ગયા! દિગ્મૂઢ થઇ ગયા! આંખો ફાટી રહી! મો વકાસી રહ્યા! હાતમા આગળી ઘાલી ગયા! આગળ ચાલતા લોકોત્તર પુરુષ-ભગવાનનો કચનવર્ણો દેહ અને તેનુ લાલિત્ય જોઈ તેઓ સાનશુધ ખોઈ બેઠા! તેમનુ તેજ, પ્રભાવ અને મુખ ઉપર તરતી તનમનાટવાળી સૌમ્યતા જોઇ તેમનો ગર્વ ગળવા માડયો! કોઇની પારાશીશીનુ અતર ઘટવા લાગ્યુ! આ બધુ જોઇ, જાણી, અનુભવી તેઓ વિચારવા લાગ્યા અને 'હાયકારા'નો નિસાસો તેઓના મુખમાથી નીકળવા માડયો! (સૂ૦૧૦૫)

पाषाणचक्र !—वादिरूपा ये गोधूमाः तत्पेषणे=चूर्णीकरणे पाषाणचक्र !=घरट्ट—चूर्णीकृतपरवादिमानेत्यर्थः। तथा—हे वादिघटमुद्गर !—वादिन एव आमघटाः=अपक्वघटास्तच्चूर्णने मुद्गरतुल्य। वादिविद्याऽभिमानचूर्णीकारकेत्यर्थः, तथा—हे वाद्युलूकदिनमणे !—वादिन एव उलूकास्तेषां कृते दिनमणे=सूर्यरूप! परवादितर्कदृष्टिविनाशकेत्यर्थः। तथा—हे वादिद्रुमोन्मूलनवारण !—वादिन एव द्रुमास्तेषामुन्मूलने वारण=गजरूप! वादिमानोन्मूलन समर्थेत्यर्थः। तथा—हे वादिदैत्यदेवपते=वादिरूपाणां दैत्यानां पराभवकरणे देवपते !=देवेन्द्र। तथा—हे वादिशासननरेश !—वादिनां शासन=स्वाधीनी करणे नरेश=राजरूप। तथा हे वादिकंसकंसारे=वादिन एव कंसस्तद्दमने कंसारे !=कृष्णरूप ! तथा—हे वादिहरिणमृगारे !—वादिन एव हरिणास्तेषां कृते मृगारे=सिंहस्वरूप !=स्वसिंहनादविभासित सकलमृगरूपवादिसमूहेत्यर्थः। तथा—हे वादिज्वरज्वराङ्कुश !—वादिन एव ज्वरास्तदुपशमने ज्वराङ्कुश=ज्वराङ्कुश नामकौषधरूप! तथा—हे वादियूथमल्लमणे=वादिसमूहविद्रावणे श्रेष्ठमल्ल ! हे वादिहृदयशल्यवर !=स्वमगाढपाण्डित्यप्रभावेण वादिहृदयाऽनवरतपीडाकरणे तीक्ष्णशल्यस्वरूपेत्यर्थः। तथा—हे वादिशलभमज्जत्प्रदीपक !—वादिन एव

पिस डालने के लिए चक्की के समान। हे प्रतिवादी रूपी कच्चे घड़ों के लिये मुद्गर के समान वादीयो की विद्या का चूर-चूर करदेनेवाले! हे वादी रूपी उल्लुओं के लिए सूर्य अर्थात् प्रतिवादीयों की तर्क-दृष्टि को नष्ट करदेनेवाले! हे वादी रूपी वृक्षों को उखाड गिरानेवाले गजराज, अर्थात् वादियों का मानमर्दन करने वाले! हे वादी रूपी दानवों का पराभव करनेवाले देवेन्द्र! हे प्रतिवादीओं को अपने अधिन करनेवाले नरेश! हे वादी रूपी कंस के लिए कृष्ण समान! हे अपने सिंहनाद से समस्त वादी रूप मृगों को भयभीत करदेनेवाले सिंह! हे वादी रूपी ज्वर का निवारण करने के लिए ज्वराङ्कुश नामक औषध! हे वादियों के समूह का पराजित करनेवाले महान् मल्ल! हे अपने प्रकाण्ड पाण्डित्य के प्रभाव से प्रतिवादियों के अन्तःकरण में सदैव खटकनेवाले कांटे! हे प्रतिवादी रूपी पतंगों को भस्म करनेवाले जलते दीपक, अर्थात् प्रति

આવા ઉપમાનો ઉચ્ચાર્ન પ્રતિવાદીઓને હરાવવામાં પોતાના ગુરુદેવની તીવ્ર શક્તિ રહેલી છે તેવું સામર્થ્ય પ્રગટ કરતા ચાલ્યા જતા હતા. જેમ પતંગ અગ્નિમાં શરીર મૃત્યુમાં, અજ્ઞાની પંડિતમાં ખતમ થઈ જાય છે તેમ આ 'વર્ધમાન' પણ અમારા ગુરુની આગળ પરાજય પામશે! કારણ કે તેઓ, સકલ શાસ્ત્રો અને તેના અર્થમાં પાર ગત છે તમામ કલાઓના જાણકાર છે પંડિતોમાં શિરોમણિ છે, અધિષ્ઠાત્રી દેવીના કૃપાભાજન છે વિદ્વાનોના મર્દક [illegible] છે તેમજ વિજ્ઞાન વિષેરમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે આ પ્રમાણે બડાઈઓ હાંકતાં ગણોના રહેવાતા, આવ

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरस्तमिन्द्रभूतिं 'भो गौतमगोत्र ! इन्द्रभूते ?' इति संबोध्य हितया सुखया मधुरया वाण्याऽभाषत। भगवतो वचनं श्रुत्वा स पुनरतीव चकितचित्तो जातः—अहो ! अनेन मम नाम कथं ज्ञातम् ? एवं विचार्य मनसि तेन समाहितम्—किमत्राश्चर्यकं यज्जगत्प्रसिद्धस्य त्रिजगद्गुरो र्मम नाम को न जानाति ? मम मनसि यः संशयो वर्त्तते तं यदि कथयति छिनत्ति च तदा आश्चर्यं गण्यते। एवं विचारयन्तं तं भगवानकथयत्—गौतम ! तव मनसि एतादृश संशयो वर्त्तते यत्—जीवो-

गणधरवाद

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और समय में श्रमण भगवान् महावीरने उन इन्द्रभूति से 'हे गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति !' इस प्रकार संबोधन करके हितरूप, सुखरूप और मधुरवाणी से भाषण किया। भगवान् का कथन सुनकर इन्द्रभूति और अधिक चकितचित्त हुए। सोचने लगे—'आश्चर्य है कि इन्होंने मेरा नाम कैसे जान लिया ?' फिर मन ही मन समाधान कर लिया—इस में विस्मय की बात ही कौन-सी है ? मैं जगत् में प्रसिद्ध हूँ और तीनों जगत् का गुरु हूँ। मेरा नाम कौन नहीं जानता ? हाँ, मेरे मन में जो संशय विद्यमान है, उसे बतला दें और उसका निवारण कर दें तो मैं आश्चर्य मानूँ।

इस प्रकार विचार करते हुए इन्द्रभूति से भगवान् ने कहा—गौतम्। तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि

ગણધરવાદ

મૂળનો અર્થ—'तेण कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિને સંબોધીને, હિતકર, સુખકર અને શાંતિકારક, મીઠી મધુરી વાણીને ઉચ્ચારી. ભગવાનની શાંતિ પ્રિયવાણીનું શ્રવણ કરવાથી, તેનુ ચિત્ત ચકિત થયુ તેમજ પોતાનું નામ, તેમના જાણવામા આવતાં તેને આશ્ચર્ય પણ થયું. 'હું જગત પ્રસિદ્ધ છું, ત્રણે જગતનો ગુરુ છું. તો મારૂ નામ કોણ નથી જાણતું ? આવા તેના ક્ષુદ્ર જાણપણાને લીધે વિસ્મય પામવા જેવું છે જ નહિ ! પરંતુ જો આ વ્યક્તિ, મારા મનમા રહેલ શંકાનું દર્શન કરાવે અને તેનું નિવારણ કરે, તો કાંઇક આશ્ચર્ય પામવા જેવુ ખરૂ !'

ઇંદ્રભૂતિ આવી રીતે વિચાર કરતો હતો ત્યાજ ભગવાનનો પ્રશ્ન આવી પડયો કે "હે ગૌતમ ! તારા મનમાં 'જીવ'ના અસ્તિત્વ સંબંધી શંકા છે એ વાત બરાબર છે? અને તારા મનમા 'જીવ'ના વિદ્યમાન પણા વિષે શંકા

सिंयाए मुणाए महुराए वाणीए भासीअ। भगवओ वयणं सोच्चा सो पुणो अईव चगिय चित्तो जाओ। 'अहो! भणेण मम णामं कहं णायं?। एवं वियारिय मणंसि तेण समाहिय किमेत्थ अच्छेरग-जं जगपसिद्धस्स विजगगुरुस्स मज्झ नामं को न जाणइ? मज्झ मणसि जो संसओ वट्टइ-तं जइ कहेइ छिंदइ य, ताहे अच्छेरं गणिज्जइ। एवं वियारेमाणं तं भगवं कहीअ-गोयमा! तुज्झ मणंसि एयारिसो संसओ वट्टइ-अ जीवो अत्थि णो वा?। जओ वेएसु-"विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति-न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति"त्ति कहियमत्थि। अस्स विसए कहेमि-तुम वेयपयाण अत्थं सम्मं न जाणासि-जीवो अत्थि, जो चित्तचेयण्णा विण्णाणसन्नाइलक्खणेहिं जाणिज्जइ। जइ जीवो न सिया ताहे पुण्णपावाणं कत्ता को भवे? तुज्झ जन्नदाणाइकज्जकरणस्स निमित्तं को होज्जा? तवसत्थेसिमुत्तं-"सवै अयमात्माज्ञानमय" अओ सिद्धं जीवो अत्थित्ति। इच्चाइ पहुवयणं सोच्चा तस्स मिच्छत्तं जले लवणमिव, सुज्जोदये तिमिरमिव चिंतामणिम्मि दारिद्दमिव गलियं। तेण सम्मत्तं पत्तं। तएण स भगवं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमसित्ता एवं वयासी-भदंत! रुक्खस्स उवरं भाविउं सामणजणो जह अहं महमंदो तुम्हं परिक्खिउं समागओ, सामी! जो तए मम पडिबोहो दत्तो तेणं संसाराओ विरत्तोम्हि अओ मं पव्वाविय दुक्खपरंपरा उवाओ भवसायराओ तारेह।

तएणं समणे भगवं महावीरे 'इमो मे पढमो गणहरो भविस्सइ'त्ति कट्टु तं पंचसयसिस्स सहियं नियहत्थेण पव्वावेइ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं गोयमगोत्ते इंदभूई अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जाए इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिट्ठावणियासमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी चाइ लज्जू तवस्सी खंतिखमे जिइंदिए सोही अणियाणे अप्पुस्सुए अबहिल्लेसे सुसामण्णरए इणमेव निग्गंथं पावयणं पुरओ काउं विहरइ।

से णं इंदभूईणामं अणगारे गोयमगोत्ते सत्तुस्सेहे समचउरससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेउलेस्से चउदसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसण्णिवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥सू० १०६॥

तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु स भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—भदन्त ! वृक्षस्योच्चत्वं मातु वामनजन इवाहं मतिमन्दस्त्वां परीक्षितुं समागतः। स्वामिन् ! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन कृतकृत्यः संसाराद्विरक्तोऽस्मि, अतो मां प्रव्राज्य दुःखपरम्पराकुलाद् भवसागरात् तारय।

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'अय मे प्रथमो गणधरो भविष्यति' इतिकृत्वा तं पञ्चशतशिष्य-सहितं निजहस्तेन प्राव्राजयत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारो श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी अनगारो जातः। ईर्यासमितः भाषासमितः एषणासमितः आदानभाण्डामात्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्म शिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः वाक्समितः कायसमितः, मनोगुप्तः वाग्गुप्तः कायगुप्तः गुप्तः गुप्तेन्द्रियः गुप्त-

---

लिया। तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् को वन्दना कि, नमस्कार किया। वन्दना—नमस्कार कर के इस प्रकार कहा—भदन्त ! मैं मंदमति आपको परीक्षा करने आया था, मानो जैसे वामन, वृक्षकी ऊंचाई नापने चला हो ! स्वामिन् ! आपने मुझे जो बोध बीज दिया है, उससे मैं कृतार्थ हुआ और संसार से विरक्त हुआ हूँ। अतःमुझे दीक्षित करके असह्य दुःखोकी परम्परा से व्याकुल इस संसार-सागर से तार दीजिए, तब श्रमण भगवान् महावीरने 'यह मेरा प्रथम गणधर होगा' इस प्रकार कहकर पाँच सौ शिष्यों सहित इन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा दी उस काल और उस समय गौतमगोत्रीय इन्द्रभूतिअनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ अन्तेवासी अनगार हुए। ईर्यासमिति, भाषासमिति एषणासमिति, आदानभान्डमात्रनिक्षेपणासमिति, उच्चारप्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापन समिति, मनःसमिति वचनसमिति, कायसमिति, मनवचन कायकी गुप्ति से गुप्त

ગરીબાઈ દૂર થાય છે તેમ સત્ય જ્ઞાનની સમજણ થતા તેનું મિથ્યાભિમાન અલોપ થઈ ગયું. તેણે થોડી વાત-ચીતમા સર્વસ્વ ગ્રહણ કરી લીધુ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાનને વદના—નમસ્કાર કર્યા, અને બોલવા લાગ્યો કે " હે ભદન્ત ! હુ મદ બુદ્ધિવાળો આપની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો જાણે વામન ઝાડની ઉંચાઇને માપવા ચાલ્યો હોય ! હે સ્વામિન્ ! આપે જે મને બોધ આપ્યો તેના વડે હું કૃતાર્થ થયો છુ ને સંસારથી વિરતિ પામ્યો છું, માટે મને દીક્ષિત કરી દુ ખની પર પરારૂપ એવા આ સ સારમાથી મને મુક્ત કરો." 'આ મારો પ્રથમ ગણધર થશે' એમ કહી પાચસો શિષ્યના પરિવાર સહિત ઇન્દ્રભૂતિ બ્રાહ્મણને ભગવાને દીક્ષા આપી તે સમયે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જયેષ્ઠ શિષ્ય બન્યા. ઇર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન ભાંડપાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણશ્લેષ્મશિઙ્ઘાણજલ્લપરિષ્ઠાપનસમિતિ યુક્ત બન્યા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને

ऽस्ति न वा ? यतो वेदेषु–"विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इति कथितमस्ति। अत्र विषये कथयामि–त्वं वेदपदानामर्थं सम्यग् न जानासि। जीवोऽस्ति, यश्चित्तचैतन्य-विज्ञान-संज्ञादिलक्षणैर्ज्ञायते। यदि जीवो न स्यात् तदा पुण्यपापयोः कर्ता को भवेत् ? तव यज्ञ दानादिकार्यकरणस्य निमित्त को भवेत् ? तव शास्त्रेऽप्युक्तम्–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः" अतः सिद्धम्–जीवोऽस्तीति। इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य मिथ्यात्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्यमिव गलितम्।

जीव है या नहीं है ? क्यों कि वेदों में ऐसा कहा है कि "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" इति। अर्थात् विज्ञानघन ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं में लीन हो जाता है। परलोक संज्ञा नहीं है।।' इस विषय में मैं ऐसा कहता हूं कि तुम वेद के पदों का सही अर्थ नहीं जानते। जीव का अस्तित्व है; जो चित्त, चैतन्य, विज्ञान तथा संज्ञा लक्षणों से जाना जाता है। यदि जीव न हो तो पुण्य-पाप का कर्ता कौन है ? तुम्हारे यज्ञ दान आदि कार्य करने का निमित्त कौन है ? तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है–'सवै अयमात्मा ज्ञानमयः' इति। अर्थात् 'यह आत्मा निश्चय ही ज्ञानमय है।' अतः सिद्ध हुआ कि जीव है। इत्यादि प्रभु के वचन सुनकर इन्द्रभूति का मिथ्यात्व, जल में नमक की भांति, सूर्योदय में अंधकार की तरह तथा चिन्तामणि रत्न की उपलब्धि होने पर दरिद्रता की तरह गल गया। उन्होंने सम्यक्त्व प्राप्त कर

પણ રહે તેવુ' વેદવાક્ય' પણ મોજુદ છે ? આ વેદવાક્ય એમ કહે છે કે "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" ઇતિ વિજ્ઞાનઘનજ આ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે વિજ્ઞાનઘન પાછુ આ ભૂતોમાં જ લીન થઇ જાય છે, અને તેથી, આ વિજ્ઞાનઘનમાં પરલોક સંજ્ઞા નથી, આ પ્રમાણેનુ વેદ વાક્ય, છે તે બરાબર ને ? ' આ પ્રમાણેના વેદવાક્યનું પુનરુચ્ચારણ કરી, ભગવાન ગૌતમને કહે છે કે, " હે ગૌતમ ! તુ આ વેદવાક્યનો અર્થ જાણતો નથી માટે હુ તે તમને સમજાવુ છુ કે જીવનુ અસ્તિત્વ છે કારણ કે આ 'વિદ્યમાન પણ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન તથા સંજ્ઞા લક્ષણો દ્વારા જાણી શકાય છે" જો જીવની હયાતી ન હોય તો પુણ્ય-પાપનો કર્તા કોને ગણવો ? તમારા યજ્ઞ, દાન વિગેરે કાર્ય કરવાવાળા નિમિત્તભૂત કોણ છે ? તમારા વેદ શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે 'આ આત્મા નિશ્ચયથી જ્ઞાનમય છે અર્થાત આ આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનપિંડ જ છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે દરેક પ્રાણીમાં જીવ નામનુ તત્વ મોજુદ છે

આ પ્રકારે પ્રભુનો વચન સાંભળી ઇન્દ્રભૂતિનુ મિથ્યાત્વ પાણીમાં મીઠાની માફક ઓગળી ગયુ સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં જેમ અંધકાર દૂર થઇ જાય છે તેમ તેનુ મિથ્યાત્વ નાશ પામ્યુ જેમ ચિંતામણીની ઉપલબ્ધિ થતાં

तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु स भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—भदन्त ! वृक्षस्योच्चत्वं मातु वामनजन इवाहं मतिमन्दस्त्वां परीक्षितुं समागतः। स्वामिन् ! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन कृतकृत्यः संसाराद्विरक्तोऽस्मि, अतो मां प्रव्राज्य दुःखपरम्पराकुलाद् भवसागरात् तारय।

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'अय मे प्रथमो गणधरो भविष्यति' इतिकृत्वा तं पञ्चशतशिष्य-सहित निजहस्तेन प्राव्राजयत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारो श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी अनगारो जातः। ईर्यासमितः भाषासमितः एषणासमितः आदानभाण्डामात्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्म शिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः वाक्समितः कायसमितः, मनोगुप्तः वाग्गुप्तः कायगुप्तः गुप्तः गुप्तेन्द्रियः गुप्त-

---

लिया। तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् को वन्दना कि, नमस्कार किया। वन्दना—नमस्कार कर के इस प्रकार कहा—भदन्त ! मैं मंदमति आपको परीक्षा करने आया था, मानो जैसे वामन, वृक्षकी ऊचाई नापने चला हो ! स्वामिन् ! आपने मुझे जो बोध बीज दिया है, उससे मैं कृतार्थ हुआ और संसार से विरक्त हुआ हूँ। अतःमुझे दीक्षित करके असह्य दुःखोकी परम्परा से व्याकुल इस संसार-सागर से तार दीजिए, तव श्रमण भगवान् महावीरने 'यह मेरा प्रथम गणधर होगा' इस प्रकार कहकर पाँच सौ शिष्यों सहित इन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा दी उस काल और उस समय गौतमगोत्रीय इन्द्रभूतिअनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ अन्तेवासी अनगार हुए। ईर्यासमिति, भाषासमिति एषणासमिति, आदानभान्डमात्रनिक्षेपणासमिति, उच्चारप्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापन समिति, मनःसमिति वचनसमिति, कायसमिति, मनवचन कायकी गुप्ति से गुप्त

ગરીબાઈ દૂર થાય છે તેમ સત્ય જ્ઞાનની સમજણ થતા તેનું મિથ્યાભિમાન અલોપ થઈ ગયું. તેણે થોડી વાત-ચીતમા સર્વસ્વ ગ્રહણ કરી લીધુ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાનને વંદના—નમસ્કાર કર્યા, અને બોલવા લાગ્યો કે "હે ભદન્ત ! હું મંદ બુદ્ધિવાળો આપની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતા જાણે વામન ઝાડની ઉંચાઇને માપવાં ચાલ્યો હોય ! હે સ્વામિન્ ! આપે જે મને બોધ આપ્યો તેના વડે હું કૃતાર્થ થયો છુ ને સંસારથી વિરતિ પામ્યો છું, માટે મને દીક્ષિત કરી દુખની પરંપરારૂપ એવા આ સંસારમાથી મને મુક્ત કરો." 'આ મારો પ્રથમ ગણધર થશે' એમ કહી પાચસો શિષ્યના પરિવાર સહિત ઇન્દ્રભૂતિ બ્રાહ્મણને ભગવાને દીક્ષા આપી. તે સમયે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય બન્યા. ઈર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન ભાંડપાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણશ્લેષ્મશિંઘાણજલ્લપરિષ્ઠાપનસમિતિ યુક્ત બન્યા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને

गुप्तब्रह्मचारी त्यागी धने लज्जुः तपस्वी क्षान्तिक्षमः जितेन्द्रियः शोधिः अनिदानः अल्पौत्सुक्यः (अबहिर्लेश्यः) अत्वरितः श्रामण्यरतः इदमेव नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनं पुरतः कृत्वा विहरति। स खलु इन्द्रभूतिर्नामानगारो गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः वज्रऋषभनाराचसंहननः कनकपुलकनिकषपक्ष्मगौरः उग्रतपाः दीप्ततपाः तप्ततपाः महातपाः उदारः घोरः घोरगुणः घोरतपस्वी घोरब्रह्मचर्यवासी उत्क्षिप्तशरीरः संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः चतुर्दशपूर्वी चतुर्ज्ञानोपगतः सर्वाक्षरसंनिपाती श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते ऊर्ध्वजानुरधःशिराः ध्यानकोष्ठोपगतः संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरति ॥सू०१०६॥

गुप्तेन्द्रिय गुप्तब्रह्मचारी त्यागी, धनकी लज्जावंती वनस्पति के समान पाप से लज्जित होनेवाले, तपस्वी, क्षमा करने में समर्थ, जितेन्द्रिय, चित्तशोधक, निदान रहित, उत्सुकता रहित, अत्वरित (स्थिर), समीचीन संयम में लीन हुए। इसी निर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरने लगे। वह गौतमगोत्रीय इन्द्रभूति नामक अनगार सात हाथ ऊंचे, समचतुरस्र संस्थानवाले तथा वज्रऋषभ नाराचसंहनन से सम्पन्न थे। सुवर्णके टुकडेकी कसौटीपर घिसी हुई रेखा के समान तथा कमलकी केसरके समान गौर वर्ण थे। उग्रतपस्वी, दीप्त तपस्वी, तप्ततपस्वी, महातपस्वी, उदार, घोर, घोरगुणी, घोरतपस्वी घोरब्रह्मचारी, देहकी ममता से रहित, विशाल-तेजोलेश्याको संक्षिप्त करके रहनेवाले, चौदह पूर्वों के ज्ञाता चार ज्ञानों से युक्त और समस्त अक्षरों के ज्ञाता थे। श्रमण भगवान् महावीर से न अधिक दूर और न अधिक समीप में ऊपर घुटने और नीचा सिर किये गये ध्यान रूपी कोष्ठ में प्राप्त होकर संयम और तपसे आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥सू०१०६॥

ब्रह्मगुप्तिना पालक બન્યા ગુપ્તેન્દ્રિય, ગુપ્તબ્રહ્મચારી, ત્યાગી, પાપભીરૂ, તપસ્વી, ક્ષમાશીલ, જીતેન્દ્રિય, ચિત્તશોધક, નિદાનવિહીન, ઉત્સુકતા રહિત સ્થિર અને સંયમી બન્યા આવી પ્રકારે પ્રવચન માતા મુખ્યપણે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને શિરોધાર્ય કરી તેઓ વિચરવા લાગ્યા આ ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર, સાત હાથની ઉંચાઇવાળા હતા તેમનુ શારીરિક ક્ષ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળુ હતુ તેમનો શારીરિક બાંધો વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હતો. તેમનો વર્ણ કસોટી ઉપર સોનુ કસવાથી જેવો લીટી થાય તેવા રંગનો ગૌરવર્ણો ચમકતો હતો તેમ જ કમળની અંદર રહેલ કેસરપુંજ જેવો ગૌર-તપશ્ચિર્યા રંગનો હતો તેઓ ઉગ્ર તપસ્વી, દીપ્ત તપસ્વી, તપ્તતપસ્વી અને મહાતપસ્વી બન્યા તેઓ ઉદાર ઘોર, મહાગુણી અને મહાબ્રહ્મચારી થયા દેહની મમતા રહિત બની, વિશાળ તેજોલેશ્યાના ધારક થઇ તેમ જ તેને યથાયોગ્ય ગુપ્ત રાખી ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા થયા. ચાર જ્ઞાનના ધણી અને સમસ્ત અક્ષરસ્થાનોમાં નિપુણ બન્યા. તેઓ ભગવાનની સમીપ રહી વિનયપૂર્વક બેઠતાં ઉઠતાં ધ્યાનમાં લીન રહી સંયમ, તપ અને આત્મા ભાવથી આત્માને ભાવિત કરી વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૧૦૬)

टीका—"तेणं कालेण तेणं समएणं" इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये=सपरिवारस्येन्द्रभूतेः प्रभुपार्श्वे समागमनकालावसरे श्रमणो भगवान् महावीरः, तं=सगर्वमुपागतम्, इन्द्रभूतिं "भो गौतमगोत्रोत्पन्न ! हे गौतम-गोत्रोत्पन्न ! इन्द्रभूते !" इति एतत्पदेन सम्बोध्य=अभिमुखीकृत्य हितया=कल्याणकारिण्या सुखया=सुखजनिकया, मधुरया=मिष्टया वाण्या अभाषत, सः इन्द्रभूतिः भगवतः=श्रीमहावीरस्वामिनः, वचनं-गोत्रनामोच्चारणं श्रुत्वा, पुनः=भूयः, अतीव=अत्यन्तं चकितचित्तः=विस्मितमनाः जातः, 'अहो-आश्चर्यम् अनेन-महावीरेण मम=अपरिचितस्य नाम, कथं=केन प्रकारेण ज्ञातम् ?' एवम्=इत्थं मनसि विचार्य=विचिन्त्य तेन=इन्द्रभूतिना समाहितम्-स्वमनसि स्वयमेव समाधानं कृतम्-अत्र=मम नामगोत्रज्ञाने किमाश्चर्यम् ? को विस्मयः ? यत्=यस्माद्धेतोः जगत्प्रसिद्धस्य त्रिजगद्गुरोः=लोकत्रयगुरोः मम नाम कः=बालो युवा वा स्थविरो वा न जानाति ?, अपि तु आबालं प्रसिद्धं मन्नामगोत्रं सर्वोऽपि जनो जानाति। यदि मम मनसि यः संशयो वर्तते स कथयति, च-पुनः छिनत्ति=दूरीकरोति

टीका का अर्थ—उस काल में और उस समय में, अर्थात् जब इन्द्रभूति अपने शिष्यपरिवार के साथ, गर्व सहित, भगवान् महावीर के समीप पहूँचे तब, भगवान् 'हे गौतम गोत्र में उत्पन्न इन्द्रभूति। इस पद से संबोधित कर के कल्याणकारिणी सुखकारिणी और मधुर वाणी से बोले। भगवान् के द्वारा किया गया अपने नाम और गोत्र का उच्चारण सुनकर इन्द्रभूति के मन में अत्यन्त आश्चर्य हुआ। वह साचने लगे कि महावीरने मुझ अपरिचित का नाम-गोत्र कैसे जाना? ऐसा सोचकर फिर इन्द्रभूतिने अपने मन में समाधान कर लिया कि मेरा नाम-गोत्र जानलेने में आश्चर्य क्या है? मैं जगत् में विख्यात हूँ, और तीनों लोकों का गुरु हूँ। कौन बालक, युवक और वृद्ध है जो मेरा नाम न जानता हो? हाँ, आश्चर्य तो तब गिनूगा जब यह मेरे मन में जो संशय है, उसको कह दें और उसका निवारण भी कर दें।

ટીકાનો અર્થ—તે કાળે અને તે સમયે એટલે કે જ્યારે ઇન્દ્રભૂતિ પોતાના શિષ્યપરિવારની સાથે ગર્વ સહિત ભગવાન મહાવીરની પાસે પહોંચ્યા ત્યારે ભગવાને "હે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ" એ પદથી સંબોધીને કલ્યાણકારી, સુખકારી અને મધુર વાણીથી બોલ્યા. ભગવાન દ્વારા કરાયેલ પોતાના નામ અને ગોત્રનુ ઉચ્ચારણ સાભળીને ઇન્દ્ર-ભૂતિના મનમા ઘણુ આશ્ચર્ય થયું તે વિચારવા લાગ્યા કે ભગવાને અપરિચિત એવા મારૂં નામ-ગોત્ર કેવી રીતે જાણ્યું ? એવુ વિચારીને ફરી ઇન્દ્રભૂતિએ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું કે નામ-ગોત્ર જાણવામા નવાઇ શી છે ? હું જગતમાં વિખ્યાત છુ અને ત્રણે લોકનો ગુરુ છું. એવો કયો બાળક, યુવક અને વૃદ્ધ છે કે જે મારૂં નામ નહીં જાણતો હોય ? હા, નવાઇ તો ત્યારે માનીશ જ્યારે તે મારા મનમાં જે સંશય છે તેને કહી દે અને તેનુ નિવારણ પણ કરી નાખે

च, तदा भाभर्य गम्यते। एवम्–इत्थं विचारयन्त तम्–इन्द्रभूतिं भगवान् अकथयत्=उक्तवान्–गौतम ! इन्द्रभूते ! तव मनसि एतादृशः–वक्ष्यमाणप्रकारकः संशयो वर्तते, यत्–जीवोऽस्ति नवा ?, यतो वेदेषु–"विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इति=इत्थं कथितम्=उक्तम् अस्ति। अत्र=अस्मिन् विषये कथयामि त्वम् वेदपदानां=वेदोक्तपदानाम् अर्थं सम्यक्–यथार्थतया न जानासि, तत्र भावोऽर्थः–'विज्ञानमेवघनानन्दादिरूपत्वाद् विज्ञानघनः स एव एतेभ्यः प्रत्यक्षतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्य पृथिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय=उत्पद्य पुनस्तान्येवानुविनश्यति–तत्रैवाव्यक्तरूपतया संलीनो भवतीति भावः। न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति–प्रेत्य पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञा=परलोकसंज्ञा नास्तीति भावः। एतेन जीवो नास्ति, इति त्वं मन्यसे। यथार्थस्त्वयम्–विज्ञानघनएवेतिज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं तदोऽनन्यत्वाद् आत्मा विज्ञानघनः, प्रतिप्रदेश

गौतम इन्द्रभूति यह सोच ही रहे थे कि भगवान्ने उनसे कहा हे गौतम–इन्द्रभूति। तुम्हारे मन में यह संदेह है कि जीव (आत्मा) का अस्तित्व है या नहीं है? क्यों कि वेदों में 'विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्ति' 'विज्ञानघन आत्मा' भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है, परलोकसंज्ञा नहीं है' ऐसा कहा है। मैं इस विषय में कहता हूँ तुम वेद–पदों का वास्तविक अर्थ नहीं जानते। उक्त वेदवाक्य का तुम्हारा जाना हुआ अर्थ यह है–'घने आनन्द' आदि स्वरूप होने के कारण विज्ञान ही विज्ञानघन कहलाता है। यह विज्ञानघन ही प्रत्यक्ष से प्रतीत होनेवाले पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर, भूतों में ही अव्यक्तरूप से लीन हो जाता है। मृत्यु के बाद फिर जन्म लेना प्रेत्य कहलाता है। ऐसी प्रेत्यसंज्ञा अर्थात् परलोकसंज्ञा नहीं है।' इससे तुम मानते हो कि जीव नहीं है। इस वाक्य का वास्तविक अर्थ यह है

ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ આમ વિચારતા જ હતા ત્યારે ભગવાને તેમને કહ્યું—"હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રભૂતિ તમારા મનમાં આ સંદેહ છે કે જીવ (આત્મા)નું અસ્તિત્વ છે કે નહીં? કારણ કે વેદોમાં એવું કહેલ છે કે—'विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति' ઇતિ વિજ્ઞાનઘન આત્મા ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને તેમનામાં જ લીન થઈ જાય છે, પરલોકસંજ્ઞા નથી હું આ વિષયમાં કહું છું કે તમે વેદ–પદોનો વાસ્તવિક અર્થ જાણતા નથી. પૂર્વોક્ત વેદવાક્યનો તમે સમજેલ અર્થ આ છે–"ઘન આનંદ આદિ સ્વરૂપ હોવાને કારણે વિજ્ઞાન જ વિજ્ઞાનઘન કહેવાય છે તે વિજ્ઞાનઘન જ પ્રત્યક્ષથી પ્રતીત થનાર પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને ભૂતોમાં જ અવ્યક્ત રૂપે લીન થઈ જાય છે મૃત્યુ પછી ફરી જન્મ લેવો પ્રેત્ય કહેવાય છે એવી પ્રેત્યસંજ્ઞા એટલે કે પરલોકગમનરૂપ સંજ્ઞા નથી. તેથી તમે માનો છો કે જીવ નથી. એ વાક્યનો વાસ્તવિક અર્થ આ છે–જ્ઞાનોપયોગ અને

मनन्तविज्ञानपर्यायसंघातात्मकत्वाद्वा आत्मा विज्ञानघन एव, सोऽयमात्मा एतेभ्यो भूतेभ्यः पृथिव्युदकादिभ्यः समुत्थाय घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद् भवति तद्विज्ञानक्षयोपशमस्य तत्राऽऽक्षेपात्, अन्यथा निरालम्बनतया तस्यालीकतामसक्तिः स्यादिति तेभ्यः पृथिव्युदकादिभ्यो भूतेभ्यः कथंचिदुत्पद्य, पुनः उत्पत्त्यनन्तरम् तान्येव भूतानि=पृथिव्यादीनि अनुविनश्यति तेषु विनष्टेषु भूतेषु आत्माऽपि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते, अन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यद्वा-व्यवहितेषु तेषु सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते, इति न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति=प्राकृतिक घटादि विज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते इति।" एतेन जीवोऽस्तीति मतं सिध्यति। यः=जीवः चित्तचैतन्यविज्ञानसंज्ञादिलक्षणैः-चित्तम्=अन्तःकरणविशेषः, चैतन्यं=चेतनत्वं-संज्ञानकर्तृत्वम्, विज्ञान=विशिष्ट, ज्ञानं, संज्ञा=चेष्टा इत्या-

---

ज्ञानोपयोग और दर्शनोपयोगरूप विज्ञान विज्ञानघन कहलाता है। विज्ञान से अभिन्न होनेके कारण आत्मा विज्ञानघन है। अथवा आत्मा का एक-एक प्रदेश अनन्त विज्ञान-पर्यायोंका समूहरूप है, इसकारण आत्मा विज्ञान घन ही है। यह आत्मा अर्थात् विज्ञानघन भूतों से उत्पन्न होता हैं, क्योंकि घट के कारण आत्मा घटविज्ञानरूप परिणति से युक्त होता है क्योंकि-घटविज्ञान के क्षयोपशमका अर्थात् घटविज्ञान के आवरण के क्षयोपशम का वहाँ आक्षेप होता है; अन्यथा निर्विषय होने के कारण उसमें मिथ्यापन का प्रसंग हो जायगा। अत एव पृथ्वी आदि भूतों से कथंचित् उत्पन्न होकर, बाद में आत्मा भी, उन भूतों के नष्ट हो जाने पर, उस भूत विज्ञानघनरूप पर्याय से नष्ट हो जाता है। अथवा भूतों के अलग हो जाने पर सामान्य चैतन्य के रूप में स्थिर रहता है, अतः उसकी प्रेत्यसंज्ञा नहीं है, अर्थात् प्राकृतिक घटादि विज्ञानकी संज्ञा उसमें नहीं रहती है। इससे जीव है यही मत सिद्ध होता है। अन्तःकरण को चित्त कहते हैं चेतनके भावको चैतन्य कहते हैं,

---

દર્શનોપયોગ રૂપ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાનઘન કહેવાય છે વિજ્ઞાનથી અભિન્ન હોવાથી આત્મા વિજ્ઞાનઘન છે અથવા આત્માનો એક એક પ્રદેશ અનન્ત વિજ્ઞાન-પર્યાયોના સમૂહરૂપ છે, તે કારણે આત્મા વિજ્ઞાનઘન જ છે. આ આત્મા એટલે કે વિજ્ઞાનઘન ભૂતોથી ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે ઘટને કારણે આત્મા ઘટવિજ્ઞાન રૂપ પરિણિતવાળો હોય છે કારણ કે ઘટવિજ્ઞાનના ક્ષયોપશમનો એટલે કે ઘટવિજ્ઞાનના આવરણના ક્ષયોપશમનો ત્યા આક્ષેપ હોય છે, નહીં તો નિર્વિષય હોવાને કારણે તેમા મિથ્યાપણાનો પ્રસંગ થઈ જશે તેથી પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી કયાંક ઉત્પન્ન થઇને પછી આત્મા પણ તે ભૂતોનો નાશ થતા તે ભૂત-વિજ્ઞાનઘન રૂપ પર્યાયથી નાશ પામે છે અથવા ભૂતો અલગ થતાં સામાન્ય ચૈતન્યના રૂપે સ્થિર રહે છે, તેથી તેની પ્રેત્ય સંજ્ઞા નથી એટલે પ્રાકૃતિક ઘટાદિ વિજ્ઞાનની સંજ્ઞા તેમાં રહેતી નથી, તેથી જીવ છે એ જ મત સિદ્ધ થાય છે. અંતઃકરણને ચિત્ત કહે છે ચેતનના ભાવને ચૈતન્ય કહે છે એટલે કે સંજ્ઞાનનો

चिन्ही यानि लक्षणानि=स्वरूपाणि तैर्गम्यते=लक्ष्यते, अतश्चित्तादिलक्षणलक्ष्यमाणत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनरपि जीवसाधनोपायमाह–'जइ' इत्यादि। यदि जीवो न स्यात्तन्न भवेत् तदा=तर्हि–जीवाऽसत्त्वे पुण्यपापयोः कर्ता कः=जीवातिरिक्तो भवेत्? अपि तु न कोऽपिभवेत्, नहि पुण्यपापानुकूलव्यापारो जीवं विना सम्भवति तस्मात् पुण्यपापकर्तृत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनर्जीवोऽस्तीति मतं पुष्णाति 'तुज्झ' इत्यादि–तवाभिमतस्य यज्ञदानादिकार्यकरणस्य निमित्तं जीवं विना को भवेत्? अपि तु जीव एव तत्करणनिमित्तं भवितुमर्हति, व्यापारस्य जीवाधीनत्वात् तस्माज्जीवोऽस्तीतिसिध्यति। इत्थं जीवास्तित्वं साधयित्वा सम्प्रति वेदप्रमाणेन तत्साधयितुमाह–'तव सत्थे वि' इत्यादि–तत्र शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः" सः=चित्तादि

अर्थात् संज्ञान का जो कर्ता हो वह चैतन्य है। विशिष्ट ज्ञान विज्ञान कहलाता है। चेष्टा संज्ञा कहलाती है। इन चित्त, चैतन्य, विज्ञान और संज्ञा आदि लक्षणों से जीव का ज्ञान होता है, इससे जीवकी सिद्धि होती है।

जीवकी सिद्धिका दूसरा उपाय बतलाते हैं–अगर जीव न हो तो पुण्य और पाप का कर्ता जीव के अतिरिक्त दूसरा कौन होगा? अर्थात् कोई भी नहीं हो सकता। जीव के बिना पुण्य–पाप को उत्पन्न करनेवाला व्यापार संभव नहीं है। इसलिये पुण्य–पापका कर्ता होने से जीवका अस्तित्व सिद्ध होता है। जीव है इस मत को फिर पुष्ट करते हैं–तुम्हारे माने हुए यज्ञदान आदि कार्यों के करने का निमित्त, जीव के अभाव में, कौन होगा? जीव ही उन कार्यों के करनेका निमित्त हो सकता है, क्यों कि व्यापार जीव के अधीन है। इससे भी जीव है, यह सिद्ध होता है। इस प्रकार जीवका अस्तित्व सिद्ध करके अब वेद के प्रमाण से उसे सिद्ध करने के लिए कहते हैं–तुम्हारे शास्त्रमें भी कहा है–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः"

જે કર્તા હોય તે ચૈતન્ય છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન કહેવાય છે ચેષ્ટા સંજ્ઞા કહેવાય છે એ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને સંજ્ઞા આદિ લક્ષણોથી જીવનું જ્ઞાન થાય છે તેથી જીવની સિદ્ધિ થાય છે

જીવની સિદ્ધિ (સાબિતી)નો બીજો ઉપાય બતાવે છે–જો જીવ ન હોય તો પુન્ય અને પાપનો કર્તા જીવ સિવાય બીજુ કોણ હશે? એટલે કે કોઈ પણ હોઈ ન શકે જીવ વિના પુન્ય પાપને ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાપાર સંભવિત નથી તેથી પુન્ય–પાપનો કર્તા હોવાથી જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે જીવ છે આ મતને ફરી પુષ્ટ કરે છે–તમે માનેલ યજ્ઞ દાન આદિ કામો કરવાનું નિમિત્ત જીવના અભાવમાં કોણ હશે? જીવ જ તે કામો કરવાનું નિમિત્ત કોઈ શકે છે કારણ કે વ્યાપાર જીવને આધીન છે તેથી પણ જીવ છે એ સિદ્ધ થાય છે આ રીતે જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને હવે વેદના પ્રમાણથી તેને સિદ્ધ કરવાને માટે કહે છે–તમારા શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલ છે–'સવૈ અયમાત્મા જ્ઞાનમયઃ'

लक्षणलक्ष्यमाणोऽयम्=एष आत्मा-जीवः, ज्ञानमयः=ज्ञानघनरूपः इति, अतः जीवोऽस्तीति मतं सिद्धम् ।- इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य=इन्द्रभूतेः मिथ्यात्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्यमिव गलितं=नष्टम् । तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम् । ततः खलु सः=इन्द्रभूतिः भगवन्तः=श्रीमहावीरप्रभुं वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-हे भदन्त ! वृक्षस्य उच्चत्वम् मातुं=परिच्छेत्तुं वामनजन इव अहम् मतिमन्दः=अल्पबुद्धिः त्वा=सर्वज्ञं श्री वीरस्वामिनं परीक्षितुं समागतः । हे स्वामिन् ! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन=प्रतिबोधेन अह संसाराद् विरक्तो जातोऽस्मि । अतः=सांसारिकविषयतो विरक्तत्वात् मां प्रव्राज्य=दीक्षित्वा दुःखपरम्पराऽऽकुलात्=अनेक दुःखयुक्तात् भवसागरात्=संसारसमुद्रान् तारय ।

ततः-खलु श्रमणो भगवान् महावीरः "अयम्=इन्द्रभूतिः मे=मम प्रथम=आद्यः, गणधरो भविष्यति" इति कृत्वा तम्=इन्द्रभूतिं पञ्चशतशिष्यसहितं निजहस्तेन-प्राव्राजयत्=दीक्षितवान् ।

चित्त आदि लक्षणों से प्रतीत होनेवाला यह आत्मा ज्ञानघनरूप है। अतःजीव है, यह मत सिद्ध हुआ। इत्यादि प्रभु के वचनोंको सुनकर इन्द्रभूतिका मिथ्यात्व उसी प्रकार गल गया, जैसे जल में लवण गल जाता है, सूर्यका उदय होने पर अंधकार नष्ट हो जाता है और चिन्तामणि की प्राप्ति हो जाने पर दरिद्रता का नाश हो जाता है। इसी तरह इन्द्रभूति को सम्यक्त्वकी प्राप्ती हो गई।

तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् महावीर को वन्दन और नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके इस प्रकार कहा-भगवन्। जैसे वामन-छोटि कायवाला वृक्ष की ऊँचाई को मापने के लिए चले, उसी प्रकार में मति हीन आप सर्वज्ञकी परीक्षा करनेवाला था ! हे भगवान् ! आपने मुझे जो बोध दिया है, उस से मैं कृतकृत्य हो गया। मैं संसार से विरक्त हो गया हूँ। विरक्त होने के कारण मुझे दीक्षा प्रदान करके

ચિત્ત આદિ લક્ષણોથી પ્રતીત થનાર આ આત્મા જ્ઞાનઘન રૂપ છે તેથી જીવ છે એ મત સિદ્ધ થયો. ઇત્યાદિ પ્રભુનાં વચનો સાંભળીને ઇન્દ્રભૂતિનું મિથ્યાત્વ એજ પ્રમાણે ઓગળી ગયુ કે જેમ પાણીમાં મીઠું ઓગળી જાય છે, સૂર્યનો ઉદય થતા અંધકાર નાશ પામે છે અને ચિન્તામણી મળતાં જેમ દરિદ્રતા નાશ પામે છે. ઇન્દ્રભૂતિને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાન મહાવીરને વંદના અને નમસ્કાર કર્યો વંદન-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યુ—ભગવન્ ! જેમ વામન વૃક્ષની ઉંચાઈ માપવાને માટે જાય તેમ હું મતિહીન આપ સર્વજ્ઞની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. હે પ્રભો ! આપે મને જે બોધ આપ્યો છે તેથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું. હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયો છું. વિરક્ત થવાને કારણે મને દીક્ષા આપીને દુઃખોથી ભરેલ આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી તારો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે "આ ઇન્દ્રભૂતિ મારો પહેલો ગણધર થશે" એમ કહીને પાંચસો શિષ્યો સાથે ઇન્દ્રભૂતિને પોતાને હાથે દીક્ષા આપી

दिभी यानि लक्षणानि=स्वरूपाणि वेद्यन्ते=लक्ष्यते, अतश्चित्तादिलक्षणलक्ष्यमाणत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनरपि जीवसाधनोपायमाह-'जइ' इत्यादि। यदि जीवो न स्यात्तर्हि न भवेत् तदा=तर्हि-जीवाऽसत्वे पुण्य-पापयोः कर्ता कः=जीवातिरिक्तो भवेत्? अपि तु न कोऽपिभवेत्, नहि पुण्यपापानुकूलव्यापारो जीवं विना सम्भवति तस्मात् पुण्यपापकर्तृत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनर्जीवोऽस्तीति मतं पुष्णाति 'तुम्ह' इत्यादि-तवाभिमतस्य यज्ञदानादिकार्यकरणस्य निमित्तं जीवं विना को भवेत्? अपि तु जीव एव तत्करणनिमित्तं भवितु मर्हति, व्यापारस्य जीवाधीनत्वात् तस्माज्जीवोऽस्तीतिसिध्यति। इत्थं जीवास्तित्वं साधयित्वा सम्प्रति वेदप्रमाणेन तत्साधयितुमाह-'तव सत्थ वि' इत्यादि-तव शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति-"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः" सः=चित्तादि

अर्थात् संज्ञान का जो कर्ता हो वह चैतन्य है। विशिष्ट ज्ञान विज्ञान कहलाता है। चेष्टा संज्ञा कहलाती है। इन चित्त, चैतन्य, विज्ञान और संज्ञा आदि लक्षणों से जीव का ज्ञान होता है, इससे जीवकी सिद्धि होती है।

जीवकी सिद्धिका दूसरा उपाय बतलाते हैं-अगरजीव न हो तो पुण्य और पाप का कर्ता जीव के अतिरिक्त दूसरा कौन होगा? अर्थात् कोई भी नहीं हो सकता। जीव के बिना पुण्य-पाप को उत्पन्न करनवाला व्यापार संभव नहीं है। इसलिये पुण्य-पापका कर्ता होने स जीवका अस्तित्व सिद्ध होता है। जीव है इस मत को फिर पुष्ट करते है-तुम्हारे माने हुए यज्ञदान आदि कार्यों के करने का निमित्त, जीव के अभाव में, कौन होगा? जीव ही उन कार्यों के करनेका निमित्त हो सकता है, क्यों कि व्यापार जीव के अधीन है। इससे भी जीव है, यह सिद्ध होता है। इस प्रकार जीवका अस्तित्व सिद्ध करके अब वेद के प्रमाण से उसे सिद्ध करने के लिए कहते हैं-तुम्हारे शास्त्रमें भी कहा है-"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः"

જે કર્તા હોય તે ચૈતન્ય છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન કહેવાય છે ચેષ્ટા સંજ્ઞા કહેવાય છે એ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને સંજ્ઞા આદિ લક્ષણોથી જીવનુ જ્ઞાન થાય છે તેથી જીવની સિદ્ધિ થાય છે

જીવની સિદ્ધિ (સાબિતી)નો બીજો ઉપાય બતાવે છે—જો જીવ ન હોય તો પુન્ય અને પાપનો કર્તા જીવ સિવાય બીજુ કોણ હશે? એટલે કે કોઈ પણ કોઈ ન હશે જીવ વિના પુન્ય પાપને ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાપાર સંભવિત નથી. તેથી પુન્ય-પાપનો કર્તા હોવાથી જીવનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે જીવ છે આ મતને ફરી પુષ્ટ કરે છે—તમે માનેલ યજ્ઞ દાન આદિ કાર્યો કરવાનુ નિમિત્ત જીવના અભાવમા કોણ હશે? જીવ જ તે કાર્યો કરવાનુ નિમિત્ત કોઈ શકે છે કારણ કે વ્યાપાર જીવને આધીન છે તેથી પણ જીવ છે એ સિદ્ધ થાય છે આ રીતે જીવનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને હવે વેદના પ્રમાણથી તેને સિદ્ધ કરવાને માટે કહે છે—તમારા શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલ છે—"સવૈ અયમાત્મા જ્ઞાનમયઃ"

लक्षणलक्ष्यमाणोऽयम्=एष आत्मा-जीवः, ज्ञानमयः=ज्ञानघनरूपः इति, अतः जीवोऽस्तीति मतं सिद्धम्।—इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य=इन्द्रभूतेः मिथ्यात्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्य-मिव गलित=नष्टम्। तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु सः=इन्द्रभूतिः भगवन्तः=श्रीमहावीरप्रभुं वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—हे भदन्त! वृक्षस्य उच्चत्वम् मातुं=परिच्छेत्तुं वामनजन इव अहम् मतिमन्दः=अल्पबुद्धिः त्वा=सर्वज्ञं श्री वीरस्वामिनं परीक्षितुं समागतः। हे स्वामिन्! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन=प्रतिबोधेन अह संसाराद् विरक्तो जातोऽस्मि। अतः=सांसारिकविषयतो विरक्तत्वात् मां प्रव्राज्य=दीक्षित्वा दुःखपरम्पराऽऽकुलात्=अनेक दुःखयुक्तात् भवसागरात्=संसारसमुद्रात् तारय।

ततः-खलु श्रमणो भगवान् महावीरः "अयम्=इन्द्रभूतिः मे=मम प्रथम=आद्यः, गणधरो भविष्यति" इति कृत्वा तम्=इन्द्रभूतिं पञ्चशतशिष्यसहित निजहस्तेन-प्राव्राजयत्=दीक्षितवान्।

चित्त आदि लक्षणों से प्रतीत होनेवाला यह आत्मा ज्ञानघनरूप है। अतःजीव है, यह मत सिद्ध हुआ। इत्यादि प्रभु के वचनोंको सुनकर इन्द्रभूतिका मिथ्यात्व उसी प्रकार गल गया, जैसे जल में लवण गल जाता है, सूर्यका उदय होने पर अंधकार नष्ट हो जाता है और चिन्तामणि की प्राप्ति हो जाने पर दरिद्रता का नाश हो जाता है। इसी तरह इन्द्रभूति को सम्यक्त्वकी प्राप्ती हो गई।

तत्पश्चात इन्द्रभूति ने भगवान् महावीर को वन्दन और नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके इस प्रकार कहा-भगवन्। जैसे वामन-छोटि कायवाला वृक्ष की ऊँचाई को मापने के लिए चले, उसी प्रकार में मति हीन आप सर्वज्ञकी परीक्षा करनेवाला था! हे भगवान्! आपने मुझे जो बोध दिया है, उस से मैं कृतकृत्य हो गया। मैं ससार से विरक्त हो गया हूँ। विरक्त होने के कारण मुझे दीक्षा प्रदान करके

ચિત્ત આદિ લક્ષણોથી પ્રતીત થનાર આ આત્મા જ્ઞાનઘન રૂપ છે તેથી જીવ છે એ મત સિદ્ધ થયો. ઇત્યાદિ પ્રભુનાં વચનો સાભળીને ઇન્દ્રભૂતિનુ મિથ્યાત્વ એજ પ્રમાણે ઓગળી ગયુ કે જેમ પાણીમા મીઠુ ઓગળી જાય છે, સૂર્યનો ઉદય થતા અંધકાર નાશ પામે છે અને ચિન્તામણી મળતાં જેમ દરિદ્રતા નાશ પામે છે. ઇન્દ્રભૂતિને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાન મહાવીરને વંદના અને નમસ્કાર કર્યા વદન-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું—ભગવન્! જેમ વામન વૃક્ષની ઉચાઈ માપવાને માટે જાય તેમ હુ મતિહીન આપ સર્વજ્ઞની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. હે પ્રભો! આપે મને જે બોધ આપ્યો છે તેથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું. હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયો છુ. વિરક્ત થવાને કારણે મને દીક્ષા આપીને દુખોથી ભરેલ આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી તારો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે "આ ઇન્દ્રભૂતિ મારો પહેલો ગણધર થશે" એમ કહીને પાચસો શિષ્યો સાથે ઇન્દ્રભૂતિને પોતાને હાથે દીક્ષા આપી.

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः=सर्वतः प्रथमः अन्तेवासी=शिष्यो जातः। स कीदृशः इत्याह 'इरियासमिए' इत्यादि। ईर्यासमितः=ईर्यासमित्यायुक्तः, भाषासमितः, एषणासमितः आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मशिङ्घाण जल्लपरिष्ठापनिकासमितः, मनःसमितः, वाक्समितः, कायसमितः, मनोगुप्तः, वाग्गुप्तः, कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्तेन्द्रियः, गुप्तब्रह्मचारी" एतेषामीर्यासमितादि गुप्तब्रह्मचारिपर्यन्तानां पदानां व्याख्याऽस्य चतुस्सप्तत्यधिकैकशततम-१७४ सूत्र टीकातोऽवसेया। तथा-त्यागी=त्यागशीलः, वने लज्जुः=वनस्थलज्जालुवनस्पतिनिक्षेपवत् सावद्यव्यापाराल्लज्जाशीलः। तपस्वी-षष्ठाष्टमादितपश्चर्या

दुःखों से भरे हुए इस संसार रूपी सागर से मुझे तार दीजिए। तब श्रमण भगवान् महावीर ने 'यह इन्द्रभूति मेरा प्रथम गणधर होगा' इस-प्रकार ज्ञान से देखकर पाँच सो शिष्यों सहितइन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा प्रदान की।

उस काल और उस समय में गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति अनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ-सब से प्रथम-शिष्य हुए। वह कैसे थे, सो कहते है-वह ईर्यासमित थे अर्थात् ईर्यासमिति से युक्त थे। इसी प्रकार भाषासमिति, एषणासमिति, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति थे, उच्चार-प्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्ल परिष्ठापनिका समिति थ, मनःसमिति थे, वचनसमिति थे, मनोगुप्त अर्थात् मनोगुप्ति से युक्त थे, इसी प्रकार वचनगुप्त थे, कायगुप्त थे, गुप्त थे, गुप्तेन्द्रिय थे, गुप्तब्रह्मचारी थे। ईर्यासमिति से लेकर गुप्तब्रह्मचारी तक के पदों का अर्थ १७४ वें सूत्र की टीका के हिन्दी भाषानुवाद से जान लेना चाहीए। वह त्यागी-त्याग शील थे। वनमें जो लाजवंती नामक वनस्पति होती है, उसके समान पापमय व्यापारों से लज्जाशील-संकोच

તે કાળે અને તે સમયે ગૌતમગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ-સૌથી પહેલા શિષ્ય થયા. તેઓ કેવા હતા તે કહે છે—તે ઇર્યાસમિતિ હતા એટલે કે ઇર્યાસમિતિથી યુક્ત હતા, એજ પ્રમાણે ભાષાસમિતિ, એષણા સમિતિ આદાન ભાંડમાત્રનિક્ષેપણા સમિતિ હતા. ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મશિંઘાણ જલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ હતા, મનઃસમિતિ હતા વચન સમિતિ હતા, કાય સમિતિ હતા, મનોગુપ્ત એટલે મનોગુપ્તિથી યુક્ત હતા, એજ પ્રમાણે વચન ગુપ્ત હતા, કાયગુપ્ત હતા, ગુપ્ત હતા, ગુપ્તેન્દ્રિય હતા, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી હતા. ઇર્યાસમિતથી માંડીને ગુપ્તબ્રહ્મચારી સુધીના પદોના અર્થ ૧૭૪માં સૂત્રની ટીકાના ગુજરાતી ભાષાનુવાદથી સમજી લેવો જોઇએ તે ત્યાગી-ત્યાગશીલ હતા, વનમાં જે લાજવંતી નામની વનસ્પતિ થાય છે તેની જેમ પાપમય વ્યાપારોથી લજ્જાશીલ-

सम्पन्नः, क्षान्तिक्षमः=क्षमागुणेन परापकारसहनवान्, जितेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियगणः, शोधिः=अन्तःकरणशोधकः, अनिदानः=निदानवर्जितः, अल्पौत्सुक्यः-औत्सुक्यवर्जितः, अत्वरितः=वेगवर्जितः-स्थिर इत्यर्थः, सुश्रामण्यरतः= समीचीनसाध्वाचारपरायणः, इदमेव नैर्ग्रन्थ=निर्ग्रन्थसम्बन्धि प्रवचनं पुरतः=अग्रे कृत्वा विहरति।

सः-गृहीतदीक्षः खलु इन्द्रभूतिरनगारः गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः-सप्तहस्तपरिमितोच्छ्रितदेहः, समचतुरस्रसंस्थान-संस्थितः-समाः=तुल्याः-अन्यूनाधिकाः चतस्रोऽस्रयो-हस्तपादोपर्यधोरूपाश्चत्वारोऽपि विभागाः यस्य तत् सम-चतुरस्रं=तुल्यारोहपरिणाहं, तच्च संस्थानम्-आकारविशेषः इति समचतुरस्रसंस्थानं, तेन संस्थितः=युक्तः, तथा वज्रऋषभनाराचसंहननः-वज्रं=कीलिकाकारमस्थि, ऋषभः-तदुपरि-परिवेष्टनपट्टाकृतिकोऽस्थिविशेषः, नाराचम्= उभयतो मर्कटबन्धः, तथा च द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धनेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयो

शील थे। बेला तेला आदि भी तपश्चर्या से युक्त थे। क्षमाशील होने के कारण दूसरोंके द्वारा कृत अपकारों को सह लेते थे। इन्द्रियोंको वश में कर चुके थे। अन्तःकरण के शोधक थे। निदान (नियाणा) अर्थात् आगामी काल संबंधी विषयोंकी तृष्णा से रहित थे। उत्कंठा से रहित थे। स्थिर थे। और समीचीन साधु-आचार में तत्पर थे। इसी निर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरते थे।

वह इन्द्रभूति अनगार गौतम गोत्रीय सात हाथ के ऊँचे शरीर वाले थे। समचतुरस्र संस्थानवाले थे। हाथ, पैर, ऊपर और नीचे के चारो भाग जिसके समान हों उसको समचतुरस्र कहते हैं। ऐसे आकार विशेषको समचतुरस्रसंस्थान कहते है। उनका वज्र-ऋषभ-नाराच संहनन था। कीली के आकारकी हड्डी वज्र कहलाती है। उसके ऊपर वेष्टन-पट्ट की आकृति की हड्डी को ऋषभ कहते है। दोनों ओर के हड्डी से मर्कट बंधको नाराच कहते हैं। अतः दोनों तरफसे मर्कटबंध से बंधी हुइ और पट्टकी आकृतिकी तीसरी

સકેચશીલ હતા. છઠ, અઠમ આદિની તપસ્યાથી યુક્ત હતા. ક્ષમાશીલ હોવાને લીધે બીજા દ્વારા કરાયેલ અપકારોને સહન કરી લેતા હતા. ઇન્દ્રિયોને વશ કરી ચૂકયા હતા. અંતઃકરણના શોધક હતા. નિદાન (નિયાણા, એટલે કે ભવિષ્ય કાળ સંબંધી વિષયોની તૃષાથી રહિત હતા, ઉત્કંઠાથી રહિત હતા. સ્થિર હતા. અને સમીચીન સાધુ-આચારમાં તત્પર હતા. એજ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને આગળ કરીને વિચરતા હતા.

તે ગૌતમ ગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર સાત હાથ ઉંચા શરીરવાળા હતા. સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હતા. હાથ, પગ, ઉપર અને નિચેના ચારે ભાગ જેને સમાન હોય તેને સમચતુરસ્ર કહે છે. એવા આકાર વિશેષને સમચતુ-રસ્ર સંસ્થાન કહે છે. તેમને વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હતું. ખીલીના આકારના હાડકાને વજ્ર કહે છે. તેના ઉપર વેષ્ટનપટ્ટની આકૃતિના હાડકાને ઋષભ કહે છે. બન્ને તરફના મર્કટ બંધને નારાચ કહે છે. તેથી બન્ને તરફથી

उपरि तदस्थिद्वय पुनरपि दृढीकर्तुं तत्र निखात कीलिकाकारं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रऋषभनाराचम्, तद् संहनन–संहन्यन्ते=दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला यन तद् संहननम्–अस्थिनिचयो यस्य स वज्रऋषभनाराचसंहननः। तथा–कनकपुलकनिकषपद्मगौरः कनकस्य=सुवर्णस्य पुलकः=खण्डम्, तस्य निकषः=शाणनिघृष्टरेखा, 'पद्म'–शब्देन पद्मकिञ्जल्कं गृह्यते, तेन पद्मं=पद्मकिञ्जल्क च, तद्वद् गौरः=शाणनिघृष्टसुवर्णरेखाकमलकिञ्जल्कवद्गौरवर्ण इत्यर्थः, यद्वा–कनकस्य सुवर्णस्य पुलकः=सारो वर्णातिशयः, तत्प्रधानो यो निकष –शाणनिघृष्टसुवर्णरेखा, तस्य यत् पक्ष्म=बहुत्वं तद्वद् गौरः=शाणनिघृष्टानेक सुवर्णरेखावद्बहुविषयकगौरशरीरः, उग्रतपाः–उग्रम् उत्कृष्टं महद् परिणामत्वात्पारणादौ विचित्राभिग्रहत्वाच्च अप्रधृष्यमनशनादि द्वादशविधं तपो यस्य स तथा–दीप्ततपश्चर्यावान्,

वेष्टित की हुई दोनों हड्डियोंके ऊपर, उन तीनोंको फिर भी अधिक दृढ़ करने के लिए जहाँ कीली के आकार की वज्र नामक अस्थि लगी हुई हो, वह वज्रऋषभ नाराच कहलाता है। जिसके द्वारा शरीर के पुद्गल दृढ़ किये जाएँ, उस अस्थि निचय–हड्डियोंके रचना-विशेषको संहनन कहते हैं। ऐसा वज्रऋषभनाराच संहनन इन्द्रभूति अनगारको प्राप्त था। उनका शरीर ऐसा गौर–वर्णका था जैसे स्वर्णके खंड को कसौटी पर घिसने से सुनहरी और चमकती हुई रेखा होती है, अथवा जैसे कमल का किंजल्क होता है। अभिप्राय यह कि उनका शरीर कसौटी पर घिसे स्वर्ण की रेखा और कमल के केसर के समान चमकीला एवं गौर वर्ण का था। अथवा कसौटी पर घिसे स्वर्ण की अनेक रेखाओं के समान गोरे शरीरवाले थे। बढ़ते हुए परिणामों के कारण तथा पारणादि में विविध प्रकार के अभिग्रह करने के कारण उनका अनशन आदि बारह प्रकार का तप उत्कृष्ट था, अत वे उग्रतपस्वी थे। बढ़ी हुई तपस्यावान् होने से दीप्ततपस्वी थे। अधिक तपस्या

બન્ને બાજુથી બાંધેલી અને પટ્ટાની આકૃતિના ત્રીજા હાડકાથી વીંટાયેલ બન્ને હાડકાંઓ ઉપર, એ ત્રણેને ફરીથી દૃઢ કરવાને માટે જ્યાં ખીલીના આકારનું વજ્ર નામનું અસ્થિ લાગેલું હોય તે વજ્રઋષભ–નારાચ કહેવાય છે જેના દ્વારા શરીરના પુદ્ગલ દૃઢ કરાય, તે અસ્થિ નિચય–હાડકાંની રચના વિશેષને સંહનન કહે છે એવું વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન ઈન્દ્રભૂતિ અણગારને પ્રાપ્ત થયેલ હતું તેમનું શરીર એવું ગૌર–વર્ણું હતું કે જેમ સોનાના ટુકડાને કસોટી પર ઘસવાથી સોનેરી અને ચળકતી રેખા થાય છે, અથવા જેવો કમળનો પરાગ હોય છે તાત્પર્ય એ કે તેમનું શરીર કસોટી પર ઘસેલા સુવર્ણની રેખા અને કમળના કેસરી જેવું ચળકતું અને ગૌર વર્ણ હતું અથવા કસોટી પર ઘસેલા સુવર્ણની અનેક રેખાઓના જેવા ગૌર શરીરવાળા હતા.

વધતા જતા પરિણામોને કારણે તથા પારણાદિમાં વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ કરવાને કારણે તેમનું અનશન આદિ બાર પ્રકારનું તપ ઉત્કૃષ્ટ હતું, તેથી તેઓ ઉગ્ર તપસ્વી હતા વધારે તપસ્યાવાળા હોવાથી દીપ્ત તપસ્વી હતા. મોટા

दीप्ततपाः=समिद्धतपश्चर्यावान्, महातपाः=बृहत्तपश्चर्यावान्, उदारः=सकलजीवैः सहमैत्रीभावात्, घोरः=परीषहोपसर्गकषायशत्रुप्रणाशविधौ भयानकः, घोरगुणः-घोरा=कातरैर्दुश्चराः गुणाः=मूलगुणा यस्य स तथा, घोरतपस्वी=दुश्चरतपोधारी, घोरब्रह्मचर्यवासी=कातरदुश्चरब्रह्मचर्यवासी कठिनब्रह्मचर्यधारणधीरः, उत्क्षिप्तशरीरः=त्यक्तदेहाभिमानः, शरीरसंस्कारवर्जितो वा संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=शरीरान्तर्लीनतेजोलेश्यावान्-विशिष्टतपोजनितलब्धिविशेषसमुत्पन्नतेजोज्वालावान्, चतुर्दशपूर्वी=चतुर्दशानां पूर्वाणा धारकः, चतुर्ज्ञानोपगतः=मति-श्रुत्यवधि-मनःपर्यायज्ञानसम्पन्नः, सर्वाक्षरसंनिपाती=सकलवर्णावगाहिबुद्धिः=सर्वाक्षरप्रवेशिकारिबुद्धिः, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे-उचितस्थाने ऊर्ध्वजानुः=उपरिकृतजानुः, अधः शिराः=नम्रीकृतमस्तकः, ध्यानकोष्ठोपगतः-ध्यायते-चिन्त्यतेऽनेनेति ध्यानम्-एकस्मिन् वस्तुनि तदेकाग्रतया चित्तस्यावस्थापनम् ध्यानं कोष्ठ

करने के कारण महातपस्वी थे। प्राणीमात्र के प्रति मैत्रीभाव रखने के कारण उदार थे। परीषह, उपसर्ग एवं कषाय रूपी शत्रुओं को नष्ट करने में भयानक होने से घोर थे। वह घोर (कायरोंद्वारा दुष्कर) मूल गुणों से युक्त होने से घोर गुणवान् थे। दुश्चर तपश्चरण के धारक थे। कायरजनों द्वारा आचरण न किये जा सकने योग्य ब्रह्मचर्य का पालन करते थे। उन्होंने देहाभ्यास का त्याग कर दिया था, अथवा वे शरीर के संस्कार (शृंगार) से रहित थे। विशिष्ट तपस्या से प्राप्त हुई विशाल तेजोलेश्या नामकलब्धि उन्होंने शरीर में ही लीन (छीपा) कर रक्खी थी। चौदह पूर्वों के धारक थे। मति-श्रुत-अवधि-मनः पर्यवज्ञान से युक्त थे। उनकी बुद्धि समस्त अक्षरों में प्रवेश करनेवाली थी। वह भगवान् से न अधिक दूर रहते और न अत्यन्त समीप ही रहते थे। उचित स्थान पर रहते थे। वहाँ घुटने ऊपर कर के तथा मस्तक नमाकर ध्यान रूपी कोष्ठ को प्राप्त थे।

મોટી તપસ્યા કરવાને કારણે મહાતપસ્વી હતા પ્રાણી માત્ર તરફ મિત્રભાવ રાખતા હોવાથી ઉદાર હતા પરિષહ, ઉપસર્ગ અને કષાય રૂપી શત્રુઓનો નાશ કરવામાં ભયાનક હોવાથી ઘોર હતા. તે ઘોર (કાયરો દ્વારા દુષ્કર) મૂળ ગુણોવાળા હોવાથી ઘોર ગુણવાન હતા દુશ્ચર તપશ્ચરણના ધારક હતા કાયર માણસોદ્વારા આચરી ન શકાય એવા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હતા. તેમણે દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કર્યો હતો, અથવા તેઓ શરીરના સંસ્કાર (શૃંગાર)થી રહિત હતા. વિશિષ્ટ તપસ્યા વડે પ્રાપ્ત થયેલ વિશાળ તેજોલેશ્યા નામની લબ્ધિ તેમણે શરીરમાં જ લીન કરી દીધી હતી. ચૌદ પૂર્વોના ધારક હતા. મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાનથી યુક્ત હતા. તેમની બુદ્ધિ સમસ્ત અક્ષરોમા પ્રવેશ કરનારી હતી. તે ભગવાનથી વધારે દૂર પણ ન રહેતા અને અત્યંત નજીક પણ ન રહેતા-ઉચિત સ્થાન પર રહેતા હતા ત્યાં ઘુંટણો ઉપર કરીને તથા મસ્તક નમાવીને ધ્યાન રૂપી કોષ્ટકો પ્રાપ્ત હતા. કોઇ પણ એક વસ્તુમાં એકાગ્રતા-

इव ध्यानकोष्ठ , समुपगतः, यथा कोष्ठगतं धान्यं विकीर्णं न भवति तथैव ध्यानतः इन्द्रियान्त' करणवृत्तयो बहिर्न यान्तीति भावः, नियन्त्रितचित्तवृत्तिमानित्यर्थः । संयमेन=सप्तदशविधेन, तपसा=द्वादशविधेन आत्मानं भावयमानः=वासयन् विहरति ॥सू०१०६॥

मूलम्—तएण अग्गिभूई माहणो सव्वविज्जापारगो इंदभूइन्व चिंतेइ सव्व सो मह इंदजालिओ होसइ। अणेण मम माया इंदभूइ वंचिओ। अहुणा अहं गच्छामि असव्वण्णुं अप्पाणं सव्वण्णुं मण्णमाणं त धुत्त परा जिणिय मायाए वंचियं मज्झमायरं पडिणियट्टेमित्ति वियारिय पंचसयसिस्सेहिं परिवुडो सगव्वं पहुसमीवे पत्तो। तं भगवं नामसंसयनिद्देसपुव्वं संबोहिय एवं वयासी–भो अग्गिभूई। तुज्झमणंसि कम्मविसए संसओ वट्टइ–ज कम्म अत्थि वा नत्थि? "पुरुषएवेद U' सर्वं यद्भूत यच्च भाव्यं" इच्चाइ वेयवयणाओ सव्वं अप्पा चेव न कम्मं। जइकम्म भवे ताहे पच्चक्खाइप्पमाणेणं त कम्मसिया, त नत्थि? जइकम्मं भविज्जइ ताहे तेण मुत्तेण कम्मुणा सह अमुत्तस्स जीवस्स कह संबंधो हवेज्जा? अमुत्तस्स जीवस्स मुत्ताओ कम्माओ उवघायाणुग्गहा कह होउं सक्किज्जा? जहा आगासो खग्गाइणा न छिज्जइ, चंदणेण नोवलिंपिज्जइ त्ति, तं मिच्छा, अइसयणाणिणो कम्म पच्चक्खत्तणेण पासंति, छउमत्थाउ जीवाणं वेचित्त पासिय त अणुमाणेण जाणंति। कम्मस्स विचित्तयाए चेव पाणीणं सुहदुहाइभावा सपज्जंते, अओ कोई जीवो राया हवइ, कोई आसो गओ वा तस्स वाहणो हवइ, कोवि पयाइ, कोई छत्तधारगो हवइ। एवं कोवि सुयलाभो भिक्खागो होइ, जो अहोरत्त अडमाणो वि भिक्खं न लहइ। जमगसमगं ववहरमाणाणं पोयवणियाणं मज्झे एगो तरइ, एगो समुद्दमि बुडइ। एयारिसाणं कज्जाणं

किसी भी एक वस्तु में एकाग्रतापूर्वक चित्त का स्थिर होना ध्यान कहलाता है। वे उसी ध्यान रूपी कोष्ठ (कोठी) में स्थित थे। अर्थात् जैसे कोठी में रखा हुआ धान इधर–उधर बिखरता नहीं है, उसी प्रकार ध्यान करने से इन्द्रियों की तथा मन की वृत्ति बाहर नहीं जाती है। आशय यह है कि इन्द्रभूति अनगार ने अपने चित्त की वृत्ति को नियन्त्रित कर लिया था। वे सत्तरह प्रकार के संयम और द्वादश प्रकार के तप से आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥सू०१०६॥

---

૧૦૬ ચિત્તનું સ્થિર હોવું તેને ધ્યાન કહે છે તે એજ ધ્યાન રૂપી કોષ્ઠ (કોઠી)માં રહેલ હતા એટલે કે જેમ કોઠીમાં રહેલ અનાજ આમ તેમ વેરાતું નથી એજ પ્રમાણે ધ્યાન કરવાથી ઇન્દ્રિયોની તથા મનની વૃત્તિ બહાર જતી નથી. આશય એ છે કે ઇન્દ્રભૂતિ અણગારે પોતાની ચિત્તની વૃત્તિને નિયંત્રિત કરી લીધી હતી. તેઓ સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૧૦૬)

कारणं कम्मंचेव, नो णं कारणे णं विणा किंपि कज्जं संपज्जए। अह य जहा मुत्तस्स घडस्स अमुत्तेण आगासेण सह संबंधो तहा कम्मणो जीवेण सह। जहा य मुत्तेहि नाणाविहेहि मज्जेहि, ओसहेहि य अमुत्तस्स जीवस्स उवघाओ अणुग्गहो य हवंतो लोए दीसइ, तहेव अमुत्तस्स जीवस्स मुत्तेण कम्मुणा उवघाओ अणुग्गहो य मुणेयव्वो। अह य वेयपएसु वि न कत्थइ कम्मुणो निसेहो, तेण कम्मं अत्थि त्ति सिद्धं। एवं पहुवयणेण संसयम्मि छिन्नम्मि समाणे हट्ठतुट्ठो अग्गिभूई वि पंचसयसिस्स सहिओ पव्वइओ ॥सू०१०७॥

छाया—ततः खलु अग्निभूतिर्ब्राह्मणः सर्वविद्यापारगः इन्द्रभूतिरिव चिन्तयति=सत्य, स महान् ऐन्द्रजालिको दृश्यते। अनेन मम भ्राता इन्द्रभूतिर्वञ्चितः। अधुनाऽहं गच्छामि, असर्वज्ञमात्मानं सर्वज्ञं मन्यमानं तं धूर्तं पराजित्य मायया वञ्चितं मम भ्रातरं प्रतिनिवर्त्तयामीति विचार्य पञ्चशतशिष्यैः परिवृतः सगर्वं प्रभुसमीपे प्राप्तः। तं भगवान् नामसंशयनिर्देशपूर्वं संबोध्यैवमवादीत्—भो अग्निभूते! तव मनसि कर्मविषये संशयो वर्त्तते, यत्—कर्मास्ति वा नास्ति? पुरुष एवेदं °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं" इत्यादि वेदवचनात् सर्वमात्मैव न

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् समस्त विद्याओं में पारंगत अग्निभूति ब्राह्मणने इन्द्रभूति के समान विचार किया—सचमुच, वह तो बड़ा भारी इन्द्रजालिया दीखता है! उसने मेरे भाई इन्द्रभूति को भी अपनी जाल में फसा लिया! अब मैं जाता हूँ और असर्वज्ञ किन्तु अपने आपको सर्वज्ञ माननेवाले उस धूर्त को पराजित करके छल करके—छले हुए अपने भाई को वापिस लाता हूँ। इस प्रकार विचार कर वह अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ, गर्व सहित प्रभु के समीप पहुँचा। भगवान् ने उनके नाम और संशय का उल्लेख करके संबोधन करते हुए कहा—हे अग्निभूते। तुम्हारे मन में कर्म के विषय में संशय है कि कर्म है या नहीं है? 'पुरुष एवेदं °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्' इति। अर्थात् 'यह सब पुरुष ही है

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. સમસ્ત વિદ્યાઓમા પારગત એવા અગ્નિભૂતિ બ્રાહ્મણે, ઇન્દ્રભૂતિના જેવોજ વિચાર કર્યો કે, ખરે ખર! આ પુરુષ ઇન્દ્રજાલીયોજ દેખાય છે! તેણે તો, મારા ભાઈ ઇન્દ્રભૂતિ જેવાને પણ, પોતાના ફાસલામા જોડી દીધો હવે હુ ત્યા જાઉં! અને પોતાને સર્વજ્ઞ માનતા એવા ઠગને પરાજીત કરી, મારા જ્યેષ્ઠ ભાઇને મુક્ત કરી, સાથે લેતો આવુ! આ પ્રકારે નિર્ણય કરી પોતાના પાંચસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે ગર્વ સહિત પ્રભુ સમીપે પહોંચ્યો ભગવાને તેનું નામ અને સશયનો ઉલ્લેખ-કરી, તેને સબોધ્યો, ને કહેવા લાગ્યા કે,—હે અગ્નિભૂતિ! તારા મનમાં કર્મસબધી સશય છે કે નહિ? કર્મ હશે કે કેમ તેવી શંકા તું સેવી રહ્યો છે કે નહિ?

कर्म। यदि कर्म भवेत् प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तद् लभ्यं स्यात्, तन्नास्ति। यदि कर्म मन्यते, तदा तेन मूर्तेन कर्मणा सह अमूर्तस्य जीवस्य कथं सम्बन्धो भवेत्? अमूर्तस्य जीवस्य मूर्तात् कर्मणः उपघातानुग्रहौ कथं भवितु मर्हतः? यथा–आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, चन्दनेन नोपलिप्यते इति। तन्मिथ्या, अतिशयज्ञानिनः कर्म प्रत्यक्षत्वेन पश्यन्ति, छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्यं दृष्ट्वाऽनुमानेन तद् जानन्ति। कर्मणो विचित्रत्वेन प्राणिनां सुखदुःखादिभावाः संपद्यन्ते यत्र कश्चिज्जीवो राजा भवति, कश्चित् अश्वो गजो वा तस्य

जो है, हो चुका है और जो होनेवाला है।' इस वेद–वचन से सब कुछ आत्मा ही है, कर्म नहीं। यदि कर्म होता तो प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसकी उपलब्धि होती। परन्तु उपलब्धि नहीं होती, अतः कर्म नहीं है। यदि कर्म माना जाय तो मूर्त कर्म के साथ अमूर्त जीव का संबंध कैसे हो? मूर्त कर्म से अमूर्त जीव का उपघात और अनुग्रह कैसे हो सकता है? जैसे आकाश खड्ग आदि से नहीं काटा जा सकता, और चन्दन आदि से लिप्त नहीं किया जा सकता। किन्तु इस प्रकार सोचना मिथ्या है। अतिशय ज्ञानी प्रत्यक्ष प्रमाण से कर्मों को देखते हैं और अल्पज्ञ जीवों की विचित्रता को देखकर अनुमान से कर्म को जानते हैं। कर्म की विचित्रता से ही प्राणियों में सुख–दुःख कि अवस्था उत्पन्न होती है। कोई जीव राजा

"पुरुष एवेदं ग्निं सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्" અર્થાત્–આ જગતમાં જે પુરુષ છે તે જ પુરુષ છે, જે થઈ ગયા છે, અને ભાવીકાળે થવાના છે તે બધા પુરુષ જ છે। આ વેદ વચનથી, તને એવું જ્ઞાન પ્રાદુર્ભૂત થયું છે કે આ જગત આત્મામય છે કર્મ જેવું કાંઇ છે જ નહિ." જો કર્મનું વિદ્યમાનપણું હોત તો, પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણો દ્વારા જણાયા વિના રહેત નહિ પણ તેની ઉપલબ્ધિ થતી નથી માટે કર્મ જેવું કાંઈ છે જ નહિ. જો કદાચ 'કર્મ' માનવામાં આવે તો, અમૂર્ત જીવની સાથે મૂર્તનો તે સંબંધ કેવી રીતે હોઇ શકે?" "મૂર્ત કર્મ દ્વારા, અમૂર્ત આત્માનો ઉપઘાત કે અનુગ્રહ કેવી રીતે જણાય? જેમ આકાશ અમૂર્ત છે, તેને મૂર્ત એવા ખડ્ગ આદિથી કાપી શકાય નહિ જેમ ચંદન મૂર્ત છે તો તે, અમૂર્ત એવા આકાશને લેપતું નથી; તેમ આત્મા અમૂર્ત છે, અને કર્મ મૂર્ત છે, તો મૂર્ત પદાર્થ અમૂર્ત સાથે કેવી રીતે એક રૂપ થઈ શકે? શું આવા પ્રકારના તારાં મંતવ્યો વર્તે છે તે બરાબર છે ને? વેદના સૂત્રનો તું ઉપર પ્રમાણે અર્થ કરે છે તે પણ બરાબર છે ને?"

અગ્નિભૂતિએ હકારમાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો અને જે જે ઉપર પ્રમાણે તેના અભિપ્રાયો હતા તેની કબુલાત કરી. ભગવાને વળતો જવાબ આપી કહ્યું કે આવા તારા અભિપ્રાયો ખોટા છે અતિશય જ્ઞાની પુરુષો, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે કર્મોને દેખે છે, અને અલ્પજ્ઞાની જીવોની વિચિત્રતા જોઈ અનુમાનથી કર્મને જાણે છે કર્મની વિચિત્રતાને લીધે પ્રાણીઓમાં સુખદુઃખના ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે કોઈ જીવ જો રાજા થાય તો, કોઇ હાથી કે ઘોડો થઇ તે રાજાને

वाहनं भवति, कश्चित् पदातिः, कश्चिच्छत्रधारको भवति। एवं कश्चित् क्षुत्क्षामो भवति योऽहोरात्रमटन्नपि भिक्षां न लभते। युगपद् व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति, एकः समुद्रे ब्रुडति। एतादृशां कार्याणां कारणं कर्मैव, नो खलु कारणेन विना किमपि कार्यं संपद्यते। अथ च यथा मूर्त्तस्य घटस्यामूर्त्तेन आकाशेन सह सम्बन्धस्तथा कर्मणो जीवेन सह। यथा च मूर्त्तैर्नानाविधैर्मद्यैः, औषधैश्चामूर्त्तस्य जीवस्योपघातोऽनुग्रहश्च भवन् लोके दृश्यते तथैव अमूर्त्तस्य जीवस्य मूर्त्तेन कर्मणा उपघातोऽनुग्रहश्च ज्ञातव्यः। अथ च वेदपदेष्वपि न कुत्रापि कर्मणो निषेधस्तेन कर्मास्तीतिसिद्धम्। एवं प्रभुवचनेन संशये छिन्ने सति हृष्टतुष्टोऽग्निभूतिरपि पञ्च-शतशिष्यसहितः प्रव्रजितः ॥सू०१०७॥

होता है, कोई हाथी अथवा कोई घोडा होकर उसका वाहन बनता है। कोई पैदल चलता है, कोई छत्र धारण करता है। इसी प्रकार कोई भूख से दुर्बल होता है, और दिन-रात भटकता हुआ भी भीख नहीं पाता ! एक साथ व्यापार करनेवाले नौका-वणिकों में से एक पार पहुँच जाता है, और एक समुद्र में डूब जाता है। इन सब कार्यों का कारण कर्म ही है, क्यों कि कारण के बिना कोई भी कार्य उत्पन्न नहीं होता। और, जैसे मूर्त्त घटका अमूर्त्त आकाश के साथ संबंध होता है, उसी प्रकार कर्म का जीव के साथ। जैसे नाना प्रकार के मूर्त्त मद्यो से और मूर्त्त औषधों से जीव का उपघात और अनुग्रह होता हुआ लोक में देखा जाता है, उसी प्रकार अमूर्त्त जीव का मूर्त्त कर्म के द्वारा उपघात और अनुग्रह जानना चाहिए। इसके अतिरिक्त वेद-पदों में भी कहीं भी कर्म का निषेध नहीं किया गया है, अतः कर्म है, यह सिद्ध हुआ। इस प्रकार प्रभु के कथन से संशय दूर हो जाने पर हर्षित और संतुष्ट हुए अग्निभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०१०७।

વાહન બને છે. કર્મની વિચિત્રતા ને લીધે કોઈ પગે ચાલે છે, તો કોઈ માથે છત્ર ધારણ કરાવે છે કર્મના લીધે, કોઇ ભુખ્યો દુર્બલ માનવ રોટી માટે દિન રાત ભટકે છે છતા તેને પેટ પૂરતું મળતુ નથી!'

એકી સાથે અને એક જ સમયે વ્યાપાર કરવાવાળા વેપારીઓમાં એક પાર પામે છે, ત્યારે બીજો ડૂબી જાય છે આ તમામનુ મૂળભુત કારણુ કર્મોદય છે કોઇ પણ કાર્યની પછવાડે કારણુ તો હોવું જોઈએ; કારણુ વિના કાર્ય બનતુ નથી. જેમ મૂર્ત ઘડાનો સંબધ અમૂર્ત આકાશ સાથે થાય છે તેમ કર્મનો સંબધ આત્મા સાથે જણાય છે જેમ મૂર્ત સ્વરૂપી મદ્ય અને મૂર્ત સ્વરૂપી ઓષધિઓ વડે જીવને ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થાય છે, તેમજ જણાય છે, તમ અમૂર્ત જીવોને પણુ મૂર્ત કર્મોદ્વારા ઉપઘાત અનુગ્રહ થાય છે વેદવાકયો અને વેદવાણીમા કયાય પણ કર્મનો નિષેધ કરવામા આવ્યો નથી, માટે કર્મ છે તે સિદ્ધ વસ્તુ છે આ પ્રમાણે પ્રભુના કથનથી સંશય દૂર થતાં તે હર્ષિત થયો સતુષ્ટ થઈ તેણુ પણુ પોતાના પાચસો શિષ્યોના સમુદાય સાથે દીક્ષા ગ્રહણુ કરી. (સૂ૦૧૦૭)

टीका—"तए ण अग्गिभूई माहणे" इत्यादि। ततः=इन्द्रभूतेर्दीक्षाग्रहणानन्तरं स खलु अग्निभूतिर्ब्राह्मणः सर्वविद्यापारगः=समस्तविद्यापारङ्गतः, इन्द्रभूतिरिव चिन्तयति—सत्यम्=यथार्थम् सः=महावीरो महान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते। अनेन मम भ्राता=इन्द्रभूतिः छलितः=छलितः अधुना अहम् गच्छामि, गत्वा च असर्वज्ञं सन्तमपि आत्मानं=स्वं सर्वज्ञं मन्यमानं तं धूर्तं पराभित्य=परास्तीकृत्य मायया छलितं मम भ्रातरं प्रतिनिवर्तयामि=आनयामि इति विचार्य पञ्चशतशिष्यैः—परिवृतः सगर्वं यथास्यात्तथा प्रभुसमीपे=श्रीमहावीरपार्श्वे मागतः=गतः सम्=अग्निभूतिं भगवान्–श्रीमहावीर प्रभुः नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तदीयनाम तद्धृदयस्थितसंशयसूचनपुरस्सरं सम्बोध्य एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—उक्तवान्, तथा हि–'भो अग्निभूते। तव मनसि कर्मविषये संशयो वर्तते' यत् कर्म अस्ति वा–अथवा नास्ति? यतो वेदवचनमिदमस्ति–"पुरुष एवेद U सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्"

टीका का अर्थ—इन्द्रभूति की दीक्षा के पश्चात् सब विद्याओं में निपुण अग्निभूति ब्राह्मण ने इन्द्रभूति के समान विचार किया—सच है यह महावीर महाइन्द्रजालिया दिखाई देता है। उसने मेरे भाई इन्द्रभूति को भी छल लिया। अब मैं जाता हूँ और असर्वज्ञ होने पर भी अपने को सर्वज्ञ समझनेवाले उस मायावी को परास्त करके माया से ठगे हुए अपने बन्धु इन्द्रभूति को वापिस लाता हूँ। इस प्रकार विचार कर वह अग्निभूति अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ, अभिमान सहित, भगवान् के समीप गये। भगवान् ने अग्निभूति का नाम लेकर तथा उनके हृदय में स्थित सन्देह को सूचित करते हुए, संबोधन किया और इस प्रकार कहा–'हे अग्निभूति! तुम्हारे मन में कर्म के विषय में सन्देह रहता है कि कर्म है अथवा नहीं है?' वेद का वचन है कि—"पुरुष एवेद U सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्"। इस वाक्य का आशय यह है कि यह जो वर्तमान है,

ટીકાનો અર્થ—ઇન્દ્રભૂતિની દીક્ષા પછી બધી વિદ્યાઓમાં નિપુણ અગ્નિભૂતિ બ્રાહ્મણે ઇન્દ્રભૂતિના જેવો વિચાર કર્યો કે વાત જરૂર સાચી છે કે તે મહાવીર એક મહાન ઇન્દ્રજાળી લાગે છે તેણે મારા ભાઈ ઇન્દ્રભૂતિને પણ છેતરી લીધા. હવે હું જાઉં છું અને અસર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ પોતાને સર્વજ્ઞ સમજનાર માયાવીને પરાસ્ત કરીને માયાથી ઠગાએલા મારા ભાઈને પાછો લાવીને જ જંપીશ આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તે અગ્નિભૂતિ પોતાના પાંચસો શિષ્યોની સાથે અભિમાનપૂર્વક ભગવાનની પાસે ગયા.

ભગવાને અગ્નિભૂતિને તેના નામથી સંબોધન કરીને તથા તેમના હૃદયમાં રહેલા સંદેહને જાહેર કર્યો. ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે અગ્નિભૂતિ! તમારા મનમાં કર્મના વિષયમાં સંદેહ રહે છે કે કર્મ છે કે નથી? વેદનું વચન
... વર્તમાન છે ...

अत्र-'इद' शब्दोत्तरमनुस्वार एव सकारे परे °U° कारत्वमापन्नः, तेन यदिदं=वर्तमानं, यत् भूतम्=अतीतम् यत् भाव्यं=भविष्यत् तत् सर्वं वस्तु पुरुष एव, एवकारोऽत्र कर्मादिवस्तुनिषेधार्थः, तेन पुरुषातिरिक्तं किञ्चिदपि वस्तु नास्तीत्यर्थः। इत्यादि वेदवचनात् सर्वमात्मैव=भूत भवद्भविष्यत् सर्वं वस्तु आत्मैव न तु आत्मातिरिक्तं किञ्चिदपि वस्तु विद्यते, ततश्च कर्मापि न विद्यते इति। यदि=चेत् कर्म भवेत्, तदा तत् कर्मप्रत्यक्षादिप्रमाणेन लभ्यं स्यात्, तन्नास्ति=प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलब्धिर्न भवति। यदि कथंचित् मन्यते, तदा तेन मूर्तेन कर्मणा सह अमूर्तस्य जीवस्य कथं=केन प्रकारेण सम्बन्धो भवेत्? मूर्तामूर्तयोः परस्परं सम्बन्धासम्भवात्। तथा-अमूर्तस्य जीवस्य मूर्तात् कर्मण उपघातानुग्रहौ-तत्रोपघातः-नरकनिगोदादिगतिप्रवर्तनेन पीडनम्-अनुग्रहं-स्वर्गादिगतिप्रवर्तनेन सौख्योपभोगश्चेत्येतौ कथं-केन प्रकारेण भवितु शक्नुयाताम्? मूर्तामूर्तयोरुपघात्योपघातका-

जो भूत है और जो भावी है, वह सभी वस्तु पुरुष (आत्मा) ही है। यहाँ 'पुरुष' शब्द के पश्चात् प्रयुक्त हुआ 'एव' (ही) कर्म आदि वस्तुओं का निषेध करने के लिये है, तो अभिप्राय यह निकला कि पुरुष के अतिरिक्त कोई भी वस्तु नहीं है। इत्यादि वेद-वचन के अनुसार जो हुआ, जो है और जो होगा, वह सब वस्तु आत्मा ही है। आत्मा से भिन्न अन्य कोई पदार्थ नहीं है, अत एव कर्म का भी अस्तित्व नहीं है। कर्म होता तो प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसकी प्रतीति होती, किन्तु प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से कर्म की प्रतीति नहीं होती।

फिर भी कदाचित् कर्म का अस्तित्व मान लिया जाय तो मूर्त्त कर्म के साथ अमूर्त्त जीव का सबध किस प्रकार हो सकता है? मूर्त्त और अमूर्त्त का आपस में संबंध संभव नहीं है। इस के अतिरिक्त अमूर्त आत्मा का मूर्त कर्म से उपघात-नरक-निगोद आदि गतियों में ले जाकर पीडा पहूँचाना-और अनुग्रह स्वर्ग आदि गति में पहुँचा कर सुख का उपभोग कराना-कैसे हो सकता है? यह संभव नहीं कि मूर्त और

છે અને જે ભાવી છે, તે બધી વસ્તુ પુરુષ (આત્મા)જ છે "पुरुष" શબ્દની પાછળ વપરાયેલ 'एव' (ही) કર્મ આદિ વસ્તુઓનો નિષેધ કરવાને માટે છે. તેથી તાત્પર્ય એ નીકળ્યુ કે પુરુષના સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ નથી. ઇત્યાદિ વેદવચન પ્રમાણે જે થયુ, જે છે અને જે થશે, બધી વસ્તુ આત્મા જ છે આત્માથી ભિન્ન બીજો કોઇ પદાર્થ નથી તેથી કર્મનુ પણ અસ્તિત્વ નથી. કર્મ હોત તો પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી તેની પ્રતીતિ થાત, પણ પ્રત્યક્ષ આદિ કોઈ પણ પ્રમાણથી કર્મની પ્રતીતિ થતી નથી. છતા પણ કદાચ કર્મનું અસ્તિત્વ માની લેવામાં આવે તો મૂર્ત કર્મની સાથે અમૂર્ત જીવનો સબંધ કેવી રીતે હોઇ શકે? મૂર્ત અને અમૂર્તનો અન્યોન્ય સંબંધ સંભવી શકે નહી. તદુપરાત અમૂર્ત આત્માનો મૂર્ત ઉપઘાત-નરક-નિગોદ આદિ ગતિઓમાં લઇ જઈને પીડા પહોંચાડવી અને અનુગ્રહ -સ્વર્ગ આદિ ગતિમા પહોચાડીને સુખનો ઉપભોગ કરાવવો તે કેવી રીતે હોઈ શકે? એ સંભવિત નથી કે મૂર્ત અને

उपाघात्यानुग्राहकस्यासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति-'यथे'-त्यादि-यथा-आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा-चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव्येण नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगतं संशयमुपपाद्य तन्निराकर्तुमाह-'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते! तत्=तव मतं मिथ्या, यस्माद्धेतोः अतिशय-ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन-साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्यं=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्-कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोग -जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा-कर्मणोविचित्र तयैव=वैलक्षण्येनैव तादृशकर्मवतां प्राणिनां=जीवानां सुखदुःखादिभावाः विचित्राः सम्पद्यन्ते। यतः=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्-कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य-राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा-आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं-हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि-सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आँवले को देखते हैं। अल्पज्ञ पुरुष जीवों की गति आदि की-विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को मानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है-जीव कर्म से युक्त है, क्यों कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा-कर्म की विचित्रता-भिन्नता के कारण ही, विचित्र कर्मवाले प्राणियों के सुख-दुःख आदि विचित्र भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोड़ा होता है और कोई हाथी होता है। घोड़ा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્તમાંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજુ તેનુ ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજુ અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે કે,-જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કપી શકાતુ નથી તેમજ શ્રીખંડ ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતુ નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનુ સમર્થન કરીને તેનુ નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે-" હે અગ્નિભૂતિ, તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેલીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે અલ્પજ્ઞ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને માને છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે-જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા-ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓનાં સુખ-દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઈ જીવ રાજા થાય છે કોઈ ઘોડો થાય છે અને કોઈ હાથી [illegible] છે કે હાથી થઈને

भवति, कश्चित्–जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा–'जमगसमगं' युगपत्–एककाले व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः=अपरः समुद्रे ब्रुडति–निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणां कार्याणां कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्तानां कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि–अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्त्तोऽमूर्त्तो वा?। अमूर्तस्तदात्वन्मतानुसारेण तस्मात् मूर्त्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्तस्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह–'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक–उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोइ जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भटकता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा–एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका–व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हैं अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोइ वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક–તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમાં કંઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમા સફર કરતા વેપારીએ.માથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડૂબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજું કંઇ પણ લાગતુ નથી

શંકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનું કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

नुमायानुग्राहकत्वासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुप पश्यति–'यथे'–त्यादि–यथा–आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा–चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव द्रव्येन नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगतं संशयमुत्पाद्य तन्निराकर्तुमाह–'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते! तत्–तव मतं मिथ्या, यस्माद्धेतोः अतिशय–ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन–साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्य=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्=कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोगः–जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा–कर्मणोविचित्रतयेव=वैलक्षण्येनैव तादृशकर्मवतां प्राणीनां=जीवानां सुखदुःखादिभावाः विविधाः सम्पद्यन्ते। यतः=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्–कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य–राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा–आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं–हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि–सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आंवले को देखते हैं। अल्पज्ञ पुरुष जीवों की गति आदि की–विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को मानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है–जीव कर्म से युक्त हैं, क्यों कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा–कर्म की विचित्रता–भिन्नता के कारण ही, विचित्र कर्मवाले प्राणियों के सुख–दुःख आदि विविध भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोड़ा होता है और कोई हाथी होता है। घोड़ा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્ત માંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજું તેનું ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજું અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે કે,–જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કાપી શકાતું નથી તેમજ લીપ ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતું નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનું સમર્થન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે–" હે અગ્નિભૂતિ તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેલીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે અલ્પજ્ઞ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને જાણે છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે–જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા–ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓનાં સુખ–દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઈ જીવ રાજા થાય છે કોઈ ઘોડો થાય છે અને કોઈ હાથી થાય છે. ઘોડો કે હાથી [illegible]

भवति, कश्चित्-जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा-'जमगसमग' युगपत्-एककाले व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः= अपरः समुद्रे ब्रुडति-निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणां कार्याणां कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्तानां कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि-अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्तोऽमूर्तो वा?। अमूर्तस्तदात्मन्मतानुसारेण तस्मात् मूर्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्तस्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह-'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक-उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोइ जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भटकता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा-एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका-व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हे अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोइ वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક-તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમા કંઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમાં સફર કરતા વેપારીઓ માથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડૂબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજુ કઇ પણ લાગતુ નથી

શકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનુ કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

नुग्राह्यानुग्राहकत्वासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति–'यथे'–त्यादि–यथा–आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा–चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव द्रव्येण नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगत संशयमुपपाद्य तन्निराकर्तुमाह–'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते ! तत्=तव मतं मिथ्या, यस्माद्देवाः अतिशय–ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन–साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्य=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्=कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोग –जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा–कर्मणोविचित्र तयैव=वैलक्षण्येनैव तात्त्वकर्मवतां प्राणीनां=जीवानां सुखदुःखादिभावाः विचित्राः सम्पद्यन्ते। यत=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्–कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य–राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा–आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं– हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि–सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आंवले को देखते हैं। छद्मस्थ पुरुष जीवों की गति आदि की–विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को मानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है–जीव कर्म से युक्त हैं, क्यो कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा–कर्म की विचित्रता–भिन्नता के कारण ही, विभिन्न कर्मवाले प्राणियों के सुख–दुःख आदि विचित्र भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोड़ा होता है और कोई हाथी होता है। घोड़ा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્તમાંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજુ તેનુ ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજુ અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે કે,–જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કપી શકાતુ નથી તેમજ ચીપ કે ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતુ નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનુ સમર્થન કરીને તેનુ નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે–" હે અગ્નિભૂતિ, તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેલીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે છદ્મસ્થ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને માને છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે–જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા–ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓનાં સુખ–દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઈ જીવ રાજા થાય છે, કોઈ ઘોડો થાય છે અને કોઈ હાથી

भवति, कश्चित्-जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा-'जमगसमगं' युगपत्-एककाले व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः= अपरः समुद्रे ब्रुडति-निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणा कार्याणा कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्तानां कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि-अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्त्तोऽमूर्त्तो वा?। अमूर्तस्तदात्वन्मतानुसारेण तस्मात् मूर्त्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्त-स्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह-'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक-उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोइ जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भट-कता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा-एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका-व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हैं अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोइ वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક-તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમા કઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમાં સફર કરતા વેપારીઓ માથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડૂબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજુ કઈ પણ લાગતુ નથી

શકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનું કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનુ કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

किमपि घटपटादि कार्यं कारणेन विना=कारणाभावे नो सम्पद्यते, अपितु कारणेनैव किमपि कार्यं सम्पद्यते अतो जीवानां राजत्वादि विचित्रकार्याणां कारणतया कर्म स्वीकरणीयमेवेति पर्यवसितम्। इत्थं कर्मणः सत्तामुपपाद्य सम्प्रति मूर्तामूर्तयोः कर्मजीवयोः सम्बन्धं युक्त्या साधयति—'अह य' इत्यादि।

अथ च—यथा मूर्तस्य घटस्य अमूर्तेन आकाशेन सह सम्बन्धः, तथा=तेन प्रकारेण मूर्तस्य कर्मणः अमूर्तेन जीवेन सह सम्बन्धो बोध्यः। तथा च—मूर्तैः नानाविधैः=अनेकप्रकारैः मद्यैर्जीवस्य उपघातः=वैरूप्यादि दोषजननेन हानिर्भवति। तदुक्तम्—

है या अमूर्त? अगर अमूर्त है तो तुम्हारे मतानुसार वह मूर्त कार्यों को उत्पन्न नहीं कर सकता। अगर मूर्त है तो फिर वह कर्म ही है। इसी बात को मन में लेकर कहते हैं—'नो खलु' इत्यादि।

घट पट आदि कोई भी कार्य कारण के बिना उत्पन्न नहीं हो सकता। कारण से ही कोई कार्य उत्पन्न होता है। अतः जीवों के राजा होने आदि विचित्र कार्यों का कारण कर्म स्वीकार करना चाहिए। इस प्रकार कर्म की सत्ता सिद्ध करके अब मूर्त कर्म और अमूर्त जीव का संबंध युक्ति से सिद्ध करते हैं—'अह य' इत्यादि।

जैसे मूर्त घट का अमूर्त आकाश के साथ सम्बन्ध होता है, उसी प्रकार मूर्त कर्म का अमूर्त जीव के साथ संबंध समझ लेना चाहिए। अथवा—जैसे नाना प्रकार के मूर्त मद्यों के द्वारा जीव का उपघात (विरूपता आदि दोषों की उत्पत्ति होने से हानि) होती है। कहा भी है—

અમૂર્ત હોય તો તમારા મત પ્રમાણે તે મૂર્ત કાર્યોને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. જો મૂર્ત હોય તો પછી તે કર્મ જ છે. એજ વાતને મનમાં લઈને કહે છે—"नो खलु" ઇત્યાદિ

ઘટપટ આદિ કોઈ પણ કાર્ય કારણવિના ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી. કારણથી જ કોઈ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જીવોનું રાજા થવું આદિ વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મને સ્વીકારવું જોઈએ આ પ્રમાણે કર્મની સત્તા સિદ્ધ કરીને હવે મૂર્ત કર્મ અને અમૂર્ત જીવનો સંબંધ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે—"अह य" ઇત્યાદિ

જેમ મૂર્ત ઘટનો અમૂર્ત આકાશની સાથે સંબંધ હોય છે, એજ પ્રમાણે મૂર્ત કર્મનો અમૂર્ત જીવની સાથે સંબંધ સમજી લેવો જોઈએ. અથવા જેમ વિવિધ પ્રકારના મૂર્ત મદ્યોના દ્વારા જીવનો ઉપઘાત. (વિરૂપતા આદિ દોષોની ઉત્પત્તિ થવાથી હાની) થાય છે કહ્યું પણ છે—

वैरूप्यं[1] व्याधिपिण्डः[2] स्वजनपरिभवः[3] कार्यकालातिपातो[4],
विद्वेशो[5] ज्ञाननाशः[6] स्मृतिमतिहरणं[7] विप्रयोगश्चसद्भिः[8] ।
पारुष्यं[9] नीचसेवा[10] कुल[11]-वल[12]-तुलना[13] धर्म[14]–कामा[15]–र्थहानिः[16],
कष्टं भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः ॥१॥ इति ।

अपि च—श्रूयते च ऋषिर्मद्यात् प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥ १ ॥
किंचेह बहुनोक्तेन प्रत्यक्षेणैव दृश्यते ।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षणः ॥ २ ॥ इति ।

"वैरूप्य व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारुष्यं नीचसेवा कुलवलतुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्ट भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः" ॥१॥इति ।

अर्थात्–'मदिरापान से हानिकर यह सोलह दोष उत्पन्न होते हैं–विरूपता १, नाना प्रकार की व्याधियाँ २, स्वजनों के द्वारा तिरस्कार ३, कार्य–काल की वर्बादी ४, विद्वेष ५, ज्ञान का नाश ६, स्मरण–शक्ति और बुद्धि की हानि ७, सज्जनों से अलगाव ८, रूखापन ९, नीचों की सेवा १०, कुल ११, बल १२, तुलना १३, धर्म १४, काम १५, और अर्थ १६, की हानि"। और भी कहा है—

वैरूप्यं व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारुष्य नीचसेवा कुल–वल–तुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्टं भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः ॥ इति ।

એટલે કે મદિરા પીવાથી આ સોળ હાનિકારક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. (૧) વિરૂપતા (૨) વિવિધ પ્રકારની વ્યધિઓ (૩) સ્વજનો દ્વારા તિરસ્કાર (૪) કાર્ય કાળની બરબાદી (૫) વિદ્વેષ (૬) જ્ઞાનનો નાશ (૭) સ્મરણ શકિત અને બુદ્ધિની હાનિ (૮) સજ્જનોથી વિખૂટાપણું (૯) કઠોરપણું (૧૦) નીચ લોકોની સેવા (૧૧) કુળ, (૧૨) બળ, (૧૩) તુલના (૧૪) ધર્મ, (૧૫) કામ અને (૧૬) અર્થની હાની બીજુ પણ કહેલ છે કે–

एतद्विषय जिज्ञासुभिरस्मदाचार्यचरणकृताचारमणिमञ्जूषा व्याख्याविभूषितस्य दशवैकालिक सूत्रस्य पञ्चमेऽध्ययने द्वितीयोद्देशस्य 'सुरं वा मेरगं वावि' इत्यादि षट् त्रिंशत्तमादि गाथानां व्याख्याऽवलोकनीयेति।

तथा-मूर्त्तानामपि विषयोपधैरमूर्त्तस्य जीवस्य अनुग्रहः=रोगनाश बलपुष्ट्यादिजननेनोपकारो यथा भवति, तथैव अमूर्त्तस्य जीवस्य तेन प्रकारेणैव अमूर्त्तस्य जीवस्य मूर्त्तेन कर्मणा उपघातोऽनुग्रहश्च ज्ञातव्य इति। एवं दृष्टान्तोपन्यासपूर्वकं कर्मास्तित्वमुपदर्श्याग्निभूतेः परममान्यप्रमाणप्रदर्शनाय प्राह—'श्रूय च' इत्यादि।

"श्रूयते च ऋषिर्मद्यात्, प्राप्तज्योतिर्महातपाः।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥१॥
किं चेह बहुनोक्तेन, प्रत्यक्षेणैव दृश्यते।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षणः" ॥२॥ इति।

अर्थात्—सुना जाता है कि ज्ञान-ज्योतिमान और महातपस्वी ऋषि भी मदिरा पान के कारण अप्सराओं से अभिभूत होकर मूर्ख मनुष्य की तरह मौत के ग्रास बने॥१॥ इस विषय में अधिक कहने से क्या लाभ? मद्यपान की बुराई तो वर्तमान में भी प्रत्यक्ष देखी जाती है। शराबी सर्वत्र भोंका जाता है।२॥

इस विषय में विशेष जिज्ञासुओं को मेरे गुरु पूज्य आचार्य श्री घासीलालजी महाराज की बनाई हुई आचारमणिमञ्जूषा नामक टीकावाले दशवैकालिक सूत्र के पाँचवें अध्ययन के दूसरे उद्देशक की 'सुरं वा मेरगं वावि' इत्यादि छत्तीसवीं आदि गाथाओं की व्याख्या देख लेनी चाहिए।

श्रूयते च ऋषिर्मद्यात् प्राप्तज्योतिर्महातपाः।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥ १ ॥
किं चेह बहुनोक्तेन प्रत्यक्षेणैव दृश्यते।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षण ॥२॥ इति।

એટલે કે—સાંભળવામાં આવે છે કે જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રાપ્ત મહા તપસ્વી ઋષિ પણ મદીરા પાનને કારણે અપ્સરાઓથી અભિભૂત થઇને મૂર્ખ મનુષ્યની જેમ મોતનો કોળીયો બન્યા છે ॥ ૧ ॥

આ વિષે વધારે કહેવાથી શો લાભ? મદિરાપાનની બુરાઇ તો વર્તમાન કાળમાં પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે શરાબી બધે નિંદાય છે (નોંધ—આ વિષયમાં વિશેષ જિજ્ઞાસા ધરાવનારે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ આચારમણિ મંજૂષા' નામની ટીકાવાળા દશવૈકાલિક સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશની 'સુરં વા મેરગં વાવિ' ઇત્યાદિ છત્રીસમી આદિ ગાથાઓની વ્યાખ્યા જોઇ લેવી જોઇએ—અનુવાદક) તથા જેમ વિવિધ પ્રકારની મૂર્ત ઔષધઓથી

अथ च तत्र परममान्येषु वेदपदेष्वपि=वेदेष्वपि कुत्रापि=कस्मिंश्चिदपि स्थले कर्मणो निषेधो नास्ति। तेन=वेदेषु कर्मणो निषेधाभावेन 'कर्म अस्ति इति सिद्धम्। एवम्=उक्तरूपेण प्रभुवचनेन कर्मास्तित्व-विषयके संशये छिन्ने सति हृष्टतुष्टः=अतिप्रसन्नः सन् अग्निभूतिरपि इन्द्रभूतिवत् पञ्चशतशिष्यसहितः प्रव्रजितः=श्रीमहावीरहस्ताद् दीक्षितो जातः ॥सू०१०७॥

मूलम्—तए णं वाउभूई विप्पो 'दुवेवि भायरा पव्वइय' त्ति जाणिऊण चिंतेइ-सच्चमेसो सव्वणू दीसइ, जप्पभावेण ममं दोवि भायरा तयंतिए पव्वइया। अओ अहमवि तत्थ गमिय सयमणोगयं तज्जीव तच्छरीरविसय संसय अवाकरेमित्ति कट्टु सो वि पंचसयसिस्सपरिवुडो पहुसमीवे समणुपत्तो पहू तं नामसंसयनिदेसपुव्वं वयइ-भो वाउभूई! तुज्झमणंसि संदेहो वट्टइ-जं सरीरं तं चेव जीवो। नो अन्नो तव्वइरित्तो कोवि जीवो पच्चक्खाइपमाणेण तं उवलंभाभावा। जलबुब्बुओ विव सो सरीराओ उपज्जए सरीरे चेव विलिज्जइ। अओ नत्थि अन्नो कोवि पयत्थो जो परलोए गच्छेज्जा। "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः" इच्चाइ वेयवयणंपि अत्तत्थे माण। एत्थ वुच्चइ सव्वपाणिणं देसओ जीवो पच्चक्खो अत्थि चेव, जओ सोमइआ इगुणाणं पच्चक्ख-

---

तथा-जिस प्रकार नाना प्रकार की मूर्त औषधों से अमूर्त जीव का अनुग्रह होता है-रोग का नाश होता है, बल-पुष्टि आदि की उत्पत्ति होकर उपकार होता है, उसी प्रकार अमूर्त जीव का मूर्त कर्म से भी उपघात और अनुग्रह जान लेना चाहीए। इस प्रकार दृष्टान्तों से कर्म का अस्तित्व दिखला कर अग्निभूति के परममान्य प्रमाण को प्रदर्शित करने के लिये कहते है—

इस के सिवाय तुम्हारे अतिशय मान्य वेदों में भी, किसी भी स्थान पर कर्म का निषेध नहीं है। वेदों में कर्म का निषेध न होने से भी 'कर्म है' यह सिद्ध होता है। इस प्रकार प्रभु के कथन से कर्म के अस्तित्व संबंधी संशय के दूर हो जाने पर हृष्ट-तुष्ट हुए अग्निभूति ने भी, इन्द्रभूति के समान, पाँच सौ शिष्यों सहित श्रीमहावीर प्रभु के हाथ से दीक्षा ग्रहण करली ॥सू०१०७॥

અમૂર્ત જીવનો અનુગ્રહ થાય છે-રોગનો નાશ થાય છે, બળ-પુષ્ટિ આદિની ઉત્પત્તિ થઈને ઉપકાર થાય છે, એજ પ્રમાણે અમૂર્ત જીવનો કર્મથી પણ ઉપઘાત અનુગ્રહ જાણી લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતોથી કર્મનું અસ્તિત્વ બતાવીને અગ્નિભૂતિના પરમ માન્ય પ્રમાણને પ્રદર્શિત કરવાને માટે કહે છે-આ સિવાય અતિશય માન્ય વેદોમા પણ કોઈ પણ સ્થાને કર્મનો નિષેધ નથી. વેદોમા કર્મનો નિષેધ ન હોવાથી પણ "કર્મ છે" તે સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણેના પ્રભુના કથનથી હર્ષ અને સંતોષ પામેલ અગ્નિભૂતિએ પણ, ઇન્દ્રભૂતિની જેમ, પાંચસો શિષ્યો સાથે શ્રી મહાવીર પ્રભુને હાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી (સૂ૦ ૧૦૭)

वणेणं संविऊ भत्थि। सो जीवो देहिंदियेहिंतो पुढं भत्थि। भओ जया इंदियाइं नस्संति तया सो तं तं इंदियत्थं सरइ, जहा-एसो सद्दो मए पुव्वं सुणिओ, एयं वत्थुजायं मए पुव्वं दिट्ठं, एसो गंधो मए पुव्वं अग्घाओ, एसो महुर विवाइरसो मए पुव्वं आसाइओ, एसो मिउकक्खडाइफासो मए पुव्वं पुट्ठो आसी। एव पयारो भो भणुस्सरणं, सो जीवं विना कस्स होज्जा? तुम्ह सत्थे वि वुत्तं—

"सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धोयं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" इति। मइ सरीराओ अन्नो कोवि जीवो न हवेज्ज ताहे "सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एपलभ्यः" इइकहं संगच्छेज्ज। भओ सिद्धं सरीराओ भिन्नो अन्नो जीवो भत्थित्ति। एव पडुकयग्गुणेणं छिन्नसंसओ पडिबुद्धो वाउभूई वि पंच सयसिस्सेहिं पव्वइओ ॥मू०१०८॥

छाया—ततः खलु वायुभूतिर्द्वौ 'भ्रातरावपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ' इति ज्ञात्वा चिन्तयति-सत्यम्, एष सर्वज्ञो दृश्यते, परमभावेन मम भ्रातरौ तदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीव तच्छरीरविषय संशयमपाकरोमीति कृत्वा सोऽपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः। प्रभुस्तं नाम संशयनिर्देशपूर्वं वदति-भो! वायुभूते! तवमनसि संदेहो वर्तते-यत् शरीरं तदेव जीवः, नान्यस्तद्व्यतिरिक्त

मूल का अर्थ—उस वायुभूति ब्राह्मण ने 'मेरे दोनों भाई दीक्षित हो गये' यह जान कर विचार किया—सचमुच ही यह सर्वज्ञ प्रतीत होते हैं जिस सर्वज्ञता के प्रभाव से मेरे दोनों भाई उनके पास दीक्षित हुए हैं। अत एव मैं भी वहाँ जाकर अपने मनमें स्थित 'तज्जीव-तच्छरीर' अर्थात् वही जीव और वही शरीर है-भिन्न नहीं, इस विषय के संशय का निवारण करूँ। इस तरह विचार कर वह भी अपने पांच सौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास पहुँचे। प्रभु ने उन के नाम का और संशय का उल्लेख कर के कहा—हे वायुभूति! तुम्हारे

મૂળનો અર્થ—ત્યારબાદ વાયુભૂતિ બ્રાહ્મણે જાણ્યું કે, ભાઈઓ દીક્ષિત થઈ ગયા છે આ સાંભળી તેને પ્રતીતિ થઈ કે જરૂર 'વર્દ્ધમાન સ્વામી' સર્વજ્ઞ જણાય છે તેની સર્વજ્ઞતા ને લીધે, મારા બન્ને ભાઈઓ, સ સારથી વિરક્ત થયા, માટે મારે સંશય પણ ત્યાં જઈ વ્યક્ત કરૂં અને તેથી હું પણ નિવૃત્ત! મારો સંશય એવો છે કે 'તજ્જીવ તચ્છરીર' અર્થાત્ જીવ છે તેજ શરીર છે અને શરીર છે તેજ જીવ છે આ બન્ને ભિન્ન નથી પણ એકજ છે, આવી શંકાનું સમાધાન 'વર્ધમાન' પાસે જઈ કરી આવું। આ પ્રમાણે વિચારગ્રસ્ત બની નિર્ણય કર્યો અને પોતાના પાંચસો શિષ્ય સમુદાય સાથે પ્રભુની સમીપે આવવા તે રવાના થયા. પ્રભુની સમીપ આવી યથાસ્થિત સ્થાન પર બેઠા. ત્યાર પછી પ્રભુએ, તેમની ઉપર દૃષ્ટિ કરી તેમના ખરા નામ... ...અને શરીર

कोऽपि जीवः, प्रत्यक्षादि प्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव स शरीराद् उत्पद्यते शरीर एव विलीयते। अतो नास्ति अन्यःकोऽपि पदार्थो यः परलोके गच्छेत्। विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः" इत्यादि वेदवचनमपि अत्रार्थे मानम्। अत्रोच्यते—सर्वप्राणिनां देशतो जीवः प्रत्यक्षोऽस्त्येव, स स्मृत्यादि गुणानां प्रत्यक्षत्वेन संविदस्ति, स जीवो देहेन्द्रियेभ्यः पृथगस्ति। यतो तदा इन्द्रियाणि नश्यन्ति तदा स तं तमिन्द्रियार्थं स्मरति, यथा एष शब्दो मया पूर्वं श्रुत १, एतद् वस्तु जातं मया पूर्वं दृष्टम् २, एष गन्धो मया पूर्वमाघ्रातः ३, एव मधुरतिक्तादि रसो मया पूर्वमास्वादितः ४, एष मृदुकर्कशादि स्पर्शो मया पूर्वं स्पृष्ट आसीत्। एवं प्रकारो योऽनुभवो

मन में सन्देह है कि जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न कोई जीव नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसका उपलभ नहीं होता। जल के बुलबुले के समान जीव शरीर से उत्पन्न होता है। और शरीर में ही विलीन हो जाता है। अत एव उससे भिन्न कोई पदार्थ नहीं जो परलोक में जाता हो। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि (पूर्वोल्लिखित) वेद–वचन भी इस विषय में प्रमाण है। अर्थात् पाँचभूतों से यह आत्मा उत्पन्न होता है, और पाँच भूतो में ही मिल जाता है।

इस का समाधान यह है—सभी प्राणियों को देश से जीव का प्रत्यक्ष होता ही है। वह जीव स्मृति आदि गुणों का साक्षात ज्ञाता है। वह जीव शरीर तथा इन्द्रियों से भिन्न है; क्यों कि जीव, इन्द्रियों के नष्ट हो जाने पर भी, इन्द्रियों द्वारा जाने हुए विषयों का स्मरण करता है। जैसे—वह शब्द मैंने पहले सुना था; वे वस्तुएँ मैं ने पहले देखी थीं; वह गंध मैंने पहले सूंघी थी; वह मधुर और तिक्त रस मैंने पहले चखा था: वह

એકજ છે' એ ઘોળાઈ રહેલી શંકા, સભા સમક્ષ પ્રગટ કરી "તારા મનમા સંદેહ છે કે, જીવ અને શરીર જુદા નથી, પણ એકજ છે કારણ કે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણ વડે, તેની ઉપલબ્ધિ થઈ શકતી નથી જલના પરપોટા સમાન, જીવ શરીરમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાજ વિલય થાય છે. શરીરથી કોઈ ભિન્ન પદાર્થ છે જ નહિ. કે પરલોકમા જતો હોય! 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्य." ઈત્યાદિ આ વેદવાક્યો વડે, તુ તારી માન્યતા ને પુષ્ટિ આપે છે."

ઉપર દર્શાવેલી વાયુભૂતિની માન્યતાને નિર્મૂળ કરવા, ભગવાન સમાધાન આપે છે કે, સર્વ પ્રાણીઓ જુદા જુદા ભાસે છે, તે તેનુ પ્રમાણ છે. જીવમા સ્મૃતિ વિગેરે ગુણો રહેલા છે, તે તેની બીજી પ્રત્યક્ષતા છે. ઈન્દ્રિયો અને શરીરની રચના ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, તે પણ તેનો પુરાવો છે કારણ કે ઈન્દ્રિયોનો નાશ થતાં પણ, ઇન્દ્રિયો દ્વારા જણાયેલ વિષયોની સ્મૃતિ રહે છે. પહેલા સાભળેલા શબ્દો, પહેલી દેખાએલ વસ્તુઓ, અગાઉ સૂંઘાએલ પદાર્થો,

भवति, सो जीवं विना कस्य भवत् ?। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्—सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" इति। यदि शरीराद् अन्य कोऽपि जीवो न भवेत्तदा "सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एषलभ्यः" इति कथं संगच्छेत ? अतः सिद्धं शरीराद् भिन्नोऽन्यो जीवोऽस्तीति। एवं प्रभु-वचनेन छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पंचशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

टीका—'तए णं वाउभूई सिष्णो' इत्यादि। ततः खलु वायुभूतिर्मिमः द्वावपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ" इति मत्वा मनसि चिन्तयति—तथाहि—"सत्यम्, एषः=श्रीमहावीरस्वामी सर्वज्ञो दृश्यते, यत्प्रभावेण मम द्वावपि

कोमल या कठोर आदि स्पर्श मैंने पहेले छुआ था। इस प्रकार का जो स्मरण होता है, वह जीव के सिवाय किस को होगा ? तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है—

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो यं
पश्यन्ति धीरा यतय संयतात्मानः' इति।

अर्थात्—'यह नित्य, ज्योति स्वरूप और निर्मल आत्मा, सत्य, तप और ब्रह्मचर्य के द्वारा उपलब्ध होता है, जिसे धीर तथा संयमवान् यति ही देखते हैं।' यदि जीव पृथक् न हो तो यह कथन कैसे संगत होगा ? इस से सिद्ध है कि जीव शरीर से भिन्न और स्वतंत्र है। प्रभु के इस प्रकार के कथन से वायुभूति का संशय छिन्न हो गया। वह प्रतिबुद्ध हुआ और पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हुआ ॥सू०१०८॥

टीका का अर्थ— मेरे दोनों भाई महावीर स्वामी के समीप दीक्षित हो गये' ऐसा जान कर वायुभूति ब्राह्मण मन ही मन विचार करते है—सच है,—श्रीमहावीर स्वामी सर्वज्ञ मालूम होते हैं। यह उनकी सर्वज्ञता का ही

પદાર્થો વિગેરે ખાધેલા હશે. કઠોર—મુલાયમ વિગેરે સ્પર્શેલા સ્પર્શો, જ્યારે યાદ કરીએ છીએ ત્યારે સ્મરણમાં આવે છે આ સ્મરણ જીવ સિવાય કોને થાય ? તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે—"सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" ઇતિ આ નિત્ય જ્યોતિ સ્વરૂપ નિર્મળ આત્મા, સત્ય—તપ અને બ્રહ્મચર્યદ્વારા ઉપલબ્ધ થાય છે ને જે આત્માને ધીર વીર સંયમવાન યતિ જોઇ શકે છે' એ જીવ જુદો ન હોય તો, આ કથન કેવી રીતે સંગત જણાય ? આથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવ શરીરથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે પ્રભુના આવા પ્રવચનથી વાયુભૂતિનો સંશય દૂર થયો. ને પ્રતિબોધ પામી, પ્રભુ આગળ દીક્ષા લેવા તત્પર થયો ભગવાને પણ યોગ્ય અવસર જાણી, તેમને પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષા આપી દીક્ષિત કર્યો. (સૂ૦૧૦૮)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિની પ્રતિષ્ઠા ઘણી હતી, છતાં તેઓ પણ પ્રભાવિત થઇ સંસારથી વિરક્ત બન્યા. માટે આ પુરુષ કોઇ સામાન્ય શોધનો નથી પણ અદ્ભુત વિજ્ઞાનનો ધારક હોવો જોઇએ. જેમ મારા બન્ને

भ्रातरौ सदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीवतच्छरीरविषयं=जीव-शरीरैक्यविषयकं संशयम् अपाकरोमि, इति कृत्वा=इत्येतद्विचिन्त्य सोऽपि=वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः= समागतः। प्रभुः तं=वायुभूतिं नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तन्नाम तन्मनोगतसंशयनिर्देशपुरस्सरं वदति-भो वायुभूते। तव मनसि संदेहो वर्तते-यत् शरीरं तदेव जीवः। तद्व्यतिरिक्तः=शरीरभिन्नः अन्यः कोऽपि जीवो नास्ति, प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव=जलबुद्बुदवत् स=जीवः शरीरात् उत्पद्यते उत्पन्नः सन् शरीरे एव विलीयते=विलीनो भवति। अतो नास्ति अन्यः=शरीरातिरिक्तः कोऽपि पदार्थः=जीवपदार्थः, यः परलोके गच्छेत्?। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि=विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येव अनुविनश्यति-इति वेदवचनमपि अत्रार्थे=शरीरजीवैक्यविषये मानं=प्रमाणम्। अयं भावः-विज्ञानघनो=जीव एतेभ्यो

प्रभाव है-कि मेरे दोनों भाई उनके समीप दीक्षित हो गये हैं। अत एव मैं भी उनके पास जाकर अपने मन के 'वही जीव वही शरीर' अर्थात् जीव और शरीर विषयक एकता संबंधी संशय का समाधान प्राप्त करूँ। इस प्रकार विचार कर वायुभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के समीप आये। भगवान् ने वायुभूति के नाम और संशय का उल्लेख करते हुए कहा-हे वायुभूति! तुम्हारे मन में यह सन्देह बैठा हुआ है कि-'जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न जीव अलग नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से जीव की प्रतीति नहीं होती। जैसे जल का बुद्बुद जल से ही उत्पन्न होता है और जल में लीन हो जाता है, जल से अलग उसका कोई स्वतंत्र अस्तित्व नहीं है, इसी प्रकार जीव भी शरीर से उत्पन्न होता है और शरीर में ही विलीन हो जाता हैं। अतः शरीर से भिन्न कोई जीव पदार्थ नहीं है जो मृत्यु के पश्चात् परलोक में जाय। 'विज्ञानघन ही इन पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है' यह वेद-वाक्य भी जीव और शरीर की एकता के विषय में प्रमाण है।

ભાઈઓની અને અમારા બધાની જે જે શકાઓ અમને મુઝવે છે, તે બધી શકાઓ અનુક્રમે નિર્મૂળ થતી જાય છે જીવનુ અસ્તિત્વ અને કર્મનું હોવાપણું, આ બન્ને શકાઓ અમારા મનમા વરતતી હતી, તેનુ નિવારણુ આ વ્યક્તિએ સચોટ કથન દ્વારા કરી આપ્યા પછી, મને પણુ થોડી થોડી શ્રદ્ધા તેના પર આવતી જાય છે. માટે હું પણુ મારી શંકા તેની આગળ પ્રદર્શિત કરી, તેનો ખુલાસો મેળવુ! આવું વિચારી તે પ્રભુ પાસે ગયો એટલે 'શરીર અને જીવ' એકજ છે તે જાતની તેમની શકા, પ્રભુએ સ્વયં પ્રગટ કરી આથી વાયુભૂતિને પોતાના મનની વાત એમણે કેવી રીતે જાણી તે જોઈ વિસ્મય થયો. ભગવાને, જીવોની સ્મૃતિ, જીજ્ઞાસા, ચિકીર્ષા, જીગમિષા, આશંસા વિગેરે ગુણોનો

भवति, सो मौनं विना कस्य भवेत् ।। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्–सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतय संयतात्मानः" इति। यदि शरीराद् अन्यः कोऽपि जीवो न भवेत्तदा "सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एषलभ्यः" इति कथं संगच्छेत ? अतः सिद्ध शरीराद् भिन्नोऽन्यो जीवोऽस्तीति । एवं प्रभु-वचनेन छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

टीका—'तए णं वाउभूई विप्पो' इत्यादि । ततः खलु वायुभूतिर्विप्रः द्वावपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ" इति ज्ञात्वा मनसि चिन्तयति–तथाहि-"सत्यम्, एषः=श्रीमहावीरस्वामी सर्वज्ञो दृश्यते, यस्यमावेण मम द्वावपि

कोमल या कठोर आदि स्पर्श मैंने पहले छुआ था। इस प्रकार का जो स्मरण होता है, वह जीव के सिवाय किस को होगा ? हमारे शास्त्र में भी कहा है—

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य
पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः' इति।

अर्थात्–'यह नित्य, ज्योति स्वरूप और निर्मल आत्मा, सत्य, तप और ब्रह्मचर्य के द्वारा उपलब्ध होता है, जिसे धीर तथा संयमवान् यति ही देखते हैं।' यदि जीव पृथक् न हो तो यह कथन कैसे संगत होगा ? इस से सिद्ध है कि जीव शरीर से भिन्न और स्वतंत्र है। प्रभु के इस प्रकार के कथन से वायुभूति का संशय छिन्न हो गया। वह प्रतिबुद्ध हुआ और पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हुआ ॥सू०१०८॥

टीका का अर्थ— मेरे दोनों भाई महावीर स्वामी के समीप दीक्षित हो गये' ऐसा जान कर वायुभूति ब्राह्मण मन ही मन विचार करते है–सच है,–श्रीमहावीर स्वामी सर्वज्ञ मालूम होते हैं। यह उनकी सर्वज्ञता का ही

વગેરે જાણેલા રસો, કોમલ-મુલાયમ વિગેરે સ્પર્શાયેલા સ્પર્શો, જ્યારે યાદ કરીએ છીએ ત્યારે સ્મરણમાં આવે છે આ 'સ્મરણ' જીવ સિવાય કોને થાય? તમામ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે–"सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो हि शुद्धो यं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" ઇતિ આ નિત્ય જ્યોતિ સ્વરૂપ નિર્મળ આત્મા, સત્ય-તપ અને બ્રહ્મચર્યદ્વારા ઉપલબ્ધ થાય છે ને જે આત્માને ધીર-વીર સંયમવાન યતિ જોઈ શકે છે' જો જીવ જુદો ન હોય તો, આ કથન કેવી રીતે સંગત ગણાય? આથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવ શરીરથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે પ્રભુના આવા પ્રવચનથી વાયુભૂતિનો સંશય દૂર થયો. ને પ્રતિબોધ પામી, પ્રભુ આગળ દીક્ષા લેવા તત્પર થયો અવસરને પણ યોગ્ય અવસર જાણી તેમને પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષા આપી દીક્ષિત કર્યો. (સૂ૦૧૦૮)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિની પ્રતિજ્ઞા ઘણી હતી છતાં તેઓ પણ પ્રભાવિત થઈ સંસારથી વિરક્ત બન્યા. માટે આ પુરુષ કોઈ સામાન્ય શક્તિનો નથી પણ અદ્ભુત વિજ્ઞાનનો ધારક હોવો જોઈએ. જેમ મારા બન્ને

भ्रातरौ तदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीवतच्छरीरविषयं=जीव–शरीरैक्यविषयकं संशयम् अपाकरोमि, इति कृत्वा=इत्येतद्विचिन्त्य सोऽपि=वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः= समागतः। प्रभुः तं=वायुभूतिं नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तन्नाम तन्मनोगतसंशयनिर्देशपुरस्सरं वदति–भो वायुभूते। तव मनसि संदेहो वर्तते–यत् शरीरं तदेव जीवः। तद्व्यतिरिक्तः=शरीरभिन्नः अन्यः कोऽपि जीवो नास्ति, प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव=जलबुद्बुदवत् स=जीवः शरीरात् उत्पद्यते उत्पन्नः सन् शरीरे एव विलीयते=विलीनो भवति। अतो नास्ति अन्यः=शरीरातिरिक्तः कोऽपि पदार्थः=जीवपदार्थः, यः परलोके गच्छेत्?। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि=विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येव अनुविनश्यति–इति वेदवचनमपि अत्रार्थे=शरीरजीवैक्यविषये मान=प्रमाणम्। अयं भावः–विज्ञानघनो=जीव एतेभ्यो

प्रभाव है–कि मेरे दोनों भाई उनके समीप दीक्षित हो गये हैं। अत एव मै भी उनके पास जाकर अपने मन के 'वही जीव वही शरीर' अर्थात् जीव और शरीर विषयक एकता संबंधी सशय का समाधान प्राप्त करूँ। इस प्रकार विचार कर वायुभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के समीप आये। भगवान् ने वायुभूति के नाम और संशय का उल्लेख करते हुए कहा–हे वायुभूति! तुम्हारे मन में यह सन्देह बैठा हुआ है कि–'जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न जीव अलग नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से जीव की प्रतीति नहीं होती। जैसे जल का बुद्बुद जल से ही उत्पन्न होता है और जल में लीन हो जाता है, जल से अलग उसका कोई स्वतंत्र अस्तित्व नहीं है, इसी प्रकार जीव भी शरीर से उत्पन्न होता है और शरीर में ही विलीन हो जाता हैं। अतः शरीर से भिन्न कोई जीव पदार्थ नहीं है जो मृत्यु के पश्चात् परलोक में जाय। 'विज्ञानघन ही इन पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है' यह वेद–वाक्य भी जीव और शरीर की एकता के विषय में प्रमाण है।

ભાઇઓની અને અમારા બધાની જે જે શંકાઓ અમને મુંઝવે છે, તે બધી શંકાઓ અનુક્રમે નિર્મૂળ થતી જાય છે જીવનુ અસ્તિત્વ અને કર્મનુ હોવાપણું, આ બન્ને શંકાઓ અમારા મનમા વર્તતી હતી, તેનુ નિવારણ આ વ્યક્તિએ સચોટ કથન દ્વારા કરી આપ્યા પછી, મને પણ થોડી થોડી શ્રદ્ધા તેના પર આવતી જાય છે. માટે હું પણ મારી શંકા તેની આગળ પ્રદર્શિત કરી, તેનો ખુલાસો મેળવુ! આવુ વિચારી તે પ્રભુ પાસે ગયો એટલે 'શરીર અને જીવ' એકજ છે તે જાતની તેમની શંકા, પ્રભુએ સ્વયં પ્રગટ કરી. આથી વાયુભૂતિને પોતાના મનની વાત એમણે કેવી રીતે જાણી તે જોઈ વિસ્મય થયો. ભગવાને, જીવોની સ્મૃતિ, જીજ્ઞાસા, ચિકીર્ષા, જીગમિષા, આશંસા વિગેરે ગુણોનો

भूतेभ्यः=पृथिव्यादिभ्य उत्थाय-उत्पद्य पुनस्तान्येव भूतानि अनुविनश्यति=तेषु भूतेष्वेव विलीनो भवतीति। अत्रोच्यते=अस्मिन् विषये प्रतिविधीयते-सर्वप्राणिनां जीवो देहतः प्रत्यक्षोऽस्त्येव, यत'-स जीवः स्मृत्यादिगुणानां स्मृति-जिज्ञासा-चिकीर्षा-जिगमिषा-ऽऽशंसादीनां गुणानां प्रत्यक्षत्वेन संवित्-ज्ञाता अस्ति। स -जीव देहेन्द्रियेभ्यः पृथक् अस्ति, कुतः ? इत्याह-'यत ' इत्यादि-यतः इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि यदा नश्यन्ति-व्याधिशस्त्रादिभिर्विनश्यन्ते तदा-इन्द्रियोपघातावस्थायाम् सः-आत्मा स तम् पूर्वमनुभूतं इन्द्रियार्थ-शब्दादिकं स्मरति। एतदेव विवृणुते-'जहे' त्यादिना, यथा एषः-शब्दः मया पूर्वम्-प्राक् श्रुतः। तथा-एतत्=इदं धनभवनवसनादि वस्तु-जातं=मया पूर्वं दृष्टम्। तथा एष गन्धः सुरभिर्दुरभिर्वा मया पूर्वम् आघ्रातः। तथा-एषः मधुरतिक्तादिरसः मया पूर्वं आस्वादितः ४। तथा-एषः मृदुकर्कशादि स्पर्शः मया पूर्वं स्पृष्टः ५ आसीदिति सर्वत्र संयोजनीयम्, एवं प्रकारः अनुभवो यो भवति सोऽनुभवो जीवं विना कस्य भवेत् ? अपि तु जीवातिरिक्तस्य न कस्यापि, अनुभवस्य जीवधर्मत्वादिति। पुनरप्याह-'तुज्झ सत्येवि' इत्यादि। तव शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति, यत्-'सत्येन

तुम्हारे इस सन्देह का समाधान इस प्रकार है-सब जीवों को अपना जीव प्रत्यक्ष होता ही है, क्यों कि जीव स्मृति आदि अर्थात्-स्मृति, जिज्ञासा, चिकीर्षा, जिगमिषा, आशंसा आदि गुणों का प्रत्यक्ष रूप से ज्ञाता है। यह जीव देह से और इन्द्रियों से भिन्न है क्यों कि जब व्याधि या शस्त्र आदि के आघात वगैरह किसी कारण से इन्द्रियाँ नष्ट हो जाती हैं, तब इन्द्रियों के उपघात की स्थिति में भी आत्मा पहले अनुभव किये गये शब्द आदि विषयों का स्मरण करता है। इसी कथन का स्पष्टीकरण करते हैं-जैसे 'यह शब्द मैंने पहले (श्रोत्र इन्द्रिय का उपघात होने से पूर्व) सुना था। यह धन भवन वसन (वस्त्र) आदि वस्तु-समूह मैंने पहले देखा था। यह सुगंध या दुर्गंध मैं ने पहले सूंघी थी। यह मीठा या तिक्त रस मैंने पहले आस्वादन किया था। यह कोमल या कठोर स्पर्श मैंने पहले छुआ था।' इस प्रकार का जो स्मरण होता है, यह स्मरण जीव के सिवाय और किसे होगा ? जीव के सिवाय और किसी का नहीं हो सकता, क्यों कि अनुभव का कर्त्ता जीव ही है। और भी कहते हैं-तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है कि-'यह नित्य, ज्योतिर्मय और

ઉલ્લેખ કરી સમજાવું છું, આ બધા ગુણો જડ શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી, કારણ કે આ ગુણો, ચેતના શક્તિવાળા અને ચેતના શક્તિથી ભરપૂર છે ત્યારે જડમાં ચેતના શક્તિ બિલકુલ નથી, તો આ ગુણો જડમાંથી કેવી રીતે ઉદ્ભવ પામી શકે? માટે આ ગુણોવાળું જીવતત્વ, શરીરતત્વથી, તદ્દન ભિન્ન અને નિરાળું છે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાનપણ, ઇન્દ્રિયો નષ્ટ થવા છતાં સ્મરણમાં રહી શકે છે આ સ્મરણ શક્તિ જીવની છે, જડ શરીરની નથી માટે જીવ અને કાયા બન્ને ભિન્ન છે

लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः इति । अयं भावः-एषः=अयम् नित्यं-नित्यः, छान्दसत्वान्नपुंसकत्वम्, शाश्वतः, ज्योतिर्मयः=ज्योतिः स्वरूपः, शुद्ध= निर्मलः आत्मा सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण लभ्यः=प्राप्यः यम्=आत्मानम् धीराः=धैर्यवन्तः जितेन्द्रिया इत्यर्थः, संयतात्मानः=कूर्मवत् तत्तदिंद्रियार्थेभ्यो निगृहीतमनसः, यतयः=मुनयः पश्यन्ति=साक्षात्कुर्वन्तीति । यदि शरीरात् अन्यः=पृथक् जीवो न भवेत्, तदा 'सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण' इति वेदवचनं कथं संगच्छेत ? अतः शरीराद् भिन्नो जीवोऽस्ति' इति सिद्धं भवति । एवं प्रभुवचनेन छिन्नसंशयः-प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

निर्मल आत्मा सत्य से, तप से तथा ब्रह्मचर्य से उपलब्ध होता है; जिसको धैर्यवान्-जितेन्द्रिय तथा संयतात्मा-कूर्म की तरह इन्द्रियों के विषयों से मन को निगृहीत करने वाले-मुनि ही साक्षात् कर सकते हैं।' यदि शरीर से पृथक् जीव न हो तो वेद का यह वाक्य किस प्रकार संगत होगा? इस से सिद्ध है कि शरीर से भिन्न जीव की सत्ता है। इस प्रकार प्रभु के कथन से वायुभूति का संशय हट गया। वह अपने पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०१०८॥

તમારા શાસ્ત્રોમા પણ કહ્યુ છે કે સંયત આત્માએ પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાચબાની માફક ગોઠવી તેમજ મનને વિષયે માંથી ખેચી લઇને પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઇએ આ બધુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ હોવાથી જીવ અને કાયા જુદા છે એમ સિદ્ધ થાય છે ભગવાનની આવી અપૂર્વ વાણીનુ શ્રવણ થતા વાયુભૂતિના અતર્ગત ભાવો કેવી રીતે પલટાયા તે કહે છે કે—

'દેહ જીવ એક રૂપે ભાસે છે અજ્ઞાન વડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી તેમ થાય છે.
જીવની ઉપત્તિ અને રોગ શોક દુ:ખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવપદમા જણાય છે.
એવો જે અનાદિ એક રૂપનો મિથ્યાત્વ ભાવ,
જ્ઞાનિના વચનો વડે દૂર થઈ જાય છે
ભાસે જડ ચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન,
બન્ને દ્રવ્યો નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે.
જડ ને ચૈતન્ય બન્ને દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભિન્ન,

मूलम्—तए णं वियत्तामिहे माहणे वि विमरिसइ—जं इमे वेयत्तयी सव्वा महापंडिया तओ वि मायरा छिन्न णिय णिय संसया पव्वइया, अओ इमो कोवि अलोइओ महापुरिसो पडिभासइ, तयंतिए अहमवि गच्छामि, जइ सो ममं संसयं छेइस्सइ, ताहे अहमवि पव्वइस्सामित्ति कट्टु सो वि पंचसयसिस्सपरिवार परिवुडो पहुसमीपे समागच्छइ। पहूय त नामसंसयनिद्देसपुव्वं आभासेइ—भो वियत्ता ! तुज्झमणंसि—'पुढवी आइ पंचभूया न संति, जेसिं भा इमा पईई भायइ सा जस्स संदोव्व मिच्छा, एव सव्वं जगं सुण्णं वट्टइ "स्वप्नोपम वै सकलं" इच्चाइ वेयपयणाओ त्ति—संसओ वट्टइ सो मिच्छा। जइ एवं ताहे सुवणपसिद्धा सुमिणा सुमिण—पयत्था कहं दीसंतु ?। वेएसु वि पुण—"पृथिवी देवता—आपो देवता" इच्चाइ, अओ पुढवी आइ पंच-भूयाइं संति त्ति सिद्धं। एवं सोच्चा निसम्म छिन्नसंसओ वियत्तो वि पंचसयसीसेहिं पहुसमीवे पव्वइओ।सू०१०९॥

छाया—ततः खलु व्यक्ताभिधो ब्राह्मणो विमृशति,—यद् इमे वेदत्रयीस्वरूपा महापण्डितास्त्रयोऽपि भ्रातर श्छिन्न निज निज संशया' प्रव्रजिताः, अतोऽयं कोऽपि अलौकिको महापुरुषः प्रतिभासते, तदन्तिके अहमपि

સુપ્રતીતપણે બન્ને જેને સમજાય છે
સ્વરૂપ ચેતન નિજ જડ છે સંબંધ માત્ર;
અથવા તે જ્ઞેય પણ પરદ્રવ્યમાંય છે
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો;
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે
કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ગ્રંથનો પંથ ભવ અંતનો ઉપાય છે'

ઉપર પ્રમાણેની અંતરધારા વાયુભૂતિની મનોભૂમિકા ઉપર ઉઠી આવતાં, જ્ઞાનથી તેનું હૈયું ઝૂલવા લાગ્યું તેવે સમય મંત્રનો પ્રમાદ નહિ કરતા ભગવાનની પાસે પાંચસો શિષ્યો સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગૃત થતાં સમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય."

આ પ્રમાણે વાયુભૂતિ અમૃત પાનો રસાનુભવ કરવા તરફ વળ્યા; અને પોતાની આત્મ-પરિણતિને પોતાનામાં વાળવા શક્તિમાન બન્યો (સૂ૦૧૦૮)

गच्छामि। यदि स मम संशयं छेत्स्यति तदाऽहमपि प्रव्रजिष्यामीति कृत्वा सोऽपि पंचशतशिष्यपरिवारपरिवृतः प्रभुसमीपे समागच्छति। प्रभुश्च तं नामसंशयनिर्देशपूर्वमाकारयति–भो व्यक्त! तव मनसि पृथिव्यादिपञ्चभूतानि न सन्ति, तेषां या–इयं प्रतीतिर्जायते सा जलचन्द्रवन्मिथ्या। एतत्सर्वं जगत् शून्यं वर्त्तते–"स्वप्नोपमं वै सकलम्" इत्यादि वेदवचनादिति संशयो वर्त्तते। स मिथ्या। यद्येवं तदा भुवनप्रसिद्धाः स्वप्नास्वप्नपदार्थाः कथं दृश्येरन्? वेदेष्वप्युक्तम्–"पृथिवी देवता आपो देवता" इत्यादि। अतः पृथिव्यादिपञ्चभूतानि सन्तीति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा निशम्य छिन्नसंशयो व्यक्तोऽपि पञ्चशतशिष्यैः प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥सू०१०९॥

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् व्यक्त नामक ब्राह्मण ने विचार किया–'यह वेदत्रयी के समान महापण्डित तीनों भाई अपने–अपने संशय का निवारण कर के दीक्षित हो गये हैं। मालूम होता है, वह कोई अलौकिक महापुरुष हैं, मैं भी उन महापुरुष के पास जाऊँ। अगर वह मेरे संशय को दूर कर देंगे तो तो मैं भी दीक्षित हो जाऊँगा। ऐसा सोच कर वह भी पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप गये। प्रभु ने उन्हें नाम और संशय का उल्लेख करके कहा–हे व्यक्त! तुम्हारे मनमें यह संशय है कि पृथ्वी आदि पाँच भूत नहीं हैं, उनकी जो प्रतीति होती है सो जल–चन्द्र के समान मिथ्या है। यह समस्त जगत् शून्य रूप है। वेद में भी कहा है—'स्वप्नोपमं वै सकलम्' इति। अर्थात्–सब कुछ स्वप्न के समान है।' तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। अगर ऐसा हो तो तीन लोक में प्रसिद्ध स्वप्न–अस्वप्न गंधर्वनगर आदि पदार्थ क्यों दिखाई

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ ત્યારબાદ વ્યક્ત નામના ચોથા બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે આ ખુદ ત્રણ વેદ સમાન મહાપંડિતો તેમજ સગાસહોદરો પોતપોતાના સંશયોનું નિવારણ કરી દીક્ષિત થયા! આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તે કોઇ અલૌકિક પુરુષ છે! હું પણ તેમની પાસે જાઉં! કદાચ તે મારી શંકાને નિવારશે તો હું પણ તેમની પાસે દીક્ષા–પર્યાય ધારણ કરીશ. આમ વિચારી તે પણ પાચસો શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે પહોચી ગયો.

પ્રભુએ તેના નામ અને સંશયનો ઉલ્લેખ કરી કહ્યું કે 'હે વ્યક્ત! તારા મનમા એવો સંશય છે કે 'પૃથિવી આદિ પાચ ભૂતો હશે કે નહિ? અને જો હોય તો પણ જળ–ચદ્ર સમાન મિથ્યા છે, તેમજ આ સમસ્ત જગત શૂન્ય રૂપ છે વેદમા પણ કહ્યુ છે કે—"स्वप्नोपमं वै सकलम्" તમામ સ્વપ્નવત્ છે. આ બધી બાબતોમાં તને શંકા ઉઠી છે તે વાત ઠીક છે ને? વ્યક્તે જવાબ વાળ્યો કે 'હા, તેમજ છે, મને ઉપરની વાતોમાં ગાઢ શંકાઓ વર્તે છે' ભગવાને તેના મનનુ સમાધાન કરવા કહ્યુ કે 'આ તારી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. જો તારા કહેવા મુજબ આ બધું ત્રણે લોકમા દેખાતા નગર આદિ તેમજ અન્ય પદાર્થો સ્વપ્નવત્ છે; તો તે નજરોનજર કેમ દેખાય છે?

टीका—'वए ण विप्पणामहा' इत्यादि। ततः=वायुभूतिप्रव्रजनानन्तरं खलु व्यक्ताभिधः—व्यक्तनामा ब्राह्मणो विमृशति=विचारयति यत् इमे=इन्द्रभूत्यग्निभूति-वायुभूतयः वेदत्रयीस्वरूपाः=ऋग्यजुस्सामेति वेदत्रयी तत्स्वरूपा महापण्डिताः त्रयोऽपि भ्रातरः छिन्न निज निज संशयाः=विगत स्वस्वसन्देहाः प्रव्रजिताः। अतोऽयं कोऽपि अलौकिकः=लोकोत्तरो महापुरुषः प्रतिभासते। तदन्तिके अहमपि गच्छामि। यदि सः मम संशयं=संदेहं छेत्स्यति। तदा अहमपि प्रव्रजिष्यामि इति कृत्वा=इति परामृश्य सोऽपि पञ्चशत-शिष्यपरिवारपरिवृतः सन् प्रभुसमीपे समागच्छति, प्रभुश्च तम्=व्यक्तं नामसंशयनिर्देशपूर्वमाभाषते-सम्बोधयति, तथाहि-भो व्यक्त! तव

दते है? वेदा में भी कहा है—'पृथिवी देवता आपो देवता' अर्थात्—'पृथिवी देवता है, जल देवता है, इत्यादि। 'अतः पृथिवी आदि पाँच भूत हैं, यह सिद्ध हुआ। ऐसा सुन कर और हृदय में धारण करके, जिनका संशय निवृत्त हो गया है, ऐसे वह व्यक्त भी पाँच सौ शिष्यों के साथ प्रभु के साथ दीक्षित हो गये ॥मू० १०९॥

टीका का अर्थ—वायुभूति के दीक्षित हो जाने के पश्चात् व्यक्त नामक ब्राह्मण ने विचार किया-इन्द्रभूति, अग्निभूति और वायुभूति, यह तीनों महापंडित तीन वेद-ऋग्वेद, यजुर्वेद और सामवेद—स्वरूप थे। यह तीनों भाई अपने-अपने मनोगत संदेहों को दूर कर के दीक्षित हो गये। इस कारण यह-महावीर-कोई लोकोत्तर महापुरुष प्रतीत होते हैं। मैं भी उन के निकट जाऊँ। यदि उन्हों ने मेरी शंका का निवारण कर दिया तो मैं भी दीक्षा अंगीकार कर लूँगा। इस प्रकार विचार कर व्यक्त पण्डित भी अपने पाँच सौ अन्तेवासियों को साथ लेकर भगवान् के निकट पहुँचे। भगवान् ने व्यक्त का नामोच्चारण करते हुए तथा उनके मन का संशय प्रकाशित करते हुए इस प्रकार संबोधन किया-हे व्यक्त! तुम्हारे अन्तःकरणमें ऐसा

વેદમાં પણ કહ્યું છે કે—'પૃથ્વી દેવતા, આપો દેવતા' આ પૃથ્વી એક દેવતા છે અને જળ પણ દેવતા છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પૃથ્વી આદિ પંચમહાભૂતો વિદ્યમાન છે વેદવાક્યનો આવો સવળો અર્થ મળતાં તેની મિથ્યા માન્યતા આરબ થઇ ગઇ, તેને પણ સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય આવતા પાંચસો શિષ્યોની સાથે પ્રભુની સમીપે તે દીક્ષિત થયો (સૂ૦૧૦૯)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ-અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ ત્રણે સગા સહોદર હતા તેમજ પંડિત તરીકે પણ તેઓ પ્રખ્યાત હતા. તેઓ વેદત્રયી સ્વરૂપ હતા આ ત્રણ પ્રખર પંડિતો પણ વર્ધમાન સ્વામી આગળ નમી પડ્યા, ને જ્યારે તેમનું કથન તેમને ખરેખર ગમે ઉતર્યું હશે ત્યારેજ આત્માર્થ સાધવા તેઓ નિકળી પડ્યા હશે! આથી એમ સમજાય છે કે 'મહાવીર' લોકોત્તર પુરુષ હોવા જોઇએ એમ પ્રતીતિ થાય છે હું પણ તેમની નિકટ જાઉં, અને આ સંસારની જાળતાનો અંત લાવું આવું વિચારી 'વ્યક્ત' પંડિત પણ પોતાની દઢ થયેલ માન્યતાનું નિરાકરણ શોધવા પાંચસો શિષ્યો સાથે ઉપડયો.

मनसि–पृथिव्यादि पञ्चभूतानि न सन्ति, तेषां–पृथिव्यादिभूतानां या इयम् प्रतीतिः=अनुभवो जायते सा जलचन्द्रवत्–जले प्रतिबिम्बितश्चन्द्र इव मिथ्या यतः एतत्=दृश्यमानं सर्वं निःशेषं जगत् शून्यं वर्तते। तत्र प्रमाणमुपन्यस्यति='स्वप्नोपमं वै सकलम्' इति। सकलं=दृश्यमानं सर्वं स्वप्नोपमम्=स्वप्नदृष्टपदार्थवत् अस्ति वै=निश्चयेन, न तु सत्यमित्यर्थः, इत्यादि वेदवचनात्, इति इत्थं तव मनसि संशयो वर्तते। सः मिथ्या अस्ति। तथाहि–यदि एवं–पृथिव्यादिभूतपञ्चकाभावः स्यात्, तदा भुवनप्रसिद्धाः=सकललोकप्रख्याताः स्वप्नास्वप्नपदार्थाः–स्वप्नावस्थायां गजतुरगादयः, अस्वप्नावस्थायां गन्धर्वनगरादयश्चपदार्थाः कथं–केन प्रकारेण दृश्येरन्=दृष्टिविषयतया–

संशय है कि–पृथिवी आदि पाँच भूतों की सत्ता नहीं है। इन पाँचों भूतों की जो प्रतीति होती है, वह जल में प्रतिबिम्बित होनेवाले चन्द्रमा की प्रतीति की तरह भ्रान्ति मात्र है। यह सम्पूर्ण दृश्यमान जगत् शून्य है। इस विषय में प्रमाण देते हैं—'स्वप्नोपमं वै सकलम्' अर्थात्–'निश्चय ही सभी कुछ स्वप्न के सदृश है।' जैसे स्वप्न में विविध प्रकार के पदार्थ दृष्टिगोचर होते हैं, किन्तु उनकी पारमार्थिक सत्ता नहीं है, उसी प्रकार जगत् में दिखाई देनेवाले विविध पदार्थों की भी वास्तविक सत्ता नहीं है। वेद के उक्त वाक्य से इसी मत की सिद्धि होती है।

तुम्हारा यह संशय मिथ्या है। अगर पाँचों भूतों का अभाव हो और यह जगत् शून्य–रूप हो तो लोक में प्रसिद्ध स्वप्न अस्वप्न के अर्थात्–स्वप्न के गजतुरगादि, अस्वप्न के गन्धर्व नगरादिपदार्थ क्यों अनुभव में आवे?

ભગવાને તેના મનમા રહેલી શંકાને પોતાના જ્ઞાન દ્વારા જાણી લીધી અને કહ્યું કે 'તારામા એ જાતનો અભિપ્રાય વરતી રહ્યો છે કે પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતો આ જગતમા છેજ નહિ પરંતુ જેમ જળમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે, ને તે જળનો ચંદ્રમાજ છે એમ આપણે માનીએ છીએ તેમ ચંદ્રમાની પ્રતીતિ માફક આ પૃથ્વી આદિનું દેખાવું તે પણ એક ભ્રાન્તિ માત્ર છે! આ જગત શૂન્ય રૂપજ છે! ભ્રાન્તિપણે આ સર્વ પદાર્થો દેખાય છે, ભ્રાન્તિપણેજ સગા સહોદરો દેખાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ વધુ દેખાય છે તે કલ્પનાનોજ સંસાર છે. "કલ્પનાથીજ ઉભો થયો છે અને કલ્પના ખસી જતાં શૂન્યપણુંજ ભાસે છે જેમ સ્વપ્નમાં સકલ પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ભોગવાય છે તેને વાસ્તવિક માની તેનો રસ ચૂસાય છે, મિત્ર દુશ્મનનો ભેદ જણાય છે. પણ સ્વપ્ન ખસી જતાં કાંઈ પણ દેખાતુ નથી આ એક ભ્રમ હતો એમ જાણી આપણે નિદ્રામા સૂઈ જઈએ છીએ અગર નિદ્રામાંથી જાગૃત થઇએ છીએ તેમ આ સંસાર પણ એક દીર્ઘ સ્વપ્નુ છે એટલે જાગીને જોતાં અગર મૃત્યુ વખતે આમાનું કોઈ આપણને જણાતુ નથી તેથી મેં આ ખોટું જોયું તેવો ભ્રમ ઉપસ્થિત થાય છે."

ऽनुमतविषयाः क्रियेरन्?, किञ्च तवाभिमते वेदेऽपि पृथिव्यादिभूतपञ्चकास्तित्वम् उक्तम्, तथाहि–'पृथिवी देवता, आपो देवता' इत्यादि अतः वेदेऽपि पृथिव्यादिभूतपञ्चकास्तित्वाभिधानात् पृथिव्यादिपञ्चभूतानि सन्ति, इति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा–सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य निशम्य–ऊहापोहाभ्यां विशेषतो हृदिनिधाय, छिन्नसंशयो–व्यक्तोऽपि पञ्चशतशिष्यैः सह, भगवत्समीपे प्रव्रजितः ॥सू०१०९॥

आशय यह है कि–तुम कहते हो कि यह सब जल–चन्द्र के समान भ्रान्त है; किन्तु कहीं न कहीं पारमार्थिक होने पर ही दूसरी जगह उसकी भ्रान्ति होती है। आकाश में वास्तविक चन्द्र न होता तो जल में चन्द्रमा का भ्रम भी न होता। जगत् के पदार्थों को स्वप्नदृष्ट पदार्थों के समान कहना भी ठीक नहीं, क्यों कि जागृत अवस्था में वास्तविक रूप से पदार्थों का दर्शन न होता तो स्वप्न में वह कैसे दिखाई देते? जिस वस्तु का सर्वथा अभाव है, वह स्वप्न में भी नहीं दीखती। इसके अतिरिक्त स्वप्नदृष्ट पदार्थों में अर्थक्रिया नहीं होती, अत एव उन्हें कथंचित् असत् मान भी लिया जाय तो भी जागृत अवस्था में दिखाई देने वाले जिन पदार्थों में अर्थक्रिया होती है, उन्हें किस प्रकार मिथ्या–असत् माना जा सकता है? इसके अतिरिक्त तुम्हारे प्रमाण भूत माने हुए वेद में भी तो पाँच भूतों का अस्तित्व कहा है। यथा–पृथिवी देवता है, जल देवता है, इत्यादि।

ભગવાને તેનો ઉત્તર પ્રમાણેનો મત વ્યક્ત કર્યો સમજાવતા કહ્યું કે આ તારી બધી માન્યતા સત્યથી વેગળી છે સ્વપ્નમાં તો કોઇ પણ પદાર્થોની હયાતી જણાતી જ નથી, ત્યારે આ જગતમાં તુ ઘોડા, હાથી, મહેલ, મહેલાતો, નદી, તળાવ વિગેરે અનેક પદાર્થો પ્રત્યક્ષ જુએ છે ને આકાશમાં ચન્દ્ર ન હોય તો શું તે જળમાં દેખાઈ શકે? સ્વપ્નમાં પણ જે જે પદાર્થો વાસ્તવિક રીતે મોજુદ છે તેથી જ તે પદાર્થો સ્વપ્નમાં ભાસે છે. જો પદાર્થોનું અસ્તિત્વ ન હોય તો તે પદાર્થો કેવી રીતે દેખાઈ શકે? સ્વપ્નમાં જે જે પદાર્થો આભાસ તરીકે જણાય છે તે આભાસી પદાર્થોમાં અર્થક્રિયા હોતી નથી, તેથી સ્વપ્ન બાદ તેઓ તેને જણાતાં નથી, ત્યારે સંસારના સર્વ પદાર્થો અર્થક્રિયાસંપન્ન છે માટે જ તે દેખાવા યોગ્ય છે અને તેમનું અસ્તિત્વપણું વાસ્તવિક રીતે ઠરેલું છે 'આભાસ' એ મૂળ વસ્તુ નથી, પરંતુ પ્રતિબિંબ છે માટે તે અર્થક્રિયા સંપન્નથી સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયા સંપન્ન છે કંઈ ને કંઈ પરિણામ ક્રિયા સહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે જે જે કાંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. આવી અર્થક્રિયાને લીધે તેના રૂપ રંગ, વર્ણ, ઇ. વિગેરેમાં ફેરફાર થયા કરે છે માટે જ પૃથ્વી આદિ પદાર્થો ભ્રમજનક નથી પણ વાસ્તવિક છે વેદમાં પણ આ પદાર્થોને દેવની કક્ષામાં મૂક્યા છે કારણ કે આ પદાર્થોની

मूलम्—चउरो वि पंडिया पहुसमीवे पव्वइयत्ति सुणिय उवज्झाओ सुहम्माभिहो पंडिओ वि नियसंशय-
छेयणट्टं पंचसयसिस्सपरिवुडो पहुस्स अंतिए समागओ। पहू य तं कहेइ—भो सुहम्मा ! तुज्झमणंसि एयारिसो
संसओ वट्टइ—जो इह भवे जारिसो होइ सो परभवेवि तारिसो चेव होउं उप्पज्जइ, जहा सालिबवणेणं साली चेव
उप्पज्जंति, नो जवाइयं। "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्" इच्चाइ वेयवयणाओत्ति। तं मिच्छा,—जो
मद्दवाइ गुणजुत्तो मणुस्साउ बंधइ सो पुणो मणुस्सत्तणेण उप्पज्जइ। जो उ मायामिच्छाइ गुणजुत्तो होइ सो
मणुसत्तणेण नो उप्पज्जइ, तिरियत्तणेण उप्पज्जइ। जं कहिज्जइ—'कारणाणुसारं चेव कज्जं हवइ' तं सच्चं किंतु
अणेण एवं न सिज्झइ ज जहारूवो वट्टमाणभवो तहारूवो चेव आगामी भवो भविस्सइ, जओ वट्टमाणाणागय
भवाणं परोप्परं कज्जकारणभावो नत्थि अओ 'अणागयभवस्स कारणं वट्टमाणभवो अत्थि इमो पक्खओ भम-
भरिओ, वट्टमाणभवे जस्स जीवस्स जारिसा अज्झवसाया हवंति तयज्झवसायरूवकारणाणुसारमेव जीवाणं
अणागयभवस्स आऊबंधइ, तं बद्धाउरूवकारणमणुसरीय चेव अणागयभवो भवइ।
जइ कारणाणुसारमेव कज्जं होज्जा तया गोमयाइओ विंछियाईणं उप्पत्ती नो संभवेज्जा, इयकहणंपि न
संगयं, जओ गोमयाइयं विंछियाईणं जीवुप्पत्तीए कारण नत्थि तं तु केवलं तेसिं सरीरुप्पत्तीए चेव कारणं, गोमया-
इरूवकारणस्स विंछियाइसरीररूवकज्जस्स य अणुरूवया अत्थिचेव, जओ गोमयाइए रूवरसाइ पुग्गलाणं जे
गुणा होंति ते चेव गुणा विंछियाइ सरीरेविउवलब्भंति। एवं कज्जकारणाणं अणुरूवयासोगारे, वि एयं न सिज्झइ जं—
जहा पुव्वभवो तहेव उत्तरभवो वि होइ। वेएसु वि वुत्तं-"शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" इच्चाइ। अओ भवंतरे
वेसारिस्सं भवइ जीवस्सत्ति सिद्धं। एवं सोऊण नट्ठसंदेहो सोवि पंचसयासिस्सेहिं पहुसमीवे पव्वइओ ॥५॥सू०११०॥

जब वेद में भी पाँचों भूतों का अस्तित्व प्रतिपादन किया गया हैं तो यह सिद्ध हुआ कि पाँच भूत हैं।
यह कथन सामान्य रूप से श्रवण करके और ऊहापोह द्वारा विशेपरूप से हृदय में निश्चित करके
व्यक्त भी संशय निवृत्त होने पर पाँचसौ शिष्यों के साथ भगवान् के समीप प्रव्रजित हो गये ॥सू-१०९॥

શક્તિ એટલી બધી હોય છે કે તેને માનવી દૈવી શક્તિ તરીકે ઓળખે છે એટલા માટે જ આ પાંચ મહાભૂતોની
પછવાડે 'દેવતા' શબ્દ મૂકયો છે. આ પદાર્થો પોતાની શકિત દ્વારા ગમે તેવું રૂપાંતર કરી શકે છે અરે એક
અણુમાત્રમાં તીવ્ર શક્તિ રહેલી છે, તો સ્કંધોની તો વાત જ કયાં રહી ? આથી આ પાંચ ભૂતો સ્વસિદ્ધ થાય
છે. આવું અપૂર્વ સામર્થ્ય જડ દ્રવ્યોમા હોય છે તેવું કથન મહાવીર સ્વામીના સ્વયંમુખેથી સાંભળતાં તેમના શબ્દોમાં
'વ્યક્ત'ને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ ને તે પણ પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષિત થયો. (સૂ૦૧૦૯)

छाया—'चत्वारोऽपि पण्डिता प्रभुसमीपे प्रव्रजिताः' इति श्रुत्वा उपाध्यायः सुधर्माभिधः पण्डितोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थं पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभोरन्तिके समागतः। प्रभुश्च तं कथयति—भो सुधर्मन्! तव मनसि एतादृशः संशयो वर्तते यः इह भवे यादृशो भवति स परभवेऽपि तादृश एव भूत्वोत्पद्यते, यथा शालिवपनेन शालय एवोत्पद्यन्ते नो यवादिकम्। "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवःपशुत्वम्" इत्यादि वेदवचनादिति। तन्मिथ्या, यो मार्दवादिगुणयुक्तो मनुष्यायुर्बध्नाति स पुनर्मनुष्यत्वेनोत्पद्यते। यस्तु मायामिथ्यादिगुणयुक्तो भवति स मनुष्यत्वेन नोत्पद्यते, तिर्यक्त्वेन उत्पद्यते। यत् कथ्यते—"कारणानुसारमेव कार्यं भवति" तत्सत्यं, किन्तु—अनेन एवं न सिध्यति

मूल का अर्थ—'चउरो वि' इत्यादि। 'इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति और व्यक्त चारों ही पण्डित दीक्षित हो गये।' यह सुनकर उपाध्याय सुधर्मा नामक पण्डित भी अपने संशयको छेदने के लिए पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभुके पास पहुँचे। प्रभुने उन से कहा—हे सुधर्मन्! तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि जो जीव इस भव में जैसा होता है, परभव में भी वैसा ही होकर उत्पन्न होता है, जैसे शालि बोने से शालि ही उगते हैं, जौ (यव) आदि नहीं। वेद-वचन भी ऐसा है कि—'पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्' इति। अर्थात्—पुरुष पुरुषत्व को प्राप्त होता है और पशु पशुत्व को ही प्राप्त होता है।'

तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। जो मृदुता आदि गुणों से युक्त और मनुष्यायु का बन्धन करता है, वह मनुष्य रूप से उत्पन्न होता है। जो तीव्रतर माया-मिथ्यात्व आदि गुणों से युक्त होता है, मनुष्य रूप से उत्पन्न नहि होता, किन्तु तिर्यंच रूप से उत्पन्न होता है, यह जो कहा जाता है कि कारण के अनुरूप ही

મૂળનો અર્થ—"ચઉરો વિ" ઇત્યાદિ ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ અને વ્યક્તએ "ચારે પંડિત દીક્ષિત થઈ ગયા" એ સાંભળીને ઉપાધ્યાય સુધર્મા નામના પંડિત પણ પોતાના સંશયોના નિવારણ માટે પાંચસો શિષ્યોની સાથે પ્રભુની પાસે પહોંચ્યા. પ્રભુએ તેને કહ્યું—હે સુધર્મા! તમારા મનમાં એવો સંશય છે કે—જે જીવ આ ભવમાં જેવો હોય છે પરભવમાં પણ તે એવોજ થઈને જન્મે છે, જેમ શાલિ વાવવાથી શાલિ જ ઉગે છે, પણ જવ આદિ ઉગતા નથી વેદ-વચન પણ એવું છે કે—"પુરુષો વૈ પુરુષત્વમશ્નુતે પશવઃ પશુત્વમ્" એટલે કે પુરુષને પુરુષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને પશુ, પશુત્વને જ પામે છે તમારો આ વિચાર મિથ્યા છે મૃદુતા આદિ ગુણોથી યુક્ત એવો જે જીવ મનુષ્ય આયુનો બંધ બાંધે છે, તે મનુષ્યરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે જે તીવ્રતર માયા-મિથ્યાત્વ આદિ ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તે મનુષ્યરૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી પણ તિર્યંચરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે એમ જે કહેવાય છે કે કારણને અનુરૂપ કાર્ય થાય છે તે બરાબર છે પણ

यत्-यथारूपो वर्त्तमानभवस्तथारूप एव आगामी भवो भविष्यति, यतो वर्त्तमानाऽनागतभवयोः परस्परं कार्य-कारणभावो नास्ति, अतः-'अनागतभवस्य कारणं वर्त्तमान भवोऽस्ति' अयं प्रत्ययो भ्रमभृतः, वर्त्तमानभवे यस्य जीवस्य यादृशा अध्यवसाया भवन्ति तदध्यवसायरूपकारणानुसारमेव जीवानामनागतभवस्यायुर्बध्यते, तद् बद्धायूरूपकारणमनुसृत्यैवानागतभवो भवति।

'यदि कारणानुसारमेवकार्यं भवेत्तदा गोमयादितो वृश्चिकादीनामुत्पत्ति र्नो संभवेत्' इतिकथनमपि न संगतं, यतो गोमयादिकं वृश्चिकादीनां जीवोत्पत्तौ कारणं नास्ति, तत्तु केवलं तेषां शरीरोत्पत्तावेव कारणम्, गोमयादिरूप कारणस्य वृश्चिकादि शरीररूपकार्यस्य चानुरूपताऽस्त्येव, यतो गोमयादिके रूपरसादिपुद्गलानां ये गुणा भवन्ति त एव गुणावृश्चिकादिशरीरेऽप्युपलभ्यन्ते। एवं कार्यकारणयोरनुरूपता स्वीकारेऽपि एतन्न सिध्यति यत्-

---

कार्य होता है, सो ठीक है, किन्तु इससे यह सिद्ध नहीं होता कि जैसा वर्त्तमान भव है वैसा ही आगामी भव होगा, क्योंकि वर्त्तमान भव और आगामी भव में परस्पर कार्य कारणभाव नहीं है। अर्थात् आगामी भवका कारण वर्त्तमान भव है, यह समझना भ्रम पूर्ण है। वर्त्तमान भव में, जीस जीव के परिणाम-अध्यवसाय जैसे होते हैं, उन्हीं अध्यवसाय रूप कारण के अनुसार आगामी भव की आयु बंधती है और बद्ध आयु रूप कारण के अनुसार ही आगामी भव होता है। अगर कारण के अनुसार ही कार्य होता तो गोबर आदि से वृश्चिक आदि की उत्पत्ति संभव न होती। यह कथन भी संगत नहीं है, क्यो कि गोबर आदि, वृश्चिक आदि के जीवकी उत्पत्ति में कारण नहीं हैं, सिर्फ वृश्चिक आदि के शरीर की उत्पत्ति में ही कारण होते हैं। और गोबर आदि रूप कारण तथा वृश्चिक आदि शरीर रूप कार्य में अनुरूपता है ही। गोबर आदि में रूप, रस, आदि पुद्गल के जो गुण होते हैं, वही गुण वृश्चिक आदि के शरीर में भी पाये जाते हैं।

તેથી એ સિદ્ધ થતુ નથી કે જેવો વર્તમાન ભવ છે, એવો જ આગામી ભવ હશે, કારણ કે વર્તમાન ભવ અને આગામી ભવમા પરસ્પર કાર્ય-કારણભાવ નથી એટલે કે આગામી ભવનું કારણ વર્તમાન ભવ છે, એમ માનવું તે ભ્રમભર્યું છે. વર્તમાન ભવમા, જે જીવના પરિણામ-અધ્યવસાય જેવા હોય છે, એજ અધ્યવસાયરૂપ કારણને અનુસાર આગામી ભવનો આયુબંધ બંધાય છે. અને આયુબંધના કારણ પ્રમાણે જ આગામી ભવ થાય છે "જો કારણને અનુસાર જ કાર્ય થતુ હોય તો છાણ-વગેરેમાથી વીંછી વગેરેની ઉત્પત્તિ સંભવી ન શકત" આ કથન પણ અસંગત છે. કારણકે છાણ આદિ, વીંછી આદિના જીવની ઉત્પત્તિનું કારણ નથી, પણ ફકત વીંછી આદિના શરીરની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ હોય છે. અને છાણ આદિરૂપ કારણતથા વીંછી આદિ શરીરરૂપ કાર્યમાં અનુરૂપતા છે જ. છાણ આદિમાં રૂપ, રસ, આદિ પુદ્ગલતાના જે ગુણ હોય છે, તે જ ગુણ વીંછી આદિનાં શરીરમા પણ હોય છે. આ

यथा पूर्वभवस्तथैवोत्तरभवोऽपि भवति। वेदेष्वप्युक्तम्—"शृगालो वै एष जायते य सपुरीषो दह्यते" इत्यादि, अतो भवान्तरे वैसादृश्यमपि भवति जीवस्येति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा नष्टसंदेहः सोऽपि पञ्चशतशिष्यैः प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥सू०११०॥

टीका—"चउरोऽवि पंडिया' इत्यादि। "चत्वारोऽपि—इन्द्रभूत्यग्निभूति, वायुभूति, व्यक्तभिधाः पण्डिताः प्रभुसमीपे प्रव्रजिताः इति श्रुत्वा उपाध्यायः सुधर्माभिधः पण्डितोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थं पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभोरन्तिके समागत। प्रभुश्च तं—समागतं सुधर्माख्यं पण्डितं कथयति भो सुधर्मन्! तव मनसि एतादृशः= अनुपदं वक्ष्यमाणस्वरूपः संशयो वर्तते, यथाहि यो—जीवः इह भवे=अस्मिन् जन्मनि यादृशः=यादृग्योनिभाक्तो भवति,

इस प्रकार कार्य—कारण की अनुरूपता स्वीकार कर लेने पर भी यह सिद्ध नहीं होता कि जैसा पूर्व भव है, वैसा ही उत्तर भव भी होता है। वेदोंमें भी कहा है—'शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते' इति। अर्थात्—जो मनुष्य मल सहित जलाया जाता है, वह निश्चय ही शृगाल के रूप में उत्पन्न होता है, इत्यादि। इससे सिद्ध है कि भवान्तर में जीव विसदृश रूप से भी उत्पन्न होता है। यह कथन सुनकर सुधर्मा उपाध्याय का संशय नष्ट हो गया। वह पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रव्रजित हो गये ॥सू०११०॥

टीका का अर्थ—इन्द्रभूति आदि चारों पण्डित प्रभु के समीप प्रव्रजित हो गये, यह सुनकर उपाध्याय सुधर्मा नामक विद्वान् भी अपने संशय को दूर करने के लिये पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के निकट गये। भगवान् ने अपने समीप आये सुधर्मा पण्डित से कहा—हे सुधर्मन्! तुम्हारे चित्त में ऐसा संशय है कि—जो जीव इस भव में जिस योनि को प्राप्त है, वह जीव आगामी भव में भी उसी योनिका

પ્રમાણે કાર્ય—કારણની અનુરૂપતા સ્વીકારી લેવાથી પણ એ સિદ્ધ થતુ નથી કે જેવો પૂર્વ ભવ હોય છે તેવો આગામી ભવ પણ હોય છે વેદોમાં પણ કહ્યુ છે—"શૃગાલો વૈ એષ જાયતે યઃ સપુરીષો દહ્યતે" એટલે કે જે મનુષ્ય મળ સાથે બળાય છે, તે અવશ્ય શિયાળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે બીજા ભવમા જીવ જુદા રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ કથન સાંભળીને સુધર્મા ઉપાધ્યાયનો સંશય નાશ પામ્યો. તેમણે પાંચસો શિષ્યો સાથે દીક્ષા લીધી ॥સૂ૦૧૧૦॥

ટીકાનો અર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ચારે પંડિતોએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી એ સાંભળીને ઉપાધ્યાય સુધર્મા નામના વિદ્વાન પણ પોતાના સંશયને દૂર કરવા માટે પાંચસો શિષ્યોની સાથે ભગવાનની પાસે ગયા. ભગવાને પોતાની પાસે આવેલ સુધર્મા પંડિતને કહ્યુ—હે સુધર્મા! તમારા મનમાં એવો સંશય છે કે જે જીવ આ ભવમાં જે યોનિ

सः–जीवः परभवेऽपि=भवान्तरेऽपि तादृश एव=तादृशयोनिमानेव भूत्वा उत्पद्यते। यथा–येन प्रकारेण शालि-वपनेन शालय एव उत्पद्यन्ते, नतु–तदतिरिक्त यवादिकम्। अयं तव संशयः–'पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवःपशुत्वम्–पुरुषः=पुमान् पुरुषत्वं वै=पुंस्त्वमेव अश्नुते=प्राप्नोति, पशवः=चतुष्पदाः पशुत्व वै=चतुष्पदत्वमेव अश्नुवते=प्राप्नुवन्ति, न तु विपरीतां योनिम्–इत्यादि वेदवचनादस्तीति। तत्=तव मत मिथ्या वर्त्तते, तथाहि–यो=जीवो मार्दवादि गुणयुक्तो भवति स मनुष्यायुः=मनुष्ययोनियोग्यायुः बध्नाति सः-बद्धमनुष्यायुर्जीवः मनुष्यत्वेन उत्पद्यते। तु–पुनः यो–जीवः, मायामिथ्यादि गुणयुक्तो भवति, सः–मनुष्यत्वेन नोत्पद्यते, अपि तु तिर्यक्त्वेन उत्पद्यते। यत्–कथ्यते 'कारणानुसारमेव=कारणानुरूपमेव कार्यं भवति'–तत् सत्यं, किन्तु विसदृशमपि भवति, तथाहि–आमतंडुलजलस्य यत्रैकविंशति पर्यन्तं प्रक्षेपः तत्र 'तान्दलिया' इति प्रसिद्धस्य शाकविशेषस्य उत्पत्तिर्जायते यथावा

होकर उत्पन्न होता है। जैसे शालि नामक धान्य वोने से शालि ही उगते हैं, उसके अतिरिक्त जौ आदि नहीं उगते। तुम्हें यह संशय वेदके इस वाक्यके कारण है कि—"पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्' निश्चय ही पुरुष पुरुषपन को ही प्राप्त करता है–और पशु पशुपन को ही प्राप्त होते हैं।'

तुम्हारा यह मत मिथ्या है, क्यों कि जीव मार्दव (नम्रता) आदि गुणों से युक्त होता है, वह मनुष्य योनि के योग्य आयु को बाँधता है और मनुष्यायु बाँधने वाला मनुष्य रूप में उत्पन्न होता है, किन्तु जो जीव माया–आदि गुणों से युक्त होता है, वह मनुष्य रूप से उत्पन्न नहीं होता, किन्तु तिर्यंच रूप से उत्पन्न होता है। जो कहा जाता है कि 'कारण के अनुरूप ही कार्य होता है," वह सत्य है, परन्तु इतने से वर्त्तमान भवका सादृश्य भविष्यत्कालिक भव में सिद्ध नहीं होता है। वर्त्तमान भव, भविष्यत् भव का कारण होता है–यह जो मत है वह भ्रान्तिपूर्ण ही है। वर्त्तमान भव भविष्यद् भव का कारण नहीं होता है, परन्तु

પામ્યો છે, તે જીવ આગામી ભવમા પણ તેજ યોનિમા ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ શાલિ નામનું અનાજ વાવવાથી શાલિ જ ઉગે છે, તે સિવાય જવ આદિ ઉગતાં નથી વેદના આ વાક્યને કારણે તમને એ સંશય થયો છે–-"पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्"–અવશ્ય પુરુષ પુરુષપણાને પામે છે અને પશુ પશુપણાને પામે છે. તમારો આ મત મિથ્યા છે, કારણ કે જે જીવ માર્દવ (નમ્રતા) આદિ ગુણોવાળો હોય છે, તે મનુષ્યયોનિને યોગ્ય આયુ–બન્ધ બાધે છે, અને મનુષ્યાયુ બાધનાર મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જે જીવ માયા–મિથ્યાત્વ આદિ ગુણવાળો હોય છે, તે મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ તિર્યંચ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. કારણને અનુરૂપજ કાર્ય થાય છે એમ જે કહેવાય છે તે સત્ય છે, પણ એટલાથી વર્તમાન ભવની ભવિષ્યકાળના ભવ સાથેની સમાનતા સિદ્ધ થતી નથી વર્તમાન ભવ, ભવિષ્યના ભવનું કારણ હોય છે એવો જે મત છે તે ભ્રામક છે. વર્તમાન ભવ

मनानिदमषेव—वीशातकत्रसीकाद्धस्योत्पत्ति भवति भयवा सप्तराभोषितं कांस्यपात्रस्य ध्रुवं सद्यो निपातते इत्यादि, अपि च वर्तमानभवसादृश्यमनागामिनि भवे न सिध्यति, यतो वर्तमानभवानागतभवयोः कार्यकारणभावो नास्ति। वर्तमानभवोऽनागतभवस्य कारणं भवतीति यन्मतं तद् भ्रान्तिपूर्णमेव, परन्तु वर्तमानभवे यादृशा अध्यवसाया भवन्ति, तादृशाऽध्यवसायरूप कारणानुसारमेव जीवा अनागतभवसम्बन्धिकमायुर्बध्नन्ति, तदनुरूप एव जीवाना मनागतभवो भवति। किंच कारणानुरूपकार्यस्वीकारे गोमयादितो वृश्चिकादीनामुत्पत्तिर्न संभवेत् इति यदुच्यते, तदप्यसमीचीनमेव, यतो गोमयादिकं वृश्चिकादीनां जीवोत्पत्तौ न कारणम्, किन्तु तेषां शरीरोत्पत्तावेव कारणम्। गोमयादिरूप कारणस्य, वृश्चिकादि शरीररूप कार्यस्य च आनुरूप्यमस्त्येव, यतो गोमयादौ रूपरसादि पुद्गलानां ये गुणा भवन्ति त एव गुणा वृश्चिकादि शरीरेऽप्युपलभ्यन्ते। इत्थं च कार्यकारणयोरानुरूप्यस्वीकारेऽपि यादृशः पूर्वभवस्तादृश एव उत्तरभवोऽपि भवतीति न सिध्यति। इद न ममैवाभिमतम्, अपि तु वेदेऽप्युक्तमस्ति—

वर्तमान भव में जिस प्रकार के अध्यवसाय होते हैं, उस प्रकार के अध्यवसायरूप कारण के अनुसार ही जीव भविष्यत्कालिक भव सम्बन्धी आयु बांधते हैं और तदनुसार ही जीवों को भविष्यत्कालिक भव होता है। तथा—कारण के अनुरूप कार्य स्वीकार करने पर गोमय (गोबर) आदि से वृश्चिक आदि की उत्पत्ति की संभावना नहीं है, यह जो कहा जाता है, सो भी असंगत है; क्यों कि गोबर आदि वृश्चिकादि के जीव की उत्पत्ति में कारण नहीं है, किन्तु उनके शरीर की उत्पत्ति में ही कारण है। गोमयादि रूप कारण और वृश्चिकादि के शरीर रूप कार्य में सादृश्य है ही, क्यो कि गोबर आदि में रूप रसादि पुद्गलों के जो गुण हैं वे ही गुण वृश्चिकादि शरीर में भी उपलब्ध होते हैं। इस प्रकार कार्यकारण में सादृश्य स्वीकार करने पर भी 'जैसा पूर्वभव होता है वैसा ही उत्तर भव भी होता है' यह सिद्ध नहीं होता।

ભવિષ્યના ભવનુ કારણ હોતો નથી પણ વર્તમાન ભવમાં જે પ્રકારના અધ્યવસાય હોય છે, તે પ્રકારના અધ્યવસાયરૂપ કારણ પ્રમાણે જ ભવિષ્યના ભવ સબંધી આયુ બાંધે છે અને તે પ્રમાણે જ જીવોનો ભવિષ્યકાળનો ભવ હોય છે તથા કારણને અનુરૂપ કાર્યનો સ્વીકાર કરતાં છાણ આદિથી વીંછી આદિની ઉત્પત્તિની સંભવના હોતી નથી, એમ જે કહેવાય છે તે પણ અસંગત છે કારણ કે છાણ વગેરે વીંછી વગેરેના જીવની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ નથી પણ તેમના શરીરની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ છે છાણ આદિ રૂપ કારણ અને વીંછી આદિનાં શરીરરૂપ કાર્યમાં સાદૃશ્ય (સમાનતા) છે જ, કારણ કે છાણ આદિમાં રૂપ, રસ આદિ પુદ્ગલોના જે ગુણ છે તેજ ગુણ વીંછી આદિનાં શરીરમાં પણ હોય છે આ પ્રમાણે કાર્ય કરવામાં સાદૃશ્યને સ્વીકારવા છતાં પણ "જેવો પૂર્વ ભવ હોય છે તેવો ઉત્તરભવ હોય છે" એ સિદ્ધ થતુ નથી આ કેવળ મારો જ અભિપ્રાય નથી, પણ વેદમાં પણ કહ્યુ છે-

"श्रृगालो वै एष जायते, यः सपुरीषो दह्यते" यः सपुरीषः=विष्ठासहितः दह्यते—भस्मी क्रियते सः—श्रृगालो वै=शृगाल एव जायते—इत्यादि, अतो 'भवान्तरे जीवस्य वैसादृश्य भवति' इति सिद्धम्। एवम्=पूर्वोक्तं श्रीवीर-वचनं श्रुत्वा नष्टसन्देहः=छिन्नसंशयः सोऽपि=सुधर्माऽपि पञ्चशतशिष्यैः सह प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥५॥सू०११०॥

मूलम्—तए णं उवज्झायं सुहम्मं पव्वइयं सोऊण मंडिओवि अद्धुट्ठसयसीसेहिं परिवुडो पहुसमीवे समणुपत्तो। पहूय तं कहेइ—भो मंडिया ! तुज्झ मणंसि बंधमोक्खविसओ संसओ वट्टइ—जं 'जीवस्स बंधो मोक्खो य हवइ न वा।' 'स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" इच्चाइ वेयवयणाओ जीवस्स न बंधो न मोक्खो। जइ बंधो मन्निज्जइ ताहे सो अणाइओ वा? पच्छाजाओ वा? जइ अणाइओ ताहे सो न छुट्टिज्जइ—जो अणाइओ सो अणंताओ हवइ त्तिवयणा। जइ पच्छाजाओ ताहे कया जाओ? कह छुट्टिज्जइ? त्ति। त मिच्छा। लोए जीवा असुहकम्मबंधेण दुहं, सुहकम्मबंधेण सुहं पत्ता दीसंति, सयलकम्मछेएण जीवो मोक्खं पावइत्ति लोए पसिद्धं। 'अणाइबंधो न छुट्टिज्जइ' त्ति जं तए कहियं तंपि मिच्छा, जओ लोए सुवण्णस्स मट्टियाए य जो अणाई संबंधो सो छुट्टिज्जइ चेव। तवसत्थेसुवि' वुत्तं—"ममेति बध्यते जन्तुनिर्ममेति प्रमुच्यते" इच्चाइ। पुणोवि—

"मन एव मनुष्याणां कारणं, बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥ १ ॥ इच्चाइ।

अओ सिद्धं जीवस्स बंधो मोक्खो य हवइ त्ति। एवं सोच्चा निसम्म छिन्नसंसओ पडिबुद्धो मंडिओ वि अद्धुट्ठ सयसीसेहिं पव्वइओ।

यह केवल मेरा ही अभिमत नहीं है, किन्तु वेद में भी कहा है—"श्रृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" इति। जो मनुष्य विष्ठा सहित जलाया जाता है वह निश्चय ही श्रृगाल रूप में उत्पन्न होता है। इससे यह सिद्ध हुआ कि भवान्तर में विसदृशता भी होती है। इस प्रकार के श्रीमहावीर के वचन सुनकर सुधर्मा भी छिन्नसंशय हो गये। वह भी अपने पँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप दीक्षित हो गये ॥सू०११०॥

"श्रृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" જે મનુષ્ય મળ સહિત જલાવાય છે તે ચોક્કસ શિયાળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ભવાન્તરમા વિસદૃશતા પણ હોય છે આ પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનાં વચનો સાંભળીને સુધર્માના સંશયનું પણ નિવારણ થઈ ગયું. તેમણે પણ પોતાનાં પાંચસો શિષ્યો સહિત પ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ॥સૂ૦૧૧૦॥

मंडियं पव्वइयं सोचा मोरियपुत्तो वि नियसयसयछेयणट्ठं अद्धुट्ठसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे पत्तो। तं पि पहू एवं वयासी–भो मोरियपुत्ता। तुम्ह मणंसि एयारिसो संसओ वट्टइ–अ देवा न संति 'को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्र यम वरुण कुबेरादीन्' इइ वयणाओ। तं मिच्छा वेएवि–"स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" इइ वयणं विज्जइ। जइ देवा न भवेज्जा ताहे देवलोगोवि न भवेज्जा, एवं सइ "स्वर्गलोकं गच्छति" इदं वयणं कहं संगच्छेज्जा। एएणं वक्केणं देवाणं सत्ता सिज्झइ। अच्छउ ताव सत्थवयणं, पस्सउ इमाए परिसाए ठिए इदाइ देवे। पच्चक्खं एए देवा दीसंति। एवं पहुस्स वयणं सोचा निसम्म मोरियपुत्तो छिन्नसंसओ अद्धुट्ठ सयसीसेहिं पव्वइओ ॥सू०१११॥

छाया– ततः खलु उपाध्यायं सुधर्माणं प्रव्रजितं श्रुत्वा मण्डिकोऽपि अर्धचतुर्थशतशिष्यैः परिवृतः प्रभु समीपे समनुप्राप्तः। प्रभुश्च तं कथयति–भो मण्डिक। तव मनसि बन्धमोक्षविषयः संशयो वर्तते, यत्–जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवति न वा? "स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" इत्यादि वेदवचनाज्जीवस्य न बन्धो न मोक्षः। यदि बन्धो मन्यते तदा स अनादिको वा पश्चाज्जातो वा? यद्य-नादिकस्तदा स न छुट्येत "योऽनादिकः सोऽनन्तकः" इति वचनात्। यदि पश्चाज्जातस्तदा कदा जातः? कथं

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् उपाध्याय सुधर्मा को दीक्षित हुआ सुनकर मण्डिक भी साढेतीनसौ शिष्यों के साथ भगवान् के पास गये। भगवान् ने मण्डिक से कहा—हे मण्डिक! तुम्हारे मन में बन्ध और मोक्ष के विषय में संशय है–कि जीव को बन्ध और मोक्ष होता है या नहीं? 'स एष विगुणो विभुन बध्यते ससरति वा मुच्यते मोचयति वा' यह निर्गुण और व्यापक आत्मा न बद्ध होती है न संसरण करती है, न मुक्त होती है न किसी को मुक्त करती है। इत्यादि वेदवाक्य से न जीव का बन्ध होता है, न मोक्ष होता है। यदि बन्ध माना जाय तो वह अनादि है अथवा पीछे से उत्पन्न हुआ है? अगर अनादि

મૂળનો અર્થ 'तए णं' ઈત્યાદિ સુધર્મા નામના ઉપાધ્યાયને પ્રવ્રજિત થયેલ સાંભળી, મંડિક નામનો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પણ સાડાત્રણસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે, ભગવાન સમીપ ગયો. તેને સંબોધી વાત કરતાં, ભગવાન બોલ્યા કે હે મંડિક! શું તારા મનમાં બંધ અને મોક્ષ સંબંધી શંકા છે? જીવ ને બંધ મોક્ષ હોય કે નહિ? આ નિર્ગુણ અને વ્યાપક આત્મા બંધાતો નથી સંસારમાં ફરતો નથી તેમજ મુક્ત પણ હોતો નથી અને કોઈને મુક્ત કરી પણ શકતો નથી. તારા વેદવાક્યમાં "स एष विगुणो विभु र्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" આ પ્રમાણે તું કહે છે કે જીવનો મોક્ષ કે બંધ હોતો જ નથી તારો મત એવો છે કે જો બન્ધ માનવામાં

छुटयत इति, लोके जीवा अशुभकर्मबन्धनेन दुक्खं, शुभकर्मबन्धनेन सुखं प्राप्ता दृश्यन्ते, सकलकर्मच्छेदेन जीवो मोक्षं प्राप्नोतीति प्रसिद्धम्। अनादिवन्धो न छुटयते, इति यत्त्वया कथितं तदपि मिथ्या। यतो लोके सुवर्णस्य मृत्तिकायाश्च योऽनादिः सम्बन्धः स छुटयत एव। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्—"ममेति बध्यते जन्तुर्निर्ममेति प्रमुच्यते॥" इत्यादि। पुनरपि—

"मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥१॥ इत्यादि।

अतः सिद्धं जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवतीति। एवं श्रुत्वा विस्मितश्छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो मण्डिकोपि अर्द्ध-

---

है तो वह कभी छूटना नहीं चाहीये, क्यों कि यह कहा गया है कि 'जो अनादि होता है, वह अनन्त होता है।' अगर बाद में उत्पन्न हुआ तो कब उत्पन्न हुआ? और कैसे छूटता है? यह मत मिथ्या है, क्यों कि लोक में जीव अशुभ कर्म-बंध से दुःख को और शुभ कर्म-बंध से सुख को प्राप्त करते देखे जाते हैं। यह भी प्रसिद्ध है कि समस्त कर्मों का नाश होने से जीव मोक्ष प्राप्त करता है।

अनादि बंध छूटता नहीं, ऐसा तुमने कहा सो भी मिथ्या है, क्यों कि लोक में स्वर्ण और मृत्तिका का जो अनादि संबंध है, वह छूटता ही है। "ममेति बध्यते जन्तुर्निर्ममेति प्रमुच्यते" इति। अर्थात्—"ममत्व के कारण 'जीव को बन्धन होता है और ममता से रहित जीव मोक्ष पाता है" इत्यादि और भी कहा है—

"मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥१॥

આવે તો આ 'બન્ધ'ને અનાદિ માનવો પડે, તો તેનો અંત હોઈ શકે નહિ કારણ કે જે બાબત અનાદિ હોય, તે અનન્ત હોવી જોઈએ. અગર જીવનો બંધ આદિવાળો માનો તો, ક્યારે બંધની ઉત્પત્તિ થઈ? તેમજ તે ક્યારે અને કેવી રીતે છૂટી શકે? ઉપર પ્રમાણેનો તારો મત પ્રવર્તી રહ્યો છે પરંતુ તે મત મિથ્યા છે. કારણ કે સંસારમાં જે સુખ ભોગવે છે તે શુભ કર્મનો બંધ છે; અને દુ.ખ ભોગવે છે, તે પાપ કર્મ (અશુભ)નો બંધ છે, અને આ સમસ્ત શુભાશુભ કર્મનો નાશ થતા, જીવ મુક્ત થાય છે. ને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. તે કહ્યું કે, અનાદિબંધ છૂટે નહિ, તે પણ ખોટું છે. કારણ કે આ જગતમાં. કંચન અને માટીનો સંયોગ અનાદિનો છે, છતા તે છૂટી જાય છે; તો 'કર્મ' પણ જડ દ્રવ્યની સૂક્ષ્મ રજ છે, માટે તે પણ છૂટું થવું જોઈએ. મૂળભૂત વાત એ છે કે "ममेति बध्यते जन्तु निर्ममेति प्रमुच्यते" જીવના મમત્વ ભાવને લીધે બંધ થાય છે; અને મમત્વ ભાવ છૂટતાં જીવનો મોક્ષ થાય છે. ફરી પણ કહ્યું છે—

सतुपशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥ ६ ॥

मण्डिक प्रव्रजितं श्रुत्वा मौर्यपुत्रोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थम्–अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे प्राप्त । तमपि प्रभुरेवमेव कथयति–भो मौर्यपुत्र। तव मनसि एतादृश संशयो वर्तते यत् देवा न सन्ति–"को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्र–यम–वरुण–कुबेरादीन्" इति वचनात् । तन्मिथ्या । यदऽपि–"स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" इति वचनं विद्यते । यदि देवा न भवेयुस्तदा देवलोकोऽपि न भवेत् ।

अर्थात्–"मन ही मनुष्यों के बन्ध और मोक्ष का कारण है। विषयों में आसक्त मन बन्ध का और विषयों से निवृत्त मन मुक्ति का कारण होता है" इत्यादि। इस से जीव को बंध और मोक्ष होता है, यह सिद्ध हुआ। इस प्रकार सुनकर मण्डिक चकित हुए। उनका संशय दूर हो गया। उन्हें प्रतिबोध प्राप्त हुआ। वे भी साढ़ेतीनसौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये।

मण्डिक को दीक्षित हुए सुनकर मौर्यपुत्र भी अपना संशय निवारण करने के लिए साढे तीनसौ शिष्यों के परिवार सहित प्रभु के पास आया। प्रभुने उनसे भी ऐसा कहा–हे मौर्यपुत्र! तुम्हारे मन में ऐसा सन्देह है कि देव नहीं हैं क्यों कि–'को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान्' अर्थात्–'माया के समान इन्द्र, यम, वरुण और कुबेर आदि देवों का कौन जानता है?' ऐसा कहा गया है।

तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। वेद में भी यह वाक्य है–'स एष–यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं

"मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयो ।
बन्धाय विषयासक्त, मुक्तये निर्विषयं मन " ॥ १ ॥ इति।

આ બંધ અને મોક્ષના કારણભુત 'મન' છે વિષયોમાં જો 'મન' આસક્તિ રાખે તો 'મન' બંધ કરે છે; અને જો વિષયોથી નિવૃત્ત રહે છે તો મુક્તિને પામે છે આથી જીવને બંધ અને મોક્ષ છે તે સાબીત થાય છે

આમ સાંભળી મંડિક તાજુબ થયો. તેનો ભ્રમ ભાગી ગયો. તે પ્રતિબોધ પામતા સાડાત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયો. મંડિકને પ્રતિબોધ પામેલો જોઈ મૌર્યપુત્ર પણ પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે શંકાના નિવારણ અર્થે પ્રભુ પાસે ગયો. પ્રભુએ પણ તેને પૂછ્યું કે "હે મૌર્યપુત્ર! તમારા દિલમાં એવી શંકા છે કે 'દેવ' નથી તમે દેવોને (ઇન્દ્ર યમ, વરુણ, કુબેર વિગેરેને) માયાવી માનો છો તે વાત બરાબર છે ને? પરંતુ આ વાતનો તમને સંદેહ છે તે અસ્થાને છે વેદ–વાક્ય પણ કહે છે કે "स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति"

एवं सति "स्वर्गलोकं गच्छति" इ; वचनं कथं संगच्छेत ?। एतेन वाक्येन देवानां सत्ता सिध्यति। तिष्ठतु तावच्छास्त्रवचन, पश्यतु अस्यां परिषदि स्थितान् इन्द्रादिदेवान्। प्रत्यक्षमेते देवा दृश्यन्ते। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा=निशम्य मौर्यपुत्रः छिन्नसंशयोऽर्द्धचतुर्थशतशिष्यै प्रव्रजितः ॥सू०१११॥

टीका—'तए णं उवज्झायं सुहम्मं' इत्यादि। ततः खलु उपाध्यायं सुधर्माणं प्रव्रजितं श्रुत्वा मण्डिकोऽपि अर्धचतुर्थशतशिष्यैः=सार्द्धत्रिशतशिष्यैः परिवेष्टितः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः। प्रभुश्च तं=मण्डिकं कथयति, तथाहि—भो मण्डिक! तव मनसि बन्धमोक्षविषयः संशयो वर्तते—संशयस्वरूपमाह—यदित्यादिना, यत्—जीवस्य बन्धो

गच्छति' अर्थात्—'यज्ञरूप आयुध (शस्त्र)वाला यज्ञकर्ता शीघ्र ही स्वर्गलोक में जाता है।' यदि देव न होते तो देवलोक भी न होता। ऐसी स्थिति में स्वर्ग लोकमें जाता है' यह कथन कैसे संगत हो सकता है? इस वाक्य से देवों की सत्ता सिद्ध होती है। परन्तु शास्त्र के वाक्य को रहने दो, इसी परिषद् में स्थित इन्द्र आदि देवों को देख लो। यह देव प्रत्यक्ष ही दिखाई दे रहे हैं। प्रभु के इस प्रकार वचन सुनकर और समझकर मौर्यपुत्र भी छिन्न संशय होकर साढे तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥१११॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् उपाध्याय सुधर्मा को प्रव्रजित हुआ सुनकर मण्डिक भी साढे तीनसौ शिष्यों के परिवार के साथ भगवान् के समीप पहूँचे। भगवान् ने मण्डिक से कहा—हे मण्डिक! तुम्हारे मनमें बन्ध—मोक्ष—विषयक संशय है। उस संशयका स्वरूप बतलाते हैं—जीव का बंध और मोक्ष होता है या नहीं? तुम्हारे इस

यज्ञरूप આયુધવાળા "યજ્ઞકર્તા શીઘ્રપણે સ્વર્ગમાં જાય છે જો તમારા કહેવા મુજબ દેવ ન હોય તો દેવલોક પણ ન હોવો જોઇએ, તો આ 'સ્વર્ગ' રૂપી કથન જે વેદ-વાકયમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે તમારા કથન સાથે કેવી રીતે બંધબેસતુ છે? આ વેદ-વાકયથી જ સિદ્ધ થાય છે કે દેવો છે અને દેવોની સત્તા પણ છે. શાસ્ત્રની વાતને તમે ગ્રહણ ન કરો તો પણ આ પરિષદ્‌માં જે દેવો સાક્ષાત્ બેઠા છે તેને જોઈ લ્યો. પ્રભુનું આવું વચન સાભળી મૌર્યપુત્ર પણ સંશય રહિત થયો ને સાડાત્રણુસો શિષ્યો સાથે તેણે પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી (સૂ૦૧૧૧)

વિશેષાર્થ—'સુધર્મા' જેવા વિદ્વાન ઉપાધ્યાય પણ ભગવાનની વાણીથી ચલિત થયા એમ જાણવાથી મંડિક પણ પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યોના સમૂહ સાથે ભગવાન તરફ જવા રવાના થયો. ભગવાને તેના મનની સપાટી પર તરતા ભાવોને જોઈ લીધા, ને તે ભાવોમા બધ-મોક્ષ રૂપી શકાઓ ઉઠતી હતી તે તેમણે જાણી લીધી. ભગવાને તે શકાઓને આગળ કરી મંડિકને કહ્યુ કે તને જીવના બધ અને મોક્ષની શ્રેણી ખોટી લાગે છે? જો તું બંધ અને

मोक्षश्च भवति न वा? तवात्र संशये कारणम्—'स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा "स एषः=जीवः विगुणः=निर्गुणः विभुः=व्यापकः न बध्यते=बन्धनं न याति, वा=अथवा न संसरति=नोत्पद्यते भवं न प्राप्नोति, तथा न मुच्यते=न मुक्तो भवति, वा—अथवा न परं मोचयति।" इत्यादिवेदवचननिकरोऽस्ति। त्वं 'स एष विगुण' इत्यादिवेदवचनादेव 'जीवस्य न बन्धो न चापि मोक्षो भवतीति मन्यसे। अत्रेयं तव युक्तिः—यदि जीवस्य बन्धो मन्यते, तदा—सः=बन्धः अनादिकः=आदिरहितः नित्य इत्यर्थः, वा—अथवा पश्चात् जातः? तत्र यदि अनादिकः=नित्यो मन्यते, तदा स न त्रुट्येत=न छिद्येत, 'योऽनादिकः

संशय का कारण वेद का यह वचन है—'यह निर्गुण और सर्वव्यापी आत्मा न तो बंधन को प्राप्त होती है, न उत्पन्न होती है, न मुक्त होती है और न दूसरे को मुक्त करती है।' इसी वेद वचन से तुम मानते हो कि जीव का न बंध होता है और न मोक्ष होता है। इस विषय में तुम्हारी युक्ति यह है—अगर जीव का बंध माना जाय तो वह बंध अनादि है या सादि—बाद में उत्पन्न हुआ है? अगर नित्य माना जाय तो वह छूट नहीं सकता;

મોક્ષને કલ્પિત માનતો હોય તો તું ખોટે રસ્તે છે। તારા કથન મુજબ આ આત્મા નિર્ગુણ અને સર્વવ્યાપી છે તેથી તેને બંધ કે મોક્ષ હોય જ નહિ એવો તારો અભિપ્રાય છે

ઉપરની તારી માન્યતા તને અવળે રસ્તે દોરનારી છે જગતમાં ઉઘાડી આંખે દેખાય છે કે—

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ,
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તેજ શુભાશુભ વેધ
શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય,
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ક્યાંય.
જે જે કારણ બંધના, તે બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષ પંથ ભવ અંત.
રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તેજ મોક્ષનો પંથ.
આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત,
જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષપંથ તે રીત.

सोऽनन्तकः, यः=पदार्थः अनादिकः=आदि रहितो भवति सः अनन्तकः–अन्तरहितः–नित्योऽपि भवति, इति वचनात्। एवं च नित्यस्य सदास्थायित्वात् अनादिको जीवबन्धो न छिद्येतेति पर्यवसितम्। अथ द्वितीय विकल्पितं खण्डयितुमाह–'यदि पश्चाज्जातः' इत्यादिना–यदि पश्चात् जीवस्य बन्धो जातः तदा=पश्चाद्बन्ध-स्वीकारे कदा=कस्मिन् काले सजातः? कथ–केन प्रकारेण च स छुटयते? छिद्यते? अत्र नास्ति किमपि मत्यु-त्तरम्–इति। अतो जीवस्य नास्ति बन्धो न चापि मोक्ष इति पर्यवसितम्। इद यत्तव मतं तन्मिथ्या। यतो लोके जीवाः अशुभकर्म–बन्धनेन तत्कर्मजनित दुःखं प्राप्ता दृश्यन्ते' इति परेण सम्बध्यते, एवं शुभकर्मबन्धेन जीवाः सुखं प्राप्ताः दृश्यन्ते। तथा सकलकर्मछेदेन–कर्मकलापस्य ध्यानानलेन भस्मसात्करणेन जीवः सुख-दुःखनिमित्तीभूत–शुभाशुभकर्मकृतबन्धनाभावात् मोक्ष=मुक्ति प्राप्नोति इति प्रसिद्धम्। तथा–'अनादिबन्धो न

क्यों कि जो पदार्थ आदि–रहित होता है, वह अन्तरहित भी होता है। इस तरह जो नित्य होता है वह सदैव बना रहता है, अतएव अनादिकालीन जीव का वंध नष्ट नहीं होना चाहिए। अब दूसरे विकल्प का खंडन करने के लिए कहते है–अगर जीव का वंध पश्चात् उत्पन्न हुआ है तो वह किस समय हुआ? और किस प्रकार छूटता है? इस प्रश्न का कोई समाधान नहीं है। अत एव सिद्ध हुआ कि जीव का वंध और मोक्ष नहीं होता।

यह जो तुम्हारा मत है सो मिथ्या है, क्यों कि लोक में प्रसिद्ध है कि जीव अशुभ कर्म–वंधन के कारण, उस कर्मजनित दुःख के भागी देखे जाते हैं, और शुभकर्म वंध के कारण जीव सुख के भागी देखे जाते है। तथा ध्यान रूपी अग्नि से समस्त कर्म समूह का भस्म कर देने के कारण, जीव सुख और दुःख के कारणभूत शुभ एवं अशुभ कर्मों से होनेवाले वंध का अभाव होने से मोक्ष प्राप्त करते हैं।

અર્થાત્—એક રાક છે અને એક રાજા છે એ શબ્દથી નીચપણું, ઉંચપણું, કુરૂપપણું, સુરૂપપણું એમ ઘણું વિચિત્રપણુ છે, અને એવો જે ભેદ રહે છે તે–સર્વ સમાનતા નથી. તેજ શુભાશુભ કર્મનો બંધ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. કેમ કે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમા તેનું શુભ ફળ ભોગવે. અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનુ અશુભ ફળ ભોગવે. તને કર્મનો બંધ સમજાવ્યો. હવે તે બંધના વિરોધી સ્વભાવને મોક્ષ કહે છે. જે જે કારણો વડે બંધ થાય છે તે તે કારણોને છેદવાથી મોક્ષ માર્ગ આવી મળે છે અને ભવનો અંત આવી જાય છે. કર્મના બંધનમાં રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન પાયારૂપે છે. આ ત્રણેનું એકત્વ એ કર્મની ગાંઠ છે આ ત્રણ વિના કર્મનો બંધ થાય જ નહિ; અને આ ત્રણેથી નિવૃત્તિ કરવી તે 'મોક્ષ' કહેવાય.

छुटयते' इति यत्त्वया कथितं, तदपि मिथ्या। यत लोके सुवर्णस्य मृत्तिकायाश्च परस्परं योऽनादिः=प्रवाहापेक्षयाऽनादिकालागतः सम्बन्धो भवति, स छुटयते एव। एवमेव जीवस्यापि अनादिबन्धो निस्संशय छुटयते इति बोध्यम्। अत्र विषये तव शास्त्रेऽप्युक्तमस्ति—'ममेति बध्यते जन्तुः' इत्यादि। अथ भावः—जन्तुः मम=मदीयम् एतत्पुत्रदारादिकम् इति स्वीकुर्वन् सन् ममता रज्ज्वा बध्यते=बन्धं याति, पुन स जीव निर्ममेति—'मम पुत्रदारादिकं नास्तीति ममत्वमकुर्वन् प्रमुच्यते इति। इतोऽन्यदपि तव शास्त्रे बन्धमोक्षपरं प्रभूतं वचनमस्ति। तदेव दर्शयितुमाह—'पुनरपि' इत्यादि। पुनरपि तव शास्त्रे प्रोक्तं—'मन एव मनुष्याणाम्' इत्यादि। मनुष्याणां—बन्ध—मोक्षयोः, कारणं—मन एव=अन्तःकरणविशेष एव, न तु तदन्यः कोऽपि पदार्थस्तयोः कारणमस्ति। तत्र विषयासक्तं मनः जीवस्य बन्धाय—चतुर्गतिकससारपरिभ्रमणाय भवति। तथा—निर्विषयम्=इन्द्रियविषयासक्तिरहित मनस्तु मुक्तये=जीवस्य मोक्षाय—भवभ्रमणविरमणाय भवतीत्यादि। अतो जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवतीति सिद्धम्। एवं श्रु त्वा निस्मित' छिन्नसंशयः सन् मतिबुद्धो भूत्वा मण्डिकोपि अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः।

ननु—अग्निभूतिकृत कर्म संशयादस्य को विशेषः? उच्यते—स कर्मसत्ता गोचर', अयं तु तस्मिन् सत्यपि जीवकर्मसंयोग गोचरोऽस्तीति विशेषो ज्ञातव्यः।

तुमने कहा कि अनादि बंध छूटता नहीं है, सो भी मिथ्या है। लोक में सोने और मिट्टी का परस्पर जो प्रवाह की अपेक्षा से अनादिकालीन संबंध है, वह छूट ही जाता है। इसी प्रकार जीव का भी कर्मों के साथ का अनादि सम्बन्ध अवश्यमेव छूट जाता है। इस विषय में तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है—जब जीव 'यह पुत्रकलत्र आदि मेरे हैं' ऐसा मानते है तो ममता की रस्सी से बँधता है और जब जीव यह समझ लेता है कि 'पुत्र कलत्र आदि मेरे नहीं हैं' तो ममत्व से रहित होकर मुक्त होता है। इसके अतिरिक्त भी बंध—मोक्ष का समर्थन करनेवाले बहुत से वचन तुम्हारे शास्त्र में विद्यमान हैं। कहा भी है—'मनुष्यों के बंध और मोक्ष का कारण मन ही है, मन के अतिरिक्त और कोई कारण नहीं हैं। विषयों में आसक्त मन चार गति रूप संसार भ्रमण का कारण होता है। तथा इन्द्रिय—विषयों की आसक्ति से रहित मन जीव के मोक्ष—भव भ्रमण के अन्त का कारण होता है।' इससे सिद्ध हुआ कि जीव को बंध और मोक्ष होता है।

મોક્ષ કોનો? આત્માનો। આ આત્મા કેવો છે? તો તે કહે છે કે 'સત્ રૂપ, અવિનાશી, ચૈતન્યમય, સ્વભાવમય, અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એવો 'કેવળ' એટલે શુદ્ધ આત્મા' આ દશા પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રવૃત્ત તે મોક્ષ માર્ગ અને આ દશા' પ્રાપ્ત થાય એટલે 'મોક્ષ' થયો કહેવાય."

"मण्डिक मि" इत्यादि। मण्डिकं प्रव्रजितं श्रुत्वा मौर्यपुत्रोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थम् अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः=पञ्चाशदुत्तरशतत्रय-परिमितशिष्यैः परिवृतः सन् प्रभुसमीपे प्राप्तः। तमपि प्रभुः एवं-वक्ष्यमाणं वचनं कथयति-भो मौर्यपुत्र। तव मनसि एतादृशः संशयो वर्तते, यत् देवाः न सन्ति, तत्र प्रमाणतयोपन्यस्तं वचनं प्रकटयति-"को जानाति" इत्यादि। मायोपमान्=मायावत् अलीकान् इन्द्र-यम-वरुण-कुबेरादीन् गीर्वाणान्=देवान्

इस प्रकार सुनकर मण्डिक विस्मित हुए। उनका संशय दूर हो गया। वह प्रतिबोध प्राप्त करके अपने साढेतीन सो शिष्योंके साथ दीक्षित हो गये।

शंका-अग्निभूति द्वारा किये गये कर्म-विषयक संशय से इस संशय में क्या अन्तर है?

समाधान-अग्निभूतिको कर्म के अस्तित्व में ही सन्देह था। पर मण्डिक कर्म का अस्तित्व तो मानते थे किन्तु जीव और कर्म के संयोग के संबंध में शंकित थे। यही दोनों में अन्तर हैं।

मण्डिक को दीक्षित हुआ सुनकर मौर्यपुत्र भी अपने संशय का निवारण करने के लिए अपने तीन सौ पचास शिष्यों के साथ भगवान् के समीप पहुँचे। उन्हें भी भगवान् ने आगे कहे वचन कहे-हे मौर्यपुत्र! तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि देव नही है। इस विषय में प्रमाणरूप से प्रयुक्त वचन प्रकट करते हैं-'माया के समान मिथ्या इन्द्र, यम, वरुण, और कुबेर आदि देवों को कौन देखता है!' इस कथन से देव नहीं हैं, ऐसा सिद्ध होता है। किन्तु तुम्हारा देवों को स्वीकार न करना मिथ्या हैं, क्यों कि वेद में भी ऐसा कहा है कि-'यह यज्ञ रूपी शस्त्रवाला यजमान-यज्ञकर्त्ता शीघ्र ही स्वर्गलोक में जाता है।'

ભગવાને બંધ અને મોક્ષનું કથન, માર્ગ અને શુદ્ધતા એ ત્રણે બતાવતા મંડિક વિસ્મિત થયો અને પ્રવ્રજ્યા અંગિકાર કરી તે વિરક્ત બન્યો. તેના સાડાત્રણસો શિષ્યોએ પણ તેજ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો

શંકા-અગ્નિભૂતિની કર્મ સબંધની અને મંડિકની કર્મ-બંધ સંબંધની શંકાઓમા શુ ફરક છે?

સમાધાન-અગ્નિભૂતિને તો ખુદ 'કર્મ'માંજ સંદેહ હતો. તેને મન 'કર્મ' જેવું કાંઈ છેજ નહિ એમ લાગતુ. પરંતુ મંડિક 'કર્મ'ના અસ્તિત્વને સ્વીકારતો હતો, પણ જીવ અને કર્મનો સંબંધ થતો હશે કે કેમ? તેની શંકા તે સેવી રહ્યો.હતો આ બનેમા આટલું અંતર છે.

મંડિકને પ્રવ્રજીત થયેલ જાણી મૌર્યપુત્ર પણ પોતાની શંકાના નિવારણ અર્થે સાડાત્રણસો શિષ્યો સાથે ઉપડયો. મૌર્યપુત્રની શંકા 'દેવ'નું અસ્તિત્વ છે કે નહિ તે બાબતનું હતું. તેનુ કહેવું હતું કે આ બધા ઇન્દ્રો-યમ કુબેર વરુણ આદિને કોણે જોયા છે? તેની શંકાના નિવારણ અર્થે ભગવાને વેદ-વાકયનો દાખલો ટાકી બતાવ્યો. ને સ્વર્ગની

को जानाति=मत्यज्ञात्मकज्ञानविषयी करोति" इति वचनात् देवा न सन्तीति। तन्मिथ्या—तत्—देवाभावस्वी करणम् तत् मिथ्या। यतो वेदेऽपि "स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" सः एषः—अयं यज्ञायुधो=यागरूपशस्त्रवान् यजमानः=यज्ञकर्ता—अञ्जसा=शीघ्रं स्वर्गलोकं गच्छति इति—एतद् वचनं विद्यते। यदि देवा न भवेयुः तदा देवलोकोऽपि न भवेत्। एवं सति 'स्वर्गलोकं गच्छति' इदम्—एतद् वचनं कथं संगच्छेत ? तत्स्वीकारे तु देवलोकः तत्स्थायि देवानामपि सिद्धिः पर्यवसिता। इत्थमागमप्रमाणेन देवान् साधयित्वा सम्प्रति प्रत्यक्षप्रमाणेन तान् साधयति—'अच्छउ' इत्यादि। आस्तां=तिष्ठतु तावत् शास्त्रवचनम्; पश्यतु भवान् प्रत्यक्षतोऽस्यां परिषदि स्थितान्=विद्यमानान् इन्द्रादिदेवान् इति। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवण गोचरीकृत्य, निशम्य=ऊहापोहाभ्यां विशेषतो हृदि निश्चित्य—मौर्यपुत्र छिन्नसंशयः सन् अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः ॥मू०१११॥

मूलम्—मोरियपुत्तं पव्वइयं सुणिऊं अकंपिओ चिंतेइ—जो जो तस्स समीवे गओ सो सो पुण्णो न निव्वत्तो। सव्वेसिं ससओ तेण छिन्नो। सव्वे वि य पव्वइया। अहं अहंपि गच्छामि ससयं छेदेमित्ति कट्टु तिसय सीससहिओ पहुसमीवे समागओ। तं दट्ठुं भगवं वयइ—भो अकंपिया! तुज्झमणंसि इमो ससओ अत्थि ज नेरइया न संति "न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" इचाइ वयणओ त्ति तं मिच्छा। नारया संति चेव, न उण ते एत्थ आगच्छंति, नो य मणुस्सा तत्थ गमिउं सक्कंति। अइसयनाणिणो ते पच्चक्खरूवेण पासंति। तत्थ सत्थंमि वि—"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" एयारिसं वयणं लब्भइ, जइ नारगा न भविज्जा

अगर देव न होते तो देवलोक भी न होता। ऐसी स्थिति में 'स्वर्गलोक में जाता है' यह वाक्य कैसे ठीक बैठ सकता है? इस वाक्य को स्वीकार करने पर देवलोक और देवलोक में रहनेवाले देवों की भी सिद्धि हो गई। इस प्रकार आगम प्रमाण से देवों की सत्ता का साधन करके अब प्रत्यक्ष प्रमाण से साधन करते हैं कि 'शास्त्र वचनों को जाने दो, तुम इस परिषद में बैठे हुए इन्द्र आदि देवों को प्रत्यक्ष देखलो'। इस प्रकार प्रभु के वचन सुनकर तथा ऊहापोह कर के विशेषरूप से हृदय में निश्चित कर के मौर्यपुत्र सन्देह-रहित हो कर साढे तीन सौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये ॥मू०—१११॥

કહાવી બતાવી દીધી. જે જે શુભ કૃત્યો ધર્મ સંબંધી હોય તે સર્વ કર્તવ્યોનું યથાર્થ પાલન કરનાર દેવગતિમાં જાય છે એમ વેદની વાત સમજાવીને કરી આ ઉપરાંત તેમની પરિષદમાં આવેલા દેવોની હાજરી બતાવી તેની શંકા નિર્મૂળ કરી, આથી તે પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્ય સમુદાય સાથે દીક્ષિત થઈ ભગવાનની આજ્ઞાએ વિચરવા લાગ્યા (સૂ૦૧૧૧)

ताहे 'सुद्दन्नभक्खगो नारगो होइ' त्ति वक्क कह सगच्छिज्जा ?। अणेण सिद्धं णारगा संति त्ति। एव सोचा अकंपिओ वि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥८॥

'अकंपिओ वि पव्वइओ' त्ति जाणिय पुण्णपावसंदेहजुओ 'अयल–भाया' इय नामगो पंडिओ वि तिसयसीसेहिं परिवुडो पहुसमीवे समागओ। त दट्ठूणं भगवं एवं वयासी–भो अयल–भाया ! तव हिययंसि इमो संसओ वट्टइ–जं पुण्णमेव पकिट्ठं संतं पकिट्ठ सुहस्स हेऊ ? तमेव य अवचीय माणमचंत थोवावत्थं संतं दुहस्सहेऊ ? उय तय इरित्तं पावं किंपि वत्थु अत्थि ? अहवा एगमेव उभयरूवं ? उभयंपि सतं तं वा अत्थि ? उय पुरिसा इरित्तं अन्नं किंपि नत्थि ? जओ वेएसु कहियं 'पुरुष एवेद °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं' इच्चाइ त्ति। तं मिच्छा। इहलोए पुण्णपावफलं पच्चक्खं लक्खिज्जइ, एवं ववहारओ वि पत्तिज्जइ–जं पुण्णस्स फलं दीहा उय लच्छी रूवारोग्ग–सुकुलजम्माइ, पावस्स य तव्विवरीयं अप्पा उयाइफलं, इय पुण्णं पावं च सतं तं वियाणाहि 'पुरुष एवेदं इच्चेयम्मि विसए अग्गिभूइपण्हे जं मए कहिय तं चेव मुणेयव्वं। तव सिद्धते वि पुण्णं पावं च सतं तत्तणेण गहियं, तं जहा–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" इच्चाइ। अणेण सिद्धं पुण्णं पावं च उभयमवि सतं तं वत्थु विज्जइ। इय सुणिय छिन्न संसओ अयलभाया वि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥सू०११२॥

छाया—मौर्यपुत्रं प्रव्रजितं श्रुत्वा–अकम्पितः चिन्तयति–यो यस्तस्य समीपे गतः स स पुनर्न निवृत्तः, सर्वेषां संशयस्तेन छिन्नः, सर्वेऽपि च प्रव्रजिता अतोऽहमपि गच्छामि संशयं छेदयामीति कृत्वा त्रिशत–शिष्य-सहितः प्रभुसमीपे संप्राप्तः। तं दृष्ट्वा भगवान् वदति–भो अकम्पित ! तव मनसि अयं संशयोऽस्ति, यत्–नैरयिका

मूल का अर्थ—'मोरियपुत्त' इत्यादि–मौर्यपुत्र को प्रव्रजित हुआ सुनकर अकम्पित ने सोचा–जो जो उनके पास गया सो वापिस न लौटा। उन्हो ने सभी का संशय दूर कर दिया। सभी दीक्षित हो गये। तो मैं भी जाऊँ और अपने संशय का निवारण करूँ।' इस प्रकार विचार कर तीनसौ शिष्यों के साथ वह महावीरप्रभु के समीप पहुचा। अकम्पित को देखकर भगवान् ने कहा–हे अकम्पित ! तुम्हारे मन में यह

મૂળનો અર્થ—'मोरियपुत्तं' ઈત્યાદિ મૌર્યિ પુત્રને પ્રવજિત થયેલ જાણી, અકંપિતે વિચાર કર્યો કે, જે જે તેની પાસે ગયા, તે પાછા વળતા જ નથી તેણે તો, સર્વના સંશય દૂર કર્યા. દૂર થતાં તેઓ દીક્ષિત થઈ, આત્મ સુધારણા તરફ વળી ગયા. હુ પણ જાઉં અને મારી શંકાઓને દૂર કરૂં ! આમ વિચારી ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે પ્રભુ સમીપે પહોચ્યો. પહોંચતાં વેત જ પ્રભુએ તેને પ્રશ્ન કર્યો કે "હે અકંપિત ! તારા મનમાં સંદેહ છે કે નારકીના

न सन्ति "न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" इत्यादि वचनादिति, तन्मिथ्या, नारकाः सन्त्येव न पुनस्ते ऽत्राऽऽगच्छन्ति, नो खलु मनुष्यास्तत्रगन्तुं शक्नुवन्ति। अतिशयज्ञानिनस्तान् प्रत्यक्षत्वेन पश्यन्ति। तव शास्त्रेऽपि-"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" एतादृग् वाक्य लभ्यते। यदि नारका न भवेयुस्तदा 'शूद्रान्नभक्षको नारको भवति' इति वाक्यं कथं संगच्छेत ?। अनेन सिद्ध 'नारकाः सन्ती' ति। एवं श्रुत्वा अकम्पितोऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।

'अकम्पितोऽपि प्रव्रजितः' इति ज्ञात्वा पुण्यपापसन्देहयुतोऽचलभ्राता इति नामकः पण्डितोऽपि त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। तं दृष्ट्वा भगवानेवमवादीत्-भो अचलभ्रातः तव हृदयेऽयं संशयो वर्तते यत्-

सन्देह है कि नारक जीव नहीं है, क्यों कि शास्त्र में कहा है-'न ह वै प्रेत्य नरके नारकाःसन्ति' इति। अर्थात्-'परभव में, नरक में नारक नहीं हैं।' तुम्हारा यह मत मिथ्या है। नारक तो हैं ही, किन्तु वे यहाँ आते नहीं हैं और न मनुष्य ही वहाँ जा सकते हैं। फिर भी लोकोत्तरज्ञानी उन्हें प्रत्यक्ष रूपसे देखते हैं। तुम्हारे शास्त्र में भी ऐसा वाक्य देखा है कि 'नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति' इति अर्थात्-जो शूद्र का अन्न खाता है, वह नारकरूप मे उत्पन्न होता है। अगर नारक न होवे तो 'शूद्र का अन्न खाने वाला नारक होता है, यह कैसे संगत होता ? इससे नारकों का अस्तित्व सिद्ध होता है। इस प्रकार सुनकर अकम्पित भी तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये।

'अकम्पित भी दीक्षित हो गये' यह जान कर पुण्य-पाप के विषय मे सन्देह रखनेवाले अचलभ्राता नामक पण्डित भी तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास गये। उन्हें देखकर भगवान् ने ऐसा कहा है

જીવો નથી ? કેમ? કારણ કે તારા શાસ્ત્રમાં એવું વાક્ય છે કે—"न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" પરભવમાં નરકમાં નારક નથી." આ તારું મંતવ્ય મિથ્યા છે નારકી છે। પણ તેઓ અહીં આવતા નથી; તેમજ મનુષ્ય પણ ત્યાં જઈ શકતો નથી તો પણ લોકોત્તર પુરુષો તેમને પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છે તમારા શાસ્ત્રમાં એવું વાક્ય પણ જોવામાં આવે છે કે, "नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" ઇતિ, અર્થાત્-જે શૂદ્રનું અન્ન ખાય છે, તે નારકીપણે ઉત્પન્ન થાય છે" જો નારકીના જીવો ન હોય, તો આ વાક્યની સંગતતા કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે સિદ્ધ થાય છે કે, નારકીના જીવોનું અસ્તિત્વ છે આવું સાંભળી, અકંપિત પણ પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે અણગાર થયો

અકંપિતની દીક્ષા સાંભળી, પુણ્ય-પાપમાં સંદેહ રાખવાવાળો અચળભ્રાતા નામનો પંડિત પણ ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુની પાસે ગયો તેને જોઈ, ભગવાને પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે અચળભ્રાતા! તારા મનમાં એવી માન્યતા થઈ ગઈ

पुण्यमेव प्रकृष्टं सत् प्रकृष्टसुखस्य हेतुः, तदेव चाऽपचीयमानमत्यन्तस्तोकावस्थं सत् दुःखस्य हेतुः ? उत तदतिरिक्तं पापं किमपि वस्तु अस्ति ? अथवा एकमेवोभयरूपम् ? उभयमपि स्वतन्त्रं वाऽस्ति ? उत पुरुषातिरिक्तं किमपि नास्ति, यतो वेदेषु कथित "पुरुष एवेद ॰U॰ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं" इत्यादीति, तन्मिथ्या। इह लोके पुण्य–पापफलं प्रत्यक्षं लक्ष्यते। एवं व्यवहारतोऽपि प्रतीयते–यत् पुण्यस्य फलम् दीर्घायुष्क–लक्ष्मी–रूपा–ऽऽरोग्य–सुकुलजन्मादि, पापस्य च तद्विपरीतमल्पायुष्कादि फलम्, इति पुण्य पापं च स्वतन्त्रं विजानीहि, 'पुरुष एवेद' मित्येतस्मिन् विषये अग्निभूतिप्रश्ने यन्मया कथितं तदेव ज्ञातव्यम्। तव सिद्धान्तेऽपि पुण्यं पापं

अचलभ्राता ! तुम्हारे हृदय में ऐसा सन्देह है कि पूण्य ही जब प्रकर्ष को प्राप्त होता है तो प्रकृष्ट सुख का हेतु हो जाता है और जब वही अपकर्ष को प्राप्त होकर अत्यन्त अल्प होता है तो दुःख का कारण बनजाता है, अथवा पुण्य से भिन्न पाप कोई अलग वस्तु है? अथवा एक ही वस्तु उभयरूप है? या दोनों स्वतंत्र है? या पुरुष (आत्मा) के अतिरिक्त कुछ भी नहीं है? क्यों कि वेदों में कहा है–'पुरुष एवेद ॰U॰ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्'–इति। अर्थात्–'यह सब पुरुष ही है जो हो चुका है, और जो होगा।' इत्यादि।

तुम्हारा यह सशय निराधार है। इस लोक में पुण्य और पाप का फल प्रत्यक्ष दिखाई दे रहा है। इसके अतिरिक्त व्यवहार से भी प्रतीत होता है कि दीर्घ आयु, लक्ष्मी, सुन्दर रूप, आरोग्य, सुकुल में जन्म आदि पुण्य का फल है, और पाप का फल इससे विपरीत अल्पायु आदि है। इस लिए पुण्य और पाप को स्वतंत्र समझो। 'यह सब पुरुष ही है' इस विषय में अग्निभूति के प्रश्न के उत्तर में मैंने जो कहा है, वही यहाँ

છે કે, જ્યારે પુણ્ય ઘણુ વધી જાય, ત્યારે ઘણું સુખ આવી મળે છે, એટલે ઘણા સુખના હેતુરૂપ બને છે. અને જ્યારે ઘટતુ જાય ને અલ્પ થઈ જાય, ત્યારે તે પુણ્ય, પાપનું કારણ બની જાય છે ? આ ઉપરાત શું તું એમ પણ માની રહ્યો છે કે, પાપ જેવુ કોઈ તત્ત્વ પુણ્યથી નિરાળુ નથી, અથવા આ એક તત્ત્વ બંને રૂપ છે ? તેમજ બંન્ને અલગ–અલગ છે ? આથી વળી આગળ વધી તુ એમ માની રહ્યો છે કે આ જગતમા 'આત્મા' સિવાય બીજો કોઇ પદાર્થ નથી ? કારણ કે વેદવાકય એમ કહે છે કે આ જગત કેવળ બ્રહ્મમય છે, બ્રહ્મમય હતું ને બ્રહ્મમય રહેશે ? તેને પણ તુ એમ જ માને છે ? કેમ એમ જ ને ? તારા આવા પ્રકારના તમામ અભિપ્રાયો નિરાધાર છે. આલોકમાં પુણ્ય–પાપના ફળો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે આ સિવાય વ્યવહારમા પણ દેખાય છે કે દીર્ઘઆયુ, લક્ષ્મી, સુંદર રૂપ, આરોગ્ય, સારા કુળમા જન્મ આદિ પુણ્યના ફળ છે. અને આનાથી વિપરીતતાવાળું અલ્પ આયુ વિગેરે પાપોના ફળરૂપ છે, માટે પુણ્ય અને પાપને સ્વતંત્ર સમજવા જોઇએ. સમસ્ત જગત 'આત્મમય છે' એ વિષયમાં અગ્નિભૂતિના પ્રશ્નમાં જે ઉત્તર દેવાયો હતો તે ઉત્તરથી સમજણ કરી લેવી. તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ પુણ્ય અને પાપને સ્વતંત્રપણે

च स्वतन्त्रत्वेन गृहीतं, तथथा—"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" इत्यादि। अनेन सिद्ध—पुण्यं पापं च उभयमपि स्वतन्त्रं वस्तु विद्यते। इति श्रुत्वा छिन्नसंशयोऽचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०११२॥

टीका—"मोरियपुत्तं पव्वइयं" इत्यादि। मौर्यपुत्रं प्रव्रजितं श्रुत्वा अकम्पितः—अकम्पितनामा पण्डितः चिन्तयति। तथाहि—यो यस्तस्य समीपे गतः स सः पुनस्ततो न निवृत्तः=न परावृत्याऽऽगतः। सर्वेषां संशयः तेन छिन्नः=दूरीकृतः, सर्वेऽपि च तत्पार्श्वे प्रव्रजिताः। अतोऽहमपि गच्छामि, स्वकीयं संशयं छेत्स्यामि, इति कृत्वा=एतद् विचार्य त्रिशतशिष्यसहितः प्रभुसमीपे सम्प्राप्तः। तम् दृष्ट्वा भगवान् वदति—भो अकम्पित! 'न ह वै प्रेत्य नारकाः सन्ति' प्रेत्य=परभवे नरके=निरये नारकाः=नैरयिका नरकोत्पन्ना जीवा न वै=नैव

समझ लेना चाहिए। तुम्हारे सिद्धान्त में भी पुण्य और पाप को स्वतंत्ररूप में ही अंगीकार किया है। जैसे—'पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा' इति। अर्थात्—'पुण्यकर्मसे पुण्यवान् होता है' और पापकर्मसे पापवान् होता है इत्यादि। इस से सिद्ध है कि पुण्य और पाप—दोनों स्वतंत्र पदार्थ हैं। यह सुनकर अचलभ्राता का संशय भी छिन्न हो गया। वह अपने तीनसो शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०११२॥

टीका का अर्थ—मौर्यपुत्र को दीक्षित हुआ सुनकर अकम्पित नामक पण्डित विचार करने लगे—जो जो भी महावीर के पास गया, वह वह लौटकर वापिस नहीं आया। उन्हों ने सभी के संशय का निवारण कर दिया और सभी उनके समीप दीक्षित हो गये। तो मैं भी क्यों न जाऊँ और अपने संशय का निवारण करूँ? इस तरह विचार कर अकम्पित पंडित भगवान् के पास अपने तीनसो शिष्यों के परिवार को साथ लेकर पहुँचे। उन्हें देखकर भगवान् ने कहा—हे अकंपित! 'परभव में, नरक में नारक=नरकजीव नहीं है। इस

અંગીકાર કરવામાં આવ્યા છે જેમ કે— 'पुण्यः पुण्येन कर्मणा; पापः पापेन कर्मणा' એ 'તે પુણ્ય કર્મથી પુણ્યવાન થવાય છે અને પાપકર્મથી પાપવાન બનાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય અને પાપ બન્ને સ્વતંત્ર પદાર્થો છે આવું સાંભળી અચળભ્રાતાનો સંશય છેદાઈ ગયો અને તે પણ પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયો (સૂ૦૧૧૨)

મૌર્યપુત્ર વિગેરેને વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જોવામાં આવતા અકંપિતના મનોભાવો પણ બદલાયા તેનો આત્મા પણ કહેતો હતો. નારકીના જીવો છે કે નહિ તેવી શંકા સેવતો તે ભગવાન પાસે આવી પહોંચ્યો. ભગવાને તેને સમજાવ્યું કે નારકીના જીવો અહીં આવી શકતા નથી. કારણ કે તેઓનું શરીર એવું હોય છે કે નરક બહાર જઈ શકતા જ નથી. તેમ જ અહિં આવવું ઘણું દૂર છે તેમ જ કઠીન છે તેથી માનવ જેમ ત્યાં જઈ શકતો નથી, તેમ જ તેઓ પણ અહીં આવી પણ શકતા નથી. આટલા બધા આવાગમન માટે દૈવી શક્તિ એટલે અપાર શક્તિ હોવી જોઈએ તે તેમનામાં નથી હોતી.

सन्ति, 'ह' इति वाक्यालङ्कारे। इत्यादि वचनात्—तव मनसि अयं संशयोऽस्ति, यत्—'नैरयिका न सन्ति' इति। इद यत् तव मतं—तत् मिथ्या। यतः नारकाः सन्त्येव, किन्तु ते अत्र=अस्मिन् लोके पुन र्न आगच्छन्ति। तत्र=नरके मनुष्याः गन्तुं न शक्नुवन्ति। अतिशयज्ञानिनः तान्=नरकवर्तिनो नारकान्=नरकजीवान् प्रत्यक्षत्वेन= केवलज्ञानालोकेन साक्षात्कारेण पश्यन्ति। तव शास्त्रेऽपि "नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" "यो द्विजः शूद्रान्नम् अश्नाति भुङ्क्ते एषः=असौ शूद्रान्नभोक्ता नारकः—नरकोत्पादी जायते वै—भवत्येव" एतादृक् वाक्यं लभ्यते। यदि नारका न भवेयुः तदा 'शूद्रान्नभक्षकः नारको भवति' इति वाक्यं कथं=केन प्रकारेण संगच्छेत। अनेन 'नारकाः सन्ति' इति मतं सिद्धम्। एवं श्रुत्वा अकम्पितोऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः।८।

'अकंपिओ वि' इत्यादि—'अकम्पितोऽपि प्रव्रजितः' इति ज्ञात्वा—पुण्यपापसन्देहयुतः=पुण्यपापविषये सन्देहवान् अचलभ्राता—इति नामकः पण्डितोऽपि त्रिशतशिष्यैः परिवृतः सन प्रभुसमीपे समागतः। तं दृष्ट्वा

वेदवाक्य से तुम्हारे मनमें यह संशय है कि नारक नहीं है। लेकिन तुम्हारा यह मत मिथ्या है। नारक तो हैं, पर वे इस लोक में आते नहीं हैं और मनुष्य नरक में (इस शरीर से) नहीं जा सकते। हाँ, अतिशय ज्ञानी नरक के जीवों—नारकों को केवल ज्ञान से प्रत्यक्ष देखते हैं। तुम्हारे शास्त्र में भी ऐसा वाक्य मिलता है कि—"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" जो ब्राह्मण शूद्र का अन्न खाता है, वह नरक में नारक के रूप में उत्पन्न होता ही है। अगर नारक न होते तो 'शूद्रान्न—भोजी नारक होता है' यह वाक्य कैसे संगत होता? इससे सिद्ध है कि नारक जीवों की सत्ता है। ऐसा सुनकर अकम्पित भी तीनसो शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये॥ ८॥

अकम्पित भी दीक्षित हो गये, यह जानकर पुण्य—पाप के विषय में सन्देहवाले अचलभ्राता नामक

આ ઉપરાંત તેઓ પરમાધર્મી દેવોની અધીનતામા રહેલા છે. તેઓ પાપના ઉદયે, ત્યાંની ક્ષેત્રવેદના ઉપરાત પરધર્મીના પ્રહારો સતત અમોઘપણે સહ્યા જ કરે છે, આથી તેઓ અહીં આવી શકતા નથી; તેમ જ માર આડે કાંઇ સૂઝતું પણ નથી અને પરમધર્મીના તંત્ર નીચેથી ઘડીએક પણ અળગા થઇ શકતા નથી. નારકોનું અસ્તિત્વ છે એમ વેદોનું પણ કથન છે. "नारको वै एष जायते य. शूद्रान्नमश्नाति" એટલે જે શૂદ્રનું અન્ન ખાય તે નારક થાય છે અગર નારક નહીં હોત તો આ વાક્ય કેવી રીતે સુસંગ બનત ? તેથી સિદ્ધ થાય છે કે નારક જીવોની સત્તા છે. આવી અપૂર્વ વાણીથી અકંપિત પિગળી ગયો અને પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે પણ દીક્ષિત થઈ ગયો. ।૮।

અકંપિતનું પ્રવ્રજન સાંભળી પુણ્ય-પાપ એ એક જ તત્વ છે એવી માન્યતાવાળા અચળભ્રાતા નામના પંડિત

भगवान् एवम् अवादीत्—"भो अचलभ्रातः! तव हृदये अयं संशयो वर्तते यत्—"पुण्यमेव प्रकृष्टम्=अतिशयितं सत् प्रकृष्टसुखस्य हेतुः=कारणं भवति? तदेव=पुण्यमेव च=पुनः, अपचीयमानं=क्षीयमाणम्, अत एव स्तोकं स्वल्पम्=अल्पीभावमापन्नं सत् दुःखस्य हेतुर्भवति?, उत आहोस्वित् तदतिरिक्तं=पुण्यभिन्नं किमपि किञ्चित् वस्तु अस्ति=विद्यते?, अथवा एकमेव=पुण्यपापयोरेकतरमेव उभयरूपं=पुण्यपापोभयरूपं विद्यते?, यद्वा—उभयमपि द्वयमपि—पुण्यं पापं च स्वतन्त्रं=परस्परानपेक्षं-पृथक् पृथग् अस्ति? उत—यद्वा-पुरुषातिरिक्तं=पुरुषभिन्नम्=आत्मभिन्नम् किमपि=किञ्चिदपि पुण्यपापादि वस्तु नास्ति? यत—यस्मात्—पुरुषातिरिक्तस्य कस्यापि पदार्थस्य सत्त्वाभावाद्वेतो वेदेषु कथितम्, तथाहि—'पुरुष एवेद' सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्' यत् इदं=वर्तमानं, यद् भूतं=व्यतीतं, यच्च भाव्यम् भविष्यत्, तत्—सर्वं वस्तु पुरुष एव=आत्मैव, न तदतिरिक्तं पुण्यपापादि किमपि वस्तु विद्यते' इत्यर्थ" इत्यादि। इति=इत्थं तव मनसि पुण्यपापविषये संशयोऽस्ति। तन्मिथ्या,। यतः—"इहलोके=अस्मिन् लोके पुण्य—पापफलं=शुभाशुभकर्मपरिणामः प्रत्यक्षं=साक्षाल्लक्ष्यते=दृश्यते। एवं व्यवहारतोऽपि प्रतीयते= ज्ञायते, यत्—पुण्यस्य फलम्—दीर्घायुष्क—लक्ष्मी—रूपा—ऽऽरोग्यसत्कुल जन्मादि, अथ पापस्य च तद्विपरीतम् अल्पा-

पण्डित भी अपने तीनसौ अन्तेवासियों सहित भगवान् के पास पहुँचे। उन्हें देखकर भगवान् ने इस प्रकार कहा—हे अचलभ्राता! तुम्हारे अन्तःकरण में यह सन्देह है कि पुण्य ही जब प्रकृष्ट (उच्च कोटि का) होता है तो वह सुख का कारण होता है, और जब वही पुण्य घट जाता है, और अल्प रहता है तब दुःख का कारण बन जाता है? अथवा पाप, पुण्य से भिन्न कुछ स्वतंत्र वस्तु है? अथवा पुण्य अथवा पाप का कोई एक ही स्वरूप है? या दोनों परस्पर निरपेक्ष स्वतंत्र हैं? अथ च आत्मा के अतिरिक्त पुण्य—पाप कोई वस्तु नहीं है? क्यों कि वेद में यह कहा गया है कि—'जो वर्तमान है, जो अतीत में था, और भविष्यत् में होगा वह सब पुरुष (आत्मा) ही है, आत्मा से भिन्न पुण्य—पाप आदि कोई पदार्थ नहीं हैं।

तुम्हारे मन में ऐसा संशय है; किन्तु यह मिथ्या है। इस संसार में पुण्य और पाप का फल प्रत्यक्ष दिखाई दे रहा है। व्यवहार से भी प्रतीत होता है कि पुण्य का फल दीर्घजीवन, लक्ष्मी, रमणीयस्वरूप,

त्रणसो अन्तेवासिओने साथे लई भगवान पासे पहोंच्या, तेनो सिद्धांत एवो हतो के ज्यारे पुण्य उच्च कोटिमां प्रवर्तु होय छे त्यारे ते सुखनुं कारण बने छे अने पुण्य घटतुं जाय अगर अल्प थइ जाय त्यारे ते दुःखनुं कारण बने छे आ बन्ने तत्वोने अचलभ्राता एक रूप मानतो हतो,

भगवाने तेने प्रत्यक्षतापूर्वक बताव्युं जगतमां जे जे जीवो सुखमय स्थिति भोगवी रह्या छे ते पुण्यना

युष्कादि=अल्पायुष्कत्वदारिद्रय–कुरूपत्व–सरोगत्व–दुष्कुल–जन्मप्रभृतिफलम्। इति प्रागुक्तानां पुण्यपापफलानां प्रत्यक्षलक्ष्यमाणत्वेन व्यवहारतश्च प्रतीयमानत्वेन च पुण्यं पापं च विना दीर्घायुष्कत्वादि स्तोकायुष्कत्वादिरूप-फलानुपपत्त्या पुण्य–पापं च स्वतन्त्रं–परस्परानपेक्षि–पृथक् पृथग् विजानीहि। "पुरुष एवेद' मित्येतस्मिन् विषये अग्निभूतिप्रश्ने यत्–समाधानवचनं कथितम्–तदेवात्रापि ज्ञातव्यम्, तत्र सिद्धान्तेऽपि–पुण्यं पाप चेत्युभयं स्वतन्त्र-

नीरोगता और सत्कुल में जन्म आदि है, और पाप का फल इन से उलटा–अल्पायु, दरिद्रता, कुरूपता, रुग्णता और असत्कुल में जन्म आदि हैं। इस प्रकार पुण्य और पाप के फल साक्षात दिखाई देते हैं और व्यव-हार से यह प्रतीत होता है कि पुण्य के विना दीर्घायु आदि तथा पाप के विना अल्पायु आदि सुफल और दुष्फल नहीं हो सकते, अत एव पुण्य और पाप को पर्याय की अपेक्षा स्वतत्र–परस्पर निरपेक्ष, पृथक्–पृथक् हैं। यही मानना चाहीए। तथा कारण में भेद न हो तो कार्य में भेद नहीं हो सकता। सुख और दुःख परस्पर विरुद्ध दो कार्य है, अतः उनका कारण भी परस्पर विरुद्ध और अलग–अलग होना चाहीए। पुण्य–पाप को अभिन्न मानोगे तो उससे सुख–दुःख रूप दो कार्य नहीं होंगे; अथवा सुखदुःख को भी अभिन्न ही मानना पडेगा। किन्तु सुख और दुःख को अभिन्न मानना प्रतीत से बाधित है। जैसे दीपक की मदन्ता अन्धकार को उत्पन्न नहीं करती उसी प्रकार पुण्य की मदन्ता दुःख को उत्पन्न नहीं कर सकती।

'यह सब पुरुष ही है' इत्यादि वाक्य के विषय में जो तुम्हें सन्देह है उसका समाधान अग्निभूति के प्रश्न में जो समाधान मैने किया है, वही यहाँ भी समझ लेना। इसके अतिरिक्त तुम्हारे आगम में भी पुण्य

ફળ રૂપે છે અને દુખમય સ્થિતિ અલ્પ કે વધારે તે બધુ પાપના ફળ રૂપે હોય છે પુણ્ય અને પાપોનો ઉદય સાથે સાથે પણ વરતતો હોય છે એક બાબતમા પુણ્યના ફળ રૂપે સુખનો અનુભવ થતો હોય છે, ત્યારે સાથે સાથે બીજી બાબતમા પાપના ઉદયે દુખ વેદતો હોય છે. જેમ ટકે સુખી જણાતો જીવ, બૈરા–છોકરા તેમ જ શારીરિક વેદનાને ઉદયે દુખ અનુભવતો માલુમ પડે છે. માટે પુણ્ય–પાપની પર્યાયો, સ્વતંત્ર, પરસ્પર નિરપેક્ષ અને પૃથક્ પૃથક્ હોય છે.

જો કારણમા ભેદ ન હોવ તો, કાર્યમાં ભેદ પડતો નથી સુખ અને દુઃખ બંન્ને પરસ્પર વિરોધી સર્વરૂપે છે. માટે તેના કારણો પણ, પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવા જોઈએ, એટલે અલગ અલગ હોવા જોઈએ. જો પુણ્ય પાપ બંન્નેને એક માનો, તો તેના સુખ અને દુ.ખ બન્ને પરિણામો જુદાજુદા હોઈ શકે નહિ. માટે તે અભિન્ન નથી, પણ ભિન્ન છે. દીપકની મંદતા, અંધકાર ને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, તેમ પુણ્યની મંદતા દુખને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી

स्वेन गृहीतं–स्वीकृतम्, तथथा–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा" जीवः–पुण्येन शुभकर्मणा पुण्यः–पुण्यवान् भवति, पापेन–अशुभकर्मणा पापः–पापवान् भवति, 'पुण्यः, पापः' इत्युभयत्रमत्वर्थीयोऽर्शआदित्वादच् प्रत्ययः। तेन पुण्यपापशब्दयोः क्लीबत्वेऽपि विशेष्यनिघ्नत्वात्पुंस्त्वम्। यद्वा–वैदिकप्रयोगत्वात्पुंस्त्वम्, तेन पुण्यं पापं चेत्युभयं शुभाशुभकर्मभ्यां भवतीत्यर्थः। इत्यादि। अनेन पुण्य पापं चेत्युभयमपि स्वतन्त्र वस्तु विद्यते इति सिद्धम्। एवं भगवतो वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशयः सन् अचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः। ॥सू०११२॥

मूलम्—मेयज्जो वि नियसंसयछेयणट्ठं तिसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे समागओ। भगवंतं वयइ–भो मेयज्जा! तुम मन्नंसि इमो संसओ पइइ–परलोगो नत्थि। अमो वेएसु कहियं–"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इच्चाइ। तं मिच्छा। परलोगो अत्थिचेव अन्नहा आयमेयस्स बालस्स माउथणदुद्धपाणे सण्णा कहं भवे?। तय सिद्धंते वि वुत्त–"यं यं वाऽपि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।

और पाप दोनों को स्वतंत्र स्वीकार किया गया है। कहा है–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा" अर्थात्–जीव शुभ कर्म से पुण्यवान् होता है और अशुभ कर्म से पापवान होता है। ऐसा मानने पर वाक्य का अर्थ यह होगा–'शुभ कर्म से पुण्य और अशुभ कर्म से पाप होता है।'

इससे यह सिद्ध हुआ कि पुण्य और पाप–दोनों स्वतंत्र वस्तुएं हैं। आशय यह है कि आर्हत मत में कोई भी दो पदार्थ सर्वथा भिन्न या सर्वथा अभिन्न नहीं होते, तथापि अचलभ्राता के माने हुए सर्वथा अभेदपक्ष का निरास करने के लिए यहाँ केवल भेद–पक्ष का समर्थन किया गया है। द्रव्य की अपेक्षा दोनों में अभेद भी है, अनेकान्तवाद के ज्ञाताओं को यह समझना कठिन नहीं। भगवान् के यह वचन सुनकर अचलभ्राता का संशय छिन्न हो गया। वह भी अपने तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०११२॥

तमारा आगम शास्त्रोमां पण पुण्य अने पापना तत्त्वोने जुदां जणाव्यां छे. जेमके–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" एटले शुभ करवावाळा, पुण्य उपार्जन करे छे अने तेने स्वर्गीय सुखोनी प्राप्ति थाय छे, तेम तमारा शास्त्रोमां निर्देशन छे अमारा मत प्रमाणे, कोइ पण बे पदार्थो सर्वथा भिन्न के सर्वथा अभिन्न होता नथी. छतां, अचलभ्राताने संदेह जे सर्वथा अभेद पक्षनो हतो, तेने निर्मूळ करवा, अने दरेक पदार्थने एकांतिक नहि पण अनेकांतिक दृष्टिए जोवा, भगवाने समजण आपी हती.

आ रीते पोताने अनेकांत दृष्टिनु ज्ञान प्राप्त थतां, अचलभ्राता वैराग्य ने पाम्या, अने स्वयं दीक्षित थया. [illegible]

(सू०११२)

तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः" इच्चाइ। अओ सिद्धं परलोगो अत्थित्ति। एवं सोच्चा निसम्म छिन्नसंसओ मेयज्जोवि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥१०॥

तं पव्वइयं सोच्चा एगारसमो पंडिओ पभासाभिहोवि तिसयसीससहिओ नियसंसयावणयणत्थं पहुसमीवे समणुपत्तो। पहुणा य सो आभट्ठो–भो पभासा! तव मणंसि इमो संसओ वट्टइ–जं निव्वाणं अत्थि नत्थि वा? जइ अत्थि किं संसाराभावो चेव निव्वाणं? अह वा दीव सिहाए विव जीवस्स नासो निव्वाणं? जइ संसाराभावो निव्वाणं मन्निज्जइ, ताहे तं वेयविरुद्धं भवइ, वेएसु कहिय–"जरामर्यं वै तत्सर्वं यदग्निहोत्रम्" इति। अणेण जीवस्स संसाराभावो न भवइत्ति। जइ दीव सिहाए विव जीवस्स नासो निव्वाणं मन्निज्जइ, ताहे जीवाभावो पसज्जइत्ति। तं मिच्छा। निव्वाणं ति मोक्खो त्ति वा एगट्ठा! मोक्खो उवद्धस्सेव हवइ। जीवो हि कम्मेहिं वद्धो अओ तस्स पयणविसेसाओ मोक्खो भवइ चेव। अस्स विसए मंडिय पण्हे सव्वं कहियं, तं धारेयव्वं तवसत्थे पि वुत्तं–"द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च। तत्र परं "सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मे' ति। अणेण मोक्खस्स सत्ता सिज्झइ। अओ सिद्धं मोक्खो अत्थि त्ति। एवं सोच्चा छिन्नसंसओ पभासोवि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥११॥

एत्थ संगहणीगाहादुगं—

जीवेय[1] कम्मविसए[2], तज्जीवय तच्छरीरे[3] भूए[4] य।
तारिसय[5] जम्मजोणी परे भवे[6], वंधमुक्खे[7] य ॥ १ ॥
देव[8] नेरइये[9] पुण्णे[10], परलोए[11] तह य होइ निव्वाणे[12]।
एगारसावि[13] संशयच्छेए[14] पत्ता[15] गणहरत्तं[16] ॥ २ ॥इइ॥

को गणहरो कइसंखेहिं सीसेहिं पव्वइओत्ति–पडिवाइया संगहणी गाहा

पंचसयो पंचण्हं, दोण्ह चिय होइ सद्धतिसयो य।
सेसाणं च चउण्हं, निसओ तिसओ हवइ गच्छो ॥ १ ॥

एवं पहुसमीवे सव्वे चोयालसया दिया पव्वइया ॥मू० ११३॥

॥ इय गणहरवाओ ॥

छाया—मेतार्योऽपि निज संशयच्छेदनार्थं त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। भगवान् तं वदति–भो मेतार्य। तव मनसि अयं संशयो वर्त्तते, परलोको नास्ति। यतो वेदेषु कथितम्–"विज्ञानघनएवैतेभ्यो

स्वेन गृहीतं–स्वीकृतम्, यथा–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा" मीत–पुण्येन शुभकर्मणा पुण्य–पुण्यवान् भवति, पापेन–अशुभकर्मणा पापः–पापवान् भवति, 'पुण्य', पाप' इत्युभयमत्वर्थीयोऽर्शआदित्वादच् प्रत्ययः। तेन पुण्यपापशब्दयोः क्लीबत्वेऽपि विशेष्यनिघ्नत्वात्पुंस्त्वम्। यद्वा–वैदिकप्रयोगत्वात्पुंस्त्वम्, तेन पुण्यः पापं चेत्युभयं शुभाशुभकर्मभ्यां भवतीत्यर्थः। इत्यादि। अनेन पुण्य पापं चेत्युभयमपि स्वतन्त्रं वस्तु विद्यते इति सिद्धम्। एवं भगवतो वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशयः सन् अचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः ।।सू०११२।।

मूलम्—मेयज्जो वि निययसंसयछेयणट्ठं तिसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे समागओ। भगवं वयइ–भो मेयज्जा! तुमं मणंसि इमो ससओ वट्टइ–परलोगो नत्थि। जओ वेएसु कहियं–"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इच्चाइ। तं मिच्छा। परलोगो अत्थियेव अन्नहा मायमेयस्स वासस्स माउपणगुद्दपाणे सभा कहं भवे? । तत्थ सिद्धंते वि वुत्त–"यं यं वाऽपि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।

और पाप दोनों को स्वतंत्र स्वीकार किया गया है। कहा है–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" अर्थात्–जीव शुभ कर्म से पुण्यवान् होता है और अशुभ कर्म से पापवान होता है। ऐसा मानने पर वाक्य का अर्थ यह होगा–'शुभ कर्म से पुण्य और अशुभ कर्म से पाप होता है।'

इससे यह सिद्ध हुआ कि पुण्य और पाप–दोनो स्वतंत्र वस्तुएं हैं। आशय यह है कि आर्हत मत में कोई भी दो पदार्थ सर्वथा भिन्न या सर्वथा अभिन्न नहीं होते, तथापि अचलभ्राता के माने हुए सर्वथा अभेदपक्ष का निरास करने के लिए यहाँ केवल भेद–पक्ष का समर्थन किया गया है। द्रव्य की अपेक्षा दोनों में अभेद भी है, अनेकान्तवाद के ज्ञाताओं को यह समझना कठिन नहीं। भगवान् के यह वचन सुनकर अचल भ्राता का संशय छिन्न हो गया। वह भी अपने तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ।।सू०११२।।

તમારા આગમ શાસ્ત્રોમાં પણ પુણ્ય અને પાપના તત્ત્વોને જુદાં ગણ્યાં છે. જેમકે–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" એટલે શુભ કરનારા, પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે. અને તેને સ્વર્ગીય સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ તમારા શાસ્ત્રોમાં નિર્દેશન છે અભાસ મત પ્રભાવે કોઇ પણ ન સ્થાપી. સર્વથા ભિન્ન કે સર્વથા અભિન્ન હોતા નથી. છતા, અચલભ્રાતાનો ચરેહ જે સર્વથા અભેદ પક્ષનો હતો, તેને નિર્મૂળ કરવા, અને દરેક પદાર્થને એકાંતિક નહિ પણ અનેકાંતિક દૃષ્ટિએ જોવા, સમજવાને સમજણ આપી હતી.

આ રીતે પોતાને અનેકાંત દૃષ્ટિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં, અચલભ્રાતા વૈરાગ્યને પામ્યા, અને સ્વયં દીક્ષિત થયા. તેની સાથે તેના ત્રણસો શિષ્યોએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. (સૂ૦૧૧૨)

अतः सिद्धं परलोकोऽस्तीति । एवं श्रुत्वा=निशम्य छिन्नसंशयो मेतार्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥१०॥

तं प्रव्रजितं श्रुत्वा एकादशः पण्डितः प्रभासाभिधोऽपि त्रिशतशिष्यसहितो निजसंशयापनयनार्थं प्रभु-समीपे समनुप्राप्तः । प्रभुणा च स आभाषितः—भो प्रभास । तव मनसि अयं संशयो वर्त्तते, यत्निर्वाणम् अस्ति ? नास्ति वा ? यद्यस्ति, किं संसाराभाव एव निर्वाणम् ? अथवा दीपशिखाया इव जीवस्य नाशो निर्वाणम् ?। यदि संसाराभावो निर्वाणं मन्यते, तदा तद् वेदविरुद्धं भवति । वेदेषु कथितम्—"जरामर्यं वै तत्सर्वम् अग्निहोत्रम्" इति । अनेन जीवस्य संसाराभावो न भवतीति । यदि दीपशिखाया इव जीवस्य नाशो निर्वाणं मन्यते, तदा जीवाभावः प्रसज्जते—इति । तन्मिथ्या । निर्वाणमिति मोक्ष इति वा एकार्थौ । मोक्षस्तु बद्धस्यैव ।

अत एव परलोक का अस्तित्व स्वीकार करना चाहीए। इस कथन को कानों से सुनकर और हृदय में धारण करके संशय छिन्न हो जाने पर मेतार्य भी तीनसौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये।

मेतार्य को दीक्षित हुआ सुनकर ग्यारहवें पण्डित प्रभास भी तीनसौ शिष्यों सहित अपना संशय दूर करने के लिए प्रभु के पास पहूँचे। प्रभुने उनसे कहा—हे प्रभास ! तुम्हारे मन में यह संशय है कि निर्वाण है या नहीं ? अगर है तो क्या संसार का अभाव ही निर्वाण है ? अथवा दीपक की शिखा के समान जीव का नाश हो जाना निर्वाण है ? अगर संसार का अभाव निर्वाण माना जाय तो वह वेद से विरुद्ध है। वेदों में कहा है 'जरामर्यं—वै तत्सर्वं यदग्निहोरात्रम्' इति। अर्थात्—'यह जो अग्निहोत्र है सो सब जरा—मरण के लिये है।' इस से प्रतीत होता है कि जीव के संसार का अभाव नहीं होता है। अगर दीपक की लौके समान जीव का नाश होना निर्वाण माना जाय तो जीव के अभाव का प्रसंग आता है।

પરલોકનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારવાનુ રહે છે આ ઉપદેશથી મેતાર્યનું મન પીગળી ગયું. અને પોતાના ત્રણુસો શિષ્યો સાથે તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

મેતાર્ય મુનિએ પણ, દીક્ષા લીધી છે એમ જાણી અગ્યારમા પડિત પ્રભાસ પણ, ત્રણુસો શિષ્યો સાથે, પોતાની માન્યતાનુ સ્પષ્ટીકરણ મેળવવા સારૂ પ્રભુ પાસે જવા રવાના થયો પ્રભુએ તેની માન્યતા જ્ઞાનદ્વારા જાણી લીધી; ને 'નિર્વાણુ' નથી તેમ તેની માન્યતાની તેણે રજુઆત કરી. આ સાથે તેનુ બીજુ પણ એ મંતવ્ય હતું કે, સંસારનો અભાવ તેનું નામ 'નિર્વાણુ' છે. તેમજ, જેમ દિવાની શિખાની સમાન જીવનો નાશ થવો તે 'નિર્વાણુ' કહેવાય છે

ભગવાન, ઉપર વર્ણવેલ તેના વિચારો ને નિર્મૂળ કરવા, સમજણ આપે છે કે, વેદોક્તિ 'जरामर्यं वै तत्सर्वं यदग्निहोत्रम्' ઇતિ અર્થાત્—આજે અગ્નિહોત્ર છે, બધુ જરા—મરણુ માટે છે આથી પ્રતીત થાય છે કે, જીવને સંસારનો અભાવ નથી. જો દીપક સમાન જીવના નાશને નિર્વાણુ તરીકે માનવામાં આવે તો, જીવનો અભાવ માન-

भूतेभ्यः समुत्थायपुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति इत्यादि। तन्मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा जातमात्रस्य बालस्य मातुस्तनदुग्धपाने सञ्ज्ञा कथं भवेत्? तव सिद्धान्तेऽप्युक्तम्—

"यं यं भावं स्मरन्नित्यं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।
तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः" ॥ १ ॥ इत्यादि।

मूल का अर्थ—'मेयज्जो त्ति' इत्यादि। मेतार्य भी अपने संशय को दूर करने के लिए तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप पहुँचे। भगवान् ने उनसे कहा-हे मेतार्य! तुम्हारे मन में यह संशय है कि परलोक नहीं है? क्यों कि वेदो में ऐसा कहा है-'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति' इति। अर्थात्-विज्ञानघन आत्मा इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं में लीन हो जाता है। परलोक संज्ञा नहीं है, इत्यादि।

तुम्हारा यह संशय निराधार है। परलोक-पुनर्जन्म है ही, अन्यथा तत्काल उत्पन्न बालकको माता के स्तन का दूध पीने की इच्छा (या बुद्धि) कैसे होती? तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है—

"यं य वापि स्मर भावं त्यजन्त्यन्ते कलेवरम्।
त समवेति कौंतेय, सदा तद्भावभावितः ॥ इति।

अर्थात्—हे अर्जुन! जीव अंतिम समय में जिन जिन भावों का स्मरण-चिन्तन करता हुआ शरीर तजता है, उन भावों से भावित वह जीव उसी-उसी भाव को प्राप्त होता है ॥ १ ॥

મૂળનો અર્થ 'મેયજ્જો ત્તિ' ઇત્યાદિ મેતાર્ય પણ પોતાના સંશયનું નિરાકરણ શોધવા, પ્રભુ પાસે ત્રણસો શિષ્યો સાથે આવી પહોંચ્યો. મેતાર્યની શંકા એ હતી કે, 'પરલોક' છેજ નહિ કારણકે વેદોમાં એવું કહેવાયું છે કે "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" ઇતિ, અર્થાત્-વિજ્ઞાનઘન આત્મા ભૂતોજ, ભૂતોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ને તે ભૂતોમાંજ સમાઇ જાય છે માટે 'પરલોક' સંજ્ઞા નથી વિગેરે

તમારી આ માન્યતા પાયા વિનાની છે પરલોક-પુનર્જન્મ વિગેરે પણ છે ને તે ન હોય તો, તાત્કાળિક ઉત્પન્ન થયેલ બાળકને, માતાનું સ્તનપાન કરવા કેમ ઇચ્છા થાય? તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે,

"यं य वापि स्मरन् भाव, त्यजत्यन्ते कलेवरम्।
तं समेवैति कौन्तेय! सदा तद्भाव भावितः" ॥ इति

અર્થાત્-હે અર્જુન! અંત સમયે જીવ જે જે ભાવો અને જેજે સ્મરણ-ચિંતન કરે છે, ને તેનું સ્મરણ-ચિંતન કરતાં પોતાનું શરીર તજે છે, તેને ભાવો સ્મરણ અને ચિંતન થઈને તે જીવ ફરી અવતરે છે માટે

देवे नैरयिके पुण्ये परलोके तथा च भवति निर्वाणे।
१२ १३ ११ १४
एकादशापि संशयच्छेदे प्राप्ता गणधरत्वम् ॥२॥ इति।
को गणधरः कतिसंख्यैः शिष्यैः प्रव्रजित इति प्रतिपादिका संग्रहणी गाथा—
पञ्चशतः पञ्चानां द्वयोश्चैव भवति सार्द्धत्रिशतश्च।
शेषाणां च चतुर्णां त्रिशतः त्रिशतो भवति गणः ॥१॥
एवं प्रभुसमीपे सर्वे चतुश्चत्वारिंशच्छतानि द्विजाः प्रव्रजिताः ॥११३॥
॥ इति गणधरवादः ॥

देवनेरइय पुण्णे, परलोए तह य होइ निव्वाणे।
एगारसावि संसयच्छेए पत्ता गणहरत्तं" ॥ २ ॥ इति।

अर्थात्–ग्यारह गणधर को निम्नलिखित ग्यारह विषयों में सन्देह थे–(१) इन्द्रभूति को जीव के विषय में (२) अग्निभूति को कर्म के विषय में (३) वायुभूति को तज्जीव–तच्छरीर (वही जीव वही शरीर) के विषय में (४) व्यक्त को भूतों के विषय में (५) सुधर्मा को पूर्वभव सरीखे उत्तरभव के विषय में (६) मण्डिक को बन्ध-मोक्ष के विषय में (७) मौर्यपुत्र को देवों के विषय में (८) अकम्पित को नारकों के विषय में (९) अचल-भ्राता को पुण्य–पाप के विषय में (१०) मेतार्य को परलोक के विषय में और (११) प्रभास को मोक्ष के विषय संशय था। संशय का छेदन होने पर ग्यारहों गणधर–पद को प्राप्त हुए ॥ १–२ ॥

देवे नेरइयपुण्णे, परलोए तह य होइ निव्वाणे।
एगारसावि संसयच्छेए पत्ता गणहरत्तं (२) इति

અર્થાત્—અગ્યાર ગણધરોને નીચે લખ્યા મુજબ, અગ્યાર વિષયોમાં શંકા–હતી (૧) ઇન્દ્રભૂતિને 'જીવ'ના વિષયમાં, (૨) અગ્નિભૂતિને 'કર્મ' બાબતમાં (૩) વાયુભૂતિ ને તજ્જીવ અને તચ્છરીરમાં એટલે જે શરીર છે તેજ જીવ છે આ વિષયમાં, (૪) વ્યક્તને પાંચ મહાભૂતો બાબતમાં, (૫) સુધર્માને પૂર્વભવ જેવોજ ઉત્તરભવ હોય તેને લગતાં વિષયમાં. (૬) મંડિકને બંધ–મોક્ષ સંબંધી, (૭) મૌર્યપુત્રને 'દેવો' સંબંધી, (૮) અકંપિતને 'નારકી'ના લોકપક્ષ વિષે, (૯) અચલભ્રાતા ને પુણ્ય–પાપ ને લગતો, (૧૦) મેતાર્યને પરલોક સંબંધી, (૧૧) પ્રભાસને મોક્ષની બાબતમાં સંશય હતો.

जीवो हि कर्मभिर्बद्धः, अतस्तस्य प्रयत्नविशेषान्मोक्षो भवत्येव। अस्य विषये मण्डिकप्रश्ने सर्वं कथितं तद् धारयितव्यम्। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्—'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च'। तत्र परं—'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति। अनेन मोक्षस्य सत्ता सिध्यति। अतः सिद्धं मोक्षोऽस्तीति। एवं श्रुत्वा छिन्नसंशयः प्रभासोऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजित' ॥११॥

अत्र संग्रहणी गाथा द्वयम्—

जीवे च कर्मविषये, तज्जीवक तच्छरीरे-भूते च।
तादृशक जन्मयोनौ परे भवे, बन्धमोक्षौ च ॥१॥

तुम्हारा यह सन्देह निराधार है। निर्वाण और मोक्ष दोनों एक ही अर्थ को बतलाने वाले शब्द हैं। बद्ध जीव का ही मोक्ष होता है। जीव कर्मों से बद्ध है, अतः प्रयत्न-विशेष से उसका मोक्ष होता ही है। मोक्ष के विषय में मण्डिक के प्रश्न में कहा है, वह सब समझ लेना चाहिए। तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है—'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च। तत्र परं सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति। अर्थात्—दो प्रकार के ब्रह्म सत्य, ज्ञान और अनन्त स्वरूप हैं। इस से मोक्ष की सत्ता सिद्ध होती है। अतः मोक्ष का सद्भाव सिद्ध हुआ। इस प्रकार सुनकर प्रभास भी संशय-निवृत्त होकर तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये।

किस गणधर का कौन संशय था? इस विषय में यहाँ दो संग्रहिणी गाथाएँ हैं—

"जीवे य कम्मविसय, तज्जीव य तच्छरीर भूए य।
तारिसय जम्मजोणी परे भवे बंधमुक्खे य ॥ १ ॥

વાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે માટે તારો આ સંદેહ પાયા વગરનો છે નિર્વાણ અને મોક્ષ એકજ અર્થ બતાવવાવાળા પર્યાયવાચક શબ્દો છે જે જીવ બંધાયેલ છે તેનોજ મોક્ષ હોય। જીવ કર્મોવડે બંધાયેલ હોય તેનોજ વિશેષ પ્રયત્નો વડે મોક્ષ થઇ શકે મોક્ષની બાબતમાં જણ્યુ મણ્ડિકને જે દલીલો વડે સમજાવવામાં આવ્યો, તે દલીલો અહીં પણ સમજી લેવી. તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે, 'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च तत्र परं सत्य ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' ઇતિ અર્થાત્-બે પ્રકારના બ્રહ્મ જાણવા જોઇએ એક 'પરબ્રહ્મ અને બીજા અપરબ્રહ્મ' આ બન્નેમાં પરબ્રહ્મ, સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપી છે આથી 'મોક્ષ'નો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે આવા અદ્વિતીય પ્રવચન દ્વારા, પ્રભાસનો સંશય ટળી ગયો, અને ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે દિક્ષીત થયા. ક્યા ગણધરને કયો સંશય હતો ? આ વિષયમાં અહીં બે સંગ્રહિણી ગાથાઓ આપવામાં આવે છે—

जीवे य कम्मविसये तज्जीव य तच्छरीर भूए य।
तारिसयजम्मजोणी परेभवे बंध मुक्खे य (१) ॥

[illegible] भूतेभ्यः [illegible] समुत्थाय [illegible] इत्यादि। [illegible] तत् मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा—
[illegible] पूर्वभवानुभूतदुग्धपानस्यानु- [illegible] इति यन्मन्यसे
जातमात्रस्य बालस्य मातृस्तनदुग्धपाने संज्ञा कथं भवेत्?। परलोकस्वीकारे तु पूर्वभवानुभूतदुग्धपानस्यानु-
भवाद्भवति मातृस्तन्यपानचेष्टा बालस्य। तव सिद्धान्तेऽप्युक्तम्—"यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।
तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः।१।' हे कौन्तेय! अर्जुन! जीवः अन्ते=मरणकाले यं यं वाऽपि
भाव स्मरन्=चिन्तयन् कलेवर=शरीर त्यजति, स सदा तद्भावभावितः=अन्तकालचिन्तितभाववासितः सन्
त तमेव=अन्त स्मृतमेवामुकममुकं भावम् एति=प्राप्नोति। इत्यर्थः।१। इत्यादि वचनमुक्तम्, अतः परलोकोऽस्तीति
स्वीकरणीयम्। एवं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य, निशम्य=विशेषतो हृद्यवधार्य छिन्नसंशयः सन् मेता-
र्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।१०।

क्यों कि वेदों में कहा है कि विज्ञानघन आत्मा ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं भूतों में लीन हो जाता है, परलोक नहीं है, इत्यादि। (इस वाक्य का विवरण इन्द्रभूति के प्रकरण में किया जा चुका है, वहीं से जान लेना चाहिए) हे मेतार्य! ऐसा तुम मानते हो सो मिथ्या है। परलोक का अवश्य अस्तित्व है। अगर परलोक न होता तो तत्काल जन्मे हुए बालकों को माता के स्तन का दूध पीने की बुद्धि कैसे होती? परलोक स्वीकार करने पर तो पूर्वभव के दुग्धपान का संस्कार से माता का स्तनपान करने की चेष्टा संगत हो जाती है। तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है-हे अर्जुन! जीव मरणकाल में जिन-जिन भावों का स्मरणचिन्तन करता हुआ शरीर का परित्याग करता है, वह अन्तिम समय में चिन्तन किये हुए उन्हीं भावों से भावित-वासित होकर उसी-उसी भाव को प्राप्त करता है। इत्यादि। अत एव परलोक को स्वीकार करना चाहिए।

વિજ્ઞાનઘનજ આત્મા એ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને ફરી એજ ભૂતોમા લીન થઈ જાય છે, પરલોક નથી, ઈત્યાદિ (આ વાકયનું વિવેચન ઇન્દ્રભૂતિના પ્રકરણમાં કરાઈ ગયું છે તેમાંથી જોઈ લેવું.) હે મેતાર્ય! એવું તમે માનો છો તે વ્યર્થ છે. પરલોકનું અસ્તિત્વ જરૂર છે. જો પરલોક ન હોત તો તુરતના જન્મેલા બાળકને માતાના સ્તનનું દૂધ પીવાની બુદ્ધિ કેવી રીતે હોત? પરલોક સ્વીકારતાં તો પૂર્વભવના દૂધ પીવાના સંસ્કારથી માતાનું સ્તન-પાન કરવાની ચેષ્ટા સંગત થઈ જાય છે. તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ કહેલ છે-'હે અર્જુન! જીવ મરણકાળે જે જે ભાવોનું સ્મરણ-ચિન્તન કરતા શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે, તે અન્તિમ સમયમાં ચિન્તિત ભાવોથી ભાવિત-વાસિત થઈને તે તે ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે" ઈત્યાદિ. તેથી પરલોકને સ્વીકારવો જોઇએ.

टीका—'मेयज्जोऽवी'-स्यादि। मेतार्योऽपि निजसंशयच्छेदनार्थे त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। भगवान्-च वदति-भो मेतार्य! तव मनसि अयं-वक्ष्यमाण संशयो वर्तते, तथाहि-'परलोको नास्ति, यतो

कौन गणधर कितने शिष्यों के साथ दीक्षित हुए, यह कहने वाली संग्रहणी गाथा यह है—

पंचसयो पंचण्ह, दोण्हं चिय होइ सद्ध तिसयो य।
सेसाणं च चउण्हं, तिसयो तिसयो हवइ गच्छो ॥ इति।

अर्थात्-आरंभ के पाँच (गणधरों) के पाँच-पाँचसौ, दो के साढेतीनसौ-साढेतीनसौ और शेष चार के तीन-तीनसौ शिष्यों का समुदाय था।१। इस प्रकार प्रभु के समीप सब चवालीससौ ब्राह्मण (गणधरों के) शिष्य भी उस समय दीक्षित हुए। अर्थात् सब चवालीससौ ग्यारह (४४११) दीक्षित हुए ॥सू०११३॥

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

टीका का अर्थ—मेतार्य भी अपना संशय छेदन करने के लिए अपने तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप आये। भगवान् ने उनसे कहा-हे मेतार्य! तुम्हारे मन में यह संशय विद्यमान है कि-परलोक नहीं है;

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો પોતાના વિષયો સંબંધી જે જે શંકાઓ તેઓ સેવી રહ્યા હતા તે તે શંકાઓનું વ્યક્તિગત નિરાકરણ થતાં તેઓ તીવ્રવૈરાગ્યને પામ્યા. સંસારની અપારતાને જાણી, તેઓ દીક્ષિત થઈ ગણધર પદ ને પ્રાપ્ત થયા. ક્યા ક્યા ગણધરો કેટકેટલા શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયા તે બતાવવાવાળી સંગ્રહણી ગાથા અહિં કહેવામાં આવે છે—

"પંચસઓ પંચાઈ, દોર્ણ્હ ચિય હોય સદ્ધ તિસઓ ય।
સેસાણં ચ ચઉર્ણ્હ, તિસઓ હવઇ ગચ્છો ॥" ઇતિ

અર્થાત્—શરૂઆતના પાંચ ગણધરો, પાંચસો-પાંચસો શિષ્યો સાથે બે સાડાત્રણસો સાથે અને બાકીના ચારે ત્રણસો ત્રણસો શિષ્યોના સમુદાય સાથે દીક્ષા ધારણ કરી. આ પ્રમાણે પ્રભુ પાસે બધા મળી ચુમાળીસસો બ્રાહ્મણોએ એટલે અગ્યાર ગણધરોની સાથે બધા ચુમાળીસસો ને અગીયાર બ્રાહ્મણોએ દીક્ષા પર્યાય અંગિકાર કરી (સૂ૦-૧૧૩)

॥ ગણધરવાદ સંપૂર્ણ ॥

ટીકાનો અર્થ—મેતાર્ય પણ પોતાના સંશયના નિવારણ માટે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુની પાસે આવ્યા ભગવાને તેને કહ્યું-હે મેતાર્ય! તમારા મનમાં એ સંશય છે કે-પરલોક નથી, કારણ કે વેદોમાં કહેલ છે કે

वेदेषु कथितम्–'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति' इत्यादि। एतद्विवरणमिन्द्रभूतिप्रसङ्गे कृतमिति ततोऽवसेयम्। इति यन्मन्यसे तत् मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा–जातमात्रस्य बालस्य मातृस्तनदुग्धपाने संज्ञा कथं भवेत्?। परलोकस्वीकारे तु पूर्वभवानुभूतदुग्धपानस्यानुभवाद्भवति मातृस्तन्यपानचेष्टा बालस्य। तत्र सिद्धान्तेऽप्युक्तम्–"यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः।१।' हे कौन्तेय! अर्जुन! जीवः अन्ते=मरणकाले यं यं वाऽपि भाव स्मरन्=चिन्तयन् कलेवर=शरीरं त्यजति, स सदा तद्भावभावितः=अन्तकालचिन्तितभाववासितः सन् त तमेव=अन्त स्मृतमेवामुकममुकं भावम् एति=प्राप्नोति। इत्यर्थः।१। इत्यादि वचनमुक्तम्, अतः परलोकोऽस्तीति स्वीकरणीयम्। एवं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य, निशम्य=विशेषतो हृद्यवधार्य छिन्नसंशयः सन् मेतार्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।१०।

क्यों कि वेदो में कहा है कि विज्ञानघन आतमा ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं भूतों में लीन हो जाता है, परलोक नहीं है, इत्यादि। (इस वाक्य का विवरण इन्द्रभूति के प्रकरण में किया जा चुका है, वहीं से जान लेना चाहिए) हे मेतार्य! ऐसा तुम मानते हो सो मिथ्या है। परलोक का अवश्य अस्तित्व है। अगर परलोक न होता तो तत्काल जन्मे हुए बालकों को माता के स्तन का दूध पीने की बुद्धि कैसे होती? परलोक स्वीकार करने पर तो पूर्वभव के दुग्धपान का संस्कार से माता का स्तनपान करने की चेष्टा संगत हो जाती है। तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है-हे अर्जुन! जीव मरणकाल में जिन–जिन भावों का स्मरणचिन्तन करता हुआ शरीर का परित्याग करता है, वह अन्तिम समय में चिन्तन किये हुए उन्हीं भावों से भावित–वासित होकर उसी–उसी भाव को प्राप्त करता है। इत्यादि। अत एव परलोक को स्वीकार करना चाहिए।

વિજ્ઞાનઘનજ આત્મા એ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને ફરી એજ ભૂતોમા લીન થઈ જાય છે, પરલોક નથી, ઈત્યાદિ (આ વાકયનુ વિવેચન ઇન્દ્રભૂતિના પ્રકરણમા કરાઈ ગયુ છે તેમાંથી જોઈ લેવુ.) હે મેતાર્ય! એવુ તમે માનો છો તે વ્યર્થ છે પરલોકનુ અસ્તિત્વ જરૂર છે જો પરલોક ન હોત તો તુરતના જન્મેલા બાળકને માતાના સ્તનનુ દૂધ પીવાની બુદ્ધિ કેવી રીતે હોત? પરલોક સ્વીકારતા તો પૂર્વભવના દૂધ પીવાના સસ્કારથી માતાનુ સ્તન–પાન કરવાની ચેષ્ટા સંગત થઈ જાય છે. તમારા સિદ્ધાતમા પણ કહેલ છે–'હે અર્જુન! જીવ મરણકાળે જે જે ભાવેનુ સ્મરણ–ચિન્તન કરતા શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે, તે અન્તિમ સમયમાં ચિન્તિત ભાવોથી ભાવિત–વાસિત થઇને તે તે ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે" ઈત્યાદિ. તેથી પરલોકને સ્વીકારવો જોઇએ.

तं मेतार्यं प्रव्रजितं श्रुत्वा एकादशः पण्डितः प्रभासाभिधोऽपि=प्रभासनामकोऽपि त्रिशतशिष्यसहितो निजसंशयापनयनार्थं=स्वसंशयच्छेदनार्थं प्रभुसमीपे=श्री महावीरप्रभुपार्श्वे समनुप्राप्तः=समागतः। प्रभुणा च स प्रभास आभाषितः=उक्तः—भो प्रभास! तव मनसि अयं संशयो वर्तते—एतद् निर्वाणम् अस्ति? नास्ति वा? इति। यदि निर्वाणमस्ति, तदा तन्निर्वाणं किं संसाराभाव एव=चतुर्गतिभ्रमणलक्षणसंसाराऽप्राप्तिरेव—शुद्धात्मस्वरूपेऽवस्थानम्? अथवा—दीपनिर्वाणवत् नाश इव=सर्वथाऽभाववत् जीवस्य नाशः=सर्वथाऽभाव एव निर्वाणम्? अत्र द्विविधे पक्षे—यदि संसाराभावो निर्वाणम्—इति प्रथमः पक्षो मन्यते, तदा तद् वेदविरुद्धं भवति। यतो वेदेषु कथितम्—"जरामर्यं वै तत्सर्वं यदेतदग्निहोत्रम्" इति। अयमर्थः—यदेतत्—अनेकविधम् अग्निहोत्रं तत्सर्वं जरामर्यम्=जरामरणनिमित्तमिति। अनेन वेदवचनेन जीवस्य संसाराभावो न भवतीत्युपलभ्यते। यदि

इस प्रकार सुनकर और विशेष रूप से अन्तःकरण में धारण करके मेतार्य भी छिन्नसंशय होकर तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये। १०।

मेतार्य को दीक्षित हुआ सुनकर ग्यारहवें प्रभास नामक पंडित भी तीनसौ अन्तेवासियों सहित अपने संशय को दूर करने के लिए श्रीमहावीर स्वामी के समीप पहुँचे। भगवान् प्रभास से बोले—हे प्रभास! तुम्हारे मन में यह संशय है कि निर्वाण है अथवा नहीं? अगर निर्वाण है तो क्या वह संसार का अभाव ही है, अर्थात् चार गतियों में भ्रमण रूप संसार का रुक जाना—शुद्ध आत्मस्वरूप में स्थित हो जाना ही है? अथवा दीपक की शिखा के नाश के समान जीव का सर्वथा अभाव हो जाना ही निर्वाण है? इन दोनों पक्षों में से यदि संसार का अभाव निर्वाण है, यह पहला पक्ष माना जाय तो वह वेद से विरुद्ध है, क्यों कि वेदों में कहा है कि—'यह जो नाना प्रकार का अग्नि होत्र है, यह सभी जरा और मरण का कारण है।'

આ પ્રમાણે સાંભળીને અને વિશેષ રૂપે અંતઃકરણમાં ધારણ કરીને મેતાર્ય પણ સંશયરહિત થઈને ત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયા. ૧૦

મેતાર્યને દીક્ષિત થયેલ સાંભળીને અગિયારમા પ્રભાસ નામના પંડિત પણ ત્રણસો અંતેવાસિઓ સાથે પોતાના સંશયને દૂર કરવાને માટે શ્રીમહાવીર સ્વામી પાસે ગયા ભગવાને પ્રભાસને કહ્યુ—હે પ્રભાસ! તમારા મનમાં એ સંશય છે કે નિર્વાણ છે કે નથી? જો નિર્વાણ હોય તો શું તે સંસારનો અભાવ જ છે એટલે કે ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ રૂપ સંસારનું અટકી જવું—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થવું જ છે ને? અથવા દીપકની જ્યોતના નાશની જેમ જીવનો સર્વથા અભાવ થઈ જવો એ જ નિર્વાણ છે? એ બન્ને પક્ષોમાંથી જો સંસારનો અભાવ નિર્વાણ છે એ પહેલો પક્ષ માનવામાં આવે તો તે વેદની વિરૂદ્ધ છે કારણ કે વેદોમાં કહેલ છે કે—"આ

दीपशिखाया नाश इव जीवस्य नाशो निर्वाणम्-इति द्वितीयः पक्षो मन्यते, तदा जीवाभावः=जीवस्य सर्वथोच्छेदः प्रसज्यते ? इति तव निर्वाणविषये संशयोऽस्ति। तन्मिथ्या=तदेतत्तव संशयजालं मिथ्याज्ञानविजृम्भितम्। यतो-निर्वाणमिति मोक्ष इति च एकार्थौ। मोक्षस्तु बद्धस्यैव भवति। जीवस्तु कर्मभिः=अनादिकालतो ज्ञानावरणीयादिकर्मभिर्बद्धः, अतः प्रयत्नविशेषात्तस्य मोक्षो भवत्येव। अस्य विषये मण्डिकप्रश्ने सर्वं कथितं, तत एव त्वया धारयितव्यम्। नाहमेव ब्रवीमि, तव शास्त्रेऽप्युक्तम्-'द्वे ब्रह्मणी' इत्यादि। अयमर्थः-परम्

इस वेद-वाक्य से तो यही निष्कर्ष निकलता है कि जीव के संसार का अभाव हो ही नहीं सकता। अगर दीपशिखा के नष्ट हो जाने के समान निर्वाण-मोक्ष-माना जाय तो जीव के सर्वथा अभाव की अनिष्टापत्ति होती है। निर्वाण के विषय में तुम्हें यह संशय है। यह संशय मिथ्याज्ञान से उत्पन्न हुआ है। क्यों कि निर्वाण और मोक्ष, दोनों एकार्थवाचक शब्द है। मोक्ष बद्ध का ही होता है। जीव अनादि काल से ज्ञानावरणीय आदि कर्मों से बद्ध है, अतः विशेष प्रयत्न करने से उसका मोक्ष होता ही है। इस विषय में मण्डिक के प्रश्न में जो कहा है, वह सब यहाँ भी समझ लेना चाहिए।

अभिप्राय यह है कि ज्ञानावरणीय आदि कर्मों से जब आत्मा मुक्त हो जाता है तो उस में औपाधिक भाव-कर्मजनित विकार भी नहीं रहते। उस समय आत्मा अपने वास्तविक शुद्ध चैतन्यस्वरूप को प्राप्त कर लेता है। जन्म जरा और मरण से सर्वथा रहित हो जाता है। यही मोक्ष का स्वरूप है। 'अग्निहोत्र जरा मरण का कारण है' इस कथन से यह सिद्ध नहीं होता कि जीव के जरा-मरण का अभाव हो ही नहीं

જે વિવિધ પ્રકારના અગ્નિહોત્ર છે તે બધા જરા અને મરણનુ કારણ છે." આ વેદવાકયથી તો એ જ સિદ્ધ થાય છે કે જીવને સંસારનો અભાવ હોઈ શકતો જ નથી જો દીપ-શિખના નાશ થવા સમાન નિર્વાણ-મોક્ષ મનાય તો જીવના સર્વથા અભાવની અનિષ્ટાપત્તિ નડે છે. નિર્વાણના વિષયમાં તમને આ સંશય છે. આ સંશય મિથ્યાજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયો છે. કારણ કે નિર્વાણ અને મોક્ષ એ બન્ને એકાર્થવાચક શબ્દો છે. મોક્ષ બદ્ધનો (બંધાયેલ) જ થાય છે જીવ અનાદિ કાળથી જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મોથી બદ્ધ છે તેથી વિશેષ પ્રયત્ન કરવાથી તેનો મોક્ષ થાય છે જ. આ વિષયમાં મંડિકના પ્રશ્નમા જે કહ્યું છે તે બધું અહીં પણ સમજી લેવું જોઇએ.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મોથી જ્યારે આત્મા મુક્ત થઈ જાય છે તો તેમાં ઔપાધિક ભાવ-કર્મજનિત વિકાર પણ રહેતો નથી તે સમયે આત્મા પોતાના વાસ્તવિક શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જન્મ, જરા અને મરણથી તદ્દન રહિત થઈ જાય છે એ જ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. "અગ્નિહોત્ર જરા-મરણનું કારણ છે" આ કથ થી એ સાબિત થતું નથી કે જીવને જરા-મરણનો અભાવ થઇ શકતો જ નથી. આ વાકયમાં તો પ્રતિ-

भवतं चेति द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये–ब्रह्मद्वयं ज्ञातव्यमिति। तत् द्विविधे ब्रह्मणि यत् परं ब्रह्म तत् सत्य–ज्ञान नन्तस्वरूपम्। तदुक्तं वेदे–"सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म" इति। यदि जीवस्य मोक्षो न स्यात्तदा तस्य सत्य-ज्ञानानन्तस्वरूपप्राप्तिरपि न स्यात्। ततश्च तव प्रमाणत्वेनाभिमतानां वेदानां वचनं कथं सगच्छेत? अनेन वेद वचनेन तु मोक्षस्य सत्ता सिध्यति। अतः सिद्धं मोक्षोऽस्तीति। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशयः स प्रभासोऽपि विततद्विद्यैः सह प्रभुपार्श्वे प्रव्रजितः ॥११॥

प्रकृता। इस वाक्य में तो यह प्रतिपादित किया गया है कि अग्निहोत्र जरा–मरण के अन्त का कारण नहीं, प्रत्युत जरा–मरण का कारण है। इस में ध्यान, अध्ययन, तपश्चरण आदि कारणों से होनेवाले जरा–मरण के अभाव रूप मोक्ष का निषेध नहीं किया गया है। अग्निहोत्र आरंभ–समारंभ एवं हिंसाजनित तथा स्वर्ग और वैभव आदि की कामना से प्रेरित अनुष्ठान है, अत एव उसे जरा–मरण का जो कारण कहा है सो उचित ही है। मोक्ष सम्यग्ज्ञान और सम्यक् चारित्र से होता है, उसका निषेध उक्तवाक्य में नहीं है।

मैं ही ऐसा कहता हूँ, सो नहीं; तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है–ब्रह्म के दो भेद हैं–पर और अपर। इन दोनों में से जो पर ब्रह्म है वह सत्य, ज्ञान एवं अनन्त स्वरूप है। वेद में भी कहा है–'सत्यं ज्ञान मनन्तं ब्रह्म।' अगर जीव को मोक्ष न होता तो उसे सत्य, ज्ञान एवं अनन्त स्वरूप की प्राप्ति कैसे होती? ऐसी स्थिति में प्रमाण माने हुए तुम्हारे वेदों का कथन किस प्रकार संगत होगा? वेद के इस वाक्य से तो मोक्ष की सत्ता ही होती है। अतः मोक्ष है, यह निस्सन्देह सिद्ध है। प्रभु के इस प्रकार के वचन सुनकर

પ્રશ્ન કહેલ છે કે અગ્નિહોત્ર જરા–મરણના અન્તનું કારણ નથી, પ્રત્યુત જરા–મરણનું કારણ છે એમાં ધ્યાન, અધ્યયન, તપશ્ચર્યા આદિ કારણોથી થનાર જરા–મરણના અભાવ રૂપ મોક્ષનો નિષેધ કર્યો નથી અગ્નિહોત્ર આરંભ સમારંભ અને હિંસાજનિત તથા સ્વર્ગ અને વૈભવ આદિની કામના વડે પ્રેરિત અનુષ્ઠાન છે તેથી તેને જરા–મરણનું જે કારણ કહેલ છે તે યોગ્ય જ છે મોક્ષ સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી મળે છે તેનો નિષેધ ઉપર્યુક્ત વાક્યમાં નથી. હું જ એમ કહું છું એટલું જ નહીં પણ તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે–બ્રહ્મના બે ભેદ છે–પર અને અપર–આ બે ભેદોમાંથી જે પરબ્રહ્મ છે તે સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપ છે વેદમાં પણ કહ્યું છે–"સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ" જો જીવને મોક્ષ ન હોત તો તેને સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાત? એવી સ્થિતિમાં પ્રમાણભૂત માનેલ તમારા વેદોનું કથન કઈ રીતે સંગત થશે? વેદના આ વાક્યથી તો મોક્ષની સત્તા જ સિદ્ધ થાય છે તેથી મોક્ષ છે તે નિઃસન્દેહ સિદ્ધ થાય છે પ્રભુના આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને પ્રભાસ

अत्र-एतेषामेकादशगणधराणां संशयविषये संग्रहणीगाथाद्वयम्—'जीवे' इत्यादि। इन्द्रभूतेः जीवे-जीवविषये संशयः १। कर्मविषये अग्निभूतेः २। तज्जीव तच्छरीरे=तज्जीवतच्छरीरविषये संशयो वायुभूतेः ३। भूते=पञ्चभूतविषये संशयो व्यक्तस्य ४। परभवे तादृशकजन्मयोनौ यो जीव इह भवे यादृशो भवति स परभवेऽपि तादृश एव भवति, इति विषयकः संशयः सुधर्मणः ५। वन्धमोक्षे=वन्धमोक्षविषये मण्डिकस्य संशयः ६। देवविषये संशयो मौर्यपुत्रस्य ७। नैरयिके=नारकविषये संशयोऽकम्पितस्य ८। पुण्ये=पुण्यविषये-उपलक्षणात् पापे च संशयः अचलभ्रातुः ९। परलोके=परलोकविषये संशयो मेतार्यस्य १०। तथा च निर्वाणे=मोक्षविषये संशयः प्रभासस्य ११। इति।

एते=इन्द्रभूत्यादिप्रभासान्ता एकादशापि गणधराः स्व स्व संशयच्छेदे सति गणधरत्वं प्राप्ता इति।

प्रभास भी छिन्नसंशय होकर अपने तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास प्रव्रजित हो गये।

इन ग्यारह गणधरों के संशय के विषय में दो संग्रहणी गाथाएँ हैं-(१) इन्द्रभूति को जीव के विषय में संशय था। (२) अग्निभूति को कर्म के विषय में संशय था। (३) वायुभूति को वही जीव है और वही शरीर है, ऐसा संशय था। (४) व्यक्त को पाँच भूतों के विषय में संशय था। (५) सुधर्मा को यह संशय था कि जो जीव इस भव मे जैसा है, परभव में भी वैसा ही जन्मता है। (६) मण्डिक को वन्ध और मोक्ष के विषय में संशय था। (७) मौर्यपुत्र को देवों के अस्तित्व के विषय में संशय था। (८) अकम्पित के नारकों के विषय में संशय था। (९) अचलभ्राता को पुण्य-पाप संबंधी संशय था। (१०) मेतार्य को परलोक में संशय था और (११) प्रभास को मोक्ष के अस्तित्व में संशय था। इन्द्रभूति से लेकर प्रभास

પણ સંશયરહિત થઈને પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.

એ અગિયાર ગણધરોના સંશયના વિષયમા બે સંગ્રહણી ગાથાઓ છે—(૧) ઇન્દ્રભૂતિને જીવના વિષયમાં સંશય હતો. (૨) અગ્નિભૂતિને કર્મના વિષયમાં સંશય હતો. (૩) વાયુભૂતિને એ જ જીવ છે અને એ જ શરીર છે એવો સંશય હતો (૪) વ્યક્તને પાંચ ભૂતોના વિષયમાં સંશય હતો. (૫) સુધર્માને એવો સંશય હતો કે જે જીવ આ ભવમા જેવો છે, પરભવમા પણ તેવો જ જન્મે છે. (૬) મંડિકને બંધ અને મોક્ષના વિષયમાં સંશય હતો (૭) મૌર્યપુત્રને દેવોના અસ્તિત્વના વિષયમાં સંશય હતો. (૮) અકમ્પિતને નારકીના વિષયમાં સંશય હતો. (૯) અચલભ્રાતાને પુન્ય-પાપના વિષયમા સંશય હતો. (૧૦) મેતાર્યને પરલોકને વિષે સંશય હતો. (૧૧) પ્રભાસને મોક્ષના અસ્તિત્વ વિષે સંશય હતો. ઇન્દ્રભૂતિથી માંડીને પ્રભાસ સુધીના તે અગિયારે ગણધર પોતપોતાનો સંશય

को गणधरः कतिसंख्यकैः शिष्यैः प्रव्रजित इति प्रतिपादिका सङ्ग्रहणी गाथा—

'पंच सयाइं' इत्यादि। पञ्चानां गणधराणाम्=इन्द्रभूत्यग्निभूति–वायुभूति–व्यक्त–सुधर्मणाम् प्रत्येकं पञ्चशतः पञ्चशत =पञ्चशतसंख्यकः पञ्चशतसंख्यकः शिष्याणां गणो भवति। ततः परयोर्द्वयोः=मण्डिकमौर्ययोः प्रत्येकं सार्धत्रिशत सार्धत्रिशतः=सार्धत्रिशतसंख्यकः सार्धत्रिशतसंख्यकः शिष्याणां गणो भवति। शेषाणां=तदतिरिक्तानां चतुर्णाम्=अकम्पिताचलभ्रातृमेतार्यप्रभासानां प्रत्येकं त्रिशतः त्रिशतः=त्रिशतसंख्यकः शिष्याणां गणो भवतीति। एवम्=अनेन प्रकारेण प्रभुसमीपे सर्वे चतुश्चत्वारिंशच्छतानि=चतुश्चत्वारिंशच्छतसंख्यका द्विजाः=गणधर शिष्या अपि प्रव्रजिता इति ॥सू०११३॥

॥ इति गणधरवादः ॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदणबाला भगवओ केवलुप्पत्तिं जाणिय पव्वज्जं गहीउं उक्कंठिया समाणी पहु समीवे संपत्ता। सा य पहुं आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! संसारभउव्विग्गाइं देवाणुप्पियाणं अंतिए पव्वइउं। तए णं समणे भगवं महावीरे तं चंदण

सब या ग्यारहों गणधर अपना–अपना संशय दूर होने पर गणधरता–गणधरपदवी को प्राप्त हुए।

कौन गणधर कितने शिष्यों के साथ दीक्षित हुए, यह बतलाने वाली सङ्ग्रहणी गाथा है—

इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त और सुधर्मा इन पांच गणधरों का प्रत्येक के पाँच–पाँचसौ शिष्यों का गण था। इनके बाद दो–मण्डिक और मौर्यपुत्र का प्रत्येक के साढेतीनसौ शिष्यों का गण था। शेष चार–अकम्पित, अचलभ्राता, मेतार्य और प्रभास का तीन–तीनसौ शिष्यों का समूह था। इस प्रकार प्रभु के पास सब मिलकर चवालीससौ द्विज गणधरों के शिष्य भी दीक्षित हुए थे ॥सू०११३॥

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

हवे बधां गणधरता–गणधरनी पदवी पाम्या।

कया गणधर केटला शिष्यो साथे दीक्षित थया ते बतावनारी संग्रहणीगाथा आ प्रमाणे छे—इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त अने सुधर्मा ए पांचे गणधरोमां प्रत्येकनुं पांचसो–पांचसोनुं शिष्यगण हतुं त्यारबाद मंडिक अने मौर्यपुत्र ए बन्नेमांना दरेकनुं साडात्रणसोनुं शिष्यगण हतुं बाकीना चार–अकम्पित, अचलभ्राता, मेतार्य अने प्रभास ए दरेकनो त्रणसो त्रणसो शिष्योनो समूह हतो आ प्रमाणे प्रभुनी पासे बधा मळीने चुम्मालीससो ब्राह्मणो जे आ अगीआर गणधरोना शिष्यो हता तेओ दीक्षित थया हता. (सू०११३)

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

वालं अग्गेकाउं अन्नाओ वहूओ उग्गभोगरायण्णामच्चप्पभिईणं कन्नाओ पव्वावेइ। पुणो य वहवे उग्गभोगाइकुलप्पसूरा नरा नारीओ य पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं एवं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिय समणोवासया जाया।

तएणं से समणे भगवं महावीरे तित्थयर नामगोय कम्मक्खवणट्ठं समणसमणीसावयसावियारूवं चउव्विहं संघं ठाविय इंदभूइपभिईणं गणहराणं-'उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा' इय तिवइं दलइ। एयाए तिवईए गणहरा दुवालसंगं गणिपिडगं विरयंति। एवं एगारसण्हं गणहराणं नव गणा जाया तं जहा-सत्तण्हं गणहराणं परोप्पर-भिन्न वायणाए सत्तगणा जाया। अकंपियायलभायाणं दुण्हंपि परोप्परं समाणवायणयाए एगो गणो जाओ। एवं मेयज्जपभासाणं दुण्हंपि एगवायणयाए एगो गणो जाओ। एवं नव गणा संभूया।

तएणं से समणे भगवं महावीरे मज्झिम पावापुरीओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अणेगे भविए पडिवोहमाणे जणवयविहारं विहरइ। एवं अणेगेसु देसेसु विहरमाणे भगवं जणाणं अण्णाणदेण्णमवणीय ते णाणाइसंपत्तिजुए करीअ। जहा अंवरम्मिपगासमाणो भाणू अधयारमवणीय जगं हरिसेइ तहा जगभाणू भगवं मिच्छत्तांधयारमवणीय णाणप्पगासेण जग हरिसीअ। भवकूवपडिए भविए णाणरज्जुणा वाहिं उद्धरीअ। भगवं जले धरो व अमोहधम्मदेसणामियधाराए पुहविं सिंचीअ।

एवं विहारं विहरमाणस्स भगवओ एगचत्तालीसं चाउम्मासा पडिपुण्णा, तं जहा-एगो पढमो चाउम्मासो अत्थियगामे १। एगो चंपा णयरीए २, दुवे पिट्ठचंपाणयरीए ४। वारस वेसाली णयरी वाणियग्गामनिस्साए १६। चउद्दस रायगिह णगर नालंदागाम य पुरसाहानिस्साए ३०। छ मिहिलाए ३६। दुवे भद्दिलपुरे ३८। एगो आलंभियाए णयरीए ३९, एगो सावत्थीए णयरीए ४०। एगो वज्जभूमि नामगे अणारिय देसे जाओ ४१। एवं एगचत्तालीसा चाउम्मासा भगवओ पडिपुण्णा ४१। तएणं जणवयविहारं विहरमाणे भगवं अपच्छिमं वायालीसइमं चाउम्मासं पावापुरीए हत्थिपालरण्णो रज्जुगसालाए जुण्णाए ठिए ॥सू० ११४॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये चन्दनवाला भगवतः केवलोत्पत्तिं विज्ञाय प्रव्रज्या ग्रहीतुमुत्कण्ठिता सती प्रभु समीपे संप्राप्ता। सा च प्रभुमादक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में चन्दनवाला भगवान् महावीरप्रभु को केवली हुए जानकर दीक्षा ग्रहण करने के लिये उत्कंठित हुई प्रभु के समीप पहुँची। उसने प्रभु को आदक्षिण-

---

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ તે કાળે અને તે સમયે ચંદનબાળા ભગવાનને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ એમ જાણી દીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઉદ્યત બની, અને પ્રભુની પાસે આવી પહોંચી. તેણીએ પ્રભુને આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ-

पामगादीर्-द्ग्जामि माद्र मदन्त। मंसारमयादिग्नाऽहं देवानुमियाणामन्विके मत्र ग्वन्तु श्रमणो
भगवान् महावीरः तां चन्दनबालामग्रे कृत्वा अन्या बह्वीः उग्रभोगराजन्यामात्यमभृती ाः मग्रानयति।
पुनश्च बहव उग्रभोगादिकुलमभूता नरा नार्यश्च पञ्चाणुव्रतिक सप्तशिक्षाव्रतिकम् एवं द्वादश विधम भविषय
श्रमणोपासका जाता।

तत गन्तु स श्रमणो भगवान् महावीरस्तीर्थंकरनामगोत्रकर्मक्षपणार्थं श्रमणश्रमणी श्रावकश्राविकारूपं
चतुर्विधं संघं स्थापयित्वा इन्द्रभूतिप्रभृतिभ्यो गणधरेभ्य –"उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा" इति त्रिपदीं
ददाति। एतया त्रिपद्या गणधरा द्वादशाङ्गं गणिपिटकं विरचयन्ति। एवं एकादशानां गणधराणां नव गणा

महावीरको वन्दन–नमस्कार करके इस प्रकार निवेदन किया–'भगवान्! संसार के भय से उद्विग्न होकर
मैं देवानुप्रिय के समीप प्रव्रज्या अंगीकार करना चाहती हूँ। तब श्रमण भगवान् महावीरने चन्दनबाला को
आगे करके और भी बहुत सी उग्रवंश, भोगवंश, राजन्यवंश की तथा अमात्य आदिकों की कन्याओं को
दीक्षित किया। फिर बहुत से उग्रकुल, भोगकुल आदि में जन्मे हुए नरों तथा नारियोंने पाँच अणुव्रत एवं
सात शिक्षाव्रत–बारह प्रकार के गृहस्थ धर्म का स्वीकार किया, और उन्होंने श्रावक–श्राविका का पद पाया।

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीरने तीर्थंकर नाम गोत्र का क्षय करने के लिए साधु, साध्वी श्रावक
और श्राविका रूप चतुर्विध संघ की स्थापना करके इन्द्रभूति आदि गणधरों को 'उत्पाद, व्यय और ध्रौव्य'
इस प्रकार की त्रिपदी प्रदान की। इस त्रिपदी के आधार से गणधरोंने द्वादशांग गणिपिटक की रचना की।

पूर्वक वंदन नमस्कार करी निवेदन कर्युं के– हे भगवन्त! संसारथी उद्वेग पामी आपनी समीप दीक्षा अंगीकार
करवा मागुं छुं. श्रमण भगवाने अवसर जाणी संमति आपी अने चंदनबाळानी दीक्षा थतां पछी उग्रवंशी,
भोगवंशी अने राजन्यवंशीनी कन्याओ तेमज अमात्य विगेरेनी पुत्रीओए संसार छोडी प्रव्रज्या अंगीकार
करी. उग्रकुल, भोगकुल विगेरेनी नर–नारीओए पांच अणुव्रत अने सात शिक्षाव्रत एम बार प्रकारना
गृहस्थ धर्म अंगीकार कर्यो अने भगवाने आवा नर–नारीओने श्रावक अने श्राविकापद अर्पण कर्युं.
तीर्थंकर नाम–गोत्रनो क्षय करवा माटे भगवाने साधु–साध्वी अने श्रावक–श्राविका रूप चतुर्विध संघनी स्थापना
करी. इन्द्रभूति विगेरे गणधर देवोने उत्पाद, व्यय अने ध्रौव्यनी त्रिपदीनुं प्रदान कर्युं. आ त्रिपदीना
आधारे गणधरोए द्वादशांग गणिपिटकनी रचना करी.

जाता., तद्यथा—सप्तानां गणधराणां परस्परभिन्नवाचनया सप्तगणा जाताः। अकम्पिता—ऽचलभ्रात्रोर्द्वयोरपि परस्पर समानवाचनया एको गणो जातः। एवं मेतार्यप्रभासयोर्द्वयोरपि एकवाचनया एको गणो जातः। एवं नव गणा संभूताः।

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो मध्यमपापापुरीतः प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य अनेकान् भविकान् प्रतिबोधयन् जनपदविहारं विहरति। एवमनेकेषु देशेषु विहरन् भगवान् जनानामज्ञानदैन्यमपनीय तान् ज्ञानादिसम्पत्तियुतानकरोत्। यथा—अम्बरे प्रकाशमानो भानुरन्धकारमपनीय जगद् हर्पयति, तथा जगद्भानुर्भगवान् मिथ्यात्वान्धकारमपनीय ज्ञानप्रकाशेन जगद् अहर्षयत्। भवकूपपतितान् भविकान् ज्ञानरज्ज्वा बहिरुदधरत्। भगवान् जलधर इव अमोघधर्मदेशनामृतधारया पृथिवीम् असिञ्चत्।

ग्यारह गणधरों के नौ गण हुए। वे इस प्रकार—सात गणधरों की भिन्न भिन्न वाचनाएँ होने से सात गण हुए। अकम्पित और अचलभ्राता—दोनों की परस्पर समान वाचना होने से एक गण हुआ। इस प्रकार मेतार्य और प्रभास दोनों की भी एक सी वाचना होने से एक गण हुआ। इस प्रकार नौ गण हुए।

तदन्तर श्रमण भगवान् महावीर मध्यम पावापुरी से विहार कर अनेक भव्य जीवों को प्रतिबोध देते हुए जनपद—विहार विचरने लगे। इस प्रकार अनेक देशो में विहार करते हुए भगवान् ने लोगों की अज्ञान रूपी दरिद्रता को दूर करके उन्हें ज्ञानादि की सम्पत्ति से युक्त किया। जैसे आकाश में प्रकाशमान होता हुआ भानु अंधकार को दूर करके जगत को हर्पित करता है, उसी प्रकार जगद्भानु भगवान् ने मिथ्यात्व रूपी अधकार का निवारण करके ज्ञानके आलोक से लोक को आह्लादित किया। भव रूपी कूप में पडे हुवे

આ અગીઆર ગણધર દેવોના નવ ગચ્છ થયા સાત ગણધરોની જુદી જુદી વાચના હોવાને કારણે સાત ગચ્છ ગણાયા. અકપિત અને અચલભ્રાતા બન્નેની પરસ્પર સમાન વાંચના હોવાથી તેઓનો એક ગચ્છ થયો આ પ્રકારે મેતાર્ય અને પ્રભાસ બન્નેની એક જ વાચના હોવાથી તેમનો પણ એક ગચ્છ ગણાયો. આ પ્રકારે અગિયાર ગણધરોના નવ ગચ્છ થયા

ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મધ્યમ પાવાપુરીથી વિહાર કરી અનેક ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ દેતા દેતા જનપદમાં વિચરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે અનેક દેશોમા વિહાર કરી ભગવાને લોકોની અજ્ઞાનરૂપી દરિદ્રતા દૂર કરી. અને જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું દાન કર્યું. જેમ આકાશમાં પ્રકાશિત થતો સૂર્ય અંધકારને દૂર કરી જગતને આનંદિત બનાવે છે તેમ જગતભાનુ ભગવાને મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનું નિવારણ કરી જ્ઞાન દ્વારા લોકને આલ્હાદિક બનાવ્યો.

एवम् विहारं विहरतो भगवत' एकचत्वारिंशत् चतुर्मासाः मतिपूर्णाः। तद्यथा-एकः प्रथम सोऽस्थिकग्रामे १। एकश्चम्पानगर्याम् २, द्वौ पृष्ठचम्पायानगर्याम् ४। द्वादश वैशालीनगरी वाणिजग्रामनिश्रायाम् १६। चतुर्दश राजगृहनगरे नालन्दानामकपुरशाखानिश्रायाम् ३०। षट् मिथिलायाम् ३६। द्वौ भद्रिलपुरे ३८। एक आलम्भिकायां नगर्याम् ३९। एकः श्रावस्त्यां नगर्याम् ४०। एको वज्रभूमिनामके अनार्यदेशे जातः ४१। ततः मल्ल जनपदविहारं विहरन् भगवान् अपश्चिमे द्विचत्वारिंशत्तमे चातुर्मासे पापापुर्यां हस्तिपालराजस्य रज्जुकसभायां जीर्णायां स्थितः ॥सू०११४॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये-चन्दनबाला भगवतः=श्रीवीरस्वामिनः केवलोत्पत्तिं विज्ञाय प्रव्रज्यां=दीक्षां ग्रहीतुम् उत्कण्ठिता=उत्सुका सती प्रभुसमीपे=श्रीवीरस्वामि

भव्यों का ज्ञान की डोर से बाहर निकाला। भगवान् ने मेघ की भांति अमोघ धर्मोपदेश की अमृतमयी धारा से पृथ्वी को सिंचन किया। इस प्रकार विहार करते हुए भगवान् के एकतालीस चतुर्मास पूर्ण हुए। व इस प्रकार-पहला चतुर्मास अस्थिक ग्राम में (१), एक चम्पानगरी में (२), दो चतुर्मास पृष्ठचम्पा में (४), बारह वैशाली नगरी और वाणिज्य ग्राम में (१६), चौदह राजगृह नगर में-नालंदा नामक पाडे में (३०), छह मिथिला में (३६), दो भद्रिलपुर में (३८), एक आलभिका नगरी में (३९) एक श्रावस्ती नगरी में (४०), और एक वज्रभूमि नामक अनार्य देश में (४१), हुआ। इस प्रकार भगवान् के एकतालीस चौमासे व्यतीत हुए। तत्पश्चात् जनपद विहार करते हुए भगवान् अन्तिम बयालीसवाँ चौमासा करने के लिए पावापुरी में हस्तिपाल राजा के पुराने जुगोघर (अज्ञातस्थान) में स्थित हुए ॥सू०११४॥

ભવરૂપી કૂવામાં પડેલા ભવ્યોને જ્ઞાનરૂપી દોરી વડે બહાર કાઢ્યા. ભગવાને મેઘની માફક અમોઘપણે ધર્મોપદેશની ધારા વડે પૃથ્વીને સિંચન કર્યું

આ પ્રમાણે નિરંતર વિહાર કરતાં, ભગવાને એકતાલીસ ચાતુર્માસ પૂર્ણ કર્યા તેનું વર્ણન નીચે મુજબ છે:—

પહેલું ચોમાસું અસ્થિક ગામમાં (૧), એક ચંપાનગરીમાં (૨), બે પૃષ્ઠ ચંપાનગરીમાં (૪), બાર ચાતુર્માસ વૈશાલી નગરી અને વાણિજ્ય ગામમાં (૧૬) ચૌદ ચાતુર્માસ રાજગૃહિ નગરીના નાલંદા નામના પાડામાં (૩૦), છ ચોમાસા મિથિલામાં (૩૬) બે ભદ્રિલપુરમાં (૩૮), એક આલભિકા નગરી (૩૯), એક શ્રાવસ્તી નગરીમાં (૪૦), અને એક વજ્રભૂમિ નામના અનાર્ય દેશમાં (૪૧) ત્યારબાદ વિહાર કરતાં કરતાં ભગવાને અંતિમ બેતાલીસમું ચાતુર્માસ પાવાપુરીમાં, હસ્તિપાલ રાજાની જૂની શાળા (અજ્ઞાતસ્થાન)માં કર્યું (સૂ૦૧૧૪)

निकटे संप्राप्ता सा च प्रभुम् आदक्षिणप्रदक्षिणम्=अञ्जलिपुट वद्ध्वा तं वद्धाञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकारं त्रिः परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूपं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-हे भदन्त ! संसारभयोद्विग्ना=भवभयत्रस्ताऽहं देवानुप्रियाणां भवताम् अन्तिके=समीपे प्रव्रजितुं=दीक्षां ग्रहीतुम्-इच्छामि खलु। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तां चन्दनबालां अग्रे=पुरतः कृत्वा अन्याः=चन्दनबालातिरिक्ताः वह्वीः=अनेकाः उग्रभोग राजन्याऽऽमात्यप्रभृतीनाम् कन्याः प्रव्राजयति=दीक्षयति। पुनश्च वहवः=अनेके-उग्रभोगादिकुलप्रसूताः-नरा नार्यश्च पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकम् एवम्=अनेन प्रकारेण द्वादशविधं=द्वादशप्रकारकं गृहिधर्मं प्रतिपद्य=स्वीकृत्य श्रमणोपासकाः=श्रावकाः जाताः।

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में भगवान् महावीर स्वामी को केवलज्ञान की प्राप्ति हुई जानकर चन्दनवाला दीक्षा ग्रहण करने के लिए उत्सुक होकर भगवान् के निकट पहुँची। उसने भगवान् को आदक्षिण प्रदक्षिण की-हाथजोड कर, जुडे हुए हाथों को दाहिने कान से आरंभ करके ललाट की तरफ से वायें कान के पास तक चक्राकार तीन वार घुमाकर ललाट-प्रदेश पर स्थापित किया। आदक्षिण-प्रदक्षिणा करके वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार करके आगे कहे हुए वचन कहे-'हे भगवन्। संसार के भय से त्रास को प्राप्त मैं आप-देवानुप्रिय के समीप दीक्षा ग्रहण करना चाहती हूँ। तब श्रमण भगवान् महावीरने चन्दनवाला को आगे करके चन्दनवाला के अतिरिक्त और भी वहुत-सी उग्रकुल, भोगकुल, राजन्यकुल (क्षत्रियकुल) की तथा अमात्य आदि की कन्याओं को दीक्षा प्रदान की। तत्पश्चात् उग्रकुल, भोगकुल आदि कुलों में जन्में हुए अनेक नर-नारियोंने पाँच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत रूप द्वादश प्रकार के गृहस्थ धर्म को अंगीकार किया और श्रावक-श्राविका वने।

વિશેષાર્થ—બચપણુમા જ સંસારનો દુઃખદ્ અનુભવ મળતા, ચંદનબાલામાં તીવ્ર વૈરાગ્યની ધારા છૂટી. સંસાર તરફનો વેગ ઘટવા માંડયો! ભગવાનને આહારદાન આપ્યા પછી, તેનું મન પ્રવ્રજ્યા તરફ રહેતું હતું તે કાળ તે સમયે ભગવાનને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું જાણી, ચંદનબાલાની દીક્ષા માટેની તાલાવેલી જાગી. અને ભગવાનની પાસે આવી દીક્ષાની માગણી કરી. ભગવાને તેને દીક્ષા આપી. ચંદનબાલાની પાછળ, ઉગ્રકુળ, ભોગકુળ આદિની બ્હેન-દિકરીઓ, વહુઆરો, માતાઓ, પ્રૌઢાઓ અને કુમારિકાઓએ પણ દીક્ષા લીધી જેઓ દીક્ષા લેવા અસમર્થ હતા તેઓએ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એમ બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્મ અંગીકાર કરી શ્રાવક શ્રાવકા થયા.

ततः खलु सः श्रमणो भगवान् महावीरः तीर्थंकर नामगोत्रकर्मक्षपणार्थं=पूर्वभवोपार्जितस्य नामगोत्रकर्मणो निर्जरणार्थं श्रमण–श्रमणी श्रावक–श्राविकारूपं चतुर्विधं=चतुष्प्रकारकं सङ्घं स्थापयित्वा इन्द्रभूतिप्रभृतिभ्यः=इन्द्रभूत्यादिभ्यो गणधरेभ्यः 'उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा' इति=इत्याकारिकां त्रिपदीं=पदत्रयीं ददाति। एतया=अनया त्रिपद्या गणधराः=इन्द्रभूत्यादयः द्वादशाङ्गं गणिपिटकं विरचयन्ति। एवम्=इत्थम् एकादशानां

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर ने पूर्वबद्ध तीर्थंकर नामगोत्र कर्म का क्षय करने के लिए, श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविका रूप चार प्रकार के संघ की स्थापना करके इन्द्रभूति आदि गणधरों को उत्पाद, व्यय और ध्रौव्य की त्रिपदी प्रदान की। अर्थात् गणधरों के समक्ष यह प्ररूपणा करते हैं कि जगत् के समस्त चेतन, अचेतन, मूर्त, अमूर्त, सूक्ष्म, स्थूल आदि पदार्थ पर्याय की अपेक्षा उत्पत्तिशील और व्ययशील हैं तथा द्रव्य की अपेक्षा ध्रौव्यशील हैं। प्रत्येक पदार्थ प्रतिक्षण अपने पूर्वपर्याय का परित्याग करता है, उत्तर पर्याय को ग्रहण करता है, फिर भी द्रव्य से ज्यों का त्यों रहता है। जीव का मनुष्य–पर्याय की अपेक्षा विनाश होता है, देव–पर्याय की अपेक्षा उत्पाद होता है, किन्तु आत्मद्रव्य वही का वही बना रहता है।

इस त्रिपदी को प्राप्त करके इन्द्रभूति आदि गणधरों ने गणिपिटक रूप द्वादशांगी–आचार आदि बारह अंगों की रचना की। क्योंकि गणधर ऐसे मेधावी, धारणाशक्तिसम्पन्न तथा विशद बुद्धि के धनी थे कि भगवान के इस सूत्र–वाक्य को समझ कर उन्होंने उसे अत्यन्त विस्तृत रूप प्रदान किया और वे बारह

ભગવાને સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. કેવળજ્ઞાન થતાં, સર્વ ઇચ્છાઓ નિર્મૂળ થઈ જાય છે છતાં આવી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરવાની ઇચ્છા ભગવાનને કેમ થઈ આવી હશે? તેના જવાબમાં એ છે, આ સ્થાપના ઇચ્છાપૂર્વક કરવામાં આવી ન હતી. પરંતુ ભગવાને, પૂર્વભવે જે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું તેમાં તેના ફળરૂપે 'તીર્થ' આવવાનું હતું તેથી આ 'તીર્થ'ની સ્થાપના પૂર્વપ્રયોગાદિ કર્મના ઉદયે થઈ

પછી પ્રભુએ ગણધર દેવોને ત્રિપદીનું દાન કર્યું આ ત્રિપદી એટલે ત્રણ પદો જેવાં કે–ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય ઉત્પાદ એટલે ઉત્પત્તિ, વ્યય એટલે નાશ અને ધ્રૌવ્ય એટલે ટકવાપણું–સ્થિરતા. આ ત્રિપદી આપતાં, ભગવાને નિરૂપણ કર્યું કે જગતના સમસ્ત પદાર્થોની, જેવા કે ચેતન, અચેતન, મૂર્ત, અમૂર્ત સૂક્ષ્મ, કે સ્થૂલ વિગેરેની ત્રણ અવસ્થાઓ થયા કરે છે આ અવસ્થાઓને, જૈન–પારિભાષિક શબ્દોમાં 'પર્યાયો' કહેવામાં આવે છે, આ પર્યાયો, સમયે સમયે દરેક પદાર્થની બદલાતી રહે છે, આગળની પર્યાય નાશ પામે છે અને નવી ઉત્પન્ન થાય છે છતાં જે દ્રવ્ય આશ્રિત આ પર્યાયો ઉત્પન્ન અને નાશ થાય છે, તે દ્રવ્યમાં કાંઇ પણ ફેરફાર થતા નથી અને દ્રવ્ય,

गणधराणाम्, इन्द्रभूत्यादीना, नव गणाः जाताः। तद्यथा–सप्तानाम्=इन्द्रभूत्य १,–ग्निभूति २–वायुभूति ३–
व्यक्त४–सुधर्म ५–मण्डिक ६–मौर्याणाम् ७, गणधराणां, परस्परभिन्नवाचनया सप्तगणाः जाताः।७। अकम्पिता १–
ऽचलभ्रात्रो २ द्वयोरपि परस्पर समानवाचनया एको १ गणो जातः ८। एव मेतार्यप्रभासयोरपि एकवाचनया
एको गणो जातः ९। एवं नव गणा संभूताः।

अंगों की रचना करने में समर्थ हो सके। इसका अभिप्राय यह भी निकलता है कि समग्र जैनदर्शन का मूल
आधार उत्पाद व्यय और ध्रौव्य की त्रिपदी ही है। इस त्रिपदी की विस्तृत और विशद आलोचना ही जैन
दर्शन का हृदय है। जैनदर्शन का समस्त दार्शनिक चिन्तन इसी त्रिपदी की भूमिका पर प्रतिष्ठित है।

દ્રવ્યપણે ટકી રહે છે, માટે પ્રત્યેક પદાર્થ ધ્રૌવ્યશીલ હોય છે એટલે દરેક દ્રવ્ય, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યપણે યુક્ત
છે પદાર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ, 'ઉત્પત્તિ' શીલ અને 'વ્યય' શીલ મનાય છે, પણ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ, 'ધ્રૌવ્ય' શીલ
માનવામા આવે છે પ્રત્યેક પદાર્થ, પ્રતિક્ષણ પૂર્વ પર્યાયને પરિત્યાગ કરે છે, ઉત્તર પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે, છતા
દ્રવ્ય તો જ્યા હોય ત્યાજ પડયું રહે છે. જીવનો, મનુષ્ય પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશ ગણાય છે, દેવ–પર્યાયની
અપેક્ષાએ, ઉત્પાદ ગણાય છે, અને આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ધ્રૌવ્ય મનાય છે. આ ત્રિપદીનાં પ્રાપ્તિ સતાજ, ગણધર
દેવોની જ્ઞાનશક્તિ ઘણી વૃદ્ધિ પામી મૂળ તો તેઓ જ્ઞાની હતા. જ્ઞાનના ઇચ્છુક હતા, અને જ્ઞાન પિપાસુ પણ હતા!
પણ તેઓની જ્ઞાનશક્તિ, અવળી ચાલી ગયેલ હતી તેમા ભગવાનનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, તે જ્ઞાનશક્તિ સવળી બની.
અને જ્ઞાનનો અખૂટ પ્રવાહ જે અવરોધિત થયો હતો, તે ત્રિપદી દ્વારા, બહાર અમોઘપણે વહેવા લાગ્યો, અને
ભગવાનની વહેતી વાણીને ઝીલવા લાગ્યો. કેવલીની વાણીના સૂક્ષ્મતમ ભાવોને ઝીલવા, ગણધરો પણ શક્તિમાન હોતાં
નથી, છતાં સર્વ કરતાં, તેમની ગ્રાહ્યશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોવાથી તે મોટા પ્રમાણમાં તેનું ગ્રહણ કરી શકે છે
આ વાણીને, ગણધર દેવો ઝીલતા ગયા, અને તેને દ્વાદશાંગ રૂપ પેટીમાં વણતાં ગયાં, આ દ્વાદશાંગ રૂપ પેટીમા,
'આચારાગ' આદિ બાર અગોની રચના કરવામાં આવી છે ગણધર દેવો, બુદ્ધિશાળી, તીવ્ર બુદ્ધિના ધણી તેમજ
તીવ્ર ગ્રાહક શક્તિના ધારક હોવાથી, ભગવાનના વાકયો અને શબ્દોને સમજી, તેનું અત્યંત વિસ્તૃત રૂપ તેઓએ
બનાવ્યુ આ ઉપરથી એવો અભિપ્રાય નીકળી આવે છે કે, સમગ્ર જૈનદર્શનનો મૂળ આધાર, ઉત્પાદ–વ્યય અને
ધ્રૌવ્યની ત્રિપદી ઉપર છે. આ ત્રિપદીનો વિશેષ વિચાર, તેનું મંથન, અને સ્વાધ્યાય એ જૈનદર્શનનો સાર છે.
જૈનદર્શનનુ સમસ્ત ચિંતન, આ ત્રિપદીની ભૂમિકા ઉપરજ કેન્દ્રિત થયું છે.

ततः स ख श्रमणो भगवान् महावीरो मध्यमपापापुरीतः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिस्सरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिस्सृत्य अनेकान्=बहून् भविकान्=भव्यजीवान् प्रतिबोधयन्=प्रतिबुद्धान् कुर्वन् जनपदविहारं विहरति। एवम्=अनेन प्रकारेण अनेकेषु देशेषु विहरन् भगवान् महावीरो जनानाम्=भव्यजनानाम् अज्ञानदैन्यम् =अज्ञानरूपदारिद्र्यम् अपनीय तान् जनान् ज्ञानादिसम्पत्तियुतान्=ज्ञानादिसम्पत्तिशालिनः अकरोत्=कृतवान्।

ग्यारह गणधरों के नौ गच्छ हुए। वे इस प्रकार–इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त, सुधर्मा, मण्डिक और मौर्यपुत्र इन सात गणधरों की भिन्न–भिन्न वाचनाएँ होने से सातों के सात गच्छ हुए। अकम्पित और अचलभ्राता की वाचना मिलती थी, अत दोनों का एक ही गच्छ बना। इसी प्रकार मेतार्य और प्रभास की भी एक ही वाचना थी, अत एव उन दोनों का भी एक ही गच्छ हुआ। इसी प्रकार नौ गच्छ हुए।

तत्पश्चात् वह श्रमण भगवान् महावीर मध्य पापापुरी से विहार किये। विहार कर अनेकानेक भव्य जीवों को प्रतिबोध प्रदान करते हुए जनपद–विहार विचरने लगे। अनेक देशों में विचरते हुए भगवान महावीरने भव्य जनों की अज्ञान रूपी दरिद्रता को दूर करके उन्हें ज्ञानादि की सम्पत्ति से समृद्ध बनाया। जैसे आकाश में प्रकाशित होनेवाला सूर्य अन्धकार का विनाश करके जगत् के जीवों को हर्षित करता है, उसी प्रकार भगवान् ने मिथ्यात्व रूपी अन्धकार को दूर करके संसार के प्राणियों को आनन्दित किया। तथा भवकूप में पडे हुए जनों को ज्ञान रूपी रस्सी से उबारा। अर्थात् आरंभ–परिग्रह में आसक्त चित्त

અગીઆર ગણધરોના નવ ગચ્છ થયા, જેવા કે ઇન્દ્રભૂતિથી મૌર્યપુત્ર સુધીના સાત ગણધરોની જુદી જુદી વાચનાને લીધે સાત ગચ્છ થયા. અકંપિત અને અચલભ્રાતા, આ બેઉની સરખી વાચના હોવાથી આ બેઉનો એક ગચ્છ થયો. એવીજ રીતે મેતાર્ય અને પ્રભાસ, આ બેઉની સરખી વાચના હોવાથી આ બેઉનો એક–નવમો ગચ્છ થયો. આ પ્રમાણે નવ ગચ્છ થયા. ભગવાન પાવાપુરીમાંથી વિહાર કરી, દેશે દેશમાં વિચરવા લાગ્યા. ભગવાનના પુણ્યપ્રભાવે, ભવ્યજનોનો સિતારો તેજ થવા લાગ્યો. તેઓ સંસારના તાપથી મુક્ત થયા. સંસારની કાળી બળતરમાંથી છૂટી, શીતળ છાંયડી તળે આવવા લાગ્યા. જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં, અંધકાર દૂર થવા લાગ્યો. ભવરૂપી કુવામાંથી હંમેશાને માટે બહાર નીકળી, ભગવાનની વાણીરૂપ અમૃતજળનું તેઓએ પાન કર્યું. આરંભ અને પરિગ્રહ એ સંસારનું મૂળ છે એમ ભગવાનદ્વારા નીકળેલ વાણીથી જાણ્યું. આ આરંભ અને પરિગ્રહ, સર્વ પ્રકારના ક્લેશના મૂળ છે, તેમ જાણી ઘણા ભવી જીવોએ, તેનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો, અને જે સર્વથા ત્યાગી શક્યા નહિ, તેઓ, તેનું પરિમાણ કરી, અનાસક્ત ભાવે રહેવા લાગ્યા. સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રયુક્ત વાણીનું શ્રવણ થતાં, ઘણા જીવો મોક્ષના પથિક

यथा—अम्बरे=आकाशे प्रकाशमानः=देदीप्यमानो भानुः=सूर्यः अन्धकारम् अपनीय जगद् हर्षयति=आनन्दयति, तथा=तेन प्रकारेण जगद्भानुः=स्वकीयकेवलज्ञानरश्मिना जगत्प्रकाशकत्वेन जगत्सूर्यो भगवान् मिथ्यात्वान्धकारम् अपनीय=दूरीकृत्य जगत् अहर्षयत्=आनन्दितवान्। तथा—भवकूपपतितान् जनान् ज्ञानरज्ज्वा=ज्ञानरूपया रज्ज्वा बहिरुदधरत्=बहिरुद्धृतवान्, आरम्भपरिग्रहप्रसक्तचित्तान् जनान् ज्ञानप्रदानेन मोक्षमार्गगामिनः कृतवानित्यर्थः। तथा—भगवान्—जलधर इव=मेघ इव अमोघधर्मदेशनामृतधारया=अवन्ध्यधर्मोपदेशरूपामृतवर्षणेन पृथिवीं असिञ्चत्। अय भावः—यथा—मेघो ग्रीष्मतापतप्तां पृथिवीं स्व जलधारयाऽऽर्द्रीकृत्य सस्यसम्पत्तिवहुलां करोति, तथैव भगवान् धर्मोपदेशरूपजलवर्षणेन पृथिवीं=भव्यहृदयभूमिं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपसस्यसम्पत्तियुतामकरोदिति।

एवम्=पूर्वोक्तेन प्रकारेण—तीर्थङ्करपरिपाटया दीक्षादिनादारभ्य अनवरतविहारं विहरतः=निरवच्छिन्नविहारं कुर्वतो भगवतः एकचत्वारिंशत् चातुर्मासाः प्रतिपूर्णाः=व्यतीताः। तद्यथा—एकः प्रथमश्चातुर्मासोऽस्थिकग्रामे=

वाले जीवों को ज्ञानप्रदान करके मोक्षमार्गगामी बनाया। तथा—भगवान् ने मेघ के समान अमोघ (सफल) धर्म—देशना की सुधा—धारा प्रवाहित करके महीतल का सिंचन किया। अभिप्राय यह है कि जैसे मेघ गर्मी के ताप से संतप्त पृथ्वी को अपनी जलधारा से सींचकर धान्य—सम्पत्ति की बहुलता से युक्त कर देता है, उसी प्रकार भगवान् ने धर्मोपदेश रूपी जल की वर्षा करके भव्यजीवों की हृदय—भूमि को ज्ञान—दर्शन—चारित्र रूपी धान्य—सम्पत्ति से युक्त कर दिया।

इस प्रकार तीर्थंकरों की परम्परा के अनुसार दीक्षा के दिन से लेकर निरन्तर विहार करते हुए भगवान् के एकताळीस चौमासे व्यतीत हो गये। वे इस प्रकार हुए—एक पहला चौमासा अस्थिक ग्राम में १,

---

બન્યા. ભગવાનની વાણી નિર્મળ અને નિર્દોષ હતી, તેથી તે વાણીએ ઘણા જીવોને સાચા રાહે સ્થિર કર્યા. ભગવાનની વાણીનું શ્રવણ, જેઠ માસના ધગધગતા ઉનાળામા અકળાએલા જીવોને જેમ ઠંડુ બરફનું પાણી મળતા શાંતિ પ્રસરે છે, તેમ સંસાર તાપથી તપેલા જીવોને ઠંડકવાળું બન્યુ. અને તેઓ પણ, આગેકદમ ભરવા લાગ્યા. જેમ અખૂટ મેઘ ધારાથી, પૃથ્વી, ધન ધાન્ય સંપત્તિ વડે નાચી ઉઠે છે, તેમ ભગવાનની દિવ્યવાણી વડે, લોકોમાં ઉત્સાહ અને આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો. અને લોકો સાચા જ્ઞાન અને સાચા ચારિત્રના આરાધક બન્યા.

તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર, ભગવાનના ચોમાસાની ગણત્રી, દીક્ષાના દિવસથી શરુ થાય છે, આ પ્રમાણે ગણતાં, પ્રભુના એકતાલીસ ચાતુર્માસ થાય છે. આ સઘળા ચાતુર્માસો મૂળ પાઠના અનુવાદોમાં બતાવવામાં આવ્યા

अस्थिकनाम्नि ग्रामे जातः १, एकश्चम्पानगर्याम् २, द्वौ चातुर्मासौ पृष्ठचम्पानगर्याम् ४, द्वादश चातुर्मासा वैशाली नगरीवाणिजग्रामनिश्रायाम् १६, तथा–चतुर्दश चातुर्मासा राजगृहनगरे=राजगृहनगरवर्तिन्यां नालन्दानामकपुरशाखा-निश्रायाम् ३०, तथा–षट् चातुर्मासा मिथिलायाम् ३६, तथा–द्वौ चातुर्मासौ भद्रिकापुरे ३८, एकश्चातुर्मास आलम्भि-कायां नगर्याम् ३९, एकः श्रावस्त्याम् ४०, तथा–एकश्चातुर्मासो वज्रभूमिनामके अनार्यदेशे जातः ४०, एवम्=अनेन प्रकारेण भगवतः एकचत्वारिंशत्संख्यकाः चातुर्मासाः प्रतिपूर्णाः=समाप्ताः। ततः खलु जनपदविहारं विहरन् भगवान् अपश्चिमम्=अन्तिमं द्विचत्वारिंशत्तमं चातुर्मासं पापापुर्यां हस्तिपालराजस्य जीर्णायां=पुरातन्यां रज्जुकशालायां=करग्रहणगृहे 'चूंगीघर' इति प्रसिद्धे स्थितः ॥सू० ११४॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे आसन्न नियनिव्वाणतिहिं अणुहविय मज्झ पेमाणुरागरत्तस्स अस्स "मम निव्वाणं दट्ठूण केवलनाणुप्पत्तिपडिबंधो मा भवउ" त्ति कट्टु गोयमसामि दव सम्ममाइण पडिबोहणट्ठं आसन्नगामम्मि दिवसे पेसीअ।

तेणं समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगार वासमज्झे वसित्ता, साइरेगाइं दुवालसवासाइं छउमत्थ परियाए, देसूणाइं तीसं वासाइं केवलिपरियाए एवं बायालीसं वासाइं सामण्णपरियाए वसित्ता, बावत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता खीणे वेयणिज्जा उयनामगुत्तकम्मे इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसुसमाए समाए बहुवीइक्कंताए तीहिं वासेहिं अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसेहिं पावाए मज्झिमाए हत्थिपालस्स रण्णो रज्जुगसालाए जुण्णाए तस्स दुवचालीस इमस्स वासावासस्स जेसे चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कत्तियबहुले, तस्स णं कत्तिय बहुलस्स

एक चम्पानगरी में २, दो चौमासे पृष्ठचम्पा में ४, बारह वैशाली नगरी और वाणिजग्राम में १६, चौदह राजगृह नगर के नालन्दा नामक उपनगर में ३०, छह चौमासे मिथिला नगरी में ३६ दो भद्रिकापुर में ३८, एक आलंभिका नगरी में ३९, एक श्रावस्ती नगरी में ४०, और एक वज्रभूमि नामक अनार्य देश में ४१, इस प्रकार भगवान के एकतालीस चतुर्मास बीत गये। तत्पश्चात् जनपद विहार करते हुए भगवान् अन्तिम बयालीसवाँ चौमासा करने के लिए पावापुरी में हस्तिपाल राजा के पुरानी चुंगीघर में स्थित हुए ॥सू० ११४॥

⊕ जुदा जुदा स्थले चोमासा करवाथी ते वखते वर्तती देशनी सघळी सीमाओने आवरी लेवामां आवी जेनी आथी सघळा मनुष्यो, भगवाननी वाणीनो अपूर्व लाभ मेळवी शक्या हता. छेल्लु बेंताळीसमु चातुर्मास पावापुरीमां के ज्यां सघनी स्थापना, त्रिपदीनु महान विवेचन थयु हतु, तेज गाममां थयु अहीं भगवाने ते वखते पावापुरीमां राज्य करता हस्तिपाल नामना राजानी दाणशाळामां (जकातस्थानोमां चोमासु कर्यु" (सू०११४)

पन्नरसीपक्खेणं जा सा चरमा रयणी, तीए अद्धरत्तीए एगे अवीए छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं सपलियंकनिसण्णे दस अज्झयणाइं पावफलविवागाइं, दस अज्झयणाइं पुण्णफलविवागाइं कहित्ता, छत्तीसं च अपुट्ठवागरणाइं वागरित्ता एवं छप्पण्णं अज्झयणाइं कहित्ता पहाणं नाम मरुदेवज्झयणं विभावेमाणे कालगए विइक्कंते समुज्जाए। छिन्न-जाइ जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिणिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे जाए। तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदे नामं दोच्चे संवच्छरे पीइवद्धणे मासे नंदिवद्धणे पक्खे, अग्गिवेस्से उवसमित्ति अवर नामे दिवसे, देवाणंदा निरति त्ति अवरनामा रयणी, अच्चे लवे, मुहुत्ते पाणू, सिद्धे थोवे, नामे करणे, सव्वट्ठसिद्धे मुहुत्ते साई नक्खत्ते चंदेण सद्धिं जोगमुवागए यावि होत्था।

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए तं रयणिं च णं बहूहिं देवेहि देवीहि य ओवयमाणेहि य उप्पयमाणेहि य देवुज्जोए देवसण्णिवाए देवकहकहे उप्पिंजलगभूए यावि होत्था ॥सू०११५॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः आसन्नां निजनिर्वाणतिथिमनुभूय मम प्रेमानुरागरक्तस्यास्य "मम निर्वाणं दृष्ट्वा केवलज्ञानोत्पत्तिप्रतिबन्धो मा भवतु" इति कृत्वा गौतमस्वामिनं देवशर्मब्राह्मणप्रतिबोधनार्थमासन्नग्रामे दिवसे प्रैषयत्।

स खलु श्रमणो भगवान् महावीरस्त्रिंशद् वर्षाणि अगारवासमध्ये उषित्वा सातिरेकाणि द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याये, देशोनानि त्रिंशद् वर्षाणि केवलिपर्याये, एवं द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि श्रामण्यपर्याये उषित्वा

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीरने अपने निर्वाण का दिन समीप जानकर 'मेरे प्रेम में अनुरक्त इन्द्रभूति के मेरा निर्वाण देखकर केवल ज्ञान की उत्पत्ति में विघ्न न हो, ऐसा विचार कर गौतम स्वामी को देवशर्मा ब्राह्मण को प्रतिबोध देने के लिए पास के एक ग्राम में, दिन में भेज दिया।

वह श्रमण भगवान् महावीर तीस वर्ष गृहवास में रहे। कुछ समय अधिक बारह वर्ष तक छद्मस्थ–पर्याय में रहे, तथा कुछ कम तीस वर्ष केवली पर्याय में विचरे। इस प्रकार बयालीस वर्ष श्रमण–पर्याय में

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે ભગવાન મહાવીરે પોતાનો નિર્વાણકાળ નજીક આવ્યો જાણી 'ઇન્દ્રભૂતિને મારા ઉપર અથાગપ્રેમ છે, અને તેને લીધે, તેનું કેવળજ્ઞાન અવરોધાઈ જશે' એમ વિચારી ગૌતમ સ્વામીને તે દિવસે સાંજે દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા મોકલી દીધા. આ દેવશર્મા બ્રાહ્મણ, નજીકના ગામમાં રહેતો હતો. અને તે મોક્ષપથિક તેમજ સત્યને ગ્રહણ કરવાવાળો જણાતો હતો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્રીસ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યા. બાર વર્ષથી કંઈક અધિક–અર્થાત્ બાર વર્ષ સાડા છ માસ છદ્મસ્થ–પર્યાયમાં રહ્યા. ત્રીસ વર્ષમાં

द्वासप्ततिवर्षाणि सर्वायुष्कं पालयित्वा क्षीणे वेदनीयायुष्कनामगोत्रकर्मणि अस्या अवसर्पिण्या दुष्षमसुषमायां समायां बहुव्यतिक्रान्तायां त्रिषु वर्षेषु अर्द्धनवमेषु च मासेषु, पापायां नगर्यां हस्तिपालस्य राज्ञो रज्जुकसभायां जीर्णायां तस्य द्विचत्वारिंशत्तमस्य वर्षावासस्य यः स चतुर्थो मासः सप्तमः पक्षः कार्तिकबहुलः, तस्य खलु कार्तिकबहुलस्य पञ्चदशीपक्षे या सा चरमा रजनी, तस्या अर्धरात्रौ एकोऽद्वितीयः षष्ठेन भक्तेनापानकेन संपर्यङ्कनिषण्णः दश अध्ययनानि पापफलविपाकानि दशाध्ययनानि पुण्यफलविपाकानि कथयित्वा षट्त्रिंशता पृष्टव्याकरणानि व्याकृत्य एवं षट्पञ्चाशदध्ययनानि कथयित्वा प्रधानं नाम मरुदेव्यध्ययन विभावयन् कालगतः व्यतिक्रान्तः समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो बुद्धो मुक्तोऽन्तकृतः परिनिर्वृतः सर्वदुःखप्रहीणो जातः।

रहे और बहत्तर वर्ष की समग्र आयु भोगी। तत्पश्चात् वेदनीय आयुष्क, नाम और गोत्र कर्म के क्षीण होने पर, इस अवसर्पिणी काल के दुष्षम सुषम आरे का अधिक भाग बीत जाने पर, तीन वर्ष और साढ़ेआठ मास शेष रहने पर, पावापुरी में राजा हस्तिपाल के जीर्ण चुंगीघर में, उस बयालीसवें चौमासे के चौथे मास, सातवें पक्ष—कार्तिक कृष्णपक्ष की अमावास्या की अन्तिम आधी रात्रि में, एक अद्वितीय (अकेले) निर्जल षष्ठभक्त की तपस्या करके पर्यंकासन से विराजमान हुए। दस अध्ययन पाप के फल–विपाक के और दस अध्ययन पुण्य के फल–विपाक के कहकर तथा छत्तीस बिना पूछे प्रश्नों का उत्तर देकर—इस प्रकार छप्पन अध्ययन फरमा कर, प्रधान नामक मरुदेव के अध्ययन का प्ररूपण करते हुए कालधर्म को प्राप्त हुए, संसार से निवृत्त हुए, पुनरागमन–रहित ऊर्ध्वगति–कर गये, जन्म जरा और मरण के बन्धन से रहित होगये।

केवली पर्यायमां विचर्या. आवी रीते बेतालीश वर्ष साधुपर्यायमां रह्या अने समग्र रीते बोतेर वर्षनुं आयुष्य पूर्ण कर्युं त्यारबाद वेदनीय, आयुष्य, नाम अने गोत्रकर्म क्षीण थतां, अवसर्पिणी काळना दुष्षमसुषमा आरानो घणो भाग व्यतीत थतां त्रण वर्ष अने साडा आठ मास बाकी रहेतां, पावापुरीमां, हस्तीपाल राजानी जुनी कारकुन–सभामां, बेतालीसमा चोमासामां अने चतुर्मासना सातमा पखवाडियामां, कारतक वद अमावास्या (गुजराती आसो वदी अमास—दीवाळी)नी छेल्ली अर्धरात्रीए, एकला निर्जल छठ्ठनुं तपश्चरण करीने, पर्यंक–पलांठी आसनवाळीने भगवान बिराज्या. शुभ विपाक नामना सूत्रना दश अध्ययनो अने अशुभ विपाक सूत्रना दश अध्ययनोनुं प्रवचन कर्या बाद, तथा अनुपूछायेल छत्रीश प्रश्नोना उत्तरो आप्या पछी, छप्पन अध्ययननुं फरमान कर्या बाद 'प्रधान' नामना मरुदेवना अध्ययननुं प्रवचन चालु हतुं तेवामां, भगवान काळधर्म पाम्या. काळधर्म पामतां संसारथी निवृत्त थया, पुनरागमन रहित बन्या, ऊर्ध्वगति

तस्मिन्काले तस्मिन् समये चन्द्रो नाम द्वितीयः संवत्सरः, प्रीतिवर्धनो मासः, नन्दिवर्धनवेश्यः उपशमेत्यपर नामा दिवसः देवानन्दा निरतीत्यपरनाम्नी रजनी अर्चो लवः मुहूर्त्तः प्राणः, सिद्धः स्तोकः नागःकरणं, सर्वार्थसिद्धो मुहूर्त्तः स्वातीनक्षत्रं चन्द्रेण सार्धं योगमुपागतं चापि अभवत्।

यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतस्तस्यां रजन्यां च खलु बहुषु देवेषु देवीषु च अवपतत्सु च उत्पतत्सु च देवोद्द्योतः देवसंनिपातः देवकलकलः उत्पिञ्जलकभूतश्चाप्यभवत् ॥सू०११५॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः,

---

सिद्ध हुए, बुद्ध हुए, मुक्त हुए, परम शान्ति को प्राप्त हुए और समस्त दुःखो से रहित हुए।

उस काल और उस समय में चन्द्र नामक द्वितीय संवत्सर था, प्रीतिवर्धन मास था, नन्दिवर्धन पक्ष था। अग्निवेश्य जिसका दूसरा नाम उपशम है, दिन था। देवानन्दा, अपर नाम निरति नामक रात्रि थी। अर्ध नामक लव था, मुहूर्त नामक प्राण था, सिद्ध नामक स्तोक था, नाग नामक करण था, सर्वार्थसिद्ध मुहूर्त था और स्वाती नक्षत्र चन्द्रमा के साथ योग को प्राप्त था।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ, उस रात्रि में बहुत से देवों और देवियों के नीचे आने और उपर जाने के कारण देव-प्रकाश हुआ, देवों का कल-कल हुआ देवों की बहुत बडी भीड लगी ॥सू०११५॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर ने अपने निर्वाण के दिन समीप

કરી ગયા. જન્મ જરા અને મરણના બંધનથી રહિત થઈ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પરિનિર્વૃત, અને સર્વદુઃખોના અંતકારી થયા, પરમશાંતિ ને પામી સમસ્ત દુ ખોથી રહિત બન્યા. તે કાળ અને તે સમયે 'ચંદ્ર' નામનું બીજું વરસ ચાલતુ હતું. તેમા પ્રીતિવર્ધન માસ હતો અને નંદિવર્ધન નામનું પખવાડિયુ હતુ 'અગ્નિવેશ્ય' અથવા 'ઉપશમ' નામનો દિવસ હતો. દેવાનંદા અથવા 'નિરતિ' નામની રાત્રી હતી. 'અર્ધ' નામનો લવ હતો. 'મુહૂર્ત' નામનો પ્રાણ હતો 'સિદ્ધ' નામનું સ્તોક હતું. 'નાગ' નામનું કરણ હતું 'સર્વાર્થસિદ્ધ' નામનું મુહૂર્ત હતુ, અને સ્વાતિ નક્ષત્રનો ચંદ્રમા સાથે યોગ વરતી રહ્યો હતો. જે રાત્રિએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા, તે રાત્રીએ ઘણા દેવદેવીઓના આવાગમનને લીધે દેવ-પ્રકાશ થવા પામ્યો હતો.

આ ઉપરાંત દેવોનો મેળો જામ્યો હતો. દેવોના કલકલાટની સાથે ઘણી ભીડ પણ જામી હતી. (સૂ૦ ૧૧૫)

વિશેષાર્થ—ભગવાન મહાવીરે પોતાનો અંતકાલ નજીકમાં પ્રવર્તતો જોયો—એટલે દેહ છૂટવાનો વખત આવી

भासन्नां=समीपमासां निजनिर्वाणतिथिं=समोसृदिनम् अनुभूय=ज्ञात्वा मम प्रेमानुरागरक्तस्य=मयि स्नेहवतः अस्य=गौतमस्य मम निर्वाणे दृष्ट्वा, केवलज्ञानोत्पत्तिविघ्नः=केवलज्ञानप्राप्त्यन्तरायो मा-भवतु इति कृत्वा= इति विचार्य गौतमस्वामिने देवशर्मब्राह्मणप्रतिबोधनार्थे=देवशर्मास्यस्य ब्राह्मणस्य प्रतिबोधप्रयोजनाय, आसन्नग्रामे-पापापुरीसमीपवर्तिनि ग्रामे दिवसे प्रेषयत्=प्रेषितवान्।

स खलु श्रमणो भगवान् महावीरः त्रिंशद् वर्षाणि अगारवासमध्ये=गृहवासमध्ये, उषित्वा=वास कृत्वा सातिरेकाणि=साधिकानि द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याय, देशोनानि=किंचिदूनानि त्रिंशद् वर्षाणि केवलिपर्याये= केवलित्वे, एवं द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि श्रामण्यपर्याये=चारित्रपर्याये उषित्वा=स्थित्वा जन्मकालादारभ्य द्वासप्तति वर्षाणि सर्वायुष्कं=सर्वमायुः पालयित्वा=समाप्य वेदनीयायुष्कनामगोत्रकर्मणि क्षीणे सति अस्या अवसर्पिण्याः=

जानकर 'मेरे उपर स्नेह रखनेवाले गौतम को मेरा निर्वाण देखकर केवलज्ञान की प्राप्ति में विघ्न न हो' इस प्रकार विचार कर गौतमस्वामी को देवशर्मा नामक ब्राह्मण को प्रतिबोध देने के लिए पावापुरी के समीपवर्ती किसी ग्राम में दिन के पीछले समय भेज दिया।

श्रमण भगवान् महावीर तीस वर्ष तक गृहवास में रहे। कुछ समय अधिक बारह वर्ष पर्यन्त छद्मस्था वस्था में रहे। और कुछ समय कम तीस वर्ष केवली-पर्याय में रहे। इस प्रकार बयालीस वर्षों तक चारित्र-पर्याय में रहे। जन्मकाल से प्रारंभ करके समग्र आयु बहत्तर वर्षकी भोगी। तत्पश्चात् वेदनीय, आयु,

---

જાણ્યો. છે એમ જાણું તેઓને જણાતું હતું કે ઇન્દ્રભૂતિ નામના મારા પટ્ટશિષ્યને મારા પર ઘણો અનુરાગ છે આ અનુરાગથી ગૌતમ મારા દેહાવસાન વખતે પોતાની જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાંથી કદાચ ચ્યુત થાય! તો તેને નિરાવરણ એવું કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય એટલા માટે ગૌતમસ્વામીને પાસેના ગામમાં રહેનાર દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણના પ્રતિબોધ માટે દિવસે જ મોકલી દીધા.

શ્રમણ ભગવાનનું સમગ્ર જીવનનું સિંહાવલોકન કરતાં આપણને જાણવા મળે છે કે તેઓનો ત્રીશ વરસનો સમય ગૃહસ્થ જીવનમાં પસાર થયો. આ જીવનમાં બાલ્યાવસ્થા બાદ કરતાં તેમના બાકીના ગૃહસ્થ જીવનમાં તેમણે પોતાનો ગૃહસ્થકાળ પ્રભાવીપણે અને વિરક્ત દશામાં ગાળ્યો. બાર વર્ષથી અધિક વખત કઠીન સાધુ અવસ્થામાં પસાર કર્યો. આ કાળમાં તેમણે અમીરસ પ્રવાસો ખેડ્યો અને આત્મસાધનાની પ્રાપ્તિ કરી. બાકીના ત્રીશ વર્ષો કેવલીપણે વ્યતીત કરી બોંતેર વર્ષનું સમગ્ર આયુષ્ય તેમણે પૂરું કર્યું. આ પ્રકારે ભગવાને બેતાલીસ વર્ષો ચારિત્ર પર્યાય... કેવળજ્ઞાન થાય છે ત્યાં દેહની સ્થિતિ ઉભી રહે છે આ દેહને આધારે વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને

एतदवसर्पिणी सम्बन्धिन्यां दुष्पमसुषमायां समायां बहुव्यतिक्रान्तायाम्=अधिकांशेन व्यतीतायां, तस्या पुनः त्रिषु वर्षेषु अर्द्धनवमेषु=सार्धाष्टासु मासेषु शेषेषु=अवशिष्टेषु सत्सु, पापायां नगर्यां हस्तिपालस्य=तदाख्यस्य राज्ञः जीर्णायां=पुराण्यां रज्जुकशालायां तस्य द्विचत्वारिंशत्तमस्य वर्षावासस्य=वर्षर्तुनिवासस्य–चातुर्मासस्य यः स चतुर्थो मासः, सप्तमः पक्षः–श्रावणकृष्णपक्षादयं सप्तमः पक्षः कार्तिक बहुलः=कार्तिककृष्णपक्षः, तस्य खलु कार्तिकबहुलस्य=कार्तिककृष्णपक्षस्य पञ्चदशीपक्षे=अमावास्यातिथौ या सा चरमा=अन्तिमा रजनी=रात्रिः, तस्याः रजन्या अर्धरात्रे=रात्रेरर्द्धभागे एकः–एकाकी अद्वितीयः–अपरमुक्तिगामिजनरहितः, अपानकेन जलपानरहितेन षष्ठेन भक्तेन–दिनद्वयतपोरूपेण युक्तः संपल्यङ्कनिषण्णः=पद्मासनोपविष्टः दश अध्ययनानि पापफलविपाकानि=

नाम और गोत्र नामक चार अघातिक कर्मों का क्षय हो जाने पर इसी अवसर्पिणी काल के दुष्पम–सुषम नामक चौथे आरे का अधिक भाग बीत जाने पर और सिर्फ तीन वर्ष तथा साढेआठ महीने शेष रहने पर पावापुरी में हस्तिपाल राजाकी पुरानी शुल्कशाला में बयालीसवें चौमासे के चौथे मास और सातवें पक्ष में कार्तिक मास के कृष्ण पक्ष में और कार्तिक कृष्णपक्ष की अमावस्या तिथि में, अन्तिम रात्रि के अर्ध भाग में अर्थात् आधी रात के समय में अकेले–दूसरे मोक्षगामी जीव के साथ के विना ही जल–पान रहित बेले की तपस्या के साथ पद्मासन से विराजमान हुए। उस समय विपाकसूत्र के प्रथम स्कन्ध नाम से प्रसिद्ध पाप का

ગોત્ર કર્મ રહેતા હોય છે. દેહ છૂટતાં આ કર્મોનો પણ સહતર નાશ થઈ જાય છે અને જીવ નિરાકાર અવસ્થા પ્રકટ કરી સિદ્ધ થાય છે.

ભગવાનના અંતિમકાળ વખતે અસર્પિણીકાળ ચાલતો હતો. આમાં પણ દુષ્ષમ સુષમા નામના ચોથા આરાનો લગભગ પૂરો સમય વ્યતીત થયો હતો એટલે ચોથા આરાના ફક્ત ત્રણ વર્ષ અને સાડાઆઠ મહિના જ બાકી રહ્યા હતા આ સમયે ભગવાન પાવાપુરીમા હતા. ત્યાંનો રાજા હસ્તિપાલ હતો. તેની ગણુશાળામાં પણ ભગવાને બેતાલીસમું ચાતુર્માસ કર્યું હતું. આ ચતુર્માસનો ચોથો મહિનો ચાલી રહ્યો હતો. તેમ જ ચતુર્માસનું સાતમું પખવાડિયુ વ્યતીત થઇ રહ્યું હતુ. આ માસ કારતક મહિનાનો હતો, જેને આપણે આસો માસ તરીકે ગણીએ છીએ.

કાર્તિક વદ (ગુજરાતીમાં આસો વદ) અમાસને દિવસે અર્ધ રાત્રિના પાછલા પહોરે ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા, ભગવાનનો દેહ છૂટતી વખતે ભગવાન એકલા જ મોક્ષગામી હતા. તે સમયે જગતનો કોઇ પણ જીવ સિદ્ધ થયો જ ન હતો. અંતિમ સમયે ભગવાને ચોવીહારના ત્યાગરૂપ છઠ્ઠ આદરેલ હતો. તપશ્ચરણ સાથે પદ્માસન વાળી સ્થિર

विपाकसूत्रस्य प्रथमस्कन्धत्वेन प्रसिद्धानि दुःखविपाकनामकानि दशसंख्यकान्यध्ययनानि, तथा दशाध्ययनानि पुण्यफलविपाकानि=विपाकसूत्रस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धत्वेन प्रसिद्धानि सुखविपाकनामकानि दशाध्ययनानि कथयित्वा, च=पुनः षट्त्रिंशत्=षट्त्रिंशदध्ययनात्मकानि अपृष्टव्याकरणानि=प्रश्नं विनैव उक्तानि उत्तराध्ययननाम्ना प्रसिद्धानि व्याकृत्य=उक्त्वा एवम्=अनेन प्रकारेण षट्पञ्चाशदध्ययनानि कथयित्वा प्रधाननामकं मरुदेवाध्ययनम् विभावयन्=निरूपयन् कालगतः=कालधर्ममाप्तः, कायस्थितिभवस्थिति कालाद्गतः, व्यतिक्रान्तः=संसाराद् व्यतिगतः, समुद्यातः=अपुनरावृत्त्योर्ध्वं गतः। छिन्नजातिजरामरणबन्धनः=उन्मूलितजातिजरामरणकारणकर्मा, सिद्धः—साधितपरमार्थः, बुद्धः=ज्ञाततत्त्वार्थः, मुक्तः=सकलकर्मकलापपाशाद्विमुक्तः, अन्तकृत=दूरीकृतसर्वदुःखः, परिनिर्वृतः=सर्वसन्तापाभावात् परमशान्तिमाप्तः, तथा च कीदृशो जात इति दर्शयति—सर्वदुःखप्रहीणः=प्रहीणशारीरमानससर्वदुःखः जातः श्रमणः।

फलविपाक दर्शानेवाले दस दुःखविपाक नामक अध्ययनों को तथा विपाकसूत्र के द्वितीय अध्ययन के नाम से प्रसिद्ध, पुण्य का फल बतलानेवाले दस सुखविपाक नामक अध्ययनों को कह कर और उत्तराध्ययन के नाम से प्रसिद्ध छत्तीस अध्ययन रूप अपृष्ट व्याकरणों को अर्थात् पूछे बिना ही किये गये व्याकरणों को कह कर और इस प्रकार सब छप्पन अध्ययन फरमा कर प्रधान नामक मरुदेव अध्ययन का प्ररूपण करते हुए कालधर्म को प्राप्त हुए। अर्थात् कायस्थिति और भवस्थिति से मुक्त हुए, पुनरागमन रहित गति को प्राप्त हुए, जन्म जरा और मरण के बन्धन से मुक्त हुए, परमार्थ को साधकर सिद्ध हुए, तत्त्वार्थ को जानकर बुद्ध हुए और समस्त कर्मों के समूह से मुक्त हुए, उनके समस्त दुःख दूर हो गये। किसी भी प्रकार का संताप न रहने से परम शांति को—निर्वाण को—प्राप्त हुए, और इस कारण समस्त शारीरिक और मानसिक दुःखों से रहित हो गये।

કાયા મન, વચનના યોગે નિરાધ્યા હતા. શુક્લ ધ્યાનના ચોથા પાયે આરૂઢ થઈ પાંચ લઘુઅક્ષર એટલે અ-ઇ-ઉ-ઋ-લૃ' આ પાંચ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમાં જેટલો વખત પસાર થાય તેટલો વખત તે પાયે રહી શેષ રહેલા વેદનીય, આયુ નામ, ગોત્ર આ ચારે કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ પધાર્યા

જે વખતે ભગવાન તપસ્યા માટે પદ્માસન વાળી બેઠા હતા તે સમયે ભગવાનની વાણીનો છેવટનો પ્રવાહ નીકળ્યે જતો હતો જેમ ભાદરવા માસનો છેલ્લો વરસાદ પૂર્ણશક્તિથી ધોધમાર પડે છે તેમ ભગવાનની આ વાણી છેલ્લી હતી; તેથી જેટલા શબ્દો વાણી દ્વારા આવવા બાકી હતા તે સર્વ શબ્દાદિક પુદ્ગલો આમ ઉપયોગે વહેતા થયા ને વાણી રૂપે કોઈ સ્વયં મુખેથી ધ્યાન મારફત નીકળવા મંડ્યા.

तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवतो–निर्वाणकालावसरे चन्द्रो नामद्वितीयः संवत्सर आसीत्, तथा प्रीतिवर्द्धनो नाम मासः, नन्दिवर्द्धनो नाम पक्षः, उपशमेत्यपरनामा अग्निवेश्यो नाम दिवसः, निरतीत्यपरनाम्नीं देवानन्दा नाम रजनी=रात्रिः, अर्चो नाम लवः, मुहूर्त्तो नाम प्राणः, सिद्धो नाम स्तोकः, नागो नामकरणं, सर्वार्थसिद्धो नाम मुहूर्त्तः, स्वाती नक्षत्रं चन्द्रेण सार्द्धं योगं=संबन्धम् उपागतं चापि अभवत्।

यस्यां रजन्यां=रात्रौ च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः, कालगतः–कालं कृतवान् तस्यां रजन्यां च खलु बहुषु देवेषु देवीषु च अवपतत्सु=अधआगच्छत्सु उत्पतत्सु=ऊर्ध्वं गच्छत्सु च देवोद्द्योतःदेवप्रकाशः, देवसंनिपातः=देवसङ्गमः, देवकलकलः=देवनादः उत्पिञ्जलकभूतः=संबाधश्चापि अभवत्। 'बहुहिं देवेहिं' इत्यादिषु सप्तम्यर्थे तृतीया ॥सू-११५॥

मूलम्—तए णं से गोयमसामी समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणं सुणिय वज्जाहए विव खणं मोणमोलंबिय पडो जाओ। तओ पच्छा मोहवसंगओ सो विलवइ–भो! भो! भदंत महावीर! हा! हा!

उस काल और उस समय में अर्थात् भगवान् के निर्वाण के अवसर पर चन्द्र नामक द्वितीय संवत्सर था। प्रीतिवर्धन नामक मास, नन्दिवर्धन नामक पक्ष, उपशम जिसका दूसरा नाम है ऐसा अग्निवेश्य नामक दिवस था। देवानन्दा, जिसका दूसरा नाम निरति है, रात्रि थी। अर्च नामक लव, मुहूर्त्त नामक प्राण, सिद्ध नामक स्तोक, नाग नामक करण, सर्वार्थसिद्ध नामक मुहूर्त्त था और स्वाती नक्षत्र के साथ संबंध को प्राप्त था।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ, उस रात्रि में बहुत से देवों और देवियों के नीचे आने और ऊपर जाने से देवप्रकाश हुआ, देवों का संगम हुआ, देवों का कलकल नाद हुआ और देवों की बहुत बडी भीड भी हुई ॥सू०११५॥

આ વખતે ભગવાનના પ્રવચનમા વિપાક સૂત્રનો પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જેને દુઃખવિપાક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેમ જ વિપાકસૂત્રનો બીજો શ્રુતસ્કંધ જેમા પુણ્યના સુખરૂપ ફળો વર્ણવ્યાં છે તે વિપાકસૂત્ર વાણીમાં અવતું આ ઉપરાત વણપૂછેલા એવા છત્રીસ અધ્યયનવાળુ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર તેમના મુખ દ્વારા નીકળતું હતું, તેમ જ છપ્પન અધ્યયનો પણ પ્રવચનમા જણાતા હતા આ અધ્યયનોમાં 'મરુદેવ'નું અધ્યયન ચાલતું હતું તે દરમ્યાન ભગવાનનો દેહ છૂટી ગયો અને અજર-અમર અવિનાશી અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવા પદને ભગવાનનો આત્મા પામ્યો. તે વખતે કયા કયા યોગો, નક્ષત્રો, મુહૂર્તો, માસ, દિન વિગેરે વરતી રહ્યાં હતા. તેનું ધ્યાન મૂળ પાઠમાં અંકિત કરવામાં આવ્યું છે (સૂ૦૧૧૫)

वीर! एप किं कयं भगवया, जं चरमपज्जुवासणे मं दूरे पेसिय मोक्खं गए। किमहं तुम्हं हत्थेण गहिय अचिट्ठिस्सं, किं देवाणुप्पियाण निव्वाणविभाग अपत्थिस्सं, जेणं मं दूरे पेसीअ। जइ दीणसेवगं मं सएण सद्धिं अनइस्स तो किं मोक्खनयरं संकिण्णं अभविस्सं? महापुरिसा उ सेवगं विणा खणंपि न चिट्ठंति, महसेण सा नीई कहं विसरिया। इमा पत्तिसी विपरिया जाया। सह वयणं ताव दूरे चिट्ठउ परं अंतसमए ममं दिट्ठि भोऽवि दूरे पक्खित्तीअ। को अवराहो मए कओ अ एवं कयं। अहुणा को ममं गोयम गोयमेत्ति कहिय संबोहिस्सइ, कमहं पण्ह पुच्छिस्सामि, को मे हियगयं पण्हं समाहिस्सइ। लोए मिच्छंधयारो पसरिस्सइ, तं कोण्णं अवाकरिस्सइ। एवं विलवमाणे गोयमसामी मणंसि चिंतीअ-'सच्चं, जं वीयरागा रागरहिया चेव हवंति। तस्स नाम चेव वीयरागो से कंसि रागं करेज्जा! एवं सुणिय ओहिं पउंजइ। ओहिणा भय कुसपाडियं मोहकम्मिय वीयरागो वालंभवं नियावराहं जाणिय तं सामिय पच्छायावं करेइ अणुचिंतेइ य-को मम?, महं कस्स? एगो एस अप्पा आगच्छइ गच्छइ य, न कोवि तेण सद्धिं आगच्छइ गच्छइ य।

"एगो इ नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्स वि।
एवं अप्पाणमणसा, अदीणमणुसासए" ॥ १ ॥ इच्चाइ।

वयणेण एयम भावणा भावियस्स गोयमसामिस्स कत्तियसुक्कपडिवयाए दिणयरोदयसमयंमि चेव लोया-लोयालोयणसमत्थं निव्वाणं कसिणं पडिपुण्णं अव्वाहयं निरावरणं अणंतं अणुत्तरं केवलवरनाणदंसणं समुप्पण्णं। तया अवयरमाणमंतरजोइसियविमाणवासीहिं देवदेवीहिं विदेहिं सयसयाईसमिद्धेहिं आगंतूण केवलमहिमा कया। तेलुक्कम्मि अमदायंदो संजाओ। महापुरिसाणं सव्वावि चेट्ठा हियइरा एव हवंति। तहाहि—

"अहंकारो वि बोहस्स, रागो वि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयमसामिणो" ॥ १ ॥

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए, सा रयणी देवेहिं उज्जोविया। तप्पभिय सा रयणी लोए दीवालियत्तिपसिद्धा जाया। नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो ससार पारकरं पोसहोववासदुगं करिंसु। वीए दिवसे कत्तियसुद्धपडिवयाए गोयमसामिस्स केवलमहिमा देवेहिं कया, तेणं तं दिवसं नूयणवरिसारंभदिवसत्तणेण पसिद्धं जायं। भगवओ जेट्ठभाउणा नंदिवद्धणेण भगवं मोक्खगयं सोच्चा सोगसायरे निमज्जिएण पउरसोयं कयं। सुदंसणाए भइणीए तं आसासिय नियगिहे आणाविय पउरअस्स पारणगं कारिय तेण ... ॥ भाउबीयत्ति पसिद्धि पत्ता ॥सु०११६॥

छाया— ततः खलु स गौतमस्वामी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणं श्रुत्वा वज्राहत इव क्षणं मौनमवलम्ब्य स्तब्धो जातः। ततः ,पश्चाद् मोहवशङ्गतः स विलपति–भो भो भदन्त ! महावीर ! हा ! हा ! वीर ! एतत् किं कृतं भगवता ? यत् चरणपर्युपासकं माम् दूरे प्रेष्य मोक्षं गतः, किमहं त्वां हस्तेन गृहीत्वा अस्थास्यम्, किं देवानुप्रियाणां निर्वाणविभागं प्रार्थयिष्यम्, येन मां दूरे प्रैष्यः यदि दीनसेवकं मां स्वकेन सार्द्धमनेष्यः, तदा किं मोक्षनगरं सङ्कीर्णमभविष्यत् ? महापुरुषास्तु सेवकं विना क्षणमपि न तिष्ठन्ति, भदन्तेन सा नीतिः कथं विस्मृता ? इयं प्रवृत्ति विपरीता जाता। सहनयनं तावद् दूरे तिष्ठतु, परमन्तसमये मां दृष्टितोऽपि दूरे प्राक्षिपः, कोऽपराधो मया कृतः ?। यद् एवं कृतम्। अधुना को मां गौतम गौतमेति कथयित्वा सम्बोधयिष्यति, कमहं प्रश्न प्रक्ष्यामि, को मे हृदयगत प्रश्नं समाधास्यति। लोके मिथ्यान्धकारः प्रसरिष्यति,

मूल का अर्थ—'तएणं से' इत्यादि। उसके बाद गौतमस्वामी श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ सुन कर, क्षण भर मौन रह कर सुन्न हो गये, जैसे वज्र का आघात लगा हो। उसके बाद मोह के वशीभूत होकर वह विलाप करने लगे–हे भगवन् ! महावीर ! हा हा ! वीर ! यह क्या किया आपने ? मुझ चरण–सेवक को दूर भेज कर आप मोक्ष चले गये ! मैं क्या आप को हाथ से पकड़ कर बैठ जाता ? क्या देवानुप्रिय के मोक्ष में हिस्सा बँटाने की मांग करता, जिससे मुझे दूर भेज दिया ? अगर इस दीन सेवक को भी साथ लेते जाते तो मोक्षनगर सँकड़ा हो जाता–वहाँ जगह नहीं मिलती ? महापुरुष सेवक के विना क्षणभर भी नहीं रहते; आपने यह नीति कैसे विसार दी ? यह तो उलटी ही वात हुई ! अरे साथ ले जाना तो दूर रहा, मगर अन्तिम समय में मुझे नजरों से भी ओझल फैंक दिया ! ऐसा क्या अपराध किया था मैंने जो यह किया ? आह, अव 'गोयमा, गोयमा, कह कर कौन मुझे संबोधन करेगा ? मै किससे

મૂળનો અર્થ—'तए णं से' ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરનું નિર્વાણ સાંભળી ઘડીભર શૂનકાર થઈ ગયા તેમને વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો. ત્યારપછી મોહવશ થઈ વિલાપ કરવા મંડયા. વિલાપ કરતાં કરતા બોલવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! આપે શું કર્યું ? આપ તમારા ચરણસેવકને તરછોડી મોક્ષ પધારી ગયા ? શું હું તમારો હાથ પકડી બેસી જવાનો હતો ? શું મોક્ષમા ભાગ પડાવવાનો હતો ? જેથી તમોએ મને દૂર મોકલી આપ્યો ! શું તમે મને સાથે લઈ જાત તો ત્યાં જગ્યાનો તોટો પડત ? મહાપુરૂષ સેવક વિના ઘડી પણ રહી શકતા નથી ! આપે કઇ નીતિનુ પાલન કર્યું ? આ તો ઉલટી વાત બની ! સાથે લેવાનુ તો દૂર રહ્યુ, પણ અંતિમ સમયે તમે નજરથી દૂર કર્યો ! મેં આવો કયો અપરાધ કર્યો હતો ? 'અરે મને ગોયમા ! ગોયમા ! કહી

ते कः खलु अपाकरिष्यति ? । एवं विलपन् गौतमस्वामी मनस्यचिन्तयत्–सत्यं, यद् वीतरागाः=रागरहिता एव भवन्ति, यस्य नामैव वीतरागः स कस्मिन् रागं कुर्यात् । एवं ज्ञात्वा अवधिं मयुङ्क्ते । अवधिना भवकूप पातिनं मोहकलितं वीतरागोपालम्भमस्यं निजापराधं ज्ञात्वा क्षामयित्वा पश्चात्ताप करोति अनुचिन्तयति च–को मम ? अहं कस्य ? एक एव आत्मा आगच्छति गच्छति च, न कोऽपि तेन सार्धम् आगच्छति गच्छति च ।

" एकोऽहं नास्ति मे कोऽपि नाहमन्यस्य कस्यापि ।
एवमात्मानं मनसा अदीनमनुशासयेत् " ॥ १ ॥

मश्न करूँगा ? कौन मेरे हृदयगत मश्न का समाधान करेगा ? लोक में मिथ्यात्व का जो अन्धकार फैलेगा, कौन उसे दूर करेगा ? इस मकार विलाप करते–करते गौतमस्वामी ने मन में विचार किया–सच है, वीत राग राग–रहित ही होते हैं। जिसका नाम ही वीतराग है, वह किस पर राग करेगा ? यह जानकर गौतम स्वामी ने अवधिज्ञान का मयोग किया। अवधिज्ञान से भवकूप में गिरानेवाला, मोहयुक्त और वीतराग को उलाहना देना रूप अपना अपराध जान कर और क्षमा कर पश्चाताप किया और विचार किया ।

"एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सवि ।
एवमप्पाणमणसा, अदीणमणुसासए" ॥१॥इति ।

"मेरा कौन और मैं किसका ? अकेला ही आत्मा आता है और जाता है। न कोई उस के साथ आता है न जाता है। मैं अकेला हूँ, मेरा कोई नहीं है और न मैं ही किसी अन्य का हूँ । इस मकार मन से

કોણ બોલાવશે ?' હું કોને પ્રશ્નો પૂછીશ ? મારી શંકાનું સમાધાન કોણ કરશે ? જગતના મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારને કોણ દૂર કરશે ? આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગૌતમસ્વામીએ વિચાર કર્યો કે એ સાચું છે । વીતરાગ તો રાગરહિત જ હોય । જે રાગરહિત થયા છે તેજ વીતરાગ કહેવાય । આવા વીતરાગી કોના ઉપર રાગ કરે ? આવું સમજવા ગૌતમ સ્વામીએ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો.

અવધિજ્ઞાનથી જોતાં જણાયું કે ભવકૂપમાં લઇ જનારી મોહવાળી વાણી બોલી વીતરાગને ઠપકો દેતાં મહાન અપરાધ થાય છે । આથી તેઓએ પોતેજ અપરાધની માફી માગીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા પશ્ચાત્તાપ સાથે વિચારો ઉદ્ભવ્યાં કે—

" एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्स वि ।
एव मप्पाणममणसा, अदीणमणुसास ए ॥ १ ॥ इति ।

હું કોણ, મારૂં કોણ ? હું કોનો ? આત્મા એકલો જાય છે અને એકલો આવે છે । તેની સાથે કોઈ જતું નથી તેમ જ આવતું પણ નથી । હું એકલો જ છું । મારૂં કોઈ નથી અને હું પણ કોઇનો નથી । આ પ્રકારે મનથી અદીન થઇ આત્મા ઉપર શાસન ચલાવનાર થવું જોઈએ

इत्यादिवचनेन एकत्वभावनाभावितस्य गौतमस्वामिनः कार्तिकशुक्लप्रतिपदि दिनकरोदयसमये एव लोकालोकाऽऽलोकनसमर्थं निर्वाणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णम् अव्याहतं निरावरणम् अनन्तम् अनुत्तरं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्। तदा भवनपतिव्यन्तरज्यौतिपिकविमानवासिभिः देवदेवीवृन्दैः स्व-स्व-ऋद्धि-समृद्धिभिः आगत्य केवलमहिमा कृतः। त्रैलोक्ये अमन्दानन्दः संजातः। महापुरुषाणां सर्वा अपि चेष्टाः हितकर्य एव भवन्ति। तथाहि—

"अहङ्कारोऽपि वोधाय, रागोऽपि गुरुभक्तये।
विषादः केवलायासीत्, चित्रं गौतमस्वामिनः" ॥ १ ॥

अपने अदीन=उदार आत्मा का अनुशासन करना चाहिए। इत्यादि वचन से एकत्वभावना से भावित गौतमस्वामी को कार्तिक शुक्ला प्रतिपद् के दिन, सूर्योदय के समय ही लोक और अलोक के अवलोकन में समर्थ, निर्वाण का कारण, सब पदार्थों को साक्षात्कार करने वाला, प्रतिपूर्ण अव्याहत, निरावरण, अनन्त, और अनुत्तर श्रेष्ठ केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हो गया। उस समय भवनपति व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देवों और देवियों के समूह ने अपनी-अपनी ऋद्धि-समृद्धि के साथ आकर केवलज्ञान की महिमा की तीनों लोकों में अमन्द आनन्द हो गया। महापुरुषों की सभी चेष्टाएँ हितकर ही होती हैं। कहा भी है—

"अहंकारो वि वोहस्स, रागो वि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयम सामिणो" ॥१॥ इति।

अर्थात्—आश्चर्य है कि गौतमस्वामी का अहंकार वोध-प्राप्ति का कारण बन गया, राग गुरुभक्ति का

આ પ્રમાણે એકત્વ ભાવનાથી ભાવિત થઈ ગૌતમ સ્વામીએ કારતક સુદ એકમના દિવસે સૂર્યોદય વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને જોવાવાળું નિર્વાણના કારણભૂત, સ્વપરપ્રકાશક, પ્રતિપૂર્ણ, અવ્યાહત, નિરાવરણ, અનંત, અનુત્તર અને શ્રેષ્ઠ હોય છે કેવળજ્ઞાન સાથે કેવળદર્શન પણ ઉત્પન્ન થયું. તે સમયે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક અને વિમાનવાસી દેવદેવીઓનો સમૂહ પોતપોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ સાથે ઉતરી આવ્યો અને કેવળજ્ઞાનનો ઉત્સવ ઉજવ્યો. ત્રણે લોકમાં અપૂર્વ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. મહાપુરુષોનો સર્વવ્યવહાર હિતકર જ હોય છે. કહ્યું છે કે—

"अहंकारो वि वोहिस्स; रागो वि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयमसामिणो" ॥ १ ॥

અર્થાત્—આશ્ચર્ય છે કે ગૌતમ સ્વામીનો અહંકાર, બોધ પ્રાપ્તિનું કારણ બની ગયું. રાગ ગુરુભક્તિનું કારણ

यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतः सा रजनी देवैरुद्योतिता, तत्प्रभृति सा रजनी लोके दीपावलिका इति प्रसिद्धा जाता। नवमल्लकी-नवलेच्छकी-काशी-कोशलका अष्टादशापि गणराजाः संसारपारकरं पोषधोपवासादिकमकुर्वन्। द्वितीये दिवसे कार्तिकशुक्लप्रतिपदि गौतमस्वामिनः केवलमहिमा देवैः कृतः। तेन स दिवसो नूतनवर्षारम्भदिवसत्वेन प्रसिद्धो जातः। भगवतो ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनेन भगवन्तं मोक्षगतं श्रुत्वा शोकसागरे निमग्नेन चतुर्थं कृतम्। सुदर्शनया भगिन्या समाश्वास्य निजगृहे आनाय्य चतुर्थस्य पारणकं कारितम्, तेन सा कार्तिकशुक्लद्वितीया भ्रातृद्वितीयेति प्रसिद्धिं प्राप्ता ॥सू०११६॥

कारण बना-और शोक केवलज्ञान का कारण हो गया।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर मुक्त हुए, उस रात्रि में देवों ने खूब प्रकाश किया। तभी से यह रात्रि लोक में 'दीपावली' के नाम से प्रसिद्ध हुई। काशी देश के नौ मल्लकी और कोशल देश के नौ लेच्छकी इस प्रकार अठारहों गणराजाओंने संसार से पार करनेवाले दो-दो पोषधोपवास किये। दूसरे दिन कार्तिक शुक्ला प्रतिपद् को देवों ने गौतमस्वामी के केवलज्ञान की महीमा की। इस कारण वह दिन नूतन वर्षारम्भ का दिन प्रसिद्ध हुआ। भगवान् को मोक्ष गया सुन कर शोक-सागर में डूबे हुए भगवान् के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धन ने उपवास किया। सुदर्शना बहिन ने उनको सान्त्वना देकर और अपने घर पर लाकर उपवास का पारणक करवाया। इस कारण कार्तिक शुक्ला द्वितीया 'भाई दूज' के नाम से प्रसिद्ध हुई ॥सू-११६॥

હર્ષ પરંતુ શોક અને કેવલ જ્ઞાનનું કારણ થયું

જે રાત્રીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મુક્ત થયા તે રાત્રીએ દેવોએ ખૂબ પ્રકાશ પાથર્યો અને તેથી જ તે રાત્રી લોકમાં 'દિવાળી' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી

કાશી દેશના મલ્લકિ જાતિના નવ મુગટબંધ રાજાઓ અને કોશલ દેશના લેચ્છકિ જાતિના નવ એમ કુલ અઢાર દેશના રાજાઓએ સંસાર પાર કરવાવાળા અઠ્ઠમ પૌષધ ઉપવાસ કર્યો હતા કાશી દેશના રાજાઓ 'મલ્લિક' તરીકે અને કોશલ દેશના રાજાઓ લેચ્છકિ તરીકે ઓળખાય છે

બીજે દિવસે કારતક સુદ એકમના દિવસે દેવોએ ગૌતમસ્વામીના કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો; તેથી તે 'નૂતન વર્ષારંભ' તરીકે ઓળખાય છે

ભગવાનને મોક્ષ પધાર્યા જાણી શોકગ્રસ્ત થયેલા ભગવાનના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા નંદીવર્ધને ઉપવાસ કર્યો. તેમની સુદર્શના બહેને નંદિવર્ધનને સાંત્વના આપી તેમને પોતાને ઘેર પારણું કરાવ્યું તેથી ભાઈબીજ તરીકે પ્રખ્યાત છે (સૂ૦૧૧૬)

टीका—'तए णं से गोयमसामी' इत्यादि। ततः खलु सः गौतमस्वामी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणं=मोक्षं श्रुत्वा वज्राऽऽहत इव=वज्रताडितवत् क्षणं=क्षणपर्यन्त, मौनं अवलम्ब्य=आश्रित्य स्तब्धः=कुण्ठितचेष्टः जातः, ततः पश्चात्-तदनु मोहवशङ्गतः=जातमोहः स गौतमस्वामी विलपति=विलापं करोति-भो भो भदन्त! महावीर! हा! हा! वीर! एतत् किं कृतम् भगवता? चरणपर्युपासकं=स्वचरणसेवकं माम् दूरे प्रेष्य मोक्षं=निर्वाणं गतः। किम् अहं त्वां हस्तेन गृहीत्वा अस्थास्यम्=स्थितोऽभविष्यम्?, किं-देवानुप्रियाणां निर्वाणविभागं प्रार्थयिष्यम्=अयाचिष्ये? येन हेतुना मां दूरे प्रैषयः=प्रेषितवान्। यदि दीनसेवकम् मां स्वेन सार्द्धम्=अनेष्यः, तदा-तर्हि किं मोक्षनगरं=मुक्तिपुरं, सङ्कीर्णं=निरवकाशम् अभविष्यत्?। महापुरुषास्तु सेवकं विना क्षणमपि न तिष्ठन्ति, भदन्तेन सा=सेवकसहनयनी नीतिः=परिपाटी कथं=केन प्रकारेण विस्मृता=विस्मरणपथं नीता? इयम्=एषा प्रवृत्तिः विपरीता=विपर्यस्ता जाता। सहनयनं तु तावत् दूरे तिष्ठतु, परं=किन्तु अन्तसमये=निर्वाणकाले, मां दृष्टितोऽपि=नेत्रतोऽपि दूरे प्राक्षिपः=प्रक्षिप्तवान्। कः अपराधः मया कृतः?

टीका का अर्थ—तब गौतमस्वामी श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ सुन कर, मानों वज्र से आहत हुए हों, इस प्रकार क्षणभर मौन रह कर सुन्न हो गये। तत्पश्चात् मोह के वश हो कर वह विलाप करने लगे, हे भगवन्! महावीर! हा! हा! वीर! आपने यह क्या किया? मुझ चरणसेवक को दूर भेज दिया और आप स्वयं मोक्ष चल दिये! क्या मैं आप को हाथ से पकड़ कर बैठ जाता? क्या आप के मोक्ष में हिस्सा माँग लेता? फिर क्यों मुझे दूर भेज दिया? अगर मुझ गरीब सेवक को अपने साथ लेते जाते तो क्या मोक्ष-नगर में जगह न मिलती? महापुरुष सेवक के विना क्षण भर भी नहीं रहते, भदन्त ने यह परिपाटी कैसे भुला दी? यह तो उलटी ही बात हो गई! खैर, साथ ले जाना तो दूर रहा, मुझे आँखों से भी ओझल फैंक दिया! क्या अपराध किया था मैंने, जिससे आपने ऐसा किया? अब आप

ટીકાનો અર્થ—જ્યારે ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા તે સાભળીને ગૌતમસ્વામીને જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેવો આઘાત લાગ્યો. આ પ્રમાણે ક્ષણવાર મૌન રહીને સૂનમૂન થઈ ગયા ત્યારબાદ મોહને વશ થઇને તે વિલાપ કરવા લાગ્યા-'હે, હે, ભગવાન! મહાવીર! અરે રે! વીર! આપે આ શું કર્યું? ચરણ સેવક એવા મને દૂર મોકલીને આપ મોક્ષે સિધાવ્યા! શુ હું આપનો હાથ પકડી બેસી જવાનો હતો? શું આપના મોક્ષમા ભાગ માગત? તો મને શા માટે દૂર મોકલી દીધો? જો મને-ગરીબ સેવકને આપની સાથે લઇ ગયા હોત તો શું મોક્ષ-નગરમાં જગ્યા ન મળત? મહાપુરુષ સેવક વિના એક ક્ષણ રહેતા નથી, આપે આ પરિપાટી (નિયમ) કેમ ભૂલાવી દીધી? આ તો અવળી જ વાત બની ગઇ! ખેર, સાથે લઈ જવાનું તો દૂર રહ્યુ પણ મને આંખો સામેથી

यत्=यस्मात् अपराधात् एवम्=इत्थं कृतम्। अधुना=सम्प्रति देवानुप्रियाणाम् अभावे को मां गौतम गौतमेति कथयित्वा सम्बोधयिष्यति। कं जनम् अहं प्रश्नं प्रक्ष्यामि? को जनो मे=मम हृदयगतं=मनोऽवस्थितं प्रश्नं समाधास्यति? लोके मिथ्यान्धकारः=मिथ्यात्वरूपान्धकारः, प्रसरिष्यति=विस्तीर्णो भविष्यति, तं=मिथ्यान्धकारं, को जनः अपाकरिष्यति=दूरीकरिष्यति? एवम्=इत्थम्, विलपन्=विलापं कुर्वन् गौतमस्वामी मनसि=हृदि अचिन्तयत्–सत्यं=यथार्थं, यत्–वीतरागाः, रागरहिताः=रागवर्जिता एव भवन्ति यस्य नामैव वीतरागः सः कस्मिन् रागं कुर्यात्? अपि तु न कस्मिन्नपि। एवम्=इत्थम्, ज्ञात्वा अवधिम्=अवधिज्ञानं प्रयुङ्क्ते। अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन भवकूपपातिनं=संसाररूपकूपपातनशीलं मोहकलितं=मोहयुतं वीतरागोपालम्भरूपं=श्रीमहावीरस्वामिनं प्रति उपालम्भरूपम्–उपालम्भलक्षणं निजापराधं ज्ञात्वा क्षामयित्वा पश्चात्तापम् करोति। अनुचिन्तयति च–को जनो ममास्ति? अहं च कस्यास्मि? अस्मिन् संसारे न कोऽपि ममास्ति, न चाहं कस्यचिदस्मीत्यर्थः।

देवानुप्रिय के अभाव में कौन 'गोयमा, गोयमा' कह कर मुझे संबोधन करेगा? किससे मैं प्रश्न पूछूँगा? कौन मेरे मन के प्रश्न का समाधान करेगा? लोक में मिथ्यात्व का अंधकाररूप फैल जायगा, अब कौन उसे दूर करेगा? इस प्रकार विलाप करते हुए गौतमस्वामी ने मन में विचार किया–सत्य है; वीतराग, राग से वर्जित होते हैं। जिसका नाम ही वीतराग हो, वह किस पर राग रक्खेगा? किसी पर भी नहीं। ऐसा जान कर गौतमस्वामी ने अवधिज्ञान का उपयोग लगाया। अवधिज्ञान के उपयोग से उन्हें मालूम हुआ कि यह भगवान् को उपालंभ देना मेरा अपराध है। यह अपराध भव रूपी कूप में गिराने वाला और मोहजनित है। यह जान कर उन्हों ने अपने अपराध के लिए पश्चात्ताप किया और विचार किया कि–

પણ અક્ષય કર્યો? મે જેવો કર્યો જ પરાધ કર્યો હતો કે જેથી આપે આમ કર્યું? હવે આપ દેવાનુપ્રિયના અભાવમાં કોણ 'ગોયમા ગોયમા' કહીને મને સંબોધન કરશે? કોને હું પ્રશ્નો પૂછીશ? કોણ મારા મનના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરશે? લોકમાં મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર ફેલાશે. હવે કોણ તેને દૂર કરશે?

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગૌતમસ્વામીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે સત્ય છે વીતરાગ રાગ વિનાના હોય છે જેનું નામ જ વીતરાગ છે તે કોના પર રાગ રાખે? કોઈના પર પણ નહી! એમ સમજીને ગૌતમસ્વામીએ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો. અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી તેમને લાગ્યું કે આ પ્રમાણે ભગવાનને ઠપકો આપવો તે મારો અપરાધ છે આ અપરાધ ભવરૂપ કૂવામાં પાડનાર અને મોહજનિત છે એમ જાણીને તેમણે પોતાના અપરાધ માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને વિચાર કર્યો કે સંસારમાં મારૂ કોણ છે? અને હું કોનો છું? એટલે કે મારૂ કોઈ નથી

यतः आत्मा एक एव=सजातीयद्वितीयरहित-एव परलोकात् आगच्छति च=पुनः एकाकी एव लोके गच्छति। न कोऽपि तेन-आत्मना सार्द्धं=सह, आगच्छति गच्छति च। तदुक्तम्-'एगोह' इत्यादि।

एकः=अद्वितीयः अहमस्मि, कोऽपि मे=मम नास्ति। अहं च अन्यस्य कस्यापि नास्मि। एवम्=इत्थम् मनसा=चित्तेन अदीनम्=उदारम् आत्मानम् अनुशासयेत् ॥१॥

इत्यादिवचनेन एकत्वभावनाभावितस्य गौतमस्वामिनः कार्तिकशुक्लप्रतिपदि दिनकरोदयसमये=सूर्योदय-समकाले एव लोकालोकाऽऽलोकनसमर्थं=लोकालोकदर्शनक्षमं निर्वाणं=मोक्षकारणतया तत्स्वरूपं कृत्स्नं सर्वपदार्थ-साक्षात्कारितया सर्वस्वरूपम् प्रतिपूर्णं=वैकल्यरहिततयाऽविकलम्, अव्याहतम्=व्याघातवर्जितं निरावरणम्=आवरणरहितम्, अनन्तम्=अन्तरहितम्, अनुत्तरम्=सर्वश्रेष्ठं केवलवरज्ञानदर्शनं=केवलज्ञानं-केवलदर्शनं च समुत्पन्नं=

संसार में मेरा कौन है? और मैं किस का हूँ, क्यों कि यह आत्मा विना किसी दूसरे आत्मा के साथ-अकेला ही परलोक से आता है और अकेला ही परलोक में जाता है। न कोई आत्मा के साथ आता है, न साथ जाता है। कहा भी है—

'मैं अकेला हूँ-अद्वितीय हूँ। मेरा कोई नहीं है और मैं किसी का नहीं हूँ। इस प्रकार मन से अपने दैन्यरहित-उदार आत्मा का अनुशासन करे!'

इस प्रकार एकत्वभावना से प्रभावित हुए गौतम स्वामी को कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपदा को, ठीक सूर्योदय के समय ही, लोक और अलोक को जानमे-देखने में समर्थ, मोक्ष के कारणभूत, समस्त पदार्थों को प्रत्यक्ष करने वाले, अविकल-सम्पूर्ण, सब प्रकार की रुकावटों से रहित, सव प्रकार के आवरणों से रहित, सव प्रका-रकी द्रव्य क्षेत्र काल भाव संबंधी परिधियों से रहित तथा शाश्वतस्थायी और सर्वोत्तम केवलज्ञान और

અને હું કોઇનો નથી, કારણ કે આત્મા બીજા કોઈ પણ આત્માના સાથ વિના એકલો જ પરલોકમાંથી આવે છે અને એકલો જ પરલોકમા જાય છે. આત્માની સાથે કોઈ આવતું પણ નથી અને જતું પણ નથી. કહ્યુ પણ છે-

"હું એકલો છુ-અદ્વિતીય છુ મારૂં કોઈ નથી અને હું કોઇનો નથી. આ પ્રમાણે મનથી પોતાના દૈન્યરહિત-ઉદાર આત્માનુ અનુશાસન કરે."

આ પ્રમાણે એકત્ર ભાવનાથી પ્રભાવિત થયેલ ગૌતમ સ્વામીને કાર્તક સુદ એકમે બરાબર સૂર્યોદયને સમયે જ લોક અને અલોકને જાણુવા-દેખવાને સમર્થ મોક્ષના કારણભૂત, સમસ્ત પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ કરનાર, અવિકલ-સંપૂર્ણ, સઘળી જાતની આડખિલીઓ વિનાનું, સઘળા પ્રકારના આવરણો વિનાનુ, સઘળા પ્રકારની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને

जातम्। यदा=यस्मिन् समये भवनपतिव्यन्तरज्योतिषिकविमानवासिभिः देवदेवीवृन्दैः=देवदेवीसमूहैः स्व-स्व-ऋद्धि-समृद्धिभिः, आगत्य=गौतमस्वामिपार्श्वे समागत्य केवलमहिमा=केवलमहोत्सवः कृतः। तदा त्रैलोक्ये=त्रिषु लोकेषु अमन्दानन्दः=महान् प्रमोदः संजातः। महापुरुषाणां=महात्मनां सर्वा अपि चेष्टाः= क्रिया हितकर्यः= मोक्षकल्याणकारिण्य एव भवन्ति। तथाहि-

गौतमस्वामिनः अहङ्कारोऽपि=विद्यामदोऽपि बोधाय=सम्यक्त्वप्राप्तये आसीत्=अभूत्, तथा-तस्य रागोऽपि गुरुभक्तिः=गुरुभक्तये, आसीत्, विषादोऽपि=भगवद्विरहजनितः खेदोऽपि केवलाय=केवलज्ञानप्राप्तये आसीत्। इत्येवं गौतमस्वामिनः सर्वं चरित्रं चित्रम्=आश्चर्यकारकम् आसीत्। इति।

केवल दर्शन उत्पन्न हो गया। भगवान् गौतम सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हो गये।

उस समय भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी-चारों निकायों के देवों और देवियों ने अपनी-अपनी ऋद्धि-समृद्धि के साथ गौतमस्वामी के पास आकर केवलज्ञान का महोत्सव मनाया। उस समय तीनों लोकों में खूब आनन्द ही आनन्द हो गया। महापुरुषों की सभी क्रियाएँ हितकारिणी ही होती हैं। देखिए न, गौतम स्वामी को अपनी विद्या का अहंकार हुआ तो उससे उन्हें सम्यक्त्व की प्राप्ति हुई। अर्थात् अहंकार से प्रेरित होकर वे भगवान् को पराजित करने चले तो सम्यक्त्व प्राप्त हुआ। इसी प्रकार उनका राग मात्र गुरुभक्ति का कारण बना। भगवान् के वियोग से उत्पन्न हुआ खेद केवलज्ञान की प्राप्ति का कारण हो गया। इस प्रकार गौतमस्वामी का समग्र चरित्र आश्चर्यजनक है-अनोखा है।

કાળ સબંધી પરિધિઓ (સીમા) વિનાનું તથા શાશ્વત-સ્થાયી અને સર્વોત્તમ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું ભગવાન ગૌતમ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થઇ ગયા. તે સમયે ભવનપતિ વ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી ચારે નિકાયોના દેવો અને દેવીઓએ પોતપોતાની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિની સાથે ગૌતમ સ્વામી પાસે આવીને કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ ઉજવ્યો. તે સમયે ત્રણે લોકમાં આનંદ આનંદ છવાઇ ગયો.

મહાપુરુષોની બધી ક્રિયાઓ હિતકારી હોય છે જુઓને, ગૌતમ સ્વામીને પોતાની વિદ્યાનું અભિમાન થયું તો તેથી તેમને સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થયું એટલે કે અહંકારથી પ્રેરાઇને તેઓ ભગવાનને પરાજિત કરવા ઉપડયા તો સમ્યકૃત્વ પામ્યા. એજ પ્રમાણે તેમનો રાગભાવ ગુરુભક્તિનું કારણ બન્યો. ભગવાનના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલ ખેદ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું કારણ બન્યો આ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીનું આખું ચરિત્ર આશ્ચર્યજનક-અનોખું છે જે શત્રે

यस्यां रजन्यां=रात्रौ च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतः=कालधर्मं प्राप्तः सा रजनी देवैः उद्योतिता=दिव्यज्योतिषा प्रकाशिता तत्प्रभृति तदादि सा रजनी लोके 'दीपावलिका' इति नाम्ना प्रसिद्धा जाता। नवमल्लकी-नवलेच्छकी-काशी-कोसलकाः=मल्लकीजातीयाः काशीदेशस्य नव गणराजाः लेच्छकीजातीयाः कोसलदेशस्य नव गणराजा इत्येवं अष्टादशापि गणराजाः संसारपारकरं-भवसमाप्तिकारि पोषधोपवासद्विकं-पोषणं पोषः=धर्मपुष्टिः-तं धत्ते=गृह्णातीतिपोषधः, स चासावुपवासश्चेति, यद्वा-पोषधम्=प्रागुक्तव्युत्पत्तिकम् अष्टम्यादि-पर्वदिनजातं तत्रोपवासः-उप=आहारत्यागमुपेत्य वासः=निवसनं-पोषधोपवासः, तस्य द्विकं=द्वयम्-चतुर्दश्याममावास्यायां च पोषधोपवासम् अकुर्वन्=कृतवन्तः। द्वितीये दिवसे=दिने कार्तिकशुद्धप्रतिपदि गौतमस्वामिनः केवलमहिमा=केवलज्ञानमहोत्सवो देवैः कृतः। तेन हेतुना स दिवसः=कार्तिकशुक्लप्रतिपदिनं नूतनवर्षारम्भ-दिवसत्वेन प्रसिद्धो जातः। भगवतः-श्रीवीरस्वामिनः ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनेन भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं मोक्षगतं=

जिस रात्रि में श्रवण भगवान् महावीर कालधर्म को प्राप्त हुए, वह रात्रि देवों ने दिव्य प्रकाशमय बना दी थी, तभी से वह रात्रि 'दीपावलिका' इस नाम से प्रसिद्ध हुई। मल्लकी-जाति के काशी देश के नौं गणराजाओं ने तथा लेच्छकी जाति के कोसल देश के नौं गणराजाओं ने, इस प्रकार अठारहों गण-राजाओं ने संसार जन्ममरण का अन्त करने वाले दो-दो पोषधोपवास किये। पोष अर्थात् धर्म की पुष्टि करने वाला उपवास पोषधोपवास कहलाता है। अथवा धर्म का पोषण करने वाला, अष्टमी आदि पर्व-दिनों में किया जाने वाला, आहार आदि का त्याग करके जो धर्मध्यानपूर्वक निवास किया जाता है, वह पोषधोप-वास कहलाता है। दूसरे दिन अर्थात् कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपदा को देवों ने गौतम स्वामी के केवलज्ञान का महोत्सव मनाया था इस कारण वह दिन-कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपद् नवीन वर्ष के आरंभ का दिन कहलाया।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મ પામ્યા, તે રાત્રિને દેવોએ દિવ્ય પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરી નાખી હતી ત્યારથી તે રાત્રિ "દીપાવલિ"ના આ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ. મલ્લકી જાતિના કાશી દેશના નવ ગણુરાજાઓએ તથા લચ્છકી (લિચ્છવી) જાતિના કોસલ દેશના નવ ગણુરાજાઓએ, આ રીતે અઢારે ગણુરાજાઓએ સંસાર જન્મમરણુનો અન્ત લાવનાર બે બે પોષધોપવાસ કર્યા. પોષધ એટલે કે ધર્મની પુષ્ટિ કરનાર ઉપવાસ પોષધોપવાસ કહેવાય છે. અથવા ધર્મનું પોષણુ કરનાર, આઠમ આદિ પર્વ દિને કરાતા, આહાર આદિનો ત્યાગ કરીને જે ધર્મધ્યાન પૂર્વક નિવાસ કરાય છે, તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે. બીજે દિવસે એટલે કાર્તક શુદી એકમે દેવોએ ગૌતમ સ્વામીના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો. તે કારણે તે દિવસે-કાર્તક શુદી એકમ-નૂતન વર્ષનો પ્રથમ દિવસ કહેવાયો.

मोक्षमाप्तं श्रुत्वा शोकसागरे=श्रीवीरस्वामिमहावियोगजनितशोकसमुद्रे निमग्नेन सता चतुर्थं=चतुर्थभक्तं कृतम्। सुदर्शनया=सुदर्शनानाम्न्या नन्दिवर्धनस्य भगिन्या तं=नन्दिवर्धनम् आश्वास्य=धैर्यवचनेनाऽऽश्वासितं कृत्वा निजगृहे=स्वभवने आनाय्य चतुर्थस्य=चतुर्थभक्ततपसः पारणकं कारितम् तेन=सा कार्तिकशुद्धद्वितीया 'भ्रातृद्वितीया' इति=भ्रनन नाम्ना प्रसिद्धिं=प्रख्यातिं प्राप्ता ॥सू०११६॥

भगवओ परिवारवण्णणं

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स इंदभूइपामोक्खाओ (१४०००) चउदस समणसाहस्सीओ उक्किट्ठा समणसंपया होत्था। चंदणापामोक्खाओ (३६०००) छत्तीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्किट्ठा समणीसंपया। संखसयगपामोक्खाणं (१५९०००) एगूणसट्ठिसहस्साहियाणं एगसयसहस्साणं समणोवासगाणं उक्किट्ठा समणोवासगसंपया। सुलसा रेवईपामोक्खाणं (३१८०००) अट्ठारस सहस्साहियाणं तिण्णि सयसहस्साणं समणोवासियाणं उक्किट्ठा समणोवासियासंपया। अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणस्सेव अवितहं वागरमाणाणं तिसयाणं चउदसपुव्वीणं उक्किट्ठा चउदसपुव्विसंपया। अइसयपत्ताणं तेरससयाणं ओहिनाणीणं उक्किट्ठा ओहिनाणिसंपया। उप्पन्नवरनाणदंसणधराणं सत्तसयाणं केवलनाणीणं उक्किट्ठा केवलनाणिसंपया। अदेवाणं देविड्ढिपत्ताणं सत्तसयाणं वेउव्वीणं उक्किट्ठा वेउव्वियसंपया। अड्ढाइज्जेसु दीवेसु दोसु य समुद्देसु पज्जत्तगाणं सन्निपंचिंदियाणं मणोगए भावे जाणमाणाणं पंचसयाणं विउलमईणं उक्किट्ठा विउलमइसंपया। सदेवमणुयासुराए परिसाए वाए अपराजियाणं चउसयाणं वाईणं उक्किट्ठा वाइसंपया होत्था। सिद्धाणं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाणं सत्तसयाणं अंतेवासीणं उक्किट्ठा संपया, एवं चेव चउदससयाणं अज्जियासिद्धाणं उक्किट्ठा संपया, एवं सव्वा एगवीससयसंखा सिद्धसंपयाणं अणुत्तरोववाइयाणं उक्किट्ठा अणुत्तरोववाइयसंपया होत्था। दुविहा य अंतगडभूमी होत्था, तंजहा—जुगंतगडभूमी य परियायंतगडभूमी य ॥सू०११७॥

भगवान महावीर के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धनने, भगवान् को मोक्ष प्राप्त हुआ सुन कर, शोक के सागर में निमग्न होकर उपवास किया था। तब नन्दिवर्धन की भगिनि सुदर्शना ने उन्हें सान्त्वना दे कर और अपने घर में लाकर उपवास का पारणा करवाया। इस कारण कार्तिक शुक्ला द्वितीया 'भाई-दूज' के नाम से विख्यात हो गई ॥सू०११६॥

ભગવાન મહાવીરના મોટા ભાઈ નન્દિવર્ધને, ભગવાને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે સાંભળીને, શોકના સાગરમાં ડૂબીને ઉપવાસ કર્યો હતો ત્યારે નન્દિવર્ધનની બેન સુદર્શનાએ તેમને સાન્ત્વના દઈને અને પોતાના ઘેર લાવીને ઉપવાસનું પારણું કરાવ્યું આ કારણે કાર્તિક શુદી બીજ 'ભાઈ બીજ'ને નામે પ્રખ્યાત થઈ ॥સૂ૦૧૧૬॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूतिप्रभृतीनां चतुर्दशसहस्र-साधूनामुत्कृष्टा साधुसम्पदा जाता। चन्दनबालाप्रभृतीनां षट्त्रिंशच्छ्रमणीसाहस्रीणामुत्कृष्टा श्रमणीसम्पदा, शङ्खपुष्कलिप्रभृतीनामेकोनषष्टिसहस्राभ्यधिकानामेकशतसहस्रश्रमणोपासकानामुत्कृष्टा श्रमणोपासकसम्पदा, सुलसा-रेवतीप्रभृतीनामष्टादशसहस्राभ्यधिकानां त्रिशतसहस्रश्रमणोपासिकानामुत्कृष्टा श्रमणोपासिकसम्पदा, अजिनानां जिनसंकाशानां सर्वाक्षरसंनिपातिना जिनस्येवावितथं व्याकुर्वतां त्रिशतानां चतुर्दशपूर्विणामुत्कृष्टा चतुर्दशपूर्वि-सम्पदा, अतिशयप्राप्तानां त्रयोदशशतानाम् अवधिज्ञानिना उत्कृष्टा अवधिज्ञानिसम्पदा, उत्पन्नवरज्ञानदर्शनधराणां सप्तशतानां केवलज्ञानिना उत्कृष्टा केवलज्ञानिसम्पदा, अदेवानां देवर्द्धिप्राप्ताना सप्तशतानां वैक्रियिणां उत्कृष्टा

भगवान् के परिवार का वर्णन

मूल का अर्थ—'तेणं काले णं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर की इन्द्रभूति आदि चौदह हजार साधुओं की उत्कृष्ट साधु-संपदा था। चन्दनबाला आदि छत्तीस हजार साध्वियों की उत्कृष्ट साध्वी संपदा थी। शंख, पुष्कलि आदि एक लाख उनसठ हजार श्रावकों की उत्कृष्ट श्रावकसम्पदा थी। सुलसा रेवती आदि तीन लाख अठारह हजार श्राविकाओं की उत्कृष्ट श्राविका-सम्पदा थी। जिन नहीं परन्तु जिन के समान, सर्वाक्षरसन्निपाती और जिन की भाँति ही सत्य प्ररूपणा करनेवाले चौदह पूर्वधारकों की उत्कृष्ट तीनसौ चौदह उत्कृष्ट पूर्वधारी-सम्पदा थी। अतिशय को प्राप्त तेरहसौ अवधिज्ञानियों की अवधि-ज्ञानी-सम्पदा थी। सातसौ उत्पन्न-वर ज्ञानदर्शन को धारण करनेवाले केवलियों की केवली-सम्पदा थी। देव न होने पर भी देव-ऋद्धि को प्राप्त सातसौ वैक्रियलब्धि के धारकों की वैक्रियिक-सम्पदा थी। अढाई

ભગવાનના પરિવારનું વર્ણન

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ તે કાળ તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ને, ઈન્દ્રભૂતિ વિગેરે ચૌદ હજાર સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટ સાધુસંપદા હતી. ચંદનબાળા વિગેરે છત્રીશ હજાર સાધ્વીઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. શંખ, પુષ્પકલિ વિગેરે એક લાખ ઓગણસાઠ હજાર શ્રાવકોની શ્રાવક સંપદા હતી સુલસા રેવતી વિગેરે ત્રણ લાખ અઢાર હજાર શ્રાવિકાઓની સંપદા તેમને હતી. જીન નહિ પણ જીન સમાન, સર્વાક્ષરસન્નિપાતી અર્થાત્ સર્વશ્રુતના જાણનાર અને જેની વૃત્તિ સત્ય પ્રરૂપણા કરવાનાજી, એવા ચૌદ પૂર્વધારકોની, ત્રણસો ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પૂર્વધારી સંપદા હતી. અતિશયની પ્રાપ્તિવાળા તેરસો અવધિજ્ઞાનીઓનો—અવધિજ્ઞાની સંપદા હતી. સાતસો ઉત્પન્ન વરજ્ઞાન દર્શનને ધારણ કરવા-વાળા કેવળજ્ઞાનીઓની કેવળી સંપદા હતી. દેવ નહિ પણ દેવઋદ્ધિને પ્રાપ્ત સાતસો મુનિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી.

वैक्रियिकसम्पदा, अर्धतृतीयेषु द्वीपेषु द्वयोश्च समुद्रयोः पर्याप्तकानां संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतान् भावान् जानतां पञ्चशतानां विपुलमतीनां उत्कृष्टा विपुलमतिसम्पदा, सदेवमनुजासुरायां परिषदि वादे अपराजितानां चतुश्शतानां वादिनां उत्कृष्टा वादिसंपदा जाता। सिद्धानां यावत्-सर्वदुःखप्रहीणानां सप्तशतानामन्तेवासिनां उत्कृष्टा संपदा, एवमेव चतुर्दशशतानामार्यिकासिद्धानाम् उत्कृष्टा संपदा, एवं सर्वा एकविंशतिः शतानि सिद्धसंपदा आसीत्। गतिकल्याणानां स्थितिकल्याणानामागमिष्यद्भद्राणामष्टशतानामनुत्तरोपपातिकानामुत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिकसम्पदा ऽऽसीत्। द्विविधा चान्तकृतभूमिरासीत्, तद्यथा-युगान्तकृतभूमिश्च पर्यायान्तकृतभूमिश्च ॥सू० ११७॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूति-प्रमुखानाम्-इन्द्रभूत्यादीनां चतुर्दशसहस्र १४००० साधूनाम् उत्कृष्टा साधुसम्पदा-साधुसम्पत्तिरासीत्।

द्वीपों और समुद्रों के पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मनोगत भावों को जाननेवाले पाँचसौ विपुलमति ज्ञानियों की विपुलमति-सम्पदा थी। देवों, मनुष्यों और असुरों सहित परिषद् में, वाद-विवाद में, पराजित न होनेवाले-चारसौ वादियों की उत्कृष्ट वादी-सम्पदा थी। सिद्धों यावत् समस्त दुःखों से रहित सातसौ सिद्धों की उत्कृष्ट सिद्ध-सम्पदा थी। इसी प्रकार चौदहसौ आर्यिका सिद्धों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। इस तरह दोनों को मिलाकर इक्कीस सौ सिद्धों की सम्पदा थी। गतिकल्याण, स्थितिकल्याण और भावीभद्र आठ सौ अनुत्तरोपपातिकों (अनुत्तर विमान में उत्पन्न होने वालों) की उत्कृष्ट अनुत्तरोपपातिक सम्पदा थी। दो प्रकार की अन्तकृतभूमि थी। जैसे-युगान्तकृतभूमि और पर्यायान्तकृतभूमि ॥सू० ११७॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर की इन्द्रभूति आदि चौदह हजार साधुओं की उत्कृष्ट साधु-सम्पदा थी; अर्थात् भगवान् के चौदह हजार साधु थे। चन्दनबाला आदि छत्तीस

અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્ર પર્યન્તના પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના મનોગત ભાવોને જાણવાવાળા પાંચસો વિપુલમતિ જ્ઞાનીઓની વિપુલમતિ-સંપદા હતી. દેવો, મનુષ્યો અને અસુરો સહિતની પરિષદમાં વાદ-વિવાદમાં પરાજિત ન થવાવાળા ચારસો વાદીઓની ઉત્કૃષ્ટ વાદીસંપદા હતી. સિદ્ધો યાવત્ સમસ્ત દુઃખોથી રહિત સાતસો સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ-સંપદા હતી. આ પ્રકારે ચૌદસો આર્યિકા-સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. આ પ્રમાણે બન્ને મળી એકવીસસો સિદ્ધોની સંપદા હતી. ગતિકલ્યાણ સ્થિતિકલ્યાણ અને ભાવીભદ્ર આઠસો અનુત્તરોપપાતિકો અનુત્તર વિમાનમાં જવાવાળાની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. બે પ્રકારની અન્તકૃતભૂમિ હતી. (૧) યુગાન્તકૃત ભૂમિ, (૨) પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિ. (સૂ૦૧૧૭)

વિશેષાર્થ—તે કાળ અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું શાસન જેટલું બધું વખતનું હતું કે જેટલા પુરુષો મોક્ષ જતા રહ્યા હતા. ભગવાનના પ્રવચનનો કેટલો સમય સુધી જીવોને સંસારસાગરમાંથી બચાવી

चन्दनबालाप्रभृतीनां=चन्दनबालादीनां-षट्त्रिंशच्छ्रमणीसाहस्त्रीणां=षट्त्रिंशत्सहस्रपरिमितसाध्वीनाम् उत्कृष्टा श्रमणी-सम्पदा—साध्वीरूपसम्पत्तिरासीत्। शङ्खपुष्कलिप्रभृतीनां—शङ्खः शतकापरनामा, पुष्कली च श्रमणोपासकौ तत्प्रभृतीनां=तदादीनाम् एकोनषष्टिसहस्राभ्यधिकानाम्=एकोनषष्टिसहस्रोत्तरकाणाम् एकशतसहस्रश्रमणोपासकानाम्=एकोनषष्टि-सहस्राधिके एकलक्षसंख्यकश्रावकाणाम् १५९००० उत्कृष्टा श्रमणोपासकसम्पदा-श्रावकरूपसम्पत्तिः जाता। तथा—सुलसा रेवती प्रभृतीनाम्-अष्टादशसहस्राभ्यधिकानाम्=अष्टादशसहस्रोत्तरकाणां, त्रिशतसहस्रश्रमणोपासिकानां=अष्टादश-सहस्राधिक लक्षत्रयसंख्यकश्राविकाणाम् उत्कृष्टश्रमणोपासिकासम्पदा श्राविकासम्पत्तिः जाता। तथा—अजिनानाम्=अस

हजार साध्वियों की उत्कृष्ट साध्वी—संपदा थी, अर्थात् छत्तीस हजार साध्वियां थीं। शंख, शतक—अपरनाम-वाले तथा पुष्कलि वगैरह एक लाख उनसठ हजार (१५९०००) श्रावकों की उत्कृष्ट श्रावक—सम्पदा थी। सुलसा रेवती (रेवती यह भगवानको औषध दान देने वाली थी।) आदि तीन लाख अठारह हजार श्राविकाओं की उत्कृष्ट श्राविका सम्पदा थी। जिन अर्थात् सर्वज्ञ न होने पर भी सर्वज्ञ और सर्वाक्षर—सन्निपाती अर्थात्

લવાનો હતો. તેમના પ્રવચનની પ્રથમ ભૂમિકા વૈરાગ્ય હતી. આ પ્રવચનો એટલા બધા નિર્દોષ હતા અને શીતલ વહેતા કે યોગ્ય જીવોનું વલણ આ તરફ થઈ રહ્યું હતું ને સંસારતાપમાથી ઉગરવાનો માર્ગ ભગવાનની નિર્દોષ અને નિર્મળ વાણી છે, એમ સમજી ઘણા આત્માર્થી અને મોક્ષાર્થી જીવોએ સાધુવ્રતો અંગીકાર કર્યાં.

પુરુષો ઉપરાત નિર્મળ અને સરળ હૃદયની બહેનો પણ સ્વઉદ્ધાર નિમિત્તે ભગવાન પાસે દીક્ષિત થઈને ભગવાનની અમૃતમય વાણીનું પાન કરવા લાગી. આ વાણી દિલને ઠંડક આપનારી હોવાથી આત્મરસ જામવા લાગ્યો. તેના પ્રતાપે સ્ત્રી-સમુદાયે મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યાં, જેનની સંખ્યા છત્રીસ હજારની હતી, પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓના હૃદયો ધર્મથી વધારે રંગાય છે, તેથી તેમની સંખ્યા પુરુષો કરતાં વધતી ગઈ. તેમનામાં સૌથી મોટા અને અગ્રેસરપદે ચંદનબાળા હતાં.

જેઓ સાધુપણું લેવાને અશક્ત નિવડયા તેઓએ બાર વ્રત ધારણ કર્યાં, એટલે સંસારમાં રહી પાપભીરુ બની સર્વ પ્રકારના વ્યાપારો તથા ભોગ અને ઉપભોગની વસ્તુઓનું પરિમાણ કરી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કર્યા કરતા. નીતિપૂર્વક ધન પ્રાપ્ત કરી. નિષ્પાપી જીવન વિનાવવાના પ્રયાસો તેઓ કરતા. આવો વર્ગ ઘણો મોટો હતો અને તેની સંખ્યા એક લાખ ઓગણસાઠ હજારની થઈ આ વર્ગને 'શ્રાવક વર્ગ" કહેવામાં આવ્યો, જે ભગવાનના પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતો અનુસાર ચાલી તેમના અનુયાયીઓ ગણાતા હતા. તેઓમાં શંખ જેનું બીજું નામ શતક હતું તે અને પુષ્કલિ વિગેરે મુખ્ય હતા. સંસારમાં રહેતો સ્ત્રીવર્ગ પણ ભગવાનના પ્રરૂપેલા બાર વ્રતોને અંગીકાર કરી જીવન

प्रज्ञानां जिनसङ्काशानां=जिनतुल्यानाम् सर्वाक्षरसन्निपातिनां सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताः=अक्षरसंयोगाः–सर्वाक्षरसन्निपाताः, ते सन्ति येषां ते तथा–विदितसकलवाङ्मया इत्यर्थः, तेषाम्, पुनः कीदृशानाम् ? जिनस्येव=जिनवद् अवितथ=यथार्थं, व्याकुर्वताम्=प्रश्ननिर्णयं कुर्वतां त्रिशतानां=शतत्रयसंख्यकानां चतुर्दशसंख्यकपूर्वधारिणाम् उत्कृष्टा चतुर्दशपूर्विसम्पदा जाता। तथा–अतिशयप्राप्तानाम्=प्रमाणशालिनाम् त्रयोदशशतानां=त्रिशताधिकैकसहस्रसंख्यकानाम् अवधिज्ञानिनाम्=अवधिज्ञानवताम् उत्कृष्टा अवधिज्ञानिसम्पदा–अवधिज्ञानसम्पन्नमुनिरूपसम्पदासीत्, तथा–उत्पन्नवर ज्ञानदर्शनधराणाम् उत्पन्न–समुत्पन्नं यद्वरं ज्ञानं दर्शनं च तदुभयधराणां सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानां केवलज्ञानिनाम् उत्कृष्टा केवलज्ञानिसम्पदा, तथा अदेवानां=देवभिन्नानामपि देवर्द्धिप्राप्तानां सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानां वैक्रियिणां=वैक्रियशक्तिमतां उत्कृष्टा वैक्रियिकसम्पदा, तथा–अर्धतृतीयेषु द्वीपेषु=जम्बूद्वीप–धातकीखण्ड पुष्क-

---

सम्पूर्ण श्रुत के ज्ञाता, तथा यथार्थ अर्थात् सर्वज्ञ जैसा उत्तर देने वाले चौदह पूर्वधारियों की तीन सौ उत्कृष्ट चतुर्दशपूर्वधारी सम्पदा थी। अवधिज्ञान को धारण करनेवाले प्रभावशाली तेरह सौ मुनियों की उत्कृष्ट अवधि ज्ञानी सम्पदा थी। उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करने वाले सात सौ केवलज्ञानियों की उत्कृष्ट केवली–सम्पदा थी। देव न होने पर भी देव–ऋद्धि अर्थात् वैक्रियलब्धि को धारण करने वाले सात सौ मुनियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। जम्बूद्वीप, धातकीखण्डद्वीप और पुष्करार्धद्वीप–इस तरह अढ़ाई द्वीपों के तथा लवण

વિખ્યાતો. તે શ્રાવિકા વર્ગની સંખ્યા પણ ત્રણલાખ અઢાર હજારની હતી, તેમાં મુખ્યપણે સુલસા દેવી અને રેવતી દેવી હતાં. રેવતીએ ભગવાનને ઔષધનું દાન આપ્યું હતું

જિન નહિ પણ જિન સરિખા એટલે સર્વજ્ઞ નહિ પણ સર્વજ્ઞ સમાન જેનું જ્ઞાન હતું, ‘સર્વાક્ષરસન્નિપાતી’ એટલે સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનના જ્ઞાતા, અને યથાર્થ–એટલે સર્વજ્ઞ સમાન ઉત્તર આપવાવાળા ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન ધારણ કરવાવાળા ચૌદ પૂર્વધારીઓની ત્રણસોની સંખ્યા હતી. આ શ્રુતજ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ સર્વજ્ઞ જેવો જ છે આવા શ્રુતજ્ઞાનીઓ ‘શ્રુતકેવલીઓ’ તરીકે ઓળખાય છે કારણ કે જેમ કેવલીઓને કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ હોય છે તેમ આ શ્રુતકેવલીઓને કેવલજ્ઞાન પરોક્ષ હોય છે. કેવલીઓના જેટલું જ તેઓ અનુમાન પ્રમાણથી જ જાણી શકે છે અને કહી શકે છે આવા ‘કેવલીઓ’ સામાન્ય મનોકેવલીઓ કહેવાય શ્રુતકેવલીઓ ને કેવલીઓ વચ્ચે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જેટલો જ ફરક હોય છે

પ્રભાવ પાડી શકે તેવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવશાળી અને અવધિજ્ઞાનના ધારક એવા મુનિઓની સંખ્યા તેરસો જેટલી હતી. ઉત્પન્ન કેવલ જ્ઞાન અને દર્શનના ધારક એવા સાતસો કેવલજ્ઞાનીઓ પ્રભુ પાસે હતા દેવ નહિ પણ દેવ જેટલી રિદ્ધિના ધારક એવા વૈક્રિયલબ્ધિના ધારણ કરવાવાળા સાતસો વૈક્રિયિઓના સમૂહ પ્રભુ પાસે હતો. જંબુદ્વીપ,

रार्द्धरूपेषु द्वीपेषु द्वयोश्च समुद्रयोः पर्याप्तकानां सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतान्=हृदयस्थितान् भावान्=अभिप्रायान् जानतां पञ्चशताना=पञ्चशतसंख्यकानां विपुलमतीनाम् उत्कृष्टा विपुलमतिसम्पदा, तथा–सदेवमनुजासुरायाम्=देवमनुष्यासुरसहितायां, परिषदि=सभाया, वादे=शास्त्रार्थविचारे अपराजितानाम्=अपरास्तानां चतुश्शतानां=चतुश्शत-संख्यकाना वादिनाम् उत्कृष्टा वादिसम्पदा जाता। तथा–सिद्धानां 'यावत्'–पदेन बुद्धानां, मुक्तानां, परिनिर्वृत्तानाम्, इत्येषा संग्रहः, सर्वदुःखप्रहीणानां=प्रहीणसर्वदुःखाना सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानाम्–अन्तेवासिनां=शिष्याणाम् उत्कृष्टा संपदा, एवमेव=अनेन प्रकारेणैव चतुर्दशशताना=चतुर्दशशतसंख्यानाम् आर्यिकासिद्धानाम्=सिद्धिप्राप्तानां

समुद्र और कालोदधिसमुद्र;–इन दो समुद्रों के प्रर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मन के भावों पर्यायों को जानने वाले पाँच सौ विपुलमति–मनःपर्ययज्ञान के धारक विपुलमतियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। देवों, मनुष्यों और असुरों से सहित सभा में शास्त्रार्थ के विचार में पराजित न होने वाले चार सौ वादियोंकी उत्कृष्ट वादी–सम्पदाथी। सिद्ध, और 'यावत्'–पद से–बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत तथा सब दुःखों का अन्त करने वाले सातसौं सिद्धों की उत्कृष्ट संपदा थी। इसी प्रकार चौदहसौं सिद्धि को प्राप्त साध्वियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी।

ધાતકી ખંડ અને અર્ધ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ, એવા અઢી દ્વીપો તથા લવણ સમુદ્ર અને કાલોદધિ સમુદ્ર એવા બે સમુદ્રોમાં રહેલા તમામ પર્યાપ્તિ પ્રાપ્ત કરેલ સંજ્ઞીજીવોના મનોગત ભાવો અને વારંવાર ફરતી મનની અવસ્થાને જાણવાવાળા વિપુલમતિ મનઃપર્યાય જ્ઞાનના ધરવાવાળા વિપુલમતિઓની સંખ્યા પાંચસો જેટલી હતી. દેવ–મનુષ્ય અને અસુરો સહિતની સભામાં શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં કદાપિ પણ પરાજીત ન થાય તેવા વાદીઓની સંખ્યા ચારસોની હતી.

ઉપર જણાવેલા મનઃપર્યવજ્ઞાનના ધારકોમાં બે વિભાગો હોય છે. (૧) ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનવાળા. (૨) વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ધારણ કરવાવાળા. તેમાં વિપુલમતિ જ્ઞાન ઋજુમતિજ્ઞાન કરતાં સૂક્ષ્મભાવોને તથા મનમાં થતા પરિવર્તનોને જાણી શકે છે ઋજુમતિવાળાની સંખ્યા દર્શાવવામાં આવી નથી. ઋજુમતિજ્ઞાન ધરાવવા-વાળા આત્માઓ દ્રવ્ય અને ભાવ મનની સપાટીએ તરતા ભાવો–વિચારોને જાણી શકે છે. ત્યારે વિપુલમતિવાળા મનના અંતર્ગતમાં જે વિચાર ઉપસ્થિત થતા હોય તેને વિશિષ્ટપણે જાણી શકે છે.

અહિં વાદીઓની વાત કરી તે વાદીઓ એકાંતિક વાદ કરીને પોતાના સંપ્રદાયને સ્થિર કરવામાં પ્રખર અને પ્રબલ હતા તેમ અહિં કહેવું નથી, પણ અનેકાંત દૃષ્ટિથી વાતને સિદ્ધ કરવાવાળા આ વાદીઓ હતા. सिद्धयावत् એટલે સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત પરિનિર્વૃત અને સર્વ દુઃખોના અંત કરનાર એવા સાતસો સિદ્ધોની સંખ્યા હતી. આ પુરુષ સિદ્ધો ઉપરાંત સ્ત્રી–સિદ્ધો પણ હતા, જેમને 'આર્યિકાઓ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ સિદ્ધ આર્યિકા-

मार्यिकाणां सम्पत्, एवम्-अनेन प्रकारेण भगवतः सर्वा एकविंशतिः शतानि एकविंशतिशतपरिमित सिद्धसम्पदा आसीत्। तथा-गतिकल्याणानाम् अन्तरभवे शोभनगतिमताम्-मोक्ष्यमाणानाम्, स्थितिकल्याणानाम्-देवलोके त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिं प्राप्स्यमानानाम्, आगमिष्यद्भद्राणाम्=भविष्यद्भवे मनुष्यत्वं प्राप्यमोक्षरूपभद्रं प्राप्स्यमानानाम् अष्टशतानाम्=अष्टशतसंख्यकानाम् अनुत्तरोपपातिकानाम् उत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिकसम्पदा आसीत्। तथा-द्विविधा=द्विप्रकारा च अन्तकृद्भूमि -आसीत्, तद्यथा-युगान्तकृद्भूमिः १ पर्यायान्तकृद्भूमिश्च २ तत्र-युगान्तकृद्भूमिः-युगानि=कालमानविशेषाः, तानि च क्रमवर्तीनि, तत्साधर्म्यात् ये क्रमवर्तिनो गुरुशिष्यप्रशिष्यादिरूपाः

इस तरह सब मिला कर इक्कीस सौ सिद्धों की उत्कृष्ट सिद्ध-सम्पदा थी। अगले अनन्तर भव में मुक्ति पाने वाले; देवलोक में तत्तीस सागरोपम की स्थिति प्राप्त करने वाले तथा जो अगले भव में मनुष्य होकर मोक्षरूप भद्र को प्राप्त करेंगे ऐसे आठ सौ अनुत्तरोपपातिकों (अनुत्तरविमान में जानेवालों) की उत्कृष्ट अनुत्तरोपपातिक सम्पदा थी।

तथा-दो प्रकार की अन्तकृत भूमि थी-(१) युगान्तकृतभूमि और पर्यायान्तकृतभूमि। काल की एक प्रकार की अवधि को युग कहते हैं। युगक्रम से होते हैं। इस समानता के कारण गुरु, शिष्य, प्रशिष्य आदि के क्रम स होने वाले पुरुष भी युग कहलाते हैं। उन युगों से प्रमित मोक्षगामियों के काल को युगान्तकृतभूमि कहते हैं। आशय यह है कि भगवान् महावीर के तीर्थ में, भगवान् महावीर के निर्वाण से आरंभ करके जम्बूस्वामी के निर्वाण पर्यन्त का काल युगान्तकृतभूमि है। इस के पश्चात् मोक्ष गमन का विच्छेद

ઓની સંખ્યાનો આંકડો એકવીસ સુધી પહોંચતો હતો. બધા સ્ત્રી-પુરુષ સિદ્ધો મળી એકવીસસો હતા. આ ભવમાં ભગવાનની સમીપે સાધુપણામાં વિચરી રહ્યા હતા, તેઓમાં કેટલાક જીવો આવતા ભવમાં દેવલોકમાં ત્રેવીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય લઈ દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ને ત્યારપછીના ભવ મનુષ્યનો કરી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરશે, એવા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થવાવાળાઓની સંખ્યા આઠસો જેટલી હતી

બે પ્રકારની 'અન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવામાં આવી છે (૧) યુગાન્તકૃત ભૂમિકા, (૨) પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા કાળની એક પ્રકારની હદને 'યુગ' કહે છે કાળના પણ વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ ભાગલા પાડવામાં આવ્યા છે આવા એક ભાગને યુગ કહે છે આવા યુગોનો પણ ક્રમ હોય છે કારણ કે તેની પણ ક્રમબદ્ધ અવસ્થા છે, જે યુગમાં સમાનતાની અપેક્ષાએ ગુરુ, શિષ્ય, પ્રશિષ્ય, વિગેરેની અનુક્રમે અવસ્થાઓ બની રહેલી હોય અને આવા દેરડાઓ ક્રમ પ્રમાણે થયા કરતા હોય તે યુગ ક્રમબદ્ધ યુગ તરીકે ઓળખાય છે પારમાર્થિક ભાવે ગુરુ શિષ્ય વિગેર

पुरुषास्तेऽपि युगानि, तैः प्रमिता अन्तकृतानां=निर्वाणगामिनां भूमिः=कालः भगवतो महावीरस्वामिनस्तीर्थे तन्निर्वाणादारभ्य जम्बूस्वामिनो निर्वाणावधिको निर्वाणगामिना काल इत्यर्थः। ततः परं निर्वाणगमनमुच्छिन्नम्। द्वितीया–पर्यायान्तकृतभूमिः–पर्यायः=भगवतः केवलित्वपर्यायः तस्मिन्–सति अन्तो भवान्तः कृतो यैस्तेषां भूमिः–मुक्तिमार्गभूमिका, सा पर्यायान्तकृतभूमिः–भगवन्महावीरस्य केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं वर्षचतुष्टयानन्तरमारब्धमुक्तिमार्गभूमिरिति भावः। इति भूमिद्वयम् ॥सू०११७॥

हो गया। मुक्तिमार्ग की भूमि पर्यायान्तकृतभूमि कहलाती है। भगवान् की केवली–पर्याय को यहाँ 'पर्याय' कहा है। वह पर्याय होने पर जिन्होंने भव का अन्त किया–मोक्ष पाया, उनकी भूमि पर्यायान्तकृतभूमि कहलाती है। तात्पर्य यह कि भगवान् महावीर की केवली–पर्याय उत्पन्न होने के अनन्तर, चार वर्ष बाद प्रारंभ हुई मोक्षमार्ग की भूमि पर्यायान्तकृतभूमि है। यह दो भूमियाँ थीं ॥सू०११७॥

ક્રમથી થવાવાળી વ્યક્તિઓ 'યુગપ્રધાનપુરુષ' તરીકે કહેવાય છે. આવા યુગપ્રધાન પુરુષોની પણ ભૂમિકાઓ હોય છે. આ ભૂમિકાએ પાકતા આવા યુગપ્રધાન પુરુષો પણ બંધ થઇ જાય છે, તેથી આવા સર્વોત્તમ પુરુષોની ભૂમિકા અદૃશ્ય થયેલી મનાય છે. આવી ભૂમિકાને 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે કે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણથી આરંભ કરી જંબુ સ્વામીના નિર્વાણ પર્યન્તના કાળને 'યુગાન્તકાળ' કહે છે ને આ યુગાન્તકાળ જે ભૂમિકાએ વરતી રહ્યો હતો તે ભૂમિકા 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' તરીકે ઓળખાય છે. જંબુસ્વામી પછી મોક્ષપર્યાય બંધ થઈ ગઈ છે એમ શાસ્ત્રોક્ત વચન છે એટલે જંબુસ્વામી જેવા છેલ્લા મહાન યુગપુરુષ જે ભૂમિકાએ થઇ ગયા તે મોક્ષભૂમિકા હવે બંધ થઇ ગઈ છે તેથી તે ભૂમિકા 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. મોક્ષભૂમિકાની પહેલાં કેવલી પર્યાયની ભૂમિકા હોય છે. મોક્ષપર્યાયભૂમિકા જેને 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા કહે છે' તે તો બંધ થઇ ગઇ! ત્યારપછીની કેવલી પર્યાયની ભૂમિકાની વાત કરીએ.

મુક્તિ–માર્ગ સહાયકારક ભૂમિકાને પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા કહે છે. ભગવાનની કેવલી પર્યાયને અહિં 'પર્યાય' કહેવામાં આવી છે. આ પર્યાય ઉત્પન્ન થતા જેમણે ભવનો અંત કર્યો મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી તેવા કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત જીવોની ભૂમિકા 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મહાવીરની કેવલી પર્યાય થયાં. પછીના ચાર વર્ષ બાદ 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા' શરૂ થઈ. આ 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા'ને 'મોક્ષમાર્ગની ઉત્તર ભૂમિકા' કહે છે. (સૂ૦૧૧૭)

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पट्टम्मि सिरिसुहम्म सामी अहेसि ॥सू०११८।

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पट्टे श्री सुधर्मस्वामी-आसीत् ॥सू०११८॥

टीका—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पट्टे श्रीसुधर्मस्वामी आसित्। श्रीगौतमस्वामिनः केवलित्वात्पट्टस्याप्यत्ताभावेन श्रीसुधर्मस्वामिन एव पट्टे स्थापना। यतः आगमे-'श्रुतं मे आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम्। एवमुक्तम्। यदि केवलिनः पट्टे स्थापनाऽभविष्यत्तदा केवलिन' सर्वसाक्षात्कारात् कुतश्चिदपि श्रवणविरहात् भगवता एवमाख्यातमेवं मे श्रुतमिति नारूपयिष्यत्। अतः केवली पट्टे न स्थाप्यते। इति ॥सू०११८॥

मूल का अर्थ—'तेणं काले णं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पाट पर श्रीसुधर्मा स्वामी थे ॥सू०११८॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पाट पर श्री सुधर्मास्वामी थे। श्री गौतम स्वामी केवली हो चुके थे, अतः पाट पर नहीं बैठे; इस कारण सुधर्मा स्वामी पाट पर प्रतिष्ठित किये गये। इस का कारण यह है-आगम में 'हे आयुष्मन्! मैंने सुना है, उन भगवान ने ऐसा कहा है' ऐसा उल्लेख है। अगर पाट पर केवली की स्थापना होती तो केवली सर्वदर्शी—सर्वज्ञ होते हैं, उन्हें किसी से कुछ सुनने की आवश्यकता नहीं होती, तो फिर वह ऐसा न कहते कि—'भगवान् ने ऐसा कहा है, मैंने सुना है।' अत एव केवली पाट पर प्रतिष्ठित नहीं किये जाते ॥सू०११८॥

મૂળ અને ટીકાનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ બાદ તેમની પાટે સુધર્માસ્વામી બિરાજ્યા એમ શાસ્ત્રોક્ત કથન છે સુધર્મા સ્વામી કરતાં પહેલાં ઊઠે ગૌતમ સ્વામીનો હતો, કારણ કે તેઓ દીક્ષામાં વડીલ હતા તેમ જ કેવળી પણ હતા, ત્યારે સુધર્મા સ્વામી 'કેવળી' પણ ન હતા, તેમ જ દીક્ષા અને વયમા પણ ગૌતમ સ્વામી કરતાં નાના હતા તો ગૌતમ સ્વામીને બદલે સુધર્મા સ્વામી પાટ ઉપર બિરાજીત થયા તે કેમ બન્યું ?

તેના પ્રત્યુત્તરમાં શાસ્ત્રોક્ત વ્યાન એમ છે કે 'હે આયુષ્મન્! મેં સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાને એમ કહ્યું છે' કેવળી પાટ ઉપર બેસે તો કેવળી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય છે, અને તેને કોઈના પ્રવચનનો ઉલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પાટે સ્થિત થયેલ વ્યક્તિ ભગવાનના પ્રવચનનો ઉલ્લેખ ન કરે તો ભગવાનના શાસનનો લોપ થાય માટે ગૌતમ સ્વામી પાટે ન બિરાજ્યા. (સૂ૦૧૧૮)

सुहम्मसामिपरिचओ

मूलम्—कोल्लागसंनिवेसे धम्मिल्लविप्पस्स भदिलाभज्जाए जाओ सुहम्मसामी चउद्दसविज्जापारगो पण्णासवरिसंते पव्वइओ। तीसं वासाइं सिरिवद्धमाणसामिस्स अंतिए निवसिय भगवओ निव्वाणाणंतरं बारस-वरिसाइं छउमत्थपरियाग पाउणित्ता जम्मओ बाणउइवरिसंते गोयमसामिनिव्वाणाणंतरं केवलणाणं पाविय अट्ठवरिसाइं केवलिपरियागे ठिच्चा एगसयवरिसाइ सव्वाउयं पालइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणा-णंतरं वीसइवरिसेसु वीइक्कंतेसु जंबूसामिणं नियपट्टे ठाविय सिवं गए ॥सू०११९॥

छाया—कोल्लाकसंनिवेशे धम्मिल्लविप्रस्य भदिला भार्यायां जातः। सुधर्मस्वामी चतुर्दशविद्यापारगः पञ्चाशद्वर्षान्ते प्रव्रजितः। त्रिंशद्वर्षाणि श्रीवर्द्धमानस्वामिनोऽन्तिके न्युष्य भगवतो निर्वाणानन्तरं द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्यायं पालयित्वा जन्मतो द्विनवतिवर्षान्ते गौतमस्वामिनिर्वाणानन्तरं केवलज्ञानं प्राप्याष्टवर्षाणि केवलि-पर्याये स्थित्वा एकशतवर्षाणि सर्वायुष्कं पालयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणानन्तरं विंशतिवर्षेषु व्यतिक्रान्तेषु जम्बूस्वामिन निजपट्टे स्थापयित्वा शिवं गतः ॥सू०११९॥

सुधर्मा स्वामी का परिचय

मूल का अर्थ—'कोल्लागसन्निवेसे' इत्यादि। सुधर्मास्वामी कोल्लाक सन्निवेश में धम्मिल ब्राह्मण की भदिला भार्या के उदर से जन्मे। चउदह विद्याओं के पारगामी थे। पचासवें वर्ष के अन्त में दीक्षित हुए। तीस वर्ष तक श्री वर्धमान स्वामी के समीप रह कर, भगवान् के निर्वाण के पश्चात् बारह वर्ष तक छद्मस्थ अवस्था में रहे। जन्म से लेकर बानवे वर्ष के अन्त में गौतमस्वामी के निर्वाण के अनन्तर केवलज्ञान प्राप्त करके, आठ वर्ष तक केवली अवस्था में रह कर, एक सौ वर्ष की समग्र आयु भोग कर, भगवान्

સુધર્મા સ્વામીનો પરિચય

મૂળનો અર્થ—'कोल्लाग सन्निवेसे' ઇત્યાદિ. સુધર્મા સ્વામી કોલ્લાક નામના સનિવેશમાં ધમ્મિલ્લ બ્રહ્મણની ભદિલા નામની ભાર્યાની કુક્ષિએ ઉત્પન્ન થયા હતા. ચૌદ વિદ્યાઓમાં પારંગત હતા. તેઓની ઉંમર પચાસમે વર્ષે પહોંચી ત્યારે તેઓ દીક્ષિત થયા હતા. ત્રીસ વર્ષ સુધી વર્ધમાનસ્વામીની સમીપમાં રહ્યા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ બાદ બાર વર્ષ સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં હતા એટલે બાણુમા વર્ષના અંતમાં તેમને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. આ કેવલ-જ્ઞાન ગૌતમસ્વામીના નિર્વાણ બાદ થયું હતુ. તેઓ આઠ વર્ષ સુધી કેવલી અવસ્થામા રહ્યા. બધું મળી એકસો

टीका—'कोल्लागसनिवेस' इत्यादि। कोल्लागसन्निवेश=कोल्लाक नामके ग्रामे, धम्मिलविप्रस्य=धम्मिलाख्यब्राह्मणस्य भद्रिलाभार्यायां जातः=उत्पन्नः सुधर्मस्वामी चतुर्दशविद्यापारगः=वेदचतुष्टयं, ऋग्यजुःसामाथर्वरूप-शिक्षा-कल्प-व्याकरण-निरुक्त-ज्यौतिष-छन्दोरूप-वेदाङ्गषट्क-मीमांसा-न्याय-धर्मशास्त्रपुराणानि चेति चतुर्दश-विद्यापारङ्गतः, पञ्चाशद्वर्षान्ते मव्रजितः=दीक्षां गृहीतवान्। तत त्रिंशद् वर्षाणि-यावत् श्रीवर्धमानस्वामिनः अन्तिके=समीपे उष्य=निवासं कृत्वा भगवतः=श्रीवीरस्वामिनो, निर्वाणानन्तरं=मोक्षप्राप्त्यनन्तरं द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याये पालयित्वा, जन्मतः=उत्पत्तिकालात् द्विनवतिवर्षान्ते गौतमस्वामिनिर्वाणानन्तरं केवलज्ञानं प्राप्य, अष्टवर्षाणि केवलिपर्याये स्थित्वा एकशतवर्षाणि सर्वायुष्कं=सकलमायुः पालयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य

महावीर के निर्वाण के बाद बीस वर्ष बीत जाने पर जम्बूस्वामी को अपने पाट पर स्थापित करके मोक्ष गए ॥सू०११९॥

टीका का अर्थ—कोल्लाक नामक ग्राम में, धम्मिल नामक ब्राह्मण था। उसकी पत्नी भद्रिला थी। सुधर्मास्वामी उसी के उदर से उत्पन्न हुए। वह ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद में शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष और छन्द-इन छह वेदांगों में तथा मीमांसा, न्याय, धर्मशास्त्र और पुराण इन सब चौदह विद्याओं में पारंगत थे। पचासवें वर्ष के अन्त में उन्होंने दीक्षा अंगीकार की। उसके बाद तीस वर्ष तक श्री वर्धमानस्वामी के समीप निवास करके, भगवान वीर स्वामी के निर्वाण के पश्चात् बारह वर्ष तक छद्मस्थ-पर्याय में रह कर, जन्म से बानवे (९२) वर्ष के अन्त में, गौतमस्वामी के मोक्ष जाने के बाद केवलज्ञान प्राप्त करके, आठ वर्ष तक केवली-पर्याय में स्थिर रह कर, एकसौ वर्ष की

વર્ષનું આયુષ્ય પૂરૂં કરી તેઓ મોક્ષ પધાર્યા. તેઓ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ બાદ વીશ વર્ષ પૂરાં થયે મોક્ષ ગયા હતા. મોક્ષ પધાર્યા પહેલાં તેઓએ જમ્બૂસ્વામીને પોતાની પાટે સ્થાપિત કર્યા હતા. (સૂ૦ ૧૧૯)

ટીકાનો અર્થ—કોલ્લાક નામના સંનિવેશમાં ધમ્મિલ્લ નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેની પત્નીનું નામ ભદ્રિલા હતું સુધર્મા સ્વામી તેને પેટે જન્મ પામ્યા હતા. તેઓ ઋગ્વેદ સામવેદ, યજુર્વેદ અને અથર્વવેદમાં નિપુણ હતા. શિક્ષા-કલ્પ-વ્યાકરણ-નિરૂક્ત-જ્યોતિષ અને છંદ એવા વેદના છએ અંગોમાં પારંગત હતા મીમાંસા ન્યાય ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ વિગેરે બધી મળી ચૌદ વિદ્યાઓમાં પ્રવીણ હતા પ્રભુનો યોગ તેમને પચાસમા વર્ષે પ્રાપ્ત થયો. ત્રીશ વર્ષ સુધી તેમણે ભગવાનનો સમાગમ કર્યો. ત્યાર પછી સાધુચર્યામાં ઘણા આગળ વધી આયુષ્યમાં

खीणतिरियाउयत्त२०—खीणमणुस्साउयत्त२१—खीणदेवाउयत्त२२—खीणसुहनामत्त२३—खीण
खीणनेरइयाउयत्त१९—खीणतिरियाउयत्त२०—खीणमणुस्साउयत्त२१—खीणदेवाउयत्त२२—खीणभोगंतरा-
असुहनामत्त२४—खीणउच्चगोयत्त२५—खीणनीयगोयत्त२६—खीणदाणंतरायत्त२७—खीणलाहंतरायत्त२८-खीणभोगंतरा-
यत्त२९—खीणउवभोगंतरायत्त३०—खीणवीरियंतरायत्त३१—प्पभिइनाणाविहगुणरयणरासी सासओ सिद्धो भविस्सइ
॥सू०४३॥

१३—रत्नराशिस्वप्नफलम्

छाया—रत्नराशिदर्शनेन असौ प्राणातिपातविरमणादिसप्तविंशत्यनगारगुण—द्वादशविधतपो—द्व्यशीत्य-
धिकसप्तदशशत—भेदप्रभेदसप्तदशसंयमा—ष्टादशशीलाङ्गसहस्राद्यनेकगुणरत्नराशिरूपो भविष्यति।
अथ च—पूर्वभवोपार्जिततीर्थंकरनामकर्मादिलक्षणपरमपुण्यप्राग्भारेण तीर्थंकरः क्षीणाभिनिवोधिकज्ञाना-
ऽऽवरणत्व१—क्षीणश्रुतज्ञानावरणत्व२—क्षीणावधिज्ञानावरणत्व३—क्षीणमनःपर्यवज्ञानावरणत्व४-क्षीणकेवलज्ञानावरणत्व५

१३—रत्नराशि के स्वप्न का फल

मूल का अर्थ—'रयणरासिदंसणेणं' इत्यादि। रत्न—राशि देखने से वह बालक प्राणातिपातविरमण
आदि सत्ताईस अनगार के गुणों, बारह प्रकार के तपों, सत्तरह सौ बयासी 'तणावा' भेद—प्रभेद सहित सत्रह
प्रकार के संयम और अठारह हजार शीलांगों आदि अनेक गुणरूपी रत्नों की राशि होगा।

इसके अतिरिक्त—पूर्वभव में उपार्जित तीर्थंकर—नाम—कर्म आदि पुण्य के समूह से वह तीर्थंकर
होगा। तथा १—आभिनिवोधिक—ज्ञानावरण का क्षय, २—श्रुतज्ञानावरण का क्षय, ३—अवधिज्ञानावरण का
क्षय, ४—मनःपर्यवज्ञानावरण का क्षय, ५—केवलज्ञानावरण का क्षय, ६—चक्षुदर्शनावरण का क्षय,

१३—રત્નરાશિના સ્વપ્નનું ફળ

મૂળનો અર્થ—"रयणरासिदंसणेण" ઈત્યાદિ રત્ન—રાશિ જોવાથી તે બાળક પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિ
સત્યાવીશ અણગારના ગુણો, બાર પ્રકારનાં તપો, સત્તરશો બ્યાશી "तणावा" ભેદ—પ્રભેદો સહિત સત્તર પ્રકારના
સંયમ અને અઢાર હજાર શીલાંગો આદિ અનેક ગુણરૂપી રત્નોનો રાશિ થશે. તે ઉપરાંત પૂર્વભવમા ઉપાર્જિત
તીર્થંકરનામકર્મ આદિ પુણ્યના સમૂહથી તે તીર્થંકર થશે, તથા (૧) આભિનિબોધિકજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય, (૨)
શ્રુતજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય, (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય

–क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणस्य६–क्षीणाचक्षुर्दर्शनावरणस्य८–क्षीणकेवलदर्शनावरणस्य९–क्षीणनिद्रस्य१०–क्षीणनिद्रानिद्रत्व११ –क्षीणप्रचलस्य१२–क्षीणप्रचलाप्रचलस्य१३–क्षीणस्त्यानर्द्धित्व१४–क्षीणसातावेदनीयस्य१५–क्षीणासातावेदनीयस्य१६ –क्षीणदर्शनमोहनीयस्य१७–क्षीणचारित्रमोहनीयस्य१८–क्षीणनैरयिकाऽऽयुष्कस्य१९–क्षीणतिर्यगायुष्कस्य२०–क्षीणमनुष्यायुष्कस्य२१–क्षीणदेवाऽऽयुष्कस्य२२–क्षीणशुभनामस्य२३–क्षीणाशुभनामस्य२४–क्षीणोच्चगोत्रस्य२५–क्षीणनीचगोत्रस्य२६–क्षीणदानान्तरायस्य२७–क्षीणलाभान्तरायस्य२८–क्षीणभोगान्तरायस्य२९–क्षीणोपभोगान्तरायस्य३०–क्षीणवीर्यान्तरायस्य३१–प्रभृतिनानाविधगुणरत्नराशिः शाश्वतः सिद्धो भविष्यति ॥सू०४३॥

७–अचक्षुर्दर्शनावरण का क्षय, ८–अवधिदर्शनावरण का क्षय, ९–केवलदर्शनावरण का क्षय, १०–निद्रा का क्षय, ११–निद्रानिद्रा का क्षय, १२–प्रचला का क्षय, १३–प्रचलाप्रचला का क्षय, १४–स्त्यानर्द्धि का क्षय, १५–सातावेदनीय का क्षय, १६–असातावेदनीय का क्षय, १७–दर्शनमोहनीय का क्षय, १८–चारित्रमोहनीय का क्षय, १९–नरकायु का क्षय, २०–तिर्यंचायु का क्षय, २१–मनुष्यायु का क्षय, २२–देवायु का क्षय, २३–उच्चगोत्र का क्षय, २४–नीचगोत्र का क्षय, २५–शुभनाम का क्षय २६–अशुभ नाम का क्षय, २७–दानान्तराय का क्षय, २८–लाभान्तराय का क्षय, २९–भोगान्तराय का क्षय, ३०–उपभोगान्तराय का क्षय, ३१–वीर्यान्तराय का क्षय–इत्यादि अनेक प्रकार के गुणरूपी रत्नों की राशि होगा, तथा शाश्वत सिद्ध होगा ॥सू०४३॥

(૬) ચક્ષુર્દર્શનાવરણનો ક્ષય (૭) અચક્ષુર્દર્શનાવરણનો ક્ષય (૮) અવધિદર્શનાવરણનો ક્ષય (૯) કેવળદર્શનાવરણનો ક્ષય (૧૦) નિદ્રાનો ક્ષય (૧૧) નિદ્રાનિદ્રાનો ક્ષય (૧૨) પ્રચલાનો ક્ષય (૧૩) પ્રચલાપ્રચલાનો ક્ષય (૧૪) સ્ત્યાનર્દ્ધિનો ક્ષય (૧૫) સાતાવેદનીયનો ક્ષય (૧૬) અસાતાવેદનીયનો ક્ષય (૧૭) દર્શનમોહનીયનો ક્ષય (૧૮) ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય (૧૯) નરકાયુનો ક્ષય (૨૦) તિર્યંચાયુનો ક્ષય (૨૧) મનુષ્યાયુનો ક્ષય (૨૨) દેવાયુનો ક્ષય (૨૩) ઉચ્ચગોત્રનો ક્ષય (૨૪) નીચગોત્રનો ક્ષય (૨૫) શુભનામનો ક્ષય (૨૬) અશુભનામનો ક્ષય (૨૭) દાનાન્તરાયનો ક્ષય (૨૮) લાભાન્તરાયનો ક્ષય (૨૯) ભોગાન્તરાયનો ક્ષય (૩૦) ઉપભોગાન્તરાયનો ક્ષય (૩૧) વીર્યાન્તરાયનો ક્ષય- ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના ગુણરૂપી રત્નોની રાશિ થશે, અને શાશ્વત સિદ્ધ થશે (સૂ૦ ૪૩)

टीका—'रयणरासिदंसणेणं' इत्यादि। रत्नराशिदर्शनेन=रत्नराशिस्वप्नदर्शनेन असौ बालः प्राणातिपातविरमणादिसप्तविंशत्यनगारगुण—द्वादशविधतपो—द्व्यशीत्यधिकसप्तदशशतभेदप्रभेद—सप्तदशसंयमा—ष्टादशशीलाङ्गसहस्राद्यनेकगुणरत्नराशिरूपः—तत्र—प्राणातिपातविरमणादिसप्तविंशत्यनगारगुणाः=प्राणातिपातविरमणम् आदौ येषां ते सप्तविंशतिसंख्यका ये अनगारगुणाः=साधुगुणास्ते, तथा—द्वादशविधतपः—द्वादशविधम्=अनशनादिभेदेन द्वादशप्रकारकं यत्तपस्तत्, तथा—द्व्यशीत्यधिकसप्तदशशतभेदप्रभेदसप्तदशसंयमाः—द्व्यशीत्यधिकसप्तदशशतानि=द्व्यशीत्यधिकसप्तशताधिकैकसहस्रसंख्यकाः भेदप्रभेदा येषां ते तथाभूताः सप्तदशसंयमाः=पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पति—द्वि—त्रि चतुः—पञ्चेन्द्रिया—जीव—प्रेक्षो—पेक्षा—प्रमार्जना—परिष्ठापना—मनो—वाक्कायसंयमाः, तथा—अष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि=अष्टादशसहस्रसंख्यकानि शीलाङ्गानि, एतान्यादौ येषां ते येऽनेकविधा गुणास्त एव रत्नराशिस्तद्रूपः=तदाकारो भविष्यति। अथ च=तथा च—पूर्वभवोपार्जिततीर्थंकरनामकर्मादिलक्षणपुण्यप्राग्भारेण—पूर्वभवे उपार्जितो यः तीर्थंकरनामकर्मादिलक्षणः=तीर्थंकरनामकर्मगोत्रकर्मरूपः पुण्यप्राग्भारः=पुण्यसमूहस्तेन हेतुना तीर्थंकरो भविष्यति। तथा—क्षीणाभिनिवोधिकज्ञानावरणत्व१—क्षीणश्रुतज्ञानावरणत्व२—क्षीणावधिज्ञानावरणत्व३—क्षीणमनःपर्यवज्ञानावरणत्व४—

टीका का अर्थ—रयणरासिदंसणेणं' इत्यादि। रत्नों के राशि का स्वप्न देखने से वह बालक प्राणातिपातविरमण आदि सत्ताईस प्रकार के साधु के गुण, अनशन आदि के भेद से बारह प्रकार के तप, तथा 'तणावा' नाम से लोकभाषा में प्रसिद्ध सत्रह सौ बयासी (१७८२) भेद-प्रभेदवाले सत्रह प्रकार के संयमरूप गुणों की राशि होगा।

संयम के सत्तरह भेद इस प्रकार हैं—१—पृथ्वीकायसंयम, २—अप्कायसंयम, ३—तेजस्कायसंयम, ४—वायुकायसंयम, ५—वनस्पतिकायसंयम, ६—द्वीन्द्रियसयम, ७—त्रीन्द्रियसंयम, ८—चतुरिन्द्रियसंयम, ९—पंचे-

---

ટીકાનો અર્થ—'रयणरासिदंसणेण' ઈત્યાદિ. રત્નોના ઢગલાનું સ્વપ્ન જોવાથી તે બાળક, પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિ સત્તાવીશ પ્રકારના સાધુના ગુણો, અનશન આદિના ભેદવડે બાર પ્રકારનાં તપ, તથા "तणावा" નામથી લોકભાષામાં પ્રસિદ્ધ સત્તર સો બ્યાશી (૧૭૮૨) ભેદ-પ્રભેદવાળા સત્તર પ્રકારના સંયમરૂપ ગુણોનો રાશિ થશે.

સંયમના સત્તર ભેદ આ પ્રમાણે છે—(૧) પૃથ્વીકાયસંયમ (૨) અપ્કાયસંયમ (૩) તેજસ્કાયસંયમ (૪) વાયુકાયસંયમ (૫) વનસ્પતિકાયસંયમ (૬) દ્વીન્દ્રિયસંયમ (૭) ત્રીન્દ્રિયસંયમ (૮) ચતુરિન્દ્રિયસંયમ

खीणकेवलनाणावरणत्त५—खीणचक्खुदंसणावरणत्त६—खीणअचक्खुदंसणावरणत्त७—खीणओहिदंसणावरणत्त८—खीणकेवलदंसणावरणत्त९—खीणनिद्दत्त१०—खीणनिद्दानिद्दत्त११—खीणपयलत्त१२—खीणपयलापयलत्त१३—खीणथीणगिद्धित्त१४—खीणसायावेयणीयत्त१५—खीणअसायावेयणीयत्त१६—खीणदंसणमोहणीयत्त१७—खीणचरित्तमोहणीयत्त१८—खीणनेरइयाउयत्त१९—खीणतिरियाउयत्त२०—खीणमणुस्साउयत्त२१—खीणदेवाउयत्त२२—खीणउच्चगोयत्त२३—खीणनीयगोयत्त२४—खीणसुभनामत्त२५—खीणअसुभनामत्त२६-खीणदाणान्तरायत्त२७-खीणलाभान्तरायत्त२८ खीणभोगान्तरायत्त२९—खीणउवभोगान्तरायत्त३०—खीणवीर्यान्तरायत्त३१—प्रभृति-नानाविधगुणरत्नराशि-रूप-खीणआभिणिबोधि

न्द्रियसंयम, १०—अजीवसंयम, ११—प्रेक्षासंयम (वस्त्र पात्र आदि का एक बार प्रतिलेखन करना) १२—उपेक्षासंयम (बार-बार प्रतिलेखन करना) १३—प्रमार्जनासंयम (उपाश्रय आदि को पूंज कर काम में लाना), १४—परिष्ठापनासंयम (मल, मूत्र, जल आदि किसी भी वस्तु को जीवरहित भूमि में यतना के साथ परठना), १५—मनःसंयम, १६—वचनसंयम और १७—कायसंयम।

तथा यह बालक अठारह हजार शीलांगरूप गुणों की राशि होगा। इस प्रकार यह अनेक गुण-रूपी रत्नों की राशि-रूप होगा।

तथा यह क्षीणआभिनिबोधिकज्ञानावरणत्व (आभिनिबोधिकज्ञानावरण का क्षय रूप गुण) से लगाकर क्षीणवीर्यान्तरायत्व तक के पूर्वोक्त इकतीस आदि नाना प्रकार के गुणों की राशि होगा।

इन इकतीस गुणों में क्षीणआभिनिबोधिकज्ञानावरणत्व (आभिनिबोधिकज्ञानावरण का क्षय) से लेकर

---

(९) ५ंचेन्द्रियसंयम (१०) अजीवसंयम (११) प्रेक्षासंयम (वस्त्र-पात्र आदिनुं ओकवार प्रतिलेखन करवुं) (१२) उपेक्षासंयम (वार-वार प्रतिलेखन करवुं) (१३) प्रमार्जनासंयम (उपाश्रय आदिने पूंजीने काममां लेवा) (१४) परिष्ठापनासंयम (मल, मूत्र, जल आदि कोई पण वस्तुने जीवरहित भूमिमां यतनानी साथे परठवी) (१५) मनःसंयम (१६) वचनसंयम (१७) कायसंयम तथा ते बाळक अढार हजार शीलांग रूप गुणोनी राशि थशे आ रीते ते अनेक गुणरूपी रत्नोनो राशि थशे. ते सिवाय ते पूर्वभवमां तीर्थंकरनामगोत्रकर्मना उपार्जन रूप परम पुण्यना प्रभावथी तीर्थंकर थशे तथा ते क्षीणआभिनिबोधिकज्ञानावरणत्व (आभिनिबोधिकज्ञानावरणनो क्षय रूप गुण)थी लईने क्षीणवीर्यान्तरायत्व सुधीना पूर्वोक्त अेकत्रीस गुणोमां क्षीणआभिनिबोधिकज्ञानावरणत्व (आभिनिबोधिकज्ञानावरणनो

कज्ञानावरणत्वादि–क्षीणकेवलज्ञानावरणत्वान्ताःपञ्चविधज्ञानावरणीयक्षीणत्वरूपाः पञ्चगुणाः, क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणत्वादि–क्षीणस्त्यानर्द्धित्वान्ताः नवविधदर्शनावरणीयक्षीणत्वरूपा नवगुणाः, क्षीणसातावेदनीयत्वक्षीणासातावेदनीयत्वे द्विविधवेदनीयक्षीणत्वरूपे द्वौ गुणौ, क्षीणदर्शनमोहनीयत्व–क्षीणचारित्रमोहनीयत्वे द्विविधमोहनीयक्षीणत्वरूपे द्वौ गुणौ, क्षीणनैरयिकायुष्कत्वादिक्षीणदेवायुष्कत्वान्ताश्चतुर्विधायुःक्षीणत्वरूपाश्चत्वारो गुणाः, क्षीणशुभनामत्व–क्षीणाशुभनामत्वे द्विविधनामकर्मक्षीणत्वरूपे द्वौ गुणौ, क्षीणोच्चगोत्रत्व–क्षीणनीचगोत्रत्वे द्विविधगोत्रकर्मक्षीणत्वरूपे द्वौ गुणौ, क्षीणदानान्तरायत्वादिक्षीणवीर्यान्तरायत्वान्ताः पञ्चविधान्तरायक्षीणत्वरूपाः पञ्च गुणाः–इत्येते एकत्रिंशत्

क्षीणकेवलज्ञानावरणत्व तक के पाँच गुण, पाँच प्रकार के ज्ञानावरण कर्म के क्षय रूप हैं। क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणत्व से लेकर क्षीणस्त्यानर्द्धित्व तक के नौ गुण, नौ प्रकार के दर्शनावरणीय कर्म की क्षीणता–रूप हैं। क्षीणसातावेदनीयत्व और क्षीण–असातावेदनीयत्व, दो प्रकार के वेदनीय कर्म की क्षीणता–रूप हैं। क्षीणदर्शनमोहनीयत्व और क्षीणचारित्रमोहनीयत्व, ये दो गुण दो प्रकार के मोहनीय कर्म की क्षीणतारूप हैं। क्षीणनरकायुष्कत्व से लेकर क्षीणदेवायुष्कत्व तक के चार गुण, आयुकर्म की क्षीणतारूप हैं। क्षीणशुभनामत्व और क्षीण–अशुभनामत्व ये दो गुण, दो प्रकार के नामकर्म की क्षीणता–रूप हैं। क्षीणोच्चगोत्रत्व और क्षीणनीचगोत्रत्व ये दो गुण, दो प्रकार के गोत्रकर्म की क्षीणता–रूप हैं। क्षीणदानान्तरायत्व से लेकर क्षीणवीर्यान्तरायत्व तक के पाँच गुण, पाँच प्रकार के अन्तराय कर्म की क्षीणता–रूप हैं। यह एकतीस

ક્ષય)થી લઇને ક્ષીણકેવળજ્ઞાનાવરણત્વ સુધીના પાચ ગુણ, પાચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયરૂપ છે. ક્ષીણ–ચક્ષુદર્શનાવરણત્વથી લઇને ક્ષીણસ્ત્યાનર્દ્ધિત્વ સુધીના નવ ગુણ, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીયકર્મની ક્ષીણતા–રૂપ છે. ક્ષીણસાતાવેદનીયત્વ અને ક્ષીણઅસાતાવેદનીયત્વ, બે પ્રકારના વેદનીય કર્મની ક્ષીણતારૂપ છે ક્ષીણદર્શન–મોહનીયત્વ અને ક્ષીણચારિત્રમોહનીયત્વ, એ બે ગુણ બે પ્રકારના મોહનીયકર્મની ક્ષીણતારૂપ છે ક્ષીણ–નરકાયુષ્કત્વથી લઇને ક્ષીણદેવાયુષ્કત્વ સુધીના ચાર ગુણ, આયુકર્મની ક્ષીણતારૂપ છે ક્ષીણશુભનામત્વ અને ક્ષીણ–અશુભનામત્વ એ બે ગુણ, બે પ્રકારના નામકર્મની ક્ષીણતારૂપ છે. ક્ષીણોચ્ચગોત્રત્વ અને ક્ષીણનીચગોત્રત્વ એ બે ગુણ, બે પ્રકારના ગોત્રકર્મની ક્ષીણતારૂપ છે. ક્ષીણદાનાન્તરાયત્વથી લઇને ક્ષીણવીર્યાન્તરાયત્વ સુધીના પાચ ગુણ, પાચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મની ક્ષીણતારૂપ છે. આ એકત્રીસ ગુણ સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિના સમયે એક સાથે

सिद्धावस्थामाश्रिकाले यौगपद्येन स्थायिनो गुणाः, तस्मगृतयो ये नानाविधगुणाः=अनेकप्रकारका गुणास्त एव रत्नानि तेषां राशिः=समूहः—तत्सदृशः सन् शाश्वतः सिद्धो भविष्यति ॥ सू०४३ ॥

१४—निद्धूमसिहिसुमिणफल

मूलम्—निद्धूमसिहिदंसणेणं अमू सिहिव्व पूओ पावगो य भविस्सइ। झाणाणलेण अणाइकालीण यमलं सोहिस्सइ। सुक्कज्झाण-निघडिय-घणघाइकम्ममलपडलो-छसिय-विमलकेवलनाणालोएण जहट्ठिया-सेस-भूय भव्वभावि-भाव-सहावा-यमासमो भविस्सइ। विविह-कढिण-कढिणयर-कढिणतमा-भिम्माइ-नाणाविह-घोरतव-चरणेण दव्विहपण-निद्धूम-अग्गिय-हुयवह-सरिसतेओ भवोवग्गाहिकम्मक्खयग-छेस्सातीय-अप्पकंप-परमनिज्जरा कारण-सुहुमकिरियअनियट्टिणाम-तइयसुक्कज्झाणेण निस्सेसियकम्ममलकलंको भवावसुद्धनियसहावो उड्ढगइपरिणामो देवमणुस्सतिरिय-धण-धणायण-कय-नामाविह-उवसग्गा-चारि-हारा-रय-अप्पडिहयज्झाणसिहो निव्वायट्ठाणद्विय-मणिसिहा विव उड्ढगामी भविस्सइ ॥ सू०४४ ॥

निर्धूमशिखिस्वप्नफलम्

छाया—निर्धूमशिखिदर्शनेन असौ शिखीव पूतः पावकश्च भविष्यति। ध्यानानलेन अनादिकालीनात्ममलं शोधयिष्यति। शुक्लध्यान-निघटित-घनघातिकर्ममलपटलो-छसित-विमलकेवलज्ञानालोकेन यथावस्थिता-

---

गुण सिद्धावस्था की प्राप्ति के समय में एक साथ रहनेवाले हैं। इनके अतिरिक्त और भी जो नाना प्रकार के गुण हैं, उन गुणरूपी रत्नों की राशि होकर यह शाश्वत सिद्ध होगा ॥सू०४३॥

१४—निर्धूम अग्नि के स्वप्न का फल

मूल का अर्थ—'निद्धूमसिहिदंसणेणं' इत्यादि। निर्धूम अग्नि के देखने से यह अग्नि के समान पवित्र और पावक-पावनकर्ता-होगा। यह ध्यानरूपी अग्नि से अनादिकालीन आत्मिक मल का शोधन करेगा। शुक्लध्यान से

रहेनारा छे ते उपरांत बीजा पण विविध प्रकारना गुणो छे ते गुणरूपी रत्नोनी राशि थईने ते शाश्वत सिद्ध थशे (सू० ४३)

१४—निर्धूम अग्निना स्वप्ननुं फळ

मूळनो अर्थ—'निद्धूमसिहिदंसणेणं' ईत्यादि. निर्धूम अग्निनुं स्वप्न जोवां एम समजाय छे के आ बाळक अग्नि समान पवित्र, ज्ञानसमान, अने पावन-कर्ता बनशे.

शेप-भूतभवद्भावि-भाव-स्वभावा-वभासको भविष्यति। विविध-कठिन-कठिनतर-कठिनतमा-भिग्रह-नानाविध-घोर-तपश्चरणेन दग्धेन्धन-निर्धूम-ज्वलित-हुतवह-सदृशतेजा भवोपग्राहिकर्मक्षपक-लेश्यातीता-प्रकम्प-परमनिर्जराकारण-सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्तिनाम-तृतीयशुक्लध्यानेन निश्शेपितकर्ममलकलङ्कः अवाप्तशुद्धनिजस्वभावः ऊर्ध्वगतिपरिणामो देव-मनुष्यतिर्यग्घनाघनकृत-नानाविधोपसर्गवारिधारारयाऽ-प्रतिहतध्यानशिखो निर्वातस्थानस्थिताग्निशिखेव ऊर्ध्व-गामी भविष्यति ॥ सू०४४॥

उसके घनघातिया कर्मों का क्षय हो जायगा और उस कर्ममल के पटल के क्षय से केवलज्ञान उत्पन्न होगा। केवलज्ञान के द्वारा वह भूत-वर्त्तमान और भविष्यत्-कालीन समस्त पदार्थों के स्वभाव का ज्ञाता होगा। विविध प्रकार के कठिन, कठिनतर और कठिनतम अभिग्रह करके तथा नाना प्रकार का तपश्चरण करके, जल चुका है ईंधन जिसका और इस कारण जो धूमरहित हो गई है ऐसी जाज्वल्यमान अग्नि के समान तेजोमय होगा। भव के कारणभूत कर्मों का क्षय करनेवाले, लेश्या से अतीत, अविचल और परम निर्जरा के कारण सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति नामक तीसरे शुक्ल ध्यान के बल से समस्त कर्म-मलरूपी कलंक का अन्त करेगा। शुद्ध स्वभाव को प्राप्त करेगा। ऊर्ध्वगतिरूप-परिणमनवाला होगा। देव,

ધ્યાનરૂપી અગ્નિ દ્વારા, અનાદિકાળનું આત્માનું મલિનપણું શોધવામાં આવશે શુકલ ધ્યાન દ્વારા, ઘનઘાતિ કર્મનો ક્ષય થશે આ કર્મપડલ દૂર થવાને કારણે, કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે

આ સંપૂર્ણ જ્ઞાન દ્વારા, ત્રણે કાળના સમસ્ત પદાર્થોના સ્વભાવને જાણશે. વિવિધ પ્રકારના કઠિન અને કઠિનતર તેમજ કઠિનતમ અભિગ્રહ કરીને અને તે ઉપરાંત નાના પ્રકારનું તપશ્ચરણ આદરીને, જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ સમાન, આ બાલક તેજોમય બનશે.

ભવના કારણ ભૂત કર્મોનો ક્ષય કરશે, લેશ્યા-રહિત બનશે, અવિચળ પણ થશે શુકલ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો પરમ નિર્જરાનું કારણભૂત છે. આ પાયામાં સૂક્ષ્મક્રિયાનો સૂક્ષ્મ અંશ અનિવૃત્તિપણે હોય છે આ 'પાયા'માં અનન્ત કર્મોનો ક્ષય થાય છે આ બાળક, ઉપરનાશુકલ ધ્યાનના ત્રીજે પાયે આરૂઢ થશે. ને કર્મકલંકને સદંતર દૂર કરશે.

શુદ્ધ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ સાથે, ઉર્ધ્વગતિ રૂપ પરિણમન વાળો પણ થઈ રહેશે.

टीका—'निद्धूमसिहिदसणेण' इत्यादि। निर्धूमशिखिदर्शनेन=धूमरहिताग्निस्वप्नदर्शनेन असौ बालः शिखीव=अग्निरिव पूतः=पवित्र पावकः=अन्येषां पवित्रकारकश्च भविष्यति। तथा—ध्यानानलेन=ध्यानरूपेणाग्निना अनादिकालीनात्ममलम्—अनादिकालीनम्=अनादिकालादागत यदात्ममलं=ज्ञानावरणीयादिकं तत् शोषयिष्यति=अपनेष्यति। तथा—शुक्लध्यान—विघटित—घनघाति—कर्ममल—पटलो—ल्लसित—विमलकेवलज्ञानालोकेन—शुक्लध्यानेन विघटितम् = अपसारित यद् घनघातिकर्ममलपटलं=घनघातिकर्ममलचयस्तेन उल्लसितम्=उद्गतं यद् विमल केवलज्ञानं तस्य आलोकेन=प्रकाशेन यथावस्थिताशेषभूतभव्यादि—भाव—स्वभावावभासकः—यथावस्थिताः=याथातथ्येन स्थिता ये भूतभव्यादिनः=त्रैकालिकाः भावाः=पदार्थाः, तेषां यः स्वभाव तस्य अवभासकः=प्रकाशको

मनुष्य तथा तिर्यंच—रूपी सघन मेघों द्वारा बरसाई जानेवाली अनेक प्रकार के उपसर्ग—रूपी जल की धाराओं से भी उसके ध्यान की शिखा बुझ नहीं सकेगी। वह वायु—विहीन स्थान में स्थित अग्निशिखा के समान ऊर्ध्वगामी होगा ॥सू०४४॥

टीका का अर्थ—'निद्धूमसिहिदंसणेण' इत्यादि। निर्धूम अग्नि का स्वप्न देखने से वह बालक अग्नि के समान स्वयं पवित्र करनेवाला होगा। ध्यानरूपी अग्नि से, अनादि से चले आये ज्ञानावरणीय आदि आत्मिक मल को दूर करेगा। शुक्लध्यान के प्रभाव से घातिक कर्म—मल के समूह को नष्ट करने से उत्पन्न हुए निर्मल केवल ज्ञान के प्रकाश से यथार्थरूप से समस्त भूत, वर्तमान तथा भावी भावों—पदार्थों के स्वभाव को जाननेवाला होगा। तथा अनेक प्रकार के कठिन, कठिनतर और कठिनतम अभिग्रहों (नियम—विशेषों) का

દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ દ્વારા સઘન મેઘની માફક વરસાવવામા આવતી ઉપસર્ગરૂપી જડીઓથી પણ આ બાળકની ધ્યાનરૂપી અગ્નિ બુઝાશે નહિ

જેમ વાયુ વિનાના સ્થાનમાં અગ્નિશિખા ઉર્ધ્વ ગામીજ હોય છે તેમ આ બાળક પણ ઉર્ધ્વ ગામી બનશે. (સૂ૦૪૪)

ટીકાનો અર્થ — 'નિદ્ધૂમસિહિદંસણેણ' ઇત્યાદિ નિર્ધૂમ (ધુમાડા રહિત) અગ્નિનુ સ્વપ્ન જોવાથી તે બાળક પોતે અગ્નિના જેવો પવિત્ર હશે અને બીજાને પવિત્ર કરનારો હશે. ધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે અનાદિ કાળથી આવતા આવતા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આત્મિક મેલને દૂર કરશે. શુક્લ ધ્યાનના પ્રભાવથી ઘાતિકર્મ—મળના સમૂહનો નાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા નિર્મળ કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશથી યથાર્થરૂપથી સમસ્ત ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યના ભાવો—પદાર્થોના સ્વભાવને જાણનારો થશે. તથા અનેક પ્રકારના કઠિન કઠિનતર અને કઠિનતમ અભિગ્રહો (ખાસ નિયમો)નુ તથા વિવિધ

भविष्यति। तथा–विविध–कठिन–कठिनतर–कठिनतमा–भिग्रह–नानाविध–घोरतपश्चरणेन–विविधाः=अनेकविधा ये कठिनकठिनतरकठिनतमाः अभिग्रहाः, तथा–नानाविधानि–घोराणि=दुश्चराणि च यानि तपांसि, तेषां चरणेन= आचरणेन हेतुना दग्धेन्धन–निर्धूम–ज्वलितहुतवह–सदृशतेजाः–दग्धानि=ज्वलितानिय ानि इन्धनानि, तत्र स्थितो धूमवर्जितो ज्वलितः=प्रदीप्तो यो हुतवहः=अग्निः, तत्सदृशं तेजो यस्य स तथा–जाज्वल्यमान–निर्धूम–वह्निसदृश इत्यर्थः, तथा–भवोपग्राहि-कर्मक्षपक-लेश्यातीता-प्रकम्पपरमनिर्जराकारण-सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति-नामतृतीयशुक्लध्यानेन- भवोपग्राहीणि=भवकारणानि यानि कर्माणि तेषां क्षपकं=क्षयकारि लेश्याऽतीतम्=लेश्याऽतिक्रान्तम् अप्रकम्पम्= अविचलं परमनिर्जराकारणम्=आत्यन्तिकनिर्जरायाः कारणं सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्तिनाम–सूक्ष्मा क्रिया वाङ्मनोयोग– निरोधे सत्यपि सूक्ष्मकाययोगस्य निरोधाभावाद् यत्र तत् सूक्ष्मक्रियं, तच्चादः अनिवर्त्ति=प्रवर्धमानतरपरिणामा– द्व्यावर्त्तनशीलं च, तन्नाम यस्य तत्तथाविधं यत् तृतीयशुक्लध्यानं तेन करणभूतेन निश्शेषितकर्ममलकलङ्कः–

तथा विविध भाँति के उग्र तपों का आचरण करके दहकती हुई और धूम से रहित अग्नि के समान तेजस्वी होगा। वह संसार अर्थात् जन्म–मरण के कारणभूत कर्मों का क्षय करनेवाले, लेश्या (कषाय से युक्त योग की प्रवृत्ति) से रहित अविचल, उत्कृष्ट निर्जरा के हेतु 'सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति' नामक शुक्लध्यान के तीसरे पाये से समस्त कर्ममलरूपी कलंक का क्षय कर देगा। वचन और मन का निरोध हो जाने पर सूक्ष्मकाययोग का निरोध न होने से सूक्ष्म क्रिया ही शेष रह जाती है, इसलिये वह ध्यान सूक्ष्मक्रिय कहलाता है। उस अवस्था में परिणामों की धारा तीव्रता के साथ बढती ही चली जाती है, अत एव वह ध्यान अनिवर्त्तनशील होता है। इस कारण वह सूक्ष्मक्रिय–अनिवर्त्तिध्यान कहलाता है। इस ध्यान से समस्त

પ્રકારના ઉગ્ર તપોનું આચરણ કરીને સળગતી અને ધુમાડા વિનાની અગ્નિ જેવો તેજસ્વી થશે. તે સંસાર એટલે જન્મ–મરણના કારણભૂત કર્મોનો ક્ષય કરનાર થશે. અને લેશ્યા (કષાયવાળી યોગની પ્રવૃત્તિ)થી રહિત, અવિચળ, ઉત્કૃષ્ટ નિર્જરાનુ કારણ "सुक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति" નામનાં શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાથી સમસ્ત કર્મ મળ રૂપી કલંકનો ક્ષય કરી નાખશે. વચન અને મનનો નિરોધ થઈ જતાં સૂક્ષ્મ કાયયોગનો નિરોધ ન હોવાથી સૂક્ષ્મ ક્રિયા રહે છે, તેથી તે ધ્યાન સૂક્ષ્મક્રિય કહેવાય છે. તે અવસ્થામા પરિણામોની ધારા તીવ્રતાની સાથે વધતી જ જાય છે, તેથી તે ધ્યાન અનિવર્ત્તનશીલ હોય છે. તે કારણે તે સૂક્ષ્મક્રિય–અનિવર્ત્તિ ધ્યાન કહેવાય છે. તે ધ્યાનથી સર્વ

निरवशेषित=सर्वथा विनाशितः कर्ममलकलङ्को येन स तथा—भवभवान्तराऽऽत्मसछन्नकर्मपरम्परायाः सर्वथो च्छेदक इत्यर्थः, अत एव—अवाप्तशुद्धनिजस्वभावः—अवाप्तः=सम्प्राप्तः शुद्धः=वास्तविको निजस्वभावो येन स तथा—आत्मस्वभावपरिनिष्ठित इत्यर्थः, तथा—ऊर्ध्वगतिपरिणामः—ऊर्ध्वो गतिपरिणामो यस्य स तथा—सिद्धिगतिपरिणाम—युक्त इत्यर्थः, तथा देवमनुष्य-तिर्यग्-घनघनाघन-कृतनानाविधोपसर्ग-वारिधारा-रयाऽप्रतिहतध्यानशिख'—सन्देवमनुष्य तिर्यञ्च एव घनाः=निबिडा घनाघनो=मेघाः, तत्कृता या नानाविधाः=अनेकप्रकारा उपसर्गवारिधाराः=उपसर्गरूपजल-धाराः, तासां यद् रयः=वेगस्तेनापि अप्रतिहता=अनुपशान्ता ध्यानशिखा=ध्यानरूपा ज्वाला यस्य स तथाभूत सन् निर्वातस्थानस्थिताग्निशिखेव—निर्वातस्थाने=वातसंचारवर्जिते स्थले योऽग्निस्तस्य या शिखा=ज्वाला सेव ऊर्ध्वगामी=ऊर्ध्वगमनशीलो भविष्यतीति ॥सू०४४॥ ॥ इति तृतीय वाचना ॥

मूलम्—तए णं सा विसला खत्तियाणी हट्ठतुट्ठा चित्तमाणंदिया हरिसवसविसप्पमाणहियया करयलपरिग्गहियं सिरसाऽऽवत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी—एवमेयं सामी! तहमेयंसामी!

कर्मों का क्षय हो जाता है। इस ध्यान के द्वारा वह बालक भी आत्मा के शुद्ध स्वरूप को प्राप्त कर लेगा, अर्थात् आत्मा के असली स्वरूप में स्थित हो जायगा। तत्पश्चात् वह सिद्धिगति परिणाम वाला होगा। देव, मनुष्य और तिर्यंच रूपी सघन मेघों के द्वारा की गई अनेक प्रकार के उपसर्गरूपी जलधाराओं के वेग से भी उसके ध्यान की लौ शान्त नहीं होगी। जैसे वायु के संचार से रहित स्थान में स्थापित की हुई अग्नि शिखा ऊपर की ओर बढ़ती है, उसी प्रकार वह भी ऊर्ध्वगमन शील होगा अर्थात् सिद्ध गतिगामी होगा ॥सू०४४॥ ॥ इति तृतिय वाचना ॥

કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે આ ધ્યાન વડે તે બાળક પણ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરશે. એટલે કે આત્માના અસલી સ્વરૂપમાં આવી જશે. ત્યારબાદ તે સિદ્ધિગતિ પરિણામવાળો થશે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ રૂપી સઘન મેઘોના વડે કરાયેલ અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો રૂપી જળ ધારાઓના વેગથી પણ તેના ધ્યાનની લગની શાન્ત નહી થાય. જેમ વાયુના સંચાર વિનાની જગ્યાએ રાખેલી અગ્નિશિખા ઉપરની બાજુ વધે છે એજ રીતે તે પણ ઉર્ધ્વગમનશીલ, થશે એટલે કે સિદ્ધગતિગામી થશે. (સૂ૦૪૪) ઇતિ તૃતિય વાચના

अवितहमेयं सामी! असंदिद्धमेयं सामी! इच्छियमेयं सामी! पडिच्छिय मेयं सामी! इच्छियपडिच्छियमेयं सामी! सच्चे णं एस अट्ठे से जहेयं तुब्भे वदहत्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता सिद्धत्थेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नानामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठित्ता अतुरिय-मचवल-मसंभंताए अविलंबियाए रायहंससरिसीए गईए जेणेव सए सयणगिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मा णं इमे एयारूवा महासुमिणा अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिसुत्ति कट्टु देवगुरुधम्मसंबद्धाहिं पसत्थाहिं धम्मियाहिं कहाहिं धम्मजागरियं जागरमाणी विहरइ ॥सू०४५॥

छाया—ततः खलु सा त्रिशला क्षत्रियाणी हृष्टतुष्टा चित्तानन्दिता हर्ष-वशविसर्पद्-धृदया करतलपरिगृहीतं शिरस्यावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्-एवमेतत् स्वामिन्! तथ्यमेतत् स्वामिन्! अवितथमेतत् स्वामिन्! असन्दिग्धमेतत् स्वामिन्! इष्टमेतत् स्वामिम्! प्रतीष्टमेतत् स्वामिन्! इष्ट प्रतीष्टमेतत् स्वामिन्! सत्यः खलु एपोऽर्थः तद् यथैतद् यूयं वदथ इति कृत्वा तान् स्वप्नान् सम्यक् प्रतीच्छति, प्रतीष्य

मूल का अर्थ—'तए णं सा' इत्यादि। तत्पश्चात् त्रिशला क्षत्रियाणी, सिद्धार्थ राजा के पास से इस अर्थ (फल) को सुनकर, समझकर हर्षित और सन्तुष्ट हुई। उसका चित्त आनन्दित हुआ। हर्ष से उसका हृदय विकसित हो गया। उसने दोनों हाथ जोड़ कर मस्तक पर आवर्त्त एवं अंजलि करके इस प्रकार कहा—हे स्वामिन्! ऐसा ही है। हे स्वामिन्! यह सत्य है। हे स्वामिन्! यह असत्य नहीं है। हे स्वामिन्! आपका कथन सन्देह-रहित है। हे स्वामिन्! यह इष्ट है। हे स्वामिन्! यह पुनः-पुनः इष्ट है। हे स्वामिन्! यह एक वार और बार-बार इष्ट है। आप जो कहते हैं सो अर्थ सत्य ही है।' इस प्रकार कहकर वह उन स्वप्नों

મૂલનો અર્થ—'तए ण सा' ઇત્યાદિ. સિદ્ધાર્થ રાજા પાસેથી, સ્વપ્નફલો જાણી, ત્રિશલા રાણી, ઘણી હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈ. તેનું ચિત્ત આનંદ પામ્યું હર્ષ થવાથી હૃદય પણ ફૂલાયું ને મન પ્રફુલ્લિત થયું. બે હાથ જોડી, મસ્તક પર અંજલી કરી, બોલી-'હે સ્વામિન્! તમે કહો છો તે પ્રમાણે છે, ખરેખર સત્ય છે. જરા પણ અસત્ય, નથી. આપનુ કથન સંદેહરહિત છે. તેમજ ઇષ્ટકારી છે. સ્વપ્ન અર્થ બરાબર છે. આમ કહીને,

सिद्धार्थेन राज्ञाऽभ्यनुज्ञाता सती नानामणिरत्नभक्तिचित्राद् भद्रासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय अत्वरित मचपलम् असम्भ्रान्तया अविलम्बितया राजहंससदृश्या गत्या यत्रैव स्वकं शयनगृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य मा खलु इमे एतद्रूपा महास्वप्नाः अन्यैः पापस्वप्नैः प्रतिहन्येरन् इति कृत्वा देवगुरुधर्मसंबद्धाभिः प्रशस्ताभिः धार्मिकीभिः कथाभिः धर्मजागरिकां जाग्रती विहरति ॥सू०४५॥

टीका—'तए णं सा' इत्यादि । तत=स्वप्नफलश्रवणानन्तरं सा त्रिशला क्षत्रियाणी हृष्टतुष्टा चित्तानन्दिता हर्षवशविसर्पद्धृदया—एषां पदानां व्याख्या त्रिशलास्वप्नदर्शनानन्तरं एकोनत्रिंशत सूत्रे गतेति ततोऽवसेया। करतलपरिगृहीत—करतले=हस्ततले परिगृहीते=संयोजिते यत्र त, शिरस्यावर्त—शिरसि=मस्तके=आवर्त्यते=प्रदक्षिणतया भ्राम्यत इति शिरस्यावर्तस्तम् ! शिरसि प्रदक्षिणतया भ्राम्यमाणम् अञ्जलिं मस्तके=शीर्षे कृत्वा एवं=वक्ष्यमाणम्

के फल को सम्यक् प्रकार से स्वीकार करती है और स्वीकार करके नाना प्रकार के मणि–रत्नों की रचना के कारण अनुपम भद्रासन से उठती है। उठ कर त्वरा–रहित–चपलता–रहित और संभ्रम–रहित, विलंब रहित सुंदर राजहंसी समान गति से जहाँ अपना शयनागार है, वहाँ आती है। वहाँ आकर 'यह इस प्रकार के महास्वप्न अन्य पाप–स्वप्नों से घात को प्राप्त न हो जाएँ' ऐसा विचार कर देव, गुरु और धर्म संबंधी प्रशस्त धर्ममय कथाओं का अवलम्बन करके धर्म–जागरणा करती हुई विचरती है ॥सू०४५॥

टीका का अर्थ—'तए ण सा' इत्यादि। स्वप्नों का फल सुनने के पश्चात् वह त्रिशला क्षत्रियाणी, राजा सिद्धार्थ के समीप पूर्वोक्त स्वप्नों का फलरूप अर्थ सुनकर और हृदय में धारण करके हृष्ट-तुष्ट हुई। उसके चित्त में असीम आनन्द उत्पन्न हुआ। हर्ष के कारण उसका हृदय खिल उठा। उसने दोनों हाथ जोड़ कर मस्तक पर आवर्त करती हुई–अंजलि करके इस प्रकार कहा–हे स्वामिन् ! आप जो कहते

सम्यक् प्रकारे तेना फ़ळोने स्वीकारीने, मणिमय रत्नोथी रचायेल भद्रासन उपरथी ते ऊभी थई चपळता रहित शोभ विनानी रोकाणु वगरनी अने विलंब वगरनी राजहंसीनी जेवी गतिथी आवतां आवतां, पोताना शयनागारमां आवी पहोंची. आवा सर्वोत्कृष्ट फ़ळो आपनारा महास्वप्नो, अन्य पाप-स्वप्नोथी आवराई न जाय, भूंसाई न जाय-माटे रात्रीनो बाकीनो वखत, देव-गुरु-धर्म संबंधी कथाओनु स्मरण्ु कथामां जागी अनुभव्युं. (सू०४५)

टीकानो अर्थ—तए ण सा ईत्यादि. स्वप्नोनु फ़ळ सांभळ्यां पछी ते त्रिशला क्षत्रियाणी हर्ष-संतोष पामी. तेना चित्तमां अपार आनंद थयो. कमळ जेवु तेनु हृदय खीली ऊठ्यु तेणे बन्ने हाथ जोडीने मस्तक पर आवर्त

अवादीत्=अब्रवीत्—एवमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! यद् भवान् वदति तदेवमेवास्ति, तथ्यमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! भवता यदुक्तं तत्तथैव, अवितथमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! भवदुक्तमेतत्सर्वं सत्यमेव, असन्दिग्धमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! एतद् भवदुक्तं वचनम् असन्दिग्धं=देशशङ्कासर्वशङ्कारहितम्, अथवा एवमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! यथा भवन्तः कथयन्ति एतत् एवमेव, अनेन पतिवचने विश्वासः सूचितः। एतदेव स्फुटतया प्रतिपादयितुमाह—तथ्यमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! यथा भवन्तः प्रतिपादयन्ति एतत्तथ्यमेव, अनेनान्वयमुखेन पतिवचने विश्वासः सूचितः। अथ व्यतिरेकमुखेन तमाह—अवितथमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! यद् भवन्तः कथयन्ति एतत् अवितथम्=न वितथम्—सत्यमेवेत्यर्थः, अनेन वितथत्वाभावतः पतिवचने विश्वासोऽभिहितः। तथा—असन्दिग्धमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! भवद्वचनम् असन्दिग्धम्=सन्देहरहितम्, अनेन सन्देहाभावतो विश्वासः सूचितः। तथा—इष्टमेतत् स्वामिन् !=हे स्वामिन् ! एतद् भवदुक्तं वचनमस्माभिर्वाञ्छि—

हैं सो ऐसा ही है। हे स्वामिन् ! आपने जो कहा सो सत्य है। हे स्वामिन् ! आपका कथन असत्य नहीं है। हे स्वामिन् ! आपका कथन सब शंकाओं से रहित है। अथवा—'आप जो कहते हैं सो ऐसा ही है' इस कथन से पति के वचन में विश्वास सूचित किया गया है। इसी कथन को स्पष्टरूपसे प्रतिपादन करने के लिए आगे के पद दिये गये हैं। 'आपने जो कहा सो सत्य है' इस कथन द्वारा विधिरूप से पति के वचनों में विश्वास प्रकट किया गया है। 'असत्य नहीं है' इस कथन द्वारा निषेधरूप में विश्वास प्रकट किया गया है। 'आप जो कहते हैं सो असत्य—नहीं है, अर्थात् सत्य ही है' इस प्रकार असत्यता का निषेध बतलाकर पति के वचन में विश्वास सूचित किया गया है। 'आप का कथन सब शंकाओं से रहित है'

કરતા-અંજલી કરીને આ પ્રમાણે કહ્યુ–હે નાથ! આપ જેમ કહો છો એવુ જ છે. હે નાથ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે હે નાથ! આપનું કહેવુ અસત્ય નથી. હે નાથ! આપનું કથન સર્વ શંકાઓથી રહિત છે અથવા–"આપ જે કહો છો તેમજ છે" આ કથનથી પતિના વચનમા વિશ્વાસ સૂચિત કરાયો છે આજ કથનને સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરવાને માટે આગળના પદો આપ્યા છે "આપે જે કહ્યુ તે સત્ય છે" આ કથન દ્વારા વિધિરૂપથી પતિનાં વચનોમા વિશ્વાસ પ્રગટ કરાયો છે. 'અસત્ય નથી" આ કથન વડે નિષેધરૂપમા વિશ્વાસ પ્રગટ કરાયો છે "આપ જે કહો છો તે અસત્ય નથી એટલે કે સત્ય જ છે" આ રીતે અસત્યતાનો નિષેધ દર્શાવીને પતિના વચનમાં વિશ્વાસ સૂચિત કરાયો છે. "આપનું

वमन, मतीष्टमेतत् स्वामिन्।=हे स्वामिन्! एतत् भवदुचनं पुनः पुनरिष्टम्, इष्टमतीष्टमेतत् स्वामिन्!=हे स्वामिन्! एतद् भवद्वचनम् इष्टमतीष्टोभयरूपं वर्तते, एषोऽर्थः सत्यः=यथार्थः खलु=निश्चयेन वर्तते, तदेतत् यथा=येन प्रकारेण यूयं वदथ इति कृत्वा=एवमुक्त्वा सा तान्=स्वप्नान् स्वमान् सम्यक् प्रतीच्छति=स्वीकरोति, प्रतीष्य=स्वीकृत्य सिद्धार्थेन राज्ञाऽभ्यनुज्ञाता=आज्ञप्ता सती नानामणिरत्नभक्तिचित्रात्=नानामणिरत्नानाम्=अनेक-विधवैडूर्यादिमणिवज्रादिरत्नानां या भक्तयो=रचनाविशेषाः, ताभिश्चित्रात्=अद्भुतात् भद्रासनात् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय "अत्वरितमचपलमसंभ्रान्तया अविलम्बितया राजहंससदृश्या गत्या" एषां व्याख्या प्रागभिहिता त्रिशलास्नानानन्तरम्, ततोऽवसेया, यत्रैव स्वकं=निजं शयनगृहं=शयनभवनं तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य=

इस कथन द्वारा सन्देह के अभाव से विश्वास सूचित किया गया है। तथा हे स्वामिन्! आपका कथन इष्ट है-हमारे लिए अभिलषित है। हे स्वामिन्! आपका कथन मतीष्ट है-बार बार इष्ट है। हे स्वामिन्! आपका कथन इष्ट भी है और प्रतीष्ट भी है। यह कथन निश्चय ही सत्य है, जो आप कहते हैं।

इस प्रकार कहकर त्रिशला अपने देखे हुए स्वप्नों को सम्यक् प्रकार से स्वीकार करती है। स्वीकार करके राजा सिद्धार्थ की आज्ञा पाकर वह नाना प्रकार के वैडूर्य आदि मणियों और हीरा आदि रत्नों की रचना से अद्भुत भद्रासन से उठती है और त्वरा-रहित, शारीरिक चपलता से रहित, सम्भ्रम से रहित, विलम्ब-रहित राजहंसी सरीखी सुंदर गति से जहाँ अपना शयनगृह है, वहाँ आती है। वहाँ आकर 'यह गज

કથન બધી શંકાઓથી રહિત છે આ કથન દ્વારા સંદેહના અભાવથી વિશ્વાસ સૂચિત કરાયો છે તથા હે નાથ! આપનું કથન ઇષ્ટ છે અમારે માટે અભિલષિત (અભિલાષા પૂર્ણ કરનારું) છે હે નાથ! આપનું કથન પ્રતીષ્ટ છે વારંવાર ઇષ્ટ છે હે નાથ! આપનું કથન ઇષ્ટ પણ છે અને પ્રતીષ્ટ પણ છે આપ જે કહો છો તે કથન ચોક્કસ સત્ય જ છે.

આ પ્રમાણે કહીને ત્રિશલા દેવી પોતે જોયેલાં સ્વપ્નોના ફળને સારી રીતે સ્વીકાર કરે છે સ્વીકાર કરીને રાજા સિદ્ધાર્થની આજ્ઞા મેળવીને તે વિવિધ પ્રકારના વૈડૂર્ય આદિ મણીઓ અને હીરા આદિ રત્નોની રચનાથી અદ્ભુત ભદ્રાસન ઉપરથી ઊઠે છે અને ઉતાવળ વિના શારીરિક ચપળતા વિના, સંભ્રમ વિના, વિલંબ વિના, રાજહંસી જેવી મંથરિગતિથી. જ્યાં પોતાનું શયનગૃહ છે ત્યાં આવે છે ત્યાં આવીને આ ગજ આદિનાં મહાસ્વપ્નો

त्र गत्वा इमे एतद्रूपाः=गजादिरूपाः महास्वप्नाः अन्यैः=इतरैः पापस्वप्नैः=अशुभस्वप्नैः मा प्रतिघातिषत=
तिहता न भवन्तु इति कृत्वा=एवं पर्यालोच्य देवगुरुधर्मसंबद्धाभिः=देवगुरुधर्मयुक्ताभिः प्रशस्ताभिः धार्मिकीभिः=
र्मयुक्ताभिः कथाभिः धर्मजागरिकां जाग्रती=धर्मजागरणं कुर्वती विहरति।

अत्र देवगुरुधर्मसम्बद्धा धार्मिककथा एवं विज्ञेयाः। तथाहि—

देवकहा—"दाणाइ-अंतराया, पंच ण जस्सत्थि हासरइअरई।
भयं तहेव य सोगो, तमहं सरणं पवज्जामि ॥१॥
जस्स न होइ दुगुंछा, कामो मिच्छत्तमेवमन्नाणं।
धम्मस्स सत्थवाहं, तमहं सरणं पवज्जामि ॥२॥
अविरइ निद्दा रागो, दोसो एएहि विप्पमुक्को जो।
अहिदेवं अरिहंतं, तमहं सरणं पवज्जामि ॥३॥

॥ इइ देवकहा ॥

छाया—(देवकथा)

"दानाद्यन्तरायाः, पञ्च न यस्य सन्ति हासरत्यरतयः।
भयं तथैव च शोकः, तमहं शरणं प्रपद्ये ॥१॥

आदि के महास्वप्न दूसरे अशुभ स्वप्नों से नष्ट न होजाएँ अर्थात् इनका फल नष्ट न हो ऐसा सोच कर वह देव, गुरु, धर्म सबंधी प्रशस्त और धार्मिक कथाओं का अवलंबन करके धर्म-जागरणा करती हुई विचरती है।

यहाँ देव गुरु और धर्म से सम्बन्ध रखने वाली कथाएँ ऐसी समझनी चाहिए—

બીજાં અશુભ સ્વપ્નો વડે નાશ ન પામે એટલે કે તેમનું ફળ નાશ ન પામે" એવું વિચારીને તે દેવ, ગુરુ, ધર્મ સંબંધી પ્રશસ્ત અને ધાર્મિક કથાઓ કરીને ધર્મ-જાગરણ કરતી વિચરે છે.

અહીં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ સાથે સંબંધ રાખનારી કથાઓ આવી સમજવી જોઈએ—

यस्य न भवति जुगुप्सा, कामो मिथ्यात्वमेवमज्ञानम्।
धर्मस्य सार्थवाहं, तमहं शरणं प्रपद्ये ॥२॥
अविरतिर्निद्रा रागो, द्वेष एतैर्विप्रमुक्तो यः।
अधिदेवमर्हन्तं, तमहं शरणं प्रपद्ये ॥३॥" इति देवकथा।

'दानाइ—अंतराया' इत्यादि। दानाद्यन्तरायाः=दान-लाभ-भोगो-पभोग-वीर्यान्तरायाः पञ्च यस्य न सन्ति, तथैव हासरत्यरतयः—हासः=हास्य रतिः=विषयेष्वनुरागः, अरतिः=धर्मेऽनभिरुचिः, भयं शोकश्च यस्य न सन्ति तं देवम् अहं शरणं प्रपद्ये ॥१॥

'जस्स' इत्यादि। यस्य देवस्य जुगुप्सा=घृणा न भवति, अथवा—यस्य निन्दा न भवति, तथा—यस्य कामः=शब्दादि-अभिलाषो वा, तथा-मिथ्यात्वम्, एवम्—अज्ञानं च न भवति, तं धर्मस्य सार्थवाहं देवम् अहं शरणं प्रपद्ये ॥२॥

'अविरइ' इत्यादि। अविरतिः—विरतिः=विरमणं प्राणातिपातादितः, तद्विपरीताऽविरतिः=प्राणातिपातादिषु प्रवृत्तिः, निद्रा, रागः=प्रेम, द्वेषः=अप्रीतिः, एतैः अष्टादशभिर्दोषैर्यो विप्रमुक्तः=सर्वथा रहितस्तम् अधिदेवं=परमदेवं-देवाधिदेवम् अर्हन्तं=जिनम् अहं शरणं प्रपद्ये ॥३॥

देवकथा—जिसमें दान, लाभ, भोग, उपभोग और वीर्यान्तराय, यह पाँच अन्तराय नहीं है, जिसमें हास्य, रति, अरति, भय तथा शोक नहीं है, मैं उस देव की शरण ग्रहण करती हूँ ॥१॥

जिसमें जुगुप्सा नहीं, काम नहीं, मिथ्यात्व नहीं और अज्ञान नहीं, जो धर्म का सार्थवाह है, मैं उस देव की शरण ग्रहण करती हूँ ॥२॥ जो अविरति, निद्रा, राग और द्वेष, इन दोषों से सर्वथा मुक्त है, उन देवाधिदेव अर्हन्त की मैं शरण ग्रहण करती हूँ ॥३॥

દેવકથા—જેમાં દાન લાભ ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્યાન્તરાય. આ પાંચ અન્તરાય નથી, જેમાં હાસ્ય, રતિ અરતિ, ભય તથા શોક નથી હું એવા દેવનું શરણુ લઉં છુ (૧) જેમાં જુગુપ્સા નથી, કામ નથી. મિથ્યાત્વ નથી અને અજ્ઞાન નથી જે ધર્મના સાર્થવાહ છે હું તે દેવનું શરણુ લઉં છુ (૨) જે અવિરતિ, નિદ્રા. રાગ દ્વેષ એ દોષોથી રહિત છે તે દેવાધિદેવ અર્હન્તનું શરણુ હું લઉં છુ (૩)

गुरुकहा—

जो गिरइ मोक्खमग्गं, हवइ समिइगुत्तिधारओ संतो।
खंतो दंतो चाई, सरणं मे सो गुरू होउ ॥१॥
जयणट्ठं मुहपत्तिं, सदोरगं बंधए मुहे निच्चं।
जो मुक्करागदोसो, सरणं मे सो गुरू होऊ ॥२॥
पज्जुसियतक्कमिस्सिय,–चणाइ अन्नं य मोयग जो उ।
समभावेणं भुंजइ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥३॥
मियमाणजीवरक्खो,–वएसगो धम्मकमलमत्तंडो।
हवइ य पायविहारी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥४॥" इइ गुरुकहा॥

छाया—(गुरुकथा)

यो गृणाति मोक्षमार्गं, भवति समितिगुप्तिधारकः शान्तः।
क्षान्तो दान्तस्त्यागी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥१॥
यतनार्थं मुखपत्रीं, सदोरकां बध्नाति मुखे नित्यम्।
यो मुक्तरागद्वेषः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥२॥
पर्युषिततक्रमिश्रितचणाद्यन्नं च मोदकं यस्तु।
समभावेन भुङ्क्ते, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥३॥
म्रियमाणजीवरक्षोपदेशको धर्मकमलमार्तण्डः।
भवति च पादविहारी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥४॥ इति गुरुकथा॥

'जो गिरइ' इत्यादि। यो मोक्षमार्गं गृणाति=उपदिशति, तथा–समितिगुप्तिधारकः=ईर्यासमित्यादिपञ्च-

---

गुरुकथा—जो मोक्षमार्ग का उपदेश करते हैं, जो समिति और गुप्ति के धारक हैं, शान्त हैं,

---

ગુરુકથા—જે મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, જે સમિતિ અને ગુપ્તિના ધારક છે, શાન્ત છે, ક્ષાન્ત

समितीनां मनोगुप्त्यादीनां तिसृणां गुप्तीनां च धारकः, शान्तः=अमसम्पन्नः, सान्तः=समाधानः, दान्तः=दमनशीलः त्यागी च भवति, स गुरुः मे=मम शरणं भवतु ॥१॥

'जयणट्ठ' इत्यादि। यो यतनार्थं=वायुकाय-सचित्तरजः-सम्पातिमजीवमक्षतिरक्षणार्थं मुखे नित्यं सदोरकां=दोरकसहितां मुखपत्रीं=मुखवस्त्रिकां बध्नाति, तथा-नित्यं मुक्तरागद्वेषः=रागद्वेषवर्जितो भवति, स एतादृशो गुरुः मे शरणं भवतु ॥२॥

'पज्जुसिय' इत्यादि। यस्तु पर्युषिततक्रमिश्रितचणकान्नं-पर्युषितं=पूर्वदिनसत्कं पुनस्तक्रेण मिश्रितं=वैमिश्रयुक्तं चणकान्नं=चणकादि साधारणम् अन्नं, च=पुनः मोदकं=मिष्टान्नं समभावेन=उभयत्र वैषम्यमनाकलय्य भुङ्क्ते, स एतादृशो गुरुः मे शरणं भवतु ॥३॥

'मिज्जमाण' इत्यादि। यो हि म्रियमाणजीवरक्षोपदेशकः-म्रियमाणाः=हन्यमाना ये जीवास्तेषां रक्षणम्=रक्षणरूपकर्तव्यस्य उपदेशको भवति, तथा-धर्मकमलमार्तण्ड-धर्मे एव कमलं तस्कृते मार्तण्डः=सूर्य-धर्मप्रभावनाकारक इत्यर्थः, तथा पादविहारी=पादाभ्यां=चरणाभ्यामेव विहरतीत्येवंशीलो यः स तथा, चरणाभ्यामेव विहरति न तु यानादिभिरिति भावः, एवंविधश्च यो भवति, स गुरुः मे शरणं भवतु ॥४॥ इति गुरुकथा ॥

शान्त (समाधान) हैं, दान्त हैं और त्यागी हैं, वह गुरु मुझे शरण हों ॥१॥

जो यतना के लिए निरन्तर डोरासहित मुखवस्त्रिका मुख पर बांधे रखते हैं जो राग-द्वेष से मुक्त हैं, वह गुरु मुझे शरण हों ॥२॥

जो छाछमें मिले ठंडे चना आदि अन्नों को और मोदकों का समान भाव से भोगते-सेवन करते हैं, वे गुरु मुझे शरण हों ॥३॥

जो मरते हुए जीवों की रक्षा करने का उपदेश देते हैं, जो धर्मरूपी कमल के लिए सूर्य के समान हैं अर्थात् धर्मप्रचारक हैं, और जो पैदल विहार करते हैं, सवारी से नहीं, वे गुरु मुझे शरण हों ॥४॥

(समाधान) છે દાન્ત છે અને ત્યાગી છે તે ગુરુનું મને શરણુ મળો. (૧) જે યતનાને માટે નિરંતર દોરા સાથેની મુહપત્તી મુખ પર બાંધી રાખે છે જે રાગદ્વેષથી મુક્ત છે તે ગુરુનું શરણ મને મળો (૨) જે છાશની સાથે મળેલા ચણા આદિ ઠંડા અન્નોને તથા લાડુને સમાન ભાવથી ખાય છે તે ગુરુનું મને શરણુ મળો (૩) જે મ રતા જીવોની રક્ષા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે જે ધર્મરૂપી કમળને માટે સૂર્ય જેવા છે એટલે કે ધર્મપ્રભાવક છે અને જે પગપાળા વિહાર કરે છે વાહનથી નહીં તે ગુરુનું મને શરણુ મળો (૪)

धम्मकहा—

तित्थयरेणुवइट्ठो, सुद्धदयामयपवत्तिरूवो जो।
हवइ य सुहपरिणामो, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं ॥१॥
सग्गापवग्गतालय-पुग्घाडणकुंजिया य जो निच्चं।
बोहीबीजनियाणं, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं ॥२॥
किं बहुणा जं जं जो, इच्छइ तस्साखिलस्स संपुत्ती।
जेणं हवइ समंता, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं ॥३॥

छाया—धर्मकथा—

तीर्थकरेणोपदिष्टः, शुद्धदयामयप्रवृत्तिरूपो यः।
भवति च सुखपरिणामः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥१॥
स्वर्गापवर्गतालक-प्रोद्घाटनकुञ्चिका च यो नित्यम्।
बोधिबीजनिदानं, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥२॥
किं बहुना यद् यद् य इच्छति तस्याखिलस्य संपूर्तिः।
येन भवति समन्तात्, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥३॥

'तित्थयरेणुवइट्ठो' इत्यादि। तीर्थकरेण=जिनेन उपदिष्टः=प्ररूपितः शुद्धदयामयप्रवृत्तिरूपः सुखपरिणामः=सुखरूपफलवांश्च यो धर्मो भवति, स धर्मः अस्माकम् अस्ति ॥१॥

धर्मकथा—तीर्थंकर भगवान् के द्वारा जिसका उपदेश दिया गया है, जो शुद्ध दयामयप्रवृत्ति-रूप है और सुख जिसका फल है, वही हमारा धर्म है ॥१॥

ધર્મકથા—તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા જેનો ઉપદેશ અપાયો છે, જે શુદ્ધ દયામય પ્રવૃત્તિરૂપ છે અને સુખ જેનું ફળ છે, તે જ અમારો ધર્મ છે (૧)

'सम्पापत्रम' इत्यादि। यो धर्मः नित्यं=सदा स्वर्गापवर्गतालकमोद्घाटनकुञ्चिका, तथा बोधिबीज निदानं-बोधिबीजं=सम्यक्त्वं तन्निदानं=तदादिकारणं चास्ति स धर्मोऽस्माकमस्ति ॥२॥

'किं बहुना' इत्यादि। धर्मस्य बहुना=अधिकवर्णनेन किं=न किमपि, यो जनो यद् यद् इच्छति=वा-ञ्छति तस्य=एतस्य अतिप्रस्य=वस्तुनः सम्पूर्तिः=सम्यक्त्वेन पूर्णं येन धर्मेण समन्तात्=परितो भवति=जायते स धर्मोऽस्माकमस्ति ॥३॥ इति धर्मकथा ॥सू०४५॥

मूलम्—तए णं से सिद्धत्थे खत्तिए राया पच्चूसकालसमयंसि कोडुंबियपुरिसे सद्दाविया एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! बाहिरियं उवट्ठाणसालं अज्ज सविसेसं परमरम्मं गंधोदगसित्त-सम्मज्जिओवलित्तसुइयं पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवडज्झंतमघमघ-तगंधुद्धयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं करेह य कारवेह य, एयमाणत्तियं पच्चप्पिणेह। तए णं ते कोडुं-बियपुरिसा सिद्धत्थेणं रण्णा एवंवुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठा रायकरियाणुसारेणं बाहिरियं उवट्ठाणसालं पुव्वुत्तपगारं करित्ता य कारविया य एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥सू०४६॥

छाया—तत खलु स सिद्धार्थः क्षत्रियो राजा प्रत्यूषकालसमये कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दाययित्वा एवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! बाह्यामुपस्थानशालामद्य सविशेषं परमरम्यां गन्धोदकसिक्तसम्मार्जितो-

---

जो धर्म सदा स्वर्ग और मोक्ष की कुंजी है और जो बोधिबीज (सम्यक्त्व) का आदि कारण है, वही हमारा धर्म है ॥२॥

धर्म का अधिक वर्णन करने से क्या लाभ? मनुष्य जिस जिस वस्तु की कामना करता है, उस सब इष्ट की जिससे सम्यक् प्रकार से पूर्ति होती है, वही हमारा धर्म है ॥३॥सू०४५॥

मूल का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा ने प्रातःकाल होने पर अपने कौटुम्बिक-आज्ञाकारी-पुरुषों को बुलाकर इस प्रकार कहा—

જે ધર્મ હંમેશા સ્વર્ગ અને મોક્ષની ચાવી છે અને જે બોધિબીજ (સમ્યક્ત્વ)નું આદિકારણ છે તેજ અમારો ધર્મ છે (૨). ધર્મનું વધારે વર્ણન કરવાથી શો લાભ! મનુષ્ય જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે તે બધી ઇચ્છિત વસ્તુઓની જેનાથી સારી રીતે પૂર્તિ થાય છે એજ અમારો ધર્મ છે (૩) (સૂ૦૪૫)

મૂળનો અર્થ—'તએ ણં સે સિદ્ધત્થે' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય રાજાએ પ્રાતઃકાળ થતાં પોતાના કૌટુમ્બિક આજ્ઞાકારી-પુરુષોને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું— હે દેવાનુપ્રિયો! જલ્દી બહારના આસ્થાનમંડપ-

पलिसथुचिका पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पोपचारकलिता कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुष्कधूपदह्यमानमघम-
घायमानगन्धोद्धूताभिरामां सुगन्धवरगन्धितां गन्धवर्तिभूता कुरुत च कारयत च, एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत।
ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः सिद्धार्थेन राज्ञैवमुक्ताः सन्तः हृष्टतुष्टाः राजकथितानुसारेण बाह्यामुपस्थानशालां
पूर्वोक्तप्रकारां कृत्वा च कारयित्वा च एतामाज्ञप्तिका प्रत्यर्पयन्ति ॥सू०४६॥
टीका—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। ततः=निशाऽवसाने 'खलु' वाक्यालङ्कारे, सः=प्रसिद्धः

'हे देवानुप्रियो! शीघ्र ही बाहर के आस्थानमण्डप–राजसभा को आज विशेपरूप से अत्यन्त रमणीय बनाओ। उसको गन्धोदक से सींचो, झाड़ो, लींपो और स्वच्छ बनाओ। पाँचों वर्णों के सरस और सुगंधित फूलों के समूह के उपचार के युक्त करो। जलते हुत काले अगर, श्रेष्ठ कुन्दुरुक्क, तुरुष्क तथा धूप की महकती हुई गंध के वायु द्वारा संचारित होने से रमणीय बनाओ। उत्तम सुगध से सुगंधित, एवं गंध की गोली सरीखी करो और कराओ और मेरी यह आज्ञा वापिस सौंपो।'

तब वे कौटुम्बिक पुरुष सिद्धार्थ राजा के ऐसा कहने पर हृष्ट और तुष्ट हुए और राजा के कथनानुसार बाहर के आस्थानमण्डप को पूर्वोक्त प्रकार का करके तथा करवा करके उन्होंने उस आज्ञा को वापिस सौंप दिया ॥सू०४६॥

टीका का अर्थ–'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। रात्रि की समाप्ति होने पर उन प्रसिद्ध राजा सिद्धार्थ क्षत्रिय

રાજસભાને આજે વિશેષરૂપથી અત્યન્ત સુંદર બનાવો. તેના પર સુગંધીદાર પાણી છાંટો, વાળો, લીંપો અને સ્વચ્છ બનાવો પાંચે રંગના સરસ અને સુગધીદાર ફૂલોના સમૂહના ઉપયોગથી યુક્ત કરો. સળગતા કાળા અગરુ, શ્રેષ્ઠ કુન્દુરુક્ક, તુરુષ્ક (લોબાન) તથા ધૂપની મહેકી ઉઠતી ગંધ વાયુદ્વારા ફેલાવાથી તેને રમણીય બનાવો, ઉત્તમ સુગંધ વડે સુગધિત, અને ગધની ગોટી જેવી કરો અને કરાવો અને મારી તે આજ્ઞાનુસાર કર્યાના ખબર મને પહોંચાડો. ત્યારે તે કૌટુંબિક પુરુષો સિદ્ધાર્થ રાજાએ એમ કહેવાથી હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા અને રાજાના કહેવા પ્રમાણે બહારના આસ્થાન મંડપને પૂર્વોક્ત પ્રકારનો કરીને અને કરાવીને તેમણે તે આજ્ઞાનુસાર કાર્ય કર્યાના ખબર રાજાને પહોંચાડયા (સૂ૦૪૬)

ટીકાનો અર્થ—'तए ण से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ. રાત્રિ પૂરી થતા તે પ્રસિદ્ધ રાજા સિદ્ધાર્થે પ્રભાત કાળમાં, ચળકતા સૂર્યનો

सिद्धार्थः=सिद्धार्थराजः क्षत्रियः प्रत्यूषकालसमये=प्रभातकालावसरे कौटुम्बिकपुरुषान्=आज्ञाकारिपुरुषान् शब्द-यित्वा=आहूय एवम्=वक्ष्यमाणम् अवादीत्=अब्रवीत्-भो देवानुप्रियाः! यूयं क्षिप्रमेव=शीघ्रमेव बाह्याम्=बहिःस्थिताम् उपस्थानशालाम्=आस्थानमण्डपम् अद्य=अस्मिन् दिने सविशेषं=विशेषतया यथा स्यात्तथा परमरम्याम्=अतिशयशोभायुक्तां गन्धोदकसिक्तसम्मार्जितोपलिप्तशुचिकां=तत्र गन्धोदकं=गन्धप्रधानोशीरादिद्रव्यवासितजलं तेन सिक्तां सम्मार्जितां=सम्मार्जन्या कचवरापनयनेन शोधिताम् उपलिप्तां=गोमयादिना कृतलेपाम्, अत एव=शुचिकां=पवित्राम्, तथा-पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितां-पञ्चवर्णाः=श्वेतादिवर्णपञ्चकवान् सरसः=रस-युक्तः, सुरभिः=सुगन्धिश्च मुक्तः=क्षिप्तः यः पुष्पपुञ्जः, तस्य उपचारेण=विधानेन कलितां=युक्तां, तथा-कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धुताभिरामां-तत्र कालागुरुः-कृष्णागुरुः, प्रवरकुन्दुरुष्कः=चीडाभिधानं गन्धद्रव्यं, तुरुष्कः='लोबान' इति भाषाप्रसिद्धं सिल्हकाभिधानं सुगन्धिद्रव्यं, धूपः=दशाङ्गादिरनेकसुगन्धिद्रव्यसंयोगसमुद्भवो विलक्षणगन्धः, एतेषां दह्यमानानां मघमघायमानाः=सर्वतः प्रसरन् यो गन्धः, तस्य उद्धुतेन=प्रकर्षेण प्रसरणेन तेनाभिरामां=मनोहराम्, तथा-सुगन्धवरगन्धितां-सुगन्धवराणां=प्रधानसुरभिचूर्णानां

ने, प्रभात काल में चमकते हुए सूर्य के उदय होने पर अपने कौटुम्बिक-आज्ञाकारी पुरुषों को बुलाया और इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियो! तुमलोग शीघ्र ही बाहर की राजसभा को आज विशेषरूप से सजाओ। गंधोदक से-सुगंधमय उशीर (खस) आदि द्रव्यों से वासित जल से सींचो। समार्जनी आदि के द्वारा कचरा दूर करके साफ करो। गोबर आदि से लींपो। यह सब करके पवित्र-स्वच्छ करो। श्वेत आदि पाँच रंग के रसदार एवं सुगंधित फूलों के समूह की उपचार से युक्त करो। जलते हुए काले अगर, श्रेष्ठ कुन्दुरुष्क-चीडा नामक सुगंधित द्रव्य, तुरुष्क-लोबान, और धूप-दशांग आदि अनेक सुगंधित द्रव्यों के संयोग से बननेवाले विलक्षण गंधद्रव्य की महकती हुई और हवा से फैली हुई सुगंध से मनोहर बनाओ। बढ़िया

ઉદય થતાં પોતાના કૌટુંબિક-આજ્ઞાકિત પુરુષોને બોલાવ્યા અને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે દેવાનુપ્રિયો! તમે વહેલ જ બહારની સભામંડપને આજ વિશેષરૂપથી સજાવો. સુગંધીદાર પાણી-સુગંધમય ઉશીર (ખસ) આદિ દ્રવ્યો વડે સુવાસિત બનાવેલ જળ તેના પર છાંટો. સાવરણી આદિથી કચરો દૂર કરીને તેને સાફ કરો. છાણ આદિથી તેને લીંપો આ બધું કરીને તેને પવિત્ર-સ્વચ્છ કરો. શ્વેત આદિ પાંચ રંગના રસદાર અને સુગંધીદાર ફૂલોના સમૂહના ઉપચારથી તેને યુક્ત કરો. બળતા કાળા અગરુ, શ્રેષ્ઠ કુન્દુરુષ્ક-ચીડા નામનું સુગંધિત દ્રવ્ય તુરુષ્ક-લોબાન અને ધૂપ-દશાંગ આદિ અનેક દ્રવ્યોના મિશ્રણથી બનતા વિલક્ષણ ગંધવાળા દ્રવ્યની મહેકથી અને હવા દ્વારા ફેલાવી સુગંધથી

यो गन्धः स जातो यत्र तथाभूताम्—श्रेष्ठसुगन्धिचूर्णाधिवासिताम्, तथा—गन्धवर्तिभूतां=गन्धद्रव्यगुटिकासदृशी कुरुत, च—पुनः अन्यैः सहायकैरपि कारयत, एताम्=एतादृशीम् आज्ञप्तिकां=ममाऽऽज्ञां मत्यर्पयत=कृतां सतीं मह्यं निवेदयत=यथानिदेशं बाह्योपस्थानमण्डपोऽस्माभिः कृत इति कथयत। ततः=सिद्धार्थराजादेशानन्तरं ते कौटुम्बिकपुरुषाः सिद्धार्थेन राज्ञा एवम्=पूर्वोक्तमकारेण उक्ताः=आदिष्टाः सन्तः हृष्टतुष्टाः=अतिशयमसन्नाः राजकथितानुसारेण=नृपोक्तानुसारेण बाह्यामुपस्थानशालाम्=आस्थानमण्डपं पूर्वोक्तमकारां=सिद्धार्थराजनिदेशानुरूपां कृत्वा कारयित्वा च एतामाज्ञप्तिकां मत्यर्पयन्ति=राज्ञे निवेदयन्ति ॥सू०४६॥

मूलम्—तए णं से सिद्धत्थे राया कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मीलियम्मि अहापंडुरे पभाए रत्तासोगप्पगास—किंसुय—सुयमुह—गुजद्धराग—वंधुजीवग-पारावयचलणनयण-परहुयसुरत्तलोयण-जासुयणकुसुम—ज्जलियज्जलण—तवणिज्जकलस—हिंगुलय—निगर—रूवाइरेगरेहंतसस्सिरीए दिवागरे अह कमेण उदिए तस्स दिणयरस्स करपरंपरावयारपारद्धाभिभवम्मि अंधयारे वालातवकुंकुमेण खइए व जीवलोए लोयणविसयाणुआसविगसंतविसददसियम्मि लोए कमलायरसडवोहए उट्ठियम्मि सूरे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे तेयसा जलंते सयणिज्जाओ उट्ठेइ, उट्ठित्ता ण्हाए कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे संनिसण्णे ॥सू०४७॥

सुगंधित चूर्ण आदि से युक्त करो। गंधद्रव्य की गुटिका—सरीखी कर दो और अपने साथियों से कराओ। ऐसा कर और करा कर मेरी यह आज्ञा मुझे वापिस लौटाओ, अर्थात् मुझे सूचित करो कि 'आपके कहे अनुसार आस्थानमण्डप सज्जित कर दिया गया है।'

सिद्धार्थ राजा की यह आज्ञा पाने के पश्चात् वे कौटुम्बिक पुरुष हृष्ट और तुष्ट हुए—अत्यन्त प्रसन्न हुए। उन्होंने राजा के कथनानुसार ही आस्थानमण्डप को स्वच्छ और सुगंधित करके राजा को वह आज्ञा वापिस लौटा दी—सूचित कर दिया ॥सू०४६॥

મનોહર બનાવો. ઊંચી જાતની સુગંધિત ચૂર્ણ-ભૂકી આદિથી યુકત કરો. ગંધદ્રવ્યની ગોટી જેવી કરી નાખો અને તમારા સાથીદારો પાસે એ પ્રમાણે કરાવો. એ પ્રમાણે કરીને તથા કરાવીને મારી એ આજ્ઞા મને પાછી પહોંચાડો. એટલે કે મને ખબર આપો કે આપના કહેવા પ્રમાણે રાજસભામા સર્વ તૈયારી કરી છે. સિદ્ધાર્થ રાજાની આ આજ્ઞા મળવાથી તે કૌટુંબિક પુરુષો હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા—અત્યંત ખુશી થયા. તેમણે રાજાના કહેવા પ્રમાણે જ રાજસભાને સ્વચ્છ અને સુગંધિત કરીને રાજાને 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બધું કર્યું છે' એવા ખબર આપ્યા (સૂ૦૪૬)

छाया—ततः खलु स सिद्धार्थो राजा कल्ये प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते यथाऽऽपाण्डुरे प्रभाते रक्ताशोकप्रकाश–किंशुक–शुकमुख–गुञ्जार्द्धराग–बन्धुजीवक–पारावतचरणनयन–परभृत–सुरक्तलोचन–जपाकुसुम–ज्वलितज्वलन–तपनीयकलश–हिङ्गुलक–निकररूपा–तिरेक–राजमानस्वश्रीके दिनाकरे अथ क्रमोदिते तस्मिन् दिनकरस्य करपरम्पराऽवतारप्रारब्धाभिभवेऽन्धकारे बालाऽऽतपकुङ्कुमेन खचित इव जीवलोके लोचनविषयानुकाशविकसद्विशददर्शिते लोके कमलाकरखण्डबोधके उत्थिते सूरे सहस्ररश्मौ दिनकरे तेजसा ज्व

मूल का अर्थ—'तए ण से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् रजनी बीतने पर प्रभात प्रकट हुआ। कमल खिल गये, तथा कमल अर्थात् हरिण के नेत्र खुल गये। प्रभात पाण्डुर हो उठा। लाल अशोक के प्रकाश, पलाश, तोते की चोंच, गुंजाफल के आधे भाग की लालिमा, बन्धुजीवक, कपोत के पैर एवं नेत्र, कोयल के लाल नेत्र, जपाकुसुम, जलती हुई अग्नि, सुवर्णकलश तथा हिंगलू के समूह के रूप से भी अधिक लालिमा से सुशोभित ऐसे सम्पन्न सूर्य का क्रम से उदय हुआ। सूर्य की किरणों के समूहने अंधकार का नाश करना आरंभ किया। बालसूर्यप्रकाशरूपी कुंकुम से जीवलोक व्याप्त हो गया। नेत्र के विषयों के प्रसार से दर्शन का विकास होने लगा, अर्थात् नेत्रों से क्रमशः दूर-दूर के पदार्थ दिखाई देने लगे। लोक के इस प्रकार के होजाने पर, तालाब में कमलों के वनों को विकसित करने वाले, हजार किरणों से युक्त, दिन उत्पन्न करने वाले सूर्य के तेज से जाज्व

મૂળનો અર્થ— 'તએ ણ સે સિદ્ધત્થે' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ રાત્રિ પૂરી થઇને પ્રભાત થયું. કમળ ખિલી ગયાં, અથવા કમળ એટલે કે હરણનાં નેત્રો ઉઘડી ગયાં. પ્રભાત પાંડુર થઇ ગયું. લાલ અશોકનો પ્રકાશ, પલાશ (કેસુડાં) પોપટની ચાંચ, ચણોઠીના અર્ધભાગની રતાશ, બન્ધુજીવક કપોતના પગ અને આંખો, કોયલની લાલ નેત્ર, જપાપુષ્પ સળગતો અગ્નિ, સુવર્ણકળશ તથા હિંગળાના સમૂહના રૂપથી પણ વધારે રતાશ વડે સુશોભિત શ્રીયુક્ત સૂર્યનો ધીરે ધીરે ઉદય થયો. સૂર્યનાં કિરણોના સમૂહે અંધકારનો નાશ કરવાનું શરૂ કર્યું. બાલસૂર્યના પ્રકાશ રૂપી કંકુથી જીવલોક વ્યાપ્ત થયો. નેત્રોના વિષયના પ્રસારથી દર્શનનો વિકાસ થવા લાગ્યો, એટલે કે નેત્રોથી ક્રમશઃ દૂર દૂરના પદાર્થો દેખાવા લાગ્યા. જગતમાં આ પ્રમાણે થતાં તળાવમાં કમળોનાં વનોને વિકસિત કરનાર, હજાર કિરણોવાળો દિવસને કરનાર સૂર્ય તેજથી જાજ્વલ્યમાન થતાં પથારી છોડીને શય્યામાંથી ઉઠ્યા

इति शयनीयादुत्तिष्ठति, उत्थाय स्नातः कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः सर्वालङ्कारविभूषितः यत्रैव बाह्योपस्थानशाला तत्रैव उपागम्य सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः संनिषण्णः ॥सू०४७॥

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। ततः=आस्थानमण्डपसुसज्जीकरणानन्तरम् स सिद्धार्थो राजा कल्ये=श्वः, 'कल्लं' इत्यत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, प्रादुःप्रभातायाम्—प्रादुः=प्रकाशितं प्रभातं यस्यां तस्यां रजन्यां=रात्रौ सत्याम्, अथ=अनन्तरं फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते—फुल्लोत्पलं=विकसितकमलं कमलो=हरिणविशेषश्च तयोः कोमलं=मृदु उन्मीलनम्=कमलदलाना विकसनं हरिणनेत्राणामुन्मेषणं च यस्मिंस्तथाभूते, आपाण्डुरे-आ=समन्तात् पाण्डुरे=पीतधवले प्रभाते=प्रातःकाले च सति, अथ=अनन्तरं च रक्ताशोकप्रकाशकिंशुकशुकमुखगुञ्जार्द्धरागबन्धुजीवकपारावतचलननयनपरभृतसुरक्तलोचनजपाकुसुमप्रज्वलितज्वलनतपनीयकलश हिङ्गुलकनिकररूपातिरेकराजमानस्वश्रीके—तत्र-रक्ताशोकस्य प्रकाशः=प्रभा, किंशुकः=पलाशः, शुकमुखं, गुञ्जार्द्धरागः—गुञ्जा=फलविशेषः तस्य

ल्यमान होने पर राजा सिद्धार्थ शय्या से उठे, उठकर बलिकर्म किये। कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त किया। सब अलंकारों से विभूषित हुए। फिर जहाँ बाहर का आस्थानमण्डप था, वहाँ जाकर पूर्व दिशा की ओर मुँह करके उत्तम सिंहासन पर बैठे ॥सू०४७॥

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। आस्थानमण्डप सुसज्जित कर दिया गया। कल हो गया—नया दिन आरंभ हुआ। रात्रि समाप्त हो गई और प्रभात चमक उठा। कमल खिल गये—कमलों के कोमल दल विकास को प्राप्त हुए तथा कमल अर्थात् हिरणों के नेत्र विकसित हो गए। प्रभात पूर्णरूप से पाण्डुर (पीत-धवल) हो गया। इसके बाद लाल अशोक की प्रभा, पलाशपुष्प, तोते की चोंच, गुंजाफल के अर्द्ध-

---

ઉઠીને બલિકર્મ કર્યું. કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. બધા આભૂષણોથી વિભૂષિત થયા પછી જ્યાં બહારની રાજસભા હતી, ત્યાં જઈને પૂર્વ દિશાની તરફ મુખ કરીને ઉત્તમ સિંહાસન પર બેઠા (સૂ૦૪૭)

ટીકાનો અર્થ-तए णं से सिद्धत्थे ઈત્યાદિ. આસ્થાનમંડપ (રાજસભા) સુસજ્જિત કરવામાં આવ્યો. નવો દિવસ શરૂ થયો. રાત્રિ પૂરી થઈ અને પ્રભાત ચમકવા લાગ્યું. કમળ ખિલી ગયાં કમળોના કોમળ દળ વિકાસ પામ્યા. તથા કમળ એટલે કે હરણોના નેત્રો વિકસિત થઈ ગયા. પ્રભાત પૂર્ણરૂપથી પાંડુર-(પીત-ધવળ) થઈ ગયું. ત્યારબાદ લાલ અશોકની પ્રભા, કેશુડા, પોપટની ચાંચ, ચણોઠીના અર્ધભાગની રતાશ, બન્ધુજીવક (બપોરિયાનું ફૂલ), કબૂતરના પગ

यद् मर्दं तस्य रागः=अरुणिमा, पन्धुजीवकः=सूर्याभिमुखविकासिपुष्पविशेषः, स च रक्तो भवति, पारावतचलननयनानि=पारावतः=कपोतः=तस्य चरणनयनानि=चरणनेत्राणि परभृतसुरक्तलोचने=परभृतः=कोकिलः तस्य सुरक्तलोचने=अत्यरुणनेत्रे, 'जासुयण' इति देशीयः शब्दः जपावाचकः, तेन जपेति तदर्थः, तस्य कुसुमं=पुष्पं, ज्वलितज्वलनः=प्रदीप्तवह्निः, तपनीयकलशः=स्वर्णघटः, तथा हिङ्गुलकनिकरः, एतेषां यद्रूपं=वर्णस्तस्यातिरेकेण=आधिक्येन राममाना=शोभमाना स्वा=स्वकीया श्रीः=शोभा यस्य तस्मिंस्तथाभूते दिवाकरे=सूर्ये क्रमेण=शनैः शनैः उदिते=उदयं प्राप्ते सति, पुनः तस्य दिनकरस्य=सूर्यस्य करपरम्पराऽवतारप्रारब्धाभिभवे—करपरम्परा=किरणसमूहः तस्या अवतारः=अवतरण—प्रसरणमित्यर्थः, तेन प्रारब्धः अभिभवो=विनाशो यस्य तथाभूते अन्धकारे सति, ततो बालाऽऽतपकुङ्कुमेन — बालः=सद्योजातो यः आतप = सूर्यप्रकाशः स एव=तद्रूपमेव कुङ्कुमं तेन खचिते=लिप्ते इव=लिप्तसदृशे जीवलोके सति, तथा लोचनविषयानुकाशविकसद्विशददर्शिते—लोचनविषयस्य=चक्षुर्गोचरस्य योऽनुकाशः=विकासः=प्रसर इति यावत् तेन विकसद्=विवर्धमाने विशदे=स्पष्टं दर्शितं=दृष्टं यस्य तस्मिंस्तथाभूते लोके च सति, तथा—कमलाकरखण्डबोधके—कमलाकराः=तडागादयः, तेषु यानि खण्डानि=

भाग की लालिमा, बन्धुजीवक—दुपहरिया के फूल, कबूतर के पैर और नेत्र, कोयल के अतिलाल नेत्र, जपा—जासुवन के फूल, जलती हुई आग, स्वर्णघट, और हींगलू के ढेर के रूप से भी बढ़कर लालिमा से सुन्दर शोभा वाले सूर्य का उदय हो गया। सूर्य की किरणों के समूह के फैलने से अन्धकार का नाश होना आरंभ हो गया। बाल आतप अर्थात् तत्काल उत्पन्न हुए सूर्य के प्रकाशरूपी कुङ्कुम से जीव लोक व्याप्त हो गया। नेत्रों के विषय का विकास होने से स्पष्ट दर्शन पड़ने लगा, अर्थात् दूर की वस्तुएँ भी दिखाई देने लगीं। लोक जब ऐसा हो गया तो तालाब आदि के कमलिनीवनों को विकसित करने

અને નેત્ર કોયલના અતિશય લાલ નેત્ર, જપા (જાસુવણ)નાં ફૂલો, સળગતો અગ્નિ સુવર્ણ કળશ, અને હિંગળોના ઢગલાના રૂપથી પણ અધિક લાલિમાથી સુંદર શોભાવાળા સૂર્યનો ઉદય થયો. સૂર્યના કિરણોના સમૂહ ફેલાવાથી અંધકારનો નાશ થવાનું શરૂ થયું બાલ આતપ એટલે કે તરતજ ઉત્પન્ન થયેલ સૂર્યના પ્રકાશરૂપી કંકુ વડે જીવલોક વ્યાપ્ત થયો. નેત્રોના વિષયનો (વિકાસ થવાથી સ્પષ્ટ દર્શન થવા લાગ્યું, એટલે કે દૂરની વસ્તુઓ પણ દેખાવા લાગી. લોક જ્યારે આ પ્રમાણે થઈ ગયો ત્યારે તળાવ આદિના કમલિની—વનોને વિકસિત કરનાર

नलिनीखण्डानि=कमलिनीवनानि तेषां बोधके=विकासके सहस्ररश्मौ=सहस्रकिरणे दिवाकरे=दिवसकरणशीले सूरे=सूर्ये उत्थिते=उदयानन्तरावस्थांप्राप्ते, अत एव-तेजसा=दीप्त्या ज्वलति=दीप्यमाने च सति, शयनीयात्=पर्यङ्कात् उत्तिष्ठति, उत्थाय स्नातः=जलेन कृतस्नानः, कृतबलिकर्मा-कृतं=वितीर्णं वायसादिभ्यो बलिकर्म येन स तथाभूतः, तथा-कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः=कृतं कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तं-कौतुकं=मषीतिलकादि, मङ्गलं=दध्यक्षतादि, तद्रूपं दुःस्वप्नविघातकं प्रायश्चित्तं=प्रातःकृत्यं येन स तथाभूतः, तथा सर्वालङ्कारविभूषितः=समस्ताभरणसुशोभितः सन् यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थले बाह्योपस्थानशाला तत्रैव उपागम्य सिंहासनवरगतः-सिंहासनेषु वरं=श्रेष्ठं तद्गतः=तत्प्राप्तः सन् पौरस्त्याभिमुखः संनिषण्णः=उपविष्टः ॥सू० ४७॥

मूलम्—तए णं से सिद्धत्थे राया अप्पणो अदूरसामंते उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अट्ठ भद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं सिद्धत्थमंगलोवयारकयसंतिकम्माइं रयावेइ, रयावित्ता नानामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जरूवं महग्घवरपट्टणुग्गयं सण्हबहुभत्तिसयचित्तट्ठाणं, ईहामिय-उसभ-तुरय-णर-मगर-विहग-वालग-किन्नर-रुरु-सरभ-चमर-कुंजर-वणलय-पउमलय-भत्ति-चित्तं सुखचियवरकणग-पवरपेरंतदेसभागं अब्भिंतरियं जवणियं अंछावेइ, अंछावित्ता अच्छरग-मउअमसूरग-उच्छाइयं धवलवत्थपच्चुत्थुयं विसिट्ठं अंगसुहफासयं सुमउयं तिसलाए खत्तियाणीए भद्दासणं

वाला, सहस्ररश्मि दिवाकर सूर्य उदित हो गया। फिर वह सूर्य तेजसे देदीप्यमान हो गया। तब राजा सिद्धार्थ शय्या से उठे। उठकर उसने जल से स्नान किया। काक आदि को बलि दी-अन्नादि दिया। कौतुक अर्थात् मषीतिलक आदि किये, दधि-अक्षत आदि रूप दुःस्वप्नविनाशक मंगल किया। प्रातःकालीन कृत्य किये। फिर समस्त आभूषणों से सुशोभित हुए और जहाँ बाहरकी उपस्थानशाला थी वहाँ पहुँच कर, पूर्वदिशा की ओर मुख करके श्रेष्ठ सिंहासन पर बैठ गये ॥सू० ४७॥

રશ્મિ દિવાકર સૂર્યનો ઉદય થયો. પછી તે સૂર્ય તેજથી દેદીપ્યમાન થઈ ગયો. ત્યારે રાજા સિદ્ધાર્થ શય્યામાંથી ઉઠયા, ઉઠીને તેમણે જળ વડે સ્નાન કર્યું, કાક (કાગડા) આદિને અન્નાદિ બલિ આપ્યો, કૌતુક એટલે કે મષીતિલક આદિ કર્યું. દધિ-અક્ષત આદિરૂપ દુઃસ્વપ્નવિનાશક મંગળ કર્યું, પ્રાતઃકર્મ કર્યા પછી સમસ્ત આભૂષણોથી સુશોભિત થયા અને બહાર જ્યાં ઉપસ્થાનશાળા (રાજસભા) હતી ત્યાં જઈને, પૂર્વ દિશાની તરફ મુખ કરીને શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બેસી ગયાં (સૂ૦૪૭)

रयावेह, रयाविया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दाविया एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठगमद्दा निमित्तसुत्तत्थपाढए विविहसत्थकुसले सुमिणपाढए सद्दावेह, सद्दाविता एयं ममाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह? तए णं ते कोडुंबियपुरिसा सिद्धत्थेणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठतु० करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु 'एवं देवो तहत्ति' आणाए विणएणं सिद्धत्थस्स रन्नो वयणं पडिसुणेंति। तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जेणेव सुमिणपाढगाणं गिहा तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता सुमिणपाढगे सद्दावेंति ॥सू०४८॥

छाया—ततः खलु स सिद्धार्थो राजा आत्मनोऽदूरसामन्ते उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अष्ट भद्रासनानि श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि सिद्धार्थकृतमङ्गलोपचारकृतशुभकर्माणि रचयति, रचयित्वा नानामणिरत्नमण्डिताम् अधिक प्रेक्षणीयरूपां महार्घवरपत्तनोद्गतां श्लक्ष्णबहुभक्तिशतचित्रस्थानाम् ईहामृगवृषभतुरगनरमकरविहगव्यालकिन्नर-रुरुशरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलतामक्तिचित्रां सुखचितवरकनकप्रवरपर्यन्तदेशभागाम् आभ्यन्तरिकीं

मूल का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा ने अपने से न अधिक दूर और न अधिक समीप में, पूर्व-उत्तर दिशा के कोने-ईशान कोण-में आठ भद्रासन रखवाये। वे श्वेत वस्त्रों से आच्छादित थे और श्वेत सरसों तथा अन्य मांगलिक द्रव्यों से उनमें शुभ कर्म किया गया था। आसन रखवा कर एक पर्दा बीच में तनवा दिया गया था। वह पर्दा अनेक प्रकार के मणियों और रत्नों से मंडित था। अत्यधिक दर्शनीय रूपवाला था, बहुमूल्य था और उत्तम पत्तन-नगर में बुना तथा बना था। मनोहर और सैकड़ों चित्रों से युक्त था। ईहामृग, वृषभ, तुरग, नर, मगर, पक्षी, सर्प, किन्नर, रुरु (एक प्रकारका मृग), शरभ-(अष्टापद), चमर (चमरी गाय), कुंजर, वनलता तथा पद्मलता आदि की रचना से अद्भुत था।

મૂળનો અર્થ—"તપ ણં સે સિદ્ધત્થે" ઇત્યાદિ ત્યાર બાદ સિદ્ધાર્થ રાજાએ પોતાનાથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં એવી જગ્યાએ ઇશાનકોણમાં આઠ ભદ્રાસન મૂકાવ્યાં તેમને શ્વેત વસ્ત્રો વડે આચ્છાદિત કરેલાં હતાં અને શ્વેત સરસવ તથા અન્ય માંગલિક દ્રવ્યોથી તેમાં શુભકર્મ કરવામાં આવ્યાં. આસન મૂકાવીને વચ્ચે એક પડદો બંધાવ્યો. તે પડદો અનેક પ્રકારના મણીઓ અને રત્નોથી મંડિત હતો, અતિશય દર્શનીય રૂપાળો હતો. ઘણો કિંમતી હતો અને ઉત્તમ નગરમાં વણેલો તથા બનેલો હતો. મનોહર અને સેંકડો ચિત્રોવાળો હતો. ઇહામૃગ વૃષભ, તુરગ નર મગર, પક્ષી સર્પ કિન્નર, રુરુ (એક પ્રકારનું મૃગ) શરભ (અષ્ટાપદ) ચમર (ચમરી ગાય) કુંજર, વનલતા તથા પદ્મલતા આદિની રચનાથી અદ્ભુત લાગતો હતો. તેના છેડા ઉત્તમ સુવર્ણથી

जवनिकाम् कर्षयति, कर्षयित्वा आस्तरकमृदुकमसूरकोच्छादितं धवलवस्त्रमत्यन्तस्तृतं विशिष्टम् अङ्गसुखस्पर्शकं सुमृदुकं त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः भद्रासन रचयति, रचयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! अष्टाङ्गमहानिमित्तसूत्रार्थपाठकान् विविधशास्त्रकुशलान् स्वप्नपाठकान् शब्दयत, शब्दयित्वा एतां ममाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः सिद्धार्थेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तः हृष्टतुष्टाः करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरस्यावर्त्त मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा 'एवं देवस्तथे'–ति आज्ञायाः विनयेन सिद्धार्थस्य राज्ञो वचनं प्रतिशृण्वन्ति। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः यत्रैव स्वप्नपाठकानां गृहाणि तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागम्य स्वप्नपाठकान् शब्दयन्ति ॥सू०४८॥

उसके छोर उत्तम सुवर्ण से अच्छी तरह युक्त थे। पर्दा तनवाने के पश्चात् चादर तथा कोमल तकिया से अच्छादित, विशिष्ट, अंगों को सुखदायी एक भद्रासन त्रिशला क्षत्रियाणी के लिए रखवाया। तदन्तर कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया और बुलाकर कहा–हे देवानुप्रियों! शीघ्र ही अष्टांगमहानिमित्त के सूत्र और अर्थ के पाठक एवं विविध शास्त्रों में कुशल स्वप्नपाठकों को बुला लाओ और बुला कर शीघ्र ही मेरी आज्ञा मुझे वापिस लौटाओ।

राजा सिद्धार्थ द्वारा इस प्रकार कहे जाने पर कौटुम्बिक पुरुष हृष्ट और तुष्ट हुए। दोनों हाथ जोड़कर मस्तक पर आवर्त्त एवं अंजलि करके 'हे नाथ! ऐसा ही होगा' इस प्रकार कह कर राजा सिद्धार्थ की आज्ञा को विनयपूर्वक स्वीकार करते हैं। तदनन्तर वे कौटुम्बिक पुरुष जहाँ स्वप्नपाठकों के घर थे, वहाँ पहुँचते हैं और स्वप्नपाठकों को बुलाते हैं ॥सू०४८॥

સારી રીતે યુક્ત હતા પર્દો ખેંચાવ્યા પછી ચાદર તથા કોમળ તકિયા વડે આચ્છાદિત, વિશિષ્ટ. અંગોને સુખદાયી એક ભદ્રાસન ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને માટે ગોઠવાવ્યું. ત્યાર બાદ કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા અને કહ્યું "હે દેવાનુપ્રિયો! તરત જ અષ્ટાંગમહાનિમિત્તનાં સૂત્ર અને અર્થના પાઠકો અને વિવિધ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવી લાવો, અને બોલાવીને મારી આજ્ઞા–અનુસાર કર્યાના સમાચાર મને પહોંચાડો. રાજા સિદ્ધાર્થ દ્વારા આ પ્રમાણે કહેવાતા કૌટુંબિક પુરુષો હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા. બન્ને હાથ જોડીને મસ્તક પર આવર્ત અને અંજલિ કરીને "હે નાથ! એમ જ થશે". આ પ્રમાણે કહીને રાજા સિદ્ધાર્થની આજ્ઞાનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, ત્યાર બાદ તે કૌટુમ્બિક પુરુષો જ્યા સ્વપ્નપાઠકોના ઘર હતાં ત્યા પહોચે છે અને સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવે છે (સૂ૦૪૮)

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे राया' इत्यादि। ततः=उपवेशनानन्तरं, स सिद्धार्थो राजा आत्मनः=स्वस्य अदूरसामन्ते=नातिसमीपे उत्तरपौरस्त्ये=पूर्वोत्तरान्तरालरूपे दिग्भागे=ईशानकोणे श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि=शुक्लवस्त्राच्छादितानि, सिद्धार्थमङ्गलोपचारकृतशुभकर्माणि-सिद्धार्थः=श्वेतसर्षपः, मङ्गलोपचाराः=विघ्नक्षयकारणीभूतसामग्र्यः, तैः कृतं शुभं=शुभकर्म यत्र तथाभूतानि अष्टसंख्यकानि भद्रासनानि रचयति=स्थापयति, रचयित्वा जवनिकां='पर्दा' इति भाषाप्रसिद्धाम् आच्छादयति=पातयतीत्युत्तरेणान्वयः, तत्र कीदृशीं जवनिकाम्? इत्याह—नानामणिरत्नमण्डितां=बहुविधमणिरत्नशोभिताम् अधिकप्रेक्षणीयरूपाम्—अधिकम्=अत्यन्तं प्रेक्षणीयं=दर्शनयोग्यं रूपम्=आकारो यस्यास्ताम्, यद्वा—अधिकं=बहु—नानाप्रकारं प्रेक्षणीयरूपं=दर्शनीयवस्तु यस्यां सा तथा ताम्=नानाप्रकारदर्शनीयवस्तुचित्रिताम्, महार्घवरपत्तनोद्गतां—महार्घा=बहुमूल्या तादृशी या वरपत्तनोद्गता—वरपत्तने=श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने उद्गता=व्यूता च ताम्—बहुमूल्यां श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने निर्मितां च, तथा श्लक्ष्णबहुभक्तिशतचित्रस्थानां—श्लक्ष्णानि=मनोहराणि बहुभक्तिशतानि=अनेकशतरचनाविशेषयुक्तानि यानि

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। सिंहासन पर आसीन होने के अनन्तर नरेश सिद्धार्थ ने अपने से न अधिक दूर और न अधिक समीप, पूर्व-उत्तर दिशा के अन्तराल—ईशान कोण—में, श्वेत वस्त्रों से आच्छादित तथा श्वेत सरसों से और विघ्नों का विनाश करने वाली दूसरी मांगलिक शुभसामग्री से युक्त आठ भद्रासन रखवाये। भद्रासन रखवाकर बीच में एक पर्दा खिंचवा दिया। वह पर्दा नाना प्रकार के मणियों से तथा रत्नों से सुशोभित था। उसका आकार अत्यन्त दर्शनीय था। अथवा उसमें अनेक प्रकार की देखने योग्य सुन्दर सुन्दर वस्तुएँ बनी थीं। वह बहुमूल्य था और श्रेष्ठ वस्त्र बुनने वाले देश का बना हुआ था। उसमें मन का हरण करने वाले और सैकड़ों तरह की रचनाओं वाले चित्र बने हुए थे। ईहा-

टीकानो अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि. सिंहासन पर बेठां पछी राजा सिद्धार्थे पोतानाथी बहु दूर पण नहीं अने बहु नजीक पण नहीं पूर्व तथा उत्तर दिशानी वच्चे ईशान कोणमां श्वेत वस्त्रोथी आच्छादित, तथा श्वेत सरसव अने विघ्नोनो विनाश करनार बीजी मांगलिक शुभ सामग्रीथी युक्त आठ भद्रासनो मूकाव्यां. मूकावीने वच्चे एक पडदो नखाव्यो. ते पडदो विविध प्रकारना मणीओ तथा रत्नो वडे सुशोभित हतो. तेनो आकार अत्यन्त रमणीय हतो. अथवा तेमां अनेक प्रकारनी जोवालायक सुंदर सुंदर वस्तुओ बनावी हती. ते पडदो कीमती हतो अने श्रेष्ठ वस्त्र ... मनोहर अने सेंकडो प्रकारनी रचनाओवाळां चित्रो रहेलां हतां. ईहामृग

चित्राणि तेषां स्थान=स्थितिः यस्यां ताम्, तथा—ईहामृग—वृषभ—तुरग—नर—मकर—विहग—व्यालक—किन्नर—रुरु—शरभ—चमर—कुञ्जर—वनलता—पद्मलता—भक्तिचित्राम्—तत्र—ईहामृगो=वृकः, वृषभः=बलीवर्दः, तुरगः=अश्वः, नरः=मनुष्यः, मकरो=जलजन्तुविशेषः, विहगः=पक्षी, व्यालकः=सर्पः, किन्नरो=व्यन्तरविशेषः, रुरुः=मृगविशेषः, शरभः=अष्टापदः, चमरः=आरण्यो गौः, कुञ्जरो=हस्ती, वनलता=वनोत्पादिलता—मालतीयूथिकादिवल्ली, पद्मलता=कमलिनी चेत्यासां या भक्तयो=रचनाविशेषास्ताभिश्चित्राम्=अद्भुताम्, तथा—सुखचितवरकनकप्रवरपर्यन्तदेशभागाम्—सुखचिताः=सम्यग्रचिताः वरकनकैः=उत्तमसुवर्णैः प्रवरपर्यन्तानां=मनोज्ञवस्त्रान्तानां देशभागाः=अवयवा यस्यां ताम्, यद्वा—सुखचित वरकनकं यत्र तादृशाः प्रवरपर्यन्तदेशभागा यस्या ताम्=सुवर्णसुगुम्फितमनोज्ञवस्त्रान्त-देशभागयुक्तामित्यर्थः, एतादृशीम् आभ्यन्तरिकीम्=आस्थानमण्डपमध्यवर्तिनीम् जवनिकां कर्षयति=पातयति, कर्षयित्वा आस्तरक—मृदुक-मसूरको-च्छादितम्—आस्तरकम्=शय्योपर्याच्छादनवस्त्रविशेषः,मृदुकमसूरक=कोमलोच्छीर्षक—कोमलशिरोपधानम्, ताभ्याम् उच्छादितम्=आच्छादितम्, तथा—धवलवस्त्रप्रत्यवस्तृतम्=श्वेतवस्त्राच्छादितं,

---

मृग (वन्य पशु), बैल, घोड़ा, मनुष्य, मगर, पक्षी, किन्नर (एक प्रकार के व्यन्तर), रुरु (एक प्रकार के मृग), अष्टापद, चमर (जंगली गाय), हाथी, वन में उत्पन्न होने वाली मालती, यूथिका आदि लताएँ और कमलिनी, इन सब की विशिष्ट रचना से वह अद्भुत था। उसके सुन्दर वस्त्रों के किनारे के भाग उत्तम स्वर्ण से रचे हुए थे, अथवा उसके सुन्दर छोरों में उत्तम स्वर्ण लगा हुआ था।

इस प्रकारका सुन्दर पर्दा खिंचवा कर चादर तथा कोमल सिरहाने से अच्छादित, श्वेत वस्त्र से आच्छादित, विलक्षण, अंगों को सुख उत्पन्न करने वाला, अत्यन्त कोमल भद्रासन त्रिशला क्षत्रियाणी के लिए

(વન્ય પશુ), બળદ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, કિન્નર (એક પ્રકારના વ્યન્તર), રુરુ (એક પ્રકારનું મૃગ), અષ્ટાપદ, ચમર (જંગલી ગાય), હાથી, વનમાં પેદા થતી માલતી, યૂથિકા (જૂઈ) આદિ લતાઓ, અને કમલિની, એ બધાની વિશિષ્ટરચના વડે તે અદ્ભુત લાગતો હતો. તેના સુંદર વસ્ત્રોની કિનારીના ભાગો ઉત્તમ સુવર્ણથી રચેલ હતા, અથવા તેના સુંદર છેડાઓમાં ઉત્તમ સુવર્ણ લગાડેલું હતું.

આ જાતનો સુંદર પડદો ખેંચાવીને, ચાદર તથા કોમળ તકિયાઓથી આચ્છાદિત, સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત, વિલક્ષણ, અંગોને સુખ આપનારું, અત્યંત કોમળ ભદ્રાસન, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને માટે સુકોમળું આસન ગોઠવાવીને

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे राया' इत्यादि। ततः=उपवेशनानन्तरं, स सिद्धार्थो राजा आत्मनः=स्वस्य अदूरसामन्ते=नातिसमीपे उत्तरपौरस्त्ये=पूर्वोत्तरान्तरालरूपे दिग्भागे=ईशानकोणे श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि=शुक्ल-वस्त्राच्छादितानि, सिद्धार्थमङ्गलोपचारकृतशुभकर्माणि-सिद्धार्थः=श्वेतसर्षपः, मङ्गलोपचाराः=विघ्नक्षय कारणीभूतसामग्र्यः, तैः कृतं शुभं=शुभकर्म यत्र तथाभूतानि अष्टसंख्यकानि भद्रासनानि रचयति=स्थापयति, रचयित्वा जवनिकां='पर्दा' इति भाषाप्रसिद्धाम् आच्छादयति=पातयतीत्युत्तरेणान्वयः, तत्र कीदृशीं जवनिकाम्? इत्याह—नानामणिरत्नमण्डितां=बहुविधमणिरत्नशोभिताम् अधिकप्रेक्षणीयरूपाम्—अधिकम्=अत्यन्त प्रेक्षणीय=दर्शन योग्यं रूपम्=आकारो यस्यास्ताम्, यद्वा—अधिक=बहु—नानाप्रकारं प्रेक्षणीयरूपं=दर्शनीयवर्ण वस्तु यस्यां सा तथा ताम्=नानाप्रकारकदर्शनीयवस्तुविशिष्टाम्, महार्घवरपत्तनोद्गतां—महार्घा=बहुमूल्या तादृशी या वरपत्तनोद्गता—वरपत्तने=श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने उद्गता=प्रसूता च ताम्—बहुमूल्यां श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने निर्मितां च, तथा श्लक्ष्णबहुभक्तिशतचित्रस्थानां—श्लक्ष्णानि=मनोहराणि बहुभक्तिशतानि=अनेकशतरचनाविशेषयुक्तानि यानि

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। सिंहासन पर आसीन होने के अनन्तर नरेश सिद्धार्थ ने अपने से न अधिक दूर और न अधिक समीप, पूर्व-उत्तर दिशाके अन्तराल—ईशान कोण-में, श्वेत वस्त्रों से आच्छादित तथा श्वेत सरसोंसे और विघ्नों का विनाश करने वाली दूसरी मांगलिक शुभसामग्री से युक्त आठ भद्रासन रखवाये। भद्रासन रखवाकर बीच में एक पर्दा डलवा दिया। वह पर्दा नाना प्रकार के मणियों व तथा रत्नों से सुशोभित था। उसका आकार अत्यन्त दर्शनीय था। अथवा उसमें अनेक प्रकार की देखने योग्य सुन्दर सुन्दर वस्तुएँ बनी थीं। वह बहुमूल्य था और श्रेष्ठ वस्त्र बुनने वाले देश का बना हुआ था। उसमें मन को हरण करने वाले और सैकड़ों तरह की रचनाओं वाले चित्र बने हुए थे। ईहा-

---

ટીકાનો અર્થ—'तए णं से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ. સિંહાસન પર બેઠા પછી રાજા સિદ્ધાર્થે પોતાનાથી બહુ દૂર પણ નહી અને બહુ નજીક પણ નહીં, પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશાની વચ્ચે ઇશાન કોણમાં સફેદ વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત, તથા શ્વેત સરસવ અને વિઘ્નોનો વિનાશ કરનાર બીજી માંગલિક શુભ સામગ્રીથી યુક્ત આઠ ભદ્રાસન મૂકાવ્યા. મૂકાવીને વચ્ચે એક પડદો નખાવ્યો. તે પડદો વિવિધ પ્રકારના મણીઓ તથા રત્નો વડે સુશોભિત હતો. તેનો આકાર અત્યંત રમણીય હતો. અથવા તેમાં અનેક પ્રકારની જોવાલાયક સુંદર સુંદર વસ્તુઓ બનાવેલી હતી. તે પડદો કીમતી હતો અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર બનાવનાર દેશમાં બનેલો હતો. તેમાં મનોહર અને સેંકડો પ્રકારની રચનાઓવાળાં ચિત્રો દોરેલાં હતાં. ઈહામૃગ

चित्राणि तेषां स्थान=स्थितिः यस्यां ताम्, तथा—ईहामृग—वृषभ—तुरग—नर—मकर—विहग—व्यालक—किन्नर—रुरु—शरभ—चमर—कुञ्जर—वनलता—पद्मलता—भक्तिचित्राम्—तत्र—ईहामृगो=वृकः, वृषभः=बलीवर्दः, तुरगः=अश्वः, नरः=मनुष्यः, मकरो=जलजन्तुविशेषः, विहगः=पक्षी, व्यालकः=सर्पः, किन्नरो=व्यन्तरविशेषः, रुरुः=मृगविशेषः, शरभः=अष्टापदः, चमरः=आरण्यो गौः, कुञ्जरो=हस्ती, वनलता=वनोत्पादिलता—मालतीयूथिकादिवल्ली, पद्मलता=कमलिनी चेत्यासां या भक्तयो=रचनाविशेषास्ताभिश्चित्राम्=अद्भुताम्, तथा—सुखचितवरकनकप्रवरपर्यन्तदेशभागाम्—सुखचिताः=सम्यग्रचिताः वरकनकैः=उत्तमसुवर्णैः प्रवरपर्यन्तानां=मनोज्ञवस्त्रान्तानां देशभागाः=अवयवा यस्यां ताम्, यद्वा—सुखचित वरकनकं यत्र तादृशाः प्रवरपर्यन्तदेशभागा यस्या ताम्=सुवर्णसुगुम्फितमनोज्ञवस्त्रान्त-देशभागयुक्तामित्यर्थः, एतादृशीम् आभ्यन्तरिकीम्=आस्थानमण्डपमध्यवर्तिनीम् जवनिकां कर्षयति=पातयति, कर्षयित्वा आस्तरक—मृदुक-मसूरको-च्छादितम्—आस्तरकम्=शय्योपर्याच्छादनवस्त्रविशेषः,मृदुकमसूरकं=कोमलोच्छीर्षकं—कोमलशिरोपधानम्, ताभ्याम् उच्छादितम्=आच्छादितम्, तथा—धवलवस्त्रप्रत्यवस्तृतम्=श्वेतवस्त्राच्छादितं,

---

मृग (वन्य पशु), बैल, घोड़ा, मनुष्य, मगर, पक्षी, किन्नर (एक प्रकार के व्यन्तर), रुरु (एक प्रकार के मृग), अष्टापद, चमर (जंगली गाय), हाथी, वन में उत्पन्न होने वाली मालती, यूथिका आदि लताएँ और कमलिनी, इन सब की विशिष्ट रचना से वह अद्भुत था। उसके सुन्दर वस्त्रों के किनारे के भाग उत्तम स्वर्ण से रचे हुए थे, अथवा उसके सुन्दर छोरों में उत्तम स्वर्ण लगा हुआ था।

इस प्रकारका सुन्दर पर्दा खिंचवा कर चादर तथा कोमल सिरहाने से अच्छादित, श्वेत वस्त्र से आच्छादित, विलक्षण, अंगों को सुख उत्पन्न करने वाला, अत्यन्त कोमल भद्रासन त्रिशला क्षत्रियाणी के लिए

(વન્ય પશુ), બળદ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી. કિન્નર (એક પ્રકારના વ્યન્તર), રુરુ (એક પ્રકારનું મૃગ), અષ્ટાપદ, ચમર (જંગલી ગાય), હાથી, વનમાં પેદા થતી માલતી, યૂથિકા (જૂહી) આદિ લતાઓ, અને કમલિની, એ બધાની વિશિષ્ટરચના વડે તે અદ્ભુત લાગતો હતો. તેના સુંદર વસ્ત્રોની કિનારોના ભાગો ઉત્તમ સુવર્ણથી રચેલ હતા, અથવા તેના સુંદર છેડાઓમાં ઉત્તમ સુવર્ણ લગાડેલું હતું.

આ જાતનો સુંદર પડદો ખેંચાવીને, ચાદર તથા કોમળ તકિયાઓથી આચ્છાદિત, સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત, વિલક્ષણ. અંગોને સુખ આપનારૂ, અત્યંત કોમળ ભદ્રાસન, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને માટે મૂકાવ્યું આસન ગોઠવાવીને

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे राया' इत्यादि। ततः=उपवेशनानन्तरं, स सिद्धार्थो राजा आत्मनः=स्वस्य अदूरसामन्ते=नातिसमीपे उत्तरपौरस्त्ये=पूर्वोत्तरान्तरालरूपे दिग्भागे=ईशानकोणे श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि=शुक्लवर्णवस्त्राच्छादितानि, सिद्धार्थमङ्गलोपचारकृतशुभकर्माणि–सिद्धार्थः=श्वेतसर्षपः, मङ्गलोपचाराः=विघ्नक्षयकारणीभूतसामग्र्यः, तैः कृतं शुभं=शुभकर्म यत्र तथाभूतानि अष्टसंख्यकानि भद्रासनानि रचयति=स्थापयति, रचयित्वा जवनिकां='पर्दा' इति भाषाप्रसिद्धाम् आच्छादयति=पातयतीत्युत्तरेणान्वयः; तत्र कीदृशीं जवनिकाम्? इत्याह–नानामणिरत्नमण्डितां=बहुविधमणिरत्नशोभिताम् अधिकप्रेक्षणीयरूपाम्–अधिकम्=अत्यन्तं प्रेक्षणीयं=दर्शनीयं रूपम्=आकारो यस्यास्ताम्, यद्वा–अधिकं=बहु–नानाप्रकारं प्रेक्षणीयरूपं=दर्शनीयवस्तु यस्यां सा तथा ताम्=नानाप्रकारकदर्शनीयवस्तुचित्रिताम्, महार्घवरपत्तनोद्गतां–महार्घा=बहुमूल्या तादृशी या वरपत्तनोद्गता–वरपत्तने=श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने उद्गता=व्यूता च ताम्–बहुमूल्यां श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थाने निर्मितां च, तथा श्लक्ष्णबहुभक्तिशतचित्रस्थानां–श्लक्ष्णानि=मनोहराणि बहुभक्तिशतानि=अनेकशतरचनाविशेषयुक्तानि यानि

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। सिंहासन पर आसीन होने के अनन्तर नरेश सिद्धार्थ ने अपने से न अधिक दूर और न अधिक समीप, पूर्व–उत्तर दिशाके अन्तराल–ईशान कोण–में, श्वेत वस्त्रों से आच्छादित तथा श्वेत सरसोंसे और विघ्नों का विनाश करने वाली दूसरी मांगलिक शुभसामग्री से युक्त आठ भद्रासन रचवाये। भद्रासन रचवाकर बीच में एक पर्दा खिंचवा दिया। वह पर्दा नाना प्रकार के मणियों से तथा रत्नों से सुशोभित था। उसका आकार अत्यन्त दर्शनीय था। अथवा उसमें अनेक प्रकार की देखने योग्य सुन्दर सुन्दर वस्तुएँ बनी थीं। वह बहुमूल्य था और श्रेष्ठ वस्त्र बुनने वाले देश का बना हुआ था। उसमें मन को हरण करने वाले और सैकड़ों तरह की रचनाओं वाले चित्र बने हुए थे। ईहा

ટીકાનો અર્થ—'तए णं से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ. સિંહાસન પર બેઠા પછી રાજા સિદ્ધાર્થે પોતાનાથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં, પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશાની વચ્ચે ઇશાન કોણમાં શ્વેત વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત તથા શ્વેત સરસવ અને વિઘ્નોનો વિનાશ કરનાર બીજી માંગલિક શુભ સામગ્રીથી યુક્ત આઠ ભદ્રાસન મૂકાવ્યા. મૂકાવીને વચ્ચે એક પડદો નંખાવ્યો. તે પડદો વિવિધ પ્રકારના મણીઓ તથા રત્નો વડે સુશોભિત હતો. તેનો આકાર અત્યન્ત રમણીય હતો. અથવા તેમાં અનેક પ્રકારની જોવાલાયક સુંદર સુંદર વસ્તુઓ બનાવવી હતી તે પડદો કીંમતી હતો અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર બનાવનાર દેશમાં બનેલો હતો તેમાં મનોહર અને સેંકડો પ્રકારની રચનાઓવાળાં ચિત્રો દોરેલાં હતાં. ઇહામૃગ

चित्राणि तेषां स्थान=स्थितिः यस्यां ताम्, तथा—ईहामृग—वृषभ—तुरग—नर—मकर—विहग—व्यालक—किन्नर—रुरु—शरभ—चमर—कुञ्जर—वनलता—पद्मलता—भक्तिचित्राम्—तत्र—ईहामृगो=वृकः, वृषभः=बलीवर्दः, तुरगः=अश्वः, नरः=मनुष्यः, मकरो=जलजन्तुविशेषः, विहगः=पक्षी, व्यालकः=सर्पः, किन्नरो=व्यन्तरविशेषः, रुरुः=मृगविशेषः, शरभः=अष्टापदः, चमरः=आरण्यो गौः, कुञ्जरो=हस्ती, वनलता=वनोत्पादितलता—मालतीयूथिकादिवल्ली, पद्मलता=कमलिनी चेत्यासां या भक्तयो=रचनाविशेषास्ताभिश्चित्राम्=अद्भुताम्, तथा—सुखचितवरकनकप्रवरपर्यन्तदेशभागाम्—सुखचिताः=सम्यग्रचिताः वरकनकैः=उत्तमसुवर्णैः प्रवरपर्यन्तानां=मनोज्ञवस्त्रान्तानां देशभागाः=अवयवा यस्यां ताम्, यद्वा—सुखचितं वरकनकं यत्र तादृशाः प्रवरपर्यन्तदेशभागा यस्यां ताम्=सुवर्णसुगुम्फितमनोज्ञवस्त्रान्त-देशभागयुक्तामित्यर्थः, एतादृशीम् आभ्यन्तरिकीम्=आस्थानमण्डपमध्यवर्तिनीम् जवनिकां कर्षयति=पातयति, कर्षयित्वा आस्तरक—मृदुक-मसूरको-च्छादितम्—आस्तरकम्=शय्योपर्याच्छादनवस्त्रविशेषः,मृदुकमसूरकं=कोमलोच्छी-र्षकं—कोमलशिरोपधानम्, ताभ्याम् उच्छादितम्=आच्छादितम्, तथा—धवलवस्त्रप्रत्यवस्तृतम्=श्वेतवस्त्राच्छादितं,

---

मृग (वन्य पशु), बैल, घोड़ा, मनुष्य, मगर, पक्षी, किन्नर (एक प्रकार के व्यन्तर), रुरु (एक प्रकार के मृग), अष्टापद, चमर (जंगली गाय), हाथी, वन में उत्पन्न होने वाली मालती, यूथिका आदि लताएँ और कमलिनी, इन सब की विशिष्ट रचना से वह अद्भुत था। उसके सुन्दर वस्त्रों के किनारे के भाग उत्तम स्वर्ण से रचे हुए थे, अथवा उसके सुन्दर छोरों में उत्तम स्वर्ण लगा हुआ था।

इस प्रकारका सुन्दर पर्दा खिंचवा कर चादर तथा कोमल सिरहाने से अच्छादित, श्वेत वस्त्र से आच्छादित, विलक्षण, अंगों को सुख उत्पन्न करने वाला, अत्यन्त कोमल भद्रासन त्रिशला क्षत्रियाणी के लिए

(વન્ય પશુ), બળદ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, કિન્નર (એક પ્રકારના વ્યન્તર), રુરુ (એક પ્રકારનું મૃગ), અષ્ટાપદ, ચમર (જંગલી ગાય), હાથી, વનમાં પેદા થતી માલતી, યૂથિકા (જૂઈ) આદિ લતાઓ, અને કમલિની, એ બધાની વિશિષ્ટરચના વડે તે અદ્ભુત લાગતો હતો. તેના સુંદર વસ્ત્રોની કિનારોના ભાગો ઉત્તમ સુવર્ણથી રચેલ હતા, અથવા તેના સુંદર છેડાઓમાં ઉત્તમ સુવર્ણ લગાડેલું હતું.

આ જાતનો સુંદર પડદો ખેંચાવીને, ચાદર તથા કોમળ તકિયાઓથી આચ્છાદિત, સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત, વિલક્ષણ, અંગોને સુખ આપનારું, અત્યંત કોમળ ભદ્રાસન, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને માટે મૂકાવ્યું આસન ગોઠવાવીને

विशिष्टं=विलक्षणम्, भद्रसुखस्पर्शम्=भद्राणां सुखजनकं सुमृदुकम्=अत्यन्तकोमलम् त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः कृते भद्रासनं रचयति=कारयति, रचयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति=आह्वयति, शब्दयित्वा=आहूय एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=अब्रवीत्-भो देवानुप्रियाः! यूयं क्षिप्रमेव=शीघ्रमेव अष्टाङ्गमहानिमित्तसूत्रार्थपाठकान्-अष्टौ=भूकम्पोत्पातस्वप्नान्तरिक्षाङ्गस्वरव्यञ्जनलक्षणरूपाणि अङ्गानि यस्य तादृशं यन्महानिमित्तं तस्य यौ सूत्रार्थौ तयोः पाठकान्=अध्ययनशीलान्, तथा-विविधशास्त्रकुशलान्-विविधानि=अनेकप्रकाराणि यानि शास्त्राणि=ज्योतिषादीनि तत्र कुशलान्=निपुणान्, स्वप्नपाठकान्=स्वप्नार्थप्रतिबोधकान् शब्दयत=आह्वयत, शब्दयित्वा एवं यथोक्ताम् आज्ञप्तिकां=ममाज्ञां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत=मह्यं निवेदयत। ततः=सिद्धार्थराजाज्ञानन्तरं, खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः सिद्धार्थेन राज्ञा एवम्=यथोक्तम् उक्ताः=निवेदिताः सन्तः हृष्टतुष्टाः=अत्यन्तप्रसन्नाः करतलपरिगृहीतं दशनखं-दश नखाः सन्ति यत्र तादृशम् शिरस्यावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा 'एवं देवस्तथेति' देवः=स्वामी

रखवाया। आसन रखवा कर कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया और बुला कर इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियो! तुम लोग शीघ्र ही भूकम्प १, उत्पात २, स्वप्न ३, अंतरिक्ष ४, अंगों का फड़कना ५, स्वर ६, व्यंजन ७, और लक्षण ८; इन आठ अंगों वाले महानिमित्त के सूत्र और अर्थ के जो पाठक हैं तथा जो ज्योतिष आदि विविध शास्त्रों में कुशल हैं, उन स्वप्नपाठकों को अर्थात् स्वप्न का फल बतलाने वालों को बुलाओ। मेरी यह आज्ञा शीघ्र ही मुझे वापिस सौंपाओ, अर्थात् मुझे सूचना दो।

तदनन्तर सिद्धार्थ राजा की आज्ञा पाये हुए वे कौटुम्बिक पुरुष हृष्ट और तुष्ट हुए—अत्यन्त प्रसन्न हुए। उन्होंने दोनों हाथ जोड़ कर सिर पर आवर्त-अंजलि करके कहा—हे स्वामिन्! जो आपकी आज्ञा

કૌટુંબિક પુરુષો (આજ્ઞાંકિત પુરુષો)ને બોલાવ્યા અને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે દેવાનુપ્રિયો! તમે તુરતજ ધરતીકંપ ૧ ઉત્પાત ૨, સ્વપ્ન ૩, અંતરિક્ષ ૪ અંગોનુ ફરકવુ ૫, સ્વર ૬ વ્યંજન ૭ અને લક્ષણ ૮; એ આઠ અંગોવાળા મહાનિમિત્તનાં સૂત્રો અને અર્થના જે પાઠકો છે તથા જે જ્યોતિષ આદિ વિવિધ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ છે તે સ્વપ્નપાઠકો એટલે કે સ્વપ્નનુ ફળ બતાવનારાઓને બોલાવો. મારી આ આજ્ઞા પ્રમાણે કર્યાની સૂચના મને તુરત જ પાછી આપો. ત્યાર બાદ સિદ્ધાર્થ રાજાની આજ્ઞા પામેલા કૌટુંબિક પુરુષો હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા અત્યંત પ્રસન્ન થયાં. તેમણે બન્ને હાથ જોડીને [illegible] કહ્યું- હે સ્વામી! આપની જે આજ્ઞા છે તે

यथाऽऽज्ञापयति, तथैव करिष्याम.' इत्येवं, तथा सिद्धार्थस्य राज्ञ आज्ञाया वचनं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति। ततस्ते कौटुम्बिकपुरुषा यत्रैव स्वप्नपाठकाना गृहाणि तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागम्य स्वप्नपाठकान् शब्दयन्ति=आह्वयन्ति ॥सू०४८॥

मूलम्—तए ण ते सुमिणपाढगा सिद्धत्थस्स रन्नो कोडुवियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठतुट्ठा ण्हाया कयवलिकम्मा कयकोउयमगलपायच्छित्ता अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा सएहिं सएहिं गिहेहिं पडिणिक्खमित्ता एगओ मिलंति, मिलित्ता जेणेव सिद्धत्थस्स रन्नो वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सिद्धत्थे राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता सिद्धत्थं रायं जएण विजएणं वद्धावेंति। सिद्धत्थेणं रन्ना सक्कारिया सम्माणिया समाणा पुव्वन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति ॥सू०४९॥

छाया—ततः खलु ते स्वप्नपाठकाः सिद्धार्थस्य राज्ञः कौटुम्बिकपुरुषैः शब्दिताः सन्तः हृष्टतुष्टाः स्नाताः कृतवलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीराः स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः

है, तदनुसार ही करेंगे।' यह कह कर उन्होंने सिद्धार्थ राजा की आज्ञा के वचन विनयपूर्वक स्वीकार किये। तब वे कौटुम्बिक पुरुष जहां स्वप्नपाठकों के घर थे, वहाँ पहुँचे और उन्होंने स्वप्नपाठकों को बुलाया ॥सू०४८॥

मूलका अर्थ—'तए णं ते सुमिण'–इत्यादि। सिद्धार्थ राजा के कौटुम्बिक पुरुषों द्वारा बुलानेका आदेश पा कर स्वप्नपाठकों ने हर्षित और सन्तुष्ट होकर स्नान किया, वलिकर्म किया, कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त किया। अल्पभार और वहुमूल्यवाले आभूषणों से शरीर को विभूषित किया। फिर अपने–अपने घरों से निकलकर एकस्थान

પ્રમાણે જ અમે વર્તશુ ” આમ કહીને તેમણે સિદ્ધાર્થ રાજાની આજ્ઞાનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો। પછી તે કૌટુંબિક પુરુષો જયાં તે સ્વપ્નપાઠકોના ઘર હતાં ત્યા ગયા, અને તેમણે સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવ્યા. (સૂ૦ ૪૮)

મૂળનો અર્થ—"**તए ण ते सुमिण**"–ઇત્યાદિ સિદ્ધાર્થ રાજાના કૌટુમ્બિક પુરુષો વડે બોલાવાયેલ સ્વપ્ન પાઠકોએ હર્ષ તથા સંતોષ પામીને સ્નાન કર્યું, બળિકર્મ કર્યું, કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાં, હલકા વજનના તથા ઘણા કીમતી આભૂષણોથી શરીરને વિભૂષિત કર્યું. પછી પોતપોતાના ઘેરથી નીકળ્યા અને એકઠા

प्रतिनिष्क्रम्य एकतो मिलन्ति, मिलित्वा यत्रैव सिद्धार्थस्य राज्ञो बाह्योपस्थानशाला यत्रैव सिद्धार्थो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागम्य सिद्धार्थं राजानं जयेन विजयेन वर्धयन्ति, सिद्धार्थेन राज्ञा सत्कारिताः सम्मानिताः सन्तः पूर्वन्यस्तेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति ॥सू०४९॥

टीका—'तए णं ते' इत्यादि। ततः खलु ते पूर्वोक्ताः स्वप्नपाठकाः सिद्धार्थस्य राज्ञः कौटुम्बिकपुरुषैः शब्दिताः सन्तः हृष्टतुष्टाः स्नाताः, कृतबलिकर्माणः=कृतवायसादिपक्ष्यन्नविभागाः, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः=कृतमषीतिलकादिदध्यक्षतादिदुःस्वप्नविघातकप्रायश्चित्ताः, अल्पमहार्घाऽऽभरणालङ्कृतशरीराः=अल्पभारबहुमूल्यकाभरणालङ्कारशोभितशरीराः, स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः प्रतिनिष्क्रम्य=निःसृत्य एकतः=एकस्मिन् स्थाने मिलन्ति=सम्मिलिता भवन्ति, मिलित्वा यत्रैव सिद्धार्थस्य राज्ञो बाह्योपस्थानशाला यत्रैव

पर इकट्ठे हुए, इकट्ठे होकर जहाँ राजा सिद्धार्थ की बाह्य उपस्थानशाला थी और जहाँ राजा सिद्धार्थ थे वहाँ आ पहुँचे, आकर राजा सिद्धार्थको 'आपकी जय विजय हो' कह कर अभिनन्दन किया। राजा सिद्धार्थ ने उनका सत्कार और सन्मान किया। वे पहले रक्खे हुए भद्रासनों पर बैठ गये ॥मू०४९॥

टीका का अर्थ 'तए णं ते सुमिण'—इत्यादि। सिद्धार्थ राजा के कौटुम्बिक पुरुषों द्वारा बुलाये गये वे स्वप्नपाठक हृष्ट और तुष्ट हुए। उन्होंने स्नान किया। काक आदि पक्षियों को अन्नादि प्रदान किया। कौतुक—मषीतिलक आदि, मंगल—दही अक्षत आदि, तथा दुष्ट स्वप्नों के फल के विघात करने वाला प्रायश्चित्त किया। अल्प भार-वाले और बहुमूल्य आभूषणों से अपने शरीर का शृंगार किया। फिर अपने-अपने घरों से निकले और एक स्थान पर इकट्ठे होकर जहाँ राजा सिद्धार्थकी बाहरी उपस्थानशाला थी और जहाँ राजा सिद्धार्थ

ભેગા થઈને જ્યાં રાજા સિદ્ધાર્થની બહારની ઉપસ્થાનશાળા હતી, અને રાજા સિદ્ધાર્થ હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં પહોંચીને "આપનો જય હો, આપનો વિજય હો" એમ કહીને રાજા સિદ્ધાર્થને અભિનન્દન આપ્યા. રાજા સિદ્ધાર્થે તેમનો સત્કાર અને સન્માન કર્યું. તેઓ પહેલેથી ગોઠવેલાં ભદ્રાસનો પર બેસી ગયા. (સૂ૦ ૪૯)

ટીકાનો અર્થ—'तए णं ते सुमिण'—ઈત્યાદિ. સિદ્ધાર્થ રાજાના કૌટુમ્બિક પુરુષો દ્વારા બોલાવાયેલા સ્વપ્નપાઠકો હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા. તેમણે સ્નાન કર્યું. કાક (કાગડો) આદિ પક્ષીઓને અન્નાદિ પ્રદાન કર્યું. કૌતુક—મષીતિલક આદિ મંગળ—દહીં અક્ષત આદિ તથા દુષ્ટ સ્વપ્નોના ફળનો નાશ કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. ઓછા વજનવાળાં તથા બહુ જ કીમતી આભૂષણો વડે શરીર શણગાર્યું. પછી પોતપોતાના ઘેરથી નીકળીને અને એક જગ્યાએ એકઠા મળીને જ્યાં રાજાની

सिद्धार्थो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागम्य सिद्धार्थं राजानं जयेन=जयशब्देन विजयेन=विजयशब्देन वर्द्धयन्ति=अभिनन्दयन्ति–तव जयोऽस्तु तव विजयोऽस्त्विति वदन्तस्तेऽभिनन्दनं कुर्वन्तीत्यर्थः। ततः सिद्धार्थेन राज्ञा ते स्वप्नपाठकाः सत्कारिताः=सुवचनेन सत्कारिताः, आसनप्रदानादिना सम्मानिताः सन्तः पूर्वन्यस्तेषु=पूर्वस्थापितेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति=उपविशन्ति ॥सू०४९॥

मूलम्—तए णं से सिद्धत्थे राया जवणियंतरियं तिसलं देविं ठवेइ, ठवेत्ता सुवण्णरययाइमंगलियवत्थुपडिपुण्णहत्थे परेणं विणएणं ते सुमिणपाढए एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया! तिसला देवी अज्ज तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि पुव्वरत्तावररत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ गयवसहाइचउद्दसमहासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं एएसिं णं देवाणुप्पिया! उरालाणं धन्नाणं मंगल्लाणं सस्सिरीयाणं महासुमिणाणं के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ? तए णं ते सुमिणपाढगा सिद्धत्थस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा ते महासुमिणे सम्मं ओगिण्हंति, ईहं अणुपविसंति, अन्नमन्नेणं सद्धिं संचालेंति। तए णं ते सुमिणपाढगा तेसिं चउद्दसण्हं महासुमिणाणं लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अहिगयट्ठा सिद्धत्थस्स रन्नो पुरओ सुमिणसत्थाइं उच्चारेमाणा २ एवं वयासी–एवं खलु अम्हाणं सामी! सुमिणसत्थंमि बावत्तरिए सुमिणेसु तीसं महासुमिणा पन्नत्ता, तत्थ णं सामी अरिहंतमायरो वा चक्कवट्टिमायरो वा अरिहंतंसि वा चक्कवट्टिंसि वा गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुमिणाणं इमे गयवसहाइचउद्दसमहासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, तं एवं खलु देवाणुप्पिया! तिसलाए देवीए इमे पसत्था चउद्दस महासुमिणा दिट्ठा, एवं

थे, वहाँ आये। 'आपकी जय विजय हो।'–इस प्रकार कहते हुए उन्होंने राजा सिद्धार्थ का अभिनन्दन किया। तब राजा सिद्धार्थ ने मधुर वचन कहकर उनका सत्कार किया और आसनप्रदान आदि करके सन्मान किया। फिर वे पहले से स्थापित किये हुए भद्रासनों पर बैठ गये ॥सू०४९॥

બહારની ઉપસ્થાનશાળા [રાજસભા] હતી, અને જ્યાં રાજા સિદ્ધાર્થ હતા ત્યાં આવ્યા. "જય હો, આપનો વિજય હો!" એવા શબ્દો વડે તેમણે રાજા સિદ્ધાર્થને અભિનન્દન આપ્યાં. ત્યારે રાજા સિદ્ધાર્થે મીઠાં વચનોથી તેમનો સત્કાર કર્યો અને આસન આપીને તેમનું સન્માન કર્યું. પછી તેઓ પહેલેથી જ ગોઠવેલા આસનો પર બેસી ગયા. (સૂ૦ ૪૯)

मंगल्ला चया सस्सिरीया आरोग्ग-तुट्ठि-दीहाउ-कल्लाण-मंगल्ल-कारगा णं सामी! महासुमिणा दिट्ठा, तं ण अत्थलाभो सामी! भविस्सइ, भोगलाभो सामी! भविस्सइ, सोक्खलाभो सामी! भविस्सइ, रज्जलाभो सामी! भविस्सइ, रट्ठलाभो सामी! भविस्सइ, पुत्तलाभो सामी! भविस्सइ। एव खलु सामी! तिसला देवी नवण्ह मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाण य राइदियाणं विइक्कंताणं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वयं कुलवडिंसयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलणंदिकरं कुलजसकरं कुल-दिणयरं कुलाधारं कुलपायवं कुलतंतुसंताणविवद्धणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजण-गुणोववेयं माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमागारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाहिइ। सेऽवि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते सूरे वीरे विक्कंते वित्थिण्णविउल-बलवाहणे चाउरंतचक्कवट्टी रज्जवई राया भविस्सइ, जिणे वा तिलुक्कनायगे धम्मवरचाउरंत-चक्कवट्टी भविस्सइ, तं उराला णं पसत्था णं मंगल्ला णं देवाणुप्पिया! तिसलाए देवीए सुमिणा दिट्ठा। तए णं सिद्धत्थे राया तेसिं सुमिणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे चित्तमाणंदिए हरिसवस-विसप्पमाणहियए ते सुमिणलक्खणपाढए एवं वयासी—एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! सच्चे णं एस अट्ठे से जहेयं तुब्भे वयह—त्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता ते सुमिणलक्खणपाढए विउलेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ सम्माणेइ, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलइ, तओ णं ते पडिविसज्जेइ ॥सू०५०॥

छाया—ततः खलु स सिद्धार्थो राजा जवनिकान्तरितां त्रिशलां देवीं स्थापयति, स्थापयित्वा सुवर्ण-रजतादिमाङ्गलिकवस्तुभृतपूर्णहस्तः परेण विनयेन तान् स्वप्नपाठकान् एवमवादीत्—एवं खलु देवानुप्रियाः!

मूल का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा पर्दे की ओट में त्रिशला देवी को बिठलाया। फिर हाथ में सुवर्ण-रजत आदि मांगलिक वस्तु लेकर अत्यन्त विनय के साथ उन स्वप्नपाठकों से इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियो! आज उस पूर्ववर्णित शय्या पर मध्यरात्रि के समय,

મૂળનો અર્થ— 'तए णं से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ રાજા સિદ્ધાર્થે પડદાની આડમાં ત્રિશલાદેવીને બેસાડ્યાં. પછી હાથમાં સુવર્ણ રજત આદિ માંગલિક વસ્તુઓ લઈને અત્યંત વિનયની સાથે તે સ્વપ્નપાઠકોને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે દેવાનુપ્રિયો! આજ તે (પૂર્વવર્ણિત) શય્યા પર મધ્યરાત્રે, સુપ્તજાગૃત-[illegible]

त्रिशला देवी अद्य तस्मिन् तादृशे शयनीये पूर्वरात्रापररात्रकालसमये सुप्तजागरा निद्रान्ती २ गजवृषभादि-चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा, तत् एतेषां खलु देवानुप्रियाः! उदाराणां धन्यानां मङ्गल्यानां सश्रीकाणां महास्वप्नानां को मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति?। ततः खलु ते स्वप्नपाठकाः सिद्धार्थस्य राज्ञोऽन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टास्तान् महास्वप्नान् सम्यक् अवगृह्णन्ति, ईहामनुप्रविशन्ति, अन्योऽन्येन सार्द्धं संचालयन्ति। ततः खलु ते स्वप्नपाठकाः तेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानां लब्धार्थाः गृहीतार्थाः पृष्टार्था विनिश्चितार्था अधिगतार्थाः सिद्धार्थस्य राज्ञः पुरतः स्वप्नशास्त्राण्युच्चारयन्तः एवमवादिषुः—एवं खलु अस्माकं स्वामिन्! स्वप्नशास्त्रे द्वासप्ततौ स्वप्नेषु त्रिंशत् महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, तत्र खलु स्वामिन्! अर्हन्मातरो वा चक्र-

---

सुप्तजागरा—कुछ सोती कुछ जागती हुई, त्रिशला देवी ने गज—वृषभ—आदि चौदह महास्वप्न देखे हैं, तो हे देवानुप्रियो! उन उदार, धन्य, मांगलिक, सश्रीक महास्वप्नों का क्या फल—विशेष होगा?'

तब वे स्वप्नपाठक सिद्धार्थ राजा के पास से इस अर्थ को सुनकर हृष्ट—तुष्ट हुए। उन्होंने उन महास्वप्नों को भलीभाँति हृदय में धारण किया। उन पर विचार किया। आपस में मिलकर निर्णय किया। तब उन स्वप्नपाठकों को उन चौदह महास्वप्नों का अर्थ लब्ध—प्राप्त हो गया, गृहीत हो गया, उन्होंने एक दूसरे से अर्थ पूछ लिया, पूरी तरह निश्चित कर लिया, गहराई से अर्थ जान लिया। तत्पश्चात् वे राजा सिद्धार्थ के सामने स्वप्नशास्त्रों के पाठों का उच्चारण कर—कर के इस प्रकार बोले—"हे राजन्! हमारे स्वप्नशास्त्र में बहत्तर प्रकार के स्वप्नों में तीस महास्वप्न बतलाये हैं। हे स्वामिन्! अर्हन्त की माताएँ और

જાગતી એવી ત્રિશલાદેવીએ, ગજ, વૃષભ આદિ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયા છે. તો હે દેવાનુપ્રિયો! તે ઉદાર, ધન્ય, માંગલિક, સશ્રીક મહાસ્વપ્નોનું વિશેષ ફળ શું હશે?

ત્યારે તે સ્વપ્નપાઠકો સિદ્ધાર્થ રાજાની પાસેથી આ અર્થને સાભળીને હર્ષ તથા સંતોષ પામ્યા. તેમણે તે મહાસ્વપ્નોને સારી રીતે હૃદયમાં ધારણ કર્યાં. તેમને વિષે વિચાર કર્યો. અંદરોઅંદર મળીને નિર્ણય કર્યો. ત્યારે તે સ્વપ્નપાઠકો તે ચૌદ મહાસ્વપ્નોનો અર્થ પામી ગયા, ગ્રહણ કર્યો, તેમણે એકબીજાને અર્થ પૂછી લીધો, પૂર્ણ રીતે નક્કી કરી લીધો, ઊંડાઈથી સમજી લીધો. ત્યાર બાદ તેઓ રાજા સિદ્ધાર્થની સામે સ્વપ્નશાસ્ત્રોના પાઠોનું ઉચ્ચારણ કરી કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા— હે રાજન્! અમારા સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં બોતેર પ્રકારના સ્વપ્નો-

मंगल्ला धन्ना सस्सिरीया आरोग्ग-तुट्ठि-दीहाउ-कल्लाण-मंगल्ल-कारगा णं सामी! महासुमिणा दिट्ठा, तं जहा अत्थलाभो सामी! भविस्सइ, भोगलाभो सामी! भविस्सइ, सोक्खलाभो सामी! भविस्सइ, रज्जलाभो सामी! भविस्सइ, रट्ठलाभो सामी! भविस्सइ, पुत्तलाभो सामी! भविस्सइ। एवं खलु सामी! तिसला देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं विइक्कंताणं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वयं कुलवडिंसयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलनंदिकरं कुलजसकरं कुल-दिणयरं कुलाधारं कुलपायवं कुलतंतुसंताणविवद्धणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजण-गुणोववेयं माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमागारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाहिइ। सेऽवि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते सूरे वीरे विक्कंते विच्छिण्णविउल-बलवाहणे चाउरंतचक्कवट्टी रज्जवई राया भविस्सइ, जिणे वा तिलुक्कनायगे धम्मवरचाउरंत-चक्कवट्टी भविस्सइ, तं उराला णं धन्ना णं मंगल्ला णं देवाणुप्पिया! तिसलाए देवीए सुमिणा दिट्ठा। तए णं सिद्धत्थे राया तेसिं सुमिणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे चित्तमाणंदिए हरिसवस-विसप्पमाणहियए ते सुमिणलक्खणपाढए एवं वयासी—एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! सच्चे णं एस अट्ठे से जहेयं तुब्भे वयह—त्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता ते सुमिणलक्खणपाढए विउलेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ सम्माणेइ, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलइ, तओ य ते पडिविसज्जेइ ॥सू०५०॥

छाया—ततः खलु स सिद्धार्थो राजा यवनिकान्तरितां त्रिशलां देवीं स्थापयति, स्थापयित्वा सुवर्ण-रजतादिमाङ्गलिकवस्तुभरितपूर्णहस्तः परेण विनयेन तान् स्वप्नपाठकान् एवमवादीत्—एवं खलु देवानुप्रियाः!

मूल का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा पर्दे की ओट में त्रिशला देवी को बिठलाया। फिर हाथ में सुवर्ण-रजत आदि मांगलिक वस्तु लेकर अत्यन्त विनय के साथ उन स्वप्नपाठकों से इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियो! आज उस पूर्ववर्णित शय्या पर मध्यरात्रि के समय,

---

મૂળનો અર્થ— 'तए णं से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ રાજા સિદ્ધાર્થે પડદાની આડમાં ત્રિશલાદેવીને બેસાડ્યાં. પછી હાથમાં સુવર્ણ રજત આદિ માંગલિક વસ્તુઓ લઈને અત્યંત વિનયની સાથે તે સ્વપ્નપાઠકોને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે દેવાનુપ્રિયો! આજ તે (પૂર્વવર્ણિત) શય્યા પર, મધ્યરાત્રે, સુપ્તજાગ્રત-થોડી ઊંઘતી અને થોડી

त्रिशला देवी अद्य तस्मिन् तादृशे शयनीये पूर्वरात्रापररात्रकालसमये सुप्तजागरा निद्रान्ती २ गजवृषभादि-चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा, तत् एतेषां खलु देवानुप्रियाः! उदाराणां धन्यानां मङ्गल्यानां सश्रीकाणां महास्वप्नानां को मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति?। ततः खलु ते स्वप्नपाठकाः सिद्धार्थस्य राज्ञोऽन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टास्तान् महास्वप्नान् सम्यक् अवगृह्णन्ति, ईहामनुप्रविशन्ति, अन्योऽन्येन सार्द्धं संचालयन्ति। ततः खलु ते स्वप्नपाठकाः तेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानां लब्धार्थाः गृहीतार्थाः पृष्टार्थाः विनिश्चितार्थाः अधिगतार्थाः सिद्धार्थस्य राज्ञः पुरतः स्वप्नशास्त्राण्युच्चारयन्तः एवमवादिषुः—एवं खलु अस्माकं स्वामिन्! स्वप्नशास्त्रे द्वासप्ततौ स्वप्नेषु त्रिंशत् महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, तत्र खलु स्वामिन्! अर्हन्मातरो वा चक्र-

---

सुप्तजागरा—कुछ सोती कुछ जागती हुई, त्रिशला देवी ने गज—वृषभ—आदि चौदह महास्वप्न देखे हैं, तो हे देवानुप्रियो! उन उदार, धन्य, मांगलिक, सश्रीक महास्वप्नों का क्या फल—विशेष होगा?'

तब वे स्वप्नपाठक सिद्धार्थ राजा के पास से इस अर्थ को सुनकर हृष्ट—तुष्ट हुए। उन्होंने उन महास्वप्नों को भलीभाँति हृदय में धारण किया। उन पर विचार किया। आपस में मिलकर निर्णय किया। तब उन स्वप्नपाठकों को उन चौदह महास्वप्नों का अर्थ लब्ध—प्राप्त हो गया, गृहीत हो गया, उन्होंने एक दूसरे से अर्थ पूछ लिया, पूरी तरह निश्चित कर लिया, गहराई से अर्थ जान लिया। तत्पश्चात् वे राजा सिद्धार्थ के सामने स्वप्नशास्त्रों के पाठों का उच्चारण कर—कर के इस प्रकार बोले—"हे राजन्! हमारे स्वप्नशास्त्र में बहत्तर प्रकार के स्वप्नों में तीस महास्वप्न बतलाये हैं। हे स्वामिन्! अर्हन्त की माताएँ और

જાગતી એવી ત્રિશલાદેવીએ, ગજ, વૃષભ આદિ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયા છે તો હે દેવાનુપ્રિયો! તે ઉદાર, ધન્ય, માંગલિક, સશ્રીક મહાસ્વપ્નોનું વિશેષ ફળ શું હશે?

ત્યાર તે સ્વપ્નપાઠકો સિદ્ધાર્થ રાજાની પાસેથી આ અર્થને સાંભળીને હર્ષ તથા સંતોષ પામ્યા. તેમણે તે મહાસ્વપ્નોને સારી રીતે હૃદયમાં ધારણ કર્યાં. તેમને વિષે વિચાર કર્યો. અંદરોઅંદર મળીને નિર્ણય કર્યો. ત્યારે તે સ્વપ્નપાઠકો તે ચૌદ મહાસ્વપ્નોનો અર્થ પામી ગયા, ગ્રહણ કર્યો, તેમણે એકબીજાને અર્થ પૂછી લીધો, પૂર્ણ રીતે નક્કી કરી લીધો, ઊંડાઈથી સમજી લીધો. ત્યાર બાદ તેઓ રાજા સિદ્ધાર્થની સામે સ્વપ્નશાસ્ત્રોના પાઠોનું ઉચ્ચારણ કરી કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા— હે રાજન્! અમારા સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં બોતેર પ્રકારના સ્વપ્નો-

र्थमातरा वा अर्हति चक्रवर्तिनि वा गर्भम् अवक्राम्यति एतेषां त्रिंशतो महास्वप्नानाम् इमान् गजवृषभादिचतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, तत् एवं खलु देवानुप्रिया ! त्रिशलया देव्या इमे प्रशस्ताश्चतुर्दश महास्वप्नाः दृष्टा , एवं मङ्गल्याः धन्याः सश्रीकाः आरोग्य–तुष्टि–दीर्घायु–कल्याण–मङ्गल–कारका खलु स्वामिन् ! महास्वप्नाः दृष्टा , तत् खलु अर्थलाभः स्वामिन् ! भविष्यति, भोगलाभ स्वामिन् ! भविष्यति, सौख्यलाभः स्वामिन् ! भविष्यति, राज्यलाभः स्वामिन् ! भविष्यति, राष्ट्रलाभः स्वामिन् ! भविष्यति, पुत्रलाभ स्वामिन् ! भविष्यति । एवं खलु स्वामिन् ! त्रिशला देवी नवसु मासेषु बहुप्रति-पूर्णेषु अर्धाष्टमेषु च रात्रिन्दिवेषु व्यतिक्रान्तेषु कुलकेतुं कुलदीपं कुलपर्वतं कुलावतंसकं कुलतिलकं कुलकीर्तिकरं

चक्रवर्ती की माताएँ, जब अर्हन्त और चक्रवर्ती गर्भ में उत्पन्न होते हैं तब, उन तीस महास्वप्नों में से ये गज एवं वृषभ आदि के चौदह महास्वप्नों को देख कर जागती हैं। अत एव–हे देवानुप्रिय ! त्रिशला देवीने ये शुभ चौदह महास्वप्न देखे हैं। इसी प्रकार हे स्वामिन् ! मांगलिक, धन्य, सश्रीक तथा आरोग्य, सन्तोष, दीर्घायु, कल्याण और मंगल करने वाले महास्वप्न देखे हैं। इन्हें देखने से हे स्वामिन् ! अर्थ का लाभ होगा, हे स्वामिन् ! भोग का लाभ होगा, हे स्वामिन् ! राष्ट्र का लाभ होगा और हे स्वामिन् ! पुत्र का लाभ होगा । हे स्वामिन् ! त्रिशला देवी पूरे नौ मास व्यतीत होजाने पर और साढे सात अहोरात्र बीतने पर, कुलपताका, कुलदीपक, कुलशेखर, कुल के आभूषण, कुलतिलक, कुल की कीर्ति बढाने वाले कुल की वृत्ति–मर्यादा

આથી ત્રીસ મહાસ્વપ્નો બતાવ્યાં છે હે મહારાજા ! અર્હન્તની માતાઓ તથા ચક્રવર્તીની માતાઓ જ્યારે અર્હન્ત અને ચક્રવર્તી ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે એ ત્રીસ મહાસ્વપ્નોમાંથી ગજ વૃષભ આદિના એ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગે છે તેથી હે દેવાનુપ્રિય ! ત્રિશલાદેવીએ તે ચૌદ શુભ મહાસ્વપ્નો જોયાં છે આ પ્રમાણે માંગલિક ધન્ય, સશ્રીક તથા આરોગ્ય, સંતોષ દીર્ઘાયુ કલ્યાણ અને મંગળ કરનારાં મહાસ્વપ્નો જોયાં છે હે મહારાજા ! તે સ્વપ્નો જોવાને કારણે ધનનો લાભ થશે ભોગનો લાભ થશે, સુખનો લાભ થશે, રાજ્યનો લાભ થશે, રાષ્ટ્રનો લાભ થશે, અને હે રાજન્ ! પુત્રનો પણ લાભ થશે. ત્રિશલાદેવી પૂરા નવ માસ અને સાડા સાત અહોરાત્ર (દિવસ–રાત્ર) પસાર થતાં કુળપતાકા કુળદીપક કુળશેખર કુળનાં આભૂષણ, કુળતિલક, કુળની કીર્તિ વધારનાર કુળની વૃત્તિ

कुलवृत्तिकर कुलनन्दिकर कुलयशस्करं कुलदिनकरं कुलाधारं कुलपादप कुलतन्तुसन्तानविवर्द्धनकरं सुकुमारपाणिपादम् अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीर लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतं मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्ग शशिसौम्याकार कान्तं प्रियदर्शन सुरूप दारकं प्रजनयिष्यति। सोऽपि च खलु दारकः उन्मुक्तबालभावः विज्ञातपरिणतमात्रः यौवनकमनुप्राप्तः शूरो वीरो विक्रान्तः विस्तीर्णविपुलबलवाहनः चातुरन्तचक्रवर्ती राजपतिः राजा भविष्यति, जिनो वा त्रैलोक्यनायको धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती भविष्यति। तत् उदाराः खलु धन्याः

बढ़ाने वाले, कुल में आनन्द उत्पन्न करने वाले, कुल का यश फैलाने वाले, कुल के लिए सूर्य के समान, कुल के आधार, कुल के लिए तरु के समान, कुल की वेल बढाने वाले, सुकुमारकरचरणवाले, हीनतारहित पूरी पाँचों इन्द्रियों से सम्पन्न शरीर वाले, लक्षणों एवं व्यंजनों के गुणों से युक्त अथवा लक्षणों (शुभ रेखाओं) व्यंजनों (मस तिल आदि) तथा गुणों (उदारता आदि) से युक्त, मान उन्मान और प्रमाण से युक्त मनोहर अंगोपांगों से सुन्दर शरीर वाले, चन्द्रमा के समान सौम्यस्वरूप वाले, कमनीय, प्रियदर्शन और सुन्दररूप से सम्पन्न पुत्र को जन्म देंगी।

वह बालक बाल्यावस्था को पार करके विज्ञानसम्पन्न होकर और यौवन को प्राप्त करके शूर, वीर, विक्रमवान्, विस्तीर्ण तथा विपुल बल और वाहनों वाला और चारों दिशाओं के अन्त तक शासन करने वाला चक्रवर्ती राजाधिराज होगा, अथवा तीन लोक का नायक धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती जिन होगा। सो हे देवानुप्रिय!

મર્યાદા વધારનાર, કુળમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર, કુળનો યશ ફેલાવનાર, કુળને માટે સૂર્ય સમાન, કુળનો આધાર, કુળને માટે તરુ સમાન, કુળની વેલ વધારનાર, સુકુમાર હાથ-પગવાળા, હીનતારહિત પૂરી પાંચે ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત શરીરવાળા, લક્ષણો અને વ્યંજનોના ગુણોવાળા અથવા લક્ષણો (શુભ રેખાઓ) વ્યંજનો (મસ, તલ આદિ) તથા ગુણો (ઉદારતા આદિ) વાળા, માન ઉન્માન અને પ્રમાણુથી યુક્ત, મનોહર અંગોપાંગથી સુંદર શરીરવાળા ચન્દ્રમાના જેવા સૌમ્ય સ્વરૂપવાળા, કમનીય, પ્રિયદર્શન અને સુંદર રૂપથી સંપન્ન પુત્રનો જન્મ આપશે. તે બાળક બાલ્યાવસ્થા પસાર કરીને વિજ્ઞાનયુક્ત થઇને અને યૌવનને પામીને શૂર, વીર, પરાક્રમી, વિશાળ તથા વિપુલ બળ અને વાહનોવાળો અને ચારે દિશાઓના અન્ત સુધી શાસન કરનાર ચક્રવર્તી રાજાધિરાજ થશે, અથવા ત્રણ લોકનો નાયક ધર્મવરચાતુરન્તચક્રવર્તી જિન થશે. તો હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલાદેવીએ નક્કી જ ઉદાર, નક્કી જ ધન્ય અને

खलु महार्थाः खलु देवानुप्रियाः ! त्रिशलया देव्या स्वप्ना दृष्टा । ततः खलु सिद्धार्थो राजा तेषां स्वप्न-पाठकानामन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितो हर्षवशविसर्पद्हृदयः तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् एवमवादीद्–एवमेतद् देवानुप्रिया ! तथैतद् देवानुप्रिया ! इष्टमेतद् देवानुप्रियाः ! प्रतीष्टमेतद् देवानुप्रियाः ! इष्टप्रतीष्टमेतद् देवानुप्रियाः ! सत्यः खलु एषोऽर्थः, यथैतं यूय वदथेति कृत्वा तान् स्वप्नान् सम्यक् प्रतीच्छति, प्रतीष्य तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलेन अशनपानखादिमस्वादिमेन वस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण सत्करोति

त्रिशला देवीने निश्चय ही उदार, निश्चय ही धन्य और निश्चय ही मांगलिक स्वप्न देखे हैं।"

तब राजा सिद्धार्थ उन स्वप्नपाठकों से इस बात को सुनकर और समझ कर हृष्टतुष्ट हुए। उनका चित्त आनन्दित हो गया। हर्ष से हृदय खिल गया। उन्होंने स्वप्नपाठकों से कहा–हे देवानुप्रियो ! ऐसा ही होगा। आपका कथन सत्य है। हे देवानुप्रियो ! आपका कथन असत्य नहीं है। हे देवानुप्रियो ! आपका कथन असंदिग्ध (सन्देहरहित) है। हे देवानुप्रियो ! यह कथन इष्ट है। हे देवानुप्रियो ! यह पुन पुन इष्ट है। हे देवानुप्रियो ! यह इष्ट और विशेष इष्ट है। आप जो कहते हैं सो बात सत्य है।

इस प्रकार कह कर उन्होंने स्वप्नों को सम्यक् प्रकार से स्वीकार किया, स्वीकार कर के उन स्वप्नलक्षणपाठकों को मधुर अशन, पान, खादिम और स्वादिम से तथा वस्त्र, गंध, माल्य और अलंकार से सत्कारित और सम्मानित किया, तथा जीविका के योग्य विपुल प्रीतिदान दिया। तत्पश्चात्

નક્કી જ માંગલિક સ્વપ્નો જોયાં છે.

ત્યારે રાજા સિદ્ધાર્થ તે સ્વપ્નપાઠકોની તે વાત સાંભળીને અને સમજીને હર્ષ તથા સંતોષ પામ્યા. તેમનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું હર્ષથી હૃદય ખીલી ગયું તેમણે સ્વપ્નપાઠકોને કહ્યું–હે દેવાનુપ્રિયો ! એમ જ થશે. આપનું કથન સાચું છે હે દેવાનુપ્રિયો ! આપનું કથન અસત્ય નથી. હે દેવાનુપ્રિયો ! આપનું કથન અસંદિગ્ધ (સંદેહ વિનાનું) છે હે દેવાનુપ્રિયો ! આ કથન ઇષ્ટ છે હે દેવાનુપ્રિયો ! એ ઇષ્ટ છે હે દેવાનુપ્રિયો ! એ ઇષ્ટ અને વિશેષ ઇષ્ટ છે આપ જે વાત કહો છો તે સાચી છે આ પ્રમાણે કહીને તેવું તે સ્વપ્નોનો સારી રીતે સ્વીકાર કર્યો સ્વીકાર કરીને તે સ્વપ્ન-લક્ષણપાઠકોનો પુષ્કળ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમથી તથા વસ્ત્ર, ગંધ, માળા અને અલંકારથી સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું તથા જીવિકાને

सन्मानयति, विपुलं जीवकार्हं प्रीतिदानं ददाति, ततः खलु तान् प्रतिविसर्जयति ॥सू०५०॥

टीका—'तए ण से सिद्धत्थे' इत्यादि। ततः=स्वप्नपाठकोपवेशनानन्तरं खलु स सिद्धार्थो राजा त्रिशलां देवीं जवनिकान्तरितां=जवनिकामध्यगतां स्थापयति, स्थापयित्वा सुवर्णरजतादिमाङ्गलिकवस्तुप्रतिपूर्णहस्तः=सुवर्णादि शुभवस्तु हस्ते गृहीत्वा परेण=उत्कृष्टेन विनयेन=नम्रभावेन तान्=भद्रासनोपविष्टान् स्वप्नपाठकान् एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=कथितवान्—'एवं खलु' इत्यादि। हे देवानुप्रियाः! त्रिशला देवी अद्य तस्मिन् तादृशे=कृतपुण्यपुञ्जानामुपभोग्ये शयनीये=पर्यङ्के पूर्वरात्रापररात्रकालसमये—पूर्वरात्रः—पूर्वा चासौ रात्रिश्चेति पूर्वरात्रः, अपररात्रः—अपरा चासौ रात्रिश्चेति—अपररात्रः, पूर्वरात्रश्चासौ अपरात्रश्चेति पूर्वरात्रापररात्रः—मध्यरात्र इत्यर्थः, तद्रूप एव कालः, तत्समये=तदवसरे सुप्तजागरा=नातिसुप्ता नातिजागरा निद्रान्ती=शयाना सती गजवृषभादिचतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा=जागरिता, तत्=तस्मात् हे देवानुप्रियाः! एतेषामुदाराणां

उन्हें विदा कर दिया ॥सू०५०॥

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। स्वप्नपाठकों के बैठ जाने के अनन्तर सिद्धार्थ राजाने त्रिशला देवी को पर्दे की पीछे बिठलाया। बिठला कर सुवर्णरजत—आदि मांगलिक वस्तुएँ हाथ में ले कर उत्कृष्ट नम्रता के साथ, भद्रासन पर बैठे हुए स्वप्नपाठकों से आगे कहे अनुसार वचन बोले—

हे देवानुप्रियो! आज त्रिशला देवी पुण्यशालियों के शयन करने योग्य शय्या पर, मध्य रात्रि के समय जब न गाढी सोई हुई थी न अधिक जाग रही थी—हलकी—सी नींद ले रही थी, तब रानी ने गज वृषभ आदि के चौदह महास्वप्न देखे हैं। अतएव हे देवानुप्रियो! इन उदार, धन्य, मंगलमय और सश्रीक (शोभासम्पन्न) महास्वप्नों का क्या फल—विशेष होगा?'

યોગ્ય ઘણુ પ્રીતિ—દાન દીધુ ત્યાર બાદ તેમને વિદાય કર્યા (સૂ૦ ૫૦)

ટીકાનો અર્થ—"तए ण से सिद्धत्थे" ઇત્યાદિ. સ્વપ્નપાઠકો બેસી ગયા પછી સિદ્ધાર્થ રાજાએ ત્રિશલાદેવીને પર્દાની પાછળ બેસાડયા બેસાડીને સુવર્ણ, રજત, આદિ માંગલિક વસ્તુઓ હાથમા લઈને અત્યંત નમ્રતાસાથે ભદ્રાસન પર બેઠેલા સ્વપ્ન પાઠકોને આગળ કહ્યા પ્રમાણે વચનો કહ્યા—હે દેવાનુપ્રિયો! આજે ત્રિશલાદેવી પુણ્યશાળિઓને શયન કરવા લાયક શય્યા પર, મધ્યરાત્રે, જ્યારે ન ગાઢ નિદ્રામા હતાં કે ન અધિક જાગૃત હતા. આછી એવી નિદ્રા લઇ રહ્યા હતા, ત્યારે રાણીએ ગજ, વૃષભ આદિના ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયા. તેથી હે દેવાનુપ્રિયો! તે ઉદાર, ધન્ય, મંગળમય અને સશ્રીક (શોભાયુક્ત) મહાસ્વપ્નોનુ શુ વિશેષ ફળ મળશે?

भयानां मङ्गलानां सर्वोत्तमा महास्वप्नानाम् को मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति ? 'मन्ये' इति वितर्कार्थो निपात । ततः=सिद्धार्थप्रश्नानन्तरं खलु ते स्वप्नपाठकाः सिद्धार्थस्य राज्ञोऽन्तिके=समीपे एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा तान् महास्वप्नान् सम्यक् अवगृह्णन्ति=हृदि धारयन्ति, अवगृह्य=हृदि धारयित्वा, ईहामनुप्रविशन्ति=अर्थविचारणां कुर्वन्ति तथा-अन्योऽन्यैः=परस्परैः स्वप्नपाठकैः सार्द्धं=सह संचालयन्ति=स्वप्नार्थनिर्णयं कुर्वन्ति। ततः=स्वप्नार्थनिर्णयानन्तरं खलु ते स्वप्नपाठकाः तेषां=निर्णीतार्थानां चतुर्दशानां=गजवृषभादीनां महास्वप्नानां लब्धार्थाः=स्वस्वविचारतः प्राप्तार्थाः, गृहीतार्थाः=परस्परतः-तर्कवितर्कतो निश्चितार्थाः, पृष्टार्थाः=संशये पराभिप्रायग्रहणतः, अत एव-विनिश्चितार्थाः -यथार्थस्वरूपपरिज्ञानत, तत एव-अधिगतार्थाः=कालान्तरे स्वप्ना-

---

सिद्धार्थ के इस प्रश्न के पश्चात् वे स्वप्नपाठक सिद्धार्थ राजा के समीप इस बात को सुनकर और समझकर हृष्ट-तुष्ट हुए। उन्होंने उन महास्वप्नों का अवग्रहण किया अर्थात् उनको हृदय में धारण किया। हृदय में धारण करके ईहा में प्रवेश किया-अर्थ का विचार किया। परस्पर में स्वप्नों के अर्थ (फल) का निर्णय किया। तत्पश्चात् निर्णीत किये हुए चौदह गज-वृषभ आदि महास्वप्नों का उन्होंने अर्थ लब्ध किया-अपने-अपने विचार के अनुसार प्राप्त किया, अर्थ गृहीत किया-आपस में तर्क-वितर्क कर के जान किया, अर्थ पूछा-संशय होने पर दूसरों की सम्मति लेकर जाना, अत एव अर्थ का विनिश्चय कर लिया-यथार्थ स्वरूप को जान लिया, अत एव अर्थ को अधिगत कर लिया-कालान्तर में स्वप्न के अर्थ की धारणा बनी रहे इस तरह दृढ़रूप से जान लिया। फिर राजा सिद्धार्थ के सामने स्वप्न का फल बतलाने

સિદ્ધાર્થના એ પ્રશ્નો પછી તે સ્વપ્નપાઠકો સિદ્ધાર્થ રાજાની પાસેથી એ વાતને સાંભળીને તથા સમજીને હૃષ્ટ તથા સંતોષ પામ્યા. તેમણે તે મહાસ્વપ્નાનું અવગ્રહણ કર્યું એટલે કે તેમને હૃદયમાં ધારણ કર્યાં હૃદયમાં ધારણ કરીને ઇહામાં પ્રવેશ કર્યો અર્થનો વિચાર કર્યો. પરસ્પરમાં સ્વપ્નોના અર્થ (ફળ) નો નિર્ણય કર્યો. ત્યાર બાદ નિર્ણય કરીને ગજ વૃષભ આદિ ચૌદ મહાસ્વપ્નોનો અર્થ તેમણે લબ્ધ (પ્રાપ્ત) કર્યો-પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે પ્રાપ્ત કર્યો. અર્થ ગ્રહણ કર્યો-આપસમાં તર્કવિતર્ક કરીને જાણ્યો. અર્થ પૂછ્યો-સંશય જ્યાં હતો ત્યાં બીજાની સલાહ લઇને જાણ્યો. તેથી અર્થનો નિશ્ચય કરી લીધો-યથાર્થ સ્વરૂપને જાણી લીધું તેથી અર્થને અધિગત કરી લીધો-[illegible] શકે તે રીતે દૃઢ રૂપથી જાણી લીધો. પછી રાજા સિદ્ધાર્થની

र्थधारणारूपतः परिज्ञातार्थाः सन्तः, सिद्धार्थस्य राज्ञः पुरतः=अग्रे स्वप्नशास्त्राणि=स्वप्नार्थनिरूपकशास्त्राणि उच्चारयन्त उच्चारयन्तः=पुनः पुनः पठन्तः एव=वक्ष्यमाण वचनम् अवादिषुः=कथितवन्तः-हे स्वामिन्! अस्माकं स्वप्नशास्त्रे एवम्=एतादृशाः खलु द्वासप्ततौ स्वप्नेषु त्रिंशत्=त्रिंशत्संख्यका महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः=कथिताः, तत्र=तेषु महास्वप्नेषु खलु हे स्वामिन्! अर्हन्मातरो वा चक्रवर्तिमातरो वा अर्हति वा चक्रवर्त्तिनि वा गर्भं= मातृकुक्षिम् अवक्राम्यति=आगच्छति सति एतेषां त्रिंशतो महास्वप्नानां मध्ये इमान् गजवृषभादिचतुर्दश- महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते=जाग्रति, तत्=तस्मात् एवं=पूर्वोक्ताः खलु हे देवानुप्रियाः! त्रिशलया देव्या इमे प्रशस्ताश्चतुर्दश महास्वप्ना दृष्टाः, एवं मङ्गल्याः धन्याः सश्रीकाः आरोग्यतुष्टिदीर्घायुःकल्याणमङ्गल- कारकाः खलु हे स्वामिन्! महास्वप्नाः दृष्टाः, तत्=तस्मात् हे स्वामिन्! सौख्यलाभो भविष्यति, हे स्वामिन्!

वाले शास्त्रों का बार-बार उच्चारण करके आगे कहे जाने वाले वचन बोले-हे स्वामिन्! हमारे स्वप्न- शास्त्र में बहत्तर स्वप्न बतलाये हैं। उन बहत्तर स्वप्नों में तीस महास्वप्न कहे गये हैं। उन तीस महास्वप्नों में से अर्हन्त की माताएँ और चक्रवर्ती की माताएँ, अर्हन्त और चक्रवर्ती के गर्भ में आने पर इन गज वृषभ आदि के चौदह महास्वप्नों को देखकर जागती हैं। अत एव हे देवानुप्रिय! त्रिशला देवी ने यह प्रशस्त चौदह महास्वप्न देखे हैं। इस प्रकार हे स्वामिन्! मांगलिक, धन्य, सश्रीक, आरोग्य, तुष्टि, दीर्घायु, कल्याण एवं मंगल करने वाले महास्वप्न देखे हैं। इससे हे स्वामिन्! अर्थ का लाभ होगा। हे स्वामिन्! भोग का लाभ होगा। हे स्वामिन्! सुख का

સમક્ષ સ્વપ્નોનું ફળ બતાવનારાં શાસ્ત્રોનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરીને, આગળ કહેવામા આવે છે તે વચનો બોલ્યા- "હે રાજન્! અમારા સ્વપ્નશાસ્ત્રમા બોતેર સ્વપ્નો બતાવ્યા છે. તે બોતેર સ્વપ્નોમાં ત્રીસ મહાસ્વપ્નો કહેલાં છે. તે ત્રીસ મહાસ્વપ્નોમાથી અર્હન્તની માતાઓ અને ચક્રવર્તીની માતાઓ, અર્હન્ત ચક્રવર્તીના ગર્ભમાં આવતાજ ગજ, વૃષભ આદિનાં એ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગે છે તેથી હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલાદેવીએ આ પ્રશસ્ત ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયાં છે. આ રીતે હે દેવાનુપ્રિય! માંગલિક, ધન્ય, સશ્રીક, આરોગ્ય, સંતોષ, દીર્ઘાયુ, કલ્યાણ અને મંગળ કરનારા મહાસ્વપ્નો જોયાં છે. તેથી હે રાજન્! ધનનો લાભ થશે. હે રાજન્! ભોગનો લાભ થશે.

राज्यलाभो भविष्यति, हे स्वामिन्! राष्ट्रलाभो भविष्यति, हे स्वामिन्! पुत्रलाभो भविष्यति, एवम्=अनन्तरम् सा त्रिशला देवी नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टमेषु=सार्द्धसप्तसु च रात्रिन्दिवेषु व्यतिक्रान्तेषु कुलकेतुं कुलदीपं कुलपर्वतं कुलावतंसकं कुलतिलकं कुलकीर्तिकरं कुलवृत्तिकरं कुलनन्दिकरं कुलयशस्करं कुलदिनकरं कुलाधारं कुलपादपं कुल–तन्तु–सन्तान–विवर्द्धनकरं सुकुमारपाणिपादम् अहीन–प्रतिपूर्ण–पञ्चेन्द्रिय–शरीरं लक्षण–व्यञ्जनगुणो–पपेतं मानो–न्मान–प्रमाण–प्रतिपूर्ण–सुजात–सर्वाङ्गसुन्दराङ्गं शशिसौम्याकारं कान्तं प्रियदर्शनं सुरूपम्'

लाभ होगा। हे स्वामिन्! राज्य का लाभ होगा। हे स्वामिन्! राष्ट्र (देश) का लाभ होगा। हे स्वामिन्! पुत्र का लाभ होगा।'

"इस प्रकार त्रिशला देवी नौ मास पूरे बीत जाने पर तथा साढे सात रात्रि–दिन व्यतीत होने पर कुल के केतु (पताकारूप), कुल के दीपक, कुल के लिए पर्वत के समान, कुल के भूषण, कुल-तिलक, कुलकीर्तिकर, कुलवृत्ति (कुलमर्यादा)—कर, कुलनन्दिकर कुलयशस्कर, कुलसूर्य, कुलाधार, कुलपादप कुलकी वंशपरम्परा की वृद्धि करने वाले, सुकोमल हाथ पैर वाले, हीनतारहित परिपूर्ण पांचों इन्द्रियों से युक्त शरीर वाले, लक्षण, व्यंजन और गुणों से युक्त, मान, उन्मान और प्रमाण से युक्त सर्वांग-सुन्दर शरीरवाले, चन्द्रमा के समान सौम्य स्वरूप वाले, कान्त, देखने में प्रिय और सुन्दररूप वाले बालक को जन्म देंगी।'

હે રાજન્! રાષ્ટ્ર (દેશ)નો લાભ થશે. હે રાજન્! પુત્રનો લાભ થશે.

'આ રીતે ત્રિશલા દેવી નવ માસ અને સાડા સાત રાત્રિ–દિવસ વ્યતીત થયા બાદ કુળનો કેતુ (પતાકારૂપ) કુળનો દીપક કુળને માટે પર્વત જેવા કુળનું ભૂષણ, કુળતિલક કુળકીર્તિકર, કુળવૃત્તિ (કુળમર્યાદા)કર, કુળનન્દિકર (કુળમાં આનંદ કરનાર) કુળયશસ્કર કુળસૂર્ય કુળાધાર, કુળપાદપ કુળની વંશપરંપરાની વૃદ્ધિ કરનાર સુકોમળ હાથ–પગવાળા હીનતારહિત પરિપૂર્ણ પાંચે ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત શરીરવાળા, લક્ષણ, વ્યંજન અને ગુણોવાળા, માન ઉન્માન અને પ્રમાણથી યુક્ત સર્વાંગસુન્દર શરીરવાળો, ચન્દ્રમાના જેવા સૌમ્ય સ્વરૂપવાળા કાન્ત દેખવામાં પ્રિય, અને સુંદર રૂપવાળા બાળકને જન્મ આપશે.

एषा व्याख्या अत्रैव महावीरभवकथायां नवमसूत्रव्याख्यातोऽवसेया, एतादृशं दारकं=पुत्रं प्रजनयिष्यति। सोऽपि च खलु दारकः उन्मुक्तबालभावः=व्यतीतबाल्यः विज्ञातपरिणतमात्रः–विज्ञातं=विज्ञानं, तत् परिणतमात्रं यस्य स तथा–परिपक्वविज्ञानो, यौवनकम्=युवावस्थाम् अनुप्राप्तः सन् शूरः=पराक्रमी वीरः=शत्रुनिवारकः विक्रान्तः=अप्रतिहतपराक्रमः विस्तीर्णविपुलबलवाहनः=प्रतिदिक्प्रसृतबहुसैन्यहस्त्यश्वादिवाहनः, चातुरन्तचक्रवर्ती=सार्वभौमः, राजपतिः=राज्ञां स्वामी राजा भविष्यति। यद्वा–जिनः=सर्वेन्द्रियविजेता त्रैलोक्यनाथः=त्रिलोकी–स्वामी धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती च भविष्यति। तत्=तस्मात् हे देवानुप्रिय! त्रिशलया देव्या उदाराः खलु, धन्याः खलु, मङ्गल्याः खलु स्वप्ना दृष्टाः। ततः=स्वप्नफलश्रवणानन्तरं खलु सिद्धार्थो राजा तेषां स्वप्नपाठका-

---

(इन सब शब्दों की व्याख्या, इसी शास्त्र की महावीरभवकथा के नवम सूत्र की व्याख्या में की जा चुकी है, वहाँ देख लेना चाहिए।)

वह बालक बाल्यावस्था व्यतीत हो जाने पर, परिपक्वविज्ञान होकर युवावस्था को प्राप्त करके पराक्रमी, शत्रुमर्दक एवं अप्रतिहतपराक्रमवाला होगा। उसकी सेना और हाथी–घोडे आदि वाहन सब दिशाओं में फैलेंगे। वह सार्वभौम राजाधिराज–चक्रवर्त्ती होगा, या समस्त इन्द्रियों का विजेता, तीन लोक का नाथ श्रेष्ठधर्मचक्रवर्त्ती होगा। अतएव हे देवानुप्रिय! त्रिशला देवी ने निश्चय ही उदार स्वप्न देखे हैं। धन्य स्वप्न देखे हैं। निश्चय ही मंगलकारी स्वप्न देखे है।'

(આ બધા શબ્દોની વ્યાખ્યા એ જ શાસ્રના મહાવીર ભવકથાના નવમાં સૂત્રમા કહેલ છે ત્યા જોઈ લેવી).

તે બાળક બાલ્યાવસ્થા પસાર થતાં, પરિપકવવિજ્ઞાનયુકત થઈને યુવાવસ્થાએ પહોચીને પરાક્રમી, શત્રુ–મર્દક અને અજેયપરાક્રમવાળો થશે. તેની સેના અને હાથી–ઘોડા આદિ વાહન બધી દિશાઓમા ફેલાશે. તે સાર્વભૌમ–રાજાધિરાજ–ચક્રવર્તી થશે, અથવા સઘળી ઇન્દ્રિયોનો વિજેતા, ત્રણ લોકનો નાથ, શ્રેષ્ઠ, ધર્મચક્રવર્તી થશે. તેથી હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલાદેવીએ નક્કી જ ઉદાર સ્વપ્નો જોયાં છે નક્કી જ ધન્ય સ્વપ્નો જોયા છે. અવશ્ય મંગલકારી સ્વપ્નો જોયાં છે.''

नामन्तिके=समीपे एतमर्थ श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः हर्षवशविसर्पद्धृदय' तान् स्वप्नपाठकान् एव-मवादीत्—हे देवानुप्रियाः। एवमेतत्=यथा भवद्भिरुक्तम् एवमेव एतत्स्वप्नफलं भावि, एतेन स्वप्नपाठकवचने विश्वासं प्रकाशितः, एतदेव स्पष्टीकरोति—तथैवैतत्=हे देवानुप्रियाः! यूयं यथा प्रतिपादयथ तथैव एतत् स्वप्नफलं भावि—इत्यन्वयतः स्वप्नपाठकवचनसत्यतोक्ता, अथ व्यतिरेकतस्तद्वचनसत्य-तामाह—अवितथमेतत्=हे देवानुप्रियाः! एतत्=भवदुक्तं स्वप्नफलम् अवितथम्=नासत्यं किन्तु सत्यमेव, हे देवा-नुप्रिया! एतत् भवतां वचनम् असन्दिग्धं=सन्देहरहितम्, हे देवानुप्रियाः! एतत् स्वप्नफलम् इष्टम्=अस्माक-मीप्सितम्, तथा—हे देवानुप्रियाः! एतत् स्वप्नफलं प्रतीष्टम्=विशेषतो वाञ्छितम्, अपेष्टस्य—प्रतीष्टत्वधर्मद्वयेनास्य-

सिद्धार्थ राजा स्वप्नपाठकों से यह अर्थ सुनकर और हृदय में धारण करके हृष्ट-तुष्ट हुए। उनका चित्त आनन्दित हो गया। हर्ष से हृदय की कली-कली खिल गई। उन्होंने स्वप्नपाठकों से इस प्रकार कहा—'हे देवानुप्रियो! बात ऐसी ही है, अर्थात् स्वप्नों का यही फल होने वाला है।' यह कह कर राजा ने स्वप्नपाठकों के वचन पर विश्वास प्रकट किया। इसी बात को स्पष्ट करते हैं—हे देवानुप्रियो! आप जो कहते हैं सो सत्य है—जैसा फल आप बतलाते हैं, वैसा ही होगा।' इस प्रकार अन्वय (विधि) रूप से स्वप्नपाठकों के कथन की सत्यता बतलाई। यही बात व्यतिरेक (निषेध) रूप से कहते हैं—हे देवानुप्रियो! आपका कहा स्वप्नफल असत्य नहीं, किन्तु सत्य ही है। हे देवानुप्रियो! आपका कथन शंकारहित है। हे देवानुप्रियो! यह स्वप्नफल हमारे लिए इष्ट है। हे देवानुप्रियो! यह स्वप्नफल खूब इष्ट है।' अत्यन्त आदर

સિદ્ધાર્થ રાજા સ્વપ્નપાઠકો પાસેથી આ અર્થ સાંભળીને અને હૃદયમાં ધારણ કરીને હર્ષ તથા સંતોષ પામ્યા. તેમનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું. હર્ષથી હૃદયની કળી કળી ખીલી ઊઠી. તેમણે સ્વપ્નપાઠકોને આ પ્રમાણે કહ્યું— હે દેવાનુપ્રિયો! વાત એવી જ છે એટલે કે સ્વપ્નોનું એ જ ફળ મળવાનું છે" આમ કહીને રાજાએ સ્વપ્નપાઠકોનાં વચન પર વિશ્વાસ પ્રગટ કર્યો. એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે—"હે દેવાનુપ્રિયો! આપ જે કહો છો તે સત્ય છે જેવું ફળ આપ બતાવો છો તેવું જ ફળ પ્રાપ્ત થશે. આ રીતે અન્વય (વિધિ) રૂપથી સ્વપ્નપાઠકોનાં કથનની સત્યતા બતાવી. એ જ વાત વ્યતિરેક (નિષેધ) રૂપથી કહે છે— હે દેવાનુપ્રિયો! આપે કહેલ સ્વપ્નફળ અસત્ય નથી, પણ સત્ય જ છે. હે દેવાનુપ્રિયો! આપનું કથન શંકા વિનાનું છે. હે દેવાનુપ્રિયો! આ સ્વપ્ન ફળ

न्तादरसूचनायाह–इष्टमतीष्टमेतत् देवानुप्रियाः' हे देवानुप्रियाः! एतत्=स्वप्नफलम् इष्टप्रतीष्टम्=सर्वथाऽभीप्सितम्, एषः=स्वप्नफलरूपोऽर्थः सत्यः=यथार्थः खलु, तद् यथैतमर्थं यूयं वदथेति कृत्वा=इति कथयित्वा तान् स्वप्नान् सम्यक्=परितः प्रतीच्छति=स्वीकरोति, प्रतीष्य=स्वीकृत्य तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलेन=पुष्कलेन अशनपान-खादिमस्वादिमचतुर्विधाहारेण तथा पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण सत्कारयति, तथा सम्मानयति–सादरवचनैः, तथा विपुलं=पुष्कलं जीविकार्हम्=जीविकायोग्यं प्रीतिदानं ददाति। ततः खलु तान् स्वप्नपाठकान् प्रतिविसर्जयति ॥सू० ५०॥

मूलम्—तए णं से सिद्धत्थे राया जेणेव तिसला खत्तियाणी जवणियंतरिया तेणेव उवागच्छित्ता तिसलं खत्तियाणिं सुमिणपाढगसुयं सव्वं फलं परिकहेइ। तए णं सा तिसला खत्तियाणी एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा सिद्धत्थेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी तओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठित्ता अतुरियमचवलमसंभंताए रायहंससरिसीए गईए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छित्ता सयं भवणं अणुप्पविट्ठा। तए णं तीसे तिसलाए

सूचित करने के लिए कहते है—हे देवानुप्रियो! यह स्वप्नफल सर्वथा ही इष्ट है। यह स्वप्नफल की बात यथार्थ है, जैसा कि आपने कहा है।'

इस प्रकार कह कर राजा सिद्धार्थ ने स्वप्नपाठकों के कथन को सम्यक् प्रकार से स्वीकार किया और स्वप्नलक्षणपाठकों का विपुल अशन पान खादिम तथा स्वादिम रूप चार प्रकार के आहार से तथा वस्त्र, गंध, माला और अलंकार से सत्कार किया। आदरपूर्ण वचन कह कर सन्मान किया। जीवननिर्वाह के योग्य बहुत–सा प्रीतिदान दिया। तत्पश्चात् स्वप्नपाठकों को विदा किया ॥सू०५०॥

અમારે માટે ઇષ્ટ છે. હે દેવાનુપ્રિયો! આ સ્વપ્નફળ ઘણુ જ ઇષ્ટ છે." અત્યંત આદર દર્શાવવા કહે છે—"હે દેવાનુપ્રિયો! આ સ્વપ્નફળ સર્વથા ઇષ્ટ જ છે આ સ્વપ્નફળની વાત જે પ્રમાણે આપે કહી તે પ્રમાણે યથાર્થ છે."

આમ કહીને રાજા સિદ્ધાર્થે સ્વપ્નપાઠકોનાં કથનનો સારી રીતે સ્વીકાર કર્યો અને સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોનો વિપુળ અશન, પાન, ખાદિમ તથા સ્વાદિમ રૂપ ચાર પ્રકારના આહારથી તથા વસ્ત્ર, ગંધ, માળા, અને અલંકારથી સતકાર કર્યો આદરપૂર્ણ વચનો કહીને સન્માન કર્યું જીવનનિર્વાહને યોગ્ય ઘણું જ પ્રીતિદાન કર્યું. ત્યાર બાદ સ્વપ્નપાઠકોને વિદાય કર્યા. (સૂ૦ ૫૦)

खत्तियाणीए दोसु मासेसु वीइक्कंतेसु तइए मासे वट्टमाणे तस्स गब्भस्स दोहलकालसमयंसि अयमेयारूवे दोहले पाउब्भवित्था—"धन्नाओ णं ताओ अम्माओ सपुण्णाओ कयत्थाओ कयपुण्णाओ कयलक्खणाओ सुलद्धे णं तासिं माणुस्सए जम्मजीवियफले, जाओ णं मुहपत्तिसदोरगमुहनत्थियाओ रयहरणपडिग्गहधरओ समणाणं निग्गंथाणं अंतिए सपरियणा सद्धिं धम्मं सुणमाणीओ सामाइयपडिक्कमणं समायरंतीओ सारम्मिए सुस्सूसमाणीओ तहारूवाणं समणाणं निग्गंथाणं पडिलाभेमाणीओ य दोहलं विणियंति। तं सेयं जइ णं अहमवि सिद्धत्थेण रन्ना सद्धिं एवमेव दोहलं विणिज्जामि। तए णं से सिद्धत्थे राया तीए तिसलाए खत्तियाणीए एयारूवं दोहलं वियाणित्ता तं दोहलं तहेव विणेइ। एवं तिसलाए खत्तियाणीए सीसदोहलाणंतिसए सव्वेवि दाहे सिद्धत्थे राया सुज्जो सुज्जो विणेइ। तए णं सा तिसला खत्तियाणी तेसु दोहलेसु विणीएसु विणीयदोहला संपुण्णदोहला निच्छिन्नदोहला सक्कारियदोहला सम्माणियदोहला तस्स गब्भस्स अणुकंपणट्ठाए जयं चिट्ठइ, जयं आसइ, जयं सुयइ, आहारंपि य णं णाइसीयं णाइउण्हं णाइतित्तं णाइकडुयं णाइकसायं णाइअंबिलं णाइमहुरं णाइणिद्धं णाइलुक्खं णाइउल्लं णाइसुक्कं आहारइ। किं बहुणा, जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थयं पोसए देसे य काले य आहारं रत्ता, नो आहारं आहारेमाणी णाइचिंताहिं णाइसोगेहिं णाइदेण्णेहिं णाइमोहेहिं णाइभएहिं णाइपरितासेहिं णाइमायणच्छायणगंधमल्लालंकारेहिं तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ ॥सू० ५१॥

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे' राजा यत्रैव त्रिशला क्षत्रियाणी जवनिकान्तरिता तत्रैवोपागम्य त्रिशलां क्षत्रियाणीं स्वप्नपाठकश्रुतं सर्वं फलं परिकथयति। ततः खलु सा त्रिशला क्षत्रियाणी एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा सिद्धार्थेन राज्ञाऽभ्यनुज्ञाता सती तस्माद् भद्रासनाद् अभ्युत्थाय अत्वरितमचपलमसम्भ्रान्तया

मूल का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा ने जहाँ त्रिशला क्षत्रियाणी जवनिका (पर्दे) की ओट में बैठी थी, वहाँ आकर त्रिशला क्षत्रियाणी से स्वप्नपाठकों के मुख से सुना हुआ सब फल कहा। तब वह त्रिशला क्षत्रियाणी इस अर्थ को सुन कर और समझ कर हृष्ट-तुष्ट हुई। सिद्धार्थ राजा की आज्ञा पाकर, उस भद्रासन से उठ कर त्वरारहित, चपलतारहित होकर राजहंसी सरीखी संभ्रम

મૂળનો અર્થ—"तए णं से सिद्धत्थे" ઈત્યાદિ. ત્યારબાદ સિદ્ધાર્થ રાજાએ જ્યાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી પડદાની પાછળ બેઠી હતી, ત્યાં જઈને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને સ્વપ્નપાઠકોના મુખે સાંભળેલું બધું ફળ કહ્યું ત્યારે તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી એ અર્થને સાંભળીને તથા સમજીને હર્ષ તથા સંતોષ પામી. સિદ્ધાર્થ રાજાની આજ્ઞા લઈને, તે ભદ્રાસન પરથી ઊઠીને ત્વરા વિનાની ચપળતા વિનાની રાજહંસી જેવી સંભ્રમરહિત ગતિથી જ્યાં પોતાનું

राजहससदृश्या गत्या यत्रैव स्वकं भवन तत्रैवोपागम्य स्वकं भवनमनुप्रविष्टा। ततः खलु तस्यास्त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः द्वयोर्मासयोर्व्यतिक्रान्तयोस्तृतीयमासे वर्तमाने तस्य गर्भस्य दोहदकालसमये अयमेतद्रूपो दोहदः प्रादुर्बभूव। धन्याः खलु ता अम्बाः, सपुण्याः कृतार्थाः कृतपुण्याः कृतलक्षणाः सुकृतविभवाः, सुलब्धं खलु तासां मानुष्यकं जन्मजीवितफलं, याः खलु मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिकाः प्रमार्जिकाहस्ताः तथारूपाणां मुखबद्ध-सदोरकमुखवस्त्रिकाणां रजोहरणप्रतिग्रहधराणा श्रमणाना निर्ग्रन्थानामन्तिके स्वपतिना सार्द्धं धर्मं शृण्वत्यः, सामायिकप्रतिक्रमणं समाचरन्त्यः, साधर्मिकान् शुश्रूषमाणाः, तथारूपाणा श्रमणानां निर्ग्रन्थाना प्रतिलम्भयन्त्यश्च दोहदं विनयन्ति। तत् श्रेयो यदि खलु अहमपि सिद्धार्थेन राज्ञा सार्द्धमेवमेव दोहदं विनयामि। ततः खलु स

रहित गति से जहाँ अपना भवन था वहाँ गई और अपने भवन में प्रविष्ट हुई।

उसके बाद दो मास व्यतीत होने पर, जब तीसरा मास चल रहा था तब, त्रिशला क्षत्रियाणी को इस प्रकार का दोहद उत्पन्न हुआ-'वे माताएँ धन्य हैं, पुण्यवती हैं, कृतार्थ हैं, कृतपुण्य हैं, सफल लक्षणवाली हैं, सफल वैभववाली हैं, उन्होंने मनुष्य जन्म और जीवन भला पाया है, जो मुख पर डोरासहित मुखवस्त्रिका बाँध कर तथा हाथ में पूजनी लेकरके मुख पर डोरा सहित मुखवस्त्रिका बाँधे हुए तथा रजोहरण आदि उपकरण धारण करनेवाले तथारूप श्रमण निग्रथों के समीप अपने पति के साथ धर्म सुनती हुई, सामायिक-प्रतिक्रमण करती हुई साधर्मियों की सेवा करती हुई तथा तथारूप श्रमण निर्ग्रन्थों को निर्दोष आहारादि का दान देती हुई अपने दोहद को पूर्ण करती हैं। यदि म भी सिद्धार्थ राजा के साथ इसी प्रकार होकर दोहद पूर्ण करूँ तो अच्छा हो।

ભવન હતુ ત્યાં ગઇ અને પોતાના ભવનમા પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાર બાદ બે માસ પસાર થતાં, જ્યારે ત્રીજો માસ ચાલતો હતો ત્યારે ત્રિશલાદેવીને દોહદનો સમય થતા આ પ્રમાણે દોહદ ઉત્પન્ન થયો-તે માતાઓ ધન્ય છે, પુન્યશાળી છે, કૃતાર્થ છે, કૃતપુન્ય છે, સફળ લક્ષણવાળી છે, સફળ વૈભવવાળી છે, તેમણે જે મનુષ્યજન્મ અને જીવન મેળવ્યા તે સાર્થક છે, જે મુખ પર દોરા સાથેની મુહપત્તી બાંધીને, તથા હાથમા પૂજણી લઇને. તથા તે પ્રમાણેના મુખ પર દોરા સાથેની મુહપત્તી બાધેલ તથા રજોહરણ આદિ ઉપકરણ ધારણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોની પાસે પોતાના પતિની સાથે ધર્મોપદેશ સાભળતી, સામાયિક-પ્રતિ-ક્રમણ કરતી, સાધર્મીઓની સેવા કરતી, તથા તે પ્રકારના શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને નિર્દોષ આહારાદિક દાન દેતી પોતાના દોહદને પૂર્ણ કરે છે. જો હું પણ સિદ્ધાર્થ રાજાની સાથે એ જ પ્રમાણે રહીને દોહદ પૂર્ણ કરૂં તો ઘણું સારૂં.

सिद्धार्थो राजा तस्यास्त्रिशलायाः क्षत्रियाण्या एतद्रूपं दोहदं विज्ञाय तं दोहदं तथैव विनयति। एवं त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः विंशतिस्थानविषये सर्वानपि दोहदान् सिद्धार्थो राजा भूयो भूयो विनयति। ततः खलु सा त्रिशला क्षत्रियाणी तेषु दोहदेषु विनीतेषु विनीतदोहदा सम्पूर्णदोहदा विच्छिन्नदोहदा सत्कारितदोहदा सम्मानितदोहदा तस्य गर्भस्य अनुकम्पनार्थाय यतं तिष्ठति, यतमास्ते, यत स्वपिति, आहारमपि च खलु नातिशीतं नात्युष्णं नातितिक्तं नातिकटुकं नात्यम्लं नातिमधुरं नातिस्निग्धं नातिरूक्षं नात्यार्द्रं नातिशुष्कम् आहरति।

तत्पश्चात् सिद्धार्थ राजा ने त्रिशला क्षत्रियाणी के इस प्रकार के दोहद को जान कर उसी प्रकार से उसे पूर्ण किया। इसी प्रकार त्रिशला क्षत्रियाणी के बीस स्थानों के विषय में सभी दोहदों को राजा सिद्धार्थ ने बार-बार पूर्ण किया।

तब त्रिशला क्षत्रियाणी उन दोहदों के पूर्ण होने पर पूर्ण-दोहद वाली हो गई, अच्छी तरह पूर्ण दोहद वाली हो गई। दोहद-रहित हो गई। उसके दोहद सत्कारित हो गये, सम्मानित हो गये। वह उस गर्भ की अनुकम्पा के लिए यतनापूर्वक खड़ी होती थी, यतनापूर्वक बैठती थी, यतनापूर्वक सोती थी। वह आहार भी न अधिक ठंडा, न अधिक गर्म, न अधिक तिक्त, न अधिक कटुक, न अधिक खट्टा, न अधिक मीठा, न अधिक स्निग्ध (चिकना), न अधिक रूखा, न अधिक गीला, न अधिक सूखा करती थी। अधिक कहने से क्या लाभ, जो आहार उस गर्भ के लिए हित-मित-पथ्य-रूप होता, पोषक होता, देश-काल के अनुकूल होता, वही आहार करती थी। न अति चिन्ता करती, न अति शोक करती, न अति दीनता दिखलाती, न अति मोह करती,

त्यार बाद राजा सिद्धार्थे त्रिशला क्षत्रियाणीना आ प्रकारना दोहदने जाणीने ते ज प्रमाणे ते पूरा कर्या. आ प्रमाणे त्रिशलादेवीना वीस स्थानोना विषयमां बधा दोहदो राजा सिद्धार्थे वारंवार पूरा कर्या.

त्यारे त्रिशला क्षत्रियाणी, ते दोहदो पूरा थता पूर्णदोहदवाळी थई गयां. सारी रीते पूर्णदोहदवाळी थई गयां. दोहदरहित थई गयां. तेना दोहद सत्कारित अने सन्मानित थई गया. ते, ते गर्भनी अनुकंपाथी यतनापूर्वक ऊभां थतां, यतनापूर्वक बेसतां अने यतनापूर्वक सूतां हतां. ते न वधु ठंडो न वधु गरम, न वधु तीखो न वधु कडवो, न वधु खाटो, न वधु मीठो न वधु चीकणो, न वधु लूखो, न वधु भीनो अने न वधु सूको, एवो आहार लेतां हतां. वधारे शुं कहीए? जे आहार ते गर्भने माटे हित मित, पथ्य होय, पोषक होय, देशकाळने अनुकूळ होय एवो ज आहार लेतां हतां. वधारे चिन्ता करतां नहीं अने शोक करतां नहीं, वधारे दीनता

किं बहुना? यस्तस्य गर्भस्य हितो मितः पथ्यः [illegible] *देश च काले च आहारो भवति, तमाहारमाहरन्ती नातिचिन्ताभिर्नातिशोकैर्नातिदैन्यैर्नातिमोहैर्नातिभयैर्नातिपरित्रासैर्नातिभोजनाच्छादनगन्धमाल्यालङ्कारैस्तं गर्भं सुखं सुखेन परिवहति ॥सू०५१॥*

टीका—'तए णं से सिद्धत्थे राया' इत्यादि। ततः=स्वप्नपाठकविसर्जनानन्तरं खलु स सिद्धार्थो राजा यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थाने त्रिशला क्षत्रियाणी जवनिकान्तरिता=जवनिकाभ्यन्तरस्थिता आसीत्, तत्रैवोपागम्य त्रिशला क्षत्रियाणीं स्वप्नपाठकश्रुतम्=स्वप्नपाठकेभ्यः सकाशात् श्रवणविषयीकृतं सर्वं=निरवशेषं फलं=स्वप्नफलं परिकथयति। ततः=सिद्धार्थराजमुखात् स्वप्नफलश्रवणानन्तरं खलु सा त्रिशला क्षत्रियाणी एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा सिद्धार्थेन राज्ञाऽभ्यनुज्ञाता सती तस्माद् भद्रासनात् अभ्युत्थाय अत्वरितमचपलम् असम्भ्रान्तया राजहंस-सदृश्या गत्या' एषा पदानां व्याख्या अत्रैव महावीरभवकथायां पञ्चचत्वारिंशत्तमसूत्रेऽभिहिता, यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थले

न अति भय करती, न अति उद्वेग करती, न अति भोजन, आच्छादन, गंध, माला और अलंकारों का सेवन करती। वह सुखपूर्वक उस गर्भ को वहन करने लगी ॥सू० ५१॥

टीका का अर्थ—'तए णं से सिद्धत्थे' इत्यादि। स्वप्नपाठकों को विदा कर देने के बाद, जिस स्थान पर त्रिशला क्षत्रियाणी पर्दे की ओट में बैठी थी, वहीं जाकर सिद्धार्थ राजा ने त्रिशला क्षत्रियाणी को स्वप्नपाठकों के मुख से सुना हुआ पूरा स्वप्नफल सुनाया। राजा सिद्धार्थ के मुख से उसे सुनकर तथा समझ कर त्रिशला क्षत्रियाणी हृष्ट-तुष्ट हुई। सिद्धार्थ राजा की आज्ञा पाकर भद्रासन से उठी और त्वरा (जल्दबाजी) तथा चपलता से रहित होकर असंभ्रान्त एव राजहंसी जैसी गंभीर गति से, जहाँ अपना भवन था, वहाँ पहुँची और अपने भवन में प्रविष्ट हुई।

બતાવતા નહીં, ઝાઝો મોહ કરતા નહીં, વધારે ભય રાખતા નહીં, વધુ ઉદ્વેગ કરતા નહીં, વધારે પડતા ભોજન, આચ્છાદન, ગંધ, માળા અને અલંકારોનું સેવન કરતા નહીં તે સુખપૂર્વક તે ગર્ભનું વહન કરવા લાગ્યા. (સૂ૦ ૫૧)

ટીકાનો અર્થ—'तए ण से सिद्धत्थे' ઇત્યાદિ સ્વપ્નપાઠકોને વિદાય કર્યા પછી જે સ્થાન પર ત્રિશલાદેવી પદાની પાછળ બેઠા હતા, ત્યાં જઇને રાજા સિદ્ધાર્થે ત્રિશળાદેવીને સ્વપ્નપાઠકોના મુખથી સાભળેલું પૂરેપૂરૂં સ્વપ્નફળ સભળાવ્યું રાજા સિદ્ધાર્થના મુખે તે સાભળીને તથા સમજીને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી હર્ષ અને સંતોષ પામ્યાં. સિદ્ધાર્થ રાજાની આજ્ઞા લઇને તે ભદ્રાસન પરથી ઉભા થયાં અને ત્વરા (ઉતાવળ) તથા ચપળતાથી રહિત. અસંભ્રાન્ત અને રાજહંસી જેવી ગંભીર ગતિથી જ્યા પોતાનું ભવન હતું, ત્યા પહોચ્યાં અને પોતાના ભવનમા પ્રવેશ કર્યો.

मर्क मत्र तत्रैव=तस्मिन्नेव स्थले उपागम्य=आगत्य स्वकं भवनमनुप्रविष्टा। ततः खलु तस्याश्चिन्नकायाः क्षत्रियाण्या गर्भस्य द्वयोर्मासयोर्व्यतिक्रान्तयोः तृतीये मासे वर्तमाने तस्य गर्भस्य दोहदकालसमये अयमेतद्रूपो दोहदः प्रादुर्भूतः=उत्पन्नः। कीदृशो दोहदः? इति–दर्शयति 'धन्नाओ' इत्यादि। ता अम्बा=मातरः खलु धन्याः=भाग्यवत्यः, सपुण्याः=पुण्यवत्यः, कृतार्थाः–कृतः=सम्पादितः अर्थः=जन्मान्तरेष्टसिद्धिरूपं प्रयोजनं याभिस्ताः–कृतार्थाः, कृतपुण्याः=पूर्वभवोपार्जितपुण्याः, कृतलक्षणाः=सफलीकृतपुण्यरेखाजीवनरेखादिकलक्षणाः, यद्वा–कृतानि=स्वयं सफलतया निष्पन्नानि लक्षणानि=पुण्यजीवनादिफलसूचनकराणि रेखारूपाणि यासां तास्तथा, सुकृतविभवा –सुकृतः=सफलीकृतः सुपात्रदानादिरूपशुभकार्यकरणेन विभवः=ऐश्वर्यसम्पत्तिको याभिस्तास्तथा, अत एव–सुलब्धं=शोभनेन प्रकारेण प्राप्तं खलु तासां=मातृणां मानुष्यकं=मनुष्यसम्बन्धि जन्मजीवितफलं=जन्मनो जीवितस्य च फलम्, याः खलु मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिकाः–मुखबद्धा=मुखोपरि

तदनन्तर [illegible] क्षत्रियाणी के गर्भ के दो मास बीत गये। तीसरा मास चल रहा था। तब दोहद के काल के अवसर पर इस प्रकार का दोहद (दोहला) उत्पन्न हुआ। वह दोहद कैसा था, सो बतलाते हैं–वे माताएँ धन्य–भाग्यवती हैं, सपुण्य–पुण्यवती हैं, कृतार्थ–जन्मान्तर का इष्टसिद्धिरूप प्रयोजन जिनका सिद्ध हो गया है ऐसी–हैं, पूर्वभव में उपार्जित पुण्य वाली हैं, उन्हों ने पुण्यरेखा और जीवनरेखा आदि सफल की है, अथवा उनकी जीवन आदि फल को सूचित करने वाली रेखाएँ स्वयं सफल हुई हैं, सुपात्रदान आदि शुभ कार्य करने से प्राप्त हुए ऐश्वर्य और सम्पत्ति आदि को उन्होंने सफल बनाया है, अतएव उन्होंने मनुष्यजन्म और मनुष्यजीवन के फल को अच्छी तरह प्राप्त किया है, जो मुख पर डोरासहित मुखवस्त्रिका बांधकर तथा हाथ में पूंजनी लेकर उपाश्रय के अर्थात् मुख पर डोरा सहित

ત્યાર પછી મિત્રના ક્ષત્રિયાણીને ગર્ભ રહ્યાને બે માસ પસાર થઈ ગયા. ત્રીજો માસ ચાલતો હતો ત્યારે દોહદના કાળના અવસરે તેમને આ પ્રકારનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો. તે દોહદ કેવો હતો તે બતાવે છે–તે માતાઓ ધન્ય–ભાગ્યશાળી છે સપુણ્ય–પુણ્યશાળી છે કૃતાર્થ–જેનું જન્માન્તરનું ઇષ્ટસિદ્ધિરૂપ પ્રયોજન સિદ્ધ થયું હોય એવી છે પૂર્વભવમાં ઉપાર્જિત પુણ્યવાળી છે તેમણે પુણ્યરેખા અને જીવનરેખા આદિ સફળ કરેલ છે અથવા તેમની જીવન આદિ ફળને સૂચિત કરનારી રેખાઓ સ્વયં સફળ થઈ છે સુપાત્રદાન આદિ શુભ કામ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ ઐશ્વર્ય અને સંપત્તિ આદિને તેમણે સફળ બનાવેલ છે તેથી મનુષ્યજન્મ અને મનુષ્યજીવનનાં ફળને સારી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું છે જે મુખ પર દોરા સાથેની મુહપત્તી બાંધીને તથા હાથમાં પૂંજણી લઈને એવા પ્રકારના

निवद्धाः सदोरकमुखवस्त्रिका याभिस्ताः, तथा–प्रमार्जिकाहस्ताः=हस्तस्थरजोहरणवत्यः सत्यः, तथारूपाणा=तथा–विधानां मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिकाणां रजोहरणप्रतिग्रहधराणां–रजोहरणं प्रसिद्धम्, प्रतिग्रहः=पात्रं, तद्धराणां=तद्धारकाणां श्रमणानां=साधूनाम् अन्तिके=पार्श्वे स्वपतिना सार्द्धं=सह मिलिताः सत्यो धर्मम्=अर्हत्प्ररूपितं धर्मं शृण्वत्यः, तथा-सामायिकप्रतिक्रमणं समाचरन्त्यः=उभयकाले सविधि कुर्वत्यः, तथा–सार्धर्मिकान् शुश्रूषमाणाः=अन्नवस्त्रादिना सेवां कुर्वत्यः, च=पुनः तथारूपाणाम्=तीर्थंकरोपदिष्ट–सदोरकमुखवस्त्रिका–रजोहरणाद्युपकरणवतां श्रमणानां निर्ग्रन्थानां प्रतिलम्भयन्त्यः=चतुर्विधमाहारं वस्त्रपात्रादिधर्मोपकरणं च ददत्यः सत्यः दोहदं=गर्भाभिलाषं विनयन्ति=पूरयन्ति, तत्–तस्मात् श्रेयः=वरं यदि खलु अहमपि=सामान्यतया नित्यं धर्मकृत्य-कुर्वाणाऽप्यहं सिद्धार्थेन राज्ञा सार्द्ध-मेवमेव=उक्तविशिष्टप्रकारेणैव दोहदं विनयामि=पूरयामि। ततः=त्रिशलाया उक्तदोहदानन्तरं, खलु स सिद्धार्थो

मुखवस्त्रिका बाँधने वाले और रजोहरण तथा पात्र को धारण करने वाले श्रमणों के निकट अपने पति के साथ अर्हन्त द्वारा प्ररूपित धर्म को सुनती हैं, दोनों समय विधिपूर्वक सामायिक–प्रतिक्रमण करती हैं, और अन्न तथा वस्त्र आदि से साधर्मी जनों की सेवा करती हैं। जो तथारूपधारी अर्थात् डोरासहित मुखवस्त्रिका को मुखपर बांधने वाले रजोहरण आदि उपकरणों वाले श्रमण निर्ग्रंथों को चार प्रकार का निर्दोष आहार तथा वस्त्र आदि उपकरण देती हुई अपने दोहले को पूरा करती हैं। प्रतिदिन सामान्यरूप से धर्मकृत्य करने वाली मैं भी यदि राजा सिद्धार्थ के साथ इसी विशिष्ट प्रकार से अपने दोहले की पूर्णता करूँ तो कितना अच्छा हो!'

એટલે કે મુખ પર દોરાસહિતની મુહપત્તી બાંધનાર, અને રજોહરણ તથા પાત્રને ધારણ કરનાર શ્રમણોની પાસે પોતાના પતિની સાથે અર્હંત દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળે છે. બન્ને વખતે વિધિપૂર્વક સામાયિક–પ્રતિક્રમણ કરે છે, અને અન્ન તથા વસ્ત્ર આદિ વડે સાધર્મી લોકોની સેવા કરે છે. જે એવા પ્રકારના એટલે કે–દોરાસહિત મુહપત્તી ધારણ કરનાર, રજોહરણ આદિ ઉપકરણોવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને ચાર પ્રકારના નિર્દોષ આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ઉપકરણ દઈને પોતાના દોહદો પૂરા કરે છે. હરરોજ સામાન્ય રૂપે ધર્મકૃત્ય કરનારી, હું પણ જો રાજા સિદ્ધાર્થની સાથે એ જ વિશિષ્ટ રીતે મારા દોહદો પૂરા કરું તો કેટલું સારું?

राजा तस्याः त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः एतद्रूपं दोहदं तथैव विनयति=पूरयति। एवम्=अनेन प्रकारेण स सिद्धार्थो राजा त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः विंशतिस्थानविषये=अर्हत्सिद्धप्रवचनगुणगानादिविंशतिस्थानकेषु समुत्पन्नान् सर्वानपि दोहदान् भूयो भूयः=पुनः पुनः विनयति=पूरयति। को दोहदः कया रीत्या पूरित इति स्वबुद्ध्या विज्ञेयम्। ततः=तया पूर्वोक्तया रीत्या दोहदपूरणानन्तरं खलु सा त्रिशला क्षत्रियाणी तेषु दोहदेषु विनीतेषु=पूरितेषु सत्सु विनीत-दोहदा=पूरितदोहदा अतएव-सम्पूर्णदोहदा=दोहदसम्पूर्तिमुपगता, ततश्च-परिपूर्णदोहदा=सर्वथा दोहदपूर्तिमुपगता, विच्छिन्नदोहदा=दोहदपूर्त्या तदभिलाषरहिता सत्कारितदोहदा=मधुरवचनादिभिः स्वीकरणेनादरबुद्ध्या पूरणेन च

इस प्रकार दोहद उत्पन्न होने के पश्चात्, सिद्धार्थ राजाने त्रिशला क्षत्रियाणी के इस दोहद को उसी प्रकार से पूरा किया। यही नहीं, राजा सिद्धार्थ ने त्रिशला क्षत्रियाणी के अर्हद्गुणगान, सिद्धगुणगान, प्रवचनगुणगान आदि बीस स्थानकों में उत्पन्न हुए सभी दोहदों को बार-बार पूर्ण किया। कौन-सा दोहद किस प्रकार पूरा किया, यह बात अपनी बुद्धि से समझ लेनी चाहिए।

पूर्वोक्त प्रकार से दोहद के पूर्ण होने पर वह त्रिशला क्षत्रियाणी विनीतदोहदा हो गयी, अर्थात् उसके दोहद पूर्ण हो गये। इसीसे वह सम्पूर्णदोहदा हो गयी, अर्थात् उसके दोहद सम्यक्प्रकार से पूर्ण हो गये। तब वह परिपूर्णदोहदा हो गयी, क्यों कि उसके दोहदों की पूर्ति सभी प्रकार से हो गयी थी। फिर वह विच्छिन्नदोहदा हो गयी; क्यों कि दोहदों की पूर्ति में कोई कमी नहीं रहने के कारण उसे तद्विषयक कोई अभिलाषा नहीं रही। वह सत्कारितदोहदा हो गयी, क्यों कि उसके दोहदों का

આ પ્રમાણે દોહદ ઉત્પન્ન થયા પછી, સિદ્ધાર્થ રાજાએ ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના તે દોહદને એ જ પ્રમાણે પૂર્ણ કર્યો. એટલું જ નહીં; પણ રાજા સિદ્ધાર્થે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના અર્હદ્ગુણગાન, સિદ્ધગુણગાન, પ્રવચનગુણગાન આદિ વીસ સ્થાનકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ બધા દોહદોને વારંવાર પૂર્ણ કર્યા. કયો દોહદ કેવી રીતે પૂરો કર્યો તે વાત પોતાની બુદ્ધિથી સમજી લેવી જોઈએ. પૂર્વોક્ત રીતે દોહદ પૂર્ણ થતાં તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી વિનીતદોહદા થયાં એટલે કે તેના દોહદો પૂરાં થઈ ગયાં તેથી તે સંપૂર્ણદોહદા થઈ ગયાં એટલે કે તેના દોહદ સારી રીતે પૂરાં થઈ ગયાં ત્યારે તે પરિપૂર્ણ-દોહદા થઈ ગયાં કારણ કે તેના દોહદોની પૂર્તિ બધી રીતે થઈ ગઈ હતી. વળી તે વિચ્છિન્નદોહદા થઈ ગયાં કારણ કે દોહદોની પૂર્તિમાં કોઈ ન્યૂન ન રહેવાને કારણે તેને તે વિષેની કોઈ અભિલાષા રહી નહીં તે

सत्कारितदोहदा, तथा–सम्मानितदोहदा=इष्टवस्तुप्रदानेन सम्मानितदोहदा सती तस्य गर्भस्य अनुकम्पनार्थाय=रक्षणार्थाय यतं=यतनासहितं यथा स्यात्तथा तिष्ठति, यतम् आस्ते=उपविशति, यतं स्वपिति=शेते, आहारमपि च खलु नातिशीतं, नात्युष्णं, नातितिक्तम्, नातिकटुकं, नात्यम्लम्, नातिमधुरम्, नातिस्निग्धम्, नातिरूक्षम्, नात्यार्द्रम्, नातिशुष्कम् आहरति=भुङ्क्ते। किं बहुना? य आहारस्तस्य गर्भस्य हितः=मेधाऽदिवृद्धिकारकः, मितः=परिमितः–अधिकभोजनाभावात्, पथ्यः=अरोगकारकः, पोषकः=पुष्टिकारको देशे काले च=देशानुसारेण कालानुसारेण च भवति, तम्=देशकालानुसारिहितमितपथ्यपोषकरूपम् आहारम् आहरन्ती=भुञ्जाना नातिचिन्ताभिः=चिन्तातिशयराहित्येन, नातिशोकैः=अत्यन्तशोकपरिवर्जनेन, नातिमोहैः=अत्यधिकमोहवर्जनेन,

---

स्वीकार राजा ने मधुर वचनों से किया और आदर–प्रेम के साथ उनकी पूर्ति की। तथा वह सम्मानित–दोहदा हो गयी; क्यों कि राजाने उसे इष्ट वस्तु का प्रदान किया।

इस प्रकार दोहदों के पूर्ण होने पर त्रिशला क्षत्रियाणी गर्भ की अनुकम्पा–रक्षा के लिए यतनापूर्वक खड़ी होतीथी, यतनापूर्वक बैठती थी तथा यतनापूर्वक सोती थी, वह न अधिक शीत, न अधिक उष्ण, न अधिक तिक्त (चरका), न अधिक कडुवा, न अधिक खट्टा, न अधिक मीठा, न अधिक स्निग्ध (चिकना), न अधिक रूक्ष (लूखा), न अधिक आर्द्र (गीला) और न अधिक सूखा आहार करती थी। अधिक कहने से क्या लाभ? जो आहार उस गर्भ के लिए हित–मेधा–धारणाबुद्धि आदि बढाने वाला, मित–अधिक भोजन के अभाव से परिमित, पथ्य–आरोग्यकारी और पुष्टिकर होता, तथा देश के अनुकूल और काल के अनुकूल होता, वही देश–काल के अनुरूप, हित, मित और पथ्य गर्भ–पोषक आहार करती थी। वह त्रिशला क्षत्रियाणी न अतिचिन्ता करती थी, न अतिशोक

સત્કારિતદોહદા થઇ ગયા, કારણ કે તેના દોહદોનો સ્વીકાર રાજાએ મધુર વચનોથી કર્યો અને આદર–પ્રેમ સાથે તેની પૂર્તિ કરી તથા તે સમ્માનિતદોહદા થઇ ગયાં, કારણ કે રાજાએ તેને ઇચ્છિત વસ્તુ આપી.

આ રીતે દોહદો પૂર્ણ થતા, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી ગર્ભની અનુકંપા–રક્ષાને માટે યતનાપૂર્વક ઉભા થતાં, યતનાપૂર્વક બેસતા, અને યતનાપૂર્વક સૂતાં હતા તે ન વધારે ઠંડા ન વધારે ગરમ, ન વધારે તીખા, ન વધારે કડવો, ન વધારે ખાટો, ન વધારે મીઠો, ન વધારે સ્નિગ્ધ (ચીકણો) ન વધારે લૂખો, ન વધારે ભીનો, અને ન વધારે સૂકો એવો આહાર લેતા હતા. વધુ શું કહીએ? જે આહાર તે ગર્ભને માટે હિત–મેધા–ધારણાબુદ્ધિ વધારનાર, મિત–અધિક ભોજનના અભાવે પરિમિત, પથ્ય–આરોગ્યકારી અને પુષ્ટિકારી હતો તથા જે દેહને અનુકૂળ અને કાળને અનુકૂળ હોય તે જ દેશ–કાળને અનુરૂપ, હિત, મિત અને પથ્ય ગર્ભ–પોષક આહાર કરતાં હતા. તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી અતિ ચિન્તા

नातिमयैः=मत्यधिकमयाकरणेन, नातिपरित्रासैः=मत्यधिकोद्वेगपरिवर्जनेन, नातिभोजनाच्छादनवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारैः=मत्यधिकाहारवस्त्रगन्धमाल्याभूषणवर्जनेन तं गर्भं सुखं सुखेन परिवहति=धारयति।

वाग्भटनामके वैधकग्रन्थेऽप्युक्तमस्ति—वातकरपदार्थभोजनेन गर्भः कुब्जोऽन्धो जडो वामनश्च भवति, पित्तकरपदार्थभोजनेन गर्भः पाण्डुरोगी भवति। अतिसारभोजनं नेत्रं हन्ति, अतिशीतलभोजनं वायुं प्रकोपयति, अत्युष्णं बलं हन्ति, अतिकामविकारो जीवितं हरति, मैथुन–यान–वाहन–मार्गगमन–स्खलन–पतन–पीडन–धावन–

करती थी, न अतिमोह करती थी, न अधिक भय करती थी, न अधिक उद्वेग करती थी, और न अधिक भोजन, आच्छादन, वस्त्र, गंध, माला तथा आभूषण आदि का सेवन करती थी। इस प्रकार वह उस गर्भ को सुखपूर्वक वहन करने लगी।

'वाग्भट' नामक वैधक-ग्रन्थ में भी कहा है—'वातकारी पदार्थों का खाने से गर्भ कुबड़ा, अंधा, जड़ और बौना हो जाता है। पित्तकारी पदार्थ खाने से गर्भ गिर जाता है, या पीला या चितकबरा हो जाता है। कफकारी वस्तुओं को खाने से गर्भ पाण्डुरोगी होता है। अतिसार वाले पदार्थों का सेवन गर्भस्थ बालक के नेत्रों का घात करता है। अतिशीतल भोजन वायु को कुपित करता है। अति उष्ण भोजन बल का नाश करता है। अधिक कामविकार गर्भ के जीवन को हरण कर लेता है। मैथुन सेवन करने से तथा यान (गाड़ी आदि), वाहन (घोड़ा आदि), मार्गगमन, स्खलन (फिसलना), पतन (गिरना), पीडन (अंगों को दबाना), धावन (दौड़ना),

करती नहीं, अतिशोक करती नहीं, अति भीक करती नहीं, अतिभय करती नहीं, अतिउद्वेग करती नहीं अने वधारे पडतुं भोजन, आच्छादन, वस्त्र, गंध माला तथा आभूषण आदिनुं सेवन करती नहीं आ रीते ते गर्भने सुखपूर्वक वहन करवा लागी.

"वाग्भट" नामना वैधक-ग्रन्थमां पण कहेल छे—"वायुकारी पदार्थो खावाथी गर्भ कुबडो, आंधळो, जड अने ठींगणो थई जाय छे. पित्तकारी पदार्थो खावाथी गर्भ पडी जाय छे के पीळो अथवा काबरचीतरो थई जाय छे. कफकारी वस्तुओ खावाथी गर्भ पांडुरोगी थाय छे. अतिसारयुक्त खोराकनुं सेवन गर्भमां रहेल बाळकनी आंखोनुं घातक नीवडे छे अति ठंडो खोराक वायुने कुपित करे छे अति गरम भोजन बळनो नाश करे छे अधिक कामविकार गर्भना जीवनने हरी ले छे मैथुन सेववाथी तथा यान (गाडी आदि), वाहन (घोडा आदि)

संघट्टन–विषमस्थानशयन–विषमस्थानोपवेशनो–पवास–वगावघात–रूक्ष–तीक्ष्ण–बहुभोजना-तिरागा-तिशोका-तिक्षार-
सेवना–तिसार–वमन–रेचन–हिक्काऽऽजीर्णतादिभिर्गर्भः स्वबन्धनतो मुक्तो भवति।

अथ त्रिशला क्षत्रियाणी रोग–शोक–मोह–भय–परिश्रमादिरहिता सुखेन तिष्ठति। यतो रोगादयो गर्भस्य हानिकारका भवन्ति।

सुश्रुतनामके वैद्यकग्रन्थे उक्तम्—यदि गर्भवती स्त्री दिवा निद्रां कुर्यात् तदा गर्भोऽपि निद्रालुरलसो वा भवति, अञ्जनाञ्जनेन गर्भोऽन्धो भवति। रोदनेन गर्भो विकृतनयनो भवति। स्नानलेपनाभ्यां गर्भो

संघट्टन (धक्का लगना–टक्कर लगना), विषम जगह में शयन, विषम स्थान में बैठना, उपवास करना, मल–मूत्रकी शंका को रोकना, रूखा तीखा और अधिक भोजन करना, अति राग, अति शोक, अति क्षारमय वस्तुओं का सेवन, अतिसार, वमन, रेचन, हिचकी, और अजीर्ण, इन कारणों से गर्भ अपने वन्धन से मुक्त हो जाता है अर्थात् गर्भपात हो जाता है।

त्रिशला क्षत्रियाणी रोग, शोक, मोह, भय और परिश्रम आदि से बच कर सुखपूर्वक रहती थी। क्यों कि रोग आदि गर्भ के लिए हानिकारक होते हैं।

सुश्रुत–नामक वैद्यकग्रंथ में कहा है—'यदि गर्भवती स्त्री दिन में निद्रा लेती है तो गर्भस्थ बालक भी निद्रालु और आलसी होता है। आँखों में अंजन आंजने से अंधा होता है। रोने से गर्भस्थ बालक की

સંઘટ્ટન (ધક્કો કે ટક્કર
માર્ગગમન, સ્ખલન (લપસવું), પતન (પડવુ), પીડન (અંગોને દબાવવા). ધાવન (દોડવું), સંઘટ્ટન (ધક્કો કે ટક્કર લાગવી), વિષમ જગ્યાએ શયન, વિષમ સ્થાનમાં બેસવુ, ઉપવાસ કરવો, મળ–મૂત્રની હાજતને રોકવી, લૂખું, તીખું અને વધારે પ્રમાણમાં ભોજન લેવું, અતિરાગ, અતિશોક, અતિક્ષારવાળી વસ્તુઓનું સેવન, અતિસાર, ઉલટી, રેચ, હેડકી અને અજીર્ણ, એ કારણોથી ગર્ભ પોતાના બંધનમાથી મુકત થઇ જાય છે, એટલે કે ગર્ભપાત થઇ જાય છે.'

ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી રોગ, શોક મોહ, ભય અને પરિશ્રમ વગેરેથી મુકત થઇને સુખપૂર્વક રહેતા હતાં કારણ કે રોગ વગેરે ગર્ભને હાનિકારક હોય છે

'સુશ્રુત" નામના વૈદ્યક ગ્રંથમા કહેલ છે—"જો ગર્ભવતી સ્ત્રી દિવસે નિદ્રા લે તો ગર્ભસ્થ બાળક પણ ઉઘણસી અને આળસુ થાય છે, આંખોમા આંજણ આંજવાથી આંધળો થાય છે, રોવાથી ગર્ભસ્થ બાળકની આંખોમા

दुश्शीला भवति। मेलनर्दनेन गर्भः कुष्ठरोगी भवति। नखच्छेदनेन गर्भो दुश्शीलो भवति, धावनेन गर्भश्चञ्चलस्वभावो भवति। हसनेन गर्भः कृष्णदशनः कृष्णोष्ठः कृष्णतालुः कृष्णजिह्वश्च भवति। अतिजल्पनेन गर्भो वाचालो अतिशब्दश्रवणेन च बधिरो भवति, अवलेखनेन स्खलितो भवति, व्यजनादीनामतिपवनसेवनेन गर्भ उन्मत्तो भवति। इत्थं कुलवृद्धस्त्रियस्त्रिशलां देवीं शिक्षयन्ति। अन्यदपि कथयन्ति–हे देवि! त्वं शनैः शनैश्चल, शनैः शनैर्वद, क्रोधं त्यज, पथ्यं वस्तु सेवस्व, नीवीं श्लथं बधान, अट्टहासं मा कुरु, निरावरणाकाशे मोपविश, अत्युच्चनीचं मा गच्छेति ॥सू०५१॥

मांगों में विकृति आजाती है। स्नान और लेपन करने से गर्भस्थ बालक कुशील होता है। तेल मलने से कुष्ठरोगी होता है। नाखून काटने से गर्भस्थ बालक विकृत नखवाला होता है। हँसने से गर्भस्थ बालक के दांत, होठ, तालु और जीभ काले पड़ जाते हैं। बहुत बकबक करने से गर्भस्थ बालक बकवादी और अति शब्द सुनने से बहरा हो जाता है। अवलेखन–भूमिविदारण से गर्भ स्खलित हो जाता है। पंखे आदि की अधिक हवा का सेवन करने से गर्भ उन्मत्त होता है। कुल की बड़ी–बूढ़ी स्त्रियाँ त्रिशलादेवी को ऐसी सीख दिया करती थीं। वे यह भी कहा करती थीं–देवी, तुम धीरे–धीरे चलो, धीरे–धीरे बोलो, क्रोध से बचो, पथ्य पदार्थ का ही सेवन करो, नीवी (लहँगे या साड़ी की गांठ) जरा ढीली बाँधा करो, ठहाका मार कर मत हँसो, खुले आकाश में मत बैठो, और देखो ऊँची–नीची जगह में मत चला करो ॥सू०५१॥

વિકૃતિ આવી જાય છે સ્નાન અને લેપન કરવાથી ગર્ભસ્થ બાળક કુશીલ થાય છે તેલ ચોળવાથી કુષ્ઠરોગી થાય છે નખ કાપવાથી ગર્ભસ્થ બાળક વિકૃત નખવાળો થાય છે હસવાથી ગર્ભસ્થ બાળક ચંચળ સ્વભાવનો થાય છે હસવાથી ગર્ભસ્થ બાળકના દાંત હોઠ, તાળવુ અને જીભ કાળાં પડી જાય છે. વધારે પડતો બકવાદ કરવાથી ગર્ભસ્થ બાળક બકવાદી અને વધારે શબ્દ સાંભળવાથી બહેરો થાય છે અવલેખન-જમીન ખોતરવાથી ગર્ભ સ્ખલિત થઇ જાય છે પંખા આદિથી અધિક હવા ખાવાથી બાળક ઉન્મત્ત થાય છે કુળની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ ત્રિશલાદેવીને એવી શિખામણ આપ્યા કરતી હતી. તેઓ આમ પણ કહ્યા કરતી હતી— દેવી, તમે ધીરે ધીરે ચાલો, ધીરે ધીરે બોલો, ક્રોધથી બચો, પથ્ય પદાર્થનું જ સેવન કરો, નીવી (ચણિયા કે સાડીની ગાંઠ) જરા ઢીલી બાંધ્યા કરો ખડખડાટ હસો મા ખુલ્લા આકાશ નીચે બેસશો મા અને ધ્યાન રાખો કે ઊંચી નીચી જગ્યામાં ચાલશો નહી (સૂ૦ ૫૧)

मूलम् - जप्पभिइं च ण समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए गब्भाओ तिसलाए खत्तियाणीए गब्भम्मि साहरिए तप्पभिइं च ण बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरियजंभगा देवा सक्कवयणेणं जाइं इमाइं पुरापोराणाइं महानिहाणाइं भवंति, तं जहा—पहीणसामियाइं पहीणसेउयाइ पहीणगोत्तागाराइं, उच्छिन्नसामियाइं उच्छिन्नसेउयाइं उच्छिन्नगोत्तागाराइं गामा—गर—नगर—खेड-कब्बड—मडंब—दोणमुह—पट्टण—निगमा—सम—संवाह—संनिवेसेसु वा सिंघाडएसु वा तिएसु वा चउक्केसु वा चच्चरेसु वा चउम्मुहेसु वा महापहेसु वा गामट्ठाणेसु वा नगरट्ठाणेसु वा गामणिद्धमणेसु वा णगरणिद्धमणेसु वा आवणेसु वा देवकुलेसु वा सहासु वा पवासु वा आरामेसु वा उज्जाणेसु वा वणेसु वा वनसंडेसु वा सुसाण—सुन्नागार—गिरिकंदर—संति—सेलो—वट्ठाण—भवण—गिहेसु वा सन्निक्खित्ताइं चिट्ठति ताइं सिद्धत्थरायभवणंसि साहरति ॥सू० ५२॥

छाया—यत्प्रभृति च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः गर्भात् त्रिशलायाः क्षत्रियाण्या गर्भे संहृतः, तत्प्रभृति च खलु बहवो वैश्रवणकुण्डधारिणः तिर्यग्जृम्भका देवाः शक्रवचनेन यानि इमानि पुरापुराणानि महानिधानानि भवन्ति; तद्यथा—प्रहीणस्वामिकानि प्रहीणसेतुकानि प्रहीणगोत्रागाराणि ग्रामा-ऽऽकर-नगर—खेट—कर्वट—मडम्ब—द्रोणमुख—पत्तन—निगमा—श्रम—सवाह-संनिवेशेषु वा शृङ्गाटकेषु वा त्रिकेषु

मूल का अर्थ—'जं पभिइं' इत्यादि। जब से श्रमण भगवान् महावीर देवानन्दा ब्राह्मणी के गर्भ से त्रिशला क्षत्रियाणी के गर्भ में आये, तब से बहुत-से कुबेर के आज्ञापालक मध्यलोक मे रहनेवाले त्रिजृंभक नामक देव, इन्द्र की आज्ञा से पुराने निधानों (खजानों) को सिद्धार्थ राजा के भवन में ले आने लगे। वे निधान ऐसे थे कि जिनके स्वामी मर चुके थे, जिनके निशान भी नष्ट हो चुके थे,

---

મૂળનો અર્થ–'ज पभिइं' ઈત્યાદિ જયારથી ભગવાન મહાવીરના જીવનુ દેવાનદા માતાની કુક્ષિમાંથી સંહરણ કરી, ત્રિશલાદેવીની કૂખમાં સ્થાપન કર્યું ત્યારથી, કુબેરના આજ્ઞાપાલક મધ્યલોકનિવાસી ત્રિજૃંભકદેવને સિદ્ધાર્થ રાજાના ભવનમાં, સર્વ પુરાણા ખજાનાઓ ઠલવવા, શક્રેન્દ્રે આજ્ઞા કરી દીધી હતી

આ નિધાનના સ્વામીઓ પાસેથી ઝુંટવી–ઝડપીને લઈને નહિ, પણ જે ધનના સ્વામી મરી ચુકયા હતા, જેનુ કોઇ વારસ રહ્યુ ન હતુ, જેના ઘરબાર નાશ થયાં હતા, જેના ગોત્રો પણ જડી શકતા નહિ તેવી જ વ્યક્તિઓના નકામા થઇ પડેલા ધનના ઢગલાને, આ દેવ, સિદ્ધાર્થ રાજાના ખજાનામા ઠલવતો

वा चतुष्केषु वा चत्वरेषु वा चतुर्मुखेषु वा महापथेषु वा ग्रामस्थानेषु वा नगरस्थानेषु वा ग्रामनिर्धमनेषु वा नगरनिर्धमनेषु वा आपणेषु वा देवकुलेषु वा सभासु वा प्रपासु वा आरामेषु वा उद्यानेषु वा वनेषु वा वन षण्डेषु वा श्मशान-शून्यागार-गिरिकन्दर-शान्ति-शैलो-पस्थान-भवन-गृहेषु वा संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति तानि सिद्धार्थराजभवने संहरन्ति ॥सू० ५२॥

टीका—'जप्पभिइं चे'—त्यादि। यत्प्रभृति=यस्मात्कालादारभ्य च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः

अतएव जिनका कोई स्वामी ही नहीं था। वे निधान ग्रामों मे, आकरों में, नगरों में, खेटों में, कर्बट, मडम्ब, द्रोणमुख, पत्तन, निगम, आश्रम, संवाह और सन्निवेशों में, शृंगाटक (त्रिकोने मार्ग) में, त्रिक (तीन मार्गों के संगम) में, चौक में, चत्वरों में (जहाँ बहुत मार्ग मिलते हों ऐसे स्थानों में), चार द्वारवाले स्थानों में, राजमार्ग में, उजडे गाँव में, उजडे नगर में, गाँव की नालियों में, नगर की नालियों में, दुकानों में, देवालयों में, सभास्थलों में, प्याउओं में, आरामों में, उद्यानों में, वनों में, वनखण्डों में, श्मशानों में, सूने मकानों में, पर्वत की गुफाओं में, शांतिगृहों (शांतिकर्म के स्थलों) में, शैलगृहों (पर्वत को उकेर कर बनाये गये गृहों) में, उपस्थानगृहों (चौरा) में, तथा भवनगृहों (निवासगृहों) गड़े हुए थे, उन्हें वे देव सिद्धार्थ के भवन में लाने लगे ॥मू०५२॥

टीका का अर्थ—'ज पभिइ' इत्यादि। जिस समय से श्रमण भगवान् महावीर, देवानन्दा ब्राह्मणी के

આ નિધાનો જે જે ગામોમાં આકરોમાં નગરોમાં, ખેટમાં, કર્બટમાં મડંબમાં, દ્રોણમુખમાં પત્તનમાં નિગમમાં, આશ્રમમાં, સંવાહમાં, સન્નિવેશમાં શૃંગાટકમાં (ત્રિકોણ માર્ગમાં) ત્રિકમાં (ત્રણ માર્ગનો સંગમ જ્યાં થતો હોય ત્યાં) ચોકમાં, તથા ચત્વરોમાં (જ્યાં ઘણા રસ્તા ભેગા થતા હોય ત્યાં) ચાર દ્વારવાળા સ્થાનોમાં રાજમાર્ગમાં, ઉજ્જડ ગામમાં, ઉજ્જડ નગરમાં, ગામની નાળિયોમાં, નગરની નાળિયોમાં, દુકાનોમાં દેવાલયોમાં, સભાસ્થળોમાં, પરબોમાં બગીચાઓમાં, આરામગૃહોમાં ઉદ્યાનોમાં વનોમાં વનખંડોમાં, શ્મશાનોમાં સૂનાં મકાનોમાં, પર્વતની ગુફાઓમાં શાંતિગૃહોમાં (શિખરોના પર્વતની ગુફાઓ મારેલા ગૃહોમાં) શૈલગૃહોમાં (પર્વત ઉપર બનાવેલ ઘરોમાં) ઉપસ્થાન-ગૃહોમાં (ચોરામાં) ભવનગૃહોમાં (નિવાસઘરોમાં) આ ઉપરોક્ત સ્થાનો ઉપરાંત જ્યાં જ્યાં ધન-દોલત નિક્ષિપ્ત અને સ્વામીરહિત થયેલાં હોય તે સર્વને સિદ્ધાર્થ રાજાનાં ભવનોમાં અને ખજાનાઓમાં લાવવા લાગ્યા. (સૂ. ૫૨)

ટીકાનો અર્થ—'જં પભિઇં' ઈત્યાદિ. જ્યારથી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના ઉદરમાંથી ત્રિશલા

देवानन्दाया ब्राह्मण्या गर्भात्=कुक्षितः त्रिशलायाः क्षत्रियाण्या गर्भे सहृतः=स्थापितः तत्मभृति=तस्मात्कालादारभ्य च खलु बहवः=अनेके वैश्रवणकुण्डधारिणः—वैश्रवणः=कुबेरः, तस्य यत्कुण्डम्—आज्ञा तद्धारिणः—कुबेराज्ञापालकाः तिर्यग्जृम्भकाः=तिर्यग्लोकस्थजृम्भकाख्यव्यन्तरविशेषा देवाः शक्रवचनेन=इन्द्राज्ञया यानि इमानि=अग्रे वक्ष्यमाणानि पुरापुराणानि=अतिपुराणानि महानिधानानि भवन्ति, तद्यथा—महीणस्वामिकानि=नष्टस्वामिकानि, महीणसेतुकानि=विनष्टधनचिह्नपरिचायकस्तम्भानि, तथा महीणगोत्रागाराणि=नष्टस्वामिगोत्रगृहाणि अत एव—उच्छिन्नस्वामिकानि=सर्वथा विनष्टस्वामिकानि, तथा उच्छिन्नसेतुकानि=सर्वथा विनिष्टधनचिह्नपरिचायकस्तम्भानि, तथा उच्छिन्नगोत्रागाराणि=सर्वथा विनिष्टगोत्रगृहाणि, ग्रामा—ऽऽकर—नगर—खेट—कर्वट—मडम्ब—द्रोणमुख-पत्तन-निगमा—श्रम—संवाह-सन्निवेशेषु—तत्र—ग्रामाः—यतोऽष्टादशमकाराः करा गृह्यन्ते ते, आकराः=सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानानि, नगराणि=अष्टादशकर—

उदर से त्रिशला क्षत्रियाणी के उदर में लाये गये, उसी समय से, बहुत से कुबेर की आज्ञा को धारण करनेवाले मध्यलोक में निवास करने वाले त्रिजृंभक नामक व्यन्तर देव, इन्द्र की आज्ञा से, जिनके स्वामी नष्ट हो चुके थे, जिनके सूचक खंभे आदि निशान नष्ट हो चुके थे, जिनके स्वामियों के गोत्र और गृह नष्ट हो चुके थे, अत एव जिनके स्वामियों की समूल समाप्ति हो चुकी थी, जिनके सूचक स्तंभ आदि चिह्न सर्वथा उच्छिन्न हो चुके थे, जिनके स्वामियों के गोत्र और गृह सर्वथा उच्छिन्न हो चुके थे, ऐसे बहुत से महानिधान लाकर राजा सिद्धार्थ के भण्डार भरने लगे। वे बहुत पुराने महानिधान निम्नलिखित स्थानों में थे—

(१) ग्राम—वह वस्ती, जहाँ अठारह मकार के कर लिये जाएँ।

क्षत्रियाणीना उदरमा लवाया. त्यारथी कुबेरनी आज्ञाने धारण करनारा, मध्यलोकमा निवास करनारा, घणा त्रिजंभक नामना व्यन्तर देव, इन्द्रनी आज्ञाथी, जेमना मालिक नाश पाम्या हता, जेमना सूचक स्थंभो (निशान) वगेरे नष्ट थई गया हता, जेमना स्वामीओना गोत्र अने घर नाश पाम्या हतां, तेथी जेमना स्वामीओनो मूळमांथी ज अंत आवी चूक्यो हतो, जेमना सूचक स्थंभ आदि चिह्नो सदंतर उखडी गया हता, जेमना स्वामीओनां गोत्र अने घरनो सदंतर उच्छेद थई गयो हतो. एवा घणा महानिधान लावीने राजा सिद्धार्थना भंडारो भरवा लाग्या. ते घणाज पुराणां महानिधान नीचे लखेल स्थानोमा हता—

(१) ग्राम—ते वस्ती, ज्यां अढार प्रकारना कर लेवाय.

वर्मितानि, खेटानि=धूलिप्राकारपरिवेष्टितानि, कर्बटानि=कुत्सितनगराणि, मडम्बानि=सार्द्धक्रोशत्रयान्तग्रामान्तररहितानि, द्रोणमुखानि=जलस्थलमार्गयुक्ता जननिवासा, पत्तनानि=समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानानि, पत्तनानि द्विविधानि-जलपत्तनानि, स्थलपत्तनानि च, तत्र-जलपत्तनानि=नौकागम्यानि, स्थलपत्तनानि च शकटादिगम्यानि, यद्वा पत्तनानि शकटादिभिर्नौभिर्वा गम्यानि, पट्टनानि तु नौमात्रगम्यानि।

(२) आकर-सुवर्ण और रत्न आदि के निकलने के स्थान।
(३) नगर (नकर)-जहाँ अठारह तरह के कर प्रयुक्त न किये जाते हों।
(४) खेट (खेड़ा)-धूल के प्राकार से घिरी छोटी-सी बस्ती।
(५) कर्बट-कुत्सित नगर।
(६) मडम्ब-जिसके इर्दगिर्द अढ़ाई कोस तक दूसरी बस्ती न हो।
(७) द्रोणमुख-जिस बस्ती में जाने का जल-मार्ग भी हो और स्थलमार्ग भी हो।
(८) पत्तन-जहाँ सभी वस्तुएँ प्राप्त हो सकती हों। पत्तन दो प्रकार के होते हैं-जलपत्तन और स्थलपत्तन। जलपत्तन में नौका से ही पहुँचा जा सकता है और स्थलपत्तनमें गाड़ी आदि से। अथवा पत्तन वह बस्ती कहलाती है जहाँ गाड़ी आदि से जा सकें और पट्टन वह जहाँ केवल नौका से जाया जाय। कहा भी है—

(२) આકર- સુવર્ણ અને રત્ન આદિ નીકળવાના સ્થાનો.
(૩) નગર (નકર)- જ્યાં અઢાર પ્રકારના કર વસૂલ ન કરાતા હોય.
(૪) ખેટ (ખેડા)- ધૂળના કોટથી ઘેરાયેલી નાની એવી વસ્તી
(૫) કર્બટ- કુત્સિત નગર.
(૬) મડમ્બ- જેની આસપાસ અઢી કોસ સુધી બીજી વસ્તી ન હોય.
(૭) દ્રોણમુખ- જે વસ્તીમાં જવાનો જળમાર્ગ પણ હોય અને સ્થળમાર્ગ પણ હોય.
(૮) પત્તન-જ્યાં બધી વસ્તુઓ મળી શકતી હોય. પત્તન બે પ્રકારનાં હોય છે-જળપત્તન અને સ્થળપત્તન. જળપત્તનમાં નૌકા વડે જ જઇ શકાય છે અને સ્થળપત્તનમાં ગાડી આદિથી જવાય છે અથવા પત્તન તે વસ્તીને કહેવાય છે કે જ્યાં ગાડી આદિથી જઇ શકાય અને પટ્ટન એ છે કે જ્યાં ફક્ત નૌકા વડે જ જઇ શકાય કહ્યું પણ છે—

उक्तंच— पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च।

नौभिरेव तु यद् गम्यं पट्टनं तत् प्रचक्षते ॥१॥ इति।

निगमाः=प्रभूततरवणिग्जननिवासाः, आश्रमाः=तापसैरावासिताः पश्चादपरैरपि अधिष्ठिताः, संवाहाः=कृषीवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितानि दुर्गभूमिस्थानानि, पर्वतशिखरस्थितजननिवासाः, समागतबहुपथिकजननिवासा वा, सन्निवेशाः=समागतसार्थवाहादिनिवासस्थानानि, एतेषां द्वन्द्वः, तेषु, तथा—शृङ्गाटकेषु=शृङ्गाटाकृतिकत्रिकोण-

---

"पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरेव च।
नौभिरेव तु यद् गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्षते" ॥१॥

पत्तन गाडियों से, घोड़ों से और नौकाओं से भी गम्य होता है, किन्तु जहाँ नाव से ही पहुँचा जाय वह पट्टन कहलाता है। ॥१॥

(९) निगम—जहाँ अत्यधिक संख्या में व्यापारी रहते हों।

(१०) आश्रम—जो स्थान तापसों ने बसाये हों और बाद में दूसरे लोग भी जहाँ बस गये हों।

(११) संवाह—किसानों द्वारा धान्य की रखवाली करने के लिए दुर्गम भूमि में बनाये गये स्थान, या पहाड़ी के शिखर पर की वस्ती, या इधर-उधर से आये हुए बहुत से पथिक जहाँ ठहरें वह स्थान।

(१२) सन्निवेश—आये हुए सार्थवाहों (वणजारों-वाणिज्यकारों) के ठहरने के स्थान।

"पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च।
नौभिरेव तु यद् गम्यं पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥ १ ॥

પત્તન ગાડીઓથી, ઘોડાઓથી અને નૌકાઓથી પણ ગમ્ય હોય છે, પણ જ્યા નાવથી જ પહોચી શકાય તે પટ્ટન કહેવાય છે. (૧)

(૯) નિગમ- જ્યા ઘણી મોટી સંખ્યામાં વ્યાપારીઓ રહેતા હોય.

(૧૦) આશ્રમ- જે સ્થાન તાપસોએ વસાવ્યું હોય અને ત્યાર બાદ બીજા લોકો પણ ત્યા વસ્યા હોય.

(૧૧) સવાહ-કિસાનો દ્વારા ધાન્યના રક્ષણ માટે દુર્ગમ ભૂમિમાં બનાવવામા આવેલાં સ્થાન, કે પહાડીના શિખર પરની વસ્તી, કે અહી-તહીંથી આવેલ ઘણાખરા વટેમાર્ગુ જ્યાં થોભે તે સ્થાન.

(૧૨) સન્નિવેશ—આવેલા સાર્થવાહો (વણઝારા-વેપારીઓ)ને થોભવાનુ સ્થાન.

मार्गेषु, त्रिकेषु=मार्गत्रयमिलनस्थानेषु, चतुष्केषु=चतुर्मार्गमिलनस्थानेषु, चत्वरेषु=बहुमार्गमिलनस्थानेषु, चतुर्मुखेषु=चतुर्द्वारस्थानेषु, महापथेषु=राजमार्गेषु, ग्रामस्थानेषु=उद्वासग्रामस्थानेषु, नगरस्थानेषु=उद्वासनगरस्थानेषु, ग्रामनिर्धमनेषु=ग्रामप्रणालीषु, नगरनिर्धमनेषु=नगरप्रणालीषु, निर्धमनं 'गटर'-इति लोके प्रसिद्धम्; आपणेषु=हट्टेषु, देव

(१३) शृंगाटक–सिंघाडे के आकार के त्रिकोने स्थान।
(१४) त्रिक–जहाँ तीन रास्ते मिलते हों।
(१५) चतुष्क–चौक, जहाँ चार रास्ते मिलते हों।
(१६) चत्वर–जहाँ बहुत रास्ते मिलते हों।
(१७) चतुर्मुख–जिन स्थानों के चार द्वार हों।
(१८) महापथ–राजमार्ग–जिस रास्ते से राजा की सवारी निकले।
(१९) ग्रामस्थान–उजड़ा ग्राम।
(२०) नगरस्थान–उजड़ा हुआ नगर।
(२१) ग्रामनिर्धमन–गाँव की नाली–गटर।
(२२) नगरनिर्धमन–नगर की नाली।

(૧૩) શૃંગાટક–શિંગોડાના આકારના ત્રિકોણિયાં સ્થાન.
(૧૪) ત્રિક–જ્યાં ત્રણ રસ્તા મળતા હોય.
(૧૫) ચતુષ્ક ચોક–જ્યાં ચાર રસ્તા મળતા હોય.
(૧૬) ચત્વર–જ્યાં ઘણા રસ્તા મળતા હોય.
(૧૭) ચતુર્મુખ–જે સ્થાનોને ચાર દ્વાર હોય
(૧૮) મહાપથ–રાજમાર્ગ–જે રસ્તેથી રાજાની સવારી નીકળે.
(૧૯) ગ્રામસ્થાન–ઉજ્જડ ગામ.
(૨૦) નગરસ્થાન–ઉજ્જડ શહેર
(૨૧) ગ્રામનિર્ધમન–ગામનું નાળું ગટર
(૨૨) નગરનિર્ધમન–નગરનું નાળ

कुलेषु=यक्षादिदेवगृहेषु, सभासु=जनोपवेशनस्थानेषु, प्रपासु=पानीयशालासु, आरामेषु=कदल्याद्याच्छादितस्त्री-पुंसक्रीडास्थानेषु, उद्यानेषु=पुष्पफलोपेतवृक्षशोभितबहुजनभोग्योद्यानिकास्थानेषु, वनेषु=अटवीषु, वनषण्डेषु=अनेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहेषु, तथा-श्मशान-शून्यागार-गिरिकन्दर-शान्ति-शैलो-पस्थान-भवन-गृहेषु-तत्र-श्मशानं प्रसिद्धं, शून्यागारं=शून्यगृहं, गिरिकन्दरः=पर्वतगुहा, शान्तिशैलोपस्थानभवनेषु प्रत्येकं गृहेण सम्बध्यते, तेन शान्तिगृहाः=शान्तिकर्मस्थानानि, शैलगृहाः=पर्वतमुत्कीर्य कृतभवनानि, उपस्थानगृहाः='चौरा' इति प्रसिद्धानि जनोपस्थितिस्थानानि, भवनगृहाः=कुटुम्बिवसनस्थानानि, ततः श्मशानादीनां द्वन्द्वः, एतेषु स्थानेषु सनिक्षिप्तानि=न्यस्तानि महानिधानानि तिष्ठन्ति=सन्ति तानि सिद्धार्थराजभवने संहरन्ति=नयन्ति ॥सू०५२॥

इनके अतिरिक्त वे महानिधान आपणों (बाजारों या दुकानों) में, यक्ष आदि के घरों में, सभाओं (जनता के बैठने के स्थानों) में, पानीघरों (प्याऊ) में, आरामों (कदली आदि से आच्छादित नर-नारियों के क्रीडास्थानों) मे, उद्यानों (फूलों-फलों से युक्त बहुजनभोग्य बागों) में, वनों में, वनषण्डों (अनेक प्रकार के उत्तम जाति के वृक्षों के समूहों) में, श्मशानों में, तथा सूने घरों में, पर्वत की गुफाओं में, शान्तिकर्म करने के स्थानों में, शैलगृहों में, उपस्थानगृहों (चौरा-नाम से प्रसिद्ध जनों की उपस्थितिवाले स्थानों) में तथा भवनगृहों (कुटुम्बीजनों के निवासस्थानों) में भी थे। इन सब स्थानों में गड़े हुए पुराने खजानों को त्रिजृंभक देव लाकर राजा सिद्धार्थ के भण्डार भरने लगे।

[यहाँ इतने बहुसंख्यक स्थानों की गणना करने का अभिप्राय यह है कि यह धरा 'वसुन्धरा' है। इसमें पद-पद पर निधान हैं, किन्तु वे विशिष्ट प्रकृष्ट पुण्यशाली जीवों को ही प्राप्त हो सकते हैं।

તદુપરાન્ત તે મહાનિધાનો આપણો (બજારો કે દુકાનો)મા, યક્ષ આદિના ઘરોમાં, સભાઓ (જનતાને બેસવાનાં સ્થાનો)મા, પાણીઘરો (હવાડા)માં, આરામો (કદલી આદિ વડે આચ્છાદિત નર-નારીઓના ક્રીડાસ્થાનો)-મા, બાગમા, વનોમા, વનષડો (અનેક પ્રકારના ઉત્તમ જાતનાં વૃક્ષોના સમૂહો)માં, મસાણોમાં, તથા સૂના ઘરોમાં, પર્વતની ગુફાઓમા, શાન્તિકર્મ કરવાનાં સ્થાનોમાં, શૈલગૃહોમાં, ઉપસ્થાનગૃહો (ચોરા નામથી પ્રસિદ્ધ માણુસની હાજરીવાળા સ્થાનો)મા તથા ભવનગૃહો (કુટુંબી જનોના નિવાસસ્થાનો)માં પણ હતાં. તે બધા સ્થાનોમા દાટેલા પુરાણા ખજાનાઓને ત્રિજૃંભક દેવો લાવીને રાજા સિદ્ધાર્થના ભંડારો ભરવા લાગ્યા.

[અહીં આટલી બધી સંખ્યાવાળાં સ્થાનોની ગણના કરવાનો હેતુ એ છે કે આ ધરા "વસુન્ધરા" છે. તેમાં ડગલે ને પગલે ખજાના છે, પણ તે વિશિષ્ટ-પ્રકૃષ્ટ-પુન્યશાળી જીવોને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

मूलम्—ज रयणिं च ण समणे भगव महावीरे नायकुलंसि साहरिए तप्पभिइं च ण तं नायकुलं हिरण्णेण वड्ढित्था। धणेणं सुवण्णेण धणेणं धन्नेणं विउलेणं ईसरिएणं रिद्धीए णं सिद्धीए णं समिद्धीए णं सक्कारेणं सम्माणेणं पुरक्कारेण रज्जेणं रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेण कोट्ठागारेण पुरेण अंतेउरेणं जणवएणं जसवाएणं विपुलधण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिलप्पवाल-रत्तरयणमाइएणं संतसारसावइज्जेणं पीइसक्कारसमुदएण अईव २ अभिवड्ढित्था। तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापिऊणं अयमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-जप्पभिइं च णं अम्हं एस दारए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तप्पभिइं च ण अम्हे हिरण्णेणं वड्ढामो, जाव पीइसक्कारसमुदएणं अईव वड्ढामो, तं जं जया णं अम्हं एस दारए उप्पज्जिस्सइ तया णं अम्हे एयस्स दारयस्स एयाणुरूवं गुण्णं गुणनिप्फण्णं नामधिज्जं करिस्सामो "वद्धमाणु"-त्ति ॥सू०५३॥

छाया—यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो ज्ञातकुले संहृतः, तत्प्रभृति च खलु ज्ञातकुल

जिनके स्वामी नष्ट हो चुके थे, इत्यादि कहने का आशय यह है कि त्रिजृंभक देवों ने अदत्तादान का सेवन नहीं किया। परमदयालु भगवान के निमित्त से किसी का धन-निधान लिया जाय तो धनवान् को दुःख होता है, अतः यह स्पष्ट कर दिया गया है कि देवों ने अस्वामिक-लावारिस-खजाने ही सिद्धार्थ के भवन में पहुँचाये थे।] ॥सू०५२॥

मूल का अर्थ—'जं रयणिं' इत्यादि। जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का ज्ञातकुल में संहरण किया गया,

---

જેમના સ્વામી નાશ પામી ચૂક્યા હતા ઇત્યાદિ કહેવાનો આશય એ છે કે ત્રિજંભક દેવોએ અદત્તાદાનનુ સેવન ન કર્યુ પરમદયાળુ ભગવાનના નિમિત્તે કોઇનુ પણ ધન-નિધાન લેવાય તો તે ધનવાળાને દુઃખ થાય છે તેથી એ સ્પષ્ટ કરી દીધુ છે કે દેવોએ અસ્વામિક-બીનવારસ ખજાના જ સિદ્ધાર્થના ભવનમાં પહોંચાડ્યા હતા.] (સૂ૦૫૨)

મૂળનો અર્થ— 'जं रयणिं' ઇત્યાદિ. જે રાત્રિએ, ભગવાનનુ સંહરણ થયુ તે રાત્રીએ આરંભીને વૃદ્ધિ જ્ઞાતકુળમાં

हिरण्येन वर्द्धे। एवं सुवर्णेन धनेन धान्येन विभवेन ऐश्वर्येण ऋद्ध्या खलु सिद्ध्या खलु समृद्ध्या खलु सत्कारेण सम्मानेन पुरस्कारेण राज्येन राष्ट्रेण बलेन वाहनेन कोषेण कोष्ठागारेण पुरेण अन्तःपुरेण जनपदेन यशोवादेन कीर्तिवादेन स्तुतिवादेन वर्द्धे। विपुल–धन–कनक–रत्न–मणि–मौक्तिक–शङ्ख–शिलाप्रवाल–रक्तरत्नादिकेन सत्सारस्वापतेयेन प्रीतिसत्कारसमुदयेन अतीव २ अभ्यवर्धत। ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अम्बापित्रोः अयमेतद्रूपः आध्यात्मिकः चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितो मनोगतः सङ्कल्पः समुदपद्यत–यत्प्रभृति च खलु अस्माकमेव दारकः कुक्षौ गर्भतया व्युत्क्रान्तः, तत्प्रभृति च खलु वयं हिरण्येन वर्धामहे, यावत् प्रीतिसत्कार-

---

उस रात्रि में ज्ञातकुल की हिरण्य (चांदी) से वृद्धि हुई। इसी प्रकार स्वर्ण से, धन से, धान्य से, विभव से, ऐश्वर्य से, ऋद्धि से, सिद्धि से, समृद्धि से, सत्कार से, सम्मान से, पुरस्कार से, राज्य से, राष्ट्र से, बल से, वाहन से, कोष से, अन्नभंडार से, पुर से, अन्तःपुर से, जनपद से, यशोवाद से, कीर्त्तिवाद से और स्तुतिवाद से वृद्धि हुई। ज्ञातकुल प्रचुर धन, स्वर्ण, रत्न, मणि, मौक्तिक, शंख, शिला, प्रवाल, लाल आदि रत्नों से, वास्तविक प्रधान द्रव्यों से तथा प्रीति एवं सत्कार की प्राप्ति से खूब–खूब बढ़ा।

तब श्रमण भगवान महावीर के माता–पिता को यह आध्यात्मिक–आत्मामें भीतर ही भीतर होनेवाला विचार, चिन्तित–वारंवार होनेवाला विचार, कल्पित–कार्यपरिणत करने योग्य विचार, प्रार्थित–स्वीकृत विचार, मनोगत–मन में दृढ़ता से स्थित विचार तथा संकल्प-निश्चित विचार उत्पन्न हुआ कि जब से यह बालक हमारे यहाँ उदर में गर्भरूप से उत्पन्न हुआ है, तभी से हम हिरण्य से यावत प्रीति एवं सत्कार आदि के

થવા લાગી તે જ પ્રકારે, આ કુલમા, સોનું, ધન, ધાન્ય, વૈભવ, ઐશ્વર્ય, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ, સત્કાર, સન્માન, પુરસ્કાર, રાજ્ય, રાષ્ટ્ર, બળ, સેના, વાહન, ખજાના, અન્નભંડાર, નગર, અંતઃપુર, જનપદ, યશ, કીર્તિ અને વગેરેની વૃદ્ધિ થઇ ગઇ.

સામાન્ય ધનની વૃદ્ધિ ઉપરાત, ઉચ્ચ કોટિના દ્રવ્યને પણ વધારો થતો જોવામા આવ્યો. આ ઉચ્ચ કોટિનું દ્રવ્ય જેવુ કે, રત્ન, મણિ, મોતી, શંખ પરવાળ, શિલા, લીલમ, હીરા, માણેક, વૈડૂર્યરત્ન, લોહિતાક્ષરત્ન વગેરે.

મનમા માતાપિતાને વિચાર સ્ફુરી આવ્યો કે આ બાળક ગર્ભમા આવતા જ ધનના ઢગલા થવા મંડયા, દુશ્મનો શરણે આવવા લાગ્યા, સોનું-ચાંદી-રત્નોના અંબાર ખડકાવા મંડયા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર અસીમપણે વધતાં ચાલ્યાં, માનસિક વિચારો ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક થવા લાગ્યા, મનમાંથી

समुदयेन अतीव अतीव वर्धामहे, तत् खलु यदा खलु अस्माकमेष दारक उत्पत्स्यते, तदा खलु वयम् एतस्य दारकस्य एतदनुरूपं गौण्यं गुणनिष्पन्नं नामधेयं करिष्यामः 'वर्धमान' इति ॥सू०५३॥

टीका—'जं रयणिं च णं' इत्यादि। 'जं रयणिं' इत्यत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततः यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो ज्ञातकुले संहृतः=हरिणैगमेषिदेवेन आनीतः, तत्प्रभृति च=तां रजनीम् आरभ्य खलु तत् ज्ञातकुलं हिरण्येन=रजतेन वर्धते=वृद्धिं गतम्, एवम्=अनेन प्रकारेण सुवर्णेन, धनेन=गवाश्वगजादिना, धान्येन=शालिव्रीह्यादिना, विभवेन=निर्वृत्या—आनन्दनेत्यर्थः, 'विभवो धननिर्वृत्यो' इति हैमः, ऐश्वर्येण=धनाधिपतित्वेन—जनाधिपतित्वेन वा, ऋद्ध्या=सम्पत्त्या सिद्ध्या=अभिलषितवस्तुप्राप्त्या, सम

समृद्ध से अतीव-अतीव वृद्धि पा रहे हैं, अतः जब हमारा यह बालक जन्म लेगा, तब हम इस बालक का, इसीके अनुरूप, गुणयुक्त, गुणनिष्पन्न नाम रक्खेंगे-'वर्द्धमान' ॥ सू० ५३ ॥

टीका का अर्थ-'जं रयणिं' इत्यादि। जिस रात्रि में श्रमण भगवान महावीर का संहरण हुआ, अर्थात् हरिणैगमेषी देव उन्हें ज्ञातकुल में लाये, उसी रात्रि से ज्ञातकुल में चांदी की वृद्धि होने लगी, स्वर्ण की वृद्धि होने लगी, धन-गाय, घोड़े, हाथी की वृद्धि होने लगी, धान्य-शालि, व्रीहि आदि की वृद्धि होने लगी, विभव-आनन्द की वृद्धि होने लगी, ऐश्वर्य धन-जन के अधिपतित्व की वृद्धि होने लगी, सिद्धि-अभीष्ट वस्तु की प्राप्ति की वृद्धि होने लगी, ऋद्धि-सम्पत्ति की वृद्धि होने लगी, समृद्धि-बढ़ती हुई सम्पत्ति की

વિચારો જતાં સુવિચારોની હારમાળા આવવા લાગી, માટે આ બાળકના જન્મ વખતે, તેનું નામ વર્ધમાન પાડવું યોગ્ય છે

આ વિચાર વારંવાર સ્ફુરી આવતાં તેણે મનમાં ઘર કર્યું નિશ્ચિત સ્વરૂપ પકડયું, તેના પર વિચારણા ચાલી, મનોમંથન થવા લાગ્યું ને છેવટનું નામ રાખવા દઢ અને પાકો નિશ્ચય થયો. આ વર્ધમાન નામ અનુરૂપ, ગુણયુક્ત, ગુણનિષ્પન્ન હોવાથી, આ જ વિચાર આદરણીય છે એમ રાજા-રાણીએ નક્કી કર્યું (સૂ૦ ૫૩)

ટીકાનો અર્થ—'जं रयणिं' ઈત્યાદિ. જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું સંહરણ થયું, એટલે કે હરિણૈગમેષી દેવ તેમને જ્ઞાતકુળમાં લાવ્યા તે જ રાત્રિથી જ્ઞાતકુળમાં ચાંદીની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સુવર્ણની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ધન (ગાય, ઘોડા હાથી) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ધાન્ય શાલિ (સાઠી) વ્રીહિ આદિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, વિભવ—આનંદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ઐશ્વર્ય—ધન—જનના આધિપત્ય)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ઋદ્ધિ સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સિદ્ધિ

द्धया=प्रवर्द्धमानसपत्त्या, सत्कारेण=जनकृताभ्युत्थानादिना, सम्मानेन=आसनादिदानादिना पुरस्कारेण=सर्वकार्येषु अग्रतः स्थापनेन, राज्येन=शासनेन, राष्ट्रेण=देशेन, बलेन=सैन्येन, वाहनेन=रथादिना, कोषेण=भाण्डागारेण, कोष्ठागारेण=धान्यकोषेण, पुरेण=नगरादिरूपेण, अन्तःपुरेण=अन्तःपुरस्थपरिवारवृद्धिरूपेण, जनपदेन=देशप्राप्तिरूपेण यशोवादेन='अहो! कीदृशमिदं पुण्यभागि'-त्येकदिग्व्यापिसाधुवादेन, कीर्तिवादेन=सर्वदिग्व्यापिसाधुवादेन, स्तुतिवादेन=गुणकीर्त्तनेन च वद्धवे=वृद्धिं प्राप्तम्, तथा विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरक्तरत्नादिकेन-विपुलं=विस्तीर्णं, धनं=गवादिकं, कनकं=स्वर्णं घटितमघटितं चेति द्विविधम्, रत्नानि=कर्केतनप्रभृतीनि,

---

वृद्धि होने लगी, सत्कार (मनुष्यों का उठ कर आदर देना) की वृद्धि होने लगी, सम्मान (बैठने को आसन आदि देना) की वृद्धि होने लगी, पुरस्कार (सब कामों में मुखिया बनाना) की वृद्धि होने लगी, राज्य-शासन की वृद्धि होने लगी, राष्ट्र-जनपद की वृद्धि होने लगी, सेना की वृद्धि होने लगी, रथ आदि सवारियों की वृद्धि होने लगी, कोष-भडार की वृद्धि होने लगी, धान्य के भंडार की वृद्धि होने लगी, नगर आदि की वृद्धि होने लगी, अन्तःपुर के परिवार की वृद्धि होने लगी, जनपद (देश की प्राप्ति) की वृद्धि होने लगी, यशो-वाद की अर्थात् 'अहा! यह कुल कैसा पुण्यभागी है' इस प्रकार के एक दिशा में फैलनेवाले साधुवाद की वृद्धि होने लगी, कीर्त्तिवाद की अर्थात् सर्वदिशाव्यापी प्रशंसा की वृद्धि होने लगी, स्तुतिवाद की अर्थात् गुणकीर्त्तन की वृद्धि होने लगी। तथा विपुल गाय आदि धन की वृद्धि होने लगी,

---

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સમૃદ્ધિ-વધતી જતી સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સત્કાર (મનુષ્યોએ ઊઠીને માન આપવુ)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સન્માન (બેસવાને આસન આદિ દેવુ) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, પુરસ્કાર (બધા કામોમા આગેવાન બનાવવો) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રાજ્ય-શાસનની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રાષ્ટ્ર-જનપદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સેનાની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રથ આદિ સવારીઓની વૃદ્ધિ થવા લાગી, કોષ-ભંડાર ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ધાન્યના ભંડારોની વૃદ્ધિ થવા લાગી, નગર આદિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, અન્તઃપુરના પરિવારની વૃદ્ધિ થવા લાગી, જનપદ (દેશની પ્રાપ્તિ)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, યશવાદની એટલે કે "અહો આ કુળ કેવું પુન્યભાગી છે" આ પ્રમાણે એક દિશામા ફેલાનાર સાધુવાદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, કીર્તિવાદની એટલે કે સર્વદિશાવ્યાપી પ્રશંસાની વૃદ્ધિ થવા લાગી સ્તુતિવાદ એટલે કે ગુણકીર્તનની વૃદ્ધિ થવા લાગી, તથા વિપુલ ગાય આદિ ધનની વૃદ્ધિ થવા

समुदयेन अतीव अतीव वर्धामहे, तत् खलु यदा खलु अस्माकमेष दारक उत्पत्स्यते, तदा खलु वयम् एतस्य दारकस्य एतदनुरूपं गुण्यं गुणनिष्पन्नं नामधेयं करिष्यामः 'वर्धमान' इति ॥सू०५३॥

टीका—'जं रयणिं च णं' इत्यादि। 'जं रयणिं' इत्यत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततः यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो ज्ञातकुले संहृतः=हरिणैगमेषिदेवेन आनीतः, तत्प्रभृति च=णं रजनीम् आरभ्य खलु तत् ज्ञातकुलं हिरण्येन=रजतेन वर्धते=वृद्धिं गतम्, एवम्=अनेन प्रकारेण सुवर्णेन, धनेन=गवाश्वगजादिना, धान्येन=शालिव्रीह्यादिना, निवृतेन=निर्वृत्या—आनन्देनेत्यर्थः, 'निव्वुई धननिर्वृत्यो' इति हैम०, ऐश्वर्येण=धनाधिपतित्वेन–जनाधिपतित्वेन वा, सद्धया=सम्पत्त्या सिद्ध्या=अभिलषितवस्तुप्राप्त्या, सम्

समूह से अतीव-अतीव वृद्धि पा रहे हैं, अतः जब हमारा यह बालक जन्म लेगा, तब हम इस बालक का, इसीके अनुरूप, गुणयुक्त, गुणनिष्पन्न नाम रक्खेंगे-'वर्द्धमान' ॥ सू० ५३ ॥

टीका का अर्थ-'जं रयणिं' इत्यादि। जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का संहरण हुआ, अर्थात् हरिणैगमेषी द्वारा उन्हें ज्ञातकुल में लाये, उसी रात्रि से ज्ञातकुल में चांदी की वृद्धि होने लगी, स्वर्ण की वृद्धि होने लगी, धन-गाय, घोड़े, हाथी की वृद्धि होने लगी, धान्य-शालि, व्रीहि आदि की वृद्धि होने लगी, निवृत-आनन्द की वृद्धि होने लगी, ऐश्वर्य धन-जन के अधिपतित्व की वृद्धि होने लगी, सिद्धि-अभीष्ट वस्तु की प्राप्ति की वृद्धि होने लगी, सद्धि-सम्पत्ति की वृद्धि होने लगी, समृद्धि-बढ़ती हुई सम्पत्ति की

(વિચાર) જતાં સુવિચારોની હારમાળા આવવા લાગી માટે આ બાળકના જન્મ વખતે, તેનું નામ 'વર્ધમાન' પાડવું યોગ્ય છે

આ વિચાર વારંવાર સ્ફુરી આવતાં તેણે મનમાં ઘર કર્યું, નિશ્ચિત સ્વરૂપ પકડ્યું, તેના પર વિચારણા ચાલી, મનોમંથન થવા લાગ્યું ને છેવટે નામ રાખવા હક અને ખરો નિશ્ચય થયો આ વર્ધમાન નામ અહર્નિશ, ગુણયુક્ત ગુણનિષ્પન્ન હોવાથી, આ જ વિચાર આદરણીય છે એમ રાજા-રાણીએ નક્કી કર્યું" (સૂ૦ ૫૩)

ટીકાનો અર્થ—'જં રયણિં' ઇત્યાદિ. જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું સંહરણ થયું, એટલે કે હરિણૈગમેષી દેવ તેમને જ્ઞાતકુળમાં લાવ્યા તે જ રાત્રિથી જ્ઞાતકુળમાં ચાંદીની વૃદ્ધિ થવા લાગી સુવર્ણની વૃદ્ધિ થવા લાગી ધન (ગાય ઘોડા હાથી) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ધાન્ય શાલિ, (સાઠી) વ્રીહિ આદિની વૃદ્ધિ થવા લાગી નિવૃત-આનંદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ઐશ્વર્ય-ધન-જનના આધિપત્ય)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ઋદ્ધિ સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સિદ્ધિ

द्ध्या=प्रवर्द्धमानसंपत्त्या, सत्कारेण=जनकृताभ्युत्थानादिना, सम्मानेन=आसनादिदानादिना पुरस्कारेण=सर्वकार्येषु अग्रतः स्थापनेन, राज्येन=शासनेन, राष्ट्रेण=देशेन, बलेन=सैन्येन, वाहनेन=रथादिना, कोषेण=भाण्डागारेण, कोष्ठागारेण=धान्यकोषेण, पुरेण=नगरादिरूपेण, अन्तःपुरेण=अन्तःपुरस्थपरिवारवृद्धिरूपेण, जनपदेन=देशप्राप्तिरूपेण यशोवादेन='अहो! कीदृशमिदं पुण्यभागि'-त्येकदिग्व्यापिसाधुवादेन, कीर्तिवादेन=सर्वदिग्व्यापिसाधुवादेन, स्तुतिवादेन=गुणकीर्तनेन च वर्द्धते=वृद्धिं प्राप्तम्, तथा विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरक्तरत्ना-दिकेन-विपुलं=विस्तीर्णं, धन=गवादिकं, कनकं=स्वर्णं घटितमघटितं चेति द्विविधम्, रत्नानि=कर्केतनप्रभृतीनि,

---

वृद्धि होने लगी, सत्कार (मनुष्यों का उठ कर आदर देना) की वृद्धि होने लगी, सम्मान (बैठने को आसन आदि देना) की वृद्धि होने लगी, पुरस्कार (सब कामों में मुखिया बनाना) की वृद्धि होने लगी, राज्य-शासन की वृद्धि होने लगी, राष्ट्र-जनपद की वृद्धि होने लगी, सेना की वृद्धि होने लगी, रथ आदि सवारियों की वृद्धि होने लगी, कोष-भंडार की वृद्धि होने लगी, धान्य के भंडार की वृद्धि होने लगी, नगर आदि की वृद्धि होने लगी, अन्तःपुर के परिवार की वृद्धि होने लगी, जनपद (देश की प्राप्ति) की वृद्धि होने लगी, यशो-वाद की अर्थात् 'अहा! यह कुल कैसा पुण्यभागी है' इस प्रकार के एक दिशा में फैलनेवाले साधुवाद की वृद्धि होने लगी, कीर्त्तिवाद की अर्थात् सर्वदिशाव्यापी प्रशंसा की वृद्धि होने लगी, स्तुतिवाद की अर्थात् गुणकीर्त्तन की वृद्धि होने लगी। तथा विपुल गाय आदि धन की वृद्धि होने लगी,

---

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સમૃદ્ધિ-વધતી જતી સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સત્કાર (મનુષ્યોએ ઊઠીને માન આપવુ)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સન્માન (બેસવાને આસન આદિ દેવુ) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, પુરસ્કાર (બધા કામોમા આગેવાન બનાવવો) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રાજ્ય-શાસનની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રાષ્ટ્ર-જનપદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, સેનાની વૃદ્ધિ થવા લાગી, રથ આદિ સવારીઓની વૃદ્ધિ થવા લાગી, કોષ-ભંડાર ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, ધાન્યના ભંડારોની વૃદ્ધિ થવા લાગી, નગર આદિની વૃદ્ધિ થવા લાગી, અન્તઃપુરના પરિવારની વૃદ્ધિ થવા લાગી, જનપદ (દેશની પ્રાપ્તિ)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, યશવાદની એટલે કે "અહો આ કુળ કેવું પુન્યભાગી છે" આ પ્રમાણે એક દિશામાં ફેલાનાર સાધુવાદની વૃદ્ધિ થવા લાગી, કીર્તિવાદની એટલે કે સર્વદિશાવ્યાપી પ્રશંસાની વૃદ્ધિ થવા લાગી સ્તુતિવાદ એટલે કે ગુણકીર્તનની વૃદ્ધિ થવા લાગી, તથા વિપુલ ગાય આદિ ધનની વૃદ્ધિ થવા

मणयमन्द्रकान्तममृतया, मौक्तिकानि=मुक्ताफलानि, शङ्खाः=दक्षिणावर्ताः, शिलाः=स्फटिकादिरूपाः, प्रवालानि=विद्रुमाणि, रक्तरत्नानि=पद्मरागादीनि, आदिशब्दात् चीनांशुकादिवस्त्रकम्बलादीनि ग्राह्याणि, तेन, सत्-सारस्वापतेयेन-सत्=विद्यमानं न पुनरैन्द्रजालिकवस्तुवत् स्वरूपतोऽविद्यमानम् तच्च सारस्वापतेयं=प्रधानद्रव्य चेति तथाभूतेन-विद्यमानप्रधानद्रव्येण, तथा प्रीतिसत्कारसमुदयेन-प्रीतिः=मानसी तुष्टिः, सत्कारः=वस्त्रादिभि स्वजनकृतः शुश्रूषाप्रकारः, तत्समुदयेन=तत्समाप्त्या, अतीवातीव=अधिकाधिकम् अभ्यवर्धत=सर्वथा वृद्धिं गतम्।

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अम्बापित्रोः=मातापित्रो अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणः, आध्यात्मिकः=आत्मगतः अङ्कुर इव, तदनु चिन्तितः=पुनः पुनः स्मरणरूपो विचारो द्विपत्रित इव, तत कल्पितः=स एव

स्वर्ण (गढ़ा और बिना गढ़ा सोना) की वृद्धि होने लगी, कर्केतन आदि रत्नों की वृद्धि होने लगी, चन्द्रकान्त आदि मणियों की वृद्धि होने लगी, मोतियों की वृद्धि होने लगी, दक्षिणावर्त शंखों की वृद्धि होने लगी, शिलाओं (स्फटिकादि शिलाओं) की वृद्धि होने लगी, मूंगों की वृद्धि होने लगी, लालों की वृद्धि होने लगी, तथा 'आदि'-शब्द से चीनी वस्त्र, कंबल आदि की वृद्धि होने लगी, तथा सत् अर्थात् जो वास्तव में ही विद्यमान है, इन्द्रजाल-संबंधी वस्तुओं की भांति काल्पनिक नहीं है, ऐसी उत्तम वस्तुओं की वृद्धि होने लगी, तथा प्रीति अर्थात् मानसिक तुष्टि की और वस्त्रादि द्वारा स्वजनकृत सत्कार की वृद्धि होने लगी।

इस कारण श्रमण भगवान् महावीर के माता-पिता का इस प्रकार का आध्यात्मिक अर्थात् अंकुर की तरह भीतरी विचार, फिर चिन्तित अर्थात् दो पत्ते जिसमें फूट निकले हों ऐसे अंकुर

લાગી સુવર્ણ (ઘડેલ અને ઘડ્યા વિનાનું સોનું) ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, કર્કેતન આદિ રત્નોની વૃદ્ધિ થવા લાગી ચન્દ્રકાન્ત આદિ મણિઓની વૃદ્ધિ થવા લાગી મોતીઓની વૃદ્ધિ થવા લાગી દક્ષિણાવર્ત શંખોની વૃદ્ધિ થવા લાગી શિલાઓ (સ્ફટિકાદિ શિલાઓ)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી મૂંગા (પરવાળા)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી લાલો (લાલ રંગનાં રત્નો)ની વૃદ્ધિ થવા લાગી, તથા આદિ શબ્દથી ચીની વસ્ત્ર કંબલ આદિની વૃદ્ધિ થવા લાગી તથા સત્ એટલે કે વાસ્તવમાં જ વિદ્યમાન છે ઇન્દ્રજાલ-સંબંધી વસ્તુઓની જેમ કાલ્પનિક નથી એવી ઉત્તમ વસ્તુઓની વૃદ્ધિ થવા લાગી તથા પ્રીતિ એટલે કે માનસિક સંતોષની અને વસ્ત્રાદિ દ્વારા સ્વજનકૃત સત્કારની વૃદ્ધિ થવા લાગી

આ કારણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના માતા-પિતાને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક એટલે કે અંકુરના જેવો આન્તરિક વિચાર પછી ચિન્તિત એટલે કે બે પાન જેમાંથી ફૂટી નીકળ્યા હોય એવા અંકુરના જેવો ફરી ફરીને

व्यवस्थायुक्त 'इदमेवं करिष्यामि'—इति कार्याकारेण परिणतो विचारः पल्लवित इव, प्रार्थितः=स एवेष्टरूपेण स्वीकृतः पुष्पित इव मनोगतः=मनसि दृढरूपेण स्थितः सङ्कल्पः='इत्थमेव मया कर्त्तव्यम्' इति निश्चितो विचारः फलित इव समुदपद्यत=समुत्पन्नः, यत्प्रभृति=यस्माद् दिनादारभ्य खलु अस्माकम् एष दारकः=बालकः कुक्षौ गर्भतया अवक्रान्तः=समुत्पन्नः, तत्प्रभृति=तस्माद्दिनादारभ्य च खलु वयं हिरण्येन वर्धामहे 'यावत्' पदेन 'सुवर्णेन धनेन धान्येन विभवेन ऐश्वर्येण ऋद्ध्या सिद्ध्या समृद्ध्या सत्कारेण सम्मानेन पुरस्कारेण बलेन वाहनेन कोषेण कोष्ठागारेण पुरेण अन्तःपुरेण जनपदेन यशोवादेन कीर्तिवादेन स्तुतिवादेन च विपुल-धन कनक-रत्न-मणि-मौक्तिक-शङ्ख-शिलाप्रवाल-रक्तरत्नादिकेन सत्सारस्वापतेयेन' इत्येषा संग्रहः, तथा-प्रीतिसत्कारसमुदयेन च अतीवातीव=अधिकाधिकं वर्धामहे, तत्=तस्माद्धेतोः खलु यदा=यस्मिन् काले खलु अस्माकम्

के समान पुनः पुनः स्मरण रूप विचार, फिर कल्पित अर्थात् पल्लवित के समान 'ऐसा करेंगे' इस प्रकार का व्यवस्थायुक्त कार्य-परिणत करने योग्य विचार, प्रार्थित अर्थात् फूले हुए के समान इष्टरूप में स्वीकृत विचार, मनोगत-मन में दृढ़ रूप से स्थित विचार, तथा संकल्प अर्थात् फलित के समान 'ऐसा ही मुझे करना चाहिये' सा निश्चित विचार उत्पन्न हुआ कि जिस दिन से लेकर हमारा यह बालक उदर में गर्भ-रूप से उत्पन्न हुआ है, उसी दिन से लेकर हम हिरण्य मे यावत् प्रीति और सत्कार की प्राप्ति से खूब-खूब बढ रहे हैं। यहाँ 'यावत्' शब्द से सुवर्ण, धन, धान्य, विभव, ऐश्वय, ऋद्धि, सिद्धि, समृद्धि, सत्कार, सम्मान, पुरस्कार, बल, वाहन, कोष, धान्यभंडार, पुर, अन्तःपुर, जनपद, यशोवाद, कीर्त्तिवाद, स्तुतिवाद, विपुल धन, स्वर्ण, रत्न, मणि, मोती, शंख, मूंगा, लाल तथा विद्यमान उत्तम द्रव्य का ग्रहण कर लेना

સ્મરણરૂપ વિચાર, વળી કલ્પિત અટલે કે પલ્લવિતના જેવો "આમ કરશુ" આ પ્રકારનો વ્યવસ્થાપૂર્વક કાર્ય-પરિણત કરવા લાયક વિચાર, પ્રાર્થિત એટલે કે વિકસિતના જેમ ઇષ્ટરૂપમાં સ્વીકૃત વિચાર, મનોગત-મનમાં દૃઢતાથી રહેલ વિચાર, તથા સંકલ્પ એટલે કે ફલિતની જેમ "એવુ જ મારે કરવુ જોઈએ" એવો નિશ્ચિત વિચાર ઉત્પન્ન થયો, કે જે દિવસે અમારો આ બાળક ઉદરમા ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે, ત્યારથી શરૂ કરીને અમે હિરણ્યની યાવત્ પ્રીતિ અને સત્કારની પ્રાપ્તિમા ખૂબ-ખૂબ વધારો પામી રહ્યા છીએ અહીં यावत् શબ્દથી સુવર્ણ, ધન, ધાન્ય, વૈભવ, ઐશ્વર્ય, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સત્કાર, સમ્માન, પુરસ્કાર, બળ, વાહન, કોષ, ધાન્યભંડાર, પુર, અંતઃપુર, જનપદ, યશવાદ, કીર્તિવાદ, સ્તુતિવાદ, વિપુલ ધન, સુવર્ણ, રત્ન, મણિ, મોતી, શંખ, પરવાળા, લાલ,

एष दारकः=शुभो भविष्यति, तदा खलु वयम् एतस्य दारकस्य एतदनुरूपम्=धनादिवृद्धेरनुरूपं, गुण्यम्=गुणेभ्य आगतम्, अत एव—गुणनिष्पन्नं 'वर्धमानः' इति नामधेयं करिष्यामः ॥सू०५४॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं तिसला खत्तियाणी, नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं, अद्धट्ठमाण राइंदियाणं वीइक्कंताणं, जे से गिम्हाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे चित्तसुद्धे, तस्स णं चित्तसुद्धस्स तेरसीदिवसेणं, उच्चट्ठाणगएसु सत्तसु गहेसु, पढमे चंदजोगे, सोम्मासु दिसासु वितिमिरासु विसुद्धासु, जइएसु सव्वसउणेसु, पयाहिणाणुकूलंसि भूमिसप्पंसि मारुयंसि पवायंसि, निप्फन्नमेइणीयंसि कालंसि, पमुइयपक्कीलिएसु जणवएसु, पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं चंदेण जोगमुवागएण, तेल्लोगउज्जोयगरं मोक्खमग्गधम्मधुरं हियकरं सुहकरं संतिकरं कित्तिधरं चउत्तिसासंघयणेयारं उयारं करणिकम्मदलभेयारं गुणपारावारं सुकुमारं कुमारं पसूया ॥सू०५५॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये त्रिशला क्षत्रियाणी, नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु, अर्द्धाष्टमेषु रात्रिन्दिवेषु व्यतिक्रान्तेषु, य स ग्रीष्माणां प्रथमो मासो द्वितीय पक्षः चैत्रशुद्धः, तस्य खलु चैत्रशुद्धस्य त्रयोदशीदिवसे, उच्चस्थानगतेषु सप्तसु ग्रहेषु, प्रथमे चन्द्रयोगे, दिक्षु वितिमिरासु विशुद्धासु सौम्यासु, जयिकेषु सर्वशकुनेषु,

---

चाहिए, अर्थात् इन सब से भी बढ़ रहे हैं। अतः जिस समय हमारा यह बालक उत्पन्न होगा, तब इसका इस वृद्धि के अनुरूप, गुणमय और गुणनिष्पन्न 'वर्द्धमान' नाम रक्खेंगे ॥ सू० ५३॥

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में गर्भ के नौ महीने पूरे बीत जाने पर तथा साढ़े सात रात्रि व्यतीत हो जाने पर जब ग्रीष्म का पहला महीना और दूसरा पक्ष चैत्र शुद्ध था, उस चैत्र शुद्ध पक्ष की त्रयोदशी के दिन, सूर्य, चन्द्र, मङ्गल, बुध, गुरु, शुक्र और शनि ये सात ग्रह उच्च स्थान पर थे, चन्द्रमा का योग

તથા વિદ્યમાન ઉત્તમ દ્રવ્યને વધારવાનું છે એટલે કે આ બધામાં વૃદ્ધિ પામ્યા છીએ. તેથી જ્યારે આપણો આ બાળક જન્મ લેશે, ત્યારે આપણે તેનું આ વૃદ્ધિને અનુરૂપ શુભમય અને ગુણનિષ્પન્ન "વર્ધમાન" નામ રાખશું. (સૂ૦૫૩)

મૂળનો અર્થ—'તેણં કાલેણં' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે ગર્ભના નવ મહિના અને સાડી સાત અહોરાત્રિ પૂરેપૂરી વ્યતીત થઈ તે વખતે ગ્રીષ્મ ઋતુ ચાલતી હતી તેનો પ્રથમ માસ ફાગણ પૂરો થયો હતો બીજો માસ ચૈત્ર જેમ હતો ને તેનો શુક્લપક્ષ ચાલતો હતો. આ ચૈત્ર માસના શુક્લ પક્ષના તેરમા દિવસે, સૂર્ય

प्रदक्षिणानुकूले भूमिसर्पे मारुते प्रवाते, निष्पन्नमेदिनीके काले, प्रमुदितप्रक्रीडितेषु जनपदेषु, पूर्वरात्रापररात्र-कालसमये, हस्तोत्तरासु नक्षत्रे चन्द्रेण योगमुपागते, त्रैलोक्योद्द्योतकरं मोक्षमार्गधर्मधुराधर हितकरं सुखकरं शान्तिकरं कान्तिगृहं चतुर्विधसङ्घनेतारम् उदारं कठिनकर्मदलभेत्तारं गुणपारावारं सुकुमारं कुमारं प्रासूत ॥सू०५४॥

प्रधान था, दिशाएँ उज्ज्वल और निर्मल थीं, सभी शकुन जयवंत थे, प्रदक्षिण क्रम से अनुकूल वायु पृथ्वी पर मन्द–मन्द चल रही थी, धान्य से सम्पन्न पृथ्वीवाला समय था, देशवासी लोग प्रसन्न और क्रीड़ापरायण थे, ऐसे अवसर पर, मध्यरात्रि के समय में, हस्तोत्तरानक्षत्र का चन्द्रमा के साथ योग होने पर तीनों लोकों में उद्द्योत करने वाले, मोक्षमार्गरूप धर्म की धुरा को धारण करने वाले, हितकारी, सुखकारी, शांतिकारी, कांति के अगार, चतुर्विध संघ के नेता, उदार, कठिन कर्म–दल को भेदने वाले, गुणों के सागर ऐसे सुकुमार कुमार को त्रिशला क्षत्रियाणी ने जन्म दिया ॥सू०५४॥

ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, ગુરુ. શુક્ર. શનિ એ સાતે ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને આવ્યા હતા ચન્દ્રમાનો યોગ પ્રધાનપણે વરતતો હતો દશે દિશાઓ નિર્મળ અને ઉજ્જવળ બની રહી હતી

સર્વ શુકનો શુભ અને જયવંત હતા. પ્રદક્ષિણાક્રમપ્રમાણે અનુકૂળ વાયુ, પૃથ્વી પર, મંદ મંદ વહી રહ્યો હતો તે વખતે, પૃથ્વીએ પણ ધાન્યનો પ્રસવ સારી રીતે કર્યો હતો.

દેશમાં, લોકો આનંદ આનંદ માણી રહ્યા હતા. દરેકના મુખારવિંદ ઉપર આનંદની ઝલક છવાઇ રહી હતી ધન–ધાન્યના સારા પાકને લીધે, લોકો આનંદ–મંગલ વરતાવી રહ્યા હતા ને બધા આનંદ અને મોજમજા ઉડાવી રહ્યાં હતા.

આ વખતે મધ્યરાત્રિનો સમય પસાર થતો હતો અને હસ્તોત્તરા નક્ષત્રનો ચંદ્રમા સાથે સુયોગ થયો હતો

આ જ સમયે. આ જ વખતે, ઉપરના સઘળા યોગો શુભ સ્થાને એકઠા થતા, ત્રણ લોકનો ઉદ્દ્યોત કરનારા, મોક્ષ માર્ગની ધુરાને ધારણ કરનારા, સર્વ જીવને હિતકારી અને સુખકારી, શાંતિકારી, કાંતિના આગાર, ચતુર્વિધ સંઘના નેતા, ઉદાત્ત અને ઉદાર ચિત્તવાળા, કઠિન કર્મોને દળવાવાળા, ગુણોના સાગર, એવા સુકુમાર કુમારને ત્રિશલા રાણીએ જન્મ આપ્યો. (સૂ૦ ૫૪)

टीका— 'तेणं कालेणं' इत्यादि। तस्मिन् काले=चतुर्थारकलक्षणे, तस्मिन् समये=सिद्धार्थ राजशासनसमये, त्रिशला क्षत्रियाणी नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु=सम्यक्पूर्णेषु, तदुपरि च अर्द्धाष्टमेषु=सार्धसप्त रात्रिन्दिवेषु व्यतिक्रान्तेषु=व्यतीतेषु च स ग्रीष्माणां प्रथमो मासः=चैत्रो मासः, द्वितीयः पक्षः=शुक्लपक्षः, अथ तेनार्थं स्पष्टयति—चैत्रशुद्धः=चैत्रशुक्लपक्ष तस्य खलु चैत्रशुद्धस्य त्रयोदशीदिवसे=त्रयोदश्यां तिथौ, उच्चस्थानगतेषु सप्तसु ग्रहेषु=सूर्यादिशनैश्चरान्तेषु सत्सु, प्रथमे=प्रधाने चन्द्रयोगे सति, तथा—सौम्यासु=धूलिवृष्ट्यादिरहितासु वितिमिरासु=अन्धकाररहितासु—भगवदुत्पत्तिकाले सर्वत्र प्रकाशसंभवात् विशुद्धासु=दिग्दाहाद्यभावात् स्वच्छासु च दिक्षु जातासु, तथा—जयिकेषु=जयवत्सु सर्वशकुनेषु=सकलशुभसूचकनिमित्तेषु जातेषु तथा—प्रदक्षिणानुकूले—प्रद क्षिणो दक्षिणावर्तत्वात्, स चासौ अनुकूलः=सुरभिशीतलत्वात् सुखप्रदस्तस्मिन्, भूमिसर्पे=मृदुमन्दत्वाद् भूमि गमनशीले मारुते=वायौ प्रवाते सति, तथा—निष्पन्नमेदिनीके—निष्पन्ना=सस्यसम्पन्ना मेदिनी=पृथ्वी यस्मिंस्त-

टीका का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। चौथे आरे में और राजा सिद्धार्थ के शासन के समय में, त्रिशला क्षत्रियाणी ने, नौ महीना पूर्णरूप से व्यतीत हो जाने पर और साढ़े सात रात्रि बीत जाने पर, ग्रीष्म ऋतु के प्रथम मास—चैत्र के शुक्ल पक्ष के तेरस के दिन अर्थात् चैत्रशुक्लात्रयोदशी के दिन, सूर्य से लेकर शनैश्चर तक के सात ग्रह उच्च स्थान पर थे, चन्द्र का योग प्रधान था, दिशाएँ धूलिवर्षा आदि से रहित सौम्य उज्ज्वल थीं, क्यों कि भगवान् के जन्म के समय सर्वत्र प्रकाश हो जाता है, तथा दिग्दाह आदि का अभाव होने से स्वच्छ थीं, शुभसूचक सब निमित्त जयवन्त थे। सुरभि तथा शीतल होने के कारण सुखकारी दक्षिणावर्त पवन मन्द बह रहा था, वह ऐसा समय था जब कि पृथ्वी सस्य

ટીકાનો અર્થ—'તેણં કાલેણં' ઇત્યાદિ. ચોથા આરા રૂપ કાળમાં અને રાજા સિદ્ધાર્થના શાસનના સમયમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ પૂરા નવ માસ અને સાડી સાત રાત્રિ પસાર થતાં ગ્રીષ્મ ઋતુના પહેલા માસ-ચૈત્ર સુદી તેરસને દિવસે એટલે કે ચૈત્રશુકલા ત્રયોદશીને દિવસે, સૂર્યથી માંડીને શનિ સુધીના સાતે ગ્રહો જ્યારે ઉચ્ચ સ્થાને હતા ચન્દ્રનો યોગ પ્રધાન હતો. દિશાઓ ધૂળ-વર્ષા આદિથી રહિત સૌમ્ય અને ઉજ્જ્વળ હતી. કારણ કે ભગવાનના જન્મ સમયે સર્વત્ર પ્રકાશ થઈ જાય છે તથા દિગ્દાહ આદિનો અભાવ હોવાથી સ્વચ્છ હતી શુભસૂચક બધા નિમિત્તોનો જયજયકાર હતો. સુગંધિત તથા શીતળ હોવાને કારણે સુખકારી દક્ષિણાવર્ત પવન વાતો હતો. તે એવો સમય હતો કે જ્યારે

स्मिंस्तथाभूते काले सति, अतएव–प्रमुदितप्रक्रीडितेषु–प्रमुदिताः=सुभिक्षादिना हृष्टाश्च ते प्रक्रीडिताः=उत्सवादिना क्रीडां कर्त्तुं प्रारब्धाश्च ते तथाभूतेषु जनपदेषु=जनपदनिवासिलोकेषु सत्सु, पूर्वरात्रापररात्रकालसमये=मध्यरात्रे हस्तोत्तरासु नक्षत्रे=हस्तोपलक्षितोत्तरानक्षत्रे चन्द्रेण सह योगम् उपागते=प्राप्ते सति, त्रैलोक्योद्द्योतकरं=लोकत्रयप्रकाशकं मोक्षमार्गधर्मधुराधरं=मोक्षमार्गधर्मस्य या धूः=भारः, तस्या धरं=धारकं, हितकरं=कल्याणकरं, सुखकरं=सौख्यकारिणम्, शान्तिकरम्=सकलोपद्रवनाशकारिणम्, कान्तिगृहम्=अपूर्वरूपलावण्यधरं, चतुर्विधसङ्घनेतारं=साधु–साध्वी–श्रावक–श्राविकारूपचतुर्विधसङ्घनायकम्, उदारं=श्रेष्ठं कठिनकर्मदलभेत्तारं–कठिन=दुःखेन निर्जरणीयं यत्कर्म, तस्य यद्दलं=पुञ्जः तस्य भेत्तारं=विनाशकं, गुणपारावारं–दयादाक्षिण्यादिगुणसमुद्रम् सुकुमारं=सुकोमलं कुमारं=पुत्रं प्रासूत=अजनयत्। ज्योतिषशास्त्रे ग्रहाणामुच्चस्थानगतानां फलमिदमुक्तम्—

से सुशोभित थी, अत एव जनपदनिवासी जन सुभिक्ष के कारण प्रमुदित थे और उत्सव आदि मनाकर क्रीडा करने में लगे थे। ऐसे आनन्दमय समय मे मध्य रात्रि के अवसर पर हस्तोत्तरा (उत्तरा–फाल्गुनी) नक्षत्र का चन्द्रमा के साथ योग होने पर, तीन लोक में प्रकाश करने वाले, मोक्षमार्ग रूप धर्म की धुरा को धारण करने वाले, कल्याणकारी, सुखकारी, समस्त उपद्रवों को शमन करनेवाले अद्भुत रूप–लावण्य के धारक, साधु–साध्वी–श्रावक–श्राविका–रूप चतुर्विध संघ के नायक, श्रेष्ठ, कठिनता से क्षय किये जाने वाले कर्म–समूह के विनाशक,–दया दाक्षिण्य आदि सद्गुणों के सागर ऐसे सुकुमार पुत्र को त्रिशलादेवीने जन्म दिया।

ज्योतिषशास्त्र में उच्च स्थान को प्राप्त ग्रहों का फल इस प्रकार बतलाया है—

પૃથ્વી સસ્ય (અનાજ)થી સુશોભિત હતી તેથી જનપદમા રહેતા લોકો સુકાળને કારણે આનંદિત હતા અને ઉત્સવ આદિ ઉજવીને ક્રીડા કરવામા મગ્ન હતા એવા આનંદમય સમયે મધ્ય રાત્રિના અવસરે હસ્તોત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની) નક્ષત્રનો ચન્દ્રમાની સાથે યોગ થતા, ત્રણ લોકમા પ્રકાશ કરનાર, મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મની ધુરાને ધારણ કરનાર, કલ્યાણકારી, સુખકારી, સમસ્ત ઉપદ્રવોનુ શમન કરનાર, અદ્ભુત રૂપલાવણ્યના ધારક, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચાતુર્વિધ સંઘના નાયક, શ્રેષ્ઠ, મુશ્કેલીથી ક્ષય કરનાર કર્મ-સમૂહના વિનાશક, દયા, દાક્ષિણ્ય આદિ સદ્ગુણોના સાગર, એવા સુકુમાર પુત્રનો ત્રિશલાદેવીએ જન્મ આપ્યો.

જ્યોતિષશાસ્ત્રમા ઉચ્ચસ્થાનવાળા ગ્રહોનુ ફળ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે—

तिहिं उच्चेहिं नरिंदो, पचहिं तह होइ अद्धचक्की य।
छहिं होइ चक्कवट्टी, सत्तहिं तित्थंकरो होइ ॥१॥

छाया—त्रिभिरुच्चैर्नरेन्द्रः, पञ्चभिस्तथा भवति अर्द्धचक्री च।
षड्भिर्भवति चक्रवर्ती, सप्तभिस्तीर्थङ्करो भवति ॥इति॥सू०५४॥

॥इति चतुर्थी वाचना॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्य-नैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-विरचित-श्रीकल्पसूत्रस्य संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-पण्डितमुनिश्रीकन्हैयालालजी-महाराज-विरचितायां कल्पमञ्जरीव्याख्यायां चतुर्थवाचनान्त प्रथमो भागः सम्पूर्णः ॥

"तिहिं उच्चेहिं नरिंदो, पचहिं तह होइ अद्धचक्की य।
छहिं होइ चक्कवट्टी, सत्तहिं तित्थकरो होइ" ॥१॥ इति

जिस बालक के जन्म समय तीन ग्रह ऊँचे हों तो वह बालक राजा होता है। पांच ग्रह उच्च हों तो अर्धचक्रवर्ती-वासुदेव होता है। छह ग्रह ऊँचे हों तो चक्रवर्ती होता है और सात ग्रह उच्च स्थान पर हों तो तीर्थंकर होता है ॥सू० ५४॥

॥इति चतुर्थ वाचना॥

"तिहिं उच्चेहिं नरिंदो, पचहिं तह होइ अद्धचक्की य।
छहिं होइ चक्कवट्टी, सत्तहिं तित्थकरो होइ ॥१॥ इति।

જે બાળકના જન્મ સમયે ત્રણ ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાને હોય, તે બાળક રાજા થાય છે પાંચ ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાને હોય તો તે અર્ધચક્રવર્તી વાસુદેવ થાય છે છ ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાને હોય તો ચક્રવર્તી થાય છે અને સાત ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાન પર હોય તો તે તીર્થંકર થાય છે (સૂ૦ ૫૪)

ઇતિ ચતુર્થ વાચના